БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. МАРТ 1 СРЕДА

№ 51 (8819).

Өртээ 2 кеп.

* * *

«Найырал» совхозтуң хойжузу Х. Сүктер эрткен чылын төрүүр чүс хойга онааштыр 110 хураганны менди доруктурбушаан, хой бүрүзүнден-не 3500 грамм дүктү кыргып алган. Тоску беш чылдың ийиги чылында оон-даа бедик көргүзүглүг болурунга ол бүзүрелдиг ажылдап турар. Оон кодан хоюн менди, хүр кыштаглап турар.

ЧУРУКТА: Улуг-Хем районда «Найырал» совхозтуң мурнакчы хойжуларының бирээзи Ховалыг СҮКТЕР.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

* * *

КИЧЭЭНГЕЙНИ МАЛЧЫННАРЖЕ!

Амгы үеде республиканың мал ажылында кыштаглаашкын бодунуң шиитпирлиг үе-чадазынче шилчип турар. Чамдык черлерде хадын хөрүүктээн, кышкы сооктуң уламындан мал арыпкан, дыка хой ажыл-агыйларда мал чеминиң курлавыры эвээжээн, оон-биле чергелештир шээр малдың массалыг оолдаашкыны эгелээн. Ынчангаш бо хүннерде бүгү-ле күженишкиннерни мал ажылынче мооңназы, берге болгаш чымыштыг ажылдың кижилери — малчыннарны кичээнгей база сагыш салышкыны-биле хүрээлеп, оларның амыдырал-чуртталгазынга, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары хүннүң соңгаарлаттынмас айтырыы болу берген.

Тес-Хем районнуң ажыл-агыйларында мал кыштаглаашкынының байдалының дугайында партия райкомунуң бирги секретары эш Артаевтиң илеткелин СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунга дыңнааш, ол районда кыштаглаашкынның байдалы кончуг четпес чорууп турарын айыткан. Районнуң ажыл-агыйлары мал чеминиң четчир саның курлавырларын тургузуп албаанындан мал чеми тоонуп турар. Ындыг турбуже одарларның харын далбыйлаар ажылды багай чорудуп келген. Ниитиниң малын кыштап менди ажырарынче угланган организакчы болгаш тайылбыр-массалыг ажылдарны чогуур негелдезинге чедир тургуспаан. Малчыннарның амыдырал-чуртталгазынче кичээнгей копкак. Илереттинген четпестерни дораан чайладың, ниитиниң малын менди чыл ажырарынче угланган бүгү-ле хемчеглерни алырын обкомнуң бюрозу партияның Тес-Хем райкомунга хүлээткен.

Мал кыштаглаашкынында шак мындыг берге байдал чүгле чаңгыс Тес-Хем районда тургуступ берген эвес-ле болгай. Ол ышкаш дүвүреңчиг байдал Өвүр, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик районнарның колхозтарында, совхозтарында база-ла тургустунган. Ол черлерде мал чеми тоонуп, малдың даваны тастап турар.

Ынчангаш партия, совет, кодээ ажыл-агый органнарының, бүгү хой-ниитиниң сорулгазы чүл дээрге, мал кыштаглаашкынында тургустунуп турар бергелерни ажып эртери-биле олче бүгү күштү мобилизастап турган, бар мал чемин камналгалыг чарыгдаарын чедип алыры, артыкпыладыг сиген, саваң бар черлерден ону бергедеп турар ажыл-агыйларже сөөртүрүн организастаары, одарларның харын далбыйлап аштаар арганы ажыглаары, малчыннар ортузунга политмассалыг, организакчы ажылдарны күштелдирери, оларның амыдырал-чуртталгазынче хүн бүрү сагыш салыры болур.

Тоску беш чыл планының ийиги чылында республиканың малчыннарының мурнунда улуг болгаш харысалгалыг сорулгалар салдынган. БО ЧЫЛЫН МЫЙЫСТЫГ БОДА МАЛДЫ 6 ХУУ, ХОЙ, ӨШКҮНҮ 11,4 ХУУ, ХАВАННЫ — 8 ХУУ ӨСТҮРЕРИН, РЕСПУБЛИКАГА ОРТУМАА-БИЛЕ ИНЕК БҮРҮЗҮНДЕН 1700 КГ СҮТТҮ СААРЫН, ХОЙ БҮРҮЗҮНДЕН 2,4 КГ ДҮКТҮ КЫРГЫП АЛЫРЫН, ТӨРҮҮР 100 МАЛГА ОНААШТЫР 85 БЫЗААНЫ, 90 АНАЙ, ХУРАГАННЫ ДОРУКТУРАРЫН . РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЖЫЛ-ИШЧИЛЕРИНИҢ СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕЗИНДЕ АЙЫТКАН. ООН АҢГЫДА 40 МУҢ ТОННА ЭЪТТИ, ФИЗИКТИГ ДЕҢЗИ-БИЛЕ 2510 ТОННА ДҮКТҮ, 60 МУҢ ТОННА СҮТТҮ БҮДҮРЕР УЖУРЛУГ.

Бо сорулгаларны чедиишкинниг күүседири кыштаглаашкынны канчаар эрттиреринден улуу-биле хамааржыр. Чогум-на ынчангаш бо хүннерде шиитпирлиг хемчеглерни алыр херек. Ам бистиң сорулгаларывыс — улуг-даа, чаш-даа малдан чаңгыс-даа башты хоралчага таварыштырбазы. Чүгле ону чедип алыр болзувусса, алган социалистиг хүлээлгевистиң чедиишкинниг күүседип шыдаар бис дээрзин малчын бүрүзү медерел билир ужурлуг.

Таңды районнуң ажыл-агыйларының дуржулгазын өске черлер ажыглаар ужурлуг. Чижээ, «Революцияның чалбыыжы» колхозта, «Межегей», «Тиилелге» совхозтарда мал чеми четчири-биле бар. Олар артыкпыладыг саваңын өске районнарның ажыл-агыйларынга берип-даа турарлар. А ол хиреде-ле бо ажыл-агыйлар одарларның харын шагда-ла далбыйлап, аштап эгелээн. Ол черле чоптуг херек. Чүгле белен чемге ынанып олурбайн, бүгү-ле болдунар аргаларны ажыглаар. Мал чемин четчири-биле белеткеп шыдаваан ажыл-агыйлар харны далбыйлаарын бирги ээлчегде боттандырар ужурлуг.

Амгы үеде малдың массалыг оолдаашкыны эгелээн. Февраль 21-деги медээ-биле алырга, республикада 153,3 муң хой, өшкү төрээн, олардан 163,5 муң анай, хураганны менди алганы өөрүнчүг. Бо хүннерде республиканың колхоз, совхозтарында мал ажылында 9250 хире кижи ажылдап турар.

Ниитиниң мал ажылында ажылдап турар кижилерге күш-ажылдың болгаш амыдырал-чуртталганың таарымчалыг байдалдарын тургузары — колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчуларының, тускай эртемниглерниң, ында партия организацияларының эң чугула хүлээлгези.

Бо талазы-биле «ҮТКА 25 чылы» совхозта парткомнуң үлегерлиг ажылын айтып болур. Совхозтуң парткому коммунистерниң күжүн мал ажылының харысалгалыг участоктарынга таарыштыр хуваап, малчыннар ортузунга политмассалыг ажылды доктаамал чорударын чедип алган. Ол ажыл-агый мал продукциязын бүдүрериниң оналгаларын чедиишкинниг күүседип эгелээн. Партком кежигүннери фермаларга, хойжу бригадаларда партбөлүктерге барып, оларның мурнунда салдынган сорулгаларны тайылбырлап берип турар. Ында кол-ла чүве — кышкы үеде мал ажылында кижилерже улуг кичээнгейни салганы, совхоз малчыннарның амыдырал-чуртталгазынга таарымчалыг байдалды тургусканы.

Мал ажылында ажылдап турар кижилерниң дугайында сагыш салыр, оларның ортузунга политмассалыг болгаш культура ажылын калбартыры Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозта болгаш ол-ла районнуң «Коммунизмче орук» колхозта кончуг четпес. Ол ышкаш малчыннарның ажылынга, амыдырал-чуртталгазынга сагыш салбас чоруктар-биле эптежир черле болбас бис.

Малдың массалыг оолдаашкынының үезинде малчын кижиниң амыдыралын бүгү талазы-биле хүн бүрү хайгаарап көрүп, олче кичээнгейни угландырып, садыг, медицина болгаш культура хандырылгазын экижидери — партия, совет болгаш кодээ ажыл-агый органнарының дорт хүлээлгези.

Хой оолдаашкынының үезинде чаш хураганнарны азырап доруктурарынга сакманчыктар улуг дузаны чедирип турарын демдеглээр херек. Бо чугула херекке комсомолчулар болгаш аныяктар улуг дузаны чедирип турар. Мал ажылында киржип турар аныяктарга солуннарны, журналдарны чедирип, лекция, беседаларны болгаш кино, концерттерни тус-тус бригадалар аайы-биле өй-шаанда чорудары комсомолдуң база-ла чугула херээ.

Амгы үеде республиканың ажыл-агыйларының малчыннарын мал чеми, одаар чүүл болгаш сүт сөөртүр транспорт-биле хандырары эргежок чугула. Ол ышкаш автолавкаларның үзүктел чок чорудуп турарын партия, совет органнар хайгаараар ужурлуг.

Бистиң республикавыста

СОРУК КИРИИШКИН-БИЛЕ

«Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП Төп Комитединиң доктаалы Кызылдың алты заводунуң ажыл-ишчилериниң улам күженишкинниг, деңдески ажылдаарынче соруп киргенин бир дугааргы бо чагаамга демдеглеп кедим. Бистиң хоочун заводувуста хөй националдыг ишчилерибистиң социалистиг чарыжының үт-шии чыл планын кысказа хуусаада күүседирин чедип ап. Совет күрүнениң тургустунган төөгүлүг хүнүнге чедиишкинниң ужуражырынче угланган.

Күш-ажылчы соруг кириишкинниң чамдык эки чижектерин көргүзүп көрейн. Бо чылдың январьда үргүлчүлээн социалистиг чарыштың түңнелинде завод продукция бүдүрүп үндүрериниң планын 105,7 хуу, сайгарылганын 103 хуу күүсеткен. Ол айда 73 муң рубльдиң бараанын сайгарар турган, ону 75 муң рубль чедирген бис. Беш муң ажыг экеш кидис, 4.900 экеш хом идиктер эки шынарлыг кылдынган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүг болуру чүс хуудан ашкан. Кидис идиктерни кылып үндүрериниң шынарын экижидери 4,8 хуу өскен.

СЭКП Төп Комитединиң доктаалын таныжып көрүп, ону ваня-биле чүүлдүгзүнүп, деткип, аңаа ажыл-ишчи харыыны бөөринге завод коллективи белени илередип турар. Бүдүрүлгеде чедир кылдынмаан, копкак сагыш салдынып турар чүүлдерже кичээнгейни углаары чугула деп көрген бис.

Бистиң үндүрүп турар продукциявыстың бот-үнези улуг болганындан орулга алдынмайн келген. Ооң чылдагааны болза, материалдарны камнап алырын сагывайн келгенивисте. Цехтерде хол-биле кылыр хөй ажылдарны ам-даа механизастаарын чедип албаандыр бис. Долу механизация чок ужурунда кыска үе иштинде хөй продукцияны белеткээри хожудап турар.

Бо сорулгаларны боттандырары коллективтиң бүгү кижилериниң чогаадыкчы ажылгерзэзинден кол хамааржыр.

Тыва республиканың ажылчын аңгылалын төлээлеп, чедиишкиннин-биле ажылдаарын бадыткаан шалыңчылар бисте хөй. Оларның аразында дээштиг чарыштың ачызында февраль айның даалгаларын база ажыр күүсеттинер. Төп Комитеттиң чаа доктаалынга төлептиг харыы кылдыр бүзүрелдиг ажылдаарынче кирипкен Иван Копоневтиң, Полина Казанцеваның, Галина Бендерлыхтың бригадаларын мурнуну одуругда.

М. ДАНЫШИНА, заводта улуг экономист.

Төлептиг ужуражыр

Совет Эвилелиниң беженчи чылынга холбаштыр үндүрген СЭКП Төп Комитединиң доктаалын бүгү улус улуг сонуургал-биле таныжып турар. Хөй националдыг социалистиг күрүнени тургусканы — бүгү совет кижилерниң революстуг чогаадыкчы чорууның кайгамчыктыг түңнели болур дээрзин ында тодаргай айтып, бо үениң иштинде бистиң Төрээн чуртувустуң маадырлыг тиилелгелериниң болгаш үлегерниң арткен оруунче фактылар-биле көрүп турар дээрзин ында демдеглээн. Бо бүгүнү бистер боттарывыстың амыдыралывыстан-на көрүп турар бис.

Совхозтуң парткому ол доктаалды бүгү ажылчын, албан-хаакчыларга таныштырар сорулга-биле бирги ээлчегде агитаторлар болгаш политинформаторларны олче хаара тудар, политмассалыг ажылды улам күштелдирер бис. Төп Комитеттиң доктаалын амыдыралга боттандырар талазы-биле тускай хемчеглерни чогаадып, ону организастыг болгаш политиктиг ажылывыстың үндезини болдурар бис.

ССРЭ-ниң юбилейинге төлептиг ужуражыр дээш, социалистиг чарышты улам калбартырын доктаал биске дагзып турар.

Амгы үеде совхозтуң ажыл-ишчилери беш чылдың ээлчеглиг чылында шалыңчы бараалгалы кылып, кызымаккай ажылдап турар. Бо хүннерде совхозтуң 3000 хою хураганнаан. Хойжуларның болгаш сакманчыктарның шудургу ажылының ачызында мал төлү менди доруктуп турар. Малчыннар малды хүр кыштаар дээш хемчеглерни ап турар.

СЭКП ТК-ның доктаалы бисте чаа-чаа чедиишкиннерже кыйгырып, моон соңгаар улам үре-түңнелдиг ажылдаарынга соруп кирип турар.

З. ЧООДУ, «Тес-Хем» совхозта партком секретары.

ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛДАРЫНГА УТКУШТУР

СЕПТЕЛГЕ АДАКТАЛГАН

Чыраа-Бажы суурнуң адаа ужунда улуг-ла ак бажың турар. Ооң бараанын кайы ырактан-на көрүп болур. Үс сиңе берген кара хөректээштерлиг күдер эрлер ол бажыңга даң бажында-ла баарлар. Кайнаарда ажыл-херек ужурунда чоруур янзы-бүрү машиналар база-ла даң бажында оон катап үнер. Бо дээрге «Чыраа-Бажы» совхозтуң машина-трактор мастерскаязы-дыр.

Бо хүннерде ында ажылдың хайнышкыныг. Чоокшулап олурар часка уткуштур техника септелгезин дүрген доозар дээш, совхозтуң механизаторлары хол салбайн, аразында чарыштыг, тура-соруктуг ажылдап турарлар.

Септекчилерниң ажыл-херээн сонуурган көөрү-биле бир эртен мастерскаяга чеде бердим. Эжик-экчында даргыннар эргээл. Ында ийи эр ажылдап тур. К. Сагаан сырылап турар кызыл демирни хөрүк одуиндан ызырар-кыскаш-биле ушта сон эккелгеш, улуг дежү кырынга салыптарга, эжи ону хап эгеледи. Дем чаа-ла хевир-дүрзү чок демир удаваанда-ла херектиг кезек болу берди. Сагаан ол кезекти салбышаан, чугаалай-дыр:

— Бирээ болган! Ам каш херек ийик моң?

— Ам-даа хөй херек...

Ол дарганнарның ажылдап турарын көргеш, «бо-даа ажылдап турда амыр эрлер-дир» деп иштимде бодадым.

Тракторлар чазып, эптээр делгем орээл. Ында хөректээштеринде үс сиңе берген эрлер чай-чапсар чок ажылдаан турлар. Машина-трактор мастерскаязының эргелекчизи Моңгуш Доржуга аңаа ужуражы бердим. Ол ажылдап турган эрлерже көрүп тура, меңээ чугаалады:

— Ажылдап турда амыр эрлер, аа! Ана арлып турар.

— Мында септелгениң байдалының дугайын чугаалап берип көрем, Моңгуш Мажаалаевич — деп, оон диледим.

— Техника септелгезин эрткен чылдың ноябрьда-ла организастыг эгелээн бис — деп, ол эзеледи.— Ам 28 трактор андазыны, 35 сеялка, 190 комплект илиир белен кылдыр септеттинген. Янзы-бүрү марканың 57 тракторун септээрин планнаам чүве. Оол 15-жин «Сельхозтехниканың» Кызыл-Мажалык, Чадаана салбырларынга септээн, а 39 тракторну совхозтуң механизаторлары боттары бо мастерскаяга септеп алган. Ынчангаш септелге колдуунда шыңгарлып тур. Арткан техниканы септээрин мартта бүрүн доозар сорулга салдынган.

— Септелгени кандыг арга-биле чорудуп турарыл?

— Звенолар аайы-биле кылыр арганы ажыглаан бис. Мында дөрт звенону тургускан. Оларга тус-тус белдирлерни быжыглап турар.

— Механизаторлардан септелгеде кымнар мурнакчы ажылдап турарыл? — деп, Моңгуш Мажалевичиден айтырдым.

— Трактор септелгезинде Куҗугет Эзир-оол биле Ооржак Бүрбү чарыштың тиилекчизи болган. Оларның звенозу ам алдыгы тракторну септеп кирипкен. Оон ынай кодээ ажыл-агый машиналарының септелгезинде Моңгуш Эрес-оол, Кара-Сал Картыг-оол, Куулар Оолчукай, Ооржак Белдир-оол олар хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип турар.

Тоску беш чылдың ийиги чылының часкы хову ажылдарын чедиишкинниг эрттирер, ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылын төлептиг белек-биле уткуур дээш, «Чыраа-Бажы» совхозтуң механизаторлары ынчаар ажылдап турар.

ЧУРУКТА: септекчилер Б. Сенди биле К. Сагаан.

К. ЭКЕР-ООЛ.

Авторнуң фотозу.

ЧОНГА ТАНЫШТЫРГАН

«Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП Төп Комитединиң доктаалы-биле Улуг-Хем районнуң ажыл-ишчилери таныжып эгелээн. Районнуң лекторлары бо хүнге чедир 23 черге партияның чугула документизин чонга таныштырган. Аңаа ниитизи-биле 46 кижи салал берген.

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң мурнакчы хойжузу Тюлюш Дадар-оол ындыг хуралга санал бергеш, мурнунда социалистиг хүлээлгезин эде көрүп, чаа бедиткен хүлээлгезин алган. «Улуг-Хая» совхозтуң хойжузу Тюлюш Сүрүңмаа бо чылын төрүүр 100 хойдан 102 хураганны, бир хойдан-на 2 кг 500 грамм дүктү кыргып ап, 10 тонна сигенни, бир тонна будук-бүрүнү бодунуң күжү-биле белеткеп алырын чугаалаан.

Районнуң политинформаторлары, агитаторлары 87 малчынның коданнарын кезип, таныштырылга кылган.

Районнуң ажыл-ишчилери бүгү совет улус-биле бир демей ол улуг байырлалга төлептиг ужуражыр дээш бедиткен хүлээлгелерни алгаш, оларны амыдыралга боттандырып кирипкеннер.

Д. АРАКЧАА.

БАЙ-ТАЙГАДАН

Районнуң «Тээли» совхозу бо чылын ниитизи-биле 6197 га тарылга шөлүнге янзы-бүрү культураларны тарыыр планныг.

Бо хүннерде 728 тонна тараа, 296 тонна чаңгыс чылдыг сиген, 42 тонна кукуруза үрезинин арыглап дооскан.

Үрезин арыглаашкынынга Куулар Максимге удурткан комсомолчу бригада эки ажылдаан.

Ол ышкаш совхозтуң септезе чогуур 38 тракторларындан 32 тракторну септээн. 19 сеялканы, 29 андазынны, 125 илиирни бүрүн септеп дооскан.

Маңаа токарьлар Жар Виктор, Серен Шимит, механизатор Байыр-оол Сарыг-оол олар мурнакчылар болуп, хүн нормазын ажыр күүседип турар.

* * *

Районда мал оолдаашкыны үргүлчүлеп турар. «Мурнакчы» колхозтуң малчыны Серэки Салчак төрүүр 100 хойга онааштыр 113 хураганны ам безин менди алган.

* * *

Районнуң культура ажылдакчылары айның соолгу четверг санында малчыннарже ээлчеглиг үнүүшкүннерин доктаамал чорудуп келген.

Бо удаада Тээли совхозтуң Бай-Тал, Кызыл-Даг салбырларында болгаш «Мурнакчы» колхозка чорааннар. Бригадага районнуң бот-тывынгыр уран чүүлүнүң киржикчилери, эмчилер, автолавка садыгжылары болгаш лекторлар кирипкен.

«Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын малчыннарга база таныштырган.

* * *

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң планын ёзугаар Тээли совхозтуң төвүнге, Бай-Тал, Кызыл-Даг салбырларга агитаторларның, политинформаторларның болгаш лекторларның семинары болуп эрткен.

Аңаа «Районнуң 1971 чылда ажыл-агыйының түңнелдериниң болгаш 1972 чылда сорулгалар дугайында», «XXIV съездиниң материалдарынга дүүштүр чон ортузунга политмассалыг ажылдарны канчаар чорудары» база «Кижи болгаш хоойлу» деп темаларга лекцияларны районнуң харысалгалыг ажылдакчылары номчааннар.

К. БИЖЕК.

ЛИВИЯ ЧАЗАК ТӨЛЭЭЛЕРИНИҢ БАШТЫҢЫН Н. В. ПОДГОРНЫЙ ХҮЛЭЭП АЛГАН

Февраль 28-те ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорный Ливия Араб Республиканың Москвада чоруп турар чазак төлээлериниң баштыңы, Ливия Араб Республиканың Революстуг командылалының кежигүнү Абдель Салам Джеллудту Кремльге хүлээп алган.

Эп-найыралчы беседа үезинде совет-ливия харылзааларны хөгжүдериниң айтырыгларын, а ол ышкаш Чоокку Чөөн чүкте байдалды, делегейниң өске-даа чугула айтырыгларын чугаалажып көрген. (СЭТА).

Айның кургаг чериниң довураа

ССРЭ-НИҢ ЭРТЕМНЕР АКАДЕМИЯЗЫНЫҢ ТУСКАЙ ЛАБОРАТОРИЯЗЫНДАН РЕПОРТАЖ

Автоматтыг «Луна-20» совет станциязының Изобилия (Байлакшыл) далайының чоогунда кургаг черден казып алган ай довурааның идегелдиг «шыгжамыры» боop чораан аппаратты хөй белеткел ажылдарын кылган соонда (ол бүгү ажылдар 14 шак үргүлчүлээн!), февраль 27-ниң эртенинде ажыткан. Лаборант ооң иштинге чораан чүүлдү кандан кылган кылын аптаразының иштинде өске бүгү херексел дер-биле кады суп каан, каң демирден кылган узун деспиже кончуг аяар урупкаш, ооң мурнунда хүн «Луна-20»-ниң дедир ээп кээр аппарадының айдан Черге эккелген элдепейлиг материалын бакылап көөрүнче журналистерни чалай-дыр.

Айның даг-даштыг черинден келген, эртемденнерге безин билдинмес довурак бо-ла болгай: хүл ышкаш хевирлиг, куузумаар ак оңнуг, довурак ышкаш болду. Оларның аразында элээн улуг болгаш базында куузумаар «дашчыгаштар»-даа бар. Көрүп турарга, арга-арыг иштинге чап-чаа-ла ожүп, хөмүрергеп одагның хүлү-даа ышкаш сагындырар болду — кыдыгларында сантиметрлер-биле хемчээп каан демги деспиниң иштинде төп каан материалды баштай көөрге ындыг.

«29» деп демдеглеп каан чериниң мурнунда — алдыгы сантиметрниң дужунда — улуг эвес, борбак-борбак довурактар-даа чыдар. Ооң оңүн болгаш өске-даа демдектерин ап көөрге, ол — амдызында эртемденнерниң эң эрте-бүрүңгү кристаллдыг материал деп санап турары аворгозит дээр минералга дөмейлежир. Ынчаарга ооң мурнунда ай кырындан эккелген кадыг довурактарның хевирин шинчилеп көргенинин түңнелинде аворгозиттиң назызы — үш миллиард ажыг чыл деп тодараткан болгай. Ынчалза-даа эртемденнерниң бо мырыңай чаа алган материалында чогум-на ындыг минерал бар деп бадыткаары амдызында эрте болуру чугаа чок.

Айның кургаг черинден эккелген ол бүдүмелдиң даштыкы хевирин көөрге, айның далайларында чаптылган материалдан дыка оңгүр болгаш ылгалдыг деп чүве тодаргай. «Луна-16» деп автоматтыг станцияның эккелгени довураан көөрүвүске, ооң оңу куузумаар, барык кара болгаш демир ышкаш кылаңнымаар болганын ам-даа утпаан мен.

Ай материалын совет эртемденнерниң эң-не баштай Черге эккеп ап ыңдээнкан үезинден бээр ам бүдүн-чартык чыл эрткен. Ынчангаш айның Изобилия далайының девискээринден алган «далай элезини» Совет Эвилелинге бүгү талазы-биле ыяк шинчилеттинген. Ол довурактың хевирлерин совет эртемденнер Чехословакияның, Венгрияның, ГДР-ниң, АКШ-тың эртемденнеринге база дамчыдып берген... Оларның кады кылган шинчилелдеринден айның бойдузун билип алырының талазы-биле дыка хөй чүгула чүүлдер илереттинген. Ай далайларының довураан шинчилеп турганының үезинде Черниң агаар-бойдузунга безин дадарып, үрелбес эң арыг дээн демирниң бар болганы дыка солун боор турар. Ол ышкаш Чер кырында чок, мырыңай чаа минералдар оон база тывылган болгаш оларны ыяк шинчилеп көргенин база билдингир. Айның оргу дески черлериниң довурактарының химиктиг болгаш физиктиг шынарларын база бүгү тала-биле шинчилеп көрген.

— Базальт дээрге, айда эң нептерээн бүдүмелдиң бирээзи дээрзи ам билдинген — деп, суруглыг совет эртемден, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи, академик А. П. Виноградов лабораторияга болган кыска парлалга конференциязынга журналистерге чугаалаан.

— Бистиң планетаның мөңге эдеринчизиниң кыры колдуунда-ла базальты-биле шыптынган деп база бодап болур...— деп, ол демдеглээн.

Ай кырының оргу черлеринде — ооң далайларында даш бүдүмелдерин четчири-биле билир бис. Ынчалза-даа айның даг-даштыг черлери амдызында билдинмес... Ынчангаш автоматтыг «Луна-20» станциязының эккелген бүдүмелин баштай шинчилээри айны өөренип көөрүнге улуг базым болур деп эртемден демдеглээн.

Айның бот-боттарындан ылгалдыг черлери — далай болгаш кургаг чер девискээрлеринден алган минералдарны шинчилээри — Айның болгаш Черниң тывылганының айтырыгларын өөренириге чаа чүүлдү бээр.

Автоматтыг станция «Луна-20»-ниң эккелгени кургаг чер довураан совет эртемденнер шинчилеп эгелээннер. Айга шинчилелдиң чер кырында ээлчээ эгелээн...

Д. ДМИТРИЕВ. (СЭТА-ның тускай корр.). МОСКВА.

Бистиң республикавыстың кодээ тудугларында

ХҮН БҮРҮНҮҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ АЛЫР

Партияның XXIV съездизиниң тоогулуг шиитпирлерин амыдыралга чедиишкинниг боттандырары-биле тоску беш чылдың ийиги чылында бердинген капитал салыышкынның долузу-биле ажыглап шиңгээдип алган турарын база Совет Эвилелиниң тургустунган хүнүнге күш-ажылчы белектиг ужуражыр дээш, бистиң чуртта калбарган социалистиг чарышка кирип, № 463 КМК тудуг колоннazының ажыл-ишчилери боттарының арга-нурлавырын санап көргеш, бедиткен социалистиг хүлээлгени алганнар.

Күрүне планын декабрь 27-де күүсеткен турарын, пландан ажыр 30 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылырын, 6852 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирерин, Чадаана хоорайда Советтер бажыңын «Тудугжу хүнүн» таварыштыр дужаарын, бода, шээр малдарның кажааларын Октябрьның 55 чыл оюнга уткуштур киирерин, тудуг материалдарының камналгазын күштелдирип база чогаадыкчы саналдарын ажыглавышаан, 10,5 муң рубльди камнаарын социалистиг хүлээлгеде көрген.

Коллективтиң ажыл-ишчилериниң мурнунда салдынган сорулгазы харысалгалыг. Ону чедиишкинниг боттандырарда КМК-ның партия, профэвилел база комсомол организациялары боттуг организакчы ажылдарны чорудар, тудугжу бүрүзүнүң күш-ажылды коммунистиг өзу-биле көрүп чедип алырынга чугула рольдуг болур ужурлуг. Ылаңгыя партия организациязы социалистиг чарышты бедик деңнелге организастаарының айтырыгларын хүн бүрүнүң кичээнгейинге алган. Социалистиг чарышты бригадалар аразында организастаан. Тудугжулар ортузунга партияның доктаал, шиитпирлериниң талазы-биле тайылбыр ажылдарын кылбышаан, эрткен үениң күш-ажылчы базымнарын анализтеп, четпестерниң чылдагааннарын тодарадып турар. Тудугжу бүгү чүүлдү хандыр медереп билген турда, ажыл бүдүрүмчелиг болур. Тоску беш чылдың бирги чылында организастап чорутканывыс түңнелинде күрүне планын, алганывыс даалгаларны күүседип, күш-ажылчы элээн чедиишкинниг болган бис.

Бригадалар ортузунга калбарган социалистиг чарышка Ленин орденинң эдилекчизи коммунист Чимит-Доржу Хомушкунуң удуртуп турары 19 кижи составтыг бызаңчыларның коммунистиг күш-ажыл бригадазы тергиидээн. Ол коллективте күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эң-не бедик болуп, ийи-ийи квартиралыг 14 чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирер хүлээлгезин ажыр күүседип, ийи квартиралыг 1 бажыңны хуусаа бетинде тудуп, ажыглалга киирген.

Ол ышкаш хоочун тудугжу Саая Достакка удурткан бригада социалистиг чарышка идепкейлиг киришкен болгаш коммунистиг күш-ажылдың бригадазы деп бедик атты чаалап алыр дээш кызымак, шудургу ажылдап, квартал санында күш-ажылга бедик көргүзүглерни чедип ап келген. Оон түңнелинде ук бригада бедик атты төлептиг-биле чаалап алган.

Бригадир Д. Саая бригаданы билдилиг-биле удуртуп, күш-ажылды организастаарын бедик деңнелге тургускан. Бүдүрүлгениң планныг даалгаларын чедиишкинниг күүседип, 44 ийи квартиралыг бажыңнарны база 300 шээр малга бир кажааны эки шынарлыг туткаш, чогуур хуусаазында ажыглалга киирген. Ам ол бригада коллективте мурнакчы бригадаларның одуруунда кирген.

«Социалистиг чарышты организастаарын улам экижидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын удуртулга болдургаш база ону амыдыралга боттандырар сорулга-биле партия организациязы тоску беш чылдың ийиги чылында коллективтиң мурнунда салдынган бүдүрүлге планнарын чедиишкинниг боттандырар дээш, бригадалар ортузунга социалистиг чарышты бедик деңнелге организастаарын оралдажып турар. Бригадалар бедиткен хүлээлгелерни ап, бот-боттарын чарышка кыйгырышкан, соруктуг ажылдап турар. Социалистиг чарыштың түңнелин ай санында үндүрүп, хүлээлгезин эң эки күүсеткен бригаданың ат-алдары дээш «Күш-ажылдың алдары» кызыл тукчугашты кодуруп турарын шиитпирлээн бис. Чарыштың тиилекчилери болгулаан бригадаларга акша шаңналын тыпсырындан аңгыда халас кино, концерт көргүзерин организастап турар. Январьда Д. Саяның бригадазы тиилекчи болган.

Социалистиг чарышта бызаңчыларның, дашчыларның болгаш шеверлекчилерниң 17 бригадалары хаара туттунган. Ол дээрге бүгү ажылчыннарның 75 хуузу чарышта киржип турары-дыр.

Бистиң № 463 КМК-да ам коммунистиг күш-ажылдың 3 бригадазы бар, ындыг бедик атты чаалап алыр дээш ам 5 бригада демисежип турар.

Бригадаларның, мастер участоктарының күш-ажылчы көргүзүглерин ай санында көргүзүг самбыраларынга доктаамал бижип турар. Социалистиг чарышта идепкейлиг киришкен, даалгаларны күүседиринге бедик күш-ажылчы чедиишкиннерлиг болган ажылчыннарны экскурсияладырын ленинчи черлерге организастап чорударын шиитпирлээн.

Январь айның планныг онаалгазын коллективтиң ажыл-ишчилери чедиишкиннииг күүсеткен. Тудуг-монтаж ажылдарының ниити планын КМК 108 хуу, боттарывыстың күжүвүс-биле кылыр ажылды 105 хуу күүсеттивис. Февральда темп кошкаваан.

Партия организациязы чедип алдынган күш-ажылчы чедиишкиннерни улам быжыглавышаан, тудугжу бүрүзүн күш-ажылды коммунистиг өзу-биле көөрүнге чаңчыктырып, политмассалыг, организакчы, тайылбыр ажылдарын доктаамал чорударын чугулалап турар.

Ч. СЕНДАЖЫ,
«Тыва кодээ тудуг» трестиң № 463 КМК-да парторг.

Эки ажылдыг бүдүрүлге

Хову-Аксының үлетпүр бүдүрүлге комбинадының ажыл-ишчилери эрткен чылын алган бедиткен социалистиг хүлээлгезин чедиишкинниг боттандырган. Тодаргайлаарга бараанныг продукция бүдүрүп үндүрериниң планын 106,6 хуу, оон сайгарылгазын 101,8 хуу күүсеткен. Бараанның продукцияның бир ажылчынга хамаарыштыр бүдүрүп үндүрүлгези мооң мурнунда чылдарга бодаарга өскен болгаш оон бот-үнези чиигээн.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң тоогулуг шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, Совет Эвилелиниң бежен чыл оюн төлептиг уткуур дээш бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Кызылдың үлетпүр бүдүрүлге комбинадында эш Баланчуктуң удурткан бригадазының ажылчыннарын социалистиг чарышче кыйгырган.

Чылдың баштайгы айында бүдүрүлге 75 муң рубльдиң бараанныг продукциязын бүдүрер турган, херек кырында 86 муң рубльге бүдүргеш, планын 114 хуу күүсеткен. Сайгарылга планын база ажыр күүсеткен.

Эки түңнелдерни чедип алырынга коллективтиң цехтер аразында калбарган чарыжы улуг рольдуг болган. Ыяш дилдирер цехте К. Попкин биле А. Берловтуң бригадалары боттарының аразында социалистиг чарыштыг, бот-боттарының дуржулгазын солчуп ажылдап келгениниң түңнелинде кайы-даа бригада январьда ниити продукция бүдүрер планын 124 хуу күүсеткен. Ында мурнакчыларның саны хөй. Оларның бирээзинге бүдүрүлгениң хоочун ажылдакчыларының бирээзи Геннадий Юршинекийни ап болур. Ол эрткен айның планныг даалгазын 160 хуу күүсеткен.

Чазаныкчылар цегиниң ажылчыннары ол цехтен база-ла чыдып калбайн турар. Олар январьның планын 120 хуу күүсеткен. Ында ажылчыннарның хөй кезии аныяктар. Комсомолчулар Александр Городилов, Виктор Дмитриев эрткен чылын Ак-Довурак хоорайның № 41 профессионал-техниктиг училищезин дооскаш, мынаа ажылдай бергеннер. Цехтиң бригадири Григорий Оюп бо коллективке 1962 чылдан тура ажылдап келген бедик мергежилдиг чазаныкчызы. Ол бодунуң үр чылдарда чедип алган байлак арга-дуржулгазын бригаданың аныяктарынга дамчыдып берип турар. Бригадада кижи бүрүзү бот-боттарының аразында чарыштыг.

Амгы үеде Хову-Аксының үлетпүр бүдүрүлге комбинадының ажыл-ишчилери бо чылдың бирги кварталының планныг даалгаларын марттың 20-де күүседир дээш шудургу ажылдап кирипкен. Олар чүгле план күүседирин ажырар эвес, а кылган ажылының шынарын экижидеринче улуг кичээнгейни салып турарлар.

ЧУРУКТАРДА: чазанылга цегиниң бригадири Г. Оюп (үстүнде); ыяш дилдирер цехтиң мурнакчы ажылчыны Г. Юршинский.

В. ЧАДАМБА.

ХОЙЖУ

«Мөген-Бүрен» колхозтуң хойжузу Иргиттиң кыштаа Бора-Сүүрде. Мугур-Шегетейде бора-бора сүүр тейлер каъттажкак-каъттажкак боор алгаш чаңгы берген, кадар оъттуг, шээр малдың чогумна ораны ол.

Барлык хемниң бажы — Тоолайлыг хемге каш чыл иштинде сарлык кадарып, чыл-чылда-ла бедик көргүзүглерлиг боор келген. Чыл санында торүүр 100 сарлыкка онаажтыр 90-дан өрү бызааларны өстүрүп ап келген. Сарлыктарын кыргааш, колхозунга дыка хөй дүктү дужаап келген.

1961 чылдың күзүнүнде кадарчыны колхоз баштаар чери кыйгырткан. Тоолайлыгдан аъттыг чоруткаш, Кызыл-Хая суурга хап чедип келген. Ол хүн колхоз баштаар чериниң хуралы боор турган. Хуралга колдуунда-ла кадарчылар келген. Баштаар чериниң конторазында чыылган малчыннардан Иргит малчыннарның байдалын айтырып, оларның-биле чугаалажып хөөрешкен. «Мени чүге келдирткен чоор?» деп, ол иштинде бодап олурган.

Мурнап келген кадарчылар колхоз даргазының кабинединче киргеш үнүп кээп турганнар. Иргиттиң ээлчээ келген, кире берген.

— Мурнунда-ла чугаалашкан болгай бис, хой ажылы арай аскап турар апарган, ажылга кызымак, дуржулгалыг кадарчыларны, силерни база хой ажылынче шилчидерин бодап турар чүве. Аалынар иштти-биле сүмележип, дугуржуп алдынар ыйнаан але, Чамый Күчүкович — дээш, колхоз даргазы Иргитче дорт көрген. Кабинетте улус шупту ону чүүлдүгзүнген хевирлиг болган.

Кара чажындан күш-ажылга, ылаңгыя мал ажылынга дадыккан болгаш, Иргит колхоз баштаар чериниң даалгазын хүлээп алган.

Оон бээр он чыл ажа берген. Чамый Күчүкович, ооң кадайы Маңзылбаа Чүлдүмовна колхозунуң хоюн кадарып, чыл-чылда-ла эки түңнелдиг боор келген. Он чыл дургузунда 3500 ажыг хураганнарны колхозунга өстүрүп берген.

Мөңгүн-Тайга районнуң агаар-бойдузу ширик. Чылдың кайы-даа үезинде хат-шуурган болур, хар чаар, каш-каш хонуктарда мал кодаңга туруп бээр. Мөңгүн-Тайганың малчыннары бойдустуң болуушкуннары-биле демисежип, ниитиниң малын өстүрүп турарлар. Чамый Күчүкович Бора-Сүүрге кажан хар чаарын, шуурган болурун эки билир. Ынчангаш кышкы одарны план ёзугаар ажыглап, кадатты таарыштыр организастай турар.

Кадарчы өг-бүле тоску беш чылдың бирги чылында торүүр 100 хойга онаажтыр 93 хураганны алган. Ынчангаш 1971 чылда колхозтуң дээре көргүзүглүг кадарчыларының санынга кирген. Эрткен чылын сигенни кезип алгаш, кажаазын чылыглап алган кадарчының коданы хүрээлегей.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң тоогулуг шиитпирлерин боттандырып, ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюн күш-ажылчы белек-биле уткуп байырлаар сорулганы кадарчы өг-бүле салып алган. Беш чылдың ийиги чылында торүүр 100 хойдан-на 95 хураганны алыр, 5 тонна сигенни белеткээр хүлээлгелиг. Оларның кодазында ам 273 хой оолдапкан, чаш хураганнар онча-менди доругуп турар. Он чыл мурнунда колхоз баштаар чериниң берген даалгазын Чамый Күчүкович, ооң кадайы Маңзылбаа Чүлдүмовна ак сеткилдиг күүседип келгеннер.

А. БЕГЗИ,
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

Комсомолчу Зоя Чамзы «Ак-Эрик» колхозта Улуг-Кузег сүт-бараан фермазынга саанчылап эгелээш, улуг үр болбаан-даа болза, арга-мергежилин кызымак бедидип, мурнакчыларның бирээзи апарган. Эрткен чылын аныяк саанчы тус чер уксаалыг бир инектен-не 1206 килограмм сүттү саап алган. Ол бо чылын улам-на бедик көргүзүгну чедип алыр дээш кызымак ажылдап турар.

ЧУРУКТА: Зоя ЧАМЗЫ.

А. ДЕМБРЕЛЬДИҢ фотозу.

Хой ажылында чугула айтырыг

Чамдык түңнелдер, бодалдар

Районнуң одар девискээрин ажыл-агыйларга хуваай көөрге ооң хөй кезии «Тес-Хем» совхозка хамааржып турар. Ол одарның шынары база эки, ылаңгыя шээр малга коңчуг таарымчалыг. Мынаа бистиң совхозтуң хоюу чылдан чылче улам өзүп турары база чиик болур.

Тоску беш чылдың ийиги чылында шээр малдың ниити санын 33200 чедир өстүрерин, торүүр чүс башка онаажтыр тозандан өрү чаш малды алырын, 7630 центнер хой эъдин болгаш 606,5 центнер дүктү бүдүрерин планнаан. Бо сорулганы чедиишкинниг шиитпирлээринге хамыктың мурнунда малга быжыг чем-суурну хандырарындан, таарымчалыг кажаа-турлагны белеткээриндең чугула хамааржыр. Ол ышкаш малдың өзери, ооң бедик продуктулуг болуру ээзиниң эки ажаалда, хайгааралындан болуруп ажылдың практиказы улам бузуредип турар.

Бир эвес мал ажылынче доктаамал кичээнгейни угландырып турар С. Монгалби, Х. Чооду, С. Самба ышкаш мурнакчы хойжуларның дуржулгазын калбарткан, үндүрген шиитпирниң, алган социалистиг хүлээлгениң күүселдезин организастаан болза, бистиң совхозтуң мал ажылының талазы-биле көргүзүглери амгыжындан ыракта эки, четпестер-даа эвээш болур ийик.

Ветеринария эртемнериниң кандидады Илья Кызыл-оолдуң «Шын» солунга парлаан «Дүвүренчиг байдал чүден болганыл?» деп чүүлүн база ону деткип бижээн элээн хөй чүүлдерни номчуп таныштывыс. Шак ындыг байдал бистиңде база барын өөренип көрдүвүс. Хойнуң өзүлдези чогенчиг, чижээ, 1969 чылда 28.683 турганындан 1971 чылда 28.874 баш болган. Дүк бир хойга онаажтыр ынчаарда 1700 грамм турганындан өзүлде болбаан. Торүүр чүс хойга онаажтыр 1969 чылда —85, 1970 чылда—84, а ээрп чылын чүгле 81 хураган алган. Күрүнеге саткан хойнуң диирг деңзизи база чоорту кудулаан. Ол ышкаш центнер дүктүн бот-үнези 1962 чылда 180 рубль турган, а ам 218 рубль апарган.

Ажыл-херек бүрүзүн кижилер, кадрлар кылып бүдүрер болгай. Малчыннарны шилип деңшидер, өөредип мергежидер, бот-харысалгазын бедидер хемчеглерни кошкак боттандырып турар. Оон уламындан будагдап самчыгдаар чоруктар харын чыл бүрү ковудеп турар. Чижээ, 1969 чылда—3656, 1970 чылда—4151, а эрткен чылын—4352 баш малдан совхоз каражадаан.

Чайын курупктур семирткен, кыжын хүр чыл ашкан малдың продуктулуу-даа бедик, ооң чаш төлү-даа боткур, дүрген мандыычал болур. Совхоз мал чемгерилгезиниң чеден ажыг хуузун одардан, а үжен хире хуузун белеткээн чемден хандыртынып турар. Мындыг турбуже, одарны чөп ажыглаарынче кичээнгей амдыгаа чедир кошкак болуп артпышаан. Чижээ, совхозтуң Оруку-Шынаа салбырының делгем одарлары (ноябрьдан апрельге чедир) суггат чогундан четче ажыглаттынмайн турар. Ол девискээрге суггат айтырыы чүгле кыжын эвес, чазын болгаш күзүн база берге. Сарыг-Бел, Шенен-Хараган ышкаш черлерге кудук белеткээри, суг сөөртүр автомашиналарны ковудедири онза негеттинип турар.

Малдың уксаазын экижидери, ылаңгыя тарып боозадылгаже кичээнгей салыры чугула. Совхозтуң зооветеринария ажылдакчылары хой тарылгазын багай башкарып, хыналда чорутпайн турарындан 1970 чылда тараан үжен беш коданның 8380 ажыг хоюнуң чүгле 35 хуузу чогуур өйүнде оолдаан.

Бот-орулга-чарылга дээрге социалистиг ажыл-агыйны организастаарының, социалистиг өнчүнү быжыглаарының чугула аргаларының бирээзи. Ол болза совет ниитилелдиң хогжүлдезиниң амгы үе-чадазында, коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузуп турар үеде онза ужур-дузалыг болур. Бистиң совхоз хойжу бригадаларны бот-орулга-чарылгалыг болдурарынга баштайгы үеде чамдык хемчеглерни алза-даа, сөөлгү үеде ол айтырыг барык уттундурган.

Үстүү-Шынаа, Оруку-Шынаа салбырларында тус черниң хоюу, а Берт-Даг салбырда экижиткен уксааның хоюу бар. Берт-Дагда ышкаш кажаа-турлагны таарымчалыг хандырар болза, совхозтуң өске-даа салбырларынга нарын дүктүг уксааның хоюн база өстүрүп болур, одар эки, мал чемнери белеткеп алырынга ылгал чок. Бир кол негелде тарып боозадыр пунктуларны салбыр бүрүзүнге белеткээри болур.

Б. ДОЮНДУП,
М. СУНДУВЕЙ.

МАЛЧЫННЫҢ САНАЛЫ

Ооржак Чирик—Саглының үндезин чурттакчызы, аныяандан бээр мал ажылынга өскен кижи. Өвүрнүң «Кызыл тук» колхозу тургустунган 1952 чылдан бээр малчыннаан. Хой, теве, чылгы, инек дээш, ооң кадарбаан малы-даа чок. Эрткен чылын малдың баш санын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер талазы-биле чедиишкиннерни дээш колхоз баштаар чери ону богба-биле шаңнааны таварылга эвес. Хоочун малчын бо чылын торүүр чүс хойга онаажтыр 102 хураганны менди ап, бир хойга онаажтыр 2,4 кг дүктү кыргып алырын хүлээнип турар.

Хой ажылын сайзырадыр талазы-биле тускай эртемниглерниң болгаш малчыннарның солунга кедүрүп турар айтырыгларын ол улуг сонуургал-биле көрүп, таныжып турар болду.

— Бистиң колхозта ол талазы-биле айтырыг өске черлерден дээредевес — деп, Ооржак Чирик чугаазын эгеледи.— Хойнуң чогум кандыг уксаалыы билдинмес, дүгү бир бодаарга өшкүнүү-даа дег, чамдыызы аңзыг-даа. Хойнуң мага-бодунуң бүдүжү база өскерилген. Алызында бистиң ажыл-агыйга чүгле тыва уксаалыг хой турээн дээн чүве болгай. Мең бодап көөрүмге, хойну чаңгыс аай уксаалыг болдурары черле чөптүг.

Он ажыг чылда чүгле тыва хой малдап келдим. Амгы тыва уксаа дижип турарывыс хойларның дүгү эвээш болуп турары шын. Шынында бо дээрге шаандагы ёзулуг тыва хой база эвес деп санаар мен. Бо хойларның дүгү тайыс, кадыг хылган, тоглап дужуп чоруур боор-дур. Бүдүжү хевиржок, мага-боду бичежек, ишти шөртегер, ооргазы хонпегер болгулаар. Тыва уксааны катап тургузуп алыр болза, дүгү ыраңта-ла хөй, эъткир, шырык болур ийик.

Бис боттарывыс эр хураганнарның аразындан эки шынарлыын шилип база турдувус. Дүгү узун, хоюг, мага-боду өске өөрүндеп сооңгүр, бажы дыдыраш, боостаа дүгү чогдурлуг, -деп-дески эъткир ындыг хураганнар таварыш-кылаар-дыр. Ындыг хураганнарны демдектеп каарывыска, хураган үзүп турар үеде ирт кылдыр чазап каантары хомудавыыг-дыр. Эштериниң сүмелеп турарын ёзугаар, эки шынарлыг бүдүрүкчү кошкарларны таварышкан хой бүрүзүнге эвес, хойнуң уксаазының, классының болгаш харназынның аайы-биле шын шилип алыры черле чөптүг. Оон ыңай бонитировканы, класстаарын болгаш брантаарын кыргылда мурнунда чорутпайн турары чогуур түңнел бербейн турар.

Күрүнеге садар малды баш удур уаери чугула деп бодаар мен. Бисте ышкаш, кажан эът дужаар өй бачыдадып келирге, буу-хаа-ла таварышкан кодандан үскеш, чорудар чорук уксаажыдылгага шаптыктыг.

Ооржак Шырапович мал чемниң балансызын таарыштыр тургузарын база бо айтырыгга холбап турар. Өвүр мал чемин четчир кылдыр курлавырлап алыры болдунмас чер болганда, аңаа эки үнүп болур культуралар—кок чочак-тараазын, кок суланын, хой чылдыг сиктенерниң тарылгазын калбартыры чугула арга деп ол санап турар. Хойну январь-февраль айларда оолдадыры хураганнарның дүрген дүк бээринге, деңгилдезинге, велериниң семиртилгезинге ажыктыыг, малга чаңгыс аай хевириниң улуг кажааларын тударын, малчыннарның ээлчеглиг кадатче шилчилгезиниң чогумчалыын Ооржак Шырапович база деткип чугаалап орар.

В. ОЧУР-ООЛ.

Колхозтарда отчёттар болгаш соңгулдалар

ЧЕТПЕСТЕРНИ ЧАЙЛАТКАШ, БУРУНГААРЛААР

Тес-Хем районнуң «Чодураа» колхозунуң отчёт-соңгулдалыг хуралы эрткен чылын ажыл-агый элээн чедиишкиннерлиг болганын демдеглээн. Малдан алыр продуктуларны эътти, сүттү бүдүрерин көвүдеткен. Пландан ажыр 114 центнер сүттү, 97 центнер эътти күрүнеге саткан. Бир инекке онаажтыр 1509 килограмм сүттү саап алган ийикпе, мурнуку чылдың деңнелинден барык-ла үш чүс килограмм көвүдээн. Чүс баш торүүр малга онаажтыр 88 бызааны, 106 хураганны, 100 кулунну камгалап алган. Отчёттуг үеде күрүнеге саткан бүгү хойнун 94 хуузу ортумак болгаш ортумактан өрү күштүг болган. Ол көргүзүг эрткен чылгызындан 13 хуу бедик, оон ачызында 32,3 муң рубльди хой сатканындан алган. Бода малдың семиртилгези база дээре. Колхоз чүс ажыг хаваннарны садып алгаш азырап турар. Азыралда молдургалар база бар. Олар— эъттиң бир чүгүла курлавыры.

Мал ажылының мурнакчыларының бо чедиишкиннерге улуг салдарын колхоз баштаар чериниң даргазы эш У. Дөмүр-оол илеткелинге демдеглеп, оларның аттарын адаан. Ол-ла хуралга дыка хөй эштерге коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары, I болгаш II класстың хойжулары деп аттарны тывыскылаан. Эрткен чылын мал ажылынга база өске-даа алырларга районнуң өске ажыл-агыйларындан дээре көргүзүглерлиг болгаш, колхоз партия райкомунуң болгаш райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугун чаалап алган.

Илеткелчи четпестерге онзалап доктааган. Санал берген колхозчулар баштаар чериниң ажылы черле шыңгыы, үре-түңнелдиг болганын демдеглевишаан, ам чаа составтың кичээнгейинге турар ужурлуг айтырыгларны айыткан. Бирээде, мал бажын өстүрериниң планнары күүсеттинмээн. Оон чылдагааны — колхоз баштаар чериниң, тускай эртемниглерниң кошкак ажылы. Ол ышкаш чамдык малчыннарның харысалга чогундан хөй мал өлүп хораан ийикпе, самчыгдаттынган. Өлген болгаш тудаан хойнуң саны 1868 баш болган, ажыл-агыйның херегленинге 680 баш хой чарыгдаттынган. Харысалга чок кижилерни баштаар черге чугаалажып турган. Истелге органнарынче шилчиткен таварылгалар бар. Дээштиг хемчеглерни ам-даа алырын, харысалга чок кижилерни мал ажылынга тургуспазын хурал колхоз баштаар черинден негээн. Ажыл-агыйның эът херегленинге чарыгдалдарны шыңгыы кызыгаарлаарын база шиитпирлээн. Күрүнеге дужаап турар малдың ортумак деңзизи мурнуку чылдан бедик-даа болза, негеддеге четпезинден хой артык малды садар ужурга таваржып турар. Ынчангаш мал семиртилгезинче, оон уксаазын экижидеринче кичээнгейни күштелдирери чугула.

Бир хойга онаажтыр дүк кыргып алыры мурнуку чылдан 1,34 килограммга эвээжээнилден, колхоз бо талазы-биле планнарын күүсетпээн. Тускай эртемниглер дүк бүдүрүлгезин көдүрер сорулга-биле тодаргай хемчеглерни алырын негээн саналдар эвээш эвес болган. Эң ылаңгыя элээн сайзырай берген меринос уксааның ам дедир баксырап, продуктулуунун бадып турары дүвүренчиг.

Продукцияның бот-үнези аар. Сүттүң бот-үнези планнаттынганындан 3 рубльге, инек эъди — 30 рубльге көвүдээн. 1 центнер хой эъдин бүдүреринге 150 рубль 40 көпеекти чарыгдаан ийикпе, ооң бот-үнези пландан 2 катап аар болган.

Чер ажылының продуктуларының бот-үнези база аар. Бо бүгүнүң түңнелинде планнаттынган арыг орулганың чүгле чартыындан бичии-ле хойун колхоз алыр эргелиг болган.

Колхозта чер ажылының культуразы кончуг куду. Ынчангаш тараа культураларындан эрткен чылын чүгле 5,2 центнер дүжүттүг гектардан алган. Бо чылдан эгелеп доктаамал ажылдаар суггатчылар звенозун тургузары, сиген шөлдерин чемиишчидип, суггарары, илиирээри, ногаа тарылгазын улам калбартыры чугула деп, хурал санаан.

Машина,трактор ажыглалы мурнуку чылдардан экижээн. Бир автомашинага онаажтыр 20.850 тонна-километр эрткен. Ол мурнуку чылдан 4 муң тонна-километр хөй. Чижеглеп алган бир тракторга 572 га чымчак андарылга онаашкан, ол дээрге сөөлгү үеде колхозка турбаан бедик көргүзүг. Бо ажылда четпес чүве —автомашиналарның орай ажылче үнүп, эрте чанып кээп турары. Ол ышкаш эзирик чолаачылаар, авария кылыр таварылгалар ам-даа артпышаан. Механизаторлар, чолаачылар аразынга кижизидилге болгаш билиг бедидер ажылдарны экижидерин үе негеп келген.

Тудугжулар планнарын күүседип турза-даа, ажылының шынары пат, дузалал адырлар: пилорама, чазаныр чер чедимче чок ажылдап келген.

Хуралга кыштаглаашкынның амгы байдалын база чугаалашкан. Бүгү хойнун 24 хуузу оолдаан, оларның төлү онча-менди. Малчыннарга дузалаары-биле колхоз төвүнден 148 кижи аъттанган. Ынчалза-даа даамай орар аргажок. Хойнуң суггарылгазы эки организастаттынмаан. Январь айда 34 хой, 2 бода мал өлүп хораан. Мал продуктуларын садары өожум. Социалистиг чарыш колхозтуң экономиказынга дээштиг салдарлыг болган турарын чедип алыры чугула.

Колхозтуң баштаар чериниң чаа составын соңгуп, кол-кол тускай эртемниглерни хурал бадылаан. Баштаар чериниң даргазынга Үйнук-оол Дөмүр-оол катап соңгуткан.

А. ДЕМБРЕЛЬ,
«Шынның» корр.

А. Я. Лигостаев аттыг шаңнал

Алтай—сайзырангай мал ажыл-агыйлыг край. СЭКП-ның XXIV съездизиниң шиитпирлерин болгаш тоску беш чылдың онаалдаларын чедиишкиниг күүседир дээш, колхоз, совхоз фермаларының ажылчыннарының идепкейин көдүрер сорулга-биле крайда социалистиг чарышты калбарткан.

Ажыл-ишчи чарыштың тиилекчилерин шаңнаарының чаа болгаш солун хевирин край организацияалары тыпканнар. Мал ажылының адыр бүрүзүнде алдарлыг чаңгыс чер чурттуглары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары: машиналыг саалдаының мастери М. Й. Заболотная, хаван ажаакчызы А. М. Фоминых, оператор-куш ажаакчызы О. В. Гавриленко, мал семиртилгезиниң мастери В. Т. Ватлук болгаш ары ажаакчызы В. Г. Афонин оларның аттары-биле адаан тускай шаңналдарны доктааткан.

Сураглыг чиңге-нарын дүктүг алтай уксаалыг хойларның оранында хойжуларга база тускай шаңналды тургусканы билдинигир. Ону «Курьинский» деп, уксаажыдылга заводунуң улуг хойжузу, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры А. Я. Лигостаевтиң ады-биле адаан.

Ады-биле шаңналды адаан кижи бүрүзү бодунуң адырында эң-не төлептиглериниң төлептии болуру билдинигир. Андрей Яковлевич Лигостаев база ындыг. Ол ам-даа аныяк — чоокта бежен харже кирген. 20 чыл хой малдап келген. Крайда 8 муң хойжуларның аразында оон хөй ажылдаан, хойжунуң ажыл-херээниң бүгү-ле чажыттарын бүрүн шиңгээдип алган кижилер эвээш эвес болбайн аан. Профессионалдыг мергежил-дуржулга талазы-биле төлептиг кижилер А. Я. Лигостаевтиң төрээн ажыл-агыйында безин эвээш эвес, «Курьинский» заводтуң хойжулары ниитизи-биле чиңге-нарын дүктүг хураганнар өстүрер талазы-биле чуртка рекорд тургузуп турарын айтырга-ла четчир. 1968 чылда олар төрүүр 8000 хойнуң чүс баш бүрүзүнден-не 144 хураганнарны менди алган, а 1969 чылда — 139 болгаш 1970 чылда — 149 хураганны доруктурган. Кыргып ап турар дүгү база хөй—элита болгаш бирги класстың уксаалыг хой бүрүзүнден 6,4—7 кг дүк.

Ынчалза-даа чиңге-нарын дүктүг хой ажылының шылгарангай мастерлериниң эң-не тергиининде Андрей Яковлевич санаттынып турар. Ооң бүдүрүлге көргүзүглери доктаамал бедик. Көргүзүглериниң эң-не бедиин ол эрткен чылын чедип алган, хой бүрүзүнден 7,8 кг дүктү кыргып, чүс хой бүрүзүнден ортумак дириг деңзизи 29,7 кг 161 хураганнарны доруктурган.

А. Я. Лигостаев чаа чүүлче, мергежилин доктаамал бедидеринче чүткүлдүг. Чижээлээрге, 1956 чылда ажыл-агыйга бир дугаарында кышкы хураганнаашкынны чоруткан, а ооң соонда хураганнарны улуг бөлүктеп ажаарының аргазын нептереткен.

Ак сеткилдиг, шудургу ажыл-ишчи дээш, Андрей Яковлевич Лигостаев Ленин ордени болгаш өске-даа орден-хавыяалар-биле шаңнаткан, а эрткен чылын аңгы сески беш чылдың түңнелдери-биле Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан.

Чыл түңнелинде социалистиг чарыштың тиилекчилери алдарлыг малчыннарның ады-биле адаан шаңналдарның лауреаттары болур. Олар СЭКП крайкомунуң, крайкүскомнуң болгаш крайпрофчөвүлелдиң I чергениң дипломубиле болгаш 800—1000 рубль ортектиг мебель гарнитуразыбиле шаңнадырлар. Ийиги черни ээлээннерге СЭКП крайкомунуң, крайкүскомнуң болгаш крайпрофчөвүлелдиң II чергениң дипломун тывыр. Оларга оон ыңай «Горизонт» деп телевизорну бээр. Тиилекчилер чиик машиналарны болгаш мотоциклдерни ээлчег чокка садып алыр эргелиг болур.

Алдарлыг малчыннарның адын эдилээн шаңналды чедип алыры ындыг-ла белен эвес.

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры А. Я. Лигостаев аттыг шаңналды чаалап алыр хойжу бир хойдан-на 7 килограммдан эвээш эвес дүктү кыргып алыр, чүс хой бүрүзүнден 140-тан хөй хураганны өстүрер ужурлуг. Ол-даа шуптузу эвес. Конкурстуң негелделери малчыннарның дуржулга-мергежилин бедидерин база көрүп турар. Чүл дээрге, алдарлыг чаңгыс чер чурттугларының ады-биле адаан шаңналдың лауреадынга кандидат кижи бодунуң профессиязынга I класстың мастери болур ужурлуг.

Крайда социалистиг чарыштың негелделеринде мал ажылынга бедик көргүзүглерни чедип алган тус-тус районнарга, колхозтарга болгаш совхозтарга база тускай шаңналдар көрдүнген.

(«ОВЦЕВОДСТВО» журналдан).

ЧАГААЛАРДАН

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга уткуштур Чөөн-Хемчик районнуң Суг-Аксы суурнуң херээженнер чөвүлели агиткварталар концертин организастаан. Түңнелинде бирги черни Советская кудумчузунуң № 7, ийигизин Алдан-Маадыр кудумчузунуң агиткварталары тус-тус алгылаан.

В. ТЮЛЮШ.

Эрткен дыштаныр хүнде Ак-Туруг кадыкшылга школазынга келир өөредилге чылында одаар ыяш белеткээриниң шеви болган. Шефке шупту 35 кижи киржип, 50 кубометр токпакты хап белеткээш школа чанында эккеп дүжүрген.

К. КОМБУ.

Улуг-Хем район.

• • •

«Тыва» совхозтуң аныяктары эрткен дыштаныр хүннерде хойжуларның кодааннарынче чүүшкүн кылып, шеф дузазын көргүскеннер. Теве-Хая школазының башкылар коллективи, совхозтуң мал ажылының специалистери хойжу О. Хуваның кажаазын коптарып, кодааның девискээрин арыглап аштаан. Кажаа дыка улуг, 800 баш хой турар.

О. ЧАҢ-ООЛ.

ДАШТЫКЫДА

Америк-кыдат дыңнадыг

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың президентизи Р. Никсонуң Кыдатка чорааның дугайында америк-кыдат дыңнадыгны Вашингтонда парлап чарлаан.

Ийи талалыг харылзааларның айтырыгларын чугаалажыры-биле чергелештир, талалар делегейниң чамдык айтырыгларын база көрген дээрзи дыңнадыгдан илерэп турар.

«Кыдаттың удуртулгазының болгаш АКШ-тың президентизиниң аразында политиктиг харылзаалар тургустунган», ынчангаш дыңнадыгда чугаалаанын ёзугаар алырга, «АКШ-тың болгаш КУР-нуң аразында харылзааларны чогумчударынга, а ол ышкаш ийи таланың сонуургап турары өске-даа айтырыгларга хамаарыштыр бүгү талазыбиле шыңгыы болгаш ак-кара чок беседалар» болган. Ийи чурттуң аразында харылзааларны улам ыңай чогумчудар болгаш ниити сонуургалдыг айтырыгларның талазы-биле санал-оналдар солчуушкунун үргүлчүлээр сорулга-биле тодаргай консультацияларны чорудар төлээде, «Каттышкан Штаттарның бедик дужаалдыг төлээлекчизиниң өй-өйде Пекинге барып турарын кирипштир, харылзааларны янзы-бүрү шугумнар-биле тударын» олар дугуржуп алган.

Делегейниң элээн хөй айтырыгларын ук дыңнадыгда дугуржуттунган ниити туруштар-биле эвес, харын тала бүрүзүнүң ээлеп турар туруштарын барымдаалап тайылбырлаан. Ындыг айтырыгларга вьетнам айтырыг, Тайваньның байдалы, Корейни каттыштырары, Японияның политиказын үнелеп көөрү, индий-пакистан чөрүлдээ хамааржып турар.

«Кыдаттың болгаш Каттышкан Штаттарның аразында ылгалдар оларның социал системаларында болгаш даштыкы политиказында» болуп турар деп, дыңнадыгда бижээн.

Мурнуу Вьетнам Республиканың Революстуг түр чазааның чеди чүүлден тургустунган саналдарын база Корейни тайбың арга-биле каттыштырар дугайында Корей Улус Демократтыг Республиканың чазааның көдүрген программазын бодунуң деткип турарының дугайын кыдат тала медеглээн.

Каттышкан Штаттар бодунуң мурнундагы туруш-бодалдарынга артпышаан, «Индий-Кыдаттың улустарынга боттарының салым-хуузун даштыкаардан холгаарлаашкын чокка боттары тодарадып алыр арганы бээри эргежок чугула» дижир, ынчангаш АКШ-тың сорулгазы болза «айтырыгны чугаалажылгакыннарның аргазы-биле шиитпирлээри болуп турар» дээр ниити медеглээшкини-биле кызыгаарлаттынган. Дыңнадыгда демдеглээнин ёзугаар алырга, ол америк сорулганы чедип алырының үндезини АКШ-тың 1972 чылдың январь 27-деги саналдары болуп турар. Ынчаарга ол саналдарны Вьетнам Демократтыг Республика Тхиеунуң чалча ёзу-чурумун камгалап арттырарынче угланган-дыр дээш хүлээп албайн барганы билдингир болгай.

Кыдат таланың бодалы-биле алырга, тайвань айтырыг Кыдаттың болгаш АКШ-тың аразынга харылзааларны чогумчударынга шаптык ужураштырып турар кол айтырыг деп, дыңнадыгда демдеглээн. Тайваньны хостаары — Кыдаттың иштики херээ, өске кандыг-даа чурт ону холгаарлаар эргези чок деп, Кыдат бадыткаан. Тайваньның байдалының дугайында тала бүрүзү дыңнадыгга бодунуң туруш-бодалын айыткан-даа болза, талаларның туружу чоокшулажып турган деп, америк парлалга демдеглегилээн. Тайвань дугайында америк тала мынча деп медеглээн: «Тайвань оошутуң ийи талазында чурттаан бүгү кыдаттар чүгле чаңгыс Кыдат туруп турар болгаш Тайвань дээрге Кыдаттың кезээ-дир деп санап турарын Каттышкан Штаттар хүлээп көрүп турар».

Дыңнадыгда чугаалаанын ёзугаар алырга, Каттышкан Штаттарның чазаа ол туруш-бодалын чигзиничиг кылдыр көрбейн турар. Тайвань айтырыгны кыдаттар боттары тайбың арга-биле таарыштыр шиитпирлээринге бодунуң сонуургалдыын америк чазак бадыткаан. Ол бодалын барымдаалааш, америк чазак Каттышкан Штаттарның бүгү чепсектиг күштерин Тайваньдан үндүрер болгаш АКШ-тың ында бүгү шериг объектилерин кызырар деп алыс сорулгазын бадыткаан. Ол үениң дургузунда бо черге дүшкүүрлүг чоруктуң кошкаашкынының чергезинден хамаарыштыр Тайваньда бодунуң чепсектиг күштериниң санын америк чазак чоорту кызырар болгаш бодунуң шериг объектилерин эвээжедир деп, дыңнадыгда айтып турар.

Индий-пакистан чөрүлдээ талазы-биле талалар боттарының сураглыг туруш-бодалдарын бадыткааннар.

Күрүнелер аразында харылзааларның таарыштыр тургустунган турар ужурлуу дараазындагы принциптерин боттары хүлээп көрүп турарын болгаш бүгү күрүнелерниң бот-эргезин болгаш девискээр талазы-биле бүдүн турар чоруун хүндүлеп көөрүнүң, өске күрүнелерже халдавазының, деңэргениң болгаш кайы-кайызынга ажыктыг болурунуң база тайбың догунаашкынының, маргылдаалыг айтырыгларны күштү ажыглавайн азы күш-биле кыжанмайн шиитпирлээриниң ол принциптерин аразында харылзааларынга ажыглаарынга белениң АКШ биле Кыдат Улус Республика медеглээн.

Ол принциптерни барымдаалааш, ийи таланың медеглээни болза: «талаларның кайызы-даа Азияның азы Оожум океанның районунга гегемония чедип алырын оралдашпас ужурлуг, ынчангаш тала бүрүзү өске кандыг-даа чурттуң азы бөлүк чурттарның ындыг гегемонияны тургузар дээр күжениишкиннеринге удур демисежир апаар».

Эртем, техника, культура, спорт, журналистика дээш ышкаш мындыг адырларга харылзажылгаларны болгаш солчуушкуннарны улам ыңай хөгжүдеринге идиг бээр деп тала бүрүзү чөпшээрешкенин дыңнадыгда чугаалаан. Ийи чурттуң аразынга садыглажылгакынны чоорту хөгжүдеринге идиг бээринге база ийи тала чөпшээрешкен.

Р. Никсонуң аян-чоруунуң үезинде чедип алдынган түңнелдер «ийи чурттуң аразында харылзааларга чаа перспективаларны ажыдар» деп, дыңнадыгның түңнел болур кезээнге талалар демдеглээн.

Америк-кыдат дыңнадыг чамдык айтырыглар талазы-биле ниити домактардан тургустунган, а чамдык айтырыгларга хамаарыштыр талалар боттарының чаңгыс талалыг туруштарын айтып азы ол айтырыгларны билдинмес кылдыр тайылбырлап турар болган ужурунда, Р. Никсонну үдеп чораан дыка хөй корреспондентилер дыңнадыгның чүүлдерин тодарады тайылбырлап бээрин Никсондан болгаш Чжоу Энь-лайдан дилээн. Дыңнадыгның утказын тодарадып чугаалавас деп Чжоу Энь-лай-биле дугуржуп алганын журналистерге Никсон чугаалаан. Ол чүл дээрге чугаалажылгакыннарның утказы чажыт артар дээни ол-дур деп ол тайылбырлаан. Чжоу Энь-лай база харылылар бээринден былдааш, «шупту чүве дыңнадыгда кирген-не болгай» деп медеглээн.

САН-ХОСЕГЕ СУД МУРНУНДА

САН-ХОСЕ, Калифорния штат, СЭТА-ның корр. Э. БАСКАКОВТУҢ дамчытканы:

Калифорнияның Санта-Клара графствозунда Сан-Хосе хоорайында суд бажыңы чүүдаа эртип шыдавас шивээ ышкаш костүп турар. Аңаа февраль 28-те эрес-дидим америк коммунист болгаш негрлерниң хамааты эргелери дээш демиселдиң активчизи—Анджела Дэвистиң «херээн» көрүп, судтап эгелээн.

Ону «судтап буруудадыр» белеткел кылырынга Калифорнияның эрге-чагырагалары 700 муң ажыг долларны чарыгдаан. Судтуң улуг бажыңын тениниг удаазыннар-биле кажаалаан, үш метр бедик херим-биле хүрээлеп каан. Ону долгандыр улуг күштүг чырыткы-прожекторларны тургускан. Ол бажыңче баар орук-чириктерни шуптузун каң сывырган демирлер-биле дуглагылапкан. Калифорнияның безин төөгүзүнге туруп көрбээн «айыыл чок болурунуң хемчеглери» алдынган. Суд бажыңынче кирер кижилерни шуптузун үжеп-чиңдир, шупту кижилерниң, оларның-биле кады журналистерниң болгаш харын-даа суд жюризиниң кежигүннериниң безин салааларының истерин бастырып алыр деп турар.

Калифорнияның антикоммунистери А. Дэвисти суд болгаш истелге-даа кылбайн, 16 ай дургузунда кара-бажыңга хоругдаан. Америк хөй-ниитиниң болгаш делегейниң улустарының шыңгыы негелдезинден ойталаар арга чок боол келгеш, суд эрге-чагыргалары чүгле чоокта чаа хоругдаттырган коммунисти хөй акша-хөреңги ап тургаш, хостаар ужурга таварышкан болгай.

Ынчалза-даа депшилгелиг күштерниң ол чедиишкини ук черниң бүтпес идегеттериниң кылывын хайныктырган болгаш олар Анджеланы судтап, шаажылаарынче мурнукузу хевээр чүткүп турарлар. Суд эрге-чагыргаларының кандыгдаа чылдагаан чокка кылып турар «магадылал хемчеглери» дээрге, суд эгелээр мурнунда-ла А. Дэвисти шуут «буруулуг» деп шиидер дээш оралдажылгакын болуруп ук черниң хөй-ниитизиниң төлээлекчилери шын көрүп турарлар. Ынчангаш жюри кежигүннери-даа, журналистер-даа, бүгү хөй-нииити-даа ында суд чери «онза айыылдыг кем-херек үүлгедикчизиниң» херээн көрүп турар деп билзин дээш, суд бажыңын кара-өжегээр «камгалалдар-биле» хүрээлеп, аңаа баар кижилерни «ыяк хынаар» деп турардыр.

Ооң-биле кады Калифорнияның парлалгазы хоозун-меге «буруудадылганы» реаксылыг идегеттерге таарыштыр камгалавышаан, болчукчуларның болгаш А. Дэвисти хостаары дээш комитеттиң төлээлекчилериниң шынныг негелделерин шуут ыттавайн, өжегээр оюн эртип турарын айтыр херек. А. Дэвиске удур көдүрген «херек» дээрге, сөөк-язы ылгакчыларының болгаш антикоммунистерниң политиктиг сүлчээзи-дир деп ооң болчукчулары болгаш талалакчылары бадыткап турарлар. Үстүнде ышкаш солуннар, эң ылаңгыя «Сан-Хосе Меркури-Ньюс» суд болурунуң мурнуу чарыында Джон Бэрчиниң ниитилелиниң Калифорнияда турумчаан баштыңы, бүтпес идегет Роберт Уэлчи-биле интервьюну парлаары-биле бодунуң арыннарын күзелдии-биле бергени база таварылга эвес. Ол идегет «коммунизмниң кы-жанылызың» дугайын чулчуруп, депшилгелиг америк организацияларны тарады сывырарын ажым-биле негеп турар.

Ол ышкаш «Калифорнияның эрге-чагыргалары А. Дэвисти акша-хөреңги бериp тургаш, судтуң соолгу шиитпиринге чедир түр үеде хостап болур эргени хүлээп көрүп тура-ла, ол шиитпирниң күүселдиниерин болдурбас дээш боттары-ла оралдажылгакын кылганы база билдингир. Ынчангаш судья, кыска хуусаа дургузунда ол хире түңнү хөй-нииити чыып ап шыдавас боор деп идегээш, А. Дэвисти хостаарының орнунга дыка хөй—102 муң 500 долларны доктаатканы база-ла кымгадаа билдингир.

Ынчалза-даа ооң идегели боттанмаан: Калифорнияның 33 харлыг фермери Роджер Макафи бодунуң чер участогун магадылаан болгаш Анджела Дэвисти хостаары дээш комитетке акша-хөреңгиниң кол кезээн салырын сүмелээн. Р. Макафи Калифорнияның бүтпес идегеттериниң өштүкчөөңгээлээшкиннеринге үргүлчү таваржып турар апарган деп солуннар дыңнадып турар. Олче дүн-хүн чокка телефон долгап, күш-биле узуткаар деп кыжанып турар. А ооң дөрт оолдарын «олар өске өөредилге округунда чурттап турарлар» деп чылдагаан-биле школадан үндүрүпкен.

А. Дэвистиң өске черлерже чорууруп болгаш чон мурнунга чүве чугаалаарын, журналистер-биле ужуражырын чөпшээревес, суд бажыңының чаныңга ону камгалаан чыскаал эрттирбес дугайында Сан-Хосе графствозунуң эрге-чагыргаларының шиитпири күштүг хевээр артып турар.

ДХМ-НИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ХАНОЙ. (СЭТА). ВДР-ниң девискээрлерин америк ужар чүүлдүң база катап бомбалап турарынга шиитпирлиг-биле удурланылгакын илереткен медегелди ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң төлээлекчизи кылган.

Бо чылдың февраль 24 болгаш 25 хүннеринде 17-ги параллельден соңгу талада, Виньлиньниң девискээринде Хыонглап, Виньшон, Виньзанг общиналарже халдаашкынынга Каттышкан Штаттар самолёттарны болгаш артиллерияны ажыглааның медеглелде айтып турар.

Ол-ла үеде америк ужар чүүл Куангбинь можуунуң чамдык чурттакчылыг черлеринче хөй удаа халдаашкыны кылган.

Шыңгыы согуг

ЛОНДОН. СЭТА-ның корреспондентизи В. Василецтиң дамчытканы болза:

Эрткен хүннерниң дургузунда Англияга электроэнергияның чедишпезиниң чылдагаанында ийи миллион хире ажылчыннарның ажылдап турар заводтары болгаш фабрикалары мурнуку хевээр хаалчак арткан. Узамдыккан демиселге шахтёрларның удурланылгакынын сый шаварын оралдашпышаан, консерваторлар чазаа британ экономиказы сандаргай байдалга чедирген. Шахтёрлар дараазында понедельникте хөмүр-даш уургайларынга ажылдап эгелээр-даа болза, электроэнергия-биле хандырарында кызыгаарлаашкынны соксадырынга ам-даа үш неделя негеттинер боор деп, садыг болгаш үлетпүр министри Дэвис общиналар палатазынга медеглээн.

Дагжыларның чөптүг негелделерин хандырарындан чазактың бар-ла шаа-биле ойталап турар чоруу англи экономиканга кайы хире когаралды чедиргенин ам дээрезинде кым-даа санап көрбээн. Кандыг-даа таварылгаларда бо когаралдар дагжыларның ажыл төлевирин бедидеринге негеттиннер түңден хөй катап ажып турар.

Торилерниң ажылчы чоннарны аңгы талазы-биле көөр хөөн чок чоруу, шахтёрларның шиитпирлиг ажылчы чоннарның шын үнелээринге торилерниң шаптыктаашкыны, чурттуң ажылчын аңгызының өске-даа отрядтарының шахтёрлар-биле калбак эп-сеткил каттыштырылгазы Хиттиң чазаанга политика талазы-биле улуг когаралды база чедирген. Торилерниң партиязының хүрээлелинде безин таарзынмас чорук илереп турар. Ам консерваторлар чазаа 1970 чылдың июньда эрге-чагырганы холга алган үезинден бээр эң-не шыңгыы кризиске таварышкан деп, хөй тайылбырлакчылар демдеглээн.

Акшаның өртек-үнезиниң чокталыры-биле демиселдиң аар үүргезин ажылчы чоннарның эктинге чүктедирин оралдажып, ол сорулга-биле, өртектер доктаамал аартап турзажок, ажыл төлевирин көвүдедирин кандыг-даа янзы-биле кызыгаарлап турар консерваторларның экономиктиг политиказынга шыңгыы согугларны шахтёрларның тиилелгези таварыштырган. Маңаа холбаштыр «Морнинг стар» солун шахтёрларның тиилелгези Англияның ажылчын аңгызының тиилелгези болур деп демдеглээн.

Шахтёрларның ажыл соксадылгакыны ам-даа доозулбаан. Чүгле хөмүр-даш силадтарын бузаалээрин соксаткан. Бүгү шахталар мурнуку хевээр хаалчак. Маргылдааны таарыштыр шиитпирлээр талазы-биле чазак комиссиязының саналдарын дагжыларның национал профэвилелиниң бүгү кежигүннеринге бадылдыры-биле киирген. А профэвилелдиң удуртулгазы ол саналдарга чөпшээрешкен. Бадылаашкынның түңнели бо неделяның төнчүзүнде билдине бээр. Саналдарны бадылаашкынның хөй нуруузу-биле чүүлдүг деп санаар болза, англи дагжыларның 49 хонукта бүгү-нииити ажыл соксадылгакынының соонда понедельникте шахталарга катап ажылдап эгелээр.

ЛОНДОН. Студентилер эвилелдериниң саң-хөө өнчү-хөреңгизин консерваторлар чазааның холгаарлап турарынга удурланылгакынны илереткен студентилерниң массалыг чыскаалы. Ол улуг шимчээшкинниң киржикчилери ажыл соксадылгакынын кылып турар шахтёрлар-биле эп-сеткил каттыштырылгакынын база илереткен.

КАМЕРА ПРЕСС—СЭТА-ның фотозу.

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БҮДҮРҮКЧҮЛҮҮ—ӨЗҮЛДЕНИҢ КОЛ УГЛАНЫЫШКЫНЫ

Чаагай чоруктуң дөрт үндезини

Бир эвес соолгу он чылда ССРЭ-ге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өспээн болза, үлетпүр продукциязының амгы хемчээлин бүдүрериште чурттуң бүгү улус ажыл-агыйынга бо хүннерде ажылдап турар 110 миллион кижи база ажылдаар апаар ийик. Чүгле тоску беш чылда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези 32 миллион кижиниң күш-ажылын кампап алыр. 10—15 чыл эртерге бистиң чуртувус үлетпүр продукциязының бүгү өзүлдезиниң болгаш национал орулганы күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң күсели-биле чедип алыр. Бир эвес бүдүрүлгеге ажылчын күжү кызырлыр болза, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү чүгле бедик темпилиг эвес, харын эң-не шапкын өзер. Экономиказы ол хире бедик Совет чурт бо улуг сорулганы күүседип шыдаар бе?

Ийе күүседип шыдаар. Москваның, Ленинградтың, Эстон ССР-ниң болгаш өске-даа чамдык хоорайларның, республикаларның, областарның бүгү үлетпүрү немелде ажылчын күжүн ажыглавайн, продукция бүдүрүп үндүрерин бедик темп-биле өстүрүп турар. Чижээ, 1971 чылда Москваның үлетпүр продукциязы 6,7 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 7,1 хуу өскен.

Тоску беш чылда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң чылда ортумак темпизин экономиканың бүгү-ле чугула адырларынга барык чеди хуу чедирер. Чаа беш чылда хөмүр-даш казары он бир хуу өзер. Ажылчыннар санын чээрби хуу эвээжеткеш, ону чедип алыр. 1971 чылда үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 5,9 хуу өстүрер планныг тургаш, 6,3 хуу өстүрген. Кара болгаш өңнүг металлургияның, ыяш, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң ажылдакчыларының саны база кызырлыр. Ниитизи-биле чаа беш чылда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң күсели-биле национал орулганың 80—85 хуу, үлетпүр продукциязының 87 хуу өзүлдезин, кодээ ажыл-агый продукциязының долу өзүлдезин чедип албышаан, тудугга барык бүгү продукцияны өстүрер. Ол дээрге совет экономиканга тулган дээн саннар болур.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер талазы-биле көрдүнген сорулгаларның чартыктан хөй кезиин техниктиг депшилгениң болгаш технологияны сайзырангайжыдарының күсели-биле чедип алыр. Өске артканнарын — бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылды организастаарын сайзырангайжыдарының, удуртулганың структуразының, экижидериниң, ажыл шагының чыдыриглерин кызырарының, ажылчы чоннарның мергежилин бедидериниң түңнелинде чедип алыр.

Күш-ажылдың эң-не бедик бүдүрүкчүлүү ниитилел бүдүрүлгезиниң чүгле өзүлдезинге эвес, харын күш-ажылчы коллектив болгаш совет өг-бүле бүрүзүнүң материалдыг чаагай чоруунга дорт салдарны чедирер болганда социализм үезинде ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар боттары ол өзүлдениң эгелекчилери болуп, ону бедидериниң курлавырларын кызымаккайы-биле дилеп турары тодаргайдыр. Ол биче эвес ужур-дузалыг. Чижээ, бүгү-ле совет бүдүрүлгелер ышкаш Москваның «Кызыл Роза» комбинат 1971—1975 чылдарда бүдүрүлге хөгжүлдезиниң планын тургускан. Беш чыл иштинде ук комбинатка күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 37 хуу бедидерин министерство корген. Ынчалза-даа комбинаттың коллективи ону бир янзы шиитпирлээн. «Кызыл Розаның» коллективи (ында колдуунда херээженнер ажылдап турар) эртемденнер-биле кады бодунуң беш чыл планын ажылдап кылган. Эртем-техниканың чедиишкиннерин идепкейлиг нептередири көрдүнген. Бүдүрүлгени организастаарын экижидериниң чаа-чаа курлавырларын тыпкан. Ылап шын кылган төлевилелге үндезилээш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн беш чылда 78 хуу бедидер деп, коллектив шиитпирлээн. Оларның ол шиитпирин комбинаттың чагыртканы министерство чери чүүлдүгээнүп хүлээп алган.

Бир эвес дайын чылдарын болгаш дайын сооолуундеги катап тургузуушкун чылдарын санаваска социалистиг тургузуушкуннуң чылдарында ССРЭ-ниң үлетпүрүнде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң чылда ортумак өзүлдези АКШ-тыынга бодаарга 3—3,5 катап бедик. Магнитогорскиниң металлургия комбинадында каң эзилдирии болгаш шой бүдүрүлгези бир ажылчынга онааштыр алырга Американың металлургия заводтарында ортумак деңнелден бедик. Татарияның хөй-хөй нефть тывыжының үлетпүрлери АКШ-та ындыг бүдүрүлгелерге деңнээрге бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап турар.

Ынчалза-даа ССРЭ-де улус ажыл-агыйында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң ниити деңнели бедик хөгжүлделиг чамдык капиталистиг чурттарга бодаарга, ам-даа куду болуп турар. Ол чорук революция мурнунда Россияга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң деңнелинден алыс уктанганы-биле тайылбырлаттынар. Революция мурнунда Россияга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ол үедеги АКШ-тың деңнелинге бодаарга 10 хире катап куду турган. Амгы үеде күш-ажылдың ажыктыын бедидериниң бүгү-ле факторларын долу күш-биле хөделдирген болгай.

Оларның иштинде кол чүүлдер—бүдүрүлге чорудулгазының комплекстиг механизациязы болгаш автоматизациязы, хол-биле кылыр ажылды чоорту чайладыры болур. Ажылдың бо чорудулгазы чүнү бериp турарын Москваның Лихачев аттыг автозаводунуң чижээ көргүскен. Бүдүрүлгеге ажылдың автоматчыткан болгаш шууштурулга механизастаан аргазынче шилчээни эрткен беш чылда (1966—1970 чылдар) заводка күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн барык бүдүн чартык катап, а бүдүрүлгениң орулгалыын ийи катап бедидер арганы берген. Заводта дузалал ажылдарын 90 хуу чедир механизастаан. Дузалал ажылдарда кижилерниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүү ниити заводта күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң ортумак деңнелинге шуут чоокшулаан.

Ооң дараазындагы бир кол фактор болза, техниканы массалыг чаартыры, сайзырангайжыдары болур. Тоску беш чылда эргижирээн дериглерни солуурунга металл кезер станоктарның бүдүрген бүгү продукциязының 25—30-тан эвээш эвес хуузун, дарганнап-пресстээр машиналарның 30-тан эвээш эвес хуузун чорудар, программалыг башкарылга станоктарын бүдүрери 3,5 катап улгадыр. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн ол 3—4 катап бедидер. Чүгле 1971 чылда ындыг станоктарны 3,5 муңну бүдүрген, он ийи муң ажылчынны өске ажылче шилчидер арганы ол берген.

Совет бүдүрүлгелерге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер сорулга-биле күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарын (КЭО) улам калбаа-биле нептередип турар. 1971 чылда ССРЭ-ниң үлетпүрүнге ол арга-биле алды миллион ажыг кижи ажылдап турган. Бо дээрге күш-ажылдың мурнакчы аргаларын калбаа-биле нептереткеш, комплекстиг планнаашкын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң хууда графиктерин тургусканы ол болур. Планнаашкынның чаа системазынче болгаш экономиктиг идиг бериишкинниче чер болганда шилчиишкинни боттандырган амгы үеде совет ажылчын бүрүзү аңаа улуг сонуургалдыг. Совет бүдүрүлгелерде, тудугларда, колхозтарда, совхозтарда бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылга идиг бериишкиннериниң чаа-чаа арга-хевирлери тортуттунуп турар. Щекинниң химия комбинадының дуржулгазынга хынаан системаны ооң чижээнге айтып болур. Ук комбинатта артык ажылчын күжүн өске ажылдарже шилчиткениниң түңнелинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү чедип алдынган. Шалың фондузунуң күсели-биле деткип мактаарын боттандырып турар.

Ынчалза-даа күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң улам бүрүнгаар өзүлдезиниң түңнелинде ажылчыннар долу эвес ажылдаар чорук тыпты бербес бе деп айтырыг тургустунуп кээп болур. Чоп ындыг байдал тургустунмас-даа ужурлуг. Тоску беш чылдың бирги ээнде ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның саны 92,7 миллион кижи четкен болгаш 1970 чылга деңнээрге 2,5 миллион кижиге чедир өскен. Чуртка ажылчыннарның долу ажылдыг болурун хандырган. Чурттуң экономиктиг өзүлдези дыка бедээнинден ажылдаар кижилер күжү чедишпейн турарын чер болгандан көрүп болур. Ынчангаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң түңнелинде хосталган ажылчыннарны өске бүдүрүлгелерже ол-ла дораан шилчидип турар. Ажылчын күжүн таарыштыр хуваары план ёзугаар чогумчалыг боттанып турар. Кижи бүрүзүнге ооң мергежилин, дуржулгазын ёзугаар чаа ажылга киирип турар.

Социализм үезинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү, ажылдакчының материалдыг сонуургалы бир аай болуп каттыжар. Ооң түңнелинде продукция единицазынга күш-ажыл чарыгдалы шапкыны-биле кызырлыр. Күш-ажыл камналгалы дээрге продукцияны бүдүрерин өстүрери, чоннуң хереглелин хандырарынче угланган чаагай үлүгүнү катап хаара бедидери ол болур.

Альгимантас ЛЕБЕДИНСКАС, экономиктиг эртемнерниң кандидады. (АПН).

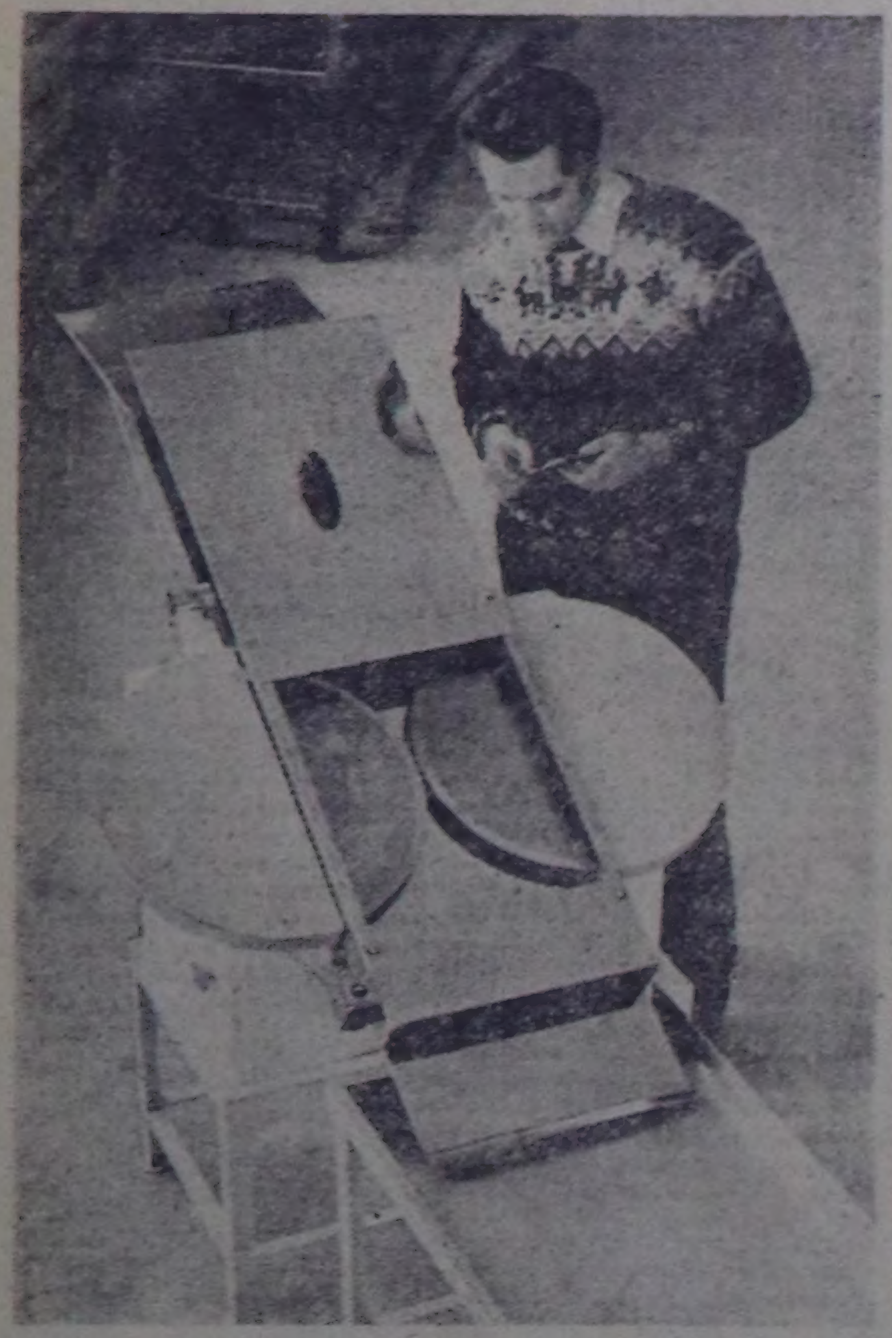

Одессада чылыдылга болгаш садыг дериг-херекселдери кылыр завод аъш-чем үлетпүрүнге болгаш садыг черлеринге ажыглаар он ажыг янзы-бүрү херекселдерни, машиналарны, дериглгелерни бүдүрүп үндүрүп турар.

«Садыгны болгаш ооң техниктиг хандырылгазын экижидер талазы-биле чамдык хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалынга тодаргай ажыл-херектерни-биле харыылавышаан, ол коллектив чаа хевириниң үш чүүл кылыгларының бүдүрүлге шенелделерин хуусаазындан эрте дооскан. Ол болза биквиттер кылыр, колбаса кезер машиналар, кожуп чоруур электроплита-дыр. Тоску беш чылдың планын ёзугаар ол бүдүрүлге чери бодунуң продукциязын 25 хуу улгаттырар. Ооң ассортиментизи бежен хуу чаартынар.

Бо чаа машиналы ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң цехтеринге ажыглаарынга таарыштырган.

ЧУРУКТА: заводтуң инженер-конструктору Сергей Дмитриевич Романченко чаа машинаны көрүп тур.

И. ПАВЛЕНКОНУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохроникази).

КИЖИ болгаш ХООЙЛУ

ЧОНГА ПРОПАГАНДАЛААР

Партия организацияларының удурттулгазы-биле база «Билиг» ниитилелиниң болгаш хөй-ниитиниң өске-даа организацияларынга даянгаш, Тыва АССР-ниң административтиг органнар ажылдакчылары хоойлу-дүрүм пропагандазын чер-черге калбарткан.

Ооң янзы-бүрү арга-методтарын ажыглаан. Ук ажылдың деңнели 1970 чылга бодаарга элээн экижээн. Милиция ажылдакчылары эрткен чылын 1643 лекция, беседаны кылган. Азы ооң мурнунда чылга бодаарга ол элээн көвей болган. Тодаргай чижектерге даянгаш чон ортузунга чоруткан ол ажылдарының дээштиг, кижизидикчи деңнелиниң кандыг болуру маңаа кол чүүл болур. Чонуң хоойлу-дүрүм талазы-биле билиин бедидип, хоойлуну быжыглап, кемниг херек үүлгедир чоруктарны баш удур болдурбас дээш хемчеглерге эки түңнелдерни чедип ап турар коллективтер республикада бар.

Кызыл хоорккүүскомунуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары ажылчы чоннарның ортузунга хоойлу-дүрүм талазы-биле пропаганданы ооң мурнуңда чылдан элээн экижиткен. Эрткен чылын олар 584 лекция, беседаны эрттирген. Ук килдис (начальниги М. Акимов) Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң хоойлу-дүрүм пропагандазының талазы-биле эрткен чылын чарлаан көрүлдезинге бирги черни ээлээн. «Хоойлу-дүрүм пропагандазының талазы-биле эң эки килдис» деп вымпелди аңаа тывыскан. Көрүлдениң ийиги черин Ак-Довурак хоорккүүскомунуң иштики херектер килдизи (начальниги А. Байбаков) ээлээш, Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң Хүндүлел бижиин алган. Таңды райкүүскомунуң иштики херектер килдизи база бо ажылды эки чоруткан.

Мергежилдиг, идепкейлиг эштерни хоойлу-дүрүм пропагандалаарынче хаара тудуп ажылга идиг берген. Кызыл хоорккүүскомунуң иштики херектер килдизиниң начальнигиниң оралакчылары Л. Кургапский, В. Теребов, ооң уруглар комнатазының инспектору Л. Васина, Таңды райкүүскомунуң иштики херектер килдизиниң начальнигиниң оралакчызы А. Шуманович, республика прокуратуразының ажылдакчызы Э. Германова, республиканың Юстиция министерствозунуң ажылдакчызы Э. Оюн, ИХМ-ниң өрт камгалал килдизиниң ажылдакчызы В. Сапников, Өвүр райкүүскомунуң иштики херектер килдизиниң инспектору С. Монгуш олар болгаш өске-даа эштер лекцияларны, илеткелдерни кызырынга эң-не идепкейлиин көргүскен.

СЭКП-ниң XXIV съездизи хоойлу-дүрүмнү болгаш эрге-чурумну быжыглаарының, хоойлу-дүрүмнерни болгаш социалистиг корум-чурумну сагыырының ёзузунга хамаатыларны кижизидеринче улуг кичээнгейни салган.

Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң чанында (даргазы А. Ховалыг) тургускан «Кижи болгаш хоойлу» деп тележурналдың редакция чөвүлели хоойлу-дүрүм пропагандазын экижидеринге улуг идигни берип турар. Аңаа суд, прокуратура, милиция ажылдакчыларын хаара туткан. Олар солуннарны, радио, телевидениени дамчыштыр ону калбарткан. Ук чөвүлелдиң составында эң мергежилдиг юристер кирген. Кылза чогуур лекцияларның, беседаларның, консультацияларның темаларын тургускан. Хоойлу пропагандазының шынары экижии бар чыдар.

Арагалаар, хулиганнаар, өскениң кужу-биле амыдыраар чоруктарга удур дээштиг хемчеглер чорударының таарымчалыг аргазын Каа-Хем районнуң административтиг органнар ажылдакчылары ажыглап турар. Айтырыг-харыы кежээлерин, «Арагачыларга, хулиганнарга, өскениң кужу-биле амыдыраарларга оршээл бербес» деп кыйгырыгның адаа-биле хуралдарны эрттирип келгени эки түңнелдерни берген. Ындыг кежээлерни, хуралдарны Таңды районнуң барык бүгү суурларынга эрттиргилээн. Бо районга хоойлу-дүрүм темазынга лекцияларны, беседаларны, милиция, суд ажылдакчыларының отчёттарын, арагачыларны сойгалаан кежээлерни организастап, сагылга-чурум үрекчилерин профсоюзтар комитеттериниң хуралдарынга, эш хуузунуң судтарынга шыңгыы чугаалажып турар. Ооң түңнелинде бо районда кемниг херек үүлгедир чорук соолгу чылдарда элээн кызырылган.

Хөй-ниитиниң эң-не үлегерлиг корум-чуруму дээш патриоттуг шимчээшкин чуртта калбарган. Бистиң республикада ооң эгелекчилери болур «Кок-Тей» совхозтуң болгаш автосептелге заводунуң ажылчыларының ортузунга күш-ажылдың сагылга-чуруму элээн экижээн. Бо чаагай эгелээшкинче Каа-Хемниң Ильинка, Таңдының Доора-Хадын суурларының чурттакчылары Балгазында кодээ профессионал-техниктиг училищениң коллективи база кирген. Республиканың өске-даа районнарынга ону нептередир болза эки.

Республикада хоойлу-дүрүм пропагандазының байдалын анализтеп, 1970 чылга деңнээрге чогумчалыг түңнелдер чедип алдынган. Ынчалза-даа чамдык черлерге ону план чокка, түс черде корум-чурумнуң байдалын эки өөренип көрбейн чорудуп турар. Амдаа чамдык хамаатылар хоойлуларны, хөй-нити черинге аажы-чаңының культуразының негелделерин эки билбеезер. Ынчангаш хоойлуларны күүседириниң ёзузунга социалистиг моральдың негелделерин сагыырынга хамаатыларны кижизидери чугула.

Районнарның «Билиг» ниитилел организацияларының хоойлу-дүрүм айтырыгларының талазы-биле секцияларының даргалары ону план ёзугаар чорудар, ажылдың янзы-бүрү арга-хевирлерин ажыглаар сорулгалыг. Бо талазы-биле ажыл ам-даа улуг четпестерлиг. Чижээ, Барыын-Хемчик районда секция даргазы эш Тимофеев ажылды кошкак удуртканындан секцияның кежигүннери хоойлу-дүрүм пропагандазын уграп баштавайн, план чокка ажылдап келген. Тес-Хем, Өвүр, Чөөн-Хемчик районнарының радиодамчыдылга черлери хоойлу-дүрүм темазынга пропаганданы ховар организастаан.

Секциялар боттарының ажылын идепкейжидер, аныяктар ортузунга лекцияларны, беседаларны, кежээлерни, конференцияларны доктаамал эрттиреринче кичээнгейни күштелдирери чугула.

Ол ышкаш «Билиг» ниитилелиниң эге организацияларының ажылын идепкейжидер дээш, лекцияларның шынарын бедидер дээш оларның ажылын ук секциялар боттарының хуралдарынга дыңнаар эргелиг. Ындыг турбуже ону чамдык черлерде боттандырбайн турар.

Совет хоойлуларны хүндүлээр көрүнүң ёзузунга бүгү хамаатыларны кижизидер сорулга-биле тайылбыр-массалыг ажылдың деңнелин бедидери, ооң арга-хевирлерин сайзыраңгайжыдары бистиң республикага социалистиг хоойлуну быжыглаарының чугула магадылалы болур ужурлуг.

Л. ЛАНТУХОВ,
Тыва АССР-ниң «Билиг» ниитилел организациязының хоойлу-дүрүм пропагандазының талазы-биле эртем-методиктиг чөвүлелиниң даргазы.

КИНОНУ—ЧОНГА

Каа-Хем районнуң «Октябрь 30 чылы» колхозунуң төвүнде клубта делгем экранныг киноустановка бар. Ол киноустановка районда эки ажылдыг киноустановкаларның бирээзи. Ында бодунуң ажыл-херээнге ёзулуг-ла бердинген, биче сеткилдиг киномеханик В. Корқин ажылдап турар. Ол ажылынга хөй чылдар иштинде ажылдап келген болгаш ооң арга-дуржулгазы улуг. Кино көрүкчүлери хөй болзун дээш, кинофильмнерниң утка-шынарын оларның медерелинге чедирип, оларны сонуургадыр дээш, ажылдарны ол чорудуп турар. Клубка кирип кээргеде, чараш, шевергин кылдыр каастап кылып каан кинобуклеттер каракка дораан-на кестип кээр. Оларның чанынга хөй-ле аныяк, кырган-даа кижилер чыылган турар. Районнуң суурларында киномеханиктери көскү агитацияны чорудар талазы-биле ооң арга-дуржулгазы-биле таныжар дээш, чоокта чаа аңаа кээп чорааннар.

Совет социалистиг республикалар Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга уткуштур социалистиг чарышка кириштиишаан, В. Коркин улам шалыпчы ажылдап, январь айның планын бүгү көргүзүглер талазы-биле ажыр күүсеткен. Акша чыылдазының ай планын ол 131,5 хуу күүсеткен.

Мурнакчы киномеханик кино уран чүүлүнүң бедик идеяларын чонга чедирер дээш, улуг соруктуг ажылдап турар.

А. ЧЫЛБАК-ООЛ.

Тураскаалдарны камгалаар

Чаа күш-биле

Бай-Тайга районда культураның болгаш төөгүнүң тураскаалдарын камгалаар ниитилелдиң конференциязы болуп эрткен. Аңаа район ниитилелиниң даргазы Чүлдүм Каң-оол отчёттуг илеткелди кылган.

Тургустунганындан бээр чаа-ла ийи чыл чедип олурар ниитилел төөгүнүң тураскаалдарын камгалаар талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чорутканын илеткелчи демдеглээн. Ук ниитилелдиң кежигүнү 860 хире кижи бар. Шуй, Кызыл-Даг болгаш Тээли суурларда эге организациялар эки ажылдап турар. Ол суурларның школаларында музейлерни ажыткан, ында тыва улустуң бурунгу эдилелдерин чыып делгээн. «Адаларның оруу-биле!» деп булуңнарны дерээн. Эге организациялар Ада-чурттуң дайынының киржикчилери-биле болгаш күш-ажылдың хоочуннары-биле солун ужуражылгаларны эрттиргилээн.

Ук ниитилелдиң район организациязының ажылында улуг четпестер, чедир кылдынмайн турар ажылдар хөй дээрзин савал берген эштер шыңгыы шүгүмчүлээн. Эге организациялар боттарының девискээринде турар төөгүнүң тураскаалдарын, базырыктарны бүрүткеп, сан-даңзызын тургузар, оларның тускай черин тодарадыр ажылды мырыңай чорутпаан. Чамдык үнелиг чүүлдер үрелип турар. Ылангыя шөлдер, ховуларда кожээ даштарны чер чарган трактористер тракторлары-биле тура үстүрүп, довурак-биле дуй базырып каапкан чоруктар бар. Базырыктарның даштарын чыдынындан өскертип, ол-бо октагылап турар таварылгалар хаая эвес.

Тээли ортумак школазында эге организация музейинде чыып алган эт-херекселдерни чайгы септелге үезинде кайы хамаан чок школаның өрээл бүрүзүнче дажыглагылап каапкаш, ам кээп чамдыызын тыппайн турар. Төөгү ужурдузалыг үнелиг эт-херекселдерни чыып алгаш ынчаар төтчеглеп кааптарга канчап-даа таарышпас.

Районнуң дыка хөй албан организация черлеринде төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар эге организациялар ам-даа тургустунмаан. Кежигүннер саны эвээш. Ылаңгыя школачыларны бо ажылче хаара тудары чугула болуп турар.

Төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар эки тура ниитилелиниң район конференциязы шүгүмчүлелдиң болгаш бот-шүгүмчүлелдиң адаа-биле эрткен, моон соңгаар чорудар ажылдар талазы-биле тускай доктаалды хүлээп алган. Районнуң девискээринде бар археологтуг тураскаалдарны эге организациялар айы-биле октябрь 1-ге чедир бүрүткеп доозарын, тураскаалдарны бүрүткээриниң чаңгыс аай хевириң чоокку хүннерде президиум ажылдап кылгаш эге организацияларже тарадырын болгаш өске-даа чугула хемчеглерни ында айыткан.

Культураның болгаш төөгүнүң тураскаалдарын камгалаарының район чөвүлелин болгаш президиумун соңгаан.

Б. БАГАЙ-ООЛ.

Мораль темазынга

ӨГ-БҮЛЕГЕ КИЖИЗИДИЛГЕ

Мораль биле ат-алдар аразында сырый харылзаалыг. Бо ийи айтырыгны кижи бүрүү утаап билир ужурлуг.

Мораль дээрге кижиниң идейлиг мозу-шынарының, ниитилел хөгжүлдезиниң, ооң дүрүмнерин канчаар үнелеп көөрүнүң болгаш өске кижилерниң аажы-чаңының чамдык талаларын бодунуу-биле деңнеп бодаарының үндезини болур. Мораль кижиниң корум-чурумун, ооң ниитилелге хамаарылгазын шын организастаарынга улуг ужур-дузалыг.

Ат-алдар дээрге кижи бүрүзүнүң бодун мораль талазы-биле быжыг, туруштуг ап чоруурун, ниитилел хөгжүлдезин шын үнелеп көөрүн болгаш хамыктың мурнуңда хөй-ниитиниң корум-чурумун хажык чокка сагып, күш-ажылга хамааржылгазын илередири-дир.

Моон алгаш көөрге, моральдың болгаш ат-алдарның аразында харылзаазы шуут тудуш-тур. Мораль талазы-биле быжыг, ниитилелге ажыктыг херектерни бүдүрүп чоруур кижи ат-алдарны чедип алыр. Ниитилел бүдүрүлгезинге болгаш хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип, эш-өөрү-биле эп-найыралдыг, хоойлу-дүрүмнү сагып чоруур кижи чоннуң болгаш коллективтиң хүндүткелин чедип алыр.

Мораль талазы-биле будулчак кижилер ниитилелдиң, күш-ажылчы кижилерниң күсели-биле чурттаарын бодаарлар. Олар ниитилел хөгжүлдезин үнелеп көрбес, социалистиг хоойлу-дүрүмнү сагывас, оорлаар, мегелээр арга-биле амыдырап, чурттап чоруурлар. Бир чижектен ап көрээлиңер. Бай-Тайга районда хамаатылар Седип Иргит, Ажыл-оол Иргит алышкылар ниитилелге ажыктыг ажыл кылбас, мацгыстолчак амыдыралдыг чорааннар. Седип Иргит 6 катап, ооң дуңмазы Ажыл-оол Иргит 7 катап оор кылып, кат катап шииттирип чорааннар. Олар кеземчеге онаалгын чорза-даа, оон түңнел кылбайн база катап оор кылгаш, шииттиргеш, кеземче ялазын эрттирип турарлар. Ындыг кижилер ат-алдарны чедип ап шыдавазы билдингир.

Школага, өг-бүлеге эки кижизидилге алган уруглар шын оруктан өскээр барбазын амыдырал көргүзүп турар. Эки өөредилгелиг, сагылга-чурумнуг уруглар күш-ажылга ынак, хөй-ниитиниң корум-чурумун сагып билир, кижилерни хүндүткеп көөрлер. Чамдык өг-бүле урут-дарының өг-бүлеге кижизидилгезинче, өөредилгезинче сагыш салбазы-биле ийи-чаңгыс аныяк кижилерниң шын эвес оруксе кире бээри хаая эвес.

Таңды районнуң Элегес суурунуң чурттакчызы Еловскийниң школачы оглунуң өөредилгези болгаш сагылга-чуруму эки чораан. Ада-ие оглун эки аажы-чаңга кижизидер дээш сагыш салып турганнар. Оол кажан 7 классче шилчий бергенде ада-ие оглунуң кижизидилгезин-даа, өөредилгезин-даа бодавас, харын боттарының талазындан багай чаңчылдарны көргүзе бээр апарган. Школачының «Аазы эъттенгеш» өөредилгези болгаш сагылга-чуруму баксыраан. Сөөлүнде кээп школаны каггаш, ажыл-даа кылбайн, суурга хөй-ниитиниң корум-чурумун үреп, харын-даа биче хулиган херектерни үүлгедиптер апарган.

Мурнунда эки сагылга-чурумнуг, өөредилгелиг оол чүге багай орукче кире бергенил? Ада-ие, ылаңгыя ооң адазы Еловский мораль талазы-биле будулгаш, балаттынмас салдарны оглунга чедиргеш. Еловскийниң оглу айыылдыг кем-херек үүлгеткеш, шииттирген. Ада-ие база буруулуг болганы-биле чергелештир, Еловскийниң оглун эде кижизидер талазы-биле «Элегес» совхозта комсомол организациязы, Элегес кодээ Советтиң күүскому ажыл чорутпаанын айытса чогуур.

Амгы үениң негелдези болза, аныяк салгалды школага, өг-бүлеге шын кижизидери болгаш өөредири болур. Башкылар ада-иелер-биле, ада-иелер школа-биле быжыг харылзааны тутканда, школачыларның сагылга-чуруму быжыг, өөредилгези эки болур. Аныяк салгакчыларны коммунистиг ёзуга кижизидер талазы-биле бистиң башкыларывыс улуг ажылдарны кылып турар. Өг-бүлеге хүн бүрүнүң кижизидилге ажылын чорудар харысалгалыг хүлээлгезин ада-иелер утпас ужурлуг.

Чамдык таварылгада улуг кижилерниң сурттаалынга азы көгүлдезинге аныяк өскен киргеш, чүвениң утказын хандыр билбейн, херектерни үүлгедипкен болгулаар. Бо байдал онза айыылдыг. Чүге дээрге назы четпээннерни кем-херек үүлгедиринче көгүдүп хөөктүрер чорук кедизинде барып айыылдыг кем-херекти үүлгедиринге чедирер. Назы четпээн Сашаны Н. Монгуш янзы-бүрү арга-биле көгүдүп тургаш, бодунга эвилелдеп алган. Оор кылырынга, эң ылаңгыя магазинче кирип, акша, бараан оорлаарынга ону өөредип каан. Саша бир дугаарында магазинче кирип оор кылган. Монгуш ол удаада Сашаны кончуг мактап, бодунче тыртып алган. 25 харлыг Монгуштуң күткүлү-биле назы четпээн оол оорланып чоруп турган. Сөөлүнде кээп Саша туттурган. Монгуштуң оорлаар чоруу сойгадаттынгаш болгаш чогуур кеземчеге онаашкан.

Чамдык өг-бүледе кижизидилгениң кошкаан. Назы четпээннерниң школадан хоорулчаан ажыглап алгаш, назы четпээннерни ниитилелге удур организастап, боттарынче хандыдып турарларны сойгалап илередири болгаш доктаамал демисел чорудары хөй-ниитиниң, истелге органнарының хүлээлгези болур.

Моральдың болгаш ат-алдарның быжыгары база тургустунары чүгле кижиниң бодунун күзелинден хамааржыр эвес, өг-бүлеге, школага кижизидилгениң болгаш өөредилгениң, эш-өөрүнүң, коллективтиң болгаш хөй-ниитиниң организацияларының дээштиг салдарындан хамааржыр.

А. ООРЖАК.

ЧОГУМЧАЛЫГ АЯН-ЧОРУК

ЭКИИ, ТОЖУ!

Кудай баты арылган. «Тожуже баар кижилерни самолётка олурарынче чалап тур» деп ам-на чарлапты. Ырак черге чарыштырар дээш, баан хандыр соодуп каан маңнаар аъттарның чүткээни ышкаш, шак ол сөстерни манап турган кижилер олурар шөлче сөктүп-ле үндүвүс.

Самолёдувус элээн чүгүрүп чоруй, бир оппаш кывырга, агаарда бис. Каа-Хем суур доо адаавыста, ойнаарак ышкаш бичии көстүп чыдып калды. Ам оваарып чоруурувуска Кызылды хүнгээр талазы-биле дээскиниң бар чор бис. Оон:

— Кызыл-биле байырлажырывыс ол-дур аа?—деп, бир кижи чугаалады.

— Ийе, байырлажырывыс ол — деп, бир кижи немеп кагды.

Кызыл адаанда Боом дужу чедир баткаш, ээп чорупп оргаш, көөрүвүске Кызылывыс талыгыр куду, кончуг улуг бажыңнары шүдүнзе хааржактары ышкаш көзүлдү.

Ам-на Тожуже углааш ужуптувус. Харга шуглаткан делгемнерни көөрге, идээлеп каап алгы ышкаш, ак-ла чүве. Адаавыста даглар-ла, даглар. Олар шынап-ла саргыяк катташкактары-ла. Ужар-хемевис улам-на бедип чоруп орары ылдең. Аът-Чолдут тайгазының кырынга чорувуста, хемевис келек чайгагылады. Баштай аныяк Оо, ужаштыр Улуг-Оо көстүп келгиледи.

Мен орта чораан, улустуң бир тоолчургуу аянныг, кыжымак чугаазын сакты кааптым. Ол мындыг:

Тыва ынчаарда феодалдыг Мооддуң загырсазынга турган чүве-дир. Бир лама Тывага келгеш, Тожу кончуг хөй аң-меңниг чер деп дыңнааш, оон хөй өлүк чыып аар дээш, ынаар чорупкан. Ол лама Аът-Чолдуг тайгазының ээзинге кирип келгеш, мырыңай аңгадап калган: кайнаар-даа көөрге, кара пөш, орү көөрге, чүгле дээр кылаяр. Хүн кайдал, билдинмес. Ынчаарда күскээр кызын-даа турган болза, ээзиниң шырайынга могудээш, лама изиргениш чораан. Ол ам кажан-даа ак чер көрбес боор мен деп бодаан боор. Ынчалза-даа аянчылар Аът-Чолдуг тайгазының арт кырынга үнүп келгеннер. Лама Ооңуң делгемнерин болгаш хемин көрүп кааш: «Оо, хем!» деп, кайгап алгырыпкан дижир. Оортан соңгаар Аныяк-даа, Улуг-даа Оолары Оо-Хем дижир апарган дээр...

Канчангаш-ла көөрүмге, Тожунуң делгем девискээринде келген болдувус.

Тоора-Хем суурга келгеш, ол дораан-на партия райкомунуң ийиги секретары Доржу Оюнович Даргаштың кабинединге келдим. Мээң каяакаяа номчукчулар-биле ужуражылгалар эрттиреримни секретарь-биле планнай шааптывыс.

ӨЗУМ, БААРЫМ КОВАҢНАТТЫ

«Тоора-Хем» совхозтуң төвүн Адыр-Кежиг-даа азы Совет Тыва суур-даа дээр. Автобус маңнавышаан келгеш, совхоз конторазының эжиинге доктаады. Салбыр эргелекчизи Куулар Эрекчинович Ким-оол келиримни шагда билир, мени манап олурган. Ортумак школаның директору Татьяна Кол, башкылар Январь Дамба, Кызыл-оол Доржу, Кушкаш Кол олар мээң номчукчулар-биле ужуражылгага эрттиреримге улуг киржилгелиг болган.

Кежээкиниң чеди шак. Иңдирге үнүп келгеш, клубта олурганнарже көрүпкеш, сүрээдээш, кедек кежүй хона берген турдум...

Номчукчулар мурнунга кыска отчёт. Номчулгалар. Бодаарга бо-ла, ооң-биле ужуражылга доозулган. Чок, кайын ындыг боор, айтырыглар база салдынган, номчукчуларның дилээн ёзугаар чамдык чогаалдарны катап номчуур азы элээн үрде-даа парлаттынганнарын номчуур ужурга таварышкан.

«Мөңге Мөңге» деп шүлүглелден үзүндүлер, «Левин чырыы», «Солдат барба», «Мээң байым», «Көры сыпар, эскербээн мен» деп шүлүктер чедингир болду эвеспе оң дээрзин номчукчуларның адыш часкаашкыннарындан билип турдум...

Номчукчулар биле авторнуң аразынга бот-боттарын билчир, хүндүлежир найырал тыптып келгенинге кижи өөрүвес аргажок. Ынчангаш ужуражылга болганының даартазында:

Өдүгенден каккап чыдар
Өкпе, чүрээм сергедипты.
Өлүк-аңныг дүшкен уруг
Өзүм, баарым коваңнатты.
Артыштыгдан каккан
салгын
Арным, бажым сыйбап
эртти.
Ады-шиштиг дүшкен уруг
Аваа чүрээм могаваттыгы —

деп, бодум бүдүү ырлап чордум.

КӨК-ЛЕ ТОННУГ ТОЖУ КЫЗЫ

— Ий суурга номчукчуларбиле ужуражылга эрттирери кончуг чугула деп бодаар мен. Ынаар хаптыңар, бис чедирип каар бис—деп, партия райкомунуң бирги секретары Николай Сюрюкович Бойду чугаалады.

Ий суур. Ол черниң чону дыка-ла идепкейлиг чон болду. Кежээкиниң алды шак чедип чорда-ла, клуб долу.

«Силерни көрбээн-даа болза, чогаалдарыңар билир бис. Каа-Хем дугайын элээн бижээн силер, Тожу дугайында силерде эмаа-хоң. Моон соңгаар канчаар силер?».

Салган кижиниң ады чок айтырыгны харыылавайн барып болур турдум. Ынчалза-даа: «Ийет, ийет, ам бижиир силер бе?» деп, улус оон-моон удай айтыра бээрге, айтырыгга харыыны бээр ужур таварышкан. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, Ийиниң номчукчулары Тожу дугайында чогаалдарны бижиир мен деп хүлээлге алырынче мени албадаан.

Ийден Тоора-Хемче чоктап оргаш, номчукчуларның чагыын бодап, иштимде химиренип ырлап чордум:

Көшкүн чораан сууржаан
черим
Хөңү дыштыг делгем Ийим.
Көрүпкеним, тывышканым
Көк-ле тоннуг Тожу кызы.
Сууржуй берген турум
чуртум,
Суук ыштыг Тоора-Хемни
Чугаалажып тывышканым,
Сурув, кежээ Тожу кызы.

С. ТАМБА,
шүлүкчү.

Спорт

ДЫШТАНЫР ХҮНДЕ

Чөөн-Хемчик районнуң бирги чери дээш мячиктиг хоккейге маргылдаа Чадаана хоорайга болуп эрткен.

Ийи хүн үргүлчүлээн спортчу демиселдиң түңнелинде Партияның XXII съездизи аттыг совхозтуң хоккейжилерни шылгарап, районнуң «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң шилчиир кубогун чаалап алган. Ийигизин «Адыр-Маадыр» совхозтуң, үшкүзүн Чыраа-Бажының спортчулары ээлээннер. Ол командаларның шыырак ойнакчыларындан республика маргылдаазынга киржир, районнуң чыынды командазын тургускан.

М. СЕВЕН.

ААР АТЛЕТИКАГА

Аар атлетикага Кызыл хоорайның бирги чери дээш маргылдаа эрткен дыштаныр хүнде № 15 школаның спорт залынга болуп эрткен.

Аңаа II, III разрядтың 26 шилиндек штангистери киришкен. Болуп эрткен маргылдааның түңнелинде деңзи айы-биле С. Нуртаалетов, А. Суратбай, И. Серебряков, Н. Сиилин, А. Михайлов, П. Горбунов, С. Макаров чемпион аттарны чедип алганнар.

Команда талазы-биле бирги черни политехникумнуң сургуулдары, ийигизин башкы институдунуң студентилери, үшкүзүн хоорайның № 35 профессионал-техниктиг училищезиниң командазы алган.

Тиилекчи болган штангистерге эргектиг белектерни, мактал бижиктерни тывыскан.

Д. ЕНЗАК.

Телевидение

МАРТ 1-ДЕ

МОСКВАДАН

15.30—Миллионнарның ленинчи университеди. «Янзы-бүрү чурттарга социалистиг тургузуушкунуң дүрүм ёзугаар ниити болгаш төөгү талазы-биле тодаргай онаа чүүлдери». Дамчыдылганы философия эртемнериниң доктору А. М. Ковалёв чорудар. 16.00—16.10—Чапсар. 16.10—Кинопанорама. 17.40—Соолгу медээлер. 17.50—«Садып алыкчыже орук» «Большевичка» деп даараныга каттыжышкынының ажылының дугайында телеочерк. 18.20—«Артлото». 19.30—М. Анчаров—«Хүнден хүнче». Телешии. 5-ки эге. «Май 9-та, воскресенье».

КЫЗЫЛДАН

20.20—Телемедээлер. 20.45—«Экии, Карпаттар». Телефильм. 21.00—«Салгалдарның вамдары» Дамчыдылга. 21.30—Улуг кижилерге дириг чуруктар. 21.40—Телемедээлер. 21.55—Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

22.00—Дамчыдылганың программазы. 22.05—«Шупту балет дугайында». Бирги дамчыдылга. «Галина Уланова». Дамчыдылгага ССРЭ-ниң улустуң артизи Н. Тимофеева, РСФСР-ниң улустуң артистери Е. Максимова, В. Васильев, РСФСР-ниң алдарлыг артистери Н. Бессмертнова болгаш М. Лавровский олар киржир. Дамчыдылганы Б. Львов-Анохин чорудар. 23.00—«Үе». Информастыг программа. 23.30—00.50—«Үш эжикчилер» Уран-чечек фильм.

Агаар

Бөгүн республикага булуттаар, хар чаар. Барыын районнарга дүвүлеп, хадыыр. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 7—12, барыын районнарга 10—15 метр чедир күштелир. Агаарның температуразы даглыг черлерге 7—12, өскелеринге 12—17 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Аңгы-аңгы угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 3—7 метр болур. Агаарның температуразы 12—14 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кинотеатрларда

МАРТ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Туманныг дүне» 10, 11.45, 13.30, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мээң ынак кижим» 15, 16.50, «Дээр диңмирээшкини» 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Россия империязының дүжүлгези болгаш база катап туттурбастар» (1-ги, 2-ги кезектери) 10, 12.40, 15.30, «Үш херечи» 18.30, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Солдат фронтудан ээп келген» 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Дээрги мындаагыларның хаазы» (1-ги, 2-ги кезектери) 16, 19.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажылагый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация, база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00365.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. МАРТ 2 ЧЕТВЕРГ № 52 (8820). Өртээ 2 көп.

А. Н. Косыгин ЧССР-ниң даштыкы херектер министрин хүлээп алган

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин февраль 29-та Кремльге Чехословак Социалистиг Республиканың даштыкы херектер министри Б. Хнеупекти хүлээп алган.

А. Н. Косыгинниң болгаш Б. Хнеупектиң аразынга акы-дуңманың ёзузунга, чүректиң ханызындан боор эрткен беседа үезинде ССРЭ биле ЧССР-ниң аразында найыралдыг болгаш кады ажылдажылганы улам калбартырының база ханыладырының айтырыгларын, а ол ышкаш делегейниң эң чугула айтырыгларын чугаалажып көрген.

Беседага киришкеннер: совет таладан — ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко, ССРЭ-ниң ЧССР-де элчини С. В. Червоненко; чехословак таладан — ЧССР-ниң ССРЭ-де элчини Я. Гавелка.

(СЭТА).

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

Февраль 29-та М. А. Ясновтуң даргалаашкыны-биле РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы болуп эрткен. Аңаа 1971 чылда Советтерниң организас-массалыг ажылдарының чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген.

Россия Федерациязының чер-чер Советтери СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин, «Ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң ажылын улам ыңай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын болгаш «СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказының ажылчы чоннар депутаттарының Советтериниң сорулгаларының дугайында» РСФСР-ниң Дээди Совединиң доктаалын удуртулга болдургаш, экономиканы болгаш культураны хөгжүдеринче кичээнгейни күштелдирген, тоску беш чылдың планнарын боттандырар талазы-биле организакчы улуг ажылды чорудуп, бодунуң ажыл-чорудулгазының демократтыг принциптерин амыдыралга улам чайгылыш чок боттандырып турарын ол хуралга демдеглээн.

Чер-чер Советтери сессияларны чогуур үезинде чыылдырып, үлетпүрүң, кодээ ажыл-агыйны, чоннуң амыдырал хандырылгазын хөгжүдериниң айтырыгларын аңаа чугаалажып турар апарган. Депутаттарның доктаамал комиссияларының ажыл-чорудулгалары идепкейжээн. Эрткен чылын Советтерниң сессияларынга 600 муң ажыг депутаттар чүве чугаалаан. Доктаамал комиссияларның киржилгези-биле 170 муң ажыг айтырыгны белеткээн болгаш Советтерниң сессияларынга чугаалажып көрген.

Күүскомнарның, оларның килдистериниң болгаш эргелелдериниң Советтерниң болгаш чоннуң мурнунга, а депутаттарның соңгукчуларның мурнунга отчёттар бээриниң практиказы экижээн.

Депутаттарның хөй кезии хоорай, район, кодээ, суур Советтериниң дугайында РСФСР-ниң Хоойлуларының негелделеринге дүүштүр соңгукчуларга чылда ийиден эвээш эвес катап отчёдун берип турар. 1971 чылда болган соңгулдаларның соонда эрткен 6 ай иштинде депутаттарның 95,2 хуузу соңгукчуларынга отчёттарын берген.

Чер-чер Советтериниң аппараттары бедик мергежилдиг кадрлар-биле четчелеттинген. Күүскомнарның удуртукчу ажылдакчыларын белеткээринге болгаш оларның билиин бедидеринге доктаамал ажылдап турар курстар болгаш совет тургузуг школалары улуг рольду ойнап турар. Күүскомнарның 6 муң ажыг даргалары, даргаларның оралакчылары, секретарьлары дээди, кежээки ортумак болгаш бот-өөредилге-биле өөренир өөредилге черлеринде өөренип турар.

Чер-чер Советтери күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң херектерин эргелеп-башкарарынга чонну калбаа-биле киириштирип турар. Чүгле чер-чер Советтериниң күүскомнарында, оларның килдистеринде болгаш эргелелдеринде 300 муң ажыг активчилер хөй-ниитичи эгелээшкин-биле ажылдап турар.

Ооң-биле кады чамдык крайларда, областарда болгаш автономнуг республикаларда Советтериниң организас-массалыг ажылдары СЭКП-ниң XXIV съездизиниң, район, хоорай, кодээ болгаш суур Советтериниң дугайында РСФСР-ниң Хоойлуларының негелделеринге ам-даа дүүшпейн турарын, чамдык күүскомнар сессиялар чыылдырарының хуусааларын хажыдып, үнген депутаттарның орнунга депутаттар соңгулдазын чогуур үезинде чорутпайн база бодунуң ажылының дугайын Советтерниң болгаш ажылчы чоннарның мурнунга дыңнатпайн турганын Дээди Советтиң Президиумунуң хуралынга демдеглээн. Чамдык Советтерниң сессияларынга депутаттарның идепкейи кошкак болуп, мурнунда хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезиниң, шүгүмчүлелдиг саналдарның боттанының турарының, сессиялар аразында күүскомнарның ажылының, соңгукчуларның чагыгларының талазы-биле депутаттарның информацияларын дыңнавайн турары база илерээн.

Доктаамал комиссияларның ажылынга депутаттарны болгаш активчилерни чедир хаара тутпайн турар. Советтер ажылдакчыларын белеткээр болгаш билиин бедидер курстарны база школаларны долузу-биле ажыглавайн турар.

Четпестерни чайладырын, чер-чер Советтериниң организас-массалыг ажылдарын экижидерин, оларның кужениишкиннерин СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлериниң, «Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга белеткелдер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын чедиишкинниг күүседирин, чаа беш чылдың даалгаларын хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарышты улам ыңай калбартырын АССР-лерниң Дээди Советтериниң Президиумнарынга, крайларның, областарның күүскомнарынга, Москваның болгаш Ленинградтың хоорай Советтеринге дагзып турар доктаалды РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму хүлээп алган.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму ашак-кадай болчурунуң болгаш өг-бүле дугайында Хоойлунуң Россия Федерациязында канчаар боттандырып турарының практиказының дугайында айтырыгны база чугаалажып көрген. Бо хоойлуну амыдыралга боттандырып турар чорук нениң болгаш чаш уругнуң эргеажыын камгалап, совет өг-бүлениң быжыгылышкынын болдуруп турарын хүлээп алган доктаалда айтып турар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга өске-даа айтырыгларны база чугаалашкан. (СЭТА).

Фоторепортаж

ДОЛУ КҮШ-БИЛЕ

Кызылдың мурнуу-барыын талазында тудуг материалдар комбинадының бараанын ырактан-на көскү. Ооң девискээринде ажылдаш хайныгып, чаа тудугларже тудуг материалдарын чүдүрүп чорудуп турар.

Ооң иштики девискээринче, чамдык цех, лабораторияларынче бакылаптаалы. Лаборант Люба Боровыхтың ээлгир салаалары кескинди демир-бетонну эптиг алгаш, күштүг блоктарга чуура кыстыра берди (адаанда чурукта), ооң шынарын хынаары — Любаның кол хүлээлгези ол.

А күштүг көдүртүр кран белен блоктарны автомашиналарга шалыпкын, соксаал чок чүдүрер дээш ээлгир шимчеп чоруп турар (оң талада чурукта). Хөй каът бажыңның бүдүн-бүдүн блок ханалары, дээвиирлери, чылыг дамчыдылгазының хоолайларын салыр дескп блоктары, иштики хос плиталар дээш комбинаттың кылып бүдүрер продукциязы көвүдээн, ниитизи-биле ам безин тудуг материалдарының 150 ажыг хевирин ол белеткеп турар.

Бо комбинат бистиң республиканың тудуг индустриязының баштайгызы болганда, ооң коллективи тудуг материалдарын болдунар-ла хөйү-биле кылып үндүрер, ол кызымак күш-ажылы-биле ССР Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюн төлептиг уткуур дээш чарышты калбартып, шудургу ажылдап турар.

В. СУВОРОВ,
инженер.

Н. СИРОТИННИҢ фотолары.

ШЕЙХ МУДЖИБУР РАХМАННЫҢ МОСКВАДА КЕЛГЕНИ

Совет чазактың чалаавыын ёзугаар албан ужуруунда, бистиң чуртувуста келген. Бангладеш Улус Республиканың премьер-министри шейх Муджибур Рахманны Москва чылыы-биле уткаан.

Найысылалдың Внуково аэродромунче баар кудумчуларын Бангладеш Улус Республиканың болгаш Совет Эвилелиниң күрүне туктары-биле, «Совет Эвилелиниң болгаш Бангладештиң улустарының аразында найыралдыг харылзаалар хөгжүп база быжыгып турзун!», «Найыралдыг Бангладеш улустуң аалчыларынга изиг байыр!» деп транспарантылар-биле шимээн.

Хүндүлүг аалчыны уткуп алыры-биле Внуково аэродромга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Д. С. Полянский, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. Н. Новиков, ССРЭ-ниң министрлери А. А. Громыко, А. А. Гречко, Б. П. Бугаев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле күрүне комитединиң даргазы С. А. Скачков, ССРЭ-ниң министрлериниң оралакчылары М. Р. Кузьмин, Н. П. Фирюбин, ССРЭ-ниң Бангладеш Улус Республикада элчини В. Ф. Попов, албанның өске-даа кижилери келген.

Уткуражып турганнарның аразынга Бангладеш Улус Республиканың элчини Шамсур Рахман болгаш Индия Республиканың ССРЭ-де элчини Кришнарао Шиварао Шелванкар олар база турган.

Эштер А. Н. Косыгин, Д. С. Полянский болгаш өскелер-даа Муджибур Рахманга, ону үдеп чоруур кижилерге байыр чедирген.

(СЭТА).

Кыска медээлер

● Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг кодээ ажыл-агый академиязының академиктериниң болгаш корреспондент кежигүннериниң чыл бүрү болур хуралы бодунуң ажылын дооскан. Академияның 1971 чылда кылган ажылдарының түңнелдерин болгаш СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр эртемденнерниң сорулгаларының дугайын аңаа чугаалашкан.

● Чурттуң дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң башкыларының база эртем ажылдакчыларының ажылын сайзырадып ажылдаарынга тураскааткан Бүгү-эвилел чөвүлел хуралы февраль 29-та Эвилелдер бажыңында бодунуң ажылын эгелээн. Ону ССРЭ-ниң дээди болгаш тускай ортумак өөредилге министри В. П. Елютин ажыткан. Бо беш чылда бедик мергежилдиң 9 миллион специализин белеткээрин ук хуралга демдеглээн. Сөөлгү үеде факультеттер болгаш кафедралар коллективтеринге 127 муң эртем болгаш педагогика ажылдакчылары немешкенин аңаа демдеглээн.

● «Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын лаъыш болгаш узбек дылдарга тускай номнар кылдыр парлап үндүрген.

Кыштаглаашкын — шалыпчы фронт

НЕГЕЛДЕНИ ШЫҢГЫЫРАДЫР

СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунга Тес-Хем районнуң ажыл-агыйларында мал кыштаглаашкынының байдалын дыңнап чугаалашкаш, ол талазы-биле шиитпирни хүлээп алган. Республиканың чамдык ажыл-агыйларында кыштаглаашкын дүвүренчиг болуп турарын ында айыткан болгаш ону дарый чайладырының хемчеглерин алырын партия райкомнарынга, райкүүскомнарга болгаш ажыл-агыйларның удуртукчуларынга дааскан.

Тес-Хем районнуң колхозтарында, ылаңгыя «Тес-Хем» совхозта мал чеми чедишпес болганындан мал кыштаглаашкыны улуг бергедээшкиннерге таваржып турар. Дыка хөй коданнарда мал чеми төнер тыгаан, «Тес-Хем» совхозтуң О. Шынаа, Ү. Шынаа салбырларының малчыннарының коданнарында сиген курлавыры шуут үзүлген. Февраль 28-теги байдал-биле алырга, районнуң ажыл-агыйларында чүгле 1770 тонна бодуун, 65 тонна концентраттыг болгаш 100 тонна чулуктуг чем арткан. Ол дээрге арып баксыраан малды кыштың арткан үезиниң дургузунда чогууру-биле чемгерип азырарынга канчап-даа четчир артажок.

Партия организациялары болгаш удуртукчулар мал чемин четчелеп алыр талазы-биле чамдык хемчеглерни ап чорудуп келген. «Тес-Хем» совхоз кодээ ажыл-агыйның Дуржулга станциязындан саванны пресстеп, сөөртүрүн организастап турар. «Ак-Эрик» колхоз биле совхоз одарларны далбыйлаар ажылды чорудуп эгелээн.

Ынчалза-даа ол хемчеглер малды чем-биле хандырарын болгаш кыштан менди ажырарын бүрүн шиитпирлеп шыдавас. СЭКП обкомунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелиниң 1100 тонна саванны сөөртүп алзын дээн онаалдазының чартык кезиин безин ол районнуң ажыл-агыйлары чедирип ап шыдаваан. «Ак-Эрик» колхоз саванны шуут сөөртүп албаан, а ажыл-агыйлар хырыгсыг белеткелин, одарларны далбыйлаарын чорутпайн турган. Бо хире чөгенчиг байдал, чедир кылдынмаан ажылдар турбуже, СЭКП-ниң Тес-Хем райкому (бирги секретары эш Артаев), райкүүском (даргазы эш Байыр-оол) партия организацияларындан, ажыл-агый удуртукчуларындан негелдени кошкаткан чорук канчап-даа таарышпас.

Ажыл-агый удуртукчулары чүгле суггатче кичээнгей салбайн турар эвес, а харын-даа суг сөөртүр автомашиналарны чүък сөөртүр кылдыр эде кылып алган, суг сөөртүр машиналарның түгле чартык кезии ажылдап турар.

Кышкы үеде малды мындыг багай байдалга тургузуп келгенниң түңнелинде, хөй мал арып, баксыраан. Кодан бүрүзүнде-ле 30—40 баш чедир мал чудаан деп санаттынып турар. Малдың чаш төлүн менди алырынга колхозтар болгаш совхоз кошкак белеткенген. «Чодураа» колхозта болгаш «Тес-Хем» совхозта төрүүр хойлар коданнарында сакманщиктер чедишпес, чамдык черлерде хураганнар кажааларын чылыглаттынмаан, дөжээр кургаг саваң курлаттынмаан, чаш малга бээр эки шынарлыг сиген болгаш микроэлементилер чок. Мыйыстыг бода малдың кажааларының одээ оваалаңып чыдар, иштиол. Эрткен чылдыы-биле деңнээрге, хөй малдың өлүп хораар чоруу 3,5 катап көвүдээн. Район күрүнеге эът садарының квартал планын чүгле 13,2 хуу, сүттү — 19,3 хуу күүсеткен.

Кодээ ажыл-агый эргелелиниң болгаш районда мал эмнелгезиниң тускай эртемниглери малчыннарга ховар баар, херек кырында практиктиг дуза көргүспейн, мал ажылында ажыл-агыйжы эвес чоруктарның фактыларын тоомча чок корүп, мал кыштаглаашкынында дүвүрээзиниң байдалды херекке албайн турган.

Районда хойжуларның хандырылгазынче база чогуур кичээнгей салбайн келген. Автолавкалар ховар баар, почтаны үзүктелиишкиннииг чедирип турар. «Тес-Хем» совхозтуң дыка хөй хойжулары солуннар, журналдарга чагыдылга чок арткан. Ырак коданнарда малчыннарга лекция, беседаларны эвээш номчуп турар.

Кыштаглаашкын бо хире берге байдалдыг турбуже, чаңгыс-даа партия организациязынга, партия бөлүүнге ол дугайын хүн айтырыы кылдыр тургузуп көрбээн.

Тес-Хем районга мындыг байдал канчап тургустуна бергенил? СЭКП-ниң Тес-Хем райкому мал ажылынга партийжи удуртулганы кошкаткаңынын, кыштаглаашкынны чедиишкиниг эрттиреринче бүгү күштерин мобилизаставаанының, чер-черде партия организацияларының ажылын бо чугула херекке чогууру-биле углап-баштаваанының, кыштаглаашкынның байдалын хүн бүрүнүң кошкаш дивес контролюнга албаанының, илерел келген четпестерни чайладырының боттуг, дээштиг хемчеглерни албайн турганының уржуу-дур. Даандырган ажыл-херек дээш харысалгазын бедиппес шак мындыг чоруктар-биле эптежип болбас. Мал кыштаглаашкынында четпестерни дарый чайладырын обкомнуң бюрозу Тес-Хем районнуң удуртукчуларындан шыңгыы негээн. Өске-даа районнар моон чогуур түңнелди үндүрүп, кыштаглаашкынның бергелерин ажып эртериниң боттуг хемчеглерин алыр херек.

К. ИПРШИН,
СЭКП Тыва обкомунуң кодээ ажыл-агый килдизиниң инструкторү.

Онча-менди

«Улуг-Хая» совхозтуң хойжулары СЭКП-ниң XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, тоску беш чылдың ийиги чылында алган социалистиг хүлээлгезин чедиишкиниг күүседир сорулга-биле кужениишкиниг ажылдап турар. Оларда кыштаглаашкын эки эртип, чаш хураганнар хүн бүрү немежип турар. Совхозтуң Хайыракан салбырында төрээн 3310 хойнуң хураганы менди. Мижит-Доржу Саттың бригадирлээни № 1 хойжу бригадазында 1010, Ховалыг Көк-оолдуң бригадирлээни № 2 хойжу бригадазында 1200, Дүлүш Сазайның бригадирлээни № 3 хойжу бригадазында 1100 хой төрээн, хураганнары шупту эки дорүгүп турар. Хойжулар Иван Канчыыр-оол, Кенден Кызыл-оол, Шыгжаа Кыргыс оларның коданнарында хойлары барык шуптузу хураганнапкан. Чаш малга болгаш чаа төрээн хойларга белеткээн мал чеми четчир, кодан бүрүзүнде сакманщиктер бар.

О. ТАВАА.

МАЛ АЖЫЛЫНДА ЧЕТПЕСТЕРНИҢ ЧЫЛДАГААНЫ ЧҮДЕЛ?

Таңды районда «Коммунизмниң херели» колхозтуң отчёттуг хуралынга илеткел кылган колхоз баштаар черниң даргазы Д. Д. Дарташтаа, санал берген ажыл-ишчилер-даа мал болгаш чер ажылында чамдык чедиишкиннерни демдеглеп, четпес чүүлдерни шиитпирлиг чайладырынче кичээнгейни углаан.

Бо ажыл-агый эрткен чылын күрүнеге эът, сүт, тараа садарының планын ажыр күүсеткен. Колхозтуң экономиказында кол черни мал ажылы ээлеп турар. 100 баш төрүүр хойга онааптыр 95—100 чедир хураганны алган Оюн Мижит, Оюн Бады, Моңгуш Алдай-оол, Оюн Лапзы болгаш өске-даа шалыпчылар хөй. Оюн Көк-кыс, Елена Чебатаева, Сара Салчак ышкаш саанчылар бир инектен-не 1549—1796 литр сүттү саган. Төп сүт-бараан фермазы ниитизи-биле 1970 чылда бир инектен 1250 кг сүттү саан болза, 1971 чылда — 1642 кг болган.

Ынчалза-даа малдың чаш төлүн камгалап алыры мурнуузундан дыка кудулаан. Эрткен чылын төрүүр 100 малга онаапыр 87 хураган, 53 бызаа, 65 кулун алган. Мал продукциязын бүдүрерин көвүдедиринде четпестер база бар. 1970 чылда бир хойдан ортумаа-биле 2,2 кг дүк кыргын алган болза, 1971 чылда 2 кг-ны алган. Малдың баш санын өстүреринче кичээнгей кошкак. Ооң түңнелинде эрткен чылын 18 инек өлген, 53 инек читкен. Хойдан 2239 баш өлген. Өлүп хораан болгаш читкен-деп санап турар малдың өртээн акшаже шилчидерге 91530 рубль болур. Бир эвес ол когаралды болдурбайн ынча акшаны колхозка ажыглаан болза, 30 хире автомашинаны садып ап ооң азы 12 аал ниити чурттаар 6 бажыңны тудуп алыр турган-дыр.

Мал ажылында бо улуг четпестерниң үнүп келген дөзү чүдел? Бир дугаарында малдың уксаажыдылгазын экижидеринче кошкак кичээнгей салып келген. Ынчангаш хойнуң дүккүр продуктулуу чыл келген тудум улам кудулап турар. Кышкы үеде малга тааргымчалыг чылыг кажааларны немей тутпаан. Хойнуң турар кажаалары дапкыш, чавыс, дүк чулбажыланып турар, мал чемнери болур культураларны тарыыр шөлдерни калбартырынче, быжыг чем баазазын тургузуп алырынче кичээнгей салбаан. Чайгы семиртилгени эки организаставайн, янзы-бүрү аарыгларга удур профилактиктиг хемчеглерни ап чорутпайн келген. Кышкы үеде ажаалда чемгерилгени болур-чогууру-биле кылбайн турар.

Ажыл-агыйда дүвүренчиг четпестер-биле колхоз баштаар чери эптежип, тайбыңзырап келгенин санал бергеннер шыңгыы шүгүмчүлээн. Малдың өлүп хораар чоруу янзы-бүрү аарыглардан, сагып-чорбангыр эвес, багай ажаалдадан болуп турар. Зоотехниктер, мал эмчилери машина-техника болгаш өске-даа чугула херектиг чүүлдер-биле бүрүн хандыртынган. Ынчалза-даа олар малчыннарны эргээш, ол-ла хүн дораан сууржэ ээп келир, малчыннарга боттуг дуза, ажыктыг сүме коргүспейн, хол дашты-биле ажылдап турган. Тодаргай чижек кылдыр кол мал эмчизи О. Кара-оолду колхозчулар хуралга адап шүгүмчүлээн. Ол малдың аарыгларын болдурбазының баш удур профилактиктиг хемчеглерни ап чорутпаан, малчыннарның ветеринарлыг өөредилгезин организаставаан, хойжуларга арга-сүме катпайн, аарыг малды эмнеп экиртириниң талазы-биле боттуг хемчеглерни албайн келген.

Бода-даа, шээр-даа мал кадарган чамдык малчыннарда хүлээнген ажылынга ээ-харысалга чок чоруктар эвээш эвес. Элегесте бода мал фермазының кадарчылары 3—4 хүн иштинде малын кадарбайн, массалыы-биле арагалаан. Ол ышкаш инек кадарчызы Оюн Кара-оол база 5—6 хонук арагалап, ажыл хүннерин үскен. Күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр чоруктар өске-даа малчын бригадаларда бар.

Чамдык колхозчуларның чидирген болгаш оорлаткан мал өрези ам-даа улуг. Чижээ, Кол Шевер-оол 1414 рубль, Оюн Маадыр-оол 6066 рубль, Сат Белек 4727 рубль өрелиг.

Колхозтуң малы-биле кижилерниң хууда малы кады турар. Чамдык кижилер ону ажыглап, колхозтуң малын өлүрер, чидирер чоруктар көвүдеп турары илерээн. 1971 чылда колхозтуң 2239 баш хою өлүп хораан турда, колхозчуларның хууда малындан чаңгыс-даа баш хораваны элдептиг. Ол ышкаш ниитиниң малы кызырап турда, хуунуң малы кызыравайн, харын-даа хөйү-биле нийистеп турар.

Колхозта партия организациязы болгаш районнуң кодээ ажыл-агый эргелели мал ажылынга дешпилгелиг аргаларны ажыглап хөгжүдер талазы-биле боттуг дузаны колхозка көргүспейн келгенин четпес деп санаар ужурлуг.

Ниитиниң малын кадарар кижилер чылдан чылче чедишпейн келген. Ам безин 21 малчын херек. Кадрлар чедишпес болган ужурунда, самчыгдал кылган кижилерни катап мал ажылынга киирип турар.

Малдың продуктулуунуң кудулап турар чылдагааны — уксаажыдылга ажылының кошкаанда. Малдың кызыраар чоруу эвээш эвес. Бүдүрүкчү малдарже кичээнгей салбайн, тарып боозадыр дешпилгелиг арганы чогуур негелдезинге чедир ажыглавайн, сула эдержилгеге ыңанып турар.

Мал ажылын улам ыңай хөгжүдеринче угланган үнелиг арга-дуржулганы багай нептередип келген. Зоотехник эш Сарыглар, мал эмчизи эш Кара-оол боттарының ажылының аайы-биле негелделиг айтырыгларны колхоз баштаар черинге тургуспайн, үнелиг саналдарны киирбейн келген. Бо четпестерниң барыындан мал ажылының хөгжүлдези куду деңнелде артып шаан. Колхоз планнаанынга 54.755 рубльди чедир албаан.

Колхоз баштаар чери болгаш партия организациязы мал ажылында бар четпестерни чайладырынче угланган шиитпирлиг хемчеглерни ам чаа, бо чылдың эгезинде, ап чорудуп берген.

Мал ажылынга бодаарга, чер ажылында көскү түңнелдер бар. Эрткен чылын гектардан-на 12,1 центнер дүжүттү өстүрген. Ниитизи-биле 5976 тонна тарааны ажаап ап, күрүнеге 950 тоннаның орнунга 3100 тоннаны дужааган. Бо часка херектиг үрезин четчири-биле урдунган.

Чер ажылындан 300.618 рубльдиң орулгазын алыр турган, 481.533 рубль түңге күүсеткен.

Мал ажылынга чарыгдал, когарал хөй болганындан продукцияның бот-үнези чингевээн. Бүдүрүлгениң нинти орулгазының деңнели ам-даа куду. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү чавыс. Планнааның ёзугаар алырга, бир кижи-хүнүнге хову ажылында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 18 хуу улгаткан, а мал ажылында 30 хуу кудулаан.

Колхозтуң уставында көрдүвгенин ёзугаар кол төлевирден аңгыда, немелде болгаш шаңнал төлевирни төлээрин калбаа-биле ажыглап келген. Мал, чер ажылында социалистиг чарыштың тиилекчилеринге 34434 рубльдиң шаңналдарын тывыскан. Колхозчуларның амыдырал-чуртталгазын экижидериниң талазы-биле элээн хемчеглерни боттандырган.

Отчёттуг хуралдың киржикчилери беш чылдың ийиги чылында мал, чер ажылынга дешпилгелиг аргаларны ажыглаарынче кол кичээнгейни углап, бар четпестерни чайладырын айыткан. Аңаа социалистиг чарыштың мурнакчылары 65 кижини акша-биле болгаш өртектиг бараанвар-биле шаңнап, Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезиниң алдын, мөңгүн, хүлер медальдарын отчёттуг хуралга мурнакчыларга база тывыскан.

О. ОХЕМЧИК,
«Шынның» тускай корр.

КАМНАЛГАЛЫГ АЖЫЛДААР

Беш чылдың курлавыры

Экономиканың улам ыңай көдүрлүүшкүнүн болгаш чоннуң чаагай байдалының соксаал чок өзүлдезин хандырарынга бүдүрүлгениң курлавырларын эң долу, камналгалыг ажыглаарынче Коммунистиг партия доктаамал сагыш салып турар. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлери, база ол ышкаш Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың хүн бүрүде ап чорудуп турар хемчеглери ол дугайын тодаргай көргүскен.

«Улус ажыл-агыйынга бүдүрүлге курлавырларын ажыглаарын экижидер болгаш камналга чурумун күштелдирер дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Чагаазында айыткан негелделерни күүседири камналга чурумун боттандырарынга канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг.

Ажылчын аңгыга, колхозчу тараачыннарга, бүгү ажылчы чоннарга партияның ол кыйгырыы иштики ажыл-агыйжы курлавырларны илередиринге, ажыл-ишчилерниң политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин бедидеринге улуг салдарны чедирген.

Чиг-этти, материалдарны камнаар арга-курлавырлар бүдүрүлгениң адыр бүрүзүнде бар болуп турарын практика көргүскен. Цех, участок бүрүзүнге улуг-даа, бичии-даа чүвеге камналганы чедип алырынга ажылчын, инженер-техниктиг ажылдакчы бүрүзү сонуургалдыг болур кылдыр ажыл-херекти ынчаар организастаар херек.

Каа-Хемниң хөмүр-даш разрезиниң удуртукчулары, ында партия, хөй-нийти организациялары күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, камналга чурумун күштелдирер, бүдүрүлгениң курлавырларын долу ажыглаар, социалистиг хүлээлгелерни хуусаа бетинде күүседир айтырыгларны хүн бүрүнүң кичээнгейиниң төвүнде тургускан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер планны эрткен чылын аңаа 108,7 хуу күүсеткен, ооң өзүлде темпизи 23,8 хуу четкен, үстүнде айыткан чагаада негелделерни күүседиринче углаан 36 хемчегни боттандырган.

Складтар иштин хынап, материалдыг эт-хөреңгини шыгжап, кадагалаарын экижиткен. Оларны үндүрүп бээрин шыңгыы чурумчуткан, эргижирээн дериг-херекселдерни үндүр бижээн ийикпе сайгарган. Разрезте дериг-херекселдерниң болгаш механизмнерниң ажылынга шыңгыы хыналданы тургускан, электроэнергия чарыгдалын чурумчуткан. Бүдүрүлгени сайзырангайжыдарынче угланган 8 хемчегни боттандырганындан 41 муң рубльди камнап алган. Чер казар ажылдарны организастаарын экижидип, автотранспорт цегин болгаш даг участогуң каттыштырып, эргелел структуразын экижиткениңден камналга 46 муң рубль болган. Одаар чүүл, электроэнергия, материалдар чарыгдалының камналгазының күзели-биле бир тонна хөмүр-даштың бот-үнези 32 рубль 8 көпеек чиигээн, ооң камналга 168 муң рубль четкен. Бо бүгү эрткен чылын 598 муң тонна хөмүр-дашты казып тывар, 200 муң рубль ажыт орулганы алыр арганы берген. Ынчалза-даа хөмүр-даштың шынары куду болуп, хереглекчилерниң чөптүг негелдезин хандырбайн турар.

«Тыва тудуг» трестиң үлетпүр бүдүрүлгелер, Кызылдың дааранылга комбинаттарынга камналга чурумун экижидериниң хемчеглерни боттандырганының түңнелинде, продукцияны үрей кылышкын чок, чогуур хуусаазында бүдүрер Саратов системазын шиңгээткен, продукцияның кол-кол хевирлеринге чиг-эт болгаш материалдар чарыгдаарының нормаларын эде көрген, эки шынар болгаш бедик культура дээш конкурстарны доктаамал эрттирип келген.

«Тыва даг-дүгү» комбинат 32 хемчегниң 24-үн боттандырган, 1455 муң киловатт-шак электроэнергияны, 859 тонна хөмүр-дашты, 48 муң литр кывар-чаар материалдарны камнаан. Тыва автотранспорт эргелели эрткен чылын 2018 муң литр кывар-чаар материалды, 543 автодугуйну камнап ап, ниитизи-биле 34,3 муң рубль экономиктиг ажыктыг 128 чаартыкчы саналды шиңгээткен.

Ол чамдык чедиишкиннерни-биле чергелештир, элээн каш бүдүрүлгелер болгаш тудуг организациялары ажык чок чарыгдалдарны, үрей кылышкынны чылдан чылче кылып турда, ажыл-агый удуртукчулары болгаш партия организациялары ындыг байдал-биле эптежип келген. Эрткен чылдың январьдан ноябрьга чедир үеде кылган тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнези 330 муң рубль аартаан, ооң иштинде «Тыва тудуг» трестке 172, «Тыва көдээ тудуг» трестке 286, «Тыва септелге-тудуг» трестке 95 муң рубль болган.

Терлиг-Хаяның моңгун суунуң бүдүрүлгези, Кызылдың хлеб, алгы заводтары, Чадааның чоннуң амыдырал хандырылга комбинады, «Сельхозтехниканың» Кызыл-Мажалык салбыры болгаш өске-даа бүдүрүлгелер азы республиканың бүгү үлетпүр бүдүрүлгелериниң 15,3 хуузу эрткен чылдың он айларында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер планны күүсетпээн, а 9 бүдүрүлгеде ажыл төлевириниң ортумак хемчээлиниң өзүлдезиниң темпизи күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпизин мурнап турар, чамдык бүдүрүлгелер барааныг продукцияның план ёзугаар бот-үнезин аартаткан.

Барыын-Хемчик районга тудуг-монтаж ажылдарының шынарынче кошкак кичээнгей салып келгенинден үрей кылган ажылды эдеринге 26 муң рубльди чарыгдаан. Капитал тудугнуң ажыктыын бедидер, бүдүрүлге курлавырларын ажыглаарын экижидип, камналга чурумун күштелдирер ажылды кошкатканындан «Тыва көдээ тудуг» трестиң көжер № 741 мехколоннаазы, «Тыва суг тудуг» трестиң көжер № 1 мехколоннаазы күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер планны күүсетпээн, районнуң тудуг организациялары 126 муң рубльдиң тудуг материалдарын артыкка чарыгдаан.

Бо чылын ол четпестерни катаптавас, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Чагаазында айыткан негелделерни боттандырар хемчеглерни алыры коллектив, удуртукчу, ажылдакчы бүрүзүнүң, партия профэвилел организацияларының дорт хүлээлгези болур.

Материалдыг бүдүрүлгениң бүгү адырларынга күш-ажыл курлавырларын эң ажыктыг ажыглап, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн соксаал чок өстүрери бүдүрүлгени интенсификастаарынга чугула ужур-дузалыг. Ажыл шагын ажыглаарын үргүлчү экижидери амгы үениң байдалында эң чугула негелде болуп бар чыдар.

Бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылды организастаарын экижидер үе келген. Улус ажыл-агыйынга ажыл шагының чидирии ам-даа аажок хөй болуп артпышаан. СЭКП-ниң XXIV съездизинге демдеглээнин ёзугаар алырга, чамдык үлетпүр бүдүрүлгелеринде ол бүгү ажыл шагының 15—20 хуузу чедип турар, тудуг ажылдарында оон-даа улуг.

Ажыл шагы үзер, ээлчеглер аразында анаа турар чорукту рны болдурганындан эрткен чылын 29 муң кижи-хүнүн чидирген ийикпе азы ол болза ажылдаан бүгү үениң 1,9 хуузу четкен, 500 муң хире рубльдиң үлетпүр продукциязын чедир бербээн.

Ажылчын бүрүзүнге онаашты р Кызылдың пиво заводунга 8, «Тыва септелге-тудуг» трестиң тудуг материалдар заводунга 7,4, Кызылдың тууйбу заводунга 6,2 хүн ажыл шагын үскен. Кызылдың, Ак-Довурактың хлеб, пиво заводтары, дааранылга комбинады болгаш өске-даа чамдык бүдүрүлгелер ажыл шагының чидириин 1970 чылдыындан эвээжедир туржук, эрткен чылын харын улам көвүдеткен. Тыва автотранспорт эргелелинге эрткен чылын 2360 ажыл шагын үскениниң түңнелинде 7,9 муң кижи-хүнну чидирген ийикпе, ортумаа-биле 21 кижи бүдүн чыл иштинде ажылдаваан. Барыын-Хемчик районнуң тудуг организациялары 35,7 муң кижи-хүнну чидирген. Ол чидириглерниң түңнелинде, 800 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын чедир кылбаан. Көжер № 1 болгаш 741 мехколонналарда ажыл шагының чидирии хөй.

Ажыл-шагының чидириин илередип, ону болдурбас хемчеглерни бүдүрүлгелерде боттандырбайн турар болгаш ол хемчеглер доктаамал, тодаргай система болбайн келген. Ажыл шагының курлавырларын долузу-биле ажыглаары партия, профэвилел органнарының, бүдүрүлге удуртукчуларының кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг.

Күш-ажыл курлавырларын долузу-биле ажыглаары болгаш ажыл шагының чидириин эвээжедири кадрларның ажылдан үнүп, кирер чоруу-биле холбашкан. Республиканың хөй бүдүрүлгелеринде, тудуг организацияларында кадрларның ажылдан үнүп, кирер чоруктары хөй, олар ажыл шагының хөй чидириин болдуруп, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпизин кудуладып турар.

Кадрларның ажылдан үнүп, кирер чоруунуң кол чылдагааны болза, ажыл-агый удуртукчулары, партия, профэвилел организациялары күш-ажыл болгаш ажылчыннарның амыдырал-чуртталгага байдалдарын экижидеринче чогуур кичээнгейни салбайн турары болур.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлери бүдүрүлгениң курлавырларын мобилизастаарын негеп турар. Социалистиг бүдүрүлгениң үндезини болур улуг курлавырларны ажыглалга киирип, чүгле аңгы-аңгы курлавырларны илередир болгаш тус-тус бүдүрүлгелерни сайзырадыр эвес, а ол бүгүнү мөөңнеп, комплекстиг көөрүн ол шиитпирлерниң үндезининде салган.

Бүдүрүлгени техника талазы-биле сайзырангайжыдары, ажыл шагының чидириин болдурбазы, кадрларның ажылдан үнүп, кирер чоруктарын кызыраары, автомашиналарның болгаш дериг-херекселдерниң анаа турарын болдурбайн, ажылга саадалгаларны чайладыры үлетпүр, транспорт бүдүрүлгелериниң, тудуг организацияларының чугула сорулгазы болур.

Социалистиг бүдүрүлгениң курлавырларын эң долу ажыглаар, бүгү чүвеге камныг болур дээш бүгү улустуң шимчээшкини, ол дээрге, он-он миллион кижилерниң ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидер дээш демиселидир. Үлетпүрнүң, транспорттуң, тудугнуң ажылчын болгаш ажылдакчы бүрүзүнүң хүлээлгези болза, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш идепкейлиг, чаңгыс эчис сорулгалыг демисежири болур.

В. ФИЛИМОНОВ,
СЭКП Тыва обкомунуң үлетпүр болгаш транспорт килдизиниң инструктору.

Советтер болгаш амыдырал

Ажылдың кол үндезини

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлеринде ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң сорулгаларын боттандырарынга чер-чер Советтериниң ролюн бедидер сорулганы салган.

Советтерниң организас-массалыг ажылының бир кол үндезини сессия болур. Олар боттарының калбак эргелерин сессияга долузу-биле боттандырар, доктаамал комиссияларның, күүскомнуң, ооң килдистериниң ажылын башкарар болгаш контрольдаар. Советтиң бүгү шиитпирлерин сессияга хүлээп алыр болгай.

Сессияларны чыылдырар талазы-биле Конституцияда айыткан негелделерни күүседип турарының эки дуржулгазын Каа-Хемниң Советтериниң ажылындан көргүзүп болур. Район болгаш Сарыг-Сеп көдээ Советтери депутаттарның ажыл-чорудулгазының дугайын күүскомнарга дыңнаан. Эрткен чылын районнуң бүгү Советтери сессияларны өй-шаанда чыылдырган. Аңаа депутаттарның үштүң ийи кезиинден хөйүн олуруштурарын чедип алган. Ылаңгыя Сарыг-Сеп көдээ Совет сессияларны эки белеткелдиг эрттирип турар. Сессияны эрттирер үезин, хүн айтырыын күүском хуралдарынга баш удур көрүп, депутаттарга бижимел-биле дыңнадыр. Ээлчеглиг сессияга хүн айтырыынга хамаарыштыр депутаттарның санал-оналдарын бижиир тускай черни дерээн. Районнуң чер-чер Советтериниң хөй кезии, ылаңгыя район Соведи, Сарыг-Сеп, Бүрен-Хем көдээ Советтер ээлчеглиг сессияга тургусса чогуур айтырыгларны депутаттар-биле баш бурунгаар сүмележип турар. Көдээ Советтерниң сессияларынга райкүүскомнуң харысалгалыг ажылдакчыларының олуржуп турары ажылдың бир эки талазының херечизи.

Район Соведи, Бүрен-Хем, Бүрен-Аксы, Сарыг-Сеп көдээ Советтер сессияларга кылыр илеткелдерни, шиитпирлер төлевилелдерин күүском хуралынга чугаалажырын боттандырган. Хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезин депутаттарга дыңнадып турар. Сессияларга көөр айтырыглар белеткээринге доктаамал комиссияларны хаара тудуп, оларның эдеринчи илеткелдерин дыңнап турар.

Каа-Хем районнуң Советтериниң ажылында бир эки, чаа чүве чүл дизе, чыл иштинде чорудар ажылдың планнаашкынын сессияларны дамчыштыр неп тереткени. Советтер ажылының кол айтырыгларынче кичээнгей салыр арганы ол берген.

Сессияларга чугаалажыр кол айтырыгларны шын шилип алыры Советтерниң ажылын улам сайзырангайжыдарынга улуг идиглиг. Ынчалза-даа районнуң чамдык Советтери бөже ам-даа четпес кичээнгей салып келгенин айытса чогуур. Чижээ, район Соведи-даа, Бүрен-Хем көдээ Совет-даа эрткен чылын көдээ ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң ийикпе көдээ ажыл-агыйда байдалдың дугайында айтырыгны чугаалашпаан. Үлетпүр, транспорт, харылзаа айтырыгларын сессияга районнуң чер-чер Советтериниң кайызы-даа тургуспаан. Доктаамал комиссияларның бо чугула айтырыгларже кичээңгейи четпес болган. Советтерниң хүлээп ап турар шиитпирлери эреңгей болуп турар. Улус ажыл-агыйының кайы-бир адырынга ажылды экижидер дээш чогум чүнү кылырын тодаргай айытпас чоруктар бар.

Чижээ, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның Чагаазында айыткан сорулгаларның күүселдезиниң дугайында айтырыгны район Совединиң сессиязынга чугаалашкан. Ол сессияның шиитпиринде мынча дээн: «Фактыларны чайладыр талазы-биле дарый хемчеглер алырын көдээ ажыл-агый эргелелинге (начальниги Ш. Шин), колхозтарның, совхозтарның удуртукчуларынга дагзыр». Чогум кандыг фактыларыл ол? Кандыг хемчеглерни алза чогуурул? Билдинмес. Район болгаш Бүрен-Хем, Бүрен-Аксы, Ильинка көдээ Советтерниң өске-даа сессияларның шиитпирлеринде ындыг янзылыг эреңгей чүүлдер бар. Ильинка көдээ Совет социалистиг хүлээлгелерни хүлээп алырының талазы-биле айтырыгны эрткен чылдың февральда чугаалашкан хирезинде ол сессияның шиитпири шуут чок болган.

Сессияларга амыдыралчы чугула айтырыгларны тургузуп, шиитпирни хүлээп алган соонда, ону күүседир дээш организакчы ажылды калбартыры, күүселдениң хыналдазын боттандырары эң-не чугула. Советтерниң сессияларының хүлээп алган шиитпирлериң контрольдаар ажыл бо районда ам-даа кошкак. Күүскомнар шиитпирлерни чүгле күүседикчилерге чедирип, дагзып каары-биле кызыгаарлаттынып каар. Контроль ажылынга доктаамал комиссияларны, депутаттарны хаара тутпайн турар. Оон уламындан чамдык шиитпирлер күүсеттинмейн баар. Чижээ, Сарыг-Сеп көдээ Советтиң сессиязының эрткен чылдың октябрьда «Октябрь 14 чылы» колхозтуң кыштаглаашкынга белеткелиниң дугайында айтырыгның талазы-биле хүлээп алган шиитпиринде кылыр ажылдарның хуусаазын, харыылаар кижилерин тодаргай айтып каап турган. Ол хирезинде көлдүүнда күүсеттинмээн.

Сессияларның болгаш күүском хуралдарының хүлээп алган шиитпирлериниң күүселдезин контрольдаар дептерлерни көдээ Советтер тургузуп албаан. Ынчангаш каяа, чүнү контрольдаары тодаргай билдинмес. Ону билип алыр дээн кижи сессияларның күүскомнарның бүгү протоколдарындан ону дилеп, хөй үе-шакты үндүрер ужурга таваржыр.

1971 чылда районнуң чер-чер Советтериниң 35 доктаамал комиссиязының иштинден чүгле Кундустуг көдээ Советтиң улус өөредилгези болгаш культура талазы-биле доктаамал комиссиязы сессияга отчёдун берген. Сессияларга доктаамал комиссияның отчёду деп чогум чүл деп чүвени район Совединиң күүскомунуң удуртур ажылдакчылары шын эвес билип, сессияларга оларның эдеринчи илеткелдерин комиссияның отчёду ол деп бадыткап турар.

Районда бүгү Советтерниң күүскомнарының сессияларга отчёттарын эрткен чылдың декабрьда эрттирерин планнаан турган. Ынчалза-даа күүскомнарның отчёттарын организаставаан. Сессияларга тургускан айтырыгларны чугаалажып көөрүнге депутаттарның идепкейлиг чоруу ам-даа куду деңнелде. Чижээ, район Совединиң эрткен 5 сессиязынга ооң 70 депутадының чүгле 25-и санал-онал берген. Сарыг-Сеп, Бүрен-Хем, Бүрен-Аксы көдээ Советтерниң депутаттарының чүгле чартык хире кезии сессияларга санал берип турар. Сессияларга ажылчын болгаш колхозчу депутаттарның идепкейи чавые. Район Совединиң эрткен чылын эрттирген сессияларынга 38 ажылчын болгаш колхозчу депутаттың чүгле 4-ү, Сарыг-Сеп көдээ Советте 24 депутаттың 2-зи санал берген.

Районнуң чер-чер Советтериниң депутаттарының соңгукчулар-биле ужуражылгаларын идепкейжидери, сессияларның болгаш оларның хүлээп алган шиитпирлериниң дугайын соңгукчуларга өй-шаанда дыңнадып турары чугула. 1971 чылдың декабрьның эгезинге чедир район Совединиң 70 депутадының 30-и, Сарыг-Сеп көдээ Советтиң 48 депутадының 16-зы, Бүрен-Аксы көдээ Советтиң 25 депутадының 6-зы, Бүрен-Хемде 25 депутаттың 20-зи отчёттарын берген болуп турар.

Күүскомнарның ажылынга доктаамал комиссиялар болгаш депутаттар улуг дузаны чедирер, ажыл-херекти шиитпирлээринге калбак активти хаара тудар аргалыг. Ынчангаш районнуң чер-чер Советтери массалар-биле харылзааларны улам быжыглаар, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң айтырыгларын шиитпирлээринге ажылчы чоннарның күжениишкинин мөөңнээрин улам идепкейжидер ужурлуг.

К. ДАНЗЫН-ООЛ,
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң оргкилдизиниң улуг инструктору.

ЧУРУКТА: аныяк кижи — Тес-Хемниң «Ак-Эрик» колхозунуң чолаачызы. Ажылынга кызымаа, хөй-ниитичизи ооң мөзузүнүң кол шынарлары. Колхозтуң чоокта эрткен отчёттуг хуралынга Даңзычы МАНДАЛДЫ мурнакчылар аразынга адаан. Эрткен чылын чүък сөөртүрүнүң планын бүдүн чартык катап ажыр күүседип, 0,65 тонна кывар чүүлду камнап алган.

А. ДЕМБРЕЛЬДИҢ фотозу.

КҮЗЕНЧИГ ААЛЧЫ

Үжен хар иштинде, узун дурт-сынныг бо аныяк эрни Шолук-Ховуда № 1 хойжу бригаданың малчыннары таныыр. Ооң ээлчеглиг эргиижкини чедип келирин күзелдиг-биле манап турарлар. Барыын-Хемчиктиң «Большевик» колхозунуң мурнакчы механизатору Саая Достак-оол ук хойжу бригаданың 7 коданын суг-биле болгаш концентраттыг чем-биле хандырып турар. Кышкы кыска хүн дургузунда ол кодаңнарны ийи удаа эргип, хүн бүрү эртен даң бажындан кежээ орайга дээр үйгү-дыжын бодавайн ажылдап турарын хойжулар мактап чугаалажыр.

Хойжуларның күзенчиг аалчызы болу бергени чүгле ында база эвес. Ол ажылының чайлыг үезин ажыглап, партия организациязының даалгазып ёзугаар агитатор хүлээлгезин ак-сеткилдиг күүседип турар. Коммунист Достак-оол Кончук-оолович аяк шайны ижип, чугаалажып орар аразында, делегей болуушкуннарының, чуртта, республикада, районда чаа чүүлдерниң дугайын дыңнакчыларынга чедиңгир тайылбырлап бээр. Малчыннар боттарының ээлчээнде аалчызынга малдың кышкы үеде кандыг байдалдыын, колхоз баштаар черинден негелде, дилеглерин чагып чаңчыга бергеннер. Оларның чагыгларын чогуур черинге эш Саая ыяап-ла чедирер дээрзинге малчыннар бүзүрелдиг.

Саая Достак-оол шериг албаның эрттиргеш, төрээн колхозунга механизатор болуп ажылдаа-ла 10 чыл чеде берген. Ол үениң дургузунда бодунуң техникага камныг, ажылга кызымаккай чоруу-биле өөрүнүң хүндүткелин чаалап ап шыдаан. Ак сеткилдиг күш-ажылы дээш шаңнал-макталдарны каш удаа ап келген. Колхозтуң коммунистери ону бодунуң хүрээлеңинге киирип, улуг бүзүрелди көргүскен. В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болган оюн таварыштыр юбилей медалы-биле база шаңнатган. Амгы үеде бодуун тракторист Достак-оол Кончук-оолович СЭКП Тыва обкомунуң кежигүнүнге кандидат.

О. ХОМУШКУ.

УЛУГ ДУЗА

НАЦИОНАЛ ХАМААРЫШПАС ЧОРУК ДЭЭШ ДЕМИСЕЖИП ТУРАР УЛУСКА СОВЕТ КИЖИЛЕРНИҢ ЧЕДИРИП ТУРАР МАТЕРИАЛДЫГ ДУЗАЛАМЧЫЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА.

Тайбың камгалалының чер-черде комитеттериниң даргаларының болгаш Тайбыңның совет фондузун деткиир комиссияларның даргаларының семинар-хуралы Москвага болуп эрткен. Ооң ажылынга ажылчын коллективтерниң төлээлекчилери, көскү эртемденнер, чогаалчылар болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары киришкен. Олар тайбың дээш шимчээшкиниң, Европага айыыл чок чорук дугайын болгаш өске-даа айтырыгларны чугаалашкан.

Парлалганың Медээлер Агентилели Тайбыңның совет фонд эргелелиниң баштаар чериниң харысалгалыг секретары Леонид Никоновтуң чүүлүн номчукчуларга бараалгатты.

Совет кижилер интернационализмниң тура соруунга кижизиттинген. Тайбың дээш, хосталга дээш империализмге удур демисежип турар улустарга дуза чедирерин олар боттарының хүлээлгези кылдыр санап турарлар. Ооң бир көскү илергейлээшкини он чыл мурнунда Тайбыңның совет фондузун тургусканы болур. Колхозтар, совхозтар, албан черлери, эртемниң, культураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары ооң идепкейлиг кежигүннери апарган.

Боттарының акша-хөреңгизин фондуга бээр кылдыр чүү чүве совет кижилерни албадап турарыл? Чүгле арын-нүүрү. Амы-тынын берген кижилерниң чыдыткылыг тураскаалы дээш, чер кырында чурттап турар кижилер аймак сөөгү, кежинниң өң-чүзүнү ылгал чокка аас-кежиктиг, менди чаагай чурттап чорзун дээш берип турар.

Фондунуң эргелел черинче чагаалар хүннүң-не үзүк чокка келир. Чагаа бүрүзүнде-ле тайбың, хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш демисежип турар улустарның салым-чолунуң дугайында сагыш салышкын болур.

Молдавияда Кагул дээр хоорайның бөлүк херээжен чурттакчылары тайбыңның фондузунче 318 рубль 66 көпеек чорутткан. Ооң-биле кады чорутткан чагаада мынча деп бижип каан: «Бис не херээженнер бис. Бис бүгү делегейниң уругларын дайынның айыыл-халавынга таварышпазын күзээр бис. Бистиң бо чорутткан бичии акшавысты хүлээп алгаш, ону Вьетнамның уругларынче шилчидип бериң көрүңер».

Совет аныяктарының идеалы болгаш чүткүлү Костовта эмчи училищезиниң сургуулдарының чагаазында тода илереттинген: «Тайбыңның фондузунга 100 рубль берип тур бис. Биске, келир үениң эмчилеринге, эң-не ыдыктыг чүве чер кырында кижилерниң амы-тыны, оларның кадыкшылы, а эң-не көөр хөөн чок чүвевис—дайын, өлүм».

Донгуң эриинде турар хоорай-биле Ханты-Манси национал округтуң төвү Салехардтың аразы каш муң километр ырак. Ындыг-даа болза аныяк совет хамаатыларының сагыш-бодалы чаңгыс. Кыдыкы Соңгу чүктүң бичии аймак-сөөк улустары хантылар болгаш мансилер империалистиг агрессияга удур демисежип турар чурттарда боттарының үе-чергелери оолдар, кыстар-биле эп-сеткил каттыштырылгазының неделязын чорутканнар. Национал округтуң бүгү школаларынга Вьетнамда дайынга удурланганының митингилери эрткилээн. Школачылар субботник организастааш, ажылдап алган акшазын тайбың фондузунче чорутканнар.

Ыраккы Чөөн чүкте Находка портта ажылдап турар садыг флодунуң матрозу Николай Христофоров эрткен чылын тайбың фондузунга 600 рубль шилчидип берген. Удавааңда оон ийи дугаар шилчилге келген—200 рубль. Чагаазында «вьетнам уругдарга» деп бижип каан болган.

Анаа бодуун матрос кижини кандыг бодал ындыг хөй акша чорудар кылдыр угаадыпканыл? Ооң ийи акызы фашистер-биле дайынга өлген, ынчангаш ол амгы үеде боттарының чериниң ээзи болуксаан кижилер бомбалардан өлбезин күзээр.

Ленинградта арга-арыгның техниктиг академиязының профессору Владимир Огиевскийниң саналы-биле ооң кады ажылдап турар эштери тайбыңның фондузунче боттарының бир хүнде алыр шалыңын—алды муң ажыг рубльди шилчиткен. Өңнүктериниң өмүнээзинден эртемден тайбың фондузунуң баштаар черинче мынча деп бижээн: «Каяа-даа тайбың турзун дээш демисежир апаар, дайындан каражадаан кижилерге дузалаар ужурлуг. Ыраккы Индий-Кыдаттың тайбың хоорайларынче болгаш суурларынче бомбалар ам-даа дүжүп турар дээн медээлерни килең-кылыывыс хайнып дыңнап турап-дыр бис».

Тайбың фондузу тургустунганындан бээр он чылдың дургузунда аңаа миллион-миллион совет кижилер боттарының үлүг-хуузун киирип келген. Эң ылаңгыя коллективтерден дыка хөй акша-хөреңги кирип турар. Чижээлээрге, 1971 чылда Горькийниң автомобиль заводунуң ажылчыннары фондуга 100 муң рубль, «Кызыл Сормово» заводтуң ажыл-ишчилери 30 муңну киирген. Эки тура дадывырының элээн хөй түңү православтыг шажындан база кирип турар.

Тайбың фондузунуң көвүдээрин күзээн улус акша чыырының янзы-бүрү хевирлерин ажыглап турар. Красноярск гидроэлектростанциязының тудугжулары боттарының бригадаларының составынга Төрээн чуртун хостаары болгаш ооң чечектелиишкини дээш амы-тынын берген маадырларны — космонавт Юрий Гагаринни, Ада-чурттуң дайынының киржикчилери Александр Матросовту, Дмитрий Карбышевти, Рубен Ибарруриниң киирип алгаш, оларның нормаларын ажыр күүсеткеш, ажыл төлевирин тайбыңның фондузунче киир салып каарлар.

Тайбыңның совет фондузунуң чаагай сорулгазы, Совет күрүнениң тайбыңга ынак шылдыг политиказы даштыкы чурттарда хөй-хөй өңнүктерни, талалакчыларны тывылдырган. Тайбың фондузунга АКШ-тың, Австралияның, Канаданың, Италияның, Францияның, Японияның чамдык хамаатылары боттарының дадывырын кииргенээн. ГФР-ниң бир чурттакчызы мындыг чагаа чорутткан: «Мээң киирип турарым 20 марка далайга дамды-биле домей бичии чүве-дир, ынчалза-даа кошкус чүве бербээниңден ол-даа болза эки болгай. Мээң харым 64. Тайбыңның үнезин кончуг эки билир мен. Ынчангаш ону камгалаар дээш бүгү улус туржур ужурлуг». Милан чурттуг итали Скарамуцци Москваже мынчаар бижээн: «Силерниң фондуңуң уставын алдым. Ону эң-не чөптүг уставтарның бирээзи кылдыр санаар-дыр мен. Эң ылаңгыя атомнуг чепсекти нептередиринге удур кезээ кончуг шын-дыр дээр мен. Кандыг сорулга-биле Вьетнамче дуза чорудуп турарыңарны билип тур мен. Бодумнуң силерге шынчы сеткилимни бадыткап, бо чагаа хавының иштинде 2000 лирни суп кагдым. Ону Вьетнамга дуза кылдыр чорударын диледим».

Тайбыңның совет фондузу тургустунуп келген он чылының дургузунда эвээш эвес хөреңгини чыып алган. Ол чорук Азияның, Африканың, Чоокку болгаш Ортаакы Чөөн чүктүң национал хосталгалыг шимчээшкининге база ол ышкаш янзы-бүрү кампанияларны эрттиреринге материалдыг дузаны чедирер арганы берген.

Эң улуг дузаны Вьетнамга чедирип турар бис. Совет суднолар болгаш транспорт самолёттары ВДР-ге муң-муң тонна аъш-чем аймаан, хепти, эмнелге херекселдерин, санитар машиналарын чедирип берген. Израиль агрессорларга удур демисежип турар араб улуска база эвээш эвес дузаны чедирип турар бис.

1968 чылдан эгелээш, совет херээженнер комитеди уруглар чемин, эмнелге херекселин, эмнерни, пос-таавы материалдарын Соңгу болгаш Мурнуу Вьетнамның херээженнер эвилелдеринче, Камбоджаның болгаш Лаостуң херээженнер организацияларынче чорудуп келген.

Социалистиг интернационализмниң идеалдарынга шынчы совет улус бергелерге таварышкан кижилерге кезээде дуза кадарынга белен. Перуга чер шимчээшкини болган соонда Ыраккы Латин Американың чуртунче Совет фонд дузаламчы кылдыр хөреңгини чорутткан. Ол хөреңги-биле чер шимчээшкининден когараан хоорайларга болгаш суурларга уруглар садтарын, чуртталга бажыңнарын тудуп тургусkan.

(ПМА).

СОВЕТ ДЕМОКРАТИЯ

Делегейниң херээженнер хүнүнге уткуштур

СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕР ДЕЛЕГЕЙГЕ ТАЙБЫҢ ДЭЭШ

Валентина НИКОЛАЕВА-ТЕРЕШКОВА.
Совет Эвилелиниң Маадыры, Совет херээженнер комитединиң даргазы, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавы

ДЕЛЕГЕЙНИҢ ХЕРЭЭЖЕННЕР ХҮНҮ — март 8-ти бо чылын совет херээженнер чурттуң юбилейлиг чылында—Совет Социалистиг Республиканарының Эвилелиниң тургустунган чылында демдеглээр.

Россияда чурттап турар 100 ажыг националдар, улус чоннар 50 чыл мурнунда деӊ эргелиглериниң эвилели кылдыр каттышкан. Улустарның бузулбас найыралы ол эвилелдиң үндезини болган. Ленинчи национал политиканың тиилелгези болган ССРЭ-ниң тургустунганы социализмниң баштайгы чуртунга херээженнер айтырыын шиитпирлээринге база чүгула базым болган.

Херээженнерниң хостуг эргешээзи, оларның социал хосталгазы чаа амыдыралдың тургузуушкуну-биле кады —экономиканы социалистиг ёзу-биле чаартырынга, культура талазынга чаартылгаларга, социалистиг демократияның бадытталынга үндезилеттинип боттанган.

Оон бээр бежен чыл болган. Төөгү талазы-биле алырга кыска хуусаа-дыр. Ынчалза-даа чаартылгалар кайгамчык-тыр.

Деӊ эргениң принциви чүгле конституция, хоойлу ёзугаар быжыглаттынган эвес, харын амыдыралдың бүгү тургузуу-биле магадылаттынган социалистиг ниитилелде херээженнерниң чаа туружунуң дугайын бодап келирге, ол бүгү чедиишкиннер чүгле социализмниң байдалдарынга болдунар аргалыг деп чүве кижиге чайгаар-ла билдинип келир.

Бистиң хүннеривисте совет херээженнерниң амыдырал-чуртталгазы-биле таныжыксаан бүгү-ле кижилерни Совет күрүнениң догуннаашкынының чылдарында херээженнерниң чедип алган чедиишкиннери магададыптар.

Совет херээжен кижи кандыг националдыг болуп, кайда чурттап — шириин бойдустуг Соңгу чүкте азы изиг агаарлыг мурнуу талакы республикаларда чурттап, кандыг дылда чугаалап турарындан хамаарылга чокка, каяа-даа болза, ол — ниитилелдиң деӊ эргелиг кежигүнү, чурттуң —хөй националдыг Совет Эвилелиниң ээзи кылдыр бодун билип чоруур. Мээң херээжен ада-чуртчуларым улус ажыл-агыйында идепкейлиг киржип, ажылдап турар бүгү кижилерниң деӊ кезии болуп турар.

Бистиң херээженнеривиске күш-ажыл оларга экономика талазы-биле хамаарышпас чорукту хандырарының чепсээ болурундан аңгыда, бо дээрге оларга мораль талазы-биле херреглел болу берген. Чогум-на харын ниитилел бүдүрүлгезинге киржилге херээженнерниң деӊ эргезиниң үндезини, херээжен кижиниң бүгү талалыг сайзыралының болгаш таарымчалыг хөгжүлдезиниң үндезини апарган.

Мындыг чурагайны чоргаарланыышкын-биле адап көрейн: бодунун барык дөрт муң кыстарынга чурт дээди шаңналын — Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан.

Социализмниң байдалдарында эртем-техниктиг депшилге чаа-чаа перспективаларны ажыдып, херээженнерниң кылыр ажылын чиигедип, улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга, оларның аразында бүдүрүлгениң чаа бедик механизастаттынган болгаш автоматчыткан адырларынга херээженнерниң ажылдаар аргаларын улам калбартып турар.

В. И. Ленин херээженнерниң организакчы арга-мергежилдерин бедии-биле үнелеп чораан. Күрүнени эргелеп башкарарынга совет херээженнерниң массалыг киржилгези ленинчи политиканың шынныын бузурелдиг бадыткап турар. Ажылчы чоннар депутаттарының черчер Советтеринде депутаттарының барык деӊ кезии херээженнер, эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтеринде —35 хуу болуп турар. Узбек улустуң алдарлыг кызы—Ядгар Насриддинова ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ийи палатазының бирээзи — Националдар Совединиң Даргазы бедик албан-дужаалда ажылдап турар. Эвилелдешкен республикаларның чазактарында 28 херээжен министр бар.

Канада херээженнерниң делегациязының кежигүнү Мариаль Дакворт Совет херээженнер комитединге беседа үезинде даштыкы аалчыларны совет херээженнерде чүү чүве болганчок-ла онза магададып турарын мынчаар эң дээре илередип чугаалаан: «Херээженнерниң кижи кылдыр шак мынчалдыр тодаргай бадыткаттынганын, эртем-билигниң чаагай үнелиинге мындыг ханы бүзүрелдиг болганын моон мурнунда кажан-даа көрүп чорбаан мен». Россияның национал кыдыг черлери турган Казахстанга, Узбекистанга, Киргизияга революция мурнунда бижик-билиглиг херээженнер барык-ла турбаан болза, бөгүн оларның деӊ кезиинден хөйү — дээди болгаш тускай ортумак эртемниин чугаалаарга-ла четчир.

Херээженнерниң деӊ эргезинге удурланып, херээжен кижиде эртем талазы-биле шыңгыы ажылдаар арга-шинек чок дижир даштыкы чурттарда ындыг кижилерниң бодалынга чөрүштүр, национал республикаларның херээженнери эртемчи ажыл-чорудулгага чедиишкиннериниң кайгамчыктыг үлегер-чижектерин көргүзүп турар.

Тбилисиде эксперименталдыг морфологияның эртем-шинчилел-институдунуң директору грузин Нина Джавахишвили, биолог, Казахстанның Эртемнер академиязының академиги казах Найля Базанова, көшкүн аалчының уруу, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Якут филиалының эртем ажылдакчызы, эвенк школаларга өөредилге номнарының автору эвенк Мария Романова, оларның аттары бүгү Совет чуртта сураглыг.

Коммунистиг ниитилелдиң идепкейлиг тургузукчулары — совет херээженнерниң кайгамчыктыг чедиишкиннериниң дугайын херечилеп турар ам-даа хөй чижектерни болгаш аттарны көргүзүп болур турган ийик мен.

Чурттуң амыдыралында долу эргелиг киржип турар херээжен кижиниң дугайын хүндүткел-биле чугаалап, кайгамчыктыг ажыл-ишчи болгаш алдаржаан эртемден херээженнерниң аттарын чоргаарланыышкын-биле адаар бис, ынчалза-даа эң-не чаагай болгаш эң-не эвилең, хүндүткелдиг сөстерни иелерге хамаарыштырар бис. Уруг-дарыгны доктуруп кижизидеринге, өзүп орар салгакчыларны коммунистиг үзел-бодалга кижизидеринге оларның ролю алызындан кайгамчыктыг.

Ие херээженнер дугайында, хөй-ниитичи ажыл-чорудулгазы болгаш ие ёзузун дүүштүрер аргаларны Херээженнерге тургузуп бээр дугайында Совет күрүне биле Коммунистиг партия ада сагыш салыышкынын илередип турар. Бир эвес ындыг чаагай сагыш салыышкын турбаан болза, херээженнер айтырыын шиитпирлээринге бистиң мындыг магалыг чедиишкиннеривис чедип алдынмас турган ийик.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының эрткен чылын болган XXIV съездизи ажыл-ишчи, ие херээженнерге улам ыңай дузалаарынче угланган тускай хемчеглерни ажылдап кылган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев ол дугайында мынча деп чугаалаан: «Уругларын кижизидеринге-даа, хөй-нинти амыдыралынга идепкейлиг киржиринге-даа, дыштанырынга болгаш өөренииринге, культураның чаагай чүүлдеринче улам калбак хандыкшыырынга-даа чаа-чаа аргаларны совет херээженнер алган турары партияның политиказының алыс сорулгазы болур. Ол бүгү — чүгула сорулгалар, ынчангаш чаа беш чыл оларны шиитпирлээринге көскү үе-чада болуру маргыш чок».

Бистиң чуртувуста уруглар албан черлериниң саны соксаал чок өзүп турар. Ам безин доктаамал болгаш сезоннуг ажылдаар уруглар садтарында база яслилеринде 13,5 миллион уругларны кижизидип турар. Чаа беш чыл планының ёзугаар школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге оруннар саны 2 миллион чедир немей өзер.

Совет чурттуң бүгү ажылчы чоннарының чаагай байдалын экижидер талазы-биле партияның ам ажылдап кылган улуг планнары херээженнерге онза ужур-дузалыг, чүге дээрге оларның бүдүрүлгечи ажыл-чорудулгазы, мергежилиниң бедиишкини, культурлуг деңнелиниң өзүлдези, оларның амыдырал-чуртталга байдалы кайы хире таарыштыр тургустунганындан, бажың ажылынга чарыгдаар үе-шагы кайы хире кызырлырындан дыка хамааржыр-ла болгай.

Бистиң бүгү планнарывысты чүгле тайбыңның байдалында боттандырып болур дээрзин совет херээженнер эки билип турар. Бистиң өг-бүлеливис, бистиң ажы-төлдеривис чогаадыкчы ажыл-иштиг, аас-кежиктиг болгаш чаагай байдалдыг болган турар төлээде, бистерге тайбың херек.

Моон ужурунда боттарывыстың чазаавыстың социалистиг чурттарның чаңгыс эвин, сырый каттыжыышкынын болгаш найыралын быжыглаарынче, национал-хосталгалыг шимчээшкиннерни база хөгжүп орар аныяк күрүнелер-биле бүгү талалыг кады ажылдажылганы деткииринче, янзы-бүрү социал тургузуглуг күрүнелерниң тайбың догуннаарының принцивин амыдыралга боттандырып чорударынче, империализмниң агрессчи күштеринге шиитпирлиг ойтур шавыышкынны бээринче, делегейниң чаа дайынның кыжанындан кижи төрелгетенни чайладып алырынче угланган тайбыңга ынакшылдыг политиказын идепкейлиг деткип турар бис.

Совет чурттуң херээженнери Мурнуу-Чөөн Азияда, Чоокку Чөөн чүкте агрессияның одагларын узуткаар дээш, Европага коллективтиг айыыл чок чоруктуң системазын тургузар дээш туржуп турарлар. Тайбыңның болгаш билчиишкинниң иүүрүнде бүгү делегейниң херээженнери-биле олар харылзааларын калбартып болгаш эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглап турар. Совет херээженнер комитединиң дамчыштыр олар барык 120 чурттуң херээженнер организациялары-биле найыралчы харылзааларны тудуп турар. Боттарының интернационалчы хүлээлгезинге шынчы совет херээженнер агрессияга удур, хосталга, национал хамаарышпас чорук, демократия болгаш социал депшилге дээш демисежип турар ындыг чурттарның херээженнеринге политиктиг, моральдыг болгаш материалдыг деткимчени көргүзүп турар.

ДЕЛЕГЕЙНИҢ ХЕРЭЭЖЕННЕР ХҮНҮ —ёзулуг деӊ эрге дээш, ажы-төлдүң болгаш аныяктарның аас-кежии дээш улустарның тайбың болгаш айыыл чок турар байдалы дээш демиселге Делегейниң херээженнериниң эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү-дүр. Америк агрессорларга удур демисежип турар Вьетнамның, Лаостуң болгаш Камбоджаның эрес-маадырлыг херээженнери-биле, Африканың колониализмге удур демисежип турар чурттарында маадырлыг херээжен өннүктеривис-биле, израиль агрессияга таварышкан бүгү араб чурттарының херээженнери-биле эп-сеткил каттыштырылгазының байдалынга Делегейниң херээженнер хүнүн демдеглээр бис. Март 8-тиң хүнүнде бистиң сагыш-сеткиливис Грецияда, Испанияда, Португалияда, Бразилияда, Парагвайда, Боливияда, Гаитиде, Гватемалада реаксылыг ёзу-чурумнарга истедип сүрдүрген херээжен өннүктеривис-биле кады болур. Бүгү делегейде миллион-миллион кижилерге эрес-маадырлыг, турушттуг чоруктуң, демократия дээш демиселге сыныш дивес чоруктуң идеалы болу берген Анджела Дэвиске деткиишкинниң болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының сөстерин бараалгадыр бис.

Делегейниң хееэженнер хүнү — март 8-ти демдеглевишаан, совет херээженнер бүгү диптерниң тайбың, национал хамаарышпас чорук, социал депшилге, херээженнерниң деӊ эргези болгаш ажы-төлдүң аас-кежии дээш демисежип турар херээженнеринге изиг байырын чедирерлер.

(ПМА).

АКЫ-ДУҢМА ЧУРТТАРНЫҢ ХЕРЭЭЖЕННЕРИ

МОСКВА. 1957 чылдың октябрь айда Черниң баштайгы совет эдеринчизи бистиң бөмбүрзээвисти долганып эгелээн үеден бээр космос херелдерин шинчилээр бөлүк аныяк эртемденнер физика-математика эртемнериниң кандидады Лидия Васильевна Курносованың удуртулгазы-биле аңгы-аңгы совет эдеринчилерге ажылдаар янзы-бүрү космос приборларын кылып тургускан. Л. В. Курносованың бөлүүнүң тургускан анализаторларының дузазы-биле космос херелдериниң ядролуг кезекчигештериниң шимчээшкинин шинчилээн, Хүнүң ядроларының тургузуунуң дугайында солун түңнелдерни алган.

Эрткен чылын эртемденнер 200—300 километр бедикте космос херелдениишкининиң составын шинчилээр херекселди база тургусканнар. Ол херекселдиң дузазы-биле «Салют» дээр баштайгы орбита станциязының ужудуушкунунуң үезинде Черниң радиацияльг хөлегезиниң протоннарының болгаш электроннарының санының дугайында солун түңнелдер алдынган.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының П. Н. Лебедев аттыг физика институдунуң улуг эртем ажылдакчызы коммунист Лидия Васильевна Курносова бодунуң эштери-биле кады чаа ужудуушкуннарга ажыглаар аппаратураны белеткеп турар.

ЧУРУКТА: Л. В. КУРНОСОВА (оң талазында) болгаш лаборант Наталья ТУПАЛОВА космос херелдериниң лабораториязында.

О. КУЗЬМИННИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохроиниказы).

ЧЕХОСЛОВАКИЯ. Кленчипод-Черховымда керамика-каасталга эт-херекселдери кылыр заводта колдуунда херээженнер ажылдап турар. Оларның холдары-биле кылдынган аяк-саваллар, эт-херекселдер, каасталга чүүлдери чурттуң иштинде болгаш даштыкыда-даа сураглыг.

ЧУРУКТА: бүдүрүлгениң цеги. Мурнунда — чурукчу Бабора Хаидова.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

ВАРШАВА. Польшаның эрес-дидим яхтсмени Тереза Ремишевска (чурукта) далайның кадыг-дошкун чалгыгларынга удур дидим аян-чорук төөгүзүнге база бир арынны киир бижиттиреринге белеткенип турар. Ол 1972 чылдың чайынында чаңгыс кижи олуруп, башкарар «Коммодор» дээр яхта-биле Атлант океанны кежилдир эжиндириишкинге киржир ужурлуг.

ЦАФ—СЭТА-ның фотозу.

ДАШТЫКЫДА

Бирманың бүзүрелдиг базымы

Он чыл бурунгаар, 1962 чылдың март 2-де Бирманың эрге-чагыргазынга бирма улустуң национал-хосталгалыг шимчээшкининиң баштыңы генерал Не Винге удурткан Революстуг чөвүлел кирген. Ол чорук чурттуң төөгүзүнде эргилделиг үе-чада болган. Ол болза Бирманың национал-хосталгалыг революциязының чаа үе-чадазының болгаш оон ыңайгы хөгжүлдезиниң эгези болган.

Эрге-чагыргага Революсчу чөвүлел кирип турда, чурттуң экономиказынга хуу капитал кол черни ээлеп турган. Ооң-биле чергелештир даштыкы монополиялар бирма улустуң национал байлаан үптээрин үргүлчүлеп турганнар. Бирманың кодээ черлеринге болгаш национал кыдыг кызыгаар черлеринге чартык феодал харылзаалар быжыг туруштту ээлеп турган. Ооң мурнундагы У Нунуң баштап турган чазааның суларгай чорууң ажыглап алгаш, сепаратист-феодалдар болгаш иштикиниң өске-даа реаксылыг күштери чурттуң чаңгыс эвинге база хамаарышпас чоруунга халдаашкыннарны кылып эгелээннер.

Шак ындыг берге үеде Революсчу чөвүлел күрүнениң бот-тускайлаң чоруун камгалаар болгаш быжыглаар дээш база чурттуң дарлакчы бөлүктеринге удур социал-экономиктиг чаартылгаларны чорудары-биле бүгү нацияларны каттыштырар дээш шиитпирлиг хемчеглерни ап эгелээн. Эрге-чагырганы холга алган соонда ийи ай эртеенде азы 1962 чылдың апрель 30-де Революсчу чөвүлел «Социализмче бирма орук» деп политиктиг декларацияны хүлээп алган. Капитализмден ойталааның чарлаан болгаш хөгжүлдениң капиталистиг эвес оруунче кирген, ол чорук кедизинде барын социалистиг ниитилелче шилчиириңге таарымчалыг байдалдарны тургускан. Ол-ла 1962 чылда Революсчу чөвүлел бодунуң политиктиг партиязы — Бирманың Социалистиг Программазының партиязын тургускан. Ук партия чурттуң мурнунда салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырарын башкарып эгелээн.

Не Виниң чазаа бодунуң кол экономиктиг политиказы кылдыр даштыкы капиталды бүрүн узуткаарының, күрүне секторун хөгжүдериниң, чуртту индустриализастаарының база кодээ ажыл-агыйны модернизастаарының үндезининге Бирманың экономика талазы-биле хамаарышпас чоруун чедип алырын чарлаан.

Не Виниң чазаа эрткен он чылдарның дургузунда кандыг чедиишкиннерни чедип алганыл?

Империалистиг монополияларның өнчү-хөреңгизин национализастаан, чурттуң экономиказындан даштыкы капиталды бүрүнү-биле кызып үндүрген. База ол ышкаш тус чериниң буржуазиязынга хамааржып турган иштики болгаш даштыкы садыгны, бүдүрүлгениң кол чепсек-херекселдерин, банкыларны национализастаан. Эрткен он чылдарның дургузунда пөс таавы ажылдап кылыр, кодээ ажыл-агый техниказы бүдүрер заводтарны болгаш мяш ажылдап кылыр база целлюлоза-саазын бүдүрер фабрикаларны ажыглалда киирген.

Национализастаттынган нефть үлетпүрүнде улуг чедиишкиннер чедип алдынган. Нефтилиг чаа черлерни хөйү-биле ажыткан. 1970 чылда 5,9 млн. баррелей нефтини тыпкан, ол болза 1963 чылда турганындан 55 хуу хөй болуп турар.

Социалистиг угланышкынны алган чурттарда күрүне секторун улам хөгжүп, быжыгып турар деп, СЭКП-ниң XXIV съездинге демдеглээн. Ындыг байдалды Бирманың экономиказындан база көрүп болур. Бирманың күрүне секторун дүргени-биле хөгжүдериниң Революсчу чөвүлелдиң хоойлуларында айтып бижээн. Хууда өнчү-хөреңгини моон ыңай улам кызырарын национализастаашкынны уламчылавышаан, кооператив секторун хөгжүдериниң оруу-биле чорудар деп ук хоойлуларда айыткан. Кодээ ажыл-агый продуктуларын белеткээринге, үлетпүр болгаш аъш-чем бараанпарының садыынга кооператив сектору кол рольду ойнаар. 1971 чылдың төнчүзүнге чедир чуртка капиталистиг эвес хевирниң 2000 ажыг кооперативтерин тургускан.

Улус өөредилгезинде, кадык камгалалында болгаш социал-страхованиеде улуг чедиишкиннер чедип алдынган. Ажылчыннарның болгаш тараачыннарның амыдырал байдалы экижээн. Оларның эргелерин болгаш сонуургалдарын камгалаар талазы-биле хоойлулар хүлээп алдынган. Бирманың Социалистиг Программазының партиязы ажылчы чоннарның массалыг организациялары — ажылчыннарның болгаш тараачыннарның улусчу чөвүлелдерин тургускан, оларның хүрээлеңинде 7 миллион ажыг кижи хаара туттунган.

Бирманың чазаа даштыкы политика талазы-биле кайа-даа каттышпазының болгаш позитивтиг нейтралитеттиң политиказын чайгылыш чок сагывышаан, бүгү чурттарның улустарының аразынга тайбың болгаш найырал дээш туржуп турар. ССРЭ болгаш өске-даа социалистиг чурттар-биле Бирманың харылзаалары чыл келген тудум улам хөгжүп орар.

Амгы үеде Бирманың чаа конституциязының төлевилелин тургузары дооступ турар. Партия съездизиниң директиваларын ёзугаар ук конституцияда кижиниң кижи дарлаар, бир нацияның улузун өске нацияның улузу дарлаар чорукту хораанын чарлап демдеглээн. База ол ышкаш «Социализм тургузуушкуну күрүнениң кол сорулгазы» деп конституцияда бижээн.

Социалистиг угланышкынның оруунче кирген бирма улус Революсчу чөвүлелдиң башталгазы-биле улуг чедиишкиннерни чедип ап турар. Ынчалзажок оларның мурнунда бергелер эвээш эвес. Ылаңгыя иштикиниң болгаш даштыкының реаксылыг күштеринге удур демисел ам-даа үргүлчүлеп турар.

Н. НОВИКОВ.
(СЭТА).

Никсон чана берген

ВАШИНГТОН (СЭТА). Президент Никсон Кыдатка албан чоруун дооскаш, Вашингтонда ээп келген.

«Мээң кол-ла сорулгам болза, кыдат удуртукчулар-биле харылзаа тудары турган» деп парлалгага кылган медеглелинге ол чугаалаан. Неделя иштинде бис чүгле чугаалажыышкыннар-биле кызыгаарлаттынмаан бис, харын «ындыг янзылыг беседаларны келир үеде-даа уламчылап шыдаар механизмни тургускан бис» деп президент медеглээн. «Бистер— бистиң үевисте тайбыңны магадылап болгу дег бижээн-даа, азы биживээн-даа дугуржулгаларны эккелбээн бис» деп Никсон оон ыңай медеглээн.

Америк-кыдат дыңнадыгны тайылбырлап турар чамдык материалдарны америк солуннарда парлаан. Оон ап көөрге, Пекинге болган чугаалажыышкыннарның чамдызы билдинмес болуп турар. Президент бодунуң чоруун «делегейни өскертипкен болуушкун» деп адааның «Вашингтон пост» солун бижип турар. Индий-Кыдат айтырыынга хамаарыштыр шиитпирлеттинип болгу дег турган айтырыглар билдинмес хевээр арткан. Америк солуннарның бижип турары янзы-бүрү болуп турар чүве болганда оон тодаргай түңнел үндүрери берге болуп турар.

ДЕРЗИИ ЧОРУК

ХАНОЙ, февраль 29. Америк-сайгон дайынзыырактар сөөлгү үш чылдарның дургузунда Мурнуу Вьетнамга 60 муң ажыг дайын болгаш шаажылал операцияларын чоруткан, ооң түңнелинде 5 миллион 800 муң ажыг кижи өлүрткен болгаш балыглаткан болуп турар. Ол дугайын «Нян зан» солун дыңнаткан. 1965 чылдың январь айдан эгелээш, 1971 чылдың июль айга чедир үениң дургузунда америк агрессорлар бодунуң үптекчи дайынынга 12 миллион 300 муң тонна бомбаларны болгаш снарядтарны ажыглаан деп, ол-ла солун дыңнаткан.

Дүвүренчиг дыңнадыг

КАИР. (СЭТА). Ливанның мурнуу районнарынга удур израиль чепсектиг агрессияның үүлгедиишкиннериниң дугайында дыңнадыглар Каирниң солуннарының арыннарындан дүшпейн турар.

Солуннарның бирги арыннарында — израиль бомбаларының болгаш снарядтарының урегдээни школалар, чуртталга бажыңнары, кудумчулар болгаш өске-даа объектилерни тырттырган чуруктар...

Бо бүгү чүүлдер болза, Израильге америк дузаламчының уржуктарында болуп турар, ол дузаламчы сөөлгү үеде көстүп көрбээн хемчээлде четкен деп, парлалга айтып турар. АКШ Израильди араб чурттарын ыйыдар болгаш коргудар чепсек кылып алган, бо удаада оларның каразы—Ливан болган деп солуннар демдеглеп турар.

Трибуналды тургускан

БРАЗЗАВИЛЬ. (СЭТА). Конго Улус Республиканың Президентизи Мариана Нгуабиниң декредин ёзугаар республиканың шериг трибуналын тургускан. Чазакка удур сүлчээлерни, амгы тургузугга удур чепсектиг халдаашкыннарны, а ол ышкаш чурттуң иштики болгаш даштыкы айыыл чок чоруунга удурланган херектерни ук трибуналга сайгарып көөр.

Патриоттарның чедиишкини

ХАНОЙ. (СЭТА). Индий-Кыдаттың патриоттары америк болгаш чалча шериглерге удур согуушкуннарын үргүлчүлеп турар.

Барыын чүктүң информация агентилелдериниң дыңнадыгларын ёзугаар алырга, Мурнуу Вьетнамны хостаарының улусчу чепсектиг күштериниң дайынчылары февраль 26-да Дапангта болгаш Фуйенде америк шериглериниң, а ол ышкаш Контум, Зялай, Тайнинь болгаш Виньлонг можуларда чалча шериглерниң туруштарынче атакалар кылгаш, дайзынның дириг күжүнге болгаш техниказынга улуг когаралдарны таварыштырган. Дапангтан мурнуу-барыын талада 24 км черге америк машина партизаннар миназынга чаза тевистирген үезинде АКШ-тың 196-гы бригадазындан дыка хөй америк шериглер өлген.

Топ Платону таварып эрткен № 14 орукка Сайгонның чалча шериглери патриоттарның элээн каш кедээшкиннеринге таварышкан. Ооң түңнелинде олар улуг когаралдыг болган.

Лаостуң патриоттары Вьентьян можуга февраль 18-тен 20-ге чедир тулчуушкуннар үезинде дайзынның 40 хире солдаттарын чыскаалдан үндүргеш, 3 аар үгер-боону чаза тевискен.

АГРЕССОРЛАРНЫҢ ҮҮЛГЕДИИ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Израиль шериглер Ливанның тайбың черинге кем-буруулуг чаа үүлгедиишкинин кылган.

Февраль 27-де израиль ужар-хемелер Ливанның мурнуу талазында чурттакчылыг черлерни араатанзыы-биле бомбалаан. Бейруттан мурнуу талаже барык 60 километр черде турар палестин дескеннер лагеринче олар халдаашкын кылган. Израильдерниң агаардан халдаарының үезинде 3.000 хире уруглар болгаш херээженнер турган ол лагерьни палестин дескеннерге дузалаар талазы-биле КНО-нуң агентилел чери контрольдап турар.

Бир израиль бомба школага, а өскезин уруглар садынга кээп дүшкен. Ооң түңнелинде алды чаш уруг өлген болгаш он кижи балыгланган.

Ол ышкаш израиль десант каң-куяк танк батальонунга деткидип алгаш, халдаашкын кылгаш, Ливанның мурнуу талазында чурттакчылыг дөрт черни эжелеп алган. Агрессорлар бажыңнарны чаза тепеш, тайбың чурттакчыларны өлүрүп турарлар.

Февраль 28-тиң эртенинде израиль дайынзыырактар база бир чурттакчылыг черни эжелеп алган.

Ливан чепсектиг күштер агрессорларга удурланып турар. Он-он израиль десантниктер өлүрткен, бир танк узуткаттынган деп, шериг төлээлекчизи дыңнаткан.

Чогаал. Критика. Байдал.

Инициативчи болгаш организакчы болур

Бистиң хөй национал совет литературавыстың кажангызындан-даа артык быжыккан чаңгыс эвинин база бир чарылбас кезээ болуп, тыва литература шапкыны-биле хөгжүп орар.

СЭКП-нин XXIV съездизиниң салганы улуг программазын күүседиринге партияга ёзулуг дузалажыры дээрге, совет кижилерниң чогаадыкчы херектерин болгаш партияның угланыышкынын чүнүң-даа мурнуунда, уран чүүлдүң дылы-биле пропагандалаары, бадыткап көргүзери, ол дээш туржуру-дур. Бо талазы-биле кылза чогуур ажыл-херек бистиң чогаалчыларның мурнунда тургустунган.

СЭКП ТК-нын «Чогаал болгаш уран чүүл критиказының дугайында» доктаалы совет литература дугайында партияның база бир тодаргай сагыш салыышкынының илергейлээшкини болуп, хөй-хөй бодалдарны, саналдарны, сүмелерни, айтыышкыннарны берип турар. Ынчангаш чогаадыкчы эвилел, чогаалчы, критик бүрүзү бодунун ажыл-чорудулгазын доктаалга дүүштүр эде көрүп, чаа ёзу-биле ажылдаары негеттинип келген.

Амгы үеде техниктиг депшилге эртемниң сөөлгү чедиишкиннери-биле чепсегленип, кижиниң бүгү-ле ажыл-чорудулгазынче сиңнигип кирген чүве болганда, чогаалчы бүрүзү тускай болгаш ханы билиглер-биле чепсегленири чугула. Оон башка колхозчунуң, ажылчынның болгаш интеллигенцияның хөй талалыг ажыл-херээниң нарын чажыттарын долузу-биле илередип, анаг. холбаштыр ниитилелдиң мурнунда салдынган социал сорулгаларын билдилиг-биле көргүзери берге.

Бистиң номчукчуларывыс чыл бүрүде-ле чаа хөй-хөй номнарны алыры чаңчыл болу берген. Солуннар арыннарынга, телевидение болгаш радио дамчыштыр оларның дугайында бодалдар, үнелээшкиннер кестүп келгилээр. Ол чорук ном пропагандазын күштелдирерингe онза ужур-дузалыг. Оон-биле кым-даа маргыжып шыдавас. Ынчалза-даа Төп Комитеттиң доктаалынга хамаарыштыр чамдык бодалдар дугайын бөгүн чугаалажып көрээли.

Бистиң чамдык номнарывыс кестүп келгеш-ле, чүге кандыг-даа сонуургал, маргылдаа, чугаалажыышкын болдурбайн, далайже дүшкен дамды дег; читкилей бээрил? Чүге дизе, бистер чогаалдарывыска хүннүң чугула айтырыгларын эвээш көдүрүп, үениң социал проблемаларын уран-чечен овур-хевирлер дамчыштыр эки шиитпирлевейн турар-дыр бис.

Ийи чүүлүнде, ол айтырыгта дорт харыны СЭКП ТК-нын доктаалы берип турар: **«сөөлгү үеге чедир критика идея болгаш уран-чечен талазы-биле багай чогаалдарга, субъективизмге эң-тала болгаш бөлүн тыртыжар чоруктарга эптежип келген. Парлап турар рецензиялар чаңгыс аай характерлиг, үндезин чок мактаашкын болдуруп, чогаалдарның утка-шынарын кыры-биле катаптап чугаалап, ооң ёзулуг ужур-дузазының болгаш үнезиниң дугайында долу билиишкинни бербейн турар».**

Чогаадыкчы эвилелдер, ылаңгыя бистер, уран-чечен чогаадылганың ойү келген айтырыгларын коллективтиг чугаалажырын боттандырбайн, критика талазы-биле секцияның ажылын кошкак удуртуп, критиканың профессионалдыг деңнелин бедидер айтырыгларже чогуур кичээнгей салбайн келгенивисти миннир апаар бис. Ол ышкаш чамдык улуг романнарның, шиилерниң, шүлүглелдерниң калбак чугаалажыышкынын хаая организастап келген бис. Уран-чечен литература критиказы чогаалчының идейлиг билиин бедидеринге болгаш ооң мергежилин сайзырадырынга дузалаар ужурлуг. Бо талазы-биле бистиң критиктеривис ырак четпес ажылдап келген. Чыл бүрү-ле ортумаа-биле 17—19 тыва номнар үнүп турар болза, оларның чүгле 2—3 хиреzinге рецензиялар парлаттынып турар. Оларда долу сайгарылгалар, ханы анализтер, эртемниг шинчилелдер чок, чүгле мактаашкыннар-биле кызыгаарлаттынган болур. Ол авторну, ооң чогаалын пропагандалаарынга ажыктыг-ла, ынчалза-даа ооң өзүлдезинге, мергежилинге болгаш чогаалда чедир көргүстүнмейн, көдүртүнмейн барган кол-кол айтырыгларны билип алырынга, моон соңгаар ооң каапчаар ажылдаарынга идиг бериш шыдавас.

Критиктер биле чогаалчыларның аразынга чогаадыкчы харылзаазын күштелдирип, критиканың дээштиг болурун чедип алыры — бистиң кол сорулгаларывыстың бирээзи.

Чугаадан боттуг ажыл-херекче кирип, критиканың дээштиин чедип алыр ужурлуг. Ол ышкаш критика айтырыгларынче угланган өске-даа организастыг хемчеглер алдынар. Чогаадыкчы эвилелдер-биле дугуржуп, критиктер чыындызын чүге үндүрүп болбас бис? Аныяк критиктерге дузаламчы кылдыр тускай чүүлдерни чүге парлап, дамчыдып болбазыл? Солун-сеткүүлдерге парлаар, радио болгаш телевидениеге дамчыдар рецензияларның утка-шынарын бедидер, уран-чеченин күштелдирер чорукту чедип алыры чугула. Ол ышкаш «Улуг-Хем» альманахтың «Критика болгаш библиография» кезээнге кирер материалдарны, рецензияларны план ёзугаар, доктаамал болдуруп, шилиттинген, бедик деңнелге, чечен мергежилге бижиттинген чүүлдерни парлаар апаар.

Бисте кол айтырыг — кадрлар айтырыы болур. Критиктер болгаш литераторлар биске агаар дег херек. Олар чокта критика айтырыын шиитпирлээри берге. Ынчангаш бисте кол өзек — А. Калзан, М. Халахаанэ, Д. Куулар баштадыр тургустунган чүве болганда, оларны долгандыр мергежилдиг аныяк критиктерни каттыштырар, олар-биле доктаамал ажылды чорудары — баштаар черге болгаш критика секциязынга (даргазы А. Калзан) кол сорулга болур. Ооң-биле чергелештир чурттуң дээди өөредилге черлеринче, ылаңгыя ССРЭ-нин Чогаалчылар эвилелиниң Горький аттыг литература институдунче өөренир күзелдиглерни чорудар апаар. Ол ышкаш Күрүнениң Кызылда педагогика институдунуң литература факультединге критиктер белеткээр аргазы өөренип көөрүн база күзеп турар бис.

Бир-тээ чогаал болгаш уран чүүл критиказының идей-теоретиктиг деңнелин бедидерин, уран-чечен чогаадылга талазы-биле партияның шугумун чорударынга активчи болгаш принципиалдыг болурун партия негеп турар чүве болганда, моон соңгааргы ажыл-чорудулгавыс анаа чагырткан турар ужурлуг. Ынчангаш критик кижиниң хүлээлгези — амгы үениң дүрүмнерин, идеяларын, болуушкуннарын ханы анализтээр, партийжи болгаш улусчу ленинчи принципти быжыглаарынга бүгү тала-биле туржур, совет уран чүүлдүң идей-эстетиктиг деңнелин бедидер дээш демисежир, буржуаз идеологияга удур туржур ужурлуг.

СЭКП Төп Комитединиң доктаалында айыткан ышкаш, бистиң баштаар черивис, уран-чечен чогаадылганың чугула айтырыгларын, литератураның болгаш уран чүүлдүң чамдык чогаалдарын чугаалажырынга, социалистиг реализмниң теоретиктиг проблемаларын ажылдап кылырынга бодунуң үлүг-хуузун киирерингe инициативчи болгаш организакчы болурун чедип алыр ужурлуг бис.

О. СУВАКПИТ,
Тыва АССР-нин Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы.

АМЫДЫРАЛ БОДУ-ЛА НЕГЕП КЕЛГЕН

Бистиң чүс чылывыс эртем-техниканың шапкын депшилгезиниң үези болганда, хөй талалыг совет амыдырал уран-чечен, эстетиктиг угаан-бодалды төөгүлүг шылгалданың мурнунга тургузуп келгени тодаргайлыр. Коммунизм тургузуушкунунга төлептиг, идея талазы-биле бедик деңнелдиг, амыдыралга дүүшкен бүдүш-шынарлыг овур-хевирлерни чечен чогаалга чуруп көргүзеринге принципиалдыг партийжи критика дузалаар. Бо харысалгалыг сорулганы өөренип көргеш, бистиң төрээн Коммунистиг партиявыс чечен чогаал биле уран чүүл критиказының ролюн улам бедидер дугайында чугула ужур-дузалыг доктаалды хүлээп алганын бистер өөрүшкү-биле номчуп, сонуургап турар бис.

Бо чугула хемчегге хамаарыштыр тыва эртемденнер болгаш критиктер Д. С. Куулар биле А. К. Калзан оларның солунга парлаттынгылаан чүүлдерин сиңнигип таныышкаш, өске бүгү номчукчуларның үнүнге база каттыжыксадым. Шылараңгай совет чогаалчы Александр Фадеевтиң чигези-биле чугаалааны ышкаш, чогаадылга ажылы ыңа нарын, чүректиң хөй арыг ханын чарыгдаар, ынчу бөгү негээр күженилге болурун номчукчулар эки билир. Ынчангаш бо берге «аактыг» күженииге түс-түс эртем-билиглиг, профессияларлыг номчукчулар болур чогуур санал-оналын берип, идепкейлиг киржирин күзээр апаар бис. Кандыг-бир номну бижип турар кижи сеткил-сагыш мөөннелгезин четпес тудуу эртирипкен болур болгай. Ону редактор көрүп тура, санал-оналын бээр, хоюглап эдер. Ынчалдажок сөстер катапталгазы бо-ла арбыдай берген болурун кижи эскербес аргажок. Чамдык авторлар ындыг бок сөстерден чайлаарын элээн-не оралдашкан боор чүве болду. Ынчанмыже чечен сөстер, бодалдар черле таваржы бээр, чогаалдарны номчааш, ону кижи эскерер-дир. Ылаңгыя кылыг сөстериниң катапталгаларындан уштунары күзенчиг. «Бертик-бежел» сөстерниң тыпты бээрин ном үндүрер черниң редакторлары эрттирбес болза эки.

Чогаадылганың автору, критик, редактор, номчукчу тудуш харылзаалыг болуру чедиишкинни магадылаар. Көдээ черлерге эрткилеп турар номчулга конференцияларынга авторлар боттары олуржуп турар практиканы улам деткип, калбартыры күзенчиг-дир. Сонуургаан номунун бүдүрүкчүзү кожа орда, номчукчунуң хей-аъды черле көдүрлүр дээрзи билдингир.

Сөөлгү чылдарда, дуржулгалыгларның соон дарый, чечен чогаалда, критикада чалыы күш база-ла ооруун ээлепкен. Оларның перспективазы ханы. Маңаа аныяк авторлар С. Молдурганың, М. Доржунуң, А. Даржааның болгаш өскелерниң-даа чаа чогаалдарын айтып болур. Моон алгаш көөрге, хөй национал ог-бүледе тыва чечен чогаал, уран чүүл кижии-не чечектелиишкинде-дир деп, чоргаарланмас, өөрбес арга чок.

Литература критиказының дугайында СЭКП ТК-нын доктаалынга үндезилээш, чечен чогаалдың бо жанрының талазы-биле ажыл бистиң республикага калбарып, чаа, бедик чадага ол көдүрлүр боор деп идегээр бис.

С. САНДЮ.

АНЫЯК КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ ОРТУМАК ЭРТЕМ

Экономиканың, эртем болгаш культураның, эртем-техниктиг депшилгениң амгы үе-чадада сайзыралының негелделеринге дүүштүр аныяктарның өөредилге-кижизидилгезин улам ыңай экижидер талазы-биле партияның XXIV съездизи улуг сорулгаларны салган. Тоску беш чылда бүгү-нииити ортумак өөредилгеже шилчиириин бүрүн доозары көрдүнген. Мону чедип алырынга аныяктарның кежээки болгаш бот-өөредилгези, профессионал-техниктиг училищелер чогуур рольду ойнаан турарын съездиниң материалдарында айтып турар. Аныяктарның ортумак школа доосцаан кезии ниити ортумак эртемни чедип алган турары калбак хөй-нииитиниң чугула сорулгаларының бирээзи.

1971 чылдың декабрьда облпрофчөвүлелиниң президиуму, ВЛКСМ Тыва обкомунуң бюрозу болгаш республиканың Чырыдыышкын министерству улус ажыл-агыйында ажылдап турар аныяктарның «Аныяк ажыл-ишчи бүрүзүнге — ортумак эртем» деп массалыг шимчээшкиниң көрүлдезин чорудар дугайында тускай доктаалды хүлээп алган. Ында аныяктарның кежээки (ээлчеглиг) болгаш бот-өөредилгелиг школаларының өөредилге-кижизидилгелиг ажылын улам ыңай сайзырадырының хемчеглерин айтып турар.

Бо айтырыг бистиң республикага кончуг чугула болгаш ой-шаанда тургустунган айтырыг боор турар. Ылаңгыя ажылдап турар аныяктарны кежээки болгаш бот-өөредилгеге хаара тудары чугула, чүге дээрге партияның XXIV съездизиниң салган сорулгазы — бүгү-нииити ортумак өөредилгеже шилчилге бо айтырыг шиитпирлеттинмээнде боттанмас.

Бистиң республикада аныяктарның кежээки болгаш бот-өөредилгезин четпес организастап турар. Чижээ, Бии-Хем районда ол талазы-биле айтырыг кошкак тургустунганын СЭКП обкомунуң эртем болгаш өөредилге черлериниң килдизинге демдеглээни таварылга эвес. Районда 583 аныяктар өөренир кылдыр даңзылаттынган болза, оларның иштинден 202 кижи 8-ки классты безин доосцаан. 276 кижи ортумак школа дооспаан. 1971—72 өөредилге чылында планнаттынган 3 консультпунктунун чүгле чаңгызы ажылдап турар. Ол чүгле Туран хоорайның консультпунктузу болур. А көдээ аныяктарга таарыштыр консультпунктуларны организаставаан. Тураның консультпунктузунда 54 кижи бижиттинген болза чүгле 43 кижи өөренип турар. Хөй аныяктарлыг «Саян» совхозта безин ындыг пункт тургустунмаан.

Аныяктарның өөредилгези дээрге, оларның коммунистиг кижизидилгези-биле тудуш холбаалыг. Оларның кежээки болгаш бот-өөредилгезин организастаттынмаан черлерде аныяк өскенниң корум-чуруму кошкак, хөй-нииитиниң ажылынга киришпес, харын-даа арага-дарыга хандыкшыыр, ажыл шагы үрээр чоруктар бар.

Аныяктарның өөредилгезин болгаш кижизидилгезин чүгле улус өөредилге ажылдакчыларының херээ эвес, а бүгү хөй-нииитиниң, ооң иштинде чер-черде партия, комсомол организацияларының, Советтерниң ажылының чарылбас кезээ болур.

Ындыг турбуже Чөөн-Хемчик районда Суг-Аксы суурну ап көөрге бо айтырыгны тургусканы кончуг четпес. Ол суурда аныяктарның өөредилгезин багай организастаан. Кежээки школада 38 кижи бижиткен болза, оларның чүгле 20 хирези өөренип турар. Класс аайы-биле кичээлдерге 4—5-ле хире кижи келгилээр. Ол суурда аныяктарның хөй нуруузу өөредилгеже хаара туттунмаан. Чамдык аныяктар кежээлерде кудумчуга кылаштаан улуг улуска шорлуп, харын-даа нииитиниң корум-чурумун үрээр таварылгаларны ында көдээ Совет болгаш партия, комсомол организациялары эскет чокка эрттирип турар.

Аныяктарны өөредилге-кижизидилгеже хаара тударынга албан организация, бүдүрүлге черлери улуг рольду ойнаар ужурлуг. Бо талазы-биле кол четпес чүве чүл дээрге боттарында ажылдап турар аныяктарның учёт-отчёдун четче кылбайн турарында. Херек кырында практикадан алгаш көөрге, ажылдап турар аныяк кижилерниң чежези өөренип турарыл, чежези ортумак эртемзы 8-ки класс доосцааның даңзызын албаан болур. Ол хамаан чок улус өөредилгезиниң дорт харылаан турар райкомнарда, көдээ Советтерде, комсомол райкомнарында профэвилел организацияларында шак ындыг отчёт тывылбас болгулаар.

Амгы үеде эртем-техниканың сайзыралы-биле кады улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларынга аныяктарның кижизидилгези кончуг чугула. Ынчангаш аныяктарны өөредири эң-не чугула айтырыгларның бирээзи ол.

Аныяктарның өөредилгезин канчаар экижидип болурул? Бо айтырыгга харылаарда бир-ле дугаарында, хөй-нииити организацияларындан эгелээр херек. Чамдык черлерниң амыдыралындан ап көөрге, «бүдүрүлге черлеринге дузалаар комиссия» деп бөлүктү организастаза черле эки болгу дег. Ол комиссияны колдуунда бүдүрүлге черлеринге кежээки болгаш бот-өөредилгелиг школалар баазаларынга организастап болур. Ук комиссия бодунуң ажылын ындыг чугула айтырыгларже угландырган турар ужурлуг. Бирээде, бүдүрүлгеде аныяктарның амыдырал-чуртталгазын сонуургап көөр, оларның үе-шагы канчаар шын организастаттынганыл, аныяктарның ортузунга тайылбыр ажылын чорудар, бүдүрүлге черлери-биле кежээки болгаш бот-өөредилгелиг школаларның башкылары-биле кады хуралдарны эрттирер, ол хуралга оларның бот-өөредилгезиниң дугайында тускай айтырыгны тургузар. Маңаа бир-ле дугаарында удуртукчуларның ролю кончуг улуг дузаны көргүзер.

Ол комиссия партия болгаш өске-даа хөй-нииити организацияларының мурнунга ой-ойлеп отчёдун берип турар, ындыг комиссияларның ажылын болгаш дуржулгазын бо кыска чүүлге тодаргай тайылбырлаары болдунмас-тыр. Ону чүгле аңгы тайылбырлап болур. Бо таварылгада аныяктарның өөредилгезинге ол комиссияларның ужур-дузазы чугула дээрзин демдеглээр бодадым.

Көдээ аныяктарга бодаарга, ажылчын аныяктарның өөредилгезин организастаары элээн чиик болуп турар, чүге дизе олар бөлүк турар болгаш шимчээшкин-биле холбашпаан. Ынчангаш хоорайларда болгаш ажылчын суурларда аныяктарның өөредилгези чүгле эки организастаашкындан хамааржыр.

Көдээ аныяктарның өөредилгезин организастаары элээн нарын. Бо ажылды бедик деңнелге чорударда партия, совет органнар, ажыл-агыйлар кежээки болгаш бот-өөредилгелиг школаларга улуг дузаны чедирер болза эки.

Аныяктарның мергежилин бедидери, ооң ниити билииниң деңнелинден хамаарышкан турар сорулганы салыр. Аныяк кижи бүрүзү ортумак эртемни чедип алырын, оларның өөредилге кижизидилгезин экижидер дизе, улус өөредилге ажылдакчылары, партия, комсомол, профэвилел болгаш өске-даа хөй-нииити организациялары-биле бир демниг ажылдаары чугула. Бүгү-нииити ортумак өөредилгеже шилчилге чүгле ынчан бүрүн шиитпирлеттинер.

Т. НАМЧЫЛАК,
республиканың башкылар билиин бедидер институдунуң методизи.

Культура амыдыралының экраны

ССРЭ 50

АРТИСТЕР — КӨДЭЭНИҢ АЖЫЛ-ИШЧИЛЕРИНГЕ

Тываның хөгжүм-шии театрының коллективи «Чогаал болгаш уран чүүл критиказының дугайында» СЭКП ТК-нын доктаалын партия болгаш комсомол организациязының ажык хуралынга чугаалашкан. Артистерниң чогаадыкчы мергежилиниң моон соңгаар улам сайзырап быжыгарынга ук доктаал улуг ужур-дузалыг болуру чугаажок. Ынчангаш чаа планнар, сорулгалар бистиң коллективтиң мурнунда салдынган.

Делегейде сураглыг шии чогаалчызы В. Шекспирниң «Ромео биле Джульетта» деп шиизин чоокта чаа тургускан болгай бис. Ам ук шиини театрның артистери көдээниң ажыл-ишчилеринге бараалгадыры-биле аъттаныпкан. Чаа шиини Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарның ажыл-ишчилери сонуургап көөрлер. Артистер чүгле делгем, улуг клубтарга, Культура бажыңнарынга ойнаар аргалыг, чүге дээрге бичии клубтарга шимелде-каасталга дээш өскедаа чүүлдерни бүрүн ажыглаары болдунмас.

Артистерниң Б. Ф. Бады-Сагаанга удурткан өске бир бөлүү «Бальзаминовтуң кадайланыышкыны» деп комедияны Эрзин, Тес-Хем, Өвүр болгаш барыын районнарның көрүкчүлеринге ойнап күүседири-биле база-ла үнупкен.

Театрның орус бөлүү «Хатты ховудан диле» деп уругларга шиини Бии-Хем районда чедиишкинниг ойнап чорупп турар.

Театр чоокку үеде А. Фадеевтиң «Үймээн» деп шиизин орус, тыва артистерниң киржилгези-биле боттандырар деп турар.

А. ХЕРТЕК.

КӨДЭЭ КЛУБТА ДЕЛГЕЛГЕ

Суббота кежээзи, Суурнуң улуг, бичии чону клубту долдур олурупкан. «Тыва» совхозта ажылчын комитединиң даргазы В. Д. Монгуш эстетиктиг кижизидилгеге хамаарыштыр чүве чугаалаан. Теве-Хая суурнуң уран-шеверлериниң чурааn ажылдарының түңнелин ол хүн үндүрген.

Карандаш-биле чураан, өңнээн чуруктар, дозулуг будуктар-биле чураан портреттер, пейзаж, ыяштан оюп чазаан янзы-бүрү диириг амытаннар дүрзүлери — шупту чүс ажыг ажылдар делгеттинген.

Ол кежээге «Уран чурулганың хевирлери», «Карандаш-биле чуруур», «Ыяш, даштан хевирлерни дүрзүлээри», «Шимелде-каасталгалыг чурулга» деп илеткелдерни башкылар П. Ч. Ооржак, Б. Т. Аңгырак, Ч. Д. Ондар номчааннар.

Делгелгеге кирген ажылдарны тускай комиссия түңнээн. Делгелгеге ийиги класстың өөреникчилерден эгелээш, пионерлер, комсомолчулар, ажылчыннар, башкылар киришкен. Бирги черни башкы Б. Т. Аңгырак, ийигизин — комсомолчу М. Б. Кара-оол алгаш, мактатканнар.

Б. Аңгырактың «В. И. Ленин», «Тайбың, найырал» деп чуруктары, М. Кара-оолдуң «Володя Ульянов дөрт харлыында», «Ю. А. Гагарин» деп ажылдары, О. Ооржактың ыяштан ойган «Аваңның ырызы», «Тулчуушкун мурнунда» болгаш өске-даа ажылдары көрүкчүлерни сонуургаткан.

О. ЧАҢ-ООЛ.
Чөөн-Хемчик район.

БЕЛЕТКЕЛ КАЛБАРГАН

Эрги-Барлыктың көдээ Культура бажыңының бот-тывынгыр уран чүүл коллективи көрүлдеге белеткелди калбарткан. Суурда 14 агитквартира бар. Оларның концерттери график ёзугаар боор эрткилээн. Ук концерттерге шупту 342 кижи киришкен. А ниитизи-биле концерттерге 500 кижи, мартта болур колхоз фестивалынга эң шилиндек 60 кижи киржир.

Көдээниң бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезинге белеткелди удуртур оргкомитетти тургускан.

О. ХОМУШКУ,
Эрги-Барлык Культура бажыңының директору.
Барыын-Хемчик район.

ОТЧЕТТУГ КОНЦЕРТТЕР

ССРЭ-нин 50 чылынга турааскааткан көдээниң бот-тывынгыр уран чүүлүнүң көрүлдезинге белеткелди «Доң-Терезиң» совхозта эки чорудуп турар.

Хереэженнер чөвүлелиниң инициативазы-биле агитквартиралар концерттерни коскү черни ээлей берген. Доң-Терезин суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазы Е. Монгуш ук ажылды эки башкарган. Концерттерниң программазы, күүселдениң шынарынче онзагай сагыш салдынган.

А. ДОПЧАА.
Барыын-Хемчик район.

КОНЦЕРТТИГ АЛДААШКЫН

Кызыл хоорккүүскомнуң культура килдизиниң организастааны доктаамал ажылдаар агиткультбригадазы эрткен дыштаныр хүнде «Тере-Хол» колхозтуң отчёттуг хуралынга оюн көргүскеш келген.

Агитбригаданың составында хөй кижи киржип турар. Ойнаарактар театрының артизи Вера Кузнецованың көргүзүглерин улуглар-даа, уруглар-даа онза сонуургаан. Тыва АССР-нин алдарлыг артизи Николай Константиновтуң болгаш Татьяна Кара-Тоннугнуң күүселделерин көрүкчүлер чылыы-биле уткаан.

Т. ТЮЛЮШ.

Чөөн-Хемчикте Хөр-Тайга сес чыл школазының эге класс башкызы Чинчимаа Дүктеновна Ондар өөреникчилерге быжыг билиглерни берип турар. Ооң клазы чүс хуу өөредилгени чедип алган.

ЧУРУКТА: башкы Ч. Д. Ондар математика кичээлинде.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

АНЫЯК ГИМНАСТАРНЫҢ МАРГЫЛДААЗЫ

ВЛКСМ-нин Кызыл хоорокомунуң шаңналы дээш найысылалдың школачыларының гимнастикага маргылдаазы хоорайның Күш-культура бажыңынга ийи хүн үргүлчүлээн.

Спорт мастеринге кандидаттың программазы дээш маргылдаага эң чараш көргүзүгнү № 7 школаның өөреникчизи Надя Ткачева көргүскеш, бирги черни бүзүрелдиг-биле алган. Ол-ла школаның өөреникчилери Г. Куулар ийиги, Г. Огнева үшкү черлерни ээлээннер.

Маргылдаа ыяап-ла күүседир болгаш хостуг күүседир ийи программа-биле эрткен. Аңаа 100 ажыг гимнастар киришкен. Эр улустуң бирги разряды дээш көргүзүглерге № 11 школаның өөреникчизи В. Жуков чемпион атты чедип алган.

Команда аайы-биле бирги черни № 1 школаның, ийигизин — № 11, үшкүзүн — № 7 школаның аныяк спортчулары алганнар.

Маргылдааның түңнелинде ВЛКСМ-нин Кызыл хоорокомунуң бирги секретары Б. Виноградова гимнастар байыр чедирип, шаңналдарны тывыскан.

(Бистиң корр.).

Мячилиг хоккей

Мячилиг хоккей талазы-биле Бай-Тайга районнуң бирги чери дээш маргылдаа болган. Аңаа дөрт шилиндек команда киришкен.

Ийи хүн үргүлчүлээн маргылдааның түңнелинде «Мурнакчы» колхозтуң спортчулары тиилээн. Ийиги черни «Тээли» совхозтуң Бай-Тал салбырының хоккейжилери алган.

Эң эки ойнакчылардан районнуң чыынды командазын тургускан, олар республика маргылдаазынга киржири-биле белеткенип турар.

К. СЕДИП.

телевидение

МАРТ 2-ДЕ

МОСКВАДАН

17.25 — Дамчыдылганың программазы. 17.30 — Сөөлгү медээлер. 17.40 — **«Бережкилерде чай».** Уран-чечен телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. 18.50 — **«Музыкалыг ужуражылга».** Композитор Л. Афанасьев. 19.30 — А. Н. Островский — **«Кириппеске кирипте»** Теле-шииниң баштайгы үндүрүлгези. 20.45 — 20.55 — Чапсар. 20.55 — Телешииниң уламчызы. **«Кириппеске кирипте».**

КЫЗЫЛДАН

21.55 — Телемедээлер. (Орус дылга). 22.10 — **«Күскү Неваның ырызы».** Телефильм. 22.30 — Телемедээлер. (Тыва дылга). 22.45 — Чарлалдар, реклама. 22.50 — 23.00 — **«Дикеаның ужуралдары».** Улуг улуска диириг чуруктар.

агаар

Бөгүн республикага бүргеп, алзыр, бичии хар чаар. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы чөөн районнарга 0-5, өскелеринге 5-10 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Чөөн угланыышкынныг хат кошкак болур. Агаарның температуразы 13-15 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

кинотеатрларда

МАРТ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Туманныг дүне»** 10, 11.45, 13.30, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **Чингачгук — «Шулбустуң чалчалары»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Россия империязының дүжүлгези болгаш база катап туттурбастар»** (1-ги, 2-ги кезектери) 9.20, 14, **«Үш херечи»** 12, 16.40, 18.40, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Ыржым»** (1-ги, 2-ги кезектери) 14.50, 20, **«Солдат фронтудан ээп келген»** 18.10 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Узун чаштыг чараш кые Варвара»** 16.30, **«Хамраз»** (1-ги, 2-ги кезектери) 20 шактарда.

«КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **Киночыынды 11, «Истекчи, мен...»** 18.20, 20.50 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Дээрги мыидаагыларның хлазы»** (3-кү, 4-кү кезектери) 16, 19.30 шактарда.

Барыын-Хемчик районнуң Акта чурттап турар хамааты Бады-оол Шыырапович Ооржактың Кызыл-Мажалыкта мал хүлээп алыр пунктуга мал дужааган № 804156 квитанциязының читкенин барымдаалааш, күш чок деп санаар.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
Кызыл, Щетинкин-Бравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-21, пропаганда килдизиниң 23-54, харысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-53, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлегерүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Бравченко кудумчузу 1). ТС—00367.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан тыдззылеттингэн

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 чыл. МАРТ 3 ПЯТНИЦА

№ 53 (8821).

Өртээ 2 көп.

Совет-бангладеш чугаалажыышкыннар

Март 1-де Кремльге хүнүн йиги чартыында ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинниң болгаш Совет чазактың чалаанын ёзугаар албан ёзузунуң аян-чоруун кылып, Совет Эвилелинде келген Бангладеш Улус Республиканың Премьер-Министри шейх Муджибур Рахманның аразында чугаалажыышкыннар эгелээн.

Чугаалажыышкыннарда совет таладан киржип турарлар: СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары Н. К. Байбаков, В. Н. Новиков, ССРЭ-ниң министрлери А. А. Громыко, Совет Эвилелиниң Маршалы А. А. Гречко, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле күрүне комитединиң даргазы С. А. Скачков болгаш өскелер-даа;

бангладеш таладан: даштыкы херектер министри М. Абдус Самад, План комиссиязының даргазының оралакчызы доктор Нурул Ислам, Даштыкы херектер министерствозунуң секретары С. А. Карим, Сан министерствозунуң секретары Матиул Ислам болгаш өскелер-даа.

Чылыг болгаш найыралчы байдалга эрткен чугаалажыышкыннар үезинде Совет Эвилелиниң болгаш Бангладеш Улус Республиканың аразынга ийи таланың кады ажылдажылгазын хөгжүдериниң айтырыгларын, а ол ышкаш кайызынгаа-даа сонуургалдыг делегейниң чугула айтырыгларын чугаалашкан.

(СЭТА).

Төөгүлүг юбилейни төлептиг уткуул!

Бистиң республикада

КҮШ-АЖЫЛЧЫ КЫПТЫГЫЫШКЫН

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында СЭКП Төп Комитединиң доктаалы бистиң совхозтуң ажыл-ишчилерин чаа-чаа ажыл-херектерже улам сорук киирген. Ажыл-агыйның бүгү ажылчыннарынга болгаш албан-хаакчыларынга, инженер-техниктиг ажылдакчыларынга партия ТК-ның доктаалын хандызы-биле таныштырары-биле партия комитеди лекторларның, пропагандистерниң, агитаторларның, политинформаторларның хуралдарын бүдүрүлге участоктарының аайы-биле эрттиргеш, даалгаларны берген. Партия эге организациялары ТК-ның доктаалын таныштырарын калбартыры-биле организастыг ажылды күштелдирген. Партбюро кежигүннери кол-кол участоктарда ажылды башкарып турар.

Совхозтуң Хорум-Даг салбырының Ак-Хаяда хойжу бригадазының малчыннарынга салбыр эргелекчизи эш О. Дувераа ол чугула документини таныштырган. Аңаа хойжу К. Монгуш мынча дээн:

— Хөй национал дыг совет улустуң кайгамчыктыг юбилейи — ССР Эвилелиниң тургустунганының 50 чылын төлептиг уткуурунче СЭКП ТК-ның доктаалы кижи бүгүдени сорук киирип, улам эки ажылдаарын хүлээндирип турар. Кадада төрүүр 313 баш хойнуң кышкы ажаалгазын улам экижидиеш, хүр ажырар дээш шудургу ажылдаар мен. 100 хойдан-на 95 хураган, бир хойга онааштыр 2,5 кг дүк алыр деп хүлээлгемде айыткан сөзүмнү бымыы-биле ээлээр мен. Хоюмнуң ам 80 хире хуузу хураганнапкан, чаш мал шупту менди доругуп турар. Хойнуң ажаалгазы багай эвес, кышкы байдалы эки. Келир кышка 10 тонна сигенни, 300 ажыг моондак будук-бүрүнү белеткээр сорулгалыг мен. Чарышче кыйгырганым Дурбүлек Опунайович Ондардан дүдан чок ажылдаар дээш оралдажыр мен.

Мындыг патриотчу сөстерни ажыл-агыйның өске адырларындан дыңнап болур. Улуг-Ховунуң Ак-Дашта кыштаглап, төрүүр 428 хойну малдап турар Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Чола Допур-оолович Монгуш мынчаар чугаалаан:

— Бистиң улуг Төрээн чуртувустуң бүгү улустарының каң дег быжыг сырый каттыжыышкынының байлак үре-түңнелдерин, келир үеде ооң кайгамчык улуг калбак аргаларын бо төөгүлүг документиде тодаргай чугаалап турар. Ону амыдырал биске бадыткап турар. Мен 20 ажыг чыл дургузунда мал ажылынга ажылдап чор мен. Бистиң чурттуң бурунгаар чырыткылыг келир үеже чечектелиишкининиң хөгжүлдезинге биче-даа бол күш-ажылчы үлүүмнү киириштирер дээш бүгү улусчу чарышка киржип турарым бо. 100 хойдан 105 хураган, бир хойдан-на 2,3 кг дүк алыры — хүлээлгемде кол чурагайларның чамдыызы мындыг. Ол дээш улам шудургу ажылдаар мен. Кыштаглаашкын байдалы бисте база багай эвес. Одар четчир, мал чеми бар. 428 хойнуң 325-и төрээн, ооң иштинде 8 хой ийистеди. Хураганнар аажок эки. Бо төөгүлүг документ бистерни улам хейаът киирди.

Шык-Бажы, Мажалык, Дөң-Терек сүт-бараан фермаларының ажыл-ишчилери ТК-ның доктаалын танышкаш, 50 чыл юбилейни төлептиг ажыл-биле уткуурун шиитпирлээн. Сүт бүдүрерин көвүдедип тургаш, чылда 490 тонна сүттү күрүнеге садар деп совхозтуң планын хуусаа бетинде күүседирин олар хүлээнген. Сүт саалдазын кудулатпас дээш саанчылар ортузунда чарыш калбарган.

Төөгүлүг документиге сорук киирген совхозтуң хойжулары малдың кышкы ажаалгазын улам экижитпишаан, чаш малды менди хүлээп ап, доруктуруп турар. Хураган ажаарынга 114 сакманщиктер ажылдап турар. Төрээн 7394 хойнуң 7423 хураганын менди алган.

Доктаалды танышкан хурал совхозтуң машина-трактор мастерскаязынга бедик кадурлуушкуннуг эрткен. Ол төөгүлүг документини танышкаш, механизаторлар арткан техниканың септелгезин дүрген, шынарлыг доозарын шиитпирлээн. Кожуг машиналарының септелгези дооступ турар.

СЭКП ТК-ның ол доктаалын таныштырар ажыл совхозтуң салбырларында улам калбарган. Чартың чүс чыл юбилейге алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин совхозтуң бүгү ажылчыннары чедиишкинниг күүседирлер.

Г. КАНЧЫЫР-ООЛ.

Чөөн-Хемчикте «Чыраа-Бажы» совхозта партком секретары.

Партияның XXII съездизи аттыг совхозтуң чолаачызы Монгуш Калдар-оол амгы үеде кыштагларже суг сөөртүп турар. Чамдык малчыннарның турлаглары 35 км ырак черлерде.

Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы М. Калдар-оол сөөртүлге графигин чедиишкинниг күүседип, малчыннарга мактадып турар.

ЧУРУКТА: Чөөн-Хемчик районнуң Партияның XXII съездизи аттыг совхозунуң чолаачызы М. Калдар-оол.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Часкы хову ажылдарынга белеткел

Часкы хову ажылынга белеткел Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунда кол-дуунда дооступ турар. Септезе чогуур 4 трактор белен. Кожуунның чедек-херекселдеринден 8 андазын, 6 сеялка, 120 илиир болгаш өске-даа херекселдер септеттинген.

Тарылга шөлүнче өдек чедирер планывыс 600 тонна турган болза, 605 тоннаны сөөртүп төккен. Өдек сөөртүлгези үргүлчүлеп турар. Септелгеге болгаш чемиштидилге сөөртүлгезинде ажылдап турар

ДООСТУР ЧЕТКЕН

колхозчулардан П. Чамзы, К. Алдын-оол, Д. Кара-оол, С. Сарыг-оол болгаш өскелер-даа ажыл нормазын хүн бүрү 120—140 хуу чедир күүседип келген.

Шан ажылдакчылары үрезин арыглаашкынын доскаш, хыналдазын кылдырткан. Тараажылар 145 тонна үрезинни чажарынга белеткеп алган. Ооң иштинде кызыл-тас 60 тонна, арбай 45 тонна.

Хову-трактор бригадазының турлааның септелгезин чорудуп турар. Механизаторлар чурттаар 4 өрээл бажыңны, столоваяны, чунар-бажыңны, кызыл-булуңну септээш, чугайлап каан, дерилгезин четчелээри арткан. Партия, комсомол, профэвилел организациялары часкы хову ажылынга ажылдаар колхозчуларның ортузунга чорудар политмассалыг болгаш культура-массалыг хемчеглерниң планын ажылдап кыла берген. Спорт талазы-биле херекселдерни четчелеп турар.

Колхозтуң механизаторлары, тараажылары, инженер-техниктиг ажылдакчылары, агрономнары часкы хову ажылынга белеткелдерни хынап, чедир кылдынмаан чүүлдер илерээнде эдер хемчеглерни ап турарлар. «Мурнакчының» механизаторлары, тараажылары беш чылдың ийиги чылының часкы хову ажылынче эки белеткелдиг, организастыг кирер.

С. КАРА-САЛ.

ҮЕ КЕЛГЕН, А БЕЛЕТКЕЛ КАНДЫГЫЛ?

Арыскан салбырның механизаторлары часкы хову ажылынга белеткелди организастыг чорудуп турар. Септелгеде 10 кижи доктаамал хаара туттунган, оларның аразында Сергей Сотпа, Кыргыс Кызыл-оол, Доңгак Үйнүк-оол ышкаш, айыткан хүн нормазын үргүлчү ажыр күүседип турарларны демдеглээри чогуур. Маңаа холбаштыр салбырның трактор-хову бригадазының бригадири коммунист А. Чомуужуктуң чугаалааны болза:

— Тракторлар болгаш кедээ ажыл-агый машиналары септээр ажыл эгелээнден бээр «ДТ-75» маркалыг—3, «Беларусь»—2 тракторну, 5 сеялканы, 6 андазынны, 56 илиирни септеп доосканы. Ажылдың организастыы багай эвес, алган хүлээлгениң күүселдези, бүдүрер продукцияның эки шынары дээш кижи бүрүзү чүткүлдүг ажылдап турар.

«Сельхозтехника» каттыжыышкынының Шагаан-Арыг салбыры болгаш «ҮТКА 25 чылы» совхоз артык кезектер-биле четче хандырбайн турарындан септелге саадаар, ооң графиги үзүктелир, ажылга шаптыктаар байдалдарны бригадир хомудап чугаалаан. Шиитпирлеттинмээн чогенчиг айтырыг азы хандыртынмаан бичии артык кезек ужурунда чедир кылдынмаан азы эптетинмээн тракторлар, кедээ ажыл-агыйның өске-даа кожулда машиналары ол бригадада хөй.

Арысканның ол ийиги трактор-хову бригадазынга 10—«ДТ-75», 9—«Беларусь» трактор ажылдаар, 11 сеялка, 130 илиир херек, а белеткеп алган амгы техника ол негелдеге ырак та четпес. Часкы хову ажылының эгелээр үези чоокшулап келген, а аңаа белеткел хожудап турар, олче кичээнгей салыры чугула.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Улуг-Хем район.

ЭРЗИНДЕН МЕДЭЭЛЕР

Районнуң колхозтарында чинтиэн-биле 11.628 хой оолдаан, ооң 11.646 хураган менди алдынган. «Чаа орук», Ленин аттыг колхозтарның кадарчылары баштай төрээн малдың чаш төлүн бүрүнү-биле камгалап алган.

* * *

СЭКП Тыва обкомунуң IX пленумунуң доктаалын амыдыралга боттандырары-биле малчыннарны сүүржүң байдалче шилчидериниче колхозтар баштаар черлери бо чылын кичээнгейни салган. Ажыл-агый бүрүзү тудуг ыяжы белеткээр бригадаларны тургускан. Ында четчир санныг кижи болгаш техника бар. Бо хүнге чедир 1675 кубометр тудуг ыяжын белеткээш, машина оруунче үндүр сөөрткен.

«Чаа орук» колхозтуң тудугжулары 3 чуртталга бажыңының ханазын доскаш, иштики ажылдарын кыла бергеннер.

М. ДАЛАА.

ЧАРЫШТЫГ ИЙИ СОВХОЗТА

Бай-Тайга районнуң «Тээли» совхозу-биле Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозу аразында социалистиг чарыштыг. Эрткен чылын алган хүлээлгелериниң түңнелин ийи ажыл-агыйның төлээлери чугаалажып көрген.

Кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар хүлээлгелерин «Тээли» совхозтуң ажыл-ишчилери чедиишкинниг күүсеткен. Күрүнеге эът, дүк, сүт садарының чыл планнарын ажыр боттандырган. «Барлык» совхозтуң көргүзүглери хүлээлгеде көрдүнгенинге ырак та четпээн. Ынчангаш чарышка 1971 чылда «Тээли» совхозу тиилээн.

Планда болгаш хүлээлгеде айыткан мал, чер ажылын хөгжүдеринче угланган чамдык көргүзүглериниң күүсеттинмейн барганының чылдагааннарын ийи тала илередип, тоску беш чылдың ийиги чылында ону болдурбазының талазы-биле ап чорудар хемчеглерин чугаалашкан.

Ийи совхозтуң төлээлери 1972 чылда социалистиг чарышты СЭКП ТК-ның доктаалының негелделеринге дүүштүр организастаарын дугурушкан. Чарыштың түңнелин чылда ийи удаа үндүрерин доктааткан.

Х. БИЧЕ-ООЛ.

ӨДЕК ТӨГҮҮШКҮНҮ

«Х Улуг хурал» колхозтуң ногаа бригадазының кежигүннери 15 кижи. Олар бригадир Х. Дүшкүн-оолдуң удуртулгазы-биле ногаа тарыыр шөлдерже өдекти төп эгелээн. Амдыызында 250 тонна өдекти шөлдерже төккен. Өдек төгүүшкүнү ам-даа үргүлчүлеп турар.

Бригаданың кежигүннери огород кажаазы септээр, чыраа кезер ажылды база чорудуп турар. Херээженнер Ф. Допчаа, Д. Каранмай, А. Шагдыр, А. Чүльдүмей олар ажыл нормазын 120—140 хуу күүседип, мурнакчы ажылдап турар.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

Улуг-Хем район.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-механика цегиниң Хүндүлел самбыразында, БО ЧУРУКТА, Кек-Карак Маадыр-оолович Күжүгеттиң чуруун база асканын көөр бис. Ол бо бүдүрүлгениң хоочун токары-дыр. Ооң белеткеп үндүрген кезектериниң шынары бедик. Эш Күжүгет хүнде кылыр үлүүн хүннүң-не 145—150 хуу чедир күүседип турар.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

«ЛУНА-20» ДЕП АВТОМАТТЫГ СТАНЦИЯНЫ ТУРГУЗАРЫНГА БОЛГАШ АЙ ДОВУРААНЫҢ ХЕВИРЛЕРИН ЧЕРГЕ ЧЕДИРИП КЕЛИРИН БОТТАНДЫРАРЫНГА КИРИШКЕН ЭРТЕМДЕННЕРГЕ, КОНСТРУКТОРЛАРГА, ИНЖЕНЕРЛЕРГЕ, ТЕХНИКТЕРГЕ, АЖЫЛЧЫННАРГА, БҮГҮ КОЛЛЕКТИВТЕРГЕ БОЛГАШ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРГА

Эргим эштер!

Космосту шиңгээдип алырының төөгүзүнге база бир чырыткыланчак арын киир бижиттинген.

1972 чылдың февраль 14-те Айже угландыр салып үндүрген «Луна-20» деп совет автоматтыг станция Айга чедип, Элбекшилдер далайының болгаш Кризистер далайының аразында Айның төлевилеттинген даглыг черинге барып чымчаа-биле хонупкан. «Луна-20» станция Ай довурааның хевирлерин өрүмнеп болгаш ап алырын боттандырган, ооң соонда космос ракетазы Айның кырындан Черже ужудуп үнүпкен. Черже чоокшуладыр ужудуп келгенде Ай довурааның хевирлерин алган дедир ээп келиишкин аппаратты космос ракетазындан башкаланы берген. Аэродинамиктиг доктаадыышкын соонда 1972 чылдың февраль 25-те ук аппарат Совет Эвилелинде кээп хонза чогуур черинге хонупкан.

«Луна-20» автоматтыг станцияның ужудуушкунунуң төлевилеттинген программазы бүрүн күүсеттинген. Станцияның бүгү системалары болгаш черде комплекстерниң херекселдери тода база идегелдиг ажылдап турган.

Айны болгаш космос делгемин шинчилээринге совет эртемниң болгаш техниканың чаа чедиишкини — ССР Эвилелиниң кайгамчыктыг 50 чыл юбилейинче уткуштур бар чоруур бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң алдарлыг ажылчын ангызының, эртемденнериниң, конструкторларының, инженерлериниң база техниктериниң сорукзуг ажылдаашкынының түңнели-дир.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «Луна-20» автоматтыг станцияны тургузарынга болгаш ооң ужудуушкунун боттандырарынга киришкен бүгү коллективтерге болгаш организацияларга, бүгү-ле кижилерге изиг байыр чедирип тур.

Чогаадыкчы болгаш тургузукчу — совет улуска алдар!

Төрээн чурттуң чаагай чоруу дээш, коммунизмниң тиилелгези дээш бистиң бүгү тиилелгелеривистиң сорук киирикчизи болгаш организакчызы — СЭКП делгерезин!

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ	ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ	ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп комитединге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге

«Луна-20» автоматтыг станцияны тургузарынга, салып үндүреринге болгаш ооң ужудуушкунун боттандырарынга киришкен эртемденнер, конструкторлар, инженерлер, техниктер болгаш ажылчыннар, бистер, Айда чедери берге материк черге автоматтыг аппаратты хондурарының, Ай довураан өрүмнээриниң болгаш Совет Эвилелинде айыттынган черинге ону чедирип келириниң эртем-техниктиг нарын сорулгазы чедиишкинниг шиитпирлеттингенин СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге илеткеп тур бис.

Чер — Ай аразының оруунга, селеноцентриктиг орбитага «Луна-20» станцияның ужудуушкунунуң бүгү үе-чадаларында Айның төлевилеттинген районунга станцияны чымчаа-биле хондурары, Ай довурааның хевирлерин өрүмнээрин болгаш ап алырын боттандырары, Айдан космос ракетазының ужудуп үнери, Черже ооң ужудуушкуну, дедир ээп келиишкин аппарадын Черге хондурары — станцияның аппаратуразы болгаш системалары, команда-хемчээшкин болгаш дилеп тывар комплекстер херекселдери тода болгаш идегелдиг ажылдаан.

«Луна-20» станцияның ужудуушкун программазын чедиишкинниг боттандырганы космос делгемин шинчилээринге болгаш Ай кырындан база Хүн системазының планеталарындан эртем информациязын алырынга автоматтыг аппараттарның улуг аргаларының база дагын бадыткаан.

Бистиң улузувустуң болгаш бүгү кижи төрелгетенниң чаагай чоруунга таарыштыр космос делгемин шинчилээринге болгаш шиңгээдип алырынга совет космос техниказының чаа үлегер-хевирлерин тургузаар талазы-биле партияның база чазактың онаалгаларын күүседиринге бистиң бүгү күжүвүстү болгаш билиивисти бээривисти Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, Совет чазакка болгаш бүгү совет улуска бүзүредип тур бис.

Тоску беш чылда совет эртем

Академияның ниити хуралы

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының чыл бүрү эртер ниити хуралы Москваның эртемденнер бажыңында ажылдап эгелээн. Шинчилекчилерниң, амгы үениң эртем-техниктиг дециилгезиниң чогаадыкчы тургузукчуларының хөй санныг коллективтерин төлээлээн шылгараңгай совет эртемденнер ында киржип турар.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи академик М. Д. Миллионщиков эге сөзү-биле хуралды ажыткан. Беш чыл планының сорулгаларын боттандырарынга аажок улуг роль эртемге онаажыр апаар, чүге дээрге улус ажыл-агыйының адырларын дүрген кедүрериниң улам ыңайгы оруктарын эртем тодарадыр апаар болгай деп, эртемден онзалап демдеглээн.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының эртемденнери эрткен чылын чурттуң кедээ ажыл-агыйын чоокку 10—15 чылдарда улам ыңай кедүрер дугайында эртем талазы-биле шиидезиледдиг сүмелерни ажылдап кылган. Улус ажыл-агыйынга синтетик перспективаларының база органиктиг эвес чаа материалдарны аңаа ажыглаарының, кылымал кристаллдарның, микроэлектрониктерниң үлетпүрүн хөгжүдериниң талазы-биле ажылдарны чоруткан.

Бойдус эртемниң, техниканың болгаш ниитилел эртемнериниң ниити дециилгезин тодаргайлавышаан, билигниң янзы-бүрү адырларынга совет эртемденнериниң эң боттуг чедиишкиннерин академик онзалап көргүскен.

Космос делгемин өөренириниң болгаш шиңгээдип алырының комплекстиг планының талазы-биле шинчилелдер бистиң чуртувуска үргүлчүлээн деп, эртемден медеглээн. Орбитаның башкарылгалыг «Салют» дээр станциязын делегейге бир дугаарында чаа беш чылдың эгелиинде тургускан. Айның болгаш планеталарның бойдузунуң дугайында чаа чугула медээлер автоматтыг аппараттарның дузазы-биле алдынган. Космоска чырыткыланчак шенелде — Айда чедери берге даглыг черден довурак хевир-шинчилерин «Луна-20» станциязының Черге чедирип келири чаң-чаа чедиишкинниг боттанган.

Ядролуг физиканың талазынга чамдык улуг түңнелдер чедип алдынган. Молекулярлыг биологияның болгаш биохимияның талазы-биле шинчилелдер улам ыңай калбарып хөгжээн. Чурттуң кедээ ажыл-агыйынга бедик дүжүттүг культураларны непгереткен.

Ниитилел эртемнеринде чедип алдынган эки түңнелдерни демдеглээш, ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга уткуштур хөй национал Совет күрүнениң төөгүзүнүң, бистиң чуртувустуң хоорайларының болгаш суурларының төөгүзүнүң талазы-биле эртем ажылдарын белеткээн деп, илеткелчи айыткан.

Эртемниң кол угланыышкыннарынга юбилейлиг чылда эртем ажылдакчылары чаа-чаа түңнелдерни чедип алыр дээрзин академик М. Д. Миллионщиков айытпышаан, беш чылдың бирги чылының түңнелдери партияның XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралда чедиишкинниг боттанып турарын херечилеп турар деп демдеглээн.

1971 чылда бойдус болгаш ниитилел эртемнериниң эң чугула чедиишкиннериниң дугайында ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү Г. К. Скрябин илеткел кылган.

Хурал хүүн бедүнүң ажылын уламчылаан. (СЭТА).

КҮШ-АЖЫЛЧЫ ДУЗАЛАЖЫЛГА

«Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалында чугаалап турары болза: «Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелинге боттарының сырый каттыжыышкынының кайы хире байлак үре-түңнелдерни берип турарын, ол сырый каттыжыышкын келир үеде кайы хире калбак аргаларны ажыдып турарын хөй чылдардагы амыдыралчы дуржулгазындан чурттуң бүгү улустары бүзүреп көрген.

Материалдыг хөреңгилерни болгаш күжениишкиннерни мөөңнээни, совет улустарның бот-боттарынга ак сеткилдиг дузалажылгазы бүгү республикаларга бедик сайзыралдыг үлетпүрнү болгаш механизастаан улуг көдээ ажыл-агыйны тургузар арганы берген».

СЭТА-ның корреспондентилериниң чурттуң янзы-бүрү районнарындан чорудуп турар дыңнадыглары ооң бүзүрелдиг бадыткалы болуп турар. Совет республикаларның күш-ажылчы чедиишкиннериниң дугайын, оларның үргүлчү сырый харылзаалының дугайын, коммунистиг тургузуушкунга демниг салыышкынының дугайын ол дыңнадыгларда чугаалап турар.

Россия

Братскиниң арга-ыяш химиктери Арменияның Масисте саазын фабриказынга, Грузияда Ингуриниң целлюлоз-саазын комбинадынга болгаш Украинада Керчиниң шил сава заводунга сава кылыр картон бээриниң ийи ай онаалгазын хуусаа бетинде күүсеткен. Скипидар кылып бээр дугайында Казахстанның Семипалатинскиден келген квартал чагыын база боттандырган.

Братскиниң ыяш үлетпүр комплекстизиниң продукциязы 200 ажыг адресче— барык бүгү-ле эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларже, Россияның он крайларынче болгаш областарынче барып турар.

Ангарада арга-ыяш химиязының кайгамчык улуг бүдүрүлгезин бистиң хөй националдыг Төрээн чуртувус тудуп тургузуп турар. Улуг бүдүрүлге комплекстизиниң ажылдап база тудуп турар заводтарынга болгаш цехтеринге ажыглаар машиналарны болгаш механизмнерни, дериглерни болгаш тудуг материалдарын үш чүс чыгам бүдүрүлге чорудуп берип турар.

Украина боже трансформаторларны, Грузия—автомашиналарны, Казахстан—кабельди, Узбекистан—будуктарны, Эстония — электродериглерни чорудуп турар болгай.

Бистиң чуртувустуң 43 националдарының төлээлекчилери Братск комплекстизинде бир демниг найыралчы ёзу-биле ажылдап турар.

М. СОВЕНКО.

Братск.

Латвия

Латвияның суук одаар чүүл сөөртүр флодунга бо чылын баштай немешкен судно болза «Эжен Берг» дээр танкер болган. Латви революсчу, балтийжи матрос, Бакунуң 26 комиссарларының бирээзи ол кижиниң ады-биле адаан ол судно 16 муң тонна ажыг суук одаар чүүлдү сөөртүп шыдаар.

— Республиканың флодунуң хөгжүлдези бистиң чуртувустуң улустарының акы-дуңма найыралының болгаш дузалажылгазының чырыткыланчак үлегери болган, бистиң флодувус Совет эрге-чагырганың чылдарында Европага ёзулуг амгы үениң болу берген—деп, Латвияның далай пароходствозунуң начальниги Ю. Авот демдеглээн.

50 чылдарда Кара далай биле Балтийниң пароходство черлериниң элээн каш судноларын биске дамчыдып берген. А сөөлгү чылдарда чурттуң верфилеринде бистиң республикавыска бээри-биле океан танкерлерин тудуп турар. Тоску беш чылда латви флоттуң чүък саарылгазы бүдүн чартык катап көвүдээр.

Д. ГЕФТЕР.

Рига.

Киргизия

Киргизияның эртемденнериниң төлевилелдерин ёзугаар чогаадып тургускан «БСБ-1» дээр өрүмнээр станокту болгаш чүък чүдүрер биче хемчээлдиг машинаны Хайдарканның мөңгүн-суунуң комбинадында нептереткен. Ам ажылдап турар ындыг агрегаттардан олар дыка бүдүрүкчүлүг.

Бедик бүдүрүкчүлүг техниканы дүрген нептередип, ону эки ажыглаарда оларга чурттуң хөй-хөй эртемденнери-биле бүдүрүлгениң дагжыларының болгаш металлургтарының ажыл-ишчи харылзажылгалары дузалап турар. Чүгле эрткен беш чылда безин бо комбинатка чээрби чыгам чаа техника кестүп келген. Ындыг техниканың аразында Кривой Рогтуң «Гипрорудмаш» институдунуң эптеп кылганы, өрүмнээшкин талазы-биле ховар дээн станок база бар. Ол агрегатты ажыглаап соонда өрүмнекчилерниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүү ийи катап улгаткан.

Өрүмнээшкинниң улуг күчүлүг «СБКМ-2» дээр машиналарын бир-ле дугаарында шиңгээдип алган. Казахстанның эртемденнери-биле деңнежип алгаш, Киргизияның металлургтары сурьма-мөңгүн-суунуң концентраттарын кургадырының аэрозольдуг аргазын чуртка бир-ле дугаарында нептереткен. Чер адаанга ажылдар фронтузун айда ийи километр чедирер арганы комбинаттың өрүмнекчилеринге эртемденнерниң дузазы берген. Металлургияда-даа бүгү бүдүрүлге ажылдарын бүрүн механизастаан.

А. ПЕТРОВ.

Киргиз ССР-ниң Хайдаркан.

Украина

Донецкиниң Ленин аттыг металлургия заводунуң чүс чылының байырлалынга Руставиниң кан эзилдирикчилериниң төлээлери киришкен. Грузиядан аалчыларның аразынга алдаржаан металлург Вано Метревели келген, ол кижи чээрби беш чыл мурнунда Донецкиниң мастери Николай Бычковтан кээп өөренип алган.

Дайын соондагы чылдарда Кураның эриинге металлургия заводунуң тудуу калбарганда, Украинаның болгаш Грузияның оттуг профессиязының ажылчыннарының найыралы төрүттүнген. Акы-дуңма республика ынчан Донбассче ийи муң ажыг оолдарын чоруткан. Домнажыларның, кан эзилдирикчилериниң, прокатчиктерниң мергежилин олар анаа шиңгээдип алган. Ам оларның чедиишкиннери украин металлургтарны өөртүп турар.

Руставиниң, Донецкиниң болгаш Енакиевонуң металлургия заводтарының коллективтериниң аразында чаңчыл болу берген чарыш хөй чылдар мурнунда эгелээн болгаш бүдүрүлге мастерлери чылда ийи удаа ужуражып, дуржулгазын солчуп турар.

А. ЛЕЙКИН.

Донецк.

БАШТАЙГЫ АЙЛАРДАН ЭГЕЛЭЭР

ССРЭ 50

Ыраккы Мөңгүн-Тайганың ажыл-ишчилерин бүгү чурттаазы ышкаш, «ССР Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалы чаа-чаа политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүнче хайныктырып үндүрген. Ол төөгүлүг улуг документини өөренип танышкаш, районнуң малчыннары чаа бедиткен хүлээлгелерни ап, боттарының эрес-шудургу күш-ажылы-биле Төрээн чуртун алдаржыдарынга долу шиитпирлиин илергейлеп турар.

Районнуң партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнары малдың баш санын өстүрериниң планын бүгү чүзүн аайы-биле күүседиринче, ооң продуктулуун бедидеринче кичээнгейни күштелдирген. Ылангыя малдың семиртилгезин шын организастап тургаш, күрүнеге садар малдың ортумак дириг деңзизин бир баш сарлыкты 210 кг, шээр малды 40 кг, чылгыны 300 кг чедирер сорулганы салган. Ол ышкаш колхозчулар төрүүр 100 баш малга онаажтыр 90 анай, хураганны, 90 бызааны, 85 кулунну менди доруктуруп алырын хүлээнген. Моон ап көөрге сорулга болгаш харысалга улуг.

Тоску беш чылдың ийиги чылының баштайгы айларында бистиң районнуң ажыл-ишчилери мал кыштаглаашкынын хүр чаагай чорударының, чаш малды менди чаагай доруктурарының хемчеглерин ап турар. Мал төрүүр коданнарда малчыннарның ажылын кичээнгейниң төвүнге тургузуп, оларже сиген, концентраттыг болгаш минералдыг чемнерни чедирген. Суг сөөртүр машиналарны, тракторларны девискээр аайы-биле коданнарда быжыглап тургускан. Мал оолдаашкынны түлүктеп турар коданнарда сакманщиктерни четчелеп тургускан, хоюн ам түлүктеп төрүүр коданнарга чорудар сакманщиктерни белеткээн. Оларны белеткеп, коданнарже чорударынга колхозтарда комсомол эге организациялары улуг рольду ойнап турар.

Районнуң колхозтарында 12922 хой төрээн, оон 12869 хураганнарны менди доруктуруп алган. «Малчын» колхозта 10097 хой төрээн, оон 10044 хураган алдынган. «Мөген-Бүрен» колхозта төрээн 2825 хойдан 2825 хураганны доруктурган.

«Малчын» колхозтуң ийиги хойжу бригадазы (бригадири СЭКП Тыва обкомунуң кежигүнү С. Кара-оол, ында партия эге организациязының секретары Б. Боратган) 8035 төрүүр хоюндан 5267 хой төрээн оон 5267 хураганны менди доруктургаш, хойжу бригадаларның аразында калбарган социалистиг чарыштың бирги черинде чоруп турар. Ол ышкаш «Малчын» колхозтуң бирги хойжу бригадазы (бригадири коммунист Ш. Намы, партия эге организациязының секретары, ветфельдшер Д. Ооржак) база багай эвес көргүзүгнү чедип ап турар.

Хойжулар калбарган социалистиг чарышка бедиткен хүлээлгелерни алгаш, бо хүннерде эки түңнелдерни чедип ап эгелээн. «Малчын» колхозта Б. Очур, Р. Иргит, Д. Салчак, К. Айыыр, Д. Биче-оол, А. Серен, С. Хунан-Кара олар ам безин төрүүр 100 хойга онаажтыр 76-дан 85 чедир хураганны камгалап алган. Районнуң хойжуларындан ол-ла колхозта ийиги хойжу бригаданың хойжузу И. Даржаа төрүүр 100 хойдан ам безин 100 хураганны алганын күзел ханыышкын-биле демдеглээр херек.

Бо чижектер болза малчыннар онаашкан ажылынга бот-харысалгазын бедидип, тоску беш чылдың планныг сорулгаларын амыдыралга боттандырар дээш карак кызыл ажылдап турарын херечилеп турар.

Планныг сорулгаларны күүседири дээрге чылдың баштайгы айларындан эгелээр болгай. Бир эвес маңаа холбаштыр алыр болза, бисте четпестер база бар. Чамдык малчыннарның талазындан хойнуң ажаалдазын баксыратканындан, тускай эртемниглерниң талазындан четпес хемчеглер алганындан хураганнар өлүр, хойлар ара салыр чоруктар бар. Ооң ужурундан хой төрүүрүнүң баштайгы айларында ниитизи-биле район 300 ажыг хураганны чедир албаан. «Малчын» колхоз (даргазы Б. Кошкар-оол, кол зоотехник Д. Оюзал, малдың кол эмчизи И. Пинов) мал төлү камгалап алырынга хөй чидириглиг болган. Колхоз баштаар чери, ында көдээ ажыл-агыйның кол тускай эртемниглери оон чогуур түңнелди кылыр, четпестерни болдурбас дээш шудургу ажылдаар ужурлуг.

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында СЭКП ТК-ның доктаалын чонга ханызы-биле таныштырып тургаш, чарышты улам калбартпышаан, ажыл-ишчилерниң күжүн мобилизастап тургаш, ол улуг юбилейни төлептиг уткууру, беш чыл планының ийиги чылының планныг сорулгаларын күүседири — бистиң эң чугула сорулгавыс болур.

Д. КУУЛАР,
СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң инструктору.

Советтер болгаш амыдырал

ДОКТААМАЛ КОМИССИЯЛАР

Районнуң партия органнарының удуртулгазы-биле хөй-ниитиге даянгаш, бистиң районнуң Советтери ажыл-агый, культура тургузуушкунунуң айтырыгларын шиитпирлеп турар. Советтерниң ажыл-чорудулгазынга масса чонну киириштирери идепкейжээн. Ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтеринге эрткен чылын болган соңгулдалар соонда районнуң чер-чер Советтериниң 49 доктаамал комиссиязы хоойлу ёзугаар тургустунган. Оларның составында 211 депутат болгаш 98 активчи хаара туттунган. Боттарының ажыл планнарын тургузуп, хуралдарынга чугула айтырыгларны чугаалажып турар.

Ажылчы чоннар депутаттарының район, хоорай, көдээ, суур Советтериниң күүскомнары доктаамал комиссияларның ажылын башкарып, сессияларга илеткелдерин, отчёттарын дыңнап турар. Сессияларга, күүском хуралдарынга айтырыглар белеткээринге оларны үргүлчү киириштирип келген. Район Совединиң садыг болгаш хөй-ниитиниң чемненилгезиниң, кадык камгалал болгаш социал хандырылга талазы-биле доктаамал комиссиялары (даргалары П. Баир, Т. Куулар) комиссияларның хуралдарын чыылдырып, районда садыг, хөй-ниитиниң чемненилгезиниң, кадык камгалалының айтырыгларын чугаалажып, хыналдаларны кылган. Илерээн четпестерни эдер талазы-биле боттарының санал-опалдарын хамаарышкан черлерге олар киирер. Садыг, хөй-ниитиниң чемненилгезиниң талазы-биле доктаамал комиссия Кызыл-Мажалык суурда чамдык магазиннерге хыналданы кылгаш, түңнелин боттарының хуралдарынга чугаалашкан. Ол ышкаш Ак-Довурак хоорай Совединиң анyяктар херээниң талазы-биле доктаамал комиссиязының (даргазы А. Чернов) ажылында чамдык эки талаларны көргүзүп болур. Бо комиссия хуралын ийи ай болгаш бир катап эрттирип, анyяктарның коммунистиг кижизидилгезиниң айтырыгларын чугаалажып турар. Ук комиссия хоорайның комсомол комитеди-биле кады анyяктар ортузунга кылып чорудар хемчеглерни ажылдап кылган.

Чоокта чаа район Совединиң болгаш Кызыл-Мажалык суур Совединиң доктаамал комиссияларының даргаларының семинарларын ол Советтерниң күүскомнары организастаан. Аңаа доктаамал комиссиялар дугайында дүрүмнер-биле танышкан. Комиссияларның канчаар ажылдап турарының дугайында дуржулга солчулгазын эрттирген. Ындыг семинарларны моон соңгаарда организастаарын Ак-Довурак хоорай болгаш районнуң чамдык көдээ Советтери планнагылаан.

Советтерниң доктаамал комиссиялары ажыл-агыйны удуртуп, четпестерни илередиринге, планныг онаалгаларны күүсединге чугула салдарлыг күш болур. Ылангыя Хөнделең көдээ Советтиң көдээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссиязы (даргазы Т. Ооржак) сессияларга илеткелдерни кылып, четпестерни чайладыр талазы-биле идепкейлиг ажылдап келген. «Барлык» совхозтуң Хөнделең салбыры 1971 ажыл-агый чылында чамдык чедиишкиннерни чедип алган. Ол комиссияның аңаа киирген үлүү база бар. Салбыр шээр малды өстүрериниң планын 102 хуу, мыйыстыг бода малдыын 101 хуу күүсеткен.

Чамдык ажылдар-биле чергелештир районда чер-чер Советтериниң доктаамал комиссиялары-биле ажылында четпестер, кылза чогуур чүүлдер хөй. Доктаамал комиссияларның, активтерниң ролюн бедидип, Советтерниң ажыл-чорудулгазынга оларны киириштирери, Советтерниң күүскомнарының талазындан оларга хүн бүрү дуза көргүзерин экижидери чугула. Бистиң ажылывыстың кол угланыышкыны шак-ла ындыг.

М. ХЕРТЕК,
ажылчы чоннар депутаттарының Барыын-Хемчик район Совединиң күүскомунуң секретары.

ТОЖУ ЧЕРНИҢ ЭРЕС-ШОВАА ИВИЖИЗИ

Иви малды ажаап өстүрери ындыг-ла белен эвес. «Тоора-Хем» совхозта Антонина Саая ол талазы-биле макталдыг.

Тоску беш чылдың ийиги чылында 3100 ивизинден 1340 анайны менди доруктурарын комсомолчу кыс хүлээнген. Ол сөзүн ээлеп шыдаар.

ЧУРУКТА: совхозтуң Совет Тыва салбырының малчыны А. СААЯ.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

«Шынның» материалдарының изи-биле

ДЕПУТАТТАРНЫ КИИРИШТИРГЕН.

Бо чылдың январь 29-та үнген № 24 солунга «Шыңгыы негелделиг көөр» деп эгелиг рейд парлаттынган. Ында Чөөн-Хемчик районнуң төвү Чадаана хоорайның чамдык кудумчуларының хирлиг чүдаргайын, чурттакчы чоннуң суг-биле хандырылгазының четпезин болгаш хоорайда ээзи чок ыттарның көвүдээнин илереткен.

Ажылчы чоннар депутаттарының Чадаана хоорай Совединиң күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы Н. Кравченконуң редакцияга дыңнатканы болза:

Бистиң хоорайда чамдык четпестерни рейд бригадазы шын илереткен.

Хоорküүскомнуң февраль 8-те болган хуралынга черлик ыттарны узуткаар дугайында шиитпир хүлээп алган.

Чүүлде бижиттинген бүгү-ле четпестерни чайладыр дээш хоорküүскомнуң талазындан хемчеглерни ап турар. Ылаңгыя үрелик болгаш суу эвээш кудуктарны «Тыва тудугнуң» септелге тудуг эргелелиниң ажылдакчылары хандыр казып, септеп турар. Чунар-бажынга турган четпестерни чайлаткан.

Кудумчу комитеттери тус-тус хамаарышкан участоктарында ажылдап эгелээн. Ол ажылда хоорай Совединиң бүгү депутаттары калбаа-биле киржип турар.

ЧУРУКТА: № 1 автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы КУЗЬМА АНДРЕЕВИЧ ФРОЛОВ. Эрткен чылда улус ажыл-агыйының чүъктерин чедирериниң планын ажыр күүседип, чолаачылар аразында социалистиг чарышка ийи дугаар черни алган. Тонна-километр талазы-биле даалгазын үргүлчү ажыр күүсетпишаан, 652 литр бензинни камнап алган. Эш Фролов бүдүрүлгеде коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы.

Бо чылдың ийи айларының дургузунда ол база-ла шалыпчы ажылдаан.

А. ЮРТАЕВТИҢ фотозу.

Колхозтарда отчёттар болгаш соңгулдалар

Чедиишкиннерни быжыглавышаан

Кызыл хоорай Совединиң «Тере-Хөл» колхозунуң отчёттуг хуралы болуп эрткен.

Ук ажыл-агый эрткен чылын чамдык эки көргүзүглерлиг болганын база чедир шиитпирлеттинмээн айтырыгларны колхоз даргазы эш Нурзат бодунуң илеткелинге анализтеп чугаалаан. 1971 чылда 20 муң рубльдиң арыг орулгазын алган. Мыйыстыг бода мал 1970 чылдан 247 баш хөй болган. Хөй эъдиниң бир центнерин 90 рубльге бүдүрери көрдүнген турда, ону 70 рубль чедир, иви эъдиниң бир центнерин 140 рубльге планнаан турда, ооң бот-үнезин 55 рубль чедир чиигеткен.

Колхозта мурнакчыларның хүрээлеңи өскен. Хойжу эш Иван Найдың чүс хойга онаажтыр 96, Долгар 92 хураганны камгалап алгаш, социалистиг чарыштың тиилекчилери болган. Бир эвес өске хойжулар база-ла ынчаар ажылдаан болза, көргүзүглер оон-даа бедик болур ийик.

Тере-Холге мал ажылын сайзырадып болурунуң бүгү аргалары бар дээрзин илеткелчи болгаш санал берген колхозчулар тодаргай чижектерни көргүзүп айыткан.

Эрткен чылын 270 гектар ногаан суланы тараш, ооң гектар бүрүзүнден 60 центнер ногаан массаны алган. Оон бир центнерин бүдүрериңге 3 рубль 85 көпеек чарыгдаары планнаттынган болза, херек кырында 3 рубль 40 көпеек болган. Ынчангаш мал чеми культураларының тарылгазын калбартырын колхозчулар саналдаан.

Малчыннарның амыдырал-чуртталгазын экижидер, оларны сууржудуп, ээлчеглиг ажылче шилчидер дугайында СЭКП Тыва обкомунуң IX пленумунуң шиитпирин күүседир талазы-биле чамдык ажылдарны база кылып чорутткан. Ниитизи-биле 14 малчынны суурда чурттадып, ээлчеглиг ажылче киирген. Ооң иштинден иви кадарчылары сес, чылгычылар дөрт, сарлык кадарчызы ийи.

«Тере-Хөл» колхозка мал ажылы кол черни ээлеп турар. Бо чугула адырда удуртулганың кошкаандан улуг четпестер бар болган. Эрткен чылын төрүүр чүс баш малга онаажтыр 63 бызаа, 86 анай, хураган алган. Барык-ла 800 баш хире мал өлүп хораан, 500 баш малды чидирген болгаш самчыгдаан болуп турар.

Бо чорук чүнүң уржуундан болганыл дээрге, малчыннардан негелдени кошкатканы удуртулганың четпези-дир. Мал ажылында отчёт болгаш учётту багай тургускан, мал ажылынга эртемниң чаа чүүлдерин ажыглаар, ону пропагандалаар, мурнакчыларның арга-дуржулгазын нептередир ажылдарже болгаш механизацияны шиңгээдиринче кичээнгейни салбайн келген.

Балыктыг дээрге сарлык болгаш хой малдың ораны. Ында ажылдап турар малчыннарның амыдырал-чурттталгазын экижидеринге сагыш салбайн, хойга эки шынарлыг кажааларны тутпайн келгениинден малдың хорамчалыг чоруу бар болган.

Колхозта малдың продуктулуу чавыс болуп артпышаан. Эрткен чылын бир хойдан 1,5 кг дүк алыр тургаш, 840 граммны алганын чугаалаарга-ла четчир. Ол ышкаш күрүнеге дужааган бода малдың 47 хуузу ортумактан кудуу деңзилиг болган. Ол чорук колхозка улуг когаралды чедирген.

Зооветеринарлыг хемчеглер сагыттынмайн турар. Хойну суггарар ажыл шуут чорутттунмайн келген. Мал ажылының тускай эртемниглери малчыннарның ажыл-амыдыралынче ханылап кирбес, оларны өөредир ажылды четпес организастап турар.

Тере-Холдуң девискээри мал семиртиринге, аңаа быжыг чем баазазын тургузарынга кончуг таарымчалыг чер. Мындыг турбуже, чыл санында четчир санныг чемни малга белеткеп албайн турар, малдың хорап турарының кол-ла чылдааганы ында.

Илерээн четпестерни чайладыр, колхозтуң экономиказын быжыглаар дээш, чүнү кылза чогуурул дээрзин хуралга тодараткан. Бо чылдан эгелеп Карты, Шынаага хойну тарып боозадыр пунктуларны тургузар, мал продукциязының бот-үнезин улам-на чиигедириниң хемчеглерин алыр. Малдың баш санын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер төлээде, чыл санында бүдүн чартык чылга четчир мал чемин белеткеп алыр. Ону канчаар боттандырарыл? Бирээде, чер ажылының культуразын экижидер, сиген шөлдерин суггарар талазы-биле болдунар-ла ажылдарны чорудар. Ажыглаттынмайн турар шөлдерни аштап, арыглаар болгаш мал чемин белеткээрин механизастаар.

Колхозтуң мурнакчы хойжузу Иван Найдың санал бергеш, мынча дээн:

— Бистиң колхозувусту республиканың мурнакчы ажыл-агыйларының деңнелинге чедир хөгжүдүп болурунуң аргалары бар. Ол дээрге колхозчулар бистерден хамааржыр. Кижи бүрүзү бодунуң ажылынга харысалгазын бедии-биле медереп билип, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөр херек. Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чылының байырлалынга алдар кылдыр 100 хойга онаажтыр 97 хураганны камгалап доруктурар, бодумнуң өг-бүлемниң күжү-биле 8 тонна сигенни белеткеп алырын хүлээнип тур мен.

Ол хойжунуң саналын колхозчулар бир үн-биле деткип, боттарынга бедиткен хүлээлгелерни алганнар.

«Тере-Хөл» колхозтуң ажыл-ишчилери тоску беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш, бүгү улустуң чарыжынга киржип, 1972 чылда канчаар ажылдаарының дугайында тодаргай санчурагайны көргүскен бедиткен социалистиг хүлээлгени алган

Т. ТУНГАРОВ.

НАЦИОНАЛ ХОСТАЛГА ДЭЭШ ДЕМИСЕЛДИҢ ЧУГУЛА КЕЗЭЭ

Чоокта чаа Москвага болуп эрткен Африка, Азия чурттары-биле эп-сеткил каттыштырылгазының Совет комитединиң пленуму бо чылдың январь 10—13-те Каирге болган Африка болгаш Азия улустары-биле эп-сеткил каттыштырылгазының организациязының (ААУЭКО) V конференциязының түңнелдерин чугаалашкан. Бо талазы-биле Совет комитеттиң даргазы Мирзо Турсун-задениң илеткелин дыңнаан болгаш 10 кижи санал берген.

Илеткелдиң болгаш саналдарның кол айтырыгларын доңчулап көрээли. Каирге ААУЭКО-ну үндезилеп тургусканда бээр 14 чыл чедип турар. Бо үениң дургузунда ук организация бодунуң хүрээлеңинге дээштигелиг партияларны база массалыг организацияларны эвилелден каттыштырган болгаш ажыл-чорудулгазын бүгү диптерде национал база делегей организациялары-биле сырый харылзаалыг чорудуп келген. Эрткен 14 чылдар национал-хосталгалыг революцияның шиитпирлиг үе-чадазы болган, колониалдыг системаның бузураанының түңнелинде 70 ажыг чурт национал хосталганы чедип алган. Кулдавыг болгаш дарлалдан 1500 сая кижи хосталган. Африка болгаш Азия улустарының политиктиг хосталганы чедип алганы массаларның чогаадыкчы энергиязынга делгем оруну ажыдып, оларның политиктиг амыдыралын идепкейжиткен. Национал-хосталгалыг шимчээшкин амгы үеде делегейниң революстуг шимчээшкининиң бир кол күжү болу берген.

Делегейниң ийиги дайынынга антиимпериалистиг күштерниң тиилелгези, социалистиг системаның тургустунганы бүгү делегейниң улустарынга болгаш колонияларның чурттакчыларынга төөгү талазы-биле канчаар-даа аажок ужур-дузалыг болган. Боттарының тускай догуннаан күрүнезин тургускан улустарның төөгүзүнде империализмге удур, национал экономиканы болгаш культураны хөгжүдери болгаш социал дээштигениң негелделеринге дүүштүр иштики чаартылгаларны чорудары дээш демиселдиң чаа үе-чадазы эгелээн.

Хосталган улустар боттарының дуржулгазынга капиталистиг эвес оруктап хөгжүп болурун бүзүреп турарлар. Оларның демисели амгы бо үеде феодал харылзааларга болгаш капиталистиг дарлалга удур угланып эгелээн. Капиталистиг эвес орукче кирген чурттар Африка болгаш Азия улустарының национал хосталга дээш демиселиниң авангарды, а революсчу-демократтыг партиялар капиталистиг эвес оруктап хөгжүлде дээш демиселдиң башкарыкчы күжү болуп турар. Политика болгаш экономика талазы-биле тускай хамаарыш-пас чорукту чедип алыр, даштыкы монополияларны туружун узуткаар, күрүне секторунуң үндезининге мурнакчы национал экономиканы тургузар, социал-экономиктиг харылзааларда колониалдыг артыышкыннарны узуткаар, тараачыннарның сонуургалдарынга дүүштүр аграр айтырыын шиитпирлээр, хөй-нити амыдыралын улам демократчыдар тедээде, улус массаларның идепкейжидерин, дээштигелиг патриотчу күштерни каттыштырган эвилелди тургузары чугула болуп турар.

Хөгжүп орар чурттар-биле социалистиг чурттарның экономика, политика, шериг болгаш өске-даа тала-биле сырый кады ажылдажылгазы ук чурттарның хөгжүүрүнүң болгаш быжыгарының база бир кол магадылалы болур. Империализмге удур демиселдиң нити сорулгаларын удуртулга болдурган, социалистиг чурттар Африка биле Азияның хосталган аныяк чурттарынга ак сеткилдиг дузалажып турарлар. Ынчаарга хосталган чурттар бодунуң ээлчээнде империализмге удур демиселге чугула үлүг-хуузун киирип турар. Бистиң үениң революсчу күштериниң хүн бүрү өзүп орар дем-каттыштырылгазы империализмге удур бүгү күштерниң чаңгыс фронтузун тургузарынга таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

Национал-хосталгалыг шимчээшкинниң мурнуку одуруунда туржуп турар Индий-Кыдаттың улустары Мурнуу-Чөөн Азияның улустарының хосталга болгаш дээштигениң оруу-биле хөгжүүр күзелинге доктар халдадыксаан АКШ-ка баштаткан делегей империализминиң оралдажыышкыннарын ойтур шаап келген. Араб хосталгалыг шимчээшкин база өөң мурнакчы отрядтарының бирээзи — палестин революция антиимпериалистиг демиселге көскү черни ээлеп, Чоокку-Чөөн чүкте болгаш Африкада болуушкуннарга дээштиг салдарын чедирип турар. Анголаның, Мозамбиктиң, Гвинеяның (Бисауну), Намибияның болгаш Зимбабвениң улустары португал эжелекчилерге база эжелекчи, расисчи ёзу-чурумга удур боо-чепсектиг демиселди чорудуп турар.

Колониализмге өлүмнүг согуушкуннарны таварыштырган-даа болза, ам-даа Мурнуу Африкада, Океан. Индий база Атлант океаннарда ортулуктарда 35 сая кижи кул байдалда турар чорук делегейде дүшкүүрлүг байдалдың үндезиннериниң бирээзи болуп турар.

Империализмниң неоколониализм деп адаар политиказы биеэги эргижирээн оък-боо догээр, хосталга дээш демиселди күш-биле базар, национал-хосталгалыг шимчээшкинни иштинден кошкадыр база хөгжүп орар чурттарга экономиктиг ыйыдыышкынны дөгээр арга-биле дүгжүп турар. АКШ, ГФР, Франция база Англия бо талазы-биле бар-ла шаап үндүрүп, расисчи, эжелекчи ёзу-чурумнарны деткип, сөөк-язы, аймак-төрел ылгаар чорукту чүшкүрүп, кожа-хелбээ ха-дуңма улустарны адаанаштырып, социалистиг чурттарның ак сеткилдиг дузаламчызының алыс утказын хажыдыр нүгүлдеп турган, боттарының монополияларының Африканың, Азияның экономиказынга тергииделин күштелдирерин оралдажып турар. Олар моон эрткен политиктиг үүлгедигни ажыглап, саттыныкчы чагырыкчыларны эрге-чагыргага олуртуп, хосталга, тайбың база социализм дээш туржуп турар демиселчилерниң одуругларын буза шаварын оралдажып турарлар.

Бешки Каир конференциязындан дараазында кол сорулгаларны чоокку чылдарда боттандырары чугула деп санаан.

Вьетнам, Лаос база Камбоджаның улустарының америк агрессияга удур чөптүг демиселин камгалавышаан, араатанзыг бомбалаашкынны база өске-даа шериг ходелиишкиннерин соксадыр, Камбоджа национал эптиң чазаан АКШ-тың хүлээн көөрүн болгаш даштыкы шериглерни бүрүнү-биле үндүрерин чедип алыр.

Даштыкыдан киржилге чокка, демократтыг, тайбың ёзу-биле корей улустуң чаңгыс ог-бүлеге катап каттыжар аргазын деткиир.

Айыыл чок чорук база Окинаваны эгидип бээр дугайында япон улустуң негелдезин долузу-биле деткиир.

Израиль агрессорларга удур демисежип турар улустарны деткип, араб девискээрге Израильдиң эжелекчи чүткүлдерин буруу-шаап — турган, 1967 чылда эжелеткен девискээрлерден израиль шериглерин үндүрерин, араб улустарның тускай догуннаан байдалын хүндүлээрин, араб-палестин улустуң хоойлу ёзугаар эргелерин магадылаарын чедип алган шагда Чоокку-Чөөн чүкке чөптүг быжыг тайбың тургустунуп болур.

Конференция араб чаңгыс эптиң өзээ, империализмге база сионизмге удур быжыг фронт болуп турар Араб республикаларның федерациязынга, португал агрессорларны ашкан Гвинеяның чонунга байыр чедирген.

Анголаның, Мозамбиктиң, Гвинеяның (Бисауну), Зеленый Мыс ортулуктарның, Мурнуу Африканың, Зимбабвениң болгаш Намибияның улустарын моон-даа соңгаар политика база материал талазы-биле деткиир, неоколониализм болгаш ооң бүгү илерээшкиннери-биле демиселди күштелдирер бо үениң чугула сорулгазы, бүгү антиимпериалистиг демиселчилерниң, эп-сеткил каттыштырылгазының бүгү киржикчилериниң бирги ээлчегде күүседир хүлээлгези деп конференция демдеглээн.

1971 чылдың октябрь 18-20-де болган хуралга Чөөн болгаш Төп Африка чүрүнелериниң баштыңчыларының хүлээп алганы могадиш декларациязын долузу-биле деткиир шаан, ол болза Африка-Азия улустарының демиселинге үнелиг салыышкын деп санаан. Конференцияның киржикчилери делегейде дүшкүүрлүг байдалды кошкадырынче, тайбың догуннаашкынның принциптерин деткиирин-че, чепсеглениишкинни бүгү-нити болгаш долу дужүрерин чедип алырынче, экономика, садыг, эртем болгаш культура талазы-биле улустар аразында харылзааны хөгжүдеринче угланган делегейниң хөй-нитизиниң күжениишкиннерин долузу-биле деткээн. Африка база Азия чурттары-биле эп-сеткил каттыштырылгазының бүгү киржикчилери антиимпериалистиг фронтунуң чаңгыс эвин быжыглаар дээш демисежир хүлээлгелиг. Конференция Европаның айыыл чок чоруу дээш, Европага, Азияга база делегейниң өске-даа диптеринге айыыл чок чорукту коллективтиг камгалаарының чаңгыс аай системазын тургузар дээш калбарган шимчээшкинни деткээн.

Африка, Азия болгаш Латин Американың антиимпериалистиг күштериниң тудуш чаңгыс эвин база сырый каттыжыышкынын чедип алыр төлээде, Африка-Азия эп-сеткил каттыштырылгазы дээш шимчээшкинниң организас-политика талазы-биле быжыглаар, дээштигелиг антиимпериалистиг партияларны болгаш хөй-нити организацияларын ук шимчээшкинниң одуругларынга хаара тудар, бүгү делегейниң демократтыг шимчээшкиннери-биле харылзааларны алгыдып, кады хөделир сорулгаларны конференция салган.

Каир конференциязынга 1969 чылда Алма-Атага эрткен национал айтырыг талазы-биле делегей симпозиумун, 1971 чылда Моол Арат Республиканың 50 чыл оюн таварыштыр моол улустуң капиталистиг эвес оруктап хөгжүлдезиниң дуржулгазын Африка база Азия чурттарынга калбаа-биле суртаалдап нептереткениниң ужур-дузазын онзалап демдеглээн.

1972 чылдың августа Моол Арат Республикага эрттирер деп турар Африканың болгаш Азияның херээженнериниң конференциязын өөрүшкү-биле деткип турар.

Африка база Азия чурттарының төлээлекчилеринге бистиң чуртувусту таныштырары улуг ужур-дузалыг дээрзин барымдаалааш, ССРЭ-ниң 50 чыл оюн таварыштыр бир совет республикага делегей симпозиумун эрттирер деп Совет комитет шиитпирлээн.

Бешки Каир конференциязы хосталга дээш демиселди чорудуп турар улустарның ёзулуг таалалакчызы, оңнуу кымыл дээрзин тодаргай көргүскен болгаш Совет Эвилелинге баштаткан социалистиг чурттарның ат-алдарын Африка-Азия улустарының мурнунга бедиткен. Совет Эвилелиниң Чоокку-Чөөн чүкке, Индий-Кыдатка дайын одаан өжүрер дээш, быжыг тайбың дээш демисели база маадырлыг вьетнам улуска дузаламчызы, Египет Араб республика база Индия-биле ооң чарган керээлери бедик үнелелди алган. Ол ындыг болбас аргажок. Египет Араб республика-биле чарган керээге америк империализмниң өнчүк-чөңгээлиг чүткүлдерин сойгалаары-биле чергелештир, совет күрүнеге удур хоралыг суртаал салыр чорукту буруу шапкан болгай. Чогуур ойшаанда деткимче алган ужурунда Индияга даянган Бенгалияның патриотчу күштери Пакистанның ээргек халдакчыларын ойтур шапкан, Бангладеш деп күрүне тургустунган болгай.

Совет комитеттиң пленуму Каир конференциязының шиитпирлерин бүрүнү-биле чүүлдүгзүнүп көрген. Совет улустуң амыдыралынга боттанган эртемниг коммунизмниң теориязы Африка-Азия улустарының келир үезин тодарадып турар чүве төлээде, совет кижилер интернационализмниң ленинчи принциптерин хажык чокка боттандырбышаан, национал хосталга, тайбың, демократия база социал дээштиге дээш империализмге удур туржуп турар улустарның чөптүг демиселин деткип-даа келген, моон ыңай-даа деткиир деп бүзүрелин пленум илереткен.

Х. АНЧИМА,

Азия болгаш Африканың эп-сеткил каттыштырылгазының Совет комитединиң кежигүнү, совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының даргазы.

ШЫННЫҢ ПОЧТАЗЫНДАН

Аалчылар концерти

Самагалдайның Культура бажыңының бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң ойнакчыларындан кезек кижи чоокта чаа «Ак-Эрик» колхозка аалдап келгеш, солун программалыг концертти суурнуң чурттакчыларынга көргүскен. Бот-тывынгыр артистерни ВЛКСМ-ниң Тес-Хем райкомунуң бирги секретары Эзинмаа Хүлер-ооловна Намзал баштап чораан.

Концертти эгелээриниң мурнунда делегей байдалының дугайында лекцияны ВЛКСМ райкомунуң ийиги секретары Нурсат кылган. Клубка чыылган чон лекцияны кичээнгейлиг дыңнааш, лекторга айтырыглар салгаш, тайылбырлыг харыыны алган.

«Совет Эвилелиниң хамаатызы мен» деп хөйнүң ырыбиле концертти эгелээн. Бот-тывынгыр артистер онзагай номерлерин мергежилдиг күүседип турганнар. «Кадарчыга», «Ийи-Талым» деп ырларны К. Кодур-оол эки күүседип барган. ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары Э. Намзал сценага үнүп келирге залда чон адыш часкаашкыны-биле уткаан. «Угбамга» деп ырыны ол ырлап дооза-зунтарга, көрүкчүлер катап ырлаарын диләэрге, катап күүседир ужурга таварышкан. «Авамга», «Дамырак» деп ырларны Валентина Донгак, «Арифметика» деп ырыны Клара Лудуу мергежилдиг күүсеткеннер. Клара Саттың болгаш өске-даа артистерниң күүсеткилээн номерлери дыка солун болган. Концерт солун, бедик шынарлыг эрткен.

Самагалдайның Культура бажыңының бот-тывынгыр коллективи улам-на чедиишкиннии болурун күзеп, биске аалдап кээп, боттарының талантыларын көргүзүп турарын диләэн бис.

Б-У. КЫРГЫС.

• • •

Механик

Өвүр районнуң Солчур суурунда клубта турум кинонуң механиги Дээрбек Монгуш «Коммунизмче оруқ» колхозтуң ажыл-ишчилеринге, суурда албан черлериниң ажылдакчыларынга кино көргүзүп турар.

Киномеханик көрүкчүлерниң саныл ковудедип турган, кино үндүрүлгезиниң планын күүседир дээш, тайылбыр ажылын калбартып келген. Чарлалдарны суурга ой-шаанда азып, үндүрер кинолар дугайында кыска тайылбырларны чарлаалдарга бижип турар. Клубка көрүкчүлер чыглып келирге үндүрер кинозунуң тайылбырын кылып, көрүкчүлерниң айтырыгларынга тайылбырлыг харыыларны берип турар.

Тоску беш чылдың ийиги чылының эрткен ийи айында планнарын ажыр күүсеткен. Январь айның планын 110 хуу, февральдың планын хуусаа бетинде ажыр күүсеткен. Бирги квартaлда кино үндүрүлгезиниң планын беш хонук бурунгаар күүседирин механик хүлээнген ажылдап турар.

Дээрбек Монгуш Солчурнуң Культура бажыңының уран чүүл бөлгүмүнүң ажылында идепкейлиг киржип, бот-тывынгыр артистер-биле кады концерттерге киржип, талантызын суурнуң чурттакчыларынга бараалгадып келген.

А. ХОВАЛЫГ.

• • •

Почтачы

Чаа-Хол суурда харылзаа салбырының почтачызы Р. Гилева суурнуң чурттакчыларының доктаамал аалчызы. Үш чыл иштинде ажылчы чоннуң почтазын чедирип келген. Улуг-Хем районнуң харылзаа конторазы болгаш Чаа-Холдуң харылзаа салбыры Раиса Васильевнаның күш-ажылын шаңнап, мактал-биле каш удаа демдеглеп келген.

Почтачының барбазы кезээде иштиг чоруур. Солуннар, журналдар, чагаалар, телеграммалар дээш чүү чок дээр. Салбырга ээп келирде ооң барбазы база долу болур. Ажылчы чоннуң чагаа-бижиктерин, чедирилгелерин хүлээп алгаш, салбырга дужаап бээр. Чурттакчылардан солуннарга, журналдарга чагыдылгаларны хүлээп ап, чагыдылгаларының хуусаазын уздырбайн чоруур. Чаа-холчулар Р. Гилеваны суртаалчы почтачы дижирлер.

Д. БЕЛЕК-ООЛ.

ДЕЛЕГЕЙ бо ХҮННЕРДЕ

МАРН-НЫҢ 51 ЧЫЛ ОЮ

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). МАРН ТК-ның болгаш МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң органы «Унэн» солун Моолдуң Араттың революстуг намының 51 чыл оюнга тураскааткан мурнуку чүүлду парлап үндүрген.

МАРН кадыг-дошкун аңгы тулчуушкуннарынга каңналган, моол улустуң бүгү тиилелгелериниң болгаш чедиишкиннериниң организакчызы, сорук киирикчизи, ниитилелдиң удуртукчу күжү болуп турар деп чүүлде чугаалаан. Бодунуң намының удуртулгазы-биле моол улус 1921 чылда улус революциязын боттандырган, капитализмниң чадазын дамчывайн феодализмден социализмче төөгүлүг шилчилгени боттандырган, ам социализмниң материал-техниктиг баазазын чедиишкинниг тургузуп турар.

МАРН-ның даштыкы болгаш иштики политиказы ажылчы чоннарның үндезин эрге-ажыктарынга, тайбынның болгаш социализмниң эрге-ажыктарынга бүрүн чагырткан болгаш марксизм-ленинизмниң тендиш дивес принциптеринге үндезилеттинген.

Социализмни тургузарының чаа-чаа сорулгаларынче чурттуу баштавышаан, МАРН делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң чаңгыс эвин, сырый каттыжыышкынын быжыглаары-биле, социалистиг чурттарның акы-дуңма кады ажылдажылгазын бүгү хемчег-биле быжыглаар дээш могаг чок күжениишкиннерин салып турар.

ИЗИГ БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

ГАВАНА. (СЭТА). СЭТА-ның корреспондентизинге берген интервьюзунга Кубаның Эртемнер академиязының президентизи Антонио Нуньес Хименестиң медеглээни: «Автоматтыг «Луна-20» станцияның чедиишкинниг ужудуушкуну ССРЭ-де эртемниң болгаш техниканың хөгжүлдезиниң чедип алдынган бедик деңнелин база катап көргүскен».

Автоматтыг станция космос шинчилелдериниң төөгүзүнде эң-не баштай Айның хаглыг девискээринге хонуушкунну боттандырган болгаш Черге ээп кээп шыдаан дээрзин ол демдеглээн. Ындыг даалганы күүседири станцияның иштинде болгаш Чер кырында аппаратураның ажылының ылаптызының бедик деңнелин негеп турар. «Бис, куба чон, автоматтыг станцияны тургузарынга болгаш салып үндүреринге киришкен совет эртемденнерге, инженерлерге, техниктерге болгаш ажылчыннарга эң-не изиг байырывысты дамчыдып тур бис» деп, Антонио Нуньес Хименес чугаалаан.

ШИИТПИРЛИГ ТУРА-СОРУК

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнам улустуң социалистиг чаалап алыышкыннарын камгалавышаан, ВДР-ниң Чепсектиг күштери боттарының дайынчы белениң бедидерин үргүлчүлеп турар.

Вьетнам улус армиязының дайынчылары агрессорга телептиг ойтур шавыышкынны бээринге бүрүн шиитпирлиг. ВДР-ниң агаарының камгалакчылары амгы үениң техниказын шиңгээдип албышаан, АКШ-тың чорудуп турар агаар дайынының чылдарының дургузунда 3 440 америк самолётту дүжүр аткан болгаш бо үеде боттарының дайынчы белениң сайзыраңгайжыдарын үргүлчүлеп турар.

Бо хүннерде республиканың хоорайларында болгаш можуларында мун-мун эки турачылар армияга кирип турар.

Республиканың камгаланыр аргазын быжыглаар талазы-биле күжениишкинниг ажылдың дугайында дыңнадыглар Виньлинь зоназындан, Куангбинь, Тханьхоа, Нгеан можулардан болгаш ВДР-ниң өске-даа районнарындан кээп турар.

«Нян зан» солуннуң демдеглээни-биле алырга, ВДР-ниң Чепсектиг күштери болгаш улузу америк агрессорларның кандыг-даа дайын авантюраларынга моон соңгаар-даа шиитпирлиг ойтур шавыышкынны бээринге белен.

База бир сойгалаашкын

ТОКИО. (СЭТА). 1960—1963 чылдарда Американың Каттышкан Штаттары Японияже ядролуг чепсекти сөөртүп киирип турган деп, АКШ-тың шериг-агаар күштериниң сержантызы чораан, ол өлүм чедирер чүъктерни Японияже сөөртүп киирериңге киржип турган Эл. Хаберг медеглээн. Ол үеде америк шериг транспорт ужар чүүлүнүн «С-124» самолёттарының борт-механиги турган Хаберг Маккорд ужар чүүл баазазындан (Вашингтон штат) Иокота, Мисава, Кадэна (Окинава) болгаш өске-даа америк шериг-агаар баазаларынче ядролуг чепсекти сөөртүр талазы-биле үжен удаа ужуткан мен деп чугаалаан.

Ам Хаберг ядролуг чепсекти хоруур дээш үнүүшкүннерге киржири-биле Японияда чеде берген.

ЧАА ҮҮЛГЕДИГ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Израиль дайынзырактар кожазы Сирия болгаш Ливан араб чурттарга удур чепсектиг агрессиязын март 1-ниң дүнезинде катап эгелээн.

Израиль шериг самолёттары кызыгаарлан 8—12 километр хире ырак турар сирий черде чурттакчылыг ээлээп каш суурларны араатанзыг ёзу-биле бомбалаан. Сирияның агаардан халдаашкынга удур камгалалының үгер-боолары-ның күштүг адыышкыны бомбалаарын соксадырынче болгаш дезип чоруурунче израиль дайынзырактарны албадаан. Израиль артиллерия Голан бедиктериниң мурнуу девискээрлеринде сирия девискээрни база боолаан.

Израиль артиллерия Ливанның мурнуу талазында тайбың чурттакчылыг суурларны аар октары-биле база катап боолаан.

Р. НИКСОН БИЛЕ ЧЖОУ ЭНЬ-ЛАЙНЫҢ ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

НЬЮ-ЙОРК (СЭТА). Президент Никсон конгрессте республиканчы болгаш демократтыг партияларның удуртукчулары-биле ужурашкан болгаш Пекинге албан чоруун кылып чорааныныың дугайын оларга дыңнаткан деп Ак бажыңның парлалга айтырыгларының талазы-биле секретары Зиглер дыңнаткан. Р. Никсонуң болгаш конгресстиң удуртукчуларының аразында кандыг чугааның болганын дорт чугаалаарындан Зиглер ойталаан. Президентиниң Кыдатка албан чоруун кылганының дугайында чазактың отчёдун президентиниң национал айыыл чок чорук айтырыгларының талазы-биле тускай дузалакчызы Г. Киссинджерниң Шанхайга эрттирген парлалга конференциязынга кылганы ол-ла болгай деп ол бадыткаан. Херек кырында ол дээрге чазактың отчёду эвес, а «Никсон — Чжоу Энь-лайның кады кылган дыңнадыының» допчулалы-ла болгай.

Президентиниң Кыдатче албан чоруунуң дугайында даап бодалдарны бижээн чүүлдер америк парлалгада хөйү-биле үнүп турар. «Вашингтон пост» солуннуң бижээни болза: «Никсоннуң Кыдатче, АКШ-тың күрүне секретарының дузалакчызы Гринниң Японияже, Мурнуу Кореяже болгаш Мурнуу-Чөөн Азияның чурттарынче чоруктары боттарының аразында дорт харылзаалыг. Грин болза Никсоннуң шууттада дорт элчизи болган. Президентиниң Пекинге чугаалажыышкыннарының түңнелдерин ол чурттарның чазактарынга дыңнадыры — Гринниң сорулгазы болуп турган». Ол сорулга-биле Грин Токиога премьер-министр Сато, даштыкы херектер министри Фукуда олар-биле ужурашкан. «Япон чазак коргап турганындан-даа эвээшти билип алган» деп «Вашингтон постунуң» Токиода корреспондентизи дыңнаткан.

«Дээди деңнелге чөвүлел хурал талазы-биле бодунуң Азияда эвилелчилеринге американнар кандыг-бир тайылбырны бээр ужурлуг» деп Чжоу Энь-лайның Пекинге, америк корреспондентилер олуржуп турда медеглээнин «Вашингтон дейли ньюс» солун сагындырып турар. Кыдат премьерниң «Силерге ынлыг-ла белен эвес болур боор» деп чугаалааның солун парлаан. Ынчангаш «АКШ-тың Азияда эвилелчилеринге амыр-дышты Грин чедирип шыдавас деп чүвени Чжоу Энь-лай билип турган боор» деп ол-ла солун бижээн.

Араб улустарның ооң иштинде палестин улустуң израиль агрессияга удур демиселин кыдаттың деткип турарының дугайында Кыдат таланың медеглели кады кылган медеглелде чок болуп турарын КНО-нуң политиктиг болуктери болгаш араб чурттарның делегациялары эскерип, билип турар. Кыдат удуртулга Чоокку-Чөөн чүктүң болгаш Латин Американың улустарындан хая көрнү берген деп «Аш-шааб» солуннуң бижээни база таварылга эвес. Кыдат удуртукчулар үшкү делегейниң улустарының күсели-биле улут күрүнелерек турушту ээлеп алырын оралдажып турар деп ол-ла солун бижээн.

Мурнуу-Чөөн Азияда уржуктарны АКШ-ка таарымчалыг кылдыр шиитпирлээринге КУР-нуң дузаламчызын алыр дээш АКШ Тайвань айтырыын дүжүп бериишкинниг кылган боор деп бодалды «Вашингтон пост» солуннуң тайылбырлакчылары Эванс болгаш Новак олар чугаалап турар. «Өжегээр, билдинмес хевирлиг кылдыр чогаадып каан кады кылган дыңнадыгга» анализти бербишаан, Эванс болгаш Новактың түңнеп турары болза: «Хөй-ле пактар иштинде Пекинге кылып келген чажыт чугаалажыышкыннарның ёзулуг утказы болза, Чжоу Энь-лайның болгаш кыдат удуртулганың Ханойнуң дүжүп бериишкин туружун ээлеп турарын чедип алыр дээш оралдажып турары болур». «Вьетнамгунуң чеди чүүлден тургустунган саналын быжы-биле деткиириндөн ажы-биле ойталап тураа-даа Пекин кедизинде барып чажыт дипломатияны ажыглаар апаар боор» деп Эванс болгаш Новак бижип турар.

Кыдат талазы-биле көскү америк эртемден Д. Барнетт «Ю. С. Ньюс энд Уорлд рипорт» журналга интервью кылгаш мынча деп медеглээн: «Кыдат удуртулга АКШ-ка хамаарыштыр бодунуң политиказын эде көрүп турары Шанхайга кылган кады кылган медеглелден илдең-дир. Ол районга америк туруштарны хевээр арттырары оларга тодаргай ажыкты берип турар, ынчангаш ам кээп, Каттышкан Штаттарның Азиядан үнүп чоруурун туруштуу-биле чедип албас боор».

Барыын үзелдиг күштерниң шериглеринге болгаш таиланд хөлезиленикчилерниң отрядтарынга удур демиселге лаос патриоттар соңгу Лаоска улуг чедиишкиннерлиг болган. Каосан Патет Лао агентилелдиң сан-медээлерин ёзугаар алырга, 1971 чылдың дургузунда Лаостуң Улустуң хосталга армиязының дайынчылары Луангпрабанг можуга дайзынның 1700 ажыг солдаттарын болгаш офицерлерин сандан үндүрүп, янзы-бүрү хевириниң 500 чыгаан бооларын узуткаан болгаш шериг уву кылдыр хунаап аяган, 14 америк самолётту дүжүр аткан.

Сайябури болгаш Удомсэй можуларга патриотчу күштерниң согуушкуннарының түңнелинде дайзыннар 800 чыгам солдадын өлүрткен болгаш балыглаттырган, оларның хөй кезии таиланд хөлезиленикчилер болган.

ЧУРУКТА: Лаостуң Улустуң хосталга армиязының артиллеристери чалча шериглерниң туруштарын боолап турлар.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

ДОПЧУЗУ-БИЛЕ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Сенаттың саң комиссиязы АКШ-тың күрүне өрезиниң эң эвээш деп деңнелин 450 миллиард долларга чедир ковудедир дугайында хоойлу төлевилелин сенатка бадылаар-биле киирген. Ам АКШ-тың күрүне өрези 430 миллиард доллар болуп турар.

АКШ-тың күрүне өрезиниң ковудеп турарының түңнели болза, АКШ-тың чазааның Индий-Кыдатта дайынынга, чепсегленииишкиннерни эдере бүдүреринге, даштыкыда америк шериг баазаларының болгаш шериглерниң ажаал-тежээлинге үнүп турар аажок хөй чарыгдалдар болур.

• • •

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). «В-52» дээр америк аар бомбалакчы самолёттар мурнуу-вьетнам можуларже халдааш, өлүм чедирер 900 тонна ажыг чүгүн октаан. Дананган 40—60 болгаш Контумдан 25—30 километр ырак девискээрлерни бомбалаан деп, АП агентилел Сайгондан дыңнаткан.

Школа амыдыралында чаа чүүлдер

ЭРТЕМ-БИЛИГЛИГ БОЛУР ДЭЭШ

Кызылдың № 15 школазының дирекция болгаш башкылар коллективи «Чүге өөренип турар сен?» деп айтырыгга хамаарыштыр чугаалажылгаларны эрттирген. Оон кол сорулгазы болза, чамдык өөреникчилерниң багай өөренип турарының чылдагааннарын тодаргайлаары, ынчангаш оларга дуза көргүзер хемчеглерни дарый алыры турган.

Малаа хамаарыштыр тодаргай планны чогааткан болгаш ону боттандырарын «Уругларның өөрениринге канчаар дузалаарыл?» деп темага ада-иелерниң хуралы-биле эгелээн. Оон соонда эртемнер башкыларынга класстарда өөреникчилерни [illegible] деңнелдеринге аайы-биле бөлүктерге үлерин санаалаан, а класс удуртукчуларынга — класс шактарынга, пионер чыыштарынга болгаш комсомол хуралдарынга беседаларның тематиказын ажылдап кылырын сүмелээн.

Оон-биле кады литература чогаалдыгларынга азы тускай хуралдарга боттарының чугаазынга харылаар кылдыр түс-түс айтырыгларны өөреникчилерге база бергилээн.

Ынчангаш школачыларның хөй кезии ам кижи бүрүзү өөренир херек, чүге дээрге ону амыдырал негеп турар-дыр деп, ындыг чаңгыс аай бодалды илереткеннер. Өөреникчилер оларга салган айтырыгларга харылап, мынчаар бижип турганнар:

— Чүге өөренип турар кижи мен? Анаа харылаары берге-дир, ынчалза-даа школа чокка мөңээ амыдырал суу чок хем уну-биле дөмей болур.

— Эртем-билиглиг болуп алыр дээш школага барып турар мен.

— Кижилерге ажыктыг чүүлдер кылыр дээш өөренип турар мен.

Школачыларның бижиглеп турганы ындыг-дыр. Школа дээрге кижини коллективизмге өөредип, бодунуң улуг Төрээн чуртунуң хамаатылары [illegible] дээрзин база олар демдеглеп тургулаан.

Өөреникчилер боттарының бодалдарын, күзелдерин-даа илередип тургулаан. Оон-биле кады оларның бижип турарында ада-иелер боттарының уругларының аажы-чаңынга хамаарыштыр чамдык чүүлдерни чедир билбейн турарынга чемелер база бар болган.

Мынчангаш өөреникчилерниң илереткен бүгү саналдарын болгаш күзелдерин өөренип көргеш, башкылар коллективи өске-даа элээн хемчеглерни боттандырар деп шиитпирлээн. Ол бүгү өөредилгениң шынарын бедилеринче болгаш өөреникчилерниң өөредилгеге сундулуг болурун чедип алыры угланган.

Амгы үеде кандыг-даа тускай эртемни шиңгээдип алырынга бүгү тала-биле билиглиг болуру албан болгай. Школаның ниити хуралынга чалаттынып келген геолог эш Хрипунов ол дугайында анаа кончуг эки чугаалаан. Оон ажылы солун, ынчалза-даа ол ажылынга кижи бодунуң бодулгузу-биле бердинген болур дээр болза, чугле химияны болгаш географияны эвес, харын база [illegible] тыкы дылды билири негеттинер. Ол бүгүнү эш Хрипунов школачыларның мурнунга бодунуң амыдыралындан чижектер-биле тодаргай илередип чугаалап берген.

Школага эртемнер аайы-биле бөлгүмнерни, факультет аайы-биле кичээлдерни организастаары база шиитпирлеттинген, багай өөренип турарлар-биле хүн бүрү кичээлдерни кылып турар. Тема ёзугаар дежурныйлаашкынны тургузарын дугурушкан, тодаргайлаарга, башкылап турар эртем бүрүзүнге хамаарыштыр неделяны шыңгыы график ёзугаар хуваатан. Ол неделяда янзы-бүрү хемчеглерни планнаар. Чижээ, янзы-бүрү профессияның кижилери-биле ужуражылгаларны эрттирери, тематиктиг делгелгелер кылыры, викториналар организастаары, класстар аразынга чаржыры болгаш оон-даа өске.

Өске бир хемчег база ында билдинип келген, ол дээрге эртемнер аайы-биле хөй-ниити көрүлде-дир. Класс бүрүзүнде уругларның эң-не багай өөренип турар эртемин илереттинген. Ол эртемни башкылап турар башкылар өөренип эрткен материал талазы-биле контроль айтырыгларны чогаадыр. Ынчаарга хөй-ниити чөвүлели беш хүн дургузунда ол айтырыглар талазы-биле өөреникчилерниң билиин айтырып хынаар. Түс-түс өөреникчилерниң ол талазы-биле билиглеринде четпес чүүлдерни оон-биле тодарадып алгаш, консультацияларны чорудар, нечелде кичээлдерни эрттирер болгаш өөренип эрткен материалдарга хамаарыштыр өөреникчилерниң зачёттарын хүлээп алыр. Бо бүгү хемчеглер эки түңнелдерин берип эгелей берген.

Школачыларның багай өөренир чоруун болдурбас дээш, № 15 школада мындыг хемчеглерни ап турар-дыр. Бо школаның башкылар коллективиниң чаа деп болур эки оралдажылгаларын өске-даа школалар коллективтери сонуургап көрүп, боттарында байдалга дүүштүр чүнү кылза чогуурун боданыры черле ажыктыг эвес. Чамдык школаларның башкылар коллективтери оон өске хевирниң-даа хемчеглерни дилеп тып болур. Тодаргайлаарга, чаңгаа чогаадыкчы бодал, ажыл негеттинер-дир.

Н. ХЕРТЕК,
журналист.

КҮҮСЕДИКЧИ-ХӨГЖҮМЧҮ

Күүседикчи-хөгжүмчү дугайында чугааны эгелээриниң мурнунда каш чылдар бурунгаар байдалды сакты кааптаалы. 1950 чылдар үези. Кожаа эрттиреде танцыларны чүгле дошпулуур-биле үдеп турган. Шынап-ла, дошпулуурга гопакты, яблочкону болгаш орус улустуң коробочказын, дээңдээңни болгаш өске-даа билдингир аялгаларны ойнай бээрге, чаңгыс хөгжүм херексели безин оркестр ышкаш түрлүг турган. Дошпулуур — шагдан тура-ла нептеренгей, кол хөгжүм херекселдериниң бирээзи.

Ынчан тыва улустуң хөгжүм херекселдери болур бызаанчыны, игилди чүгле хоочун күүседикчилер ойнаар, ол ойнаарда колдуунда кедээниң боттывынгыр уран чүүл көрүлдезинге ойнап турган болгулаар. Ол үе-биле деңнээрге, ам бо хүннерде район төптеринде музыка школаларындан аңгыда чамдык колхозтар төптеринде оон филиалдары ажыттынгылаан. Ынчалзажок республикада ам-даа музыкантылар чедишпес болгай.

Ам дээрезинде күүседикчи-хөгжүмчүлер талазы-биле онза кескү чүве чок боор турар. Күүседикчи-хөгжүмчү дээрге-ле кандыг-бир хөгжүм херекселинге ойнаар кижи-дир. Кандыг-даа хөгжүм херекселинге ойнаарда — бышкыг билиг негеттинер. Күүседикчи-хөгжүм херекселинге ойнаарда бодунуң бүгү сеткилинден ойнаар апаар. Ырааны ырлаарда дыңнакчыларга чогаалчының кол темазын (чүнүң дугайында чугаалап турарын) ол-ла хевээр өскертпейн, сөстүң болгаш аялганың дузазы-биле тода дамчыдып бээр болгай. А хөгжүмчү чүгле аялга дамчыдарда-даа боза, композиторнуң берген темазын сөс-биле сөглеп турганы-биле дөмей сагыш-сеткилиниң ханызындан илередир сорулгалыг. Ынчангаш күүседикчи-хөгжүмчүнүң улуу нарын. Хөгжүмчүге бодунуң чүткүлү, сонуургалы болгаш үргүлчү доктаамал өөрениры негеттинер.

Чыл бүрү музыка школаларын, училищезин, харын-даа консерваторияларны-даа дооскулаан музыкантыларның саны көвүдеп турар. Чогум күүседикчи-хөгжүмчүлер эскертинмейн турар. Ындыг хөгжүмчүлер тускай программалыг концертти чүге чоңга бараалгадып болбазыл? Чон ону улуг өөрүшкү-биле хүлээп алыр апаар.

Оркестрге херексел бүрүзү аңгы-аңгы партияларга ойнаар. Чүгле улустуң хөгжүм херекселдеринден аңгыда симфония болгаш камера оркестрлери моон соңгаар турар апаары чугаажок, а өрта күүседикчи-хөгжүмчүнүң ролю дөмей-ле улуг.

Ада-иелер боттарының бичии уругларын хөгжүмге өөредир дугайында кичээнгейни салып, арга-сүмени кадар болза эки деп бодаар мен. Чамдык ада-иелер эки өөренип турган, хөгжүмге сонуургалдыг уругларын янзы-бүрү чылдагааннар-биле, чамдыкта харын-даа өөредилге төлевиринден өйталааш, өөретпейн баргылаар таварылгалар бистиң Эрзин суурда безин бар. Бо дээрге, музыканың ужур-утказын чедир үнелеп билбезиндир. Ам дээрезинде музыка школазының башкылары төрелдер бажыңнарын кезип, уругларын ол школага өөредири-биле чорударын дилеп, чалап чоруп турар-дыр. Моон соңгаар кижилерниң билиг-медерели улам бедип, улуг-биче кижилер музыкага улам хандыкшылдыг болур, музыка школазынга ада-ие бүрүзү-ле уругларын өөредирин кызыдып, өөренир күзелдиглер көвүдээр. Ынчан уругларны конкурс-биле хүлээп алыр апаар болгай.

К. КУУЛАР.
Эрзин район.

Эмнелге участогу

Колхоз төвүнге эмнелге участогу ажыттынгандан бээр [illegible] чыл ажып турар. Оон комсомолчулар болгаш аныяктардан тургустунган коллективи бодунуң мурнунда салдынган сорулгазы — чоннуң кадык камгалаар хүлээлгезин багай эвес күүседип келген.

Участок эмнелгезиниң ажылдакчылары «Мурнакчы» колхозунуң сүт-бараан фермазын, хову-трактор, хойжу бригадаларын, малчыннарын кезип турар. Ол чедааш ажыл-ишчилерниң бызының байдалын шинчип, эмчи дузаламчызын көргүзүп, янзы-бүрү аарыгларга удур тарыышкыннарны чорудуп келген. Ол ышкаш халдавырлыг аарыгларны болдурбас талазы-биле баш бурушаар хемчеглерни алырын болгаш арыг-шевер дугайында лекцияларны, беседаларны чон аразынга номчуурун чурумчуткан. Санбюллетеньнерни доктаамал үндүрүп, ону албан организация, хөй-ниити черлеринге азып турар.

Бо ажылдарны чорударынга эмнелге ажылдакчылары Сат Баадыр-оол, Светлана Кара-Сал, Башпыына Бызылбай олар идепкейлиг киржип, чоннуң хүндүткелин чаалап алган.

Эмнелге участогунуң коллективиниң эки ажылын саналдар болгаш хомудалдар дептеринден тодаргай көрүп болур. Ында эмчилерге өөрүп четтиргени дугайында чылыг сөстер хөй. «Мээн аарыым улуг турган, эмчилерниң хүн бүрү сагыш салыы, хынамчалыг эмнээшкинниң соонда кая кадык болдум. Оларның бүдүмчүлүг эмнээшкинин чеже-даа утпас мен» деп М. Кочаа дептерде бижээн.

Эмнелге участогунуң чедиишкиннериниң ажылы, оон эргелекчизи Анатолий Арталның кызымак, организакчы чоруунда.

Коллектив ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл болганынга телептиг ужуражылга-биле социалистиг хүлээлгелерни алгаш, ону күүседир дээш кызымак ажылдап турар.

Н. САЛЧАН.
Бай-Тайга район.

ЧАА КИНО

МОСКВА. Режиссёр Андрей Тарковский полак чогаалчы Станислав Лемниң эртем-фантастикалыг «Солярис» деп романынга кино тургускап. Ону «Мосфильм» киностудиязында тырттырып турар. Сценарийниң авторлары—Ф. Горенштейн биле А. Тарковский, оператор-тургузукчузу Вадим Юсов, чурукчу-тургузукчузу Михаил Ромадин.

А. Тарковскийниң фантастикаже тураланың бээштай бодаарга элдептиг, чүге дээрге ооң мурнуку фильмнери («Иванның чаш чораан шаа», «Андрей Рублев») ёзулуг анаа, чер кырынга амыдыралды көргүскен. Чогаалчы Лем бодунуң маадырларының овур-хевирин, турар байдалдарын херек кырында ёзулуг анаа амыдыралда дег ынчаар бүзүреттиг чуруп көргүскен, чигаалдың чогум-на ол талазы Тарковскийниң кичээнгейин хаара туткан.

Космоска кижиниң кандыг-ла бир элдептиг, билдинмес угаан-медерелге таваржырын кинода көргүскен. Ол дээрге, бодунуң чурттап эрткен амыдыралындан оспаксыраан, ону чаазы-биле катап чурттап эртерин күзээн (ону Крис Кельвин дээр) кижи дугайында чугаа-дыр. Бодап чогааткан Солярис дээр ортемчей кайгамчык улуг баш мээзи, кижиниң сеткил-сагыжының эң-не ханызында чаштынган овур-хевирлер ук ортемчейниң ханызынга материалдыг (амыдыралда боттуг чүүлдер) түңнелер болуп каракка көстүп, кижинин сактыр хоңну чок сүнезиннер болуп чоруп турар. Ынчалза-даа Кельвинниң эрткен үези ол сүнезиннерден черле чарылбас.

Кинонуң маадырларын—ук ортемчейниң шинчилекчилерин болдунар аргажок байдалдарда көргүскен: олар диргг материя Солярис ортемчей-биле чугаалажып, оон-биле харылзажыр ужурлуг. Оон кадында, ук ортемчейниң үнерин шинчилекчи бүрүзү бот-боттарындан аңгы-аңгы, бодунуу-биле хүлээп алыр. Чижээ, оон уну Кельвинге ооң бодунуң черге ынакшып чораан болгаш ында өлген Харри деп аттыг кые хевирлиг илерей келир. Крис Кельвин эрткен амыдыралын чаазы-биле катап чурттап эртер дээрге, ол канчап-даа бүдүнмес.

Чаа кинофильмниң кол идеяларының бирээзи болза, кижи бүрүзү бодунуң үүлгеткен кандыг-даа херээ дээш харыысалгалыг дээрзин бадыткап турары болур.

Донатас Банионис, Юрий Ярвет, Владислав Дворженский, Юрий Соломинцын дээн мыкап сураглыг артистер ол кинога ойнаар.

ЧУРУКТА: Крис Кельвин—Д. Банионис, Харри—Н. Бондарчук «Солярис» деп кинофильмде.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Көрүлдениң бирги ээлчээ

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга тураскааткан кожээниң бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезиниң бирги ээлчээ Улуг-Хем районунуң Бүлүң-Терек суурда агитквартиралар аразында эгелээн. Ону № 7 агитквартираның бот-тывынгыр артистери ажыткан.

Концерт программазында кирген номерлерниң утказы ханы, күүселдези эки болгаш артистерниң идик-хеви тарымчалыг, чараш болганын комиссия демдеглээн.

Бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезинге суурга бирги черни алган агитквартираның концерт киржикчилери Шушенское суурже экскурсиялаар. Ону чедип алыр дээш агитквартира бүрүзү белеткелди күштелдирген.

С. САРЫГ.

Аныяктарның үнүүшкүнү

[illegible]

Комсомолчу-аныяктар үнүүшкүнү сабында солун лекцияларны, беседаларны [illegible] нер. Бо удаада башкы А. Моңгуш [illegible] информацияны [illegible].

Аныяктар барган черинге шеф дузазын көргүзери чаңгыл апарган. Бо үнүүшкүнде хойжулар Д. Кашпык-оолдуң, Д. Маадырның кажааларын [illegible].

[illegible]

Совхозтуң хойжу бригадаларында [illegible] аныяктары, ылангыя Ак-Даш салбырының аныяктары моон соңгаар [illegible] культура-массалыг ажылдарны доктаамал чорударын шиитпирлээн.

С. ВААДЫМ.

ДЫШТАНЫЛГАҢАРНЫ ЧӨП АЖЫГЛАҢАР

Директор чалап тур

Долгандыр тайгалар, бедик даглар. Ооң талыыр бедиктерин мөңге ак хар шуглапкан чыткылаар.

Чоон-кадында хөй кашпалдарның, даг хемнериниң [illegible]. Шак ол чурумалдыг арыг-чаагай агаарлыг черде «Кара-Суг» дыштанылга бажыңы бар.

Маңаа [illegible] кижилер 50 дыштанылга бажыңынга эки [illegible]. Сибирьниң чараш чурумалдарын магадап көрүп болур.

Дыштанылга бажыңы 1937 чылда алдын үлегурунуң дарыыларынга ажыткан. Ол үеде чанаа хары үеде 50 кижи дыштаныр келп турган. Амгы үеде бир болукте-ле 165 кижини хүлээп ап турар. Чайын [illegible] кижилерни база хүлээп алыр. Дыштанылга бажыңы бүдүн чыл дургузунда ажылдап турар. Ооң палаталары, дыштанылга [illegible] херекселдери-биле эки дериттинген. Кино көөр болгаш танцылаар залдар, библиотека, номчулга залы бар. Дыштаныкчылар хосту үезинде биллиардтап, кыжын [illegible] чайын [illegible].

[illegible] Эвилелиниң Маадыры М. Пукановның аттары-биле холбашкан төөгүлүг черлер маңаа дыштанган кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилинге чоргаарал тайныктырар.

Биске кээп дыштанырынче Тываның ажыл-ишчилерин чалап тур бис.

Л. ШУМИЛОВА.
Красноярскиниң курорт чөвүлелиниң «Кара-Суг» дыштанылга бажыңының директору.

Чурттуң булуң саныңдан

«Кара-Суг» деп дыштанылга бажыңынга [illegible] база чааскаа дыштаныр чордум. Красноярск крайның Хакас автономнуг облазының Орджоникидзе районунда турар ол дыштанылга бажыңынга Красноярск крайдан, Кемерово, Новосибирск областардан, Хакассиядан, Тыва АССР-ден болгаш [illegible].

Дыштаныкчылар чайгы үеде улам көвүдей бээр. Школаның [illegible] кижилер кайы көвей. Чайын ында орнуктар саны 200 ажар. [illegible] херекселдиг майгыннарны немей тургузуптар.

— Тывадан кыжын, язы келир улус эвээш. Чайын болгаш күзүн [illegible] дооскаңының соонда келир дыштаныкчылар дыка хөй болгулаар [illegible] директору Людмила Константиновна Шумилова чугаалаар болду. Ылаңгыя ол үеде Тывадан башкылар, механизаторлар күзелдии-биле барып дыштанып турарын директор онзалап чугаалады.

Дыштанылга бажыңында 26 [illegible] дыштаныкчыларның [illegible] байдалды тургузуп берип турар. Оларның 36-зы коммунистиг күш-ажылдың [illegible]. [illegible] повар Григорий Демьянович [illegible] 27 чыл ажылдап [illegible] Мария [illegible] 27 чыл ажылдаан фельдшер Мария Абрамовна Залицкаяны (адаанда чурукта) дыштаныкчылар хүндүлээр. Олар коллективтиң мурнакчылары. Дыштанылга бажыңының хүндүлел бижиктерин, дипломнарын, кызыл туктарын чыл бүрүде чаалап ап келгенинге оларның киирген үлүү улуг.

СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар кылдыр дыштанылга бажыңнарының болгаш курорттар аразынга калбарган чарышка [illegible]. Ол шаңнал эрткен чылын ВЦСПС-тиң ушкү чергениң дипломы-биле база шаңнаткан. СЭКП-ниң Красноярск крайкомунуң, крайкүүскомунуң хүндүлел бижиктери-биле хөй удаа шаңнаткан.

Амгы үеде бо дыштанылга бажыңының коллективи «Красноярск» болгаш «Братск» дыштанылга бажыңнарының ажыл-ишчилери-биле социалистиг чарыштыг ажылдап турар.

О. СИРИН-ООЛ.

телевидение

МАРТ 3-ТЕ

МОСКВАДАН

15.00—Дамчыдылганың программазы. 15.05—Сөөлгү медээлер. 15.15— «Дириг амытаннар делегейинде». 16.15— «Соңгада уруг» Уран-чечен фильм. 18.00—«Дунаевскийниң ырызы» [illegible]—«Аныяк назын». Көрүкчүлерниң чагаазын ёзугаар дамчыдылга. 19.10—М. Анчаров.—«Хүннең хүнче». Телевизии. 6-гы эге. «Июнь 25-де. суббота».

КЫЗЫЛДАН

20.10—Телемедээлер. 20.25—Фильм-концерт. 20.45—Телемедээлер. 21.00—Чарлалдар, реклама. 21.05—«Ломоносов парыынга эртен». Документалдыг фильм.

МОСКВАДАН

21.25—В. Катаев.—«Юморески». Ленинградтан дамчыдылга. 22.05—Телефестиваль. «Ыры—71» 23.00—«Үе» Информастыг программа. 23.30—01.30—Телефестивалдың уламчызы. «Ыры—71».

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кинотеатрларга

МАРТ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Өлүмнүг дайзын» 10, 11.45, 13.20, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Киночылынды 10, «Дайын болгаш тайбың» (1-ги кезээ), 14.10, «Үш херечи» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Россия империязының дужулгезин болгаш база катап туттурбастар» [illegible] «Туманныг дүне» 12.10, 18.40, 18.50, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Гитаралыг адаттыныкчы» 15, 18.40, «Часпа, Асунта» 16.50, 20.30 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Солдат фронтудан эии келген» 16.30, 18.20, 20.30 шактарда.

АГААР

Бөгүн республикага булуттаар, хар чагбас. Бурунгаар үзүлдүшкүннүг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы дагылыг районнарга 0—5, өскелеринге 10—15 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Чоон углааныышкынныг хаттың дүргени секундада 3—7 метр болур. Агаарның температуразы 11—13 градус соор.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-51, кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлегур килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузут килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС-00370

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, НАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ
МАРТ
4
СУББОТА
№ 54 (8822).
Өртээ 2 көп.

Л. И. Брежнев шейх Муджибур Рахманны хүлээп алган

Март 2-де СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев Бангладеш Улус Республиканың Премьер-Министри шейх Муджибур Рахманны хүлээп алган. Л. И. Брежнев хамаарыштыр чаа күрүнениң шылгарангай удуртукчузу болгаш чазааның баштыңынга изиг байыр чедирген.

Муджибур Рахман хоочалга болгаш хамаарыштыр чорук дээш чаргай демиселинге Бангладештиң улузунга Совет Эвилелиниң көргүскен аажок улуг деткимчези дээш сеткил-сагыжының ханызындан өөрүп четтиргенин илергейлээн.

Найыралдың болгаш чүректиң ханызындан байдалга эрткен ужуражылга үезинде Совет Эвилелиниң болгаш Бангладеш Улус Республиканың аразында найыралдың база казы ажылдажылганың харылзааларын улам ынай хөгжүдериниң болгаш быжыглаарының айтырыгларын, а ол ышкаш кайызынга-даа сонуургалдыг делегейниң чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген.

Ужуражылгага ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко, Бангладеш Улус Республиканың даштыкы херектер министри М. Абдус Самад, ССРЭ-ниң Бангладеш Улус Республикада элчини В. Ф. Попов, Бангладеш Улус Республиканың ССРЭ-де элчини Шамсур Рахман олар киришкен.

(СЭТА).

ДААНДЫРГАН АЖЫЛ-ХЕРЕК ДЭЭШ ХАРЫЫСАЛГА

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин, тозку беш чылдың планның сорулгаларын күүседири дээш күженишкинниг улуг ажылдар бүгү талазын калбарып турар амгы үе-чадада кадрларга болгаш коммунистерге улам-на бедик негелдени тургузуп турар. Бо чугула айтырыгже партияның XXIV съездизи база улуг кичээнгейни угландырган. Съездиге ТК-ның Отчёт илеткелинде мынча дээн: «КАДРЛАРНЫ ӨСТҮРЕРИНИҢ, КИЖИЗИДЕРИНИҢ. БИСТИҢ БҮГҮ АЖЫЛДЫВЫСТЫ ШЫН ОРГАНИЗАСТААРЫНЫҢ БИЛЕ НЕГЕЛДЕЗИ БОЛЗА КОЛЛЕКТИВТИГ УДУРТУЛГАНЫ ДААНДЫРГАН АЖЫЛ-ХЕРЕК ДЭЭШ ХУУДА ХАРЫЫСАЛГА-БИЛЕ ДҮҮШТҮРЕРИ БОЛУР».

Кадрларга бүзүрел болгаш оларны хүндүткелдиг көөр чорукту оларга тургузар принциалдыг негелде база даандырган ажыл-херек дээш харыысалга-биле шуут холбаштырар дээн партия айтып турар. Партия, совет болгаш өске-даа хөй-ниити органнарында, ажыл-агый база культура тургузуушкунунуң янзы-бүрү адырларында хөй санның кадрлар боттарының органиазакчы болгаш кижизидикчи шудургу ажыл-херээ-биле, ат-алдары-биле чоннуң төлептиг хүндүткелин база бүзүрелин чедип ап турар. Олар партияның болгаш чоннуң мурнунга харыысалганы медереп билбишаан, ажыл-херек дээш негелдени бедидип, боттарының ажыл-чорудулгазының түңнелдерин шын хандыр анализтеп, шүгүмчүлелди бот-биле көөр [illegible]

[illegible]

Быжыгып турар найырал

[illegible]

Л. И. Брежневтиң А. С. Джеллуд-биле беседазы

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев март 22-де Москвага туруп турган Ливия Араб Республиканың [illegible] ЛАР-ның Революстуг командылал чөвүлелиниң [illegible] Абдель Салам Джеллудту хүлээп алган.

Совет-ливан харылзааларны улам ынай быжыгзаарының айтырыглары, Чоокку Чөөн чүкте байдалды, а ол ышкаш делегейниң чамдык чугула айтырыглары беседа үезинде чугаалашкан.

Беседага совет талазындан — ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. Н. Новиков, ССРЭ-ниң ЛАР-да элчини И. Н. Ивашин, ливия талазындан — ЛАР-ның Революстуг командылал чөвүлелиниң кежигүнү, Ливияның чериниң күштериниң кол штавының начальниги майор Мустафа Аль-Харуби, ЛАР-ның ССРЭ-де элчини Х. Гали, ЛАР-ның каттышкан болгаш даштыкы херектер министерствозунуң департамент директору Махмуд Бакуш олар киришкен.

(СЭТА).

Найыралчы байдалга

Март 2-де Бангладеш Улус Республиканың Премьер-Министри шейх Муджибур Рахман Совет чазакка алдар болдурган [illegible] тургускан.

Эртенги шайлалгага совет талазындан эштер А. Н. Косыгин, Н. В. Подгорный, Д. С. Полянский, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары Н. К. Байбаков, В. А. Кириллин, В. Н. Новиков, ССРЭ-ниң министрлери, ССРЭ-ниң [illegible] база өске-даа кижилер киришкен.

Муджибур Рахман-биле катай [illegible] кижилер, а ол ышкаш Бангладеш Улус Республиканың Совет Эвилелинде элчини Шамсур Рахман база бар турган.

Найыралдың чүректиң ханызындан байдалга эрткен эртенги шайлалга үезинде Муджибур Рахман, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин чугаалаан [illegible].

(СЭТА).

Удуртукчу кадрларның өөредилгези

[illegible]

БИСТИҢ РЕСПУБЛИКАДА

КАЛБАА-БИЛЕ ТАНЫЖЫП ТУРАР

[illegible]

Т. ТАЛГАНЧИК.

А. ЧЫЛБАК-ООЛ. Каа-Хем району.

О. САЙЫН.

Колхозтарда отчёттар болгаш соңгулдалар

ЧЕДИИШКИННЕРГЕ ДАЯНМЫШААН

[illegible]

А. БЕГЗИ.

Волганың автомобиль заводунуң конвейериниң кийги хачээн ажыглалга кииргени-биле «Жигули» автомобильдерин бүдүрүп үндүрери эзэн көвүдээн. Дугуйларга негелде улгаткан.

Ярославльдың дугуй заводунда 25 муң дөрбелчин метр шөлдүг чылып энтээр чаа корпуста сайзырангай деригин, бедик бүдүрүкчүлүг станоктарны тургускан. «Жигули» автомобильдерге дугуйларының бюштайгы болуун мында бүдүрүп үндүрген.

ЧУРУКТА: автомобиль дугуйларын чылып энтээр чаа цехтиң иштики хевири.

Ц. ДЫВИННИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ САГЫЛГА-ЧУРУМУ

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин, тоску беш чыл планының онаалгаларын чедиишкинниг күүседири дээш демисел күш-ажылчы ажыл-чорудулганың бүгү адырларынга организакчы чорукту улам ындай бедидерин негеп турар. Ону амыдырал, амгы үе-чадада коммунистиг тургузуушкунуң эрге-ажыктары негеп келген. Хөй национал дыг Совет күрүнениң арга-шинээзи ооң бай-байлаа болгаш курлавырларының хөй янзы албаа-биле, ол ышкаш бүгү улустуң биле-деминиг ходелиишкиннери-биле, организастыг чоруу-биле тодаргайлаттынып турар деп, СЭКП ТК-ның «Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң 50 чылынга белеткел дугайында» доктаалында айыткан.

«Олче баштайгы базым социализм болур ниитилелдиң күш-ажылының коммунистиг организациязы ажылчы чоннарның боттарының хостуг болгаш медерелдиг сагылга-чурумунга даянгап тудум-на улам-на бурунгаарлаар ужурлуг» деп, В. И. Ленинниң состерин чаа практиктиг дуржулга бүгү күш-биле бадыткап турар. Бодунуң политиктиг болгаш организакчы бүгү ажыл-чорудулгазынга бистиң партиявыс ол ленинчи айтышкынны барымдаалап турар. Күш-ажылды болгаш ниитиниң өнчүзүн коммунистиг ёзу-биле көөрүнге кижилерни, совет кижилерниң чогаадыкчы идепкейин хогжүдери, корум-чурумну болгаш организастыг болур чорукту быжыглаары—идей-политиктиг ажылдың чугула кёзээ болур деп СЭКП-ниң XXIV съездизи демдеглээн.

Бүдүрүлгеге организастыг чорук болгаш сагылга-чурум—ооң бедик ажыктыг ажылдаарының эргежок негелдези болур. Ол чокта эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин нептередири болгаш шын ажыглаары, продукцияның шынарын база өске-даа экономиктиг көргүзүглерни экижидери, а кедизинде барып—беш чылдың экономиктиг болгаш социал сорулгаларын күүседиринге акша-хөреңги мөөңнээшкининиң кол үндезини болур күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпилерин дүргедедири кажан-даа болдуйнас. Чогаадыкчы, профессионал мергежилди болгаш бедик организакчы чорукту аразында сырый дүүштүрери—чаа чедиишкиннерни чедип алырының шын оруу ол дээрзин социалистиг чарыштың мурнакчыларының үлегер-чижээ бүзүрелдиг-биле бадыткап турар. Бодунуң ажылының дуржулгазынга үндезилээш, Кузбасстың шахтёру Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры В. Шарков мындыг чөптүг түңнелди үндүрген: «Кижилер чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап, боттарының хууда эрге-ажыктарын коллективтиң эрге-ажыктары-биле дүүштүрүп билир, шудургу өөренип, технологтуг болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун шыңгыы сагыырын күш-ажылдың чайгылыш чок норма-чижээ кылып алган ындыг бригада чедиишкинни чедип алыр».

Чүгле бүдүрүлгениң бүгү участоктарынга күш-ажылдың сагылга-чурумун болгаш корум-чурумну чайгылыш чок сагып турган, ажыл шагын бүрүн болгаш ажыктыг кылдыр ажыглап болур. Ону СЭКП ТК-ның чоокта чаа үндүрген «Ажыл шагының чидириин кызырарының болгаш ажылчыннарның база албан-хаакчыларының күш-ажылының болгаш дыштанылгазының чурумунуң дугайында хоойлужудулганы үреп турарын чайладырының талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалында база катап демдеглээн.

Медерелдиг ажыл-ишчи кижиниң бирги хүлээлгези, күш-ажылдың организациязының болгаш корум-чурумунуң эң чугула негелдези болза, ажылдаар минута бүрүзүн үнелээри болур. Ынчалза-даа хөй-хөй бүдүрүлгелерде, тудугларда болгаш албан черлеринде үе-шакты дыка хойну чидирип турар. Ажыл-агый удуртукчулары, партия болгаш профэвилел организациялары бүдүрүлгениң чогумчалыг ажылдаарынга моондактап турар анаа туруушкуннар, прогулдар, ажылга озалдап келир болгаш ажылдан эрте чоруур чоруктар-биле эптежип турары канчап-даа таарышпас. Ындыг фактылар чиик үлетпүр, трактор болгаш көдээ ажыл-агыйның машина тудуушкунунуң, автомобиль үлетпүрүнүң болгаш өске-даа министерстволарның бүдүрүлгелеринде бар. Чижээ, Красноярскиниң дугуй заводунга ажыл шагы үзүп прогулдаан чылдагааннардан эрткен чылын 18 муң автомобиль дугуюн чедир бербээн. Организас чок чоруктуң түңнелинде тудугжулар дыка хөй муң ажыл шагын чидирип турар. Статистиканың санааны-биле алырга, тудуг-монтаж ажылдарында болгаш дузалал бүдүрүлгеде ажылдап турар ажылчын бүрүзү ортумаа-биле чылдың-на дөрт хонүгүн ажылдавайн эрттирип турар болган.

Хөй-хөй коллективтерде ажылдың организациязының болгаш кижизидикчи ролюнуң дециелиниң чавызын бо бүгү херечилеп турар. Күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар сорулгаларга моральдыг болгаш материалдыг идиг бериишкиннерин, хөй-ниитичи болгаш административтиг салдарны чедиреринин күжүн чер-черлерде ам-даа дыка чедир ажыглавайн турар. Чамдык удуртукчулар бүдүрүлгеге корум-чурум үрээшкиннеринге удур болур-чогуур шиитпирлиг хемчеглерни ап чорутпайн, харын анаа-ла халас эрттирип-кеп ажыл шагын буу-хаа, ажыл шагындан дашкаар үелерде «чедип» алырын оралдажып турарлар.

Сагылга-чурумну улам ындай быжыглаары — экономиканың болгаш культураның бүгү адырларының коллективтериниң ниити херээ болур. Часкы хову ажылдарының чоокшулааны-биле холбаштыр ылаңгыя көдээниң ишчилеринге ол сорулга улам-на онаагай чугула болуп турар. Часкы тарылгага бүгү тала-биле белеткелдиг ужурашкаш, ону дүрген, бедик шынарлыг эрттирер төлээде, колхозтар болгаш совхозтар бүрүзүнге бедик организакчы чорукту чедип алыры чугула.

Күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнге совет кижилерни кижизидип шаан, партия организациялары күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң корум-чурумун шыңгыы сагыырының ёзузунга массаларны кижизидерин күштелдирер ужурлуглар. Ажылчы чоннарның чогаадыкчы идепкейин бүгү талалыг деткип шаан, ажыл шагын бүрүн болгаш бүдүрүкчүлүг ажыглаарын, ниитиниң эрге-ажыктарын кандыг-даа аргалар-биле үрээр чоруктарны боддурбазын чедип алыр херек. Бодунуң ажылдап турар участогунга шыңгыы корум-чурумну хандырар ужурлуг удуртукчу ажылдакчылар хамыкты мурнай күш-ажылдың сагылга-чурумун харылаар ужурлуглар. Ол дээш бүгү коммунистер база-ла харысалгалыглар. Бодунуң хууда сагылга-чуруму-биле үлегер-чижек көргүзери, ажылга үнмес, ажылга озалдаар, кандыг-даа организас чок чоруктарга эптеш чок болуру — бо бүгү оларның хүлээлгези болур.

Бүдүрүлгеге шыңгыы корум-чурум дээш демиселдиң чедиишкини ону үреп турарларга удур хөй-ниитини партия организациязының талазындан билдилиг организастаарындан улуу-биле хамааржыр. Социалистиг коллективизмниң коллектив мурнуунга — кижи бүрүзүнүң харысалгазы, ажылдакчы бүрүзү дээш — коллективтиң харысалгазы деп бо принципти чайгылыш чок боттандырары мацаа улуг рольду ойнаар. Бүдүрүлгеге корум-чурумну быжыглаары болгаш күш-ажылчы хоойлужудулганы сагыыры-биле холбашкан өйү келген айтырыгларны идепкейлиг шиитпирлээринге улуг эргелерлиг болгаш аргаларлыг болуп турар профэвилел организациялары маңаа хойну кылып болур. Ынчангаш бо айтырыглар профэвилелдерниң республикалар болгаш адырлар аайы-биле съездилериниң кичээнгейиниң товунде туруп турарының ужуру-даа ында.

Социалистиг күш-ажылчы медерелдиг сагылга-чурум — беш чылдың онаалгаларын күүседиринге чедиишкинни хандырар күчүлүг факторларының бирээзи ол. Күш-ажылдың сагылга-чуруму быжыг болгаш ооң бүдүрүкчүлүү бедик болгап тудум-на продукция-даа хөй, бистиң улуг Төрээн чуртувус улам бай болгаш күштүг болур.

(«ПРАВДАНЫҢ» МУРНУКУ ЧҮҮЛУ).

ЧӨӨН-КАЗАХСТАН ОБЛАСТЬ. Дагжыларның болгаш металлургтарның хоорайы Лениногорскиде даштыкы трикотажтың фабриказы ажыглалда кирген. Фабриканы ада-чурттуң болгаш чехословак дериг-биле дерээн. Бо чылда-ла бүдүрүлге 4 миллион ажыг кофточкаларны, жакеттерни, спорт костюмнарын болгаш дүктен өске-даа кылыгларны бүдүрүп үндүрер ужурлуг.

ЧУРУКТА: аргыыр машиналар цегинде.

Г. ГЕЛЬФАНДЫНЫҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

ДҮРГЕН „КӨРЖЕҢ-ООЛДААР“

Ынчан, каш чыл бурунгаар, февральдың чыккылама соок хүннериниң бирээзинде чүве. Тес шыназының Донгоо-Бажы деп черде чылгы, теве кадарчыларының турлаанга ажыл-албан ужун чеде бердим. Дилги кежи боргунуң халбаңнарын сула бадырыпкан, сеесинирге кежи шээжимээниң эдектерин астыпкан эр чылгыны харагалзаан тур.

Чылгычының эрес-кашпагайын, өөредип мунар дээң эмдик аът-биле «хүрежип» турарын аңаа көргеш, магадаан мен. Ооң адын Очур-оол Оюнович Сандый-оол дээр чүве. Ол дээрге чүгле Тес-Хем районда эвес, республиканың дээре мергежилдиг чылгычыларының бирээзи, ажыл херекке шудургу, амыдырал-чуртталгага чүткүлдүг, үлегерлиг коммунист. Черле ынчаш кижи-ле болганы чылгычылап шыдавас. Бо ажылга эрес, шыдамыккай кижи таарыжыр. Чайның чаъс-боранныг дүннеринде, кыштың чыккылама соогунда чаңгыс дүне безин чылгы манаары ындыгла белен эвес. Оон аңгыда чылгы мал кашпагай болгаш ыраган, үстүп алгаш чоруй баар таварылгалар база бар. Эш Сандый-оол 16 чыл дургузунда чылгычылап келзе-даа, аңаа халаажырай бербээн. Харын-даа ынак ажылынга мергежилин улам бедиткен.

Ооң амыдыралынга база бир эргилделиг чүүл суурга доктаамал чурттаарынче шилчээни болур. СЭКП обкомунуң IX пленумунуң доктаалын, чогаалчы Салчак Токаның «Көржең-оол» деп очеркигин танышкаш, бо айтырыгның ужур-дузазын ол хандыр билген.

— Уруг-дарыывыс хөй болгай Оюу. Бежи школага өөренир. Суурга доктаамал чурттаарынче шилчиири чогум-на чүүлдүг чүве-дир. Бис база ону бодап көрээли — деп, ол ог-бүлезиниң ээзи-биле сүмелешкен.

— Кандыг боор, мен база ону бодап олурдум — деп, кадайы чугаага улашкан. Аныяк малчыннар ооң соонда «Тес-Хем» совхозтуң директоунче билдириишкинин бижээннер. Оларның күзели боттанып, Хол-Өөжү суурга кожуп кээп, аңаа шуут чурттай берген. Чылгыны ээлчежип кадарар эшти тып бергэн.

Ажыл-албан аайы-биле Очур-оол Оюнович-биле чоокта чаа база катап ужуражы берген мен. Ынчан чылгычы шары мойнаандан эттеп кылган сарыг сылым-биле эмдик аът торепчилеп турда эвес, ээлчээн эрттирип кааш, бажыңынга дыштанып олурда ужураштым. Салбыр төвүнге ооң бажыңын сураглап чорааш, бодалымга мындыг чүве кирген: Сандый-оол дээрге, «Тес-Хем» совхозта ээлчеглиг кадатче шилчээн дээре малчын болгай. Совхозтуң аңаа берген бажыңы эки-ле боор деп бодадым. Ынчалза-даа херек ындыг эвес болган. Олар сес уруглуг, ийи боду-биле он кижи, ол хиреде чаңгыс орээл бичии тар бажыңда чурттап олурар. Совхозтуң удуртукчулары ол дугайын өөренип көөр ужурлуг турган.

— Суурда чурттап эгелээнивис соонда боттарывыска-даа, уругларывыска-даа таарымчалыг болду. Берге чүве бажыңывыс бичии. Ынчалза-даа черле эки-дир. Уруг-дарыгның өөредилгези маңаа чурттап эгелээнивистиң соолүнде дыка экижиди. Мооң мурнунда кижи оларга ужуражып суурга келирге, эдергеш туруптар чүве болгай. Чашкысаар дээш өөредилгезиндеп база чардыгар. Школа-биле доктаамал харылзажып тур бис. «Көржең-оолдаашкын» хойну берип болур-дур.—деп, Очур-оол Оюнович чугаалай-дыр.

Ү-Шынаа салбырда ээлчеглиг кадатче шилчиксеп турар малчыннар хөй. Доктуут Малышев биле Синаенмаа Самдар-оол олар шагда билдиришкин киирген, ынчалза-даа ында бажыңнар чедишпес.

Коммунист чылгычы Сандый-оол Очур-оол мал ажылынга ажылдап келген үезинде эки түңнелдерни үргүлчү чедип ап келген. Ылаңгыя эрткен чылын ол төрүүр чүс баш беден 95 кулунну менди камгалап алган. ССР Эвилелиниң 50 чылынга уткуштур чылгычы бодунга база бедиткен хүлээлгени алган.

— Төрүүр чүс баштан 95 кулунну алыр деп хүлээлгелиг бис. Ээлчеглиг кадатта эжим Сезеней. Коданывыста 395 баш бар. Ооң 160-ны төрүүр бе. Ынчаарга берге чүве чүл дээрге аныяк белерниң кызыраары хөй болур-дур. Чогум чаш малды чидириг чокка доруктурар улус бис—деп, чылгычы чугаалай-дыр.

Ажыл-ишчиге мергежээн коммунист эш Сандый-оол чылгы малдын бажын улам өстүрериниң аргаларының дугайын бодап олурар. Азырал негеттинмес чылгы малды өстүргеш, ажыл-агыйга хөй орулганы киирип алырының аргазы бар. Чылгы бажын өстүрериниң аргазы эдержилгени чогуур ойүнде доруктуп белерниң кызыраар чоруун чидирип алырында деп чылгычы бадыткап олурар.

Көрбес бе, «Көржең-оолдаашкын» чер болганда ооскун орар-дыр. Ынчаар ажылдаарын күзээннерни бажыңнар-биле хандырар, деткиир херек.

Э. ДОНГАК.

Номчукчулар шүгүмчүлеп, сүмелеп тур

Боттанмастаан күзел

«Алдан-Маадыр» совхозтуң төвүнге чолаачылар курузу ийи удаа ажыттынып турар. 1971 чылдың чазынында ажыттынган курска өөренир күзелдиг хөй аныяктар келген. Кичээл ийи-үш катап болган соонда, совхозтуң парткому, дирекциязы сезоннуг ажыл үези-дир, курсту түр тарадыр деп «айтыышкын» берген. Часкы, күскү сезоннуг ажылдар доозулганда, чолаачылар курузунуң ажылын эгелээрин дыңнакчылар дилээн.

Чолаачылаарынга хандыкшылдыг 40 хире аныяктар атсывын бижиткеш, өөренип эгелээн. Башкывыс инженер-механик Макар Донгак болган. Ындыг-даа болза ол курстуң өөредилгези база катап соксаан. Чүге дээрге совхозта чолаачы чедишпезиниң харраазындан башкывыс машина мунгаш, ырак-узак рейстерже чоруп туруп берген. Бора-Тайга, Ак-Даш суурлардан дыңнакчылар куруг черге келгеш-ле, дедир чанып турар.

Курстуң өөредилгезин доктаамал чорудуп, бо мергежилди чедип алыр дээш изиг күзеливисти боттандырар арга бар бе?

Ондар САРЫГ-ООЛ,
Иван ДОНГАК,
Ов. КЫСЫГБАЙ,
курстуң дыңнакчылары.

—◎—

Сайгылгааннар чырыыр болза

«Тере-Хөл» колхозта эмнелге черинге болгаш Күңгүртүг школазынга түс-түзүнда 2 электромотор келген чүве. Олар амга чедир ажыглал чок чыдар.

Күңгүртүг суурда эмнелгеге малчыннар кандыг-даа үеде келир болгай. Ырак-узак черлерден кыштын соогунда дүне када аарыг кижини экзэрге эмнелгениң чырыы орта көзүлбес, шилдиг-даа, шил чок-даа лампалар эки чырык бербези билдингир. Ынчангаш электрижидилгеже кичээнгейни салыр болза деп ажылчы чон күзеп турар.

1969—1970 чылдарда Күңгүртүгда эмнелге чери 2 машинаны алган. Ам ол машиналарның бирээзи эмнелгениң мурнуу талазында, бирээзи артыы талазында чыткылаар.

Школага келген электромотор база шыгжамырда чыдар. А херек кырында өөредилге-кижизидилгелиг ажыл үезинде керосин лампазы кыпсып турар.

Шынаа кодээ Совет (даргазы Ф. Бегзи, колхозта партком секретары С. Чигжит) бо айтырыглар талазы-биле кандыг хемчеглер ап турар ирги?

Д. ЧАП.

—◎—

Кайын суглап ижерил?

Бистиң суурувус Кызыл хоорайдан 31 километр черде.

Суурнун чону суглап ижери бергедээн. Улуг-Хем, Шахтерская кудумчузунуң чурттакчылары хемден кээп суглаар. Хемни оюп каарга эрткен-дүшкен чолаачылар суглааш аңаа хирлиг, үстүг, бензиниг савазын суп каптар.

Кудумчулар арасында кудук шак доңуп калган. Оларның дугайын шиитпирлээр дээш хөй ле чугаалажып келген. Кандыг-даа хемчег алдынмаан.

Элегес-Аксы кодээ Совет (даргазы М. Мерзаяшова) бо дугайын билир. Черле ынчаш кудуктарны ханыладыр казар дугайын кажан хемчег алыр ирги? Ам кажан кудуктарны аштап, чонну суг-биле хандырар?

Б. ЧОРБАА.
Элегес-Аксы суурнун
чурттакчызы.

Каа-Хем районда «Бурунгаар» совхозтуң хоочун механизатору В. Т. Артна эрткен кезүн 600 гектарның таразын чиңдириг чокка ажаан.

Василий Тулбаевич ам бульдозер-биле кыштагларда кажаа одаа кончаптан, малчыннарга база мактадып турар.

ЧУРУКТА: коммунист В. Т. Артна.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Буянныг мергежилдиң кижилери

ДУРЖУЛГАЛЫГ ФЕЛЬДШЕРЛЕР

Монгуш Чүлдүмович Аракчаа Шагаан-Арыг эмнелгезиниң иштики аарыглар эмнээр салбырының эргелекчизинде ажылдап турар.

Медицина шугумунга 22 чыл ажылдап келген чылдарының дургузунда чоннуң кадыын камгалаарының херээнге биче эвес үлүүн ол киирген.

Эмчилерниң ажылы кижиниң амы-тыны-биле холбашкан болгаш, бачым далаш-даа болгулаар. Харысалга улуг. Ындыг таварылга Аракчаа Чүлдүмовичиге чеже таварышпаан дээр.

Чымыштыг иште кадарчыларның, көдээ тудугжуларның болгаш өске-даа ишчилерниң кадыкшылын хайгаарап удаа-дараа чеде бээр. Ол чорааш лекция, беседаларны бо-ла кылыр.

Эмнелгеде чыдып эмнедип турарларның ажаалга-хайгааралынче кичээнгей салып, сестралардан, фельдшерлерден болгаш техниктиг ажылдакчылардан шыңгыы негелделиг ажылдап турар.

Ооң удурткан коллективи ажыл-ишке бир демниг. Кол эмчи А. Голов, эмчи сестралары М. Капсинская, Т. Новгородцева олар ында мурнакчылар.

Монгуш Чүлдүмовичиниң кадайы Татьяна Николаевна Монгуш база фельдшер. 1949 чылда Кызылдың эмчи училищезин олар кады доосканнар. Шилип алганы тускай профессиязының аайы-биле буянныг ишче оларның шымнып кирген үези ол.

— Сургуул дооскан чылывыста хуваалда ёзугаар ыраккы Бай-Тайганың Шуйга ажылдап эгеледивис. Баштай кандыг бергелерге таварышпаан дээр. Кадыр-берт черлерде малчыннарга эмчи дузазын көргүзүп, чамдыкта хондур чоруур ужурга-даа таваржыр чүве. Ылаңгыя мал оолдаашкынының үезинде кадарчыларның кыштагларынга үргүлчү барып, лекция, беседаны кылып берип турган бис— деп дуржулгалыг фельдшер сактып чугаалап олурар болду.

Монгуштарның ог-бүлези чоннуң хүндүткелин кызымаккай күш-ажылы-биле чаалап алган.

С. САНДЮ.

ХӨНДЕРГЕЙ — «МАЛЧЫН»

Мөңгүн-Тайгада «Малчын» колхозтуң девискээринде арга-ыяш эвээш. Ында тудуг материалынга хереглээр дыттар барык төнген. Чүгле одаарынга база мал кажаазының тудуунга ажыглаар эвээш ыяш арткан. Арткан эвээш аргаларны камхайыра чок төтчеглээр болза. 10 чыл четпес арлы берип болур. Ынчангаш колхозтуң тудугжулары Чөөн-Хемчик районнуң Хөндергейден 1970 чылдан эгелеп тудуг материалы белеткээр 10 кижи составтыг бир звенону тургускан. Бо звено ыяшты дөрбелчинней дилдирип, аңгы-аңгы хереглелдиң манзаларын белеткеп турар. Белеткээн материалдарны 200 км ажыг черге сөөртүп, колхозка чедирип алыры белен эвес херек. Колхоз барык 2 чыл иштинде тудуг материалын чогуур деңнелге чедир сөөртүп ап шыдаваан. Бүгү белеткеттинген ыяштың үштүң ийин кезиин чедирип алган.

Ховалыг Кула удурткан звено кварталь, чыл пландарын бүрүн күүседип, кызымаккай ажылдап турар. Ында эштер С. Дочун, С. Хояң, Д. Ак-Сал боттарынга онаашкан ажыл-херээн ак сеткилдиг кызымак күүседип, мурнакчылар болуп турар. 1972 чылдың онаалдалыг ажылын ыяап-ла күүседир дээш бүгү чүүлдү кылырын тудугжулар шиитпирлээн, чүге дээрге ол болза ССРЭ-ниң 50 чылынга күш-ажылчы белек болур Тудуг материалын Хөндергейден 1500 кубометрни белеткээрин планнаан. Хөндергей—«Малчын» бо рейс база-ла чедиишкиннин уламчылаар.

Х. МАНДАН-ООЛ,
тудугжу.

Чөөн-Хемчик районнуң Ленин аттыг колхозта комсомолчу механизатор Сат Эрес-оол 1971 чылда МТЗ-52 маркалыг трактору-биле 1467 га чымчак андарылганы кылып, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган.

Сат Эрес-оол амгы үеде колхозтуң Хараганныг-Ховуда 11 кодан малчыннарынга сугну үзүктел чок сөөртүп турар.

ЧУРУКТА: Сат Эрес-оол.

Т. ЧЫРТАК-ООЛДУҢ фотозу.

МАЛЧЫННАРЖЕ ҮНҮҮШКҮННЕР

Политиктиг болгаш эртем билиглерни нептередириниң, кижилерниң культуразының, ниитилел медерелиниң, идейлиг бышкан чоруунуң деңнелин бедидериниң күчүлүг чепсээниң бирээзи — лекция пропагандазы идеологтуг ажылда бир кол черни ээлеп турар. Бо чугула ажыл Бии-Хем районда багай эвес чоруп турар. Ол дугайын идеология ажылдакчыларының республика хуралынга база демдеглээн.

Ниитиле-биле алырга, районда лекция пропагандазының идей-теоретиктиг деңнели болгаш дээштии элээн бедээн. Чүге дизе лекция пропагандазынга партийжи удуртулга экижээн. Ону чүден көрүп болурул?

Кол кичээнгейни СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин, экономиктиг база хоойлу-дүрүм билиглерин, мурнакчы дуржулганы пропагандалаарынче, кожуу коданнарга, фермаларга, бүдүрүлге участоктарынга лекциялар, илеткелдер, номчулгалар организастаарынче угландырган. Лекторларның, агитаторларның, илеткелчилерниң, пропагандистерниң өөредилгезин, семинарларын районга үргүлчү организастап, чедер-четпестерни чугаалажып, канчаар ажылдаза эки дээрзин дугуржуп ап турар. А эрткен чылын лекция пропагандазынга, ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезинге түраскааткан районнуң интеллигенциязының слёдун база эрттирген.

Бо бүгү болгаш өске-даа хемчеглер лекция пропагандазын экижидеринге боттуг дузаны чедирген ол. Партия райкому бир кол кичээнгейни малчыннарже салып турар. Ам ону тодаргайы-биле көрээли.

«Ажыл-агыйларның малчыннарынче!» Бо дээрге районнуң агитбригадазының кыйгырыы-дыр. Ооң сорулгазы — малчыннар ортузунга агитас-массалыг ажылды чорудары, мурнакчы дуржулганы нептередири, оларның ажылга харысалгазын бедидери, практиктиг дузаны көргүспүшаан, амыдырал хандырылгазын улам экижидери болур.

Бо чылдың январь айда партия райкому «Хадың», «Кызыл тараачын» колхозтарның, «Саян», «Шивилиг» совхозтарның малчыннарынче үнүүшкүнүү организастаан. Олар барган черинге лекция, беседаны номчаан. Кижи эмчилери Л. Черняева, Т. Васечкина олар малчыннарны шинчип, сүмелерни берип, херектиг эмнер-биле оларны хандырган. Ол чорук оларның политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүн улам-на хандыктырган.

Малчыннарның ажыл-амыдыралы-биле таныжары, оларның негелде-хомудалдарын дыңнаары, ол талазы-биле тодаргай дузаны көргүзери — районнуң агитбригадазының бир кол сорулгазы апарган.

Ылангыя «Шивилиг» совхозтуң Аяжы-Холда малчыннары кино көрбээндег бээр үр болу бергенин, автолавка келбестээнин хомудап чугаалааннар. Агитбригаданың кежигүннери ол дугайын районда чогуур черлерге шыңгыызы-биле тургускан. Ам кожер кино болгаш автолавка ынаар доктаамал чоруп турар апарган.

Харысалгалыг участок болур мал ажылында ишчилерже үнүүшкүннерин партия райкому доктаамал организастап, ооң үре-түңнелдиг болурун чедип ап турар. Үнүүшкүн санында райкомнуң харысалгалыг бир ажылдакчызы ооң-биле кады ыяап-ла чоруур, ону удуртур. Бо чорук малчыннарның ажыл-ижин билип алырынга, оларның хандырылгазында четпестерни илередиринге, организастыг хемчеглерни боттандырып чорударынга дузалап турар.

Эрткен февраль айда «Хадың» колхозче, «Өөк», «Саян» совхозтарже үнүүшкүннерни чоруткан. Ол үнүүшкүннерни партия райкомунуң килдис эргелекчилери М. Комбуй, М. Моллеров болгаш өске-даа удуртукчу эштер баштап чораан. Олар малчыннарның ажыл-амыдыралы-биле таныжып, оларга дузаны көргүзүп, чамдык четпес чүүлдерни илереткен. Ылангыя «Хадың» колхозтуң Азоот болгаш Орзак деп черлеринде хойжуларның коданнарында малга чидиртир сигеп, силос төнүп турар болган. Чылдагааны — ооң сөөртүлгезин доктаамал эвес организастап турарында. Бо дугайын ажыл-агыйның удуртукчуларынга тургускаш, тодаргай хемчеглерни алдырткан.

СЭКП райкому ырак черде чурттап, ажылдап турар малчыннарже ындыг ниитилиг үнүүшкүннерни кылып, оларның ортузунга агитас-массалыг ажылды чорудуп турар. Ону харын-даа үзүктелдирбейн, доктаамал чорудары чугула.

СЭКП райкому малчыннар ортузунга чорудар партийжи политиктиг болгаш организакчы ажылды күштелдирбишаан, ажыл-агыйларның, партия организацияларының ындыг үнүүшкүннерни комсомол, профэвилел болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларның киржилгези-биле база доктаамал организастап турарын чедип алза чогуур. Ынчап малчыннар ортузунга ажыл улам экижиир, ооң дээштии-даа бедиир, олар алган социалистиг хүлээлгелерин төлептиг күүседип, ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюн күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуурлар.

Ю. ЧАПЫЕВ,
республиканың «Билиг» ниитилелиниң референтизи.

ТӨӨГҮЛҮГ СЪЕЗД

1922 чылдың декабрь 30-де ССР Эвилелиниң Советтериниң I съездизи болуп эрткен. Аңаа хамаарышпас дөрт социалистиг республикадан — РСФСР, Украина, Белоруссия болгаш ЗСФСР-ден (Закавказьениң Социалистиг Федеративтиг Совет Республиказы) эвилелдешкен чаңгыс күрүне — Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелин тургускан дугайында Декларацияны чарлаан болгаш эвилелдиң Керээзин чарган.

КАТТЫЖЫЫШКЫНЫНЫҢ КОЛ ПРИНЦИПИАЛДЫГ үндезиннерин ажылдап кылыр, ону амыдыралга боттандырарының арга-методтарының, айтырыгларын шиитпирлээринге В. И. Ленин кол рольду ойнаан.

Совет эрге-чагырга бактаап турупкан үеде хааның Россия империязының чүк-бүрү бурунгарынга тургустунгулаан совет республикалар догуннап келгениниң баштайгы хүннеринден [illegible] боттарынга [illegible], быжыг харылзааларны тудуп турганнар. Ол харылзаалар дээрге, эрге-чагыргазы боттарынга алган ажылчы чоннарның интернационалдыг [illegible] каттыштырылгазының, бүгү-делегей империализминге, иштики контрреволюцияга удур демиселге оларның нити сонуургалының хан-дамырдан тудуп боор тударының тодаргай херечизи болган. Оларның аразында харылзаалар улам быжып, хөгжээн, совет республикаларның ажыл-чорудулгазының янзы-бүрү адырларының талазы-биле — шериг, дипломаттыг, ажыл-агыйның болгаш оон-даа өске — эвилелдиң керээлериниң хевирлеринче шилчээн.

Ыңчалзажок амыдырал улам сырый каттыжыышкынының негелди берген. Дайынның хоозуралынга таварышкан улус ажыл-агыйын катап тургузарынга тус-тус республикаларның күженишкиннери чедишпес турган. Империалистиг күрүнелерниң талазындан чаа дайынның база катап эгелей бээриниң айыылы болгаш черле ол үениң делегей байдалының дүшкүүрлүг тургузу күрүне талазы-биле быжыг каттыжыышкынының чугулазын негеп турган.

Адак соолгунде совет республикаларның ажылчы чоннарының калбак массаларының социалистиг чаңгыс өг-бүле кылдыр каттыжарынга чаа ниитилелдиң алыс мөзү-шынарлары үнелиг болган. Ол дугайын ССР Эвилелин тургузарының Декларациязында мынча деп бижээн: «..бодунуң ангы мөзү-шынарының талазы-биле интернационалчы Совет эрге-чагырга социалистиг чаңгыс күрүнениң эвилелин тургузарын негеп турар».

Хөгжүлдениң совет социалистиг оруунче кирген бүгү национарының болгаш улустарның республикаларны чаңгыс күрүне кылдыр каттыштырар дээн идеянгы күзелин чон ортузунга калбак кедүрлүүшкүнү болдурган. Каттыжыышкынының эң-не эптиг хевирин ажылдап кылыры негеттинип келген. Ол төөгүлүг сорулганы В. И. Ленинге баштаткан Коммунистиг партия алдарлыы-биле күүсеткен.

ХАМААРЫШПАС СОВЕТ республикаларны ССР Эвилели кылдыр каттыштырарының төлевилелин В. И. Ленинниң айтыышкынын ёзугаар ажылдап кылгаш, ону РКП (б) ТК-ның 1922 чылдың октябрьда болган Пленумунга бадылаан. Аңаа республикаларны каттыштырарының талазы-биле белеткел ажылдарын удуртур болгаш ССР Эвилелиниң Советтериниң I съездизин чыылдырар талазы-биле комиссияны тургускан.

ССР Эвилели кылдыр каттыжар дээн ажылчы чоннарның шимчээшкини калбарып турган үеде, 1922 чылдың декабрь айда бүгү Совет республикаларның Советтериниң съездилери болуп эрткилээн, оларга деңге эргелиг база эвилелдешкен республика бүрүзүнүң эвилелдиң составында үнүп болурунуң эргезин арттырбышаан, бүрүн эки тураның эвилелинге үндезилээш, ССР Эвилелин тургузар дугайында шиитпирлерни хүлээп алган. 1922 чылдың декабрь 30-де болган ССР Эвилелиниң Советтериниң I съездизинге ССРЭ-ниң тургустунганы чарлаттынган.

ССР Эвилелин тургузар дугайында Декларацияның болгаш Керээниң үндезининге ажылдап кылган Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң Кол хоойлузун (Конституцияны) 1924 чылдың январь 31-де болган ССРЭ—ниң Советтериниң II съездизинге хүлээп алган, ынчангаш эвилелдиң тургустунганының юридиктиг бадыткалы ол болган.

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИ баштай дөрт совет республикадан — РСФСР, ЗСФСР, Украина болгаш Белоруссиядан тургустунган турган. Социализм тургузуушкунунуң үезинде Совет Эвилелиниң бүгү национарының болгаш улустарының экономика, культура талазы-биле чедип ап турган чедиишкиннериниң түңнелинде база делегей байдалынга ССРЭ-ниң революсчу салдарының доктаамал бедип турганының ачызында ССР Эвилелиниң составы доктаамал өзүп келген.

ССРЭ-ниң кежигүннери — эвилелдешкен совет республикалар Ортаа Азияга эң баштай тургустунган. Ортаа Азияның улустарының боттарының хосталгазы дээш демиселдиң үезинде Туркестан АССР (РСФСР-ниң составынга турган), Хорезм болгаш Бухара республикалар тыптып келген. Оларның чону хөй националдыг турган. Ол республикаларны националар аайы-биле эде организастаарының айтырыын шиитпирлээри негеттинип келген.

Ортаа Азияның улустарын национал күрүнелер кылдыр эде организастаар дугайында идеяны бистиң чурттуң бүгү улустары иштин-биле деткээн. Чоннуң ол күзелин боттандырары-биле Бүгү-эвилелдиң Төп Күүсекчи Комитеди 1924 чылдың октябрь 14-те Туркестан республиканың улустарынга боттарының национал республикаларын тургузарын чөпшээрээн Туркестанның Төп Күүсекчи Комитединиң доктаалын бадылаан болгаш Туркестан АССР-ни Россия Федерациязының составындан тускайлап үндүрген.

Ортаа Азияның девискээринге ындыг янзылыг ангыланышкынның түңнелинде Туркмен болгаш Узбек Совет Социалистиг республикалар тургустунган. Эвилелдешкен республикаларның эргезин-биле ССРЭ-ниң составынга хүлээп алыр дугайында дилегни олар кирип келгеннер. Туркмен болгаш Узбек ССР-лерниң дилээн ёзугаар оларны 1925 чылдың май 13-те болган ССР Эвилелиниң Советтериниң III съездизинге ССРЭ-ниң составынга хүлээп алган.

Узбек ССР-ниң составынга турган Таджик АССР-ни 1929 чылдың октябрьда эвилелдешкен республика кылгаш, ол дугайында шиитпирни ССРЭ-ниң Төп Күүсекчи Комитединге (1929 чылдың март) болгаш ССР Эвилелиниң Советтериниң VI съездизинге (1931 чылдың март) бадылаттынган.

Ол үеде ССРЭ-ниң составынга эвилелдешкен республикаларның саны чеди четкен: РСФСР, ЗСФСР, Украин ССР, Белорусс ССР, Туркмен ССР, Узбек ССР болгаш Таджик ССР.

БҮГҮ СОВЕТ национарының болгаш улустарның экономика база культура хөгжүлдезинге чедиишкиннери, бистиң чуртувуска социализмниң тиилээни болгаш ССРЭ-ниң улустарының найыралының быжыкканы совет күрүне тургузуун улам чаартырынга таарымчалыг байдалдарны тургускан. 1936 чылда Закавказье Федерациязы дүжүрген, оон составынга кирип турган республикалар — Грузия, Армения, Азербайджан ССРЭ-ниң составынга эвилелдешкен республика эргелиг кылдыр киришканнар.

1936 чылда ССРЭ-ниң Конституциязын хүлээп ап турда Россия Федерациязының составынга турган Казах АССР болгаш Кыргыс АССР эвилелдешкен республикалар апарган.

Ынчангаш ССРЭ-ниң эвилелдешкен республикаларының саны 11 четкен.

Барыын Белоруссияның болгаш барыын Украинаның улустарының боттарының национал күрүнелериниң составынга катап каттышканы ССРЭ-ниң хөгжүлдезинге чугула үе-чада болуп арткан.

1940 чылдың августа ССРЭ-ниң Дээди Совети эвилелдешкен Молдав ССР-ни тургузар дугайында хоойлуну хүлээп алган. Хаанныг Румынияның ижелелинге турган Бессарабияның чону 1940 чылдың июнь айда хостаан соонда Украинаның составынга турган Молдавия эвилелдешкен республика апарган. Ол-ла сессияга Латвияны, Литваны, Эстонияны ССРЭ-ниң составынга эвилелдешкен республикалар кылдыр хүлээп алган.

ССРЭ-ниң амгы турум турар составы (15 республика) ынчаар янзылыг тургустунган.

ЧАМДЫК ЭВИЛЕЛДЕШКЕН республикаларның составында АССР-лер, автономнуг областар болгаш национал округтар бар. РСФСР-ниң составында АССР-лер: Башкир, Бурят, Дагестан, Кабардин-Балкар, Калмык, Карель, Коми, Марий, Мордов, Соңгу-Осетин, Татар, Тыва, Удмурт, Чечен-Ингуш, Чуваш болгаш Якут; автономнуг областар: Адыгей, Даг-Алтай, Еврей, Карачаев-Черкес, болгаш Хакас; национал округтар: Агинский, Коми-Пермяк, Коряк, Ненец, Таймыр (Долган-Ненец), Усть-Орда, Ханты-Мансий, Чукот, Эвенкий болгаш Ямало-Ненец; Грузин ССР-де автономнуг республикалар: Абхаз болгаш Аджар; Азербайджан ССР-де: Нахичеван автономнуг республика болгаш Нагор-Карабах автономнуг область; Узбек ССР-де—Кара-Калпак АССР; Таджик ССР-де Даг-Бадахшан автономнуг область.

Ынчангаш ССР Эвилелинде 15 эвилелдешкен болгаш 20 автономнуг республикалар, 8 автономнуг область, 10 национал округ бактаап турар.

ССРЭ-ниң күрүне тургузуу —бистиң чуртувустуң хөй национарының болгаш улустарының быжыг найыралын хандырган. Оларның кайызының-даа чогаадыкчы күжүнүң, бурунгаар хөгжүлдезиниң үнер дөзү—Совет Эвилели. Кажан кезээде буузулбас Совет Социалистиг Республикаларның Эвилели кылдыр каттышкан национар болгаш улустар боттарының каттышкан күженишкиннери-биле социализмни тургускаш, улам бурунгаар хөгжүп, экономика болгаш культура тургузуушкунунга улуг чедиишкиннерни чедип ап турарлар.

Деңге эргелиг улустарны эки тура эргеге үндезилеп хөй националдыг күрүне — ССРЭ кылдыр каттыштырганы болгаш күрүне, экономика база культура тургузуушкунунга оларның бир демниг кады ажылдажылгазы, акы-дунма найыралы, кайызының-даа экономиказының, культуразының улам чечектелип орары — бо бүгү ленинчи национал политиканың үре-түңнели болур деп, СЭКП-ниң Программазында айыткан.

ЭВИЛЕЛДЕШКЕН СОЦИАЛИСТИГ хөй националдыг күрүне — ССРЭ-ниң хөгжүлдезиниң дуржулгазы болза, үе-төөгүнүң национал айтырыын шиитпирлээринге социализмниң ажык-дузазының ханы утказын илередип турар болгаш пролетарский интернационализмниң идеяларының амыдыралчызын херек кырында бадыткаан.

ССР Эвилели бодунуң 50 чылынга утундур политика болгаш экономика, уран-болал болгаш культура талазы-биле кидин чечектелиишкиннинг бар чыдар.

...«Бистер Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң 50 чылын демдеглээр бис. ССРЭ-ниң тургустунганы бодунуң политиктиг түңнелдериниң талазы-биле бистиң күрүневистиң төөгүзүнге эң-не алдарлыг черни ээлеп турар»—деп, партияның XXIV съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинге демдеглээн.

> **Хөй националдыг социалистиг күрүнени тургусканы — Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле ажылчын аңгыга баштаткан бүгү совет кижилерниң революстуг чогаадыкчы чоруунуң кайгамчыктыг түңнели болур.**
>
> *(«СОВЕТ СОЦИАЛИСТИГ РЕСПУБЛИКАЛАРНЫҢ ЭВИЛЕЛИНИҢ ТУРГУСТУНГАНЫНЫҢ 50 ЧЫЛЫНГА БЕЛЕТКЕЛ ДУГАЙЫНДА» СЭКП ТК-НЫҢ ДОКТААЛЫНДАН).*

ЫРААЖЫЛАР ЧӨВҮЛЕЛИ

Тыва АССР-ниң Ыраажылар ниитилелиниң республика конференциязы болуп эрткен. Илеткелчи—ниитилелдиң баштаар чериниң харысалгалыг секретары А. Панов болгаш сана берген эштер ниитиниң ырларының талазы-биле чамдык ажылдарның кылыышкынын демдеглээн. 1969 чылда республикага нити ырының 100 хире коллективи бар турган болза, ам ол 150 [illegible].

Нинти ырының эки ажылдыг коллективтери бар. Ол болза хамыктың мурнунда Чадаананың Культура бажыңының ыраажылар коллективилир (удуртукчузу В. Доңгак). Нинти ырыны ол коллективиниң составында 50 ажыг кижи бар, олар—ыры уран чүүлүнүң ёзулуг-ла энтузиастары. Күүселдениң бир аай, дескиндиналыры, үн аялгаларының арыы, ырыга үн талазы-биле өске-даа чүүлдерниң бедик деңнелде турары ук коллективке янзы-бүрү репертуарны күүседип шыдаар арганы берип турар.

Ак-Довурак хоорайның ыраажылары (нинти ыры коллективи) В. Хинкистиң удуртулгазы-биле база эки түңнелди чедип алган. Оон репертуарында нинти ырының 30 ажыг чогаалы бар. Оон киржикчилериниң күүселдези чүнелерге домей эвес, онзагай шынарлыг болуп турары-биле ылгалып турар. Күүселдези—[illegible] болгаш черле академиктиг мөзү-биле демдегленгеттинген.

Соолгу чылдарда эки ажылдыг элээн каш ыраажылар коллективтери республикада тыптып келгилээн, чижээ, Кызыл хоорайның ыры болгаш танцы ансамблиниң нити ыры коллективи (удуртукчузу С. Буттуев). Бай-Хаак Культура бажыңының, Моңгун-Тайганың болгаш оон-даа өске. Кызылдың ыры уран чүүлүнүң талазы-биле амыдыралынга уран чүүл училищезиниң дирижёр-нинти-ыры салбыры (удуртукчузу Т. Леонтьев) болгаш «Саян» ансамбльдиң коллективтериниң ажылын демдеглеп болур. Ансамбльдиң хөй эвес (40 хире) кижилиг ыраажылары (удуртукчузу Р. Лесников) орус болгаш тыва улустарның, совет композиторларының ырларын күүседиринге кошку чедиишкиннерлиг.

Конференцияның киржикчилери бо талазы-биле четпестерин база демдеглеп турган. Ыраажылар ниитилелинге чаа кежигүннерни хүлээп алыр ажыл багай тургустунган. Бо чылдың эгезинде оон кежигүннери республикада чүгле 1171 кижи болган. Ажыл планын тодаргай, ниитилелдиң ажылынга идигин бээр кылдыр чогаадып шыдавайн, ыры культуразын чонга четпес пропагандалап турган.

Ыраажылар ниитилелиниң ажылын экижидер, ыры уран чүүлүн чонга пропагандалаар талазы-биле моон соңгаар чорудар ажылдарны конференцияның киржикчилери дугуржуп алган. Ыраажылар ниитилелиниң организацияларының бирги черге сорулгазы — ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюн төлептиг уткуур, партияның XXIV съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле бүгү чонун ажыл-херекке төлептиг салыышкынын киирер дээш ажылдаары болур деп конференцияның хүлээп алган доктаалында бижээн. Ол сорулга-биле ыраажылар ниитилелиниң ажылын экижидеринге хөй баштак хемчеглерни ажылдап кылыр, ыраажылар коллективтериниң санын көвүдедирин чедип алыр, байырлалдар болгаш фестивальдар эрттирериниң планнарын чогаадыр, ону боттандырар дээрзин доктаалда айыткан. 1973 чылга чедир Ыраажылар ниитилелиниң кежигүннерин 2500 кижи чедирер. Хормейстерлерни, ыраажылар коллективтериниң удуртукчуларының курстарын болгаш семинарларын доктаамал чыыр, школачыларның музыка талазы-биле кижизидилгезинче улуг кичээнгейни салган турарын доктаалды база тодаргай айыткан.

Нинти ырлар коллективтериниң репертуарын калбартыр сорулга-биле эки ырларны солуушкаа парлаар, чыындыс номнарын үндүрер хемчеглерни ап. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле комитет-биле кады ыраажылар коллективтериниң көрүлде-конкурузун чорудары ниитилелдиң баштаар черинге конференция сүмелээн.

Конференция Ыраажылар ниитилелиниң баштаар черин чаарткан болгаш оон даргазынга композитор А. Чыргал-оолду соңгаан.

Конференцияның ажылынга СЭКП обкомунуң секретары К. С. Шойгу киришкен.

С. САЛЧАК.

ДЕЛЕГЕЙ ХҮННЕРДЕ

Чоннуң эрге-ажыын камгалаарының программазы

БОНН. (СЭТА). Герман коммунистиг партия Соңгу Баварияда болур коммунал соңгулдаларының белеткелинге таарыштыр [illegible], демократияны болгаш ажылчы чоннарның амыдыралчы эрге-ажыктарын камгалаар дээш чайгыылып чок демиселдиң программазы-биле кирип турар.

ГКП-ниң Соңгу Бавариядa округ организациязының даргазы Шейффатерниң Нюрнбергке чүве чугаалап турганы демдеглээни-биле алырга, Герман коммунистиг партия коммунал соңгулдазын болгаш аңаа белеткелди федеративтиг республикада коммунистерниң мурнунда ам тургустунган «кол принципиалдыг сорулгалар-биле тудуш харылзаалыг» кылдыр көрүп турар.

Европага дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырар дээш, Совет Эвилели-биле болгаш Польша Улус Республика-биле ГФР-ниң чарган керээлерин бадылаары дээш, ниити-европа чөвүлел хуралын чыылдырары дээш демисел ажылчы чоннарның чугула эрге-ажыктары дээш демисел-биле тудуш холбаалыг деп, ол демдеглээн.

Соңгу Баварияга болур соңгулдага Герман коммунистиг партиядан кандидаттарның ат даңзызынга үлетпүр бүдүрүлгелерниң бүдүрүлге чөвүлелдериниң хөй кежигүннерин, профэвилел активчилерин киирген дээрзин «Унзере цайт» солун дыңнаткан.

Индира Гандиниң чугаазы

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның премьер-министри Индира Ганди чуртта соңгуда мурнунуң чорууушкунун үргүлчүлеп турарын айыткан.

Дибругарх хоорайга (Ассам штат) болган митингиге Индира Ганди чүве чугаалаан. Индий океан тайбыңның зоназы болган турарын Индия күзеп турар деп, ол чугаалаан. Ол штаттың янзы-бүрү хоорайларынга болган митингилерге Индияның премьер-министри Совет Эвилели-биле Тайбың, найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында керээ ийи чурттуң аразында харылзааларны улам ынай хөгжүдеринге улуг рольду ойнаан дээрзин демдеглээн.

Чурттуң даштыкы политиказынга хамаарыштыр чүве чугаалап тургаш, Индира Ганди «кожазы Пакистан-биле найыралчы харылзааларны тургузарынга Индия кезээде чүткүлдүг болуп келген» деп айыткан.

Делегей херээженнериниң хүнү Март 8-ке уткуштур

БУР. Живие Златова—Сливенде Март 8 аттыг трикотаж фабриказында эң эки эвиин херээжен ажылдакчыларының бирээзи.

БТА-СЭТА-ның фотозу.

Социалистиг партияның МЕДЕГЛЕЛИ

САНТЬЯГО. (СЭТА). Чилиниң Социалистиг партиязы медегелди парлап үндүрүп, Чилиде революстуг чорудулгага удур чурт иштиниң реакциязының болгаш даштыкы монополияларның чиизениишкиннерин ында сойгалаан.

Чазаңка удур оппозиция экономикада күрүне секторун конгрессти дамчыштыр узуткаарын чедип алырын оралдажып, национал байлактарның ёзулуг ээзи болурунга чили улустуң эргезин чок кылырын күзеп турар деп, медегелде чугаалаан.

Иштики реакцияның хөделиишкиннери Улусчу чаңгыс эптиң чазаанга удур америк империалистерниң халдаашкыннары-биле чаңгыс аай боол турар деп, чили социалистер медеглээн. Чижээ, америк эрге-чагыргалар чилиге чамдык чээлиилерни тыпсырындан ойталаан болгаш чамдык чили компанияларның АКШ-тың банкыларында агар саннарынга хоруушкунну тургускан.

Чилиниң ажылчы чоннары боттарының чаалап алыышкыннарын камгалаары-биле бүгү чүвени кылыр дээрзин медегелде демдеглээн.

Консерваторларның оптуг кажарлаашкыны

ЛОНДОН. (СЭТА). 300 муң ангы дагжыларның нинти национал ажыл соксадыышкыны-биле холбаштыр консерваторларның чазааның боттандырган онча байдалы британ ортулуктарда дөрткү неделяда хевээр артпышаан. Боттарының кол негелделерин хандырарын чедип алган шахтёрларның ажыл соксадыышкыны соксаан.

Хүн бүрүде ангы хоорайларның үлетпүр бүдүрүлгелеринге болгаш чурттаа кварталдарынга электроэнергияны бээрин каш-каш шактарның дургузунда соксадыр, электропоездилер доктаап туруптар, телевизорларның экраннары өже бээр. Ыңчалза-даа консерваторларның кабинеди «кордунмээн байдалдар болгаш хөмүр-даштың курлавырын тургузары эргежок чугула» дээр чылдак-биле электроэнергияны нормалаанын күш чок болдурарындан мынчага чедир ойталап турар.

Төп электроэнергетиктиг эргелелдиң төлээлекчилери бо кызыгаарлаашкыннарның кадыг-шыңгыызы бадыткаттынмаан деп ынвпир ужурга таварышкан.

Тараачын хүнүн демдеглээн

РАНГУН. (СЭТА). Бирма улус тараачын хүнүн демдеглээн. Бо байырлал бүгү бирма улустуң байырлалы, чүге дээрге чурттуң экономиказының үндезини — кедээ ажылдагында чоннуң 85 хуузу ажылдап турар.

Чуртка социал-экономиктиг үндезин чаартылгаларны боттандырганының түңнелинде феодалдарның болгаш чылбы садыгжыларның тергиидээшкинин узуткаан. Ажыглалдыг шөлдүң үштүң бир хире кезиин эвээш черлиг болгаш чер чок тараачыннарга шилчидип берген. Чер дээш тыртар төлевирин күш чок болдурган чорук он-он муң тараачыннарны помещиктерниң чүс-чүс чылдарда үргүлчүлеп келген кулдалыындан хостаан. Бүдүрүлге хевириниң ажылдап турар кооперативтери кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көвүдедиринге кол шимчедикчи күш болуп бар чоруур.

ВДР. Америк хыдыкчы-бомбалакчы самолёттар ВДР-ниң агаар делгемин база катап үрээн. Чурттакчылыг эзээн суурларже араатанзыг халдаашкыннарны кылган, оон түңнелинде чурттаа бажыңнарын, школаларны, эмнелгелерни үрегдеп, хоозуратган.

Вьетнамның агаарның камгалакчылары чазыг чок адыышкын-биле чеди америк самолётту база дүжүр аткан. ВИА агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, ВДР-ниң агаарынга дүжүр аткан америк самолёттарның нинти саны ам 3.447 болган.

ЧУРУКТА: Тханьхоа можуда бузулган эмнелге. Бомбалаашкынның түңнелинде 10 кижи өлген. Бо эмнелгени 1968 чылда күштүг бомбалаашкынның түңнелинде база хоозуратган.

АДН-СЭТА-ның фотозу.

Патриоттарның халдаашкыны

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниң кезектери америк-сайгон шериглерге удур согуушкуннарын өстүрерин үргүлчүлеп турар. Февраль 8-тен 10-га чедир үеде хем эриг можуларда, даглыг районнарда, Меконг хемниң адырында. Сайгоннуң чоогунда 200 ажыг шериг баазаларынче болгаш таңныыл черлеринче халдаашкын кылган. Дананг аэродрому, Камрань шериг порту, шериг-агаар күштериниң Вьенхоа биле Анкхе баазалары ышкаш, ындыг улуг шериг объектилеринче база халдаан. Парлалганың хосталга агентилелиниң дыңнатканы-биле алырга, чүгле Куангнам, Куангнгай, Биньдинь болгаш Фуйен дөрт можуга безин хосталганың Улусчу чепсектиг күштериниң дайынчылары дайзынның 1.000 хире солдат, офицерин чыскаалдан үндүрген.

Февраль 19-тан 25-ке чедир үеде Сайгоннуң девискээринде болгаш Меконг хемниң адырында дайылдажып турар патриоттар 32 ажыг таңныыл черин чок кылган азы сортап үнүп чорууруңче дайзынны албадаан, а ол ышкаш 200 хире таңныыл черин бузааш болгаш боолаан, дайзын аар чидириглерге таварышкан. Чүгле февраль 25-те безин Лонгхань, Плейку болгаш Дананг девискээрлеринге американнар 100 ажыг кижизин өлүрткен, балыглаттырган.

ПЕКИНДЕ ЁЗУЛАЛДАР

ПЕКИН. (СЭТА). Кыдат-америк чугаалажыышкыннарының доозулганының болгаш ол чугаалажыышкыннарның дугайында кады кылган дыңнадыгны Шанхайга парлап үндүрген соонда КУР-нун Күрүне чөвүлелиниң премьери Чжоу Энь-лай Пекинде чанып келген.

Пекин аэродромунга Чжоу Энь-лайны болгаш оон бөлүүн Мао Цзэ-дунуң кадайы Цзян Цин баштадыр бүгү пекин чагырыкчылар уткуп алган. Ында хайгааракчыларның демдеглээни-биле алырга, аэродромга буржуаз-демократтыг партияларның чамдык төлээлекчилери, «культура революциязының» үезинде ээде кижизиндери-биле чоруткан чамдык ажылдакчылар база турган. Самолёттуң чадазындан дүжүп келген Чжоу Энь-лай Цзи Пэн-фэй, Цяо Гуань-хуа оларны барабаннарның даажы-биле уткаан. Чыылганнар «делегей херектеринге Мао дарганың революстуг шугуму шиитпирлиг деткип турбис» деп алгырышкан турган.

Бо үеде Мао Цзэ-дунуң Каттышкан Штаттар-биле чоокшулажырынче чорудуп турар даштыкы политиктиг шугумун дээди кыдат удуртукчу «чүүлдүзүнүп» база «деткип турарын» Пекинниң ындыг уткуп алыышкын-биле көргүзер дээни тодаргай-дыр.

Даштыкы политика Мао Цзэ-дунуң «революстуг шугумунуң» кандыг тиилелгезинге алдар кылдыр ол «тиилелгеге» ужуражыышкынны организастаан? — деп айтырыг саадышн турар.

„Бодалымның оюннарынга“ хамаарыштыр

БОТТУГ, ДЭЭШТИГ УДУРТУЛГА ХЕРЕК

Бойдустуң ялзы-бүрү байлактарының кижиге ажык-дуззазының дугайын чогаалчы тодаргай бижиц, ону камгалап, кадагалаарынче оңза кичээнгейни салып, чоннну кыйгырып турарынга дыка-ла таарзынып каттыштым. Шынап-ла, бойдустуң ажыын көрбейн баар таварылга кижи ниитилелинде чок.

Бо ажыктыг чугаага хамаарыштыр ажылдап, чурттап турар черимде байдалды бижикседим. Бай-Тайгада Шуйнуң кадыкшылдылга школазында башкылап турар мен. Школа тургустунганындан бээр эрткен он ажыг чылдарның иштинде аңаа Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга районнардан келген хөй уруглар өөредилгезин доозуп, кадыын экижидип алгаш, чанып чоруткулаан.

Шуй хемниң Барлыкка каттышкан аксында чүүл-бүрү чадаң үвүтер, кат аймаа, ынылтар, шулуржын балыы чыдар кара суглар аразында чараш чурумалдыг черде бо школаның туткан. Ооң мурнуу талазында калбак ногаан ээзиң бар.

Ол бала таварылга эвес, чүге дээрге ылыт сериин, арыг агаарлыг чер, арыг урутларның кадыкшылдырынга улуг салдарлыг. Ынчангаш олар ывак школазындан чартыр хоон чок болуруп башкылар көрүп келген бис. Школага бир-ле дугаар келген уруглар оон-биле таныжылгазын чогум-на үк ногаан арга-эзимни камгалаар, өстүрер дугайында беседалар-биле эгелеп турар бис. Ынчангаш уруглар ону орт айыылындан ... тиң, балык-байлактың камгалалын, ниитилелге ажыктыг ажыглалын дыка кошкак тургускан. Ак-Довурак хоорайдан, Кызыл-Мажалык болгаш өске-даа суурлардан келгилээн машиналарлыг хөй кижилер, ылаңгыя күскү үеде, ол байлакты кандыг-даа хыналда чок төтчеглеп, амы-хуузунуң эрге-ажыынга ажыглаар чоруктар хөй. Оларны ажыглаар аргазы база хайыра чок. Чижээ, Ак-Хем, Барлык, Шуй уннарында хөй кат-чимисти демир шүүрлер-биле оларның будуктарын сыл, хайыра чок чыгганындан кат-чимис сывы курглаан.

Хөй кат-чимис-биле байлак, оон сывы чүс-чүс га черлерни сырый шыва ап үнер Ак-Хем ээнниниң эң сырый кат сыптарлыг черлеринден тудут ыжы кезип белеткен, ону арыгдан үндүр соортуруңге кат сыптарын таптай бастырып, кургадып, бодал чок төтчетлекчи чорукту кылып турар участокту тургузарын Бай-Тайга районнуң ыяш ажыл-агый салбырынын «Тээли» совхозка чөпшээржини чөптүг бе?

Бистиң школаның бөлүк өөреникчилери эрткен чылдың августа Шуй унунда боттарының лагеринге дыштанып турган. Барлык унунга бөлүк төтчетлекчилер четки салып, карбит чазылдырып, балык шүүреп турганын көргеш, суурга кээп улуг улуска дыңнаткан. Оларга чоокшулап бар чыдырда, дугаарын шып каан «ГАЗ-63» маркалыг автомашинага ол төтчеглекчилер олуруп кааш, четтирбейн ... школа ынчаш арга-эзим чоогунда турар өөредилге, организация черлериниң ажылдакчыларынга бойдус камгалаар талазы-биле хөй-ниити инспекторларының документилерин тыксып, оларны тускай семинарларга чүге өөредип болбазыл? Школачыларга ногаан арга-эзимниң онуктериниң херек демдектерин тыксып, тускай организацияларын-даа тургузуп болган. Школаның башкылары өөреникчилерге ол талазы-биле чамдык кижизидилге, организакчы ажылды чорудуп турар-даа болза, районнуң ыяш ажыл-агый чери оларны деткивейн, боттуг дузаны көргүспейн келген.

Бо чижектерден алгаш көөрге безин, ол чугула ажылды боттуг, дээштиг удурттулгага алыры чугула.

Б. БАРБА.

ЧҮГЛЕ АҢ-МЕҢ, КАТ-ЧИМИСТИ ЭВЕС...

Чогаалчының эгелээн улуг ажык чугаазынга хамаарыштыр, номчукчу эш-өөрүң саналонаалынга чүүлдүгзүнүп каттыышаам, торээн тыва черимниң иштинде чаштынып чыдар эртине-байлактар, ам-даа элбек бар деп бүзүреп, дараазында каш состу бижидим.

Ажык-Бүрен, Сой-Бүрен, Ажай-Буурул-Алдын-Казыы хемнерже кирер агып чыдар улуг, биче хемчигештер, даг ... ол байлактар бар болуп болуруп база көргүзүп турар. Улуг-Ажык бажында ол ак кожээни тоштап хайгаарап көөрге, мында кандыг бир-ле ужуктер, дурулдер барын эскерип болур. Оон ырак эвесте улуг хорум бар. Черле ынчаш тоогуңуң ол бүгү тоолзуг туруксалдарының дугайын бодап орарга, ниитилел хогжүлдезиниң кайы-бир үе-чадазында маңаа эртине-байлак, орап-чурт дээш ... ... бээр-биле хайыра чок кылып турар эвес, а чогуур албан организация черлеринден ук байлакты ниитилелге ажыктыг кылдыр белеткеп, күрүнеге дужаар чөпшээрелдиг келген кижилер безин ол байлакты камныг ажылдавас чоруктар ам-даа бар. Чижээ, Оттук-Даштың шыналарындан эрткен күзүн кат чыган кижилер хөй га черде кат сыптарын кургадыр сып, таптай базып каапкан.

Терлиг-Хаяның мөңгүн суу бүдүрүлгезиниң чамдык ажылдакчылары те, чуңма, элик, хүлбүс болгаш өске-даа аңнарны чөпшээрел чок өлүрүп турганын илереткен, оларны кезеткен. Чижээ, ... сывын чөпшээрел чок ап кааш, бодунга ажылдаан хамнаты Ивановту торгаан.

Чер-черде хөй-ниити организациялары, бойдус камгалалының ниитилелдери чурттакчы чон ортузунга тайылбыр ажылын калбартып, төтчеглекчилер-биле демисел-ле чорудуп турган, кат-чимис, балык, өлүк белеткээр чөпшээрелдиг кижилер ук ажылды кылып турган, бойдус байлаан үр үеде камныг, ажыктыг ажыглаарынче кичээнгей салып, ону доктаамал хайгааралга, хыналдага алырын дээштиг боттандырар хуулгаазыныг.

Б. МАНДЫП-ООЛ.

ТАЛЧЫГАШ

Кызыл-Шаңчыг ужунга чокпак-чокпак тоолар хаажылаан дециек черге хой кадарып күзөп турган бис. Мен хоюмну даады-ла ... гилчин эзеп, чайдыцейин чыдыр. Канчангаш-ла көөрүмге мендеп чаарби хире базым черде, ховуның ... кара чаңгыс тал сагзацайнып ...

Ч. СЮРЮН.

Мөңгүн-Тайга районну.

КАМНЫГ, АЖЫКТЫГ АЖЫГЛААР

Чогаалчы С. Сарыг-оолдуң «Бодалымның оюннары» деп чугааны номчуп орарга, ...

С. КЕНДЕН.

Каа-Хем район.

Спорт

Секция ажыттынган

Мен Кызылдың педагогика институдунуң биохимия факультедин дооскаш, Хову-Аксынга ажылдап эгелээш, аңаа хостуг хүрештиң секциязын организастааш, спорттуң бо хевиринге бодумнуң арга-мергежилимни аныяк мөгелерге өөредип келдим. Амгы үеде секцияда «Тыва кобальт» комбинаттың аныяктары, школаның өөреникчилери ниитизи-биле 30 ажыг мөге хаара туттунган. Олар секцияга улуг сонуургал-биле кээп, хүрештиң аргаларын билип ап турарлар.

Эрткен чылдың төнчүзүнде бистиң чыынды командавыс республиканың «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң хостуг хүрешке бирги чери дээш маргылдаазынга бир дугаар киришкеш, команда талазы-биле үшкү черни алганывыс багай эвес түңнел. Ол маргылдаага мээң өөреникчилерим Александр Артына биле Михаил Медовиков деңзи аайы-биле хууда нийги черлерни алганнар.

З. ООРЖАК,

суурда «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң даргазы.

Ажылы экижээн

Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунда күш-культура болгаш спорт ажылы сөөлгү чылдарда эльээ экижээн. Суурнуң чурттакчыларының ... лурунче улуг кичээнгейни салып турар.

Совхозта ... хүрештиң, шыгаар ... теннистиң, хаак спортунуң ...

М. ЧИГЖИТ-ООЛ.

Дыштаныр хүннерде

Март 4-те хоорай-нга театрынга «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң ...

Ажык экранга

МАРТ 4-те
МОСКВАДАН
...
КЫЗЫЛДАН
...
МОСКВАДАН
...

Мергелдейге чагаалар

ШИВИНИҢ ХОМУДАЛЫ

1971 чыл ...

Т. САРЫГЛАР.

Лидия Самбуевна Доругул-оол ... Ч. КАРА-КҮСКЕНИҢ фотозу.

УТТУНДУРГАН ТЕАТР

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» колхоз ...

Мергеп Мергенович, ...

Ш. ДОНГАК.

Бай-Тайга район.

МООН СОҢГААР КАНЧААРЫЛ?

1970 чылдың декабрьда бээр Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң малчыннарынга солун, сеткүүл, чагаа, бижик чедирип, почтачылап келди. ...

Д. ХАЖИКИ.

Хамаатыларның кичээнгейинге

Чаа бажың алыр база бажыңын алгыжар дээш ... 1972 чылдың февраль 1-ден апрель 1-ге чедир ...

1. Күш-ажыл дептери.
2. Техниктиг инвентеризация бюрозунуң шынзылгазы.
3. Паспорт.
4. ...

ХООРКҮҮСКОМ.

Конкурска киржиңер

Тываның күрүнениң «Саян» ансамбльнга концерт программазының чарлакчыларының конкурзун чарлап тур.

Үк конкурска 18 харлан 25 харга чедир назылыг тыва, орус дылдарга ...

Конкурс 1972 чылдың март 10-даа 14 шакта филармонияның ...

АГААР

Бөгүн республиканың ...

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

«КАРАККА ШЫЛАНЧЫЫН АА!»

Мындыг чугааны Мөңгүн-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» колхозунуң товуу — ...

А. КАРА-КЫС.

САААНЧЫНЫҢ ХОЛДАРЫ

...

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫНЫ.

КИНО

МАРТ 4-те
...

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, ... килдизиниң 21-47, үлегүр килдизиниң 22-64, ... 41-27, ... бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. ...

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер ... республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00372

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 чыл. МАРТ 5 ВОСКРЕСЕНЬЕ. № [illegible]. Өртээ 2 көп.

Н. В. ПОДГОРНЫЙ ШЕЙХ МУДЖИБУР РАХМАННЫ ХҮЛЭЭП АЛГАН

Март 3-те Кремльге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорный Совет чазактың чалалгазын ёзугаар албан ёзузунуң аап-чоруун кылып Совет Эвилелинде чоруп турар Бангладеш Улус Республиканың Премьер-Министри шейх Муджибур Рахманны хүлээп алган. Премьер-Министр-биле кады даштыкы херектер министри М. Абдус Самад, Даштыкы херектер министерствозунуң секретары С. А. Карим, а ол Бангладеш Улус Республиканың Совет Эвилелинде элчини Шамсур Рахман киришкен.

Н. В. Подгорный шейх Муджибур Рахманга болгаш оон үдеп чоруур кижилерге чылыг байырны чедирген. Чаа амыдыралдың тургузуушкунунга улам ылайгы чедиишкиннерни чедип алырын күзээн күзээшкиннерни Бангладештиң улузунга ол дамчыткан.

Шейх Муджибур Рахман хамаарышкаас чорук дээш демиселге бодунуң чуртунуң улузунга көргүскен дузаламчы дээш сеткил-сагыштың ханызындан өөрүп четтиришкинин илергейлээн.

Чылыг найыралчы байдалга болган беседаның үезинде ийи чурттуң аразында найыралдыг болгаш кады ажылдажылганы улам ыңай быжыглап, хөгжүдери-биле холбашкан айтырыгларны, а ол ышкаш делегейниң чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген.

Беседага ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко, ССРЭ-ниң Бангладеш Улус Республиказа элчини В. Ф. Попов олар киришкен.

(СЭТА).

ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ БОЛГАШ СПОРТ

Дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлеринге кадыкшылга-спорт ажылын улам экижидер база кадыкшылга-спортчу лагерьлерни тургузар хемчеглерни ап чорударын «Дээди өөредилге черлериниң студентилериниң база тускай ортумак өөредилге черлериниң сургуулдарының материалдыг болгаш чуртталга-амыдырал байдалын экижидер хемчеглер дугайында» СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында айыткан.

ССРЭ-де күш-культураны болгаш спортту социалистиг культураның чарылбас кезээ, чаа кижини хевирлээр кижизидилгениң бир чепсээ кылдыр көрүп турар. Ол кедизинде барып улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырынга ажылдаар специалистерниң кадыын быжыглаар, мергежилдиг спортчуларны белеткээринге дузалаар. Ынчангаш партия Төп Комитеди болгаш Совет чазак өөче кичээнгейни салып турар чылдагааны ында.

Айыткан хемчеглерни амыдыралга боттандырар дээш Тываның дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң партия, комсомол организациялары, башкылар коллективтери күш-культура болгаш спорт ажылын экижидеринче угланган чамдык хемчеглерни ап чорудкан.

Спорттуң материалдыг баазазы мурнуку чылдардан элээн экижээн. Дээди болгаш ортумак өөредилге черлери мергежилдиг күш-культура башкылары-биле хандыртынган. Ооң түңнелинде студентилерниң болгаш сургуулдарның спортчу мергежили бедээн, янзы-бүрү секцияларда киржип турар аныяктарның саны дыка көвүдээн. Республиканың, эки тура спорт ниитилелдериниң база зонаның бирги чери дээш эртип турар спартакиадаларга, маргылдааларга Кызылдың дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң командалары идепкейлиг киржип келген. Найысылалдың педагогика институдунуң, кедээ ажыл-агый техникумунуң, башкы училищезиниң студентилери болгаш сургуулдары спорттуң янзы-бүрү хевирлериниң маргылдааларынга киржип, чаңгыс удаа эвес шаңналдыг черлерни ап, мактадып турар.

Өөредилге черлеринден мергежилдиг спортчулар өзүп үнген. Оларга педагогика институдун эртиен чылын дооскан кар хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери Ондар Өргелээр, мөге Ооржак Эрей-оол, башкы училищезиниң доозунчузу, хаакчы Семён Бай-Кара, № 3 кедээ профессионал-техниктиг училищениң сургуулу, спорт мастеринге кандидат Владимир Седип-оол болгаш өскелери-даа хамааржыр болур. Өөредилге черлерин доосканнар кедээде, школаларда күш-культура болгаш спорт ажылын экижидер хемчеглерге киржип, бодунуң мергежээн спортунга секцияларны тургускаш, ында тренерлеп ажылдап турар. Чамдык студентилер болгаш сургуулдар өөренип турааш, бодунуң билири спортунга тренерлеп ажылдап турарын спорт ажылын сайзырадырынга биче эвес салыышкын кылдыр чептүү-биле мактаар ужурлуг.

Сургуулдарны күш-культурага болгаш спортка массалыы-биле хаара тудар хемчеглерни Кызылдың кедээ ажыл-агый техникумунуң башкылар коллективи сөөлгү чылдарда элээн экижиткен. Спорт талазы-биле көскү агитация болгаш оон ажык-дузазының дугайында пропаганда ажылын калбартып чорудкан. Өөренип турар бүгү аныяктарның 70 хуузу спорттуң янзы-бүрү хевирлеринде хаара туттунган. Техникумга чылдың-на спартакиаданы эрттирери чаңчыл болган. Курс, группа бүрүзү аңаа киржирде боттарының шилип алганы тускай спортчу хептиг, эмблемалыг болур. Ол сургуулдарны күш-культураның херээнге хаара тударының эки аргазы болуп турар. Ынчангаш өөредилге черинде спорт массалыг болу берген, мергежилдиг аныяктар шылгарап үнгүлээн. Кылдынган ажылда күш-культура башкызы Иван Кузьмич Сложевскийниң киирген салыышкыны биче эвес.

Педагогика институдунда факультеттер, курстар аразында спорттуң хөй хевиринге маргылдааларны январьдан эгелээн, ооң түңнелин чыл төнчүзүнде үндүрерин чурумчуткан. Ол студентилерни спортка хандыкшыдарынга дыка салдарлыг болу берген.

Башкы училищезинде спорт ажылы экижээн. Ооң хереңизи сургуулдарның маргылдааларга идепкейлиг киржип, мергежилиниң бедиин көргүзүп турары болур. Училищениң спортчулары чоокта чаа болуп эрткен республиканың профэвилел-комсомолдуң хаан кроззунга эки көргүзүглүг болуп, үшкү черни ээлээн.

Тываның дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде спорт ажылында ам-даа чедир кылдынмайн турар чүүлдер эвээш эвес. Эң-не кол чүве — массалыг болурун ам-даа чедип албаан. Күш-культурниктерның саны эвээш, мергежили чавыс, бедик разрядчыларны белеткевейн турар. 3350 студентиниң болгаш сургуулдуң иштинден эрткен чылын чүгле ийи кижи бирги разрядтың нормазын дужааган. Спорттуң национал хевирлерин нептередир, секцияларын тургузар хемчеглерни өөредилге черлеринде албайн турары четпес. Аңаа аныяктарны хаара тудар ажылды чорудары эргежок чугула. Чамдык өөредилге черлеринде спорт шөлдери негелдеге дүүштүр кылдынмаан. Ол чорук аныяктарны күш-культураже хандыкшыдар ажылды калбартып чорударынга шаптыктап турар. Үстүнде айыткан четпестерни, өске-даа чедир кылдынмайн турар чүүлдерни чайладыр дээш боттуг хемчеглерни алыры өөредилге черлеринде партия, комсомол, профэвилел организацияларының болгаш эки тура спорт ниитилелдериниң чугула херээ.

Күш-ажылга болгаш чурт камгалалынга белен болурунуң Бүгү-эвилелдиң чаа күш-культура комплексизин 1972 чылдың март 1-ден боттандырып эгелээн. Ынчангаш өөредилге черлериниң комсомол организациялары комсомолчу болгаш аныяк кижи бүрүзү ооң нормазын дужаарын чедип алган турзун дээш ажылды чорудар ужурлуг.

«Өөредилге чорудулгазын, бүдүрүлге практиказын шын организастаар, студентилерниң дыштанылгазын болгаш боттывынгыр уран чүүлдү, күш-культураны, спортту сайзырадыр, ниити чуртталга черлеринге амыдыралдың таарымчалыг байдалдары, студентилерге материалдыг дуза база оларның бүгү-ле ажыл-херектеринге таарымчалыг байдалды тургузар дугайында сагыш човаашкын дээрге үүрмек айтырыг эвес-тир, эштер, ол дээрге бедик мергежилдиг специалистерни өөредип, кижизидериниң чугула негелдези болур-дур» деп, студентилерниң Бүгү-эвилел слёдунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежнев чугаалаан.

Ол негелдени күүседири Тываның дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң мурнунда чугула сорулга болур.

Республикада хайныышкынныг ажыл-иш

«Тес-Хем» совхозтуң мурнакчы тракторизи Ажыл-оол Сульдум СЭКП-ның XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлериниң амыдыралга боттандырарынга бодунуң улуг-хуузун база киирип турар. Амгы үеде ол бодунуң тракторун биле хар доктаадыр черде ажылдап турар.

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында СЭКП Төп Комитединиң доктаалы ону чаа-чаа ажыл-херектерже улам сорук киирген.

ЧУРУКТА: бригадир М. Арапчор биле А. Сульдум (оң талазында).

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

ТҮҢНЕЛДИ ҮНДҮРГЕН

Госку беш чылдың баштайгы чылында алган социалистиг хүлээлгелерни Бии-Хем районнуң харылзаа бөлдириниң коллективи чедиишкинниг күүсеткен. Эрткен чылдың [illegible] болгаш дөрткү кварталдарында харылзаа белдири бедик көргүзүглерни чедип алган, республиканың харылзаа [illegible] Кызыл туг-биле шаңнаткаш, быжыы-биле тудуп турар.

Эрткен чылда салбырлар, ажылакчылар өртүзүнга калбарган чарышты түңнелдиг коллективке февральдың сөөлгү хүннериниң бирээзинде чуулгаажып берген. Эрткен чылын коллектив бүдүрүлге планын 102 хуу күүсеткен. Салбырлар аразынга калбарган социалистиг чарышка бирги черни алган Туран хоорайда бирги салбырның начальниги Л. Шульгина коллективи коммунистиг күш-ажылдың шалыңчызы деп атты чедип алган.

Салбырларның, бөлүктерниң мурнакчы 45 ажылакчызынга аккы шаңналын тывыскан. Бирги, ийиги, үшкү шаңналдарны Л. Шульгина, Л. Киреева, Л. Михайлова олар алган. Ниити шаңналдың түңү 1320 ажык рубль болган. Коммунистиг күш-ажылдың шалыңчызы деп атты база тывыскан.

Бо чылдың эрткен айларында коллектив эки түңнелдерни чедип алган. Январь, февраль айларда алган социалистиг хүлээлгелер күүседиринге болгаш бирги кварталдың планның [illegible] хүлээлгелерни ажыр күүседир [illegible] салбырларның коллективтери ажылакчы бүрүзү күжүн, билиин салып ажылдап турарлар.

Ю. ЧАПЫЕВ.

РЕПОРТАЖ

МУРНАКЧЫ БРИГАДАДА

Хемчиктиң солагай талакы [illegible] үр чоктааш улуг орукта бистиң автомобиливис хар дувунуң соонга бүргүледир [illegible] Алдан-Маадыр суур каны сөп дээш туткан ор. Ол ынчаар [illegible] Сарыг-Буура сүт-бериир фермазының чоогунга чеде хонуп келген болдувус.

— Мындыг улуг-улуг бежыңнарлыг чүү суурж[illegible] — деп, бистиң-биле кады чораан [illegible] чоруп турары ол айтырды.

— Сүт-берикчи фермазы-дыр.

— Чурттаалга бажыңнары дөрдии эки-дир аа. Чадаананың кожуу чоруур № 463 механизаны түттү ирги бе?

— Механизаның тудугжу шеверлериниң киришкен тудуу бо районда кайда боор. Оларны-ла болгай. Бо орук бисти совхоз суурунга удаавас чедирер боор. Ында база тудуг чудут.

— Өргү-Шол, Кара-Даг деп [illegible] кара тайга ол-ла боор аа?

— Ол чер моон көзүлбес. Даарта ынаар үзаатып бис.

Мынчаар [illegible] Алдан-Маадыр [illegible] Суурнуң алдын ужунуң кедээ талазында чаа кварталг. № 463 механизастаан [illegible] рының күш-ажылчы салыышкыны.

Совхоз конторазының кедээ талазында чаа тудуг чайынды бөдүк кижи чүдүк кыпрында дыштаныш, ажыл-иштиң дугайын [illegible] олурда, [illegible] чеде бердивис. Ажылдаарынга шаптык чок кылдыр [illegible] кеттинген, хөй куруузу аныяктарлыг бригада-биле ыңдыр солушкаш, чугааланы бердивис.

— Чадааның кожуун чоруур механизаның комсомолчу-аныяктардан тургустунган бригадазы-дыр бо. Коммунистиг күш-ажыл дээш [illegible] киришкен 1971 чылдың төнчүзүнде ол бедик атты бистиң бригада чаалап алган — деп, Норбу Суворов чугаалашкаш, ажыл дуганым бо кижи эки чугаалап берип болур дээш, кызыл свитерлиг күнер кара оолче көрүнди.

Каттырынгылаа чашкы шырайлыг аныяк эр, өөрүнүң аразындан турда, уштап кылган келгеш. Бригаданың ажыл-херээн биске таныштырды:

— Бистиң бригадада 12 комсомолчу, оон алгызы дуруктанган [illegible] ийи коммунист, база ниити кижи [illegible] эвес ийи кижи бар. 1971 чылда бригада планнын 150 хуу күүсеткен. Бердинген даалганы болгаш хүлээлгени чедиишкиннииг күүседир дээш ажылывыстың темпизин дүргедетпишаан, кылгаа ниити шыпарынче ки[illegible] салып турар бис. 1972 чылда хөй ажылдарны кылыр бис. Ийи болгаш дөрт аал ниити чурттаар 14 чурттаалга бажыңын тудар ийикпе, азы 300 муң рубльдиң ажылын [illegible] Чаалап алган бедик адывыс [illegible] Ленин ордениниң эдилекчизи Хомушку Чимит-Доржунуң удуртканы коммунистиг күш-ажыл бригадазы-биле социалистиг чарыштыг бис. Бирги кварталда ийи аал ниити чурттаар ийи бажың тудар онаалганың ийизин тудуп дооскаш, бирээзин эгелеп турары бис бо. Январьда планны 164 хуу күүсеткен бис. Февральды база ажык турар. Ол болза ам бригадирниң хүлээлгезин күүседип турар Саая Кок-оолдуң чугаазы-дыр.

Ол аразында бригаданың бызаңчылары дөрбелчин чудуктарны дем-биле ködüрүп экеен, бажың ханазын шалыкын салып, азыглар киириштирилгезин шеверлеп ап турар.

— Ажылывыстың байдалын 15 хонуктап, чамдыкта айлап бүдүрүлге хуралынга чугаалажып, четпестерни илередип, ол-шаавын сайгарып турарывыс чаңчыл болган. Тудуп турарывыс бо бажыңны [illegible]. 20 улуг өөрениш ийи кадыг школа тудугунга киржип ажылдаар бис. Неделя бүрүзүнүң адак хонуунда чагаа ажылдааш, воскресенье сайында Чадаанага бажыңнарывыска дыштанып ап турар бис. Мында чурттаар чериңиис база эвес. Четпес чүве — бистиң ажылывысты механизастаар чудуктарывыс турары. Аар чудуктарны, дээвир кырынче шелакты холдиле кодуруп үндүрүп турар-дыр бис — деп, хоочун тудугчу Монгуш Ортун бригадирниң чугаазынга немеп кагды.

Комсомолчу-аныяктарның бригадазының ниитилериниң найыралдыг деңнииг күжү, бердингең үүлени шынарлыг бүдүрерин шиитпирлээн бедик үре-түңнелдиг боор турар. Владимир Куулар, Монгуш Шенегов, Хомалыг Бегзи, Норбу Суворов, Монгуш Ортун, Монгуш Дамба болгаш оон-даа өскелерниң аттары коллективтиң чоргааралдарының аразында. Ол бригадада дүрүжүлгеліг бызаңчылар Саая Дастан (чогум бо бригаданың удуртукчузу ол, амдызында [illegible]). Хомалыг Бегзи. Монгуш Ортун тудугга 10 ажыг чыл ажылдап турар. Олар бригаданың аныяк ажылчыларын 2—3 разрядтыг кижилерни кылдыр өөреткеннер.

Оларның ажылынга эки дипшиклерни күзээш, чорувусту уламчылап, Өргү-Шол хой[illegible] бригадазынче [illegible] вые.

М. СЕВЕН.

Тарылгага белеткел

Часкы тарылгага белеткелдерни Чөөн-Хемчик районнуң колхоз, совхозтары калбак фронт-биле чорудуп турар.

Тараа культураларының үрезин белеткелин болгаш арыглаашкынын «Чыраа-Бажы», «Сүт-Хөл», «Большевик» совхозтар дооскан.

Частың баштайгы айы эгелээн. Ынчангаш районнуң бүгү ажыл-агыйларында суггатчы звеноларны тургускан.

Н. МААДЫ.

Дугуржулгага ат салган

Март 2-де ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле күрүне Комитединге үлетпүр болгаш өске-даа объектилерни тударынга ССРЭ-ниң болгаш Бангладештиң аразында экономиктиг база техниктиг кады ажылдажылга дугайында дугуржулгага болгаш чурттуң экономиказының амыдыралчы чугула адырларын катап тургузарынга Бангладештиң улузунга эргежок чугула дузаламчы көргүзер дугайында дугуржулгага ат салган.

СОВЕТ-БАНГЛАДЕШ ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

Март 3-те Кремльге ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинниң болгаш Совет чазактың чалалганың ёзугаар албанның аап-чоруун кылып Совет Эвилелинде келген Бангладеш Улус Республиканың Премьер-Министри шейх Муджибур Рахманның аразында чугаалажыышкыннар доозалган. Ук чугаалажыышкыннар чүректиң ханызындан болгаш найыралчы билчиишкинниң байдалынга эрткен.

Чугаалажыышкыннарга совет талазын киришкеннер: СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары Н. К. Байбаков, В. Н. Новиков, ССРЭ-ниң министрлери А. А. Громыко, А. А. Гречко, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле күрүне комитединиң даргазы С. А. Скачков, ССРЭ-ниң даштыкы садыг министриниң бирги оралакчызы М. Р. Кузьмин, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң оралакчызы Н. П. Фирюбин, ССРЭ-ниң Бангладеш Улус Республиказында элчини В. Ф. Попов болгаш өскелер-даа:

Бангладеш талазын: даштыкы херектер министри М. Абдус Самад болгаш албанның өске-даа кижилери.

(СЭТА).

Декларацияга ат салган

Март 3-те Кремльге ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин болгаш Бангладеш Улус Республиканың Премьер-Министри шейх Муджибур Рахман баштыңнадыг байдалга «Совет Эвилелиниң болгаш Бангладеш Улус Республиканың кады кылган декларациязынга» ат салган.

Декларацияга ат салыр үезинде совет талазын эштер Д. С. Полянский, Б. Н. Пономарев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары Н. К. Байбаков, В. Н. Новиков, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко, ССРЭ-ниң камгалал министри, Совет Эвилелиниң Маршалы А. А. Гречко, ССРЭ-ниң кедээ ажыл-агый министри В. В. Мацкевич болгаш албанның өске-даа кижилери олурушкан.

Бангладеш талазын, Премьер-Министрни үдеп чоруур албанның кижилери олурушкан.

Декларацияны парлаалгага үндүрер.

(СЭТА).

БЕДИК ШАҢНАЛ

XI Кышкы Олимпий оюннарының түңнелдеринге холбаштыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын ёзугаар олимпийжи спортчуларның улуг болгуун ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаан.

Ленин ордени-биле ССРЭ-ниң спорттуң алдарлыг мастерлери В. П. Веденин болгаш Г. А. Кулакова шаңнаткан.

Спортчу улуг чедиишкиннери дээш Күш-ажылдың Кызыл Туг ордени-биле шаңнатканнарның аразында ССРЭ-ниң спорттуң алдарлыг мастерлери А. П. Рагулин, И. К. Роднина болгаш А. Н. Уланов, ССРЭ-ниң алдарлыг тренери П. К. Колчин болгаш өскелер-даа бар.

Спортчуларның улуг болуун «Хүндүлелдиң демдээ» ордени болгаш «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш», «Күш-ажылчы шылгарал дээш» деп медальдар-биле шаңнаан.

(СЭТА)

⊗ ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛДАРЫНГА УТКУШТУР ⊗

СЕПТЕЛГЕ ЧҮГЕ ХӨЖУДАП ТУРАРЫЛ?

Дагларның мээстери шокараартыр карандызап эгелээн, делгем шөлдерниң кырында моң-даа ынаам ак-көк түүлээ. [illegible] Өргүтар чурумның аары [illegible] чыдыр. Эгелеп турар частың тыныжын бо бүгүден көрүп болур. Чагыы чылдың ажыл-иштиң [illegible] ринге чедир үр эвес үе арткан.

[illegible] хову ажылдарынга техниканы ылак белеткеп алырындан кол хамааржыр. Бо чугула ажыл-херекти «Найырал» совхозта канчаар чорудуп турарыл?

«Найырал» совхоз — Улуг-Хемниң улуг тарааланг ажыл-агыйларының бирээзи. Ооң шөлдеринден мурнуку чылдарда [illegible] центнер чедир дүжүдү ап турган. Ат-сураглыг Аймырлыгның суггарылга системазы база мында болгай. Ынчангаш бо ажыл-агый чыл бүрүде-ле тараа культураларының бедик дүжүдүн ап болур аргалыг. Ынчалзажок сөөлгү ийи-үш чылдарда совхозка тарааның дүжүдү кудулап турар. Мыңаа чылдар чедирип турар четпес чүве болза, часкы тарылгага херектиг техниканы чогуур үезинде септеп, белеткеп албайн, ооң уламындан часкы хову ажылдары узамдыгып, агротехниктиг ховуксуусаллар хажыттынып турарында дер чугаалар болур.

Бо чазын-даа совхозта техника септелгези дүвүреңниг байдалда турар. Совхоз бо талазы-биле районнуң өске ажыл-агыйларындан кудуруктап турарын айтыр херек.

Эрткен чылдың дөрткү кварталында техника септелгезин мурнуку [illegible] шалыпчак чорудуп турган. «Ынчан техника септелгезиниң планы канчаар күүсеттингенил?» деп [illegible] совхозтуң кол инженери Юрий Афанасьевич Кокарев [illegible].

— Дөрткү кварталда 22 трактор септээр турганы, 25-ти септээн. 17 сеялканың оруунга 24-тү, 27 анзазының оруунга — 30-ну септээн.

— А бо чылдың баштай кварталында септелгениң байдалы кандыгыл?

— Мыңаа темп дыка кудулаан — деп, кол инженер мыңаа чугаалады. — Бо кварталда 35 трактор септээр ужурлуг улус бис. Амга чедиң ооң чүгле 13-үн септээн. Мында чөптүг-даа, чөптүг эвес-даа чылдагааннар бар чүве. Септелгениң темпизин оюнунмай берген чылдагааның механизаторлар чуүй кааш болбас. Канчалар кылган, шудуругунуп турарын демдеглээр херек. Чижээ, тракторист Михаил Дугар-Сүрүн, капнакчы Николай Чебытаев, дарган Лопсан Кан-оол, моторист Биче-оол Бижекей болгаш чамдык өске-даа механизаторлар хүнде кылыр ажылдың нормазын 120—150 хуу күүседип турарлар.

Ынчаарга ам четпес чүве чүл ынчаш?.. Бо айтырыгга кол инженер Юрий Кокарев-даа, МТМ эргелекчизи Александр Оповко-даа тула бергеннер. Чүге дээрге септелге ажылын организастаарында оларның хамааржыр четпестер турганы чугаалажыр-дыр.

— Мастерскаяның одалга системазы үрелгеш, ооң ниити барык-ла ай чынгам үеде соок турду. Ону кымның буруузу дээрил? — деп, МТМ эргелекчизи Александр Оповко мыңаа удур айтырыг салды.

— База-ла ол ышкаш, электростанциязының мотору үрелгеш, 10 шаа хонукта ток чок болган ужурунда кандыг-даа септелге ажылы чорутунмаан. Бо дээрге кымның-даа буруузу эвес-ле болгай — деп, кол инженер Юрий Кокарев МТМ эргелекчизинге удаиты.

Бо улуг үрелиишкиннерге кым-даа буруу чок деп болбас! Ажыл-херектиң байдалы дээш бүрүн харыысалганы чүктеп турар кол инженер биле МТМ эргелекчизи буруулуг болбайн аан. Оларны агартып болбас. Одалга системазын-даа, электри станциязын-даа үрелгиниң бо шагда [illegible] көрүп турганыл? Ынчап, шаңгыя септелгениң кайы тулук үезинде, ажыл-херекти харыылап турар кижилер оода-ла МТМ-ниң одалга системазын чүге кынап көрбээнил? Аңаа үрелиишкиниң баш удур чайладып болур турган-дыр.

Шак мындыг аа-харысалга чок чоруктуң түңнелинде ол совхозта техника септелгезиниң байдалы бергедээшкинниг апарган. Өске аар-сээр техниканы безин салавааска, ам-даа 25 тракторну септээр ужурлуг. Бо чиик чүве эвес. Ынчалза-даа демдеглеп болур эки чүве чүл дээрге, совхозтуң дирекциязы биле партком тургустунуп келген байдалды көрүп көрген, ооң соонда МТМ-ге техника септелгезин ийи ээлчег-биле чорудар деп шиитпирлээн болур. Күш-ажылды организастаарын экижиткеш, ооң сагылгазы-чурумун шыңгыырадыр, механизаторларга ажылдаарының таарымчалыг байдалдарын тургузар болза, септекчилер арткан техниканы кыска хуусаада доозуп болур аргалыг.

Бо ажыл-агыйда техника септелгезин хожудап турарынга «Сельхозтехниканың» Шагаан-Арыг салбыры база-ла хамааржып боор.

Чыл эгезинден бээр эргежок чугула дыка хөй көзенек-биле совхозту ол салбыр хандырбаан. Ооң уламындан септелге үргүлчү узуктелип, механизаторлар аваа турар ужурга таварыжып келген. Ам безин септекчилерге вентилятор, турар турарының муфтазы, дагыр-баск, поршень олар даа ышкаш, чугула көзектер кошкүр чок. Республиканың «Сельхозтехника» каттыжыышкынының ол көзектер-биле дарый хандырбас болза, септелге узамдыгып, [illegible] чугаа чок.

К. АРАКЧАА,
«Шынның» тускай корр.

Март 8-ке уткуштур

ТӨЛЕПТИГЛЕР

Бистиң төлептиг аныяктарывыс бүдүрүглелерде болгаш өөредилге черлеринде кайы хой. Үлегерлиг ажыл-ишти, быжыг сагылга-чуруму, алы өөредилгезиниң кызымак чоруу-биле олар бистиң өөртүр турар. Аныяктарның эки өгелээшкиннери, күш-ажылчы чедиишкиннери тоску беш чылдың довуралдарын хуусаа бетинде күүседиринге дузалап турар.

Төдөргей чижек. Кызыл хооралының тудугжуларындан Екатерина Краснобаеваның удурткан коммунистиг күш-ажылдың бригадазының кежигүннери Совет Эвилелиниң тургустунганының бээр 50 чыл болуушкунун төлептиг уткуур сорулга салып, бедиткен хүлээлгелерни алган.

Ол бригаданың комсомолчулары шеверлер ажылын механизастаарын чедип алыр дээш тускай бригаданы тургускан. Олар ай саның планын ийи хонук бурунгаар күүседип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, беш чылдың ийиги чылының планын декабрь 15-те күүседир сорулганы салган. Бо эгелээшкинни эштер Поломошникованың, Ельшованың бригадалары изии-биле чүүлдүгзүнүп деткип, эгелекчилерниң үлегери-биле ажылдың темпизин дүргедедип, шеверлелдиң шынарын бедидерин хүлээнгеннер.

Ылаңгыя Поломошникова баштаан кыстар эрткен айларда эки түңнелдерлиг болуп келген. Чоокта олар № 12 кварталда 6 дугаар чуртталга бажыңның шеверлээрин эки шынарлыг доосканнар. Краснобаеваның үлегерин эдергеннер ам ол-ла кварталда 280 олуттуг уруглар садының тудуун чедир кылырынче кирипкеннер. Мында шалыпчылар Зоя Таскаракова, Капитолина Плешакова, Зоя Түлүш болгаш өске-даа мурнакчылар бо тудугда штукатурлап, чугайлаар, доэулаар ажылдарны май байырлалынга чедир доозар сорулга салган.

Өөредилгезинге кызымак комсомолчуларның бирээзинге Кызылдың кодээ ажыл-агыйы техникумунуң доозукчузу Клара Балчый-оолду киирип болур. Ол ветеринария салбырын дооскаш, Тес-Хемге барып ажылдаарының дипломун алган. Бо доозукчу мурнуне экзаменнерин чүгле беш демдектерге дужааргаш, өөрүнүң-даа, башкыларының-даа макталын алган. Тускай эртемниг специалист болганының дипломун ап тура, коммунизмниң идейлиг тургузукчузу болурун, бодунуң чедип алган тускай эртемингe шынчы, төлептиг болурун, кодээ ажыл-агыйының хөгжүдериниң херээнге чогаадыкчы үлүүн киирерин хүлээнип ап, даңгыракка шынчы болурун чугаалаан.

ЧУРУКТАРДА: Кызылда № 48 тудуг эргелелинде эш Поломошникованың бригадазының шалыпчызы Зоя Таскаракова. Кызылдың кодээ ажыл-агыйы техникумунуң доозукчузу Клара Балчый-оол.

О. ОХЕМЧИКТИҢ сөзү, фотозу

Партия чырыдыышкынының четкизинде

ӨӨРЕДИЛГЕ АЖЫЛГА ДУЗАЛААР

«Коммунистерниң марксичи-ленинчи өөредилгезин чүгле бодунуң хемчээлиниң талазы-биле эвес, харын-даа бирги ээлчегде бодунуң идей-политиктиг ужур-дузазының талазы-биле улуг херек болур» деп партияның XXIV съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинге эш Л. И. Брежнев чугаалаан. 1971-72 өөредилге чылы партия өөредилгезиниң системазында СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин болгаш материалдарын ханызы-биле өөрениириниң чылы болган.

Чаа өөредилге чылында Бай-Тайга районда партия чырыдыышкынының бүгү хевирлеринде 48 школа ажылдап турар болгаш оларда 814 дыңнакчыны, ооң иштинден коммунистерниң 77 хуузун хаара тудкан. Партия өөредилгезиниң эге звенозунда 22 школаның он бирн экономиктиг билиглерниң үндезиннерин, ийи школа политиктиг билиглерниң үндезиннерин, а тос школа СЭКП-ниң XXIV съездизиниң материалдарын болгаш ортумак звенонуң он алды школазында партия төөгүзү, политэкономия, философия болгаш эртемниг коммунизмниң үндезиннерин өөренип турар. Коммунистиг күш-ажылдың алды школазында 123 кижи боттарының теоретиктиг болгаш практиктиг билиглерин бедидип турар. Район школаларында теоретиктиг дөрт семинарның дыңнакчылары иолдуунда башкылар, олар СЭКП-ниң XXIV съездизиниң материалдарындан «Чаа кижинин кижизидери — коммунизм тургузуушкунунуң кол сорулгаларының бирээзи» деп теманы өөренип турарлар.

СЭКП Тыва обкомунуң XI пленумунуң болгаш СЭКП райкомунуң пленумунуң доктаалдарын күүседир талазы-биле парткомнарның, партия эге организацияларының ап чорут-кан чамдык хемчеглери партия, комсомолдуң политиктиг өөредилгезиниң организастыг, идей-теоретиктиг болгаш методиктиг деңнелин бедидеринге улуг идигни чедирип турар апарган.

«Мурнакчы» колхозта партком (секретары эш М. Донгак) партияның болгаш комсомолдуң политөөредилгезин парткомнуң бюрозунга үш удаа, коммунистерниң нийти хуралынга бир удаа чугаалажып келгениниң түңнелинде 1970—71 өөредилге чылында «Мурнакчы» колхозтуң девискээринге партия өөредилгезиниң эге, ортумак болгаш дээди хевирлериниң школаларының дыңнакчылары өөредилге программаларын чедиишкинниг доозуп, дараазының чадаларынче шилчээн. Ылаңгыя дуржулгалыг пропагандист Х. Кудурукпайның пропагандистеп турары Мал-Чүректиң № 2 хойжу бригадазында партия төөгүзү өөренир школаның дыңнакчылары, Шуй ортумак школазынга С. Д. Ким-оолдуң пропагандистеп турганы «Партия дугайында беседалар» деп бөлгүмүнүң, О. Чедер-оолга удурткан политиктиг билигниң үндезиннерин өөренир эге школаның дыңнакчылары доозарының зачёттарын эки дужааганнар. Ол ышкаш «Тэээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырында партия организациязы (секретары О. Ойдуп), Ээр-Хавак сүт-бараан фермазында партия эге организациязы партия өөредилгезинче доктаамал кичээнгейни салып турар.

Кижилерниң политиктиг болгаш нийти билии бедээн тудум күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедиир болгаш күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле үнелеп ноорү улам бедип турар дээрзин дараазында фактылар көргүскен. 1971 чылдың көргүзүглери-биле алырга, «Тэээли» совхозтуң Кудукта хойжу бригадазының кежигүннери экономиктиг билиглерниң үндезиннерин өөренир политшколага өөренип турган. Хойжу бригада 1971 чылда районда бригадалар аразынга социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп, төрүүр 100 хойдан 87 хураганны камгалап алган. Ол бригаданың малчыннарындан 13 кижи бир хойдан 95—105 хураганны, 2,2—3 кг дүктү кыргып алган. Оларның иштинден С. Чүльдүм, А. Салчак, Х. Деспи, С. Бышкак, С. Кандан олар 101—105 хураганны менди доруктурганнар.

Бо бригадада хой оолдаашкыны түлүктелип турар. Бо хүннерде 2800 хой оолдаан, оларның хураганын менди доруктуруп алган. Малчыннар А. Салчак төрээн 236 хоюндан 241 хураганны, С. Чүльдүм 247 хоюндан — 250 хураганны, С. Чанзан-оол 237 хойдан — 240 хураганны менди камгалап алганнар. Бригаданың мурнакчы хойжуларының бирээзи Салчак Ары-биле ужурашкаш, беседалажып чугаалажырывга, мынчаар харылаар болду:

— Бо өөредилге чылында партияның политшколазында чүнү өөренип турар силер?

— Эрткен чылын экономиктиг билиглерниң үндезинин өөренир школаның бирги чылын дооскан улус бис, бо өөредилге чылында ол школаның ийиги чылын зоотехниктиг өөредилге-биле чергелештир өөренип турар бис.

— Сөөлгү кичээлге кандыг теманы өөрендиңер?

— Бис сөөлгү кичээливиске «Социалистиг чарышты организастаары. Мурнакчы дуржулганы — бүгү коллективке» деп теманы өөренген бис.

— 1972 чылда силерниң хүлээлгелериңер кандыгыл?

— 1972 чыл — тоску беш чылдың ийиги чылы болгай, мен бо чылын бистиң совхозта социалистиг чарыштың негелделериниң бирги черин ээлээр азы, тодаргайлаарга, 100 төрүүр хойдан 115 хураганны, бир хойдан 3 кг дүктү кыргып алыр болгаш 15 тонна мал чемин белеткеп алыр мен, а социалистиг чарышче «Хой ажылының мастери» С. Чүльдүмнү болгаш «Кара-Хөл» клохозтуң мурнакчы хойжузу И. Балчыйны кыйгырган мен — деп, чоргаарал-биле харылады.

Бо өөредилге чылында СЭКП ТК-ның «Социалистиг чарышты организастаарын улам экижидер дугайында» болгаш «Ажылчы чоннарның экономиктиг өөредилгезин экижидер хемчеглер дугайында» доктаалдарын өөренип эрткен соонда, малчыннар социалистиг чарышты калбартырынче болгаш экономика айтырыгларын хандыр өөрениринче улуг кичээнгейни салып турар апарганы бо чижектен илдең-дир.

Чаа өөредилге чылында «Мурнакчы» колхозтуң хойжу бригадаларында партия өөредилгезин үндезини-биле экижиткен. Ам ында эр-даа, херээжен-даа малчыннар партия, өөредилгезинден чыдып калбайн турар. Кичээлдерниң организастыы болгаш дээштии бедээн. А колхозтуң хойжу бригадаларында төрээн 5000 ажыг хойдан 131 хураганны артыкка камгалап алган.

Районда комсомолдуң политиктиг өөредилгези мурнуку чылдарда турганындан экижээн. 1971—72 өөредилге чылында политиктиг өөредилгениң 24 бөлгүмүнде 879 аныяктар, эге звенонуң 14 бөлгүмүнде 375 кижи, ортумак звенода 292 кижи, дээди звенода 35 кижи, а партия өөредилгезинде 196 комсомолчу өөренип турар.

Комсомолдуң политиктиг өөредилгезинге аныяктарны болгаш комсомолчуларны идепкейлиг кириштирип, оларның политиктиг билиглерин шиңгээдип алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар комсомол комитеттеринге «Мурнакчы» колхозта, Тэээли, Шуй ортумак, Кызыл-Даг сес чыл школаларында комсомол комитеттери хамааржыр. Ол организацияларда «Коммунистиг мөзү-шынар дугайында беседалар», «Бистиң ленинчи комсомолувус», «Коммунистиг күш-ажылдың школазы» болгаш «Партия дугайында беседалар» деп бөлгүмнер бедик утказыынарлыг эртип, дыңнакчыларга быжыг билиглерни берип турар.

Районда партияның болгаш комсомолдуң политшколаларында 74 пропагандистерниң 55-ки коммунистер. Партия өөредилгезинде экономиктиг школаларның көвүдээни-биле чергелештир специалистер болгаш удуртукчу кадрларның саны көвүдээн, эртем-билииниң, шынар составының талазы-биле деңнели элээн бедээн. Пропагандистерниң иштинден 54 кижи 3-тен 10 чыл стажтыг, 13 кижи 10 чылдан өрү стажтыг, а 48 кижи дээди эртемниг, артканы тускай ортумак эртемниглер. Пропагандистер Б. Барба, Х. Кудурукпай, С. Белек, М. Самдан олар кичээлдерин амыдырал-биле холбап, көргүзүг материалдарынга диапроектор, диафильмнер болгаш СЭКП-ниң XXIV съездизиниң материалдарының таблицаларын болгаш плакаттарын калбаа-биле ажыглап турарлар.

Райкомнуң политчырыдыышкын кабинеди дамчыштыр тус-тустап база группалар аайы-биле 19 пропагандиске консультацияларны чорут-кан. Ылаңгыя экономиктиг билиглерниң талазы-биле элээн хөй консультациялар болгулаан, чүге дээрге ол школаның өөредилге материалы (ному) амдыгаа чедир үнмээн болгай. Ол ышкаш районнуң радио четкизин дамчыштыр ол школаның дыңнакчыларынга болгаш пропагандистеринге 3 удаа беседаны чорут-кан.

Районда он ийи кижи составтыг методиктиг чөвүлел дөрт бөлүкке үлеттинген ажылдап турар. Ооң кежигүннери пропагандистерге консультацияларны кылып, кичээлдерге олурушкаш, боттарының ажыктыг сүмелерин берип турарлар.

Партияның болгаш комсомолдуң политиктиг өөредилгезин партия, комсомол организацияларының удуртуп турарында болгаш политшколаларның ажылында чамдык четпестер бисте бар. «Кара-Хөл» колхозта малчыннар ортузунда политшколалар болгаш зоотехөөредилгелер ам-даа чогуур негелдезинге чедир тургустунмаан.

Л. ДОПУЛ,
СЭКП Бай-Тайга райкомунуң секретары.

ТАЙҢГАДА ИШ

Адар-Төштүң болгаш Шелениң арга-эзимнеринде ыяш кезикчилериниң чепсек-херекселдериниң, тракторлар, автомашиналарның моторларының дааш-шимээни хүн бүрү соксавастаан. Тудугга херекглээр чудуктар, дилиг материалдары, Ийме, Хөр-Тайга школаларынга токпак белеткелин Чөөн-Хемчиктиң Ленин аттыг колхозунуң ишчилери үргүлчүлеп, ажылының темпизин шапкынчыдып турар.

— Беш чыл планын чедиишкиниг боттандырарынга күш-ажылчы үлүүн киирер дээш тудугжулар сорук киришкинниг ажылдап, аразында социалистиг чарышты калбарткан. Тудуг материалдарын белеткээрин март 30-де, токпакты апрель 15-те доозар сорулга салдынган. Ынчангаш тудугжуларның ийи звенозу Адар-Төш биле Шеле эзимнеринде ажылдап турар—деп, тудуг бригадазының бригадири Дамба Борбюевич Монгуш чугаалады.

Адар-Төште 13 кижи ажылдап турар, оларның даалгазы 2500 кубометр тудуг материалы. Ында моторлуг «Дружбаның» башкарыкчызы Монгуш Дүмен-Байыр эң шудургу ажылдап турар. Ол хүн бүрүде 25—40, чамдык хүннерде 50 хире кубометр чудуктарны кезип турар. Кестинген чудуктарны бир «ДТ-75» ,ийи «Беларусь» тракторлар-биле чер агынче бөле сөөртүрүп, ужурган ыяштың будуктарын аштап, ону өрттедирин база ол звенонуң кежигүннери кылып турар. Ол звено ам 600 ажыг кубометр чудукту белеткээн, ооң 300 ажыг кубометр тудуг объектизинде дүжүрткүнген.

Токпак белеткээр звено Ийме школазынга 350, Хөр-Тайга школазынга 250 кубометр одалга ыяжын тус-тус школалар девискээринге хап тургузар. Амдызында Ийме школазынга 150 кубометр ыяшты белеткеп тургускан.

Моторлуг хирээниң башкарыкчызы Монгуш Дүмен-Байыр, «ДТ-75» тракторнуң тракторизи эш Монгуш, коммунист эш Өлзей-оол, ыяш сөөртүр автомашинаның чолаачызы Тумат Базыр-оол, ол ышкаш Ховалыг Дүктүг-Эник, Сат Аков болгаш өске-даа мурнакчы ишчилерге тудугжулар чоргааралдын турар.

Ыяш белеткелчилериниң повары Ховалыг Сундуйнуң ажылы мактанчыг. Оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургускан. Шыдыраа, даалы болгаш радиоприёмник оларның турлаанда бар.

М. СЕВЕН.

КИЧЭЭНГЕЙ САЛЫР

Бистиң Жданов аттыг совхозтуң Чодураа салбырының тудуг бригадазында 20 кижи ажылдап турар. Олар амгы хүннерде совхозту электрижидеринге херекглээр электря чагыларын кезери-биле Адагаштыг-Каът деп черде ийи неделя ажыр ажылдап турар. Дөрт кижи ийи бензохирээ-биле ыяш ужуруп, чагыларны хемчээл аайы-биле одура кезип турар. Дөрт аът трактор эртип шыдавас берт черлерден ыяшты үндүр сөөртүп турар. Ийи «ДТ-75» трактор ыяшты орук чанында штабельче сөөртүп турар.

Ол ийи тракторну башкарган Андрей Сереңмаа биле Донгак Дүүре, чудук баглакчызы Ш. Базыр-оол биле П. Сүктер-оол штабельге чедир хүнде үш катап алды-чеди чагыны кожуп алгаш чедирип, дөрткү рейизи-биле суурда пилорама чанынче аппарып турар. Ылангыя тракторист Андрей Сереңмаа биле баглакчы Шаңгырлаа Базыр-оол хүн нормазын 130 хуу күүседип турар. Ыяш ужурар Делгер Доспаң-оол болгаш хемчээп доораар Василий Бегзи кылган ажылынга харысалгалыг, чагыларны эки шынарлыг белеткеп келгеннер.

Ыяш штабельдээр звено ажылын шудургу кылып, ыяш сөөртүр машинаны бичии-даа саадатпас. Чолаачы Донгак Кызылмаа 24 км черге хүнде үш-дөрт рейсти кылыптар.

Белеткээр ужурлуг 1200 чагыдан ийи неделя иштинде 400-тү суур төвүнде эккеп дүжүрген. Тайгада штабельдээн чагылардан аңгыда ам-даа 600 чагыны кезери арткан.

Ам ажылдың аажок берге үези келген. Чүл дээрге ыяш кезер чер тергиин берт.

Чуртту электрижидер деп ленинчи сорулганы тудуг бригадазы ыяк билип, кызып ажылдап турда, совхозта партия организациязы (секретары О. Тумбуу), ажылчын комитеди (даргазы Д. Дагбалдай), салбыр эргелекчизи Сарыг-оол Таспаанчык олар тудугжуларның амыдырал байдалынче сагыш салбайн турар.

Мону бадыткаары-биле каш чижектен көргүзейн. Будук өрттедип турар ажылчыннарга ажылчын хөректээштер бербээн. Кадыг ажыл кылып турар бөдүүн ажылчыннар аалдарындан аъш-чемниг кээп, ажылдап турар. Совхозта сүт-даа бар, дөрт, беш муң шээр болгаш бода-даа мал бар чүве-дир. Тайга-сын бажында 20-ле кижини сүт, эът-биле чүге хандырып болбас деп? Ажылчыннар дыштаныр хүнде аалдарынче чанып кээрдир. А понедельникте 24 км ырак тайгаже барын ажылдаары-биле олар ыяш сөөртүр машина кырынга сынмарлажып олургулаптар. Чамдыктары хүнезиннерин чүктээш, чадаг базып үнүптер. Олар ажылдаар турлаанга пат туруңкан келир. Туруңкан эштерге эки ажылдаары база-ла берге болбайн аан. Суббота келир. Оон-даа ажылчыннар 12 шакка чедир ажылдаа-ла, чок-ла болза чудуктар чүдүрүп каан машинага олуруптар, чок-ла болза 24 км черге чадаг кылаштаар.

Совхозта 2 чиник машина, улуг, биче ийи ветеринария машиназы, 5 чүък машиназы, 6 самосвал бар. Ажылчыннарны чүге чадаг кылаштадып турарларыл?

Совхозтуң удуртукчулары тудугжуларже кичээнгейни салбайн турары эллеп.

К. КОНГАР-ООЛ.
Улуг-Хем район, Жданов аттыг совхоз.

Партийжи темага

Бүзүрел болгаш негелде

Ындыг болуруңга Ленин өөредии чораан. Тоску беш чыл эки эгелээн. Ооң баштайгы чылы чедиишкинниг доозулган. Бистиң социалистиг бүдүрүглгевис дүрген темпилер-биле хөгжүп, ооң ажыктыг чоруу бедээн. Эртем-техниктиг депшилге дүрген хөгжээн. Улустуң амыдыралының чаагай байдалын бедидериниң талазы-биле чамдык хемчеглерни боттандырган. Амгы үеде Советтер чуртунуң ажыл-ишчилери беш чылдың ийиги чылының планныг сорулгаларын күүседир дээш ажылдап кирипкен. Хоорайларның болгаш кодээниң ажыл-ишчилери бедиткен чаа-чаа хүлээлгелерни ап турар. Социалистиг чарыш улам-на массалыг болгаш дээштиг апарган.

Бо ханы утка-шынарлыг, хөй талалыг база калбарыышкынныг, канчаар-даа аажок улуг хемчээлдиг тургузукчу ажылга партияның болгаш күрүнениң кадрларының ролю онза улуг, олар экономиканы, совет улустуң амыдырал-чуртталгазының бүгү талаларын эртемге үндезилеп удуртур хүлээлгелиглер. «Ниитилел амыдыралының бүгү талаларын удуртуру, массалар ортузунга организакчы болгаш политиктиг ажылдың деңнелин бедидери, кадрларны шилип алырын, таарыштыр тургузарын болгаш кижизидерин экижидери-биле чарылбас холбаалыг. Бистиң партиявыс ам бо талазы-биле улуг аргаларлыг» деп СЭКП-ниң XXIV съездизинге партия ТК-зының Отчёт илеткелин кылып тургаш эш Л. И. Брежнев чугаалаан.

Партия сөөлгү чылдарда кадрлар-биле ажылдың стилин могаг чокка сайзырангайжыдып келген болгаш сайзырангайжыдып турар. Практикада быжыы-биле бадыткаттынган чаа чүүлдүң утказы чүл дизе, кижилерге бүзүрел болгаш хүндүткел болур. Ынчалзажок ол чорук багай ажылдап турар кижилерден негелдени кошкадыр дээни ол эвес дээрзин Төп Комитет хөй удаа демдеглеп келген. Бүзүрел болза бистиң кадрларывыска бедик негелде-биле, оларның четпестерин шүгүмчүлээри, оларның ажыл-чорудулгазын доктаамал контрольдаары-биле холбашкан болур.

Ону В. И. Ленинниң айтыышкынын барымдаалап чорудуп турар. Кадрларны шилип алыры биле күүселдениң хыналдазын Ленин кезээде тудуш холбаалыг кылдыр көрүп чораан. «Кижилерни хынаары болгаш ажыл-херектиң херек кырында күүселдезин хынаары бүгү ажылдың, бүгү политиканың кол үндезини ында, база катап ында, чүгле ында» деп Ленин чугаалаан. (Чогаалдарының долу чыылдазы. т. 45, арын 16).

Ленин коллективтиг болур чоруктуң ужур-дузазын партийжи удуртулганың кол принцивы кылдыр теория талазы-биле үндезилээш, ону практикага хажык чокка ажыглап чораан. Владимир Ильичиниң бодалы-биле алырга, коллегиалдыг болуру тодаргай ажыл-херек дээш кижи бүрүзүнүң хууда харысалгазын эң-не ылаптыг тургузары-биле дүүшкен турар. «Хууда харысалгалыг болурун чедип алыры эң чугула» деп Ленин бижээн. (том 53 арын 301).

Ленин күүселдениң хыналдазын шын, эртемге үндезилеп чорудар талазы-биле эң-не бедик, кайгамчык үлегер-чижээн көргүзүп чораан. Владимир Ильичиниң чогаалдарындан ажылдакчы бүрүзү бодалдарының болгаш дуржулганың улуг байлакшылын өөренип алыр. Ажылдың ленинчи стилиң, ылаңгыя күүселдениң хыналдазын чорударын өөренип билип алырынга В. И. Ленинниң чагаалары, бижиглелдери аажок улуг ужур-дузалыг, ону ооң чогаалдарының долу чыылдазының он томнарында киирген. Владимир Ильичиниң чагааларын, телеграммаларын, бижиглелдерин номчааш, Совет күрүнениң амыдыралының бүгү адырларын ооң оперативтиг удуртуп турган хүн-бүрү ажылының практиказының талазы-биле ленинчи бодалче ханызы-биле сиңиге бээр.

Күүселдениң хыналдазының ажыктыы. Күүселдениң хыналдазының ажыктыын ам-даа чедип албайн турар бис деп, чамдыкта партия ажылдакчылары чоптүү-биле чугаалаарлар. Ынчангаш ооң аргазының дугайын база көрээли. Чамдыкта хыналданы ажыл-херек сандарап баксыраан азы мырыңай ону эдип алыр аргажок апарганда эгелээр. Ынчаарга күүселдениң хыналдазының кол сорулгазы — четпестерни, чазыгларны баш удур сагындырары, оларны чогуур өйүнде чайладыры болгай. Хыналданы күүселдеден аңгылай көрүп болбас. Оларны тудуш холбаалыг кылдыр чорудар.

Партия ажылдакчызы хамыктың мурнунда организакчы болгаш кижизидикчи, бир эвес ол ажыл-херекке четпестерин, кандыг-бир чазыгны илереткен болза, оларны дүрген чайладыр талазы-биле кижилерге дузалаар хүлээлгелиг. Бир эвес чазыгларның, четпестерниң болуп турар чылдагааның үндезинин тодаратпас болза, ону ынчаар кылырының дугайын бодаан-даа херээ бар бе? Хыналданы чорудуп турар кижилер чамдыкта болуушкуннарны, четпестерни көрүп билип турза-даа, оларның тыптып келген чылдагааннарын тодаратпас чоруктар бар. «Ленинниң чугаалаары-биле алырга, күүселдениң хыналдазы «практика кырынга организастап билириниң» аргазын дилеп тывары болур.

Кандыг-даа удуртукчунуң ак сеткилдиг, шынчы мөзү-бүдүжүн Коммунистиг партия бедик-биле үнелеп турар. Күүселдениң хыналдазы бир эвес хынап турар участокта боттуг байдалды ылап тодарадып көргенде, чүгле ынчан ажыктыг түңнелди бээр.

Партия кандыг-даа хевирниң бюрократизмин, кижилерни тооп көрбес чорукту кезээде шиитпирлиг-биле буруулаап келген. Владимир Ильич маңаа холбаштыр ынчаар бижээн: «Бюрократтарның аразында анаа-ла арга-биле илередири берге ындыг кажар-оптуг, авыяастыг шургуучулар база тургулаар. Ынчангаш олар кандыг-даа аргаларны ажыглаар, буруулуг чүүлдерни агартырын, меге чүүлдерни шын деп көргүзерин оралдажырлар».

Күүселдениң хыналдазын чорудар талазы-биле ажылдап турар кижилер ындыг таварылгаларны чежеги-даа көргүзүп болурлар. Аргалап-мегелээр, ийи арынныг чорукту коммунист бүрүзү, ак сеткилдиг кижи бүрүзү эң-не бужар чүдек чорук деп көрүп турар. Ындыг кижилерни Маркс, Энгельс, Ленин кээргел чок шыңгыы буруу шаап чораан-нар. Вильгельм Либкнехт болза Карл Маркс дугайында «шынныг чорукка бүзүрээринден аңгыда, өске кандыг-даа чүүлге сүзүглевейн чораан» деп бижээн. Ленин база-ла ындыг турган.

Партияның херээнге шынчызы, идейлиг бүзүрелдиг чорук хоозун меге чүүлдерни сойгалаар, шынныг чорук дээш туржур талазы-биле коммунистерге дузалап турар. Күүселдениң хыналдазы кижиниң кижизидилгезинге үнелеп четпес ужур-дузалыг. Ол аңаа кандыг-бир салдарны чедирер болгаш хемчегни көргүзер, а чамдыкта партиядан үндүреринге чедирер. Партия организациялары ынчаар ажылдап-даа турар.

Ынчалзажок коммунистиг принциптиг турушташ тайзы базар деп барган кандыг-бир эштн баш удур сагындырары чүден-даа артык чугула болгай. Бир эвес чугаа партияның хүрээлеңинге таварылга боор кирген кижиниң дугайында боор турар болза, ындыг «тайзы базыышкын» чоорту-ла болу бээр. Коммунист-даа, (партия кежигүнү эвес-даа болза, дөмей-ле) ажылдан хостаар, аңаа шыңгыы харысалганы көргүзер апаар. А бир эвес ооң дугайында баш бурунгаар сагыш салып, ол шын эвес үүлгедигни кылып турарын чогуур өйүнде сагындырар болза, ону эдип ап болур болгай.

Ындыг фактылар хөй-хөй партия организацияларынга билдингир боор турар. Бир эвес оларны анализтеп көөр болза, мындыг түңнелди үндүрүп болур: аңаа доктаамал контрольду боттандырган болза, оларда байдал бир янзылыг боор, четпестер чаа-ла тыптып турар үезинде-ле чайладып болур ийик.

Ажылдакчының дугайын ооң каас-коя чугаазындан эвес, ооң ажыл-херээнден, партияның болгаш улустуң даандырганы херекти ол канчаар күүседип турарындан үнелээр херек. Маңаа биске күүселдениң доктаамал хыналдазы дузалаар апаар. Ол болза шүшпең, тоомча чок кижилерни эдип алырының болгаш чулчурукчуларны, мактаныкчыларны сойгалаарының шылгаттынган чепсээ болур.

Чедиишкинниң эргежок чугула негелдези. Күүселдениң хыналдазынга активти, коммунистерни, хөй санныг улусчу контролёрларны калбаа-биле кириштирип турар черлерде ол эки түңнелдерни берип турарын практика шагда-ла көргүскен.

Администрацияның ажыл-чорудулгазынга партия эге организацияларының контролюн боттандырары аажок улуг рольдуг боор турар. СЭКП-ниң XXIV съездизи контрольдаар ындыг эргени бүдүрүлгениң партия организациялары-биле кады эртем-шинчилел институттарының, өөредилге черлериниң, культура-чырыдыышкын болгаш эмнелге албан черлериниң партия эге организацияларынга тывыскан.

Контрольдуң бо хевири онзагай болур. Маңаа бүгү чүүлдер коммунистерге билдингир. Олар бүдүрүлгениң болгаш эртем ажыл чорудулгазының идепкейлиг киржикчилери боор турар. Планнааашкында болгаш технологияда четпестерни, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезинин, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң курлавырларын олар боттары-ла медереп билип, көрүп турар. Ооң-биле кады күш-ажылдың сагылга-чурумунуң үрекчилеринге, бүгү четпестерге удур бир дугаарында чугааны үндүрер, күш-ажылчы болгаш материалдыг чарыгдалды эвээшти үндүрүп тургаш күрүне планын күүседирин, бүгү чүүлдерге камналгалыг болурун олар чедип алыр ужурлуг.

Коммунистерниң амыдыралынга партия хуралдары улам-на улуг ужур-дузалыг боор турар. Билдилиг белеткээн партия хуралы кезээде эки түңнелдиг болур, ындыг хуралдарга ажыл-херекчи, принципиалдыг шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел күштүү-биле калбарар. Каяа-даа шүгүмчүлелдиг саналдардан чогуур түңнелдерни үндүрери чугула болгай. Ярославль хоорай партия организациязында партия хуралдарын эрттирип турар практиказының дугайында СЭКП Төп Комитединиң доктаалында хуралдарга хүлээп алган доктаалдарның күүселдезиниң хыналдазын организастаарын үндезини-биле экижидерин, кымның буруузу-биле оларны боттандырбаан болдур, ол кижилерге шыңгыы харысалганы хүлээдирин негээн.

Амыдырал кадрларга негелдени соксаал чокка бедидип турар дээрзин партияның XXIV съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинге күрүнениң сагылга-чурумун быжыглаарынга, даандырган ажыл-херек дээш ажылдакчыларның харысалгазын күштелдиреринге партияның болгаш чазактың Директиваларының күүселдезиниң хыналдазы улуг рольдуг болур. Бистиң партиявыс массаларга бодунуң организакчы болгаш политиктиг ажылын экижидерин, коммунистиг тургузуушкунга чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алырының бир эргежок чугула чүүлү күүселдениң хыналдазында деп санап турар.

М. ДОМРАЧЕВ.

АКЫ-ДУҢМА НАЙЫРАЛДЫҢ КҮЧҮЛҮГ КҮЖҮ

Т. Я. КИСЕЛЕВ,
БССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы

Хөй националдыг совет улус бодунуң улуг байырлалынга — ССРЭ-ниң чартык чүс чыл юбилейинге уткуштур чоруп орар. Белоруссияның ажылчы чоннары бо кайгамчык болуушкунга ылаптыг белеткенип, ону коммунистиг тургузуушкунну бүгү участоктарынга чаа-чаа тиилелгелер-биле уткууруунга долу шиитпирлиг.

Хөй националдыг социалистиг күрүнениң тыптып келгени — социализмниң төөгүлүг хуу-салымынга улуг ужур-дузалыг болган. Ол — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының херээниң дорт уламчылакчызы. Совет республикаларны эки тура болгаш долу дең эргеге үндезилээш, чаңгыс эвилелге каттыштырганы — чурттуң кодээ ажыл-агыйын дүрген көдүреринге, чаа ниитилелди чедишкинниг тургузарынга үндезинни тургускан. Бүгү совет улустарның социал-экономика болгаш культура хөгжүлдезинге делгем оруктуажыткан. Оларның хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун бүгү ССРЭ-ниң күчүзү идегелдии-биле камгалап турган. Социалистиг тургузуушкунуң эң нарын болгаш эң берге сорулгаларын эвилелдешкен республика бүрүзү күүседиин шыдаар аргалыг апарган, чүге дээрге, оларның аразында бот-бодунга акы-дуңма дузаламчы болгаш деткимче ону хандырарының кол үндезини апарган.

Улуг Октябрьга чедир бистиң черивис чыдып калган кыдыг чер турган. Чаңгыс улуг завод безин турбаан. Кодээ ажыл-агый болгаш арга-арыг чит-эдиниң баштайгы ажылдап кылыышкынын кылыр үүрмек бүдүрүлгелер колдап турду. Чурттакчы чонуң кижи бүрүзүнге онаашкан үлетпүр продукциязын бүдүрери Россияныындан беш катап эвээш. Белоруссияның чонунуң 86 хуузу өөрүшкү көрбээн ядыы тараачыннар болуп турган. Оларның аштыңдан дыка хөй эки амыдырал дилеп, төрээн черин каггаш, өскээр көжүп чоруп турган.

Империалистиг болгаш хамааты дайыннарының түңнелинде Белоруссияның экономиказы самдараан. 1920 чылда кодээ ажыл-агый продукциязы 1913 чылга деңнээрге 50 ажыг хуу, а үлетпүрге — беш катап эвээжээн. Чааскаан, бодунуң күжүнге даянгаш ажылдаан болза Белоруссия улус ажыл-агыйын катап тургузуп, социалистиг тургузуушкунну калбак хемчээлге боттандырып шыдавас турганы моон илдең-дир.

Ниитилел амыдыралының талазы-биле национал республикаларның аразында найыралдыг үре-түңнелдиг харылзаалар совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында-ла тургустунган. Ол харылзаалар пролетаржы интернационализмниң чайгылыш чок принциптеринге, бот-бодунга деткимчеге болгаш харам чок ак сеткилдиг дузаламчыга үндезилеттинген. Чижээ, 1920 чылдың декабрьда РСФСР-ниң улус ажыл-агыйының дээди чөвүлели Белоруссияның улус ажыл-агыйын катап тургузары-биле акша авансызын берген болгаш республикага чугула бараанарны, материалдарны бирги ээлчегде чорудуп бээр дугайында шиитпирни үндүрген. Ооң дараазында чылда РСФСР-ниң УКЧ республиканың бүдүрүлгелерин чиг-эт болгаш дериглер-биле хандырарынга 6 миллион хире рубльди чорудуп берген, а ол чылдың чазынында тараа болгаш ногаа культураларының үрезиннерин берген.

ССРЭ-ниң тургустунганы-биле кады совет республикаларның кады ажылдажылгазы хөй талалыг болгаш улам ханы апарган. Эртемниң болгаш культураның хөгжүлдезинге, республиканың национал кадрларын белеткээринге көргүскен дузаламчы улуг. Ленинчи Декретке үндезилээш, 1921 чылда Минскиге Белоруссияның Күрүне университедин —республикага эң баштайгы дээди өөредилгеге черин ажыткан. Ону тургузарынга Москваның, Ленинградтың эрткен эртемденнери идепкейлиг киришкен.

Найыралдыг социалистиг өг-бүлеге белорус улус кайгамчык улуг чедиишкиннерни чедип алган. Белоруссия ам бедик хөгжүлделиг индустриалдыг-колхозчу республика апарган.

Бистиң чуртувустуң улустары партияның удуртулгазы-биле социализмни тургузарының ленинчи планын чедиишкинниг күүсеткен, бүгү ССР Эвилелиниң болгаш ында кирип турар республика бүрүзүнүң эрге-ажыынга бараан болуп турар күчүлүг социалистиг экономиканы тургускан.

Чурттуң социал-политиктиг болгаш культура хөгжүлдезинге ёзулуг революстуг тиилелгени хандырган. Социалистиг тургузуушкунуң үезинде дарлакчы аңгыларны узуткаан, ажылчын аңгының болгаш колхозчу тараачыннарның эвилели улам быжыккан, республика бүрүзүнге социалистиг интеллигенция хевирлеттинип, национал кадрлар тургустунган. Эрги нацияларны чаа, социалистиг нацияларже хевирлеп тургузары доозулган. Совет кижилерниң материалдыг болгаш культурлуг амыдыралының деңнели дыка бедээн.

ССРЭ-ни тургусканы болгаш быжыглааны партияның канчаар-даа аажок улуг политиктиг болгаш организакчы ажыл-чорудулгазы-биле сырый холбаалыг. Мурнакчы революстуг теория-биле чепсегленген ленинчи партия чурттуң бүгү нацияларын болгаш биче улустарын чаңгыс аай интернационалчы акы-дуңмалышкы чорукче сырый каттыштырган болгаш оларның күженишкиннерин чаа ниитилелди тургузарынче угландырган.

Социалистиг ниитилел болгаш күрүне тургузуунуң шиитпирлиг артык күжү, совет ниитилелдиң мораль-политиктиг чаңгыс-эви база улустарның бузулбас найыралы Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында онзазы-биле чайынналып илерээн. Гитлержилер ССРЭ-же халдаарынга белеткенип турган, совет улустарның аразынга маргылдааларны тургузуптарынга кордап турганнар. Олар дыка-ла часканнар. Оларның оруунга бүгү социалистиг нациялар Коммунистиг партияның кыйгырыы-биле Улуг Совет Эвилелин, социалистиг Ада-чуртун камгалаары-биле дүй турупкан. Шериг кезек бүрүзүнге, партизан отряд бүрүзүнге дайынчылар болгаш командирлер — ССРЭ-ниң бүгү улустарының оолдары болгаш кыстары чаңгыс кижи дег болуп алгаш, дайзынга удур маадырлыы-биле демисешкен. Пролетаржы интернационализмниң тугунуң адаа-биле оларның сырый каттыжыышкыны Совет Эвилелиниң фашизмни тиилээниниң үндезиннериниң бирээзи болган.

Акы-дуңма найыралдың эртинелери тайбың, күш-ажылчы фронтуга бистиң күжүвүстү он катап улгаттырып турар. Дайынның улус ажыл-агыйынга чедирген когарал-каражазы билдингир. Ылангыя дайзынның түр эжелелинге таварышкан девискээрлерге ол каража-когарал тергиин улуг болган. Бистиң республиканың чурттакчы чонунуң дөрт кижиниң бирээзи-ле дайынга өлген. Барык бүгү хоорайларны болгаш суурларны үрегдеп, үптеп каапкан. Фашистиг эжелекчилерниң республикага чедирген когаралының ниити түңү дайын мурнундагы 1940 чылдың 35 бюджединге деңболган.

Совет чурт найырал болгаш акы-дуңма чорук-биле күштүг дижип турары чөптүг. Совет республикаларның дузаламчызы болгаш деткимчези дайынның ханы балыгларын дүрген экиртир арганы Белоруссияга берген. Дайын соолгунуң берге чылдарында-ла хосталган Белоруссияже тараа, тудуг материалдары, үлетпүр дериг-херекселдерни чүдүрген поездилер чурттуң янзы-бүрү булуңнарындан шуужуп кээп турган. БССР чүгле дайын соолгундагы баштайгы беш чылда капитал тудугга дайын мурнундагы беш чылдарны шуптузун катай алганындан хөй хөреңгини чарыгдаан.

Белоруссия улус ажыл-агыйын катап тургузаар херекке бодунуң шыдаар чүүлдери-биле дузаны чедирип турган. Чижээ, руда, дилиг материалдары, шпалдар, фанера, а Москваже болгаш Ленинградче — картофель, каттымыс чүдүрген эшелоннарны чорудуп турган.

1950 чылда БССР-ниң үлетпүрү дайын мурнундагы 1940 чылдың деңнелинге четкен болгаш 1970 чылда ону 12 ажыг катап ашкан. Дайын соолгундагы чылдарда үлетпүрнүң чаа адырлары — автомобиль болгаш трактор тудуун, ылаптыг прибор тудуун, радиоэлектрониканы, нефть тывар болгаш нефтини ажылдап кылыр, минералдыг чемишчидилгелер бүдүрер адырларны хөгжүдүп эгелээн. Оларны чүгле Белоруссияның ажылчы чоннарының холдары-биле тургуспаан болгай. Чижек кылдыр химия үлетпүрүн ап көрээли. Бо адырда ажылдап турар 2,5 муң специалистер өске республикалардан кээп ажылдаан кижилер болуп турар. Белоруссияның бүдүрүлгелеринде бистиң чуртувустуң эң янзы-бүрү националдарының төлээлекчилери ажылдап турар.

Совет улустарның акы-дуңма дузаламчызынга даянып алгаш, Белоруссияның ажылчы чоннары чонга бараанар бүдүрер адырларны хөгжүдер талазы-биле хөй ажылдарны кылган. Радиоприёмниктер, телевизорлар, мотоциклдер болгаш чадаг-тергелер, электриктиг соодукчулар болгаш шактар, хептер болгаш идиктер, торгу, дүктен кылган постер, мебель, хрусталь, трикотаж болгаш ук аймааның кылыглары, хевистер болгаш фотоаппараттар, аъш-чем аймааның калбак ассортиментизин болгаш өске-даа чүүлдерни Белоруссияда бүдүрүп турар.

Социалистиг кодээ ажыл-агый бурунгаар улуг базымны кылган. Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында В. И. Ленин чурттуң ховуларынга 100 муң тракторлар турган болза деп күзеп чораанын сактып көрээли. Бо чылын чүгле Минскиниң трактор заводу безин миллион тракторну бүдүрер. Кодээниң байдалы тапыттынмазы-биле өскерилген. Кодээ ишчилерниң күш-ажылының болгаш амыдыралының байдалы хоорай чурттакчыларының байдалынга улам чоокшулаан.

Эртемниң болгаш культураның ажылдакчыларының аразында ханы кады ажылдажылгалар кайгамчык үре-түңнелди берип турар. Революция мурнунда Белоруссияга он кижиниң сези бижик билиг чок турган, а ам болза беш кижиниң үжү дээди болгаш ортумак эртемниг. Аныяктарның бүгү-ниити ортумак өөредилгеже шилчиишкинин беш чылдың төнчүзүнде доозар. Республикада Эртемнер академиязы, он-он эртем-шинчилел институттары, дээди 28 болгаш тускай ортумак 130 өөредилге черлери ажылдап турар. Эртемниң болгаш дээди өөредилгениң шугумунда 30 муң кижи, ооң иштинде 6 муң доктор болгаш эртем кандидады хаара туттунган. Улус ажыл-агыйында дээди болгаш тускай ортумак эртемниг 620 муң специалистер бар. Бо дээрге, революция мурнундагы Россияның бүгү специалистеринден 3,3 катап хөй-дүр. Белорус улустуң национал хевирлиг, социалистиг утка-шынарлыг культуразы улуг бедиктерни чедип алган.

Ленинчи национал политиканың тиилелгелериниң чаа бадыткаашкыны болза бүгү эвилелдешкен республикаларның шапкын хөгжүлдезин хандырып, тоску беш чыл планының Директиваларын ажылдап кылган СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлери болур. Беш чылды хуусаа бетинде күүседир чорук социалистиг нацияларның улам ынайгы чечектелиишкинин болгаш чоокшулажыышкынын хандырып, совет улустарның чарылбас найыралын база акы-дуңма кады ажылдажылгазын улам быжыглаар.

Белоруссияның ажылчы чоннары тоску беш чылдың баштайгы чылын чедиишкинниг доосган. Үлетпүр продукциязы сайгарарының чыл планын 103,1 хуу күүсеткен. 1970 чылга деңнээрге, үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 12 хуу өскен ийикпе, планда көрдүнгенинден 3,6 хуу хөй.

Кодээ ажыл-агыйның ишчилери гектардан-на 21,4 центнер тарааны ажаап алган. Малдың баш саны өскен. Чыл төнчүзүнде чурттакчы чонуң 100 кижизинге 61 баш бода мал, ооң иштинде 28 инек, 45 баш хаван онаажып турган. Үнүш болгаш мал ажылының кол хевирлериниң продукцияларын белеткээриниң планын ажыр күүсеткен. Күрүнеге 675,3 муң тонна тарааны, 1409,9 муң тонна картофельди, 154,6 муң тонна каттымысты, 811,6 муң тонна эътти, 2608,5 муң тонна сүттү болгаш 587 миллион борбак чуургаларны дужааган.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин боттандырарынга, бистиң хөй националдыг социалистиг Ада-чурттуң күчү-шыдалын быжыглаарынга, экономиканы хөгжүдеринге, культура тургузуушкунунга ажылчы чоннарның чаагай чоруун бедидеринге чаа-чаа чедиишкиннер-биле алдарлыг юбилейни уткууруңче ажылчын аңгыны, колхозчу тараачыннарны, улусчу интеллигенцияны СЭКП ТК «Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң 50 чылынга белеткел дугайында» доктаалында кыйгырган. Республиканың ажылчылары бистиң чуртувустуң чүс ажыг нацияларын болгаш биче улустарын каттыштырып турар, найыралдыг социалистиг өг-бүлениң улустары-биле бир демей, социалистиг чарышты улам калбартып турар. Олар боттарының бүгү күженишкиннерин партияның айтыышкыннарын, тоску беш чылдың даалгаларын хуусаа бетинде күүседиринче угландырып турар.

БЕЛОРУС ССР. «Белорускалий» комбинаттың баштайгы руда эргелели 10 чыл ажылдап турар. Ооң-биле кожа ийиги болгаш үшкү руда эргелелдери тургустунган. Ам чылда 3,5 миллион тонна чемишчидилгелер бүдүрер дөрткү эргелелди тургузуп турар. Дараазында ооң күчүзүн 5 миллион тоннага чедирер бодап турар. Дөрткү руда эргелелиниң бирги ээлчээ бодунуң продукциязын 1978 чылда берип эгелээр.

ЧУРУКТА: дөрткү руда эргелелиниң тудуг шөлүнде.

П. НОВАТОРОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

НОМЧУКЧУ САНАЛДАП, ШҮГҮМЧҮЛЕП ТУР

Ийи-Тал суурда школа, клуб, библиотека болгаш өске-даа социал-культура болгаш албан черлери ажылдап турар. Тоску беш чылдың баштайгы чылында ийи-талчылар эки дериттинген культурлуг, чаа туткан магазинниг болган. Улуг-Хем районда көжүп чоруур механизастаттынган колоннаның тудугжулары Ийи-Тал суурда чуртталга бажыңнарын тудуп ажыглалда киирген, малчыннар чурттай берген.

Суурнуң чурттакчыларының материалдыг чаагай байдалы болгаш культурлуг деңнели соксаал чокка бедип турар. Ийи-Тал Жданов аттыг совхозтуң улуг салбыры мал ажылын хөгжүдүп турар. Малчыннар ниитиниң малының баш санын өстүрер, ооң продуктулуг чоруун бедидер талазы-биле эки түңнелдерни чедип ап турарын совхозтуң дирекциязы, партия, профэвилел комитеттери демдеглеп турары таварылга эвес деп бодаар мен.

Көжүп чоруур механизастаттынган колонnaның тудугжузу кижи мен, Ийи-Тал суурнуң хөгжүп, ооң чурттакчыларының амыдырал-чуртталгазының бедип турарын көрүп келдим.

Бистиң суурувуста кара чаңгыс четпес азы багай чүве радио. Бажың бүрүзүнде радио шугуму, точказы бар. Ынчалза-даа дамчыдылга багай дыңналыр. шимгейниш. хо-лурткайнып турар. Районнуң харылзаа конторазынга суурнуң чурттакчылары дыңнадып келген. Дамчыдылга дыңналбастаандан бээр дыка үр болган. харылзаа чери монтёр чорудуп көрбээн. Харылзаа чериниң ажылдакчылары чедип келгеш. радио дыңнааны дээш ай санында өреге бүрүзүнден 40 копеекти хавырып ап турарлар.

К. КЕРТИК-ООЛ.

• • •

«Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы салбырының ажылчыннары чер ажылы чорудуп, тараа болгаш картофель бүдүреринге совхозтуң планныг даалгаларын күүседиринге улуг-хуузун киирип турарлар. Күш-ажылчы кижилерге хандырылга чугула айтырыг болгай. Салбырның ажылдакчыларының садыг, эң ылангыя хлеб хандырылгазында четпестер бар.

Улуг-Хем районнуң хереглел кооперациязының баштаар чери бистиң салбырның ажылчыннарын хлеб-биле хандырып келген. 1971 чылдың июньдан бээр хлеб үзүктелиишкиннинг кээп турар апарган. Бо айтырыгны хуралдарга чугаалажып, районнуң баштаар черге айтырыгны тургузуп келген чүве. Ынчалза-даа бо айтырыг шиитпирлеттинмейн, үзүктелиишкинниг соортуп турар хевээр.

Хлеб хүн бүрүнүң херегтели болгай. Үш-дөрт хонгаш бир катап соортуп эккеп турар апарган. Хлебти хүн бүрү соортуп эккеп, салбырның ажылчыннарын, суурнуң чурттакчыларын, школа, уруглар, эмнелге албан черлерин хлеб-биле үзүктелиишкин чокка хандырар талазы-биле совхозтуң дирекциязы, партия, профэвилел комитеттери, Кок-Чыраа кодээ Советтиң күүсекому айтырыгны шыңгыы тургузаар ой келген.

В. ДИМИТ.

• • •

Шуйнуң кадыкшылга школазында аъш-чем бараанын-ның ларёгу бар. Ооң садыгжызы ай, квартал планнарын ажыр күүседип келген. Планнарның күүсеттинери чугаажок. Чүге дээрге «Мурнакчы» колхозтуң болгаш Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң кадарчылары шагның кайы-даа үезинде кадыкшылга школазының чоок кавызында одарларга, кыштагларга доктаамал турар.

Кадыкшылга школазының ажылдакчыларының хлеб-биле хандыртылгазында четпестер чылдан чылче үргүлчүлеп келген. Бай-Тайга районнуң хереглел кооперациязы кадыкшылга школазында ларёкче хлеб чорутпайн келген. Школаның ажылдакчылары, столоваязы хүн бүрү чорук кылып, «Мурнакчы» колхозтуң төп суурунда магазинден барып хлеб садып ап турар. Столоваяга хереглээр хлебти чадагай машинага колхозтан соортуп эккээрге доңуп калган болур. Хлеб-булочка кылыглар чок болур.

Эрткен чылдың ноябрьда реепотребсоюзтуң, районнуң төлээлери кадыкшылга школазында ларёктуң ажылын хынап чорда чүвениң ужурун чугаалап, ларёкче хлебти, үлетпүр бараанын чорудуп турарын школаның дирекциязы. башкылар дилээн чүве. «Хлебти доктаамал чедирип турар, а үлетпүр бараанын школаның ажылдакчыларының чагыын ёзугаар чорудуп турар бис» деп аазааш барганнар. Үлетпүр бараанынга дапсыны каш катап кылгаш, райпоже чорутхан, чаңгыс-даа катап бараан октавааан. Доктаамал кээп турар хлеб кайда боор ийик, колхозта магазинден барып садып ап турар бис. Садыгдан ырак черде кижилерниң хандырылгазынче сагыш човаашкын «хей аазаашкын» ол ышкажыл?

Б. БАРБА,
башкы.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

БЫЖЫГЫП ТУРАР НАЙЫРАЛ

ДАККА. (СЭТА). Дакканың бүгү солуннары боттарының бирги арыннарын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинниң болгаш Бангладеш Улус Республиканың Премьер-Министри Муджибур Рахманның аразында чугаалажыышкыннар дугайында Москвадан келген дыңнадыгларга бараан болдурган.

Найысылалдың «Бангладеш обсервер» солуну найыралчы ийи чурттуң чазактарының баштыңнарының аразында чугаалажыышкыннарның дугайында отчётту «Совет премьер ийи чурттуң аразында үре-түңнелдиг кады ажылдажылгага бүзүрелин илергейлээн» деп улуг эге-биле парлаан. Муджибур Рахманга алдар болдурган дүштеки шайлалгага А. Н. Косыгинниң чугаазында ийи чурттуң аразында харылзааларны бот-боттарының иштики херектеринге кандыг-даа холгаарлаашкын чок, бүрүн дең эргениң, тускай дугуннаашкынны болгаш хамаарышпас чорукту бот-боттарының хүндүлээриниң принциптеринге тургузуп турар дээн сөстерни солун онзалап демдеглээн.

«Пипл» солун Муджибур Рахманның Совет Эвилелинде чоруп турарының дугайында дыңнадыгларны «Чаагай сеткилдиң төлээлери улуг Ленинниң черинде, социализмниң Төрээн чуртунда» деп улуг эге-биле парлаан. Ийи чурттуң удуртукчуларының чугаалажыышкыннарының дугайын дыңнатпышаан, солуннуң демдеглээни: Совет чазак Индостанның айтырыгларын чугаалажыышкыннарның аргазы-биле чөптүг шиитпирлээр дээш, чер бөмбүрзээниң бо девискээринге быжыг тайбыңны тургузар дээш кезээде туржуп келген.

Москвадан келген дыңнадыгга «Морнинг ньюс» солуннуң бижээни болза, Бангладештиң Премьер-Министрин «чаңчыл болган совет хүндүлээчел ёзу-биле хүлээп алган». Совет черде Муджибур Рахманның чоруушкуну Совет Эвилелиниң болгаш Бангладештиң улустарының аразында быжыгып турар найыралдың лозуну-биле эртип турар дээрзин солун демдеглеп бижээн.

МАССАЛЫГ МИТИНГ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Америк коммунист Анджела Дэвисти болгаш негрлерниң хамааты эргелери дээш өске-даа демиселчилерни эрге-чагыргаларның суд истеп сүрүүшкүнүнге удурланыышкынның массалыг митингизи Нью-Йоркка болган. Тайбың болгаш хосталга дээш демиселдиң делегей херээженнер лигазының болгаш Анджела Дэвисти хостаар дээш Нью-Йорк комитединиң инициативазы ёзугаар митингини чыылдырган.

Митингиге чыылган чүс-чүс кижилер Каттышкан Штаттарның политика талазы-биле бүгү хоругдаттырганнарын хостаарын негээн.

Декабрьда Индиядан Бангладеш Улус Республикада чанып кээп турар. Чөөн Бенгалияга барыын-пакистан шериглерниң дерзии үүлгедиглериниң үезинде кожазы чурттуң девискээринге кээп, хоргадаашкынны тыпкан 10 миллион кижиден Индияда ам дээрезинде 2 миллион биче ажыг кижи арткан.

ЧУРУКТА: Чөөн Бенгалияның чурттакчыларының төрээн чуртунче чанып турары.

АФП—СЭТА-ның фотозу.

БОЛГАР УЛУСТУҢ УЛУГ БАЙЫРЛАЛЫ

СОФИЯ. (СЭТА). Болгар улус беш чүс чылда үргүлчүлээн даштыкының кулданыындан чуртту орус шериглерниң хосталанындан бээр 94 чылын байырлал-биле демдеглээн.

«Улустуң тырыткылыг байырлалы» деп улуг эгелиг мурнуку чүүлүнге «Работническо дело» солуннуң бижээни: «Биске хосталганы чедирген Россияга, улуг славян чуртка ынакшыл, изиг өөрүп четтиришкин бистиң чүректеривисте кезээде артар». «Кажан Улуг Октябрь бодунуң кызыл хаяазы-биле планетаны херелдендирген үеде Россияның, бистиң хостакчывыстың овуру биске улам эргим үнелиг апарган, а аңаа ынакшыл чаа ужур-дузаны тыпкан. Октябрь революциязының изээн оруунче кирген болгар улус ам Совет Эвилели-биле бодунуң найыралын доктаамал хөгжүдүп база ханыладып турар. Сайзыраңгай социалистиг ниитилелдиң материал-техниктиг баазазын тургузары Совет Эвилелиниң аажок улуг болгаш ак сеткилдиг дузаламчызы чокта, кайызынга-даа ажыктыг кады ажылдажылга чокта, ийи чурттуң экономиказының болгаш культуразының сырый чоокшулажыышкыны болгаш харылзаалары чокта болдунмас» деп, ол-ла солун бижээн.

Хосталганың хүнүнге тураскааткан байырлыг кежээлер, хуралдар чурттуң хөй хоорайларынга болгаш суурларынга эрткен. 1877—1878 чылдарда хосталгалыг дайынның черлери — Плевен, Шипка, София хоорайларда чүс-чүс тураскаалдарның баарынга веноктарны болгаш частың баштайгы чечектерин салган.

Делегей херээженнериниң хүнүнге алдаржыткан

ПРАГА. (СЭТА). Делегей херээженнериниң хүнү—март 8-тиң байырлалынга хөй-ниитиниң тураскааткан хуралы Прагага болган. Хуралдың киржикчилери ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧКП-ниң Прага хоорхомунуң бирги секретары А. Копек баштадыр ЧКП-ниң Прага хоорай комитединиң төлээлекчилеринге, Херээженнерниң чех эвилелиниң даргазы М. Яроховага, социалистиг чурттарның херээженнер шимчээшкининиң ажылдакчыларынга чылыг байыр чедирген.

Бодунуң чугаазынга М. Ярошова Чехословакияда херээженнерниң амгы байырлалы күш-ажылчы бедик идепкейлиг чоруктуң байдалынга эртип турар дээрзин демдеглээн. Чурттуң ажылдап турар чонунуң барык чартык кезии чехословак херээженнер ЧКП-ниң XIX съездизиниң салган сорулгаларын күүседяр херекке улуг салышкынын киирип турар. Оратор амыдыралдың бүгү адырларынга ажылчы херээженнерниң чугула ролюн демдеглеп, ЧКП-ниң 50 чыл оюнга болгаш ооң XIX съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышка херээженнерниң калбаа-биле киришкенин айыткан.

Хуралдың түңнелинде ооң киржикчилери социалистиг төрээн чуртунуң улам ынайгы хөгжүлдезиниң херээнге бүгү күштерин бээринче чехословак херээженнерни кыйгырган угуулганы хүлээп алган.

Үүлгедиглерниң статистиказы

ХАНОЙ. (СЭТА). Ханойнуң «Куан дой нян зан» дээр ном үндүрер чери «Никсонунуң кемниг үүлгедиглериниң саны» деп номну парлап үндүрген.

Номда боттуг материалдарга үндезилээш америк империализмниң дайынзырак болгаш агрессиг бүдүжүн сойгалап, АКШ-тың дайынзыракталарының араатанзыг үүлгедиглериниң дугайында сан-медээлерни айыткан.

1969 чылдың январь 20-ден, тодаргайлаарга, Никсон АКШ-тың президентизи болган үезинден бээр, америк болгаш чалча шериглер мурнуу-вьетнам чонга удур шаажылал хемчеглерин 60 муң ажыг удаа чоруткан деп, номда демдеглээн. Америк албан кижилериниң чугаалааны-биле алырга, Мурнуу Вьетнамга 1965 чылдан эгелээш 5.800 муң тайбың чурттакчыларны өлүрген болгаш балыглаан. Ол болза Мурнуу Вьетнамның чонунуң үштүң барык бир кезии-дир. Бо үеде мурнуу-вьетнам кара-бажыңнарда 300 муңдан эвээш эвес патриоттар хилинчектенип чыдар, оларның аразында херээженнер, кырганнар болгаш биче уруглар хөй.

1965 чылдан эгелээш Инди-Кыдаттың девискээринче 12.300 муң ажыг тонна бомбаларны болгаш снарядтарны октаан, ынчаарга ол өлүм чедирер чүъктүң чартык кезиинден ажыы Никсонуң чазаа эрге-чагырганы холга алган соонда октаан.

Допчу медээ

БАНГИ. (СЭТА). Төп-Африка Республиканың кара Африканың социал эволюциязының шимчээшкини (МЕСАН) чагырыкчы партиязының Бангиде болуп турар съездизи шиитпирни хүлээп алган. Ол шиитпирни ёзугаар Жан-Бедэль Бокассаны республиканың назы иштинде президентиги кылдыр чарлаан.

Генерал Бокасса 1966 чылдың январь 1-ден бээр Төп-Африка Республиканың президентизи болуп турар

СССР-ниң 50 чылынга

«Шынның» конкурузу үргүлчүлеп турар

КОНКУРСТУҢ НЕГЕЛДЕЛЕРИ

«Шын» солун редакциязының эң эки очерк, репортаж болгаш бичии хемчээлдиг рассказ база чугула айтырыг кодурун бижээн чүүл, фельетон болгаш эң эки фото-чурук дээш конкурузун 1971 чылдың майдан эгелээш, бо чылдың апрель 25-ке чедир уламчылаарын чарлаан болгай.

Конкурстуң кол сорулгазы коммунизм дээш демиселге совет кижилерниң тургузукчу, чогаадыкчы ажыл-херектерин: ленинчи улуг идеяларның, Коммунистиг партияның политиказының ачызында тыва черде боттанып турар улуг чаартылгаларны тода илередиринге идиг бээри болур. Бо бүгүнү чырыдарда, Коммунистиг партияның XXIV съездизиниң үндүрген шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш совет кижилерниң ажыл-ижин көргүзерин кол удуртулга болдурар.

Коммунистиг тургузуушкунунуң бүгү-ле участоктарында массалыг социалистиг чарыштың калбарыышкынын, совет ажылчын ангының, колхозчу тараачыннарның, улусчу интеллигенцияның күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көрүп, ол херекке бедик харысалгалыг чоруктуң дээре үлегер-чижектерин көргүзүп турарын, үлетпүрде, кодээ ажыл-агыйда, транспортта, тудугда, культура тургузуушкунунда эртемниң чедиишкиннерин болгаш мурнакчы дуржулганы нептередиринге тѳлептиг салыышкынын киирип турарларының дугайын уран-чечен, бедик идейлиг деңнелге көргүзери конкурстуң чугула негелдези болуп турар.

Бо чылдың декабрь 30-те ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюу болур болгай. Ооң-биле холбаштыр СЭКП Төп Комитединиң доктаалы үнген. Ынчангаш ССРЭ-ниң улустарының акы-дуңма найыралынга, партияның ленинчи национал политиказының тиилелгезинге холбаштыр, аңаа дүүштүр совет боттуг амыдыралдың чижектерин илередип көргүзерде, коммунизм тургузукчузунуң моральдыг дүрүмүнүң канчаар сагыттынып турарынче кичээнгей салыры эргежок чугула. Улустарның найыралын көргүзерде, аңгы-аңгы черлерде ажылдап турар хөй националдыг коллективтерниң, тус-тус совет кижилерниң амыдыралында, ажылында тодаргай чижектерге даянып турган чырыдар.

Ынчангаш очерк, рассказ, репортаж, фельетон, чугула айтырыг кодурген чүүл бүрүзү-ле кижилерниң иштиилелге болгаш ог-бүлеге тѳлептиг мѳзү-шынарын илередири-биле чергелештир улустарның найыралынга холбаштырган турарын кичээнгейге алыр. Совет Тывада бүгү-ле улуг бүдүрүлгелерни, тудугларны, кодээ ажыл-агыйның бүдүрүлгелерин бистиң чуртувустуң хѳй националдыг бүгү улустарының, хамыктың мурнунда, улуг орус улустуң акы-дуңма киржилгези-биле бүдүрген болгаш бүдүрүп турар болгай. Чижээлээрге, Ак-Довуракта 40 ажыг нацияның ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары ажылдап, чурттап турар. Ындыг чижектер кайда-даа хѳй.

Фото-чуруктарга кижилерниң күш-ажылының, өөредилгезиниң, дыштанылгазының, найыралының, экономикада, культурада, хамаатыларның боттарының аразында харылзааларда бүгү-ле чаа, дээштиглиг чүүлдерниң илерээшкинин эскереринче. Тываның бойдузунуң чараш чурумалдарын солун этюдтарга эң эки композициялыг, идея талазы-биле бедик утка-шынарлыг кылдыр көргүзеринче кичээнгейни салыры негеттинер. Чуруктарны тырттырган, кылагар (глянцевая) саазынга кончуг тода көстүр кылдыр парлааш чорудар.

Ооң-биле кады, бистиң бурунгаар шимчээшкинивиске шаптык болуп турар бүгү-ле четпестерни чидиг, принципиалдыг шүгүмчүлелдиң одунга таварыштырган турары чугула.

Конкурска жанрлар аайы-биле шаңналдарны тургускан болгай. Ону эрткен чылдың майның 5-те үнген «Шын» солундан көрүп ап болур.

Конкурс материалдарын дараазында адрес-биле чорудар:

Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, «Шын» солуннуң редакциязынга («Шынның» конкурузунга).

ТЫВАНЫҢ СУГЛАРЫНДА ЧАА БАЛЫКТАР

Балык продукциязын [illegible]дериниң кол курлавырларының бирээзи болза балык-байланы тус черниң агаар-бойдузунга таарыштыр кѳвүдедип ѳстүрери болур. Ол талазы-биле бисте чамдык ажылдарны боттандырган. Тываның сугларынга үнелиг, дүрген ѳзер балыктарны ѳстүрери чеди чыл мурнунда эгелээн.

Хакасиядан болгаш Новосибирскиниң суг хѳѳлбектеринден эккелген лещьтерни, карптарны Чагытай, Доруг-Хѳл хѳлдерге 1965 чылда салган. 1966 чылдың чазынында Ленинград областан самолёт-биле эккелген хѳл пелядьының 2 миллион үүргенезин Чагытайга салган. Ол аңаа таарыжып, ийиги чылында-ла чедиштир ѳзүп, үүргенезин чажа берген. Лещь, карп балыктар база ол хѳлге ааржок таарыжып, немей ѳзүп, четчип турар. Ол балыктарның саны ам элбээн.

Республиканың чурттакчы чонун эки шынарлыг балык продукциязы-биле четче хандырарынга сугларның балыктарының уксаазын экижидер, оон санын элбедир сорулга салдынган. Саянның хѳл кадыргызын ѳстүрер ажылды сѳѳлгү чылдарда боттандырган. Тожуда Шырам-Хѳлге оон бир миллион 500 муң үүргенезин салган. Амгы үеде оон курлавыры база ѳзүп турар.

Томскиниң күрүне университединиң, Үстүү-Енисейниң балык заводунуң, Тываның балык камгалал инспекциязының эртем ажылдакчыларының болгаш ихтиологтарының деми-биле 1970 чылдың чайынында Шырам-Хѳлче кирр агып чыдар Кызыл болгаш Шырам-Хѳл, Бѳрге-Хѳлдерни тудуштурган Ий хемге кадыргының үүргенезин чыырын организастаан болгаш ол хѳлдерге Саянның хѳл кадыргызының 2 миллион үүргенезин салган. Ол үеде Хиндиктиг-Хѳлден моол кадыргының үүргенелерин чыып, Суг-Хѳлге эккеп салып, ону балыкпыткан.

1970 чылдың ноябрьда, декабрьда Чагытай хѳлге пелядьтың үүргенезин чыырын организастап, 50 миллионну чыггаш, Ужурнуң балык заводунче эки байдалдыг чоруткан. Эрткен чылдың чазынында Суг-Хѳл, Тере-Хѳл хѳлдерни пелядь-биле балыкпыткан. Ѳске-даа хѳлдерни балыкшылар ажылдарны кылган.

1971—73 чылдарда Тыва АССР-ниң сугларын балыкшылар талазы-биле Томскиниң күрүне университединиң гидробиология болгаш балыкчылыг лабораториязының эргелекчизи, биология эртемнериниң кандидады, доцент А. Н. Гундризерниң ажылдап кылган, Москвада Ихтиология комиссиязының чанында балык-байланы чер-черниң агаар-бойдузунга таарыштырып ѳстүрериниң талазы-биле консультативтиг чѳвүлелдиң 1971 чылдың май 7-де болган хуралынга бадылаан хемчеглеринге дүүштүр Тываның сугларынга Сибирь стерлядьы, ряпушка, Амур хемниң сазаны, пелядь чергелиг үнелиг балыктарны салырын ол чылдарның дургузунда боттандырар.

Бо бүгү хемчеглер республиканың балык-байлаан камгалаарынга болгаш немей ѳстүреринге дузалаар.

В. АГАФОНОВ.
Н. БЕСКРОВНЫХ.
Тыва АССР-ниң балык камгалал инспекциязының ихтиолог-хайгааракчылары.

Шевер холдуг кыс

Тамараны даштындан кѳѳрге, ам-даа бичии уругларзыг. Бичии эпчоксунганда аазы ѳѳрээнде чаактары долбанналы бээр. Ѳске эштериндеп барык-ла ылгалыр чүвези чок. Ынчалза-даа ооң ѳѳрү оле улуг бүзүрел болгаш идегел-биле кѳѳр. Тамараның эптиг, туттунгур холдары аныяк шеверлекчилерниң карактарын соруңза дег хаара тырта бээр. Ийе, кожазында ындыг шевер холдар менниң турда, кым ынаар көрүксевес боор. Тамара Хертек боду база-ла чооктаа чаа дуржулгалыг штукатуржуларның холдарын магадап турган үелерин тургулаан боллур ийин. Ам безин ооң башкылары Ленин орденниг Августа Ельшованың, Октябрь Революциязы орденниг Билчирмаа Шѳмбүлдүң ажылдап турарын бо-ла сонуургай берген турар. Сураглыг штукатуржу Августа Ивановна Ельшованың бригадазында ажылдап турарынга Тамара чоргаарланыр. Ынчаниаан-даа канчаар, штукатуржунуң херээнге мергежиээн кандай уругну, ол хире хандыкшылдыг, эштеринге хүндүткелдиг тудугжу кылдыр ѳѳредип каан башкызынга кым чоргаарланнас боор.

Бригадада колдуу-ла аныяк кыстар. Хып дээн чалыы назын үезинде шак ол кижилер күжүн, билиин буянныг ажыл-ишке угландырып, ол мергежилге сеткил-сагыжындан бердинген кылдыр ѳѳредир дээш Августа Ивановнаның чүткүлдүг ажылы халас барбаан. Бѳгүн ооң бригадазында шалыпчылар-ла хѳй. Ооң эгин дееге, кожа кады ажылдап келген эки Билчирмаа Шѳмбүлден аңгыда Тамара Хертек, Вера Чаймаа, Нина Бородулина дээш ѳске-даа кыстар үргүлчү-ле шалыпчыларның олуруундан дүшпейн турарынга хоочун тудугжу сеткил ханып чугаалап олурар. Оларның иштинден Тамараны оваалап, демдеглексээр.

— Тамара тудугжунуң ажылынга ынак, оон багай эвес шеверлекчи үверинге бүзүрээн мен—деп, Августа Ивановна чугаалагылаар.

Профессионал-техниктиг училищени дооскан соонда, Тамара Хертек чээрби хире эштери-биле кады хоочун штукатуржу Попованың бригадазынга ажылдап киргеннер. Бо ажыл амыр эвес, чымыштыг, үргүлчү-ле малгашка, чугайга борашкан чоруур. Ынчангаш сеткилинден хандыкшываан кижиге берге дээрзин Тамара билир. Ооң кады келген эштери ѳскээр ажылдай бергеннер. Чамдык берге үелерде ѳѳрүнүң үлегерин эдерер деп бодай-даа бээр турган. Ынчалза-даа аныяк кижиниң ол саймааралын хоочун эштери эскерип кааш, аңаа боттарының арга-сүмелерин берип турганнар.

Баштайгы бригадири хоочун тудугжу Попованы пенсияже үдеп турда, аңаа чугаалаан чылыг состериниң уткасындан бо улустарга эң-не херектиг бүзүрелдиг ажылдың бирээзи деп чүвени Тамара хавызы-биле билген. Ооң соонда Хертектиң бригадири Августа Ивановна Ельшова апарган. Сураглыг тудугжунуң бригадазынга киргени Тамараның күш-ажылчы базымынга улуг салдарлыг болган. Ол бригаданың алдар-ады дээш ѳскелерден тудавайн кызып ажылдап, мурнакчыларның дуржулгазын шиңгээдип ап келген. Ам бригаданың шолбаннарының бирээзи. Ажыл-ишчи, хѳй-ниитичи аныяк уруга ооң эштери улуг бүзүрелди көргүскеннер. Ону Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга бир эп-сеткилдиг сонгаан. Ол улуг бүзүрел аңаа чедип келбээн, ооң чаа-чаа хүнзелгелерни негеп турар дээрзин Тамара медерeп билир. Депутат хүлээлгезиниң аайы-биле орун-тудуг эргелелиниң ажылчыннарынга бо-ла хап чеде бээр, сессия материалдары-биле оларны таныштырып, ажылчыннарның чагыг-негелделерин хамаарышкан черлерниң мурнунга тургузуп, доктаамал харылзааны тудуп, кылган ажылының отчёдун үргүлчү берип турар. Ол общежитие чѳвүлелиниң кежигүнү. Эрткен чылгы көрүлдеге ооң общежитиези бирги черни алган. Мында база-ла Тамараның киржилгези улуг дээрзин чѳвүлелдиң кежигүннери бадыткап турарлар.

Комсомолчу Тамара Хертек тудуг ажылында чаа-ла дѳрт чыл чедип чоруур. Ажылчын кижиниң намдарынга шоолуг-ла эвес үе. Ынчалзадаа Тамараның холу-биле кылышкан тудугларның алыр болза, чээрби хар чаа ажып чоруур аныяк уругга эвээш эвес. Политчырыдыышкын бажыңы, № 1 поликлиника, дааранылга фабриказы, хоорайның 2-ги кварталында чуртталга бажыңнары, 12-ги кварталда ажыглалга кирген болгаш киргелек улуг бажыңнар —бо шупту четче эвес даңзы. Ол тудугларда Тамараның холу дегбээн хана чок деп болур.

Ажылынга мергежил берген мурнакчыларынга чаа кижилерни ѳѳредирик Августа Ивановна дидими-биле дагзып турар. Ол база-ла улуг идеген. Профтехучилищени чаа дооскан аныяк кыстар Суулай Кара-кыс, Маша Сан-оол Хертектиң доктаамал хайгааралы болгаш арга-сүмези-биле багай эвес шеверлекчилер апарганы аңаа ѳѳрүнчүг. Бистиң күш-ажылчы кижилеривистиң «мен сени ѳѳреттим, сен ону ѳѳрет!» деп кыйгырыын аныяк тудугжунуң сагып чорууру ол. Тамара бодунуң найыралдыг бригадазынга, ооң кылып тудуп турар ажылының кол уткавын, чугулазын ханы медерeп билир кылдыр ѳѳредип каан оруг, тыва башкылары Августа Ельшова биле Билчирмаа Шѳмбүлдүң ѳѳрүн, [illegible] дээш чалыы күштүг харамнанмас кижилерниң бирээзи.

Ажыл шагы дооступ турда, Ельшованың бригадазы чаңгыс черге бѳлдүнчүп келген. Августа Ивановна ажылчын хѳректээжиниң карманындан солун уштуп эккелгеш, мынча дээн:

— Бо чыл бистиң чуртувустуң тѳѳгүзүнге база бир алдарлыг чыл дээрзин билир болгай силер, кыстар. ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылын байырлаар бис. Бистиң партиявыстың ол улуг байырлалга хамаарыштыр бо доктаалын кижи бүрүзү кичээнгейлиг номчуп таныжып көрүнер. Бистиң найыралдыг бригадавыс бо байырлалга чедиишкиннииг ужуражып, хоорайывыстың чечектелиишкинин дээш улуг үлүг-хуувусту киирер ужурлуг.

Бригадирниң чугаазы Тамараның сеткилинге дээштиг болуп, тѳрээн партиязы, найыралдыг аймак-сѳѳк чону дээш чоргааралды хайныктырып турган. Бригада ажылын доозуп, тарап чыдып турда, инир дүжүп, бажыңнарның соңгалары чырыгылай бергилээн. Хертек ам чаа оон үнүп келгени, удавас ажыглалга кирер бажыңче хая көрнүп келген. Ооң соңгалары амдызында караңгы, ол бир-ле кадыр капшаа турут дег сагындырган. «Ажырбас, удавас бо бажыңның соңгалары чырый бээр. Чаа бажың алган ааг-кежиктиг чурттакчыларның ѳѳрүшкүзү соңгаларда чайынып турар сайгылгаан чырыындан-даа артык кыва бээр. Үрүг-дарыгның катгы-шимээни борта чаңгыланып үнер». Ынчалдыр сактып келгеш, Тамара боду билбейн-не хүлүмзүрүй берген. Кижилерге ѳѳрүшкүлүг чүвени кылып чоруур кижи оларның ол ѳѳрүшкүзүн үлежир эргелиг.

Тамара далаш чокка соңгаларындан оттар чайынваан бедик бажыңнарның чаны-биле общежитиезинче чадаг бызыпкан. Эртен, бежээ келек сооктар турда-даа: чае шивчип кирип, чалыы кыстың сагыш-сеткилин частыкзыг байдал хаара тудуп, ажыл-ишчи доозун-биле [illegible] арнында хүлүмзүрүг чайнап чораан. Ийе, ону ол-бо шуушкан кижилер эскербейн баардаа чадавас. А бир эвес бистиң кайы бирээвис ону эскерип каар болза, ол ажыл-ишчи кижиге — Кызылдың № 18 тудуг эргелелиниң мурнакчы штукатуржузу Тамара Хертекке мынча деп сөглээр боор бис:

Хоорайывыс чалыы Кызыл
Хонук тудум сайзырап ор.
Каас тудуг дээрже бедээн.
Кайгап ханмас чагалыг-дыр,
Шевер холуң ачызы дээш,
Четтирдивис, ишчи уруг!

Е. ТАНОВА.

ЧУРУКТА: Тамара Хертек.

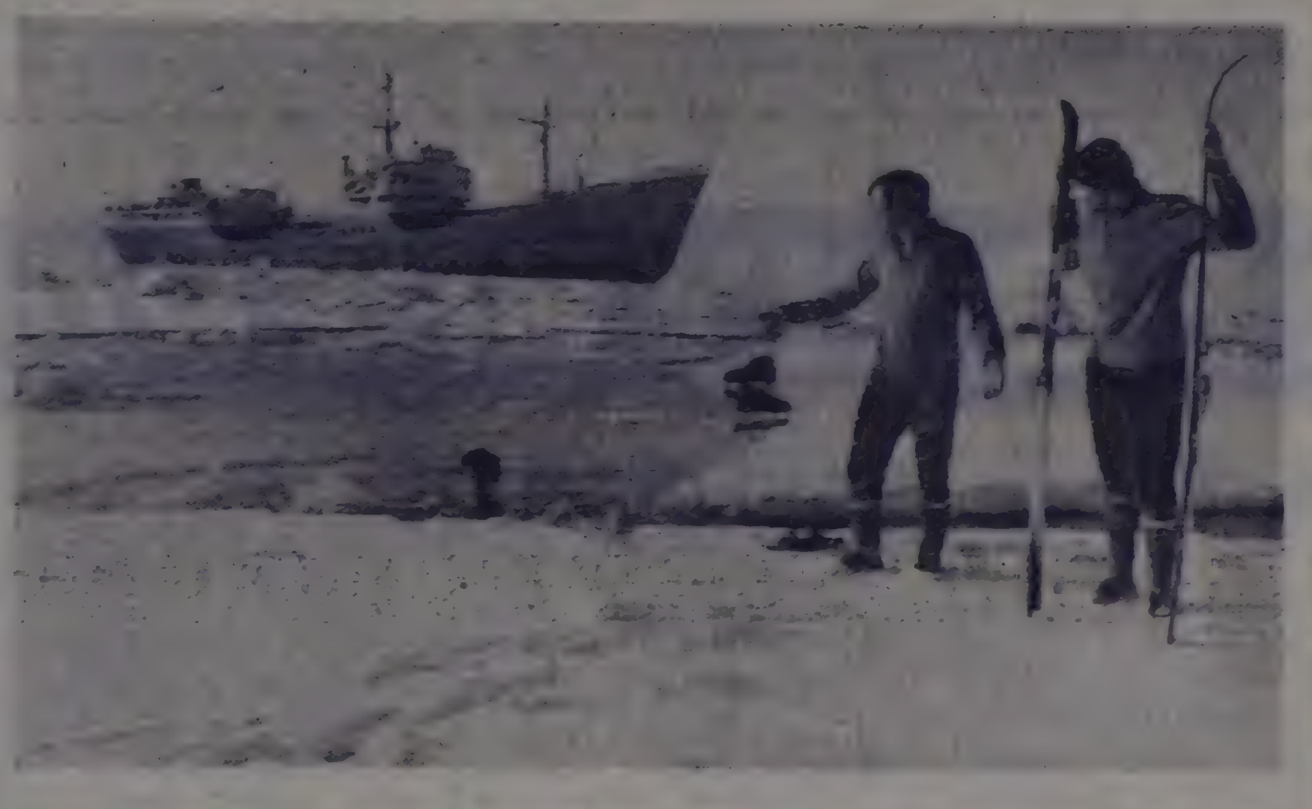

ВЛАДИВОСТОК. «Василий Поярков» деп ледокол Амур мугулдурнуң болгаш Владивостоктуң далай портунуң дожун аштап, улуг үүлени бүдүрүп турар. Арктикага чаңчыгып, дадыккан 50 оол ында ажылдап турар. Олар боттарының дыштанылгазын эки эрттирип турар. Дош кырынга бут бөмбүү ойнаарынга, хаактаарынга, дош аразының соок сугларынга эштиринге, дош адаандан балыктаарынга олар ынак. Ледоколдуң начальниги Владимир Дорохин бокска, аар атлетикага, кыжын эштиринге ынак.

ЧУРУКТА: доштуг сугга эштири—эки дадыгыышкын.

Ю. МУРАВИННИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохроникаазы.

Балыктаарының чаа чуруму

ССРЭ-ниң балык ажыл-агыйы министриниң 1971 чылдың декабрь 1-де үндүрген дужаалынга дүүштүр Красноярск крайның болгаш Тыва АССР-ниң сугларынга балыктаарының чаа чурумнарын доктааткан. Оларны тургузарда, эртем-техниктиг дээштиглиг, улус ажыл-агыйының бүгү адырларының хѳгжүлдезин, чурттакчы чонуң санының ѳзүп турарын, чурттуң бойдус байлааң камгалаарының хемчеглерин барымдаалаан.

Чурумнарда чаа чүүлдер болза:

— спортчу балыктаашкынны чүгле аңы-хуу ажыглалга, садып-саарбас кылдыр чорудар дээрзин балыкчы билир ужурлуг. Балык тывыштыг черлерден аңгы черлерге ону бүгү чылдың дургузунда чоп[illegible]

Бел, кадыргы, ак-балык, карп чергелиг үнелиг балыктарны Улуг-Хемче кирр агып чыдар сугларга май 1-ден июнь 10-га, Ноян-Хѳл, Хам-Сыра хемнерниң бассейнинде сугларга июнь 1-ден июль 1-ге чедир балык үүргенезин чажар үелерде балыктаарын хоруур. Тыва АССР-ниң Министрлер Чѳвүлелиниң шиитпирин ёзугаар Азас хемге болгаш Хиндиктиг-Хѳлдүң бассейнинге балык ѳстүрүп, комплекстиг ажыглаар черин тургузар, ынчангаш ол сугларга кандыг-даа балыктаашкынны хораан.

— Чеже хүн балыктаарындан хамаарылга чокка, бир балыкчы чаңгыс үнүүшкүнде 10 килограммдан ашпас балыкты тудар нормазы Чурумнарның 20-ги чүүлүн ёзугаар доктааткан. Оон хѳй балык тудар болза, балыктаарының чурумун каржызы-биле үрээн деп санаар.

Спортчу балыктаашкынны бүгү хевирниң сыырткыыштары-биле чорударын чопшээрээн, ынчалза-даа четкилер, частыр чүүлдер, боо болгаш ѳске-даа ол чергелиг хыдыкчы арга-биле балыктаарын хораан. Суг иштинге тыртпа октуг бѳѳлар дузазы-биле, аквалангылар болгаш тыныр херекселдер чокка, балык камгалал органнарының чопшээрээн черлеринге балыктап болур.

«ССРЭ-ниң сугларынга балыктаарының болгаш балык курлавырларын камгалаарының чурумнарын үрээн дээш административтиг харысалганы күштелдирер дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1966 чылдың март 27-де үндүрген Чарлыынга дүүштүр балыктаарының Чурумнарын үрээни дээш балык камгалалының органнары хамаатыларны 10 рубль, эрге-дужаалдыг кижилерни 50 рубль, а каржызы-биле үрээни дээш хамаатыларны 50 рубль, эрге-дужаалдыг кижилерни 100 рубль чедир торгаарын көрген.

Эргежок чугула апарган таварылгаларда, балыктаарының чурумун үрээн кижилерни прокуратура, шагдаа органнарынче кеземче хүлээдири-биле шилчидер. Бел, кадыргы, ак-балык, пелядь, карп, лещь чергелиг үнелиг тывылып балыктарын дүрүм чок тутканы дээш ооң когаралын тускай каалы ёзугаар эгидер. Чижээ, кадыргы, ак-балык, пелядь, лещь бүрүзү дээш оларның улуг, бичези хамаан чокка 2 рубль, карп дээш 3 рубльди, бел дээш 10 рубльди тыртар.

Ол хемчеглер чурттуң балык байлааң камгалап, ону немей ѳстүрүп, спортчу балыктаашкынны хѳгжүдер арганы бээр. Спортчу балыкчыларның хамааты хүлээлгези болза, четчеглекчилерге удур демиселди калбартып, балык камгалал органнарынга идепкейлиг дузалаары болур.

Ф. СЕДИН.
Тыва АССР-ниң балык камгалал инспекциязының улуг инспектору.

5.03.72.

Чурттуң телеэкраннарынга

Кара-Сал Ак-оол сыгыртып тур

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 50 чыл оюнга турасчаатан улусчу чогаадылганың Бүгү-эвилел фестивалын Төп телевидение чорудуп турар.

Фестивальдың ээлчеглиг концерти февраль 21-де болуп эрткен. Аңаа Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүнтүң эң дээре ыраажылары, улусчу ниитн ырларның, танцы ансамбльдериниң коллективтери киришкен.

Фестивальдың жюризин ССРЭ-ниң улустуң артизи С. Лемешев удуртуп эрттирген.

Концертке Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозунуң бызаңчызы, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Кара-Сал Ак-оол чедиишкинниг сыгыртан. Ону бүгү чуртка телевизор экраннарынга көргүскен.

Сураглыг сыгытчы ойнаан сөөлүнде фестивальдың жюри кежигүннери ол дугайында чугаалажып көрген. Тыва улустуң сыгыт, каргыраа, хөөмейи делегейниң өске чурттарында чок, ховар чүүл болур. Ону бүгү талалыг камгалап, хөгжүдериниң эргежок чугулазын ССРЭ-ниң улустарының ырлаарының сураглыг күүседикчизи Ирма Яунзем, дирижер Ю. В. Силантьев олар демдеглээн.

Тываның тѳлээзи Кара-Сал Ак-оолдуң сыгыды эң бедик үнелелди алган. Ол ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга турасчаатан улусчу чогаадылганың Бүгү-эвилел фестивалының Москва хоорайга болур түңнел концертинге киржир.

В. БРАЙКОВСКАЯ.
Москва хоорай.

телевидение

МАРТ 5-ТЕ
МОСКВАДАН

12.00—Дамчыдылганың программазы. 12.05—Сѳѳлгү медээлер. 12.15—Школачыларга. «Будильник». 12.45—«Кадыкшылга». Эртем-тайылбырлыг программа. «Ур чурттаарының айтырыглары». «Чараш болгаш кадык болуру». Дамчыдылганы эчии Ю. Белянчикова чорудар. 13.15—«Музыкалыг ужуражылга». РСФСР-ниң алдарлыг артизи О. Воронец ырлаар. 13.50—«Кино аңчорукчуларының клуву». 14.50—15.00— Чапсар. 15.00—Улустарның чогаадыкчы чоруунуң Бүгү-эвилел фестивалы. Литов ССР. Вильнюстан дамчыдылга. 16.30—Р. Штраля. «Адам Евага кадайланып турар». Телешниниң баштайгы үндүрүлгези. 17.45—Сѳѳлгү медээлер. 18.00—Мячилиг хоккей талазы-биле ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) —«Волга» (Ульяновск) 2-ги тайм. Төп «Динамо» стадионундан дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

18.45—Уругларга дамчыдылга. 19.05—Дириг чурук. 19.25 — «Сылдысчыгаш» уругларга программа.

МОСКВАДАН

20.00 — «Ашактар чайы». Уран-чечен фильм. 21.30—«АКШ: айтырыглар болгаш политика». Дамчыдылганы Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиоазының по[...]литиктиг [illegible] А. Дружинин чорудар. 22.00—00.15—Хоккей талазы-биле ССРЭ чемпионады. ЦСКА—«Спартак» (Москва) В. И. Ленин аттыг Төп стадионнуң спорт Ордузундан дамчыдылга.

МАРТ 6-ДА

19.00—Сѳѳлгү медээлер. 19.15—«Чаа адресте». Эртем-тайылбырлыг фильм. 19.25—«Кижи болгаш хоойлу». Дамчыдылга. 19.30—«Полесьеде чурттап турар кижи» Документалдыг фильм. 20.00—Телемедээлер. 20.15—Чарлалдар [illegible] 20.30—Уран-чечен фильм. 21.45—«База катап ужурашкыже. Муслим Магомаев». Фильм-концерт.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Узун чаажыттыг чараш кыс Варвара» 10, «Олүмнүг дайзын» 11.45, 13.30, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кызыгаарга боолаашкын» 10, «Угаан сарыыл чок делегей» (1-ги, 2-ги кезектери) 13.25, 16.05, «Үш херечи» 11.35, 18.45, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Россия империязының дужуулгези болгаш база катап туттурбастар» (1-ги, 2-ги кезектери) 8.30, 11.10, 13.50, 16.30, «Туманныг дүне» 19.10, 21 шактарда.

«ВОСТОК»: «Суг дүвүнде аквалангылер» 10, 11.50, «Хамраа» (1-ги, 2-ги кезектери) 13.40, 20.15, «Кара тюльпан» 16.40, 18.30 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Тисса хемде» 12, 16, «Гитаралыг адаттыныкчы» 14 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Солдат фронтудан ээп келген» 13, 15, 17 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Истекчи, жеп...» 13, 15, 17 шактарда.

МАРТ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Софья Грушко» 9.30, 11.25, 13.20, 15.15, 17.10, 19.05, 21 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Россия империязының дужуулгези болгаш база катап туттурбастар» (1-ги, 2-ги кезектери) 15, 17.40, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Саныктыг моортай» 9, 10.40, 14.20, «Дайын болгаш тайбың» (1-ги, 2-ги кезектери) 16.10, «Олүмнүг дайзын» 11, 12.50, 18.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сарыг чемоданчыгаштың ужуралдары» 15, «Үш херечи» 16.30, 18.40, 20.30 шактарда.

Доозукчуларны чалап тур

Кызылда Күрүнениң башкы институдунуң биология-химия факультединиң деканады факультетти доосканнар-биле ужуражыышкынын кежээзин 1972 чылдың март 25-те организастап эрттирер.

Кежээниң эгелээри 19 шакта.

Бүгү доозукчуларны чалап тур бис.

ДЕКАНАТ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 21-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургуду килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргаары 32-75 телефонче дылгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чѳвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00536

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үндүрүлүп турар

ШЫН

1972 ЧЫЛ МАРТ 7 ВТОРНИК № 56 (8954). Өртээ 2 көп.

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1970 чылдың август 12-де Москвага Совет Социалистиг Республикаларының Эвилелиниң болгаш Германияның Федеративтиг Республиказының аразында ат салган. Керээни чүүлдүг деп санааш, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга бадылатыры-биле кииргенин дээрзин ноон чугаада дыннаткан болгай.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму амыткан керээни бадылаар хуусаа ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң кииргени саналын чугаалажып көрген болгаш түңнел саналын бээри-биле ону ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилелдиң Совединиң база Националдар Совединиң Даштыкы херектер талазы-биле комиссияларынга шилчиткен.

ЧЕРНИ КАДАГАЛААРЫ, ЧӨП АЖЫГЛААРЫ ДЭЭШ ПОХОДТУ ОРГАНИЗАСТААЛ

Донецк областың ажылчы чоннар депутаттарының Иванопольск кожээ Совединиң болгаш Красноторск суур Совединиң кыйгырыы

«Черни кадагалаары, оон үнүш-бүдүткүнүн бедидери — кодээ ажыл-агыйга улам ыңгай депшилгениң ылап-ла албан негелдези. Ол дээрге күрүнениң кончуг чугула сорулгазы-дыр».

(Колхозчуларның Үшкү Бүгү-эвилел съездинге эш Л. И. Брежневтиң чугаазындан).

Кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин кевүдедир талазы-биле тоску беш чылда төлевилеттинген сорулгаларны чедип алырынга кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң кол чепсээ черни ажыглаарын үндезини-биле экижидери онза ужур-дузалыг болуп турар.

Черни кадагалаарының болгаш ажыглаарын экижидериниң талазы-биле партияның база чазактың шиитпирлерин ударткулга боддурбушаан, ажылчы чоннар депутаттарының Иванопольск кодээ болгаш Красноторск суур Советтери ажыглалдыг гектар чер бүрүзүн чөп ажыглаарының, черлерни суггарарын база суун кургадырын хөгжүдериниң, бо бүткен сиген шөлдерин экижидериниң, хораннуг хат болгаш суг адыр чоруктан камгалаарының, үлетпүр херегледериниге чер үндүрүп бээрин чурумчударының талазы-биле дыка хөй хемчеглерни Советтериниң девискээринде турар ажыл-агыйлар-биле кады соолгу чылдарда боттандырып келген. Красноторск суур Совединиң Орджоникидзе аттыг совхозунга эрткен беш чылда кодээ ажыл-агый тудугларын кылыры-биле үндүрүп берип турар черлерни кызырарының, чадаң үнүштерни база шылур бижиттинген садтарны туруп аштаарының, бүдүлүг продуктулуг эвес черлерни шиңгээдириниң күжү-биле 185 гектар черни кодээ ажыл-агыйга ажыглалга кииргени. Бо талазы-биле дыка улуг ажылдарны Иванопольск кодээ Совединиң СЭКП-ниң XX съездинин аттыг болгаш «Чаа орук» колхозтарынга кылып чоруткан. Черни чөп ажыглаар чорук чер бола мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын кевүдедириниң аргазын ажыл-агыйларга берген.

Бир эвес черни улам-на үре-түңнелдиг кылдыр ажыглаар болза, оон-даа дээре түңнелдерни чедип ал болур дээрзин бис база-ла экизи-биле билир бис. Бисте бүгү-ле черлерни чөп ажыглап турар деп ам-даа чугаалап шыдавас бис. Мал ажылының фермаларын, трактор-хову турлагларын долгандыр, автомобиль болгаш ажыл-агыйның иштики оруктарының хажаттарында, шөл камгалалының ыяш тараан одуругларында, сараат саваннар оруннарында, кагдынган силос оңгарларының участоктарында болгаш турлаг чанының фондузунуң хостуг черлеринде, эргижирээн продуктулуг эвес садтарда, ыяжы үзүлгеш барган диңмидектерде үнелиг эвес черлер анаа куруг чыдар. Чурттакчылыг черлериниң, үлетпүр бүдүрүлгелериниң чоок кавызында, автомобиль болгаш демир-орукка үндүрүп берген диңмидектерде продуктулуг черлер эптиг-ле ажыглаттынмайн, сандаргай байдалда турар.

Кодээ ажыл-агыйдан өске сорулгаларга бирги ээлчегде чер ажылынга ажыглаттынмас черлерни үндүрүп бээр дугайында чер хооййлужудулгазының үндезиннериниң негелделерин ам-даа чер болганда бүрүнү-биле сагывайн турар. Үлетпүр бүдүрүлгелери, төлевилел болгаш тудуг организацияларын кодээ ажыл-агыйга ковчуг херектиг, бедик продуктулуг черлерни тудуг кылырынга тускайлап үндүрүп бээрин чедип алырын оралдажып турары ховаар эвес. Дыка хөй үлетпүр бүдүрүлгелери чаа объектилер тудары-биле черни үндүртүп алгаш, карылганы дедир эгидер сорулга-биле, шоолуг продуктулар бербес черлерни культивастап, мелиорастааш, кодээ ажыл-агый культураларын тарып өстүрери-биле колхозтарга болгаш совхозтарга дамчыдып бээрин күүсетпейн турарлар.

Турлаг чоогунуң участоктарында болгаш ажылчыннарның, колхозчуларның, албан-хаакчыларның хуу огородтарында черлерни эң-не үре-түңнелдиг кылдыр ажыглаарынче онза кичээнгейни салза чогуур. Ындыг черлер эвээш эвес. Ынчалзажок оон дыка хөй кезиин болбаазырадырын бодуун арга-биле чорудуп, эки сорттуң үрезиннерин херегленейн турар, ол чорук колхозтарның болгаш совхозтарның черлеринде ыңкаш ындыг дүжүттү алырының аргазын бербейн турар.

Черни камныг болгаш тыың ажыглаар чорук кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң үре-түңнелдиин бедидериниң эң чугула курлавырларының бирээзи дээрзин хандызы-биле медереп билбишаан, ажылчы чоннар депутаттарының Иванопольск кодээ база Красноторск суур Советтериниң депутаттары, бистиң Советтеривистиң девискээринде турар СЭКП-ниң XX съездинин аттыг болгаш «Чаа орук» колхозтарының кежигүннери, Орджоникидзе аттыг совхозтуң ажылчыннары, кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери боттарының болдунар аргаларын болгаш курлавырларын өөренип көргеш, тоску беш чылда дараазында хемчеглерни боттандырар деп шиитпирлээн:

ИВАНОПОЛЬСК КӨДЭЭ СОВЕТ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

СЭКП-ниң XX съездинин аттыг болгаш «Чаа орук» колхозтарга ажыглаттынмайн турар одарларны болгаш шыктарны сиген үнер кылдыр болбаазырадыр. Чадаң үнүштерни болгаш кат сыптары үнгеп черлерни аштап, арыглаан турган база фермалар болгаш хову турлагларын долгандыр турар куруг черлерни культивастап тургаш, 187 гектар черни шиңгээдип алыр.

Суггаттыг черлерниң ажыглалын экижидер сорулга-биле 1335 гектар шөлдүң суггарылга системазын эде кылыр.

Сугнуң болгаш хаттың үреглээшкиннеринден хоралыныг камгалаар сорулга-биле 14400 гектар даг эдектерин тарып, анаа ыяш-бүрү үнүштерни өстүрер. Шөлдерни хаттан камгалаар болгаш хоорганнар кыдыгларынга 18 гектар шөлдүг ыяш олурттуушкунун чорудар.

Бистиң Советтиң суурларында чурттап турар ажылчыннарга, колхозчуларга, албан-хаакчыларга дузалаары-биле 272 гектар черге бажың чанының участоктарының болгаш огородтарының ажылдан кылыышкынын чорудар. Ол сорулга-биле күскү чер андарылгазын өй-шаанда чорудуп, огородтарга үнер культураларның дүжүдүн бүдүн чартык-ийи катап бедидер арганы бээр бедик сортулуг үрезиннерни садып алырынга дузалаар. Огородтарны болгаш садтарны ажаарынга, черни шын ажыглаарынга үнелиг сүмени агрономнар болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа тускай эртемниглери көргүзер.

КРАСНОТОРСК СУУР СОВЕДИНИҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Орджоникидзе аттыг совхозта ажыглал чок одарларны болгаш шыктарны сиген үнер кылдыр чаартырын база арга-арыгларының аштаашкынын чорудуп тургаш, 108 гектар черни немей шиңгээдип алыр. Оон ачызында совхоз ортумаа-биле чылда 1570 тонна ногаан массаны, 2420 центнер сүттү ийикпе, 390 центнер эътти немей алыры көрдүнүп турар.

Суггаттыг черлерни эң-не таарымчалыг ажыглаар, хорадынның үрелир чоруун баш удур болдурбас, ам туруп турар болгаш чаа өстүрүп үндүрер, хаттан камгалаар арыгларны ажыглаарын экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорудар.

Суур Совединиң девискээринде чурттап турар ажылчыннар болгаш албан-хаакчыларның огород өстүрүп турар 86 гектар шөлүнге черни ажыглаарының культуразын, күскү чер андарылгазын экижидип тургаш, чурттакчыларны бедик сортулуг үрезиннер-биле хандырып, кодээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүн бүдүн чартык-ийи катап бедидер. Огородтарны болгаш садтарны ажаарынга, черни чөп ажыглаарынга оларга үнелиг сүмелерни кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери көргүзер.

Кодээ ажыл-агый ужур-дузалыг черни камгалаар талазы-биле чер хоойлужудулгазының негелделерин күүседир болгаш улдун чер бүрүзүн чөп ажыглаар дугайын ажылчы чоннар депутаттарының Иванопольск кодээ болгаш Красноторск суур Советтериниң сессияларынга чугаалажып көргеш, ажылчы чоннар депутаттарының кодээ болгаш суур Советтерин, доктаамал комиссияларын, чер-чер Советтериниң депутаттарын, кодээниң бүгү ажыл-ишчилерин бистиң үлегеривисти эдереринче кыйгырып тур бис.

Колхозтар болгаш совхозтарның, үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш тудугларының, транспорттуң болгаш харылзааның коллективтерин чер дугайында онза сагыш човаашкынын көргүзүп, оон кадагалалы болгаш чөп ажыглалы дээш походка киржир боор деп идегеп тур бис. Ол чорук СЭКП-ниң XXIV съездиниң шиитпирлерин болгаш тоску беш чылдың ондур улуг планнарын күүседириниң херээнге кодээниң ажыл-ишчилериниң салыышкынын улам-на улуг база кескү болдурар.

Донецк областың Иванопольск кодээ болгаш Красноторск суур Советтериниң сессияларынга чугаалажып көрген болгаш хүлээп алган.

ЭГЕЛЭЭШКИННИ ЧҮҮЛДҮГЗҮНГЕН

«Донецкуголь» комбинаттың Засядько аттыг шахтазында бүдүрүлгениң үш чүс ажыг бичии командирлери «Эң эки даг мастери — кижизидикчи» деп конкурстуң киржикчилери апарганнар. Ол аттыг аныяк ажылчыннарның эң эки организакчылары болгаш башкылары — тускай эртемниглерге тывсыр.

Конкурс болза хөмүр-даштың ол улуг бүдүрүлгезинде партия организациязының хөй-хөй эгелээшкиннериниң бирээзи болур. «Чаа беш чылда инженер болгаш техник бүрүзү техниктиг дешпилгениң талазы-биле чогаадыкчы планныг турзун» деп кыйгырыг-биле Донецкиге торуттүвүп тывылган шимчээшкин мында калбарган. Ийиги участоктуң тускай эртемниглери ол эгелээшкинни кызыдышкаап, хөмүр-даш казарын техника талазы-биле чаарты дерип кылырынга ам бези хөй чүүлдерни кылган. Даг ажылының нарын байдалдарынга амдыгаа чедир-ле хөмүр-дашты машина-биле казып турган черлерже күчүлүг комбайннарны, чаа-чаа конвейерлерни ажылдадып кирген. Инженерлерниң, техниктерниң демнииг күженишкининиң ачызында ол участокка күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өскен, дагжыларның ажылы чиигээн.

Тускай эртемниглерниң хууда ажылының планы чүгле бүдүрүлгениң бөлүк айтырыглары-биле кызыгаарлаттынмайн турар. Партия организациязы инженерлерни болгаш техниктерни лекция номчуурунга, беседалар чорударынга хаара тудуп турар. Олар ажылчыннар-биле чүгле шахтага эвес, харын оларның бажыңнарынга, өг-бүлелеринге барып ужуражып, олар-биле кады дыштанып турар.

Бүдүрүлгеде ажылчыннарның болгаш инженерлерниң күженишкиннерин каттыштырып турар чогаадыкчы демнежиишкиннерниң бригадалары, агитаторларның бөлүктери инициативалыг ажылдап турар. «Аныяк дагжы» база «Патриот» деп клубтар калбак нептерелдиг апарган. Бүдүрүлгениң хөй-хөй командирлери патриоттуг кижизидилгениң талазы-биле комиссияның ажылынга киржип турар.

Засядько аттыг шахтаның партия комитеди ам ажылчы чоннарның бүдүрүкчү болгаш хөй-ниитичи политиктиг идепкейин бедидериниң ийи чыл планын ажылдап кылган. Коллективтиң кежигүннериниң идей-политиктиг кижизидилгезинге бүдүрүлгениң удуртукчулары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары киржир. Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң өөрениглериниң болгаш-эртем-техниктиг дешпилгениң дүргедедириниң ол планда көрүп турар. Холуптак участоктарның коллективтериниң аразында чарышты организастаарын база аныткан. Парткомнуң планнаан чүүлдериниң хөй-хөйүн ам бедик коммунистер, комсомолчулар, профэвилелдиң активистери амыдыралга боттандырып турар.

Украинаның Компартиязының Донецк обкомунуң бюрозу Засядько аттыг шахтаның парткомунуң инициативазын чүүлдүг деп көрген. Череповецкиниң металлургия болгаш Минскиниң трактор заводтарының партия организацияларының ажылының дугайында СЭКП Төп Комитединиң чооктаа чаа хүлээп алган доктаалын боттандырарынче угланган ындыг комплекстиг планнарны өске бүдүрүлгелерге калбаа-биле пропагандалаар болгаш нептередип турар.

В. ГЕРЦЕНОВ,
СЭТА-ның корр.

ЧАА ЧҮҮЛДЕР

АШХАБАД. Гүгүртлиг газ курлавырлыг черинден ак-көк одаар чүүлдү тывары үлегерлээн кылыышкынын күчүзүн хуусаадан бир ай эрте шиңгээдип алган. Заунгуз Каракумнарының шыгжамырындан 3 миллиард 400 миллион кубометр газты тыпкан. Ол одаар чүүлдү Ортаа Азия—Төп аразының газ дамчыдылгазынче кирип, Россия федерациязының үлетпүрлүг районнарынче чедирген.

ТБИЛИСИ. Ийи хоочун демир-орукчуларның — Закавказ оруунуң баштайгы стахановчузу Давид Чичиладзе биле Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Шалва Кохреидзениң аттары-биле Грузияның найысылалында ийи кудумчуну адаан. Коммунистиг күш-ажылдың Тбилисиге болган бирыргалалынга бүдүрүлгениң хоочуннарының болгаш мурнакчыларының алдаржылдыг турган үези ол шиитпирни чыылганнарга дыңнаткан.

КРАСНОЯРСК. Төп Сибирьниң боду өөтпей үнелиг даштарын демдеглээш картазынга немелделерни геологтар киирген. Чимко Таймырдан алдыналчак-ногаан хризолитти, Алдыы Тунгускадан—кызыл-кызыл-сарыг сердоликти, Саян даглардан — даг хрусталын, аметисти, гранатты тыпкан.

ПОЛТАВА. Шишацк районда Ильич аттыг колхозка шеф дузазы-биле туткан комбикорм заводу бодунуң баштайгы продукциязын берген Чаа бүдүрүлгениң күчүзү бедик. Хүнүнде-ле 100 тонна мал чемин бүдүрүп үндүрери болур. Ооң-биле бүдүн районнуң ниитизин малының хүнде херекселелин четчири-биле хандырып болур.

ЧЕЛЯБИНСК. Уралда эң улуг куш фабриказын область төвүнүң чоогунда тудуп эгелээн. Аңаа 400 муң дагааны азыраар. Ол фабрика чылда-ла 96 миллион чуургааны бээр. Ам үеде бүгү Муруну Уралдың куш фабрикалары чылда ол хире чуургааны берип турар.

Чаа бүдүрүлгениң баштайгы ээлчээ 1974 чылда ажыглалга кирер.

ШӨЛДЕРДЕ ЧАС. Краснодар крайның мурнуу районнарының механизаторлары часкы тарылганы эгелээн.

«Ажала» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының шөлдеринде 10 агрегат ажылдап турар.

ЧУРУКТА: чамыга агрегаттарының чанында ажыл-агыйның специалистери — № 1 бүдүрүлге участогунуң агроному В. Лаганин (солагай талазында) биле агроном-үрезин эртемдени Л. Левлина.

Е. ШУЛЕПОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Бистиң республикада

АРАЗЫНДА ЧАРЫШТЫГ

Социалистиг чарыш дээрге эртемге үндезилээн мурнакчы, чаартыкчы арга-дуржулганы калбартырының, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнүң чугула хевириниң бирээзи. Ол болза кижилерни ниитилелге ажыктыг ажыл-херекче, чаңгызы шуптузу, шуптузу чаңгызы дээш демиселче улам сорук киирер.

«Шемнээр» совхозтуң малчыннары тоску беш чылдың ийиги чылында улам бедик көргүзүглүг болурунга бир демниг, аразында чарыштыг ажылдап турар. Найызы-даа чээрби беш чылдан ору ажып стажтыг мурнакчы ийи хой-жуну чижекке айтып болур.

Ооржак Күрседи эртген чылын: төрүүр чүс хойга онааштыр 101 хураганны доруктуруп, хой бүрүзүнден 2.1 кг дүктү кыргып алган. Бодунуң күжү-биле 120 центнер сигенни, 10 центнер будук-бүрүнү белеткээн. Кажаа-турлааның кышка белеткелин база хынамчалыг чоруткан. Малчынның бо чылгы хүлээлгези база бедик: төрүүр 314 хоюнуң хураганын бүрүн өстүрүп алыр, хой бүрүзүнден 2,2 кг дүктү кыргып алыр, 150 центнер сигенни, 10 центнер будук-бүрүнү белеткээр.

Куулар Содунамның эртген чылгы көргүзүглери база багай эвес болган: төрүүр чүс хойдан 100 хураган, хойдан-на 3.1 кг дүк. Ол ышкаш 150 центнер сигенни, 20 центнер будук-бүрүнү белеткээн. Хой-жу эжи О. Күрсединиң социалистиг чарышка кыйгырыын ол күзелдии-биле хүлээп алган. К. Содунам бо чылын: төрүүр чүс хойга онааштыр 105 хураганны өстүрүп, хойдан-на 3 кг дүктү кыргып алыр, 200 центнер сигенни, 20 центнер будук-бүрүнү белеткээр.

Малчыннарның мындыг ажыл-ижин, Совет Эвилелиниң тургустунганының алдарлыг 50 чылынга уткуштур социалистиг чарыжын ук совхозтуң өске-даа бригадаларындан, Барыын-Хемчик районнуң найы-даа ажыл-агыйларындан көргүзүп болур.

С. ХОМУШКУ.

ШЕФТЕЛГЕ

«Тээли» совхозтуң Найырал салбырының ажыл-ишчилери Эдер-Куй бригадазының малчыны Баир Шожалдың коданынга шефтээн. Шефке 10 ажыг аныяктар киржип, малчынның кажаазының адаан коптарган.

Кажаа ишти делгем, кержеңи кылын-даа турган болза, аныяктар эрестиг ажылдаан.

К. КҮЖҮГЕТ.

Малчынның коданында

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Сара Монгалбиниң коданында 282 хой оолдаан, ооң 22-зи ийистээн. Төлү он-ча-иенди дорүгуп турар. Дуржулгалыг кадарчы чаңгыс баш-даа мал ыштан хоратпас дээш хой болгаш хураганның кадарын, азаалда, чемгерилгезин мурнукузундан улам экижиткен.

Эш Монгалбии бо чылын чүс баш төрүүр хойга онааштыр 105 хураганны алырын хүлээнген. Ам безин төрүүр чүс баштан 93 хураган алдынган. Ол «Тес-Хем» совхозта дээре көргүзүг болуп турар.

Б. ДОЮНДУП.
Тес-Хем район.

ЧАСКЫ АЖЫЛДАРГА УТКУШТУР

Үрмек четпестер турбазын

«Шынның» болгаш радионуң каттышкан рейдизи

[illegible] туруларының гектар бүрүзүнден 12 центнер, ногааларда — 135 центнер, картофельден — 90 центнер дүжүттү алырын айыткан. Күрүнеге 38.100 тонна тарааны Таңды районнуң ажыл-ишчилери садар деп хүлээнип турар.

СЭКП-ниң Таңды райкому, райкүүскому, районнуң кодээ ажыл-агый эргелези болгаш түс-түс ажыл-агыйлар тарылгага белеткел талазы-биле ажээн дээштиг хемчеглерни ап чорудуп турар. Партия райкомунуң бюрозунуң [illegible] рейдивис чоруттунган.

Бо хүннерге чедир районнуң ажыл-агыйларының тараа шөлдеринде 40 муң тонна органиктиг чемишчиделге токтунган болгаш ажээн хөй минералдыг чемишчиделге чедиртинген. Ниитизи-биле бо чылдың дүжүдүн өстүрүп алырынга шөлдерже 30 муң тонна чедир органиктиг чемишчиделгени болгаш 3 муң тонна хире минералдыг чемишчиделгени төгери көрдүнген.

Районда бо чылын үрезин белеткели болгаш ону чажар [illegible] ажыл-агыйның кожут машиналарының септелгезинче база эки кичээнгей салган. Бо хүннерге чедир оларның 80 ажыг хуузу часкы тарылгага кирерине белен.

Келир чылдың бедик дүжүдүнүң магадылаачын тургузарда кол чүүл — кадрлар четчелээшкини болгай. Ону четчелеп алырының аргазы Баянгазының профтехучилищезинде өөренип турар курсантылар болгаш «Межегей», «Тинделге» совхозтарда. Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязында 4 ай хуугаалыг [illegible] дыңмаан чүүлдер бар.

«ЭЛЕГЕС» совхозта техника септелгези чүгээр деп болур. Септелге чогуур 73 тракторнуң 67-зин бөгүнге чедир доозуп алган, оон үжун «Сельхозтехниканың» районнар аразында каттыжыышкыны септээн. Тракторлар септелгезиниң талазы-биле чугаалап кагза чогуур чүүл болза, септелге кылыр ол каттыжыышкын ажыл-агыйлардан алган техниказының септелгезин тывар чок чорудуп, часка белеткелге шаптыктап турары болур. «Элегестен» септээриби-ле алган тракторларының бирээзиниң мотору ажылдавас, ооң үзүн үрелик болганындан совхозтуң механизаторлары боттары ону катап септеп, хөй үе-шакты чарыгдаар ужурга таварышкан. «Сельхозтехника» каттыжыышкыны ол тракторларының бирээзин-не септээни дээш-ле 880 рубльди ап турар.

Үрезин белеткели бо ажыл-агыйда өскелерден куду деңнелде. Кызыл-тас үрезинни четчир болза-даа, суга үрезининге 683 тонна херегледиринин турар, а херек кырында кондициязынга чедиртинмээн 300 тонна бар, картофель үрезини четпес болуп турар. Четпес үрезиннерни четчелеп алыр талазы-биле бо хүннерде элегесчилер шынгыы ажылдавас болза хоржок.

«МЕЖЕГЕЙ». Техника септелгези совхозтуң № 2, 3 бригадаларында ниитизи-биле багай эвес. Доорь-Хадында туруп турар № 4 бригадада септелге совхозтуң удуртукчуларының болгаш тускай эртемниглериниң хайгааралындан аттыгып калган. Салбырда кодээ ажыл-агый машиналарын кадагалап турары безин чурум-чыскаал чок. Бо ажыл-агыйда септелге өскелериндек куду темпилиг ону хынаан турган комиссия демдеглээн. Март 1-ге чедир совхозтуң ниити септээр чогуур 80 тракторунуң 63-жү септеттинген, 7 сеялка, 9 андазын, 4 лущильник септеттинмээн болгаш 16 культиваторнуң чүгле 2-зи септеттинген. Илчирбелиг тракторларга ийи ээлчеглиг кылдыр ажылдадыр деп санаарга, 166 механизатор хереглединиер, амдызында 100 кижи бар.

«КОММУНИЗМНИҢ ХЕРЕЛИ» колхозта бижээл алзан дээре болуп турарын айтыр херек. Техника септелгезин февральдың эгезинде-ле доозупкан. 5200 га черге тарыыр тараа культураларының үрезинин бүрүн четчер. Өлек соорту болгаш часкы тарылгага херегледе чогуур 290 тонна минералдыг чемишчиделгени чедирип алыры үргүлчүлеп турар. Бо колхозта четпес чүүл болза кадрлар айтырыы. Чаңгыс ээлчегде ажылдаар безин механизаторлар четпес.

«РЕВОЛЮЦИЯНЫҢ ЧАЛЫЫ» колхозта техника септелгезинден үүрмек чүүлдер арткан, ийи ээлчегде ажылдаар механизаторлар четчелеттинни турар, 146 тонна фосфорлуг, 37 тонна азоттуг чемишчиделгени апрель 10-дан эгелеп чажары көрдүнген. Часкы ажылдарның бүдүрүлге планын бадылап каан, үрезиннер бүрүн белен.

«ТИНДЕЛГЕ» совхозта септелгениң темпизи кошкак. Совхоз часка киржир тракторларының 90-ын септээр турган, март 1-ге чедир медээни ёзугаар алырга, 65 тракторну, 91 андазынның 50-ни, 134 сеялканың — 40-ин, 25 лущильниктиң 8-зин-не септээн.

КОДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙНЫҢ ДУРЖУЛГА станциязында [illegible] сагыг база партийжи-политиктиг ажылдарны бо хүннерде ажылдап кылыр, былызаар ужурлуг. Улуг четпестер чок дээш үүрмек четпестерни чайладырын тоомчага бодавас болза таарышпас. Ол аар-саар четпестерни четчелеп алырындан дааргагы улуг чедиишкиннер хамааржыр дээрзин утпаза чогуур.

Рейд бригадазының кежигүннери:

М. Пирогов—«Тинделге» совхозта улусчу контроль бөлүүнүң даргазы, К. Ондар—«Элегес» совхозтуң механизатору, С. Хертек—Тыва радионуң улуг редактору, О. Намчылак—«Шынның» тускай корр.

ЛЕКЦИЯ ПРОПАГАНДАЗЫ

Республиканың «Билиг» ниитилелиниң район организацияларының отчёт-соңгулдалыг конференциялары доозулган. Ук конференциялар ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнче утуушутур чорааш оралыыс үеде, кажан СЭКП Төп Комитеди «ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» доктааалды хүлээп алган үеде — политиктиг бедик көдүрлүүшкүнүнүң байдалынга болуп эрткилээн.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң материалдарының таныштырылгазы лекция пропагандазының дээштиин бедидип, чер-черге политмассалыг ажылды улам калбартыпшаан, аңаа чаа-чаа арга-хевирлерни берип, ооң утка-шынарын улам байыдып, лекторларның идепкейин көдүрген.

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунда «Билиг» ниитилелиниң эге организациязының кежигүннери съезд материалдарын тайылбырлаар талазы-биле чамдык боттут ажылды чорудуп, отчёттут үеде кызымак ажылдааның район конференциязынга демдеглээн. Бо эге организацияда 20 ажыг лектор бактаап турар. Олар лекция пропагандазынга чедип алган чедиишкиннерин быжыглап, колхозтуң ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга политиктиг ажылдың дээштиг болурун чедип алыр дээш ажылдап турар. Лекция пропагандазын эки-эдеринге салдар чедирген бир чүүл болза, ол ажылга тускай эртемниглерни калбаа-биле киириштиргени болур. Колхозтуң лекторлары амгы үеде «ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын ажылчы чоннарга таныштырар ажылда хаара туттунган.

Лекция пропагандазын шыя утланыышкынныг чорударынга «Билиг» ниитилелиниң район организацияларында тургустунган тематиктиг секциялар чугула черни ээлеп турар. Олар лекторларга эртем-методиктиг сүмелерни берип турар. «Билиг» ниитилелиниң район организациязы бүгүзүнде дөрттен эвээш эвес тематиктиг секцияларны тургускан, эртемнер аайы-биле шыырак билиглиг кадрлар-биле четчелээн. Оларны «Билиг» ниитилелиниң баштаар чери эргежок чугула техниктиг херекселдер, политиктиг литературалар болгаш эртем-методиктиг пособиелер-биле хандырып турар.

Секцияларның удуртукчулары болгаш кежигүннери боттарының ажылынга көдлүүнде-ле лекция пропагандазында эң дуржулгалыг тускай эртемниглерни хөй-ниити эге-лээшкини-биле кииriштирбишаан, чаа лекцияларны тургузарынга, мурнакчы дуржулганы нептередиринге болгаш өске-даа практиктиг дузаны эге организацияларга чедирер хүлээлгелиг. Бай-Тайгада ниитилел-политиктиг темаларны, а Хову-Аксында медицина эртемнерин пропагандалаарының секциялары лекция ажылын чогуур деңнелге тургузар, марксистчи-ленинчи өөредигни чонга тайылбырлаар, пропаганданы калбартыр талазы-биле практиктиг дуза чедиреринин, мергежил бедиделериниң төптери болуп бар чыдар.

Марксистчи-ленинчи теорияны ханы шиңгээдип алган, арга-дуржулгалыг лектор-пропагандист кадрлар бисте хөй. «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырында «Билиг» ниитилел эге организациязының лектору Александра Петровна Дамдынны ап көрээли. Ооң кол ажылы — Кудук деп черде хойжу бригаданың бригадири, тускай мергежили — мал эмчизи. Ол лектор-пропагандист хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, дыңнакчыларның хүндүткелин чаалап алган.

«Билиг» ниитилелиниң район организацияларының баштаар чердери идеологтут ажылдың идепкейлиг ажылдакчыларынга, ылаңгыя көдээниң ишчилеринге хөй санныг лекция, беседаларны номчуп турар эштерге материалдыг болгаш моральдыг деткимчени көргүзери, оларның арга-дуржулгазын нептеретири чугула дээрзин конференциялар айыткан.

Республиканың «Билиг» ниитилелиниң идепкейлиг кежигүннери бистиң партиявыстың политиказын, эртем-техниканың, экономиканың, төөгүнүң болгаш өске-даа адырларның темаларынга амыдыралчы эң чугула айтырыгларны чон ортузунга тайылбырлаар талазы-биле чер-черде партия организацияларынга боттуг дузаны чедирип турар.

«Билиг» ниитилелиниң эге организацияларының ажылы канчаар тургустунганындан, лекция пропагандазының дээштиин оон кол хамаарыжыр. Ажылдың арга-дуржулгазын мооңнеп, чылдан чылче лекция пропагандазының дээштиин бедидип, чоннуң үнелээшкинин чедип алырынга «Совет Тыва» совхозта «Билиг» ниитилелиниң эге организациязы (даргазы К. Идам) эвээш эвес хемчеглерни эрткен отчёттут үеде кылып чоруткан. К. С. Идам Сүт-Бажы сес чыл школазының директору. Ол совхоз төвүнүң тускай эртемниглериң, мурнакчы интеллигенциязын лекция ажылынче хаара тудуп шыдаан. Бо эге организацияның кежигүннери ажыл планын ай, квартал санында чогаадып тургускаш, ниити хуралга хүлээп алгаш, партия организациязының бюрозунга бадыладып ап турар. Ында хыналда эки тургустунганындан планда көрдүнген хемчеглер долу күүседиинип турар. Бо организация лекторларның методиктиг мергежилин бедидер талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Мында лекция пропагандазының дээштин ажыл-агыйның бүдүрүнге көргүзүүнге көскү салдарны чедирип турары өөрүнчүг. «Совет Тыва» совхоз элээн үр үениң иштинде күрүне мурнунга алган онаалдаларын күүсетпес, хожуданган ажыл-агыйга санаттынып турган болза, эрткен 1971 чылда планныг хүлээлгелерин күүсеткен.

Чамдык эге организациялар кошкак ажылдап келген. Каа-Хемниң «Коммунизмче оруг» колхозунда «Билиг» ниитилелиниң эге организациязының даргазынга кижи ызырынмастаан. Аңаа 3 дарга отчёттуг үеде солушкан. А «Бүрен» совхозка эге организация даргазы эш М. К. Долгов хөйнү аазаза-даа, чон ортузунга көскү ажыл кылбаан. «Тес-Хем» совхозтуң О. Шынаа, Ү. Шынаа салбырларында эге организациялар ажыл планы чок, партия организациялары-биле харылзаа чок.

Чоннуң политиктиг медерелин хүн бүрү өзүп, оларның идепкейи бедээн тудум, лекция ажылының утка-шынарынга, ооң дээштиинге, арга-методтарынга негелде улам-на өзер. Ынчангаш лекция пропагандазын чорударда ниити эрежгей болгаш түлүк үениң кампания хевирлиг эрттирер эргижирээн практикадан шиитпирлиг адырлып, ону чорударының чаа лепшилгелиг арга-хевирлерин калбаа-биле ажыглап, чоннуң тус-тус бөлүктериниң, хар-назынының, эртем-билииниң, кылып турар ажылының аайы-биле пропаганда ажылын чорудар ужурлуг.

Районнарда «Билиг» ниитилелдериниң кежигүннери болбайн турар дээди билиглиг тускай эртемниглер база хөй. Олар идеология ажылынга дыка кол ажыктыг ажылды кылып болурлар. Чижээ, Каа-Хем районда башкыларның чүгле үштүң бири «Билиг» ниитилелиниң кежигүннери. Эге организацияларның сорулгазы — бодунуң одуруун эртем-билиглиг аныяк күштер-биле доллурары, бөгүнгү пропаганданың негелделеринге дүүштүр ажылды эде тургузары болур. Чамдык специалистер чылда чаңгыс-бир лекция номчуп каары-биле кызыгаарлаттынып турарлар, а өскелери харын-даа «хүндүлүг» кежигүннер болуп саазын кырында даңзыда санаттынып турар.

Ам сорулга чүдел дизе, лекция пропагандазынга партийжи удуртулганы күштелдирери, «Билиг» ниитилелиниң эге организациялары биле партия организацияларының харылзаазын быжыглаары, лектор бүрүзү чон мурнунга лекцияларны, илеткелдерни доктаамал номчаан турарын чедип алыры болгаш оларның харысалгазын бедидери болур.

Хөй национал Совет улустуң улуг байырлалы — ССРЭ-ниң 50 чылын бүгү чурт, совет кижи бүрүзү төлептиг уткуурунга белеткенип турар. Алдарлыг юбилейге белеткел чорып турар бо хүннерде «Билиг» ниитилелиниң район организацияларының бир чугула сорулгазы — «Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын ажылчы чоннарга таныштырары, ону кижи бүрүзүнге чедирери, улам калбаа-биле пропагандалаары болур.

Юбилейге белеткел үезинде дыка хөй айтырыгларны тайылбырлаарынче кол кичээнгей салырын партия чугулалап турар. Ынчангаш интернационалчы кижизидилге болга, бүгү партия, совет, ажыл-агый, культура болгаш хөй-ниити организацияларының, төпте-даа, чер-черде-даа бистиң бүгү лекторларывыстың кол сорулгаларының бирээзи.

Д. САЛЧАК,
«Билиг» ниитилелиниң республика организациязының баштаар чериниң референтизи.

Мугур-Аксы суурнуң эмнелгезинде фельдшер Люба Ондар чонга хүндүткелдиг, хүлээнген ажылынга кызымаккай медицина ажылдакчыларының бирээзи. Ыраккы коданнарда малчыннарга ол бо-ла чеде бээр, медицина темазынга лекция, беседаларны кылыр, чоннуң кадыкшылын сагыш човангыр хайгаарап, медицина дузазын көргүзүп турар. Люба Ондар район эмнелгезинде комсомол организациязының секретары. Ажылынга кызымаккай, хөй-ниитичи фельдшерни чоокта чаа партия кежигүнүнүң кандидадынга хүлээп ап, коллективи аңаа улуг идегелди көргүскен.

ЧУРУКТА: Л. Ондар.

Аныяк садыгжы Борбаш Салчак Мөген-Бүренге ийи чыл иштинде садыгжылап келген. Мөңгүн-Тайга районунуң садыгжыларының ортузунда калбарткан социалистиг чарыжынга дээре көргүзүглерни чедип алган. Эрткен чылын квартал санында планныг онаалгаларын 100 хуудан кудулатпайн күүседип турган. Бо чылдың бирги кварталының планын чедиишкинниг күүседиринге ол бүрүн бүзүрелдиг ажылдап турар. Чоннуң херегцелинге дыңнангыр, садыглаашкынның культуразын бедидер дээш кызымаккай ол ажылчынниң чуруу районнуң Хүндүлел самбыразында.

Х. ОВУДАННЫҢ фотолары.

Суурну ногаанчыдар

Эрзин районнуң Нарын суурну чараш чурумалдыг черде чаңгыс аай төлевилел-биле туттунган бажыңнарлыг. Ооң черин шилип, үени бодап кылганы сеткилге өөрүнчүг.

Байдал ындыг турда суурну ногаанчыдар талазы-биле ажыл чорутгунмайн турары хомуданчыг. Хат-кавыска болган таварылгада доозун көдүрүлгеш, бүдүн суур көзүлбес апаар. Мааңа удур суурнуң ыяш тарыыр черлериниң, хериммер иштиниң доораан кара хөрзүн-биле чаартып, ыяштар олуртуп, ногаанчыдар болза дыка-ла эки болур ийик.

Суурну ногаанчыдар айтырыгны Нарын көдээ Совет кичээнгейге алыр үе келген.

Н. ДАКАА.

МАЛЧЫННАРГА АЧЫ-ДУЗА

Көдээ ажыл-агыйда ажылдап турар ажыл-ишчилерге практиктиг дуза чедирер ажыл Тожу районнуң бүдүрүлге, албан-организация коллективиниң чаңчылы боон, хүн бүрүнүң чугула кичээнгейинде тургустунган.

«Тоора-Хем» совхозтуң малчыннарының кыштагларын, фермаларын тус-тус бүдүрүлге албан организацияларда быжыглаан. Амыдырал-дуржулгадан алгаш көөрге малчыннарга дузалажыр чорук улуг рольдуг болуп турар. Кызыл-булуңнарны дерип, лекция, беседаны чорудар, малчынның азы фермаларның көргүзүглерин, социалистиг хүлээлгезин чараш, шевергин кылдыр бижиир, азар, агитхуудустарны үндүре каантар — бо политмассалыг ажылга хамааржыр. Ооң-биле чергелештир мал кажааларының көрженин коптарар, ооң иштин-даштын арыглаар, кандыг-бир үүрмек септелгени кылып, мал чемин силосту, сигенни фермаларже сөөртүрүнге дузалажыры дээш өске-даа дузаны көргүзүп турар.

Ыяш ажыл-агый коллективи (директору В. Новиков), аңнып-тывыш ажыл-агыйы (директору И. Дорофеев), райкүүсkom, СЭКП райкомунуң коллективтери бо талазы-биле эвээш эвес ажылдарны кылып, быжыглаан фермаларынга каш удаа чораан. Ыяш ажыл-агый чери — Талым фермазынга ийи катап үнүүшкүнү организастап, кызыл-булуңну дерип, 4 автомашина сигенни, 30 кубометр одалга ыяжын белеткээш, сөөртүп берген. Аңнып-тывыш ажыл-агыйы Май 1 салбырда төл сүт-бараан фермазынга 4 машина сигенни сөөртүп чедирип берген.

Боттарынга быжыглаан фермаларынче кичээнгей салбайн турар организациялар база бар Райпо, райфо, райкүүскомнуң ниити херектер килдизи Толбул, Оңгача Ылык-Хем фермаларынга шефтээр турган мынчага чүнү-даа кылбаан.

Талым, Көк-Чар, Куштуг-Кежиг фермаларында амдызында байдал чүгээр, ынчалза-даа мал чемин сөөртүрүнүң талазы-биле дарыы хемчег албас болза берге байдалга таваржыр апаар.

Д. БАЙЫР-ООЛ.

Тожу район.

ЧӨПТҮГ НЕГЕЛДЕ

«Мурнакчы» колхозтуң бүдүрүлгелерин болгаш чурттакчыларны колхозтуң электростанциязы энергия-биле хандырып турар. «Д-108» маркалыг дизель биле 30 киловатт күчүлүг генератор электроэнергияны бүдүрүп үндүрүп турар. Станцияның энергиязы шын эвес чарыгдаттынып келген. Токту көвүдедир болгаш эвээжедир трансформаторлар суурда тургустунмаан.

Ажыл-агыйжы эвес, техниктиг чурумнарны сагывас чорукtарның уржуунда кудумчуларда шугумнарны электростанцияның щиттеринде дорт улааны-биле энергия шын эвес чарыгдаттынып, бүдүрүлгелерге, бажыңнарга энергия бир дески эвес, энергияның күжү чавыс болуп турар.

Чоокта чаа № 6 агитквартирага көдээ Советтиң депутаттары соңгукчулары-биле ужуражып, отчёт кылган. Ол кежээ станция энергия берип шыдаваан, солярка кыпсып, хурал эрттирер ужурга таварышкан. Электроэнергия чедишпейн турда, ооң кампаавас чорук бисте бар. Чуртталга бажыңнарынга, чамдык албан черлеринге сайгылгаан хүндүс-даа, дүне-даа хып турар таварылга хөй. Мындыг байдалды болдурбас, энергияны кампаар талазы-биле колхоз баштаар чери хемчег албайн турар.

Бистиң колхозувус Бай-Тайга районда экономика талазы-биле шору быжыга берген ажыл-агыйга санадып турар. Ол хирезинде электростанцияны доктаамал, энергия бээр кылдыр чаартып эде дерип ап шыдавайн келген. Ол дээрге ажыл-агыйжы эвес, четпес удуртулганың уржуу-дур. Мотористер, электриктер харысалга чок ажылдап, станцияда чамдык кылып алыр чүүлдерни кылбайн келгеннер.

Биче күштүг электростанция суурну, бүдүрүлгелерни электроэнергия-биле бүрүн хандырып шыдавайн баарга, суурнуң чамдык кудумчуларынга чырык бербейн баарыэлектриктерде чаңчыл апарган. Чурттакчылар база чаңчыга берген, лаа, керосин-биле олурарлар, 1970 чылда колхоз 13000 рубль-биле улуг күштүг электростанция садып алган. Ону эптеп кылып билир кижи чок болганы-биле «Сүт-Хөл» совхозка садыпкан болгай. Бир эвес республиканың «Сельэлектротудуг» чери-биле дугуржуп чугаалашкан болза, чаа электростанцияны эптеп, дерип бээри чугаажок турган.

Школа, эмнелге, уругаар албан черлери, клуб болгаш өске-даа албан черлери чырыткы-биле четче хандыртынмаан. Колхозтуң тудуг планы бо чылын улуг, 250 олуттуг клуб, 12 чуртталга бажыңы болгаш өске-даа тудугларны ажыглалга киирер. А капитал болгаш агар септелге база бар. Дилиг материалдар херек, электроэнергия чедишпези-биле пилорама доктаамал эвес ажылдап, тудугжуларны чугула материалдар-биле хандырбайн келген.

Ажыл-агыйжы эвес чоруктан уштунуп, электростанцияны доктаамал энергия бээр кылдыр эде деририн колхоз баштаар чериндеп колхозчулар негеп келген болгаш моон соңгаар-даа негээр апаар.

Н. МААДЫР.

«Шынныг» колхозта постузунуң кежигүнү.

КУЙБЫШЕВ ОБЛАСТЬ. Волганың автомобиль заводунуң ийиги ээлчээн ажыглалга кииргениниң соонда ук бүдүрүлге машиналар бүдүрүп үндүрерин улам көвүдеткен. Ам конвейерден хонук санында биче литражтыг 850 машина чорун турар.

№ 14 цехтиң коллективи ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге алдар болдурган чарышка киргеш, бирги кварталдың планын хуусаа бетинде күүседирин шиитпирлээш, бо хүннерде шудургу ажылдап турар.

ЧУРУКТА: цехтиң мурнакчы ажыл-ишчилери.

А. БРЯНОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохроиказы).

КЫЗЫМАК ИШЧИЛЕР

Чылбак-оол Шалович Иргит райпода автолавка садыгжызы болуп 8 чыл ажылдаан. Эрткен чылын бараан саарылгазының планын 100 ажыг хуу күүсеткеш, районда автолавка садыгжыларының аразында чарышка бирги черни ээлээн.

Мурнакчы садыгжы беш чылдың ийигизинде социалистиг чарышка автолавка садыгжызы Николай Очурну кыйгырган. Чаржып турар эжин январь айда ашкаш, райпо баштаар чериндеп ортектиг бараннар-биле шаңнаткан. Ооң автолавказы 100 ажыг муң километрни септелге чокка эрткен. Автолавканың иштиг, дашты арыг-силиг, бараннарының ассортиментизи янзы-бүрү.

Чылбак-оол Шалович Иргит амгы үеде «Мурнакчы» колхозтуң девискээрин кезип, Ак-Хем, Үстүү-Бел, Ман-Чүректе малчыннарның коданнарын үргүзүчү эргиир. Оларга чугула хереглелдиң бараннарын ой-шаанда чедирип бээр. Кызымаккай ажылдыг садыгжыны райпо баштаар чериниң хүндүлел бижиктери-биле каш удаа шаңнаан.

А. БАРБА.

• • •

Улуг-Хемниң Арыг-Бажында көдээ магазинниң коллективи бараан саарылгазының планныг онаалгазын ай санында ажыр күүседип, чоннуң хереглелинге дыңнангыр ажылдап келген. Ооң садыгжылары Марта болгаш Маша Шивит угбашкылар чүгле план күүседири-биле кызыгаарланмайн, садыгның культуразын бедидип, магазинниң иштин-даштының арыг-силиинче, хүн бүрүде чугула херегтелгер бараннарны магазинге доктаамал делгеп тургузарынче сагыш салып турар. Олар бо чылдың баштайгы айында 22 муң рубльдиң бараанын саарар тургаш, 35 муң рубльге саарган.

В. ДИМИТ.

• • •

Кызыл хоорай Советтиң Черби суурунда төп магазинниң садыгжылары Александр Исаев болгаш Аня Исаева олар ам он чыл улаштыр садыглап, ай, квартал, чыл санында планныг онаалгаларын ажыр күүседип келген.

Олар 1970 чылда бараан саарылгазының планын 102 хуу, 1971 чылда 112 хуу ажыр күүсеткен. Исаевтер Сесерлиг сельпозунуң бүгү садыгжыларының мурнуку одуруунда. Чоннуң чагыгларын эки хандырар дээш олар сельпога келген бараннарны калбак ассортиментилиг-биле ап, чонга садыглап турар.

Р. ОЧУР-ООЛ.

• • •

«Кара-Хаак» совхозтуң хоочун хойжузу Салчак Ширби-Салдың кодан ында төрүүр 499 хоюндан амдызында 397 хой оолдаан, чаш хураганнар менди. Мал чеми четчир, кажаа-хоразы чылыг.

С. Ширби-Сал эрткен чылын эки көргүзүглерлиг болган. Төрүүр 100 хойдан 110 хураганны, бир хойдан 3 кг дүктү алган. Ол бо чылын төрүүр 100 хойдан 100 хураганны, бир хойдан 3 кг дүктү кыргып алырын хүлээнген. Алган хүлээлгезин күүседириниң бүгү аргалары малчында бар.

О. ЛАМА.

АЖЫЛЧЫН, АЛБАН-ХААКЧЫ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ ЧИИГЕДИЛГЕЛЕР

1971 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп турар ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның күш-ажыл хоойлуларының Үндезиннеринде ажылдап турар херээженнерге тускай чиигелделерни болгаш магадылалдарны көрген.

ССРЭ Конституциязын ёзугаар херээженнер эр улус-биле бир дөмей ажылдаар, ажыл төлевирин алыр, дыштаныр болгаш социал камгаладылга талазы-биле дузаламчы алыр эргелиг. Херээжен улусту ажылга хүлээп алырда кандыг бир кызыгаарлаашкыннарны болдурбас.

Саатты, уруглар эмзирип турар болгаш бир хар четпээн назылыг уруглуг херээженнерни ажылга хүлээп алырда болгаш ажылдан үндүрерде магадылалдарны бедиткен.

Үндезиннерниң 73 дугаар чүүлүн ёзугаар херээжен улусту иштелип-саатанганы азы уруглар эмзирип турары дээш ажылга хүлээп алырындан ойталаар ийикпе ажыл төлевирин кудуладыр чорукту хораан.

Саатты, уруглар эмзирип турар болгаш бир хар чедир назылыг уруглуг херээженнерни администрация чериниң күзелин ёзугаар ажылдан үндүрүп болбас деп хоойлуда айыткан. Ындыг херээженнерни чүгле албан, бүдүрүлге чери долузу-биле ажылга ыяап-ла таарыштыр тургускан турар ужурлуг. Херээженнерниң күш-ажылының камгалалының талазы-биле кол чүүлдерни үндезиннерде айыткан.

Үндезиннерниң 68 дугаар чүүлүнде херээжен улустуң күш-ажылын аар болгаш ажылдаар байдалдары хоралыг ажылдарга ажыглаарын хораан.

Херээжен улусту көдээ ажыл-агыйга чиик ажылдарга ажыглап болурунуң дугайында тускай чурумну тургускан. Херээженнерни тракторист-машинистер, фермаларның механизаторлары, чиик болгаш 2,5 тоннадан ашпас чүък сөөртүр машиналарның чолаачылары болгаш өске-даа ажылдарга ажыглап болурун айыткан.

Трактор, комбайн болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа барык машиналарында ажылдап турар херээженнерниң хүн нормазы ол ажыл-агыйда тургустунган нормадан 10 хуу чиик болур. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1965 чылдың февраль 19-тугу доктаалында көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде ажылдап турар тракторист-машинист херээженнерге 6 хонук немелде шөлээни бээрин айыткан турган болза, ам ону 12 хонук кылдыр доктааткан.

Күш-ажыл Хоойлузунуң Үндезиннеринде саатты, уруглар эмзирип турар болгаш бир хар чедир назылыг уруглуг херээженнерге хамаарыштыр чиигелделерни көвүдеткен.

Үндезиннерниң 69 дугаар чүүлүнде саатты херээженнерни саатанганының баштайгы хүннеринден эгелээш база урут эмзирип турар болгаш бир хар чедир назылыг уруглуг херээженнерни дүне-ки үеде болгаш ажыл шагындан дашкаар үеде ажылдарга, дыштаныр хүннерде ажылдадырын болгаш командировкаладырын хораан.

Бирден сес хар чедир назылыг уруглуг херээжен улусту ажыл шагындан дашкаар үеде ажылдарга ажылдадырын база командировкаже чүгле оларның чөпшээрели ёзугаар чорудуп болурун айыткан.

Херээженнерге иштелип-саатанганының болгаш божааның ужурунда 112 календарьлыг хонук иштинде шөлээни берип турар. Бергедеп божаанда ийикпе ийи азы хөй уруглар божаанда божаан соолунде бээр шөлээни 70 хонук иштинде бээрин Үндезиннерниң 71 дугаар чүүлүнде айтып турар. Божуга бажыңындан чаш урут азырап алган херээжен кижиге демги чаш урут төрүттүнгенинден бээр 56 хонук болгуже чедир күш-ажылдан хостаар дугайында эмчи хуудузун тывсыр болгаш ону төлеп бээр.

Саатанганының болгаш божааның талазы-биле шөлээ алыр эрге кайы хире үеде ажылдааныңдан хамаарышпас.

Саатанганының болгаш божааның талазы-биле күрүнениң социал камгалал талазы-биле дузаламчызын үзүктел чок ажыл стажын барымдаалап шалыңның 2/3 кезиинден 100 хуу хемчээл-биле төлеп бээр. Үзүктел чок ажыл стажын болгаш дузаламчы тывсыр талазы-биле ооң шалыңын санаарда аараан улуска дузаламчы санаар чурумнар ёзугаар кылыр.

Херээжен кижи саатты чораан болгаш божаан соонда алыр шөлээлеринге бодунуң ээлчеглиг шөлээзин кадып ап болур. Ынчаарда херээжен кижиниң ук организацияга кайы-даа хире үе иштинде ажылдааны хамаан чокка ээлчеглиг шөлээзин иштелгениниң болгаш божааның талазы-биле шөлээлерниң мурнунда-лыг шөлээзин божаан соонда алыр шөлээниң соонче көжүрер алаар.

Херээжен кижиге үстүнде айыткан шөлээлерден аңгыда уруу бир хар четкиже чедир төлевир чок немелде шөлээни бээрин үндезиннерниң 71 дугаар чүүлүнде айтып турар. Мындыг хевирлиг шөлээни божуур бажыңдан уругаар азырап алган херээженнер база алыр эргелиг. Ындыг шөлээге турган кижиниң администрация чери бодунуң күзели-биле ажылдан үндүрүп болбас. Ол кижиниң ажылдап турар черинге эрге-дужаалы хевээр шөлээлер алыр үезин ажылдап эгелээн хүнүндеп эгелеп санаар. Херээженнерниң урут өстүрери-биле алган төлевир чок шөлээге турган үезин ээлчеглиг шөлээ төлевиринге салдарлыг болуп, шөлээ шалыңын эвээжетпес бе? Чок эвээжетпес.

Консультация

Бир эвес ол кижи чаш урууг бир харлаан соонда эрги ажылдап турган черинге ийикпе өске-даа черге ажылга кирип алыр болза үзүктел чок ажыл стажы үзүлбейн хевээр артар. Бо үениң иштинде болган часпарлаашкынны үзүктел чок ажыл стажынга киир санавас. Саатанган болгаш божаан херээжен кижи үр үениң иштинде ажылдавас болган ужурунда ол кижиниң орнунга өске ажылдакчыны администрация чери хүлээп алыр эргелиг. Бо таварылгада ол кижини 4 ай чедир түр ажылдаачы кылдыр хүлээп алыр. Шөлээге турган ажылдакчы ажылынга чедип келирге ооң орнунга түр ажылдап турган ажылдакчыны Үндезиннерниң 16 дугаар чүүлүнүң ийи дугаар пунктузун ёзугаар ажылдан үндүрер.

Бир эвес саатты херээжен кижиниң саатанганының ужурунда өске ажылче шилчидери чугула апарза шилчидерин Үндезиннерниң 70 дугаар чүүлүнде айыткан. Ындыг шилчидилгени эмчиниң бижиин ёзугаар ында айыткан хуусаа иштинде ажылдап болур деп айыткан ажылдарынче шилчидер.

Урут эмзирип турар иелер мурнунда кылып турган ажылын кылып шыдавас апараа, оларны урут эмзирип турар үениң дургузунда өске ажылче шилчидерин Үндезиннерде дүрүмчүткен. Мындыг хевирлиг өске ажылче шилчиттирген улустуң ол барган черинде алыр шалыңы мурнунда ап турган шалыңындан куду болур болза мурнунда ажылдап турган ап турган шалыңының ортумак хемчээлин арттырып бээр. Шалыңның ортумак хемчээлин сөөлгү 6 айлар иштинде ап турган шалыңының хирези-биле доктаадыр.

Херээжен улуска урут эмзирер үеде тускай часпарларны бээр. Ындыг часпарларны чүгле урут эмзирип турар эвес, а бир хар чедир назылыг уруглуг херээженнер база алыр эргелиг. Бир эвес чаш урут бир харлаан соонда-даа иезин ээп турар болза ол иеге бо часпарларны бээр. Ындыг часпарларны 3 шак ажылдаан соонда 30 минута хемчээлдиг тывсыр. Бир эвес эмчи бижиинде айыткан болза часпарларны оон-даа хөйнү берип болур. Ийис болгаш оон-даа хөй уруглуг иелерге үстүнде айыткан часпарларны урут бүрүзүнге бээр. Айыткан часпарларны канчаар ажыглаарының дугайын ие кижи администрация, местком чери-биле дугуржуп ап болур. Үстүнде айыткан 30 минута часпарын ажыл шагының эгезинде, ортузунда, төнчүзүнде-даа ажыглаар, кадып ап база болур. Урут эмзирери-биле ажыглаан часпарларны ажыл шагынга киир санаар, ону ортумак хемчээл-биле төлеп бээр.

Чаа төрүттүнген уругларның ада-иезинге чаш урут оран херекселдер, чөргектер садып алырынга база ону чемгеринге бир үениң дузаламчызын бээр. Ындыг дузаламчыны урутнуң алазынга азы иезинге тывсыр. Бо таварылгада сагыыр ужурлуг чурумнар болза, бирээде ындыг дузаламчыны ап турар кижи 3 айдан эвээш эвес үзүктел чок ажыл стажтыг болур, ийиде ол кижиниң айда алыр шалыңы 72 рубльден ашпайн турар болза дузаламчыны тывсыр.

Аараан уругларны ажаары-биле ие кижилерни ажылдан хостаарын Хоойлуда айыткан. Бир эвес 2 хар четпес назылыг чаш урут аараан болза, өг-бүледе ол урутну ажаап шыдаптар өске улус бар-даа болза ие кижиниң эмчи хуудузун ёзугаар ажылдан хостаар. Бо таварылгада эмчи хуудузун 3 хонук хуусаа иштинде тывсыр. Онза чугула таварылгаларда ол хуусааны узаткан турун болур. Бир эвес чаш урут аараанда ие кижи урууг-биле кады эмчиге чыдары эргежок чугула болза, оон эмчиге турган үезинде эмчи хуудузун тывсыр болгаш долузу-биле төлеп бээр.

С. ДОРСАТ,
Профэвилелдериниң Тыва область чөвүлелиниң юрист-консультантызы.

ССРЭ-ниң 50 чылынга

УЛУСТАРНЫҢ НАЙЫРАЛЫН КИНОЛАРГА КӨРГҮЗЕР

«Мосфильм» киностудиязында белеткеп турар бир чаа кинону В. Маяковскийниң «Мен Совет Эвилелиниң хамаатызы мен» деп состери-биле адаан. Ук кинода Советтер чуртунуң эрткен алдарлыг оруун, Совет Эвилелиниң улустарының чартык чүс чыл дургузунда чедип алган чедиишкиннерин тоогуп көргүскен. Чаа ниитилелди тургузуп турган улустуң маадырлыг чорук-тарының дугайында хөй санныг тоогулуг кинодокументилерни ол кинода ажыглаан.

Бистиң кинематографистеривис совет улустуң улуг найыралын, ленинчи национал политиканың бодаланганының ханызы-биле, бүгү талалыг көргүзерин оралдашкан — деп, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Кинематография комитединиң эртем-популярлыг болгаш документалдыг-хроникалыг кинолар үндүрер эргелелдиң начальниги А. Н. Сазонов СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан.

Документалдыг киноларның Төп студиязында сценарист А. Софронов биле режиссёр Б. Коновалов олар «ССРЭ-ниң 50 чылы» деп кинону тырттырып турар. Ийи-чаңгыс кижилерниң салым-чолун таварыштыр бистиң чуртувустуң экономиказ, культуразының сайзыралын, совет улустарның чаңгыс эви болгаш сырый каттыжыышкынын олар көргүзер болдаан.

«Центрнаучфильм» деп студия «Совет Эвилели» деп кинога бистиң чуртувустуң география болгаш этнография талазы-биле онзагай байдалын көргүзер.

Чурттуң барык шупту студиялары Совет күрүнениң юбилейинге киноларны белеткеп турар. Украинаның документалдыг кино мастерлери алдан киноларны тырттырып эгелээн. «Тисса хемде колхоз» деп кинода 20 националдарның тоолаалекчилери чурттап турар Закарпатьениң бир суурунуң дугайын көргүскен. «Киев—Ереван» деп фильмни ийи республиканың найысылалдарының аңы-дүңмалышкы кады ажылдажылгазынга тураскааткан.

Якутияга баар болзунза бир-ле дугаарында «Капсе» — экии деп состү дыннаар сен. Чөөн-Сибирьниң хроника студиязының үндүргени кинозун ынчаар адаан. Ында ол черниң эрткен болгаш амгы үезин көргүзүп турар.

20—30 чылдар үезинде Совет Чечен-Ингуш АССР-ниң үндезилелдиниң тургустунгазынга киржип турган кижилерни көргүскен кинокадрларны «Маадырларның ийи-биле» деп кинода ажыглаан.

Юбилейлиг чылда үнер киноларның аразында «Маап Каракалпакиям» деп кино ук Автономнуг Республиканың чедиишкиннерин тоогуур. «Шагтоогудан бээр найыралдың херечилери» деп кинода армян, орус болгаш украин улустарның аңы-дүңмалышкы харылзааларының дугайын чугаалап турар.

Чаа кинолар дугайын «Киноундүрүлгелерден» ол ышкаш «Эртем болгаш техника», «Кино аян-чорукчуларның альманагы», «Хүнүнүң чаа чүүлдеринден» көрүп, билип ап болур.

(СЭТА-ның корр).

Чоннуң хостуг үе-шагы

КУЛЬТУРА ОРДУЗУ — БИСТИҢ БАЖЫҢЫВЫС

Бистиң чуртувуста культура албан черлериниң четкизи чыл келген тудум калбарып турар. Чуртта клубтар, культура бажыңнары болгаш ордуларның саны 130 муң ашкан.

Ажылчы чоннарның хостуг үе-шагын канчаар таарымчалыг, солун организастаарыл деп айтырыгны СЭТА-ның корреспондентизи Н. Леонова И. А. Лихачев аттыг автозаводтуң Культура ордузунуң директорунуң оралакчызы Е. Г. Бугровтан салган.

— Бистиң завод беш хүннүг ажыл неделязынче шилчээнден бээр үш чыл ашкан — деп, Евгений Герасимович чугаалап-дыр. — Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларының хостуг шагы көвүдээн. Ынчангаш Культура ордузунуң ажыл планын эде көрген бис.

Дыштаныр хүн клувун болгаш заводтуң общежитиелеринде чурттап турар аныяктарга оон филиалдарын тургускан бис. Клубту тургусканда бээр чыл четпээн-даа болза, ооң ат-сураа алгаан. Воскресенье сайында Культура ордузунга 300 хире оолдар, кыстар кээп турар. Маңаа солун концерттер, кинолар, уран чүүл ажылдакчылары болгаш күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылгалар болгулаар.

«Клуб ленинианазы», «Социализмниң чурттары-биле», «Литературада болгаш уран чүүлде Ленин» деп лекторийлер воскресеньеде ажылдап турар. Уран чүүл университединге хөй ажылчыннар, албан-хаакчылар кээп турар.

Культура ордузунда бот-тывынгыр уран чүүлдүң 21 коллективи ажылдап турар. Оларның сези улустуң деп хүндүлүг атты чедип алган (опера театры, сиилбиге уран чүүлдүң студиязы, нити ыр бөлүү болгаш өске-даа).

РСФСР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы С. Л. Штейн кол режиссёру болган улустуң шии театры найыралдың театр уран чүүлүнүң сонуургалдыгларынга билдингир апарган. Театрның репертуарынга он-он шиилер кирген. Оларның аразында И. С. Тургеневтиң «Часкы суглар», А. Н. Островскийниң «Ямчында чем чок» болгаш М. Горькийниң база В. Маяковскийниң чогаалдарындан композициялар («Кижи дээрге чоргаар дыңналыр-дыр», «Дириглерден артык дириг») бар.

35 чыл оон чоокта чаа демдеглеп эрттирген талантылыг коллективти чүгле Москвада эвес, харын Ленинград, Горький, Кронштадт база хүлээп көрүп, сонуургап турар. Завод театрындан улуг уран чүүлче путёвканы алган талантылыг артистерни маңаа адап болур. Амгы Москваның театрларының сураглыг артистери В. Лановой, В. Васильева, А. Локтев, В. Носик олар Культура ордузундан шылгарап үнген. Сураглыг артистер концерттерге болгаш улусчу театрның ынай-бээр чорууру оон көргүзүглеринге база киржип турар.

Улустуң танцызының ансамбли база сураглаан. Танцы коллективиниң солистери ГДР-ге, Польшага, Францияга чедиишкинниг ойнап чораан.

Культура ордузунуң эң хоочун коллективтериниң бирээзи — улустуң сиилбиге уран чүүлүнүң студиязы. Ында 60 хире кижи киржип турар. Заводтуң чурукчуларының делгелгелерин бо-ла организастап келген.

ССРЭ-ниң 50 чылынга белеткел ажылдары ында кидин-түлүк. «Мөңге найырал» деп темага эң эки чурук, шүлүк, рассказ, ыр, фото-чурук дээш конкурсту чарлаан. Бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң репертуарын чаартып турар. «ССРЭ-ниң 50 чылы» деп отчёттуг делгелгеге сиилбиге уран чүүл студиязы белеткенип эгелээн.

Ажылчыннар боттарының Культура ордузунга хандыкшылдыг. Оларның кижи бүрүзү бодунуң сагыжынга таарыжыр солун чүүлдерни моон тып алыр.

Номчулга конференциязы

Бистиң чуртувуска чорудар бүгү-эвилел номчулга конференциязының темазы — «Ажылчын аңгы — кол маадыр». ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга ону тураскаалдыр. Күш-ажыл болгаш совет ажылчын аңгы дугайында чогаалчыларның база шүлүкчүлерниң чогаалдарын профэвилел клубтарынга болгаш культура ордуларынга, библиотекаларга болгаш кызыл-булуңнарга чугаалажыр.

Номнуң делегей чылын ССРЭ-ге эрттирери-биле холбаштыр совет профэвилелдерниң хемчеглериниң планынга номчулга конференциязын киирген. ССРЭ-ниң улустарының найыралының, ленинчи национал политиканың тиилелгезиниң дугайында литератураны, күш-ажыл дугайында номнарны. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин күүседиринге профэвилелдерниң киржилгезин калбаа-биле пропагандалаарын көрген.

(СЭТА).

Делегейниң Лейпцигге мартта ажыттынар чаны ярмарказынга киржиринге Совет Эвилели белеткенип турар. Аныяк Совет күрүне ол садыг шуулганынга бодунуң бараанннарын бир-ле дугаарында 1922 чылда делгээн. Үлетпүр ярмарказынга ам 50 удаа киржири бо.

ЧУРУКТА: 1926 чылда делегейниң Лейпциг ярмарказынга ССРЭ-ниң павильону мындыг шинчилиг турган.

АДН-СЭТА-ның фотозу.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ ЧҮРЕКТИҢ ХАНЫЗЫНДАН БАЙЫР

ПРАГА. (СЭТА). Чехословак херээженнер делегей херээженнериниң хүнүн ЧКП-ниң XIV съездизиниң шиитпирлериниң ачызында бүгү улусчу көдүрлүүшкүнүң байдалында уткуп турар деп. ЧССР-ниң коскү хөй-ниити ажылдакчызы Мария Ярошова СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга демдеглээн.

Чехословакияның ажыл-ишчи херээженнери ажыл-чорудулганың бүгү адырларында чаа-чаа улуг чедиишкиннер-биле байырлалды уткуп турар дээрзин Херээженнерниң чех эвилелин баштаар М. Ярошова чугаалаан.

Бистер, Чехословакияның херээженнери, Чехословакияның Коммунистиг партиязының даштыкы политиктиг угланыышкынын бүрүнү-биле деткип, Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Политиктиг консультативтиг комитединиң чоокта болган Прага чөвүлел хуралының түңнелдеринге бүгү чүректиң ханызындан байыр чедирип, Совет Эвилели баштадыр социалистиг чурттарның Европага болгаш бүгү делегейге бызыг тайбыңны база айыыл чок чорукту тургузарынче угланган тайбың инициативаларын чугаа чокка чүүлдүгзүнүп турар бис деп, М. Ярошова медеглээн.

Планетаның демократтыг бүгү хөй-ниитизи-биле кады Чехословакияның ажылчы херээженнери америк агрессияга удур демисежип турар маадырлыг вьетнам улус-биле эп-сеткилин каттыштырып турар.

Херээженнерниң совет шимчээшкиниң байлак дуржулгазының, ооң революстуг мурнакчы чаңчылдарының, чехословак херээженнер шимчээшкининиң таарыштыр каттыштырарынга совет херээженнерниң ак сеткилдиг дузаламчызының болгаш найыралының ужур-дузазын М. Ярошова демдеглээн.

ЧЕДИИШКИННИГ ХАЛДААШКЫННАР

ХАНОЙ. (СЭТА). Индий-Кыдаттың патриоттары америк болгаш чалча шериглерге удур дайын чорудулгаларын чедиишкинниг үргүлчүлеп турар.

Парналганың хосталга агентилелиниң дыңнатканы-биле алырга, февраль 25-те Манган-анг (Зялай можу) чурттакчылыг суурнуң чөөн талазынга мурнуу-вьетнам партизаннар сайгон чалча арминиң кезээнче халдаан. Дайзын 29 шериг машиназын оскунган болгаш тулчуушкун шөлүнге өлүрткен база балыглаттырган хөй солдаттарын каттан. Ол тулчуушкунга патриоттар дайзынның бир вертолёдун дүжүр аткан.

Февраль 17-ден 22-ге чедир үеде Камау можуга Мурнуу Вьетнамның патриотчу күштери чалча арминиң 150 ажыг солдадын сандан үндүрген, 4 транспорт суднозун суг дүвүнче киирген, 105 мм хемчээлдиг алды үгер-боону узуткаан болгаш ийи вертолётту дүжүр аткан.

Кхмер информация агентилелиниң медээлери-биле алырга, Камбоджаның патриотчу чепсектиг күштери февраль 21-де Компонгтхом хоорайның соңгу талазында дайзынның быжыглал туруштарынга күштүг согуглар каш удаа таварыштырган. Патриоттар дайзынның 700 ажыг солдадын өлүрген, балыглаан болгаш тудуп алган, хөй санныг боо-чепсекти болгаш техниканы узуткаан база тудуп алган. Барыын үезинде күштер чугула элээн каш быжыглал пунктуларын каттап ушкуп ужурга таварышкан.

КИПР ПАРЛАМЕНТ ЧАҢГЫС ҮН-БИЛЕ ДЕТКЭЭН

НИКОЗИЯ. (СЭТА). Кипр парламент президент Макариосту чаңгыс үн-биле деткээн. Чуртта иштики байдал талазы-биле парламенттиң хүлээп алган резолюциязында чугаалааны болза: ортулукта дүжүрүлгү чорукттуң байдалдарында «Кипр Республиканың президентизиниң албан-дужаалынга чоннуң соңгааны архиепископ Макариостуң хевээр арткан турары эргежок чугула».

Парламент «нарын берге байдалда дидим чорукту көргүзер» деп Кипрниң улузун кыйгырган.

Месилдежиишкиннер

ПАРИЖ. (СЭТА). Мадридтиң, Севильяның болгаш Испанияның өске-даа хоорайларының хөй-хөй өөредилге черлеринде студентилерниң болгаш полицияның аразында шыңгыы месилдежиишкиннер боор турар. «Юманите» солунунуң дыңнатканы-биле алырга, Испанияның 16 университединиң тоолаалекчилери дээрги үүлгедиглерге удур демиселди калбартыр болгаш март 6-дан эгелээш студентилерниң бүгү-ниити ажыл соксадыышкынын эрттирер деп чурттуң бүгү өөредилге черлерин кыйгырган.

ИЗРАИЛЬДИҢ КЫЖАНЫЫ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Ливанның девискээринче израиль шериглериниң дээрбечи ёзугаар халдааны. Сирияның чамдык районнарын боолааны болгаш агаардан бомбалааны соонда чүгле каш хонук эрткенде Тель-Авив чепсек-биле база катап кыжаныр турар.

Радио дамчыштыр чүве чугаалап турган Израильдиң камгалал министри Моше Даянның медеглээни: Израиль Ливанның девискээринге «чаа согугларны таварыштырар» апаар.

АНГЛИЯ ҮРЕВИШААН

ЛОНДОН. (СЭТА). Англияның монополистиг бөлүктери Мурнуу-Африка Республиканың расисчи ёзу-чурумун-биле садыг харылзааларын калбартып турар. 1961 чылдан 1970 чылга чедир үеде бо ийи чурттуң аразында садыгның хемчээли ийи ажыг катап өскен. Англи садыг болгаш үлетпүр министерствозунуң сан-медээлерин ёзугаар алырга, Мурнуу-Африка Республиканың Англиядан алган бараанннарының өртээ 1970 чылда 560,5 миллион ранд акша турганынга удур 1971 чылда 775 миллион ранд болган. Мурнуу-Африка Республиканың үндүрген бараанннарының өртээ 1970 чылда 446,5 миллион рандыдан 1971 чылда 472,9 миллион рандыга чедир көвүдээн.

Мурнуу-Африка Республиканың дээрги ёзу-чурумун-биле экономиктиг болгаш өске кандыг-даа харылзааларны үзер деп делегейниң чурттарын кыйгырган КНО-нуң Кол Ассамблеязының шиитпирлерин Англия үревишаан.

ДАККА. Бангладештиң найысылалынга Коммунистиг партияның, Национал улусчу партияның болгаш Студентилер эвилелиниң партизанчы кезектериниң боо-чепсээн дужаарының ёзулалы чоокта чаа болган. Национал-хосталгалыг шимчээшкинге киришкен бүгү чепсектиг отрядтарга чазактың кыйгырыынга харыы кылдыр партизанчы кезектерниң чүс-чүс дайынчылары боо-чепсээн дужаар дээш найысылал стадионунга чыылган.

ЧУРУКТА: боо-чепсек дужаап турарының үезинде.

В. ВАВИЛОВ биле МОРОЗОВТУҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохроникаzы).

ЭРТКЕН ЧЕДИ ХОНУКТУҢ ЧУГУЛА БОЛУУШКУННАРЫНДАН

«ВЬЕТНАМЧЫДЫЛГА» — АГРЕССИЯНЫҢ ДЕМДЭЭ

Ак бажыңның «тайбыңга ынакшылдыг» медеглелдериниң соон дарый Индий-Кыдаттың бүгү фронтуларында америк бомбалар, миналар, снарядтар улам күштүг-биле частып турар апарган. АКШ-тың президентизи Р. Никсоннуң Кыдатче албан чоруу эгелээриниң мурнуу чарыында Вьетнам Демократтыг Республиканы моон-моон-биле бомбалаары улам күштелген болгаш ам-даа уламчылап турар. Стратегтиг «B-52» дээр бомбалакчылар Мурнуу Вьетнамның хосталган районнарын араатанзыы-биле бомбалавышаан. Пентагоннуң дужаалын ёзугаар сайгон 15 муң чалча шериг Камбоджаже чаа халдаашкынны кылган. АКШ-тың топ разведка эргелелиниң тургусканы болгаш өөреткени генерал Ванг Паонуң Лаоста «тускай күштеринге» чепсекти болгаш ок-чемзекти америк вертолёттар чедирип берип турар.

Америк дайынзырактарының Индий-Кыдатта араатанзыг үүлгедиглери бодун боду-ла сойгалап турары билдингир-дир. Вашингтоннуң күштүг-биле үрлүндүр пропагандалап турары «8 чүүлден тургустунган тайбың планы» дээрге-ле, «вьетнамчыдылга» политиказы-биле бир дөмей сорулгалыг, агрессорларның уламчылап турар дайынын чажырар дээш оралдажыышкын-дыр. Каттышкан Штаттарның шериинин чамдызын вьетнамдан үндүрүп эгелээн чылдагааны база билдингир: ол болза аар аштырыышкын болгай, оларның чидирии 50 муң кижи четкен. ВДР-ниң агаарынга 3440 америк самолёт аңдара аттырган.

Вашингтон бодунуң хуудa чидириин эвээжедири-биле дайын чорудулгаларының хемчээлин кызырар дивейн турар болгай. Ол сайгон чалча шеригниң күжү-биле дайынны уламчылаарын кордап турар. Каттышкан Штаттар сайгоннуң чалча ёзу-чурумун моон соңгаар-даа деткиир деп президент Никсоннуң чүткүдүп турар ужуру-даа ында харын. Ол дугайы Никсоннуң Пекинге чугаалажыышкыннарының дугайында америк-кыдат кады кылган медеглелден көрүп келген.

АКШ-тың неоколониалисчи политиказының ужур-дузазы чүл дээрге-ле, кайы бир чуртту чер-черде чалча ёзу-чурумнарының дузазы-биле бодунуң салдарынга чагырып алыры болуп турар. АКШ бодунга дыңнангыр аппаратты Мурнуу Вьетнамга он чыл иштинде тургузуп келген. АКШ-тың экспедиция шерии, америк доллар болгаш чепсек чок турган болза Тхиеунуң чалча чазаа чаңгыс-даа хонук баштаап шыдавас ийик. Ол дугайын америк «Ньюсдей» солун ынчаар миннип бижээн: «Ханойнуң чазаа чүгле соңгу эвес, харын мурнуу чүктүң улустарының деткимчезин ажыглап турар. Тхиеунуң чазаа Мурнуу Вьетнамның мыдыг деткимчезин албайн турар».

Вьетнам улус «вьетнамчыдылганың» неоколониалисчи политиказын шиитпирлиг-биле буруу шаап турар. Ол бодунуң черинден америк агрессорларны үндүр сывырар дээш туруштуг, маадырлыг, хосталгалыг дайынны чорудуп турар. Олар Лаостуң болгаш Камбоджаның улустары-биле кады тиилелгени чедип алыр-даа.

НИКСОННУҢ ПЕКИНГЕ ЧОРААНЫНЫҢ СООНДА

АКШ-тың президентизи Никсоннуң Кыдатка чорааның доозулганынга холбаштыр америк найысылалдың «Вашингтон пост» солуну ону «Телевидениениң кайгамчык узун шиизи ам-на доозулган» деп бижээн. Ол дээрге, бир талазында президентиниң чоруу пропагандисчи хевирлиг болганын, ийи талазында, америк-кыдат чугаалажыышкыннар эмин эртир чажыт болганынга парлалганың таарзынмазаның тодаргай херечилеп турар.

Никсон Вашингтонче чанып келгеш, бодунуң албан чоруун «делегейни өскертиикен болуушкун» деп адаан. Шанхайга парлаан кады кылган медеглелге үндезилээш, ол чүгле «философия болгаш идеологиязы ханаы чайлаазырын» эвес, харын «16 муң миль черни кескидир ковурүгүн тудары» азаан. 22 чыл иштинде бот-бодун корүшпейн келген чорукту чайладырын ол база адаан.

«Дыка хөй специалистерниң бодалын ёзугаар ап көөрге Никсоннуң — Чжоу Энь-лайның кады кылган америк-кыдат дыңнадыы ажыктыг түңнелдерни эвес, а кызыгаарлаашкынны берген боор» деп «Вашингтон пост» солун бижээн.

Кады кылган дыңнадыгның чамдык кезектерин өжегээр билдинмес кылдыр тургускан-даа болза Пекинге болган чугаалажыышкыннарның чамдык тодарадыышкыны парлалгага база көстүп кээп турар апарган. Вьетнам айтырыынга хамаарыштыр Кыдаттың туружунга АКШ таарзынмайн турар хире. Ол дугайын «чазактың албан кижизи» дыңнаткан деп медээ солуннарга тараан.

«Пекинге чугаалажыышкын эвес, а садыглажыышкын» чорупкан чыгыы чүве эвес-пе» деп Лондоннуң «Гардиан» солуну бижээн. Тайваньдан бодунуң шериин чоорту үндүрерин президент аазап тура, вьетнам дайынын бодунга таарымчалыг кылдыр доозар хемчеглерни Кыдаттан чедип алырын ол кордап турган ышкаш. «Америк-кыдат харылзаалар өске улустарның эрге-ажыының күзели-биле хоржуп турар-дыр» деп Польшаның «Трибуна люду» солуну демдеглээн.

АГРЕССОР АШТЫРАР-ДАА

Чоокку Чөөн чүкте дүжүрлүг чорук күштелип турар. Ол болза израильдиң чаа өнчүк-төңгээлериниң түңнелинде болу берген. Делегей империализминиң израиль идеологтериниң дузазы-биле араб чурттарга бодунуң тергиидээшкинин катап тургузарын, араб чурттарында демократтыг ёзу-чурумнарны чаза тепсирин, оларның социал-экономиктиг чаалап алыышкыннарын узуткаарын, ол улустарның национал байлаан уптээрин уламчылаарын оралдажып турар.

Ливанның болгаш Сирияның кызыгаар районнарынга эрткен неделяда болган болуушкуннар ол дугайын тодаргай херечилеп турар. Израиль шериглер дөрт хүн иштинде Ливанның мурнуу талакы районнарын ээлеп алган. Израильдер халдаашкынның мурнунда Ливанның тайбың сууржарын, оон иштинде КНО-нуң контрольдап турары палестин дескиннер турар лагерьин (аңаа 3 муң хире херээженнер болгаш урутаар турган) араатанзызы-биле бомбалаан.

Израиль Ливанче халдап турганда, Ливан чазактың болганы ында туруп турар палестин партизаннар удуртулгазының аразында чорулдаалерни болдуруп, палестин удурланыышкын шимчээшкинин узуткаарынга кордап турган. Оон туржук израиль бүгү араб национал-хосталгалыг шимчээшкинге согуг таварыштырарын оралдашканы илдең-дир.

КНО-нуң Айыыл чок чорук чөвүлели Нью-Йоркка кончуг дүрген чыылгаш, Ливанга удур бүгү дайын чорудулгаларын доп-дораан соксадырын, бодунуң шериглерин Ливан девискээрлерден үндүрерин израильден негээн. Израиль аңаа чагыртыр ужурга таварышкан: олар бодунуң девискээринче чана бергеннер. Оларның ол чуртка чүнү арттырып кааны билдингир: ол болза хүл-ыш, чаза тевискен бажыңнар, өлүрткен тайбың чурттакчылар.

Ийи хүн эртпээнде-ле израиль дайынзырактар кожазында Сирияже чепсектиг халдаашкынны кылган. Израиль самолёттар кызыгаар чоогунда суурларны бомбалап, боолаан. Бо удаада дайзын болгааныр ужурга таварышкан. Сирияның агаардан халдаашкынга удур кезектери күштүг боолаашкын-биле агрессорну дедир сывырышкан болгаш бомбалаашкынны соксадырын чедип алган. Ооң-биле кады Сирияның ужар чүүлү Голан бедиктеринде Израильдиң ээлеп алган туруштарын атакалаан.

АКШ-тың империалистеринге деткидип алгаш, израиль анти-араб авантюрисчи угланыышкынны кылып турар болганда, Совет Эвилели болгаш өске-даа социалистиг чурттар-биле араб чурттар найыралын болгаш кады ажылдажылгазын улам быжыглаар ужурлуг. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы К. Т. Мазуров баштаан совет партия-чазак делегациязының Сирияга албан чоруу ону тодаргай херечилээн.

ТӨНМЕС БОЛГАН КРИЗИС

Италияга январь айның ортан үезинден эгелээн чазак кризизи уламчылавышаан. Парламентиниң тараткан, май 7 болгаш 8-те соңгулда чорударын шиитпирлээн. Парламентиниң бүрүн эргелериниң хуусаазынга чедир ам-даа бир чыл арткан турда ону тараткан ужуру мындыг: Италияның чагырыкчы бөлүүнге ханы политиктиг кризис болган. Чурттуң эрге-чагырганынга барык 10 чыл дургузунда «чөөн төп» дээр коалиция турган. Аңаа христиан-демократтыг, социалистиг, социал-демократтыг болгаш республиканчы партиялар кирип турган. Ол партиялар парламентиге хөй олутту ээлеп турган-даа.

Ынчалза-даа барыын күштер, ол ышкаш ол партияларның боттарында чамдык күштер улуг аймыышкыннарны кылып турган, парламентини тарадырын чедип алган. Ынчангаш ам «Италия кандыг орук-биле баарыл?» деп айтырыг чидиг тургустуна берген. Реакцылыг күштер чуртту барыын өзекче чая тырттарын, ооң-биле социал болгаш экономиктиг чаартылгаларны кызырынга шаптыктаарын оралдажып турар. Оларга удур чөөн күштер болгаш бөлүктер туржуп турар. Олар чуртту демократтыг орук-биле хөгжүдери дээш туржуп турар. Итали ажылчы чоннар боттарының эргелерин камгалап, ажыл соксадыышкыннын коступ көрбээн деңнелге чорудуп турар. Маңаа хамаарыштыр Италияның Коммунистиг партиязының «Унита» деп солуну мынчаар бижээн: «Канчаар-даа аалок улуг тулчуушкун болур-даа. Ооң түңнелинде Италия ханызы-биле чаартынган турар ужурлуг».

Г. ШИШКИН.
(СЭТА).

Бүгү делегейниң күш-ажылчы херээженнериниң байырлалы—Март 8 чоокшулаан турду совет херээженнер ажылдакчы чедиишкиннерин түңнеп, боттарының чырык байырлалын чаагай белектиг уткуп турар.

Улуг Октябрьның, В. И. Ленинниң тургускан Коммунистиг партияның ачызында совет херээженнер социал-политиктиг бүрүн эргени ап, амыдыралдың нежик-чолдуң ээлери, коммунизмниң идепкейлиг тургузукчулары болу бергеннер. Ону бадыткаар чижектерни бистиң ачы амыдыралывыстың базым бүрүзүнден көргүзүп болур.

Кандыг-даа чижек деңнелгеге даянган турда улам тода, көскү, билдингир болуру чугаажок. Бөгүн ТДЛТЭШИ-ниң эртем ажылдакчызы Г. САРЫГЛАРНЫҢ Тывага революция мурнунда херээженнерниң амыдыралының дугайында шинчилелинден херээжен кижиниң ниитилел байдалынга хамаарышкан үзүндүнү парлалывыс.

„ТӨРЕ ХЕРЭЭ КЫЛЫР ЭВЕС“

Революция мурнундагы Тываның байдалы билдингир турган. «Хөй-хөй чүс чылдарның дургузунда Барыын түктүң болгаш Чөөн түктүң эрте-бурунгу база ортаа вектердеги сайзыраңгай цивилизацияның экономика, культура төптеринден ыракка, аңгы турганындан, чурт иштиниң, даштыкының феодалдарының каш дапкыр дарлалынга бектеткенинден тывалар ниитилел-экономика болгаш культура хөгжүлдезиниң кудуку деңнелинге турганы билдингир» деп, профессор В. И. Дуловтуң кылган түңнелин кичээнгейге алгаш, мындыг ниитилелге херээжен кижиниң байдалын көргүзээл.

Көшкүн амыдыралдыг, патриархалдыг ниитилелге тыва херээжен кижи хөй янзы хевиреңг, улуг хемчээлдиг өг-бүле ажылын кылып турган. Өг-бүлениң иштики ажылы, ыыпчем белеткээри, ашаа-биле кады аар ажыл кылчыры—тараа тарыышкыны, сиген кезери, мал-маган ажаары, ажы-төл азыраары-биле чергелештир ядыы өгнүң херээжен ээзи байларга үндүрүг төлээриниң, албан эрттирериниң үлүүн база күттедип турган. Херээжен кижиниң ындыг хөй янзы ажылы, оон ажылгыр-кежээзи оңзалвыып көстүр турган.

Улустуң база өг-бүле амыдыралының чаңчылдарындан алырга, тыва арат херээженнер ашаанга (эр кижилерге) чагырткан, оларның-биле деңг эвес-даа болза, кады ажылдаар эргелиг, оон уламындан Ортаа Азияга ышкаш, арынбажын дуглааткан, өөнүң иштинге эр кижиге удур чаңгыс сөс безин эдер эргезин казыткан турбаан.

Херээжен кижиниң өөнге кыл дег олут-чыдыы чок ажылдаары, оон безынныртан бийлелы эрге-шөлөө, деп эрге чорудун херечилей бээр. Херээжен кижиниң дээп болбазы, оон «бужартадыптары» чүүлдер-ле хөй турган. Херээжен кижи сүтке дискек өрү сүзүп, агым сутта эштип, хеп чуп болбас, оон башка сут бужартай бээр дижир турган. Ооң кеткени эргилеп үзүлгеп хепти «хуңнү болгаш айны бужартатпазы-биле» черге хөөп чажырар турган. Аяк артап эрткен, аңы эр кижиниң кандыг-бир ашаалдыя артанкан таваргыада, ол херекселдерин артыжап арыглаар. Артыпты база херээжен кижи чыып болбас, оон башка оран чурттуң байлаа бапсыраар. «Дагылгалыг таңды кырынче үнмес, ыдык аът мунмас» деп домак база-ла херээжен чонга хамааржып турган.

Бүдүүлүк амыдыралдың, феодал-лама ёзу-чурумунуң херээженнерге хоругдалдары-ла хөй турган. «Дөр бажынга олуруп, төре херээ кылыр эвес» деп үлегер чугаа чүнү көргүзерил? Өгнүң оң талазы—аяк-сава турар тала—херээжен кижиниң олуду ол. Өг-бүлеге патриархалдыг ёзу дөрге эр кижи өгнүң эргелиг ээзи болур дээн ол.

Революция мурнунда Тываның экономиказы натуралдыг болганындан өг-бүле ажылы аңаа чугула черни ээлеп турган. А ол ажылды кылдуувда-ла херээженнер кылыр турзадаа, олар ниитилелге үнелетпейн, херээжен кижи чүгле өг ажылы кылып, ниитилел херээнге шуут киришпейн турган. Ол хуралдарга киржир, аал-оранга, кожуунга хамаарышкыр айтырыглар шиитпирлежир эргези чок турган. Дужумет сонгуур чыышка, дужумет болур, эрге-чагырганы холга алыр, шүүгү-шииткел херээнге киржир дугайын тыва херээжен безин дүжевейн чораан.

Үжүк-бижик билир ламалар, дужуметтер дээрге эр кижилер болганда, бай-шыдалдыг-даа, арат-даа херээженнер эртем-билиг чок, караңгы-бүдүүлүк амыдыралдың асшаанга чораан.

Чоннуң аас чогаалының маадырлары херээженнер безин чеже-даа мерген угаанныг, чечен-мерген болзажок олар чүгле эки челер, утбалар, ашааның кадайлары болуру таварылга эвес. «Бокту-Кириш биле Бора-Шээлей» тоолда Бора-Шээлейни сактып көрээлиңер...

Ниитилелдиң ёзу-чуруму херээженнерге хамаарыштыр кызагдалдарны таварыштырып турза-даа, муң-муң тура-соруккур херээженнер аңаа удурланып, демиселдиң киржикчизи болуп турган.

Дарлалга удур, эрге-шөлээ дээш демиселдиң турганнарның аразында херээженнер бар. Ол дугайында архив документилери, эрги үениң билирлериниң чугаалары барымдаа-бадыткалдыг чижектерни көргүзүптер. Чижээ, XIX чүс чылдың төнчүзүнде феодал дарлалга удур арат массалар демиселин үнген. Үймээнчилерниң аразынга херээженнер эвээш эвес турган. Оларның чамдыктары тура халышкан бөлүктерни удуртуп турган.

«1880 чылдың 10 айның 25 хүнүнде Тывага феодалдарга удур Сотпа болгаш Өвер деп херээженнерге баштаткан араттарның тура халыышкыны болган. Ол (тура халыышкынны—Г. С.) 1881 чылдың 9 айның 13 хүнүнде бастырган» деп, бижик Күрүнениң төп архивинде кадагалаттынып чыдар. Тура халышкан кижилер Найдан дээр байның 200 баш малын былаап алган. Таңды-Тываның амбын ноязы Хемчиктиң Даа кожууннуң ноязы Үгер-даа Хомушку Базырга тура халышкан бүгү кижилерни—эрлерни болгаш херээженнерни тудуп хоругдаар деп дужааган.

Бешки ораалакчы Дугарга дужаалда эр болгаш херээжен кижилерни туткаш хорутдаар, эриндеп хилинчектээрин айыткан. Олардан өчүк үндүрүп ап, бүгү чүвени билип алырып айыткан. «Бир эвес оожуктап, коргар болзувусса, олар (араттар —Г. С.) бисти тиилеп каарлар» деп, ында бижээн. (КТА, ф. 115, бижилге 1, шыгжаар единицазы 69, арын 11).

1938 чылда демдеглеп бижээн сактыышкынында арат Адашпайның 60 маадырлар дугайында чугаазында киирген: «тура халыышкынны баскан соонда феодалдар кожууннарга кыргаңнарны-даа, херээженнерни-даа тудуп хоругдаан. Олар херээженнерни эттеп-эриидеп, чажыг тура тыртып, дырганың адаанче чарты кадап турганнар. Ынчалза-даа херээженнер шыдамыын көргүзүп, ашактарының, акы-дуңмаларының кайдазын айтып бербейн, маадырлыы-биле өлүп турган».

Чурттуң социал-экономиктиг тургузуунуң хожудаңгайы, херээжен кижиниң бүгү талалыг дарлалга турганы, эрге-шөлээ чогу аңаа сагыш-сеткилин баыдып, эртем-билиг чедип алыр арганы бербээн. Арат ажыл-агыйга херээжен кижиниң үлүг-хуузу оон сонуурганын кызыгаардап, ниитилел херээнге киириштирбейн турган. Херээжен кижиге бүгү талалыг хосталганы чүгле Октябрьның социалистиг Улуг революциязы берген...

РЕСПУБЛИКА НАЙЫСЫЛАЛЫНГА СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

Кышкы олимпиада

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга тураскааткан спорттуң кышкы хевирлериниң талазы-биле республика маргылдаазы эрткен неделяда болуп эрткен. Аңаа спорттуң «Спартак», «Урожай», «Динамо» эки тура ниитилелдериниң болгаш Кызыл хоорайның командалары киришкен.

...Пятница. Хербис шыпшы хаак баазазы. Маңаа эң-не хөй киржикчилиг хаак маргылдаазы эгелээн. Шимде спорт ниитилелдериниң янзы-бүрү өңнүг туктары киискээн, байырлалдыг музыка чаңгыланган, кижи бүрүзү омак-хөглүг, солун оюннар эгелээрин четтикпейн манап турган.

Ажыдыышкын болган соонда он беш километрге эр улустуң, уругларның үш километрге, херээженнерниң беш километрге чарыжы болган. Оларның иштинде республикада алдар-сураглыг хаакчыларны көрдүвүс... Байкара, Глухов, Зырянов, Иргашов, Шедагубов, Крицина, Сафронова дээш өскелер-даа. Бир дугаарында үш километрни уруглардан динамочу Феоктистова 12,47 минутада маңнап келгеш, бирги черни алды. Бо эки көргүзүг: 1963 чылда ол хемчээлге херээженнер маргылдаазынга көргүскен рекордка чүгле 25 секунда четпейн барган. Ол-ла команданың киржикчизи А. Филимонова беш километрни 19,37 минутада маңнап эрткеш, он үш чыл иштинде чаартынмаан рекордту экижиткени ол.

Баштайгы хүн черле солун түңнелдерлиг болган. Сураглыг хаакчы, «Спартактың» төлээзи, Хову-Аксында башкы Семён Бай-Кара он беш километрге республиканың чаа рекордун тургускан, ооң шагы—50,53 минута. Ооң соондан А. Глухов биле Н. Санников маңнажып келген.

Хаак чарыжының бир берге хевири биатлон болгай. Эр улус 20 километрни маңнап эртпишаан, боо—5 аантевка биле 10 катап кара бооткаар. Бир эвес караны чазар болза, ол дораан вемелде шак-биле торгаар. Маңаа эки көргүзүгну В. Иргашов (Кызыл) чедип алган. Карага чеди катап доккеш, чазылкан үш огу дээш 22 минута торгаалының алгаш, ниитизи-биле 1,53,34 шак иштинде дистанцияны эрткен О. Куулар (Кызыл) биле Н. Ушаков («Динамо») ийиги, үшкү черни алганнар. Аныяк оолдарның биатлонунга чүгле ийи кижи киришкен.

Аныяк оолдарның он километрге чарыжынга Хову-Аксындан келген тудугжу В. Кунгаа («Спартак») тиилээн. Багай эвес көргүзүгге Н. Чурутто биле С. Литвиненко база четкен. Бо үш оолдар келир үеде шыырак хаакчылар болуру чугаажок дээрзин оларның көргүскен шактары бадыткап турар: он километрни ортумаа-биле 36 минутада, он беш километрни 54,55 минутада маңнап эрткен.

Дараазында хүнде эстафеталар болган. Эр улустуң 10 километрниң дөрт кижи киржикчилиг эстафетазынга Глухов, Кунгаа, Литвиненко болгаш Бай-Кара составтыг «Спартактың» командазы тиилээн. Ол дээрге колдуунда С. Бай-Караның ачызында болган. Баштайгы үш эки элээн шак алдып, хожудап турда, ол сөөлгү этапка маңнааш, өске командаларның чүгүрүкчүлерин чыпшыр четкеш, дистанцияны 32,3 минутада эрткен. Ол дээрге мастерлерниң көргүзүү-дүр. Аныяк оолдарның эстафетазынга тиилелгени база спартакчылар чедип алган. Херээженнер эстафетазы херек кырында болбаан, чүге дээрге Кызыл хоорайның командазындан өске командаларда херээжен улустуң командазы чок болгаа.

Сафронова, Феоктистова, Делег уруглардың беш километрге чарыжынга тиилекчилер болган. Оолдарның 10 километрге биатлонунга эки көргүзүг В. Шамов, А. Сычев, Н. Тукмачев оларда болган.

Чеди чартык километр дистанцияга болган биатлон эстафетазынга база-ла Кызылдың Удумбора, Иргашов, Аракчаа, Куулар олар киржикчилиг командазы тиилеп үнген. «Динамо» биле «Спартактың» командалары ийиги, үшкү черни алган. «Урожайның» маңаа киржир командазы база-ла чок.

Сөөлгү хүнде хаакчыларның күжүнүң, тиилелге дээш тура-соруунуң шылгалдазы маргылдаалар болган. Ийи хүн иштинде чаржып келген хаакчылар бо удаада эр улустуң 30, оолдарның 15, херээженнерниң 10 километрге чарыжынга киришкен.

Хаактың үш орууже эр, херээжен спортчулар үнүпкен. Удаваанда ягаан костюмнуг хаакчы маңнап орарын эскердивис. Келзе-ле, он километрге маңнаан Кызылдың командазының төлээзи Эльвира Крицына болду. Ооң шагы 42,45 минута. Ол дээрге мастерге кандидаттың шагыдыр. Трубицына биле Филимонова баштайгызындан бичии-ле соцнаан.

Он беш километрге халышкан оолдардан С. Литвиненко бирги черни ээлээн. В. Кунгаа биле Н. Чурутто база-ла багай эвес көргүзүглүг болган.

Ам үжен километрниң маргылдаакычыларын манап, кайызы-ла ирги дижип туруувуста, С. Бай-Кара бир дугаарында келди. Шак көөрге Семён дистанцияны 1.44.45 шак иштинде эрткеш, бирги черни алган. Зыряновтан 4 минута 12 секунда мурнаан-ол. Ийиги черге Глухов четкен.

Хаак маргылдаазы мынчаар доозулган. Түңнелдер багай эвес. Бистиң хаакчыларывыстың мергежилин бо чылын өзүлдези илден. Ону бадыткап турар чижек: 15 километрге маңнаан 19 хаакчыдан үш кижи мастерге кандидаттың шагын көргүскен, чеди кижи бирги разрядтың нормазын бадыткаан, күүседип алган. Республиканың ийи рекорду чаартынган. Ынчалза-даа херээжен хаакчыларны кижилдип, өстүрүп турарывыс биле-ле. Бо улуг маргылдаага колдуунда-ла Кызылдың төлээлекчилери киришкен. Кожуун херээжен спортчулар көзүлбээн. Ооң чылдагааны—«Урожай» ниитилелиниң удуртукчулары бо талазы-биле чүнү-даа кылбайн турары-дыр.

Хаак талазы-биле ниити бирги черни Кызылдың командазы алган, ийиги, үшкү черде «Спартак» биле «Динамо» ниитилелдериниң спортчулары болган.

ЧУРУКТА: старт үезинде.

ДОШКА

Хаак-биле чергелештир «Хүреш» стадионунга конькиге маңнаарының маргылдаазы болган. Эгезинде-ле чугаалап каалы — бо удаада конькичилерниң мергежили шоолуг эвес болган. Херээженнерден Кызылдың хлеб заводунуң ажылдакчызы Люба Шильникова 500, 1000, 1500 болгаш 3000 метр хемчээлдерге кымга-даа аштырбаан. Уруглардан Татьяна Донгак (Кызыл) 1000 болгаш 3000 метрге маңнаарынга тиилээн. 500 метрге Майя Товуу, 1500-ке Галина Донгак бирги черлерни ээлээн.

Эр улустан 500 метрге Николай Ойдуп, 1500, 3000, 5000 метрге маңнаарынга Алексей Петровых эки түңнелдерни көргүскен. Оолдардан Алексей Ондар («Урожай») 500, 1500, 3000 метрге, динамочу Александр Чамбал-оол 3000 метрге маңнаарынга шылгараан.

Конькиге маңнаарының талазы-биле ниити бирги черни «Урожайның» командазы алган. Ийиги черде — кызылчылар.

Дошка болган маргылдааны судьялар коллегиязы чогуур деңнелге организаставаан-биле чамдык киржикчилер чурум үреп, судья-биле маргыжар чорукту үндүрүп, багай аажы-чаңын көргүзүп турган. Чамдык конькичилер маргылдаага киришпейн баар таварылгалар база болгулаан.

Эрткен улуг маргылдааның тиилекчилеринге шилчиир кубок, дипломнар болгаш өртектиг шаңналдарны тывыскан.

О. ИРГИТ.

Республиканың «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң хостуг хүрешке ажык хууда болгаш команда талазы-биле бирги чери дээш маргылдаа республиканың хөгжүм-шии театрынга болуп эрткен. Ол маргылдаага Хакасияның, Бурятияның, Кемеровонуң болгаш Новокузнецкиниң чыынды командалары киришкен.

Аңаа хостуг хүрешке ССРЭ-ниң 8 спорт мастери, 12 кандидаттар, ниитизи-биле 96 мөге киришкен.

Эң чиик деңзиге № 3 кодаа профессионал-техниктиг училищениң суртуулу, хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастериниң кандидады Владимир Седип-оол бодунуң удурланыкчыларындан артык күштүүн көргүзүп, бирги черни бүзүрелдиг-биле алган.

52 кг деңзиге чемпион ат дээш хүреш, Хабаровскиниң күш-культура институдунуң дөрткү курузунуң студентизи, ССРЭ-ниң спорт мастери Валерий Оюн, Новокузнецкиниң төлээзи, спорт мастери Фазаил Хусаиновтуң болгаш спорт мастеринге кандидат Александр Шойдуктуң («Урожай», Тыва АССР) аразынга болган. Александр Шойдук биле Фазаил Хусаиновтуң аразынга болган хүрешке бистиң мөгевис сааң талазы-биле ойнап алгаш, чемпион болган.

Бежен чеди килограмм чедир деңзиге бирги чер дээш хүреш кончуг солун болуп эрткен. Ол деңзиге ССРЭ-ниң спорт мастерлери Михаил Оюн, Оргелээр Ондар, Фёдор Ондар, мастерге кандидаттар

ХОСТУГ ХҮРЕШ

Владимир Маңдан-Хорлуу, Чекпек Болат-оол болгаш үш бирги разрядтың шачыпнары киришкен. Маңаа Ондар Фёдор чараш, аваангыр хүрежип, аштырыышкынга таварышпайн шүүгеп. Ийигизин Михаил Оюн, үшкүзүн Ондар Өргелээр алганнар.

62 кг деңзиге Тываның «Спартак» ниитилелиниң мөгези спорт мастеринге кандидат Александр Чүлдүк тиилекчи болган.

Кызылдың педагогика институдунуң студентизи, ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Вячеслав Кара-Тонмут 68 кг деңзиге чемпионназы. Улан-Удэниң төлээзи Геннадий Манжуев 74 кг деңзиге бодунуң удурланыкчыларын бүзүрелдиг, чараш аргаларны херетлеп турган оттаан. Ынчангаш тиилелгени чедип алган. 90 кг чедир деңзиге Кемероводан келген мөге Г. Сазанов шылгараан. Аар деңзиге Улан-Удэниң спортчузу Н. Леснов бирги черни алган.

Шаңналдыг черлерни алган мөгелерге республиканың «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң өртектиг белектерин, мактал бижиктерин болгаш хөрек демдектерин тывыскан. ВЛКСМ Тыва обкомунуң «Эң эки шыпарлыг хүрештен аныяк мөге» дээш шаңналды Михаил Оюнга (Кызыл) база Кемеровонуң мөгези Вячеслав Лиге тывыскан. «Тываның аныяктары» солуннуң «Тиилелге дээш тура соруу» деп шаңналын Улан-Удэниң спортчузу Михаил Хандеевке солуннуң редакторы М. Байыр-оол тывыскан.

Ийи хүн үргүлчүлеп келген маргылдааның түңнелинде команда талазы-биле республиканың «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң мөгелери бирги черни алгаш, ол спорт ниитилелиниң шилчиир чорук кубогун чаалап алган. Ийигизин Кызылдың педагогика институдунуң, үшкүзүн Улан-Удэниң чыынды командалары алган.

Бо чылдың чеди айның эгезинде хостуг хүрешке Сибирь зоназының маргылдаазы бистиң республикага болуп эртер. Ынчангаш өске хоорайлардан чалаттырган мөгелерниң киржилгези-биле болуп эрткен маргылдаа бистиң мөгелеривистиң арга-дуржулгазын сайзырадып, мергежилин бедидеринге ук маргылдаа улуг идигни берген.

В. ЧАДАМБА.

ЧУРУКТА: бистиң республиканың команда талазы-биле бирги, ийиги черлерни алган мөгелери.

телевидение

МАРТ 7-ДЕ

КЫЗЫЛДАН

19.00—Телемедээлер (Орус дылга). 19.15—«Бараттың комедиязы». Документалдыг фильм. 19.55—Телемедээлер (Тыва дылга). 19.50—«Адрес: Кызылдың телестудиязы». Дамчыдылга 20.50—Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.55—Бүгү-делегей херээженнериниң хүнү Март 8-ке тураскааткан байырлыг хурал. 22.00—01.00—Концерт.

А Г А А Р

Бөгүн республикага булуттаар, чамдык черлерге хар чаар. Чөөн угланыышкынныг хат кошкак болур. Агаарның температуразы дагжыг районнарга 0—5, өскелеринге 8—13 градус соок.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Хат кошкак. Агаарның температуразы 11—13 градус соок.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Софья Грушко» 9.30, 11.25, 13.20, 15.15, 17.10, 19.05 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Франция-биле чүректиң хаяызындан ужуражылгалар» 15, «Россия империязының дужулгези болгаш база катап туттурбастар» 16, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сапыктыг моортай» 9.20, 14.40, «Дайын болгаш тайбың» (ийиги кезээ) 16.30, «Өлүмнүг дайын» 11, 12.50, 18.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Тройка» 15, 16.50, 18.40 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫНЫ: Киночыынды 16.30, «Үш херек» 18.30 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫНЫ: «Хедерни тоңаартканы» 18.30, 20.30 шактарда.

Доозукчуларны чалап тур

Кызылда Нурүнениң башкы институдунуң биология-химия факультединиң деканады факультетти доосканнар-биле ужуражылганың кежээзин 1972 чылдың март 25-те организастап эрттирер.

Кежээниң эгелээри 19 шакта.

Бүгү доозукчуларны чалап тур бис.

ДЕКАНАТ.

1932 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны

Ховалыг Чимит-Серенович
САНГЫСПААНЫҢ

мөчээнин СЭКП Чөөн-Хемчик райкому болгаш райкүүском кажыыдал-биле дыңнадыпшаан, мөчээн кижиниң дөргүл-төреледеринге хааны кажыыдалын илергейлеп тур.

Хавак хозунуң аарыы

Карактар хостарының үстүнде турар хавак хөзүнче ириң тывылдырар микробтар киргеш уяланганда, хавак хозунуң аарыы фронтит тыптыр. Ол таварылгада хавак үргүлчү аарыывас-даа болза хаал-хаал арааңда дыка бергe. Чогум аарыыры база-ла янзы-янзы: чамдык таварылгаларда чоорту эстап-даа аарыыр, чамдыкта ол өткен чүве дег кончуг күштүг-даа болур, а чамдыкта хараын соп алы бир чүве-биле шиштеп турган чүве дег чидиг-даа болгулаар. Ол үеде күш-ажыл-даа, угаан ажылы-даа кылырга, арын доңгандадаа, хенертен чырыкче көөрге-даа, ооң аарыыры өөм барып турар апаар. Ооң аарыыры колдуунда-ла хавак хозунче баг сугуун чыылганындан хамааржыр.

Аарыг кижилер колдуунда-ла боттары карактарының үстү болгаш иштики өзүглары саргыйып ижып келгенин эскерип каар болгаш ындыг черлерже бичии-ле базарга аарыыры кончуг. Фронтит колдуунда-ла хавак хостарының чаңгыс талазынга тыптыр, ынчангаш думчуктуң база-ла чаңгыс үдүндек сүг төктүр.

Үргүлчү суг төктүп келирге, думчук иштиниң чымчак шараланчак карты хөөп келгеш, думчук тунуп туруп бээр.

Тывылгаш үр болган фронтит белен эмнеттинмес апаар. Ынчангаш ындыг фронтитти келип эмнээр. Тывылган аарыгны эмнеп экиртиринден ону шуут тывылдырбазы белен болгай. Бо аарыгдан соокка алыскан кижилер аарыыр чүве болганда, организмни соокка удур, аарыгга удур туруштуг кылдыр дадыктырарынга күш-культура болгаш спорт улуг ужур-дузалыг.

Фронтитти болдурбас гелээде, үр болган болгаш чаа тыптып орар сырыңгы думааны ой-шаанда эмнедири чугула, чүге дээрге, ол аарыг думчук хостарындан хавак хостарынче бо-ла дамчый бээрлер. Ол ышкаш тынышка шаптыктап турар думчук хостарының тургузуунда таржеландек-не болган четпестерни ой-шаанда эде эмнээри фронтитти тывылдырбазының магадылалы.

Бир эвес фронтит тыптып келген болза, эмчиниң сүмезин дыңнап, эмнениир эргежок чугула.

Фронтиттиг кижи бодун камнаныр херек. Эң мыңгылыг илиргенип турган, соокка үнери кончуг багай. Хаттыг, соок хүннерде чылыг бөрт кедип, хавакты чылыктыр шарыыры чугула. Ол ышкаш идик эдүп, бут доңарга база багай. Холдарны соок сугга булгап доңурарга база ук аарыг үдээрээр.

Чайыг холуксаа чок, чиик, чемиштиг ногаа болгаш сүт ажылгандан кылган аъш-чем чиир болза эки. Арага ижери болгаш таакпылаары шуут хоругдуг.

Эмчилер фронтиттиг кижилерге ыяг чүве-биле чиңгедип эмнээрин бо-ла сүмелээн турарлар. Үштен беш чедир баштайгы чиңгээшкиннер ук аарыгны хереш үдеред ип, кижиниң ниити байдалын баксырадыптыг болур. Оон чоорту шак ындыг чүүлдер чидип, кижиниң кадыы экижип эгелээр.

Бир эвес эмчи ындыг аарыг кижиге эфидрин, санорин, арепалин чижектиг хан дамырлары хөөдер эмнер-биле эмнениирин сүмелээр болза, ол эмни думчукче дамдылаткайн сиңиргеш, ол хевең-биле думчуктуң удун 3—5 минута иштинде боошкуннаар.

Кургадын каан малинаны, липа чечээн, шайны сугга хайындыргаш, ижерге база эки. Ону ижерде удуурунуң бетинде, орунга чыдаан ишкеш, чылыктыр шугланып алыр.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргаша 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00254.

СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ АЛДАР!

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР! 1925 чылдан үндезилеттинген.

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 чыл март 8 среда № 57 (8825) Өртээ 2 көп.

СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ

Эргим совет херээженнер!

Бистиң Төрээн чуртувустуң алдарлыг кыстары!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди Делегей херээженнериниң хүнү — март 8-ке холбаштыр силерге изиг байырны чедирип тур.

Делегей херээженнериниң хүнү — ал дээрге бүгү делегейниң ажылчы херээженнериниң чаңгыс эвии болгаш интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазын символчудуп турар кайгамчыктыг байырлал-дыр.

Бөгүн бүгү совет улус чаа амыдыралдың идепкейлиг тургузукчулары — херээженнерни ханы хүндүткелдиң, ынакшылдың болгаш өөрүп четтиришкинниң сеткил-сагыжы-биле алдаржыдып турар.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязы херээженнерге эрге-шөлээни тывыскан, ниитилел амыдыралының бүгү адырларынга чогаадыкчы энергиязын болгаш талантызын илередиринге калбак аргаларны оларның мурнунга ажыдып берген. Херээженнерге социализмниң болгаш коммунизмниң оруу — оларның ёзулуг хосталгазының, чогаадыкчы күштериниң чечектелиишкининиң оруу-дур. Кайда-даа — завод цегинде азы колхоз фермазында, школада азы эмнелгеде, күрүне албан черинде азы эртем лабораториязында ажылдап турар херээженнер — чер болганда олар үлегерлиг күш-ажылдың, бедик профессионал мергежилдиң, боттарының ажыл-херээнге ынакшылдың чижектерин көргүзүп турар. Бисте херээжен кижи политиктиг болгаш ниитилел амыдыралының, күрүнениң, ниитилелдиң хөй талалыг бүгү ажыл-чорудулгазын эргелеп башкарарының бүрүн эргелиг киржикчизи болуп турар.

Ам совет улус ленинчи партияның удурткалгазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырып турар. Хөй миллион кижилерниң чогаадыкчы күш-ажылы, тургузукчу энергиязы-биле коммунизмниң өндүр чаагай суурун тургузуп турар. Тоску беш чылдың пландарын чедиишкинниг күүседир дээш бүгү улустуң социалистиг чарыжы бүгү чуртта калбарган. Бистиң херээженнеривис партияның айыткан сорулгаларын амыдыралга боттандырарының херээнге аажок улуг салыышкынын киирип турар.

Үлетпүрде, көдээ ажыл-агыйда, тудугда, эртем-техниктиг депшилгениң, бистиң амыдыралывыстың бүгү адырларынга культураны улам ыңай хөгжүдериниң херээнде чаа-чаа сорулгаларның чедиишкинниг шиитпирлеттинери херээженнерниң күш-ажылчы инициативазындан болгаш энергиязындан дыка хамааржып турар. Назы кангалалының, өзүп орар салгалдарны өөредириниң болгаш кижизидериниң амгы сорулгаларын шиитпирлээринге херээженнерниң ролю канчаар-даа аажок улуг.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы херээженнерниң күш-ажылының болгаш амыдыралының байдалдарын экижидер дугайында улуг сагыш човаашкынны илередип турар. XXIV съездиге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинде демдеглээни: «Партияның политиказының сорулгазы болза, совет херээжен кижи уругларын кижизидеринге-даа, ниитилел амыдыралынга улуу-биле киржиринге, дыштаныылгага болгаш өөредиилгеге-даа, культураның чаагай чимиистеринге улам калбаа-биле хандыкшыырынга-даа чаа аргаларны алган турарында болур». Ам безин бо угланыышкынга эвээш эвес чүүлдер кылдынган болгаш кылдынып-даа турар. Беш чылдың чүгле эрткен чылында безин тудуп, ажыглалга киирген уруглар садтары болгаш яслилер барык чартык миллион бичии чаштарны хүлээп алган. Эрткен чылда хөй уругларлыг келер 400 миллион рубль түңнүг күрүне пособиелерин алган. Амыдырал албан черлерин экижидеринче угландырган тодаргай хемчеглер бажың ажылын боттуу-биле чиигедип турар. Совет херээженнер чурттуң бүдүрүлге, ниитилел, угаан-бодал амыдыралынга идепкейлиг киржиринге улам улуг таарымчалыг байдалдарлыг болган турарын партия моон соңгаар-даа чедип алыр.

Совет херээженниң ааже-чаң, каас-шинээн, холдарының сагыш човаңгырын, чүректиң ханызындан чылыг сеткил-сагыжын ырларда киирбени чөптүг. Херээженнер боттарының уругларынга чүгле амыдыралды эвес, харын хүлээлгеге шынчы чорукту ыдыктыы-биле хайыралаарынга, социалистиг Ада-чуртунуң делү үнелиг, күш-ажылга ынакшылдыг хамаатылары болурунга дузалап турар ол бедик аажы-чаң — этиктиг үндезиннерни берип турар.

Бөгүн ажыл-ишчи херээженнерни, коммунизмниң идепкейлиг тургузукчуларын алдаржытпышаан, бистиң улузувус чаа ниитилелдиң тургузукчуларының салгалын, патриоттарны, социалистиг Төрээн чурттуң эрес-маадырлыг камгалакчыларын кижизидип турар херээжен-иениң дугайын онза чылыы-биле чугаалап турар.

Хөй национал совет улус ССРЭ-ниң тургустунганының хүнүнден бээр бежен чыл оюнче эгелеп кирипкен. Бөгүн совет республикаларның чаңгыс ээй, сырый каттышкан өг-бүлези ССРЭ-ниң улустарының бузулбас ... аңы-дуңмалышкы чаңгыс эвии болгаш найыралын хөгжүдеринге база быжыглаарынга төлептиг салыышкынын киирип турар херээженнерни алдаржыдып турар.

Социализмниң тиилелгезиниң болгаш улустарның аңы-дуңмалышкы чоруунуң херээнге боттарының бүгү энергиязын берип турары Советтер чуртунуң янзы-бүрү националдарының херээженнериниң күш-ажылчы болгаш дайынчы эрес-маадырлыг чоруктары улустуң сеткил-сагыжынга кажан-даа турасныг болуп кадагалаттынар. Херээженнерниң эрес-маадырлыг чоруктарының чайыннанчак үлегер-чижээ болза, Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-дошкун чылдары болган. Ол үеде херээжен кижиниң овуру бистиң чуртувусче халдап келген фашистиг ак-шериглерни чылча шаварынче кыйгырып турар ие-Төрээн чурттуң символу болу бергени кайгамчыктыг.

Совет херээженнерниң интернационализми оларның күш-ажылчы болгаш ниитилел-политиктиг бүгү ажыл-чорудулгазында тодаргай илереп турар.

Бистиң чуртувустуң херээженнери социализмниң аңы-дуңма чурттарының херээженнери-биле, социализмниң, демократияның, тайбыңның болгаш хосталганың херээ дээш, социал болгаш национал дарлалдың бүгү хевирлеринге удур демиселди чорудуп турар бүгү чурттарның херээженнери-биле эп-сеткил каттыштырылгазын пролетарлыг интернационализмниң шимчедикчи сеткил-сагыжы-биле быжыглап турар.

Тайбың дээш демиселчилерниң авангардында чоруп орар совет херээженнер Мурнуу-Чөөн Азияда, Чоокку Чөөн чүкте, Соңгу Ирландияда болгаш чер бөмбүрзээниң өске-даа девискээрлеринде империалистерниң эрээтаныг үүлгедиглеринге шиитпирлиг удурланыышкынын илергейлеп турар.

Эргим совет херээженнер!

Кайгамчыктыг байырлал — Март 8 хүнү-биле холбаштыр байыр чедирбишаан, СЭКП Төп Комитеди силерге чаагай кадыкшылды, аас-кежикти, күш-ажылга, уругларны кижизидеринге чедиишкиннерни күзеп, совет херээженнер партияның XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга, коммунистиг тургузуушкунунуң бүгү адырларынга чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алырынга бүгү күштерин киирер дээринге быжыг бүзүрелин илергейлеп тур.

Коммунистиг ниитилелдиң идепкейлиг тургузукчулары — совет херээженнер делгерезин!

Делегей херээженнериниң хүнү — Март 8 делгерезин!

Тайбыңның, хосталганың болгаш социализмниң күштериниң чөленгиижи — бистиң улуг Төрээн чуртувус быжыгып болгаш сайзырап турзун!

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТӨП КОМИТЕДИ.

С. Б. УЙНУКЕЙНИН чураан плакады.

Байырлыг хурал

Дүүн, СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын байшыңынга Кызыл хоорайның ажылчы чоннарының төлээлекчилериниң Делегей херээженнериниң хүнү — март 8-ке турасклаткан байырлыг хуралы болган. Хуралды СЭКП хоорркомунуң бирги секретары В. Б. Доброумыслов ажыткан.

Байырлыг хуралдың хүндүлүг президиумунга СЭКП ТК-ның Политбюрозун хуралдың киржикчилери ... аажок улуг кодурлуушкунунут. дициметтиг алыш часкаашкыны-биле соңгаан.

48-ки училище улуг эргелелинде штукатурлар бригадазының бригадири, Ленин орденниң эдилекчизи А. И. Ельшова, пионер Женя Соколов, № 1 школаның башкызы В. И. Миронова, кызыгаарлыг офицер Г. Д. Алексеев олар март 8-тиң байырлалы-биле таварыштыр чыылганнарга изиг байырны чедирген. СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээнден, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Х. А. Анчимаа байырлыг хуралдың киржикчилеринге байыр чедирип, чүве чугаалаан.

Тываның күрүнениң «Саян» ансамбли хуралдың киржикчилеринге байырлалдың улуг концертин көргүскен.

Делегей херээженнериниң хүнү — март 8-ке холбаштырган хуралдар ол ышкаш дүүн республиканың районнар төптеринге, хоорайларга болгаш суурларга база коллективтерге болуп эртипкен. Оларның киржикчилеринге бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерттерин көргүскен, культура бажыңнарынга, клубтарга дыштаныышка кежээлерин организастаан.

Улуг-Хемниң хойжулары

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Ак-Туруг салбырында ниитизи-биле 10539 баш хой кыштап турар. Салбырның хой малын 25 кодан хүр менди кыштаттаадып турар. Бо хүннерге-чедир ында төрээн 4481 хойдан база-ла ынча чаш хураган менди алдынган. Коммунист В. Ч-Х. Мактарга удурткан № 2 хойжу бригадада төрүүр хойларның 70 ажыг хуузу оолдапкан. Хойжулар Көк-кыс Лаа, коммунист хойжу Монгуш Сагаан, район Совединиң депутады Монгуш Күдер, көдээ Совет депутады Монгуш Даваарың оларның коданнарында 300—325 чедир чаш хураганнар менди алдынган. Бригадирлер Т. Н. Бюрбюжап, В. Ч-Х. Мактар болгаш мал эмчизи П. Д. Васильев олар малчыннарның үргүлчү кезиир аалчылары болу бергеннер.

М. ЛАМА.

* * *

Ол-ла совхозтуң бо салбырында мурнакчы хойжуларның одуруунда Монгуш Болатай чорук турар. Оон дузалакчы кадарчызы Авай-оол Кунгаа-биле кады олар боттарының кодавында төрүүр 359 хоюндан 300 хой четчеменди оолдапкан.

Төрүттүүген чаш хураганнарның ажаалдазын кол сакманщиктер Монгуш Аяв-Кок биле Анна Авай-оол олар эки чорудуп, 120—130 хураганнарны үлегерлиг ажаап турарлар. Хойжунуң коданында малдың кыжы эки кыш ажып турар.

Д. ШЫЙЫРАП.

АПРЕЛЬ 15— КОММУНИСТИГ СУББОТНИК ХҮНҮ

Москваның мурнакчы бүдүрүлге коллективтериниң ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 102 чыл оюнга болгаш ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга алдар болдурган коммунистиг субботникти апрель 15-те эрттирип, ол хүн ажылдаан хөреңгини беш чыл фондузунче халаска киирер эгелекчи саналды үндүрген. Бо эки эгелээшкинни бүгү чуртта ышкаш, Тываның ажылчы чону чүгдүүгзүнүп, деткип, апрель 15-те чугу кылырын тодарадып турар.

Кызылдың тудуг материалдар, эът комбинаттарының, республика типографиязының коллективтериниң ажылчыннарының эгелээшкинин деткээн хуралдар болгулаан. Ацаа апрель 15-те кандыг ажылдарны кылырын дугурушкан. Найысылалдың ажылчы чонун коммунистиг субботникке шупту киржирынче кыйгырган. Ол инициативаны СЭКП хоорркому деткээн.

Республика типографиязының ажыл-ишчилери апрель 15-те камган алган саалынын «Тываның аңнактары» солуннуу, «Радио болгаш телевидение программазы» парлаарын болгаш өске-даа ажылдарны кылып, беш чыл фондузунче 300 рубльди шилчидерин шиитпирлээн.

Тудуг материалдар комбинадының коллективтеринде апрель 15-те коммунистиг субботникке 300 хире кижи киржир. Олар үш муң рубльдиң бараанныг продукциязын бээр. Беш чыл фондузунче 300 рубльди киирер.

Эът комбинадының ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары апрель 15-те 20 муң рубльдиң ниити продукциязын бүдүрер, оон иштинде 6 муң рубльдиң колбаса кылыглары, 12.500 рубльдиң эът болгаш өске-даа продуктуларын кылып үндүрер. Тоску беш чылдың фондузунче 400 рубльди шилчидерин шиитпирлээн.

РЕСПУБЛИКАДА ТЕХНИКА СЕПТЕЛГЕЗИ

(1972 чылдың март 1-де медээ, хуу-биле).

Районнар	Трактор	Аңдазын	Сеялка
Кызыл х/с	86,9	28,6	25,0
Каа-Хем	79,8	53,4	61,9
Бай-Тайга	78,9	118,2	125,0
Бии-Хем	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Тес-Хем	78,7	63,6	51,1
Тандыы	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Барыын-Хемчик	73,7	91,3	83,1
Чөөн-Хемчик	72,8	79,9	82,9
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Улуг-Хем	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Өвүр	37,0	11,1	30,9
Тожу	32,0	275,0	—
Мөңгүн-Тайга	30,0	50,0	—
Ниитизи-биле	73,7	70,7	71,3

Тайылбыр. Часкы хову ажылының эгелээр үези келген. чамдык районнарда белеткел, ылаңгыя техника септелгези чогуур хожудап турар. Республикада кол тараалаң район Тандының ажыл-агыйлары аңдазын септелгезин чүгле 66,3 хуу, сеялканы — 61,5 хуу, а трактор септелгезин база доозулбаан, чүгле 75,9 хуу четкен. Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик районнарда байдал база хожудап турар.

Кызыл хоорай Совединиң, Өвүрнүң, Каа-Хемниң чамдык ажыл-агыйларында техника септелгези база четпес болбушаан. Ол ышкаш чүък автомашиналары септээри республикада чүгле 40 хуу четкен, хову турлагларын белеткээр, чемишчилерге сөөртүр айтырыг база хожудап турар.

Т. Л. ПЮРЮНМААНЫ ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Көдээ ажыл-агыйн бүдүрүлгезинге хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылдап келгени дээш база төрүттүнген хүнүнден бээр 50 харлааныңга холбаштыр Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң хойжузу Тюлюш Лопсановна Пюрюнмааны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАНМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. БУДУК-ООЛ.

Кызыл хоорай
1972 чылдың март 6.

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ ТӨЛЕПТИГ ИШЧИЛЕРИ

Б. Ш. ДОЛЧАНМАА,
ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ДАРГАЗЫ

Делегейниң херээженнер хүнү — март 8-ти ам 62 удаа демдеглеп эрттирип турар. 1910 чылда херээжен социалистерниң ийиги делегей конференциязынга ажылчын хөдөлгээшкинниң шылгараңгай ажылдакчызы немец коммунист Клара Цеткинниң саналы-биле ону бүгү интернационалчы херээженнерниң интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазының болгаш чаңгыс эвииниң хүнү кылдыр чыл бүрү демдеглээри-биле доктаадып тургускан.

Бистиң чуртувус бо чылын март 8-ин ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга уткуштур күш-ажылчы болгаш политиктиг улуг көдүрлүүшкүннүң байдалынга демдеглеп эрттирип турар. Советтер чуртунуң ажылчы чоннары СЭКП-ниң XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин база тоску беш чылдың планныг сорулгаларын амыдыралга боттандырар дээш эрес-шудургу демиселди чорудуп турар. Чуртта бүгү улустуң социалистиг чарыжы калбарган.

Совет Эвилели — хөй националдыг күчүлүг күрүне. Ында чүс ажыг нациялар болгаш бичии улустар дең эргелиглерниң күчүлүг эвилелинде каттышкан. Улустарның бузулбас найыралы оон үндезини болган. Ленинчи национал политиканың тиилелгезиниң ачызында бистиң чуртка херээженнер айтырыы кайгамчык чайынналчак-биле шиитпирлеттинген. Херээжен кижиниң дең эргелери, оларның социал хосталгазы бисте политиканың болгаш амыдыралдың бүгү талаларында магадылаттынган. Ол кандыг-даа национал болза, чурттуң кандыг-даа республиказында чурттап, ажылдап турар болза, совет ниитилелдиң дең эргелиг кежигүнү. Төрээн чурттуң бүрүн эргелиг эки кылдыр бо-лган чорааралы-биле санап чоруур.

Бистиң амгы аас-кежиктиг амыдыралывыстың ажылдакчылары дугайында чугаалаарда, чырык эртемчеге аас-кежиктиг чаагай чаа үениң, хостуг чуртталганың эгезин салган Улуг Октябрьны, социалистиг күрүнениң үндезилекчизи Владимир Ильич Ленинни чайгаар-ла сактып кээр бис. Хаанныг Россияга-даа, феодалдыг Тывага-даа херээжен чоннуң байдалы. оларга хамаарылга кайы хире аар-берге чораан билдингир болгай. Ол берге үе ам төөгү боон арткан.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак херээженнерни ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң бүгү адырларынга, хөй-ниитиниң амыдыралынга идепкейлиг киржир, олар эртем-билигни туткай мергежилди чедип алыр, Төрээн чуртунуң өзүлүг эдлери болур дугайында доктаамал сагыш салып турар.

Партияның ажылдап кылган пландарын боттандырарынга, ниитилел бүдүрүлгезинге болгаш хөй-нииити амыдыралынга херээженнерниң ролю канчаар-даа аажок улуг. Амгы үеде ниитизи-биле чурттуң улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларының чартык кезиинден хөйү херээженнер дээрзин мацаа чижек кылдыр чугаалаарга-ла четчир.

Бүгү чурттаазы-биле бир дөмей, бистиң республикада херээженнер ажылдаваан турар ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң адырлары, хөй-нииити организацияларын чок дээн чүвени чоргаарал-биле чугаалап болур. Чыдың-на күш-ажылга, хөй-ниитиниң амыдыралынга оларның киржилгези идепкейжип турар. Ооң чамдык чижектери бо: республиканың улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның 57,7 хуузу херээженнер. Көдээ ажыл-агыйда ажылдап турарларның 37,8 хуузу, үлетпүр-бүдүрүлгеде — [illegible], чырыдыышкын, культура албан черлеринде — 71, кадык камгалалында — 83,3, садыг болгаш нииттиниң чемненилгезинде — 78,8 хуузу херээженнер.

Совет Тываның херээжен ажыл-ишчилери бо байырлалды күш-ажылга-даа, амыдырал-чуртталгазынга-даа улуг чедиишкиннерлиг, бедик көдүрлүүшкүннүг уткуп турар. Амгы үеде республикада 70 сүт-бараан фермазы бар, ында 1039 херээжен саанчы ажылдап турар. Оларның иштинден 12 кижи эрткен чылын 3 муңдан хөй килограмм сүттү саггаан. Таңды районда «Межегей» совхозтуң саанчызы Галина Коразун бодунга быжыглаан инек бүрүзүнден-не 3639 килограмм сүттү саггаш, 1971 чылда республикага тиилекчи болган. Ол-ла совхозта Мария Мартыненко, «Көк-Тей» совхозта Бичии-Уруг Ондар олар база-ла 3 муң ажыг килограмм сүттү сагганнар.

Хойжу херээжен ажыл-ишчилерден эрткен чылын социалистиг чарыштың тиилекчилери: Чөөн-Хемчик районнуң «Алдан-Маадыр» совхозунуң хойжузу Ооржак Лама-Сүрүн төрүүр 100 хойдан-на 132 хураганы алгаш, республика чемпиону болган, а Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң хойжузу Часкалнаа Тюлюш төрүүр 100 хойга онаапшыр 130 хураганы, Таңды районнуң «Элегес» совхозунуң хойжузу Баван-оол Солдат 125 хураганы камгалап алган болгаш мурнуку одуругда чоруп турар.

Бо дег кайгамчык мурнакчы кижилерни үзетпүрдев, көдээ ажыл-агыйдан болгаш культура чырыдыышкынының, медицинаның, улус өөредилгезиниң, амыдырал тандырылгазының албан черлеринден чүс-чүзү-биле көргүзүп болур. Төрээн чурттуң мурнунга оларның ачы-хавыяазын партия болгаш чазак бедии-биле үнелеп турар. Чүгле эрткен 1971 чылда безин Тываның херээжен ишчилеринден 303 кижини чазактың дээди шаңнаалдары — орденнер болгаш медальдар-биле шаңнааны аваа тодаргай чижек болур.

В. И. Ленин херээженнерниң ниитилел бүдүрүлгезинге калбаа-биле хаара тударындан ангыда, оларны чурттуң ниитилел-политиктиг амыдыралынга, эргелеп башкарарының херээнге идепкейлиг киириштирериниң эргежок чугулазын онзалап демдеглеп чораан. Ол Ленинчи чагыгны амыдыралга хажык чокка боттандырып турар. Амгы үеде херээженнерниң хөй-нииити, политиктиг амыдыралга киржилгези онза идепкейжээн болгаш олар улуг бүдүрүлгелерни, ажыл-агыйларны удуртуп, күрүне херээн удуртуп башкарарынга идепкейлиг киржип турарлар.

Ооң чижээн бистиң амыдыралывыстан хөй-биле көргүзүп болур. Бистиң республикада 55 херээжен ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң депутаттары, 1375 херээжен ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң депутаттары. Республиканың ажыл-агый болгаш бүдүрүлге, культура, чырыдыышкын болгаш албан организация черлеринде дээди болгаш ортумак эртемниглерниң 64,1 хуузу херээжен болгаш ортумак эртемниг специалистер. СЭКП-ниң Бии-Хем райкомунуң секретарынга хөй чылдарда ажылдап келген Наталья Найдыновна Опенпт, Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары — маадыр-ие Үрүде Шыырап-оова Кандаваны, башкы Сарыглар Саятыевна Тамдын-оолду, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттары агроном Ольга Павловна Чуеваны, саанчы Кувискаал Сумбуевна Хомушкуну, республикада сураглыг тудугжу Ельшованы, эртемденнер: Фаина Бартанны, Кимаа Март-оолду, Зоя Чадамбаны болгаш өске-даа хөй-хөй сураглыг ишчи херээженнерни чоргаарал-биле адап болур.

Хөй уругларны төрээш, өстүрүп кижизидип келерге «Маадыр ие» деп атты тыпсып, оларны «Иениң алдары» орденнер-биле болгаш «Иениң медальдары»-биле шаңнап турар. Чүгле бо чылын безин бистиң Тыва АССР-ден 23 кижиге «Маадыр-ие» деп атты шаңнаганын, хөй уруглардыг 1125 иелер ындыг орденнер болгаш медальдар-биле шаңнатканын сеткил ханыышкыны-биле чугаалаар апаар.

Совет эрге-чагырганың чылдарында херээжен ажыл-ишчиниң күш-ажылының болгаш амыдырал чуртталгазының байдалын экижидер талазы-биле бистиң чуртувуста хөй

(Төнчүзү 2-ги арында).

Күш-ажылчы чедиишкиннерниң байырлалы

Часкы Ак-Довурак улам чырык, байырлал шинчи кирген. Чалыы иргыниңың, тыва индустрияның аныяк хоорайы Бүгү-делегейниң херээженнер хүнү — март 8-ти ажыл-ишчи чедиишкиннер-биле демдеглеп турар. Ол дугайында өөрүшкүнүң болгаш чоргааралдың сөстерин дүүн кежээ байырлал хуралынга илеткелге Ак-Довурак хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы З. Ф. Манчиева чугаалаан.

Шынап-ла, Ак-Довурактың (чүгле ооң эвес, а республиканың база) ал улуг бүдүрүлгези — «Тыва дар-дүгү» комбинат ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга турасклааткан социалистиг чарыштың тугун бедик тутпушаан, эрткен ийи айда чедиишкиннинг ажылдаан. Комбинат февральда 2853 тонна бедик шыварлыг сорттуг дар-дүгүн бүдүрүп үндүрген. Ол дээрге планы 104,5 хуу күүсеткени ол. Продукцияны сайгарарының планы база ажыр күүсеттинген: 730 муң рубльдиң орнунга 751 муң рубльдиң продукциязын комбинаттың коллективи сайгарган.

Ак-довуракчылар электроэнергия бүдүрериниң планын база ажыр күүсеткен. Бо бүгү чедиишкиннерде херээжен ишчилерниң-мурнакчыларның киирген үлүү эвээш эвес. Рудникте геолог Н. Дахматова, фабрикада дериглелер башкарып турар машинист М. Уйнукпаа, руда үүрмектекчизи Р. Бармашова, энергетик Е. Кукшалова, тудугжулар Р. Урюпина, З. Салчак болгаш өске-даа ажылчыннарга, амыдырал-чуртталгазынга үлегерлиг кижилерге ак-довуракчылар чоргааралдыр.

«Тыва дар-дүгү тудуу» эргелели эрткен чылдың дөрткү кварталында бедик көргүзүглерни чедип алгаш, ол темпин ам-даа кошкатпаан. Эргелел февральда тудуг-монтаж ажылдарының планын 110 хуу, оон иштинде бодунуң күжү-биле — 138 хуу күүседип, техник-экономиктиг көргүзүглерин бедиткени эки чүүл болур.

Найыралдан төрүттүнген аас-кежии

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында)

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ ТӨЛЕПТИГ ИШЧИЛЕРИ

чүүлдер кылдынган. Ненн болгаш бичии чашты камгалаарының дугайында эң эки системаны делегейге бир-ле дугаарында тургускаш, Совет күрүне ол талазы-биле бүгү сагыш салыышкынны бодунга алган. Ажылдап турар херээженнерге ... болгаш божаанының соонда шөлээниң акшазын төлеп бээрин, урут эмзирер шелерге чиигелделер көргүзерин, бот болгаш хөй уруглардыг иелерге пособиелер тывсырын Совет хоойлу магадылап турар. Он-он божудулга бажыңнары, херээженнер база уруглар консультацияларды, яслилери болгаш садтары, уруглар албан черлери школалар, пионер лагерьлери оларның эргезинде. Маңаа хөй сан-чурагайлар көргүзүп турбайн, херээженнерге болгаш уругларга ачы-дуза чедирер албан черлериниң четкилери ам Тываның хоорайларында, суурларында калбаа-биле шыгдынган дээрзин чугаалап каалы.

Партия болгаш чазак херээжен ишчилер ниитилелге ажыктыг күш-ажылы-биле өг-бүледе хүлээлгезин чөп дүүштүрер арганы херээжен ишчилерге тургузарынче доктаамал сагыш салып турар. СЭКП-ның XXIV съездизинге партия ТК-ның Отчёт илеткелинде мынча дээн: «Партияның политиказының эчис соруглазы чүдел дивес, Совет херээженнер уругларын кижизидеринге-даа, ниитилел амыдыралынга улуу-биле киржиринге, дыштанырынга болгаш өөренириңге-даа, культураның кежиктеринге улам калбаа-биле хандыкшырынга-даа чаа аргаларны алган турарында. Бо бүгү чугула сорулгалар, чаа беш чыл оларны шиитпирлээринге кээку үе-чада болган турары маргыш чок». Партия, совет болгаш ажыл-агыйның, профэвилел органнары бо угланыышкын-биле моон соңгаар-даа

шудургу ажылды чорудары негеттинип турар.

Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң болгаш кижизидилгениң айтырыгларын шиитпирлээриңге өске хөй-ниити организацияларыбиле кады херээженнер чөвүлелдери база идепкейлиг киржип турар. Республикада ам 256 ындыг чөвүлелдер болгаш 53 бөлүктер ажылдап турар. Оларның ажылынга 3 муң ажыг активчилер хаара туттунган. Тускай мергежилди шиңгээдип алыр, ниити билигни болгаш культураны бедидер, эки ажылдап, дыштанырынга эргежок чугула байдалдарны тургузаар талазы-биле бистиң херээжен чонувуска олар практиктиг улуг дузаны чедирип турар. Сөөлгү үеде оларның аразында массалыг социалистиг чарыш калбарган. Ол чорук херээженнер ортузунга организакчы болгаш кижизидикчи ажылды улам экижидеринге улуг идигни бериш турар. Аңаа Улуг-Хем, Эрзин болгаш Өвүр районнарның херээженнер чөвүлелдери эки түңнелдерни чедип ап турар.

Чер-черде херээженнер чөвүлелиниң хөй нуруузунуң ажылы утка-шынарлыг, солун апарган. Чиңгэ, Чөөн-Хемчик районнуң Хайыракан кодээ Совединиң херээженнер чөвүлели (даргазы Лима Дамба-Даржаа) бодунуң ажылынында партия, совет органнар-биле сырый харылзаалыг кылдыр тургускан. Хайыракан суурну 12 агитбажыңнарга хуваагаш, организакчы болгаш массалыг ажылды озарны дамчыштыр чорудуп турар. Агитбажыңнарны дыка эки шимеп дерээн, тускай булуңнарны организастаан, массалыг ажылды план ёзугаар чорудуп, хана солуннарны үндүрүп, лекция, беседаларны

доктаамал кылып, оларда хеп быжып даараарының, арыг-шеверниң база чем кылырының бөлгүмнерин организастаан. Ол ышкаш Кызылдың даараныглар комбинадында чөвүлел коллективте үш чүс ажыг херээжен ишчилерниң күжүн бүдүрүлге планын күүседиринче мобилизастап, оларның хөй-ниитичи идепкейин күштелдирген. Ынчангаш ол коллектив республиканың бир мурнакчы бүдүрүлгезиниң санынга кирип турар. Үстүнде көргүскенивис дег, өске-даа хөй-хөй чижектерни көргүзүп болур.

Ооң-биле чергелештир Бии-Хем, Каа-Хем районнарда болгаш Кызыл хоорайда херээженнер ортузунда ажыл кошкак организастаттынган. Оларда кижизидилге ажылы база лекция, беседа, тематиктиг кежээлер ховар болуп, бөлгүмнер четпес ажылдап турар. Херээженнер ортузунга ажылдың багай бооп турарының ужурундан оларның аразында чамдык ийи-чаңгыс чурум үрээр, арагалаар, ажы-төлүнүң өөредилге, кижизидилгезинче сагыш салбас кижилер база бар.

Ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш партия организациялары, чер-чер Советтерниң күскомнары, херээженнер чөвүлелдери ажылдарында, уруглар кижизидилгезинге херээженнерниң ролюн болгаш харысалгазын бедидеринче угланган практиктиг хемчеглерни алыры чугула. Оларның ортузунга эрге хүлээлге, хоойлу-дүрүм дугайында тайылбыр болгаш кижизидилге ажылын күштелдирери хөй-ниити организацияларындан негеттинип турар. Ол ышкаш партия, совет, комсомол болгаш пионер организациялары, төрелдер комитеттери школаларның өөредилге-кижизидилге ажылын экижидериниң, сагылга-чурумну быжыглаарының дугайында доктаамал сагыш салыр ужурлуг.

Бөгүн, март 8-тиң байырлалын демдеглеп тура, совет херээженнер делегейниң демократтыг херээженнериниң ... идепкейлиг киржип турарын айтынышаан, тайбың дээш, улустар аразынга найыралды быжыглаары дээш демиселдиң херекке улуг үлүүн киирип турарын демдеглээр херек. Олар тайбыңның болгаш ботталгаларын бичиилерниң ёзузу-биле бүгү диптерниң херээженнери-биле харылзааны калбартып, эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглап турар.

Чыл келген тудум-на бүгү диптерниң хамыктып мурнунда социализм чурттарының янзы-бүрү херээженнер организациялары-биле Совет херээженнер комитединиң кады ажылдажылгазы быжыгып турар. Маңаа чижек кылдыр ол комитет делегейниң 120 хире чурттарында херээженнерниң 216 национал организациялары-биле найыралдыг харылзааны тудуп турар дээрзин чугаалаарга-ла четчир. Интернационалчы хүлээлгезинге шынчы совет херээженнер агрессияга удур, национал хамаарылгадан чорук, демократия болгаш социал депшилге дээш демисежип турар чурттарның херээженнеринге

политиктиг, моральдыг болгаш материалдыг деткимчени көргүзүп келген.

Совет херээженнер Вьетнамның, Лаостуң болгаш Камбоджаның херээженнериниң американ агрессорларга удур маадырлыг демиселин ханы-биле деткип, Африкада колониализмге удур демисежип турар херээжен өңнүктеринге база капиталистиг чурттарда калчаалыг реакцияның ёзу-чурумунга иштеп сүрдүрген херээженнерге интернационалчы эп-сеткил каттыжыышкынын илергейлеп турар. Дең эрге дээш, бичии чаштарның, анияк салгалдың аас-кежии дээш, улустарның тайбың болгаш айыыл чок чоруу дээш демисежип турар бүгү-ле өңнүктеривиске дайынчы эп-сеткил каттыштырылгазының болгаш оларга деткиишкинниң сестерин бээрин база катап бараалгадыр ужурлуг бис.

Тайбыңның херээн шудургу, карак-кызыл күш-ажыл-биле быжыглаар апаар. Ынчангаш бүгү чурттаазы ышкаш, Ленин ордениниг совет Тываның ажыл-ишчи херээженнери Төрээн чурттуң экономиктиг күчүзүн быжыглаарынга төлептиг үлүүн киирбишаан, улустарның тайбыңын болгаш айыыл чок чоруун хандырарынче угланган СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың даштыкы политиказын бир үнбиле бүрүн долу деткип, чүүлдүгзүнүп турар. Олар бүгү улус-биле кады ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылының алдарлыг юбилейин СЭКП-ның XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин, тоску беш чылдың планныг сорулгаларын күүседиринге чаа-чаа чедиишкиннерлиг уткуур дээрзинге чигзиниг турбас.

ЧОРГААРАЛ-БИЛЕ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң үшкү чыыжының эрткен чылын болган бирги сессиязын сактып ор мен. Мандат комиссиязының илеткелинде мындыг саннар бар: соңгуткан 120 депутаттың 85-жи тыва, 35-жи орус болгаш өске националдарның кижилери. Чоргааралдың болгаш чоннуң айбычызы деп бедик атка төлептиг болурунга харысалганың дугайында бодалдар мени хайныктырып турду.

Бодап-даа көрүңерден. Мээң ада-ием кымнар чорааныл? Эрги шагда төрүттүнген, эрге-шөлээ чок чораан, чүгле Тывага улусчу революцияның ачызында олар чырыкты көрген. Совет Тывага кайгамчык өскерлиишкиннер, чаартылгалар болган. А мен бичиимден бээр төрээн колхозумга ажылдап келдим. Ам келгеш, республиканың ажыл-херээн шиитпирлежиринге киржир аргалыг болдум. Чонунга бар-ла шаа-биле бараан болурун кижи күзеп, ажылдап чоруур боор-дур.

Дээди Советтиң бо чыыжында депутаттарның 41,7 хуузу херээженнер. Херээжен кижиниң күрүнени эргелеп-баштаарынга шуут, калбаа-биле киржип турарының база бир херечизи ол. Даараныкчы Евдокия Ерчукова, парлакчы Антонина Жингилёва, бажың херекселдери кылыр цехтиң ажылчыны Надежда Сарачакова, артист Кара-кыс Мунзук, хөйжү Татьяна Донгак, саанчы Светлана Эртине дээш хөй-хөй эштерни адап болур. Ленинчи национал политиканың бистиң амыдыралывыста бодтанып турарын ССРЭ-ниң 50 чыл оюнга белеткелдер дугайында СЭКП ТК-ның Доктаалында айыткан. Ында айыткан сорулгаларны чедип алырынга бистер, депутаттар, биче эвес салыышкынывысты киирер апаар бис.

Кара-кыс КЕНЕН,
Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң депутады.

НАЙЫСЫЛАЛДЫҢ ТУДУГЛАРЫНГА

Аныяк назыным чылдарында Кызылдың баштайгы улуг тудугларын магадап көөр, аңаа ажылдаксаар турган мен. Сагыш-сеткилди амыратпастаан энииг күзелдиримден тудугжулап кирипкен мен.

Ханалар дескилээр халбыыш болгаш өске-даа херекселдер-биле өңнүктежкенимден бээр элээн-не чылдар эртти ийин. Дуржулгалыг мастерлерниң сүмезин ап, бажын иштиниң шеверлелин эки шынарлыг кылырын чедип алган мен. Шеверлел ажылын мергежилдиг-биле күүседири меңээ дораан-на келбээн. Күш-ажылдың берге шылгалдаларын кызымак чүткүл турда ажып эртерин эскердим.

Орус, тыва, хакас, татар болгаш өске-даа националдарның оглу, кызы-биле демнежип туткан бүдүн-бүдүн кварталдарда 4-5 каъттыг бажыңнарны көөрге, хоорайывысты аян-хевир киирипкен, чараш-даа дыр. Кызылдың 26, 12 болгаш өске-даа кварталдарында кранчар-биле демнежип, бедип үнген бажыңнарның шуптузун найыралдың тудуглары деп өөрүшкү болгаш чоргаарал-биле адаар бис.

Хоочун тудугжу, Ленин орденниң эдилекчизи Августа Ивановна Ельшованың бригадазында каш янзы националдың кыстары-биле кады ажылдап турар бис. Сөөлгү бир чыл ажыг үениң иштинде чаа 12-ги кварталда 120-120 квартиралыг бажыңнарны, № 15 школаны ажыглалга киирдивис. Ам ол-ла кварталда 280 олуттуг уруглар садиинде өрээлдерни шеверлеп эгеледивис. Төөгүлүг март сессиянның хүнүнге белек кылдыр мында № 6 чуртталга бажыңын дужааган бис. Демниг, найыралдыг иживистиң ачызында бистиң аалывыс — Кызыл хоорай улам чараш апаар.

Билчирмаа ШӨМБҮЛ,
тудугжу.

Найыралга салыышкыным

Азияның болгаш Африканың, өске-даа диптерниң күш-ажылчы херээженнери-биле совет херээженнерниң харылзаазы калбак. Ону янзы-бүрү чижектерден көрүп болур. Ылаңгыя ол диптерде ие херээженнерниң кадыкшылын камгалаарының херээнге Совет чазак, совет медицина ажылдакчылары улуг салыышкынны киирген. Ол найыралчы харылзаага бодумнуң үлүүмнү кииргенимге база чоргаарланып чоруур мен.

1969 чыл. ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозу 32 совет медицина ажылдакчыларын бистерни Конго Республиканче чоруткан. Сорулгавыс ында күш-ажылчы херээженнерге аңы-дуңманың медицина дузаламчызын көргүзери. Совет чазактың туттургаш, совет дериг-херекселдер-биле дерээш Конго чазакка дамчытканы 5 каъттыг божудулга бажыңынга ажылдап турдувус. Зинелгеге кээп эң-не баштай божаан конго херээженге белекти тудускан бис. Ооң бистерге өөрүп четтиргениниң илергейлээнин сагыштан уттундурбас. Черле ынчаш каяа-даа чораш чаш уругнуң чаптанчыг чараш караан көөрү дег улуг шаңнал кайда боор.

Конго өңнүктеривис-биле найыралдыг ажылдап, конго херээженнер ортузунга зинелге-профилактиктиг улуг ажылды кылып турдувус. Ол божудулга бажыңы 100 оруннуг. Ие чаштың кадыкшылын камгалаарынга үлүүвүстү киириштиргени дээш бистерни — кол эмчи В. В. Коротковту, очулдурукчу М. Г. Соколовсканы болгаш мени Конгонуң дээди шериг ордени-биле шаңнаан.

Бо дээрге Октябрьның Улуг революциязының ачызында совет херээженнерге тывсып берген улуг эргелерни ажыглап, бодувустуң эртем-билиивисти, мергежиливисти каяа-даа найыралдың херээнге бараалгадып чорууруувустуң херечизи.

Эрткен чылдың күзүнүнде Төрээн чуртувусче чанып келдивис. Мурнунда ажылдап турган черим — Кызылдың божулга бажыңының гинекология салбырын эргелекчилеп турар мен. Г. И. Федорович, А. С. Дербоедова, Е. П. Шашкова, Н. Д. Кызыл-оол, Н. И. Пахомова, Т. М. Зверева олар ышкаш хоочун эмчилер-биле кады бөгүнгү байырлалды бир демниг иш-биле уткуп тур бис. Бистиң сорулгавыс Тываның херээжен ишчилериниң кадыкшылын камгалаарынга күжүвүстү, билиивисти бараалгадыры.

А. НАБАТОВА,
херээженнер эмчизи.

АВА ДУГАЙЫНДА СӨС

— Эргим өңнүк, сөглеп
көрем,
Эң-не чаагай ыдык сөс чүл?
Маңаа ным-даа будалбайн
Маргыш чокка мону
сөглээр:
«Авай» деп сөс ол-ла
болгай.
Адап көрдааң, кандыг-дыр
че?»

Авазының аазын эмген
Азырганчыг уренге-даа,
Амыдырал чурттап эрткен
Акшый берген кырганга-даа
«Авай» деп сөс ааска эптеш,
Артында-ла частыш кынныр.
Ачы-буян тарыкчызы
Ава кижи турбаан болза,
Айның адаа шак бо черге
Амыдырал кайын турар.

Ынчангаштың ава кижи
Ынакшылдың үнер дөзү.
Чамбы диптe бар-ла бүгү
Чараш каасты бодараткан
Шырай-арны хереелдеген,
Шыдал-күжү мөңгежирээн.
Аас-кежик чаяакчызы
Авалар дег чүве кайда?
Төлү кижээ авазы дег
Төлептиглер ховар деп бил,
Ава бүрү ажыл-ишчи,
Ава бүрү чечен-мерген
Ава бүрү ээлдек чазык,
Ава бүрү эргим чараш.
Ынчалза-даа кулааң каам,
Ылап мону сөглеп каайн,
Ава шупту эки — ол шын,
А мээң авам кымдан артык.
Кырым сынар, авамны мен
Кымга-даа бол солувас мен.

Екатерина ТАНОВА.

САННАР, ФАКТЫЛАР

● Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларында ажылдап турар улустуң 47,7 хуузу херээженнер, кодээ ажыл-агыйда—37,8, үлетпүрде—42,8, чырыдыышкында—71, кадык камгалалында—83,3, садыг болгаш ниитиниң чемненилге черлеринде—78,8 хуузу херээжен ишчилер ажылдап турар.

● Республиканың колхозтарында болгаш совхозтарында 1039 саанчы бар, оларның он ийизи улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң тоску беш чыл планының бирги чылында бир инекке онаалтыр үш муң литрден хөй сүттү саап алган. Дыка хөй херээженнер хой ажылының мастерлери, оларның 108-и эрткен чылын чүс баш төрүүр хойга онаалтыр чүстен хөй хураганны доруктурган.

● Шылгаралдыг күш-ажылы дээш өске беш чыл планының түңнели-биле республикада ийи чүс үш херээжен ажыл-ишчилер чазактың орденнери, медальдары-биле шаңнаткан.

Чээрби үш ие «Маадыр ие» атты, чеди кижиге Тыва АССР-ниң хүндүлүг аттарын тывыскан. Хөй уругну божаан 1125 ие «Иениң алдары» орденниң болгаш «Иениң медалы» медальдың эдилекчизи болган.

● ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң депутадынга бежен беш, чер-чер Советтериниң депутадынга 1345 херээженнер соңгуткан, олар чоннуң айбычызы, хөй-ниити хүлээлгезин чедиишкиниг күүседип турар.

● Тыва АССР-ниң үлетпүр бүдүрүлгелеринде, колхозтарда, совхозтарда болгаш албан организация черлеринде 256 херээженнер чөвүлелдери болгаш бөлүктери ажылдап турар.

● Садыг ажылының шугумунда 3000 ажыг херээжен ишчилер хаара туттунган, оларның сезен ужу чазактың орден, медальдарының эдилекчилери, а үжен ийи кижи «Совет садыгның тергиини» деп хорек демдектиг, дөрт садыгжыга Тыва АССР-ниң алдарлыг садыгжызы деп хүндүлүг атты тывыскан.

● Тываның тудугларында—849, амыдырал хандырылгазында—962 херээжен ажылишчилер хаара туттунган.

● Республикада 1570 ортумак эртемниг, 307 дээди эртемниг херээжен эмчилер ажылдап турар.

ШИЛИП АЛГАН МЕРГЕЖИЛИМ

Хову ажылынга механизаторнуң ролю улуг. Ол чугула мергежил чүгле эр улуска эвес, херээженнерге, ылангыя кыстарга база хамааржыр. Семиртилге совхозу «Совет Тываның» төвүнге тракторист курзун үш чыл бурунгаар дооскаш, шилип алган ол мергежилимге улам ханыыш, күчүлүг тракторну башкарып кирипкен мен.

Чер андарар, сиген кестирер, сигенни болгаш саванны прессте тыртырар, сиртүлге дээш кандыг-даа ажыл таваржыр. Бол-ла чүве — техниканы камныг болгаш бүдүрүкчүлүг эдилээри.

Биче-даа бол, ниити херекке киирген мээң күш-ажылчы үлүүмнү дирекция чери, партия болгаш профэвилел организациялары үнелеп көргеш, чуттуум сөөлзүнүн хүндүлел самбыразында киирген, мени «Найырал» поездизи-биле халас путёвкалыг экскурсияларже чорудупкан. Ажыл-ишче улам-на сорук киирген. Аныяк механизаторлар ортузунга эрткен чылын калбарган «Эки мергежил дээш» чарышка киришкеш, ВЛКСМ Тыва обкомунуң, облпрофчөвүлелиниң дипломун база алдым.

Кижиниң ажыл-иш каастаарын, макталга чедирерин хамызы-биле медерен билбишаан, ССРЭ-ниң тургустунганының алдарлыг бежен чыл оюнга уткуштур улам бедик көргүзүглүг болурунга механизатор кыстарны март сезин таварыштыр кыйгырдым.

Валентина ӨШКҮЛҮГ,
механизатор.

„ЧЕЧЕК"

РЕПОРТАЖ

Кызылчыларның хууда чагыгларын даарап турар «Чечек» ательезн найысылалдың мырыңай төвүнде турар. Адрези: Октябрьская кудумчузу, 10. Үш каът бажың. Ам номчукчулар мындыг айтырыгны сонуургаары чугаажок. Чагыгларны кайда хүлээп ап, канчаар даарап кылып турарыл? Аңаа харыы бээрин оралдажыйн. Бир дугаар каътта эр, херээжен улустуң чагыгларын хүлээп алыр, хеп хемчээр, даарап кылган белен хептерни бээр черлер, платье, костюм болгаш тоннар быжар цехтер бар.

Маңаа хүнүң-не он-он кижилер келир. А байырлалдар бүдүүзүнде «Чечектиң» аалчылары аңаа хүннердээзинден арбын болур. Оларның чагыглары шупту аңгы-аңгы. Кижи бүрүзү сеткилинге таарышкан, аянныг, чараш даараан хептиг болурун күзээр. Ынчангаш чагыкчыларның назы-харынга, арын-шырайынга, дурт-сынынга таарыжыр постү, фасонну шилип алырынга дузалаары, сүмелээри, оларның негелде-херегледин кичээнгейлиг дыңнаары улуг быжыкчы мастерлерден хамааржыр.

Делегей херээженнериниң Хүнү—март 8-тиң байырлалының бүдүүзүнде ательеге барып, ооң уран шевер мастерлериниң ажыл-херээ-биле таныштываа бис. Кижи-даа эмгежок. Кирип келирге, оң талада быжыкчы мастерниң столунуң чанында херээженнер шууштур турупкан. Херээжен улустуң платьелерин, костюмнерин быжар мастер Елизавета Ковит оларны ээлчег ёзугаар хүлээп ап тур. Ол бир аныяк кыстың чагыын алгаш, ооң платье-костюмну канчаар даарадыр дугайында тайылбырын кичээнгейлиг дыңнааш, хептиң хевирин тускай майыкка чуруй каапты. Уругнуң дурт-сынын хемчээгеш, чагыгны шуут хүлээп алыр черже чорудупту. А солагай талада эр улустуң хевин хүлээп алыр чер бар. Быжыкчы мастер Нина Худорожкова эр кижилерниң чагыгларын ап турар болду.

Ательениң хоочун быжыкчы мастерлери Нина Михайловна Худорожкова, Неля Гавриловна Минцева, Елизавета Рудольфовна Ковит олар келген аалчыларны ээлдек хүлээп ап, кымга кандыг өңнүг пөс таарышырын, ону кандыг хевирлиг кылдыр даараарын улуг күзел-биле сүмелеп, тайылбырлап берип турар.

— Хүлээп алдынган чагыглар быжар цехтерге баргаш, даарап кылыр бригадаларже шилчиир болгаш аңаа бүдүрүп кылган белен продукция база катап бир дугаар каътка келир — деп, ательеде партия организациязының секретары Р. Белобородова тайылбырлады.

Ийи дугаар каът. Херээженнерниң чазын, күзүн болгаш кыжын кедер тоннарын база платье, костюмнерни даараар, галантерея барааннарын бүдүрүп үндүрер цехтер. Делгем залда одуруглай тургускан машиналарда уран шевер кыстар ажылдаар черин шагда-ла ээлепкен. Кижи бүрүзүнүң кичээнгейи кылган ижинде деп чүве илдең. Ында ийи бригада ажылдап турар.

Үшкү каът. Эр улустуң тоннарын, костюмнерин, чолдак хөректээштерин болгаш чүвүрлерин даараар цехтер. Ательеде комсомол организациязының секретары Тамара Титова мурнуку одуругда чорул турар эр улустуң чүвүрлерин даарап кылыр бригаданың ажылы-биле таныжып көөрүн саналдады. Ажылдың кидин түлүк үезинде бардывыс. (ЧУРУКТА). Бригадада сес кижи бар. Бригадири Елена Михайловна Спасенкова. Бригадир быжып каан чүвүрлерни быжыкчы мастерлерден хүлээп алгаш ажылды даараныкчыларга түс-түсте хуваап каан. Кижи бүрүзү тускай кылыр ажылдыг. Роза Орехова чүвүрнүң тиглерин тудуштур илгеш, чанында машинада олурган кижиге дамчыдып берди. Машина дагжааш соонда каш-ла минута эрткенде хачы-биле кескен черлер удазыннары бербези-биле шевергин кылдыр сырып үндүрүпту. Ооң соонда ол кылыг дараазында машинаже дамчый берди. Удаваанда бүгү тиглер дааратттынган. Ам ол хеп базар мастерниң холунда барган. Демги хеп каш-каш кижиниң холун дамчып чораш, өөктер илер кыс Людмила Петрованың машиназында келген. Бичежек машинаны бут-биле тепкен соонда шадаа четпээнде өөктер илдингени. Эң сөөлгү ажылды хоочун ажылчын Евдокия Серафимовна Зинченко кылыр. Бүрүн даарап каан белен продукцияны илир-биле хынамчалыг баскаш белен хеп турар черге барып азып каар. Бо бригада хүнде 16 чүвүрнү бүдүрүп үндүрер хүлээлгезин ажыр күүседип турар. А бригадир Е. Спасенкова ай санында ажыл нормазын 145 хуу, даараныкчылар В. Дубовская, М. Чупрасова, В. Охотникова олар 120—130 хуу күүседип турар.

Валентина Александровна Пьянкова — эр улустуң тоннарын, костюмнерин, пиджактарын даараар бригаданың бригадири. Ол талантылыг организакчы, кады ажылдап турар өөрүнүң идегелдиг дузалакчызы, сүмелекчизи. Ооң бригадазы база мурнуку одуругда. Бо бригадалар кайызы-даа коммунистиг күш-ажылдың бригадалары деп атты төлептиг-биле эдилеп турар.

Цехтер тускай универсалдыг машиналар-биле хандыртынган. Өөктер болгаш дижилер илер, кескен черлерниң удазыннарын таратпас кылдыр аргып кылыр болгаш база хепти мундагаштай даараар тускай машиналарны ажыглалга киргени күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткен, чонга хандырылганың ачы-дузазын чедирерин көвүдеткен болгаш ажылдың шынарын экижиткен.

Ательеде 190 ажыг херээженнер ажылдап турар. Коллектив март 8-тиң байырлалын күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткаан. Февральда чонга 24,6 муң рубльдиң ачы-дузазын чедирген. Бараанныг продукцияны 45 муң рубльге сайгарган. Маңаа ательениң кол күжү — уран шевер херээженнерниң киирген үлүү улуг.

Г. МОНГУШ.

Чүге-даа торулбас

Бистиң районнуң херээженнери СЭКП-нин XXIV съездиниң программазынга хей-аът кирип, районнуң ажыл-агыйының планныг онаалгаларын күүседиринге эвээш эвес үлүг-хуузун киирип турарлар.

Районда 3370 ажыт күш-ажыл кылып шыдаар херээженнерниң 2800 ажыы ажыл-агыйларының янзы-бүрү адырларында хаара туттунган. 1471 херээженнер кодээ ажыл-агыйда, бүдүрүлгеде —113, кадык камгалалының шугумунда 77, улус өөредилгезиниң шугумунда 138 кижи ажылдап турар.

Районнуң харылзаа конторазынга 30 ажыг чылдарда ажылдап келген, Ленин орденниң эдилекчизи, почтачы Салчак Дүү-Дарый, Кызыл-Даг салбырында хойжу Маадыр не болгаш Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Кандан Үрүле дээш оон-даа өске мурнакчыларны хөй-биле адап болур.

Районда бо хүннерде малдың төлдээшкинин кидин чорудуп турар. 8140 хой төрээн, 8232 хураганны менди камгалап алган. Эштер Хомушку Эненмей, Салчак Сержи («Мурнакчы» колхозта) оларның кодаңнарында 30—40 хойлар ийистээн.

Районда коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкин калбарган. 340 ажыг херээженнер ол шимчээшкинге киржип турар, 54 кижи коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп атты чедип алган. Кызыл-Дагның Кудук, Тейлер деп черлерде хойжу бригадаларның, Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының коллективтери ол атты чедип алганнар.

Районда 10 херээженнер чөвүлели агитквартираларны дамчыштыр чон ортузунга политиктиг болгаш организас-массалыг ажылдарны чорудуп турар. Херээженнер чөвүлелдери боттарының ажылынга чаа-чаа чогаадыкчы чүүлдерни бодап тып, оларны амыдыралга боттандырып турар. «Кара-Хөл», «Мурнакчы» колхозтарда, Найырал, Бай-Тал салбырларда херээженнер чөвүлелдери мында партия организацияларының, кодээ Советтериниң хүн бүрүде деткимчези-биле ажылды элээн эки кылдыр тургускан.

Ол черлерде херээженнерниң колхоз, совхоз бүдүрүлгезинге киржилгези бедик. Сезоннуг үелерде бригада, звеноларны организастааш, мал чемин белеткээр, хой кыргылдаазынга, малдың чаш төлүн камгалап алыр ажылга, школа-интернаттарның, чурттакчыларның септелгезинге, херим кажаа тударынга, суурлар чаагайжыдаарынга идепкейлиг киржип турар. 1971 ажыл-агый чылында «Найыралда» 20 кижи составтыг ногаа звенозу 7,5 гектар черден 39 тонна ногааны өстүрген. Бай-Талда 60 херээженнерден тургустунган бригада 50 муң тууйбуну бүдүрген, 20 тонна мал чемин белеткээн, 28 херээженнер дүжүт ажаап алырынга дузалажып, шаңга ажылдап турган. «Кара-Хөлде» тудугнуң тускай бригадазы албан, организация черлеринге оттулар ыяшты белеткеп, малчыннарның чуртталга бажыңнарының септелгезин, чугайлаашкынын кылып берип турар.

Бай-Талда, Кызыл-Дагда болгаш «Мурнакчы» колхозта малчын херээженнерниң айда бир катап тускай чыглыр хүнүн доктааткан, олар ол хүнде чыглып келгеш, XXIV съездиниң материалдарын өөренип, солун беседаларны дыңнап турарлар.

Районда 99 агитквартира доктаамал ажылдап турар. Олар чон ортузунга пропаганда ажылын чорударынга эптиг төптер болуп турарлар.

Агитквартираларның тускай чараш аттарын чогаадып, ол атка дүүшкен кыйгырыгларның адаа-биле XXIV съездиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле тускай социалистиг чарышты организастаан. Агитквартираның булуңнарында чурттакчыларның даңзызын, ада-иелерниң уругларының кичээлдерге олуржур тускай графиктин, мурнакчыларның аттарын чараштыр бижээш аскан.

Агитквартира кежигүннериниң уран талантылыгларын чоңга бараалгадып, воскресенье, субботаларда клубтарга дыштаныылга кежээлерин организастап турар. Бо чылын Бай-Талдың агитквартиралары школа назыны четпестерниң концертиниң конкурузун чорударын планнап алганнар. Хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээр, социалистиг ог-бүлени кундулевестерни тургузун турар. Чурттакчы чон агитквартираларга чыглып алгаш, культура амыдыралын бедидери-биле өөренип, политиктиг билиин бедидип, боттарының эш-өөрүнге байыр-чыскаалдар таварыштыр байыр чедиржип, кылган аъш-чемниң, уран холдарның делгелгелерин организастап турар.

Чижээлээрге, «Тээли» совхозтуң Кызыл-Дагда 7 уругнуң иези Лопсан Хүргүл «Хүнчүгеш» деп атты агитквартираны ам 4 чыл иштинде даргалап келген, ооң пропагандизи Бөлөлдей Болат. Бо агитквартираның булуңунуң хевири адынга база таарышкан — Хүн херели хевирлиг дээрин, ында бүгү херээженнер XXIV съездиниң материалын өөренип турар. «Совет херээженниң моральдыг мөзүшкарлары» деп темага кежээни эрттирген. Боттарының концерттерин көргүзүп турар, агитквартираның төөгүзүн чыткан альбомнуг. Бажың бүрүзү 3-тен өрү тараан ыяштарлыг, шуптузу огородтарлыг, ногааларны өстүрүп турар.

1972 ажыл-агый чылында бистиң районнуң ажыл-ишчилериниң мурнунда улуг сорулга салдынган. Район күрүнеге 1712 тонна эътти, 380 тонна сүттү, 188 тонна дүктү садар.

Бо сорулганы чедип алырынга районнуң херээженнери төлептиг үлүүн киирерлер.

О. ОРУС-ООЛ,
СЭКП райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар киилдизиниң эргелекчизи.

Эрткен ажыл-агый чылында бистиң ажыл-ишчи херээженнеривис боттарының салган хүлээлгелерин чедиишкиннииг күүсеткеннер. Тоску беш чылдың баштайгы чылында мурнакчыларның саны өскен. Аныяк суггатчы Хорлуу Саая эрткен чылын бодунга быжыглаан участогунуң га бүрүзүнден 12 центнер дүжүттү өстүрген. Малчыннар, комсомолчу Александра Улар-оол 100 хойдан 94 хураганны, 2,5 кг дүктү, Сержи Салчак 100 хойдан 97 хураганны, 2,3 кг дүктү алгаш, эң дээре хойжуларга санаттырганнар.

Штукатуржу звено 20 бажыңны септеп, уруглар албан черлеринге одаар 900 кубометр ыяшты белеткээннер, орта Сарыг-Донгак Өлчеймаа, Сарыг-Донгак Долгар, Чигден Донгак хүн нормазын 120-130 хуу күүседип келгеннер. Ол-ла звено суур чаагайжыдылгазынга идепкейлиг киришкен —1103 дес ыяшты, 187 чечектерни тараан. Ынчангаш чоокта чаа районнуң мурнакчы херээженнериниң хуралындан СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң херээженнер чөвүлелдериниң аразынга шилчиир Кызыл тугун Шуйнуң херээженнер чөвүлелинге тывысканы таварылга эвес.

Бистиң ажыл-ишчи херээженнеривис ССРЭ-ниң 50 чылынга белеткел дугайында СЭКП ТК-ның доктаалын ханы танышкып, орта улам хей-аът кирип, боттарының мурнунда салдынган сорулгаларын чедиишкинниг күүседир дээш социалистиг чарыжын улам калбартып турарлар. Ону мындыг фактылар бадыткап турар.

35 кижи составтыг тудугжу бригада доктаамал ажылдап турар. Ук бригада уруглар болгаш культура албан черлеринге келир кыжын одаар ыяшты февраль онда долу күүсеткен. Тудугжу херээженнер эштер Кужугет Дыртык, Саая Черлик, Кужугет Хаптай, Хертек Долгар кызымаккай ажылдап турарлар.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЧЕДИИШКИН

Малчыннардан Сержи Салчак бодунга быжыглаан 100 хой бүрүзүнден 113 хураганны, Эненмей Хомушку —100 хойдан 105 хураганы, Оржукаа Салчак — 103 хураганы, комсомолчу кадарчы Вера Кара-Сал —101 хураганы, Арзаңаа Хертек —102 хураганы доруктуруп ап, боттарының улуг байырлалы Март 8-ке улуг белектиг ужуражып турарлар.

Херээженнер күш-ажылчы чедиишкиннерден аңгыда киижизидилге ажылынче кол кичээнгей салып, чоннуң культурлуг дыштанылгазын организастаарынга, темалыг кежээлерни эрттиреринге идепкейлиг киржип турарлар.

Февраль 18-те болган «Кымнар силер, адалар?» деп кежээни чоңга сонуургачыг кылдыр организастааны кончуг солун болган. Кежээниң эгезинде 10-гу класс-чыларның концерти болган. Концерт утка-шынар талазы-биле Совет Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга турасказаттынган. Концерт соолунде адаларга турасказаткан илеткелди Шуй ортумак школаның башкызы Доржу Адыг-оол кылган.

Мындыг янзылыг солун кежээлерни, план ёзугаар организастап, ажылчы чоннуң өөредилгезин бедик деңнелге чорудар дээш херээжен чоннуң кандыг хемчеглерни планнап турарын «Мурнакчы» колхозта херээженнер чөвүлелиниң даргазы Д. Балык чыылганнарга таныштырган.

М. ДОНГАК,
«Мурнакчы» колхозта партийн секретары.

ЧОННУҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

Бистиң районнуң амыдырал хандырылга комбинады тоску беш чылдың баштайгы чылында чедиишкиннииг ажылдаан. Чоңга ачы-дуза чедирер планын 109 хуу, продукция бүдүрер планын 107 хуу күүсеткен. Комбинат «Мурнакчы», «Кара-Хөл» колхозтарда, «Тээли» совхозтуң Кызыл-Дагда бодунуң салбырларын ажыдып алган ажылдап турар. А бо чылдың январь айның планын 100 хуу күүсеттивис. Бүгү делегейниң херээженнериниң хүнү — март 8-ке бистиң күш-ажылчы белээвис ол болган.

Коллектив социарыштың негелделерин ажылдап кылгаш, «Тээли» совхозтуң төвүнге, хөй чурттакчылыг Бай-Тал суурга чагыглар хүлээп алыр пунктуну март айдан эгелеп организастаарын планнаан. Ол ышкаш ачы-дуза чедирериниң бир хевири — бажың иштиниң эт-херекселдеринге чагыглар хүлээп алыр пункт комбинатта ажылдап эгелей берген.

Бар курлавырларны ажыглап тургаш, бо чылдың планныг онаалгаларын хуусаа бетинде күүседир дээш хөй-ниитиң ажылынга идепкейлиг киришпинааан, күженишкиннииг ажылдап турар бис.

Д. ХЕРТЕН,
районнуң амыдырал хандырылга комбинадының директору.

БЕЛОРУС ССР. ЭРТКЕН ЧЫЛДЫҢ ТӨНЧҮЗҮНДЕ БЕЛОРУС ЭНЕРГЕТИКТЕР УЛУГ ТИИЛЕЛГЕНИ ЧЕДИП АЛГАН — ДӨРТКҮ ЭНЕРГОБЛОКТУ АЖЫГЛАЛГА КИИРГЕНИ-БИЛЕ 1200 МУҢ КИЛОВАТТ НИИТИ КҮЧҮЛҮГ ЛУКОМЛЬ ГРЭС-ТИҢ БИРГИ ЭЭЛЧЭЭНИҢ ТУДУУ ДООЗУЛГАН. АМ СТАНЦИЯНЫҢ ИЙИГИ ЭЭЛЧЭЭНИҢ ТУДУУ ҮРГҮЛЧҮЛЕП ТУРАР.

ЧУРУКТА: ЛУКОМЛЬ ГРЭС-ТИҢ ХЕВИРИ.

А. ЦЕРЛЮКОВИЧИНИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

БИСТИН ЧУРТТУҢ ХЕРЭЭЖЕННЕРИ

Саннар болгаш фактылар

1971 чылдың январь 1-де ССРЭ-де херээженнерниң саны 131,4 миллион кижи ийикпе азы чурттуң чонунуң нииити санының 53,9 хуузу боол турар.

Херээженнерни күрүнени эргелеп башкарарының херээнге калбаа-биле киириштирер дугайында ленинчи принципти бистиң чуртувуста хажык чокка боттандырып турар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сески чыыжынга 463 херээженнер (эвилелдиң Совединде 232 база националдар Совединде 231) соңгуткан, ол болза нииити депутаттарның санының 31 хуузу боол турар. Эвилелдешкен республикаларның Дээди Совединиң составының барык-ла 35 хуузу, автономнуг республикаларның 38 хуузу херээженнер. Чер-чер Советтеринге чон 992 муң ажыг херээжен депутаттарны соңгаан ийикпе олар нииити депутаттарның 46 хуузу боол турар. Ол болза херээжен ажылчыннар, колхозчулар, эртемденнер, партия, совет, профэвилел ажылдакчылары, эмчилер болгаш башкылар-дыр.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга херээженнер эр улус-биле бир дөмей ажылдап турар. 1970 чылда ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның нииити санының 51 хуузу база-ла херээженнер болган. Күш-ажыл кылып шыдаар колхозчуларның ортузунда ажылдап турар херээженнер 53 хуу чедип турар.

Совет эрге-чагырга херээженнер улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга идепкейлиг киржиринге таарымчалыг байдалды тургускан. 1970 чылда бүгү херээженнерниң нииити санының 39 хуузу үлетпүрге болгаш тудугга, 25 хуузу кадык камгалалының, чырыдыышкынның, культураның болгаш эртемниң системазынга ажылдап турган.

Революция мурнундагы Россияга дээди болгаш ортумак тускай эртемниг херээженнер хөй эвес турган. 1970—71 чылда ССРЭ-де дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлеринде өөренип турар сургуулдарның нииити санының: дээди өөредилге черлеринде студентилерниң 49 хуузу, ортумак өөредилге черинде сургуулдарның 54 хуузу херээженнер.

1970 чылда улус ажыл-агыйында дээди болгаш тускай ортумак эртемниг 9,9 миллион херээженнер ажылдап турар ийикпе азы олар тускай эртемниглерниң нииити санының 59 хуузу боол турар.

1970—71 чылдарда нииити эртемниң хүндүскү школаларында башкы херээженнерниң саны 1669 муң чедип турар ийикпе башкыларның нииити санының 71 хуузу боол турар. 1971 чылда янзы-бүрү мергежилдиг херээжен эмчилерниң саны 503 муң четкен ийикпе нииити санның 72 хуузу боол турар. Эвилелдешкен республикаларда эмчилерниң хөй кезии херээженнер. Казах ССР-де эмчи херээженнер 1970 чылда нииити эмчилерниң санының 70 хуузу, Армян ССР-де—69, Киргиз ССР-де — 66, Туркмен ССР-де—59, Таджик ССР-де—58, Узбек ССР-де—57 хуу боол турар.

ССРЭ-де ие-чаштың камгалалының болгаш херээженнерниң кадыкшылының дугайында тускай албан черлери сагыш салып турар. Чурттуң бүгү чону бир дөмей, ие-херээженнерге халас медицина дузазын көргүзүп турар.

Сөөлгү он чылдарда иелерге пособие тывсырының болгаш ажы-төлдү ажаап тежээриниң талазы-биле ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң төлеп бээр чарыгдалы ийи катап өскен.

Улус ажыл-агыйынга болгаш культураның бүгү адырларынга шылгарангай чедиишкиннери дээш, а ол ышкаш Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында дайынчы эрес-маадырлыг чоруктарын көргүскени дээш 1971 чылдың январь 1-ге чедир 1400 муң хире херээженнерге орденнерни болгаш медальдарны тывыскан, ооң иштинде 1098 муң кижи күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш шаңнаткан. 91 херээженнер Совет Эвилелиниң Маадыры, 3925 кижи Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты чедип алган, 24 кижи «Кадыр болгаш Маска» деп ийиги алдын медаль-биле шаңнатканнар.

Эртемниң болгаш техниканың, литератураның, уран чүүлдүң база архитектураның талазы-биле 500 херээженнер Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының лауреаттары.

ДЕЛЕГЕЙ бо ХҮННЕРДЕ

Тайбың дээш демиселдиң хүнү

ПАРИЖ. (СЭТА-ның корр.). Француз херээженнер Делегей херээженнериниң хүнү — март 8-ти «бүгү-нииити тайбыңны камгалаар дээш, херээженнерниң найыралын болгаш делегейге эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглаар дээш демиселдиң хүнү» кылдыр уткуп турар деп, француз херээженнерниң Эвилелиниң удуртулгазының кежигүнү Моник Мийу СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга медеглээн.

Францияның херээженнери АКШ-тың агрессиязын ойтур шаварынга идепкейлиг киржип турар маадырлыг Вьетнамның херээженнери-биле эп-сеткил каттыштырылгазын идепкейжидип турар. Ханойга ие, чаштың институдун тударынга акша-хөреңгилер чыырын Францияда организастап турар. Делегейниң херээженнериниң демократтыг федерациязының конгрезиниң инициативазын ёзугаар акша-хөреңгилерни чыып турар болгай АКШ-тың Вьетнамда агрессиязын соксадыр, боттарының оолдарын черчуртунче чайдырар дээш демиселдиң шимчээшкининге киржип турар америк иелер-биле бистиң эп-сеткил каттыштырылгавысты база медеглеп тур бис деп, Моник Мийу айыткан. Француз херээженнер бо демиселди ээлиг-биле деткип турар.

Март сестиң хүнүн — тайбынче болгаш аас-кежикче боттарының ханы чүткүлдерин болгаш күзел-соруктарын илергейлеп турары бүгү диптерниң хөй миллион херээженнерниң найыралының болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү-дүр дээрзин Моник Мийу чугаалаан.

Француз херээженнер эвилелиниң инициативазын ёзугаар, делегей херээженнериниң хүнүнге холбаштыр янзы-бүрү хемчеглерни чурттуң 80 департаментизинде чорудуп турар. Маадырлыг Вьетнамга турасказаткан кежээ Валанс хоорайга болур. Ним хоорайга номнарның делгелгезин организастаар, Тулуза хоорайга кино-фильмнерни болгаш шүлүглер кежээзин эрттирер. Чурттуң өске-даа хөй-хөй хоорайларынга болур янзы-бүрү хемчеглерге вьетнам херээженнерниң делегациязы киржир. Өске-даа чурттарның, ылаңгыя Советтер чуртунуң херээженнеринге турасказаткан делгелгелерни база организастаар.

Р. СЕРЕБРЕННИКОВ.

Байырлалга турасказаткан

СОФИЯ. (СЭТА). Делегей херээженнериниң хүнү—март 8-ке болгар найысылалдың ажылчы чоннарының турасказаткан байырлыг хуралы Софияның Улусчу операзының залынга болган. Хуралга БКП ТК-ның Бирги секретары, БУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Т. Живков, БУР-нуң Улус хуралының Даргазы Г. Трайков, БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы С. Тодоров, партияның болгаш чазактың өске-даа удуртукчулары, хөй-нииити болгаш политиктиг көскү ажылдакчылар, херээженнер организацияларының төлээлекчилери олурушкан.

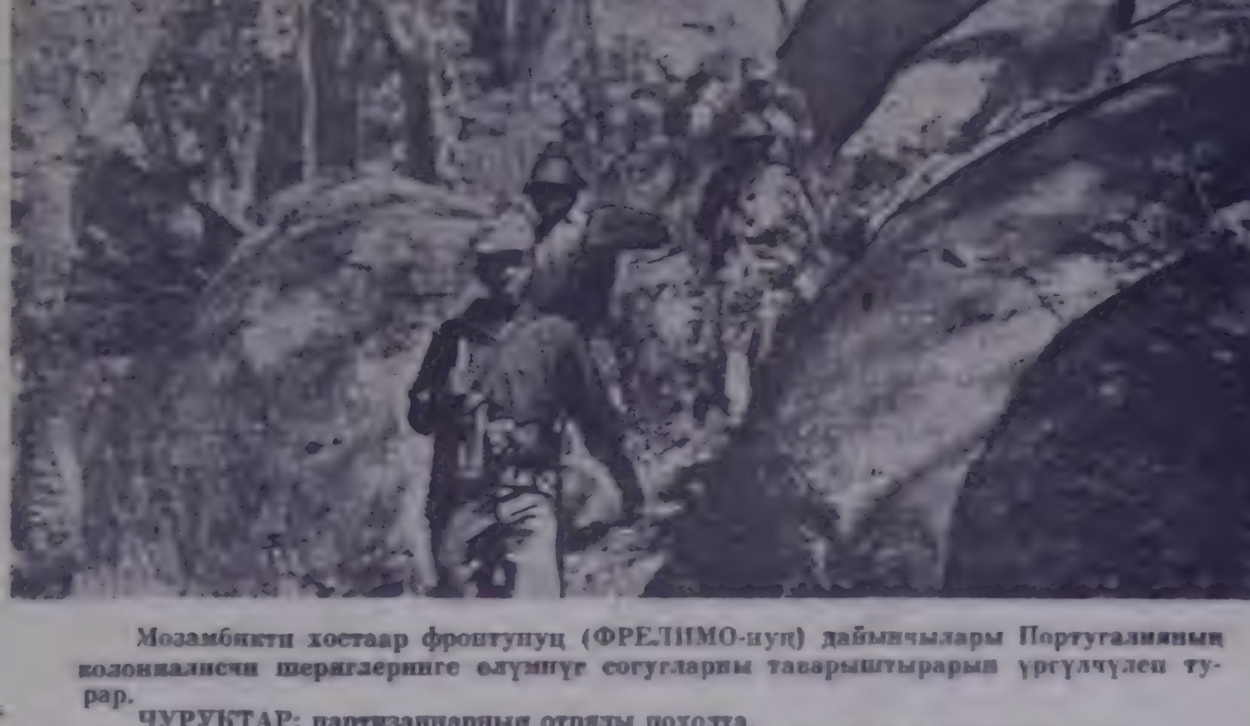

Мозамбиктиң хостаар фронтунуң (ФРЕЛИМО-нуң) дайынчылары Португалияның колониалистиг шериглеринге өлүмнүг согугларны таварыштырарын үргүлчүлеп турар.

ЧУРУКТАР: партизаннарның отряды походта.

Л. МАКСИМОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Бирги одуругда

БЕРЛИН. (СЭТА-ның корр.). ГДР-ниң хөй-нииитизи Делегей херээженнериниң хүнүн чыл бүрүде калбаа-биле демдеглеп турар. Март 8-тиң хүнү герман ажылчын-тараачын күрүнеде херээженнерниң бүрүн дең эргезин көргүзүп турар. Улусчу эрге-чагырга күрүне болгаш нииитилел амыдыралынга, экономиктиг болгаш культура тургузуушкунунга херээженнерниң идепкейлиг киржиринге калбак аргаларны тывыскан.

Улус палатазының болгаш улусчу төлээлелге черлериниң чер-черде органнарының бүгү депутаттарының 33 хуузу, беш бургомистрниң бирээзи-ле, үш ииитткекчиниң бирээзи-ле херээженнер болуп турар. Хөй-хөй херээженнер улуг үлетпүр бүдүрүлгелерни, кодээ ажыл-агый бүдүрүлге кооперативтерин, янзы-бүрү албан черлерин удуртуп турар.

Социалистиг тургузуушкуннуң бүгү фронтуларында херээженнер улус ажыл-агый планнарын күүседиринге калбаа-биле киржип, ГСЧП-ниң VIII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарының нииити херээнге чугула салыышкынын киирип турар.

Социализм өөредилге черлериниң эжиктерин оларның мурнунга калбаа-биле ажыдып берген. Ажылдап турар херээженнерниң 40 ажыг хуузу дээди, ортумак азы тускай эртемниг.

Херээженнер хөй-нииити организацияларында, профэвилелдеринде, Хостуг немец аныяктар эвилелинде, Герман-совет найырал нииитилелинде улуг ажылды кылып турар.

ГСЧП болгаш ГДР-ниң чазаа ие херээженнерниң дугайында хүн бүрүнүн сагыш салыышкынын салып турар. Школа назыны четпээн уругларның 70 хуузу урутлар садтарында турар. Ие-чаштың кадыын камгалаар талазы-биле албан черлериниң калбак четкизи хоорайларда болгаш суурларда ажылдап турар.

М. НИКИТОЧКИН.

Тайбың болгаш демократия дээш

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА-ның корр.). Делегей херээженнериниң хүнү болза Финляндияның демократтыг херээженнериниң улуг байырлалы болур болгаш ооң-биле кады херээженнерниң делегейге эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглаар дээш, оларның демократтыг эргелерин калбартыр болгаш деңэргезин бадыткап тургузар дээш демиселдиң хүнү-дүр. Ол дугайын Финляндияның Херээженнериниң демократтыг эвилелиниң чиңгине секретары, парламент депутады Анна-Лииса Хювенен СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга медеглээн.

Бо хүнну демдеглевишаан, бис Финляндияның болгаш Совет Эвилелиниң аразында чылыг, найыралчы харылзааларны камгалаарының улуг ужур-дузазын айтып, ол харылзааларга өжээнниг кандыг-даа күштерниң кандыг-бир хора чедирерин болдурбас бис деп, ол чугаалаан.

А.-Л. Хювененниң демдеглээни: маадырлыг вьетнам улустуң демиселин идепкейлиг деткип турар бис. Ханойга медицина төвүнүң тудуунга акша-хөреңгилерни чыып турар бис. АКШ-тың болгаш ооң эвилелчилериниң шериглерин Индий-Кыдаттан доп-дораан үндүрер дугайында, вьетнам айтырыгны Мурнуу Вьетнам Республиканың Революстуг түр чазааның чеди чүүлден тургустунган программазынга үндезилээш шиитпирлээр дугайында негелделерге ат салыышкынын март 8-тиң хүнүнде массалыы-биле чыырын база шиитпирлээн бис.

Делегей херээженнерниң хүнүн демдеглевишаан, бис Европапага тайбыңны хандыларының херээнге, ылаңгыя айыыл чок чоруктуң болгаш кады ажылдажылганың айтырыгларының талазы-биле нииити Европа чөвүлел хуралын чыылдырарының айтырынга херээженнер кайы хире улуг рольду ойнап турарын эки билир бис. Бистиң эвилелдиң кежигүннери нииити Европа чөвүлел хуралын дүрген чыылдырар дээш чурттуң янзы-бүрү хөй-нииити организацияларының ажыл-чорудулгазынга идепкейлиг киржип турар.

Делегейниң херээженнер хүнүнде бис эрес-маадырлыг патриот-коммунист Анджела Дэвистиң демисели-биле эп-сеткил каттыштырылгавысты илергейлеп турар бис. Бо хүннерде Финляндияның хоорайларындан болгаш кодээ суурларындан байыр чедирген хөй муң чагааларны Анджела Дэвисче чоруткан.

Херээженнерниң демократтыг эвилелиниң бүгү кежигүннериниң өмүнээзинден Анна-Лииса Хювенен Делегей херээженнериниң хүнүнге холбаштыр изиг байыр чедиришкинин совет херээженнерге дамчыткан.

Э. КИНСА.

Чаңгыс эптиң чыскаалы

БОНН. (СЭТА-ның корр.). Рурнуң улуг үлетпүрлүг төвү — Дюссельдорфтуң кудумчуларынга херээженнерниң колоннамы чоруп турган. Оларның туткан транспаранттыларында бижээни: «Тайбыңны хандырар», «Чепсеглениишкинниң бүгү-нииити болгаш бүрүн дүжүрер дээш», «Москвага болгаш Варшавага ат салган керээлерни бадылаар». Чыскаалчыларга улам чаа-чаа киржикчилер каттыжып турган. Олар «АКШ-тың Вьетнамда агрессиязын соксадыр!», «Анджела Дэвиске хосталга!» деп йөрээлдерни салган.

Делегейниң херээженнер хүнүнге холбаштыр мындыг чыскаалдар ГФР-ниң хөй-хөй хоорайларынга база болгулаан.

Ам бистиң кол сорулгавыс болза, Москвага болгаш Варшавага ат салган керээлерни дүрген бадылаар дээш, айыыл чок чоруктуң болгаш кады ажылдажылганың айтырыгларының талазы-биле нииити Европа чөвүлел хуралын 1972 чылда-ла чыылдырар дээш хөделишкиннерни идепкейжидери болур деп, «Тайбың дээш Барыын Германияның херээженнер шимчээшкининиң секретары Элла Штейнман СЭТА-ның корреспондентизинге медеглээн. Бо демиселге бис чурттуң демократтыг каттыжыышкыннарының улуг деткимчезин ап турар бис.

Бистиң организацияның кежигүннери чепсегленишкинни дүжүрер, айыыл чок чорук болгаш делегейге эп-сеткил каттыштырылгазы дээш ГФР-де эртип турар часкы кампанияга калбаа-биле киржип турар дээрзин Э. Штейнман демдеглээн.

И. МАСЛОВ.

Дайынга-даа, тайбың ишке-даа

Бөгүн—март 8. Бо хүннү бистиң чуртувустуң аас-кежиктиг херээженнери, бүгү делегейниң күш-ажылчы херээженнери-биле бир дөмей, өөрүшкүлүг байырлап эрттирип турар. Кижи төрелгетенниң төөгүзүнге туруп көрбээн чаа ниитилелди тудуп тургузар болгаш улам бурунгаар хөгжүдер аас-кежик бистиң салгалдың кижилеринге таварышкан. Чаагай амыдырал боду-ла анаа чедип келбээн. Ону бистер амы-тынывыс берип, кызыл күжүвүс-биле ажылдап тургаш чедип алган бис.

Бистиң чуртувустуң бүгү херээженнери дайыннарның кадыг-дошкун чылдарында-даа, тайбың иштиң хүннеринде-даа эр улус-биле бир дөмей маадырлыг чоруун көргүзүп келгеннер. Өске улустарга бодаарга эвээш саннын тываларның оолдар, кыстарын безин ап көрээлиңер. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында бистер Совет Эвилелиниң бүгү улустарының эрес-маадырлыг оолдар, кыстары-биле кады фашистиг эжелекчилерни чылча шапчып, Төрээн черивистиң ат-алдарын быжыы-биле туткан бис.

Тываның эки турачылары 1944 чылдың чазынындан эгелеп тулчуп киргеш, Совет Эвилелиниң элээн хөй суурларын хосташкан. Ол дугайын хөй-биле бижип келген. Ынчалзажок Ровно хоорай дээш болган тулчуушкуннуң кадыг-дошкун болганы мээң сагыжымга артып калган. Украинаның бо хоорайын долгандыр дайзын ийи-үш каът камгалалды кылып алгаш турган. Дайзынның чаашкын дег аткан огунуң адаанга ийи хонук тулчуп келгеш, ол хоорайны хосташтывыс.

Кижилерге дайынның кайы хире халаптыын аңаа киржип чораан кижи болгаш эки билир мен. Биске дайын кажан-даа херекчок. Ынчангаш бөттарының хосталгазы, хамаарышпас чоруу дээш демисежип турар улустарның чөптүг демиселин изии-биле деткип турар бис.

Улуг салгалдың улустарының амы-тынын харам чокка берип тургаш чаалап берген чаагай амыдыралын бистиң амгы болгаш келир үедеги салгалдарывыс быжыы-биле камгалап, коммунизм дээш калбарган улуг үүлеге төлептиг салгалыышкынын киирер дээрзинге бүзүрээр мен.

Бөгүн—март 8. Бүгү делегейниң херээженнериниң хүнүн таварыштыр фронтучу эштеримге чүректиң ханызындан изиг байырны чедирип, амыдырал-чуртталгазынга улуг чедиишкиннерни күзедим!

Г. ДАВАДОР, фронтучу.

«ХҮЛҮМЗҮРҮГ» Фотоэтюд. А. МЕЛЬНИКОВТУН фотозу.

БАЙЫРЛЫГ ХҮН

Чай деп сөстү чүгле кемчээш,
кыжын безин
Чайын, чаашкын,
ногаан эзим,
меңгүн хемнер
Чайтынайнып,
чүүн-базын
чечээн өргүн.
Сагыжывыс өөрүжеге
өөртүр дег —
Марттың Сезин календарьдан
көре каавыт:
Маадыр тураут
көрбээни чок
авалар бо!
Ажы-төлү — ол чок орбаг,
чаңчыл болган.
Арны безин эрээг чиге
угбалар бо!
Хүннээректээн кызыл чаактан,
аккыр диштер.
Хүлүмзүрүг,
карак базы,
хомус үннер.
Чүрээнде өттүр,
ээлдек, чымчак,
дүлгээзиниң.
Чүдек чараш!
Кандыг кыстар
көзүлбезин!
Херээжен-не ширай иштин
кымдан тоза
Бээрзек, чазык,
сеткиляя уян.
чаны чымчак.
Бежик, бүзү хайырлазын
харам чокка
Херелдеңип көстүп келир —
байырлыг хүн!

Степан САРЫГ-ООЛ.

МААДЫР-ИЕ—МАЛЧЫН

Өг-бүлени херээжен кижи каастап чоруур дээрп-ле шын. Манаа чаңгыс чижек кылдыр Эрзин районнуң «Коммунизмче орук» колхозтуң хойжузу, бир Маадыр-иениң дугайын чугаалаксадым.

Норлаама Меровна Сегбе уругларының адазы Сергей Насыкович Мижит-биле ниитизиниң малын 18 чыл иштинде маадап келген. Н. Сегбе кандыг-даа ажылга уруглар аазындан дудак чок: сиген, көк-тараа ажаалдазынга, кажаа-хораа септээринге-даа, хой кадарар, хураган хүлээп алыр, хову-шөлден сиген сөөртүр дээш, кылбас ажылы-даа чок, эрес кижи.

Сергей Мижит чүгле колхозта эвес, харын республика-да сураглыг малчыннарның бирээзи. Ынчангаш ол хуралдарга, ужуражылга, семинар дээш, бодунуң партийжи даалгазын күүседир ыдыйтыг чоруур ужурга болган чок таварыжыр, а кижи Норлаама хойнуң херээ, ажылы дээш чорултарга, өг-бүледе хамык ажылды С. Мижит харылзаар. Моон алгаш көөрге, оларның кайызы-даа идепкейлиг хой-ниитичи.

онаашкан ажылын деңге кылыр, бот-боттарын хүндүлеп билир, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөр дээрзи илдең.

Эрткен ажыл-агый чылында Н. Сегбе төрүүр 100 хойга онаалтыр 107 хураганы доруктуруп, хой бүрүзүнден 2,6 кг дүктү кыргаан, боттарының күжү-биле 20 ажыг тонна мал чемин белеткээн. Ынча эки белеткенгенинден амгы үеде оларның малы хүр кыш ажып турар. Хойжузунуң кодаңында төрүүр 407 хой бар, амдыызында 170 хой төрээн, оон хураганы мендичи. Малчыннын кодаңында сиген, көк-тараа, суга болгаш холуксаалыг мал чеми четчири-биле бар. Олар мал чемин шын хумагалыг чарыгдаар чаагай чаңчылдыглар.

Н. Сегбе ССРЭ-ниң 50 чылын төлептиг уткуур дээш белиткен социалистиг хүлээлгени алган. Төрүүр 100 хойдан 100 хураган, хой бүрүзүнден 2,7 кг дүк, бир хойну ортумаа-биле 38 кг деңзи чедир семиртир, 24 тонна мал чемин болуунуң күжү-биле белеткээр хүлээлгени алгынаа, колхозтуң мурнакчы хойжузу Сал

Чыргалды чарышче кыйгырган. Алган хүлээлгезин күүседириниң бүгү барымдаазы, аргалары хойжуда бар. Кылып алганы мяш, демир оңгачаларны хой суткарынга чемгерерингэ ажылдап турар. Хой ажылында мурнакчы чүүлдерни ажылдап, «Шын» солунның арыннарында тускай эртемниглерниң ажыктыг саналдарын чүүлдүгзүнүп номчуп, танышып турар.

Норлаама Меровна Сегбе чаа-ла дөртен хар чоокшулап орар. Ол Маадыр ие. Эрткен чылын Бүгү делегейниң херээженнер хүнү — март 8-тиң байырлалы Сегбеге ийи дакпыр байырлал болган. Ол хүн Норлаама Маадыр-ие атты алган. Оон беш уруглары Нарын школазында сагылгачурумнут, эки өөренип турар, а ужу Нарынның уруглар садында. Школа, уруглар сады-биле харылзажып, уругларының өөредилгезинге доктаамал сагыш салып келген. Бызыг найыралдыг өг-бүле чүткүлдүг ажылы, төлептиг аажы-чаңы-биле чаңгыс черчурттугларының хүндүткелин чедип алган.

Н. ДАКАА.

Оранны одуртур

СОЛУН БОЛУУШКУННАР

«ЧӨӨН ЧУКТУҢ ВЕНЕЦИЯЗЫ»

Бирмада бир кайгамчык чараш дээн чер болур Инле холду туристер ынчаар адап алган. Оон шөлү 140 дөрбелчин километр. Оозунуң хой кезии суг үнүштери-биле шыптыпкан. Холде ниитa дээр улустуң 150 хире суурмугапытары бар. Инталар бажыңнарны хол дүвүнче киир кадагылап каан чагылар кырында тудуп алгылаан. Ындыг бажыңнарда ниитизи-биле 47 муң кижи чурттап турар. Аразында арыгжарда суг-биле чоруур. Ынчангаш Инлени Венеция-биле дөмейлей бергени ол.

Инталар огородун безин суг кырынга тарыырлар. Бапитай кургадыы каан суг үнүштериңден сал кылып алырлар. Огородту ооң кырынга тарып каар. Ындыг салдап чоруур огородту сөөртүп алгаш чоруткаш, өске бир черге аппаргаш, кулузун оргенге баглап каан болур. Инталар хемени ажерде буду-биле ажер чаңныг. Байырлалдар үезинде хөлге хемежилериниң улуг чарыжы болур. Ону көөр дээн улус Бирманың бүгү булуңнарындан чедип келир.

Базаарлар база хол кырында турар. Олар беш хонук иштинде бир хүн ажыттынар. Ындыг хүн каас-коя хеп кеткен кижилерни, эңмежок хемелерни, долгандыр турар каас бойдус-биле катай көөрге дыка көрүштүг болур...

Инталарның аажы-чаңы, амыдырал-чуртталгазы, культуразы Бирманың өске чурттакчыларындан үечок ылгалдыг. Кол ажылы — чер, балык ажыл-агыйы, ногаа, чечек өстүрери, ортуу кылыры. Холдуң чурттакчыларының ажылдары кончуг, олар хүндүлээчел болгаш эптиг-эвилең. Малгаштан сава кылыр, дарганнаар, мөңгүнден каасталга кылыр ажыл дыка нептерээн.

Шынында Инле хол Венецияга ындыг кончуг дөмей эвес-даа болур чадавас. Ынчалза-даа аңаа чораан кижиниң сагыжынга ол уттундурбас артып калыр.

Н. НОВИКОВ, СЭТА-ның корр.

ТЕЛЕФОН ДАМЧЫШТЫР ЭМНЭЭР

— Кай, силерниң уйгуңар келбес-тир бе? Канчалза сооктa алыспазыл дээрин билип алыр дээш бе? Дыштаныр хүннү канчаар эрттирерин ажыктыг болурул? Ындыг хевирлиг айтырыгларга долу харыыны алыр дие эмчиге-даа барыан херээ чок. Чүгле телефон дамчыштыр туcкай бир номерже долгапкаш, ап болур.

Телефон-биле сүме бээр арганы Венгрияның найысылалында дөрт ай мурнунда тургускан. Долгаан кижилерге делгереңгей харыыны кадык камгалалдың туcкай эртемниглери берип турар. Дуза кадарының бо хевири дораан-на нептереңгей апарганын саннар бадыткап турар: дөрт ай дургузунда телефон-биле сүме алган улустуң саны 250 муң ажа берген.

Шак ындыг дузаны кедээ черлерге база чедирер апаарын ам планнап турар. Ынчан сүме бээриниң хемчээли улам өзер, темалары база янзы-бүрү апаар.

В. ФИЛИППОВ, СЭТА-ның корр.

МАСАЙНЫҢ ЧААРТЫЛГАЛАРЫ

Чоокка чедир-ле «масай» дээрге чыдып калган хожудаңгай дээш утка-биле дүгжүп турган. Кения-биле Танзания кызыгаарының чоогунда масай черге үр чылдар дургузунда көшкүн аймактар чурттап келген. Олар кожаларында аймактар-биле чаалажып, мал өстүрүп, амыдырап чораан. Масайларның дайынчылары өске черлерден келген улустарны хөлчок коргудуп, оларга халдаашкынны кылып турганнар. XIX вектиң ортан үезинде чурттап чораан немец аян-чорукчу Фон Деккен «чаңгыс «масайлар» дээрзи сөс-биле бүдүп караанны сүртедир коргудуптар турган» деп бижээн.

Бөгүн Масаилендиниң кежилдир чорутакан амгы үениң чаагалыг оруу-биле коргуш чокка аян-чорукту кылып болур. Масай дайынчылар ам-даа копьеларындан чарылбаан, ындыг-даа болза аңаа чаңчыл сагып, тудуп алган чоруур ол.

Амгы үеде Масаилендиде экономиктиң улуг өскерилгелер болуп турар. 1963 чылда Кенияны хамаарышпас кылдыр чарлаарының мурнунда-ла амгы башкарыкчы партия болуп турар КАНУ-нуң партиязы англи колонизаторларның уттуп каапканы чыдып калган черлерни хөгжүдерин бир кол сорулга ол кылдыр чарлаан. Хостуг Кенияда ол план ам боттанып эгелей берген.

Москва университединиң доозукчузу, журналист Валли Сулейман-биле Масайның эң улуг районну болур Нарок районун чоокта чаа кезип чораан бис. Валли аңаа төрүттүнген. Москвага алды чыл өөренгеш келген соонда төрээн черинде өскерилгелер эңмежок болган.

— Шаанда манаа эң коргунчуг чүве каңдааашкын турган — деп, Валли чугаалаан. — Ам күрүнениң хөреңгизи-биле 300 ажыг кудукнарны болгаш суг шыгжаар хөөлбектерни тургускан. Ооң ачызында масайлар ам суурлуг амыдыралче шилчип эгелээн. Кенияның хөгжүдериниң беш чыл планың ёзугаар масаилендиге каттышкан ажыл-агыйны тургузары, кордуиген.

Масайлар бөгүн чүгле малчыннар эвес. Масай башкылар, телеграфистер, чолаачылар тыптып келген. Кенияның бир дугаар самолёт башкарган ужудукчузу база масай кижи болган. Хамаарышпас эргежагыргалыг апарган Кенияның масай школаларында өөреникчилерниң саны үштен ажыг катап өскен.

С. КУЛИК, СЭТА-ның корр.

Уругларга чечен чугаалар

Эзир биле Экер

ТАҢДЫНЫҢ ҮНЕЛИГ БАЙЛАА

Бир-ле эртен Эзир биле Экерниң кырган-авазы:

— Че, оолдарым, эрес кейлер. Чодураадан чыып экелиңер. Мен силерге чодураалыг чокпек кылып бээр мен. Кызыл чиир силер. Ол, аргыжыдан база ап алыңар. Изиг де сугга хоюдуп ижерге, суксунга магалыг боор ийин— дээш, тура халааш, ургүүрге иштинден хап уштa сонэкелген —Ма, борта ол аргыжыңар урүп алыңар—дээш. Эзирже сунган.

Эзир биле Экер ол аргыжын хаваынга урүп, чоруурунга белеткени бергеннер.

— Аа, оолдарым, чодурааны сыкпас силер. Будуун сыйбазын бодап, камныы-биле аяар ап тыртып алгаш. бапитай салбаа-биле чыып алыр, ооң соонда таптыг олургулапкаш, салбаалдап алырын, тос хүннарга чыгтылап албас ийикле. Сып каап чодураа кадып, курган каар. Ооң соонда ол чодураадан чодураа-даа үнмес. Чодураалыг чокпек кылып чиири кижиге берге апаар. Чодураа — таңдының үнелиг байлаа. Ону камнап, хайгаарап четтирип чорунар —деп, кырган-авазы оолдарынга чагыын чагып. Эзир биле Экерниң соонче хүлүмзүрүп көрүп туруп калган.

Эзир аргамчыларын уламш, шала чиңгежек чодуураже үне халааш, аргамчызының бир ужун чодурааның шыныык бажының адаа талазынга баглааш дүже халып келген.

Оолдар аргамчыдан алгаш: —Че, бе! Бирээ, ийи! Үш— дишкеш, чодурааны чоорту кааныг согайты сөп бадырабадырыш, элээн чаалзап келген. Ооң соонда чанында бир чодурааның дозунге эртей баглап алганнар.

— Эр-хей болдуң, Экер Холуун сун. кай?—дээш, Эзир Экерже холун сунган.

— Чүге?

— Угаангыр-сагыштыр чоруун-биле шын арганы тыпканың дээш, аан.

— Угаангыр-сагыштыр чорбаска чүү бүдерил — дээш. Экер Эзирниң холун туткаш хүлүмзүрээн.

— Кым мурнаа савазын доддурар эвес, чээ?

— Че, харын. Сава долбаанда кым-даа чодураа чиш болбас-тыр, але.

— Чиген кижи, бир коъш адыш чодураазын алысканы ол.

— Өртеп каак чодураа, дужап каан инек дег амыр чүве эвес бе, моң, оол?

— Ынчавайн канчаар. Халымчыраш, тевер дээр эвес— дээш, Экер чодурааны тос хуунунче төгдүрады сааи гула берген.

Оолдар ийи демниселдиң дежилге үе эрткенин безин эскербейн барганнар.

— Дүъш чеде хонун келгени ол-ла-дыр, аа?—деп, Экер кайгаан.

— Шыңап-ла! Сен кайы хире чыып алдың, оол?—деп, Эзир айтырган.

— Хөүн орту ажа-ла берди.

— Каям? Шынап-ла, сээң арай хөвей-дир. Ынчалза-даа барык-ла дең-дир, оо!—дээш, Эзир бир борбак чодурааны алгаш, аскынче киир каар деп чыда, коъш адып ишти чодураалыг алыштарын бодааш —Оо, бо чодурааның улуун көр даан. Экер! Улуг аң боозунуң борбак огу-ла—деп, будуладуруңкаш. хуунунче дедир киир каап алган.

«БАК КИЖИНИҢ ЧОРУУ — БААРДА, КЭЭРДЕ ДӨРТ»

— Эй, оол, эйт! Эзир чылын инек сүрүп чораан, көрген ышкажыгай бис. Бо арыгның ортузун кулу баткан суг бар але. Ол сугну кеже баарге, ол чарында кедергей чодураалыг оймак бар ышкажыгай — дижип, Эзир биле Экер аразында хөөрежир дээш, аалдан ырап, арыгта чоокшулап келгенин билбейн барганнар. Эзир хенертен, чыт каккан аң дег, тура душкеш Экерже кылчаш кылыяган:

— У-ваа, аалдан чүве. Кырган-аваңың чодураа сыкпанар деп түзү дээр сен?—деп кайган айтырган.

— Тайганың үнелиг байлаа —чодураа, чодураа!

— Чок, чодурааны сыкпас аргазын тывар апаар.

— Эх, бистн-даа мелегейлерин!

— Чүге, мелегейлер дээрин ол?

— Чүге мелегейлер дивес чүвел? Дем-не аргамчыларывыс ап аар чүвевисте көрем.

— Аргамчының херээ чүл? Дөзинг аът тудар [illegible] бис.

— Ол чү дээрин ол? Чодурааның бажындан баглааш, зөй тыртыпкай бис.

— Сыйлы берзе канчаар сен?

— Чок, Эзир. Чодураадан шапак дугаазы эр чоор. Эриг, ол чодурааның ээлгир-дүүлгүрү ол баг-биле дөмей деп бил. Эх, кончуг кара маңгысты!— дээш, Экер хаваанга хөвүпкан хүлчүк сээктн ышпырыдыр чуура часкапкан.

— Сээң ол сүмеңден чүве бүдерин билбес мен. Аал база ырак-тыр — деп, Эзир арай далдарактап чугаалаан.

— Ынчаарга сен, аалды ыраксынар болзуңза, борта мени манап ор. Мен халып чоруткаш, аргамчыларны экээп.

— Аа-хайт! Мээң маа чаасканы орган херээм чүү боор.

— Че, ынчаарга — дишкеш, оолдар өөнге халчып келгеш, аргамчыларын алгаш чорупкаан.

— Бак кижиниң чоруу — баарда, кээрде дөрт деп чүве бо-дур. Көр даан, өгден дуу арыгга чедир кылаштаан—бирээ. Арыгдан өтте чедир дедир кылаштаан—ийи. Ам өгден арыгга чедир кылаштаар бис—үш. Инчеп дедир келирывиске—дөрт дээш, Эзир баштааш базыпкан.

ДУЖАП КААН ИНЕК-ЛЕ

Оолдар бир дөс чокпак чодураага чедип келгеннер. Эх, ол чодурааның кадыын хөйүн чүү дээр ону! Дискилеп каан кара-кара чинчидер дег, дозургай-ла кара.

АМДАННЫГ, ЧААГАЙЫН КАНЧААР ОНУ

—Дүъштеп аар бе, азы канчаар бис, оол?

— Ынчаар-дыр харын. Сүксавчыг-дыр.

— Че, сугга барып, секпереп, ол аарылывысты сугга хоюдуп ижип аалы— дишкеш, хүүннарын алгаш суг кыдыынга базып келгеннер.

— Буу хайт. бисти-даа! Аяк чок. Ам канчаар бис?

— Шуут-ла хаваынга чүвүдүпсе чүл, оол? Экер бажын чайгааш:— Чылыг даштардан тыпкылап алыылы — дээн.

Халың картың көртааш тос аяктардан кылгылап-ла алгай бис.

— Шын-дыр, оо!

Чылыг сүвүр даштар-биле хадың картының тозун картааш, тос аяктар кылгылап ап-тырлар.

Эзир ийик-хевин уштуп кааптааш.

— Аяктар белен. Ол аарызы бистиң аскывыстан чайлап кай баарыл ол. Эштип-секпереп алыылы—дээш, эремче мөйт кылдыр кире халаан.

Экер Эзирниң кирген черинче көөрге, чүгле быркылдааш чалгыглар эргиштелип туруп калган.

Эзир элээн болгаш суг иштинден бажын уштуп келгеш: «ык-ык» деп аңгыр өттүнгүлээш, бажын силгиңнээш, база катап суг иштинче шымны кире берген.

Ам Экерниң ээлчээ. Ол база-ла эремче мөйт кылдыр шымныш кирген, элээн болгаш сугдан бажын уштуп ундуруп келгеш: «Га-га! Га-га» —деп эткеш, хас өттүнүп, сегели-биле ийи эктин ыйлмаштай иткилээш, бажын силгип каапкаш суг иштинче шымныы кире берген.

Оолдар шак ынчаар эштинсекперел алгаш, ол аарыларын сугга хоюдуп ижиндиргеннер. Ол аарыларның амданныг, чаагайын канчаар ону. Аасты ажарга-ла, ол аарызы боду-ла боостааже чылбырап ажып турган ышкаш кылдыр сагындырган...

С. СОКСАДАЙ

Шалыпчы айда

Тыва респотребсоюзтуң болгаш республиканың бүгү херэглекчилер ниитилелдери МАРТ 1-ДЕН АПРЕЛЬ 1-ГЕ чедир идик болгаш хеп садар талазы-биле ШАЛЫПЧЫ АЙНЫ эрттирер.

Бүгү универсалдыг болгаш үлетпүр бараанңар магазиннери, хүн бүрүнүң херэглел бараанңарының магазиннери ЭР, ХЕРЭЭЖЕН КИЖИЛЕРГЕ БАЗА УРУГЛАРГА пальтоларны, капрондан, синтетикадан, постен кылган плащтарны, костюмнерни, чувурлерни, хөйлеңнерни, платье, юбка болгаш өске-даа хөй кылыгларны садар. Часкы, чайгы сезонда кедер хөм идиктерни калбаа-биле садар.

Херэглел кооперацияларының магазиннеринче бүгү садып алыкчыларны чалап тур.

ТЫВА РЕСПОТРЕБСОЮЗТУҢ БАШТААР ЧЕРИ.

Бөгүн Кызылга

Хоорайның пионерлер бажыңынга «Бистиң аваларывыска» деп темалыг концертти пионерлер бажыңының болгаш уругларның музыка школазының өөреникчилери көргүзер. Эгелээри эртенгиниң 11 шакта. «Энергетик», «Совет Тываның 10 чылы», «Комплекстиг экспедицияның» Культура бажыңнарынга март 8-ке тураскааткан байырлыг кежээлер кежээниң 8 шакта эгелээр. Кызылдың № 15 школазының спорт залынга Ленинск-Кузнецк, Минусинск, Кызыл хоорайларының гимнастарының маргылдаазы эртенгиниң 10 шакта болур.

Хоорайның дыштаныр хүн штабы.

Хамаатыларның кичээнгейинге

Чаа бажың алыр база бажыңын алгыдар дээш эгечеге турар, эрткен чылын бүрүткел эрткен хамаатылар 1972 чылдың февраль 1-ден апрель 1-ге чедир катап бүрүткел эртерин Кызыл хоорай Советиниң күүсекому чалап тур.

Бүрүткел эртери-биле келир хамаатылар моон адаанда документилерни эккээр ужурлуг:

1. Күш-ажыл дептери.
2. Техниктиг инвентаризация бюрозунуң шынзылгазы.
3. Паспорт.
4. Чаа чеппээн уругларының төрүттүнген дугайында херечилели.

Үстүнде айыткан хуусаада бүрүткел эртпээн хамаатыларның ээлчээ күш чок болур дээрзин сагындырып тур.

ХООРНУУСКОМ.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 8-ТЕ

МОСКВАДАН

12.55—Дамчыдылганың программазы. 13.00 — «Бөгүн—Бүгү-делегей херээженнерниң хүнү». 13.30—Уругларга. «Алешаның тооздары», «Бичии уруг болгаш чаан». Дириг чуруктар. 14.00—«Дириг амытаннар делегейинде».

КЫЗЫЛДАН

15.00 — Бүгү делегейниң херээженнерниң хүнү — Март 8-зинге тураскааткан дамчыдылга.

МОСКВАДАН

16.00 — И. Велембовская — «Кырган-авазынга чурттап чораан чүвең иргин...» Телешииниң баштайгы үндүрүлгези. 19.15 — Соолгу медээлер. 19.20—19.30 — Чаңсар. 19.30— «Аннаның аас-кежии». Уран-чечен фильм.

КЫЗЫЛДАН

21.10—«Беш чылга—шалыпчы ниш». Дамчыдылга.

МОСКВАДАН

21.30 — «Баштайгы частың белектери». Байырлалдың эстрада концерти. 23.00—«Үе». Информастыг программа. 23.30—01.00—«Поезд Чөөн чүкче чорупоорган». Уран-чечен фильм.

МАРТ 9-ТА

МОСКВАДАН

17.30 — Соолгу медээлер. 17.40—«Он үш теректерниң кудумчузу» Уран-чечен фильм. 19.00 — Спортту программа. 19.45—М. Авчаров — «Хүнден хүнче» Телешииниң 7-ги эге. «Июль, 16-да, пятница»

КЫЗЫЛДАН

21.00 — Телемедээлер (орус дылга) 21.10 — Телемедээлер (тыва дылга).

МОСКВАДАН

21.30—«Херээженнер» Уран-чечен фильм. 23.00—«Үе». Информастыг программа. 23.30—00.30 — «Артлото»

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

АГААР

Кызылдың агаар станциязының медээзин ёзугаар алырга бөгүн республикага бүргеп, аязыр. Чамдык черлерге бичии хар чаар. Барыын угланыышкынныг хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы даглыг районнарга 2—7, арткаңнарынга 7—12 градус соок.

Кызылга шокар булуттаар. Агаарның температуразы 7—9 градус соок болур.

КИНОТЕАТРЛАРГА

МАРТ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Софья Грушко» 9.30, 11.25, 13.20, 15.15, 17.10, 19.05, 21 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Россия империязының дужулгеан болгаш база катап туттурбастар» 10, 12.40, 15.20, 18, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сапыктыг моортай» 9, 12.30, 16.10, «Олумнуг дайын» 10.40, 14.20, 17.50, 19.30, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кызыгаарга бөолаашкын» 11.30, 13.15, «Тропка» 15, 16.50, «Туманныг дуне» 18.40, 20.30 шактарда.

МАРТ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Улуг ыланчыл» 10, 11.45, 13.30, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дайын болгаш тайбың» (3-кү кезээ) 15, «Өлүмнүг дайын» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Узун ук Пеппи» 9.20, 13, «Дайын болгаш тайбың» (3-кү кезээ) 14.50, «Софья Грушко» 11, 17, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Туманныг дүне» 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС — 00256

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. МАРТ 10 ПЯТНИЦА

№ 58 (8626)

Өртээ 2 кап.

МОСКВАГА БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Делегейниң херээженнер хүнүнүң бүдүүзү — март 7-де ССР Эвилелиниң Улуг театрынга найысылалдың партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының төлээлекчилериниң, бүдүрүлгелерниң болгаш Москва чоогунуң тараажыларының мурнакчыларының, эртемниң, культураның, уран чүүлдүн ажылдакчыларының байырлыг хуралы болган.

Эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, В. В. Гришин, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, Ф. Д. Кулаков, А. Я. Пельше, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, М. С. Соломенцев, Д. Ф. Устинов, И. В. Капитонов К. Ф. Катушев оларны чыылганнар изиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Байырлыг хуралды Моссоветтиң күүскомунуң даргазының оралакчызы П. А. Воронина ажыткан. Олуруушкаттарның чылыы-биле уткааны совет херээженнерге СЭКП ТК-ның байыр чедириишкинин ол номчаан.

Совет херээженнерниң чырыткылыг оруун, оларның алдарлыг херектерин, тайбыңны быжыглаар демиселге идепкейлиг киржилгезиниң дугайын совет херээженнер космонавт даргазы, Совет Эвилелиниң Маадыры В. В. Николаева-Терешкова, «Авангард» заводтуң токары В. М. Ясновский, Красногор районда «Ленинчи херел» колхозтуң партия организациязының секретары Л. А. Белова, МКУ-нуң студентизи Светлана Меркулова олар чугаалаан. Найысылалдың пионерлери боттарының аваларынга, угбаларының аваларынга, башкыларынга, вожатыйларынга байыр чедирген.

Байырлыг хуралдың киржикчилери СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге байырлыг чагааны хөй-ээт кириишкин-биле хүлээп алган.

(СЭТА).

ТӨӨГҮЛҮГ 50 ЧЫЛДЫ ТӨЛЕПТИГ УТКУУЛ!

Бистиң чуртувустуң аңы-дуңма улустары боттарының төөгүзүнде база бир алдарлыг хүнге күш-ажылчы эки белектиг ужуражырынга белеткенип турар. Тоску беш чылдың ийиги чылының сөөлгү айында — 1972 чылдың декабрь 30-де ССР Эвилелин тургусканындан бээр чартык чүс чыл юбилейи болур.

Чоокта чаа СЭКП Төп Комитединиң «Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» доктаалы үнген. Ол политиктиг болгаш идей-теоретиктиг чугула документини Тываның ажылчы чоннары, Советтер чуртунуң бүгү ажыл-ишчилери-биле бир демей улуг сонуургал болгаш кадурлуушкун-биле хүлээп ап, таныжып турар.

Алдарлыг 50 чылга белеткел дугайында партия Төп Комитединиң доктаалын ажылчы чоннарга калбаа-биле таныштырар, беш чыл планының хуусаа бетинде күүселдезин хандырар дээш партия болгаш чазактың ап чорудуп турар хемчеглерин кижи бүрүзүнге чедир тайылбырлап чедирер ажылдарны районнарның, үлетпүр, тудуг, транспорт черлериниң партия болгаш хөй-ниити организациялары бо хүннерде калбаа-биле чорудуп турарлар. Чижээлээрге СЭКП Бии-Хем районуну Төп Комитеттиң доктаалын чонга таныштырар талазы-биле лекторларның, пропагандистерниң, политинформаторларның болгаш агитаторларның семинарларын бөлүктеп эрттирген. Семинарларның киржикчилери бо хүннерде малчыннарның, тараажыларның ортузунда тайылбыр-массалыг ажылдарны чорудуп турар.

Совет Эвилелиниң тургустунганының бежен чылынга белеткел дугайында доктаалды Чөөн-Хемчик районнуң ажылчы чоннары калбаа-биле таныжыпшаан, чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгелерни боттарынга ап турар. Чижээлээрге, «Чыраа-Бажы» совхозта парткомнуң бюро кежигүннери, лекторлары, пропагандистери ажыл-агыйның кол-кол участоктарынга Төп Комитеттиң доктаалын таныштырар хуралдарны эрттирип турар. Ол хуралдарга олурушкан малчыннар болгаш тараажылар доктаалды изиг-биле чүүлдүгзүнүп деткивишаан, социалистиг чарышты улам калбартыр, иштики курлавырларны долузу-биле ажыглаар, үениң ээлчеглиг сорулгаларын чедиишкинниг күүседир талазы-биле бедиткен хүлээлгелерни алгылаан. Ак-Дашта 400 ажыг хойну малдап орар Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Моңгуш Чола мынча деп чугаалаан:

— Бистиң улуг Төрээн чуртувустуң улустарының каң дег быжыг эвилелин, келир үениң кайгамчык чаагай перспективаларын бо төөгүлүг документиде чугаалап турар-дыр. Салган сорулгавысты чедиишкинниг күүседип, Төрээн чуртувуска хөй продуктуну бүдүрүп бээри төөгүлүг бежен чылга бистиң күш-ажылчы белээвис болур. Чүс хойдан 105 хураган, бир хойдан 2.5 кг дүк алыр дээн хүлээлгемни бүрүн күүседир мен.

Өскү хойжу Н. Моңгуш чаш төл болгаш дүк алыр хүлээлгезин күүседиринден аңгыда он тонна сигенни, 300 мөөндек будук бүрүнү белеткеп алырын хүлээнген.

Коллективтиң болгаш ажыл-агыйның мурнунда туруп турар ээлчеглиг сорулгаларны чедиишкинниг боттандырарынга белеткел ажылдарын баш удур ылап чорудары улуг рольду ойнаар. Тываның тараалаң районунуң — Тандының тараажылары часкы хову ажылдарынга белеткелди кынамчалыг чорудуп турар. Бүгү шөлдерге чажар үрезиннерниң 77,6 хуузун чажар шынарга чедирген. Бүдүн чартын ээлчег-биле ажылдаар механизаторларны белеткээн, тараа шөлдеринче 40 муң тонна ажыг органиктиг чемишчидилгени үндүрген. Часкы тарылгага киржир бүгү техниканың кол септелгезин доостур четкен. Амгы үеде районнуң ажыл-агыйлары часкы тарылгага кандыг янзылыг белеткенгениниң талазы-биле боттарының аргазында кынандаа чорудуп эгелээн. Ону чоокку үеде партия райкомунуң бюрозунга түңнеп үндүрер.

Ынчалзажок бистиң ажылывыста четпестер база бар. Тес-Хем, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик районнар бирги кварталда курунге мал продуктулары садарының курүне планын бо хүннерге чедир чүгле 50 хуу хире күүсеткен. Ук районнарның партия, совет органнары бо кожудаашкынны дүрген чайладырының хемчеглерин дарый алыр ужурлуг.

Төп Комитеттиң доктаалы ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чылынга белеткелдиң планнарын чогаадып кылырын болгаш район, хоорай, суур бүрүзүнге, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге организаничы болгаш политиктиг ажылды ук планнарның үндезининге боттандырарын чер-черде партия организацияларынга хүлээткен. Ук планнарга ажыл-агый сорулгаларындан аңгыда чон ортузунга кижизидилге болгаш политмассалыг ажылды күштелдирер, оларның амыдырал-чуртталгазын болгаш культуразын бедидер хемчеглерни киирер херек.

ССР Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга күш-ажылчы эки белектерлиг ужуражыр дээш республикада калбарган шиичээшкин калбак массаларның чогаадыкчы инициативазын улам кедүрген болгаш чаа эки чүүлдерни берип эгелээн.

«НАЙЫСЫЛАЛ КЫЗЫЛДЫҢ МУРНАКЧЫ БҮДҮРҮЛГЕЛЕРИ МОСКВАЧЫЛАРНЫҢ БОЛГАШ ЛЕНИНГРАДЧЫЛАРНЫҢ ҮЛЕГЕРИН ЁЗУГААР 50 ЧЫЛДЫҢ АПРЕЛЬ 15—те КОММУНИСТИГ СУББОТНИКТИ ЭРТТИРЕРИН ЧАРЛААННАР. ТУДУГ КЕЗЕКТЕРИ КЫЛЫР КОМБИНАТТЫҢ, ЭЪТ КОМБИНАДЫНЫҢ, РЕСПУБЛИКА ТИПОГРАФИЯЗЫНЫҢ КОЛЛЕКТИВТЕРИ ОЛ ХҮН БҮДҮРҮЛГЕГЕ ХАЛАС АЖЫЛДААШ, БЕШ ЧЫЛДЫҢ ФОНДУЗУНГА ЧЕЖЕ ХИРЕ РУБЛЬДИҢ ПРОДУКЦИЯЗЫН КИИРЕРИН ТОДАРГАЙ ПЛАННАП АЛГАННАР.

Кызылчыларның бо эгелээшкинин республиканың бүгү районнары калбаа-биле деткиир ужурлуг. Совет кижилерниң Төрээн чуртунга бердингениниң патриотчу чорууну база бир илергейлээшкини — коммунистиг субботникке белеткелди амдыгааштан эгелеп бүгү талалыг чорудар херек.

Республиканың ажылчы чоннары төөгүлүг юбилейге белеткелдиң үезинде кылдынган чүүлдерни түңневишаан, кичээнгейни хамыктың мурнунда бөгүнгү болгаш даарта хүннүң сорулгаларынче угландырар ужурлуглар.

Краснояр фермазында

Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин, ылангыя мал ажылында хөй күш үвер ажылдарны механизастап, автоматчыдарынче СЭКП-ниң XXIV съезди улуг кичээнгейни салган. Бо айтырыгны Таңды районуң «Революцияның чалбыыжы» колхоз чогумчалыг шиитпирлеп турар. Мында ниитизи-биле 578 инекти харыуда тургузуп алыр 3 улуг механизастаттынган кажаа бар. Дөрткү кажааны соолган инектер тургузар кылдыр кылган.

Ферма долузу-биле механизастаттынган: инектерни электри-биле саар, оларга чемни механизмниң дузазы-биле шуудуруп үләэр, өдээ шалада кылган тускай хоолдар дамчыштыр аштаттынып үне бээр. Экономика талазы-биле механизацияның ажыктыын мындыг бодуун чижек бээзин херечилеп турар. Амгы үеде Краснояр фермазында 306 инекти саап турар. Бир эвес 2—3 чыл бурунгаар турганы ышкаш, саанчы бүрүзү хол-биле 17—18 инекти саар турган болза, ам ында саанчы бүрүзүнге 32—35 инекти бызырган.

Механизастаашкын мал ажылында мурнунда туруп корбээн чаа мергежилдерни база тыптыдырган. Мында электрик, эдикчи-слесарь, өдек үндүрерде болгаш мал чемин үләэрде ону башкарар бодуун ажылчын эвес, механизатор кижи ажылдап турар дээн ышкаш оон-даа ыңай.

Амгы үеде ферманың саар инектери бызаалап турар. Саанчылар чылдың эрткен ийи айында 109.500 кг сүттү саар планныг турган, херек кырында 110.611 килограммны саап шыдаан. Эрткен чылдың ол үезинде ферма 91 тонна 566 кг сүт саап алган.

Ферманың мурнакчы саанчылары тоску беш чылдың ийиги чылының баштайгы айларында боттарынга салган социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседип шыдааннар. Саанчылар ортузунда калбарган чарышка мында беш чыл ажылдап турар Александра Федоровна Ильиных тиилекчи болуп үнген. Амгы үеде саап турары 20 инээнден ниитизи-биле февральда 3290 кг сүттү саар планын 1574 кг ажырган инникне азы болуунга бердингенин оңаалданы 148 хуу күүсеткен. Ийиги черни ферманың хоочун саанчызы, оон тургустунгандан бээр ажылдап турар Мария Трофимовна Шелепова ээлээн. Оон дараазында, саанчылап-ла 19 чыл чедип турар Клара Яндараа биле Раиса Логинова олар чорул турар.

Сүт саалдазын көвүдедир дээш демисел-биле чергелештир фермаларда малдың чаш төлүн менди алыр, ону 6 ай иштинде семиртир азыраар дээш чымыштыг ажыл кайыккан. Бо хүннерге дээр ында 206 чаш бызаа менди эндыган. Ажаакчы бүрүзүнге 40-40 кылдыр быжыглаан. Оларның ажаалда чемгерилдезин база-ла механизастаан, чаш бызаалар өзүлдезинге эргежок чугула янзы-бүрү чемнерни ап турар. Тускай система-биле дамчыыр чылыг, витамин холумактыг сүт, чуруктуг, концентраттыг чем, сүт, көк сиген дээш оон-даа өске чемнерни оларга берип турар.

План ёзугаар ферма ниитизи-биле хонукта бир молдургадан ортумаа-биле 600 грамм немелде деңзини алыр турган, февраль айда херек кырында оон 83 грамм хөйнү берген.

Бир эвес тус-тус ажаакчыларның көргүзүглерин алыр болза, чедиишкин оон-даа эки болуп турар. Чижээ, бызаа ажаакчылары Нина Грудинина биле Мария Белявина февраль айда 850-850 грамм немелде деңзини хандырган, а Людмила Грудининаның көргүзүү олардан бичии-ле кыдзу болган.

Ферманың кызыл-булуңунга чеде бээрге, аңаа саанчылар, ажаакчылар болгаш механизаторлар хостуг үе-шагын чөп ажыглап, оюн-тоглааны организастап, солуннар, журналдарны номчуп таныжып турарындан аңгыда, боттарының ай, кварталда алган хүлээлгелериниң күүсеттиниин турарын тускай самбырадан көрүп билип ап турары таарымчалыг. Ол сорулгалар ындыгла белен эвес дээрзин ында делгеп аскылаан.

А краснояржыларның социалистиг хүлээлгезинде бир саар инектен-не колхозтуундан 100 кг хөйнү саап алырын хүлээнип алганы солун. Күрүнеге садар сүттүң хүлээлгезин ук ферма күүсеттинген турарын айтыры чугула. Семиртилгеде турар мыныстыг бода малдың немелде деңзизин хонукта-ла 650 грамм чедирерин көрдүнген.

Амгы үеде чамдык ажыл-агыйларның мал чеми адакталып турар, а балгазынчыларның сарааттары, силос шыгжаглары ам-даа шыгырт хевээр, малга бээр чем курлавыры канчаар-даа чарыгдаарынга четчир. ССРЭ-ниң 50 чыл болур оюнга бо коллектив күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражып, боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин алдарлыы-биле күүседир дээрзинге быжыг бадыткал оларның бөгүнгү чүткүлдүг ажыл-ижи болур.

О. НАМЧЫЛАК.
«Шынның» корр.

БЕДИК ШАҢНАЛ

Чурттуң ном үндүрер черлери 1971 чылдың эртем-көдээрелдиг номнарының Москвага Бүгү-эвилел конкурузунга чүс-чүс номнарын киирген. Ол конкурска Тываның ном үндүрер чери 1970 чылда үндүрген «Улустарның найыралдыг өг-бүлезинде» деп хөй авторларның бижээни чыындызы киирген.

Эвилелдиишкен болгаш автономнуг республикаларның, областарның ном үндүрер черлериниң киирген номнары конкурстуң комиссиязы сайгарып көргеш, «Улустарның найыралдыг өг-бүлезинде» деп номну ийиги чергениң дипломну-биле шаңнаар дээрзиниң дугайында өөрүнчүг медээни чоокта чаа Москвадан дыңнаткан. Оон аңгыда бо номнуң редакторларын, редколлегия кежигүннерин, ол ышкаш ында киирген чүүлдерниң, очерктерниң болгаш чурумалдарның авторларындан 14 кижини база ийи черениң дипломнары-биле шаңнаар деп шиитпирлээн.

Улуг Октябрьның, ленинчи национал политиканың ачызында тыва улустуң ажыл-ижин болгаш культура хөгжүлдезинге чедип алган шылгараңгай чедиишкиннерин, ССРЭ-ниң улустарының аңы-дуңма найыралын болгаш бот-боттарынга харым чок дузаламчызын, кады ажылдажылгазын бо номда калбаа-биле көргүскен.

Ю. ЧАПЫЕВ.

Чедиишкиннер улам соруктуг киирген

Тываның өңнүг металлургия үлетпүрүнүң баштайгызы «Тыва кобальт» комбинат бо чылдың баштайгы ийи айының планын чедиишкинниг күүсеткен. Бо болуушкунга хамааржыштыр чамдык айтырыгларга харыылап бээрин комбинаттың кол инженери Д. С. Моңгуштан бистиң корреспондентивис дилээн.

— 1972 чылдың баштайгы ийи айының түңнелдерин бистиң номчукчуларывыска дончулап, таныштырып көрүңерем, Дадар-оол Сангыр-оолович.

— «Тыва кобальт» комбинат 1970 чылдың июль 27-де ажыглалга кирген болгай. Баштайгы алды айда комбинат шенелдеге турган болгаш оон соонда күрүне планын күүседиринче кирген. Эрткен чылын берген планны күүсетпээн бис. Оон чылдагааны технологтуг схеманы үндезини-биле эде көрүп, чамдык дериглелерни солуур ужурга таварышканывыста. Биске бир дугаарында ажыглаттынып эгелээн чамдык чаа дериглелер бодун бадыткаваан, хөй чүүлдерин эде көөр, эде кылыр ужурга таварышкан бис.

Оон соонда комбинаттың хөй национал коллективи улуг сорук кириишкин-биле ажылдап эгелээн. Түңнел кезээ — бо чылдың баштайгы ийи айында концентрат бүдүрериниң планы 101 хуу күүсеттинген.

Моон соңгаар бүдүрүлге планы ай санында-ла улгадып бар чыдар. Чыл төнчүзүнге чедир продукция бүдүрери кажан катап улгадыр. Инженер-техниктиг ажылдакчылар, ажылчыннар ону билир болгаш ССРЭ-ниң 50 чыл оюн чыл планын чедиишкиннг күүседири-биле уткуп алырынга долу бүзүрелдиг.

— Кандыг цехтер эки ажылдаан-дыр?

— Январьда болгаш февральда дагжыларның, гидрометаллургия цехиниң, үүрмектеп болбаазырадыр фабриканың, электростанцияның коллективтери эки ажылдаан. Олар чыл эгезинден бээр бедик темпилиг ажылдап, ону компактайн турар.

— Мурнакчыларның дугайында чүнү чугаалап болур силер?

— Бисте Совет Эвилелиниң 23 националдарының төлээлери ажылдап турар. Олар чаңгыс өг-бүлениң кижилери дег демниг ажылдап, улуг ажыл-херекти бүдүрүп турар. Коллективте бодунуң херээниң ёзулуг мастерлери, мурнакчылар хөй.

Чижээ, даг цехинде проходчиктер бригадири Анатолий Александрович Васильев. Ол он үш чыл стажтыг хоочун дагжы, талантылыг организакчы. Бригада ийи айның бүдүрүлге планын 120 хуу күүседип, социалистиг чарыштың мурнуку одурувунда чоруп турар. Бригадир бодү комбинатта профэвилел комитединиң кежигүнү, спорт ажыкын харылап турар. Эш Васильевтиң удурткан дагжылар бо чылдың планын он беш хонук бурунгаар күүседирин хүлээнген, бедик темпилиг ажылдап турар.

Үүрмектеп-болбаазырадыр фабриканың улуг ылгакчызы (классификаторщик) Андрей Христианович Зейбельди ап көрээл. Ол Караганда обласкы рудникке ажылдап турган, биске 1969 чылда келген. Эш Зейбель бодунуң ажылын ханы билир, тергиин эки кижилерниң бирээзи. Бүдүрүлге планын доктаамал 102—103 хуу күүседип келген. Ол профэвилел комитединиң кежигүнүнге ийи удаа соңгуткан, Хүндүлел самбыразында кирген, каш удаа аас шаңналдарын алган.

Үстүнде адааным эштер ышкаш ак сеткилдиг, тергиин бүдүрүлгечилерни көйү-биле адап болур. Комбинаттың планын ажыр күүседип турарының чылдагааны оларда, оларның уран-шевер, холдарында.

Коллектив амгы үеде «ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын херектели-биле таныжып бо алдарлыг юбилейге уткуштур чүнү кылырын тодарадып алган, улам соруктуг, улуг күжениишкинниг ажылдап турар.

ЧУРУКТАРДА: даг цехиниң проходчиктер бригадири А. А. Васильев-биле үүрмектеп болбаазырадыр фабриканың улуг ылгакчызы А. Х. Зейбель.

А. ЧАРАШ-ООЛДУҢ фотолары.

«Тес-Хем» совхозтуң Өртең сүт-бараан фермазы беш чылдың бирги чылында сүт бүдүрүлгезин элээн көвүдедип, күрүнеге мурнунга планныг даалгаларын күүсеткен. Совхозтуң ажыл, амыдыралында бо кылдыныг берге байдалдары турбуже, ферманың коллективи сүт саалдазын кудулатпас дээш кызып ажылдап турарлар. Саанчылар Александра Бадарчы, коммунист Эрээ Шалык, Анна Сундуй, Александра Дойлур олар элээн хөй чылдарда фермага үзүктел чок ажылдап, чылдан чылче көргүзүглерин бедидип орар.

ЧУРУКТА: (Солагай талазындан) Александра Бадарчы биле Эрээ Шалык.

Фото А. МЕЛЬНИКОВТУУ.

ЧАГЫГНЫ ДҮРГЕН, ШЫНАРЛЫГ КЫЛЫР

Кодээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазын уламна быжыглаар, ону чаа техниктиг үнделинге чаарты дерииир талазы-биле улуг хемчеглерни партияның XXIV съезди тодаргайлаан.

Беш чыл дургузунда кодээ ажыл-агый дыка улуг күчүлүг 1.700 муң тракторну, кодээ ажыл-агый техниказының хөй-хөй өске-даа хевирлерин алыр, артык кезектерни, дериишкиннерни, минералдыг чемишчидилгелерни чорудуп бээри көвүдээр.

Чурттуң кодээ ажыл-агыйының материал-техниктиг хандырылгазы чүгле машиналарның санының көвүдээни-биле эвес, харын-даа шынарының экижээнинин, тодаргайлаарга мал чемин белеткээринге херегләэр машиналар болгаш дериишкиннер, хөрзүннү хат, суг алырынга удур ажыглаар техника, мал ажылында бүдүрүлге чорудулгазын механизастаары дыка экижиттингени-биле, бедик бүдүрүкчүлүү, ынаныштыы-биле оларның ассортиментизиниң калбарганы-биле тодараттынып турар.

Оон-биле холбаштыр «Сельхозтехниканың» болгаш республиканың Кодээ ажыл-агый министерствозунуң хандырылга системазының ажылдакчылары материал-техниктиг херекселдерге колхозтарның болгаш совхозтарның хереглелин шиңнеп көөр болгаш тодарадыр талазы-биле улуг ажылды кылып чорудар. 1973 чылга чагыгларны план органнарынга чогуур үезинде киирерин организастаар ужурлуг.

1973 чылда алыр материал-техниктиг херекселдерге хереглелди тодарадырының болгаш чагыгны «Россельхозтехникаже» киирериниң хуусаалары кончуг кыска, оларны хүлээп алыры дыка шиңгыы болуп турар.

Республиканың Кодээ ажыл-агый министерствозунуң болгаш «Сельхозтехника» каттыжыышкынының 1972 чылдың февраль 25-теги каттышкан дужаалы-биле колхозтарның база совхозтарның хажыы чок күүседир ужурлуу, чагыг киирериниң графигин доктаадып тургускан.

Чагыг кылырында киржип турар ажылдакчылар дараазында чүүлдерже кичээнгейни салыры чугула.

Чагыгны кылып дургузарының методиказы мурнуку хевээр арткан. Ынчалза-даа ... ажаап алыышкынның болгаш өске-даа техниканың тодаргай санаашкынныы дыка хөй ажыл-агыйлар киирбейн баарын арткан чылдарның практиказы көргүскен. Моон соңгаар канчалза чогуурул дээрге, чагыгларны дужаарда санаашкыннарны ылап-ла кады киирер, оон башка техникага чагыгларны республика комиссиязы хүлээп албас.

Оон ыңай, хөрзүнүн хатка алып турар ажыл-агыйлар хөрзүнну хат алырынга удур ажыглаар техниканы чагыдарын күзевейн турар. Ол чорук черле шын эвес. Моон соңгаар ону болдурбас херек.

Республиканың колхозтарының, совхозтарының болгаш районнарының кодээ ажыл-агый эргелелдериниң кол тускай эртемнигдериниң 1972 чылдың февраль 1-де болган чөвүлел хуралынга хөрзүннү ширин андара кагдырбайн болбаазырадырының айтырыгларын чугаалажып көрген. Бо талазы-биле бисте байдал багай болуп турары аңаа илереен.

Чижээ, хөрзүнүн хат ап турар шөлдер Чөөн-Хемчик районда — 32 муң га, Улуг-Хем районда — 18 муң га, Таңды районда — 13 муң га, Бай-Хем районда — 10 муң га болуп турар. Ындыг шөлдер республиканың өске-даа черлеринде база бар. Ынчаарга хөрзүнну хат алыр чорукка удур ажыглаар техника ол районнарда кончуг эвээш, харын-даа тонагдаттынган, ажыглаттынар арга чок болуп турар. Ол техниканың артык кезектерни-даа аажок эвээшти чагыдып турары шын эвес. Депшилгелиг арганы техникада чаа чүүлдү ажыглаар херек. Ону барымдаалааш, шөлдерниң хөрзүнүн хат ап турар ажыл-агыйларның удуртукчулары ол болбаазын техниканы чагыдып алырынга онза кичээнгей салза чогуур.

Малдың бөлүүн чемнерин белеткээринге ажыглаар, 1973 чылда үндүрер, шынар талазы-биле экижиткен дыка хөй чаа машиналар бар. Чагыг кылырда ындыг чаа машиналарны алырынче кичээнгейни салыр херек.

Колхозтардан, совхозтардан болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелеринден чагыгларны хүлээп алыры март 14-те эгелээр. Хуусаа кончуг кыска арткан. Ынчангаш чагыглар кылып турар удуртукчулар, тускай эртемниглер улуг күжениишкинни үндүрер, республика комиссиязынга чагыгларны чогуур өйүнде болгаш эки шынарлыг кылдыр кылгаш киирер хүлээлгелиг.

Колхозтарның болгаш совхозтарның машина-трактор паркын улам ынай шынар талазы-биле экижидериниң үндезини ында.

В. ДУБАТОВ.
республиканың «Сельхозтехника» каттыжыышкынының хандырылга эргелелиниң пальыңгы.

СЭКП ТЫВА ОБКОМУНДАН

СЭКП-ниң Өвүр райкомунуң ийиги секретары Моңгуш Чоппекович ДОСТАЙ үр үеде аар аарааныының соонда 47 харлыында 1972 чылдың март 7-де мөчээнин кажыыдал-биле дыңнадып, оон төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыызалын илергейлеп тур.

ШАЛЫПЧЫ ИШ-БИЛЕ УТКУУР БИС

ССР Эвилелиниң тургустунганының бежен чылының байырлалын төлептиг күш-ажыл-биле уткуур дээш бүгү совет кижилер белеткелди эгелээн болгай. Партияның XXIV съездиниң шиитпирлеринге хей-аът киирген күш-ажылчы коллективтер боттарының бар аргаларын, ажыглаттынмайн турар курлавырларын илередип, бедиткен социалистиг хүлээлгелерни ап турар. Маңаа республика типографиязының ажылчыннары, албан-хаакчылары база хамааржыр.

Бүдүрүлге эрткен чылын саң-хөө талазы-биле бергедээшкинниг байдалдан үнгеш, чаа чылда доктаамал темпилиг ажылдап эгелээн. Эрткен ийи айның планнып даалгаларын күүседип алдывыс. Цехтерде бүдүрген продукцияга үреп-будап кылдынып чорук үргүлчү эвээжеп турар. Өрүүр цехтиң эң эскү черинде шилчиир кызыл тук болгаш кызыл сылдыс хып турар. Ол дээрге чарыштың тиилекчизи деп чүвени айтып турар.

Байырлалга белеткел үезинде парлакчы коммунист Мария Михалева беш чылдың планын дөрт чыл иштинде күүседир, а бо чылдың планын Тываның Совет Эвилелиниң составынга кирген байырлалының хүнүнде күүседир деп хүлээлгелерни алган. Дептерлээр цехте Валентина Пpopованың удуртуп турар бригадазы беш чылды дөрт чыл чеди ай иштинде күүседир деп шиитпирлээн. Тоску беш чылды хуусаа бетинде күүседир деп москвачыларның болгаш ленинградчыларның эгелекчи саналы-биле хайныккан бүгү чоннуң деткээн идепкейлиг чоруктуң салдары ол.

Чаа сорулгаларның ужур-уткazын бистиң ажылчыннар медереп билип, оларны чедип алырда улуг күжениишкинниң, шудургу ажыл-иш негеттинер дээрзин база билип турар болгаш ону чедип шыдаар дээрзинге бүзүрелдиг. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, планныг даалгаларны болгаш бедиткен хүлээлгелеривисти чугаажок күүседир апаар бис. Ол дээрге бөгүнгү иш дүүңгүзүндеп артык үре-түңнелди берзин дээш ажылдаарывыс ол болур.

Типографияда хой-ниити организациялары ажылчыннар ортузунга политиктиг ажылдың деңнелин улам бедидип, ажылдап турар кижи бүрүзү бүдүрүлгениң перспективазын хөгжүдеринге идепкейлиг киржип, кижи бүрүзүнүң хууда харыысалгазы бедик болзун дээш кижизидилге ажылдарын күштелдирерин хүлээнип турар бис.

М. МУРЕНКОВА,
парторганизация секретары.

ЧУРУКТА: Валентина Попованың (ортузунда) бригадазының кежигүннери Руфа Апошкина биле Анисья Кузнецова ажыл үезинде.

Механизатор кадрлар белеткээрин экижидер

Колхоз болгаш совхоз бүдүрүлгезинде механизатор кол кижи болу бергени кымга-даа билдингир. Ол ындыг болбас аргажок, чүге дизе, кодээ ажыл-агыйда кандыг-даа чединишкин хөй санныг механизатор кадрларның идепкейлиг күш-ажылының ачызында чедип алдынар. Ону чугулалап көргеш, чамдык колхозтар болгаш совхозтар, районнарда кодээ ажыл-агый эргелелдери 1971 чылдың күзүнүнден-не эгелеп, механизатор кадрларның ажыл-агыйжы мергежилин бедидериниң талазы-биле өөредилгени системажыдып, кодээ ажыл-агыйның профтехучилищелеринче аныяктарның иштинден дээрелерин шилип чоруткулаан. Колхозтарның болгаш совхозтарның чанында тургустунгулаан агрошколаларда ниитизи-биле 900 хире механизатор боттарының клазын бедидип турар. Ол ажыл «Барлык», «Шекпээр» совхозтарда болгаш Чөөн-Хемчик, Таңды районнарның чамдык ажыл-агыйларында багай эвес организастаттынган. Кодээ профессионал-техниктиг училищелерде 827 кижи, оон иштинде үш чыл хуусаалыг өөредилгеде 353 кижи өөренип турар. Бо чылын оон 112-зи ол училищелерни дооскаш, төрээн колхоз, совхозтарынга барып ажылдаар. Олар дээрге чүгле калбак мергежилдиг тракторист-машинизи эвес, а ортумак эртемни база чедип алган, үнелиг кадр ажылчыннар-дыр. Ындыг механизаторларны белеткээри чыыл келген тудум көвүдээр апаар.

Ол училищелерни дамчыштыр боттарынга механизаторларны өөредип алырынга республиканың дыка хөй ажыл-агыйлары улуг кичээңгей салып, оларның четчелээшкининиң планын чыл бүрүде күүседип турары өөрүнчүг. Улуг-Хемниң ажыл-агыйларындан оларда 156, Чөөн-Хемчиктен—115, Таңдыдан—103 кижи өөренип турар. Ынчалза-даа чамдык колхозтар, совхозтар база районнарның кодээ ажыл-агый эргелелдери бо ажылче чогуур кичээңгей салбайн турар. Оон ужурундан Каа-Хемниң, Бии-Хемниң болгаш Таңдының ажыл-агыйларында тракторларга ийи ээлчеглиг ажылдаар механизаторлар чедишпес болуп келген. Техниканың улуг кезии чаңгыс ээлчеглиг ажылдап турар, а чамдык ажыл-агыйларга часкы, күскү түлүк ажыл үезинде техника ажыглал чок, анаа турар ужурга таварышкылаар.

Каа-Хем районга бо ажыл багай тургустунган. Сөөлгү 3—4 чылда мында механизаторларның саны безин кызырылган. Ындыг чорук «Коммунизмче орук», «Ленинчи орук» колхозтарда бар. Оон кол чылдагааны — каа-хемчилер боттарының ажыл-агыйларынга механизаторларны белеткевейн барганында болгаш профтехучилищелерни дамчыштыр оларны өөредир күрүне планының чүгле чартык кезии күүсеттинип келгенинде болур. Бии-Хем районнуң ажыл-агыйларында механизаторлар белеткелип база-ла кошкаткан. Ында 200 хире кижи четпейн турар.

Механизаторлар белеткелин партия болгаш чазак чугула сорулгаларның бирээзи кылдыр санап турары таварылга эвес. Тракторист, комбайнер, чолаачы кижилер ажыл-агый бүрүзүнүң хереглелин долузу-биле хандырган турары эргежок чугула. Ниитизи-биле республикада 900 ажыг ындыг кадрлар биске чедишпес. Ол хире санныг механизаторларны чоокку 1—2 чылда бүрүн белеткеп ап болур арга бисте бар. Республикада өөредилге-бүдүрүлге баазазы-биле болгаш билиг-мергежилдиг башкы кадрлар-биле хандыртынган ийи профтехучилище ажылдап турар болгай. Бир эвес оларның четчелээшкинин эки организастаар болза, чылдың-на оон 500-тен эвээш эвес бедик мергежилдиг механизаторларны үндүрүп болур.

Ажыл-агыйларның удуртукчуларының болгаш тускай эртемниглериниң сорулгазы болза, кодээниң аныяктарының база комсомолчуларының иштинден баш удур ап дээрелерин шилип, өй-шаанда училищелерни сургуулдар-биле бүрүн четчелээри болур. «Тиилелге», «Улуг-Хая», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарда, Эрзинниң «Коммунизмче орук» колхозунда ышкаш, профтехучилищелерниң салбырларын боттарының ажыл-агыйларынга ол училищелер-биле сүмележип тургаш, ажылын алыры чугула. Өг-бүле байдалының уламындан ырап шыдавас, улуг назылыг болгаш херээжен кижилерни хаара тударынга ындыг салбырлар дыка таарымчалыг.

Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң мергежилдиг кадрлар-биле чепсеглээриниң бир курлавыры херээженнер болур. Бо айтырыгны Чөөн-Хемчик болгаш Улуг-Хем районнарда чугулага көрүп турар. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхоз 16 тракторист кыстарны өөредип алган, 7 уруг бүдүн чай дургузунда тракторга ажылдап келген. Таня Ооржак, Маша Куулар, Монгуш Балдар болгаш Полина Ооржак оларның дугайын ол совхозта хүндүлел-биле чугаалажып турар. Жданов аттыг совхозта 22 херээжен трактористи өөредип алганы мактанчыг.

Ынчалза-даа бо чугула айтырыгны чер болганында ынчаар көрбейн турары четпес. «Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң мергежил негеттинер күш-ажылынга херээженнерни улам-на калбаа-биле киириштирерин организастаар дугайында» РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1970 чылдың январь 30-де үнген доктаалын чамдык ажыл-агыйлар күүсетпейн турар. Чылдың-на дүжүт ажаап алыышкынының үезинде механизаторлар чедишпезинден хоорайларның үлетпүр бүдүрүлгелеринден механизаторлар келдиртир ужурга таварыжып турар. Баа-Хем, Бии-Хем, Таңды районнарның ажыл-агыйларында механизатор херээженнер тывылбас. «Херээжен улус тракторга ажылдаары берге дээш ынавас» деп сылдагны ол районнарда ажыглап турар. А херек кырында ынчаар сылдаглап турар кижилер херээженнерге чер казары, хол-биле тараа ажээри дээш чергелиг кадыг ажылдарны кылдыртып турар эвес чүве бе? Мөге-шыырак эрлер автолавкалар чолаачылап, садыглап тургулаар болгай. Бо ажылга херээженнерни белеткеп өөредири эргежок чугула дээрзин база ол чорук улус ажыл-агыйынга улуг ужур-дузалыын утпаза чогуур.

Механизатор кадрларны белеткеп алырының бир кол курлавыры школаларның үстүкү классчылары болур. Школага өөреникчилерниң профессионал өөредилгезин чогуур деңнелге организастаары хүннүң айтырыы болу берген. Бо айтырыгны чугулага көрген ажыл-агыйлар эки түңнелдерни чедип алгылаан болгай. 1970—71 өөредилге чылында Тываның ниити билиг школаларынга 251 оолдар трактор болгаш автомобиль башкарарын өөренип дооскаш, оон шынзылгазын алган. Ол эвээш болбайн аан. Колхозтарның, совхозтарның удуртукчулары, тускай эртемниглери школаларга өөредилге-материалдыг баазаларны тургузуп алырынга, машиноведение кабинеттериниң дериринге дузалаар, тракторлар, комбайннар, автомобильдер болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа техниказын школаларга бижыглаар, өөреникчилер-биле практиктиг кичээлдерни эрттирер тускай эртемниглер-биле хандырар херек.

Механизатор кадрларны белеткээри кодээ ажыл-агый органнарының хүлээлгези болуру чугаажок. Ынчалза-даа бо ажылга комсомолдуң киржилгези кончуг улуг. Кодээниң комсомол организациялары боттарының эң дээре аныяктарын профтехучилищелерже шилип өөредирин шефке алыр, ол ышкаш оларны механизатор мергежилге өөредириниң херээнге идепкейлиг киржири эргежок чугула.

И. ЕЩЕНКО,
Кодээ ажыл-агый министерствозунуң кадрлар шилип алыр болгаш белетиээр килдизиниң начальниги.

„ЧОГААДЫЛГА ЧОКТА ДЕПШИЛГЕ ЧОК...“

Частың башкы айы март үнүп келген. Чылыг хүннер келгени-биле ажыл-иш улам көвүдеп, амыдырал хайнык-кан. Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң кол инженери Геннадий Матвеевич Шамонин-биле ооң кабинединге техниктиг депшилге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге ооң дээштиг салдарының дугайын чугаалажып олурувуста, ханада аскан радиоприёмниктиң бичиилеп каан үнү кезек соксай бээрге:

— Токарь Лерм Рудольф директорга дарый кире дүшкеш, барыңар—дээн өткүт, тода үн өрээл иштинге чаңгыланы берди. Үк бүдүрүлгениң директорунуң техниктиг секретарының үнү ол болган.

— База депшилге-дир, Геннадий Матвеевич — дээримге, кол инженер пат эригип калган радиохарылзаавыс-тыр дээнзиг, «шагдагы чүве-дир ийин» деп харылап кагды. Шынап-ла, ам ол безин магалыг: хурал азы өске кандыг бир чугула дыңнадыг кылыр апарганда, ол хире улуг бүдүрүлгениң делгем девискээринде ажылдап турар кижилерни дораан чыып эккээр.

Бо чылдың эрткен айларының планнарын бүдүрүлге оон хамаарышпас чылдагааннардан күүсетпээн-даа болза, ооң техниктиг албаны эки-жип, турушттуг ажылдаар арга-курлавырлары бар. Автопарктың техниктиг белениниң коэффициентизиниң графигин ханада аскан: сески болгаш тоску беш чылдарның ол кол көргүзүглериниң бирээзин мында чылдар болгаш айлар аайы-биле көргүскен. Ол көргүзүг бүдүрүлгеге 1970 чылда 0,54 хуу турган болза, эрткен чылын 0,57 хуу ашкан. Кол чүве, бичии-даа болза, өзүлде бар. Ооң артында коллективтиң демниг ижи, сөөртken чүс-чүс тонна чүъктер, чоруп эрткен муң-муң километр оруктар чаштынып чыдар болгай. Ол улуг иште чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның үлүг-хуузу база кирген.

— Бо талазы-биле силерниң идепкейлиг, мурнакчы кижилериңер кымнар-дыр?

Кол инженер чоргаарал-биле харылады:

— Шупту 7 кижи бар. Олар доктаамал ажылдап келген. Олардан агрегатчиктер А. Кухтин, В. Васёв, токарь-слесарьлар Р. Лерм, А. Петров олар онза чүткүлдүг ажылдап, бо чылдың эрткен айларында безин кижи бүрүзү 2—3 чаартыкчы саналды киирген. Оларның-биле таныжып, чугаалажып болур силер—дээш, анаа олурган инженер Фомичёвче көргеш —бо ишке дузалажып көрүңер, Анатолий Георгиевич—деп, чугаазын немеп кагды.

АТБ-ниң иштики девискээринге бүгү бүдүрүлге ажылчорудулганың хынакчы-организакчызы эш А. Г. Фомичёв чугаакыр. Техниктиг айтырыгларны эки сайгарып билир кижи болган, мени дыка өөрткен. Ол Тывага 1954 чылдан бээр, а бо АТБ-ге ам он ийиги чылында ажылдап турар.

Ленинград областа Пушкин хоорайның кодээ ажыл-агый институдунуң кодээ ажыл-агыйны механизастаарының болгаш электрижидериниң факультедин дооскан дораан Саян сынын ажып, ынчаардагы Чаа-Хөл МТС-ке каш чыл механиктээш, оон соонда автотранспорт ажылынче шилчээн.

Бүдүрүлгениң хоочун чолаачылары Александр Михайлович Петров биле Рудольф Эдуардович Лермниң амдызында ажылдап турары токарь цегинге кирип келиривиске, эштери ону дораан үттей берди:

— Кайы хире шөлээледиң, Анатолий Георгиевич?

— Ленинградта солуп чүү тур?

— Чүнү садып эккелдиң?..

Олар илик-хеп, эт-сеп аймаандан аңгыда, артык кезектерден чүнү садып эккелгенин аажок сонуургап айтырдылар. Чолаачылар ындыг-ла ыйнаап. Ында база бисте-биле дөмейле-дир, ховар артык кезектер садыгларга кирерге, дораан арылдыра бээр, чааларын кылып, садып таратып турда-ла, эргилери ажыглалдан үнүп, элеп турар чүве ынчанмайн канчаар деп, ол чугаалап, эштерин оожургатты.

Оларның ындыг, ажылдап-даа, дыштанып-даа чораш, ажылынга хамаарышкан чүвелерни чугулалап көрүп, биригээр чугаалаарга, техниктиг тускай мергежилин бедидип, ажылынга дуржулгазын байыдарын бодап чоруур изиг күзел-чүткүлү кижиниң сеткилинге дыка чоок болур чорду.

А техниктиг чогаадылга ындыг күзел-чүткүл-биле ханы холбашкан. Ынчангаш мында аңаа идепкейлиг, хандыкшылдыг кижилерниң көвүдеп турары таварылга эвес. Мурнунда токарь А. М. Петров болгаш ооң ийи-үш эштери чаартыкчы болгаш чогаадыкчы ажыл кылырынче чүткүп турган болза, ам доктаамал чогаадыкчылар чеди кижи четкен.

— Чогаадылга чок болза, депшилге кайын келир боор?—деп, Анатолий Георгиевич ынак сөстерин катаптааш, бо чылгы чаа ийи саналды онзалап демдегледи. Оларны бүдүрүлгеде шиңгээткен болгаш ажыктыын көргүзүп эгелээн. Олар чылда ниитизи-биле 500 ажыг рубль камналганы бээр.

Оларның бирээзи бо-дур, ооң темазы «Шимчедикчиниң дискектелчек өзээн эдер херексел» деп адаан. Ону токарьлар А. М. Петров биле Р. Э. Лерт чогааткан. Үр хуусаада ажыглаан дискектелчек өзектиң эдеринге ийи азы оондаа хөй септелгени, эдилгени кылыр таварылга бо-ла таваржыр, чамдыкта ону ажыглалдан үнген дээш үндүр бижиир апаар.

А олар ол ажылды мынчаар чаарткан: тускай калбак дөжү кырынга ук өзекти 40 тонна күштүг пресс-биле таптап эткеш, ооң соонда хоюглаар. Ынчаш ооң ажыглал хуусаазы узаар болгаш быжыг шынары бедиир.

База бир санал. Ооң темазы: «Кол өзектиң шестерниязының элээн салааларын дугуруп чамаары». Ону автоагрегатчиктер А. Кухтин биле В. Васёв чогааткан. Мурнунда ол ажылды дарганнаар черге үш кижи хол-биле кылып, бир шестерняны-ла бир шак хире үениң иштинде кылып турган. Ам ол шүүделдиг ажылды 40 тонна күштүг пресс дузазы-биле кылыр болгаш аңаа чаңгыс-ла кижи ажылдап, бир кезекти-ле 8 минута иштинде кылыр.

Ындыг чаартыкчы саналдар бо чылдың эрткен айларында безин хөй киргилээн. Кирген саналдарны улам сайзырадып кылыр, чаа саналдарны чогаадыр ажыл үргүлчүлевишаан. Техниктиг чогаадыкчы ажылдың кызыгаары мында база чок, чүге дээрге ону ук бүдүрүлгени механизастаары болгаш автоматчыдары-биле холбаштыр, планныг боттандырып турар. Ол ажылдың темаларын тодаргайлааш, бижип, аскылаан.

Автобүдүрүлгеде чаартыкчылар болгаш чогаадыкчылар бюрозунуң кежигүнү инженер А. Г. Фомичев түңнелинде мынча диди:

— Ажылчыннарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның улуг-даа, бичии-даа херекке чогаадыкчы идепкейин деткип, бүдүрүлгеге ажыктыг, боттуг ажылга шылгаттынган чаартыкчы саналдар дээш моральдыг болгаш материалдыг деткимчени көргүзүп турар бис.

Ооң тодаргай бадыткалы: үнелиг чаартыкчы саналдар киирген бөлүк ажылчыннарны чоокта чаа өртектиг белектер-биле шаңнаан болгаш ол саналдарны бүдүрүлгеге шиңгээткен.

АТБ-ниң чаартыкчылары бүдүрүлгезиниң ажыл-чорудулгазында экижидерин негеп келген чүүлдерни илередип, ССР Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюн чаа-чаа чогаадыкчы ажылдар-биле уткуур дээш идепкейлиг ажылдап турар.

Ан. ДАРЖАА.

«Тиилелге» совхозтуң агрономy Хертек Кара-оол биле мында комсомол организациязының секретары Күжүгет Бадаң-оол оларны хову турлагларынга, септелге мастерскаязынга, үреаш арыглаар шаңнарга бо-ла көрүп болур.

Комсомолчу-аныяктар бригадазын боттуг удуртпушаан, олар часкы хову ажылынга белеткелди хынап, илерээн четпестерни чайладыр тодаргай хемчеглерни организастап турар. Олар совхозта партия организациязының агитаторлары.

ЧУРУКТА: К. Бадаң-оол (солагай талада) биле Х. Кара-оол.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Ажыктыг семинарлар

Бай-Тайга районнуң колхозтарында, совхозунда болгаш албан организация черлеринде профэвилел комитеттериниң активиниң семинары Тээли суурга болуп эрткен. Аңаа областың профэвилелдер чөвүлелиниң харыысалгалыг ажылдакчылары киржип, лекциялар номчаан.

К. СЕДИП.

«Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырынга политинформаторлар болгаш агитаторларның семинары болган. Оон киржикчилери СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр пропаганда ажылының сорулгаларынга хамаарышкан лекцияларны дыңнаан. Ону СЭКП райкомунуң ажылдакчылары номчуп.

районнуң ажыл-ишчилериниң мурнунда салдынган сорулгаларынга дүүштүр чугаалаан.

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга белеткел талазы-биле партия Төп Комитединиң доктаалын ажылчы чоңга калбаа-биле тайылбырлап, таныштырар ажылды ка́лбартырын семинарга дугуруушкан.

Г. ЛОПСАН.

Хой ажылының чугула айтырыын чугаалажып тур бис

ХОЙЖУНУҢ БОТ-ХАРЫЫСАЛГАЗЫН БЕДИДЕР

Хойнуң уксаазын экижидер, ооң продуктулуун бедидер дугайында айтырыгны «Шын» солуннуң арыннарынга чугаалажып турары черле чүүлдүг. Ону деткип турар мен. Ол айтырыг эге бажында чогум-на бистиң «Торгалыг» совхозка хамаарыштыр тургустунган болганда, бо ажыл-агыйда мал ажылының тускай эртемниглери тодаргай анализти кылып, чогуур түңнелди үндүрери эргежок чугула.

Өвүр районга хой ажылын хөгжүдерин экижидер хемчеглер дугайында тускай доктаалды СЭКП Тыва обкомунуң бюрозу эрткен 1971 чылда хүлээп алган. Ук доктаалды СЭКП-ниң Өвүр райкомунуң пленумунга чугаалажып көргеш, районга хой ажылын хөгжүдерин экижидери-биле ап чорудар тодаргай хемчеглерни ажылдап кылган.

«Торгалыг» совхозтуң парткому райком пленумунуң доктаалын совхозтуң бүгү коммунистериниң хуралынга база-ла калбаа-биле таныжкаш, салбырлар, тус-тус хойжу бригадалар аайы-биле беш чыл иштинде чорудар боттуг ажылдарны төлевилээн. Ону боттандырарынче бо чылдың эгезинде-ле кирипкен.

Ынчалза-даа эрткен чылдарда болдунган четпестерни өөренип, оларның тыптып келгени чылдагааннарын ханызы-биле анализтеп, чайладырының оруктарын тодаратпас болза, ол четпестер моон соңгаар-даа катаптаар чадавас. Ынчангаш чамдык четпестерниң үнүп келген үндезиниң ам-даа тодаратса чогуур деп бодаар мен.

«Торгалыг» совхоз нарын дүктүг уксаалыг хойну өстүрер талазы-биле мурнуку чылдарда республикага мурнакчы ажыл-агыйларның бирээзи кылдыр санадып турду. Нарын дүктүг хой өстүрүп турар районнарның конференциязын безин маңаа эрттирип турганы билдингир болгай. Ам совхозта хой ажылы чүге баксырааныл? Хойнуң уксаазы чүге дорайтааныл? Бо айтырыгларга дорт болгаш тодаргай харыыны бээр херек.

Бо чылдың январь 1-де медээ-биле алырга, совхозта 33.865 хой бар болуп турар. Ам совхозтуң хоюнуң шоолуг эвес хуузу эки шынарлыг, чиңге-нарын дүктүг, а хөй нуруузу хылган, аң дүктүг хойлар болу берген. Ооң түңнелинде эрткен чылын бир хойдан агарны, хураган дүгүн катай алырга, чүгле 1,9 кг. дүк кыргып алган. Оон уламындан дүк планы күүсеттинмээн.

Бо үстүнде салдынган айтырыгларга мынчаар харыылаар болза черле чөптүг деп бодаар мен: бирээде, совхозтуң дирекциязы хойнуң уксаазын экижидеринче, ооң продуктулуун көвүдедиринче кичээңгей салбастаанында, бо талазы-биле тускай эртемниглерден негелдени кошкаткан. Маңаа чаңгыс чижекти көргүзерге-ле херектиң байдалы билдине бээр. Эрткен күзүн чаңгыс-да ай дургузунда 12 муң баш хойну дөрт пунктуга тарып боозаткан аттыг болган. Ону черле канчап чогумчалыг дээр боор! Хойну тарып боозадыры дээрге хой ажылында кончуг харыысалгалыг ажыл-дыр. Ону канчап-даа буу-хаа, далаш кадында чорудуп болбас ужурлуг. Чүге дээрге кедизинде барып хой бүрүзүнден төл алыры ол ажылдың түңнелинден дорт хамааржыр. Ону барымдаалааш, хойнуң тарып боозадылгазын ыяк белеткелдиг, доктааткан чурум ёзугаар чорудуп, тараан, тарываан «хойларның үчёлун эки тургузар херек. Эртемге үндезилээш алырга, эң-не эки дериттинген дээн тарып боозадылга пунктузунга 2000 хойну тарып боозатса, экизи-ле ол. Канчап-даа оон хөйнү тарып боозадып шыдавас. А бо совхозта чаңгыс пунктуга 3 муң ажыг хойну тарып боозаткан ышкажыл. Харыысалгалыг ажылды шак ынчаар эреңгей чорударга, хой кызырап турбайн канчаар. Мындыг чорук-биле моон соңгаар эптежип черле болбас.

Өске чижектен ап көрээлиңер. Ол база-ла үстүнде салдынган айтырыгга харыыны берип турар. Хойлардан кандыг-даа уксаа чок, янзы-бүрү өң-чүзүннүг, аң дүктүг алашокар хураганнарның төрүттүнүп турар ужуру хойжуларның боттарының буруузу деп шуут санаар херек. Чүге ындыгыл? Чүге дээрге олар «нарын дүктүг хураганнарны азырап өстүрери берге, шүүтүг» деп сылдаг-биле чүвениң беленин хараадш, зоотехниктер, мал эмчилери эскербезин дээш, бодүүн дүктүг хураган кошкарларны коданынга салып ап турар-дыр. Ындыг хойжулар эр хураганнарын безин чазатпаан болур. «Хураганнарыңарны чүге чазатпаан силер?» деп айтырарга, «мал эмчилери хураганны чазавас-даа чүве-дир. Азы коргар чүве ирги бе?» деп билбээченнеп харыылап каар. Оларның алыс сорулгазы мындыг: бодүүн дүктүг кошкарның төлүн алыры. А хойнуң уксаазын экижидерин, эки шынарлыг хөй дүк алырын олар бо таварылгада бодавайн турар. Малды малдап, ажаап өстүрүп турар кижилерниң шак мындыг ак сеткилдиг эвес, ажыл-херектиң эрге-ажыын бодавас, беленин хараар чоруу хойнуң уксаазын сандарадырынга, тускай эртемниглериниң үр үеде чорудуп келген берге болгаш харыысалгалыг ажылын үре-түңнел чок болдурарынга чедирип турар. Ынчангаш хой ажылында бо чугула айтырыгны чугаалажып тура, хойжу кижиниң бот-харыысалгазының дугайын ыттавайн барып болбас. Чүге дээрге уксаажыдылга ажылының үре-түңнели хойжу кижиден база хамааржыр-дыр. Коданынга таарышпас уксааның янзы-бүрү, багай шынарлыг кошкарларын чажырып салып, уксаажыдылга херээн будалдырып турар ийи-чаңгыс кижилер-биле шыңгыы чугааны чорудар херек. Оон башка уксаажыдылга херээн чаңгыс аай болдурары бергедей бээр.

Мындыг болганда, мен бодаарымга, хойжуларның бот-харыысалгазының дугайында айтырыгны база тургузары чугула. Маңаа холбаштыр чамдык фактыларны киирер болдум. Чоокта чаа хойжу Ховалыг Бара-оолдуң коданынга чордувус. Оон хойлары оолдап эгелээн болду. Чаш хураганнарны көөрүвүсте, өшкү дүктүг-даа бар-ла болду. А неленри нарын дүктүг хойлар болгай. Тарып боозаткан хойлардан канчап аң дүктүг хураганнар төрүттүнгени ол? Бо коданга эскет чок «чажыт» кошкар артып калган турганы билдингир-дир. Оон ынай Ирбитейниң хойжу бригадазында 2400 ажыг хой оолдаап. Оларның хураганнары база өшкү дүктүг. Бо коданнарга каларчылар база-ла бодүүн дүктүг кошкарларны чажырып салып алганы тодаргай. Азы эрткен чылгы хураганнарын чазатпайн, хевээр тургускан.

Хой ажылының чугула айтырыын чугаалажырда, оон бүгү талазын өөренип көөрү эргежок чугула. Үстүнде мээн көргүскеним ышкаш ындыг четпестерни илередип, оларны чайладыры — зооветтускай эртемниглерниң дорт хүлээлгези-дир. Оларның харыысалга чогу-биле ындыг чоруктар тыптып кээп турар. Оон чайлаар дээш боттуг ажылды чорудар херек.

В. БЮРБЮ,
«Торгалыг» совхозта партком секретары.

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ МУҢ БОЛГАШ БИР ЧЫМЫЖЫ

Муң чымыш — Узбекистанның Эртемнер академиязының башкарып турар муң ажылы-дыр, а муң бир дугаары...

Президент атомнуг реакторга болгаш гелиотехниктиг полигонга чорааның соонда биостимуляторлар шинчилеп турар бодунуң лабораториязынга элээн каш шак иштинде доктаагаан. Ооң соонда президиумда өөрү-биле кыска беседа кылгаш, саналга товунче чорупкан. Узбек эртем штавының ажылының, ооң удуртукчузунуң ажыл-чорудулгазының дугайында чугааны чүүдеп эгелээрин дижип, боттарывыстан айтыржып орган бис.

Бистиң оовусту Абид Садыкович Садыков боду шиитпирлээн. Ол, ындында чоорту ыржымзырап бар чыткан хоорай көзүлген соңгаже кылаштай бергеш кезек бодангаш, чугаалаанган:

— Суурдан эгелээли!

...Узбекистанның мурнуу чүгүнде эрги шагның Китабе деп суурунга академияның президентизи хөвең өстүрүкчүлери, малчыннар болгаш башкылар-биле ужурашкан. Абид Садыкович бедик дүжүт бээр хөвеңниң чаа сортунуң, үнүштерни сергедиптер чемишчидилгелериниң, черни мелиорастаарының чаа аргаларының дугайында хөйнү чугаалап берген. Ооң чугаазын илеткел, отчет, беседа-даа деп болур, чүге дээрге, ооң үргүлчү чаа чүүлдерни чугаалап бээринге дыңнакчылар чаңчыга берген кижилер болган.

Ооң соонда айтырыглар токтуп-ле эгелээн. Суурнуң чурттакчылары чүгле кодээ ажыл-агый айтырыгларын сонуургап турар эвес, харын кибернетикада чаа чүүлдерни, Улугбектиң чогаалдарын катап парлаан турарын, харылзаа спутниктериниң болгаш фольклористерниң экспедициязының дугайын айтырар болганнар. Президент университет кафедразынга харылап өөренгени хевээр, дыңнакчыларның демдеглелдерин кылып турарын манап, харылап турган.

Хоорайларга, заводтарга, тудугларга болгаш колхозтарга эртемниң ындыг хүннери президентиниң муң бирги чымыжы апарган.

Президент номну алгаш, ажып олур.

— Узбекистанга, чүгле аңаа эвес, харын бүгү Ортаа Азияга амгы эртемниң эгезин 1920 чылдың сентябрь 7-де эгелээн кылдыр айыткан-дыр — деп, ол чугаалаан-дыр. Владимир Ильич Ленин Ташкентиге университетти тургузар дугайында декретке ол хүн ат салган. Улуг чурттуң кыдыг-кызыгаар черинге эртемниң хөгжүдериниң эгези ол болган.

Москвадан Ташкентиже «эртем поездизи» үнүпкен. Орус кижилер амыдыралдың болгаш эртемниң маадырлыг чоруун кылган. Оларның аттарын найыралдың чыл демдеглелинде мөңгезип-биле бижээн. Н. А. Димо, В. И. Романовский, Е. П. Коровин, П. Ф. Боровский, П. А. Андреев, Л. В. Ошанин, И. А. Райкова...

Алдарлыг-ла аттар! Ол аттар чүгле кайгамчыктыг шинчилелдер-биле холбашкан эвес болгай. Ол аттар-биле эртем школаларын болгаш угланыышкыннарын адаан. Узбек эртемден бүрүзү — орус эртемденниң азы ооң өөреникчизиниң өөреникчизи болуп турар. Ташкентиниң Ленин аттыг университединиң доозукчулары улус ажыл-агыйының бүгү адырларында ажылдап турар. Амгы үеде бистиң республикавыста эртем ажылдакчыларының саны 27 муң. Бо дээрге, революция мурнундагы Россиядан ийи чартык катап хөй-дүр.

Абид Садыкович сандайга олуруп алгаш, чугаазын уламчылаан.

— Узбекистанның Эртемнер академиязының 200 шинчилел албан черлериниң болгаш республиканың дээди өөредилге черлериниң ажыл-чорудулгазының кол угказы болза коммунистиг тургузуушкунуң айтырыглары болур.

Улуг сорулга— улуг күштү төрүүр. 1920 чылдың эгезинде В. И. Ленин мынчаар бижээн: «Бистер Туркестанга үлегерлиг, культурлуг социалистиг күрүнени тургускаш, дарлаткан улустарга, биче-буурай улустарга хааның Россия биле Совет эрге-чагырганың ылгалын көргүзер ужурлуг бис».

Ленинчи идеялар бүгү салгалдарның эртемденнерин хей-аът киирген. Узбекистанның элээн каш эртем-шинчилел болгаш төлевилел институттары ленинчи декреттерге үндезилеттинип тургустунган. Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында-ла крайның бүдүрүкчү күштерин шинчилээрин эгелээн, бойдус болгаш ниитилел эртемнериниң талазы-биле шинчилелдерни чорударының үндезиннерин салган. Ол шинчилээшкиннерниң хемчээли, угланыышкыны, деңнели совет эртемниң бүгү отрядтарының болгаш звеноларының чаңгыс эвиниң нийти күжү-биле тодараттынар. Эртемденнер партияның айыткан улуг, чаңгыс аай программа-биле ажылдап турар. Кандыг-даа ажылдан бүгү совет республикаларның эртемденнериниң быжыг, хөй талалыг харылзаазын, коллективтиг чогаадыкчы чоруун көрүп болур.

Улуг айтырыгларны кады ажылдап кылбышаан шиитпирлээри, консультацияларны кылчыры, идейларны ханыладыры, дээди мергежилдиг эртем кадрларын белеткээри болгаш өске-даа айтырыгларга совет республикаларның эртемденнери кады ажылдап, бот-бодунга дузалажып турар.

Совет үе-чадаңның чыл санында ол кады ажылдажылга хөгжүп турар. Эртем солчуушкуну үзүктел чок калбарып, эртем кады ажылдажылгазының чаа ажыктыг аргалары тыптып келген. Бодунуң интернационалчы хүлээлгезин күүседири дээш херекке узбек эртемденнериниң киирип турар үлүү чыл келген тудум-на көвүдеп турары өөрүнчүг.

Президент туруп келгеш, столда чыткан номнарны аңгылагаш, уламчылаан:

— Ташкентиниң математиктиг статистика школазы 20-ги чылдар үезинде Бүгү-эвилелдиң болгаш делегейниң хүлээп көрүүшкүнүн алган. — Оон эгелээш-ле фундаментальдыг эртемнер — математика, физика, химия, биология талазы-биле узбек эртемденнериниң ат-сураа, авторитеди улам бедээн.

Тургустунуп келген чаңчылдарны болгаш бүгү-эвилелдиң эртем күш-ажыл хуваалдазының принциптерин ёзугаар чамдык эртем угланыышкыннарынга узбек эртемденнер кол рольду ойнап турар. «Бойдус каттыжыышкыннарының химиязы» болгаш «Гелиотехника» чижектиг Бүгү-эвилел журналдарын парлап үндүрери Узбекистанның Эртемнер академиязынга даасканы база таварылга эвес. Алкалоидтер болгаш космос кезекчигештеринге, өңнүг металлдар болгаш бойдус газынга хамаарыштыр узбек эртемденнерниң кылган шинчилелдерин улуу-биле үнелеп турар.

Марксизм-ленинизмниң болгаш пролетаржы интернационализмниң ёзузунга ажылчы чоннарны кижизидеринге Узбек ССР-ниң төөгүзүнүң, философия, эрге, дыл, литература, урак чүүл талазы-биле кылган шинчилелдер улуг салдарны чедирген. Узбек совет Энциклопедияны үндүргени — эртемденнерниң коллективтиг улуг ажылы болган.

Эртем шинчилелдериниң ажыктыын бүгү тала-биле бедидер, бодунуң ажылын бүгү чурттуң социалистиг экономиказының чугула болгаш перспективтиг айтырыгларынга чоокшулаштыр планнаар болгаш тургузар деп партияның XXIV съездизиниң салган сорулгаларын Узбекистанның эртемденнери акы-дунма республикаларда бодунуң өөрү-биле кады шиитпирлеп турар.

Бойдус болгаш техниктиг эртемнер талазы-биле республика академиязының планының үш кол комплексте болуктээн. Узбекистан — хөвең өстүрер талазы-биле ССРЭ-ниң кол баазазы. Хөвең бүдүрерин көвүдедири — республиканың ажылчы чоннарының совет күрүнениң мурнунга интернационалчы хүлээлгези болур. Чогум-на моон ужурунда бирги комплекс мaңаа хамаарышкаары илдең-дир. Узбек ССР-ниң Эртемнер академиязының үнүштерниң экспериментальдыг биология институду хөвеңниң бедик дүжүттүг, аарыгларга удур турушттуг сортун тургускан. Бо чылын «Ташкент-1, 2, 3» деп ол сорттарны чурттуң миллион гектар шөлүнге тарыыр. Хөвең тарыыр черлерни чемишчидер, суггаттыг болдурар, механизастаар талазы-биле ажылларны сайзырадгайжыдып турар.

Ийиги комплекс өңнүг металлургия хөгжүлдезинге хамаарышкан. Ол болза, байлактыг черлерни дилеп, тывары, чести, коргулчунну болгаш өске-даа металлдарны дилеп тывыарының болгаш ээлдирериниң аргаларын тургузары болур-дур.

Үшкү комплекс газ үлетпүрүнүң хөгжүлдези-биле холбашкан. Газты дилеп тыпкан черлерниң курлавыры үзүктел чок өзүп турар, ынчангаш ону акы-дунма республикаларже, Узбекистанның хоорайларынче болгаш суурларынче чорудары улгадып турар. Энергияның болгаш химиктиг чиг-эттиң үндезини — газты ажыглаарының ажыктыг аргаларын ажылдап кылган. Хоораа дамчаан газтар кайгамчык улуг күштүг электри станцияларын ажылдадып турар. Чижээ, Ташкент ГРЭС-тиң күчүзү 1920 муң киловатт четкен, ам тудуп турар Сыр-Дарья ГРЭС-тиң күчүзү 4,4 миллион киловатт болур. Чирчиктиң, Навоиниң, Ферганының химия бүдүрүлгелеринге газты чемишчидилгелер, пластмассалар, синтетиктиг пөс кылдыр хуулдуруп турар.

Абид Садыкович ССРЭ-ниң картазын аскан ханага чоокшулап келген.

— Дыка хөй ажылдарның ужур-дузазы республикадан дашкаар нептерееп үнүп турар. Оларны совет чурттуң бүгү булуңнарында ажыглап турар. Узбек эртемниң чедиишкиннерин нептередип турарының географиязы Прибалтиканы болгаш Ыраккы Чоон чүктү, Соңгу чүкте Норильскини болгаш мурнуу чүкте Кара-Кум элезиннерин хоме алы берген. Ону социалистиг кады ажылдажылга чурттары база кызыгдии-биле шиңгээдип ап турар.

Узбекистанның эртемденнериниң шинчилелдери кожаларывыста бойдус байдалы-даа, экономиказының адырлары-даа төрелдешкек республикаларга улуг ужур-дузалыг болуп турар. Регионалдыг айтырыгларны шинчилээрин таарыштырары-биле Казахстанның, Киргизияның, Таджикистанның, Туркменияның, Узбекистанның Эртемнер академияларының президентилери доктаамал чыглып, чугаалажып турар бис. Ортаа Азия республикаларының эртемденнери боттарының эртем ажылдарын бүгү совет эртемниң чедиишкиннеринге үндезилеп чорудуп турар. Оларның чогаадыкчы чедиишкиннериниң үндезини чогум-на ында.

Президент олуруп алгаш, бистиң беседавыстың түңнелин үндүрген:

— Бижик-билиг чок, караңгы-думбей чурттап чораан улус ам кибернетикага чедир хөгжүп, сайзырап келген-дир! Мону эң-не хөй оранныг сан-биле хемчээри безин берге-дир. Чүге дизе, чугаа болза чоннуң угаан-бодал күжүнүң чечектелиишкининиң, ёзулуг культура революциязының дугайында болуп турар болгай. Узбекистанда 12,5 миллион кижи чурттап турар, олардан үш кижиниң бирээзи-ле өөренип турар. Дээди 39 өөредилге черинде 250 муң ажыг студент өөренип турар.

...Абид Садыковичиниң столунда «Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын парлаан «Правда» солунну салып каан тур. Ол доктаалды чүгүртүр көрүп оргаш, аңаа херек бөлүкке доктаай берди.

— Мында сөс, одурут бүрүзү-ле — бистиң дугайывыста болуп турар-дыр дээш, ол дыңнадыр номчуду: «Эртемни, техниканы, культураны хөгжүдеринге бүгү национальдарның ажылчы чоннарын идепкейлиг киириштиреринге эргежок чугула байдалды тургускан. Социалистиг нацияларның болгаш биче улустарның культураларының чечектелиишкини, чоокшулаашкыны болгаш бот-бодунуң байлакшыдыышкыны хоойлу ёзугаар чүүл апарган».

— Заводка азы колхозка эртем хүннериниң үезинде көргеним оолдар болгаш кыстар-биле университет аудиториязынга ужуражы бергеш, дыка-ла өөрүүр мен — деп, президент чугаалаан. Олар аңаа ленинчи кыйгырыг-биле кээп турар болгаш кайгамчык ажыл-херектер, улуг-улуг ажылдыышкыннар оларны манап турар.

Е. ЕФИМОВ,
(СЭТА-ның корр).

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

КЫРГЫЗ ССР. Тянь-Шанның чер шимчээшкинниң болгулаар зоназынга хамаарыжыр черде ханчаардаа аажок улуг энергетика бедилерин делегей практиказында эң баштай тудуп турар. Кыргыз улустуң улуг акыны Токтогул Сатылгановтуң чуртунда, муң метр бедикте 217 метр бедик улуг плотинаны тудугжулар бедидип үндүрүп орар. Гидроэлектростанцияның күчүзү 1 миллион 200 муң киловатт болур.

Токтогул ГЭС-тиң бүгү чурт тудуп турар. Бүгү-эвилелдиң шалыпчы комсомолчу тудуунда 43 национальдың төлээлекчилери, ооң иштинде комсомолчу путёвка-биле 5000 кижи келген.

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга төлептиг ужуражыр дээш «Нарынгидроэнерготудуг» коллективи социалистиг чарышка Нурек ГЭС-тиң тудугжуларын кыйгырган. Олар күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң күзели-биле бешки чылдың ийиги чылының планын декабрь 22-де күүседипкеш, пландан ажыр миллион рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылырын хүлээнгенинде көрүп турарлар.

ЧУРУКТА: Токтогул ГЭС-тиң тудуунда.

О. ПОРОХОВНИКОВТУҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Найыралдың болгаш билчиишкинниң байдалынга

ДАККА. СЭТА-ның корреспондентизи С. Буланцевтиң дамчытканы болза:

«Бо улуг чуртка чорул турган үемде Совет Эвилелиниң улузунуң болгаш чазааның меңээ көргүскен ынакшылын, чылыг сеткил-сагыжын болгаш хүндүлээчелин илередир сөстерни тыппас-тыр мен» деп, Бангладеш Улус Республиканың премьер-министри шейх Муджибур Рахман ССРЭ-ден чуртка чанып келгеш медеглээн. «Москвага чугаалажыышкыннар үезинде билчиишкин чедип алдынган, ол чорук чүгле Азияда эвес, харын база бүгү делегейде тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң эрге-ажыктарынга бараан болур. Бангладеш биле Совет Эвилели улустарының тайбыңының болгаш чечектелиишкининиң чаагай чоруу дээш кады ажылдажылганы боттандырар» деп, премьер-министр чугаалаан.

Бангладештиң премьер-министри хөй миллион чоок-бенгалия дескеннерге совет дузаламчының, КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелинге Совет Эвилелиниң Бангладештиң улузун шиитпирлиг деткээниниң улуг ужур-дузазын демдеглээн. Бангладештиң 75 миллион улузунуң болгаш чазааның өмүнээзинден мен улуг совет улуска болгаш ооң удуртукчулары— СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневке, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорныйга болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинге сеткил-сагыштың ханызындан өөрүп четтиришкинни илергейлээрин күзеп тур мен деп, Муджибур Рахман чугаалаан. Совет Эвилелиниң биске көргүскен болгаш көргүзүп-даа турар ак сеткилдиг ол дузаламчызы, деткимчези дээш ССРЭ-ниң улузунга болгаш чазаанга аажок өөрүп четтиришкинниң сеткил-сагыжын Бангладештиң улузу бодунуң чүрээнге кезээде кадагалап чоруур деп, премьер-министр демдеглээн.

ДАККА. (СЭТА). Бангладештиң парлалгазы премьер-министр Муджибур Рахманның ССРЭ-ге аян-чоруун, Совет Эвилелиниң болгаш Бангладеш Улус Республиканың кады кылган декларациязынга ат салганын калбаа-биле тайылбырлап турар. «Бангладеш обсервер» солуннуң бижээни: «Премьер-министр Муджибур Рахман Совет Эвилелинге чылыг хүндүлээчел ёзунуң дугайында чаагай сактыышкыннар-биле төрээн чуртунда чанып келген. Совет Эвилелиниң чазаа болгаш улузу бистиң хосталгалыг демиселивиске улуг деткимчени көргүскеш, Бангладештиң улузунга найыралын илергейлээн». Редакция чүүлүнге «Пипл» солун: «Москвага чугаалажыышкыннар чүректиң ханызындан, ак сеткилдиң болгаш билчиишкинниң байдалынга эрткен» дээрзин демдеглээн. Экономиктиг дузаламчы дугайында чедип алдынган дугуржулга аар-берге байдалга таварышкан Бангладештиң экономиказын катап тургузар болгаш хөгжүдер дугайында ССРЭ-ниң сагыш салыышкынын илергейлеп турар деп, солун бижээн.

Кады кылган декларацияны тайылбырлавышаан, «Бангладеш обсервер» солун декларацияда «Индостанга политика талазы-биле ёзулуг таарыштыр шиитпирлээшкин даштыкының хөлгээрлээшкинын чокка, сонуургалдыг күрүнелерниң аразынга чүгле шуут чугаалажыышкыннарның аргазы-биле чедип алдынган туруп болур» деэн чүүлдерже онза кичээнгейни салган.

Совет Эвилели Индостанга тайбыңны камгалаар дээш кезээде туржуп келген дээрзин «Пипл» солун айыткан. ССРЭ-ниң болгаш Бангладеш Улус Республиканың аразында найыралчы харылзаалар моон соңгаар-даа хөгжүүр болгаш бүгү делегейге тайбыңны быжыглаарынга дузалаар деп, солун бижээн.

Бангладештиң даштыкы херектер министриниң медеглели

ДАККА, март 9 (СЭТА). ССРЭ-ге чораан Бангладештиң даштыкы херектер министри Абдус Самад Даккага болган парлалга конференциязынга чүве чугаалааш, совет удуртукчулар болгаш совет улус Бангладеш Улус Республиканың премьер-министри Муджибур Рахманы чаа тургустунган күрүнениң чүгле премьер-министри эвес, харын революцияның удуртукчузу болгаш бенгаль нацияның адазы» кылдыр хүлээп алган деп медеглээнин Бангладештиң Ена деп агентилели дыңнаткан.

Совет экономиктиг кады ажылдажылга Бангладештиң демир-орук транспортун, далай флодун тургузарынга, далайдан балыктаарынга совет дузаламчы болза «улуг күрүнелерниң эдерзе чогуур үлегер-чижээ болган» деп министр демдеглээн. Бангладештиң янзы-бүрү адырларынга специалистерни белеткээринге Совет Эвилелиниң дузалажыр дээнинге Самад күзелханыышкынын илергейлээн.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

УЛУСТАРНЫҢ ТАЙБЫҢЫНЫҢ БОЛГАШ ДЕМИСЕЛИНИҢ КҮЧҮЛҮГ ФАКТОРУ

БРАТИСЛАВА. (СЭТА). «Улустарның тайбыңының болгаш найыралының күчүлүг фактору» деп улуг эгелиг чүүлүнге Братиславаның «Правда» солунунуң бижээни: ССРЭ-ниң бежен чыл юбилейи—делегейге калбаа-биле ужур-дузалыг болуушкун, чүге дээрге Совет Эвилелиниң тыптып келгени болгаш чедиишкиннинг хөгжүлдези—бүгү кижи төрелгетенниң төөгүзүнде чугула үе-дир.

Хөй национальдыг социалистиг күрүнени тургузарының, сайзыраңгай социалистиг ниитилелди тургузарының, онзаларын национал айтырыгны шиитпирлээриниң херээниң талазы-биле совет дуржулганы бүгү делегейге бедик-биле үнелээн болгаш социал, национал хосталга дээш бүгү демиселчилерге ажылының удуртулгазы болуп турар деп чүүлде чугаалаан.

Совет Эвилели тайбыңның болгаш найыралдың политиказын, улустарның деңнерге эргезиниң, колониализмге болгаш расизмге удур демиселдиң политиказын быжыг болгаш чайгылыш чок чорудуп турар күш болуп, делегей аренazында туржуп турар.

Совет күрүнениң даштыкы политиказының чөптүг принциптери ооң доктааныпкан келгениниң бүгү чылдарының дургузунда империалистиг чурттарның агрессчи политиказынга удур туржуп турар.

Совет дипломатия тайбың доктааашкынның ленинчи принцивин делегей аренazынга чайгылыш чок камгалап, ынчангаш делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлынга дузалап турар.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң хүлээп алганы тайбыңның база делегейге кады ажылдажылганың боттуг, угаазылалдыг программазы амгы байдалдарда Совет Эвилелиниң ол даштыкы политиктиг шугумун чорударынга улуг ужур-дузалыг болуп турар дээрзин чүүлде чугаалаан. XXIV съездиниң болган үезинден бээр чыл четпес үе эрткен, ынчалза-даа ам безин делегейниң хөй-ниитизи Совет Эвилелиниң тайбың калбак шаап халдаашкынының чугула түңнелдериниң херечизи болуп турар.

Делегейниң чугула айтырыгларын шиитпирлээринге таарымчалыг байдалдар тургустунган Европа диште улуг өскерилгелерни солун демдеглээн.

Ам ССРЭ коммунизмни тургузуп, найыралдың шивээзи болгаш делегейниң революстуг шимчээшкининиң чоленгиижи болуп, бүгү делегейниң мурнунда туруп турар деп, солун уламчылап бижээн. Мораль алдар-хүндүзүн, экономиктиг болгаш шериг күчүзүнүң, делегейге салдарының болгаш социал ужур-дузаның дүүштүрүлгезиниң талазы-биле ССРЭ-ге деңнежип болгу деп ындыг күш делегейде чок.

Совет Эвилелиниң бежен чылы болза чүгле совет кижилерниң болгаш социалистиг демнии каттыштырылгазының улустарының эвес, харын бүгү дештилгелиг кижи төрелгетенниң улуг байырлалы-дыр дээрзин солун түңнелинде бижээн.

Металлургия комбинадының тудуунуң дугайында дугуржулга

ВАРШАВА. (СЭТА). Катовиц воеводствога «Центрум» дээр металлургия комбинадының тудуунуң талазы-биле экономиктиг болгаш техниктиг кады ажылдажылга дугайында чазактар аразының совет-польша дугуржулгазынга ат салган. Совет Эвилели комбинатты тударынга дузаламчыны көргүзер. Каң эзилдирер цехтериниң төлевилелдерин совет тала бээр болгаш металлургия дерии-биле хандырар. Комбинаттың чылда бүдүрүлге күчүзү 4,5 миллион тонна каңны бүдүрери болур.

Совет таладан ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле күрүне комитединиң даргазы С. А. Скачков, польша таладан ПУР-нуң даштыкы садыг министри К. Ольшевский дугуржулгага ат салган.

Чөвүлел хуралга киржиринден ойталаан

ПАРИЖ. (СЭТА). Париж чөвүлел хуралының ээлчеглиг пленарлыг хуралынга киржиринден америк болгаш сайгон делегацияларының ойталааңынга холбаштыр Вьетнам талазы-биле париж чөвүлел хуралында ВДР-ниң болгаш Мурнуу Вьетнам Республиканың Революстуг түр чазааның делегацияларының төлээлекчилери удурдавыышкынын илергейлээн. АКШ болгаш сайгон администрация париж чөвүлел хуралының ажылын чоорту үзерин оралдажып турар, ынчаарга Вьетнамда дайын чорудулгаларын калбартып турар деп чүвениң чаа бадыткалы болза америк болгаш сайгон талаларның туружу болур дээрзин ВДР-ниң делегациязының медеглелинде демдеглээн. Мурнуу Вьетнам Республиканың Революстуг түр чазааның делегациязының медеглелинде чугаалааны: Каттышкан Штаттар «дайынны «вьетнамчыдар» политиканы улам чорудар, Вьетнамда агрессияны калбартыр болгаш үргүлчүлээр. Мурнуу Вьетнамның чонунуң дең-дөмей дүжүрерин негеп турары Тхиеуну[illegible] сорулга-биле вьетнам талазы-биле париж чөвүлел хуралынга удурланып турар-дыр».

Патриоттарның чедиишкиннери

ХАНОЙ. (СЭТА). Индий-Кыдаттың патриоттары дайзынга согугларны таварыштырарын үргүлчүлеп турар. Парлалганың хосталга агентилели, Кассан Патет Лао болгаш Кхмер информация агентилели чепсектиг чедиишкиннинг демиселдиң чаа-чаа фактыларын боттарының дыңнадыгларынга айтып турар.

Февраль 19, 21, 25 болгаш 26-да каучук плантацияларының девискээринге (Барна можу) Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниң кезектери дайзынга удур тулчуушкуннарны чорудкан. Оон түңнелинде дайзынның чүс хире солдаазын чыскаалдан үндүрген, оон иштинде 25 американнар бар болган, беш вертолётту дүжүр аткан.

Биньдинь можуда хосталганың Улусчу чепсектиг күштериниң дайынчылары Фуми районда америк-сайгон шериглериниң туруштарынче халдаан болгаш чалча армияның чүс хире солдаазын узуткаан, хөй санныг боо-чепсекти болгаш шериг херекселин хунаап алган.

Февраль 20-де Камау можуга патриоттар дайзынның туружунче, чалча армияның 21-ги дивизиязының 32-ги полугунуң командылал пунктузунче 8 удаа халдаан. Олар дайзынның 100 ажыг солдаазын өлүрген болгаш балыглаан, 6 аар боону чок кылган.

Февраль 27-де Вьентьян можуга Лаостуң патриотчу күштери америк вертолётту дүжүр аткан. Февраль 29-та ол-ла можуга дайзынның 36 солдаазы ужудуп чораан база бир вертолётту дүжүр аткан. Лаостуң девискээринге узуткаан америк вертолёттарының болгаш самолёттарының нийти саны 2.306 болган.

Февральда Сиенкуанг можуга болган тулчуушкуннар үезинде лаос патриоттар бараан үзелдиг күштериниң 600 ажыг солдаазын чыскаалдан үндүрген, 80 хире адыгжы болгаш артиллерия бооларын узуткаан, бир вертолётту дүжүр аткан.

Февраль айның дургузунда лаос патриоттар чурттакчылыг элээн суурлардан дайзынның шериглерин үндүр сывыраан болгаш каш-каш муң тайбың чурттакчыларны хостаан.

Кампонгтпом можуда камбоджа патриоттар январьда пномпень ёзу-чурумнуң шериглериниң туруштарынче соксаал чок халдап келген. Дайзын 700 ажыг солдат, офицерин өлүртүп, балыглаттырып когараан, ам патриоттар хөй-хөй чурттакчылыг суурларны контрольдап турар.

Вьетнам Демократтыг Республикада часкы хову ажылдары кидин түлүк.
ЧУРУКТА: Куангбинь можуда вьетнам-совет найырал аттыг кодээ ажыл-агыйы кооперативинде рис тарып турары. Америк ужар чүүл ол можуну бомбалаарын уламчылавышаан. Ынчангаш тараачыннар боо-чепсээн боттарынга ап алгаш, ховуга ажылдаар ужурга таваржып турар.

В. СОБОЛЕВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

БУЯННЫГ МЕРГЕЖИЛДИҢ КИЖИЛЕРИ

Лариса Ондаровна Кудряшова Томскинин медицина институдун дооскаш, хуваалда ёзугаар Барыын-Хемчик районга ажылдап барган. Ооң соонда амыдыралының айыы-биле Самагалдайның район эмнелгезинге киргеш, ында иштн аарыглар эмчизи болуп ажылдап турар.

Аныяк эмчи бодунуң өөренип алган теориязын практика-биле холбап, чонуң кадыы дээш күженишкиниг ажылдап келген. Суур чурттакчыларындан аңгыда районнуң колхозтарында, совхозунда малчыннарга эмчи дузазын ол көргүзүп, лекция, беседаны үргүлчү кылып турар.

ЧУРУКТА: Л. О. КУДРЯШОВА ажыл үезинде.
А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

МАСТЕР ДЕПУТАТ

— Дараазында кижи кирип-нер! — деп, бир-ле херээжен кижиниң үнү дыңналды...

Кызыл хоорайның «Отчугаш» дээр парикмахерскаазының херээженнер залынга кижилер хүннүң-не хөйү-биле келир. Ылаңгыя чылдың чылыг үелеринде боже чоннуң агымы улам көвүдээр. Дыштаныр хүннерде, байырлалдар бүдүүзүнде мастер кижиниң чымыжы улуг. Баш дүгүн аянныг, чараш кылдыр кылдыртыры-биле келген херээжен чоннуң сеткилинге таарымчалыг кылдыр ол ажылды күүседип, оларның чылыг сөстерин Галина Михайловна чеже катап дыңнаваан дээр!

Мастер эш Баталыкова Дондада Ростов хоорайга баш тааравчыларының дөрт ай хуусаалыг түр курузун дооскаының соонда Тывага келген. Кызыл хоорайда чоннуң амыдырал хандырылга комбинадынга ажылдап киргенинден бээр он чыл четкен. Амгы үеде Галина Михайловна бодунуң мастер хүлээлгезин кызымаккайы-биле күүсеткиштаан, Эрзин, Улуг-Хем районнарының чоннуң амыдырал хандырылга комбинаттарынга ажылдаар дөрт кижини баш таарар мергежилге өөреткен. Мергежилдиг мастер ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип келген. Амгы үеде моданың негелделерин ёзугаар херээженнерниң баштарын чараштыр дыдырартырын кижи бүрүзүнүң дурт-сынынга, арын-шырайынга онзагай таарыштыр кылырының уран мергежилин Галина Михайловна эки билир.

Галина Михайловна Баталыкова Кызыл хоорай Совединиң идепкейлиг депутаттарының бирээзи. Хоорай Совединиң садыг болгаш чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле доктаамал комиссиязының кежигүнү.

— Бодумнуң округумда соңгукчуларга үе-үелеп барып, хуралдарны эрттирип, Советтиң сессияларының, аңаа хүлээп алган шиитпирлерниң дугайын дыңнадып турар мен. Округка беш кижи составтыг кудумчу комитедин тургузуп алдывыс. Оларны дамчыштыр чуртталга бажыңнарының санитарлыг байдалын хайгаарап, хоорай чаагайжыдылгазынче чурттакчыларны хаара тудуп, өске-даа айтырыгларны шиитпирлеп турар бис — деп, Галина Михайловна чугаалаар.

Соңгукчулар боттарының депутадынга кээп, кандыг-даа айтырыгларны тургузар, чагыгларны бээр. Ооң күүселдезин ол сагыш човангыр органнаастап турар. Чоокта чаа соңгукчу А. Шабалина сес класс дооскан оглун шериг училищезинче өөредип киирерынге, хамааты В. Фурсина бичии уруун уруглар садынга тургузуп алырынга дуза чедирерин дилээн. Депутат соңгукчуларның дилеглерин сайгарып көрүп, чогуур организацияларга ол айтырыгларны тургускан.

Депутат эш Баталыкова хоорай Совединиң сессияларынга, күүскомга чугаалажыр айтырыглар белеткээринге киржип, хөй-ниитиниң чемненилге черлериниң, магазиннерниң, буфеттерниң ажылдаарынга каш удаа киришкен. Ажылдың түңнелдерин күүскомга киирип турар. Советтиң шиитпирлериниң күүселдезин организастаарынга идепкейлиг киржип келген.

А. ДЫРТЫП-ООЛ.

ЧУРУКТА: Г. М. БАТАЛЫКОВА.

А. МОНГУШТУҢ фотозу.

Анай биле Галя Культура бажыңынга чедип келирге, улус мырыңай эндерли берген болган. «Найырал кежээзи...» Ол дугайында клубтуң фойезинде аскан чарлал кежээниңге киноладып чедир бээрге, сагындырып турган. Фото-чуруктар хевирлиг кылып каан чаалагалар-даа алган улус бар.

Бичии фойеде аажок шимээк кылдыр кеттинипкен аныяктар-даа, элээн улгады берген кижилер-даа эмгежок. Хананы дургаар шевери сүргей бижээн лозуң: «Хөй националдыг Советтер чуртунуң улустарының буззулбас акы-дуңмалышкы найыралы делгерезин!» Эжишкилер залче кирип келгеш, дээскиндир көргүлээн. Лозуңнар, плакаттар. Сцена кырында узун столду потаап шепкен-биле тып каан. Ооң артында Ленин башкының бюстизи. «Доо ол хос олуттар бар-дыр, эртип олуруп аалы» деп Анай орус эжинге сымыранган. Сандай чанында номнар делгелгези бар чүве-дир. Ында янзы-бүрү эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның чогаалчыларының номнары. Оларның аразында ийи эжишкиниң номчааны романнары, тоожулары эвээш эвес болган. Чингиз Айтматов...

Уруглар кайызы-даа ооң чогаалдарынга холчок ынак. Джамиля, Дюйшен... кыргыс кижилер, ынчалза-даа оларның аажы-чаңында, кылып турар ажыл-херээнде, сеткил-бодалдарында совет кижиниң дээре мөзү-шынарлары сиңникен. Орус Галяга-даа, тыва Анайга-даа чогум-на оозу-биле ол маадырлар чоок. Сураглыг Шолохов. «Андартан кур чер», «Оожум Дон», «Кижиниң салым-чолу». Школага өөренип тура-ла ол номнарны номчуп, маргылдып-даа турганнын кыстар япитинде бодап органнар.

Репродуктордан Совет Эвилелиниң Гимнизиниң аялгазы хостуг болгаш чоргаар дыңналып келген. Залда улус биле кады олар туруп келгеннер. Адыш часкаашкыннары хевертев чыжыргайны берген. Эвилелдешкен бүгү республикаларның туктарын кызылчайт галстуктарлыг пионерлер киирип келгени ол. Пионер бүрүзү төлээлеп турар республиказының дугайын кыска характеристикалап чугаалаан. Партия райкомунуң бирги секретарының: «Аныяк ленинчилер, Коммунистиг партияның херээ дээш белен болуңар!» деп кыйгырыынга пионерлер: «Кезээде белен!» деп харыылааш, туктарын Лениниң бюстизиниң ийи талазынга тургускулап каан-нар. Гимниң аялгазы, туктар киириишкини эжишкилерниң сагыш-сеткилин доюлдурган. ССР Эвилелиниң тургустунгаанынга холбаштырган илет-келди залда улус кичээнгейлиг дыңнаан. Күчүлүг күрүнениң хөй-хөй нацияларының чаңгыс-эптиниң ачызында хогжулде кайгамчык.

Индирде Совет Эвилелиниң Маадыры Хомушку Чүргүй-оол. Галя эжии шепектепкен: «Очулдур». Дайынчы өөрүн сактып чугаалап турда, маадырның шырайы сорук кирип, фронтучу найыралдын ыдыктыын илередип турар. Кадыг-дошкун чылдарда хөй национал кижилер чаңгыс кижи дег ынак чуртув камгалаан. Ооң бетин чижээ эш Чүргүй-оолдуң башкарганы күчүлүг Т-34 танкызының экипажы. Командири — орус Шапин, радист — армян Саркисян, октакчы — украин Колбаса, чолаачы-механик — тыва Чүргүй-оол.

Райповуң товароведи Татьяна Елизарова президиумда олудундан ындирге чеде бергеш, Самагалдай суурнуң аныяктарынга болгаш комсомолчуларынга, кежээниң киржикчилеринге байыр чедирген. Совет Эвилелиниң база бир автономнуг национал облазы Карачаево-Черкасияниң хөй национал улустарының аажы-чаңының, чаңчылдарының дугайында Салых Тенеев чыылганнарга сонуургадып чугаалап берген. Карачаево-Черкесская бо чылдың эгезинде 50 харлаан. Область бодунуң юбилейин Эвилелдиң хүрээлединге чечектелиишкин-биле уткаан. Салых Курманалиевич чугаазын карачаев дылга байыр чедиришкининиң чылыг сөстери-биле дооскан. Ол дылы бистиң-биле дыка чоок, түрк үндезиннинң. Кедээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги эш Текеев Тывага келгеш, үр болбаан-даа болза, ам малчыннар-биле шуут тывалап чугаалажып чоруур.

Оюн-тоглаа эгелээн. Музыкантылар (кежээни дургу боттывынгыр эстрада оркестри ойнаан) херекселдерин таарыштырып, шыдырачылар, кажык адыгжылары дериг-херекселин эдип-херип, белеткеп турда, эжишкилер викторинаның айтырыгларын сонуургап номчуй бергеннер. Ону тургусканы уткалыг болган. Айтырыг бүрүзүн кайы-бир эвилелдешкен республикага тураскааткан, а ниитизи-биле каттышкаш, ССРЭ-ниң хөгжүлдезин бүгү тала-биле бадыткап турар. Чижээ, «Космос делгемнинге совет корабльдер кайы республиканың девискээринден үнүп турарыл? Космодромнуң ады чүл?» уруглар: «Казахстан. Байконур» деп харыызын сүмележип тура, тып алган. «Ленинчи шаңналдыг кыргыс чогаалчы?» «О, ол-даа билдингир-дир, ынак чогаалчывыс».

Музыка вальсты ойнай берген, ууруг-суурукташ эш-эш кижилер таныштап кирипкен. Ыя аразында маргылдаалар эгелей берген. Кежээниң баш карыкчызы болуп турар чүүлерин шуптузун микрофон дамчыштыр чыылганнарга дыңнадып турар болган: «Хоочун кажык адыгжызы эш Мижит бодунуң удурланыкчызын удуп алды. А шыдыраада эш Оңдар тергиидеп тур». Галя кажык ойнаарын дыка-ла сонуургаан. Эжин тайылбырлап бер деп дилээрге, оозу база-ла эки билбес — хоорай чурттуг кижи болгаш ындыг ийикпе. Чоокшулаай бергеш, үр-ле көргеннер: солун оюн эвес чүве бе, моңар!

А музыка тангыже чалап турар. «Че, кириптээлем» Эжишкилер хөйнүп ортузунче шымны бергеннер. Элээн үе эрткенде репродуктор: «Конкурсту эгелээл!» деп чарлап кан. Район эмнелгезиниң санитаркази Василиса Болаган өг-бүлезиниң ээзи-биле хакас ырны гитарага үдеп ырлаан. Таңцылап, кожамыктаан. Кежээниң киржикчилериниң хамык кичээнгейин ында барган. Конзут оңгур национал хеңке алган шаңналы чинчи болгаш роза чечек хөлчок-ла таарышкан. Ооң соонда база-ла таңцы. Соон дарый база ыры азы шүлүк. Конкурска харылзаачы Д. Чамбуруг, зоотехник М. Сарыглар, культура ажылдакчылары К. Куулар, Ю. Демек чогаадыкчы чоруун көргүзүп, шаңналдарны алган. А шыдыраачылар, адыгжылар паш-түлүк тулушпаан.

Буфетте, аъш-чем делгелгезинде солун-на чемнер бар. Ийи одуук анаа четкен. Шыва-ла! «Чебуреки, кулебяка...» дээн бижимелдерни көргеш, чогум кандыг чүвел бо, адырам деп сонуургап, шилчилээн. Майчылар каш янзы: үш булуңчук ышкаш — узбек, өрүн каваыг — тыва, кулак ышкаш — сибирьски... Изиг хап, саржагыг далган, сүттүг шай. Улус садып алган, амзаан, чиген, бажыңынче саазынга ораарткан-даа турар. «Столоваяга туралаан-ла тулган чемни кылып каар улус-тур, моонар. Үргүлчү ындыг болза!» диишкеннер-даа бар.

Кежээниң программазы узун болза-даа, солун болганындан улус чалгаараваан. Дүн ортузу чедир оюн-тоглаа үргүлчүлеп, музыка, ыр-шоор, каткы. Культура бажыңынга дыңналып турган...

Анай, Галя ийи чаңып бар чыдырда, аяс дээрде ай алдынналчак чырып оларның оруунче чажып, сылдыстар холчок кеңү кылаңнажып, хүңдүс бичии шыгып чыткан хар буттар адаанда шыгжыраан. Кежээниң дугайында хооречкеш, бажыңының чанынга чедип келгенин эскербейн барганнар.

Культура килдизиниң болгаш партия райкомунуң чанында партия организациязының белеткээни ССРЭ-ниң 50 чыл оюнга тураскааткан «Найырал кежээзи» ынчаар эрткен.

А. ДЕМБРЕЛЬ.

Культурлуг кижи дугайында чугаага улаштыр

Бөдүүн чүүлдерден эгелээр

Ынчан бичии мен. Чайын. Эки хүн. Кежээликтей. Аваман эдерип чораш, бир кырганнар өөнге бардывыс. Кижи бичиизинде-ле эки, багай деп чүвени ылгаптар боор чүве.

Кырганнарның өө аалывыстан элээн озалааш, чыткан шары дег улуг-улуг кара даштарны ажа, халып, саарыглап чыдар Алаш хемниң кыдыынга, чодур-чодур кыргап кызыл дыттар аразынга, ногаан чинке турган чүве. Ынчаарда ол өгнүң онзагай аяны мени кайгаткан: дашты кидис бора бүдүн-даа болза, иштинде бир янзы бүдүш бар: арыг-силиг, чараш өңгүр кылдыр каастаан эдилелдерлиг... Аяк шай кудуп, бышкак кезип салыры безин өскелерден онзагай ирей-кадай болган...

Наймыслалга ортумак школага өөренип турган (1943—1944 чч). Конституция башкызы Күжүгет Мондлеевич Лама-Сүрүнну таныш, чаңгыс чер чуртуум деп билип алганым соонда, демги ирей-кадайның овуруп башкымга домейлеп эскере берген мен.

Бижикчи эш Б. Доюндуптуң «Шын» солунга культура дугайында көдүрүп үндүрген чугаазын номчааш, бо үстүнде факт мурнумда самбырада бижип каан дег сагыжымга олчаан кирип келди. Кырганнарны богүн база катап эргип көөр ужурга таварышкан ужурум ол.

Мен маңаа культура, эң ылаңгыя культурлуг кижи дугайында улуг отчёт кылбас деп бодап алган мен. Кижилер культура дугайында янзы-бүрү бодалдыг. Эртем ёзугаар ол улуг өөредилге болур. Бөдүүнү-биле алырга чараштыр таарып чазап каан баш дүгү биле санзарланып таагыланы берген баш дүгү, малташтыг, оңгул-чиңгил орук биле аштаглыг асфальтылыг орук, азы тарымал ыяштыг суур-биле, чанагаш суур дижик оларның пайызы культурлуг, эки, чараш-тыр?!, Ону ым-даа билир.

Ийи чижек. «Дөң-Терезин» дээр семиртилге совхозунуң төвү Дөң-Терезин суур. Өске хөй-хөй суурлар ышкаш база-ла чечектелип сайзырап орар кедээ суур. «Совет Тываның 25 чылы» кудумчу колдуунда-ла чаа хевирниң чаагайжыды туттунган ийи аал ишти чурттаар улуг бажыңнары-биле ылгалып турар. Ол кудумчуда назыны улгады берген Доржу болгаш Кырывчай Саттар база чурттап турар. Оларның бажыңынга кире бергеш, арыг-силиинге, ном, хер-херекселдиң эмне-сексели чурумнуунга, кылаң арыг шалага кылаштаарындан-даа човай бээр сен. Бажыңның иштики дериг-херексели, шкаф, этажерка, сандай, рамалар болгаш өске-даа кылыгларны фабриканы бе азы Сат Доржунуң бодунуң кылганы бе деп ылгаары берге. Сат уран холдуг шевер-мастер, эмчи... Ажылынга, чуртталгазынга ынак, хөй-ниитичи, культурлуг хамаатыы.

А бистиң суурда Культура бажыңы бар. Ол харын-даа кижиге коргунчуг сагындырар. Артыы талазы кандыг-бир кашпал хемниң куйлары дег — соңга-хаалгазы ойбак-бузук, крышазы эвирээн — «пазы» чоткен. Суурда кара чаңгыс кончуг улуг самаан тулуг. Иштинче кире бергилиңер. Соок. Сандайлар чок. Эстетиктиг көрүш чок.

Чоокта чаа аңаа суурнуң чурттакчыларының шилиттин-ген улуг концерти болган. 400—500 ажыг кижи бүт кырынга туруптан. Ол ажыг үрелик сандайны «кашпагай» улус эдепкен. Ол кандыг культурал, сагыш човаашкызы ынчаш?!

Культурлуг кижиде онзагай, кижини чайгаар-ла бодандырыптар тала бар. Артында шимчээшкинин оожум, чугаа-домва эалдек-эвилен дээш, оон-даа ыңай.

Хөй-ниити черлеринге, автобуска, садыгга корум-чурум сагывас, ылаңгыя аныяк өскенни бо-ла эскерип болур. «Ол туразы улуг» кымнарыл? Өөредилгеден, ажылдан оспаксыраар, азырадыкчы хевиңде. «чиик» амыдырал хараар, чазып чоруур ийи-чаңгыс кижилер-дир. Олар «кара-ажыл» кылбас, «Арыг холдуглар». А улуг албан-дужаалдыг ажылды база кылып шыдавас безерек кижилер — узамдыгып чазып чоруур. культура чок кижилер ол дээр мен. Дашты каас силиг-даа болза, иштики мөзү-шынары туманналчак бистиң оравыста шак ындыгларны бүгү тала-биле буруптаар, шын оруктче киирери калбак хөй-ниитиниң херээ.

Атып баткан хем-даа болза, салаалар дег эгезин алган адырыктарлыг, дамырактарлыг. А кижиниң культуразы база-ла үстүнде киирген чижектерде дег бөдүүн чүүлдерден эгелээр, улам хөгжүүр, сайзырар деп бодаар мен.

А. ДОНЧАА.

НИЖИЗИДИЛГЕ ТЕМАЗЫНГА

Ада-иениң үлегери

Өзүп орар чаштарны төлептиг салгакчылар кылдыр кижизидерде школа биле өг-бүлениң аразында өөредилге-кижизидилге ажылынга бызыг харылзааның кошку салдарлыын практика бадыткап турар.

Бо таварылгада өг-бүлениң ролю канчаар-даа аажок ужур-дузалыг дээрзин ада-иелер утпаза эки. Чүге дээрге, уругнуң моральдыг мөзү-шынарының үнер дөзү болза өг-бүле болур. Эки, багай чүүлдерниң эгезин бичии уруг бодунуң өг-бүлезинден алыр.

Бис уруг-дарывысты хүн бүрүде амыдыралывыстың эки үлегер-чижектери-биле кижизидип турар бис. Чамдык ада-иелер боттарының ажы-төлүн чүгле оларның-биле: «ынчанмас», «мынчаанмас», «ол багай» деп, чугаалажып турган үезинде кижизидип тур бис дээр болза, ол черле шын эвес деп бодаар мен. Кижизидилге дээрге ада-иениң амыдыралы-биле тудуш холбаалыг чүве болганда, оларның боттарының аразында аажы-чаңы, чугаалажыры, идик-хевин канчаар кедери, бодун арыг-силиг ап чоруурy, өгге кирген кижилерни канчаар хүлээп алыры, оларның-биле канчаар чугаалажыры бичии кижилерниң сонуургалын, кичээнгейин кезээде хаара тудар.

Бир эвес уруу азы оглу ада-иезинге бөгүн азы даарта школага ада-ие хуралы, лекция, беседа болур деп медээ дыңнаткан болза, ынчан ол ада-ие айыткан шагында четкен турары ооң ажы-төлүнге улуг үлегер-чижек болур.

Эге класста өөренип турар уруглардыг ада-иелер расписание ёзугаар уруунуң хүнде келир кичээлдерин эки билген турары чугула. Чүге дээрге, уруунуң азы оглунуң кичээлге белен азы белен эвезин үргүлчү хынап көөр аңаар. Хүн бүрүде өөренген чүүлүн айтырып, хынап турар болза ол өөреникчиниң өөредилгеге харысалгазы улгадыр.

Өөреникчиниң өөрүшкүзүн, муңгаралын ада-иё-даа, башкы-даа деңге үлежип, аңаа сеткилдиң ханызындан сагыш човап, арга-сүмени бээри чугула деп бодаар мен. Чижээ, өөреникчи кандыг-бир эртемге багай демдек апкан болза, ада-иези ону буу-хаа чула кончуп туруп бээр болза, ол шын эвес. Ооң уламындан оглу азы уруу кичээнге апкан багай демдектерин кызыдыр-ла чажырар, шынчы эвес чорукка чедирер. А чамдык ада-иелер уруглары эки-даа, багай-даа демдек апкаш кээрге, оларның өөрүшкүзүн, муңгаралын кичээнгейге албазы дыка хоралыг.

Бо хүннерде уруг-дарыгга чогум-на культурлуг эки кижи деп кандыг кижини ынча дээрил деп чүвени ханызы-биле утаадыры чугула. Чижээ, тудугжунуң ажыл-ишчи алдын холдарын, чогаалчының үнемчелиг, уран-мерген сөстер-биле бижиттинген номун билдингир кылдыр тайылбырлап бээрге, өөреникчи бүрүзүнге солун болуру чугаажок.

Бугү-ле эки чаңчылдарга бодунуң уруг-дарыын шын кижизидип алган ада-ие буянныг, аас-кежиктиг деп чугаалаары дыка шын.

Юрий Чымба, Дадар-оол Хүүрекпен Кызылдың № 2 школазында 4-кү класста өөренип турар. Бо хүннерде Юрий биле Дадар-оолдуң өөредилгези-даа, чуруму-даа баксыраан. Чүге? Ада-иениң талазындан хайгааралдың кошкаандан деп түңнелди үндүрүп болур.

Ада-ие болганда уругларны хайгаараары чугула. Чиик бөлениг хараар чорукка эвес, а харын алыс шынга кезээде бердинген, бодунуң ада-иезин, улуг-биче кижилерни хүндүлээр биче сеткилдиг чорукка кижизидери ада-ие бүрүзүнүң ыдыктыг херээ болур.

А. МОНГУШ.

Чурумну сагыза чүл?

«Чүү адам кончуг улуузул? Силер ышкаш чалыы назынны кижи эдилевейн чораан бе? Силер ышкаш ажы-төлдү төрүп-өстүрүп каан кадай мен, ынчангаш чугаалап тур мен. Эртем-билигге силерни өөредип-кижизидип турар-дыр, чүге доорадан докпаңнаар силер? Чүге хажызындан калбаңнаар силер, чээ! Чурумну сагыза чүл? Мен дем-не турган кижи мен, амдаа тонум ап чададым. Кырган кадай кижи-дир мен, чүге мени базып каан дег, чүнү бодааш, мурнум үле кирдиңер? Каа-Хем суурда мен. Сөөлгү автобустан база озалдаарым ол-дур, халак-халак!».

Ие кижиниң Тываның хөгжүм-шии театрынга чугаалаан хомудаанын ол кежээ дыңнадым. Ооң килеңнээн сөстериниң чүгле эгезин шала-була дыңнаатым ол. «Чоп Тываның адыгуузун сарлыын безин цирк черинде таңцылап турар кылдыр өөредип алган чүве дижик! Силер мынчага чедир девем-сургуулга өөренип келгеш, чүге-ле оочур чурумун сагып шыдавас дуумаларым силер? Турачарның улуу ол бе?» сүр деп сөстерин хайым улус шаарлааны бергенде база дыңнадым.

Мен өскүс калган кижи мен. Мээң авам «Саян» ансамблиниң маңнаг-чаагай оюнун көрүп чораан, театрның топ азар черинге келгеш, товун ап чадап, шыырак-шыырак аныяктарга кыдыгладып, хилинчээн көрүп турган болза, та кайы хире муңгарапчыг болгаш хоралавычыг ыңнаав! Ие кижиниң мындыг аас-кежиктиг, мындыг хоглуг, мындыг кайгамчык үеле хомудаан үнүн дыңнааш, ыттавайын барып шылавадым. Идик-хеви каас-кээ-даа болза, ишти-баары соок дош дег чамдыктар доорааындан шурагылааш, тон бээр кижиниве дугаарларын суюп турда, оларны ай дээр. оларның хүндүткел, культура чок чоруун оожургадыптар хире театрның дежурный даргаазы безин каракка көзүлбес болганын февральдың 27-ниң кежээзинде караам-биле көрдүм. Бистиң эң культурлуг улут черивис театр болгай, ооң иштинге ууглаарны хүндүлеп, уруг чаптарны көөргеп, чурумну сагыза чүл?

«Шын» солун культурлуг кижи деп кандыг кижил? Этика, мораль деп чүл? Бо айтырыгларга хамаарыштыр бодунуң арыннарында кончуг чоптуг шын чүүлдерни көдүрүп турар-дыр. Аңаа доғаагштырып, мону биживес аргам черле чок болду. Чамдык аныяк кижилерниң талазындан үстүнде ышкаш хөй-ниити черинге уугларны хүндүлевес чорукту көргеш, кижиниң сеткили канчап доюлбазы ынчаш?

М. КЕНИН-ЛОПСАН.

М. Ч. ДОСТАЙ

СЭКП-ниң Өвүр райкомунуң ийиги секретары Монгуш Чекпекович Достай үр үеде аар аарааның соонда 1972 чылдың март 7-де мөчээн.

М. Ч. Достай 1925 чылда Өвүр районнуң Солчур суурунга малчын араттың өг-бүлезинге төрүттүнген. Ооң күш-ажылчы ажыл-чорудулгазы 1944 чылда эгелээн. Баштайгы чылдарда-ла ол бодун эки организакчы кылдыр көргүскен болгаш 1946 чылда ВЛКСМ-ниң Өвүр райкомунуң секретарынга соңгуткан. Партияның идепкейлиг дайынчызы болур ооң мөзүзү комсомол ажылынга илерээн. Партия ажылынга болгаш совпартшколага өөредилге соонда М. Ч. Достайның ол мөзүзү улам быжыгыттынган.

Ажылдаары-биле чоруткан кандыг-даа участокка М. Ч. Достай инициативачы болгаш чогаадыкчы ажылдап чораан. Ващкы, а оон дараазында Солчур болгаш Хандагайты школаларының директору тургаш, өзүп орар салгалды кижизидериниң херээнге бодунуң билиглерин бербишаан, хүндүткелди ол чедип алган.

1961 чылда М. Ч. Достайны партия ажылынга база катап дешпиткен. 1965 чылда Өвүрнүң коммунистери СЭКП райкомунуң ийиги секретарынга ону соңгааш, аңаа бедик бүзүрелди көргүскен. Бо албан-дужаалга тургаш, районда ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң сорулгаларын шиитпирлээринге ол идепкейлиг киржип келген. Төрээн чуртунуң мурнунга ачы-хавыяазы дээш М. Ч. Достай чазактың шаңналдары-биле шаңнаткан.

М. Ч. Достай дугайында чырыткылыг тураскаал бистиң чүректеривисте кезээде кадагалаттынар.

БӨЛҮК ЭШТЕРИ.

телевидение

МАРТ 10-ДА

МОСКВАДАН

17.50 — «Сцена мастерлери-биле ужуражылга». ССРЭ-ниң улустуң артизи Г. Чебан. 18.40 — Эфирде — «Аныяк назын», «Актан Кара далай чедир», «Ыраң чалгыгда». Телеочерк. 19.10 — Сөөлгү медээлер. 19.25 — М. Анчаров — «Хүнден хүнче». Телепьеса. 8-ки эге. «Октябрь, 11-де понедельник».

КЫЗЫЛДАН

20.35 — ССРЭ-ниң 50 чыл болганынга уткуштур. Тыва дылга дамчыдылга. 21.05 — Телемедээлер. 21.15 — «Экономиктиг билиглерни — бүгү ажылчы чоннарга». Дамчыдылга. 21.30 — Телемедээлер. 21.45 — Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

21.50 — Н. Чуковскийниң «Деңээс өглениишкин» деп рассказын ёзугаар тургускан уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүлгези. 23.00 — «Үе». Информастыг программа. 23.30—00.45 — концерт.

АГААР

Бөгүн республикага булуттаар, чагбас. Барыын угла-зывышкының хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы даглыг черлерге 0—5, өскелеринге 6—11 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Барыын угла-зывыштың хаттың дүргени секундада 3—7 метр чедер. Агаарның температуразы 8—10 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Улуг ынакшыл» 10, 11.45, 13.30, 15.17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Киночыынды 10. «Дайын болгаш тайбың» (4-кү кезээ) 15, «Өлүмнүг дайын» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Уругларга дириг-чуруктар 9.40, 15.10, «Дайын болгаш тайбың» (4-кү кезээ) 16.40, «Софья Грушко» 11.10, 13.10, 18.50, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Россия империязының дүжүлгезин азы база катап туттурбастар» (1-ги, 2-ги кезектери) 15, 17.35, 20.10 шактарда.

3 ай хуусаалыг штукатур-малярлар курузунга өөренир күзелдиг аныяктарны хүлээп алырын «Тыва тудуг» трест чарлап тур. Өөредилге комбинадынга хүлээп алганнарга баштайгы айда 64 рубль 64 копеек, ийиги айда 58 рубль 12 копеек, үшкү айында 37 рубль 20 копеек төлевирин төлеп бээр. Оон аңгыда кылган ажылының хемчээли-биле расценка ёзугаар төлевирин база бээр. Үш өөредилге комбинадынга 18 хардан өрү назылыгларны хүлээп алыр. Бот кижилерни ниити чурттаар чер-биле хандырар. Үш ай хуусаалыг курска кирерин күзээн аныяктарны Кызылдың Красноармейская кудумчузунда № 76 бажыңга (кадрлар килдизинге) хүннүң-не 4 шактан эгелеп келирин дыңнадып тур.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, хоочун ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барза 32-75 телефонче долгаар.
Солун неделяда 6 катап үнер
Тыва АССР-ның Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00258

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР

1925 чылдан үнделиаттынган [illegible]

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ.
МАРТ
11
СУББОТА
№ 59 (8827).
Өртээ 2 кап.

Ажыктыг шинчилел

ХАБАРОВСК. (СЭТА-ның корр). ССРЭ-ниң Медицина эртемнер академиязының Сибирь салбырының экспедициязы Уссурийск тайгадан Хабаровскиже эгип келген. Ай дургузунда эртемден эмчилер ындыг [illegible] билеткелчилериниң кадыының байдалының болгаш ону улам ыңай экижидериниң география айтырыгларын шинчилеп көрген. Ырак Чөөн чүктүн бойдус байдалдарында чаа кожуп келгенверчиниң акклиматизациязының болур-чогуур шинчилелдерин кылган.

Чурттуң чөөн талазында [illegible] белеткел үлетпүрүнүң медицина географиязының шинчилеп турар бөлүк специалистерни медицина эртемнериниң доктору Е. Г. Чулков баштап чорууп. Каш чылдарның дургузунда оон удуртулгазы-биле эртем экспедициялары Приамурьеның, Сахалинниң болгаш Камчатканың тайгаларынга чорупкан. Минералдыг суглары болгаш эмнээшкинге ужур-дузалыг малгаштарны илереткен ааа үндезилээш кадыкшылга черлерин организастаар.

ПЛАННЫ ХУУСАА БЕТИНДЕ

Тоску беш чылдың баштайгы чылы экономиканың болгаш культураның улуг чедиишкиннериниң, ажыл-агыйның бүгү адырларынга бурунгаарлаашкынның чылы болган. Совет кижилерниң чуртталга амыдыралы улам-на байлакшып, культуразы мага лыг бедип турар.

Бистиң улустуң мурнунга партияның болгаш чазактың салган сорулгаларын амыдыралга боттандырарынче, беш чылдың планын хуусаа бетинде күүседиринче чоннуң чогаадыкчы, чаартыкчы күжү углаткан. Тываның кодээ ишчилери эрткен чылын мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдеткен, пландан ажыр 3500 тонна сүттү, 2400 тонна эътти күрүнеге саткан.

Чедиишкиннерин быжыглавышаан, бо чылын оон-даа бедик көргүзүглүг болурунга малчыннар, кодээниң бүгү ажыл-ишчилери бүзүрелдиг. Совет Эвилелиниң аазарлыг 50 чыл оюн төлептиг уткуурунга улам сорук кирген ажылдап турар. Ажылдың бүдүнгүрү, продукцияның эки шынары дээш чарыш чер болганда калбарган.

Республиканың ажылчы чонунуң, ылангыя малчыннарның мурнунда бо чылын улуг сорулга салдынган. Малдың баш санын өстүрер, оон продуктулуун улам бедидер айтырыгны чедиишкинниг шиитпирлээвишаан, күрүнеге 25 муң тонна сүттү, 30,4 муң тонна эътти, 2880 тонна дүктү садарын социалистиг хүлээлгеде айытган. Ол бүгү сорулгаларны ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл байырлалынга уткуштур, декабрьның 25 бетинде чедиишкиннинг күүседирин аазаан.

Партийжи-организастыг болгаш политиктиг-кижизидилге ажылын экижиткениинден, үндүрген шиитпирниң, алган хүлээлгениң күүселдезинге хыналданы күштелдиргениинден бирги кварталдың план күүселдези чамдык черлерде чедиишкиннинг болуп турарын демдеглээри чугула. Тожунуң ажылчы чону эът болгаш сүт садарының квартал планын бир ай бурунгаар ырапта ажыр душкааган. Таңдының, Каа-Хемниң, Эрзинниң, Бии-Хемниң, Улуг-Хемниң ажыл-агыйларында бо талазы-биле ажыл база багай эвес.

Күрүне планын, алган хүлээлгезин чогуур өйүнде күүседири — ажыл-агый бүрүзүнге албан хоойлу болур. Удуртулганың кошкаандан, кижилер, малчыннар ортузунга организакчы ажылдың четпезинден чамдык черлерде байдал онза хожудап, республиканы аткаар тыртып турарын демдеглевес аргажок. Марттың эгезинде медээ бээргаар алырга: Тес-Хемниң ажыл-агыйлары кварталда эът садарын чүгле 13,8 хуу, сүт планын 45,5 хуу күүсеткен; Бай-Тайга эътти чүгле 38,6 хуу, сүттү 51,4 хуу чедирген. Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Өвүр районнарда байдал база четпес.

Моон уламындан республика сүт садарының квартал планын чүгле 63,6 хуу, эътти — 65,6 хуу күүсеткен ужурунда чедден пуду эвес болур турган. Планны, алган хүлээлгени чедиишкиннинг боттандырары — чылдың азы айның баштайгы хүннериниден эгелеп деңнеси, бедик темпилиг ажылдаарындан, чаңгызы — шуптузу, а шуптузу — чаңгызы дээш деминиг демисежиринден, ол бүгүнү билдилиг удуртуп башкарарындан хамааржыр.

Бир эвес чамдык районнарда амгы байдал ышкаш оожум темпилиг ажылдаар болза, бирги кварталдың эът болгаш сүт садарының планын күүседиринге ам-даа ийи айдан эвээш эвес үе негеттинер апаар дыр. Күрүнеге сүт садарының планы республикада амгы үеде эрткен чылдың бо үезинден 10 хуу куду, эът садары база хожудап турар.

Мындыг четпестерниң кол чылдагааны багай удуртулганың уржуунда, даандырган ажыл-херекке бот-харыысалганы бедиртпейн турарында. Ниитиниң малынга четчир чемсуурну белеткээр, таарымчалыг кажаа-турлагны хандырар айтырыгже кичээнгей кошкан. Моон уламындан чамдык Чөөн-Хемчик, Өвүр ышкаш районнарның ажыл-агыйларында малдың баш саны хоорап турар. Бо талазы-биле колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчулары, зооветеринария ажылдакчылары, ында партия, профэвилел организациялары, кодээ Совет күүскомнары четпес ажылдап келген.

Бир эвес чайгы семиртилгени, күскү болгаш кышкы одарладылгашкынны эки организаставас, ажаалда-чемгериигеже кичээнгей салбас болза, малдан элбек продукт алдынмас. Хүр чыл ашкан, күжү семис малдың продуктулуу-даа бедик, чаш төлү-даа бөткүр. Дүрген мандырчал болуруп ажылдың практиказы улам бадыткап турар. Ол ышкаш кажаа-турлагны экижидери, малчыннарның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды хандырары база чугула.

Ажыл-агый болгаш культура хөгжүлдезиниң талазы-биле амгы кол сорулгаларны СЭКП Төп Комитединиң ноябрь Пленумунуң доктаалында, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң үшкү сессиязының шиитпиринде тодаргай айыткан. Бо чылдың сорулгаларын чедиишкинниг боттандырары — тоску беш чылдың планын күүсединге чугула базым болурун ук документилерде онзалап демдеглээн. Район, ажыл-агый бүрүзү, бригада, ферма болгаш малчын бүрүзү күрүне планының, алган социалистиг хүлээлгезиниң чедиишкинниг күүселдези дээш демисежир херек.

Мал ажылының продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле сорулганы, ылангыя бирги квартал планын чедиишкинниг күүседиринге бисте аргалар бар, курлавырлар четчир. Бо талазы-биле малчыннарның бот-идепкейин, үнелиг саналын деткиири, чоннуң күжүн организастаары чугула. Эртемниң чедиишкиннерин, мурнакчы дуржулганы пропагандалаар, социалистиг чарышты үре-түңнелдиг калбартыр ужурлуг.

ТАРАА БҮДҮРЕРИН КӨВҮДЕДИР

Республиканың кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының хуралы

Дүүн, март 10-да, Кызылга Политиктиг чырдынышкын бажыңынга республиканың кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының хуралы болуп эрткен. Хуралдың ажылынга СЭКП райкомнарының секретарьлары, райкүскомнар даргалары, парткомнар секретарьлары, совхоз директорлары, колхоз даргалары болгаш республиканың ажыл-агый удуртукчулары киришкен. Хуралды СЭКП обкомунуң бирги секретары эш С. К. Тока ажыткан.

«Республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга тараа бүдүрерин улам көвүдедир дугайында» илеткелди Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы эш В. Е. Серяков хуралга кылган.

Хуралга чугаалашкан айтырыгның талазы-биле саналдарын солчуруңга даргазында эштер киришкен: СЭКП Кызыл хоорукомунуң бирги секретары эш В. Б. Добромыслов, Таңдыда кодээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги эш А. Г. Зарнавич, «Саян» совхозтуң директору эш В. П. Пащенко, СЭКП Бай-Хөл райкомунуң бирги секретары эш Н. П. Федоров, кодээ ажыл-агый министри эш Т. Т. Лаасол, СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары эш С. К. Буянды, Чөөн-Хемчик райкүскомунуң даргазы эш Б. Б. Чюдюк, мелиорация болгаш суг ажыл-агый министриниң оралакчызы эш Н. Я. Трусов, Барыын-Хемчик райкүскомунуң даргазы эш С. Т. Амырбит, «Тээли» совхозтуң директору эш О. Ч. Кара-Донгак.

Часкы хову ажылдарының белеткелиниң болгаш чорударының, а ол ышкаш мал ажылын улам ыңай хөгжүдериниң дугайында, февраль 4ка, СЭКП Төп Комитединге болуп эрткен СЭКП обкомнарының болгаш крайкомнарының бирги секретарьларының, Россия Федерациязының АССР-лериниң Министрлер Чөвүлелиниң даргаларының, крайкүскомнарының болгаш облкүскомнарының даргаларының чөвүлел хуралының шиитпиринге дүүштүр республиканың ажылчы чонунуң мурнунда амгы үеде тургустунган чугула сорулгаларның дугайын СЭКП обкомунуң бирги секретары эш С. К. Тока ук хуралга тодаргай-биле чугаалаан.

Планын ажыр күүсеткен

Тоску беш чылдың ийиги чылында алган социалистиг хүлээлгезин хуусаа бетинде күүседир дээш Терлиг-Хаяның мелгүн суу бүдүрүлгезиниң коллективи кызымак ажылдап турар. Бо чылдың эрткен ийи айының планныг онаалгазын 134 хуу күүсеткен. Продукцияны сайгарарының даалгазын 169 хуу боттандырган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылдың бо үезинге бодаарга дыка бедээн.

Бүдүрүлгениң ажыл-ишчилериниң ортузунга ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш чарыш калбарган. Оон мурнуку одуруунда чолаачылар Михаил Ламый, Иван Шубаров, экскаватор машинизи Валерий Болгутов болгаш өскелер-даа чоруп турар.

Ю. БАЙ-КАРА.

★

Оон ажылы чылдың кайы-даа өйүнде чымыштыг: чазын, күзүн тарылга, дүжүт ажаалдазы, кыжын, чайын мал чемин сөөртүрү, малчыннарга дузалажыры. Комсомолчу Сат Дадар-оол Чөөн-Хемчик районда СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң мурнакчы ишчилериниң бирээзи. Чолаачы мергежилин доктаамал бедидип, техниканы оваарымныг эдилеп чорууруңдан ол күш-ажылчы бедик көргүзүглерни чедип ап келген. Кодээ ажыл-агый чүъктерин сөөртүрүнүң ай, квартал планнарын Сат ажыр күүседип турар. Ол коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы. Эрткен беш чылдың даалгаларын күүсединге киирген салыышкыны дээш Төрээн чурт ону Ленинчи юбилей болгаш «Күш-ажылчы шылгарал дээш» медальдар-биле шаңнаан.

ЧУРУКТА: чолаачы Сат Дадар-оол.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

★

КҮШ-АЖЫЛЧЫ ДУЗАЛАЖЫЛГА

Материалдыг херекселдерни болгаш күжениишкиннерни мөөңнээни, совет улустарның бот-боттарынга ак сеткилдиг дузалажылгазы бүгү республикаларга бедик сайзыралдыг үлетпүрнү болгаш механизастаан улуг кодээ ажыл-агыйны тургузар арганы берген.

СЭТА-ның корреспондентилериниң чурттуң янзы-бүрү районнарындан чорудуп турар дыңнадыглары ооң бүзүрелдиг бадыткалы болуп турар.

УКРАИНА: Экии, Кузбасс!

Чоокта чаа Кузбасстың ажылчы чоннарының делегациязы Донбасска аалдап чораан. Ол ужуражылга үезинде ийи областың төлээлери ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга турасказтаан социалистиг чарыштың керээзинге ат салганнар. Чурттуң хөмүр-даш тывар ийи бассейнинин делегациялары баштайгы ужуражылгазының дөртен ажыг чыл мурнунда 1927 чылда Сибирьге эрттирген. Ынчан Украинаның шахтёрлары бир эштеринге белек кылдыр кызыл туг тудускаңнар.

Аңы-дуңмалышкы ийи республикаларның дагжылары аразында найыралын улам быжыглаан турарлар. Чижээ, Горловкада машина тудуунга Киров аттыг заводу Кузнецкиниң шахталарынга ажылдаар техниканы чорудуп келген. Горловкада кылган «2К-52» деп комбайн-биле Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Николай Путкарның бригадазы хөмүр-даш тывар ының эвээш эвес рекордтарын Сибирьге тургускан. Ждановта Ильич аттыг заводка кузбассчылар улуг оорун четтиргенин илередир дээш келген. Каш чыл мурнунда Барыын Сибирьге кан эиилдирер цехтиң ажылдар деп турда ааа ажылдаар специалистерни Украинага белеткээн. Украин өөредикчилерниң өөредии хилас барбаан: сибирьжилер чаа ажыткан агрегадының төлевилелин күчүзүн төс ай иштинде чедип алыр турган үш айда-ла чедип ап шыдаан.

— Чарыш турарының үр-дүнү өөредиикчилериниң болгаш дуржулгазы-биле эки чепсеглелин алдывыс — деп, делегацияның удуртукчузу Кемеровонуң область профэвилел чөвүлелиниң даргазы В. И. Ситников чугаалаан. — Он-он чылдар дургузунда улгаттынып келген найырал ССРЭ-ниң 50 чыл оюнга уткуштур төлептиг белекти кылырынга ийи областың ажылчы чоннарынга [illegible] бээри чугаажок.

Б. ГЕРЦЕНОВ

Донецк.

КАЗАХСТАН: «Электрилиг хем»

Чыл эгезиндек тура 500 миллион киловатт-шак электро-энергия Казахстандан кожазында аңы-дуңма республикаларже дамчыттынган. А 1972 чылдың төнчүзүнге чедир Казахстандан 2 чартык миллиард киловатт-шак электро-энергияны Алтай крайның, Омск областың, Мурнуу Уралдың, Кыргыс ССР-ниң улуг ажыл-агыйлары алыр. Бо дээрге 1913 чылда бүгү Россияның бүдүрүп үндүрүп турган электро-энергиязындан хөй энергия-дыр.

Амгы үеде Казахстан электро-энергия бүдүрериниң талазы-биле сайзыраңгай дээн республикаларның бирээзи апарган болгаш чурттакчы чонунуң кижи бүрүзүнге онаажыр алыр болза, ГФР, Франция база Италия дээн ышкаш бедик хөгжүлделиг чурттарны ажа берген. Казахстанга электрилиг энергетиканы Улуг Октябрьның соонда тургузуп эгелээн. Беш чыл мурнунда бүгү калбак девискээрде [illegible] ажылдап турган электри күжү бээр машиналарның ниити шыдалы амгы үениң чаңгыс локомотивинге деңнелдиг болуп турган. А «электричество» деп сөс Казахстанның чурттакчыларының дылынга белин чок чораан.

Баштайгы ГЭС-терни Ульба болгаш Громотуха деп даг хемнеринге тургускан. Оларның соолунде өске станцияларны туткан. Оларны Ленинградтың тускай эртемниглери төлевилээн. Неваның эриинде хоорайга ол станцияларга тургузар турбиналарны кылып үндүргүлээн. Амгы үеде Казахстанның экономиктиг улуг-улуг районнарында чаа-чаа өске электростанциялар эвээш эвес, оларда Россия федерациязынга, Украинага болгаш өске-даа республикаларга кылып үндүрген машина херекселдерни тургускулаан. Шаанда курут чыткан Мангышлак чартык ортулуу улуг [illegible] апарган. Ам үеде Казахстанга тургустуна бээр Экибастуз ГРЭС-тен чурттуң төп районнарынче кайгамчык улуг «электрилиг хем» шөйлү бээр.

Бөгүнгү Казахстан чүгле кожаларынга электро-энергия берип турар эвес, харын оларга энергетиканы сайзырадырынга дузалажып турар. Алма-Атаның инженерлери Кыргызта Атбаш ГЭС-ти төлевилээринге киришкен. Барыын Сибирьде Томь хемле гидробелдирни төлевилеп кылырынга база дузалажып турар.

В. ГАНЖА.

Алма-Ата.

ТУРКМЕНИЯ: Өннүктерниң дузазы

«Карабогазсульфат» комбинаттың продукциязын алыр 700 дугаар адресат картада бар апарган. Март айның эгезинде комбинаттың үнелиг продукциязы бишофитом чүдүрген «Инженер Белов» деп теплоход моон чорупкан. Оон чүъгүн Ферганаың азот заводу болгаш Куйбышев облазында Чапаевтиң химиктиг чемишчидилге заводу алыр.

Туркменияның сульфат бүдүрүкчүлери аңы-дуңма республикаларның чагыын хуусаа бетинде күүседир дээш бар күжүн салып, оларның дузазы-биле бүдүрүлгени калбартып турарлар. Комбинаттың продукциязын хөй-биле нетеп турар. Натрийниң сульфады ко_дуунда-ла шил болгаш саазын бүдүрүлгелеринге ажыглаттынар. Оон өске продукцияны (эпсомитти) алгы эттерде, кара металлдар эдилиирерде, кодээ ажыл-агый чемишчидилгезинге база херекээр.

Тудуп турар заводту ажыглаалга киирипкен соонда комбинаттың кол продукциязы — натрий сульфадын бүдүрүп үндүрери ийи катап улгадыр. Заводтуң тудуунга херегжээ хөй техника чурттуң янзы-бүрү булуңнарындан кээп турар. Агаар сордурар аппараттар Узбекистандан, буг үндүрер паштар, ыш сордурар херекселдер Россия Федерациязындан, электротехниктиг кезектер Армениядан келген. А суг-уң дузун ылгаар аппараттарны Украина чоруткан.

Сульфат заводунуң баштайгы эжээ бо чылын-на продукциязын берип эгелей бээр. А Пермьниң тускай эртемниглери чурттуң эң улуг заводтарының бирээзи болур бром заводунуң төлевилелин кылып эгелей берген. Карабогазгол оожум келир үеде плотина-биле дуглаптар, ынчангаш химиктиг шыгжамырның режимин таарыштырар арга бар апаар. Бо бүгүнү боттандырып чорудары аңы-дуңма республикаларның дузазынга даянып апаар.

Н. ЦУРА.

Бекдаш.

Часка хынамчалыг белеткенир

Хожудаашкынны чайладыр

Барыын-Хемчик районнуң колхоз, совхозтары тоску беш чылдың ийиги чылында тараа культураларының га бүрүзүнден 11,4 центнер, суггаттыг черлерден 14 центнер дүжүдүн, кукурузаның 150 центнер ногаан массазын, 80 центнер картофельди, 100 центнер ногааны болгаш 16 центнер чаңгыс чылдыг сиген_нерни өстүрер.

Мал чеминге 20.000 тонна бөдүүн чемни, оон иштинде 10000 тонна сигенни, 22300 тонна силосту белеткээр. 10660 га суггаттыг черге тараа болгаш мал чеми культураларын тарыыр.

Суггарылга буга_ларын чогуур өй-шаанда белеткээр болгаш 400 суггатчыларны өөредир, 6000 га черге часкы тарылганың эгезинде суггарылганы чорудар, 600 га черниң дажын, хараганын, чадаң үнүжүн аштаарын социалистиг хүлээлгезинде айыткан. Оон ажыл-херек кырынга чедиишкинниг күүселдези хамыктың мурнунда часкы тарылгага кайы хире белеткенип алганындан хамааржыр.

ТЕХНИКА СЕПТЕЛГЕЗИ. Март 1-де байдал-биле алырга, тракторлар септелгези 75,6 хуу күүсеттинген азы 28 трактор ам-даа септеттинмээн. Трактор аңдазыннарының септелгезин «Большевик» колхоз болгаш «Дон-Терезин» совхоз дооскан. «Барлык» совхозта 14, «Шекпээр» совхозта 8 трактор ам-даа септеттинмээн. Бо совхозтар Кызыл-Мажалыгта «Сельхозтехника» салбырынга септелир тракторларын чедирерин саададып турар. «Шекпээр» совхозтун ол салбырга септелге эрткен 3 тракторунуң септелгезин катап чорудар ужурга таварышкан. «Дон-Терезин» совхозтуң болуну септээн тракторларының шынары багай деп комиссия түңнел үндүрген.

ЧЕМИШЧИДИЛГЕ СӨӨРТҮЛГЕЗИ. Районнуң колхоз, совхозтары тараа шөлдеринче 11200 тонна одек төгер планын 57 хуу күүсеткен. «Шекпээр» совхоз март 1-ге чедир чаңгыс-даа тонна одек төкпээн. «Большевик» колхоз, «Барлык», «Дон-Терезин» совхозтар аваэп санныг одекти шөлдерде чедирген болза-даа, оон таратпаан. Районнуң ажыл-агыйлары шөлдерге 315 тонна минералдыг чемишчидилгени чедирерин күүсетпээн.

Оон кол чылдагааны чер ажылының культуразын бедидеринче колхоз, совхозтарның удуртукчулары, кол агрономнар кошкак кичээнгей салып, [illegible] хемчеглерни албайн турарында.

СУГГАРЫЛГАГА БЕЛЕТКЕЛ. [illegible] Барлык» совхозка болгаш «Большевик» колхозка бедик дүжүттүң салымын суггарылга шиитпирлээр. Бо ажыл-агыйлар тараа культураларының болгаш мал чеминиң бирээ 50 — 60 хуузун суггаттыг черлерге чорудар. [illegible] Барлыктың суггарылга системазының буга_лар дозүнде мынчага чедир довурак төктүнмээн, оон дозу дуй булуктаан.

Эрткен чылын Барлыктың буга дозун чогуур үезинде арттап албааның [illegible] бугаларже суг [illegible] суггарылганы [illegible] Барлыктың суггарылга системазының [illegible] Дон-Терезин № 1 каналын чогуур нежкоолонна (эш Бостников) болгаш «Барлык» совхозтуң, «Большевик» колхозтуң удурукчулары буга дозунуң булуун арттаар талазы-биле сонгаарладыышкын чокка шиитпирлиг хемчеглерни ап чорутпас болза, эрткен чылдың четпестери катаптап болур байдал база катап тургустунган. Суггарыкчыларның звенолары четчелен тургузарын, оларны өөредирин ажыл-агыйларда мынчага чедир эгелевээн четпес.

УРЕЗИН БЕЛЕТКЕЛИ. Урезин шынарын хыннаар лабораторияның чыынды түңнелиниң илередиин бээргаар алырга «Барлык» совхозта 3270, «Дон-Терезинде» — 1500 «Шекпээрде» — 3870, «Большевик» колхозта — 4100 центнер тараа культураларының урезиннери үнүүчел шынарынга чедир ажылдап кылбаан. «Большевик» колхозта 8 тонна кызыл-тас, 42 тонна арбай урезини ам-даа чок.

Районнуң [illegible] картофель урезини-биле 46 хуу хандыртынган. Оон иштинде «Барлык» совхозту — 44,2 хуу, «Шекпээрнии» — 32 хуу, «Большевик» колхозтуу — 46 хуу. Эрткен чылын шак-ла ындыг байдалдыг турган, картофель урезинин чогуур үезинде тыптынып албайн, агротехниктиг хуусааны барымдаалавайн, орайтап олурганының түңнелинде күзүн картофельден ам-не куду дүжүттү алган. Кайы-даа ажыл-агыйлар мынчага дээр урезин хоранналдарын эгелевээн болгаш орта тускай хептерлиг ажылдаар кижилерни белеткеп албаан.

Часкы баштайгы айы марта районнуң девискээринге хар эрте ээп эгелээн. Барыын-Хемчикке апрель 10-дан орай эвесте шык базырлыышкынын эгелеп болур. Санныг хонуктар билдиртпейн эрте бээр, а чедир кылдынмаан ажылдар ам-даа хөй.

Тоску беш чылдың ийиги чылында-ла алган социалистиг хүлээлгелерни чедиишкинниг боттандырар төлээде барыын-хемчиктилер күжениишкинин ажылдавас болза, хоржок, хожудаашкынны шиитпирлиг чайладыр талазы-биле деңнелдиг хемчеглерни партия, совет органнар болгаш ажыл-агый [illegible].

Т. ТАЛГАНЧИК.

«Шынның» корр.

ЛЕНИНГРАД. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг металл заводунуң коллективи ода_ага-биле ажылдаар электростанцияларга тургузар 500 болгаш 800 муң киловатт күчүлүг турбина агрегаттарны калбаа-биле бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип ап турар. Техниктиг болгаш камналга параметрлер талазы-биле ындыг турбиналарга деңнежир чүве делегейде чок.

Ам бүдүрүлгеде 500 муң киловатт күчүлүг турбинаны чыып эртеп турар. Ол турбинаны ГДР-ниң энергетиктеринге чорудуп бээр дээн.

ЧУРУКТА: ГДР-же чорудар 500 муң киловатт күчүлүг турбинаның чавыс базыышкынының роторун эртеп турары.

И. ФЕДОТОВТУҢ фотозу (СЭТА-ның фотохроникаазы).

Чер—бистиң байлаавыстың үндезини

ЧЕМИШЧИДИЛГЕНИҢ АЖЫКТЫЫН БЕДИДЕР

ЧААГАЙ ДҮЖҮТТҮ доктаамал алырының бир чүгула чүүлү болза чемишчидилгени чөп ажыглаары болур. Тываның хөрзүн-довурааның чемиштиг чоруу шинтизи-биле куду болганда, чемишчидилгени ажыглаары кончуг чугула болуп турар. Ынчаарга чер ажылының культуразын бедитпейн, хову ажылдарын доктаамал таарымчалыг үезинде чорутпайн, бок үнүштер-биле демисешпейн турган, чемишчидилгени ажыглаашдаа эки түңнел алыр дээр болза, шын эвес.

Республиканың барык-ла бүгү районнарынга чер күзүн эрте-ле доңуп каар, чазын орай эрир чоруу хөрзүнде микроорганизмнерниң өзүн хогжүүрүнге база азот, фосфор дээш ышкаш чемиштиг чүүлдерниң тыптырынга кончуг шаптыктыг. Тываның хөрзүн тургузуун шинчилеп көргени-биле алырга, ында фосфорнуң бары ортумак болгаш ортумактан куду, а калий элээн элбек болуп турар. Ынчангаш чемишчидилгени бисте ажыглаары шуут эргежок чугула дээрзин үстүнде фактылар херечилеп турар-дыр.

Сөөлгү чылдарда республикаже минералдыг чемишчидилгени сөөртүрү элээн көвүдээн. 1969 чылда бистиң колхоз, совхозтарывыс 3860 тонна чемишчидилгени азы бир гектарга-ла он ийи килограммны ажыглаан турган болза, эрткен чылын ол көргүзүг ийи катап улгаткан. Бир эвес 1969 чылда ажыл-агыйлар колдуунда азоттуг чемишчидилгени ап турган болза, сөөлгү ийи чылда азотка бодаарга, эң-не чогумчалыг суперфосфатты дөрт катап хөйнү ажыглап турар апарган. Минералдыг чемишчидилгениң ажыктыын билир болгаш, «Саян», «Межегей» совхозтар, «Революцияның чалбыыжы» колхоз ону чыл бүрүде биддилиг ажыглааш, кожазы ажыл-агыйлардан дээре дүжүттү ап турары чажыт эвес-ле болгай. Агаарбойдус эрткен чылын кончуг таарымча чок болзажок, «Саян» совхоз бир гектардан-на ортумаа-биле 9,2 центнер дүжүттү алган, а ооң-биле барык дөмей байдалдыг «Өөк» совхоз чүгле 7 центнерни алган. «Революцияның чалбыыжы» колхоз биле «Россия» совхозтуң тарылга шөлү шуут кожа болгаш бир дөмей. Ынчалза-даа оларның алган дүжүдү ийи аңгы — «Россия» совхоз 2,2 центнер эвээшти алган. Бо сап-чурагайлар болза, агротехниканың мурнакчы аргаларын-биле холбап турган, чемишчидилгени биддилиг ажыглаарының ажыктыын көргүзүп турар-дыр.

Чемишчидилгени кава, кандыг черге, кайы хирени ажыглаарының дугайында бистиң лабораториявыс хөй санныг дуржулгаларны чорутткан. Чайын андарган черге кызыл-тасты тарырда, суперфосфатты кады чажарга улуг ажыктыы практикадан көзүлген.

«Революцияның чалбыыжы» колхозтуң тарылга шөлүнүң хөрзүнүнде фосфор өске черлерге бодаарга, элээн хөй. Ынчаарга «Скала» сорттуг кызыл-тасты бир гектарынга-ла 40 килограмм суперфосфат чашкан шөлге тарырга, чемишчидилге ажыглаваан шөлдээзинден 5,3 центнер хөй дүжүттү бээр болган.

«Межегей» совхоз хөй фосфорлуг, чайын андарган черге суперфосфатты токкеш, аңаа «Саратовская-29» деп кызыл-тасты тарааш, чемишчитпээн шөлдээзинге бодаарга, 2,4 центнер дүжүттү хөйнү алган.

СУГГАТТЫГ ЧЕРГЕ чемишчидилгени ыяап-ла ажыглаар херек. Бистиң чамдык ажыл-агыйларывыстың суггаттыг участоктарлан безин чавыс дүжүт ап турарының чылдагааны чемишчидилгени ажыглаваанында деп шуут чугаалаар херек. Маңаа бадыткал кылдыр «Элегес» совхозту ап көрээли. Ол ажыл-агыйның девискээринде тарылга шөлү кызыл довурактыг, ында калий эвээш, а азоттуң бары ортумак хемчээлдиг. Бир гектарга-ла 40 килограмм суперфосфатты чашкаш, өске участоктарнындан 2,3 центнер хөйнү, а бир участоктуң бир гектарынга-ла азотту 130 килограммны, бир-бир килограмм фосфорну болгаш калийни ажыглааш, 4,4 центнер хөй дүжүттү алган. Ынчангаш бир гектардан-на 16 рубль арыг орулганы алган-дыр. Суггаттыг черни ыяап-ла чемишчидериниң ажык-дуазы үстүнде чижектен илдең ышкажыл.

Чемиштиг чүүлдерни ажыглаары хөрзүннүң механиктиг составындан, органиктиг бүдүмелдерниң кайы хире барындан шуут хамааржыр. Маңаа бадыткал кылдыр дараазында чүүлдерни көрээлиңер. «Межегей» совхозтуң Кара-Булуң салбырында органиктиг чүүлдер хөй, кара хөрзүннүг бир гектар черге-ле 40 килограмм суперфосфатты чажып ажыглаанындан немелде дүжүт «Элегес» совхозтуң органиктиг чүүлдер ховар, ынчалза-даа суггаттыг черлерге ол-ла хире чемишчидилгени чажып тараан участогундан 1,5 катап хөй болган. Чүге дизе, ийи совхозтуң ол участоктарында хөрзүннүң составы ийи аңгы-ла болгай. Ынчангаш органиктиг чүүлдер эвээш хөрзүнге чемишчидилгени бир гектарга-ла 30—40 тонна онаажыр кылдыр чажып ажыглаар херек. Ирииди өдекти чашкан черге минералдыг чемишчидилгениң ажыктыы ийи катап улгадыр. Кедээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының медээзи-биле алырга, 1969—1971 чылдарда суггаттыг шөлдерниң бир газынга-ла 45 килограмм азоттуг, 60 килограмм фосфорлуг база 45 килограмм калийлиг чемишчидилгени меде шөлүнге токкеш, үш чыл дургузунда бир гектардан-на 16,6 центнер дүжүттү немей ап турган, а ол-ла чемишчидилгениң кырынга бир гага онаажтыр 20 тонна инек өдээн чашкаш, дүжүттү 30,2 центнер чедир көвүдеткен. Чүгле өдекти бир гектарга 40 тоннаны чажып ажыглаарга, дүжүт 49 хуу немежир-дир. Эң-не хөй суггаттыг шөлге меде тарыыр «Элегес» совхоз ирииди өдектиң ол шыпарынче кичээнгей салбазындан, мелениң бир гектардан дүжүдү 18 центнерден көвүдевейн турар. Бо ажыл-агый чылда 600 тонна минералдыг чемишчидилгени сөөртүп ап турар, ону органиктиг чемишчидилге-биле кады чажар болза, дүжүттү көвүдедириниң улуг аргазы бар.

1971 чылда ол ажыл-агый меде тарыыр шөлүнге 156 тонна минералдыг чемишчидилге чашкан хирезинде, ооң дүжүттү чаңгыс чылдыг сигеннерден ылгалбааны таварылга эвес, бир эвес өдекти база катап чашкан болза, байдал кончуг өске турар ийик. Хөй чылдыг сигенни тарып өстүреринге совхозтуң агрономнарының шак ындыг чорууну ажыл-агыйжы эвези болгаш харын-даа ажылып эки билбези деп санаар херек.

ЧЕМИШТИГ ЧҮҮЛДЕРНИ хереглээриниң талазы-биле үнүште ийи үе-чаа бар. Бир эвес үнүш чаа-ла баш тырттып үнүп эгелеп турда, кайы-бир элементиниң четпези ооң оон соңгааргы өзүлдезинге кончуг салдарлыг. Чайын андарган черге азот база хөй чыылган болганда, аңаа тарааны чажып турар үеде суперфосфатты ажыглаарга, кызыл-тас 8—12 хонук эрте бышкар болур. Бо чорукту үнүштүң өзүп үнер эге үезинде хөрзүнүң температуразы чавыс болуп турар тайга чоогу зонаның ажыл-агыйлары өөренип көөр болза эки.

Кукуруза болза, мал чеминге хереглээр кол үнүштерниң бирээзи болгай. Ынчангаш ооң дүжүткүрүн бедидери малга быжыг чем баазазын тургузарынга улуг рольдуг. Суггат чок черге кукуруза тарырда, бир гектарга онаажтыр алдан-алдан килограмм азотту болгаш фосфорну база 15—20 тонна органиктиг чемишчидилгени чажар болза, таарымчалыг. А суггаттыг шөлче тозан-тозан килограмм азотту, фосфорну болгаш калий-биле кады 20—40 тонна ирииди өдекти чажар херек. Чемишчидилгени ажыглаары чүгле дүжүттү бедидеринге эвес, харын ооң шынарын экижидеринге кончуг ажыктыг.

«Межегей» совхозка силос кылыр кукурузаны тарырда бир центнер аммиак селитразын база 50 килограмм суперфосфатты ажыглаанындан бир килограмм силос массазынга протеин 8,6 грамм, каратин 21 миллиграмм, фосфор ийи катап көвүдээн, а чем единицазы 0,09 турганындан 0,17 чедир көвүдээн. Янзы-бүрү культураларга чажар чемишчидилгениң хемчээлинден, хуусаазындан база аргазындан аңгыда, оларны кандыг принцип-биле ажыглаарын барымдаалаар херек. Оларның бирээзи болза хөрзүннү эвес, а үнүштү чемишчидер деп дүрүм-дүр. Ол чүү дээрге, чемишчидилгени үнүш шуптузун сиңирип алзын дээш, таарыштыр чажары. Ынчангаш чамдык ажыл-агыйлар чемиштиг чүүлдерни үрезин-биле кады чаштырып турары таварылга эвес.

База бир ындыг чижек: хөрзүнде бар азоттуң ол хемчээли бир гектардан-на 10 центнер дүжүттү, а өске факторларны көөрге, үжен центнерни ап болур болза-даа, ооң дүжүт дөмей-ле он центнерден ашпас. Минералдыг чемишчидилгени боктуг шөлге шуут чажып болбас, чүге дээрге ол чемишчидилге тарааның эвес, харын-даа бок үнүштүң өзеринге дөгүм болур.

1970 чылда республиканың агрохимиктиг лабораториязы «Межегей» совхозка гербицид-биле болбаазырадып, богун аштаан шөлге хыналда кылырга, ооң бир гектарындан-на 11,2 центнер дүжүт үнген, а ол арганы ажыглаваан участоктардан чүгле сес центнер болган. Ынчангаш совхоз 800 гектар шөлден 2500 центнер дүжүттү чедир албаан.

Бо беш чыл планында тараа болгаш өске-даа кедээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүн бедидер, планныг даалгаларны күүседир дизе, дүжүтке салдарлыг бүгү-ле чүүлдерни өөренип көөрү чугула.

Чемишчидилгениң дүжүтке аажок ажыктыын билир хирезинде, дыка хөй ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш агрономнары чаагай дүжүттү алырының ол аргазынче кичээнгей салбас, чемишчидилгени ажыглавайн, ону харын-даа үреп, каража-когаралга чедирип турар таварылгалар бар.

1971 чылда республика 1500 тонна минералдыг чемишчидилгени чедир ажыглаваан, ону апаа-ла «үүжелеп» алган. Эң-не эвээш дүжүттү ап турар Барыын-Хемчикте 360, Улуг-Хемде 700 тонна чемишчидилгени ажыглаваан. Чемишчидилгени ажыглап турарывыс база-ла четпес. Чижээ, Барыын-Хемчик район эрткен чылын өдек сөөртүп, төгериниң планын 53, Кызыл хоорайның ажыл-агыйлары 78 хуу күүсеткен. Агрохимиктиг лабораторияның шинчилээни-биле алырга, үстүнде адааныс бо черлерде хөрзүннүң 93 хуузунда ирииди кончуг эвээш болган, ынчангаш ындыг довурактыг шөлдерге чүгле минералдыг чемишчидилгени токкеш, оон канчап чаагай дүжүт манаар боор?

Республиканың барык бүгү ажыл-агыйлары өдекти болук, кадагалаарының чурумун сагывайн турар. Ону бичии оваалап каар болганда, дүрген куруп, чемиштиг чүүлдери [illegible]

[illegible]

Д. СЕРЯКОВА,
Республиканың агрохимиктиг лабораториязының директору.

Эки кижилер дугайында

РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Бичии-Уруг Лопсановна Ондар Хөр-Тайга сес чыл школазында башкылап турар. Ооң башкылап турары беделтек класының өөредии эки. Уруглар бижиин, кончуг билир апарган.

ЧУРУКТА: башкы Бичии-Уруг Ондарның кыдырааштар хынап олурары.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Садыгжы өг-бүле

Садыг алыкчыларга ээлдек-ээлек болуру, оларның негелдезин хандырып, садыгның ниити культуразын бедидери дээрге харысалгалыг ажыл.

Киш-оол Чульдумович-биле Валентина Донгактар 1971 чылда Кызылдың садыг училищезин дооскаш, Баян-Талага ажылдай бергеннер. Аныяк садыгжылар теория кырынга өөренген билиглерин садыглаашкынның нарын аргаларынга ажыглап билирин көргүскен.

Бистиң Баян-Тала суурнуң аъш-чемниң болгаш үлетпүр бараанарының холушкак магазини бар. Бо магазинде бараанарның ассортиментилери элбек. Магазин арыг-шевер. Донгактар чоннуң чагыгларын тускай кыдыраашка бижээш районнуң төп складындан бараанарны шилип ап турар.

Олар 1971 чылда ал санында бедик көргүзүглүг ажылдааш, бараан саарылгазының планын 106 хуу күүсеткеш, районнуң садыг бүдүрүлгелериниң аразында социалистиг чарышка ийиги черни алган. Донгактар чон-биле болгаш лавкалыг комиссияның кежигүннери-биле быжыг харылзаалыг. Аныяк садыгжылар кызымаккай ажылдавышаан, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип турар. Донгак Киш-оол чүгле Баян-Талада эвес, а районда ыраак шыдыраачыларының бирээзи. Аныяк шыдыраачыларны өөредири-биле шыдыраа бөлгүмүн удуртурун аңаа дааскан. Валентина бот-тывынгыр урам чүүлдүң идепкейлиг киржикчизи.

В. ТЕВЕР-ООЛ.

Чөөн-Хемчик район.

ЁЗУЛУГ ЭШ

Эрзинде чолаачылар хөй. Оларның бирээзи мээң кожам Аракчаа. Ооң бажыңындан хүннүң кайы-даа үезинде черле кижи үзүлбес. Эки аъткa ээ хөй, эки кижиге эш хөй дээри ышкаш, тыва улустуң үлегер чугаазы дорт-ла сөглээн ийин. Норбу Тооевич-биле өңнүктер бис. Ону назы-хар талазы-биле алырга, чаа-ла үжен хар четкен. Мага-боду улуг, шыырак кижи.

Ооң бичии оолдаргылааштыр, чүрбештей таартып алган дыдырашпынаар бажының дүгү олуруп, турарга, хатка чүве дег, чайгаар-ла саглаңнайны бээр. Ооң арнындан чазык хүлүмзүрүг ыравас. Ол дээрге, совет үениң кижизиниң аас-кежиктиг амыдыралынга өөрүшкү-маңнайы, келир үеже бүзүрелдиг көрген күзел-соруу-дур.

Норбу Тооевич үш алышкының ортуну. Угбазы Ыраат Нарында хөйжү, дуңмазы Саара районнуң шериг комиссариадында бухгалтер, иези улуг уруунуң мал кадарын ажаар ажылынга дузалажып турар.

Чолаачы өннүүмнүң күш-ажылчы намдары Нарынның алдын ургайынга эгелээн. Чоорту ажылга дадыгып, адазының ёзулуг дузалакчызы болу берген. Нарынга эге школага өөренип турган үезинде безин дыштанылгаларын ол халас эрттирбейн, бирде колхозка, бирде ол черге ажылдап келген чер шинчилээр партияга ажылдап, улузунга дузалыг кижи болуп өскен.

Школа доозуп, эр болуп өзүп, шериг албанынга келдирти берген. Аңаа чолаачыга өөренип алгаш келгеш, районнуң ыяш ажыл-агый черинге чолаачылай бергеш, ол ажылынга турумчуп, амдыгаа чедир ында ажылдавышаан. Ажылынга кызымак дээш өртектиг белектер, хүндүлел болгаш мактал бижиктер-биле хөй катап шаңнаткан. Ооң чуруу коллективниң хүндүлел самбыразындан дүжүп көрбээн.

Чолаачы — харысаалгалыг мергежил. Ооң дугайында чугаа ындыг таварылгадан безин эгелээр. Күстүң бир-ле бүргеглээр, соок сырын хадып турар хүнүнде кожам-биле Эрзин — Кызыл аразының узак оруунга чоруп орган бис. Орук кыдыында машина тур, ооң чолаачызы дугуй үрдүрүп турган. Эжим машиназын олче ээй тырткаш, доктааткаш, ол чолаачының дугуюун боду үрдүрүп, аажок дузалажы-ла берди.

Аракчаа тургаш:

— Ай салыптар бис бе?— деп айтырды.

Ол чолаачы чалгаараан, шылагзынган хевир-биле:

— Ча, хевээр үрдүрүпкей-аан — диди.

Алыс хынамчалыг ажылдап билир, эдилээн техниказынга камныг болгаш чолаачым:

— Дедир салып алырга, машинаның тырттары багай чүве—дээш, дугуйну боду аай салып берди. Ооң-биле демнежип тургаш, демги кошкаан дугуйну саадавайн-даа дартайты үрдүрүптүлер

Оруувус уламчылаптывыс. Шаптыкка таварышкан эш-өөрүнге азы аңаа таныш-даа, таныш эвес-даа кижилерге ооң дуза чедирериңге ындыг сагыш-човангыр. бичe сеткилдиин магадап, ооң эш-өөрүнүң хөйү чогум-на ында-дыр эвеспе оң деп бодап чордум. Орукка машиназы үрелгеш, сентеттиниң чыткан эжин бастырып ааты дег дүште чок таварып эрте бээр доңгун сеткилдиг чолаачылар чоругдаары чажыт эвес-ле болгай.

Орук узак, төнчү чок-даа ышкаш. Чугаа эреп, чолаачымдан сонуурган айтырдым:

— Сапаар болза, чеже километр ырак оруктү эрткев ирги силер?

Аът дыныв шеле туткан ышкаш, машиназын ол оожумнадып, тавааp чугаалап эгеледи.

— Хөй-ле боор оң. Ужу-кыдыы көзүлбес делгем ховуларлыг акы-дуңма Моол чурту-биле кожалашкан бистиң Эрзинниң төвүнден эгелээш, меңги харлыг бедиктерлиг Мөңгүн-Тайга, ваймысылыг Кызыл чедир барбаан, чорбаан черим чок болду.

Кезек ыыт чок чорааш, ырак оруктуң аялгазы ындыдыр амгы үениң бир кожамының ол оожум, ындынныг бадыра берди. Чер-черде бештерээн, вентерептей кожамык болза-даа, хевилиг ховуларның оглу мен дижип, ол узун, суун ыылдыр, узунун чок базырып чорда, ооң аялгазы өске районнарда ырлап турарындан ылгалдыын эскерип, ырның сөзү дөмей-даа болза, ооң аялгазы чер-черниң аайы-биле ылгалдыын билип чордум. Чолаачы оол ындай, аас-кежиктиг амыдыралының, ынаныштыг өг-бүлезиниң, төнмес-батпас ырак-узак оруктар дугайында хоглуг ырларын ындыызыныыр ырлап чораан.

Ырак-узак черлерге чорааш, чолаачы кижи чүңү болбазызыл, кандыг чүве таварышпазыл?! Өөрүшкүнү хайындырар, муңгарал-кударалды алаактырар чүве эки ырлар-ла болгай. Даң адып, чер чырып орда, Эрзин суурунуска ээп келгеш бис.

Дугуй ийи төнчү чок дээрге ышкаш, Норбу Тооевичиниң ак сеткилдиг ажыл-ижи уламчылавышаан. Ооң өөнче чүгле арга-дуржулга солчур дээн чолаачылар эвес, өрта кандыг-даа херектиг кижилер келир. Ол найырала шынты, чугаакыр эш, төлептиг ада, бодуун, эскет чок ишни. Ооң өөнүң ишти Чечена Сергеевна Эрзин ортумак школазында эге класстар башкылап ажылдап турар. Олар үш оолдуг, ийиги уруглар садында. Бодум кожаларым болгаш ол чаштарны эки билир мен: адазын дөзээн, кончуг шимчеңгир, эрес оолдар. Кудумчу, квартал азы школачылар концерттери болганда Сарыг-оол биле Багай-оол алышкылар ырлап, шүлүк чугаалап, а Арсений танцы теп турда, көрүкчүлер дыка сонуургап, чаптаар.

Найыралдыг, аас-кежиктиг өг-бүлеге хөй-хөй өөрүшкүлерни күзээли.

К. АНАЙ-ООЛ.

Эрзин

ЧАСКЫ ТАРЫЛГАГА УТКУШТУР

ХҮНДҮТКЕЛДИГ

Адыя Кудурукович Тактаалды Каа-Хемниң Бүрен-Бай-Хаак суурнуң чурттакчылары ооң ак сеткилдиг күш-ажылы дээш мактап, хүндүлээр. Ол бистиң ажыл-агыйга 1948 чылда-ла 14 харлыындан эгелеп ажылдаан. Баштайгы тракторист өөрүнүң машина-техника башкарып турарын шиитинде сонуургап, адаарган боданыр турган. Чамдыкта оларның кайы бирээзи сонуургаачал оолду тракторунуң кырынга олуртупкан тургузаар. Ынчап ооң өөрүшкүзү арнындан илдең апаар.

1953 чылда Адыяны Сарыг-Сеп МТС-тиң трактористер курузунче өөредип чорутткан. Ол-ла чылын трактор башкарар эргени алгаш бөгүнге чедир эш Тактал төрээн суурунда ажылдап турар. Амгы үеде ол дээрге механизатор мергежилге үлегерлиг кижи апарган. Ол кандыг-даа даалганы ак сеткилдиг күүседир. Чазын боорга трапторга олурупкаш чер андарып, тараа чаштырар, чайын чер чардырар, үнген дүжүт ажаар, күзүн комбайн башкарып, тараа ажаажыр.

Кышкы үеде сеепелгеге турупканда Адыя Кудурукович ышкаш бүзүрелдиг мотор сеептер кижи ажыл-агыйда ховар. Ол боду үлегерлиг ажылдавышаан, эш-өөрүнге арга-дуржулгазын дамчыдып чанчыккан.

Эш Тактал бо хүннерде «Бүрен» совхозтуң малчын кодааннарынга мал чеми сөөртүп чедирип турар. Бо ажылга база-ла ол идепкейлиг чоруун көргүзүп турар.

Е. ПАЗДЕРИН.

• • •

ТӨЛЕПТИГ

Василий Ыналшын дугайында чурттакчылар ынча дижирлер. Ол оңгу классты доозкан шериг албаның эрт-тирип эгтанган. Оон 1963 чылда халашкаш төрээн черин Каа-Хемниң Кок-Хаакка чанып келген. 1964 чылда Кызылга механизатор мергежилдин чедип алган.

Техника-биле ажылдаарынга чүткүлдүг аныяк эр та чеже гектар черни чарган, илиртеп, чаштырган, тараазын ажаап алган кижи. Ооң ажылынга чүткүлдүүн ийи-ле чижек көргүзүп турар. 1970 чылда Василий ДТ-75 маркалыг трактор-биле чымчак черже шивичидерге 1368 га, а 1971 чылдың 11 айларында—1485 га черни андарган.

Макталга төлептиг механизаторнуң хорээн В. И. Лениниң төрүттүнгениниден бээр 100 чыл болган оюнуң юбилейлиг медалы каастап турар болгаш колхоз баштаар черин иниң хөй удаа берген шаңналдары ооң кызымаккай күш-ажылының херечизи. Ол амгы үеде сеепелгеге киржип каапкаш, мал чеми сөөртүлгезинде ажылдап турар.

В. МАНДЫТ.

• • •

ТАРЫЛГА БЕТИНДЕ КЫЛЗА...

Улуг-Хем районда «Х Улуг хурал» колхозтуң тараажылары бо чылдың бедик дүжүдүн өстүрүп алырда, баш удур тарыылга эгелээр бетинде кылып алыр чогуур соңгаарлатпас ажылдары бар болуп турар. Улуг-Хем дожу чиглээлекте Кара-Тал суурнуң адаанда хову кажазын тараажы мал кирбес кылдыр тудуп алза эки. Чүге дизе, эрткен чылын суурнуң хууда малындан колхозка улуг когарал болган чүве. Чеже-даа кадарчы тургузуп кааргa тараажы кирген мал адыртпас боор чораан. Оон ындай бистиң артель суггаттыг черлерни ажыглап болур аргалары бар. Ниитизи-биле 11 суггарылга бугазының ажыглалын чогумчутса чогуур. Амгы үеде Сарыг-Булунда, Дыттыг-Арыгда, Алдыы-Шынаада буга оөштериниң булуун аштаар, эриилекте доозуп, довурактаар болза эки.

К. ОНДУП-ООЛ.

Малчыннарга дуза

Мугур-Аксы суурнуң ажылчын, албан-хаакчылары кожазы «Малчын» колхозтуң малчыннарынга дузаны үргүлчү көргүзүп келген. Чоокта чаа бир дыштаныр хүнде шефчилер № 1, 2 бригаданың малчыннарынга барып, малгаа адаан коптарган.

Шефке харылзаа конторазы, райпо, райкүүском коллективтери организастыг чоруун көргүскен.

В. КАРА-ООЛ.

Эде көрзе

Шагаан-Арыг АТБ-зиниң автобустары районнуң суурларынче соңгут-мурнуг чоруп, аргыжылганы экижидип турарынга ажыктыг чоп-ооруп турар. Ажылды улам экижидип, хандырылганың культуразын бедидерин партия болгаш чазак чугуадаан айтып турар болгай. Ону удуртулга болдуруп, суурлар аразынып маршруттары кижилерге кайы хире таарымчалыгыл дээрзин база үргүлчү өөренип көөрү, херек апарганда, расписаниени улам таарымчалыг кылдыр тургузары чугула. Чижээ, бистиң Ак-Туругга автобус хүнде 2 катап кээр. Эртен келгеш, дедир эгеп автобус Шагаан-Арыгга 12 шак четкеп турда келир, оон дедир 14 шак 30 минутада (Тываның шагы-биле) Ак-Туругже чорупар.

Суурлар аразынга чугула чорук кижилерни-ле аргыжып чоруур болгай. Аңаа-ла ай-дедир тутсуп турар хостуг кижилер кайда боор. Ынчангаш Шагаан-Арыгга херек бүдүрүп алырынга 1 шак 30 минута (1—2 шак—дүштеки чапсар) барык-ла четпес ийин. Ийиги рейстиң арай соңнадыр чорударын өөренип көөрүн АТБ-ден дилеп бис.

М. ДАДАР-ООЛ.

МОСКВА. «Нефтеприбор» заводтуң коллективи пешеадерни доозкан соонда сап башкыныылг чаа сейсморазведка станцияларының баштайгы бөлүүн бүдүрүп үндүрерин эгелээн. Бо аппаратураны нефтини болгаш газты дилеп тыварынга калбаа-биле ажыглаар.

Солагай талазында чурукта: геофизика аппаратуразынга ажыглаар ылаптыг приборларны чыып эптээр талазы-биле коммунистиг күш-ажылдың участогу.

Оң талазында чурукта: инженер-конструктор А. П. Чуванов (солагай талазында) биле таарыштырыкчы Я. Х. Гильфанов «ССЦ-2» дээр сейсмостанцияны ажылдадып хынап турар.

Б. ТРЕПЕТОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохроиказы).

Документилер херечилеп турар

Революцияның Төп музейинде ЧАА ДЕЛГИИРЛЕР

«Бистер, тараачыннар, РСФСР чок болза амыдырап шыдавазывысты медеглеп тур бис. Ынчангаш Азербайджанның болгаш бүгү Закавказьениң дээди эрге-чагыргаларын РСФСР-биле каттыжарының идеязын дүрген-не боттандырып чорударын диледи тур бис...»

Ол — Азербайджанга турган Кюрдамир можунуң тараачыннарының нийти хуралынга чаңгыс үн-биле хүлээп алган резолюциязындан одуруглар-дыр. Протоколда айыткаиы ёзугаар 1922 чылдың сентябрь 3-те болган ол хуралга ынчан 900 чедир турар тараачыннар олурушкан. Ынчаарда оларның кижи бүрүзү ол шакта боттарының Россия-биле каттыжар дээн улуг күзелин болгаш сорулгазын ажыы-биле илереткеннер.

Төөгүнүң үнүн, бистиң улустарның үнүн илереткен ындыг документилерни күрүне архивтеринде чежени кадагалап турар дээр силер! Чартык чүс чыл дургузунда протоколдуң арыннары эргиирип; үжүктер балалып-даа эгелээн болза, «РСФСР чокка амыдырап шыдавас бис...» дээн сөстер шаандагызы ышкаш, улуг чаагайы-биле чаңгыланамышаан.

Ол документиниң фотохоолгазы Совет Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чылынга тураскаадкан делгелгеге аң үнелиг чүүл боол көргүстүнер. Ону амгы үеде ССРЭ-ниң революцияның Төп музейи белеткеп турар.

Музейниң ажылдакчылары ол төөгүлүг хүнге шагда-ла белеткенип эгелээн. Ынчангаш эрткен чылдың делгиирлеринде чыып киирген материалдар, документилер, өске-даа чүүлдер ССР Эвилелиниң тывылганының, тургустунганының, быжыкканының төөгүзү-биле сырый холбашкан боор турар. Закавказьеже болгаш Украинаже, Белоруссияже болгаш Балтий чоогунуң республикаларынче экспедицияларны белеткеп чоруткан. Эртем ажылдакчыларының кылган ажылын чүгле сан-биле көргүзерге безин кайгамчыктыг: чурттуң янзы-бүрү булуңнарындан оларның чыып эккелгени 22770 ажыг чүүлдери музейниң шыгжамырынга немешкен. Моон-даа соңгаар делгиирлерге салдынар ужурлуг документилер база хөй чүүлдер дугайын чугаалап турар. Амдызында музейниң улуг эртем ажылдакчызы А. Ф. Осипова оларны шинчилеп, ажылдап турар.

Бир ама саазында улуг үжүктер-биле: «Бакунуң ажылчыннарының боттарының депутаттарынга чагыы» деп, бижип каан.

«Бистер, боттарывыстың депутаттарывысты соңгуп тура, бистиң Советке моон адаанда чүүлдерни кылырын оларга чагып тур бис:

1) Закавказье республикаларын нийти Совет федерациязы кылдыр каттыштырарын бүгү хемчег-биле чедип алыр...

2) Бүгү Совет республикаларны чаңгыс аай Совет Социалистиг Республикаларның Эвилели кылдыр каттыштырарын амыдыралга боттандырып чорударын негээр».

Ол «Чагыг»—чоокта чаа чоруткан экспедицияның база бир тыпкан үнелиг чүүлү болган.

Бүгү совет улустарның каттыжар дээн күзел-чүткүлүнүң эң чайыннанчак херечизи боор турар ындыг документилер улам хөйү-биле илереттинип турар. Ынчангаш музейниң делгиирлериниң аразында 1921—22 чылдар деп айтып каан материалдарның: ол-ла күзел-чүткүлдү илереткен Советтер съездилериниң резолюциялары болгаш шиитпирлери дыка хөй.

Совет Республиканың Бүгү-россия Төп Күүсекчи Комитединге болгаш РСФСР-ниң Улус Комиссарларының Чөвүлелинге Закавказье Советтериниң 1-ги съездизиниң чоруткан байырлыг чагаазында чугаалааны болза: «Закавказьениң ажылчы чоннары Совет республикаларның улуг өг-бүлезинге чаңгыс аай фронт-биле каттыжып кирер дээрзинге съезд ханызы-биле бүзүреп тур».

Үттүндурбас 1922 чылда революцияларның болгаш чалбыыштыг байыр чедиришкиннериниң сорук кириишкинниг одуруглары илереттинген чүүлдер СЭКП ТК-ның «Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» доктаалында улам тодаргайы-биле илереттинген: «ССР Эвилелин тургузарының ленинчи идеязын ажылчын аңгы, күш-ажылчы тараачыннар, мурнакчы интеллигенция изин-биле деткээн болгаш ёзулуг бүгү-улусчу каттыжышкынныг шимчээшкин болу берген. Совет Республикаларны каттыштырар дугайында айтырыгны Советтерниң губерн, уезд болгаш волост съездилеринге, хөй кижи киржикчилиг митингилерге болгаш хуралдарга чугаалажып, көрүп турган. Нийти эчис сорулгазы—социализмни болгаш коммунизмни тургузарын чедип алырынга боттарының күштерин болгаш курлавырларын каттыштырарынга чайгаар чок тура-соруун болгаш нийти аргазын бүгү националдарның ажылчы чоннар массалары илереткеннер»...

Ындыг күзел улус чоннуң шуут-ла ортузундан үнүп турган — чүге дээрге, каттыжары улуска эргежок чугула апарган. Оон мурнунда-ла, 1920—21 чылдарда РСФСР-ниң, УССР-ниң, БССР-ниң аразынга чарган ийи талалыг эвилелчи ажылчын-тараачын керээлер ол эргежок чугула чүүлдүң дугайын база херечилеп турар. Оларның кол-ла утказы шериг болгаш ажыл-агый талазы-биле эвилелдежири боор турган. Ол керээлер—В. И. Ленинниң ажылдап кылганы национал айтырыын үзе шиитпирлээринге чугула базым болган. Совет эрге-чагырганың баштайгы шиитпирлериниң бирээзи болур 1917 чылдың ноябрь 2-деги «Россия улустарының эргелериниң декларациязында» Россияның улустарының дең эргелериниң болгаш суверенитединиң дугайын, Россияның улустарының башкаланып, тускай күрүне тургузарынга чедир хостуу-биле бот башкарныр эргезиниң дугайында... Россияның девискээринде чурттап турар национал биче улустарның болгаш этнографтыг бөлүктерниң хостуу-биле хөгжүүрүвүн дугайын айыткан болгай. Ол документ Россияның Социалистиг Федеративтиг Республиказынга национал айтырыгның үндезини болбушаан, СЭКП ТК-ның доктаалында демдеглээни-биле ССР Эвилелиниң баштайгы овур-хевири болган.

Капиталистиг хүрээлээшкинниң байдалында боттарының тускай догуннаашкынын камгалап шыдаар дең эргелиг республикаларның чогум-на ындыг эвилели дээш; империализмниң буза шапканы бүдүрүкчү күштерин улустарның нийти күжү-биле катап тургузуп, ажылчы чоннарның чаагай амыдыралын хандырып шыдаар эвилел дээш; чаңгыс аай, нийти планны ёзугаар хөгжүүр социалистиг ажыл-агыйны тургузар арганы бээр ындыг эвилел дээш ажылчыннар, тараачыннар, совет интеллигенция демисежип турганнар-дыр.

Ынчангаш бөгүн, чурттап эрткенивис чартык чүс чылды сактып келгеш, бирги Бүгү-эвилел съездизиниң мурнуу чарынында болган Советтерниң онгу Бүгү-россия съездизинге М. И. Калининниң түңнел сөстерин оңза сонуургал-биле номчуур бис. Өске документилер-биле кады 1922 чылдың декабрь 28-те «Правдага» парлаттынган ол чугаа делгелгеде оназа кескү черни ээлеп турар: «Бо съезд бодунуң төөгүлүг ролюн күүсеткен. Маңаа бүгү Совет Республикаларны каттыштырар дугайында айтырыгны үзе шиитпирлээн».

Делгелгеге барган кижилер ССРЭ-ниң Төп Күүсекчи Комитединиң баштайгы даргалары М. И. Калининниң, Г. И. Петровскийниң, А. Г. Червяковтуң, П. Н. Наримановтуң, өске-даа эвилелдешкен республикаларның төлээлекчилериниң фотографияларын сонуурган көөр.

Советтерниң Бирги Бүгү-эвилел съездизиниң делегаттарының чыылганы улуг театрның байыр шинчилиг, ажыл-херекчи байдалын сактыышкыннарның допчу одуругларындан билип ап турар бис. Делегаттарның аразынга ынчан профессионалдыг революсчу, большевик партияның 1904 чылдан бээр кежигүнү Н. Н. Колесникова база турган.

Оон партийжи амыдыралы Азербайджанның маадырлыг төөгүзү-биле тудуш холбаалыг. Чогум-на аңаа ажылдавышаан, ол С. Г. Шаумян, М. А. Азизбеков, П. А. Джапаридзе, И. Т. Фиолетов, Н. Н. Нариманов болгаш өскелер-биле-даа кады Бакунуң нефтичилериниң хөй национал кижилерден тургустунган болгүмнеринге интернационализмниң практиктиг школазын эрткен.

Оон ашаа — комиссар Я. Д. Зевин Бакунуң 26 комиссарларының маадырлыг салымчолун олар-биле кады үлешкен. Надежда Николаевна бодуоң мурнуу чарынында Баку комитединиң шиитпирин ёзугаар уругларын-биле кады Астраханьче кошкен турган. Ооң соонда ол Бакуга база катап кээп, С. М. Киров-биле, Н. К. Крупская-биле кады ажылдааш, адактың сөөлүнде Москвага амыдыралының төнчүзүнге чедир ажылдап чораан. Н. Н. Колесникованың документилери. — ол үениң чайыннанчак херечилелдери — хууда шынзылгазы, фотографиялары, чагаалары — база ла Революция музейинде делгеттинген.

Документилерниң дылы допчу болгаш откүт. Ынчалза-даа хөй националдыг аныяк күрүнениң бактаап тургустунуп келгениниң төөгүзүнүң дугайын хөйү-биле тайылбырлап турар. Красногорскинин Калинин аттыг колхозунуң медээзи —1930 чылда кылган ажыл дугайында отчёт безин — юбилей делгелгезинге кирер. Ону Казахстан чорааш экспедиция эккелген. Ынчанна, украиннер, орустар, казахтар ажылдап, чурттап турган ол колхозка тускай номчулга бажыңы, клуб-даа турган болгаш хана-солун үргүлчү үнүп турганын музейге барганнар билип алыр. А колхозтуң биче-чаптарынга уруглар салып болгаш яслини безин ажыткан турган...

Чүс ажыг нацияларболгаш биче улустар чурттап, ажылдап турар бистиң Төрээн чуртувус дугайын, ленинчи национал политиканың тиилээниниң дугайын, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң хамаатызы деп атты чоргаар эдилеп чоруур совет кижиниң — мерген чогаадыкчы болгаш тургузукчуларның дугайын чаңгыс аай делгелге кылдыр чыгган экспонаттар тодаргайы-биле чугаалап бээр.

Л. БЕРНАСКОНИ,
СЭТА-ның корр.

Өг-бүле бюджединиң дугайында

БИСТЕ КАНДЫГЫЛ?

Жданов аттыг совхоз Ийи-Талга болгаш Чодураага турган колхозтарның баазазынга тургустунган, экономиказы быжыга берген, күрүнениң чагыг-даалгаларын боттандырып турар улуг ажыл-агый. Совхозтуң ажылчыннарының, албан-хаакчыларының материалдыг чаагай байдалы болгаш культурлуг дециели бедээн.

Ажылчыннар, специалистер, албан-хаакчылар күрүне ужур-дузалыг үүлени бүдүрүп, Улуг-Хем районнуң ажылчы чоннарының мурнунда салдынган сорулгаларны күүседиринге күш-ажылчы үлүүн киирип келген. Совхоз чер болгаш мал ажылын катай чорудуп, планын багай эвес күүседип келген. Ажылчыннарның ажыл төлевири чыл келген тудум улгадып турар апарган.

Ажылчын, албан-хаакчыларның шалыңын айда ийи үзүп төлеп турар. Баштай авансы бээр, дараазында үзе санажылга кылыр. Ажыл төлевирин айда ийи үзүп бээр чорук, өг-бүле бюджедин шын чарыгдаарынга улуг ужур-дузалыг болуп турар. Бисте өг-бүле бюджединиң байдалы кандыгыл? Допчулап көрейн.

Бисте чамдык ажылчыннар, албан-хаакчылар шалыңын угаазылал чок чарыгдап, өг-бүле бюджединге шыңгыы хажыдыышкыннарны болдуруп турарлар. Кижилер адавайн чамдык чижектерни ап көрээлиңер, эргим номчукчу. Чамдык кижилер шалың алгаш, бажыңынга барбайн, магазинче чүгүрер болгай. Барган соонда бир-ийи шил кармакта, магазинден үнгеш ижип алыр, бажынга ээрик келир, чок болза хондур-дүндүр бажыңнар кезип, арагалап чоруп бээр. Өг-бүле бюджединге көпеек-даа кирбес, харын улуска бээр өрелиг болгулаар. Чамдык өг-бүлениң ээлери шалын алгаш чанып келгеш, уруг-дарыын эдертип алгаш, магазиннерже чоруп каарлар. Оларның бир дугаарында ишип алыр бараалы арага болур, уруглары ойнаарыктар, амданныг чемнер, өөредилге херекселдери садып бээрин дилээрге «соонда садып бээр бис» дээрлер. Арагачыларны чугаалап тур мен, олар өг-бүле бюджедин тургузарын бодавас, чүгле хүнүн бодаарлар. Мындыг арагачы өг-бүледе кижизидилге кошкак, уруг-дарыга багай салдарны чедирип чорууурлар.

Алган шалыңын шын эвес чарыгдаар, өг-бүле бюджедин тургузарын бодавас адажелерниң уруглары өөренмес, ажыл кылбас, хөй-нийтиниң корум-чурумун үрээр боордур. Совхозтуң төвү — Чодураа суурда өөренмейн, ажыл кылбайн турар элээди оолдар хөй. Олар кандыг-даа хүннерниң кежээлеринде магазиннерде, клубта бөлүк-бөлүү-биле чоруп, хөй-нийтиниң корум-чурумун үреп чорууурлар. Оларның ээрип алган чорууруп кижи бо-ла көөр. Акшаны кайын ап турарыл? Олар өг-бүле бюджедин тургузарын бодавас ада-иелерниң тыпкан ажыы-ла болгай. Өг-бүле бюджедин тургузар, ону угаазылалдыг, шагның үе-үезинге хуваап чарыгдаар дугайында М. Уван-оолдуң саналынга бүрүн каттыжып турар кижи мен.

Опак ДОЛААН.

* * *

М. Уван-оолдуң № 39 «Шында» парлаттынган «Өг-бүле бюджеди» деп чүүлүн номчааш, Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозунуң ажылчыннары бир өг-бүле Ширсан, Балчыт Монгуштарны сактып келген мен. Бо ажылчыннар өг-бүле бюджедин тургузуп алган, шын чарыгдап турарлар.

Монгуштар боттарының хуузунда бичии бажыңынга чурттап турганнар. Өг-бүлениң кежигүннери дөрт кижи, тар бажыңга эт-сеп сыңышпас болу берген. Ажыл-ишчи өг-бүле ажылдап тыпкан акшазын ажаалга кассазынга шыгжап, камныг чарыгдап келгеш, бажыңын алгыды тудуп алганнар. Ширсан Доржуевич, Балчыт Доржуевна өг-бүле бюджедин чүгле ажыктыг чүүлдерге чарыгдап келгеш, бай шыдалдыг, культурлуг чурттап турарлар. Оларның эт-херексели хөй, идик-хеви силиг.

Олар тыпкан акшазын культура амыдыралынга, аъш-чемге, идик-хепке, эт-херекселдерге чарыгдаар чурумну тургускан. Уруглары-биле киного, оюн-концертке баарлар. Монгуштарның улуг уруу Кызылдың башкы училищезинде эки өөренип турар, бичии уруу Хайыракан 8 чыл школазында. Өг-бүле эп-найыралдыг, бажың ажылын демниг кылыр, кады чемнериринге чурумчаан. Өг-бүле бюджедин сүмележип, планнап алгаш чарыгдаар, артык чарыгдал кылбас.

Өг-бүле бюджедин шын чарыгдап тургаш, оларның алгыткаш, чаагайжыды тудуп алган бажыңын Хайыракан кожээ Советтиң күүскому, хөрээжеиннер чөвүлели агитквартира кылдыр дерээш, № 1 агитквартира дээн бижимелди аскан. Монгуштар суурда Культура бажыңының боттывыңгыр уран чүүл бөлгүмүнүң идепкейлиг киржикчилери. Олар агитквартираның ажылынга база идепкейлиг киржип, келген чонну эвилең-ээлдек, хүндүлеп хүлээп алыр. Өг-бүле бюджедин угаазылалдыг чарыгдаарынга Монгуштар үлегер-чижек болуру чугаажок.

Монгуш ДҮВЕНДЕЙ.

Методиктиг семинар

Өвүр, Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга районнарда өөредилге консультпунктуларының эргелекчилериниң методиктиг семинары Чадаанага болуп эрткен. Семинарга 17 кижи киришкен. Ону Кызылда башкылар билиин бедидер институтунуң планын ёзугаар чоруткан.

Районнар аразының Чадаанада бот-өөредилгелиг школазының өөредилге эргелекчизи Ж. Родочинская, башкылар билиин бедидер институттуң методизи Т. Намчылак болгаш өске-даа эштер семинарга солун илеткелдерни кылганнар.

Семинарның киржикчилери кичээлдерге олурушкаш, аргадуржулгазын база солушканнар.

Ч. МОНГУШ.

Делегей бо хүннерде

Быжыг харылзаа

ДАКАР. (СЭТА). Хөгжүп орар чурттар-биле Совет Эвилелиниң экономиктиг болгаш садыг харылзааларының характери оларның экономика талазы-биле бот-тускайлаң чорууң быжыглаарынга дузалап турар деп, «Монитер Африкэн дю коммерс Э де л'эндюстри» дээр барыын-африка солун бижээн. Африканың хамаарышпас чурттарынга үлетпүр дерииин берип, ооң орнунга оларның чаңчыл болган барааннарын албышаан, ССРЭ бистиң хөгжүлдевистиң база бир чугула сорулгазын шиитпирлээринге — индустрия баазазын тургузарынга дузалап турар.

Совет күрүнениң тоску беш чыл планы африка диптиң чурттары-биле ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш эртем-техниктиг харылзааларын улам хөгжүдерин баш бурунгаар көргенин солун күзел ханыышкыны-биле демдеглээн.

Африканың чурттары-биле Совет Эвилелиниң кады ажылдажылгазының оон өске чугула талазы болза, тус черге болгаш совет өөредилге черлеринге национал кадрларны белеткеп турары болур. Совет Эвилелинге эртемни чедип алган муң-муң специалистер боттарының чурттарында чедиишкиннинг ажылдап, оларның экономика талазы-биле хамаарышпас чоруун быжыглап турар.

Индий шериглерни үндүрери дооступ турар

ДАККА. (СЭТА). Бенгалия улустуң хосталгадыг демиселинге кирипкен индий шериглерни Бангладештен үндүрери доостур чыгаан. Индий шериг албанныглар айыткан хуусаазындан ийи неделя эрте төрээн чуртунга чанып келир. Март 12-де Даккага индий чепсектиг күштерниң байырлажып үдежириниң парады болур.

ЕНА агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, Бангладештиң чепсектиг күштери бүгү шериг хоорайжыгаштарының херектерин удуртуруп боттарынга алган. Бүгү боо-чепсек, ок-чемзек, шериг техниказы болгаш өске-даа шериг херекселдери Бангладештиң чепсектиг күштериниң контролюнче шилчиир.

Бангладеште ам-даа туруп турар индий шериг албанныгларының хөй нуруузу саперлер болуп турар. Олар пакистан шериглерниң үрегдээн көвүрүглериин болгаш өске-даа дериишкиннерни септээр, орук харылзажылгалар системазын катап тургузар талазы-биле дузаламчыны көргүзүп турган. Ам безин улуг болгаш биче 90 көвүрүгнү септээн, паромнар ажылын эмгелеп тургускан.

Декрет-хоойлу

ЛИМА. (СЭТА). Перунуң чазаа кодээ ажыл-агый бүдүрүлге кооперативтерин эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарның киржилгезин калбартырын көрүп турар декрет-хоойлуну хүлээп алган. Бо кооперативтерни республикага аграр реформазының үезинде помещиктерден хавырган черлерде тургускан. Хоойлуну ёзугаар кооперативтерниң удуртукчу органнарын ам кооперативтерниң ажылдакчыларының нийти хуралдарынга соңгуур. Моон мурнунда соңгулда чүгле чамдык-кезиктеп болуп турган болгаш удуртулганың кежигүннериниң чамдыызын административтиг чурумну ёзугаар томуйлаар турган.

БАШТАЙГЫ АТОМНУГ ЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ

СОФИЯ. (СЭТА). Козлодуй районунда баштайгы болгар атомнуг электростанцияны тудуп турар. Совет специалистер болгар тудугжулар болгаш монтажчылар-биле демин каттыштырып алгаш ында ажылдап турар. Атомнуг электростанцияның баштайгы ээлчээ бо беш чылдың төнчүзүнде ажыглалга кирер ужурлуг. Станция чылда 5,6 миллиард киловатт-шак электроэнергияны ажылдап үндүрер, ол болза бүгү 1961 чылда Болгарияга ажылдап үндүрген электроэнергия-биле дең болур дээни ол. Болгар чазак Козлодуйда атомнуг станцияның күчүзүн моон соңгаар ийи катап көвүдедир дугайында шиитпирни үндүрген.

ЧААГАЙ АМЫДЫРАЛ

БУДАПЕШТ. (СЭТА). Венгр улустуң чаагай амыдыралы бедип турар. Ында парлап үндүрген статистика медээлерин ёзугаар алырга, эрткен беш чылда чуртка чоннуң кижи санынга оваалтыр боттуг орулгалар 60 хуу хире өскен.

Лаостуң Улусчу-хосталга армиязы хосталган районнарның экономиктиг хөгжүлдезинге идепкейлиг киржип турар.

ЧУРУКТА: Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының кезектериниң бирээзиниң дайынчылары ристиң байлан дужудук ажаап алыры-биле тараачыннарга дузалап турары.

(СЭТА-ның фотозу).

Анджела Дэвисти камгалаар

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Негр коммунист Анджела Дэвиске хамаарыштыр кара турызында аажылаар дээр АКШ-тың реаксылыг бөлүктериниң оралдажыышкыннарынга удур шудургу демиселди депшилгелиг америк хөй-нийти чорудуп турар. «Бо хүннерде Сан-Хоседе Анджелага удур суд дээр чүвезин ажыткан үезинде ону хостаар дээш бистиң кампаниявысты чаа бедиинче кедүрүп үндүрер ужурлуг бис» деп, Анджела Дэвисти болгаш АКШ-та политика талазы-биле өске-даа хоругдаттырганнарны хостаар дээш национал каттышкан комитеттиң медеглелинде чугаалаан. 200 хире кескү америк чурукчулар уран чүүлдер чогаалдарының делгелгезин организастаар дугайында инициативаны эгелээн. «Уран чүүл Анджела Дэвисти камгалаарынга» деп лозуң-биле ук делгелге Нью-Йоркта удавас ажыттынар. Чуруктарны сатканындан алган бүгү орулганы эрес-маадырлыг коммунисти хостаар дээш демиселдиң фондузунга киирер дээн. ССРЭ-ниң, Венгрияның, Кубаның, Францияның, Мексиканың болгаш өске-даа чурттарның чурукчулары боттарының чуруктарын делгелгеже база чорудар.

Бомбалаашкынны күштелдирип турар

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Америк шериг-агаар болгаш шериг-далай күштериниң улуг каттыжыышкыннары ВДР-ни бомбалаарын калбартып турар. Информация агентилелдериниң дыңнатканы-биле алырга, «Китти хок» дээр дөрткү америк авианосец Индий-Кыдаттың чурттарынга удур агаар дайынын чоруда берген. Авианосецте 75 самолёт ВДР-же халдаашкыннарга ам безин киржип турар.

«Фантом» дээр хыдыкчы-бомбалакчы самолёттарның каттыжыышкыннары ВДР-ниң девискээринче сес хүн улаштыр халдап келген деп, Мурнуу Вьетнамда америк командылал чарлаан. Ол халдаашкыннарның хемчээлинин калбарып турарын Пентагоннуң тускай төлээлекчилери медеглээн.

Номну — кижи бүрүзүнге!

ЛАГОС, март 9. (СЭТА). Ном литератураларын чоннуң калбак массаларының ортузунга нептередир база ону билиг чедип алырының немелде аргазы болдурары-биле Нигерияның чырыдыышкын министерствозу «Номну — кижи бүрүзүнге!» деп кыйгырыгның адаа-биле бо чылын калбак программалыг хемчеглерни боттандырарын көрүп турар. Ол дугайын чырыдыышкын талазы-биле федералдыг комиссар Абдул Юсуф Эке парлалга конференциязынга дыңнаткан.

Ол сорулганы күүседири-биле чоокку үеде Нигерияга ном үндүрериниң талазы-биле тускай чөвүлелди тургузар деп турарын федералдыг комиссар чугаалаан. ол чөвүлел чуртка ном үндүрүлгезин көвүдедир талазы-биле ажылдарны чорудар.

Номну бодуун кижилер садып алган турарын хандылары-биле оң ортээн таарыштыр планнаар деп турар.

Шиитпирлиг удурланыышкын

ХАНОЙ. (СЭТА). ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң төлээлекчизи медеглелди кылып, АКШ-тың агаардан дээрбечи чорууң шиитпирлиг буруу шапкан болгаш Соңгу Вьетнамның тускай догуннаашкынынче, айыыл чок чорууунче бүгү америк халдаашкыннарны доп тораан соксадырын негээн.

Сөөлгү үеде АКШ-тың ужар чүүлү Нгеан, Хатинь, Буангбинь соңгу-вьетнам можуларның болгаш Виньлинь зонаның сырый чурттакчылыг районнарынче хүн бүрүде мөөннээшкин-биле халдап турар деп, медеглелде чугаалаан. Ылангыя март 8-те америк самолёттар Буангбинь можуда болгаш Виньлинь зонада чурттакчылыг суурларны бомбалаан.

Демисел күштелген

КАРАЧИ. (СЭТА). Пакистанда чер чок тараачыннарның чер дээш демисели күштелип турар. «Сан» солунның дыңнатканы-биле алырга, бөлүк тараачын-хелечиктер Хайдерабадтың чоогунда улуг ферманы ээлеп алган. Оларга удур полицияны чоруткан. Атылажыышкынның түңнелинде балыглаткан тараачыннар бар болган. 28 кижини тудуп хоругдаан.

Бангладеш Улус Республика. Коммунистиг партияның, национал улусчу партияның болгаш студентилер эвилелиниң партизан кезектериниң боо-чепсээн дужаап бээриниң ёзулалы Даккага болган. Национал-хосталгалыг демиселге киришкен чепсектиг бүгү отрядтар чазактың кыйгырыынга харыылавышаан, партизан кезектериниң чүс-чүс дайынчылары боттарында бар боо-чепсээн дужаап бээри-биле стадионга келген.

ЧУРУКТА: боо-чепсекти дужаап турарының үезинде.

Камер Пресс — СЭТА-ның фотозу.

«Бодалымның оюннарынга» хамаарыштыр

ЧУГААЛАЖЫР. ЧУРУМЧУДАР. АЖЫГЛААР

Алды чыл бурунгаар чүве. Үнүш чок айгадаң кожагарга үне бергеш, дашка чаглактанып үнген тудум хире сарыг сигенни эскерип каан мен. Ол даш эвес болза, ук үнүшту хат-шуурган, үер-чайык дазылындаң тура шаап аппаар-ла турган боор. Хат, суг, өрге-тарбаган, күске-күжүген черни дыка-ла үрегдеп турар-дыр деп бодал мени хөлзедипкен. Ооң дайлымы-биле «Черим үнү» деп шүлүктү бижээш, «Шынга» парлаткан мен. Ооң бир дөрт одуруу мындыг:

Кедилиг, кол байлаавыс — чер, ону утпа
Херек черге ыяш олурт, чалдаа тургус.
Харын дыскаш, хөрзүнну шим, суггар, чемгер—

Хайыразын орап сендеш харамнаваас...

Ынчан харын хат болгаш суг эрозиязындан хөрзүннү камгалаар дугайында СЭКП ТК-ның доктаалы парлалгага үнүп келген турган чүве.

Мөңгүн-Тайга ышкаш, чериниң кыры шак ынчаар хат-шуургандан, чаъс-чайыктан сойлуп, чанагашталган чер Тывада ховар-ла боор. Ындыг турбуже, черниң хөрзүн картын камгалаар талазы-биле ажыл бистиң районда бөгүнге чедир барык-ла чорутпушмайн турар. Ооң кадында оранның хөрзүн шывыы чыл келген тудум, каракка көзүлдүр-ле үрелип, курут сайже шилчип бар чыдары дыка дүвүренчиг. Эрткен элээн каш чылдарның практиказындан алгаш көөрге, бистиң ийи колхозувус мал чемин республиканың өске ажыл-агыйларындан, харын ооң-даа ырак дашкаартан аар өртек-үне-биле садып ап турганы чажыт эвес, а бир эвес тус черниң хөрзүнүн болбаазырадырынче кичээнгей салбас болза, ол эрги чанчыл моон соңгаар-даа катаптаар чадавас.

«Үрээ чүүл шүүдел негээр» деп культура ажылдакчыларының чугаазын бичии өскерткеш, мал, чер ажылдыг ажыл-агыйларга, ооң иштинде Мөңгүн-Тайгага бүрүнү-биле хамаарыштырып болур деп бодаар мен. Шеверде, когарал үндүрбейн чыткаш, перспективтиг, улуг үүлени бүдүрери берге. Чогуур министерстволар, тускай өртемчилер-биле сүмележип турган, районга сиген тарылгазын, ыяш олуртулгазын, [illegible] тус черниң чону, техниказы-биле кады шеф аргазы-биле билдилиг организастап чорудар болза, ында ажыл-агыйларның [illegible] курлавырын чоп ажыглаарынга дөгүм болур ийик.

Хөрзүн культуразының четпестерин болдуруп турар мындыг бир чижек бар. «Малчын», «Мөген-Бүрен» колхозтар чылдың-на күс келир билек, оң-оң дөтпелерин [illegible] чедишкелекте-ле, «ховазаан аараан» дээш, браклап келир. Ветеринария эртеми чок кижиге безин ол «тодаралылга» дыка чигзинчиг—дөтпелерниң шуптузуннуң-на кодурап сай-даш долган болур. Чер ылап «кештелген», оъттуг сиген терең болган тудум, малдың ишти сайланыр чоруу кызырлыры албан.

Оранның хөрзүн шывыын камгалап быжыглаарынга бар турган ыяштарны хумагалап көөрү, аныяк ыяштарны немей тарып өстүрери чугула. Шагдан тура, амга чедир тудугга, одалгага херглеп келгенинден Мөңгүн-Тайгада арга-ыяш курлавыры мырыңай ховартаан. Мугур-Аксы, Кызыл-Хая суурларга чаа дүжерге-ле, аваы бүрү ыяштарны олуртуп эгелээри чанчылы болган. Ол өөрүнчүг. Ынчалза-даа «ногаан үнүштерниң» ажаалгазы онза багай: херимнеп ээвинден өшкүлер чиптер, суггарбаанындан курган калыр — шак ынчаар та чеже ыяш өлген. Кым-даа санап көрбээн чүве-дир! Үнүштү тургуп олуртуп турары эртемниг эвес: бүрүзү үнүп келген ыяштарны дазыл-дамырындан балды-биле хайыра чокка үзе шапкаш, душкан-на оңгарынга, туралаан-на хөрзүнүнге тургузу шанчып каар. Бодавыже, ооң чүү үнер ийик.

Район төвүнде чамдык бажыңнарның чанында ёзулуг-ла ногаан шеттер, терек тер, талдар сагланайнып тургулаар. Олар амдыызында каш-ла санныг болза-даа, ээлери оларны шын ижиктирип, ажаап-карактап турарының, тус черниң байлалынга кандыг-даа үнүш үнүп болур дээнинин барымдаазы ол. «Суг кандаа, амыдырал ында», дижир болгай бис. Мөңгүн-Тайганың кол-кол делгем одарлары суггат чок ийикпе азы суггаттан хаңыы черлерде туруп турар, ооң ужурунда сугхар, булуң, дош — ол кавыда малчыннарның бир улуг күзели ол. Чер иштинден өрүмнеп үндүрген ында-мында ийи-чангыс кудуктарны алгаш көөрге, суг шыгжамыры чер болганда бар, ону чүгле тып, үндүрүп, малдың, кижиниң херегцелинге бараалгадыр ажыл районнуң ажыл-агыйларындан негеттинип турар-дыр.

Ийи чыл бурунгаар Мугур хемниң суун чая тудкаш, суур чаагайжыдылгазынга ажыглаар ажылды эгелээн. Буганың агар уну төлевилел ёзугаар кастыпкан: ону «Кыргыс» деп адаар дугайында чугаа-соот безин суурга нептерей берген турда, ук ажылды эчизинге чедир кылбаавышаап, суг келбейн барган. «Ам-на бир дап бээр болза, Мугур бугазы, шынап-ла, мукугайнып келир-ле эвеспе!» деп, чурттакчылар идегевишаан, манап турар.

Мөңгүн-Тайганың даг согунезын соолгу үеде ниитиниң чемненилге черлеринге ажыглай бергени өөрүнчүг. Ону ажаап алыры белен, хол-биле сывындан тырттарга-ла, дазыл-дамыры, үрезини-биле катай келир үнүш болганда, суур чоогунга ооң курлавырын камнаар, школа кавызының үнүш тарыыр участогунга өстүрүп ажаарын чурумчудары күзенчиг.

Дүктүг аң, чалгынныг куш, чаңнагыш балык дугайтыр солуннарга аш-өөрлер чүүл бижип, оларны камгалап өстүрер дугайында сагыш салып турары-ла шын. Тывада оларның эң ховар, эң-не элбек ээн чери — Мөңгүн-Тайгада безин саны арткан, аргар-кошкар, те-чүдүмаңның хуу-салымы дээш онза сагыш-сыргап чоруур кижи мен. Ол чараш, солун, кем-буруу чок амытаннарны сөөлгү бир шүлүглелимге безин оюн эртпээн мен:

Экзотика: альпинистер
Эрээп дошта меңгим чечээн магадаан тур.

Ээр кожа дээскиннерге.

Энгимеде аргар-кошкар хойлуга-дыр. Мөңгүн-Тайгада аң-мениң тускай даамылы чок. Оларга кым болчуп, камгалаарын билбес мен. Ынчалза-даа бойлустуң байлаа — чоннуу болур. Олар өзүп чурттаар, төтчеглекчилерден магадылаттынган турар ужурлуг деп бодаар мен.

Салчак МОЛДУРГА.

Спорт

Шырак мөге

Республиканың «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң хостуг хүрешке хууда болгаш команда талазы-биле чоокта чаа болуп эрткен маргылдаазынга Александр Шойдук 52 кг деңзиге чемпион болган.

Ол амгы үеде Владивостокта шериг албазын эрттирип турар. Хостуг хүрешке ооң баштайгы шенелдези шеригге эгелээн. Ол спорттуң чажыттарын, хөй янзы-бүрү аргаларын, техниказын Александр кыска үеде шиңгээдип алган. Ол ам Кызыл Туг орденниг Оожум океан флодунуң эң чиик деңзиге чемпиону.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 1970 чылда хостуг хүрешке болуп эрткен маргылдаазынга киришкеш, ол бодунуң деңзизинге алды дугаар черни алгаш, спорт мастериниң кандидадының нормазын күүсеткен. А 1971 чылда ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң классиктиг хүрешке бирги чери дээш түңнел маргылдаазынга эң чиик деңзиге 5 дугаар черни алгаш, ол хевирге база мастерге кандидат болган.

1971 чылдың төнчүзүнде Александр Шойдук «Труд» ниитилелдиң Төп Чөвүлелиниң бирги чери дээш хостуг хүрешке болуп эрткен маргылдаазынга 48 кг деңзиге үшкү черни алгаш, ССРЭ-ниң спорт мастериниң нормазын күүсеткен.

Хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери деп бедик атты чедип алгаш, төрээн Тывазынче ээп кээр—ооң изиг күзели ындыг.

ЧУРУКТА: Александр Шойдук (солагай талазында) Новокузнецкиден келген, Сибирь зоназының 48 кг деңзиге үш дакпыр чемпиону, спорт мастери Фазиль Хусаиновту сан талазы-биле ойнап алган.

В. ЧАДАМБАНЫН фотозу.

Роднина болгаш Уланов — чемпионнар

КАЛГАРИ, март 9. (СЭТА). Совет фигуристер Ирина Роднина болгаш Алексей Уланов фигурлуг чуңгулаашкынга делегей чемпиону атты ооң-биле дөрт удаа чаалап алган. Мөңгүн медальды база-ла совет фигуристер Людмила Смирнова болгаш Андрей Сурайкин олар чаалап алган. Хүлер медальды АКШ-тың спортчулары Алисия Старбук болгаш Кеннет Шелли оларга тывыскан.

Чемпионат соонда парлалга конференциязы болган. Бир америк корреспондент: «Совет фигуристер келир чылын база-ла бо составы-биле маргылдаага киржир ирги бе. Америкага сураан дыңнаарывыска Смирнова биле Уланов өглениш алган дижир болчук» деп айтырарга, Уланов тургаш: «Ийе, эрги хевээр, ол-ла состав-биле киржип болур бис» деп харыылаан.

Уругларның спорт школазы

Өзүп орар салгалдың коммунистиг кижизидилгезинге болгаш чаа ниитилелди тургузарынга күш-культура болгаш спорттуң ужур-дузазы улуг. Ынчангаш тоску беш чылдың планынга уругларның спорт школаларын ковудедирипче болгаш оларның материалдыг баазазын быжыглаарынче улуг кичээнгейни салган.

Бистиң суурга уругларның спорт школазы 1970 чылда ажыттынган. Ооң бээр чиик атлетикага база хаак спортунга бичии спортчуларны белеткеп эгелээн. Тускай эртемниг тренерлерниң, башкыларның саны эвээш болганындан, уругларның спорт школазының хөгжүлдези эрткен чылдарда элээн чыдып каап турган.

1971—72 өөредилге чылында ол школага 194 өөреникчини тускай шыгаалдаңы эрттиргеш хүлээп алган. Ол үеден эгелээш школага бедик мергежилдиг тренерлер Ф. Малютин, В. Ковалёв, А. Бурякин олар ажылдап эгелээннер. Бо хүнге чедир школаның тренерлери ийи бирги разрядтың 12, ийиги разрядтың 30 үшкү разрядтың спортчуларын, 5 спорт инструкторларын, спорттуң аңгы-аңгы хевирлеринге судьялаар эргелиг 3 кижини белеткээн.

Уругларның спорт школазында спортка талантылыг оолдар, уругларның саны өскен Оларга В. Северинаны, Л. Михайлованы, А. Черняшинаны, Н. Тюлюшту ап болур. Чоокта чаа Кызылга болуп эрткен профэвилелдерниң XV съездинге тураскааткан профэвилел-комсомолдуң хаак кроссунуң түңнели — республика маргылдаазынга бистиң уругларның спорт школазының өөреникчилери Татьяна Колесникова биле Сергей Литвиненко чедиишкинниг кирипкен. С. Литвиненко оолдарның 10 болгаш 15 километр хемчээлдиг чарышка бирги черни бүдүрелдии-биле чаалап алган. Т. Колесникова 5 км хемчээлге ийиги черни, 10 километрге үшкү черни алган.

Спорт школазының он кижи киришкичилиг хаакчылары бо чылдың январының эгезинде Тывага бир дугаар Хову-Аксы—Кызыл деп узун хемчээлдиг хаак оруун ийи хонук иштинде эртген. Ооң аразы 120 ажыг километр. Бо белен эвес оруктуу бичии хаакчылар улуг бергедээшкин чок эрткен, хаак спортунуң сайзыразынга ол база бир улуг идиг ап берген.

Хаак спортунуң сайзыразынга Хову-Аксы ковчуг таарымчалыг черлерниң бирээзи, ынчангаш бистиң уругларның спорт школазының өөреникчилерниң аразындан ийи-үш чыл эртерге талантылыг аныяк хаакчылар көстүп келир че чигзиниг чок.

С. БАЙ-КАРА.
Хову-Аксында уругларның спорт школазының директору.

Боодалга маргылдаазы

Чодураа суурга Делегейниң херээженнер хүнүнге тураскааткан боодалга маргылдаазы болган. Анаа 28 кижи киришкен.

Бирги черни совхозтуң кол экономизи Эрдемипо Ринчинова алган. Дараазында черлерни мал эмчизи Алдынай Бокашева, башкы Галина Орустук, ажылчын Назын-кыс Доржу олар эжелеп, бо аларынга шыгарааннар. Тиилекчилерни шаңнаан.

С. АДЫЯ.
Улуг-Хем району.

Дыштаныр хүннерде

Субботада «Саян» ансамбльның концерти «Энергетик» Культура бажыңынга кежээ 18 шакта эгелээр. Ооң соонда бал танцыларын өөренир. Хоорайның өске Культура бажыңнарынга дыштаныга кежээлери болур.

Күш-культура бажыңынга хоорайның бирги чери дээш самбо маргылдаазы болур. Культура ажылдакчыларының профэвилел хоорком үнүн спартакиадазы теннис, шыдыраа талазы-биле болур. Хөгжүм-шии театрынга республиканың бирги чери дээш бокс маргылдаазы 14 шакта эгелээр. «Хүреш» стадионга хоккей маргылдаазы болур.

Улуг хүнде Культура бажыңнарынга дыштаныга кежээлери болур. Субботаның маргылдаалары ол хүн база уламчылаар.

Хаак баазалары ажылдап турар.

Хоорайның дыштаныр хүн штавы.

ТАШКЕНТ. Узбек ССР-ниң «улусчу таныкның» «Бахор» дээр Бүрүне ансамбли ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга бараалгадыры-биле чаа делгеренгей программаны белеткээн.

Ол ансамбль Украинаның хоорайларынга оюн көргүзери-биле белеткенип турар.

ЧУРУКТА: узбек национал танцыны ансамбльдың күүседип турары.

Г. ПУННУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Кино көргүзүү экижээн

Каа-Хем районнуң кино четкизиниң ажылдакчылары эрткен чылдың планныг онаалгаларын бүгү көргүзүглер талазы-биле ажырып. Киносеанстар талазы-биле 103 хуу, көрүкчүлерни хаара тударын —111,7 хуу, ниити акша чыылдазын 103 хуу кылдыр күүсеткен. Эрткен чылын пландан ажыр 31 муң ажыг көрүкчүге кино көргүзүп, пландан ажыр 2000 акшаның ниити чыылдазын немей алган.

Беш чылдың бирги чылының чедиишкиннери районнуң кино четкизиниң ажылдакчыларын чаа-чаа ажылдарже хей-аът киирип турар. Эрткен чылдың күш-ажылчы чедиишкиннери кино-техниканың эдилел-септелгезиниң эки болганындан, кино четкизиниң материал-техниктиг баазазын быжыглаанындан, кино көргүзериниң культуразын, шынарын бедиткенинден болгаш ажылдакчы кижи бүрүзүнүң кужениишкининиң ачызында чедип алдынган. ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга чаа-чаа күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуражыр дээш олар бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алганнар.

Районнуң кино четкизиниң ажылдакчылары [illegible] ажылдап турар. Акша чыылдазының январь айда планныг онаалгазын коллектив 111,5 хуу кылдыр ажыр күүсеткен. Районда кино көргүзер 16 черлерниң сели январь айның планын бүгү көргүзүглер талазы-биле дыка ажыр күүсеткен. Киномеханиктер В. Нагорный, Т. Хажыкин, В. Боровкин, В. Ботвинин, А. Лапшаков, Л. Буторошкина, В. Васильев болгаш өскелер-даа кылган ажылынга ээ-харыысалгалыг болуп, чурттакчыларны киножe хөй-биле хаара тудар, киноларны эки шыгнарлыг көргүзер дээш, бүгү-ле аргаларны херглеп кужениишкинниг ажылдап турар. Олар планныг онаалгаларын ай санында ажыр күүседип, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар.

Бичии болгаш элээди назылыг уруглар ортузунга кижизидилгеге ажылынга киноларны ажыглаары улаан экижээн. Уругларга уран-чечен, эртем-техниканың болгаш документалдыг киноларның көргүзери Культура бажыңнарында болгаш школаларда калбарган. Кинофестивальдар болгаш тематиктиг көргүзүглерни үргүлчү чорудуп турар. Районнуң кодээ ажыл-агый ажылдакчыларынга чурттап турар черинин ааны-биле кинолар көргүзери экижээн Ол соруазы күүседирде фермаларда, кадарчылар бригадаларының болгаш хову турлагларының төптеринде кызыл-булуңнарны ажыглап, аңаа үнүүшкүнүүт көжер киноларны көргүзүп турар. Районнуң колхоз, совхозтарының төп суурларынга доктаамал кино көргүзер черлерден аңгыда көжер кинолар кииномеханик бүрүзүнде бар.

Бо чылын Бай-Сөөтте доктаамал кино көргүзер черни немей тургускан. Эрткен чылын чамдык кино көргүзер черлерни чаа техника-биле хандырып, эде септеп дериттээн. Ынчангаш чоңга кино-чурук көргүзеринге үзүктелиишкиннер районда барык чок эзарган. Ооң база бир кол чылдагааны — районнуң кино четкизинге хөй чыл ажылдап келген арга-туржулгалыг, билдилиг ажыл-херектиң мастери, септелге мастери эш П. Булгаковтуң ачызында болуп турар. Ол бо ажылда 22 чыл иштинде ажылдап келген болгаш киноаппаратуралын бүгү хевирлерин эки билир болгаш оларны бедик шынарлыг септеп турар. Бо бүгү районнуң ажылдыг чоннарынга кино-чурук көргүзүглерин доктаамал хандырарынга улуг рольду ойнап турар. Кол-ла чүве кижилерде, боттарының ажыл-ишинге, оларның хамаарылгазында болуру чугаажок. Ындыг кижилер бо коллективте хөй.

А. ЧЫЛБАК-ООЛ.

Солун кежээ

Солчур ортумак школазының башкылар коллективи школачыларның хостуг үезинин чоп ажыглаарынче улуг кичээнгейни салган.

Чоокта чаа дыл башкыларының организастааны кежээ солун эрткен. Улустуң аас чогаалының дугайында чугааны чоруткан. Өөреникчилер класстар аайы-биле үстүп алгаш, тоолдар салып, тывызыктар ыдып, үлегер домактар билириниң талазы-биле маргышканнар.

Э. МОНГУШ.
Өвүр району.

Буянныг мергежил

КИЖИЛЕРНИҢ ӨҢНҮҮ

Анна Васильевна Смекова эмчи сургуулун доосказ Черби суурга баштай ажылдай берген.

Ооң ажыл-ишчи эрткен оруу амгы үениң аныяк салгалынга үлегерлиг. 1947 чыл. Тыва дылды билбези-биле баштай берге турган. Машина техника ынчан ховар. Ырак-узак малчыннарже орук изеттинмээн турган. Аалдарже чалалгага ээрлиг аъттыг чорууp. Заер бажындан туттунуп, четтирбишаан чорааш, баштайгы чалалгаларга барган. Чоорту аът-хөлге чаңчыгып, аалдарның оруун билип ап, сөөлгү чалалгаларда улаачыга четтирбес кылдыр өөрени берген.

Тура-соруук турда кандыгдаа бергени кижи ажып эртер. Ам Черби нии Таспының кодан чыдар черин ол эвес деп хөөрем чокка чугаалап болур.

Эрткен чылдың мартта бирле хүн Анна Васильевна эмнелгезинге ажылдап орда дүвүренчиг медээ келген:

— Чүү болган?

— Кадарчывыс Шомуктай ажылдап тургаш, моорай берди.

— Кайда?

— Фермада...

Чооду Шомуктайның менеэгиттен аараанын тодараткаш, ону бажыңынга дүн-хүн чок үш хонук эмнээнинден кадарчы каракан корун, мининн келген. Аарыг чоорту сегээн. Ам ол эмчиниң сүмези ёзугаар таарымчалыг ажылда ажылдай берген. Ындыг чижектерни хөйнү көргүзүп болур.

Хоочураан аарыг кижилерни, саатыг иелерни болгаш сылдангылыг чаштарны эмчиниң демдеглел дептеринде дапшылгаан. Оларның келир үезин, аас-кежиктиг чуртталгазынче эмчи кичээнгей салган. Бажыңнарын, аал-оранын кезиш, ол бүгү арганы кижиниң кадыынга бараалгаткан. Ындыг кызымак чүткүлү-биле ол чоннуң хүндүткелин чаалап алган.

Анна Васильевнаның чыткылдыг күш-ажылын черби ижилер үнелеп көрген. Кызыл хоорай болгаш Черби кодаа Советтерниң депутадынга үш чыл улаштыр соңгуп келген. Ол ам Черби кодаа Советиниң күүском кежигүну. Сессияларга болгаш күүском хуралдарынга олуржуп, ооң шиитпирлерин соңгукчуларынга таныштырып, депутат хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар.

Депутат, уруглар албан черлериниң хүндүлүг аалчызы. Школалар директорлары, адане комитеттери-биле быжыг харылзаалыг. Өөреникчилерниң амыдырал-чуртталгазын, аъш-чемин экижидер, санитарлыг чурумну сагыырынче кичээнгейни салып, хүн бүрүзүн контролюн боду чорудуп турар.

Санитар гигиенаны чон ортузунга пропагандалаар талазы-биле улуг ажылды кылган. Неделяның бир хүнүн график ёзугаар малчыннар кезиирииге тускайлаан.

Хой-ниитиниң ажылынга болгаш хуузунда амыдыралынга ол ак сеткилдиг, күш-ажылга бердинген.

Р. ОЧУР-ООЛ.

Уруг эмзирер иеге сүме

Уругну ой-тавында өстүрүп доруктурар дугайында сагыш салышкынны иениң саатты үезинден эгелээр ужурлуг. Саатты херээжен кижи арыг-шевериниң бүгү нетоддерин, күш-ажылдың болгаш дыштаныышкының шын чурумун сагыыр ужурлуг. Чемненириниң шын чурумунуң дугайында сагыш салыры кол чүүл болур.

Уруг эмзирер иениң эмииниң чогуурубиле сүттенирин хандырар талазы чемненириниң шын чурумун, уйгуга болгаш дыштаныышка четчир санныг шакты ажыглаарын, ой-тавында күш-ажылды кылырын, арыг агаарны болгаш дүвүраазын чок байдалды ажыглаарын база сүмелеп турар. Уруг эмзирер иениң чемнениишкини бүдүмелдериниң [illegible] чораан үезиндегиндең мишкаш, база-ла ол хире (130 грамм белок, 130 грамм үс, 500 грамм углевод) болур.

Уруг эмзирер не ол херглел ёзугаар чемненир таладе хүн бүрүде 180—200 грамм эътти, 50 грамм чиг сүт ааржызын 20 грамм быштакты, 50 грамм саржагны, 1 дагаа чуургазы, 3 стакан сүттү, 800 грамм ногааларны, 500 грамм хлебти чиир. Элээн каш санныг витаминни болгаш 2 литрден хөй эвес суук чемни ижерин сүмелеп турар.

Спирттиг болгаш пивону ижерин хоруур болза чогуур, чүге дээрге арага болгаш пиво иениң эмииниң сүдүнге дораан таараар.

Айыткан негеделдерни сагып күүседир турар үезинде эмиг сүдүнүң боду болгаш шынары уругнуң чем талазы-биле херегцеезин [illegible] турар. Саатты болгаш уруг эмзирер иелер, херээженнер консультациязының хайгааралынга турар ужурлуг.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИНО

МАРТ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Улуг ыраажызы» 10, 11.45, 13.30, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Софья Грушко» 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сарыг чемоданчыгаштың ужуралдары» 9, 14. «Шулбустуң чалчалары» 10.40, 15.40. «Ийи хуулгаазыг» 12.20, 17.20, 19, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Россия империязының дужулгазы болгаш база катап туттурбастар» (1-ги, 2-ги кезектери) 14.15. «Өлүмнүг дайзын» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Агаар

Бөгүн республиканың шөлдер булуттаар, чагбас. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы дүне [illegible] эскедеринге 7—12 градус соок.

Кызылга бүде булуттаар, чагбас. Чөөн угланыышкынныг хат кошкак болур. Агаарның температуразы 10—11 градус соок.

Ак-көк экранга

МАРТ 11-ДЕ
МОСКВАДАН

12.00—Дамчыдылганың программазы. 12.05 — Сөөлгү медээлер. 12.15—Уругларга. «Чедип кел, тоол», «Адыг оолдарының ужуралдары». Орус улустуң тоолдарынга үндезилээн ойнаар кыстар шиизи. 12.45 — «Музыкалыг киоск». 13.15—Экономика математиктиг методтарга болгаш садалга техниказынга үндезилээн улус ажыл-агыйын удуртурун сайзырадылгайжыдарының чугула айтырыглары. «Күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарының талазы-биле Свердловскиниң мурнакчы бүдүрүлгелериниң дуржулгазының дугайында» 13.45—Фигурлуг чуңгулаашкын талазы-биле делегей чемпионады. Калгаридан дамчыдылга. Канада (Бижидилгеге) 15.15—15.25— Чаңнар. 15.25—Фигурлуг чуңгулаашкын талазы-биле делегей чемпионады. Калгаридан дамчыдылга. Канада. (Бижидилгеге) 15.55—«Ырның доктаадын аа». 16.10—Сөөлгү медээлер. 16.25 «Экип, Мария». Уран-чечен фильм. Бирги сериязы. 17.30 —Улустар аразының панорамазы. 18.00—«Ромэн». Театрның чогаадыкчы кежээзи.

КЫЗЫЛДАН

20.30 — «Саян кырында кежээ». Дамчыдылга. 20.55—«Кызыл, көк, ногаан» музыкалыг фильм.

МОСКВАДАН

22.00—00.15 — Хоккей талазы-биле ССРЭ чемпионады. «Динамо»—«Спартак». В. И. Ленин аттыг Төп стадионнуң спорт Ордузундан дамчыдылга.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда кезээниниң 23-54, чарыгдалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал кезээниниң 37-13, культура кезээниниң 23-54, [illegible] агыйн кезээниниң 21-47, үлетпүр кезээниниң 23-64, [illegible] кезээниниң 41-27, информация база совет тургузуг кезээниниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер, чырыдыышкын республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00261.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үндүрүлүп турар

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ
МАРТ
12
ВОСКРЕСЕНЬЕ
№ 60 (8828)
Өртээ 2 көп.

—◎—

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылын байырлап демдеглээринге белеткел бистиң чурттуң чер бөмбүрзээ... Совет чурукчулар ол таварылгада юбилейниң талантыг уткуурунга база ынак белеткени берген.

Алдарлыг байырлалга холбаштыр «Чурулга уран чүүлү» деп парлалга чери чурукчу В. ВИКТОРОВТУҢ бо плаказын парлап үндүрген.

—◎—

АЙНЫ долгандыр беш ай ужудулга

ЫРАК КОСМОСКА ХАРЫЛЗАА ТУДАР ТӨП, март 10. (СЭТА). «Луна-19» автоматтыг станция беш ай ажыг үеде Ай чөгүнүң орбитазында эртем шинчилелдерин чорудуп турар.

Март 10-да Москваның-биле 13 шак турда «Луна-19» станция Айны долгандыр 1810 удаа дескинген. Ол үениң дургузунда станция-биле радио харылзааның 516 сеанзызын чоруткан. Спутниктиң орбитазының эволюциязы-биле Айның гравитация шөлүн улам ыңай шинчилээр сорулга-биле траектория хемчээшкиннерин ол сеанстарга боттандырган.

Доктаамал хайгааралдарның дузазы-биле алдынган медээлерни таарыштырылга-саналга төвүнде болгаш ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының институттарында ажылдап кылырын чорудуп турар.

Телеметрия информациязының медээлерин ёзугаар алырга, станцияның иштинде системалары ой-тавында ажылдап турар.

«Луна-19» совет автоматтыг станцияның ужудуушкуну ургулчулевишаан.

ТАРАА БҮДҮРЕРИН КӨВҮДЕДИР

⊛ Республиканың көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының хуралы ⊛

Республиканың көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының хуралы бо чылдың март 10-да Кызылга Политиктиг чырыдылганың бажыңынга болуп эрткен. Аңаа республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга тараа бүдүрерин улам ыңай көвүдедир дугайында айтырыгны чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелди Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы В. Е. Серяков кылган.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң документилеринде тараа бүдүрерин көдээ ажыл-агыйның сайзыралдырының чаа беш чылда кол сорулгазы кылдыр салып турар деп илеткелчи айыткан. 1971 чыл тараажыларга белен эвес чыл болганын чугаалааш, ындыг-даа бол бүгү чуртта ол чылын 181 миллион тонна дүжүттүг ажаап ап шыгжааның демдеглээн. РСФСР-ниң партия—совет ажылдакчыларының, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның харыысалгалыг ажылдакчыларының чөвүлел хуралынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежнев чүве чугаалап турган. Россия Федерациязынга бүгү тараа чаштарылгазының талазы-биле байдалды Политбюро сагыш човааш, ын-биле көрүп келген дээрзин айыткан деп илеткелчи демдеглээн.

Көдээниң материал-техниктиг улуг дузаламчыны күрүне көргүзүп турар. Техниканың, чемишчидилгелерниң хораан бүдүмелдерин бөгүн чыл бүрүзү улам көвүдеп турар апарганын ол айыткан. Ынчангаш бүдүрүлгениң организакчыларындан, тускай эртемниглерден ажыл-херекти бедик деңнелге өргелеп-башкарарын күрүне негеп эгеләг. Кожа турар ажыл-агыйлар боттарының байдалдары дөмей турбуже, кайы-бирээзи өскелеринден оранчок хуу дүжүт өстүрүп турарының фактыларынга илеткелчи доктааган. Ындыг чылдагааннар кайын тыптып келирин ол анализтеп чугаалаан.

Совет Тываның ажылчы чоннары 1971 чылдың планнарын оналгазын күүседир дээш социалистиг чарышты калбартып турган, улус ажыл-агыйының планнарын болгаш боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чоруткаңнар. Агаар-бойдустуң берге байдалы турза-даа 1971 чылда күрүнеге тараа садарының быжыг планын күүсеткен, мал ажылының продуктуларын бүдүрери аазан улгаткан. Ниитизин малының продуктузу бедээн, ооң ачызында 1971 чылда күрүнеге сүт болгаш эът садар талазы-биле план болгаш социалистиг хүлээлге күүсеттинген.

1971 чылда көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде үре-түңнелдиг ажылдар илден-дир. Ынчалза-даа түңнелдерни үнелээрде ону шүгүмүүлелдиг көрбес болза частырыг апаар. Республика ниитизи-биле дүк, тараа, картофель болгаш ногаа бүдүрер планын күүседип шыдавайн, күрүнеге 15 муң тонна тарааны чедир бербээн. Республиканың 28 колхоз болгаш совхозтарындан күрүнеге тараа дужаар планын 27-ги күүседип шыдавайн.

Чамдык колхозтар болгаш совхозтарда көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрү өспес, көдээ ажыл-агый продукциязының бот-үнези бедик хевээр артпышаан. Чамдык ажыл-агыйлар черин чоглаалдыгы болгаш ажыктыг биле ажыглаар дээш демисел-де кошкак чоруткан. Чер ажылының чорударының культуразын бедиткенип турар. Республиканың совхозтары чер ажылындан болгаш мал ажылындан ниитизи-биле 6626 муң рубль түңнүг продукцияны чедир албаан, а продукция бүдүрериниң ниитиг планын чүгле 84 хуу күүсеткен. 1971 чылда продукцияларының кол хевирлеринге 6 миллион рубльдиң орулгазын алырының орнунга 3 миллион хире рубль кожаралды болган. 18 совхоз чылды орулгалыг доозкан, 14-ү каралгалыг болган. Каа-Хемниң, Таңдының, Бии-Хемниң болгаш Чөөн-Хемчиктиң колхозтары планга удур чер ажылының продукциязындан алыр арыг орулганы чедир кагбаан.

Дүжүт алырының болгаш көдээ ажыл-агый культураларын өстүрер талазы-биле планнарның күүсеттинмевейн барганы агаар-бойдустуң таарымча чок байдалындан аңгыда дүжүт өстүрериниң агротехниктиг хемчеглерин чамдык районнарга кудуденнел-ге чоруткаңындан болган деп илеткелчи демдеглээн. Эрткен беш чылда тараа культураларының дүжүткүрү биеке бар гектардан ортумаа-биле 8,6 центнер, эрткен чылын—7,3 центнер, 1970 чылда —9 центнер болган.

Туруп турар байдалы дөмей ажыл-агыйларда дүжүт ап турары янзы-бүрү болур таварылгалар эвээш эвес. 1971 чылда 15 ажыл-агый бир гадан-на 5 центнер чедир дүжүт алган, 5-тен 10 центнер чедир дүжүттү 19 ажыл-агый алган, 7 ажыл-агый: «Коммунизмниң херелиң», «Революцияның чалбыыжы» (Таңды), «Тиилелге» (Каа-Хем) колхозтар, «Межегей», «Бурунтаар», «Алдан-Маадыр» совхозтар болгаш Дуржулга стансиязы гадан-на 12 центнерден ору дүжүттү алганнар. [illegible] ажыл-агыйларда черни багай ажыглап турарын, чамдыкчылалының хусаалын үеинде турбаын, кондициялыг четпес болгаш райончуттунмаан үрезиннерни ажыглап турарын шүгүмчүлээн. Республикада суггаттыг черлерни багай ажыглап турар болгаш чемишчиглелгелерни четче ажыглавайн келгенин илеткелчи демдеглээн. Чалактың доктаалын ёзугаар 1970 чылда-ла шиигээдин алыр болгаш дозуу-биле кирзин дээн тарылга ээлчеггирилгезин ажыл-агыйларда боттандырып турары дыка оожум. Республикада тарылга шөлүнүң чүгле 43 хуузу тарылга ээлчештирилгезинче шилчээн болуп турар. Чамдык районнарда байдал оон-даа багай. Ажыл-агыйларга каңдыг тарылга ээлчештирилгезин ажыктыг дорааш тускай эртемниглер болгаш удуртукчулар боттары шиитпирлээр болза чогуур деп илеткелчи чугаалаан. Бо бүгү четпестерниң уржуу-биле ажыл-агыйларның дөрттүң бирн гадан 5 центнерден эвээш дүжүт ап турары дүвүреңчиг. Оларның аразында «Улуг-Хая», «Чыраа-Бажы», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Барлык» совхозтар ышкаш улуг ажыл-агыйлар бар.

Ол дээрге агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдыы-биле тайылбырлаттынмас херектир деп илеткелчи айыткан. Агротехниканың чурумнарын сагыыр талазы-биле удуртукчуларның болгаш тускай эртемниглерниң харысалга чок чорууңдан үнүп кээп турар. Хөрзүн-климадының аайы-биле чаңгыс байдалдыг турганда-ла, дүжүт алыры ылгалдыг болуп турар ажыл-агыйларның чижээнге «Көк-Тей» биле «Совет Тываны» деңнеп көргүскен. Тараа тарып шөлдерн база кожа. «Совет Тыва» совхозтуң тарылга шөлүнүң 50 хуузу «Көк-Тейниинден» оранчок дээре, а түрүүлүг сыр өске. «Көк-Тей» [illegible] бир гадан 9,5 центнер дүжүт алган болза, «Совет Тываның» чүгле 6,3 центнер болган. Хамык ужур бо ажыл-агыйда чер ажылынче кичээнгей кошкаанда, чаныгылыгларының 40—45 хуузун чаңын удур чарган черге чорудуп турарында. Совхозтуң тараа шөлдеринге органиктиг болгаш минералдыг чемишчиглелгелерни ажыглавайн келгенин деп илеткелчи демдеглээн. Ол ышкаш илеткелчи Каа-Хемниң «Коммунизмче оруку» биле «Октябрь 14 чылы» колхозтарын, «Алдан-Маадыр» биле «Сүт-Хөл» совхозтарны деңнеп, анализтээн.

Эрзин, Өвүр болгаш Тес-Хем районнарының ажыл-агыйларының ажыл-чорудулгазын шынгыы шүгүмчүлелге таварыштырган. Ол ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери чер ажылын чугулаага көрбейн турар.

Черниң ажыглалын экижидип турган, бедик дүжүт өстүрүп ап турар ажыл-агыйлар болгаш бригадалар республикада эвээш эвес. Ооң чижээнге «Межегей» совхозтуң № 3 бригадазының удуртукчузу П. А. Ермолаевтиң дуржулгазын адаан.

Оон ыңай илеткелде хөрзүнү хаттан камгалаар ажылдың четпес чорутуувун турарын айыткан. Ниитизи-биле республикада 175 муң га тарылга шөлү хат үрегдээшкининге таварышкан. Бо талазы-биле бар турар техниканы ажыглавас, хатка удур хемчеглерниң комплекизин чорутпайн турар ажыл-агыйларны илеткелчи адаан.

Тараалың ниити чыылдазын бедилериниң херекке тарылга шөлүнүң хемчээли база улуг рольдуг деп илеткелде айыткан. 1966 чылда турганындан республикада тараа культураларын тарып турары 24 муң гага кызырылган, а чаңгыс чылдыг сиген ээрниң тарылгазы ол-ла үе иштинде 16,2 муң га көвүдээн.

Бо чылын тараа бүдүрүлгезин 205 муң тонна чедирер сорулганы салган бис. Ынчангаш ону күүседирде ажыглаттынмайн чылар шөлдерни тарылга шөлдеринге киириштирер болза чогуур деп илеткелде айыткан. 1971 чылдың ноябрь 1-де байдал-биле алырга, республикада 17682 га курупкан болгаш ажыглал чок тарылга шөлү бар. Оон 6016 газы суггаттыг черлер болуп турар. Бир эвес ол черлерни хат үрегдээшкининден камгалап, аштагбайн чарып, 20—30 тонна органиктиг чемишчигелге төп турган ажыглаар болза, немелде тарылга шөлү ол болур ийик. Тараа чаштырылгазының үезинде хөй дүжүттү берип болур культураларны өстүрериче кичээнгей

(Төнчүзү 2-ги арында).

СЭКП Төп Комитединде болгаш

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

Ыяш белеткелдеринде ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның чурттаалга байдалдарын, садыг болгаш амыдырал хандырылгазын экижидериниң немелде хемчеглериниң дугайында

Ыяш белеткелдеринде ажылдап турар ажылчы чоннарның чурттаалга байдалдарын, садыг болгаш амыдырал хандырылгазын улам ыңай экижидер сорулга- биле СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээн алган доктаалында ыраг-арыг черлерде суурларны улгаттыр каттыштырар болгаш чаагайжыдар, оларга культура-амыдырал болгаш садыг ужур-дузаның бажыңнарын тудар талазы-биле ажылдарны чорудары көрген, ыяш белеткээр бүдүрүлгелерниң ажылдакчыларынга чурттаалга бажыңнарын ажыглаалга киирер талазы-биле немелде даалганы доктааткан. Бүдүрүлгелерде социал-культура хемчеглериниң болгаш чурттаалга тудуунуң тургузуунар фондузунуң 2 чедир хуузун тенчүткен, чурумнуг ёзугаар санаторийлерниң, профилакторийлерниң, дыштанылга бажыңнарының путевкаларынга киирерин чөпшээрээн.

Эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, ажылчы чоннар депутаттарының область, край Советтериниң күүскомнары ыяш белеткекчилериниң херегледии эң долу хандырар санын ёзугаар аъш-чем болгаш үлетпүр бараанныарын ажылчыннар хандылгазының эргелелдеринге болгаш килдистеринге үндүрүп бээр хүлээлгелиг. Удуртулгазында турар ажылчыннар хандырылгазының эргелелдерин болгаш килдистерин удуртуруун экижидерин, оларны чергежилдиг кадрлар-биле быжыглаарын, садыгның материалдыг базазын калбартыр талазы-биле даалгаларны күүседир дээш. Ыяш белеткелдеринге ажылдап турар ажылчы чоннарның культурлуг хандырылгазын организастаар дээш садыг организацияларының удуртукчуларының харысалгазын бедидерин Ыяш болгаш ыяш ажылдап кылыр үлетпүр министерствозунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ыяш ажыл-агыйының күрүне комитединге даарткан.

1975 чылга чедир ыраг-арыг черлерде суурларның чонунга көргүзер амыдырал ачы-дузаның хемчээлин 2,8 катаптап эвээш эвес көвүдедирин РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге даасан. Ыяш белеткелдерин болгаш ыяш салдадырын хандырып турар албан черлеринге, ыяш менеджер белеткээр бүдүрүлгелерже негеттинер санныг эмчилерни, башкыларны, культура-чырыдылганың ажылдакчыларын чорудар. 1972—1973 чылдарда ыраг-арыг черлерде улуг суурларга кежээки (заочет) школаларының четкизин калбартыр, а биче суурларга ол школаларның консультация пункттарын организастаар.

Ыяш белеткекчилериниң күш-ажылын болгаш амыдыралын, беш чылдың даалгаларын күүседир талазы-биле оларның ажылын көргүзүп турар литератураны, чечен чогаал болгаш документалдыг фильмнерни үндүрерин, телевидение дамчыдылгаларын көвүдедир талазы-биле хемчеглерни алырын, чурнакчы кижилерниң, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның дуржулгазын калбаа-биле көргүзерин чогуур комитеттерге болгаш төп албан черлеринге даасан.

СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели түлүг ыяжын белеткээр, сөөртүр болгаш ажылдап кылыр дугайында даалгаларны күүседир, ыяш белеткелдеринде ажылдап турар ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның чурттаалга байдалдарын, садыг болгаш амыдырал хандырылгазын экижидер талазы-биле бүгү хемчегниң дузалакчызын ыяш үлетпүрүнүң болгаш ыяш ажыл-агыйының бүдүрүлгелеринге көргүзерин, ыяш белеткел үлетпүрүнүң болгаш ыяш ажыл-агыйының ажылдакчыларынга культура-амыдырал ужур-дузаның объектилерин болгаш чурттаалга бажыңнарын ой-шаанда ажыглаалга киирерни чедип ап турарын эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партияның крайкомнарынга болгаш обкомнарынга, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, крайоблкүүскомнарга хүлээткен.

БИСТИҢ республикада

НАЙЫСЫЛАЛ БҮДҮРҮЛГЕЛЕРИНДЕ

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БҮДҮРҮКЧҮЛҮҮ БЕДЭЭН

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга алдар болдурган хүлээлгелерин Кызылдың үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажыл-ишчилери хууска бетинде күүседир дээш социалистиг чарышты бөлгада, цех, участок бүрүзүнде калбарткан, быжымак ажылдап турар.

Найысылалдың бүдүрүлгелери январьда, февральда бердинген планның оналганы күүсеткен. Эрткен ийи айда даалгада көрдүнгенинден ажыр 290 муң рубльдиң барааның продукциязын сайгарган. Ол эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге дыка көвүдээн. Бызылдың бүдүрүлге коллективтери ниити продукция бүдүрериниң планын база ажыр боттандырган.

Хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелери эрткен ийи айда пландан ажыр 400 муң киловатт-шак электроэнергияны, 300 тонна хөмүр-дашты, 160 тонна эът кылыгларын болгаш өске-даа продукцияны бүдүрүп үндүрген.

Бо бүгү эки көргүзүглер күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткенииниң ачызында чедип алдынган. Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 6 хуу бедээн.

Л. ЗУБАРЕВА.

ШУПТУ ПЛАНЫН КҮҮСЕТКЕН

Столовайлар болгаш ресторанар трезиниң ажыл-ишчилери тоску беш чылдың бирги чылын күш-ажылчы чедиишкиннерлиг доозкан, ол темпини бо чылдың эрткен айларында кошкатпайн харын улам бедидип турар.

Трест ниитизи-биле эрткен ийи айда планның оналгазын 104,8 хуу күүсеткен. Продукция сайгарарының даалгазын 102,5 хуу боттандырган.

Трестке хамаарыжып турар столовайлар, ресторанар шуптузу эрткен айларның планын күүсеткен. Ону ажыл-ишчилерниң оруүзунга социалистиг чарышты партияның Төп Комитединиң доктаалының негелделеринге дүүштүр организастап бедиткениниң түңнелинде боттанган.

Амгы үеде трестиң бүдүрүлгелериниң аразында [illegible] 50 чылынга таланттыг уткуур-биле дээш чарыш калбарган. Ооң мурнуку одуруунда В. Брежневаның директорлааны «Улуг-Хем» ресторанны чорүп, эрткен айларда планын 106 хуу күүсеткен.

Ю. БАЙ-КАРА.

КАМНААГА МУҢ ЛИТР

Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачылары февральда эки ажылдаан. Планда көрдүнгенинзеп ажыр ийи муң тонна янзы-бүрү чүъктү сөөртүкен. Тонна-километр талазы-биле даалгазын 103,8 хуу күүсеткен.

Чолаачыларның оруүзунда планныг оналганы ажыр күүседир, техниканы, кывар-таар материалдарны камнаар дээш чарыш чорүп турар. Ыкча ажыл-ишчи бүрүзү хаага [illegible] муң ажыг литр бензинни камнап алган.

Л. МИХАЙЛОВА.

Малчыннарның чедиишкини

Тоску беш чылдың ийиги чылын Каа-Хемниң «Октябрь 30 чылы» колхозунуң ажыл-ишчилери соруктуг эгелеп, ылаңгыя мал ажылынга кеску чедиишкиннерни чедип ап турар.

Күрүнеге бирги кварталда 200 центнер эът садар турган. 321 центнерни саткан. Бо дээрге эрткен чылдың хамаарышкан үезинде турганындан дөртен хуу хөй-дүр.

Бо ажыл-агый сүт бүдүрерин ниитизи-биле көвүдетпишаан, ону күрүнеге садарын графикти мурнады чорутпушаан, белеткел черлеринге 670 центнер сүттү чедирген, ол дээрге бирги кварталдың планында көрдүнгенинден 140 центнер хөй-дүр.

Мал ажылының продуктуларын квартал планындан ажыр садарын колхоз ургулчулеп турар.

Өвүрден медээлер

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга белеткелдер дугайында СЭКП ТК-ның доктаалын районнуң бүдүрүлге коллективтери таныжып чугаалашкаш, алдарлыг юбилейни күш-ажылчы белектерлиг уткуур сорулга-биле социалистиг чарышты улам калбартып, мурнунда алган социалистиг хүлээлгелерин эде көрген.

Районнуң орук бүдүрүлге участогунуң коллективи бүдүрүлгениң чыл планын декабрь 5-те күүседир дээш мурнунда алган социалистиг хүлээлгезин эде көрүп, бар арталарын болгаш курлавырларын саван көргеш, ноябрь 7-де күүседирин хүлээнген.

Хандагайты — Бора-Шай аразында орук мастери М. Даваа планда көрдүнген ядис километрге немей 1 км орукту саилап дескилээрин, Хандагайты —Кызыл-Арт аразында орук мастери М. Демир-оол хар доктаадыр 250 метр мооралакты немей кылырын хүлээнген. Ак-Тал, Чөөн хемнерге ийи көвүрүгнүң капитал тудуун, 5 км черге орукту сайлап, ооң септелгезин октябрьда доозарын шиитпирлээн. Механизаторлар М. Шукай, Н. Канчыыр-оол орук [illegible] ажылдарын [illegible] шыңарлыг кылырын болгаш кайызы-даа 1,5 тонна кывар-таар материалды камнап алырын хүлээнген.

Коллектив шефтеп турары Хандагайты ортумак школазынга 30 кубометр оттулар ыяшты хап белеткээн, школазынга сөөртүп бээрин шиитпирлээн.

* * *

Районнуң септелге-тудуг участогунуң тудугжулары чаа бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Бо коллектив 9-бу беш чылдың ийиги чылында тус-тузунда ийи аал ишти чурттаар 8 бажыңны октябрьның 7-де бүрүн тудуп дооскаш, ажыглаалга киирер деп мурнунда алган хүлээлгезин эде көргеш, ам ноябрь 30-де [illegible] хүлээлгени алгаш, ол бажыңнарны ажыглаалга [illegible] графигин тургузан. Тудугжулар март 1-ге чедир 3 бажыңнарны ажыглаалга киирген. Март 25-ке чедир 2 бажыңны ажыглаалга киирерин М. Чараш-оолдуң бригадазы хүлээнген.

* * *

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл юбилейинге [illegible] ажылдап турар.

Районнуң белеткел конторазының ажылдакчылары бо чылдың бирги кварталында эът, сүт белеткээриниң планын февраль [illegible] ажыр күүсеткеш, ам ийиги кварталдың үлүүнде ажылдап турар. Мааңа белеткекчилер Т. Давыл-оол, К. Чоңукаев, М. Анчымаа олар [illegible].

* * *

[illegible] партия Төп Комитетиниң доктаалы-биле райпо коллективи таныжып, чаа бедиткен хүлээлгени алган. Ында бо районга садыглааларының чыл планын декабрь 25-те 104 хуу күүседир, пландан ажыр 102 муң рубльдиң барааның садар [illegible].

В. ОЧУР-ООЛ

Көдээниң ишчилеринге тураскааткан

Эң дээре массалыг ырлар болгаш ниити ыр чогаалдары дээш республика конкурузу

Ук конкурсту ССРЭ-ниң 50 чылынга тураскааткан. Көдээниң ажыл-ишчилериниң дугайында чаа ырларны, ниити ыр чогаалдарын тургузар сорулганы салып турар. Конкурска массалыг ырлар, ниити ыр чогаалдары кирер (үделгелиг болгаш үделге чок). Аңаа улустуң ниити ырлары, академиктиг ниити ыр коллективтери (хоругжылап болгаш эр улустуң, херээжен нерниң болгаш уругларның), вокальдыг ансамбльдер (дуэттен октетке чедир) хамааржыр.

Конкурска бот-тывынгыр болгаш профессионал композиторлар, шүлүкчүлер киржип болур.

Каяа-даа парлаттынмаан чаа чогаалдарны хүлээп алыр. Сөзүн чаа-даа, парлаан-даа турун болур. Конкурска киирер ырның сөзүн аңгы парлаар (ийи кезек), ырның нотазын бижээн клавирин (ийи кезек) чорудар. Бир эвес ырны оркестр үдээр болза, партитураны (бир кезек) база чорудар.

Тыва АССР-ниң Ыраажылар ниитилелиниң баштаар черинче чорудар (ат, фамилиязын, адрезин, ажылдап турар черин тода бижиир).

Чогаалдарны 1972 чылдың ноябрь 30-те чедир хүлээп алыр.

Дараазында шаңналдарны доктааткан:

Бирги шаңнал — 100 рубль.
Ийиги шаңнал — 75 рубль.
Үшкү шаңнал — 50 рубль.

Шаңналды композитор болгаш өөс бижээн автор дараазында хемчээлге үлежир:

Композиторга — 60 хуу
Шүлүкчүге — 40 хуу.

Шаңналга кирген чогаалдарны республиканың Культура министерствозу күрүне чагыын ёзугаар садып алыр болгаш парлаадыр.

Конкурска хамаарышкан айтырыгларны дараазында адрестен билип ап болур: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 59, ыраажылар ниитилели.

Конкурсту чорударынга Культура болгаш Көдээ ажыл-агый министерстволары, Профэвилелдерниң область чөвүлели база киржип турар.

ТАРАА БҮДҮРЕРИН КӨВҮДЕДИР

Республиканың кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының хуралы

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

салза чогуур. Бистиң чамдык шөлдерибисте сула биле арбай хөй дүжүттү берип турар, а ында кызыл-тасты хөлүн арттырып көвүдедип турары таарымча чок.

Партия райкомнары, райкүүскомнар, кодээ ажыл-агый органнары тараа бүдүрүлгезин көвүдедир сорулга-биле ажыл-агый бүрүзүнге кандыг культураны кайы хире тарыырын анализтеп, өөренип көөрү чугула деп илеткелчи айыткан.

Республиканың ажыл-агыйларында 59,5 муң га суггаттыг чер бар. Ол дээрге тараа бүдүрерин көвүдедиринге улуг курлавыр болур. Чамдык ажыл-агыйлар суггарылганы өй-шаанда чорутпас, хуусаазын арттырыпкаш, оон чавыс дүжүт ап турарын илеткелде шүгүмчүлээн. Суггарылга системаларын кадагалап хайгаараарын ажыл-агыйлар боттары боттандырар ужурлуг деп илеткелде демдеглээн. «Тыва суг-тудуг» трест мелиорация талазы-биле тудуг-монтаж ажылдарының планын эрткен чылын күүсетпээнин четпес деп айыткан. Ынчангаш суггаттыг черлерни чөп ажыглаар болгаш ооң га бүрүзүнден 15 центнер дүжүттү алыр дээш болдунар аргаларны амдыгааштан боттандырып чорудар херек.

Илеткелчи оон ыңай дүжүттү бедидериниң херээнге чемишчидилгелерниң улуг ужур-дузазын айыткан. Республикага чемишчидилгелер бээри чыл келген тудум өзүп турар. Эрткен чылын республика 8,9 муң тонна чемишчидилгени киир сөөрткен болза бо чылын — 9,4 муң тоннаны берген. Органиктиг чемишчидилгелерни шөлдерге төгер ажыл Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Эрзин районнарда болгаш Кызыл хоорай Совединде чылдың-на кошкак чоруттунуп келгенин шүгүмчүлээн. Ажыл-агый бүрүзүнге агрохимотрядтарны тургузарынче, «сельхозтехника» салбырларынга тускай бригадаларны органзастаарынче илеткелчи кыйгырган.

Үрезин ажылында бар четпестерге база доктаагаан. Эрткен чылын чаштынган үрезинниң 28,9 хуузу кондициязынга четпээн. Бо чылын үрезин белеткели база кошкак. Март 1-деги медээни ёзугаар алырга үрезиннерниң 60 хуузу кондициялыг эвес. Чамдык совхозтарда кондициялыг үрезин шуут чок ниикпе, азы 18—42 хуу болуп турары кайгап-даа таарышпас.

Часка техника белеткелин илеткелчи анализтээн. Часкы хову ажылдарынга 431 трактор; хөй кожут машиналары амдыгаа чедир белен эвес болуп турар. Улуг-Хем, Каа-Хем, Таңды районнарның болгаш Кызыл хоорай Совединиң ажыл-агыйларында сеителге саалап турар. Партия райкомнары, райкүүскомнар, кодээ ажыл-агый органнары бо ажылче бүгү күштү мөөңнээр ужурлуг.

Часкы хову ажылдарын кыска хуусаада бедик деңнелге чорудары механизатор кадрларны четчелеп алырындан улуу-биле хамааржыр. Ол талазы-биле четпестерге илеткелчи доктаагаан. Амгы үеде ниитизи-биле республикада 428 тракторист четпейн турар. Чамдык ажыл-агыйлар боттарынга-даа, училищелерни дамчыштыр-даа механизаторлар белеткеп алырынче кичээнгей салбайн турар. СЭКП райкомнары, райкүүскомнар болгаш ажыл-агыйлар училищелерже аныяктар болгаш комсомолчуларның ортузундан оолдар, кыстарны шилип өөредип чорудар болза чогуур деп ол айыткан. Борта шеф дузазын көргүзеринче кичээнгейни угландырган.

Техника кадагалалы, ооң ажыглалында бар четпестерге илеткелчи доктаагаан. Техниканың ажыглалында, ооң кадагалалында ажыл-агыйжы эвес чоруктарның фактыларын орта демдеглээн.

Чурттакчы чонну картофель болгаш ногаалар-биле хандырар херекке четпестер хөй. Ындыг культураларны бүдүрер талазы-биле ылаңгыя ооң үрезиннин кадагалаар, ону ажаап алырында улуг четпестер бар. Дыка хөй ажыл-агыйлар картофель олуртулгазынче кошкак кичээнгей салып турар. Ногаа үрезиннериң олуртур ажыл мынчага дээр органзастаттынмаан, картофель үрезинин чурттакчылардан, садып четчелээр ажыл шүүшпең чорупп турар.

Оон ыңай илеткелде мал чеминиң белеткелин анализтеп турар. Мал ажылындан алыр продукцияларның бүдүрүлгезин хандырарда мал чеминиң белеткелин мурнундаагызындан 2,5 катап көвүдедири норудушен. Мал чеминиң белеткелиниң акижидер талазы-биле эки дуржулгалар бисте бар. Каа-Хем районнуң «Тиилелге» колхозунда, «Бурен» совхозта болгаш Дуржулга станциязында мал чеми белеткээр тускай бригадалар ажылдап турар. Оларның арга-дуржулгазын ажыл-агыйларга ажыглаза чогуур. Сөөлгү үеде эки мал чеми культура — кукуруза тарылгазынче кошкак кичээнгей салып турар апарганы четпес. Партия, комсомол организациялары кукуруза өстүрер звеноларны органзастаарынче кичээнгей салыр херек. Мал чеминге херглээр хөй чылдыг үнүштерниң тарылгазынче кичээнгей республикада кошкак. Чамдык районнарда ооң тарылгазын кызырган чорукшын эвес деп, илеткелчи айыткан.

Илеткелдиниң төнчүзүнде эш Серяков мал ажылының айтырыгларынга доктаагаан. Бо чылын эрткен чылдан хөй сүт болгаш эът саттынган. Мал продукциязын бүдүрерин көвүдедир талазы-биле Таңды болгаш Каа-Хем районнарының ажыл-ишчилери дээре көргүзүглерлиг болган. Ынчалза-даа малдың баш санын өстүрер, ооң өлүп-хораар чорууп болдурбас дээш ажылдың ниитизи-биле кошкак чорун турарынга илеткелчи анализ берген.

Ам арткан үениң иштинде 1570 тонна сүттү, 1040 тонна эътти республика садар ужурлуг. Ол дээш чарышты чер болганынга органзастаарынче ол кыйгырган. Колхоэтар болгаш совхозтарда амгы үеде хөй оолдаашкыны массалыг чорун турарын айыткаш, ол ажылдың чорун турарын анализтээн. Төрүүр малдарның баш санын кызырып турарының фактыларын илеткелчи шыңгыы шүгүмчүлээн.

Республиканың кодээ ажыл-агыйында чедишкиннер эвээш деп болбас. Партияның XXIV съездизиниң шиитпирлерин боттандырарының херээнге бистиң кодээ ишчилеривис бүгү күжүн, энергиязын мобилизастап шыдаар дээрзин илеткелчи түңнелинде айыткан.

Республиканың кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының хуралынга тараа бүдүрерин көвүдедир, ооң гектар бүрүзүнден дүжүт алырын бедидер, чер ажылының культуразын улам мыңай экижидериниң талазы-биле бар арга-курлавырларның талазы-биле сава-опал солчулгазы болган. Кодээ ажыл-агыйны улам мыңай сайзыраңгайжыдарының херээнге тараа бүдүрүлгезин кол черни ээлеп турарын айытпышаан, хуралга бир дугаарында сөс ап чүве чугаалаан СЭКП Кызыл хоорkомунуң бирги секретары В. Б. Добромыслов, хоорай Совединиң кодээ ажыл-ишчилери тоскy беш чылдың ийиги чылында тараа бүдүрериниң планын мурнундагы чылга деңнээрге 3-тен эвээш эвес катап көвүдедирин көрүп турар деп медеглээн. 1972 чылда ниитизи-биле Кызыл хоорай Совединиң ажыл-агыйлары күрүнеге ийи чыл планындан эвээш эвести дужаарын аазап турар дээрзин хуралдың киржикчилеринге эш Добромыслов дыңнаткан.

Оратор оон ыңай ажыл-агыйларда часкы тарылгага белеткелдиң чорун турарының байдалын чугаалаан. Бо хүннерде техника белеткелинден тракторларның 90 хуузу, чажар үрезинниң 75 хуузу белен, ажыл-агыйларда чемишчидилгелер сөөртүр тускай бригадалар тургустунгулаан. Мурнунда чылдарда мал чеминиң белеткели кошкак болуп келгенин барымдаалааш, партия хоорkому, хоорkүүском болгаш ажыл-агыйлар ооң курлавырын өстүреринче онза кичээнгейни угландырганын ол демдеглээн. Мал чеми культураларының тарылгазын көвүдедиринден аңгыда, чайгы үеде хойжу коданнарның чоогунга тарылгаларны чорудары ышкаш чаа аргаларны ажыглаарын шиитпирлээн. Республиканың колхоз, совхозтарынга шеф дузазын чедирер ажылды бо чылын Кызылдың үлетпүр бүдүрүлгелери, албан организациялары уламчылаар дээрзин оратор айыткан. «Тиилелге» совхозка дузалажыры-биле 20 тракторну механизаторлары-биле кады чорудуп, чоок-кавы ажыл-агыйларга 2000 тонна хире үрезинни арыглап бээр, 100 тонна силос массазын белеткежир дээн ышкаш чижектерни ол адагылаан.

Таңды районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги Г. А. Заркевич илдирге үнүп келген. Таңдының кодээ ажыл-ишчилери тоскy беш чылдың ийиги чылында боттарынга алган бедиткен социалистиг хүлээлгелерин амдыгаавтан күүседип эгелээнин ол өөрүшкү-биле дыңнаткан. Ылаңгыя малдан алыр продукцияларны көвүдедир талазы-биле көргүзүглер кескү. Районда сүт бүдүрүлгези эрткен чылдың бо үезинге бодаарга 191 тонна өскен, чүгле күрүнеге безин эрткен чылдыындан 86 тоннаны хөйнү дужааганын ол дыңнаткан. Бо чылын мал чеминиң курлавырлары багай эвес болганындан малдың продуктулуу өскен, кыштың берге үезинде безин семиртилгеде тургустунган малдың немелде деңзизи көвүдеп турарын эш Заркевич чугаалаан. Шээр малдың болгаш бода малдың чаш төлүн менди доруктурар дээш районга калбарган чарыштың чедишкиннеринге ол доктаагаан.

Чугаалажып турар кол айтырыгга холбаштыр эш Заркевич оон ыңай Таңды районнуң ажыл-ишчилери бо чылын тараа бүдүрүлгезин көвүдедир талазы-биле боттарынга бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алганын демдеглээн. Тараа культураларының гектар бүрүзүнге оваастыр ортумаа-биле 12 центнер дүжүттү алыр төлээде, шөлдериниң дүжүткүрүн бедидер сорулга-биле 45000 тонна органиктиг чемишчидилгелерни болгаш 3000 тонна минералдыг чемишчидилгелерни төгер дээнин ол чугаалаан. Ол дээрге эрткен чылда хереглеттингенинден 980 гектар хөй черге ону ажыглаар дээни ол.

Часка белеткелдиң чорун турарының дугайын чугаалап турган, ооң демдеглээни болза, амгы үеде районга херек болуп турар үрезинниң 77,6 хуузу кондициязынга чедиртинген, арткан үрезинни сал- [illegible] үрезинни сөөртүп алыры негеттинип турар. Мал чеми культурага бараанныг тарааны хереглевези-биле дүрген өзүүчел болгаш дүжүдү хөй сула база арбай тарылгазын көвүдедири кордүнген деп ол дыңнаткан. Ол сорулга-биле суланы 2000 гага, арбайны 2600 гага хөйнү тарыырын планнаан. Ынчангаш районда ол культураларны тарыырынга чедишпейн турар 400 тонна суланың болгаш 520 тонна арбай үрезинниң тып алырынга дузалаарын республиканың сайгарылга баазазын- [illegible] дан дилеп турар бис деп оратор чугаалаан.

Таңды районда бо чазын бүгү тракторларны ийи ээлчегдиг ажылдадырынга ниитизи-биле 851 механизатор хереглеттинип турарын айыткаш, өөренип турар кадрларның болгаш өске ажылдарда механизаторларны катай санаарга, 136 кижи четпейн турарын ол саналынга чугаалаан. Оон ыңай эш Заркевич часкы хову ажылдарының планнарының, тарылга ээлчештирилгезинде байдалды, хат үрегдээшкининге удур ажылдарның дугайында чугаалаан.

— Бистиң «Саян» совхозтуң организастаттынган чылы — 1969 чылдан эгелээш, хөрзүн-климадының аайы-биле тарылга шолунуң тургузуун эде кооруп эгелээн бис—деп, ол совхозтуң директору В. П. Пащенко бодунуң саналын эгелээн. — Каяа кандыг культураны өстүрериниң эң-не ажыктыын өөренип көрүп, чемишчидилгелерни ажыглаарын чурумчудуп келгенивис түңнелинде кызыл-тас тарыыр шөл безин 500 гага өскен. Тарааның сортун ажыглаарын база чаарты көрген бис. Кызыл-тастың чаа сорту «Саратов-29»-туң күселин-биле ооң «Скала» деп сортун тарыырын 1000 гага кызырган. Ол бүгүнүң үре-түңнелдиң доораан көстүп келген. 1970 чылда тараа культураларының дүжүдү гадан 15,8 центнер, агаар-бойдустуң эң-не таарымча чок байдалдыг болган чылы— 1971 чылда безин—гадан-на 10 центнерни ортумаа-биле алыр аргалыг болган бис — деп эш Пащенко чугаалаан.

Совхозтуң тараа бүдүрер талазы-биле өске курлавырларындан суггарылгаже ол улуг кичээнгейни саналынга угландырган. Бо ажыл-агыйда суггаттыг шөл шоолут эвес, шупту 769 га, ооң иштинде 444 га тарылга шөлү болуп турар. Ол шөлдү улам-на таарымчалыг ажыглаар дээш кандыг ажылдарны чорудуп турарын оратор чугаалаан. Эрткен чылын ажыл-агыйның бүгү-ле адырларының аайы-биле совхоз рентабельдиг ажылдааның директор демдеглээн. Ол-ла чылын мал чемин четчири-биле белеткеп алганының ачызында совхоз ниитизи-биле 383 муң рубльдиң орулгазын алганын ол өөрүп дыңнаткан.

«Саян» совхозтуң ажыл-ишчилериниң амгы үеде часкы тарылгага белеткелин түңнеп чугаалааш, мурнунда чылдарда ажыл-агыйга чаңгыс ээлчегде ажылдаар безин механизатор кадрларның чедишпес турганының уржуу-биле чайгы болгаш күскү чер ажылдарының планы күүсеттинмейн, тараа бүдүрүлгезиниң көвүдедириниң херээнге шаптыктап келгенин ол айыткан. ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга уткуштур калбарган социалистиг чарышка кириштиишаан, совхозтуң бүгү-ле ажыл-ишчилери часкы тарылганы чедишкинниг чорударынга [illegible] бо юбилейлиг чылда боттарының мурнунда база-ла улуг сорулгаларны салып алганын оратор оон ыңай демдеглээн. Тараа культураларының бир гектарындан-на ортумаа-биле 13-тен эвээш эвес центнер дүжүттү алыр, ооң ачызында күрүнеге 2200 тонна тарааны садар планын 800 тоннага ажыр күүседирин хүлээнген.

Мал чеми кылдыр-даа хереглеп болур, өске тараалардан эрте быжар, соокка шыдамык болгаш дүжүткүрү бедик культуралар болур арбай биле сула тарылгазын калбар- [illegible] тырының чугулазын Тыва АССР-ниң кодээ ажыл-агый министри Т. Т. Лаасол хуралга санал бергеш айыткан. Республиканың ажыл-агыйлары суггаттыг черлерни ажыглаарын экижидеринче кичээнгей салбайн келгенин, үрезин уруушкунунда, ооң арыглаашкынында болгаш белеткелинде четпестерни министр шүгүмчүлээн. Тывада тараа арыглаар 24 пунктуларның чартык кезии ажылдавайн турарының уржуу-биле ол ажыл багай чоруттунуп турарын ол айыткан. Бир эвес олар шупту деп-дески ажылдап турган болза, ажаап алыышкын дооступу билек бүдүн чартык — ийи ай хире үеде бүгү херглээр үрезинни арыглап ап четтигиптер арга барын ол саналынга дыңнаткан.

Улуг-Хем районда шупту 7 муң ажыг га суггаттыг черлер бар, оларның 2000 газы инженерлиг дериглге-биле хандыртынган дээрзин даараазында санал берген СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары С. К. Буянды чугаалаан. Оларның ажыглалының талазы-биле бар четпестерге ол доктаап, сугну чаашкыннадып суггарар тургузулгаларның эки түңнел бербейн турарын хараадап дыңнаткан. Тараа культураларындан элезин-пелчек черлерге багай эвес дүжүттү берип болур чинге тарааның тарылгазының ажыктыын ол демдеглээн.

Мал чеминиң белеткелинде, ооң ажаалда чемгерилгезин экижидериниң болгаш малдың баш санын өстүрериниң талазы-биле четпестерни чайладырының аргаларының дугайында хуралга оон ыңай санал берген эштер Чөөн-Хемчик райкүүскомунуң даргазы Б. Б. Чюдюк, Барыын-Хемчик райкүүскомунуң даргазы С. Т. Амырбит, «Тээли» совхозтуң директору О. Ч. Кара-Доңгак олар чугаалааннар. Ам туруп турар суггарылга системаларының ажыглалының, чаа тудар системаларның дугайында база оларларны суггат-биле хандырар ажылдарның чорун турарын, ажыл-агыйлар-биле боттарының харылзаа-холбаазын Тыва АССР-ниң мелиорация болгаш суг ажыл-агый министериниң оралакчызы Н. Я. Трусов бодунуң саналынга чугаалаан.

Бо чылдың часкы хову ажылдарынга белеткелдиң болгаш ону чорударының дугайында айтырыгже СЭКП Төп Комитеди онза кичээнгей салып турарын, бо талазы-биле ажылды шын организастаарының чугулазын СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары С. К. Тока хуралды түңнеп тура демдеглээн. Чоокта чаа СЭКП Төп Комитединге болуп эрткен партия обкомнарының, крайкомнарының бирги секретарьларының, Россия Федерациязының АССР-лериниң Министрлер Чөвүлелиниң, крайкүүском, облкүүскомнар даргаларының чөвүлел хуралының хүлээп алган шиитпирлеринге дүүштүр, Тываның кодээ ишчилериниң мурнунда туруп турар чугула сорулгаларга оратор [illegible] курлавырларны долузу-биле ажыглаар, мал ажылын хөгжүдериниң үндезин айтырыгларын чедишкиннинг шиитпирлээриниң курлавырларын дилеп тывар. Часкы тарылгага белеткел-биле чергелештир тараажыларның, механизаторларның болгаш бүгү кодээ ажыл-ишчилериниң ортузунга политмассалыг ажылдарны күштелдирер, ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга уткуштур социалистиг чарышты чер болганынга дээштиг органзастаарын эш С. К. Тока айыткан.

УЛУСЧУ УНИВЕРСИТЕТ

Улусчу университеттерни болгаш бот-өөредилгениң өске-даа массалыг хевирлерин хөгжүдериниң эргежок чугулазын СЭКП-ниң XXIV съездизи айыткан.

Бистиң республикада улусчу 32 университет бар. Ооң янзы-бүрү 41 факультединде 3 муң ажыг кижи өөренип турар. Улусчу университеттер культура бажыңнарында, клубтарда, школаларда тургустунгулаан.

«Улусчу университеттерниң ажылын экижидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалы (1968 чыл) үнген соонда чер-черде университеттерниң ажылы элээн экижээн. Ол доктаалга хамаарыштыр бисте республика болгаш районнар чөвүлелдери, а Культура, Кадык камгалал, Чырыдылгаының. Кодээ ажыл-агый министерстволарында, республика прокуратуразында улусчу университеттерге дуза чедирериниң чөвүлелдери тургустунгулаан.

В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр эрткен 100 чыл оюнга тураскаатан улусчу университеттерниң Бүгү-эвилел көрүлдезинге республиканың улусчу университеттери база киришкен. Аңаа Эрзинниң болгаш Кызылдың университеттери дипломнар база акша-биле шаңнатканнар.

Ындыг янзылыг эки ажылдыг университеттер бар-даа болза, республикада улусчу университеттерниң четкизинде четпестер дыка хөй. Ниитилел-политиктиг билиглерниң университеди көңгүс чок. Районнарда, министерстволарда болгаш эргелелдерде тургускулаап чамдык хөй-нити чөвүлелдер улусчу университеттерниң ажылын кошкак удуртуп, оларга боттуг дуза чедирбейн турар.

Чижек кылдыр Кодээ ажыл-агый министерствозунуң чанында хөй-нити чөвүлелди (даргазы И. М. Суванди) ап көрээли. Кодээ ажыл-агый билиглерин пропагандалаар талазы-биле республикада чүгле ийи университет бар — «Көк-Тей» совхозта болгаш Таңдының Дуржулга станциязында. «Көк-Тей» совхозта университетке бо чылын чүгле ийи кичээл болган. А Дуржулга станциязынга өөредилге чылының бирги чартында чаңгыс-даа кичээл эртпээн. Мооң кол чылдагааны болза, университеттерниң ажылын экижидеринче ол черлерде партия организациялары кичээнгей салбайн турарында. Ооң уламындан кичээл үзер чоруктарның болуп турары ол.

Хөй-нити чөвүлелдер университеттерниң ажылынче ханылап кирбейн турар. Өөредилге-кижизидилгелиг ажыл чавыс деңнелде. Ылаңгыя Улуг-Хемниң район чөвүлели план чок ажылдап келген. Чөвүлелдиң кежигүннери чүнү кылырын аразында хуваажып албаан. Районда кодээ ажыл-агый билиглерин пропагандалаарының чүгле чаңгыс университеди бар. Аңаа чүгле лекция номчуур боордан башка, дыңнакчыларга семинар кичээлдер-даа эрттирбейн, оларга тодаргай онаалгалар-даа бербейн турар.

Республикада юридиктиг болгаш хоойлу-дүрүм билиглерин пропагандалаар улусчу ийи университет бар. Бирээзи Кызыл хоорайда, а өскези — Ак-Довуракта. Бо университеттер база кошкак ажылдап турар. Ылаңгыя Ак-Довуракта университеттиң ажылы кончуг куду деңнелде. Кичээлдер удаа-дараа үстүр чоруктар бар. Партия организациязы университеттиң ажылын экижидер талазы-биле боттуг хемчеглер албайн турар.

Совет кижиниң мировоззрениезиниң, ооң чаагай аажы-чаңчылга бүзүрелдиниң, сеткил-сагыш культуразының хевирлеттинеринге литератураның болгаш уран чүүлдүң ролю улуг дээрзин СЭКП-ниң XXIV съездизи айыткан. Культураның, литератураның болгаш уран чүүлдүң улусчу университеттери чаа кижини кижизидер талазы-биле эвээш эвес арга-дуржулгалыг апарган. Ажылчы чоннарның культурлуг деңнелин бедидеринге ол университеттер чугула черни ээлеп турар.

Бистиң республикада культураның 8 университеди бар. Ооң он бир факультединде 900 кижи өөренип турар. Ынчалзажок культура университеди чамдык районнарда амдаа тургустунмааны кончуг четпес. Тожунуң Тоора-Хемде тургустунган университеттиң кичээли үстүп турар.

Культура университеттериниң ажылын экижидип чорударынга чогаалчылар, чурукчулар эвилелдери база дузалаар ужурлуг. Олар лекция-даа номчуп, семинар-даа эрттирип болур. Ынчангаш бо ажылга оларның киржилгезин чедип алыры чугула. «Билиг» ниитилел организациязын дамчыштыр чогаалчыларның, чурукчуларның каяа кандыг лекция номчуурун баш удур планназа чогуур.

Өөредилге чылын чедишкиннинг доозар дээш улусчу университеттерниң ажылынче партийжи кичээнгейни салыр [illegible]

ССРЭ-ниң улустарының найыралынга тураскаадып, бо чылын Бүгү-эвилеедиң клуб университедин органзастаар дугайында шиитпирни ССРЭ-ниң Культура министерствозу чоокта чаа хүлээп алган. Бүгү клубтарга, культура бажыңнарынга ол эртер. Ону лекция, беседа болгаш айтырыг, харыы кежээлери хевирлиг кылдыр органзастап чорудар. Культура министерствозу болгаш ооң чер-черде органнары, «Билиг» ниитилел организациялары, профэвилел комитеттери клуб университеттерин чер-черге тургузар талазы-биле ажылды калбартып чорудар ужурлуг. Бо ажылче ажылчыннарны, колхозчуларны, ылаңгыя аныяктарны хөйү-биле хаара тудары чугула.

П. САМОРОКОВ,

СЭКП обкомунуң килдис эргелекчизиниң оралакчызы

Чуруттунуп кээр-дир

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң 50 чылынга белеткел дугайында СЭКП ТК-ның доктаалы кижиниң сеткил-сагыжынга хөй-хөй өөрүшкүлүг бодалдарны болгаш сеткилди хайныктырып келир. Ол чугула документиниң одуругларын кичээнгейлиг номчуурга, Совет Эвилелиниң моадырлыг төөгүзүнүң алдарлыг арыннары угаан-бодалга чуруттунуп кээр-дир. Совет улустуң чаңгыс эптиг, хөй националдыг өг-бүлезинге, чурттуң өске республикаларының найыралдыг деткимче, дузазының ачызы-биле, бистиң Тываның, ооң экономиказы, эртем, культуразы болгаш улус өөредилгези быжыгып, хөгжүп келген.

Каа-Хем районнуң башкылары болгаш школачылары эвилелдешкен республикалар-биле ханы харылзааны тудуп турар. ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюбүгү совет кижилерниң найыралының болгаш чаңгыс эвиниң байырлалы. Ынчангаш ол улуг байырлалга аныяк салгакчыларны өөредиринге болгаш кижизидеринге чаа-чаа чедишкиннер-биле ужуражыр дээш, бистиң башкыларывыс чүткүлдүг ажылдап турар. Олар Москва башкыларының кыйгырыын башкылар чөвүлелинге чугаалажып, ызы-биле деткээннер. Амгы үеде өөредилге-кижизидилге ажылын сайзырангайжыдарының талазы-биле чогаадыкчы ажыл хайныгып турар.

ССРЭ-ниң 50 чылынга белеткел дугайында партия Төп Комитединиң доктаалы улус өөредилгезиниң ажылдакчыларын улам хей-аът киириц, бүгү күжүн болгаш билиин коммунистиг ниитилелдиң келир үедеги тургузукчулары — бүгү талалыг сайзырангай, культурлуг, бедик мөзү-шынарлыг кижилерни өөредиц, кижизидеринче кыйгырып турар. Бо төөгүлүг документини улуг өөрүшкү-биле уткуушаан, районнуң башкылары өөреникчилерге болгаш ажылчы чонга ооң ужур-утказын чедирер дээш агитмассалыг ажылды калбартып эгелээн.

А. ЧЫЛБАК-ООЛ.

«Тыва сеткелге-тудуг» трестиң «Самгалдайда сеткелге-тудуг участогу» [illegible]

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

ТАҢДЫНЫҢ ХОЙЖУЗУ

«Тиилелге» совхозтуң сураглыг хойжузу Куулар Дажы-Серенге дузалакчы кадарчы болуп 1969 чылдан бээр ажылдап келдим. Дуржулгалыг кадарчының эжи болуп ажылдап тура оон мал ажаар талазы-биле байлак арга-мергежилинге өөренип ап турар мен. Тоскy беш чылдың эрткен баштайгы чылында төрүүр чүс хойга оваастыр 111 хураганны менди камгалап алгаш, дүктүң планныг даалгазын ажыр күүсеткенивис дээш совхозтан чүгле мени безин 4 хураган-биле шаңнап демдеглээн.

Бо чылын база-ла малдың баш санын өстүрер талазы-биле оон биче эвес чедишкиннерлиг болурун хүлээнип алган бис. Амгы үеде бистиң кодада хой оолдап турар. Бо хүннерге чедир 534 хураганны онча-менди алдывыс. Ниитизи-биле бисте төрүүр 700 хой бар, ооң 500 оолданы ол. Дуржулгалыг кадарчы эжимниң арга-сүмезин өөренип албышаан, чаа хойжулап чоруур сакманчык аныяктарга билир чүүлдеримни дамчыдып бериц турар мен. Ол дээрге бистиң ниити ажылывыска эки дузалыг деп санап турар мен.

Д. ДОКУЛ-ООЛ.

Кыштаглаашкын — шалыпчы фронт

...

БАЙ-ТАЙГАНЫҢ ХОЙЖУЛАРЫ

«Мурнакчы» колхоз төрүүр 8170 хойлуг. Оларның 6018-и оолдаан, оон 6080 хураганны менди алган. Малдың чаш төлүн менди камгалап алыр талазы-биле бригадалар аразында чарышка № 1, 2 бригадалар мурнап турар. Чаңгыс-Теректе № 1 бригадада төрээн 3270 хойдан 15 хой ийистээн, оолдары бүрүн менди. Ол бригаданың кежигүннери Ооржак Седен-Дамбаа, Күжүгет Баданай, Хомушку Оолак оларның хоюнуң оолдаашкыны чедишкинниг чорун турар.

Маңчүректе Ө. Ч. Ооржакка удурткан № 2 бригаданың 2748 хою оолдапкан, олардан 2805 хураган бүрүн менди доругуп турар. Ук бригаданың мурнакчы малчыннары Салчак Тойбу, Хертек Баадаң, Салчак Чалзып оларның коданнарында 225—230 чедир хураганнар доругуп турар.

О. ЧЫМЫ.
К. СЕМИС-ООЛ.

...

ЭРЗИНИҢ ХОЙЖУЛАРЫ

«Мөрен» колхозтуң № 1 хойжу бригадазының хойжулары малын 11 кодада кыштадып турар. Бригадада ниитизи-биле 2300 баш төрүүр хой бар. Оларның иштинден бо хүннерге чедир 1280 баш хой оолдаан болгаш оларның чаш төлү бүрүн менди.

Малчыннар Күр-Базыр төрээн 290 хоюндан ынча хураганны, Шимээ — 250 хоюндан 252 хураганны, Чиңмит —250 хоюндан ол-ла хире хураганны онча алгылааннар. Малчыннарга дузалажыры-биле чедип келген сакманчыларның иштинден С. Макаалай, М. Сыңмаа, Б. Кара-оол, Ш. Севил, К. Чурук болгаш өскелер-даа чаш хураганнарны менди ажаап өстүрер талазы биле ак сеткилдиг ажылдап турарлар.

хойжу М. БЕЛЧЭЭ.

...

МӨҢГҮН-ТАЙГАНЫҢ ХОЙЖУЗУ

Мөңгүн-Тайгада «Малчын» колхозтуң хоочун кижилериниң бирээзи Салчак Очурович Хунан-Караның Каргы хемниң унунда Хандагайты деп черде кыштаанга чеде бердим. Назы-хары улуг улгатпаан, күдер-шыырак кадарчы хөөрештиг, чугаакыр-даа кижи болду. Малчынның бодунуң болгаш ооң өг-бүлезиниң иштиниң кадык-чаагай ажылдап, чурттап чорууру илдең. Кодан малының хүр-чаагай кыштап турарынга сеткили өөрүүр болду.

1951 чылда Каргының араттары колхоз органзастап эгелээн. Ынчан аңаа бо баштайгы колхозтуң үндезилекчилериниң бирээзи Хунан-Кара болу берген. Ону колхозтуң мал бригадиринге соңгуп алганнар. Ол эрге-хүлээлгени Салчак Очурович 6 чыл дургузунда күүседип келген. Бригадирлеп келген чылдарының иштинде Хунан-Кара колхоз баштаар черниң, СЭКП райкому биле райкүүскомнуң болгаш СЭКП Тыва обкомунуң хүндүлүг бижиктери-биле каш удаа шаңналып келген.

1957 чылдан бээр ол шуут малчын хүлээлге күүседи берген. Ортумаа-биле бо малчын бодунуң ажыл-агыйынга 4900 баш хураганны өстүрүп, арбын дүктү дужаап келген.

Салчак Хунан-Кара чүгле кызымаккай малчын эвес, эп-найыралдыг өг-бүлениң эргелиг адазы. Бо өг-бүледе 6 оол, 3 кыс урут бар. Уругларын шуптузу адазы-биле бир домей ажыл-ишке чүткүлдүг кижилер кылдыр өзүп турар. Оларның үжү амгы үеде төрээн колхозунда дузазын чедириц, ажылдай берген. Өскелери Мугур-Аксы ортумак школада чедишкиннинг өөренип турар.

Мурнакчы малчын кажан-даа аңаа халас үе эрттирбезин бодаар, кандыг-бир-ле чаагай үүлени бүдүрген чоруур. Шээр малга ажылдаала ол, Күүн-Суугу, Хандагайты ол ынчаар ийи кыштагны, бир чазагны, бир чуртталга бажыңын бодунуң күсели-биле тудуп дерээн.

Салчак Очурович бо кыжын база-ла кескү чедишкиннерлиг. Ооң коданында 324 хой быжыглаттынган. Олардан бо хүннерге чедир 293 чаш хураган менди доругуп турар. ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур байырлалынга күш-ажылчы белек кылдыр мурнакчы малчын төрүүр 100 хойга оваастыр 95-тен эвээш эвес хураганны менди алыр, 6 тонна хире сигенни боду белеткеп алырын хүлээнип турар.

А. БЕГЗИ.

Культура, төөгү тураскаалдарын камгалаар

ТОДАРГАЙ АЙЫТКАН

Культураның болгаш төөгүнүң тураскаалдарын камгалаар ниитилелдиң Чөөн-Хемчик район конференциязы болуп эрткен. Анаа илеткелди ниитилелдиң даргазы В. Б. Үзек кылган. 326 кежигүннерлиг 24 эге организацияны дамчыштыр тураскаалдар камгалаар талазы-биле чамдык ажылдарны ниитилел кылып чоруткан. Районнуң школаларында 10 музей-булуңну организастаан.

Чадааннаның № 1, Чыраа-Бажы, Суг-Аксы, Хорум-Даг, Баян-Тала, Бажың-Алаак, Бора-Тайга, Алдан-Маадыр болгаш өске-даа школаларының музей-булуңнары чыл бүрүде чаа-чаа экспонаттар-биле чаартынып турар. Тыва улустуң бурун шагда болгаш амгы үеде уран шевер, каас-кол эдилелдерин, бойдус байлактарының дээжилерин, Тываның ажыл-агыйы, культура тургузуушкунунуң хөгжүлдезин көргүскен делгелгелерни тургускан. Тыва улустуң салгалдан салгалче дамчып келген уран чүүлүнүң дээжизи — хөөмей, сыгыт, каргыраазының, хомус, чадаган, игил, бызаанчының талантылыг күүседикчилериниң саны өскен. Районга национал музыка херекселдеринге ойнаарының база хөөмей, каргыраазының тускай конкурузун организастап эрттирген. Тыва АССР-ниң барыын талакы районнарының төөлчүлерының, тывызыкчыларының, ыраажыларының зона чыыжын Чадаанага эрттирериңге ниитилел идепкейлиг киришкен.

Төөгүнүң тураскаалдыг черлерин улам камгалаар, оон ужур-утказын аныяктарга чедир тайылбырлаар талазы-биле хемчеглер алдынган. Дайынчы болгаш күш-ажылчы алдарының походун ВЛКСМ райкому биле «Урожай» спорт чөвүлели организастап эрттирген. Тыва улустуң хосталгазы дээш демисекчилери — алдан-маадырларның дайзыннарга удур демисежип, турлагжып турганы Оргу-Шөлге, Кара-Дагга аныяктар слёдун база эрттирген. Ол слётка «Сүт-Хөл», «Алдан-Маадыр» совхозтарның, Ленин аттыг колхозтуң аныяк өскени организастыг, идепкейлиг киришкен.

Аныяктарның шериг-патриоттуг кижизидилгезин экижээн, ниитилелдиң эге организациялары Ада-чурт дайынының киржикчилери-биле, күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылгаларны суурлар бүрүзүнге сөлүп кылдыр эрттиргилээн. Чижээ, Теве-Хая суурнуң аныяктары баштайгы тыва чолаачы эш Дажы-биле, Чыраа-Бажының аныяктары Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры М. Чола-биле ужурашканнар. Баян-Тала суурнуң чурттакчылары чогаалчы С. Токаның «Чоннуң оглу» деп номунга номчулга конференциязын эрттирген.

Ниитилелдиң район организациязының ажылында улуг четпестерни. чедир кылдынмаан ажылдарны конференция илереткен.

Ылангыя район девискээринде бурунгу тураскаалдар — базырыктарның, кожээлерниң тодаргай сан-үчёдун кылбаан. Хоруннарны, бижик-чурумалдыг хаяларны, кожээлерни үрегдээр, ону тудугга ажыглаар чорукту болдурбас дээш демисел кошкак чоруп турар. Бора-Тайгада, Бажың-Алаакта бурунгу шивээлер улам буступ бар чыдар. Ол ышкаш чайгаар бүткен бойдус чурумалдарын үрегдээр фактылар бар. Чижээ, Теве-Хая чоокка чедир-ле көнчүүт чараш хевирлиг турган, ону бузуп, тудугга ажыглап турганы-биле мурнуу хевирин чидирипкен.

Чамдык школаларда музей-булуңнар чыып алган чүүлдерниң кадагалалын экижитпейн турарындан, үрелир, чидер, чамдык кижилерниң холунче дамчыыр чижектер бар. Элээн хөй албан организация, бүдүрүлге черлеринде эге организациялар тургустунмаан. Ниитилел кежигүннериниң саны районда кончуг ...

Конференция шүгүмчүлелдиң болгаш бот-шүгүмчүлелдиң ала-биле эрткен болгаш ооң соңгаар чорудар ажылдарны тодаргай айыткап доктаалды хүлээп алган.

Культураның болгаш төөгүнүң тураскаалдарын камгалаар район ниитилелиниң чөвүлелин база президиум соңгаан. Президиумнуң даргазынга Б. Кызыл-оол соңгуткан.

М. СЕВЕН.

ШЫЛГАРАҢГАЙ ЧОГААЛ

В. И. Лениннин „Шаап халдакчы материализмниң ужур-дузазының дугайында" деп чүүлүн парлаандан бээр 50 чыл болган

В. И. Лениннин шылгараңгай ажылы — «Шаап халдакчы материализмниң ужур-дузазының дугайында» деп чүүлүн парлаандан бээр 50 чыл болган. Ол ажыл дээрге ленинчи философтуг чагыг болган. Ол ажыл, Лениниң өске-даа чогаалдары дег, партияның идейлиг амыдыралының, ооң революстуг чаартыкчы ажыл-чорудулгазының төвүнге турган болгаш артар-даа.

«Шаап халдакчы материализмниң ужур-дузазының дугайында» деп ажылга бистиң [illegible] сонуургалывыстың ужуру чүдел? Хемчээли улуг эвес бо чүүлге Ленин кижи төрелгетенниң политиктиг, социал болгаш угаан-бодал амыдыралынга чаа үе-чаданы ажыткан Октябрьның соонда партияның идеологтуг ажылының эң чугула айтырыгларын, марксисчи-ленинчи философияның хөгжүдериниң сорулгаларын салган.

Лениниң ол чүүлү демиселдиң сагыш-сеткили, партийжи бедик бодал, марксизмни чогаадыкчы ёзу-биле хөгжүдеринче чүткүл-биле синниккен. Чартык чүс чыл мурнунда ыткаш, ам-даа ол ажыл философияда идеализмге болгаш фидеизмге удур, совет кижилерниң материалистиг мировоззрениезин, коммунистиг чаа үзел-бодалын хевирлээриниң идейлиг дайынчы чепсээ болур. «Лениниң идейлиг номналын барымдааловушаан, коммунистиг тургузуушкунуң өйү келген айтырыгларын шиитпирлээринге бодунуң кол сорулгазын ленинчи бодалдарның, ленинчи методологияның үндезиннеринден дилеп тывары эң чугула деп партия көрүп турар» деп, партияның XXIV съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинге эш Л. И. Брежнев чугаалаан.

«Шаап халдакчы материализмниң ужур-дузазының дугайында» деп чүүлдү Ленин 1922 чылдың мартта, бистиң партиявыстың XI съездизиниң бүдүүзүнде бижээн. Ол үеде теоретиктиг айтырыглар талазы-биле марксизмге удур угланыышкыннар идепкейжээн, идеализмни пропагандалаары күштелген. Социалистиг революцияның түңнелинде эрге-чагыргадан дүшкен дарлакчы аңгылар демиселден чоокка дүжүп бербейн турган. «Бистиң сорулгавыс болза, капиталистерниң бүгү удурланыышкынын сый шаавыры болур. Ол дээрге чүгле шериг, политиктиг удурланыышкын эвес, а харын эң хаңы болгаш эң күштүг идейлиг удурланыышкын болур» деп, Ленин айтып чораан.

Ол үеде буржуаз идеологияның идепкейжээни таварылга эвес. Ол дээрге социализм биле капитализмниң аңгы талазы-биле чидиг демиселиниң, тиилеттирген дарлакчы аңгыларның идеологияга бодунуң туружун камгалап арттырар дээн оралдажыышкынының илергейлээшкини болган. Янзы-бүрү буржуаз үзел-бодалдар-биле, «чоон» болгаш барының ревизионизм-биле чидиг демиселге Ленинге удурткан бистиң партиявыс идепкейлиг теоретиктиг база идеологтуг ажылды чорудуп, марксисчи кадрларны белеткеп турган. Ол үеде Социалистиг академия, Я. М. Свердлов аттыг Коммунистиг университет болгаш өске-даа өөредилге черлерин ажыткан. Анаа партияның теоретиктиг кадрларын белеткеп турган.

Марксисчи-ленинчи теорияны пропагандалаарынга болгаш хөгжүдеринге улуг рольду 1922 чылдың эгезинде тургускан «Под знаменем марксизма» деп журнал ойнаар ужурлуг турган. Чаа тургустунган философтуг журналдың ужур-дузазын үнелевишаан, ооң үшкү дугаарынга бодунуң чүүлүн Ленин бижээн. Ол чүүл философия талазы-биле марксисчи-ленинчи бүгү ажыл-чорудулганың программыг документизи болган. Ол чүүл болза, Лениниң «Материализм болгаш эмпириокритицизм», «Философия кыдыраажтары» деп ажылдарының дорт уламчызы болур.

Философия талазы-биле бистиң сорулгаларывысты тодаратпышаан, бо чүүлүнге Ленин кол кичээнгейни материалистиг диалектиканы хөгжүдериниң айтырыгларынче угландырган. Чүге дээрге социалистиг революция болгаш чаа ниитилелдиң тургузуушкуну марксистерниң мурнунга чаа, нарын хөй айтырыгны тургузуп келген. Чүгле диалектиктиг методту ыяк шиңгээдип алгаш, амыдыралдың болуушкуннарының ужур-утказын хандыр билип алгаш, партияның шын политиказын ажылдап кылып болур. Философтарның мурнунга Лениниң салган сорулгазы болза: Гегельдиң диалектиказын материалистиг үзел-бодал-биле холбап, доктаамал өөренири болур. Өскээр чугаалаарга, Маркстың «Капитал» болгаш өске-даа ажылдарынга ажыглааны диалектиканы өөренирин Ленин чугулалап айыткан.

Эртемчейни болгаш мында болуп турар өскерлиишкиннерни билип алырынга күчүлүг чепсек болза, диалектиктиг метод дээрзин Ленин онзалап демдеглеп чораан. Гегельдиң диалектиказын Маркс материалисчи ёзу-биле билип, ону ажыглап турганынга даянмышаан, ол диалектиканы бүгү тала-биле сайзырадып хөгжүдер ужурлуг бис дээрзин Ленин бижээн. Журналга Гегельдиң кол-кол ажылдарындан үзүндүнү парлап, ону материалисчи ёзу-биле тайылбырлаары, ук диалектиканы Маркстың ажыглааның тода көргүзер, чаа төөгүнүң экономиктиг, политиктиг харылзааларының диалектиказын ук чүүлдерге үндезилеп тайылбырлаар сорулганы Ленин салган.

Лениниң философия талазы-биле ажылдары дээрге чорудээниң янзы-бүрү талаларга ужур-утказын чогаадыкчы ёзу-биле илередирииниң, ону чаа ниитилелди тургузарының практиктиг сорулгалары-биле холбаарының кайгамчык үлегер-чижээ болур.

Марксисчи диалектиканың айтырыгларын Лениниң чугулалап көргениниң база бир чылдагааны мындыг. Буржуаз мировоззрениениң буурап дүжүп турганы үеде бойдус эртемнеринге улуг ажыдыышкыннар кылдынган. Эртемниң чедиишкиннерин буржуаз философтар реакциялыг сорулгага ажыглап турган. Ынчангаш бойдус эртемин диалектикага болгаш эртем талазы-биле билип алыышкынга үндезилеп хөгжүдери чугула турган. Ынчаарда бойдус шинчилекчилери чижек-фактыларны диалектикага үндезилеп тайылбырлаарынга сонуургалдыг турган. Ынчангаш теория талазы-биле угаазылап бодаарының хевири — диалектика эртем-билигниң ол алырынга база төөгүлүг чугула чүүл апарган. «Шаап халдакчы материализмниң ужур-дузазының дугайында» чүүлде мындыг бодал сиңниккен.

«Философтуг шаап бадыткал чокта кандыг-даа бойдус эртеми, кандыг-даа материализм буржуаз идеяларның шаап халдаашкынынга, делегейниң буржуаз ёзу-биле хүлээп көөрүнге удур демиселге тиилеп шыдавас. Ол демиселге тиилээр болгаш ону эчизинге чедирер төлээде бойдус шинчилекчизи материалист, Маркстың мурнунда нөзүлгеен ындыг материализмниң уламчылалдыг талалакчызы, азы диалектиктиг материалист болур ужурлуг» деп, Ленин бижээн.

Марксисчи диалектиканы оюп эртип болбас, диалектика чокта материализм бодунуң идейлиг удурланыкчызы — идеализмни тиилеп шыдавас, диалектика чокта шинчилекчилер бойдус эртеминде «чаа революциядан» шын түңнел үндүрүп шыдавас дээрзин ук чүүл чугаалап турар.

Диалектиктиг материализмниң туруштарынга философия биле бойдус эртеминиң эвилели бистиң эртемивистиң хөгжүлдезиниң кол угланыышкыны болур, анаа бис чоргаарланып турар бис. Философтарның амгы бойдус шинчилекчилери-биле эвилелин быжыглаар болгаш сайзырадыр дугайында ленинчи чагыгны боттандырарының кол аргазы амгы эртемниң методологиязын болгаш логиканы ажылдап кылыры болур. Чүге дээрге философия бойдус эртемнинге бодунуң салдарын мировоззрениези база методологияны дамчыштыр чедирип турар. Философтарның болгаш бойдус шинчилекчилериниң аразынга сырый харылзааны тургузар дугайында Лениниң бодалы ам, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң үезинде, кажан эртем шуут-ла бүдүрүкчү күш болур аргазын бедиткен үеде улам чугула ужур-дузалыг болу берген.

Амгы үениң ниитилел амыдыралы кайгамчык нарын болгаш хөй талалыг апарган. Чаа болуушкуннарга бузурелдиг үг-шиги тудар, оларны шын үнелээр, практиктиг шын түңнелдерни кылыр төлээде, марксисчи-ленинчи теорияны хандыр өөренири, диалектика ёзугаар бодаары бистиң кадрларывыстан негеттинип турар. СЭКП-ның XXIV съездизиниң шиитпирлери дээрге бистиң партиявыстың ленинчи материалистиг диалектиканың методун амгы ниитилел практиказынга шын ажыглаанының чижээ болур.

* * *

Лениниң «Шаап халдакчы материализмниң ужур-дузазының дугайында» деп ажылы бижиттинген үеде марксизм-ленинизмниң хөй санныг дайзыннары-биле политиктиг, идеологтуг чидиг демисел чоруп турган. Янзы-бүрү ревизионисчи үзелдерге удур онтур шавыышкынны бээри негеттинип турган. Чүге дээрге олар марксисчи-ленинчи теорияга удур, социалистиг тургузуушкунуң практиказын буруу шаап турган. Ынчангаш партияның принципиалдыг туружун камгалаары чугула турган.

Ол айтырыгны шиитпирлээрде, революстуг пролетариаттың партиязы болур марксисчи партияның стратегиязының болгаш тактиказының ниити принциптерин, ниитилелди чаартырынга ажылчын аңгының ролюнуң болгаш ужур-дузазының дугайында партийжи өөредилгени удуртулга болдурары чугула деп Ленин айыткан. Партия биле ажылчы чоннарның, ажылчын аңгының партиязы биле ажылчын аңгының бодунуң база анаа каттыжып турар өске-даа аңгыларның болгаш социал бөлүктерниң аразында харылзааларны Ленин хапызы-биле чырыткан.

Бистиң чуртувустуң болгаш социалистиг системаның өске-даа чурттарының хөгжүлдезин ленинчи оттур көрүүшкүнү база катап бадыткап турар. Коммунистиг тургузуушкунуң сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлээрде коммунистер-биле ажылчын массаларның харылзаазын улам быжыглаары чугула дээрзин дуржулга бадыткаан.

Лениниң чүүлү калбак массаларның материалистиг мировоззрениезин ажылдап кылырының нарын, берге херээнге шын угаанышкынны партияга берген. Шажын-чүдүлгеге, бүдүүлүк бодалдарга удур демиселди дээштиг чорударда эрги ниитилел харылзааларын үндезини-биле узуткаары чугула деп марксисчи Лениниң ажылдары бадыткап турар. Шажын-биле демиселге эренгей чырыдыышкынзыг ажыл дуза катпас дээрзин Ленин өөреди чораан.

Шажын-биле демисежип билир херек деп сөстер Ленинге хамааржыр. Ону чедип алыр дизе, шажын-биле демиселди аңгы демиселдиң тодаргай практиказы-биле холбаары чугула. Ынчаарда шажынның социал дазылдарын тура тыртып болур. Ленинчи ол бодал ам-даа ужур-дузазын чидирбээн. Шажынга чүдүүр эргениң артыышкынынга удур демисел дээрге ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезиниң чарылбас кезээ деп партия көрүп турар.

Ленинчи идеяларны чогаадыкчы ёзу-биле уламчылаары болгаш хөгжүдери, философияның партийжи болурунуң принципин барымдаалаары, СЭКП-ның XXIV съездизиниң шиитпирлеринге үндезилеп марксисчи теорияның өйү келген айтырыгларын сайгарары — бистиң теоретик кадрларывыстың, идеология ажылдакчыларывыстың кол сорулгазы ол. «Шаап халдакчы материализмниң ужур-дузазының дугайында» деп ажыл бисти чайгылыш чок бурунгаарлаарынга, перспективаны баш удур көөрүнге өөредип турар. Ол ам-даа бистиң идеологтуг ажылывыстың программазы болуп артпышаан.

А. ОКУЛОВ,
философия эртемнериниң доктору.

КУБА. Чаа сезоннуң чигир үнүжүнүң ажаан алыышкыны болгаш ажылдап кылыышкыны чедиишкинниг чоруп турар. «Сафра ажылын дүргедедир, ону эрте доозар» — мындыг лозун-биле чигир үнүжүнүң кезикчилери болгаш чигир ажылдап кылыр заводтарның ажылчыннары ажылдап турар. 1972 чылдың дүжүдүн чаашкын сезонунуң эгелээриниң бетинде ажаап алыр болгаш ажылдап кылыр деп сорулга чурттуң мурнунга салдынган. Чаашкын сезону эгелээн үеде чигирниң үнүште сүдүн-хоолузу элээн кудулаар болгаш плантацияларга ажылдаары бергедээр.

ЧУРУКТА: «Рануэльфо Лейва» (Орьенте можу) чигир заводунуң плантацияларында чигир үнүжүн кезип турары.

Е. АЛЕКСЕЕВТИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Патриоттарның халдаашкыны

ХАНОЙ. (СЭТА). Индий-Кыдаттың патриоттары америк болгаш чалча шериглерге удур дайынчы чорудулгаларын чедиишкинниг үргүлчүлеп турар.

«Куан дой нян зан» солунуң шериг медээзинде дыңнатканы-биле алырга, февраль 16-дан 17-же дүне Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниң дайынчылары Хюэ хоорайдан мурнуу-чөөн талаже 25 километр ырак турар сайгон чалча армияның 54-кү полугунуң шериг баазазынче халдаан. Патриоттар дайзынның 200 ажыг солдадын чыскаалдан үндүргеш, аар 8 боону болгаш 5 пулемётту узуткаан.

Мурнуу-вьетнам патриоттар Лаппонда чалча армияның шериг баазазынга согутту таварыштырган болгаш дайзынның Танбада туружунче халдааш, анаа диргиг күш болгаш техника талазы-биле улуг чидириглерни чедирген. Патриоттар Фулок уездиде (Тхыатхиен можу) чалча шериглерниң туружунга согутларны база таварыштырган. Дайзын 300 ажыг солдадын өлүртүп база балыглаттырып когараан. Аар 11 боону болгаш 7 шериг машиназын чок кылган. Патриоттар стратегия талазы-биле чугула көвүрүгнү буза тевиспээн.

Февральдың сөөлгү хүннеринде патриоттар Виньлонг, Чавинь, Сокчанг болгаш Заднинь можуларда дайзынның быжыглал пунктуларын үргүлчү боолап келген.

Март 7-8-те лаос патриоттар Паксе хоорайның чоогунда Банлаопрам быжыглал пунктудан барыын үзелдиг күштерниң бөлүглелин үндүр сывырган. Монтфучвенгте барыын үзелдиг күштерниң туружун артиллерия-биле база боолаан.

Аныяктар ортузунда ажыл чоктар

ПАРИЖ. (СЭТА). Францияның ажылчы аныяктарының байдалы улам-на аартап бар чоруур. 550 муң француз ажыл чоктарының 220 муңунуң хары 25 четпээн. Бо чылдың сентябрьда школаларның 240 муң доозукчулары тускай профессионал белеткел чок болганда ажыл дилеп тывар айтырыгга база таваржыр. Күш-ажыл конфедерациязы 1972 чылдың майын ажылчы аныяктарның демиселиниң айы болдурар деп кыйгырган.

Токионуң бедик тудуглары

Токио хоорайның планнаашкын талазы-биле чөвүлели Японияга эң-не бедик тудуг болур 55 каът бажыңны тудар төлевилелди бадылаан. Ол бажың Синдзюку дээр демир-оруг вокзалының чанынга тудуп турар. Ооң тудуу 1974 чылда доостур. Бажыңның бедии 288 метрге дең.

Японияга бедик бажыңнарны чоокта чаа тудуп эгелээн. 1964 чылга чедир чурттаар бажыңнары 6—7 каът, а албан черлериниң бажыңнары 10 каъттан эртпес турган. Ооң ындыг кызыгаарлаашкынының чылдагааны япон ортулуктарга үргүлчү болур чер шимчээшкиннери-биле тайылбырлаттынар. Бажыңның төлевилээриниң болгаш тудуг материалдарын белеткээр кылырының талазы-биле сөөлгү чедиишкиннери эргиде турган кызыгаарлаашкынны эде көөр арганы берген. Чер шимчээшкини бедик тудугларга «коргунчуг эвес» апарган деп чүвени япон тудугжулар көргүзүп шыдаан.

Тудуг компаниялары бедик бажыңнар тудуп болур апарган арганы калбаа-биле ажыглап эгелээн. Сөөлгү чылдарда албан чери болур 36 каът бажыңны туткан. Ооң бедии 147 метр. Оон аңгыда Минатоку районунда 152 метр бедик 40 каът бажың, Синдзюкуда «Кэйо плаза» дээр 47 каът аалчылар бажыңы база бар апарган.

Япон тудугжулар бо чедиишкиннерге доктаавайн чаа-чаа төлевилелдерни кылып турар. Оларның бирээзинде 70 каът бажың тудары көрдүнген. Японияда амгы дыштында эң бедик тудуг Токиода туткан 313 метр телебашня болур. Ынчалза-даа удавас оон бедик башня база бар болу бээр.

В. ДРОЗДОВ.
(СЭТА-ның корр.).

Делегей бо хүннерде

КНО-нуң бөлүктеринде чүнүң дугайын чугаалажып турарыл?

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Бо хүннерде кыдат удуртулга Вашингтон-биле чоокшулажырынче бодунуң угланыышкынын Азияның чурттарының мурнунга ылаңгыя Индий-Кыдатта америк агрессияга удур демиселди чорудуп турар ол күрүнелерниң мурнунга кандыг-бир арга-биле шынзыктырар дээш күженииш кыннерни салып турарынче кичээнгейни КНО-нуң дипломаттыг бөлүктери угландырып турар. Маңаа холбаштыр ылаңгыя ВДР-ден орук аайы-биле Шанхайда чоруп турар ызыгуур салгакчызы Породом Сианук АКШ-тың президентиниң Кыдатка чораап соонда КУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң премьери Ханойга чораан дээрзин Франс Пресс агентилелдиң корреспондентизинге медеглээн.

Бо дипломаттыг бөлүктерниң демдеглеп турары-биле алырга кыдат тала «Никсон — Чжоу Энь-лайның дыңнадыында» хүлээп алдынган хүлээлгелерниң бодунга хамааржыр кезиин амыдыралга боттандырып эгелээни тодаргай-дыр. Кыдаттың Канадада чаа элчини Яо Куан Оттавада чедип келген дугайында дыңнадыг алдынган. Яо Куан ооң мурнунда Варшавага кыдат элчин болуп турган. Яо Куан доктаамал харылзааларны тургускаш, Вашингтоннуң болгаш Пекинниң аразында харылзаажылга звенозу болур боор деп КНО-нуң дипломаттыг бөлүктери бодап турар. Ол харылзааларның дугайын Шанхай дыңнадыгда сагындырган болгай. Чогум-на харын Яо Куанны Оттаваже томуйлаанын 1959 чылдан эгелээш Варшавага америк-кыдат ужуражыышкыннарны чорударынга ооң идепкейлиг киржип турганы ол факты-биле мында холбаштырып турар.

Бүдүрүлгени хаар дээн

БОНН. (СЭТА). Дуйсбургта Клекнерниң концернинге хамааржыр «Хаспе» дээр металлургия заводунуң дирекция чери бүдүрүлгени хаар дугайында шиитпирни хүлээп алган. Ооң цехтеринде 3.240 кижи ажылдап турар. Дирекция чери бодунуң үндүрген шиитпирин экономиктиг байдалдың доранзаны болгаш ооң уламындан тургустунуп келген бергелер-биле тайылбырлап турар.

Машина тудуушкунну болгаш металлургия үлетпүрү Барыын талада сан-хөө кризизиниң чидиглеңгениниң салдарынга онза таварышкан барыын-герман индустрияның ындыг адырларынга хамааржып турар.

Израиль агрессорлар үүлгетпишаан

Израиль дайынзырактар Ливанның девискээринче халдап киргеш база Сирияга удур чепсектиг чөңгээни кылгаш, кожазы араб күрүнелерге удур чаа кемниг үүлгедиглерни үүлгеткен. Чаа агрессчи үүлгедиглер делегей хөй-ниитизиниң килеңниг сеткил-сагыжын хайныктырган. Израиль бодунуң догуннаашкынын болгаш айыыл чок чоруун камгалап турар дээр чүвениң дугайында хоозун бодалын шуут сойгалаткан: ооң политиказының ужур-утказы болза делегей сионизминиң болгаш бодунуң өнээржикчизи АКШ-тың идепкейлиг деткимчези-биле чорудуп турары дайын авантюраларын база күш-биле эжелээр чоруун үргүлчүлээринде болур.

1967 чылда израиль агрессияның соонда чүс-чүс муң арабтар эжелеткен девискээрлерден Иорданияже болгаш өске-даа араб чурттарже дезип чоруур ужурга таварышкан. Израиль эрге-чагыргалар арабтарның 16 муң чурттаар бажыңын үрегдээн, Иордан хемниң барыын талакы эриинге, Голан бедиктеринге болгаш Газа секторунга 51 израиль суурну тургускан. Синайда элезинниг ховуда албадаал лагерьлеринче муң-муң арабтарны сүрүп киирген, оккупант шагын үрээп дээр чылдак-биле чүс-чүс патриоттарны өлүрген. Араб черлерин эжелеп алгаш израиль агрессорлар делегей хөй-ниитизиниң бодалын, КНО-нуң шиитпирлерин кадчаалыг-биле дорамчылап турар. Оларның политиказы болза Чоокку Чөөн чүкте дүшкүүрлүг чорукту чылдагааны болуп турар. Израиль эжелекчилериниң эжелекчи чүткүлдерин АКШ-тың талазындан шуут деткип, күткүвээн болза Израиль Чоокку Чөөн чүк кризизин таарыштыр шиитпирлээр херекке удурланып шыдавас турган ийик. АКШ ол агрессорларга шериг-политиктиг болгаш экономиктиг дузаламчыны соксаал чок күштелдирип, шаап халдаар чепсек-биле хандырарын көвүдедип турар.

ЧУРУКТА: Синайда израиль солдаттарның өөредилгезин дүргедеткен темпилер-биле чорудуп турары.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Дөпчу медээлер

★ КАИР. (СЭТА). Египеттиң президентизи Анвар Садат Сауд Аравияга болгаш Кувейтке албан ёзузунуң аян-чоруун кылып чораан Каирже чанып келген. А. Садат Ливанга болгаш Сирияга удур Израильдиң үргүлчүлеп турар агрессчи үүлгедиглеринге холбаштыр Чоокку Чөөн чүкте байдалды, а ол ышкаш кайызынга-даа сонуургалдыг өске-даа айтырыгларны ол чурттарның удуртукчулары-биле чугаалажып көрген.

★ САНТЬЯГО. (СЭТА). Чилиниң күрүне чес корпорациязы «Анаконда» дээр америк компанияның болгаш ооң Чилиде салбырларының эт-хөреңгилиинге, ооң агар саннарынга хоруушкунну тургускан. Ол дугайын күрүне сан-хөө контроль чөвүлелиниң даргазы Эдуардо Новоа парлалга конференциязынга дыңнаткан.

★ ХАНОЙ. Сайгон чалча армияда ырбакчыларның саны улам көвүдеп турар. Парлалганың хосталга агентилелиниң дыңнатканы-биле алырга, Бенче можуга февральдың чүгле 9-тан 18-ке чедир үеде бежин чалча армияның 7-ги дивизиязының 152 солдат, офицери Бенчань шериг баазазындан ырбап дескен.

Эрткен чылын сайгон чалча армиядан 40 муң ажыг шериг албаннығлар ырбап дескен.

«Көдээ тудуг» трестин коллективи бүдүрүлгечи эки көргүзүглери-биле кады хөй-ниити ажылынга база макталып турар. Ажылдаар черинин шевергиннинин, өрээлдерни көрүштүг шимээрининин, эстетиктиг кижизидилгенин талазы-биле килдистер аразында чарыштыг.

Коллективте «Шевер холдар» делгелгезинге 25 кижи киришкен. Ол делгелгеде: дарааган, аргып шокарлаан, ыяштан чазап кылган чүүлдер, фотография, кулинария болгаш бичии уруглар кылыглары кирген.

ЧУРУКТА: делгелге залы.

В. ФУНТИКОВТУН тырттырган чуруу.

Солун чүүлдер

МУЗЕЙДЕ МУЗЕЙ

Алдыннап каан чес пластинка политехниктиг музейниң төөгүзүнде база бир төөгүлүг болуушкуннуң дугайын херечилеп турар. (Ук музей бо чылын 100 чыл оюн демдеглээр). Ол демирин кончуг шевер кылдыр оюп бижээн. Музейниң ийиги корпузунуң тудуун эгелээнин ында чугаалап турар. Тудуг ажылдары 1887 чылдың май 30-де эгелээн. Дашчының дериг-херекселдериниң хүлерден кылган моделин тудугжулар хананы үттээш, шыгжап каан. Ооң соонда он чыл эрткенде, септелге үезинде, тураскаалдыг модельди улус тып алган. Ону музейге шыгжаарлы-биле дужааган.

Шак ындыг шуткуп каан модель чүгле чаңгыс ол деп улус санап келген. Ленинград эрмитажының ажылдакчылары шак ындыг мөңгүннеп каан модельди москвачыларга белекке берген.

Музейниң чаа бажыңының тудуу эгелээн хүнде хүндүлүг аалчыларга белек кылдыр модельди бергенин чадавас деп санап турар.

Алдыннап каан пластинка болгаш хүлер модель политехниктиг музейниң эң солун коллекцияларының бирээзинге санадып турар. Музейде чыгдынган чүүлдерниң (шупту 60 хире экспонат) аразында сураглыг эртемденнерниң, Совет Эвилелиниң болгаш даштыкы чурттарның бүдүрүлге черлериниң белектери бар. Эрткен болгаш амгы чүс чылдың эң ховар экспонаттарын моон көрүп болур. Политехниктиг музейниң ораалинде чыгдынган коллекцияны — музейде музей деп адап болур.

В. МОЛЧАНОВ,
СЭТА-ның корр.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МОСКВАДАН

12.00—Дамчыдылгаларның программазы. 12.05— Сөөлгү медээлер. 12.15— «Калыкшылга» Эртем-тайылбырлыг программа. 12.45—«Карусель». Теле-тайылбыр. 13.30— Школачыларга. «Будильник». Мурманскиден дамчыдылга. 14.00—Фигуралыг чүңгүлаашкын талазы-биле делегей чемпионады. Калгаридан дамчыдылга. Канада. (Бижидилге) 15.00—15.10— Чапсар. 15.10— Фигуралыг чүңгүлаашкын талазы-биле делегей чемпионады. Канаданың Калгаридан дамчыдылга. (Бижидилге). 16.10—«Экии, Мария!». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 17.15— Сөөлгү медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.30— «Шолбанчыгаш» Уругларга программа. 17.50— Уругларга фильм. «Болуушкаттар» 18.10— Ада-чурттан дамчыдылга. 18.40—«Ыры бистн апиар чор» Музыкалыг телефильм.

МОСКВАДАН

19.00— «Кино аан-чорукчуларының клуву» 20.00—М. Горький — «Яков Богомолов». Совет армияның Төп театрындан ониирзи. 21.45— «Кижи болгаш хоойлу». Дамчыдылганы юридиктиг эртемнерниң доктору профессор Ю. М. Ткачевский чорудар. 22.05—«Силерниң саналыңар». Көрүкчүлерниң чагаазын ёзугаар концерт. 23.00—23.30 — «Үе». Информастыг программа.

МАРТ 13-ТЕ

19.00—Теленедээлер. 19.15—Уругларга фильм. «Циркке таварылга». 19.30 - «СЭКП-ниң XXIV съездиниң шиитпирлерин — амыдыралга». Дамчыдылга. 19.50—«Тиктен эгелээр». Документалдыг фильм. 20.10— Теленедээлер. 20.25— Чарлалдар, реклама. 20.30 — «Мая Кристалинская ырлап тур». Фильм-концерт. 21.05—22.30— «Ырак душтук». Уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Аваларга

Орай какпы кадай кижи
Оруум доза калгып орлу
Чайлай баскаш, эртип чыда,
Чазык арнын таныш кагдым.
Мендилешкеш тура душтум
Мени орта таныываан боор.
— Экии! — дээштин арнымдыва
Әлдээ кончуг корнуп келгеш:
— Поок-хайт ындай, чегенчиимни
Мону безин таныыас — дээш,
Аржыылының ужу-биле
Арнын чазай чоткулай-дыр.
— Кырган кайы чедер дээнил?
Кышкы сооктуң күштүүн
көрем.
— Ону чоор сен, оглукужуум,
Олчан чүл? — деп айтырзымза,
Эмчиде дем кеним уруг
Эрткен дүне божупкан-дыр.
Оглум оглун көрүксээштин
Олче калгып бадарым ол...
Орай какпы кадай кижи
Оруун улап чорувутту.
Айда, чылда көрүшпээн дег,
Аваамны мен сактып келдим.
Аваларның ииг чүрээ
Ажы-төл дээш амыр көрбес.
Чамбы дипте аваларга
Чайынныг дээр хүнnep турзун!

Моңгуш ДОРЖУ.

СЭТА-ның медээлери

ХЕРСОН. Херсоннуң хөвеңсаазын комбинадының бирги фабриказының цетинге сураглыг пост-таавычы А. П. Савельева дугайында хуудус үндүрген. ССРЭ-ниң 50 чылынга тураскааган чарышка киришпишаан, тоску беш чылдың ийиги чылының эгезинден тура пландан ажыр үш муң метр посту ол бүдүрген. Тоску беш чылдың эгезинден тура пландан дашкаар 17 муң 300 метрин ол бүдүрген.

* * *

ВОЛГОГРАД. Волгоградтың трактор заводунуң Культура ордузунда музыкага сонуургалдыгларның клувун организастаан.

Клубтуң дыңнакчылары — дарганнар, каң ээлдирикчилери, эптекчилер. Олар баштайгы кичээлдерге Бетховен, Бородин, Мусоргский, Чайковский ышкаш сураглыг композиторларның чогаал ажыл-чорудулгазы-биле таныжыкан. Ук композиторларның чогаалдарын Культура ордузунуң бот-тывынгыр артистери күүсеткен. Клубка кичээлдер ийи чыл уламчылаар.

* * *

СИМФЕРОПОЛЬ. ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюн Крымның ажылчы чоннарынга онзагай белек турар. Крымның педагогика институдунуң баазазынга Симферополь университедин ажыткан.

АҢЧЫНЫҢ ОГЛУ

Очерк

1971 ЧЫЛДЫҢ август айда тараавы кидин түлүк ажаап ап турган чүве. Көдээ ажыл-агыйның Дуржулга станциязының Бай-Даг белинде тараа шөлүнге комбайннар диңмиреп-ле турган. Ажылдавайн турар техника-даа, кижи-даа чок. Ынчалза-даа тараа шөлүнүң ортузунда бирле комбайн шимчевейн турган. Адаа чедип кээривиске, комбайнерниң эрвы холүе берген тур.

«Экии!» деп мендилээривиске, бир-ле чүвени дыңналыр, дыңналбас кылдыр думчуктай химирепип кагды.

— Канчап баардың, Николай?— дижип, өске комбайнерлер оортан-моортан айтыргылады

— Үрелген, чогуп чүзү ийик, тыппайн-дыр мен.

Механизаторлар комбайнны дескинип, ол-бо черлерин хараглылап, черлдерин дыңнадып, кошкадып көрдүлер. Дамашкан улус ындыг ышкаш, ынчалза-даа комбайнның үрелик черин тыппадылар.

— Ойт, Николай, «Дүрген дуза» машиназы чоруп ор — дишкеш, механизаторлар боттарының комбайннарынче тарап чорупканнар.

«Техпом» деп бижиктиг, межүп чоруур мастерскаялыг машина келди. Ооң кабиназындан кончуг аныяк, карак шиндиг, бажын боке дээр чазаг-биле даарттып алган эр үнүп келди. Келген кижи комбайнга баргаш, ооң хөделдирикчизиниң ажылдаарын аажок кичээнгейлиг дыңнап тур. «Дүрген ажылдат!», «Оожум ажылдат!» дигилээр-даа. Оон:

— Муфта согулгеп, клапаннар кыргылган-дыр. Таптыг дыңнадаан. Николай, [illegible] зарыг кижи ышкаш, чөдүрүп, каккырып тургаңын — деп чугаалады.

— Ам канчаар мен, Самдаң Суруңгуевич?

— Үрелген кезектерни дораан солуур херек. Сен дүрген адырып тур, мен хап баргаш, оларны [illegible], оон ийилээ кыла шааптар бис.

— Хамык шүүделди мени күседим-биле-даа дуглаза ажырбас, Самдаң Суруңгуевич.

— Сенде буруу чок, тараа шөлү дески эвес болган-дыр. Че, харын, дүрген хөдел, мен хаптым.

Николай Пошкаровтуң арны чырып келгеш, биске чугаалады:

— Бистиң «эмчивис» ол боор, хөделдирикчилер эмчизи аан. Билири-даа, «эмнээри-даа» кончуг эр. Бодунуң кижизи база эки, ынчангаш ону кончуг хүндүлээр бис.

Хөделдирикчилер «эмчизи»-биле номчукчуларны таныштырар дээш, демги карок шиндиг аныяк оолдуң алыс чуртунче, ону дедир истеп чорупкан бис.

2.

Белбей сумузунуң Чодураалыг арбанының даргазы Салчак Суруңгур Каа-Хемниң барык-ла бажынга чурттап турган. Суруңгур бай-шыырак эвес, ынчалза-даа бодунуң чурттаалгазын таарыштыр тургузуп алганы эки. Суруңгур шыңаа-ла оккур-суруп-даа, аргазынче үнгеш, аңын адып эккээр; хемиче киргеш, балыгын ушпуп эккээр. Оон бир [illegible] шыырак аъттар өстүрери, оонбиле чаң дээри.

1942 чыл, август. Совет Эвилелиниң улузунуң немец фашизмге удур Ада-чурттуң Улуг дайынын эгелээнден бээр бир чыл ашкан турган. Суруңгур арбанының араттарыбиле кады фронтуже чорудар эң шыырак аъттарны, чыгдынган белектерни Белбейге чедирипкеш, чанып келгеш, кадайынга:

— Бистиң Калчан-Шынывис биле Мөге-Доруувусту Кызыл Шеригниң төлээзи офицер магадап хүлээп алды, эки аъттар өстүрүп бергени дээш мээң холумну ол дыңзыг тутту — деп өөрүшкүзүн илереткен.

— Кызыл Шеригге ам дузалавайн, кажан дузалаарыл — деп, Анна Ойнаарак улажып чугаалаан.

Суруңгур кадайындан база айтырган:

— Хоюдур аннааш келдиң бе?

— Дыка ыравас, үр болу бербес сен — деп, Ойнаарак чүгле ону чагаан.

Суруңгур дүүн [illegible] адып алган сыынның эъдин Доннер-Доруунга [illegible] чедип алган, аъды-даа, бодудаа туруп каап, ынчалза-даа олчалыг омак чанып келген.

— Экии, аичы! [illegible] — деп, суму чагырыкчызындан чедип Самбуушка олче холун сунган. Оон улай чугаалады:

— Аңчы кижи амыр-даа түве дирем, кадайы божуп дээп бээрге, таалызынче үнгеш, аңын адып эккээр..

1942 чылдың август айның 21-де Каа-Хем бажы Чодураалыгга төрүттүнген оолду Самдаң деп адаан.

* * *

САРЫГ-СЕПТЕ «Октябрь 14 чылы» колхозтуң тарыызга шөлү школазының ыяшнай чоогунда. Бир-ле хүн аңаа трактор чедип келгеш, чер андара берген. Бичии Самдаң оолдар-биле кады баргаш, ол хуулгаазын этти магадап көрүп турган. Трактор дээрге, калбак хавактыг, дашка ышкаш-уаут кылаң карактарлыг, хендирбези болур черде хоолайдан көк ыш үндүр тывып, «дуң-дуң» кылдыр хөрентеп, калбак-калбак илчирбелиг болган. Ооң соонда үш андазынны кожуп каап, шириктиң андарлып чашпап турары дээрге, Бойбалыг ужарыш суунуң караңгайдыр моон бидын чыдары-ла. Ол хире күчүтенни чүгле чаңгыс кижи башкарып чоруур. «Бо трактор дээр күчүтенни мунуп алгаш, Белбейге чеде бердимзе, авам, дуңмаларым, өске-даа кижилер дыка-да магадаарлар боор. Кызыл Шеригниң [illegible] трактор мунар эртемни чедип ап корейн» деп бичии оолга ындыг күзел төрүттүнген...

Самдаң 1959 чылда онгу классты доозуп, төрээн колхозунга чанып келгеш, электриктеп ажылдай берген. Удавайнда колхоз бүдүрүлгезиниң мурнанчыларының бирээзинге санадып берген. Ынчалза-даа оолдуң механизатор болур деп Сарыг-Сеп школазынга-ла төрүттүнген күзели ам-даа ботпанмаан турган.

1964 чылдың күзү Самдаңга кажан-даа уттундурбас. Иркутскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң бозагазын эртеп киргеш, механизация факультединиң суртуулу болу берген. Институт суртуулдарны чүгле теоретиктиг билиглер-биле эвес, практиктиг мергежил-биле база ыяк чепсеглеп турар. Самдаңның практика эрттирип чораан черлериниң чамдыктарын безин адаптарга билдине бээр. Рубцовск хоорайда М. И. Калинин аттыг Алтайның трактор заводунга Самдаң баргаш, тракторларны кылып турарын караа-биле көрген, холу-биле тудушкан. Барнаул хоорайда мотор заводунга турган, хөделдирикчилерниң ажылыбиле таныжкан. Келир үениң аныяк инженери Новосибирск хоорайда «Сибрсельмаш» заводка база турган, ол хоорайда Академгородка кирген.

* * *

ХҮННЕР айлар болуп, айлар чылдар болуп эртсеэртсе, өөредилгениң солун беш чылы караңгадыр сүрүп эрте берген. Күрүне экзаменнери дужааттынган, доосканнарга дипломнарны байырлалдыг-биле тутсуп турган.

— Салчак Самдаң Суруңгуевич!— деп ат оолдуң бодунга безин элдеп дыңналган, чүрээ шимирт кылынган. Үрер хөгжүм чиртиледир ойнай берген. Диплом тудускан директорнуң, башкыларның холдары пажг-пажг.

Диплом холда. Ол ам аваала Самдаң эвес, инженер Самдаң Суруңгуевич Салчак.

Институт дооскан чаа инженерни шенээр-даа кижилер тургулаан. Самдаң бир эртен ажылдап чедип кээрге, каш механизаторлар чыглып алган, бир-ле чүвени чугаалашкан турган.

— Экии инженер, тракторум үрелик-даа ышкаш, аваадаа ышкаш, ужуруун тыппайн тур мен — деп, бир эр чугаалаан.

Инженер тракторга баргаш, хөделдирикчиниң ажылдаарын эмчилерниң аарыг кижиниң өкпе, чүрээн шинчиири ышкаш дыңнаалап турган. Оон демги эрден удур айтырган:

— Бо тракторга үрде ажылдап турар силер бе?

— Ийи чыл ажыг.

Самдаң Суруңгуевич караазының шилин этпишаан, чугаалаан:

— Үрде ажылдап турар болганыңарда, бо тракторну менден артык билир-дир силер. Тракторда беш муң ажыл кезек бар болгай. Бодавыже, оларның бирээзи үрелик азы чок хире-дир. Ону трактор дорт сөглевейн-дир. Медереңдиг, [illegible] кижи безин бодунуң аарыын орта чугаалап бербес болгай. Ынчангаш аарыг кижини катап-катап шинчиир, анализтер кылыр, рентгенге көөр апаар ийик чоп. Мен аарыгның дишпыны демдээп көрүп диагноз тургускан эмчи ышкаш болдум.

Ол хүннен эгелээш, инженерни хөделдирикчилер «эмчизи» дээр апарган, ону шенээрин база соксаткан.

Чүгле бир чыл ашканда Самдаң Суруңгуевич машина-трактор паркын ажыглаар талазы-биле инженер болу берген.

ТОСКУ беш чылдың ийиги чылы. Дуржулга станциязының албан кылыр черинип чаныңда хүндүлел самбыразы көзүлдү. «Чогум кымнарны шаңнап-мактап турар улузун бо» кылдыр бодааш, барып көрдүм. Бир чуруктуң адаанда «Инженер Салчак Самдаң Суруңгуевич» деп бижип каан.

Машина-трактор мастерскаязы. «Ток-ток» кылдыр үстүкү каъттан кижи халып бадып олур. Келзе-ле демги хүндүлел самбыразында аныяк эр.

Инженер-биле кады дарганнаар цехке кирип кээривиске Иван Лянев, Иван Борзенко, Николай Хроменко олар командирни чедип келген солдаттар ышкаш, хөңдүрлүп туруптулар.

— Кыштан ажылывыс бо-ладыр. Самдаң Суруңгуевич — деп, Иван Лянев чугаалады.

Инженер кезектерни аңдара-дүңдере тудуп, ыргаан-хенуузун шыгаап көрүп, хемчээгилээш:

— Стандарт ёзугаар-дыр. Дужаап болур — диди.

Мотор цехинде Петр Ураков, Иван Суслов, Николай Шулепов олар база кылып турар ажылын көргүстүлер.

Чоңдурар цехте хөй-хөй механизаторлар хөделдирикчилер «эмчизи» инженерниң база арга-сүмезин ап, оон-биле кады ажылдап турар.

Дуржулга станциязында чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның организациязы база бар. Самдаң Суруңгуевич ооң удуртукчуларының бирээзи. Станцияның механизаторлары тоску беш чылдың баштайгы чылында чогаадылга болгаш чаартылга талазы-биле республикада ийиги черни алган.

Каа-Хем бажы чурттуг аңчы араттың оглу өөртан кожуп баткаш, инженер болу бергеш, республикада эң улуг ажыл-агый черлериниң бирээзинде ажылдап турар.

Салчак ТАМБА.

Коломнаның тураскаалдары

Москва чоогунда Коломна ол ынчаар төөгүнүң болгаш культураның кайгамчык тураскаалдары элбек чер. РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели ол девискээрни камгалалдыг кылдыр чарлаан.

Архитектура талазы-биле сураглыг ансамбльдерни чаартып кылыры эгелээн. Россияда эң хоочун — Коломна Кремлин чаартып кылып турар. Ооң ханазының узуну ийи километр, ортумак бедии 20 метр хире. Ук тудугну Москва Кремлин хевирлиг кылдыр тудуп тургускан.

Эрте-бурунгу Коломна-биле чергелештир амгы үениң чаа тудуглары бедип үнер.

В. ИТКИН,
СЭТА-ның корр.

Оргаадай төрелдиг эм оът

Камчатканың эм оъттуг «хоочун аптеказынга» база бир үнелиг эм оът немешкен. Ук оътту аваа эвес, харыя алдын дазыл деп адаан. Оон шывары оргаадайбиле домей.

Ук үнүштү ботапиктер чаарби вектиң эгезинден тура-ла билир. Эртемденнер ол үнүштү өкпен оңнуг родиола деп адап турар. Камчаткада-Петропавловск хоорай чурттуг географ Н. А. Ефремова эрткен күзүн Анчы дазайның [illegible] чыып алган дазылдарын эм үнүштерниң Бүгүэвилелдиң эртем-шинчилел институдунче чоруткан. Алдын дазылдың ээлдирин оргаадайның-биле домей шынарлыг болган.

Өкпең өңнүг родиола чартык метр хире бедик сиген үнүш, дазылдары чоон, алдын хеп кедирип каан кижи хевирлиг. Ук оътту чадым хаязардан, дилай болгаш хем чоогунуң ийлериндең, шоолуг бедик эвес тейлер баштарындан тып ап тургулаан. Үнүштүң дазылдарын күзүн азы эрте чазын чыткаш кургадыр. Ону шай кылдыр хайындырып ижип болур.

«Алдын дазылды» сооньа алысканда, нерви болгаш чүрек аарыында эм кылдыр ажыглаар.

М. ЖИЛИН,
СЭТА-ның корр.

Бурунгу «адрес»-биле

Ташатканың метеоридин дилээри-биле Омскиниң турисетери үшкү экспедицияга белеткенип турарлар.

Каш чүс чылдар бурунгаар Ташатканы деп чер чоогунга дээрден кээп дүшкен даштың «адрезин» Семен Ремезовтуң тургусканы Сибирьниң эрте-бурунгу картазы херечилеп турар. Ховар дааш географтыг чыл бижилгезиниң чуруунда Ермакты көргүскен. Ол 1584 чылда метеоридтиң дүшкен черинге кээп чораан. Сибирьниң шинчээчизи элдептиг дашче кайгап көрген турар.

Каш чыл бурунгаар чоруткан баштайгы экспедициялар түңнел чок боол тоңген. Ол черле метеорид дээрзинге энтузиастар шуут бүзүреп турар. Ташатканы деп татар сөзүнүң адын орус дылче очулдурарга «дээрден дүшкен даш» дээни ол.

Ук суур Омскиниң соңгу чүгүнде турар. Суур чоогунда терең хөл бар. Метеорид суг дүвүнче кирген чадавас. Чок болза ону бузуп үрегдээш даш печкалар кылып каапкан чадавас. Ол вариантыны база өөренип көрген.

В. ЛОБОДА.
СЭТА-ның корр.

агаар

Бөгүн республикага шокар булуттар, чамдык черлерге хар чаар. Дүн черлерге 3—8, өске черлерге 8—13 градус соок. Кызылга шоолуг бораңнавас. 8—10 градус соок болур.

КИНО

МАРТ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Узун уктуг Пеппи» 10, «Улуг ынакшыл» 11.45, 13.30, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Киночыынды 10, «Софья Грушко» 11.20, 13.10, 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда

«ПИОНЕР»: Уругларга дириг-чуруктар 9, 14, «Шулбустуң чалчалары» 10.40, 15.40, «Ийи хүлүмзүрүг» 12.20, 17.20, 19, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Россия империязының дужулгеэн болгаш база катап туттурбастар» (1-ги, 2-ги кезектери) 10, 12.30, 15.05, «Өлүмнүг дайзын» 16.50, 18.40, 20.20 шактарда.

«КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Саныктыг моортай» 18, 15, 17 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Үш херечи» 15, 17, Уругларга дириг-чуруктар 13 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: Киночыынды 12, «Туманныг дүне» 14, 17 шактарда.

МАРТ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Антрацит» 10, 11.45, 13.30, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ийи хүлүмзүрүг» 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда

«ПИОНЕР»: «Саныктыг моортайның чаа ужуралдары» 10, 20, 14, «Бистиң үениң маадыры» (1-ги, 2-ги кезектери) 15.40, «Улуг ынакшыл» 12.10, 19.10, 21 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кижиниң салым-чолу» 15.30, «Хедерип тоаартканы» (1-ги, 2-ги кезектери) 17.30, 20 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Өлүмнүг дайзын» 18.30, 20.30 шактарда.

«КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Россия империязының дужулгеэн болгаш база катап туттурбастар» (1-ги 2-ги кезектери) 18.20, 20.50 шактарда»

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Тройка» 18.30, 20.30 шактарда»

Аныяк чурукчу С.-Б. УЯНУКЭЙНИН «Төрээн Тываның чиримаадыг булуңунда» деп [illegible].

НОМЧУКЧУЛАРНЫҢ СОНУУРГАЛЫНГА

КУДУСТА ШЫГЖАГ

Москваның Шаболовка кудумчузунда мастерскаяга солун таварылга болган. Орта септеөир кудус кирген. Ону дааранылга цехиниң мастери В. Я. Белянкинге дааскан. Кудустуң иолун септерге шала кырында хой копеектер төктү бээрге ол кайгай берип-тир.

Ол дээрге чүс чыл бурунгаар үнзүрген үүржек акшалар болган. Кандыг хыныы кижи чыдар кудузунга ону чажырып алганын [illegible] чадашкан. Ол-даа канчаар, солун чүве дээрге ону [illegible] мастерниң шевергин кижи [illegible] будун ыдар кылдыр даарап каа-ап чорууру эвчок. Бир япон фирма дүрүп алыр хаактар үндүрген. Тускай сенчи-биле ийи талазын түдүштүрүп каан болгаш бичин хапка сыңа бээр.

ХЕНЗИГ ХААКТАР

[illegible]

САВАҢНЫГ ЫЯШ

Флорида чартык ортулукта [illegible] ыяш үнүп турар. Оон бышкан чимизин уштаптарга саваң дег көвүктелип бээр. Ол черлер чурттугларь оон өске саваң ажыглавас.

ШУЛУКЧУНУҢ БИЛЗЭЭ

Англи шүлүкчү Байронкуң амыдыралының дургузунда [illegible] келген алдын билзээн Сотби дээр фирма 450 фунт стерлинге акшага садыпкан. Билзекке немей шүлүкчүнүң бажының дүгүн берип каан.

САД АЖААКЧЫЗЫ

Сад ажаакчызы оолдарын ол мергежилге өөредип каар деп шиитпирлээн. Ашак өлүр деп баргаш, оолдарынга: «Мең өлүп каарымга виноград садында шыгжаамны казып тып алыр силер, оолдарым» — деп чагаан-дыр.

Оолдары ында чүнү-ле чажырып каан ирги дээш садты бир кылдыр аңдарып, казып каапканнар. Шыгжаг-даа тып чадашканнар, а виноград садын дыка эки кылдыр үлүрезин алганнар. Ооң дүжүт-күрү тергиин апарган-дыр.

АК-САГЫШ

Тараачын тудуп чораан балдызын хемче ышкынып кииринкеш, мунгарап ыглап олуруп-тур. Суг ээзи ашакты көөргээш, алдын балды сугдан уштуп эккелгеш, «Бо сээңии-дир бе?» деп-тир. Ашак «чок, мээңии эвес-тир» — дигеш. Суг ээзи база бир мөңгүн балды уштуп эккелгеш, «бо сээңии-дир бе?» деп айтырган. Ашак база-ла «мээңии эвес-тир» дигеш-дир. Ынчан суг ээзи ашактың өлүлүг балдызын уштуп эккелген. Ашак «мээңии ол-дур» деп-тир ээсне.

Суг ээзи демги тараачынның ак сеткилдиин үнелээш, үш балдыны аңаа белекке бериа каап-тыр.

Чанып келгеш алдын, мөңгүн болгаш ааа балдыларын ниргүнге көргүзүп, болган чорукту хоорек берген. Бир тараачын демги кижиниң чугаазын дыңнааш, база ынчаар оон шиитпирлеп алган. Хемге чеде бергеш балдызын кийр октапкаш, манап олуруптур. Суг ээзи үнүп келгеш, «Бо сээңии-дир бе?» дигеш алдын балды көргүскен. Ашак алырай бергеш, «мээңии-мээңии» деп амырап үнген: Суг ээзи мегечи ашакка алдын-даа балды бербейн, бодунуң-даа эгиткейн барган-дыр.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарьның 23-13, партийжы амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлегер килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00262.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 [illegible]

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 чыл. МАРТ 14 ВТОРНИК № 61 [illegible] Өртээ 2 көп.

Чурттуң чер ажылдыгларында

● КИЕВ. (СЭТА-НЫҢ КОРР.). Украинаның ажыл-агыйлары тракторлар септээриниң планын күүсеткен. 137 муң тракторну азы даалгада көрдүнгенинден 2500 -гү хейиу мастерскаялардан септеп үндүрген. Оларда магадылалдың паспорттарын бижыглаан. Колхоз, совхозтарның хову турлагларынче сеялкаларны, культиваторларны, картофель олуртукчуларын, херээ ажылдап кылыр техниканы чедирген. Крым, Одесса, Закарпат областарының чамдык ажыл-агыйлары суга, арбай, хөй чылдыг сигеннер тарылгазын эгелээн.

Республиканың ховуларынга бо чазын 308 муң трактор ажылдаар. Оларның шефчилери — үлетпүр бүдүрүлгелери, тудуг органиазацияларын улуг дузаны чедирер. Механизаторлар колдуунда-ла кийи залчыг-биле ажылдаар.

● МИНСК. (СЭТА-НЫҢ КОРР). Белоруссияның тараажылары часкы тарылгага белеткелди шалыпчыткан. 70 муң трактор — азы бүгү парктың 85 хуузу белен. «Сельхозтехникага» септээн трактор бүрүзүнде магадылал талонун бижыглаан. Тарылгага кирер өске-даа техниканы хову турлагларында чедирип эгелээн. Часкы тарылга эгелээринге чедир херээ ажылдап кылыр он муң агрегатты септээрин механизаторлар хүлээнген.

● ОРЕНБУРГ. (СЭТА-НЫҢ КОРР). Областың колхозтары болгаш совхозтары часкы тарылгаже үнеринге белеңин рапорттап турар. Тарылгага кирер техника септелгези бүрүн доозулган.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ КИЖИЗИДИЛГЕ

Совет Социалистиг Республикаларының Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга белеткел совет кижилерниң күш-ажылчы болгаш политиктиг идепкейиниң чаа кедергилүүшкүнүп хайныктырган. Алдарлыг юбилейге туразкаткан пропагандистчи болгаш агитас-массалыг ажылдың күштелгенинин. Янзы-бүрү хемчеглерни ап чорудуп турарының дугайында дыңнадыглар бүгү эвилелдешкен республикаларның хоорайларындан болгаш суурларындан кээп турар.

Беш чылдың мурнакчыларының — чамдык акы-дуңма республикаларының болгаш Москваның, Киевтиң, Ленинградтың чаржып турар районнарының күш-ажылчы коллективтериниң төлээлекчилериниң ужуражылгалары Украинага болган. Аныктарга «бистер — интернационалистер бис» деп номчулгалар Литваның хоорайларында болгаш суурларында эгелээн. СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының болгаш ажылчы чоннарның интернационалчы кижизидилгезиниң айтырыгларының талазы-биле лекторийлер Ташкентиде ажыттынган. Интернационализмниң идеяларын пропагандалаарының чаа-чаа хевирлери чер-черде тыптып база калбак нептерейди ап турар.

Хөй янзы хевирлиг идейполитиктиг ажыл улустарның найыралын болгаш акы-дуңмалыышкы чоруун улам ыңай быжыглаарынче, оларны партияны долгандыр улам сырый каттыштырарынче угланган. Мацаа партия организацияларын СЭКП-ниң XXIV съездиниң шиитпирлерин уругтулга болдуруп турар. «Партия бүгү ажылчы чоннарны моон соңгаар-даа социалистиг интернационализмниң, кандыг-даа хевир-биле костүп келир болза, национализмниң болгаш шовинизмниң, национал кызыгаарланчак чоруктуң болгаш улуургаышкынының илергейлээшкиннеринге эптеш чок болур чоруктуң ёзузунга, бүгү нацияларны болгаш улус чоннарны ханы хүндүлеп көөрүнүң ёзузунга кижизидер апаар» деп, съездиге СЭКП ТК-ның отчёт илеткелинге эш Л. И. Брежнев демдеглээн.

Интернационалчы кижизидилге — чаа кижини угаан-бодал талазы-биле кижизидеринге партияның кол сорулгаларының бирээзи. ССР Эвилелиниң чартык чүс чыл юбилейин чоокшулап олурары-биле чергелештир интернационалчы кижизидилге онза улуг ужур-дузалыг болуп турар. Ол сорулганың эң чугула угаайышкынын болгаш оңу шиитпирлээриниң оруктары СЭКП ТК-ның «Совет Социалистиг Республикаларының Эвилелиниң 50 чылынга белеткел дугайында» доктаалында тодарадыпттынган.

Коммунистиг тургузуушкуннуң амгы үе-чадазында интернационалчы кижизидилгениң кол-ла ужур-утказы чүгүм чүдел? Хамыктың мурнунда — ол дээрге улустарның найыралының ленинчи принциптерин, бистиң партиявыстың ленинчи национал политиказын болгаш ооң боттуг чаалап алыышкыннарын, ажыл-ишчи совет кижи бүрүзүнге социалистиг патриотизм болгаш интернационализм дег шак ындыг кайгамчыктыг мозу-шынарны чайгылыш чок быжыглаарын ханы тайылбырлаары болур. Бо ажылга Совет Эвилелиниң бүгү республикаларының ажылчын ангызының, ажылчы чоннарының революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы чаңчылдарын бүгү талалыг ажыглаары, националдар аразының харылзааларының улам ыңайгы хөгжүлдези, улустарның найыралын быжыглаары, социалистиг нацияларның чечектелиишкининиң болгаш чоокшулажыышкынының чорудулгалары совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү-ле талаларынга — экономиказынга болгаш политиказынга, идеологиязынга болгаш моралынга, культуразынга болгаш амыдыралынга таарымчалыг салдарны чедирер дээрзин калбаа-биле көргүзери чугула.

Ажылчы чоннарның интернационалчы кижизидилгезиниң талазы-биле ажылды улам ыңай экижидерин коммунистиг тургузуушкунуң эрге-ажыктары негеп турар. Ындыг ажылдың байлак дуржулгазы бисте бар. Чижээ, мында 80 националдарның төлээлекчилери чурттап, ажылдап турар болгаш бүдүрүлге азы тудуг, колхоз азы өөредилге черниң коллективи интернационалчы болуп турар Киргизияның партия органнызацияның моонче алган дуржулгазының дугайын чоокта чаа «Правданың» арыннарынга бижээн болгай. Ол республикада интернационалчы кижизидилгениң школаларын тургускан, интернационалчы найыралдың клубтары ажылдап турар, күш-ажылга, өөредилгеге, амыдырал-чурталгага хөй янзы националдарның кижилериниң чогаадыкчы ниитилежилгезин болгаш чоокшулажылгазын хөгжүдеринге хөй чүүлдү кылып турар.

Чаңгыс өг-бүледе улус бис деп сагыш-сеткилдиг ажылчы чоннарга сиңниктиреринге болгаш ону хөгжүдеринге идепкейлиг салдар чедирерин бүгү эвилелдешкен республикаларның коммунистери боттарының хүлээлгези деп көрүп турар. Ынчалза-даа идейкижизидилгелиг ажыл-чорудулганың ол чугула талазынче чогуур кичээнгей салбайн турарының фактылары ам-даа бар. Ажылчы чоннарның, ылангыя албан-хаакчыларның болгаш аныктарның интернационалчы кижизидилгезинче чамдык партия организациялары эргежок чугула кичээнгейни салбайн турар.

Бүгү нацияларга болгаш улус чоннарга ханы хүндүткелдиг болуруп кижилерниң угаан-бодалынга болгаш чүлдү-чүрээнге сиңниктирери дээрзе — совет патриот бүрүзүн национал чыдып калган артыышкыннарга чаныш-сыныш чогу-биле эптеш чок болур чорукка кижизидери-дир. Ёзулуг интернационалистерниң салгалдары бисте өзүп быжыккан, улустарның найыралының болгаш акы-дуңмалыышкы чоруунуң идеологиязы массаларның үзел-бодалы болу берген. Ынчалза-даа националисчи хоочуннарны болгаш үзелдерни өскүдер дээр өжээнниг ораалдажыышкыннар дугайын уттуп ужурлуг бис. Социализмге удур идеологтуг демиселге буржуаз пропаганда, барык болгаш «солагай» ревизионизмниң идеологтары национализмниң хоралыг чепсээн калбаа-биле ажыглап турар. Ынчангаш национализмниң болгаш шовинизмниң кандыг-даа илергейлээшкиннеринин шиитпирлиг сойгалакшылаа, үргүлчү политиктиг бедик сереемчилелдиг болуруп ол чорук бистен негеп турар. Улустарның найыралының болгаш акы-дуңмалыышкы чоруунуң ленинчи принциптеринге ажылчы чоннарны кижизитпишаан, партия национал кызыгаарланчак болгаш оңзагай бис дээр чоруктуң, эрткен үениң идеализастаар болгаш улустарның тооргузунде социал чорулдаларын чажыр-базырар дээр угланыышкыннарынга удур коммунистиг тургузуушкунга шаптыктап турар аажы-чаңнарга удур демиселжиринче кыйгырып турар.

Совет ажыл-ишчилерни социалистиг интернационализмниң ёзузунга кижизидери — бүгү партия, совет, ажылагый, культура болгаш хөй-нииити организацияларының, бистиң бүгү кадрларывыстың сорулгазы болур. Бо ниити херекке улуг салыышкынны профэвилелдер болгаш комсомол киирер ужурлуг. Ол кижизидилге массаларга идейлиг салдар чедирериниң бүгү хевирлерин болгаш чепсектерин, ооң иштинде идей-кижизидилгелиг ажылга, ооң мурнакчы дуржулгазын ниитилештирериңге база нептередиринге идепкейлиг киржиринге кандаар-даа аажок улуг аргаларлыг парлалганы, телевидениени болгаш радиону долу ажыглаарын негеп турар. Бүзүреңдиг интернационалчылар кылдыр совет кижилерни угаан-бодал талазы-биле кижизидеринге улуг болгаш чаагай роль литература болгаш уран чүүлге хамааржып турар. Бистиң чогаалчыларывыстың, чурукчуларывыстың, кинематографистерив и с т и ң, композиторларывыстың чогаалдарынга ССРЭ-ниң улустарының найыралының темазы төлептиг черни ээлээр.

ССР Эвилелиниң алдарлыг юбилейин чоокшулаан тулуунда партияның кижизиткени бүгү националдарның ажылчы чоннарының найыралының, бот-боттарынга бүзүрежилгезиниң болгаш акы-дуңмалыышкы чоруунуң сагыш-сеткилиниң тура-соруу улам долу, чайышпанчаа-биле илергейлеттинип турар. Ол сагыш-сеткил, бистиң чуртувустуң улустарының буступбас социалистиг өг-бүле кылдыр каттыштырып турар амыдыралчы эрге-ажыктарының болгаш сорулгаларының ниитилежкин медерел билир чорук улам-на быжыгып турар!

(«ПРАВДАНЫҢ» МУРНУКУ ЧҮҮЛҮ).

БЕШ ЧЫЛ — КИЖИ БҮРҮЗҮНҮҢ ХЕРЭЭ

МУРНАКЧЫ БҮДҮРҮЛГЕДЕ

«Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын, коммунистиг күш-ажылдың бүдүрүкчүзи — [illegible] электростанциязының ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары улуг сонуургал болгаш көдүрлүүшкүн-биле таныышкан. Ол доктаал энергетиктерни күш-ажылче улам сорук киирген.

Бүдүрүлге тоску беш чылдың ийиги чылының баштайгы ийи айының планын ооалгазын ажыр күүсеткен. Февральда электроэнергия ажылдап кылырының планын 103 хуу, ниити продукция бүдүрериин — 106, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 108 хуу боттандырган. Бодунга херегләэр электроэнергияның камналгазы 2 хуу эвээжээн. Ол бүгүге чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның киирген ажыктыг саналдары улуг ужур-дузалыг болган.

Социалистиг чарыш цехтер, бригадалар, тус-тус кижилер аразында калбарган. Эрткен айда турбина цехинде Павел Тихонович Рябовтуң удуртказы бригадазы планын айның 15-те күүсеткеш, өскелерге үлегерин көргүзүп, чарыштың тиилекчизи болган. Бригаданың слесарьлары А. Астраханцев биле В. Капустин хуу бүдүрүүн [illegible] 160—180 хуу күүседип, ажылын эки шынарлыг кылып, өш-өөрүнүң хүндүткелин чедип алганнар.

Насостар машинизи Мария Васильевна Кулагина электростанцияның шалыпчыларының бирээзи. Ол бүдүрүлгениң мурнакчы дуржулгазын, дээштиг технологиязын нептередиринге бодунуң улуг хуузун киирип, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар.

Электростанцияның ажылчыннары ССРЭ-ниң тургустунганының байырлалынга белек кылдыр бо чылдың бүдүрүлге планын декабрьның 25-те күүседир деп бедик социалистиг хүлээлгени алган.

Коллектив москвачыларның болгаш ленинградчыларның үлегерин өөреп бо чылдың апрель 15-те коммунистиг субботникти эрттирер. Амгы үеде ооң белеткел ажылдары чоруп турар.

В. ЧАДАМБА.

ЧУРУКТАРДА: коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары, слесарьлар А. Астраханцев, В. Капустин болгаш насостар машинизи М. Кулагина.

Авторнуң фотолары.

Соруктуг кижилер

Чыргакы биле Аянгаты аразында адырган-мыдыргын дагларның чер болганында-ла кыштаглар бар. Шымап-ла -арты ажарга-ла «деп» димири ышкаш. Ол болза «Шеңгээр» болгаш «Чыраа-Бажы» совхозтарының кыштаглары болду. Одар-белчиирден арай-ла кызыы чер-дир дээрзи илдең. Хаалаан, ындында-ла ындыг черге энир чылын өът-сиген үнүжү таарылы. Тараа дужуду база багай болуп, ооң улаштыр кылын хары урупмаш барган. Ынчалза-даа малчыннар бергелер мурнунга серт дивээн — эки эрес-ле-дирлерем.

Даштыг-Кежиг суурдан шоолуг ырак эвесте Чалама өдээ деп черде Моңгуш Сандуунуң аалынга келдивис. Ук хойжунуң хойлары-даа, алган хураганнары-даа мендилер болду. Дагны ажып кээрге барыкла арт нырында хөлегеленчек, чыварлыг черде кыштаг бар. Ол болза малчын Моңгуш Дембикейниң кыштаа. Улуг малчын Д. Моңгуш хоюн кадарбышаан, сакманшиктеп турар. Ооң өстүрген 75 хураганнары бөткүр-даа, семис-даа. Чүс хөй бүрүзүнден-не чүс беш баш хураганны менди алыр дээн хүлээлгезин эш Моңгуш кайын дескедир. «Сеглээн сестүң магадылалы — малчынның ажыл-ижинге бердингени, соруктуг иш» деп бодай кааптым. Ам безин ооң өдээнде 320 шаа хураган бар. Ооң бүгү төрүүр хою 410.

Чолдак-Оорга деп черде кыштагны таныыр болдум. Аңаа 1956 чылда, ынчаардагы аныяк малчын Моңгуш Чола чурттап турган . Ам ында ооң күдээзи Доңгак Кинин-оол кыштап турар. А Кинин-оолдуң адазы Седен Хорум-Дагның сураглыг хойжуларының бирээзи. К. Доңгак 1962 чылда хойжулай бергеш каты—Моңгуш Чоланың кыштаан алган. Кинин-оол он чыл иштинде төрээн совхозунга хөй санныг хойну өстүрүп берген. Ооң ажы-төлү-дээ эрбын. Ам сөс уруглуг. Бо удаада ол аныяк өг-бүле ээлеримбиле душчуп чеде бээримге, олар төрээн 270 хоюнуң хураганын бүрүн дорунтуруп алган турлар. Артнач төрүүр хою сезен шаа.

Чолдак-Оорга артында ховужукта бир кижи аъдын өртеп каан, хоюн дозуп чор. Ынча-мынча чоруп ора ол кижини бо-даа сураглыг Моңгуш Чола-ла-дыр деп танывыттым. Чугаа кадында эш Чола «алган хүлээлгемни күүседип шыдаар мен» деп бүзүреңдиг сегледи. «Ийе, ындыг» дижип базытнаанзыг үннер инчеектен кыңгыраашты. Сураглыг хойжу Чоланың кыштаа малчын бригадазы тову, ында база-ла кижилер шудургу ажылдап турар. Моңгуш Чоланың кадайы делгем кажаа иштинде хураганнар ажаап туру. Кудунтан суг сордурар черде Ооржак Бүдүгэ электриниг насосту ажылдаткан тур. Ооржак чеди чыл иштинде күзүн комбайнерлеп ажылдааш, кыжын эш Чолага дузалажып турар болду. Ооң ылаңгыя бо кыжын ажылдап турарын мактавас аргажок.

Кайа-даа баарга кижилер «даңза таанпы тыртар, аяк шай ижер чай чок» карак кызыл ажылдап турар. Олар боттарының ажыл-ижиниң түңнелин партияның XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар херекке салыышкын, Совет Эвилелиниң 50 чыл оюнга төлептиг белек деп көрүп турар.

Хойжулар чеже-даа чай-чап чок болза, эпти-ле иштики, даштыкының байдалын айтырыгылаар чорду. Беседа аразында ССРЗ-ниң бежен чылдарының эчизинде салгалдарның чаагай үүле чаңчылдарын сактып каап ордувус. Хойжулар бодунуң районунуң сураглыг кижилери: Москвага турган баштайгы элчин Мунуяаны, хувискаалчы херээжен араттар Барыкааны, Сереңмааны, чалбыыштыг агитатор Сумбууну, гвардейжилер Бүрзеккейни, Домчутту, ревшериглэи Шилги-Бызааны, маадырлар Лопсаңчапты, Чоланы, саанчылар Кувискаалды, Тааныны, алдарлыг ыраажы Ак-оолду, колхоз үндезилекчилери Сачыны, Алдын-Сарыгны дээш өске-даа хөй-хөй эмиселчилерни чылыы-биле адап, мактап ордулар. Кижилерниң сеткилинде ленинчи идеялар, революсчу отчугаштар хып турар болганда, ажыл-иш соруктуг хайнып турбайн канчаар!

Ю. АРАНЧЫН.

Апрель 15-те коммунистиг субботник

Күш-ажылдың байырлалынга уткуштур

В. И. Ленинниң төрүттүнгениниң хүнүнге болгаш ССРЗ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга алдар кылдыр апрель 15-те коммунистиг субботникти органызастаар дээн москвачыларның эгелээшкинин деткип чуулдугзуммушаан, чурттуң бүдүрүлгелериниң коллективтери тодаргай хүлээлгелерни ап турар.

●Тыва АССР-де Каа-Хемниң хемир-даш [illegible] [illegible] 25 муң тонна хемир-дашты бээрин шиитпирлээн. [illegible] [illegible] Абаканче чорудар.

● Ижевсктиң автомобиль заводу кайгамчыктыг хүнде чүс «Москвичти» бүдүрүп үндүрер. Бажың тудуг комбинадының коллективи 130 куб. метр демир-бетон конструкцияларны бээр.

● Тольяттиниң [illegible] [illegible] [illegible] ажыглаалга киирген. Аңаа [illegible] [illegible] [illegible]. Бо частан эгелээш, ол заводтуң бүдүрүп турары [illegible] машиналарын дем оруу-биле чурттуң янзы-бүрү булуңнарынче чорудуп эгелээр.

Аныяк кадарчылар — колхозтуң алдын фондузу

«Оолдар болгаш кыстарның тускай нергежиди шын, баш бурунгаар шилип алыры, заводтуң болгаш фабриканың, ферманың болгаш хову бригадазының күш-ажылчы аныяк чорудулгазынга ханы хүндүткелдиг болур чорукка аныяк салгалды кижизидери комсомолдан улуг хамаарылгалыг».

(Партияның XXIV съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинден).

[illegible]

Бригада — комсомолчу-аныяктарның. Ниитизи-биле хөй ажылында 170 аныяктар ажылдап турар. Бо дээрге [illegible]

[illegible] дузалакчы чылгычы тургаш, эртнен чылын тускай кодан[ы] хүлээп алган. Дуржулгалыг чылгычының үлегерин [illegible]

[illegible]

[illegible] даа күштелээрге.

С. САКТЫ-СОРУН,

Эрзинде «Чаа оруқ» колхозтуң даргазы.

СОВЕТТЕР БОЛГАШ АМЫДЫРАЛ

КЫШТАГЛААШКЫН ДЕПУТАТТАРНЫҢ КОНТРОЛЮНДА

Чырганы кодээ Советке «Чыраа-Бажы» совхоз хамааржып турар. Ооң малчыннары амгы үеде боттарының бүгү күжениишкинин кыштаглаашкынны үлегерлиг эрттирериниче угландырган.

Олар ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга алдар болдурган социалистиг хүлээлгени бо чылдың эгезинде алган. Ону малчыннар боттарының хуралынга чугаалажып кирген. Ол хүлээлгелерни тодарадырга мындыг: төрүүр чүс хойдан-на 95 хураганны, бир хойдан-на 2 кг дукту кыргып алыр, төрүүр чүс бода малдан 82 бызааны, 85 кулунну менди ап доруктурар, малчын бүрүзү 10—15 тонна чедир сигенни боттарының күжү-биле белеткээрин социалистиг хүлээлгеде кирген.

Совхозта ниитиниң малы 83 кезек черде хүр кыштап турар. Чымыштыг иште малчыннардан 96 өреге бажыңнарда, 75-и өглерде чурттап турар. Кайы-даа коданнарда малчыннар малдың чаш төлүн чидириг чокка ажаап алырынче бүгү күжүн угландырган. Чоокку хүннерге чедир 7394 хой төрээн, 7423 чаш хураганны менди ап доруктурган. Малчыннарга дузалаштырары-биле чүс ажыг саамачыны чоруткан. Малчыннарның хандырылгазында бир чугула чүве суг. Кышкы үеде оларны суг-биле эки хандырар сорулга-биле суг сөөртүрүнге автомашиналарны болгаш тракторларны тускайлаан.

Ажылчы чоннар депутаттарының Чырганы кодээ Совединиң күүскому кыштаглаашкын айтырыынче кичээнгейни кошкатпайн, бөгү бүгү күштү мобилизастаан. Эрткен чылдың ноябрьда кодээ Советтиң сессиязынга мал кыштаглаашкынынга белеткел дугайында айтырыгны чугаалашкаш, тускай шиитпирни хүлээп алган. Кыштаглаашкынның байдалын хынаар 7 кижи составтыг комиссияны кодээ Советтиң депутады О. Маадыр-оолду баштадыр тургускан. Сессияның шиитпириниң күүселдезин организастаарынга депутаттарны болгаш активти хаара туткан. Бо чылдың январьда мал кыштаглаашкынының тус-тус коданнарда байдалын хынап көрген. Түңнелин күүскомнуң хуралынга чугаалашкан. Ажылдың байдалын ханы анализтеп, илерээн четпестерни чайладырының оруктарын айыткан.

Ылаңгыя азыралда малдарга чыгыг сугну доктаамал бээр, Хорум-Даг салбырының Ак-Хаяда малчыннарын одаар ыяш-биле хандырар, мал чемин четчири-биле сөөртүр, кыштагларда малчыннарга кино, концерт көргүзер ажылды экижидер, Чырганы салбырында чаш малдың өтчёдун чурумчудуп, ында хураганнарны дугаарлаар талазы-биле бот-туг ажылдарны чоруткан бис.

Бо хүннерде 4 автолавка кыштагларны кезип, малчыннарга чугула херегледиң бараанарын чедирип турар. Солун, сеткүүл чедирилгезин организастааны багай эвес.

Бо чылын 12 малчын өг-бүлени ээлчеглиг ажылче киирер. Ам 18 малчын өг-бүлени киирген бис. Бо сорулганы чедиишкининиг шиитпирлээринге тудуг-суурну шапкынчыдары чугула болгай. Ынчангаш малчыннарга чуртталга бажыңнарын шеф күжү-биле тударын партиомнуң бюрозунга чугаалашкан. Бистиң кодээ Совет Кара-Сугда кыштагга бир бажыңны туткаш, хүлээдир.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң бүгү малчыннары бо чылын күрүнеге 520 тонна эътти, 490 тонна сүттү болгаш 56 тонна дукту садар. Ол сорулганы хуусаа бетинде күүседири кыштаглаашкынны чер болганга хүр эрттириринден, малдың продуктулуун кышкы үеде кудулатпазындан, малчыннарның кызымаккай ижинден хамааржыр. Февральдың соолгу хүннеринге чедир совхоз күрүнеге сүт садарының бирги квартал планын чүгле 38 хуу, эъттиин 42 хуу күүсеткен. Сүт садарының квартал планын күүседиринге элээн берге байдал тургустунганын билип, оон чогуур түңнелди үндүрүп, эргежок чугула хемчеглерни ап турар бис.

Шым-Бажы сүт-бараан фермазы ышкаш мурнакчы коллективтер кыжымал сүттү бызааларга берип, саванны чымчадыр хайындыргаш, саар инектерни чемгерип, малдың продуктулуун бедидериниң өске-даа хемчеглерин ап келген. Четпестерни чайладырынга мурнакчы дуржулганы ферма, бригада бүрүзүнге нептереди-ри чугула болуп турар.

Кодээ Советтиң депутаттарын кыштаглаашкынны хүр эрттирер дээш организастыг ажылдар чорударынче хаара туткан. Чижээ, депутат М. Шериг-оол Чыраа-Бажы салбырының бүгү бода мал коданнарын харылаар. Кыштагларда байдалды ол хүн бүрү контрольдап, активке далнгаш элээн иделиейлиг ажылдап турар. Кодээ Советтиң даргазының штаттан дашкаар оралакчызы депутат К. Семис-оол совхозка мал тежээр өрелиг кижилерден өрени тежээттирер дээш ажылды организастап эгелээн.

Кодээ Советтиң депутаттары М. Очур-оол, О. Маадыр-оол, К. Семис-оол, Т. Монгуш, Д. Чудурукпай, М. Барыкмаа олар кыштагларда боттарының хүлээнген коданнарынга доктаамал барып, кыштаглаашкынны хүр чорудар дээш ажылга боттуг дузаны чедирип келген.

Ниитиниң бо чугула херээнге кодээ Советтиң күүскомунуң, депутаттарның, активтиң болгаш малчыннарның кайы хире салыышкынны киргенинден бо чылдың планныг өнаалгаларын чедиишкинниг күүседири хамааржыр. Ынчангаш бүгү күжениишкинивис бирги чергениң ол улуг сорулгазын күүседириче, ниитиниң малын хүр кыш ажыларынче угланган.

О. КАРА-САЛ.
Ажылчы чоннар депутаттарының Чырганы кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы.

Көдээ тудуг

ТРЕСТЕН ДУЗА ХЕРЕК

«Тыва көдээ тудуг» трестиң удуртулгазы-биле ажылдап турар көжүп чоруур № 741 механизастаан колонна Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарга көдээ тудуг-суурну хөгжүдеринге элээн ужурдузалыг болуп келген. Бо бүдүрүлге тоску беш чылдың бирги чылында тудуг-монтаж ажылдарының планын 100 хуу ажырып азы 1361 муң рубльдиң тудуун кылган. Коллективтиң бодунуң күжү-биле 1226 муң рубльдиң ажылын кылып доскан. Кержэлиг организацияларда планы чүгле 90 хуу күүсеткен. Культура амыдырал хандырылгазының болгаш бүдүрүлге объектилериниң тудугларын кылыры күүсеттинген.

3138 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн, 140 орунчут уруглар садын, 4 улуг мал кажаазын алган.

Мехколоннада партия эге организациязы СЭКП-ниң XXIV съездиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар сорулга-биле бригадалар болгаш тус-тус кижилер аразында социалистиг чарышты организастап келген. Чарыштың тиилекчилеринге Ооржак Кызыл-оолдуң, Монгуш Бүрүн-оолдуң бригадалары бедик көргүзүглерлиг болуп келген. Тус-тус кижилерниң чарыжынга электрокандакчы П. Суховатый, автокран башкарыкчызы Сарыглар Өпей-оол олар мурнакчылар болган.

Бүдүрүлге күрүне планын күүседир талазы-биле чамдык чедиишкиннерни чедип алгандаа, чедир кылдынмаан чүүлдер болгаш уламчылап турар четпестер эвээш эвес. Чамдык бригадаларда күш-ажылдың сагылга-чуруму кошкак, арагалаар, ажыл хүнү үзер кижилер бар. Туткан тудугларының чамдыызының шынары багай. Эгелээн тудугну айыткан хуусаада ажыглалга киирери болдунмайн турар. Кадрларның ажылдан үнер чоруу хөй. Ажылды үрей кылыр таварылгалар база бар. «Барлык» совхозтуң төвүнде кылган школаның шлак-бетон-биле куткан ханаларында 10-дан 20 см чедир хажый берген черлер бар болган.

Бай-Тайга районнуң Тээлиде эмнелге бажыңын тутканывыстың шынары база негелдеге четпес. Ол үрей кылыышкыннарны катап эде кылырынга хөй чарыгдал үнген. Ханаларын, өрээлдерин тударын доозулган бажыңнарның иштин будуп доозулааарының негелделерин сагывайн барган таварылгада доозулааш-кынны катап кылыры база немежип турар. Социалистиг чарышты организастап турары чавыс деңнелде. Ылаңгыя мергежил ааны-биле чарышты болгаш коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинни организаставаан. Бо четпестерни болдурбас дээш бүдүрүлгениң удуртулгазы, партия, профэвилел организациялары дээштиг хемчеглерни алыр ужурлуг.

Бо чылын МК-ның мурнунда даалгалар улуг. 2437 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн, 320 өөреникчи өөренир школаны, чунар-бажыңны, партия райкомунуң бажыңын, бир инек кажаазын, үш хой кажаазын болгаш өске-даа объектилерни дужаары планнаттынган.

Кержэлиг тудуг-монтаж организациялары эрткен чылын кошкак ажылдаанындан чогуур түңнелди үндүрүп, бо чылын шимченгир ажылдаар ужурлуг. Ажыглалга киирер тудуглардан 200 олуттуг клуб, 25 орунчут эмнелге, партия райкомунуң бажыңы амгы үеде сантехниктиг болгаш электро-монтаж ажылдарын кылып эгелээринге белен. Монтаж кылыр коллективтерге херек материалдар бериц, дүрген дуза чедирерин «Көдээ тудуг» трестиң удуртукчулары болаар ужурлуг. Шалыпкын дуза көргүзүп, ажыл-херек дээш сагыш човаза бирги кварталдың планы ыяап-ла күүсеттинер.

Бистиң № 741 мехколоннавыс Совет Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур юбилейинге чедиишкинниг ужуражырының талазы-биле бүгү-ниитиниң социалистиг чарыжынче кирген. Ажыл-херек болгаш сорулгалар дугайын бижип ора В. И. Ленинниң кым машина-техникалыг, организастыг болгаш быжыг чурумнуг болдур, ол мурнуку одуругну ээлээр ужурлуг деп чугаалааның сагынмас аргажок.

Бо айтырыгга хамаарыштыр бисте машина-техника-биле хандырылга багай. Тудуг шөлдеринде ажыл-иш барык механизастаттынмаан. Электри күжү-биле ажылдаар ыяш үттээр өрүм чок. Ооң ужуруңдан бажың хаңазын хол өрүмү-биле үттеп ап турар бис. Тудуг бедээн тудум ажыл бергедеп орар. Чүге дээрге өрү бедикче манзаны болгаш чудукту хол-биле көдүрүп үндүрер-дир. Ындыг ажылдарга ажыглаар «Пионер» деп кран база чок. Туюй-буну, хоюткуну восилкалап дажыглаар ужурга таварлажып турар.

Бо чылын күүседир ужурлуг шеверлел ажылын дүргедедиринге дузалаар чаңгысдаа штукатур агрегады, хана дескинээр механизмнер чедишпес. «Тыва көдээ тудуг» трестиң автобаазазының бисте берип каан машиналарының хөй кезии үрелик, септелге кылыры негеттинип турар. Оларны септээринге артык кезектер бээни тывылбастаан. Ол машиналарның анаа турар чоруу хөй. Ооң харазында объектилерже тудуг материалдарын чедирери хожудаашкынга таваржып турар. Тудугжуларны ыдайбээр дажыглаар автобустарның техниктиг ажыглалы багай. Тудуг кылыр кижилерни 45 км хире черге чедир арыштырар ужурлуг.

Көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлге объектилерин тударынга херегләэр чоон чудуктар чедирип алыры лесовозтар чогундан хожудап турар. Аңгы-аңгы участоктарда ажылчыннарның амыдырал байдалын экижидериниче сагып салыр ужурлуг бис. Маңаа бир дугаарында сөөртүп чоруур вагончугаш херек.

Мехколоннаның коллективиниң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга бо үстүнде адаан четпестер шаптыктап турар. Ол четпестерни чайладырының чугула хемчеглерин ап, ажылдың байдалын экижидерин оралдажып турар бис.

Машина-техника болгаш чугула механизмнер-биле хандырарынче бистиң трестиң удуртукчулары кичээнгейни утлаары соңгаарладыышкын чок негеттинип келген.

Бүдүрүлгеде партия, профэвилел организациялары көдээ тудугда четпестерни чайладырып чедип алыр сорулга салып, участок бүрүзүнде социалистиг чарышты эде организастаан. Бо чылдың баштайгы ийи айында тудуг-монтаж ажылдарының талазы-биле көргүзүглер эки болуп, бирги кварталдың планын күүседиринге делгем оруктү ажыдып турар.

Я. ЛУШНИКОВ.
№ 741 мехколоннада партия эге организациязының секретары.

ФОТОМЕДЭЭ • ФОТОМЕДЭЭ

Минскиниң «Восток-2» деп чуртталга районунда бедик болгаш чараш бажың дүргени-биле туттунуп турар. Ооң бир каъдын-на чеди ээлчег иштинде тудуп доозуп турар. Ооң чүгле дашты каас эвес, харын хиити эптиг, эки.

Ол бажың экижиттинген планнаашкынның бажыңы. Өрээлдер делгем болгаш чырык. Кожаларындан эпчоксунмайн, магнитофонну азы телевизорну дыңзыдыр чугаалаар кылдыр таарыштырып болур, чүге дизе, бажыңны аглопорито-бетондан кылып турар.

Бажыңны Минскиниң тудуг материалдар талазы-биле эртем-шинчилел институдунуң төлевилелин ёзугаар тудуп турар. Ону тускай баазада белеткеп турар. Хоюткан бетонну чогуур температуразынга чедир изиткеш, машина-биле тудугга эккээр. Бетонну бажың кырынче үндүре бергеш, кадырар. Бетон аңаа быжыгар.

Удавас ындыг бетондан бажыңнарны өске-даа хоорайларга тудуп эгелээр.

ЧУРУКТА: чаа шенелде бажың тудуунда.

Г. УСЛАМОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

НОВГОРОД. Новгород областың көдээ ажыл-агый эргелели көдээ ажыл-агыйның мурнакчы дуржулгазын пропагандалаар талазы-биле улуг ажылды чорудуп турар. Көдээ ажыл-агыйның эртем-техниктиг информациязының (КЭТИ-ниң) кабинедин ында организастаан. Көдээ ажыл-агый эртемиин болгаш практиказының чедиишкиннериниң дугайын чугаалап турар байлак материалды кабинетте чыып делгээн. Областың колхозтарының болгаш совхозтарының удуртукчулары, специалистери кабинеттиң ачы-дузазын ажыглап турар. Көдээ ажыл-агыйның эртем-техниктиг информациязының кабинеттери чоокку үеде областың район бүрүзүнге тургустунар.

ЧУРУКТА: КЭТИ-ниң кабинединиң эргелекчизи Л. Смолина «Любытинский» совхозтуң директору В. Петровка, «Передольский» совхозтуң директору В. Беркетовка болгаш «Воля» совхозтуң директору С. Смолинге литератураны шилип берип тур.

А. ОВЧИННИКОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

ТЕХНИКТИГ ДЕПШИЛГЕ — үениң негелдези

Чогаадылга ажыктыг

Тоску беш чылдың ийиги чылы совет улустуң материалдыг болгаш культурлуг деңнелин бедидеринге база чугула үе болуп артар. СЭКП-ниң XXIV съездиниң шиитпирлери бистиң чуртувуска коммунистиг ниитилелди тургузарының талазы-биле улуг сорулгаларны удуртукчу. партия, совет хөй-ниити организацияларының мурнунга салган. Ол ажылга чугула черни эртем-техниктиг депшилге, техниктиг чогаадылга ажылы ээлээр.

Бистиң республиканың чаартыкчылары болгаш чогаадыкчылары боттарынга алгылаан социалистиг хүлээлгелерин күүсединге чамдык түңнелдерни чедип алган. Эрткен чылын оларның киирген саналдарындан алган камналга элээн көвүдээн. Ол ажылга 1086 кижи киришкен болгаш олар 1255 чаартыкчы саналды киирген, оларның 912-зин бүдүрүлгеге шиңгээткен болгаш оон ниитизи-биле 1253 муң рубль камналганы алган. 1970 чылда алган камналгадан ол 339 муң рубль хөй болган.

«Бүдүрүлге курлавырларын ажыглаарын экижидер болгаш улуг ажыл-агыйынга камналга чурумун күштелдирер дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Чагаазында айыткан негелделерин боттандырарынга чаартыкчылар болгаш чогаадыкчылар идепкейлиг киришкен. Үлетпүр, транспорт, тудуг болгаш өске-даа бүдүрүлгелер, организациялар ол талазы-биле ажылдап кылган хемчеглерин боттандыргаш, эки түңнелдерни чедип алган.

Каа-Хемниң хөмүр-даш разрезин бүдүрүлге курлавырларын илередир, камналга чурумун шыңгыырадыр талазы-биле чамдык хемчеглерни боттандыргаш, 41 муң рубльди камнаан. Эрткен чылын аңаа чогаадыкчы болгаш чаартыкчы ажылга 65 кижи киришкеш, ниитизи-биле 157 муң рубль экономиктиг ажыктыг 55 чаартыкчы саналды киирип, бүдүрүлгеге шиңгээткен.

«Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттарының, электри четкизиниң Кызылда бүдүрүлгези, Кызылда № 12 автобаазаның, кожер «Востоксантехмонтаж» мехколоннаның, «Көк-Тей» совхозтуң коллективтери социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткен. «Тыва кобальт» комбинатка эрткен чылын чаартыкчы саналдан 170 муң рубль камналга алыр хүлээлгени алгаш, чыл төнчүзүнде ону 184,5 муң рубль кылдыр күүсеткен. Ол дээрге ында чаартыкчы болгаш чогаадыкчы бөлүктүң тывынгыр, кызымак чогаадыкчы ажылының түңнели-дир. Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаадыкчызы болгаш чаартыкчызы Д. Бузур-оол, токарьлар Т. Остроухов, Т. Наумов, Т. Колодяжный, инженер А. Ефименко, маркшейдер О. Иванков оларның аттарын маңаа адаары өөрүнчүг.

Чаартыкчы болгаш чогаадыкчы саналдарны шиңгээткен соонда, гидрометаллургия цехиниң технологиязы экижээн, ажылчын санын кызырган. Аңаа ажылдан хосталган хөй ажылчыннарны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны өске участоктарда ажылче шилчидер аргалыг болган.

«Тыва даг-дүгү» комбинатта 5 чогаадыкчы бөлүк доктаамал ажылдап келген. В. Родин, Г. Мананков, А. Кудрявцев оларның киирген «V болгаш VI сорттуң даг-дүгүн алырының аргалары» деп чаартыкчы саналы продукцияның шынарын экижидип, ону бүдүреринге чарыгдалды эвээжедип, 28 муң рубльди камнап алыр арганы берген. Ындыг чаартыкчы саналдарны өске-даа чогаадыкчы бөлүктер кииргилээн.

Ол комбинатта 175 чаартыкчы доктаамал ажылдап турар, оларның 50-и комсомолчулар болгаш аныяктар болуп, олар 139 муң рубль экономиктиг ажыктыг 77 саналды киирген.

ВЛКСМ ТК-ның бюрозу, Москвада УАЧД-ниң Кол комитеди, Эртем-техниктиг ниитилелдиң Бүгү-эвилел чөвүлелиниң президиуму, чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның Бүгү-эвилел ниитилелиниң Төп чөвүлелиниң президиуму «Аныяктарның эртем-техниктиг чогаадылгазының бүгү-эвилел көрүлдезиниң дугайында» доктаалды эрткен чылдың октябрьда хүлээп алган болгаш ук көрүлде 1975 чылга чедир үргүлчүлээр.

Ону үш үе-чадага чорудар:

— 1971 чылдың октябрьдан 1972 чылдың декабрьга чедир, ону ССР Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга тураскааткан;

— 1973 чылдың январьдан 1974 чылдың июльга чедир, ону комсомолга В. И. Ленинниң адын тывысканындан бээр 50 чыл болурунга тураскаадыр;

— 1974 чылдың августан 1975 чылдың декабрьга чедир, ону тоску беш чыл планының доозулганынга тураскаадыр.

Көрүлдениң кол угланыышкыны болза ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидериниң талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездиниң шиитпирлеринде айыткан сорулгаларны боттандырары болур.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак чуртка техниктиг чогаадылга болгаш чаартылга ажылын экижидериче хүн бүрүнүң кичээнгейин угландырып турбуже, бистиң республиканың Көдээ ажыл-агый министерствозунуң, «Сельхозтехника» каттыжыышкынының, Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылары ол чугула ажылче кошкак кичээнгей салып келген.

Эрткен чылын техниктиг чогаадылга, чаартылгага республиканың совхозтарынга чүгле 46, Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелеринге чүгле 6, Ак-чем үлетпүрүнүң эргелелиниң бүдүрүлгелеринге чүгле 9 кижи киришкен. Гандыла көдээ ажыл-агыйның дуржулга-бүдүрүлге станциязының, Ак-чем үлетпүрүнүң эргелелиниң. Кызылда сүт комбинадының удуртукчулары ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның чогаадыкчы идепкейин көдүрбейн, киирген саналдарны чугаалажып көөрүн саададып турган фактылар илерээн.

Ындыг байдал ажыл-ишчилерниң чогаадыкчы идепкейин көдүрүп, ону беш чылдың планныг онаалдаларын күүседириче мобилизастаарынга шаптыктыг болуру билдингир. Чогаадыкчы ажылды чаарты эде тургузарын үе негеп келген. Ол чугула айтырыгны ажыл-ишчи ёзу-биле шиитпирлээри ССР Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюн төлептиг уткуурунга кол сорулгаларның бирээзи болур.

В. ПОТЕХИН,
Чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң Тыва область чөвүлелиниң даргазы.

ХЕРЭЭЖЕННЕР ЧӨВҮЛЕЛДЕРИНДЕ

АГИТБАЖЫҢНАРНЫ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң херээженнеривис колхоз бүдүрүлгезинге улуг күш бооп турар. Ажыл-агыйның планныг сорулгаларын күүседиринге олар идепкейлиг киржип келген. Төрээн колхозунуң экономиказын быжыглаарынга төлептиг үлүүн киирип, шудургу ажылдап турар эштер бисте хөй.

Колхозтуң ажыл-агыйының үндезини — мал ажылы. Ында 60 кижи хаара туттунган. Оларның аразында күш-ажылга бедик көргүзүглерни чедип ап турарлар эвээш эвес. Чижээ, О. Көк-кыс, Ч. Чорбаа олар төрүүр 100 хойга онааштыр 100-тен 105 чедир хураганны алган. Ол ышкаш саамачыктар К. Алдай-оол, О. Долгар, Л. Көк-кыс олар база-ла чыл бүрү хөй-хөй чаш хураганнарны ажаап, доруктуруп, өскелерге үлегерин көргүзүп турар.

Колхозта 15 кижи составтыг херээженнер чөвүлели херээжен ишчилер ортузунга организакчы болгаш кижизидикчи ажылды агитбажыңнар дамчыштыр чорудуп турар. Бистиң колхозтуң төвүнде кудумчулар, кварталдар ааны-биле 15 агитбажыңны тургускан. Олар чоннуң чурттап турар чериниң ааны-биле политөөредилгени болгаш культура массалыг ажылды организастаарының төвү болу берген. «Эң эки арыг шевер культурлуг бажың дээш» деп чарышты калбарткан. Хоочун пенсионер коммунист Е. Бидилей даргалаан агитбажыңның ажылы өскелерден үлегерлиг боор турар.

Амгы үеде бисте СЭКП-ниң XXIV съездиниң материалдарын өөренир кичээлдерни Е. Бидилей, О. Көк-кыс олар неделяда бир катап эрттирип турар. Бистиң чөвүлеливис даараныкчыларның, хептиң аргыжының бөлгүмнерин организастаан. Кудумчулар, кварталдар ааны-биле хана солуннарны үндүрүп, ол ышкаш агитбажыңнарга концерттерни организастап, колхоз бүдүрүлгезиниң мурнакчылары-биле ужуражыышкыннарны эрттирип турар. Ажыл-агыйның эң дээре саанчызы О. Көк-кыс, хөй уруглуг ие Б. Сепчит олар-биле ужуражылганы утка-шынарлыг, солун эрттирген. Чайын чечек болгаш чем делгелгезин чорудуп, оон тиилекчилеринге «Эң дээре чечек тарыкчызы», «Эң дээре чем кылыкчызы» деп атты тывысккан.

Ынчалза-даа арагалаар, уругларның кижизидилгезинче сагыш салбас ийи чаңгыс эштер бар. Ындыгларга Д. Дүктүг-кыс, Л. Лашипа болгаш өскелер-даа хамааржыр. Бо талазы-биле херээженнер чөвүлели хемчеглерни ап турар.

Бистиң сорулгавыс чүл дизе, колхоз бүдүрүлгезинге болгаш хөй-ниитиниң ажыл-херээнге идепкейлиг киржири, амыдырал чурттапганың культуразын бедидер, уругларны кижизидилгезин экижидер дээш ажылдарны бүгү талалыг чорудары болур.

О. ЧЫРТАЙ-УРУГ.
Таңдының «Коммунизмниң херели» колхозта херээженнер чөвүлелиниң даргазы.

КУЛЬТУРЛУГ АМЫДЫРАЛ ДЭЭШ

Улуг-Хемде «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем салбырынга херээженнер чөвүлелин тургусканда бээр үр болбаан. Ынчалза-даа ол чөвүлел чурттакчыларының амыдырал-чуртталгазының культуразын бедидериниче кичээнгейни күштелдирген. Ылаңгыя суурда чурттавайн турар хойжуларга, инек кадарчыларынга дузалаар тускай звено хойжуларның, инек фермазының ажылдакчыларының бажыңнарын дыштаныр хүннерде чугайлап, арыглап бээринге дузалажып турар.

Звенонуң кежигүннериниң аразында аныяк коммунист Д. Хайыма малчыннарга янзы-бүрү темаларга лекцияларны номчуп берип турар. Ол ышкаш суурда сес агитбажыңнар бот-тывынгыр уран чүүлдүң концерттерин, янзы-бүрү оюннарны организастап турар.

С. ТОРЖУ.

СОЛУН ДЕЛГЕЛГЕ

Бистиң «Х Улуг хурал» колхозта херээженнер чөвүлели Улуг-Хемниң өске черлеринде ышкаш солун ажыл-херектерни кылып турар. Чоокта чаа бисте агитбажыңнар аразынга янзы-бүрү аъш-чемниң дээжизиниң делгелгезин организастаан. Аңаа херээженнерниң белеткээни хлеб, печеньеден эгелээш чемнерниң кандыг дээжизи чок дээр!

Делгелгеге № 2, 4 агитбажыңнар (даргалары Р. Кыргыс, Б. Бичө-кыс) эки түңнелдерни чедип алган. Тиилекчилерни ортектиг барааннар-биле шаңнаан. Ооң соонда «Набережная» кудумчузунуң чурттакчылары солун концертти көргүскен.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

Бо арында:

- *Үзел-бодал чаңгыс аай.*
- ЛАОС УЛУС ТИИЛЕЛГЕГЕ ЧЕДИР ДЕМИСЕЛДИ ЧОРУДАР.
- 245 помещиктиң черин хавырган.
- Лон Нол биле Сирик Матак
- КЕРЭЭЛЕР — ЭРГЕЖОК ЧУГУЛА
- КАНДИДАТТАРНЫҢ БАШТАЙГЫ ШЕНЕЖИИШКИННЕРИ.

Делегей бо хүннерде

Ажыктыг салыышкын

ДЕЛИ. (СЭТА). Бангладеш Улус Республиканың премьер-министри Муджибур Рахманның Совет Эвилелинге кылган аян-чоруу «делегейге аажок улуг ужур-дузалыг болуушкун болуп, Индостан чартык ортулукта база бүгү Мурнуу-Чөөн Азияда тайбыңны болгаш айыыл чок чоруктуң быжыглалдарынга ажыктыг салыышкынны киирери чигзиниг чок» деп, Индияның Коммунистиг партиязының төп органы «Нью эйдж» солун бижээн. Бо аян-чорук ийи чурттуң аразында найыралдың болгаш кады ажылдажылганың быжыг харылзааларын тургузарынга дузалаар.

Муджибур Рахманның аян-чоруу Совет Эвилелиниң болгаш Бангладештиң аразында найыралдың, кады ажылдажылганың үезиниң эгелээнин айтып турар деп, «Линк» деп депшилгелиг журнал демдеглээн. Кады кылып, Москвага ат салган декларация Индий-Кыдатты болгаш Чөөн чүктү катай делегейниң кол айтырыгларының талазы-биле Совет Эвилелиниң болгаш Бангладештиң удуртукчуларының үзел-бодалдарының чаңгыс аайын көргүзүп турар деп, «Линк» демдеглээн.

Ярмарка ажыттынган

БЕРЛИН. (СЭТА). Лейпцигте делегейниң часкы ярмарказының хаалгалары хүндүлээчел ёзу-биле ажыттынган. Ярмаркада делегейниң 60 чуртунуң 9 муң даштыкы садыг организациялары, фирмалары болгаш бүдүрүлгелери киржип турар. ГДР-ниң, Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның делгелгелери элбек болгаш улуг.

Бо чылын ийи дапкыр юбилейлиг: ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюн болгаш Лейпциг ярмаркаларынга оон киржип келгениниң 50 чылын демдеглээр Совет Эвилелиниң делгелгелери онза сонуургалды болдуруп турар.

Янзы-бүрү чурттардан медээлер

● ПРАГА. Чехословакияның атом энергиязы дүрген хөгжүп турар. Богницеде атомнуг электростанция удавас ажыглалга кирер. Ол болза чуртта баштайгы атомнуг электростанция-дыр. ЧССР-ге атомнуг ийиги электростанцияны тудар дугайында Бүгү-эвилел «Технопромэкспорт» каттыжыышкынының болгаш Чехословак «Шкодаэкспорт» даштыкы садыг каттыжыышкынының аразында дугуржулгага эрткен чылдың күзүнде ат салган. Ол станцияны Моравада Дукованы хоорайга тударын эйыткан. Станцияның баштайгы ээлчээ 1979 чылда, ийиги ээлчээ 1980 чылда ажыглалга кирер.

● БУДАПЕШТ. Венгрияда чиик үлетпүрнү чаартырының калбак программазы чедиишкинниг боттанып турар. Эрткен чылын ол адырның бүдүрүлгелерин чаартырынга, станок парыгын долдурарынга, мурнакчы технологияны нептередиринге беш миллиард форинтини чарыгдаан.

Чаартылганың түңнелинде чиик үлетпүрнүң продукциязын бүдүрери дүрген темпилер-биле өзер, ол чорук болуушкун ээлчээнде продукцияны болдуунда социалистиг чурттарже үндүрерин көвүдедир арганы бээр.

● САНТЬЯГО. Аграр реформазының Чили корпорациязы О'Хиггинс можуда база 178 помещиктиң улуг чер ээлелин хавырган. Ол дугайын аграр реформазының Чили корпорациязының оралакчы президентизи Давид Байтельман дыңнаткан. Чүгле сөөлгү неделяда безин чуртта 345 помещиктиң черин хавырган дээрзин ол медеглээн.

Бо үеге чедир күрүнениң холунга 2 муң помещиктиң чери шилчээн болгаш оон шөлү 2.800 муң гектар ажып турар.

● БРАЗЗАВИЛЬ. «Сөөлгү болуушкуннар тураажок, Конго Улус Республиканың социалистиг шилилгезин өскерилге чок артар. Чүгле социалистиг орук Конго улусту дарлалдан болгаш даштыкы тергиидээшкинден хостап шыдаар аргалыг» деп, Конгонуң Күш-ажыл партиязының ТК-ның даргазы, Конго Улус Республиканың президентизи майор Мариан Нгуаби Браззавильге болган парлалга конференциязынга медеглээн.

Февраль 22-де эргилде кылыр деп оралдажыышкынның киржикчилериниң шериг трибуналы шииткен, а оларның чамдыктарын шаажылап өлүрери-биле шииткен, ынчалза-даа шаажылап өлүрер дээн шииткелдерни херек кылырынга боттандырбаан, чүге дээрге сүлчээчилерни дала-биле шаажылап өлүрер чорук революцияны бурунгаарлатпас болгаш чурттуң айтырыын шиитпирлээринге дузалап шыдавас дээрзин президент демдеглээн.

● ЛИМА. Перунуң Ика департаментизинде помещиктерниң муң ажыг гектар черин тудугаар болгаш чепсек-херекселдери-биле кады тараачыннарга аграр реформазының дугайында хоойлуну ёзугаар шилчидип берген. Ол черлерниң чаа ээлери көдээ ажыл-агый хөгжүлдезиниң банкызындан баштайгы чээлин алган.

Черни тараачыннарга шилчидип бээрниң ёзулалынга Перунуң көдээ ажыл-агый министри Энрике Вальдес чуве чугаалаан, 1975 чылда чаңгыс-даа помещикчи чер артпас деп медеглээн.

Эрге-чагырганга турук келгениниң үш чылдарының дургузунда амгы чаа помещиктерге болгаш даштыкы компанияларга хамааржып турган 2 миллион гектар ажыг черни хавырган.

● ПАРИЖ. Франс Пресс агентиилелдиң корреспондентизиниң Пномпеньден дыңнатканы-биле, алырга, Лон Нол бодун «Камбоджаның президентизи» кылдыр чарлаан. Генерал Сирик Матак «премьер-министриниң хүлээлгезин күүседир» дээрзин дыңналдыр чугаалаан.

Лон Нол биле Сирик Матак 1970 чылдың мартта Камбоджага күрүне эргилдезин кылган күштерни баштаан.

(СЭТА).

Алдыгы беш чылдың чылдарында Болгарияның энергетиктиг балансызынга бойдус газын калбаа-биле ажыглаар дээн. Газ Карпаттардан эгелээн хоорза дамчыдылгазы-биле Совет Эвилелинден агып келир болгаш Софияны база чурттуң өске-даа улуг үлетпүр төптерин ак-көк өңнүг одаар чүүл-биле хандырар. Ам газ дамчыдылгазының бүгү оруунда күжениишкинниг ажыл хайныккан. ССРЭ—Болгария газ дамчыдылгазының тудуу БУР-да улуг тудугларның бирээзи болуп турар.

ЧУРУКТА: Плевен чоогунда газ шугумунда хоорзаларны салып турары.

БТА—СЭТА-ның фотозу.

Анджела Дэвис-биле эп-сеткил каттыштырылгазы

БОНН. (СЭТА). Эрес-маадырлыг америк коммунист Анджела Дэвис-биле эп-сеткил каттыштырылгазының митингилери бо хүннерде ГФР-ниң хөй хоорайларында эртип турар. Дуйсбургка болгаш Мангеймге чыскаалдар «Анджела Дэвисти хостаңгар» деп лозуңнар-биле эрткен.

Гельзенкирхен, Мюнхен, Ханау, Саарбрюккен, Людвигсхафен хоорайларга Анджела Дэвисти деткээн хуралдар болган.

АЖЫЛ СОКСАДЫЫШКЫНЫ

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА). Аргентинада банкыларның 80 муң ажыг албан-хаакчылары өртектерниң өзүлдезинге удурланыышкынның демдээ кылдыр ажыл соксалыышкынын чарлаан. Олар ажыл төлевириниң бедидериң болгаш күш-ажылдың байдалдарын экижидерин негеп турар. Чурттуң бүгү банкыларының ажылы саадараан.

Буруу шапкан

ХАНОЙ. (СЭТА). Лаостуң Патриоттуг фронтузунуң Төп Комитеди Лаоска удур АКШ-тың агрессиглиг дайынын күштелдиргенин бодунуң медеглелинге шыңгыы буруу шапкан.

Кассан Патет Лао агентиилелдиң тараткаңы ол медеглелде айыттынганы болза, лаостарны лаостарга удур дайылдажырынче албадаарын оралдашкылаан, АКШ-тың чагырыкчы бөлүктери Лаоста «оон дайынын» көзүлбээн хемчээлдерге болгаш калыглашкын дерзии чоруктарга чедирген. Тайландыда, Гуамада болгаш АКШ-тың Тонгин мугулдурда чедиги флодунуң авианосецтеринде турар 600 ажыг америк самолёт хүн бүрүде Лаостуң девискээринче муң-муң тонна бомбаларны октап турар.

Лаостуң Патриоттуг фронтузу Каттышкан Штаттарның дайынның калбартканын шиитпирлиг буруу шаап, Лаостуң херектеринге кандыг-даа холчуурлаашкынын соксадырын, оон хамаарышпас чоруун, тускай доктаашкынын, нейтралитедин болгаш чурттуң девискээр талазы-биле бүрүн бүдүн турарын хүндүлээрин америк чазактан негеп тур деп, медеглелде чугаалаан. Ол бүгүнү 1962 чылдың Женева дугуржулгаларында хүлээп көргени билдингир болгай.

Вьетнамның болгаш Камбоджаның акы-дуңма улустары-биле хол-холундан туттунчуп алгаш, Лаостуң Патриоттуг фронтузу болгаш лаос улус агрессорларны ажар шуут тиилелгеге чедир дайылдажырынга бүрүн шиитпирлиг дээрзин медеглелде демдеглээн.

В. Брандт бүзүрелин илергейлээн

БОНН. (СЭТА). ГФР-ниң федералдыг канцлери В. Брандт Вертгеймге (Баден-Вюртемберг чер) чуве чугаалааш, Совет Эвилели болгаш Польша-биле ГФР-ниң керээлери «оларның удурланыкчыларының удурланыышкынын тураажок», бадылаттынар дээрзинге бодунуң бүзүрелин илергейлээн.

В. Брандтының айытканы-биле алырга, Москвага болгаш Варшавага чарган керээлер ГФР-ниң эрге-ажыктарынга дугжуп турар. Ол керээлерге удур бүзүрелдиг чаңгыс-даа чылдак чок, ынчалза-даа оларга ажыктыг кылдыр айтып турар бүзүрелдиг чылдактар хөй дээрзин канцлер чугаалаан. Ол керээлер чөпта Совет Эвилели-биле болгаш Чөөн Европаның өске-даа күрүнелери биле билчиишкин болдунмас. Ол керээлер чөпта федеративтиг республика делегей аренازынга тускайлаттырар. Ол керээлер чөпта Барыын Берлин дугайында дөрт таланың дугуржулгазы күштүг болуп шыдавас. Ол керээлер чөпта ГДР-биле чугаалажыышкыннарны чедиишкинниг үргүлчүлеп болбас дээрзин В. Брандт демдеглээн. Ийи герман күрүнениң аразында харылзааларны чедип алырынга ындыг керээлер эргежок чугула.

БУУРААН ЧӨҢГЭЭ

ПАРИЖ. СЭТА-ның корреспондентизи В. Сысоеваның дамчытканы болза

Бо бүгү хүннерде Булонь-Бийянкурда «Рено» заводта дүшкүүрлүг байдал нептерээн. Бо аажок улуг бүдүрүлгениң хөй муң кижилиг коллективи бөлүк маочуларның күткүп үндүрген чөңгээлериниң соон дарый болган болуушкуннарга дүвүреп турар. Кедергей чөөн үзелдиг болгаш маочу бөлүглелдер бо заводка чарылдырыышкын ажылын кылырын болгаш хоозун күткүүшкүннүг хуудустарны тарадырын оралдажып турар.

Чоокта чаа заводтуң девискээринге чөңгээлерниң үезинде камгалалдың албан-хаакчызы маочулар бөлүүнүң бир кежигүнү Пьер Овернэни хоп боозу-биле аар балыглаан. Ынчаарда чөңгээлерниң киржикчилери элээн каш маочуларны, а ол ышкаш чепсекти ажыглаан камгалакчыны тудуп хоругдаан.

Францияның демократтыг хөй-нииттии бо херектиң байдалдарынга холбаштыр дүвүрээн. Заводтуң девискээринге маочуларның күткээн күчүлээшкинниң үүлгедиглериниң болдунуп болур уржуктары хөй-нииттини дүвүредип турар. Компартия болгаш профэвилелдер маочуларның ол халдаашкынын дораан буруу шапкан, чүге дээрге оларның хелелиишкиннери ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын камгалаары-биле чүүлдежир чүвү-даа чок, харын профэвилелдерниң болгаш демократтыг өске-даа организацияларның ажыл-чорудулгазының хостуун кызыгаарлаарынга чүгле чылдак болур турган. Заводтуң ажылчыннары ол туруушту деткивээн.

Канчаарга-даа маочулар боттарының чөңгээлиг үүлгедиглерин үргүлчүлеп турар. «Пьер Овернэниң бөлүү» деп бөлүк заводтуң албан-хаакчызы Робер Ногретти оорлап аппарган болгаш хоругдаттырган бүгү маочуларны хостаар болза, ону салыптар бис деп медеглээн. Маочулар заводтуң чиңгине директору Дрейфуска болгаш оон өг-бүлезинге удур кара туразында аажылаашкын-биле кыжанып турар. Херектиң ужуру шыңгыраан. «Насьон» солуннуң дыңнатканы-биле алырга, бир кежээ полиция Парижте болгаш оон доогунда 7.000 бажыңны «ынаан». Истелгени удуртурун күрүнениң айыыл чок чоруунуң органнарынга дааскан деп, парлалга дыңнаткан.

Коммунистиг партия серемчилелдиг болур, демократтыг хосталгаларны камгалаар, күш-ажылчы чоннуң херектеринге болгаш күзел-соруктарын хандырар деп демиседжири-биле сырый каттыжар деп бүгү ажылчы чоннарны, бүгү демократтарны кыйгырган. «Рено» заводтуң цехтеринде хуралдар эртип турар. Кедергей чөөн үзелдиг болгаш маочу бөлүглелдер тускайлаттырган. Заводта профэвилел шимчээшкинин чарылдырар дээр боттарының оралдажыышкыннарынга олар чедимче чок байдалга таварышкан. «Рено» заводтарының бүгү ажылчы чоннары болгаш францух хөй-нииттиниң калбак бөлүктери маочуларның чөңгээлиг хөделиишкиннерин чаңгыс эп-сеткил-биле буруу шапканын бүзүреп көргеш, олар Робер Ногретти хостап алган.

Америк агрессияга удур демисежип турар Индий-Кыдаттың маадырлыг улустары-биле эп-сеткил каттыштырылгазының хөй муң кижи киржикчилиг чыскаалы Парижке болган. Францияның 50 депшилгелиг партияларының, профэвилелдериниң, демократтыг болгаш хөй-нииити организацияларының кыйгырыын ёзугаар чыскаалды эрттирген. АКШ-тың Индий-Кыдатта агрессиязын дөп-дораан соксадыр деп лозуңнуң адаа-биле француз хөй-нииттиниң улуг чыскаалдары чурттуң өске-даа хоорайларынга база болгулаан.

ЧУРУКТА: чыскаалчылар вьетнам туктарны тудуп алган чоруп турлар.

Кейстон—СЭТА-ның фотозу.

Эрткен неделяның болуушкуннарындан

КИПРНИҢ ДАЙЗЫННАРЫНЫҢ ЧИМЗЕНИИШКИННЕРИ

Чер ортузу далайның күрүнези болур Кипрниң бот-эргезин баксырадырынче угланган боттарының ажыл-чорудулгазын оон дайзыннары сөөлгү хүннерде улам күштелдирген. Пентагон болгаш НАТО-биле холбаалыг империалистиг бөлүктер Кипрниң хамаарышпас чоруун чок кылырын, ону НАТО-нуң шериг баазазы, Израильче боо-чепсек дажыглап киирериниң аптыг чери болдурарын оралдажып турар. Хамаарышпас угланыышкынны чорудуп турар Макариостуң чазаан дүжүрер ужурлуг дээрбечиниң ролюн НАТО-нуң чагырыкчылары Грецияның хунтазынга берип турар. Кипрни Грецияга каттыштырар болгаш Афиныны янзылыг ёзу-чуруму анаа тургузар сорулганы салып алган грек «кара полковниктер» дашкаартан күткүдүп алгаш, Кипрниң иштики херектерин дерзии арга-биле холгаарлап, ук ортулукка чепсектиг сегиржип алыышкынны өөскүдерин кызыдып турар. Афиныны айтыышкыны-биле Кипрниң шажынчы чамдык бөлүктери архиепископ Макариосту президент албан-дужаалындан дүжерин негээн.

Ынчалза-даа Кипрниң дайзыннарының чимзениишкиннери ол республиканың чазаа-ның болгаш улузунуң шиитпирлиг ойтур шавыышкынынга таварышкан. Кипрниң парламентизи реакцылыг илегеттерниң негелдезин хүлээвейн, Макариосту чаңгыс эптиг деткээн. Кипрниң Күш-ажылчы улузунуң депшилгелиг партиязының удуртулгазы президентиниң деткиириниң нийти национал ажыл соксадыышкынын эрттирерниче ажылчы чоннарны кыйгырган. Республиканың бот-эргезинге кыжаныышкынга Кипрниң бүгү тараачыннар эвилели, өске-даа хөй-нииити организациялары, а ол ышкаш Никозияга болган массалыг митингилерниң боләш чыскаалдарның киржикчилери удурланып үнген. Кипрниң болунун хамаарышпас чоруун камгалап алыр дээр шиитпирлиг чоруун делегейниң бүгү-ле депшилгелиг хөй-нииттизи деткип, Чер ортузу далайда сөөлгү болуушкуннар дугайты боттарының дүвүрээн сеткилин илергейлеп турар.

Кипрге ыйыышкын кылыр дээр оралдажыышкын Чер ортузу далайның кавызынга империалистиг бөлүктерниң ажыл-чорудулгазының хөй талаларының бирээзи болуп турар ужурунда ол дүвүрээзин черле үндезилелдиг болуп турар. Моон-биле кады АКШ-тың чагырыкчы бөлүктери грек эрге-чагырганга шериг деткимчезин күштелдирип, Афины хунтазынга боо-чепсекти дагын садыглап эгелээрин шиитпирлээн. Афиныга америк шериг дузалаачызы чаңгыс чылда безин 70 миллион доллар ажар деп турар. Бо дээрге АКШ-тың 6-гы флодунуң корабльдеринге доктаамал баазаны Афиныны чоогунга Пирей портка тургузарынга грек чагырыкчыларның чөпшээрешкенинге Вашингтоннуң төлевири болур-дур. «АКШ болза Грецияны бодунуң Чер ортузу далайда сорулгаларынга ажыглаар колония кожуундаа болдуруп бар чыдар» деп, Кипрниң «Неа» солуну бижээн.

Кипрге удур сүлчээлежиишге, Афиныга америк шериг дузаламчызы болгаш АКШ-тың шериг баазазын грек портка тургузары дээрге-ле Вашингтон биле НАТО-нуң Чер ортузу далайда чорудуп турар агрессиялыг авантюристиг политиказының чарылбас кезээ-дир. Чер ортузу далайның тайбыңның болгаш чаагай кады ажылдажылганың далайы болдурар дээш демисежип турар тайбыңга ынакшылдыг күштер ол политикага ынчангаш шыңгыы удурланып турар.

КҮШТЕРНИҢ БАШТАЙГЫ ШЕНЕЖИИШКИНИ

АКШ-тың кызыкы соңгуу-чөөн чүгүнде Нью-Гэмпшир дээр улуг эвес америк штатка Американың Каттышкан Штаттарынга бо чылдың ноябрьда болур президент соңгулдаларынга киржирин кызыдып турар кандидаттар күштериниң баштайгы шенежиишкини болган. «Эге соңгулдалар» дижир чуве бо штатка март чедиде болган, ынчангаш марттан июнь чедир нийтизи-биле 23 штатка болур ындыг янзылыг соңгулдалар оон-биле эгелээни бо.

Америк соңгулда системазы алыс бүдүжүнден-не хоозун, мегечи болгаш антидемократтыг деп чуве билдингир. Бо «эге соңгулдалар» дижир чуве президент албан-дужаалга кандидаттарны шилип алырынга киржириниң аргазын бодуун соңгукчу кижиге берип турар дыр дээр шиничилиг кажарлаашкынны көргүзүп турар. Кандидаттар дугайында айтырыгны республиканчы болгаш демократтыг ийи партияның съездилеринге чажыт сүлчээлежилгеге үндезилээш, үзе шиитпирлеп турар болгай.

Чагырыкчы республиканчы партияның данзызында үш кандидаттың — президент Никсонуң, вьетнам дайынның шиитпирлиг удурланыкчызы конгрессмен Макклоскиниң база партияның кедергей барыын үзелдиг бөлүүнүң төлээлекчизи Джон Эшбруктуң ады кирген. Демократтыг партияның данзызын ёзугаар беш кандидат бүрүткеткен, оларның аразында сенаторлар Эдмунд Маски биле Джордж Макговерн база бар.

Нью-Гэмпширге «хөй-нииттиниң санал-оналының баштайгы шенежиишкини» чүнү көргүскенил? Республиканчы партияның данзызынга президент Никсон тиилекчи болу бээр деп чуве кымны-даа чигзиндирбээн, сөөлгү, шавылаан саң-медээлерни ёзугаар алырга, ол бадылаашкыннарның 69 хуузун алган. Нью-Гэмпшир — консервативтиг бөлүктерниң саладары кончуг күштүг штатка хамааржырын бүгүде билир. Президент албан-дужаалдаан партияның баштыны Никсон-биле дайынга удур туруш-бодалдардан тутчуп кирип терин диттиккен, алы-сурагы шоолуг алгываан конгрессмен Макклоскиниң соңгукчу республиканчыларның бадылаашкыннарының 20 хуузун апканы база солун. Сөөлгү медээ ёзугаар алырга, ол бодунуң кандидатуразын дүжүрген, чүге дээрге хөреңгизи четпес болган.

Демократтыг партияның данзызын ёзугаар бадылаашкыннарның хуваалдазы хөй-хөй политиктиг хайгааракчыларга база элдептиг болган. Эң күштүг кандидат кылдыр санаттырып турган сенатор Маски бадылаашкыннарның аажок хөй нуруузун ап шыдаваан, ол дээш демократтарның 48 хуузу бадылаан. Ынчаарга Никсонуң Мурнуу-Чөөн Азияда политиказын шыңгыы шүгүмчүлеп турар сенатор Джордж Макговерн хойну кайгаар бадылаашкыннарның 37 хуузун апкан болган.

Нью-Гэмпширге болган күштер шенежиишкини кандыг-бир үзе тодарадылганы ам-даа бербейн турар, ынчалзажок чурттуң дорайтап өрар экономиктиг байдалы болгаш Индий-Кыдатта үргүлчүлеп турар чүдек-бужар дайын президент соңгулдазының чылында америк соңгукчунуң сеткилин хайныктырып турар кол айтырыглар дээрзи-ле маргыш чок.

РЕАКЦИЯГА ОЙТУР ШАВЫЫШКЫННЫ ЧИЛИ БЕРИП ТУРАР

Улусчу чаңгыс эп чазааның ёзулуг революсчу бүдүштүг кылдыр Чилиде боттандырып турар социал-экономиктиг хемчээлдери ол чурттуң реакциязының болгаш америк империализмниң бөлүктеринде калчаалыг дергиилелишкинни хайныктырып турар. Туружу кошкаан ол бөлүктер улуг күжениишкиннерни үндүрүп, мурнундагы ёзу-чуруумнарны катап тургузарын, чидирген туруштарын дагын эгидип алырын кызыдып турарлар. Сальвадор Альенденин чазаанга удур кем-буруулуг чөңгээлер улаштыр-улаштыр үнүп турар. Чилиниң буржуаз-помещик олигархиязының болгаш Вашингтоннуң чагырыкчы бөлүктериниң кончуг демниг хөделиишкини бодунче кичээнгейни ээлдирип турар апарган.

Чилиниң чес-хола рудазының үлетпүрүн национализастааны-биле эптежирин күзевейн турар америк монополиялар Чилиге удур саң-хөө болгаш экономика кызагдаашкынын организастап турда, иштики реакция чурттуң экономиказының депшилгелиг хөгжүлдезиниң оруунга болдунар аргалыг бүгү моондактарны тургузуп, ажыл-агыйжы болгаш политиктиг амыдыралдың бүгү талаларынга, улусчу чазактың ажыл-чорудулгазынга будулгаруушкунну кылырын оралдажып турар. Иштики болгаш даштыкы капиталистерниң болуп турар үлетпүр бүдүрүлгелериниң национализастаар, чурттуң экономиказынга күрүне секторун тургузар талазы-биле чазактың хемчээлдеринге согуушкун таварыштырарын ам Чили улустуң дайзыннары боттарының кол сорулгазы кылдыр санап турар.

Реакцияның чөңгээлиг хадаашкыннары Чили чоннуң эң калбак массаларының, улусчу чаңгыс эп блогунда кирип турар бүгү партияларның килеңнээшкинин хайныктырган болгаш олар реакцияның чимзениишкиннеринге шиитпирлиг ойтур шавыышкынны берип турар. Чилиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Политкомиссиязы тускай медеглел үндүргеш, «барыын үзелдиглерниң болгаш империализмниң хоралакчы ажыл-чорудулгазы чуртта революстуг хөгжүлдени мунчурадыр, кедизинде келгеш, президент Альенденин улусчу чазаан дүжүрер сорулгалыг» дээрзиниң дугайында чугаа чорup турарын онзалап демдеглээн.

Реакцылыг күштерниң чөңгээлеринге болгаш хоралаашкыннарынга удурланыышкынның демдээ кылдыр, чазакты деткээн массалыг митингилер болгаш чыскаалдар бо хүннерде бүгү Чилиде эртип турар. Ажылчыннарның болгаш аныяктарның хөй муң кижилиг чыскаалы Сантьягога болган. Оон киржикчилери мынча деп чаңгыс эп-сеткилдиг медеглээн: «Национализастаан бүдүрүлгелер оларның мурнундагы ээлеринге кажан-даа эгиттинмес!», «Фашистиг ёзу-чурум боттанып бүтпес!»

Ю. КОРНИЛОВ.
А. МЕЛИКЯН.
Н. ЧИГИРЬ.
(СЭТА).

Көрүлдеге уткуштур

ЧОГААДЫКЧЫ, КҮҮСЕДИКЧИ ДЕҢНЕЛ

Бот-тывынгыр уран чүүлде көскү черни танцы ээлей берген. Көрүлдеден көрүлдеге чедир хуусаада чаа танцылар чогааттынып, аныяк танцычылар хөй-биле тыптып турар. Бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң чугула сорулгазы чүл? Танцы коллективтеринге танцыга сонуургалдыгларны калбаа-биле доктаамал хаара тудар болгаш танцычыларның чогаадыкчы болгаш күүседикчи деңнелин бедидери эргежок чугула.

Эрткен чылын боон эрткен көрүлде үезинде бистиң республикада мергежилдиг удуртукчуларлыг бедик деңнелди чедип алган танцы коллективтериниң бары илерээн. Оларга Чөөн-Хемчиктиң, Таңдының болгаш Кызыл хоорайның (удуртукчулары Оюн Кара-кыс, Наталья Тыртык-Кара болгаш Анатолий Огнёв) коллективтери хамааржып турарлар. Ук коллективтерде ажыл хүн бүрүде чорупп турары чединиишкинниң база бир үндезини. Оларның көрүлдеге бараалгаткан репертуарында чаа, солун, совет кижилерниң күш-ажылын [illegible] илереткен чогаадыкчы ажылдар хөй болган. Оларның иштинде Чөөн-Хемчик районнуң «Кара-куштар», «Тевекчилер», «Душтук кысты ужуражы», Таңды районнуң «Тараажылар», Кызыл хоорайның «Алдын элчирбе», «Тыва хадың», «Садта вишенка чечектелген» деп танцылары онзаланып турганын көрүкчүлер билир.

Тыва национал танцыларны сайзырадып, чаа чогаадыкчы ажылды чорударда чоннуң төөгүзү-биле оки таныжып, улусчу кылып чораан ажыл-ижин, оюн-тоглаазын ажылдаары база чугула. Ол талазы-биле Чөөн-Хемчиктиң коллективи «Тевек тевери» деп тыва национал оюнга үндезилээш, «Тевекчилер» деп олдаарның чаа танцызын тургузуп эккелгени черле багай эвес.

Бөлүүн районунда кедээ ажыл-агыйның кол угланыышкынын Таңдының коллективи «Тараажылар» деп танцызынга илередип көргүскен.

Шупту районнардан келген 9 коллектив 13 чаа танцыны тургузуп эккелгени коллективтерниң болгаш оларның удуртукчуларының эвээш эвес ажылды чорутканын, бистиң республикада танцы уран чүүлүнүң сайзыраарынга улуг сагыш салып турарын илередип турар.

Ындыг-даа болза, чамдык танцылар чогуур деңнелге чедир тургустунмаан, а күүседикчилер удуртукчуларының чогаадыкчы бодалдарын көрүкчүлерге чедирип шыдаваанын хомудаанчыг болган. Чижээ, Тожу районнуң «Азастың чечектери», Бии-Хемниң «Аяктар-биле танцызы», Эрзинниң «Эшкилери» болгаш өске-даа танцыларга хамаарыштыр мону чугаалап болур. Бо танцыларны эчизинге чедир болап кылган болза, кончуг чараш, чаа танцылар боор болур турган.

Чамдык чединиишкиннер-биле колбаштыр эрткен чылдың көрүлдезинге танцы культуразының оон мурнунда турганындан кудуу деңнелдиг көргүскен районнар база бар. Оларга Бии-Хем, Каа-Хем, Өвүр районнарның коллективтери хамааржыр. Ынчангаш оларның репертуарында деңнели кудуу, чиг, ужур-утказы эки тодараттынмаан номерлер кире бергилээн.

Танцы репертуарын өске национал улустарның танцылары-биле байыдары чугула. Ынчалза-даа өске национал дарның танцыларын күүседирде коллектив болгаш удуртукчу доктаамал ажылдаары чугула, ук национал улустуң онзагай овур-хевирин, ажы-чаңын ылап билип алыры албан. Чамдык коллективтер өске национал дарның танцызын чедир белеткеп албайн, багай кылдыр күүседип турар. Чижээ, Өвүр районнуң танцы коллективиниң «Мексикан» танцызы күүседкени анаа-ла даштыкы «өттүнүүшкүн» хевирлиг апарган.

Оон аңгыда танцыларның музыказын таарыштыр шилип алыры черле албан. Музыка дээрге танцының кол кезээ болур. Ындыг турбужаа көрүлдеге эккелген тыва танцылар барык шупту «Бистиң Тыва» болгаш «Дөкен-оо» деп ыры тыва ырларның аялгазынга күүседдингген. Ол чүнү көргүзүп турарыл дээрге, танцы удуртукчуларының харысалга чогуп илередип турар. Тыва улус музыка-биле байлак болгай. Ынчангаш кандыг-даа танцыга шилип алыр аялгалар, байлак музыка бар.

Коллектив бүрүзүнүң репертуарынга, чүнүң-даа мурнунда, бодунуң танцылары кирер болза эки. Улустуң танцылары, национал танцы культуразынга үндезилээттинген чаа чогаалдар, амгы үениң аныяктарының овур-хевирин илереткен, совет кижилерниң ажыл-ижин, амыдырал-чурттаалгазын мактаан сюжеттиг танцылар репертуарга кол черни ээлээр апаар.

Танцы коллективтери колдуунда шын репертуарны шилип ап турарлар. Ынчалза-даа чамдык коллективтерде утка-шынары чавыс, чаңгыс айланчак шимчээшкиннерлиг тургустунган танцылар бар. Чижээ, «цыган», «матрос», «ритмиктиг» танцылар дээш оон-даа өске. Ындыг танцыларны программага киирериниң чугулазы ындыг кончуг-ла [illegible].

Чамдык коллективтерде уругларны оол хеп кедиргеш ойнадып турары коллективтиң сцена культуразының чавызын илередип турар. Ындыг таварылганы болдурбас болза эки. Бистиң аныяктарывыстың иштинде танцы уран чүүлүнге хандыкшылдыг оолдар, кыстар хөй болгай. Хамык ужур оларны эки эвилеңнеп, өөредип алыр дээш коллективтиң удуртукчулары улуг ажылды чорударында.

Танцы коллективтериниң удуртукчуларынга ам болуп эртип турар көрүлдеге хамаарыштыр чамдык сүмелерни чугаалаары артык эвес.

Танцы коллективтериниң репертуарынга тыва национал танцылар, ССРЭ-ниң улустарының, улус демократтыг чурттарның болгаш классиктиг болгаш амгы үениң байдалынга таарыштырган сюжеттиг танцыларны кирер. Улустарның найыралы, тайбың дээш демисел — танцыларның кол темазы болур ужурлуг.

Чаңгыс, ийи болгаш хөй-даа кижилер киржир танцыларны тургузуп болур. Коллективтиң киржикчилери эвээш болза, эвээш кижи киржикчилиг танцыларны шилип алза таарымчалыг.

Репертуарга кирер танцыларны шилиирде коллективтиң күүседиптер хире-шааның аайы-биле шилиир. Чүге дээрге чамдык берге танцыларны шилип алгаш, күүседип шыдавайн турар таварылгалар база бар.

Коллектив таарыжыр танцыны шилип алыры дээрге ажылдың чүгле эгези-дир. Ол шилиттинген танцыларны көрүкчүлерге көргүзериниң мурнунда хүн бүрүнүң, ур үениң ажылы негеттинер. Чамдык коллективтер чүгле көрүлде үезинде кезек дүвүренкеш, оон соонда ажылын шуут соксадып каар чүүлдер-даа бар-ла болгай.

Улустуң аас чогаалынга үндезилеттинген, чаа танцыларны тургузары бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң өзүп сайзыраарынга улуг идиглиг бээр. Мурнунда күүседип турган танцыларны эде кылырда эрги шимчээшкиннерин камныг, уревейн, ол бүдүүн сагыгышааш, ону сайзырадып, чаа шимчээшкиннер-биле байыдып болур.

Улустуң танцыларын эде кылып сайзырадып кылыр болза оон онза чараш, чаа чогаалдар үнүп болур.

Танцыларда бир кол чүүл хеп-сын аймаа. Танцылап турар танцызының национал хевин чараш, ук националга таарыжыр кылдыр даарадыр. Танцының хеви чүгле национал хепти көргүзер эвес, ук танцыда илереттинип турар овур-хевирни тургузарының идигин бээр.

С. МОНГУШ,
республиканың Улустуң чогаадылга бажыңының методизи.

Самагалдай суурда чаа, делгем, көрүштүг улуг бажың бар. Ол болза, № 2 уруглар сады-дыр.

Уруглар садының коллективи бичии чаштарны ажаап, кижизидер чаагай херекке чединиишкиннерлиг ажылдап турар. Садтың эргелекчизи коммунист Саартай Лайдып ажылды эки башкарып келген. Повар Суктар Шойдунчаа уругларга аъш-чемнерни белеткеп, коллективтиң ада-иелериниң хүндүткелин чаптуу-биле чаалап алган. Кижизидилге ажылынга чединиишкини дээш садка шилчиир вымпелди эрткен чылдың декабрьда тывыскан.

ЧУРУКТА: С. Лайдып (солагай талазында) болгаш С. Шойдунчаа олар ажыл үезинде.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

СПОРТ

Массалыг үнүүшкүн

Культура ажылдакчыларының профэвилелиниң Кызыл хоорай комитеди кежигүннериниң культурлуг дыштанылгазын ажыктыг эрттирер дээш солун хемчеглерни сээлгү үеде чорудуп турар. Дыштанылга хүннеринде арыг агаарга массалыг селгүүстээшкинни, театрга, концерт залдарынга янзы-бүрү көргүзүглерге баарын, дыштанылга кежээлерин организастап келген.

Эрткен дыштаныр хүнде профэвилел хоорkomунуң кышкы спартакиадазы доозулган. Спартакиаданың төнчүзүнде боо адар, теннис болгаш шыдыраа талазы-биле маргылдаалар болуп эрткен.

Суббота профэвилелдер бажыңының чанынга маргылдаага киржир кижилер он шакта чыглып келген. Командалар аайы-биле үстүп алгаш, маргылдааны эгелээн.

Баштай-ла ТОЗ-8 винтовка-биле 25 метрге кара боолаан. Шупту 18 команда киришкен. Маңаа команда аайы-биле бирги черни телестудияның командазы (местком даргазы С. Кондинкин) ээлээн, ийиги черде радио комитединиң командазы (местком даргазы Н. Ваньков), үшкү черде «Шынның» адыгжылары (местком даргазы (В. Баир) болган. Тергиин адыгжыларның санынга эр улустан П. Гольцов, (музей), Я. Чолдак (телестудия) болгаш К. Чооду («Тываның аныяктары»), херээженнерден Г. Биче-оол (ном үндүрер чер), Д. Өнүр (Пушкин аттыг библиотека) болгаш О. Каллар (радио комитет) олар кирген.

Стол теннизинге киришкен 16 командалардан «Шын» солунуң эр улузунуң командазы тиилекчи болган. Ийиги, үшкү черни республика типографиязының (местком даргазы Н. Мартемьянова) болгаш телестудияның командалары ээлээннер. Күрүне филармониязының херээженнери теннис ойнаарынга тергиидээн. Эр улустуң иштинден хууда бирги черлер типографияның телээзи А. Тиизенмаа, херээженнерден филармонияның ойнакчызы Л. Эртне оларда болган.

Он үш коллективтиң командалары шыдыраа маргылдаазынга киришкеш, олимпий системазы-биле ойнаарга, тиилелгени радио комитеттиң командазы чедип алган. Ийиги черни радиотелецентрниң шыдыраачылары (местком даргазы В. Шашков) ээлээн. Үшкү-дөрткү черлерни культура министерствозунуң болгаш музейниң командалары алган. Командаларның составы четпес, ылаңгыя херээжен ойнакчылар чок болганы-биле чамдык командалар хөй торгаал саннар алыр ужурга таварышкан. Хууда тиилелгени радио комитеттиң тележзи Седен Хертек ойнаан дөрт кижиниң шуптузун үткаш, чедип алган. Херээженнерден Пушкин аттыг библиотеканың ажылдакчызы Наталья Хертек эки түңнелди көргүскен.

Культура ажылдакчыларының профэвилелиниң хоорай комитединиң кышкы спартакиадазынга ниитизи-биле бирги черже телестудияның спортчулары үнген. Ийиги шаңналга радиотелецентрниң командазы четкен. Типографияның болгаш «Шын» солунуң тележлекчилери үшкү черде болган.

О. ИРГИТ.

Спортчу кежээ

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем салбырының профэвилел болгаш комсомол организациязы спортчу кежээни [illegible]. Оон программазында янзы-бүрү спортчу оюннар кирген.

Баштай спорт дугайында беседаны чыылганнарга башкы Михаил Доңгак кылган. Ол, совет күш-культура болгаш спорттуң чединишкиннерин, оон ажык-дузазын база моон соңгаар сорулгаларын республиканың, районнуң амыдыралы-биле холбаштырып чугаалаан. Оон соонда спортчу маргылдаалар эгелээн.

Суурнуң шилиндек он ийи шыдыраачызы боттарының спортчу мергежилин шенешкен. Анаа Шойдан Бавуу шылгараан, ийиги черни Эренчин Маринов алган.

Хостуг хүреш маргылдаазы хөйнүң кичээнгейин хаара туткан. Деңзи аайы-биле оолдардан Серёжа Чалбаа, Николай Шыырап, Борис Чүлдүк, Владимир Шаравии, ар улустан С. Оюн, М. Хоютбан, О. Чооду, В. Хойлаавай олар бирги черни алганнар. Хостуг хүрештиң маргылдаазы сууржа бир дугаар болганы ол. Оон организакчызы күш-культура башкызы Михаил Доңгак. Хүреш [illegible] эгелей берген. Баштайгы маргылдаага мөгелерниң мергежили багай эвес болган.

Стол теннизинге ойнаарынга Алексей Чооду тергиидээн.

Салбырның аныяктар командазы бирги, механизаторлары ийиги, школачылар үшкү черни түс-түс ээлээн. Тиилекчилерге шаңналдарны тывыскан.

Иштии-Хемниң спортчулары Арыг-Үзүү салбырынга баргаш эш хуузунуң ужуражылгазын чорударын дугурушкан.

Н. САНДАН.
М. ОЮН.
Улуг-Хем району.

Республика чемпиону

Республиканың бирги черидээш мячилиг хоккей маргылдаазы болуп эрткен. Анаа Барыын-Хемчиктиң, Бай-Тайганың, Кызылдың шилиндек командалары киришкен.

Спортчу демиселдиң түңнелинде барыын-хемчикчилер шылгарап үнгеш республика чемпиону болган. Командага Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң күш-культура болгаш спорт комитединиң кубогун, ойнакчыларынга ортектиг белектерни тывыскан. Ийиги черни Бай-Тайганың чыынды командазы алгаш, вымпел, хүндүлел бижик-биле шаңнаткан.

С. ВЛАДИМИРОВ.

БОКС МАРГЫЛДААЗЫ

Республиканың хууда болгаш команда талазы-биле бирги черидээш бокс маргылдаазы [illegible] театрынга болуп эрткен. Анаа [illegible] спортчулар киришкен.

Ийи хүн үргүлчүлеп келген маргылдааның түңнелинде эдээи оолдарның аразынга бокска 1972 чылда республика чемпиону деп атты деңзи аайы-биле Кызылдың № 2 школазының өөреникчизи С. Бай-Кара, Ак-Довурактың тележзи Б. Сарыглар, О. Маады (Кызыл), А. Шиижи, И. Тельков, А. Монгуш (ужелээ «Урожай» спорт ниитилели) С. Одаан-оол (Ак-Довурак) олар чаалап алганнар.

Улуг улустуң аразынга деңзи аайы-биле Кызылдың тележлери Б. Байыр-оол, В. Белек, Б. Байыр-оол, М. Кудрявцев, А. Хорхоленко (Ак-Довурак) Р. Абдаев («Динамо») олар республика чемпиону болганнар.

Маргылдааның түңнелинде команда талазы-биле бирги черни Кызылдың чыынды командазы алгаш, республиканың күш-культура болгаш спорт комитединиң шилчээр кубогун, бирги черниң дипломун чаалап алганнар. Ийигизин «Урожайның», үшкүзүн «Трудовые резервы» командалар алган.

З. ОНДАР.

САМБО ХҮРЕШКЕ

Кызыл хоорайның бирги чери дээш самбо хүреш талазы-биле маргылдаа март 11—12 хүннеринде Күш-культура бажыңынга болуп эрткен.

Маргылдаага 46 кижи киришкен, оларның иштинде бо хүрешке 3 спорт мастеринге кандидат, 5 бирги разрядчы киришкен.

Ийи хүн үргүлчүлээн маргылдааның түңнелинде деңзи аайы-биле бирги черни О. Өргелээр (II шериг кезээ), Л. Кызыл-оол (педагогика институду), А. Сендаа (бошкы училищезі), С. Самбуу, Ч. Ооржак, В. Шустов (шупту II шериг кезээ) олар алган.

Команда аайы-биле бирги, ийиги черлерде II шериг кезээниң спортчулары болган. Оларны хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединиң вымпелдери, хүндүлел бижиктери-биле шаңнаан.

Б. КЕНЕШ.

Шалыпчы айда

Тыва респотребсоюзтуң болгаш республиканың бүгү хереглекчилер ниитилелдери МАРТ 1-ДЕН АПРЕЛЬ 1-ГЕ чедир идик болгаш хеп садар талазы-биле ШАЛЫПЧЫ АЙНЫ эрттирип турар.

Бүгү универсалдыг болгаш үлетпүр бараанар магазиннери, хүн бүрүнүң хереглел бараанарының магазиннери ЭР, ХЕРЭЭЖЕН КИЖИЛЕРГЕ БАЗА УРУГЛАРГА пальтоларны, [illegible] өске-даа хөй былыгларны садар. Часкы, чайгы сезонда кедер хөй идиктерни калбаа-биле садар.

Хереглел кооперацияларының магазиннеринче бүгү садып алыкчыларны чалап тур.

ТЫВА РЕСПОТРЕБСОЮЗТУҢ БАШТААР ЧЕРИ.

КҮЗҮН

Сөзү Петр ДОВУРОКОВТУУ.
Аялгазы К. КИИМ-ООЛДУУ.

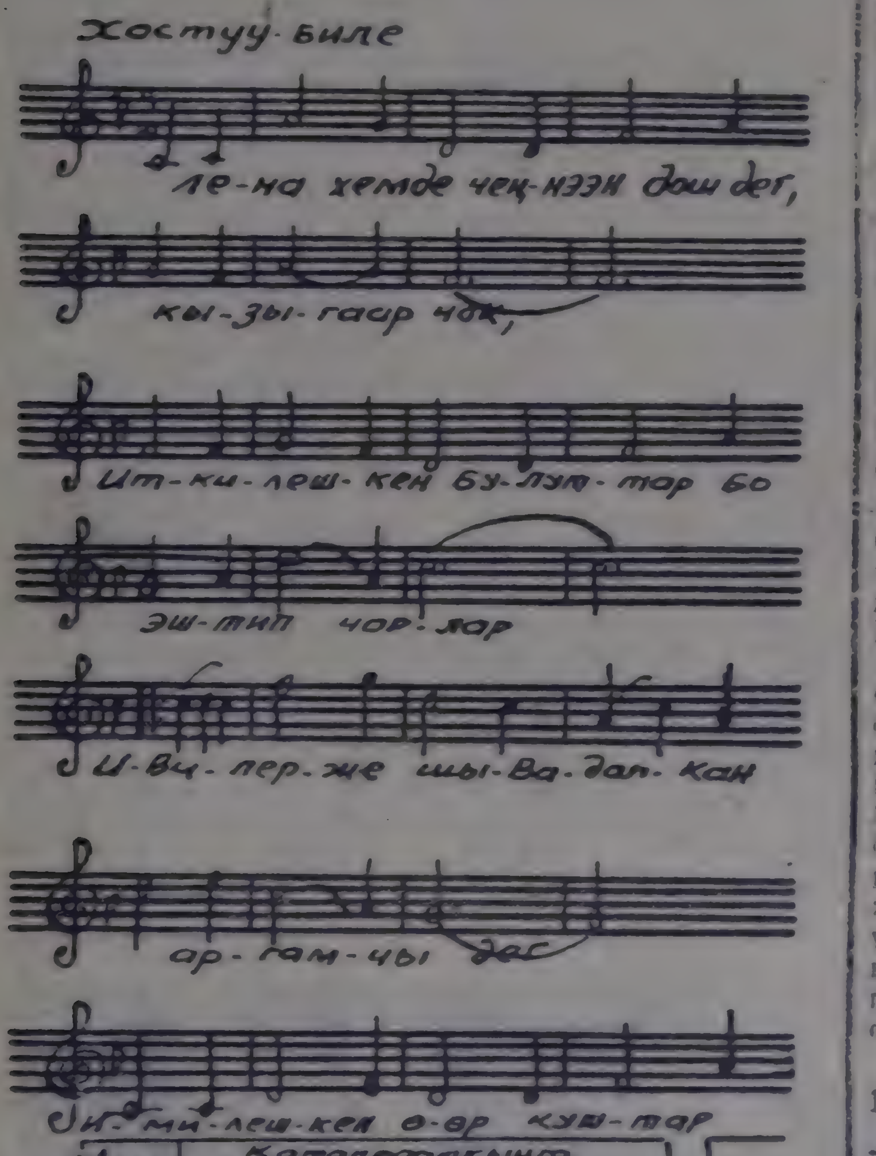

Лена хемде чеңнээн дош дег кызыгаар чок,
Иткилешкен булуттар бо эштип чорлар.
Ивилерже шывадапкан аргамчы дег
Иммилешкен өөр куштар шөйлүп бар чор. | 2 катап.

Сарыг бүрү анар тоглаң, ховаган дег
Чечектерге мөгеер дээш эстеп бар чор.
Чайын безиң сериин арга шыргайлары
Челээштедир шаарапты түлеп кел чор. | 2 катап.

Тракторлар дыргырашкан хову-шөлдер
Чайга чедир соок хатка өенилээр.
Дырбыл ногаан, күзүн чашкан тараалар-даа
Частың демдээ, ынчалзажок көстүп кел чор. | 2 катап.

Арбын дүжүт, хайыраалыг магалыг чай
Аалдардан байырлажып аттаныл тур.
Хыраа-биле мөңгүннелген шөлдер, хемнер
Кышты оштап, аккыр харны манап бердр. | 2 катап.

Якут дылдан очулдурган Ю. КЮНЗЕГЕШ.

Аңчыларның кичээнгейинге

Каспийниң, Кара болгаш Азов далайларының эриктеринге январьда болгаш февральда соок улуг болганындан өдүректер болгаш кастарның кыштаглаашкынынга таарымча чок байдал тургустунган. Аңнаар организацияларының куштарны чемгерер ажылдарны организастап турар. Ынчалза-даа куштарның чамдык кезээ элээн когаралга таварышкан.

Мону барымдаалааш, Россия Федерациязының бүгү девискээринге суг куштарын чазын аңнаарын хоруур деп РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында аңнаар ажыл-агый болгаш заповедниктерниң Кол эргелелинден СЭТА-ның корреспондентизинге дыңнаткан.

Соңгу чүктүң онзагай байдалын барымдаалааш, оон чонунуң хереглелинге ажыглаары-биле чазын куш аңнаарын чөпшээрээн турур болур.

Кара куштарның, күртүлерниң болгаш вальдшнептерниң камгалалын эки организастаан болгаш бо куштарның баш саны хөй болуп турар ажыл-агыйларга часкы аңнаашкынны чөпшээрээрин көрүп турар. Бо куштарга аңнаашкынны он хонуктан хөй эвес хуусаада уламчылап болур. Аңнаарының хуусаалары чер-черниң аайы-биле час дүжерин барымдаалап тодарадыр.

(СЭТА).

телевидение

МАРТ 14-ТЕ

19.00 — Телемедээлер. 19.15 — Дириг чуруктар. 19.25 — «Кижи болгаш хоойлу». Дамчыдылга. 19.55 — «Катап тургустунганының хоойлузу». Документалдыг фильм. 20.15 — «Бистиң планетавыс». Дамчыдылга. 20.40 — «Бистиң Төрээн чурттувус — Совет Эвилели». Документалдыг фильм. 20.55 — Телемедээлер. 21.10 — Чарлалдар, реклама. 21.15—22.30 — «Кежээниң-не он бир шакта». Уран-чечен фильм.

агаар

Бөгүн республикага булуттаар. Соңгу районнарга бичии хар чаар. Барыын угланыышкынныг [illegible] 10 метр [illegible] районнарга 12—18 метр [illegible] күштелир. Агаарның температуразы 3—8 градус соок.

Кызылга шокар булуттаар. Барыын угланыышкынның хаттың дүргени секундада 7—12 метр чедер. Агаарның температуразы 5—7 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Антрацит» 10, 11.45, 13.30, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кара хүн» 18.30, 20.30 «Хуңдусуң сеанска ийи билет» 15, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «[illegible] болгаш Петрушка дугайында тоол» 9.30, 11, 14.30, «Любовь Яровая» (1-ги, 2-ги кезектери) 16.30 «Улуг ыяааш[illegible]» 12.[illegible], 19.[illegible], 21 шактарда.

«ВОСТОК»: «Софья Грушко» 13, 16.30, 18.30, 20.30 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: Киночыынды 16.30, «Медээ бүдүрецер, кижилер» 18.30, «Өлүмнүг дайзын» 20.30 шактарда.

«КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ»: «Россия империязының дүжүлгези болгаш база катап туттурбастар» (1-ги, 2-ги кезектери) 18.30, 20.30 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Туманныг дүне» 18.30, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 23-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, [illegible] килдизиниң 23-54, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 35-13, культура килдизиниң 23-54 [illegible] килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 23-64, партийжы амыдырал [illegible] харысалгалыг секретарьның 23-35, [illegible] килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41, [illegible] 32-75 [illegible].

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00336

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 чыл. МАРТ 15 СРЕДА

№ 62 (8830).

Өртээ 2 көп.

М. К. МЕНДУМЕНИ ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Хөй чылдарда партия болгаш совет органнарга үре-түңнелдиг ажылдап келгени дээш база төрүттүнгенинден бээр 50 харлаанынга холбаштыр Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Михаил Клаевич Мендумени Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАНМАА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. БУДУК-ООЛ

Кызыл хоорай.
1972 чылдың март 14.

Удавас часкы тарылга

Киреринге белен

Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозунуң төвүнде хову-трактор бригадазының (бригадири эш К. Моңгуш) кежигүннери часкы хову ажылдарынга баш удур эки белеткенгеннер. Бригада часка белеткелди болдуунда дооскан. Септезе чогуур ишчирбелиг 12, дүтүйлүг 7 тракторларны бүрүн дооскан. Аңдазыыннарны, малиирлерни, сеялкаларны болгаш өске-даа дериг-херекселдерни септеп кылганы, хову турлаанда четирген. Бригада ийи кезек черде турлаглыг. Оларның девискээриниң харын аштааш, база-ла септеп дооскан, чылыг хүннер кээри билек чугайлаар.

Хову турлагларының септелгезин эштер П. Ооржак, Х. Сарыглар, Т. Моңгуш олар эки шыңарлыг чоруткаңнар. Олар амгы үеде Хову-Аксы деп черде чаа турлагны тудуп турарлар.

Бригаданың өске кежигүннери база-ла часкы тарылганың белеткел ажылдарында хаара туттунган.

Дуржулгалыг суггатчылар М. Өшку-Саар, Н. Моңгуш оларга баштаткан ийи тракторлуг 16 кижи бүгү дөстериң довурактап эгелээн. Бригадада быжыглаан тараа шөлүнүң 500 гектарын суггаттыг. Ол шөлүнүң суггарылга системазын эки септеп, суггарылганы чогуур хуусааларында чорудуп турган, бир гектар черден-не 15 центнер дүжүттү өстүрерин суггатчылар хүлээгеннер. Ынчангаш олар суггарылгага белеткелди баш удур эгелээннери ол.

Бо бригадада ногаажылар звенозу база бар. К. Сатка удурткан бо звенонуң кежигүннери ногаа өстүреринге белеткел ажылдарын хайнышкынныг чорудуп эгелээннер. Ол кижиниң бир кезин ногаа өстүрер болгаш ранетка тараан девискээрниң херимин септеп, чаартып турар. Өскелери өдек сээртүр, парниктер аштаар, раммалар септээр ажылдарда хаара туттунган.

— Бистиң бригаданың ажылчыннары бо чылын 1797 га черге кызыл-тасты, 535 гектарга суланы, 458 гектарга кукурузаны, 564 гектарга чаңгыс чылдың сигенниң болгаш ногаа, картофель аймаан өстүрер планныг улус. Тараа культураларының бир гектарындан-на 10 центнер дүжүттү алыры планнаттынган. Септезге болгаш часка шинти белеткеливис черле эки. Тракторларны ийи ээлчег-биле ажылдадыр механизаторлар бүрүн четчелеттинген. Ынчангаш Чыргакыда № 2 бригада-биле социалистиг чарышка бирги черни алыр дээш кызып ажылдап турар улус бис — деп, бригаданың удуртукчузу эш К. Моңгуш чугаалап турар.

С. МААДЫ.

МЕХАНИЗАТОР КАДРЛАРЖЕ КИЧЭЭНГЕЙ

Тываның көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери тоску беш чылдың ийиги чылында чер болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң база күрүнеге садарының көвүдедир талазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгелерин боттарынга алган.

Чер ажылының культуразын бедидеринге үндезилээш, бо чылын гектар бүрүзүнден 11 центнерден эвээш эвес тарааны, 90 центнер картофельди, 120 центнер ногааларны, кукурузаның 160 центнер ногаан массазын алыры төлевилеттинген. Ол хире дүжүттү чедип алыр болза, иштики херегзел хандыртынар болгаш күрүнеге садар тараа планы күүсеттинер, тарааның ниити чыылдазын 265 муң тонна, картофельди 39 муң тонна, ногааларны 11 муң тонна чедирер аргалыг болур.

Бо чылдың чазынында хову ажылдыглар болгаш механизаторлар келир күстүң дүжүдүнүң быжыг үндезинин салыры-биле улуг ажылды чорудар ужурлуг. Маңаа кол рольду механизаторлар ойнаар апаар. Оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дугайында амдап эгелеп сагыш салыр херек. Ынчангаш бригадалар төптеринде, хову турлагларында чурттаглга бажыңнарын, столоваяларны, кызыл-булуңнарны септеп дериирииче мурнакчы ажыл-агыйлар кириңкен.

Республиканың колхозтарының болгаш совхозтарының хөй нурууузунуң удуртукчулары, тускай эртемниглери механизаторлар дугайында улуг сагышты салып турарлар. Чижээ, «Көк-Тей», «Тиилелге», «Межегей», «Элегес», «Улуг-Хая», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Бурунгаар» совхозтарда, Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязында, Таңды районнуң «Революцияның чалбыыжы», Каа-Хемниң «Коммунизмче орук», Бии-Хемниң «Кызыл тараачын» колхозтарында эки хову турлагларын белеткеп кылган. Ында чурттаглга өрээлдерин, столоваяларны, кызыл-булуңнарны механизаторларны хүлээп алыры-биле баш удур сагыш човангыр белеткеп, амданныг чемни белеткээр мергежилдиг поварларны шилип ап турар.

Ынчалза-даа республиканың чамдык ажыл-агыйлары механизаторлар дугайында ынчаар сагыш салбайн турары харааданчыг. Ындыг ажыл-агыйларга «Барлык», «Шекпээр», «Россия» болгаш «Чыраа-Бажы» совхозтар хамааржыр. Бо черлерде хову турлагларын белеткээриниче ам-даа кирбэзазы ону соңгаарладып турар. Час манавас дээрзин уттуп болбас. Механизаторларның ажылының үре-түңнелдии оларга күш-ажылдың болгаш чурттаглганың таарымчалыг байдалдарын канчаар тургусканындан хамааржыр апаар.

Механизатор кадрларның күш-ажылының байдалдарын улам ыңай экижидер база оларны көдээге быжыглаар сорулга-биле ажыл-агыйларның, көдээ ажыл-агый органнарының удуртукчулары, колхозтарны, совхозтарны, өске-даа көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин мергежилдиг доктаамал механизатор кадрлар-биле хандырарының, оларның күш-ажылының организастаарының дээштиг бедидериниң эргежок чугула хемчеглерин алыр ужурлуг.

Механизаторларның күш-ажылының төлевириниң дугайында күштүг болуп турар хоойлужудулганы шыңгыы сагыыры, оларның чурттаглга база культура-амыдырал байдалдарын доктаамал экижидери база чугула.

Механизатор — көдээде кол кижи. Амыдыралга эң-не эргим, эң-не эргежок чугула чүүлдү — хлебти бүдүрүп турар кижилер дугайында ынчангаш онза кичээнгейни салыр херек.

Тоску беш чылдың дургузунда республиканың колхозтары болгаш совхозтары автомобильдерни 2 катап хөйнү, тракторларны 30 хуу хөйнү алырлар. Ол күчүлүг машина-трактор паркының үре-түңнелдиг кылдыр ажыглаары колхозтарның болгаш совхозтарның бедик мергежилдиг кадрлар-биле хандыртынганындан кол хамааржыр апаар.

Күскү хову ажылдарының үезинде тракторларга ажылдаарынга республикага дыка хөй кижи чедишпейн турган болгай. Ылангыя Таңды, Каа-Хем, Бии-Хем районнарда механизаторлар чедишпейн турар. Кышкы үеде курстарга механизатор белеткээр ажылды ажыл-агыйлар чоруткан. Ынчалзажок ийи ээлчег-биле ажылдаарынга ам-даа хөй кижи херек. Часкы тарылга эгелээриниге чедир арткан үени механизаторлар белеткээринге колхозтар болгаш совхозтар ажыглаар болза чогуур. Кадрлар чедишпезиниң уржуундан хөй-хөй тракторлар чүгле чаңгыс ээлчегде ажыглаттынып, хову ажылдарының хуусаалары узамдыгып, техниканы ажыглаарының үре-түңнелдии кудулап турарын уттуп болбас ужурлуг.

Техниканы шын ажыглаар төлээде, бедик класстыг механизаторлар хөй болуру эргежок чугула. Ынчаарга бистиң республикада бирги болгаш ийиги класстың трактористери чүгле 33 хуу болуп турар. Ону барымдаалааш, чамдык колхозтар болгаш совхозтар мергежил бедидериниң курстарын кышкы үеде организастаан. Ам ол чугула хемчегни чедиишкиниң доозарыңче кичээнгей салыр херек.

Механизаторлар белеткээрин «Саян», «Өөк» болгаш Жданов аттыг совхозтарда эки чорудуп турар. Эрткен чылын чымчак аңдарылгаже шилчидерге, чаңгыс тракторнуң хүнде ортумак бүдүрүкчүлүү республикага 2,3 га болуп турда, үстүнде адаттынган үш ажыл-агыйга 5—5,5 гектар болган.

Механизаторларның класс бедилер чорук оларның боттарының материалдыг сонуурганынга улуг хамаарылгалыын айытса чогуур. Чижээ, бирги класстың механизаторунуң шалыны үшкү класстың механизаторунуң шалыңындан 20 хуу бедик, а ийиги класстың — 10 хуу бедик.

Механизатор кадрлар дугайында сагыш салыышкыны чүгле ажыл-агый удуртукчуларының, тускай эртемниглериниң хере эвес. Бо талазы-биле партия эге организацияларының, парткомнар база-ла улуг ажылды чорудар хүлээлгелиг. Хову турлагларынга, бригадалар төптеринге часкы хову ажылдарының үезинде эргежок чугула бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузарын: көскү агитацияның херекселдерин — лозуңнарны, плакаттарны, механизаторларның алган хүлээлгелерин көскү черлерге азарын, кызыл-булуңнарга солуннарны, журналдарны чедирип турарын, улустуң дыштанылгазынга эргежок чугула оюн херекселдерин четчелээрин, хана солуну, агитхуудустарны үндүрерин — бүгү-ле политиктиг ажылды күштелдирерин партия организациялары боттарының хүн бүрү контролюнга алган турар ужурлуг.

Беш чылдың үлүүнде

ИЙИГИ ЭЭЛЧЕГ ТУДУУНДА

Даг-руду комбинаттың ийиги ээлчээнде дөрткү чаданың нарын үүрмектээшкин корпузунуң тудуунда мартының баштайгы хүннеринде ажыл-иш хайныккан. «Сибирьсталь-конструкция» участогунуң монтажниктери демир-бетон колонналар болгаш оргалар монтажын дооскаш, ам корпустуң кырын плиталар-биле шывары түлүктеди берген. Бирги тулуг участогунда Эдуард Загудлаиниң звенозу корпуста хана панельдериниң монтажын чорудуп эгелээн.

Дөрткү чаданың нарын үүрмектээшкин корпузунда руда дамчыдар № 2 корпус-биле тудуштурар № 11 галереяда Салчак Кара-оолдуң бригадазының дашчылары дөрт хүннер дургузунда галереяның 52 кубометр туүйбү ханаларын салган болгаш «СПТБ-63-16» деп дээвиир шывыг плиталарын салыын дооскан.

Руда дамчыдар № 2 корпустан фабриканың кол корпузунче дамчыыр он үшкү галереяда Меңге-Назынның тудугжулар бригадазы демир-бетон раманың опалубка ажылдарын кылгаш, ам ында арматураны тургузуп эгелээн.

★ ☆ ★

«Кызыл электростанция тудуг» эргелелинде Леонид Павлушкинниң удурткан бригадазы найысылалдың чөөн чүгүнде беш каът чурттаглга бажыңның (ооң адакы каъдын магазин ээлээр) шалыпкын тудуп турар. Бригадада 12 кижи демниг ажылдап, билиг-мергежилин бедидип турар. Үшкү разрядтың дашчызы Александра Кураева биле ажылчын Мария Зубарева ак сеткилдиг ажылчыжы-биле коллективтиң хүндүткелин чаалап алган. Олар ай планын үргүлчү 110—115 хуу күүседип турар.

ЧУРУКТА: (солагай талада) А. Н. Кураева биле М. Ф. Зубарева.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

★ ☆ ★

КЫЗЫЛДЫҢ ЭЛЕКТРОСТАНЦИЯЗЫ

КЫЗЫЛ. Республика найысылалының өдалга-биле ажылдаар электростанциязы чыл эгезинден бээр чээрби миллион киловатт-шак электроэнергияны ажылдап үндүрген. Чүгле бо чылын безин республиканың ажыл-агыйының амыдырал болгаш бүдүрүлге херегледеринге 250 миллион киловатт-шак хире электроэнергияны чарыгдаар. 1944 чылга — ССРЭ-ниң составынга Тываның эки-тура-биле кирерииге чедир бичии күчүлүг электростанция ажылдап турган.

(СЭТА).

Афган Премьер-Министр Абдул Захир Москвада

Совет чазактың чалааны ёзугаар найыралдыг албан херээн кылып Совет Эвилелинде келген Афганистанның Премьер-Министри Абдул Захирни дүүн Москва хүндүткел-биле уткаан.

Афганистанның болгаш Совет Эвилелиниң күрүне туктары-биле шимээн Внуково аэродромга хүндүлүг аалчыны ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Д. С. Полянский, албанның өске-даа кижилери уткаан.

Кремльдиң Улуг ордузунга ССРЭ-ниң чазаа Абдул Захирниң алдары дээш шайлаалга тургускан. Чылыг, найыралчы байдалга эрткен шайлаалгага А. Н. Косыгин биле Абдул Захир чугаалааан.

(СЭТА).

Республиканың оргкомитединде

Баштайгы көрүлдениң бүдүүзүнде

ССРЭ-ниң 50 чылынга турскаатан көдээниң бот-тывынгыр уран чүүлүнүң көрүлдезинге белеткел бистиң республикада калбарган. Көрүлде чорудар талазы-биле республиканың оргкомитединиң ийиги хуралы болуп эрткен. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, оргкомитеттиң даргазы Х. А. Анчима хуралды ажыткан.

Көрүлде дугайында кыска дыңнадыгларны Тыва АССР-ниң культура министри М. С. Хомушку, обласның профэвилелдер чөвүлелиниң харыысалгалыг секретары С. Д. Киров, ВЛКСМ обкомунуң секретары Г. С-М. Иргит кылган.

Районнарда оргкомитеттер тургустунган. Районнарның концерт көргүзер графиги доктааттынган. Апрельдиң эгезинден 25-ке чедир болур көрүлдениң баштайгы ээлчээнге чүс үжен ажыг коллективтер киржир. Амгы үеде түс-түс черлерде репетиция хүннерин (неделяда ийи хүн) чурумчуткан. Районнарның оргкомитет кежигүннерин түс-түс ажыл-агыйларда быжыглаан дээрзин эш Хомушку демдеглээн.

Өвүр, Каа-Хем, Моңгун-Тайга болгаш өске-даа районнар көрүлде талазы-биле тодарган планнарны киирген. Чамдык районнарда кудумчу, квартал концерттери бедик деңнелдиг, хөй кижи киржикчилиг эртип турары эки.

Ындыг турбужа чамдык черлерде (чижээ: Тес-Хемниң Берт-Даг суурда болгаш өске-даа) көрүлдеге белеткел үстүп турар таварылгаларны оргкомитеттиң хуралынга демдеглээн. Музыка херекселдери азы аңаа ойнаар кижи чок болур таварылгалар бар. Ону таарымчалыг шиитпирлээри чугула.

Көрүлдеге белеткел үезинде аңгы-аңгы семинарларны Культура министерствозунуң шугуму-биле чорудкан. Шуптү районнарда уран чүүлдүң специалистерин, чурукчуларны быжыглаан. Ам хамык ужур оларның боттуг дузаны хамааржышкан коллективтеринге чедирери чугула деп хуралга санаан.

Обласның профэвилелдер чөвүлелиниң болгаш ВЛКСМ обкомунуң база Культура министерствозунуң ажылдакчылары чоокку хүннерде түс-түс районнарже, ажыл-агыйларже ушуп чорууруңга белен. ВЛКСМ обкомунуң ажылдакчылары Бай-Тайганың «Кара-Хөл» база «Торе-Хөл» колхозтарга баар.

Көдээниң ажыл-ишчилери үн көрүлдеге хөй-биле киржип турары эки. Ынчалза-даа чамдык черлерде ажылчыннар, колхозчулар эвээш киржип, харын башкылар, культура ажылдакчылары дээш өске-даа интеллигенция колдай бергилээр. Көрүлдениң негелдезин бүгү талазы-биле барымдаалаары чугула.

Репертуар шилип алыры — бирги чергениң айтырыы. Бо талазы-биле, бирги ээлчегде, түс-түс коллективтерниң чогаадыкчы чоруу, ооң-биле чергелештир республиканың Улустуң чогаадылга бажыңының, чогаалчыларның, композиторларның дуза-деткимчези көскү черни ээлээр дээрзин оргкомитеттиң хуралынга чугаалашкан.

Апрель 15 — коммунистиг субботник хүнү

● КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК. Москваның болгаш Ленинградтың мурнакчы бүдүрүлге коллективтериниң апрель 15-те коммунистиг субботник эрттирер дээн эгелекчи саналын Кызыл-Мажалыктың туүйбү заводунуң ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары бүдүрүлге хуралынга деткип, аңаа кижи бүрүзү идепкейлиг киржирин шиитпирлээн.

Заводтуң ажыл-ишчилери апрель 15-те бүдүрүлгеге ажылдап тургаш, ооң киирген орулга кайы хире болдур, ону тоску беш чылдың фондузунче шилчидерин дугуруушкан.

● ХАНДАГАЙТЫ. Апрель 15-те болур коммунистиг субботникке Хандагайтының орук септелге участогунуң кижилери идепкейлиг киржир талазы-биле чүнү кылырын дугуржуп чугаалашкан.

Коммунистиг субботник хүнүнде ковурүг кылыр ыяш белеткээр. Аңаа 30 кижи, 2 трактор, 2 автомашина ажылдап хүнээр. Ол хүн кылган ажылдың төлевирин муңдан эвээш эвес рубльди беш чыл фондузунче шилчидерин ажыл-ишчилер бир үн-биле шиитпирлээн.

Интервью ● интервью

Пассажирлерге таарымчалыг болзун дээш

Шагаан-Арыгның автотранспорт бүдүрүлгезинге чоокта чаа барып, ооң директору А. С. Данилов-биле чугаалашкан мен.

— Район иштинде каш маршрут барыл база пассажирлер сөөртүлгезин канчаар организастааныл?

— Амгы үеде автобүдүрүлгеде 14 автобустуң техниктиг байдалы эки болгаш район иштинде тургускан 6 маршруттарга колдуунда эртенгиниң 7—8, дүъштекиниң 14—15 шактардан эгелеп, маршрут бүрүзүнге хүнде ийи катап чоруп, пассажирлер аргыжыгазын организастап турар.

Хем, суглар кежер, кадыр арттар ажар Иштии-Хем, Эйлиг-Хем, Ак-Тал, Баян-Кол суурларже маршруттарны база доктаамал тургускан, неделяның вторник, четверг, пятница хүннеринде чоруп турар.

Бо чылдың баштайгы ийи айларында пассажирлер сөөртүрүнүң планын чедиишкинниг күүседкен бис. Рейс автобустарындан аңгыда, бо чылдың февраль 26-дан эгелеп, Кызыл — Шагаан-Арыг аразынга район төвүнден эртенгиниң 8, а Кызылдан хүндүскүнүң 13 шакта чорууур чаа маршрутту ажыткан.

Ооң баштайгы хүннери пассажирлериниң, ылангыя район чурттакчыларының амы-хуузу-даа, хөй-ниити-даа аргыжылгазынга дыка таарымчалыын көргүскен.

— Часкы чылыг хүннер келген. Орук-тудуг талазы-биле кандыг ажылдарны кылганыл база амгы үеде чүнү кылып турарыл?

— Чурттакчылыг чер бүрүзүнге автобус доктаар черлериниң дериглерин септеп, серилерин, олуттарны кылырын болгаш автобустар эртер доктаарының графиктерин бижээш, азарын район Совединиң күүсекчи комитединиң шиитпирин ёзугаар чер-черде көдээ Советтерге дааскан. Ол ажылдарны амгы үеде кылып турар.

Шагаан-Арыг хоорай иштинге «Улуг-Хая» совхозтуң төвү Көк-Чыраа суур — нефтебаазада маршрутта ийи автобусту доктаамал быжыглаан болгаш оларның аразын 7—8 минута чедир кызырган. Ооң аңгыда, автобүдүрүлге экскурсия, туристиг походтар болгаш өске-даа коллективтиг үнүүшкүннер кылыр автобустарга чагыгларны хүлээп ап, оларны күүседип турар.

— Пассажир сөөртүлгезин эникидер дээш кандыг организастыг хемчеглерни ап турарыл?

— Хамыктың мурнунда, чурттакчы чоннуң негелде, хомудалдарын өөренип кээрүнче улуг кичээнгейни салган. Чолаачылар орукче үнериниң мурнунда эмчи шинчилгезин ылап-ла эртер. Оларга тускай идик-хепти берип эгелээн бис. Бүгү маршруттарга автобустарның канчаар чорупп турарын хынаар 12 контролёрну чер болганда тургускулаан. Ооң аңгыда, хем, суглар кежер, арт-сыннар ажар оруктарның схема-чуруктарын кылган болгаш херек апарган таварылгада, автобустарга техниктиг дуза чедирериниң хемчеглерин ап турар.

Шагаан-Арыг автовокзалдың амгы турупп турар бажыңындан чурттаглга-коммунал бүдүрүлгелер комбинатының конторазының өскээр шилчиткен соонда, ол улуг бажыңны бүрүнү-биле автовокзал кылыр. Аңаа уруглар нелер, ырак чер баар пассажирлер дыштаныр өрээлдер, пассажирлер олурар делгем зал, изиг, соок чемнерлиг буфет бар болур.

— Силерде пассажир автобустарындан аңгыда, чүък машиналары база бар болгай. Чүък сөөртүлгезиниң планнары канчаар күүсеттинип турарыл, а ол ышкаш автобустарның-даа, чүък-даа машиналарының септелгези, техниктиг ажаалдазы кандыгыл?

— Шуптү 87 чүък машиназы бар. Январь, февраль айларда керээ ёзугаар чүък сөөртүрүнүң планнарын чедиишкинниг күүсеткен бис. Автобүдүрүлгениң гаражы эргин-даа болза, ооң чамдык дериг-херекселдерин чаартып, автобустар, чүък машиналарының септелгеге турар хуусааларын кызырар, техниктиг ажаалда-хайгааралын экижидер дээш бүгү чүвени кылып турар бис. Ооң түңнелинде, автобустар-даа, чүък-даа машиналары амгы үеде бүрүн составы-биле ажылдап турар.

Бүгү чуртта ышкаш, ССР Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл болуп оюн төлептиг уткуур дээш чарыш бистиң база калбарган. Ооң тиилекчилери, мурнакчы чолаачыларның аттары бо-дур: В. Пономарев, П. Бутенко, Н. Верзилов, И. Сапый, В. Кожемякин, Е. Путинцев.

Ан. ДАРЖАА.
(«Шынның» корр.).

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

◆ КУРГАН-ТЮБЕ (Таджик ССР). Электростанцияларга болгаш хуваакчы подстанцияларга тургузар чаңгыс чадалыг трансформаторларны бүдүрүп үндүрерин трансформатор заводунга шиңгээдип алган. Чаа приборну ток күжүн 10 муң вольтудан чүс вольтуга чедир кудуладырынга херегләәр. Бо чылын бүдүрүлгениң коллективи чаа херииниң сес муң ажыг трансформаторун бүдүрүп үндүрер дээн.

◆ РЯЗАНЬ. Чажылга мурнунда аммоний натрийниң молибдады-биле ажылдап кылган чочак-тараа, аңка, люцерна үрезинин гектардан 4 центнер чедир немелде дүжүттү берип турар. Гектар черге чажар үрезинни ажылдап кылырынга чүгле 150—200 грамм препарат негеттинер. Скопинскиниң «Цветмет» заводу ындыг «микрочемиштирделгени» бүдүрүлгениң артынчыларындан бүдүрүп үндүрерин эгелээн.

◆ СМОЛЕНСК. Смоленск хоорайда тудуп, ажыглалга киирген идик бүдүрер чаа фабрика чылда 1,5 миллион ажыг эжеш идиктерни бүдүрер. Ооң чырык, делгем цехтеринде 10 конвейерни эптеп тургускан. Идиктер бүдүрерииң барык бүгү ажылын ол конвейерлерниң дузазы-биле механизастаан.

◆ ЛЬВОВ. Бориславтың фарфор заводунуң продукциязының баштайгы делгелгезин Львовтуң этнография болгаш уран-чурулга ус-тывыш музейинде ажыткан. Шай болгаш кофе сервизтерин, вазаларны болгаш өскелерни-даа делгээн. Бүдүрүлге күчүлерин өстүрүп турар. Чыл бүрүде 100.000.000 таваакты бүдүрер чаа цех декабрьда ажыглалга кирер.

◆ АШХАБАД. Каракумнуң В. И. Ленин аттыг каналында суг чыыр баштайгы гидротехниктиг дериишкиниң чаартыры дооскан. Ам Аму-Дарьяның суун оон эрттирер аргазы секундада 150-ден 200 кубометр чедир көвүдээн. Совхозтар болгаш колхозтар хөй сугну алыр.

◆ АЛМА-АТА. Казахстанда эң улуг куш фабриказының тудуу Мангышлак чартык ортулукта Шевченко хоорайның чоогунда эгелээн. Элезинниң ковуда фабрика чылда дөртен миллион чуурганы бүдүрер күчүлүг болур. Элезинниг ховуга кыска хуусаада тудуткулар куш өстүрер болгаш ажаар талазы-биле механизастаан цехтерлиг, инкубаторлуг, акклиматизаторларлыг, чем кухняларлыг болгаш өске-даа дериглиг комбинатты тудуп ажыглалга киирер.

◆ УЛАН-УДЭ. Бурятияда тоолай ажылының баштайгы уксаажыдылга фермазын автономнуг республиканың найысылалындан ырак эвес «Забайкальский» аң совхозунуң девискээринде тургускан. Моңгуннелчек-кара, ак-көк болгаш ак улуг тоолайларның үнелиг уксааларын фермага өстүрер. Ынчангаш ферма уржуулгазылг тоолайларны республиканың өске-даа ажыл-агыйларынче болгаш ыяш ажыл-агыйларынче чорудар. Чылдың төнчүзүнге чедир тоолайларның баш саны аңаа чүге чедир көвүдээр.

◆ КАЛУГА. Дудоровскиниң салыг дерии бүдүрер комбинады көдээ магазиннерге херегләәр амгы мебельдиң баштайгы комплектилерин Россия Федерациязының кооператорларынга чорудуп берген. Бо беш чылда бүдүрүлге ийи муң хире магазинни чаа мебель-биле дериир.

◆ УССУРИЙСК. Приморьениң механизастаан № 16 колоннаның коллективи электри дамчыдылгазының 50 километр узун дурттуг бедик ...... тудуун дооскан. Бо чылда-ла ырак тайга районнуң он-он суурлары чиик холезилиг электроэнергияны алыр.

◆ КАЗАНЬ. Буинск районнуң «Искра» колхозунда Культура бажыңы ажыттынган. Культура бажыңын ажыл-агыйның акша-хөреңгилери-биле туткан. Ийи каът бажыңда делгем кинолкравныг көрүкчүлер залы, вомчулга өрээлдиг библиотека, бөлгүмнер кичээлдээр өрээлдер бар.

Ам Татарияның көдээ суурларында культураның үш чүс ажыг бажыңнары бар. Бажыңнарның саны немежип турар болгаш беш чылдың төнчүзүнде ийи катап көвүдээр.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң 50 чылынга

СВЕРДЛОВСК. Уралмаш заводтуң хөй муң кижилиг коллективи юбилей чылын эки эгелээн. Чүгле январьда болгаш февральдың бирги чартыында бежин уралчылар белен продукция соорткен үш муң хире демир-орук вагонун акы-дуңма эвилелдешкен республикаларже чоруткан.
ЧУРУКТА: күчүлүг пресстиң улуг кезектерин чүдүрүп турары.
А. Граховтуң болгаш Созиновтуң фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

КАРАК ОГУ ДЕГ КАМГАЛААР

Тыва республиканың төвүнде төөгү талазы-биле тураскаалдыг черлер хөй. Ол болза Азияның географтыг төвү болур. Мында Кызыл партизаннарга мөңге тураскаал Улуг-Хемниң эриинде бедип үнген. Тыва Арат Республиканың удуртур органнары турган төөгүлүг бажыңнар бар. Бо бүгү үнелиг чүүлдер ада-өгбелеривистиң революсту, дайынчы болгаш күш-ажылчы эрткен үезин тоожуп бээрлер. Чогаалдарның — тоожуларның, романнарның, кайгамчык солун сактыышкыннарның үнер дөзү ында. Хосталга, бүрүн эрге-шөлээ дээш күзел-сорууну кыптыккан бурунгуларывыстың дугайында легендалар, ырлар, өске-даа хевирниң аас чогаалын чыып бижиири, янзы-бүрү хевирниң тураскаалдыг эдилелдерин камгалап кадагалаары шуптувустуң ыдыктыг хүлээлгевис болур.

Бо бүгү чоннуң эртинезин карак огу дег камгалаарының дугайын төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаарының Кызыл хоорайда ниитилелиниң үшкү конференциязынга чугаалашкан.

Ол ниитилелдиң даргазы, Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы Е. Д. Удуракина илеткелинге чамдык чедиишкиннерни демдеглээн. Кызыл партизаннарга алдар болдуруп тургускан тураскаалды № 1 школаның өөреникчилери, Чуртталга-коммунал ажылагыйы эргелели, Иштики херектер министерствозунуң коллективи камгалап кадагалап, ажаап, чурумчудуп турар. Аңаа чыыштар болуру, чечек салыры чаңчыл апарган. Сергей Кочетовтуң, Оюн Күрсединиң, Чульдумнуң, Щетинкинниң, Кравченконуң ады-биле адаан кудумчуларда ол алдар-сураглыг кижилерге тураскааткан самбыраларны кылган. В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл оюн таварыштыр, улуг баштыңчыга тураскаалды тургускан.

Хоорайның школачылары «Мээн Төрээн чуртум—ССРЭ» деп маршруттуг походтарже үнуп, төөгүге холбашкан материалдарны хөйнү чыгган. № 1 школаның пионерлери Кызылдың 1920 чыл үезинде аныяк өскениниң дугайында, № 2 школа ол школаның төөгүзүнге холбашкан материалдарны, № 3 школаның өөреникчилери «Тыва эки турачылар» деп темага, № 10 школа Тываның үлетпүрүнүң хөгжүлдезиниң болгаш ооң чурукчуларының дугайында, № 14 школа тыва ужук-бижиктиң хөгжүлдезиниң дугайында солун материалдарны чыып турар.

Ажылда четпестер ам-даа хөй. Төөгү тураскаалдарын камгалаарынга бүдүрүлге коллективтери багай киржип келген. Төөгүлүг болуушкуннар эрткен болгаш Щетинкин-Кравченконуң партизан штавы турган бажыңны, ТАР-ның чазаа турган бажыңны дугуржулга чокка үреп бускан. Архитектураның, уран чүүлдүң үнелиг чүүлдерин камгалап кадагалаарын парлалга, радио, телевидение дамчыштыр четпес пропагандалап турар. Кызыл хоорайның мынчага чедир тускай сүлде демдээ, эмблемазы чок. Азияның географтыг төвүнүң хевирин чураан тураскаалдыг хөрек демдекчигежин-даа кылбаан. № 1, 2, 3, 9, 11 школаларда төөгү музейлериниң чамдыызы ажылын соксадып, хагдынарынга четкен.

Хуралдың киржикчилеринден Алдан-Маадыр аттыг республика музейиниң эртем ажылдакчызы эш Лашкова найысылалда төөгүлүг болуп арткан эрги бажыңнарның паспортун кылып, буза бербейн мөңгези-биле тураскаал кылдыр арттырарын, С. Бухтуев улустуң аас чогаалдарын болгаш янзы-бүрү хевириниң орнаментилерин чыып, дужаарынче сагыш салырын, культура министриниң оралакчызы эш Попков школа бүрүзүнге төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар ниитилелдиң организацияларын тургузарының чугулазын айыткан. Партархив эргелекчизи Б. Хөвеңмей төөгүлүг документилерни камгалап, ону архивтерге дужаарынче сагыш салырын онзалап чугаалаан.

Бо хуралга хоорайда ниитилелдиң чөвүлелиниң составын соңгаан болгаш республика конференциязынга киржир делегаттарга 40 кижини бадылаан.

О. ОХЕМЧИК.

Хоочуннардан дудак чок

Өвүр районнуң төвү Хандагайты суурда сентелге-тудуг участогунуң ажыл-ишчилери ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур төөгүлүг байырлалынга күш-ажылчы чедиишкиннер-биле ужуражырының бүгү-нийти чарыжынче кирген. Бо участоктуң бригадалары январь, февраль айларның планын ажыр күүсеткен. Ийи ай дургузунда 2 аал ишти чурттаар 3 бажыңны тудар турган, дөрт бажыңны тутkан. Ленинчи юбилей медалының эдилекчизи Кара-Сал Байысылаңның бригадазы күш-ажылчы бедик көргүзүглерни чедип ап, бир дугаар черде чоруп турар. Хоочун болгаш дуржулгалыг тудугжулар О. Дадар-оол, М. Шериг-оол, М. Болат-оол аныяк бызаңчыларга арга-сүмезин берип келген. Март сестиң хүнүн таварыштыр эш Байысылаңның бригадазы 50 орунну уруглар садының сентелгезин доозупкан.

Бо участокта аныяк бызаңчылар хоочуннардан дудак чок, эрес-шудургу ажылдап турар. Суурга тудуг кылырынга чүткүлдүг болбушаан, олар хөй-нийти болгаш спорт оюннарынга идепкейлиг киржип келген. Комсомол организациязының секретары С. Базыр-оол аныяктар ортузунга политмассалыг ажылды багай эвес деңнелдиг организастап келген. Аныяк тудугжу бүрүзүнүң өөредилгезинче ол сагыш салып, дузазын каткан. Ооң түңнелинде 6 кижи кежээки школада, 11 кижи чолаачылар курузунда, 9 кижи политиктиг өөредилге системазында өөредилгезин уламчылап турар.

Дыштаныр хүннерде ол-ла аныяктар спорттуң янзы-бүрү маргылдааларынга киржип турар. Уран чүүлге киржилгени база эгелээн бис. Солун программалыг концертти белеткеп, ону баштай суурнуң чурттакчыларынга көргүзер сорулга салдывыс.

Сентелге-тудуг участогунда профэвилел ажылы база эки деңнелдиг болгаш солун, эки эгелээшкиннерлиг. Ооң хүрээлениинде 60 ажыг кежигүн бар. Ажылчыннарның 50 ажыг хуузу чаагайжыды тутkан чуртталга бажыңнары-биле хандыртынган. Коллективтиң ажыл-ишчилеринге одаар ышты, хөмүр-дашты автомашиналар-биле чедирип бээрин база чурумчуткан.

Профэвилел организациязы бригадаларның болгаш тус-тус кижилерниң аразынга социалистиг чарышты организастап, ооң түңнелдерин үндүрүп, тииилекчилерге шаңналдарны-даа тывсып турар.

Бистиң коллектив республиканың өске районнарында сентелге-тудуг участоктарындан мурнунда чылдарда-даа дээре көргүзүглерлиг болуп келгенинге сорук кирип, шалыпчы болгаш үлегерлиг-биле ажылдаарын уламчылаар сорулганы салган бис.

М. ДИНГИЛ-ООЛ,
участокта механик.

САДЫГЖЫ КОЛЛЕКТИВ

Бай-Хаак суурда район магазининге кире бээрге, бараннарны эммелей салганы садып алыкчыларның сеткилин дораан-на өөртүп келир. Оларның өртектерин көскү кылдыр аскылаан, амыдыралга оларның херегелелиниң аайы-биле чыскаай тургускулаан болгаш садып алыр дээн бараанын садыгжылардан айтырып, шак үе чарыгдап турбас. Мында 1961 чылдан бээр коммунистиг күш-ажылдыы деп ададыр эргени чедип алган бригада ажылдап турар.

Бо хүннерде бригаданың күш-ажылчы чедиишкиннерин сонуурган чеде берген бис. Бригадада деп харысалгалыг беш садыгжы ажылдап турар. Оларның иштинден раймаг эргелекчизи Л. Н. Шамонина чүгле бо магазинге ажылдаа-ла 16 чыл чедип турар, а ооң эжи Н. А. Полынцева чүгле бо магазинге безин 15 чыл болган, ниитизи-биле райпо шугумунга ажылдаа-ла 25 чыл чедип турар. Өскелери: В. Я. Силина — 8 чыл, Л. А. Мигель — 7 чыл, Г. В. Афанасьева — 6 чыл ажылдап келгеннер.

Коммунистиг күш-ажылдыы деп бедик адын кажан-даа оскунмайн келген бо бригаданың кежигүннери тоску беш чылдың баштайгы чылында база улуг чедиишкиннерлиг болганнар. Ниитизи-биле бараан саарылгазының планын 102,5 хуу күүсеткен болгаш чонга 676 муң рубль түңнүг бараанны сайгарып садыглаан.

— Эрткен сески беш чыл планының баштайгы чылында сайгарган бараанныравыстың түңүн мен, чедиги беш чылдыы-биле деңнеп көрүп турдум. Ол барык-ла ийи катап көвүдээн болганы бисти өөрткен. Ам тоску беш чылдың дургузунда бистиң мыя бо магазинивиске безин мурнундагы беш чылдаазындан бараан эргилдези каш катап көвүдээр дээрзин чоргаарланып бодап келир-дир бис—деп, Любовь Николаевна бистиң-биле беседазынга чугаалай-дыр.

Бо мурнакчы садыгжы бодунуң ажыл-ижиниң ай, квартал, чыл аайы-биле анализин кылып, садып алыкчыларның херегелелиниң хүн бүрүдеги өзүлдезин ажыл-чорудулгазынга удуртулга болдуруп турары оон илдең болду. Эш Шамонина шынап-ла бодунуң тускай мергежилинге сеткилиниң ханызындан бердинген кижи. Кады ажылдап турар өөрүн ол бодунуң кызымаккай чорууу-биле үлегерлиг эдертип шыдаан-даа. Ажылдан бичии-ле чайланы бээр аразында ийикпе, азы ажыл шагы доозулганда Любовь Николаевна өөрү-биле бараанарның ассортиментизин ылгап, боттарының тургузуп алганы садып алыкчыларның чагыглар бижиир дептеринде үнелиг демдеглелдерни өөренип көөрүнге кончуг ынак. Бараан эккелдирерде олар кажан-даа аңаа даап бодап чагывас чаңчылдыглар. Олар бир-ле дугаарында садып алыкчыларның чагыгларын барымдаалаар, ону баазалардан сураглап тывар. Ынчангаш бо магазинниң бараанарының ассортиментизи улуг, план-онаалданың күүселдези бедик.

Тоску беш чылдың баштайгы айларында бригада базала планныг онаалдазын ажыр күүседип шыдаан. Январь айның бараан саарар планын 102,9 хуу, февральдыын — 115 хуу күүседип шыдаан.

— Боттарыңарга бердинген планныг онаалгаларны күүседир дээш садып алыкчылар-биле кандыг ажылдарны чорудуп турар силер, Любовь Николаевна?—деп, оон айтырган бис. Эш Шамонина ол чаңчыл болган айтырыгны дыңнааш, хүлүмзүрүй аарак харыылай-дыр:

— Ында чажыт чүве чок болдур ийин. Эш-өөр садыгжылар-биле ол талазы-биле солчуп болгу дег эвээш эвес дуржулга чыылган чүве. Бирээде, бистиң садып алыкчыларывыс чагыг бижиир бо дептерни кончуг эки билир улус. Аңаа бижиттинген соонда күүсеттинмейн баары ховар ийин. Оон ынай бис чаа келген бараанарны албан, организация болгаш бүдүрүлге черлеринге чарлап дыңнадыр чаңчылдыг бис. Алызында барган, бистиң бараан саарылгазының планын күүседип турарывыс дээрге чоннуң материалдыг хандырылгазының дугайында сагыш човаашкын-дыр дээрзин садып алыкчылар билир апарган үе болгай бо. Ол талазы-биле оон-даа өске аргалар бар. Садыглаарының аргаларында бисте чаа чүве чок. Ынчалзада-даа боттарывыс дугайты садып алыкчыларның акшаланы бээр үелерин бодап турган оларның ажылдап турар черлеринге үнүүшкүннүг садыглаашкыннарны, базаарларны организастаары чергелиг депшилгелиг аргаларны база ажыглап турар бис.

— Ындыг чижектен чугаалап көөр силер бе?

— Чижээ, чайын чоок ажыл-агыйларның малчыннарынга, хову турлагларынга, массалыг дыштанылга черлеринге барып турдувус. Чоок турар суурларга-даа четкилеп турар бис. Оларның чурттакчыларының чагыгларын база ап турар бис.

Л. Н. Шамонина Ада-чурттуң улуг дайынының киржикчизи, фронтуга ол Төрээн чуртун камгалаарынга амы-тынын артынга каггаш киржип чораан кижилерниң бирээзи. Дүүнгү фронтучу бөгүн тургузукчу күш-ажылдың одурууңда чоннуң амыдырал-хандырылгазын улам-на бедик болзун дээш туржуп турар демисельчи-дир.

О. НАМЧЫЛАК,
«Шынның» тускай корр.

ТЕС-ХЕМДЕН МЕДЭЭЛЕР

САМАГАЛДАЙ. (Телефон-биле). Районнуң колхозтарында болгаш совхозунда шээр мал кидип төрүп эгелээн. Ниитизи-биле хойнуң үштүң бир кезии оолдапкан, оон 12.538 хураган алдынган.

«Ак-Эрик» колхозта төрээн 3966 хойнун 3988 хураганы меңди доругуп турар. Бо ажыл-агыйның кадарчылары малдың чаш төлүн чаңгыс-даа башты хоратпас дээш кызымак ажылдап келгениндеп оскелердев көргүзүү эки.

* * *

Келир өөредилге чылында Самагалдай ортумак школазын оттулар ыяш-биле четче хандырар дээш район төвүнүң бүдүрүлге, албан организация черлериниң ажылдакчылары ыяш белеткээрниң шевин организастаан. Аңаа 17 коллективтен 121 кижи ажылдаан. Олар 338 кубометр ыяшты школага халаска белеткеп берген.

А. ДЕМБРЕЛЬ.

Хандырылгаңар кандыгыл?

Дарый шиитпирлээр

Бистиң Баян-Кол суурда «Х Улуг хурал» колхозтуң хлеб быжырар чери бар. Колхозтуң дээрбезинге далганны дээрбедээш, аңаа эккеп быжырып, чоннуң херегелелин хандырып турар.

Ажыл хүнүн долу ажыглааш, хлеб быжырарын эки организастаар болза суурнуң чурттакчыларынга болгаш малчыннарга ол четчип болур. Ынчалза-даа суурнуң чонунга хлеб чедишпейн турар. Ында чүгле колхозчулар эвес, башкылар, эмчилер болгаш өске-даа албан-хаакчылар хөй.

Хлеб садып алыр дээн кижилер эртенгиниң тос шакта хлеб быжырар черге чеде бээр. 20—30 хире кижи ону садып алган соонда хлеб төнүп калыр. Чамдыкта хлебти аңаа келген чонга шуут сатпас. Ону малчыннарга, огород ажылчыннарынга бээр бис дижирлер. А херек кырында хлеб дээш малчыннардан кээп турар кижилер эвээш, огородта чүгле 10 хире кижи бар.

Чоннуң хандырылгазында бо четпестерниң чылдагааны чогум чүдел? Хлеб быжырар черниң ажылдакчылары ажыл шагын долузу-биле ажыглааш, хлеб быжырарын көвүдедир болза бо айтырыг чогумчалыг шиитпирлеттинип болур. Ынчан Баян-Кол суурнуң чону Терлиг-Хаядан, Элегес-Аксындан, Шагаан-Арыгдан барып хлеб садып алыр дээш хөй үе-шакты ыңай-бээр орукка үндүрбес ийик. Хлеб быжырар черниң ажылын эде тургузарын «Х Улуг хурал» колхозтуң баштаар чери холга алыр үе келген.

К. КАЛГАХӨӨ.
Улуг-Хем район.

* * *

Ол-ла колхозтуң чонунуң культурлуг хандырылгазын улам экижидер дээш Баян-Кол суурга аъш-чем продуктуларын, хлеб, булочка кылыгларын садыглаар ларёкту тургузарын күзээн саналоналды хуучу кежигүннер киирип тургулаан чүве. Бо айтырыгны Улуг-Хем райпозунуң баштаар чери 1969 чылдан бээр амга чедир шиитпирлеп шыдаваан.

Баян-Кол магазининге садыгжылар өре-дудагдалдар кылып, ажылдан үнүп-кирип турарындан садыг бо-ла хагдына бээр. Эрткен чылдың төнчүзүнде санаашкын үезинде хагдынган магазинни бо чылдың февраль 20-ге чедир ажытпаан. Тускай ларёк тургузарын чон күзеп турар. Магазинге санаашкын болу берген үеде чон боттарының херегелелин ларёктан садып ап болур болгай.

К. ОЙДУП-ООЛ.

* * *

Макарон, лапша, вермишель болгаш далган аймаандан кылган өске-даа аъш-чем продуктулары бистиң районга ховар келир. Магазиннерге далган сатпастаан. Чоннуң хлебке херегелелин четче хандырбайн келген.

Район төвүнде 18 километр черде «Тес-Хем» совхозка хлебти 6—7 хонгаш арай боорда садар. Ээлчег манаан кижилерге ол чедишпейн баар. Бир эвес далган садарын организастаар болза, чон ону печкага боттары быжырып ап болур.

Чонну хлеб, далган-биле хандырарынче Тес-Хем райпозунуң баштаар чери кончуг четпес сагыш салып келген. СЭКП-ниң Тес-Хем райкому, ажылчы чоннар депутаттарының Тес-Хем район Совединиң күүскому бо айтырыгны шиитпирлээринге дээштиг салдарны чедирер боор деп чон күзеп турар.

М. МААДЫР.

* * *

«Октябрь 30 чылы» колхозта холушкак бараанар садар бир магазин ажылдап турар. Баян-Таланың көдээ магазини эрткен чылдың планын 106 хуу күүседип, мурнакчы коллективтерниң санынга кирген. Садыгжылар Ким Донгак, Валентина Донгак олар амгы үеде чонга макталдыг ажылдап турар.

Ынчалза-даа магазинге эът, өөредилге херексели, спорт болгаш ажыл-агыйы бараанары келбейн турарын чоокта чаа хуучуларның отчёт-соңгулдалыг хуралынга четпес деп демдеглээн. Оон ыңай, автолавка-биле малчыннарга шала чадыглары, хевистер, аяктар ышкаш чугула эт-сеп аймаан эккеп садар болза эки деп Чөөн-Хемчик райпозунуң баштаар чериндеп малчыннар дилеп турар.

О. САПЫН.

Төлептиг хамаатыларны кижизидер

Ажы-төлдү кижизидери — эң чугула хөй-ниитичи хүлээлге. Чаа кижиниң кижизидеринге болгаш өстүрүп дадыктырарынга чогум чүү улуг рольду ойнаарыл?

Кандыг-даа ажылдакчы — сураглыг мастер, чогаалчы, чурукчу, ыраажы, чолаачы-даа, министр-даа баштай өг-бүлезинге, оон школа, пионер, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларын дамчыштыр өзүлүг кижи болуп, Төрээн чуртунуң төлептиг хамаатызы деп бедик атка чедери кымга-даа билдингир.

Ооң орар аныяк салгалдың коммунистиг кижизидилгезин үш-булуңчуктуң үш бедиктеринге деңнеп болур. Амгы үеде «Үш-булуңчуктуң» системазы кижизидилге ажылында кол угланыышкыны, кол үндезин апарган.

«Үш-булуңчук» системазының бирги бедик — өг-бүле, ада-ие, ийиги бедии — школа, башкылар, а үшкүзү — өөреникчилер деп бодап алырга, бүгү кижизидилге ажылының нарын, хөй талалыг системазы наракка көстүп, угаанга сиңип келир. Бо дээрге бот-боттарындан чарылбас, кезээде тудуш харылзаалыг, кижизидилге ажылы-дыр. Бир эвес үш бедиктерниң бирээзи чавызап, ужур-дузазы кудулаар болза, коммунистиг кижизидилге ажылы партияның улуг негелделеринге харыылап шыдавас.

Бай-Тайга районнуң Шуй көдээ Совединде (даргазы Кочаа Шыдыраа), «Мурнакчы» колхозта (даргазы Кудурукпай Хертек), ында ортумак школада (директору Хертек Шымыраа-оол) «Үш-булуңчук» системазында муң ажыг колхозчу ада-иелер, 518 өөреникчи, 35 дээди болгаш тускай эртемниг башкы кадрлар хаара туттунган.

Ада-иелер, башкылар, өөреникчилерниң аразында боттарылзааны быжыглаар, бот-боттарындан негелде, харысалганы күштелдирер сорулга-биле тус-тус класс шактарын «Үш-булуңчук» системазының үш бедиктерниң киржилгези-биле эрттирип турар апарган. Ол темалыг класс шактарынга башкы, чамдык ада-ие база өөреникчилер баш удур хыйамчалыг белеткенип алгаш, чедер, четпестерни тодаргай айтып, ижин-каражок чугаалажыр. «Өөреникчиниң хүн чуруму», «Онаалганы канчаар күүседип турары», «Ынак номнарым» гыш-човаңгыр адалар, иелерден өске улус келбейн баргаш, түңнел чок боол төнер чоруктар каш удаа болгулаан.

«Уруум, азы оглум кайы хире өөренип турарыл, өөредилгезиниң херекселдери четче бе, чүге бергедеп тур» деп сагыш човап келирлер доктаамал аалчылар болгулаар. Мындыг таварылгалар «Мурнакчы» колхозтуң ажылын кым кылырыл? Адаңның изин кым базарыл? Чүгле оглу! Ынчангаш кижи чүдендаа үнелиг!» Моон алгаш көөрге, байдал билдингир ышкажыл. Колхозтуң баштаар чери партия обкомунуң IX пленумунуң шиитпирлерин озалдаашкын-биле боттандырып, малчыннарның культурлуг амыдыралынче, ның «Неделязын» ай санында эрттирерин шиитпирлээннер. Февраль айда элээн солун, ажыктыг ажылдарны чоруткан. № 1 хойжу бригадага «Өөреникчилерниң күш-ажыл кижизидилгези» деп лекцияны Доржу Адыг-оол школа амыдыралы-биле холбаштырып тургаш комчаан. 8 класс концерт көргүскен. № 2 хойжу бригадага «Совет көдээниң амгы болгаш келир үеви» деп лекцияны номчаан.

«Кымнар силер, адалар?» деп темалыг кежээге илеткелди Доржу Адыг-оол кылган. «Алдарлыг адалар», «Ада дугайында үлегер домактар» деп көскү стендилерни, шыдыраа болгаш өске-даа оюннарны суурда херээженнер чөвүлели организастаан. Илеткел соонда кижизидилге темазынга арга-дуржулга солчулгазы болган. Ол кежээге 4—7 класстарның өөреникчилерниң «Мээң ачам» деп чогаадыгларын база сайгарып чугаалашкан. Өөреникчилер чогаадыгларынга ачазының дугайында ажыт-чажыт, ижин-кара чокка бижээннер. Чижээ, чедиги классчы бир оол мынчаар бижээн: «...Мээң ачам механизатор. Ол ажылынга кончуг кызымак. Колхозу дээш күжүн берип чоруур. Бажың иштин чуур, бистиң идик-хевиистин чугжур, биске тоолдарны, рассказтарны номчуп берип турар. Ачам эки. Аңаа ынак мен. Арага ижипкенде удувас оозунга хоңнум чок...» Бо чогаадыгдан каш одуруглар ада-ие биле уругларның аразында хамаарылганы, ында чаш кижи канчаар хевирлеттинип орарын тодаргай айтып турар-дыр.

Бо чижектиг ажылдар айыттынган четпестерни чайладырынга, чедиишкиннерни быжыглаарынга, улам бурунгаарлаарынга дузалап, бедик мерелдиг, долгандыр болуп турар чүүлдерге идепкейлиг киржир, политиктиг, хөй-ниитичи, мораль талазы-биле бедик мозу-шынарлыг салгалды кижизидеринге дузалаар.

АДА-ИЕ, ӨГ-БҮЛЕ, КИЖИЗИДИЛГЕ

болгаш өске-даа темалыг класс шактары дээштиг, ажыктыг болган.

Шуй суурда үлегерлиг эки өг-бүлелер хөй. Оларга хойжу Самый Шаңмак, дарган Иргит Дамба, чылгычылар Хертек Шөмбүл-оол, Хертек Шортей-оол, колхозчу Хертек Херел, механизатор Серен Байырты, чолаачы Салчак Кунгаа, чазаныкчы Хомушку Сендаш, механиктер Сюрюн Адыг-оол, Хертек Маадыр, пенсионер Донгак Демдек, Кудурукпай Хертек, күүском даргазы Кочаа Шыдыраа, башкы Доржу Адыг-оол болгаш оон-даа өскелерни чоргаарал-биле хамаарыштырып болур. Бо ада-иелер уругларының кижизидилгезинче доктаамал сагыш салып чорууурлар, олар биче сеткилдиг, кижилер-биле чугаалажырда безин ээлдек, арыннары чазык, чонну хүндүлээр. Четпестерге эптеш чок. Олар ажылынга кызымак, өг-бүлезинге чеме чок аажылыг.

«Үш-булуңчук» системазының шөлүнде чедир кылдынмайн турар ажылдар ам-даа хөй. Башкылар өөреникчилерниң ада-иелери-биле таныжып чугаалашкаш, кылыр ажылдарны сүмележип, дугуржуп алыр дээш, школаже чалап, хурал-суглаа кылып алырда, ийи, үш катаң чарлап келгеш, боду чааскаан, азы үстүнде ады кирген сакпычы» колхозтуң малчыннарының талазындан хөйү-биле болуп турар.

Районда сураглыг, колхозта мурнакчы кадарчы Седен-Дамбаа Ооржактың бир уруу өөредилгезин ара каттан, а 3 класста оглу Гриша үргүлчү чанатттаар, шак үзер, өөредилгези багай. Күжүгет Бадакайның ажы-төлү Рая, Никита, Гагарин оларның идикхеви шеверги эвес, өөредилгези багай, хайгаарап турар төрелдери кичээнгей салбайн турар. Кадарчы Салчак Тойбуңуң белеткелде Серёжа деп оглу арыг-силиг эвес, 6 класста Викторнуң чуруму кошкак. Иргит Биче-оолдуң 5 класста Буян-оол деп оглу онаалга күүсетпес, өөредилге херексели кезээде чок, багай өөренип турар. Бо малчыннар ажы-төлүнге кичээнгей салбайн турары моон билдингир ышкажыл.

«Кымнар силер, адалар?» деп темалыг кежээге № 1 хойжу бригаданың бригадири Сарыг-Донгак Карандаш мындыг айтырыг салган: «Кадарчыларга чоруп чорааш, ажы-төлүнүң четпестерин чугаалаарга, олар: «кадарып турар малын ажаар бе азы ажы-төлүн карактаар бе? Кайызы үнелигил» — деп айтырып турары шын бе? Илеткелчиниң харыылааны: «Чүү үнелигил: хой бе, кижи бе? Келир үеде хойну кым ажы-төлүн кижизидеринче кошкак кичээнгей салып турары моон тода билдингирдир.

«Үш-булуңчук» системазында, ооң шөлүнде бо чижектерден дора, таарымча чок таварылгалар база-ла болгулап тургулаар. Хомушку Серемааның оглу Слава, ийи, үш чыл иштинде 2 класска өөренип турган каш удаа оор херек кылгаш, өөредилгезин ара каттан, ам кайдазы-даа билдинмес. Дамбыл Сергиттиң Борис деп оглу эрткен чылын Шуйнуң кадыкшылга школазынга өөренир тургаш, ынаар барбаан, ам бо чылын база өөредилгедеп дашкаар чоруп турар. Шаңгыр-оол Хертектиң Алёшазы (4 класста) бирде Тээлиде, бирде Ак-Довуракта сураа дыңналыр, ооң келир үези адазын дүвүретпейн турар.

Бо бүгүнү алгаш көөрге, Шуйда кижизидилге ажылы чедир тургустунмаан, хөй-ниити организацияларының, ада-иелерниң, башкыларның өлче улуг кичээнгей, күжениишкин чок, адырык ажылдап турары тода-дыр. Колхоз баштаар чери, көдээ Совет күүскому, школа дирекциязы, партия, комсомол организациялары бо четпестерни сайгарып көргеш, сөөлгү үеде дээштиг ажылды чорудуп эгелээн.

«Үш-булуңчук» системазы-

М. СААЯ,
башкы

МОСКВА. Антропологияның эртем-шинчилел институду болгаш Москваның М. В. Ломоносов аттыг күрүне университединиң Д. Н. Анучин аттыг антропология музейи Совет Эвилелинде ол эртемниң специализастаан кара чаңгыс төвү болуп турар.

Антропологияның эртем-шинчилел институду капсырылга эртеминиң талазы-биле чедиишкинниг ажылдап турар. Институттуң киржилгези-биле даараныглга, идик, трикотаж болгаш чиик үлетпүрүнүң өске-даа адырларынга хемчээлдиг стандарттарның эртем ёзугаар үндезиннерин ажылдап кылган.

ЧУРУКТА: төөгү эртемнериниң доктору Т. И. Алексеева, биология эртемнериниң кандидады О. М. Павловский олар О. М. Павловскийниң Чаа Гвинеяда Маклайның эрнинге чораан үезинде кылган антропология фотопортреттерни ажылдап кылып тур.

В. ХРИСТОФОРОВТУҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

ШЫННЫҢ ПОЧТАЗЫНДАН

Ынак ажылынга 25 чылда

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Ак-Туруг салбырында мал эмчизи П. Васильев 25 чыл иштинде мал эмнеп, салбырның малының баш санын өстүреринге төлептиг үлүг-хуузун киирген. Салбырга 19 харлыг аныяк оол келгеш, ам ветеринария албаның хоочун ажылдакчызы болган.

Павел Дмитриевич салбырга келгенде шээр малдың баш саны эвээш турган. Ам 25 коданда 10980 ажыг баш хой бар. Төрүүр хой 6547 баш, оларны 17 коданда үскен.

Салбырның хойжуларының коданнарында оолдаашкын түлүк чоруп турар. 3619 хой торазы, хураганнары онча-менди. Чамдык кадарчыларының коданында оолдаашкын адактады берген, чаш төлде хорамча чок. М. Данзырын, М. Сагаан, М. Чамыян, С. Шурукум оларның коданнарында ниитизи-биле 1350 хой оолдаан, хураганнар эки өзүп турар. Кажан кадарчыларының коданнарынга оолдаашкын эгелей бээрге, Павел Дмитриевичини Ак-Турукта кижи көрбес, а херегләэн кижи хойжу бригадаларының коданнарындан тып ап болур.

Сула эдержилгеже, тарып боозадылгаже П. Васильев кичээнгей салып келген. Тарып боозадылга талазы-биле техниктерни белеткеп, өөреткен. Тарып боозадылганы чогуур өйүнде чорудуп келгени-биле хойга кызыраар чорук болбастаап, чыл санында хой хураганнарын ап келген.

М. ЛАМА.

Хөй-ниитиге даянгаш

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Арыскан суурда эш хуузунуң суду хөй-ниитиге даянгаш бодунуң ажылын элээн экижиткен. Салбырда партия организациязы, улусчу дружинаның штавы, школа коллективи-биле быжыг харылзааны тудуп турар.

Эрткен чылын болгаш амгы үеде арысканчыларда хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээр, ажыл шагы үзер, арагалаар чоруктар дыка эвээжээн. 1971 чылда эш хуузунуң судунга 48 хомудал билдирипкен киргени. Ону сайгарып көөрүнге хөй-ниитини киириштирген. Чыл иштинде суурга 8, малчыннар турлагларынга, фермаларга 9 удаа эш хуузунуң судунуң хуралдарын эрттирген. Хамаатыларның киирген хомудалдарын ол хуралдарга сайгарып көөрүнге ажылчы чоннар идепкейлиг-биле киришкени өөредиглиг болган.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Демиселди күштелдирер

«Тоора-Хем» совхозтуң 4 муң ажыг ивизи Улуг-Дагның Үзүү болгаш Кадыр-Өөс тайгаларының одарларында турар. Малды тудуп чип турар араатаннар бо тайгаларда сөөлгү үеде көвүдээн. Тожу районнуң аңныыр-тывыш чери, совхозтуң дирекциязы малга хора чедирип турар бөрүлерни, адыгларны, дырбактыгларны узуткаарының хемчээн өшкан ап турар.

1970—1971 чылдарда араатаннарның совхозка чедирген когаралы 280 баш улуг, биче иви болган.

1971 чылдың октябрьда Кадыр-Өөс фермазындан 11 анайны, 1972 чылдың февраль 18-те Үзүү фермазындан 10 баш улуг, биче ивилерни бөрүлер тудуп чиген.

Ниитиниң малынга хораны чедирип турар араатаннарны узуткаар хемчеглерни бүгү-ле арга-биле чорудары эргежок чугула.

Д. АИР-САНАА.

Совет металлургтар Францияда

Аңгы-аңгы социал-экономиктиг системаларның күрүнелериниң аразынга кады ажылдажылганың быжыг харылзаазын тургузуп болур дээрзин Совет Эвилели биле Францияның аразында найыралчы байдал көргүзүп турар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнү Л. И. Брежневтиң эрткен чылын Парижке Француз Республиканың президентизи Жорж Помпиду-биле ужуражылгалары ийи чурттуң улустарының найыралынга база бир чаа арынны бижээн. Экономика болгаш культура талазы-биле кады ажылдажылганың улуг программазын планнаан. Францияның Фос-сюр-Мерге металлургия комплекизин тургузарынга Совет Эвилелиниң идепкейлиг киржилгезин ук программада көрген.

Совет Эвилелиниң болгаш Францияның чазактарының тургусканы тускай ажылчын бөлүктер Фос-сюр-Мерниң тудуунга кады ажылдажылганың хевирин, байдалын дугуржуп дооскан.

Совет чазак бөлүүнүң удуртукчузу, ССРЭ-ниң даштыкы садыг министриниң оралакчызы Николай СМЕЛЯКОВ-биле ПМА-ның корреспондентизиниң интервьюзун парлаадывыс.

— Фос-сюр-Мерде металлургия комплекизиниң болгаш ону тудуп тургузарынга Совет Эвилелиниң киржилгезиниң дугайын чугаалап көрүңерем.

— Делегейде эң сайзыраңгай капиталистиг күрүнелерниң бирээзи — Франция чылдың-на барык 24 миллион тонна каң бүдүрүп турар. Ынчалза-даа чурттуң металл аймаанга херегләэни оон хөй болуп турар. Ынчангаш чылдала 7—8 миллион тонна каң бүдүрүп үндүрер күчүлүг чаа металлургия комплекизин тудар сорулга тургустунган. Чурттуң соңгу-чөөн чүгү биле төп районунда металлургия үлетпүрү сайзыраан. Фос-сюр-Мер чиик үлетпүр биле көдээ ажыл-агый хөгжээн мурнуу чүкте Францияның мурнуу чүгү далай оруунга чоок болгаш ында хостуг ажылчыннар хөй. Ынчангаш мурнуу чүкке үлетпүр бүдүрүлгелерин тургузарын чүгүлалап турар.

Фос-сюр-Мерде металлургия комплекизин түлааланчак күрүг черге тудар. Тудугжулар амгы металлургия бүдүрүлгезиниң бүгү технологтуг шугумнарын тургузар ужурлуг. Ол комплекске агломерация агрегаттарындан прокат кылыр дериглелерге чедир нарын станоктар турар апаар. Ол бүдүрүлгеге кол черни домна суугузу ээлээр. Оон эң харысалгалыг участоктарының бирээзи болза, соодулга системазы болур. Совет металлургтар бо талазы-биле байлак дуржулганы мөөңнеп ап, ол айтырыгны шагда-ла чедиишкинниг шиитпирлээн. Ынчангаш ажылдың харын ол участогун — ховар дээн бустаадырыкчы дериг-херекселдиг тургузулганы (төлевилелинден монтажтап эптээринге чедир) совет специалистер кылып күүседир. «Сольмер» дээр француз фирма биле совет «Машиноэкспорт» организация керээни чарган.

Совет Эвилелиниң металлургия үлетпүрүнүң чедиишкинин совет эртем магадылаан. Банны үзүктел чок эзилдирип кудар херекселдер, калбак чуга каң прокады кылыр дериглеге, каң эзилдирер суугунуң дериглелери болгаш металлургия техниказының өске-даа хевирлери делегей рыногунда улуг үнелелди алган. Домна суугуларында соодулга системазының херекселин ГФР-ниң, Японияның, Италияның фирмалары база садып ап турар.

Француз бүдүрүлгениң суугуларынга тургузар системаны Совет Эвилелиниң элээн каш эртем-шинчилел институттары төлевилеп турар. Ук дериглелерни Индияга, Алжирге ындыг хевирлиг тудугларга ажылдап турган, дуржулгалыг специалистер эптеп тургузар.

— Металлургия комплекизин тургузар дугайында дугуржулганы кажан кылганыл?

— Ол талазы-биле чөпшээрежилге 1970 чылдың ийиги чартыында чедип алдынган. 1971 чылдың мартта СЭКП-ниң XXIV съездизинге илеткелге Л. И. Брежнев мынчаар медеглээн: «... Францияга металлургия комплекизин тударынга Совет Эвилели киржир дугайында дугуржулга бар».

Ийи тала кайызы-даа чогуур өйүнде инициативаны илергейлээн. Комплекстиң бирги чадазын ССРЭ-де болгаш Францияда төлевилеп турар.

— Тудугнуң ийиги ээлчээниң дугайында чүнү чугаалап болурул? Кады ажылдажылганың перспективалары кандыгыл?

— Бирээзинин-не иштинде 2700 кубометр ийи домна суугузун тударын төлевилеп көрген. Ол дээрге бирги ээлчег-дир. Чылда-ла 7 миллион тонна каң бүдүрерин чедип алыр төлээде, бирээзинин-не иштинде 5000 кубометр ийи домна суугузун тудары чугула. Ам дээрезинде делегейге ындыг улуг суугуну кым-даа тутпаан.

Ындыг улуг суугуларны төлевилээринин талазы-биле ажыл чоруп турар. Совет төлевилелдин соодукчуларын ннаа ажыглаар.

Металлургия техниказын, дериг-херекселдерни садарының ассортиментизин база көвүдедир бис. Демги-ле чугаалап турганым херекселдерни фирмалар сонуургап турар.

— Совет организацияларФранцияга өске заводтар тударынга киржир бе?

— Чугаажок. Бистиң ийи чурттарывыстың аразында тургустунган экономиктиг харылзаалар аңаа бүзүрелдиг берип турар. Чоокта чаа дыка хөй француз специалистер бистиң чуртувустуң эртем-шинчилел институттары болгаш металлургия бүдүрүлгелери-биле танышкан. «Соллак», «Брезо-Луар» деп француз фирмаларының төлээлекчилери (олар Фос-сюр-Мерде комплексти тудуп турарлар) металлургия херээнге кады ажылдажылга ийи талага ажыктыг дээрзин барыткаапнар. Француз специалистерниң отчёдунда совет дериг-херекселдерниң бедик шынарлыын, экономика талазы-биле ажыктыын онзалап демдеглээн. Ынчангаш совет дериглелерни ажыглаары Францияга ажыктыг деп түңнелди кылган.

(ПМА).

Делегей бо хүннерде

Харылзааларны тудар

РАВАЛПИНДИ. (СЭТА). Пакистан Ислам Республиканың президентизи З. А. Бхуттонуң Совет Эвилелинге ам кылыр деп турар аян-чоруунга холбаштыр Пакистанның чазааның тускай төлээлекчизиниң медеглээни болза, Совет Эвилели — улуг күрүне-дир. Кожалар болгай бис. Экономика талазы-биле харылзааларлыг бис. Бистиң чурттарывыстың аразында маргылдаалыг айтырыглар чок. Харылзааларны тудар ужурлуг бис.

ЁЗУЛАЛ ПАРАДЫ

ДАККА. (СЭТА). Найыралчы Бангладеш Улус Республиканың девискээриинден чуртунче чанар индий шериглерниң чарлып чорууруның ёзулал парады Даккага болган. Мынчангаш Бангладештиң девискээринге дайын чорулдугаларынга киришкен индий шериглерниң үе-чадалап үнүп чорууру дооступ турар.

Бангладеш Улус Республиканың премьер-министри Муджибур Рахман, Индияның каттышкан чепсектиг күштеринин болгаш Бангладештиң хостаар отрядтарының кол командылакчызы генерал-лейтенант Арора парадты хүлээп алган.

Төрээн чуртунче чанар индий шериглерге байыр чедирбишаан, Муджибур Рахман бодунуң национал хосталгазы дээш Бангладештиң улузунуң демиселинге оларның чугула ролюн демдеглээн.

ПЛАНЫН АЖЫРГАН

ВАРШАВА. (СЭТА). Бо чылдың баштайгы ийи айларында Польша чуртталга тудуунуң талазы-биле планныг даалгаларны 13 хуу ажыр күүсеткен. Чуртта 400 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирген. 120 муң өг-бүле чурттаар квартираларны чылдың төнчүзүнге чедир тудуп, ажыглалга киирер дээн.

Ажаап алыышкын адакталган

ГАВАНА. (СЭТА). Кубада чигир дүжүдүн ажаап алыры доостур чоокшулап турар. Чурттуң бүгү алды можузунда чигир заводтары бүрүн күчүзү-биле ажылдап турар. Ам кол сорулга болза, чигир дүжүдүн чидириг чок ажаап алыр болгаш ону чаашкын сезонунуң эгелээриниң бетинде доозары болур. 1972 чылдың дүжүдүн хуусаа бетинде ажаап алыр дээш социалистиг чарыш бүгү чуртта калбарып турар. «Чүс чылдың аныяктар колонназының» отрядының кежигүннери дүжүт ажаап алыышкынынга кайгамчыктыг чедиишкиннерни чедип алган. Олар Сьего-де-Авил хоорайдан ырак эвес плантацияларда ажылдап турар. Бо отрядка шилчиир шанналды беш удаа тывыскан. Олар боттарының күш-ажылчы чедиишкиннерин Кубаның Аныяк коммунистер эвилелиниң бо айда ажыттынар II съездизинге бараан болдурган.

Бүдүрүлгениң эң эки бригадаларының болгаш шалыпчыларының мурнакчы дуржулгазын калбаа-биле пропагандалаарынга улуг кичээнгейни салып турар. Хуан Охеданың ады бүгү чуртка сурагжаан. Хүнде ажылдап кылыышкынның чаа национал рекордун ол тургускан. Мурнакчыларның үлегер-чижээн алыр — бүгү ишчилерниң лозуну ындыг.

ССРЭ-ниң 50 чылынга тураскааткан

СИНГАПУР. (СЭТА). ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга тураскааткан совет фильмнерниң фестивалы Сингапур республикада эгелээн. Сингапурнуң төп концерт залында «Кремльдиң курантылары», «Чайковский» болгаш өске-даа уран-чечен, документалдыг фильмнерни көргүзүп турар. Тус черниң чурттакчыларының фестивальга сонуургалы улуг.

СОҢГУЛДАГА ЧЕДИИШКИН

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның 16 штадынга болгаш 2 эвилел девискээринге хоойлужудулга хуралдарынга бадылаашкынның чарлаан түңнелдерин ёзугаар алырга, Индияның башкарыкчы партиязы — Индий национал конгресс 798 депутат олуттуң 632-зин алган. Башкарыкчы конгресстиң бүзүрелдиг тиилелгези болза, Индияга социал чаартылгаларны чедип алыринче угландыр чорудуп турар оон политиказының сурагжааның дугайын херечилеп турар. Дешпилгелиг партиялар-биле эвилелдешкен Индий национал конгресс Махараштра штаттың хоойлужудулга хуралынга эң хөй олутту (270-ниң 223-жүн), Гуджарат штатка 168 олуттуң 139-зун чедип алган. Ол штаттарда бадылаашкынны санаары доозулган.

Индий национал конгресс Майсор штатка соңгулдага база чедиишкинниг болган. Ында 216 олуттуң 113-жүн ол алган. Гуджарат болгаш Майсор штаттарга конгресстиң тиилелгези онза ужур-дузалыг, ол штаттар «Сватантра» биле «Конгресс организациязы» дээр барыын үзелдиг партияларның челеңгижи кылдыр санадып турган.

Индияның чер-чер парламентилеринге соңгулданың дугайында бар медээлер барыын үзелдиг партияларның реакцылыг политиказынга улустуң өскен удурланыышкынының дугайын херечилеп турардыр.

Бадылаашкынны санаары үргүлчүлевишаан.

Солуннарны хавырган

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамдан келген дыңнадыгларны ёзугаар алырга, Тхиеунуң администрациязы Сайгоннуң чамдык солуннарын хавырган. Делегей херээженнериниң хүнү — март 8-ке холбаштыр АКШ-тың херээженнеринге Мурнуу Вьетнам Республиканың Революстуг түр чазааның даштыкы херектер министри Нгуен Тхи Биньниң чоруткан чагаазын солуннар парлааны-биле холбаштыр ол дерзии хемчеглерни алган. Чөптүг чорук болгаш тайбың дээш демиселге Вьетнамның херээженнери болгаш улузу-биле америк херээженнериниң эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглаарынче кыйгырыгны чагаада бижээн болган.

Эп-сеткил каттыштырылгазының неделязы

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Индий-Кыдаттың улустарының демиселин деткиириниң неделязы Моол Арат Республикада эгелээн. Улан-Баторнуң дааранылга фабриказынга хөй кижи киришкен митинг болган. Тайбың камгалалының Моол комитединиң президиумунуң даргазы, күрүне шаңналының лауреады, чогаалчы Чимид митингиге чүве чугаалаан.

Өзүлде

РИМ. (СЭТА). Италияның Коммунистиг партиязының хүрээлеңинде 1.607.602 кежигүн бар, оларның иштинде херээженнер 358.050 кижи. Партияның 21 хардан куду кежигүннери 85.960 кижи.

Маадырлыг Вьетнамның херээженнери

ВДР. Чуртта эң улуг Намдинь пөс-таавы комбинадының херээжен ажылчыннары эрес-маадырлыг ажылдап турар. Ында 13 муң ажыг кижи ажылдап турар, оларның колдуу херээженнер.

ЧУРУКТА: комбинаттың аргыг цехтериниң бирээзи. Мурнуку өөруугда аныяк аргыгчы Ле Тхи Ти.

В. СОБОЛЕВТУҢ фотозу (СЭТА-ның фотохрониказы).

Камбоджада байдал

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). ЮПИ агентилелдиң корреспондентизиниң Пномпеньден дыңнатканы-биле алырга, Сирик Матак камбоджа чазакты тараткан дугайын чарлаан. «Чаа чазакты тургузарынга чедир премьер-министрниң хүлээлгезин күүседир мен» деп, ол чугаалаан. Ооң мурнунда «камбоджа күрүнениң баштыңы Ченг Хенг бодунуң албандан дүжерин болгаш олудун Лон Нолга чайлап бээрин дыңнаткан» деп, агентилел айыткан.

Ченг Хенгиниң албандан дүжер дугайында дыңнадыгны Лон Нолдуң тургузулга хуралын таradыр дээн шиитпири-биле хары угда кылган.

Пномпеньде дүвүрээзинниг. Сирик Матакка удур студентилерниң чыскаалдары Пномпеньге болганын ЮПИ агентилелдиң дыңнадыында айыткан.

МАССАЛЫГ МИТИНГ

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). Америк агрессорларга удур эрес-маадырлыг демиселди чорудуп турар Индий-Кыдаттың улустары-биле эп-сеткил каттыштырылгазының неделязының ажыттынганынга бараан болдурган массалыг митинг «АКШ Вьетнамның улузунга удур дайынын соксадыр ужурлуг!» деп лозуң-биле Хельсинкиге болган. «Финляндияда тайбының талалакчылары» организациязы, «Финляндия-Вьетнам» ниитилел болгаш студентилер организациялары митингини чыылдырган.

ДЕРЗИИ ҮҮЛГЕДИГ

ДЖАКАРТА. (СЭТА). Шеригниң онза трибуналы Индонезияның Коммунистиг партиязының база бир кескү ажылдакчызы С. Марсудидюйону өлүрүп шиидер доктаалды үндүрген. Тускай дыңнадыгны ёзугаар алырга, «чазакты дүжүрер сорулга-биле чепсектиг эргилдени организастаарын ралдашкан» дээр биезги-ле даап бодаашкын-биле ону буруудаткан.

Президентини деткээн

НИКОЗИЯ. (СЭТА). Кипрниң президентизи Макариосту деткээн хөй муң кижи киришкен митинг Никозияга болган. Чурттуң херээженнер организациялары митингини организастаан. Митингиниң киржикчилери республиканың президентизиниң албан-дужаалынга Макариосту хевээр арттырарын деткээн резолюцияны хүлээп алган. Президентиниң албан-дужаалындан архиепископ Макариостуң дүжерин негээн синодтуң чоокта чаа шиитпирин резолюция база буруу шапкан.

Дайын чорудулгалары калбарган

ПАРИЖ (СЭТА). Америк агрессорлар Индий-Кыдатта дайын чорудулгаларын калбартырын үргүлчүлевишаан. «В-52» дээр стратегтиг бомбалакчы самолёттар Мурнуу Вьетнамның, Камбоджаның болгаш Лаостуң девискээрлерин үргүлчү бомбалап турар. Ол дугайын Франс Пресс агентилелдиң корреспондентизи Сайгондан дыңнаткан.

Бо Соңгу Ирландияның найысылалы — Белфаста сүртенчиг хелээшкин-дир. Лондоннуң консервативтиг чазааның чорудуп турары дерзии үүлгедиглерниң болгаш кара туразында аажылаашкынның политиказынга удурланыышкынның шимчээшкинин англи эжелел шериглер бөө-чепсектиң күжү-биле базарын оралдажып турар.

Кара-бажыңнарга хоругдаар дугайында хоойлунуң күштүг болуп эгелээн үезинден бээр алды айлар дургузунда 2.357 кижини суд болгаш истелге чокка тудуп хоругдаан; эжелекчилерниң «үлүүнде» 150 өлүртүнген болгаш чүс-чүс балыглаткан кижилер бар. Хамааты эргелер дээш демиселчилерге удур кара туразында аажылаашкынга онза «шылгараанарны» англи чазак шаңналдар-биле демдеглээн. Онза «шылгараанnarның» бирээзи бо эвес деп бе?

Прессенс бильд—СЭТА-ның фотозу.

ВДР-ниң чаа тудуунда

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнамның Ажылчы чоннар партиязының Төп Комитединиң Бирги секретары Ле Зуан ВДР-де Совет Эвилелиниң дузазы-биле тудуп турар улуг гидроэлектростанцияның тудуунга чораан.

Ле Зуан плотинаны болгаш гидробеддирнин өске-даа дериишкиннерин көрген. Тудугнуң удуртукчулары тудугнуң чоруп турарының дугайын ВАП ТК-ның Бирги секретарынга чугаалап берген. Оон соонда Ле Зуан ында ажылдап турар совет специалистер биле чүректиң ханызындан найыралчы байдалга беседа кылган.

Индий-кыдаттың фронтуларында

ХАНОЙ. (СЭТА). Бо чылдың февральда Сокчанг можуга кадыг-дошкун тулчуушкуннарның үезинде Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштери дайзынның 600 ажыг солдат, офицерин чыскаалдан үндүрген, 4 суднону сүт дүвүнче киирген, янзы-бүрү 140 боо-чепсекти хунаап алган.

Февральда Вьентьян можуга Лаостуң патриоттары дайзынга удур халдаашкыннарны соксаал чок кылып келген болгаш ооң 70 ажыг солдадын өлүрген, балыглаан, шеригниң 7 машиназын узуткаан деп, Кассан Патет Лао агентилел дамчыткан. Ол-ла үеде Саваннакет можута Лаостуң патриоттары дайзынның 200 ажыг солдат, офицерин саннаң үндүргеш болгаш шеригниң хөй санныг херекселин хунаап алган.

Пионерияның 50 чылынга

Уругларның ажыл-херектери

Советтер чуртунуң аныяк салгалының аас-кежии, келир үези дээш, партия болгаш чазак доктаамал сагыш салып келген. В. И. Ленин аттыг пионер организациязы алдарлыг байырлал — болуунуң 50 чылынче уткуштур чоруп олурар. «Кезээде белен!» деп бүгү-эвилел марыжында уруглар киржип турарлар. Бо талазы-биле солун ажыл-херектер хөй чоруп турар. Ылангыя өөредилгениң шынары чамдык коллективтерде элээн бедээн. Кызылдың, Бии-Хем, Каа-Хем, Таңды районнарның пионерлериниң өөредилгези эки. Республикада 153 пионер отряды шалыпчы деп атты чедип алган.

Таңдының Владимировка ортумак школазында Павлик Морозов аттыг пионер дружиназының ажылы солун. Школада партия болгаш уруглар хөй-ниити организацияларының чүткүлү уругларга ханы, бызыг билиглерни бээринче угланган. «Төрээн чуртувусту күш-ажыл-биле алдаржыдаалы», «Баштайгы беш чылдарның маадырларынга депшежиилиң», «Амыдыралдың үнелезини», деп дружина чыыштары, диспуттар эрткилээн.

Комсомол организациязы пионерлерни шефтеп дузалап турар. Янзы-бүрү клубтарның, бөлгүмнерниң ажылын олар башкарып келгеннер. Ынчангаш мында шупту пионерлер багай демдек чок өөренип турар.

Өөредилгениң шынарын экижидеринче угланган хемчеглерни чыл бүрү калбартып чорудуп турар бис. Шалыпчы пионер отрядтары деп ат дээш чарыш калбарган. Пионерлерниң болгаш школачыларның техниктиг чогаадылгазы делгелгезин, химия, физика, математика олимпиадаларын, аң дээре чогаадыг дээш конкурстар эртип турар.

Аныяктарны совет патриотизмге болгаш пролетаржы интернационализмге кижизидеринче ВЛКСМ-ниң XVI съездинин онза кичээнгей салган. Кызыл хоорайда, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш өске-даа чамдык районнарда пионер дружиналары ук ажылды эки тургускан.

Бии-Хемниң Аржаан школазында пионер дружиназы 300 кижи киржикчилиг аныяк исчилерниң 12 отрядын тургузуп алган. Совхозтуң мурнакчылары, күш-ажылдың алдар-аттыг кижилериниң дугайында тускай материалдарны чыгган. Аңгы-аңгы салгалдың кижилери-биле ужуражылгалар эртип турар. «Мээң ада-чуртум—ССРЭ» деп экспедицияга хамаарыштыр солун ажылдарны Чаа-Хөлдүң № 1 Кызылдың школа-интернадында, Барыын-Хемчиктиң Хөнделең школазында эки организастаан.

Бо ажылда четпестерни ыттавайн барып болбас. Чамдык школаларда оргкомитеттер болгаш штабтар ук экспедицияны эки удуртуп шыдавайн турар. Чурт-шинчилел, төрээн черин өөренир ажылды чөп организастап шыдавайн турар. Ол ышкаш районнарның пионер организациялары контрольду кошкаткан.

1971—72 өөредилге чылының бирги чартыында республиканың школаларында пионерлерниң өөредилгези 80,2 хуу болган. Бай-Тайга районда чеди пионерниң бирээзи-ле багай өөренип турар. Шак ындыг фактыны Тес-Хем районнуң школаларындан база көрүп болур. Шуурмак, Ү. Шынаа школаларында пионерлерниң өөредилгези кошкак. Ук школаларда тус-тус эртемнер вайы-биле бөлгүмнер ажылдавайн турар. Үстүнде районнарның пионер организациялары дружиналарның, отрядтарның ажылын, оларның бүгү-эвилел марыжынга киржилгезин кошкак удуртуп турар-дыр.

Пионерияның 50 чылынга белеткел ажылдарын чер болганта калбартып чорударын чугула. Мааа хамаарыштыр комсомолчулар, улуг кижилер ажыктыг, солун чүүлдерни хөйнү кылып болур. Тус-тус бүдүрүлгелер болгаш ажыл-агыйлар школаларның шефчилери болгулаан. Ылангыя Кызыл хоорккускомга хамааржыр «Көк-Тей» совхоз ында школага эки дузалап, пионерже байырлалга белеткелди эки чорудуп турары өөрүнчүг. Таңды районнуң «Россия» совхозунуң комсомол организациязы база Владимировка школазының пионерлеринге бүттүг дузаны чедирип турарын мактап болур.

Пионерлер-биле ажылды чөп организастап чорударынга кадрлар айтырыы база көскү черни ээлээр. Пионерниң улуг вожатыйларын шилип алыр, өөредир айтырыгны чогуур органнар тарамчалыг шиитпирлеп өөренип көөрү чугула.

Пионерже байырлалга чедир ээвээш хуусаа арткан. Уругларның өөредилгезин, күш-ажылын, пионерже солун ажыл-херектерин Төрээн чуртту улам өөртүп турзун дээш ажылдаарын чедип алыры чугула.

Х. ОПУЛ-ООЛ,
ВЛКСМ обкомунуң школа килдизиниң эргелекчизи.

Спорт

Массалыг апаар

Бистиң республикада бокс спорту сөөлгү чылдарда элээн сайзыраан, массалыг болуп бар чыдары коңчуг өөрүнчүг. Бокска Тываның чыынды командазы улуг хоорайларга аш-хуузунуң ужуражылгазынга киржип, багай эвес түңнелдерни чедип ап турар.

Бо чылдың февральдың төнчүзүнде Томск хоорайга, Совет Эвилелиниң Маадыры Илья Шуклинниң шаңналы дээш чыл бүрүзүнде эртип турар чаңчыл болган бокс маргылдаазынга бистиң спортчуларывыс чедиишкинниг киржип, команда талазы-биле ийи чыл улаштыр үшкү черни ээлээн. Бокска ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Борис Байыр-оол чартык чиик деңзиге чемпион болган. Оон аңгыда, бокска ССРЭ-ниң спорт мастери Валерий Байыр-оол биле талантылыг өзүп орар спортчу Ловай Догур-оол тус-тус деңзи аайы-биле ийиги черни алганнар. Бо спортчулар бокска баштайгы базымнарын Кызылдың пассажирлер АТБ-зинде тургустунган бокс секциязындан эгелээн. Ол секцияның удуртукчузу, хөй-ниитичи тренер, АТБ-ниң мурнакчы чолаачыларының бирээзи Юрий Чихачев бодунуң арга-мергежилин өзүп орар спортчуларга дамчыдып берип турар. Оон белеткээн командазы республикада сураглыг апарган. Республиканың каш дакпыр чемпионнары В. Белекти, А. Букашкинни, С. Чадамбаны, А. Блохинни болгаш өскелерни-даа торгаарал-биле адап болур. Юрий Алексеевич Тывага бокс спортунуң сайзыраарынга бодунуң бичеэвес улуг хуузун киирген. Ол ам республиканың бокс федерациязының даргазы.

Эрткен дыштаныр хүнде найысылал Кызылга бокс талазы-биле республиканың хуу болгаш команда талазы-биле бирги чери дээш болуп эрткен маргылдаага Кызылдың чыынды командазы республика чемпиону атты чедип алган. Ол команданың спортчуларының хөй кезии Юрий Алексеевич Чихачевтуң секциязында хаара туттунган.

Болуп эрткен маргылдаа бистиң республикада бокс талазы-биле өзүп орар спортчулар барын бадыткаан.

ЧУРУКТА: 1972 чылда команда талазы-биле республика чемпиону атты чедип алган Кызылдың чыынды командазы.

В. ЧАДАМБА.

Музыка оранынче аян-чорук

Металлургтар сууру — Хову-Аксыда төп кудумчуда ийи каът ыяш бажың бар. Оон ырында каъдындан эртен эртеден кежээ орайга чедир фортепианонуң, баянның үнү куттулуп, уругларның ыры чаңгыланып турар.

Ол болза металлургтарның бичии уругларының музыка оранынче аян-чорукту кылып, хөгжүмнүң чажыттарын шиңгээдип ап турары ол.

Аңаа кирген кижи школа иштиниң арыг-силиин магадаар: кылайтыр дозулаан, чадыглар салган өрээлдерде чаңчаа стол, сандайларны салган, телевизор, радиоприёмник, магнитофон, хөгжүм херекселдери дээш өөредилгеге чугула херектиг бүгү чүүлдер бар.

— Бистиң школавыста бо чылын ажылчыннарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының 77 уруглары фортепиано, баян болгаш үрер хөгжүм салбырларында өөренип турар. Комбинаттың дирекциязы чери биске доктаамал дузалап, уругларга херектиг бүгү чүүлдерин садып берген,— деп, үжен ажыг чылдарда музыка школаларынга башкылап келген хоочун педагог Герман Нагибин чугаалап олурган.

Бо өөредилге чылында школаның амыдыралында бир чаа чүүл болза 70 уруглар киржикчилиг ниити ыр студиязын ажытканы болур. Ону музыка школазының директору Олег Федорович Манепура чорудуп турар.

Школаның башкызы Анатолий Иванович Подпуртный урап чүүл бөлгүмүнүң идепкейлиг киржикчизи, эрткен чылын болган республика көрүлдезинге Таңды районнуң ниити ырын үдээн дээш, бирги чергениң дипломун-биле шаңнаткан. Ол бодунуң профессионалдыг билиин доктаамал бедидип, консерваторияның үшкү курузунда бот-өөредилге-биле чедиишкинниг өөренип турар.

Школаның директору О. Ф. Манепура база-ла бодунуң херээнге ынак кижилерниң бирээзи. Ол Новосибирск консерваториязының бот-өөредилгелиг студентизи.

Хову-Аксының уругларның музыка школазы республикада эки ажылдыг школаларның бирээзинге чөптүг-биле санаттып турар.

А. ЧАРАШ-ООЛ.

ЧУРУКТА: Музыка школазының фортепиано клазының эки өөредилгелиг өөреникчизи Наташа Бартан концерт үезинде ойнап олур.

Авторнуң фотозу.

Ада-өгбелериниң дөзээр

Тээли ортумак школазынга чоокта чаа номчулга конференциязы эрткен. С. К. Токаның «Чоннуң оглу» деп номунуң дугайында аңаа сайгарып чугаалашкан.

Тыва улустуң революция мурнунда аар-берге амыдыралы, Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде тыва улустуң фронтуга ачы-дузазы болгаш тыва эки туракчы Хомушку Чүргүй-оолдуң маадырлыг чоруун уруглар сагыш-сеткилиниң ханыызындан билдингир кылдыр чугаалашкан.

Ол номчулга конференциязынга бистиң чаңгыс чер чурттуувус А. С. Адыгбай фронтучу сактыышкыннарын уругларга сонуургаткан. Уруглар база-ла, ада-өгбелерин дег төрээн чуртун ыдыктыы-биле камгалаарын даңгыраглап турганнар.

К. САЛЧАК.
Бай-Тайга район.

БАЙЫРЛЫГ, КЫШ

Самагалдай сууруга кышты үдээниниң, часты уткааныының байырлалы болган. Тес-Хем райкүүскомунуң даргазы С. М. Байыр-оол чыылганнарга байыр чедирип чүве чугаалааш, районнуң ажыл-ишчилериниң моон соңгаар сорулгаларын допчу чугаалаан.

Суурнуң чурттакчылары янзы-бүрү спортчу маргылдааларга киржип, арыг агаарга шайлап, чемненип мага ханныр дыштанган.

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР

ЭФИОПИЯНЫҢ ЧЕР ШИМЧЭЭШКИНИ

Январь 11-ниң кежээзинде Аддис-Абебаның чурттакчылары ажыл хүнүнүң соонда шөлээн дыштанып олурда бажыңнар соңгаларының шилдери, буфеттерде, столдарда турган аяк-сава каңгырткайндыр дагжай берген.

Дараазында хүн найысылал университединиң географтыг обсерваториязы ол болган чер шимчээшкининиң дугайында медээ берген. Ында чугаалап турары-биле алырга, чогум найысылалга чер шимчээшкининиң күжү ындыг коңчуг эвес — Рихтерниң шкалазы-биле алырга 4,2 баллга деп болган. Аддис-Абебадан 280 километр черде Колито хоорайга (чер шимчээшкининиң төвү болганындан) силгиишкинниң күжү дыка улуг болуп, чурттакчыларны улуг дүвүрээшкинге чедирген. Аас-кежии болуп каража-когарал чок болган.

Ол дээрге ай эгезинден тура ийи дугаар чер шимчээшкининиң эрткени-дир. Эфиопияның турар девискээринге чер шимчээшкини үргүлчү болур. 1842 чылда чер шимчээшкини Анкобер деп хоорайны чок кылып каан. Чурттакчы чону шупту өлген. Массауа деп хоорай чер шимчээшкининден ийи катап үрелген. Эфиопияның чону 1961, 1964 болгаш 1969 чылдарның хай-халаптыг чер шимчээшкиннерин утпаан. Ынчаар хоорайларның болгаш суурларның түс-түс чурттакчылары бузулган бажыңнарның адаанга баргылаан.

Эфиопияга чер шимчээшкининиң ындыг үзүк чок болуп турарын даглар тыптыр чоруктуң ам-даа уламчылап турары-биле тайылбырлаттынар. 1961 чылда чүгле чаңгыс Аддис-Абеба хоорайга бир хүн иштинде безин 350 чедир чер сирилээш кынныып турганын тускай херекселдер демдеглеп турган.

Сөөлгү чер шимчээшкиннери ындыг улуг каража болдурбаан-даа болза тус черниң парлалгазы чер шимчээшкинннинге туруштуг тудугларны кылырын калбаа-биле бижип турар.

А. БАЛЕБАНОВ.
СЭТА-ның корр.
Аддис-Абеба.

ДОКТОРНУҢ САЛГАКЧЫЛАРЫ

Совет эмчи Павел Николаевич Шастинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл оюн Моолдуң хөй-ниитизи калбаа-биле демдеглээн. Чээрби чылдарда европа медицинаның Моолга ажытлаан эгелээни П. Н. Шастинниң ады-биле холбашкан. «Араттарның оннуу болгаш акызы», «саадыг докторнуң» дугайында чугаа ам-даа артып калган. Өөрүп четтиргениниң демдээ кылдыр Совет эмчиниң ады-биле моолдар боттарының уругларын адап ап турган.

Улан-Баторда Шастинниң адын эдилеп турар клиниктиг эмнелгеге чоокта чаа эртем конференциязы болуп эрткен. Илеткелдерни моол найысылалдың эмнелге албан чорлериниң улуг эртем ажылдакчылары кылган. П. Н. Шастинниң турасказынга дириг чечектерни салган. Чоокта чаа кылып үндүрген «Шастиннер» деп документалдыг кино МАР-да улуг чедиишкинниг үнүп эгелээн. Ол кинода МАР-га ажылдап турган совет эмчилерниң үш салгалының дугайын көргүскен.

Моолда кадык камгалалы кайгамчык улуг базымнарны кылган. 1925 чылда Улан-Баторга он беш орунну бир-ле дугаар күрүне эмнелгези ажыттынган. Ынчан чуртка чүгле ийи эмчи бар турган. Ам аймак санында амбулаториялыг эмнелгелер, суму санында эмнелге, фельдшер пунктулары ажылдап турар. Моолдуң эмнелгелери сөөлгү үениң аппаратуралары-биле чепсеглеттинген. Чоннуң кадыының камгалалында дээди болгаш ортумак тускай эртемниг он муң эмчилер туруп турар. Эмчилерни болгаш эмнелге оруннарын муң кижиге хамаарыштыр алыр болза, Моол Арат республика сайзыраңгай капиталистиг чурттар болур Англияны, Францияны болгаш Японияны ажа берген. Ажылчы чоннарга халас эмнелге дузазы чедирери-биле күрүнениң бюджетинден чыл санында миллион-миллион тугриктерни үндүрүп келген.

Медицина албан черлериниң четкизин калбартырынга, национал кадрларны белеткээринге база оларның билиин бедидеринге МАР-га улуг дузаны Совет Эвилели чедирип турар. Эрткен чылын ийи аймакка совет тудугжуларының кылганы улуг эмнелге комплекси ажыглалга кирген. Ол дээрге Улусчу революцияның 50 чыл оюнга холбаштыр акы-дуңмалыштың белек-тир. Каш хонук мурнунда аныяк хоорай Дарханда 240 оруннуг база бир эмнелге ажыглалда кирген. Ону база Совет Эвилелиниң дузазы-биле тудуп тургускан.

Ч. НАМЖИЛОВ,
СЭТА-ның корр.
Улан-Батор

ЭРЕС КЫС

К. И. Сатпаев аттыг совхозтуң «Кодыжагил» фермазының чоогунга хеп-хенертен улуг шуурган болган. Ол өйде он дөрт харлыг Надя Асмус чааскаан хой кадарып чораан. Шуурган эгелеп чорда Надя хойларын болуп алган, ынчалзажок дүвүреп маңнашкан хойлар шуурган аайы-биле чоруп каан. Надя адын мунгаш оларның соондан чорупкан.

Харлыг дүвү карактарны хоме шаап турза-даа, ол хойларының соондан чыдып калбаан. Балкуль дагларының чоогунга чоокшулап келгеш, Надя кодан хоюн чалым кызаага доктаадып алган.

Эрес-шимээ Надя хойларын аңаа шуурган эрткиже чедир ийи хонук иштинде аъш-чем чок манап келген. Шуурган үезинде ону дилеп чоруткан улус Надяны аалындан алдан километр ыраак черден тып алган. Коданның 540 баш хою бүрүн четче болган. Совхозтуң дирекциязы чери Надя Асмуска аас шаңналын чедирип, өртектиг белекти тывыскан. Совхозтуң комсомол организациязы ону комсомол кежигүнүнге хүлээп алган.

(СЭТА-ның корр.).
Павлодар область.

Коллективтерниң болгаш хамаатыларның кичээнгейинге

Турист

Абакан—Смоленск — Минск — Брест—Вильнюс — Каунас — Калининград — Рига—Ленинград аразынга чоруур турисчи поездиге путёвкаларны садып турар.

Поезд **АБАКАНДАН 1972 ЧЫЛДЫҢ ОКТЯБРЬ 11-ДЕ** үнер болгаш орукка **ОКТЯБРЬ 28-КЕ ЧЕДИР** үеде чоруур. Путёвканың өртээ 200 рубль (аңаа Кызылдан Калининград чедир база оон дедир кээрниниң орук хөлезизи, хүннүң-не үш катап чемненири, хоорайларга экскурсиялар болгаш өске-даа чарыгалдар кирип турар).

Турисчилер ук хоорайларның эрткен үедеги болгаш амгы тээгүлери-биле, архитектура тураскаалдары-биле, бойдустуң чурумалдыг черлери болгаш өөрүнгө таварыыр өске-даа солун чүүлдер-биле таныжар.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ДЕВИСКЭЭРИНГЕ — телетөпче, радиотөпче, электри станциязынче, дааранылга комбинадынче болгаш сеңгелге заводунче бүдүрүлге экскурсияларын организастап турар. **20 кижиден тургустунган бөлүктүң үстүнде черлерже баар путёвказының өртээ — 1 рубль 60 копеек.**

АЛДАН-МААДЫРЛАР АТТЫГ чурт-шинчилел музейинче экскурсияны организастап турар. 20 кижиден тургустунган бөлүктүң музейни көөр путёвказының өртээ 5 рубль 45 копеек.

ШУШЕНСКОЕ СУУРЖЕ, ХОВУ-АКСЫНЫҢ КОБАЛЬТ КОМБИНАДЫНЧЕ, АК-ДОВУРАК ХООРАЙЖЕ дыштаныр хүннерниң экскурсияларын кылыры-биле коллективтиг чагыгларны хүлээп ап турар.

ТУРИЗМНИҢ ОБЛАСТЬ ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ турисчи дериг-херекселдерни чоңга хөлезилеп, ачы-дуза чедирериниң пунктузу ажылдап турар. **Оон майгыннарны, рюкзактарны, хемелерни болгаш өске-даа херекселдерни хөлезилеп ап болур силер.**

ПУТЁВКАЛАРНЫ БҮГҮ-ЛЕ КҮЗЕЛДИГ КИЖИЛЕР САДЫП АП БОЛУР. Оларны туризм болгаш экскурсиялар талазы-биле область чөвүлелинден акшаны шилчидип азы туда төлеп тургаш, садып ап болур.

Тайылбыр алырда Кызыл хоорайда Ленин кудумчузунуң 29 дугаар бажыңга кээр, азы 35-92 дугаарлыг телефонче долгаар.

Күрүне банкызында бистиң санажылга кылыр агар санывыстың дугаары 70020

ТУРИЗМ БОЛГАШ ЭКСКУРСИЯЛАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ОБЛАСТЬ ЧӨВҮЛЕЛИ.

КИНО

МАРТ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «**Кырган Тоомасты соорлай берген**» 10, 11.45, 13.30, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «**Доскуул**». 15, «**Георгий Саакадзе**» (1-ги, 2-ги кезектери). 16.50, 20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «**Мальчиш-кибальчиш дугайында тоол**». 10, 15.30, «**Менче, Мухтар**» 13.40, «**Улуг ынакшыл**» 11.50, 17.20, 19.10, 21 шактарда.

«ВОСТОК»: «**Мендээ бузуренер, кижилер**». 15, 18.40. «**Софья Грушко**» 16.50, 20.30 шактарда.

Алоэни эмге ажыглаары

Алоэ — Африканың элезинниг ховуларында, Мадагаскар болгаш Аравия чурттарында хөйү-биле үнүп турар. Ол бистиң чуртувустуң — Кавказта база бар. Алоэни улустар чүс харлыг деп адап, бажың үнүжү кылдыр өстүрүп турар.

Алоэ бүрүзүнден белеткээн экстракта (эмде) биогенниг стимулятор дээр мага-боттуң камгаланыр күжүн бедидер бүдүмелдер бар.

Алоэден белеткээн эмнерни эмчиниң сүмелээни-биле карак аарыгларын, өкпениң бронхиалдыг астма деп аарыын (тыныш бачыдадып чөдүртүр аарыг), шөйүндүнүң оюлганнаан аарыын болгаш он ийи илиг чиңге шөйүндүлер болгаш хоочураан чүс аарыгларының үезинде ажыглаар.

Алоэ бүрүзүнүң суун (чуузун) куду олуртур эм кылдыр база ажыглап турган. Оон-биле баш куйгазының база баш дүгүнүң аарыгларын эмнээр.

Алоэден белеткээн эм чүүлдерни шаандан бээр ажыглап келгени билдингир болгаш ам ону чүгле эмчиниң сүмелээниниң ёзугаар ажыглаары чугула.

Алоэ бүрүзүн арыы чигири болгаш арага-биле холуп алгаш элээн хөй аарыгларны эмнеп болур деп сагыш чонда нептерээн. Ол шын эвес. Ындыг эмнээшкин дуза чедирбес, харын-даа хора чедирер. Мындыг эмнээшкин кижиге дузалавас, харын-даа аарыг кижи орта идеген алгаш аарыын кедередип ап болур. Эмчиниң сүмези чокка алоэни эм кылдыр ажыглаарын болдурбаңар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

телевидение

МАРТ 15-ТЕ

МОСКВАДАН

13.00 — Дамчыдылганың программазы. 13.03—Школачыларга «**Пионерже 50 алгаглар**» В. И. Ленин аттыг Бүгү-эвилелдиң пионер организациязының төөгүзүнүң дугайында телевикторина. Ийиги тур. 13.35 — Сөөлгү медээлер. 13.45 — Барыын Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң урап чүүл бөлгүмүнүң концерти. 14.40 — Миллионнарның ленинчи университеди. «**ССРЭ—социалистиг, хөй национал-дыг күрүне**». Дамчыдылгага ССРЭ-ниң ЭА-зының корреспондент-кежигүнү П. В. Волобуев киржир. 15.10—Уран-чечен телефильм. 16.20—«**АКШ: барыын таладан айыыл**». Дөртку дамчыдылга. Автору — Валентин Зорин. 17.10 — Сөөлгү медээлер. 17.20— Фигурлуг чүңгүлээшкин талазы-биле делегей чемпионады. Калгаридан дамчыдылга. Канада. (Бижидилге). 19.20—М. Анчаров — «**Хүнден хүнче**». Телешии. Тоску эге. «**Декабрь, 31-де, пятница**» 20.25 — Дамчыдылганың программазы.

КЫЗЫЛДАН

20.30 — Телемедээлер. 20.45— «**Мария Оранта Киевскаяның үелеринден**». Документалдыг фильм. 21.05—«**Чаа чүүлге — чалгын**». Дамчыдылга. 21.25— «**Тывызыктар планетазынче**». Эртем-тайылбырлыг кино. 21.35— Телемедээлер. 21.50 — Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

22.00 — Сөөлгү медээлер. 22.10 — Эфирде — «**Аныяк назын**». «**База катап Катанцева дугайында**». 23.00—«Үе». Информастыг программа. 23.30 — 00.20 — «**Музыкалыг чарлал**».

агаар

Бөгүн республикага булуттаар, чагбас. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 7—12 метр чедер. Агаарның температуразы даглыг черлерге 0—5, өскелеринге 5—10 градус соог.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Чөөн угланыышкынныг хат кошкак болур. Агаарның температуразы 5—7 градус соог.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуу килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-53, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлегер килдизиниң 22-61, партийжи амыдырал килдизиниң, харыысалгалыг секретарының 23-35, килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларының 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00372.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

Тыва чоннун шаңнаттынган

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. МАРТ 16 ЧЕТВЕРГ № 63 (8831). Өртээ 2 көп.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссиязында

Аныяктарның дыштанылгазының дугайында

Март 14-те РСФСР-ниң Дээди Совединиң Аныяктар херектериниң талазы-биле комиссиязының хуралы болган. Анаа оолдарның болгаш кыстарның дыштанылгазын организастап турар талазы-биле Ульяновск областың культура-чырыдылышкын албан черлериниң ажыл-чорудулгазын чугаалажып көрген.

Областың клубтары, культура бажыңнары болгаш ордулары, кинотеатрлары, библиотекалары болгаш музейлери аныяктарның дыштанылгазын оларга марксечи-ленинчи мировоззрениени сииликтирериңге ажыглаар дээш хөй чүвени кылып турар дээрзин хуралга демдеглеп турган. Оолдарның болгаш кыстарның политиктиг чырыдылышкынының төвү Ленинчи мемориал болу берген. Анаа аныяктарга ленинчи номчулгаларны кылып, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң материалдарының талазы-биле лекцияларны номчуп турар. «Ленин бистиң-биле» деп белгүмнер ажылдап турар.

Радищевск болгаш Сенгилеевск районнарда партияның хоочун ажылдакчылары-биле ужуражылгаларны чаңчыл апарган, төрээн чериниң чыл демдеглелин кылып турар. Дайынчы болгаш революстуг алдарның музейлерин, эрээлдерин тургускан. Симбирсктиң хостаарынга кирижиккен маадыр дивизияның тулчуушкуннар черлеринче походтар частып болу берген.

В. И. Ленинниң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының үлегер-чижээнге оолдарны болгаш кыстарны кижизидери, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин пропагандалаары оларның коммунистиг мировоззрениезиниң тургустунарынга, оларның күш-ажылчы идепкейжиниң өзеринге дуза кылып турар. «Беш чылга — аныяк кижилерниң шалыпчы күш-ажылы, мергежилин болгаш билиин тывыышкыны» деп лозунгуг социалистиг чарышка 130 муң оолдар, кыстар киржип турар. Кодээниң сес муң ажыг аныяктары чер ажылының бедик культуразы дээш бүгү-эвилел чарыжында киржип турар.

Аныяктарның дыштанылгазын организастап турарында ам-даа бар чамдык четпестерниң дугайында чугаа хуралга база болган.

Комиссияның хүлээп алган доктаалында оолдарның болгаш кыстарның культурлуг дыштанылгазын организастаар талазы-биле ажылды улам ыңай экижидер дээш боттандырар ужурлуг тодаргай хемчеглерни айыткан.

(СЭТА).

ТУДУГНУ ИНДУСТРИАЛИЗАСТААР

Нииттиишкин бүдүрүлгезиниң ажыктыг бедидеринин арга-курлавырларын четче ажыглап турарга, чоннуң амыдыралын экижидер өндүр чаагай сорулганы чедиишкинниг күүседиринге капитал тудуг улуг рольду ойнаар. Республиканың тудугжуларының мурнунда улуг сорулгалар тургустунган. Бо беш чылда Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге 455 миллион рубльдиң төпчүткен капитал салдынышкыннарын бээрин планнаан. Оон 366 миллиону чүгле тудуг-монтаж ажылдарынга чарыгдаттынар. Моон алгаш көөрге, капитал тудугну кыска хуусаада бедик шынарлыг кылыры, ону индустриалдыг арга-биле боттандырары онза чугула болуп турар-дыр.

Бо беш чылда республиканың тудугжулары эмнелгелиг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ийиги ээлчээн, мал чемнери белеткээр цехтиг, тараа шыгжаар улуг элеваторлуг даалгаң дээрбезин, аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелерин, хөй школаларны, уруглар албан черлерин болгаш чурттаар бажыңнарны ажыглалга кийирер ужурлуг.

Тудуг организацияларының материал-техниктиг баазазын улам быжыглап, техниктиг дериглели бедидериниң күүселди-биле тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин дыка бедидери планнаттынган. Ол бүгүнү чедиишкинниг боттандырарының кол аргазы болза, тудугну индустриалдаштаары болур.

Тудугну индустриалдаштаарының дериглели бисте амдыызында нитти эвилелдиңиден дыка чавыс. Эрткен чылын тудуг материалдарының комбинады ажыглалга киргем. Ында элтеп салыр демир-бетон кылыгларны бүдүрүп үндүрүп турар. Оон-биле чергелештир «Тыва тудуг», «Тыва кодээ-тудуг», «Тыва септелге-тудуг» трестери боттарының бүдүрүлге баазазарын быжыглаары-биле чамдык хемчеглерни ап эгелээн. Тудуг материалдарының комбинады бажыңның каналарын база бүдүрер. Ам Кызылда ындыг хападан кылыр 129 квартиралыг баштайгы шеңелде бажыңны тудуп кирипкен. Бажың тударының ол аргазы келир үеде кол черни ээлей бээрин билдиниир.

Ам дээрезинде бистиң тудугларывыста элтеп-чыткан демир-бетон кылыгларны, конструкцияларны эвээшти ажыглап турарындан кол-ла тудуг материалы (хана) — туүйбу, ыяш болуп турар. Бир эвес бистиң чуртувуста 1 миллион тудуг-монтаж ажылынга ортумаа-биле ук конструкциялар 2500—3000 кубометр оназжып турар болза, бисте ам оон 2,2 катап эвээшти ажыглаан турар.

Заводка болур-чогуур-биле белеткээн, тудуг шелүүге элтеп тургузар кезектерни, конструкцияларны калбаа-биле ажыглаар болза, тудугнуң хуусаазы кызырлыр, оон ажыктыы бедиир. Ам үеде объектилерни кыска хуусаада бедик шынарлыг тудары — эң чугула сорулга дээрзин СЭКП-ниң XXIV съездизи айыткан.

Чуртта боттандырып турар ажыл-агый реформазы тудугга база нептерээн. Бо чылын республиканың тудугжулары планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкинниң чаа системазынче шилчиириинге калбак белеткелдин эгелээн. Тудугга чаа системаның кол негелделериниң бирээзи болза объектини дүрген тудуп доозкаш, ону ажыглалга кийирери. Аңаа үндүрген чарыгдалдарны дарый эгидери болгай. Ынчангаш тудугда реформа ону индустриалдаштаары, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери-биле дорт холбаалыг.

Тудуг трестеринге, эргелелдерге, мехколонналарга, участоктарга күш-ажылды башкарарын, организастаарын үндезини-биле экижидери эң чугула чүүл болур. Организацияларда экономиктиг албаның бүгү адырлары боттуг ажылды чорудар апаар. План, саң-хөө, смета-керээ, күш-ажыл болгаш төлевир килдистери, бухгалтерия, экономиктиг лаборатория, норматив-шинчилел станциязы бүгү экономиктиг албан тудугда техниканы, материалдарны, чиг-эттн, ажыл шагын, кижи күжүн шын ажыглап турарын контрольдаар, ажылды анализтеп, түңнел үндүрер, аңаа үнлеэилеп боттуг саналдарны кийирер, оларны бүдүрүлгеге чорудулгазынга шиңгээдир ужурлуг.

Тудугга экономиктиг ажыл хөй талалыг: бүдүрүлге-техниктиг, организастыг, ажыл-агыйжы, план-саң хемчеглер-биле катай бот-орулга-чарылганы нептередири, тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнези, орулга, карылга чергелиг экономиктиг быраларны дүүштүрери онза чугула.

Бо талазы-биле ажыл бисте ам-даа кошкак. Чүгле бо чылдагаандан республиканың эң улуг тудуг организациязы «Тыва тудуг» трест бо чылдың баштайгы ийи айының тудуг-монтаж ажылдарының планын күүсетпээн.

Байдалды эдип, квартал, чыл пландарын бүрүн күүседип болурунуң бүгү аргалары бар. Ону «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң, «Тыва кодээ тудугнуң» № 586 мехколоннаазының ажыл-чорудулгазы, дуржулгазы бадыткап турар. Ак-Довуракта тудуг эргелели эрткен чылын планныг даалгаларны чедиишкинниг күүседип, бодунуң саң-экономиктиг байдалын экижидип, хире чергеп-биле орулгалыг ажылдаан. Эргелел Главкрасноярстройнуң организацияларының чарыжынга ийиги (1971 чылдың дөрткү кварталында) черни ээлеп, республика чарыжынга эки көргүзүглерниг болганы таварылга эвес. Оон ажылын «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинде партком хүн бүрүнүң кичээнгейинге алганындан ажыл-агый удуртукчулары, ортумак звенонуң кадрлары тудугжуларның ажылын таарыштыр организастаан. Мергежил бедидериниң аргаларын ажыглап, бедик разрядтыг дуржулгалыг тудугжу-биле чаа келгеннерни кады ажылдадып, инженержи удуртулганы экижиткениниден ол бүгү чедип алдынган.

«Тыва кодээ тудуг» трестиң көргүзүглери эки-даа болза, кодээ тудуг ам-даа хожудаңгай, бодүүн арга-биле ажылдап турарын демдеглээр херек. Механизмнерниң ажыглалы багай болганындан кодээ тудугларда мехколонналарның ажылчыннары холдуунда-ла аар ажылды хол-биле кылып турар. Трестиң бүдүрүлге-техниктиг килдизи механизация участогунга техниканы ажыглаарының тода графиги тургузуп бербээн.

Сөөлгү үеде трестер материал-техниктиг хандырылганы экижидер дээш бүдүрүлге-техниктиг четчелээшкин эргелелдерин тургускан. «Тыва тудуг» трест ажылды неделя-хонук аайы-биле планнаарынче шилчээн. Деңнилгелиг бо арганы улам сайзырангайжыдып, харысаалганы бедидери негеттинип турар. Тудуп турар объектиниң хандырылгазын ниити саң-түң талазы-биле эвес, а технологияны барымдаалап, дес-дараалаштыр, комплект аайы-биле боттандырар херек. Оон чугулазын ындыг тавырылгадан көрүп болур. № 62 мехколонна даалгаң дээрбезин тудуп турар. Ону индустриалдыг арга-биле чорудар дээш четкилеңчек графикти тургузуп, ажылдың технологтуг картазын-даа кылган. Ынчалзадаа хандырылганың болгаш организастыг хемчеглерниң четпезиниден графикти үскен.

Ам үеде объектиниң бригада керээ өзүгаар тудуп доозар талазы-биле бот-орулга-чарылганың чаа чадазын шиңгээдириниң шимчээшкинин калбарган. Москвачы тудугжу Н. Злобинниң методун Тывага нептередир дизе, тудугну индустриалдаштаарының деңнелин бедидери чугула. Бо херекке боттуг рольду чер-черде партия, совет, ажыл-агый органнары ойнаар ужурлуг.

Москваже, ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинче

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң март 20-зе Москвага ажыттынар XV съездизинге Тываның профэвилел организацияларының мурнундан киржир делегаттар бөгүн Кызылдан аъттаныштар. Оон составында облпрофчөвүлелдиң даргазы **Тамара Чаш-ооловна Нөрбу**, «Өөк» совхозтуң кадарчызы **Күжүгет Намчылович Сендажи** база съездиниң делегаттарынга автомобиль транспортунуң болгаш чазаглыг оруктар ажылчыннарының профэвилелиниң съездизинден соңгуткан Кызылдың № 1 АТБ-ниң чолаачызы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **Юрий Николаевич Зюзин**, кодээ ажыл-агый база белеткелдер ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының профэвилелиниң съездизинден соңгуткан «Элегес» совхозтуң хойжузу Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **Уин-оол Андреевич Бавун-оол** болгаш чырыдылышкының, дээди школаның болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел съездизинден соңгуткан Ак-Довурак школазының башкызы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **Сарыглар Саятыевна Тамдын-оол** олар кирип турар.

ЧУРУКТА: ССРЭ-НИҢ ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ XV СЪЕЗДИЗИНИҢ ТЫВАДАН ДЕЛЕГАТТАРЫ.

Кремльде чугаалажыышкыннар

Март 14-те Кремльге ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинниң Афганистанның Премьер-Министри Абдул Захир-биле чугаалажыышкыннары эгелээн.

Найыралдың болгаш ак сеткилдиң байдалынга эрткен чугаалажыышкыннар үезинде совет-афган харылзааларны улам ыңай бүгү талалыг хөгжүдериниң айтырыгларының талазы-биле, а ол ышкаш кайызынга-даа сонуургалдыг делегейниң чамдык чугула айтырыгларының талазы-биле санал-оналдарның солчулгазы болган.

Чугаалажыышкыннар уламчылаар.

(СЭТА).

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң Абдул Захир-биле беседазы

Март 15-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев Афганистанның Премьер-Министри Абдул Захирни хүлээп алган.

Чылыг, найыралчы байдалга эрткен беседа үезинде ССРЭ-ниң болгаш Афганистанның аразында найыралдың база кады ажылдажылганың харылзааларын улам ыңай хөгжүдериниң болгаш быжыглаарының айтырыгларын, а ол ышкаш кайызынга-даа сонуургалдыг делегейниң, оон иштинде Мурнуу Азияга хамаарышкан чамдык чугула айтырыгларны чугаалашкан.

Л. И. Брежнев биле Абдул Захир бүзүрежириниң болгаш билчиишкинниң ёзузу сиңниккени Совет Эвилелиниң болгаш Афганистанның найыралчы чаагай кожа-хелбээ харылзаалары болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылгазы совет болгаш афган улустарның чаагай чорууңга, бүгү-ниити тайбыңның эрге-ажыктарынга моон соңгаар-даа быжыгып, хөгжүүр дээрзинге бүрүн бүзүрелин илергейлээн.

(СЭТА).

Экономиктиг семинар

Политчырыдылышкын бажыңынга республиканың «Билиг» ниитилелиниң экономиктиг билиглер нептередириниң талазы-биле эртем-методиктиг чөвүлели колхоз, совхозтарның, үлетпүр, бүдүрүлгелерниң экономистериниң, районнарда күрүне банкыларының, план болгаш саң-хөө килдистериниң удуртур ажылдакчыларының ийи хүннүг семинарын организастаан.

Семинарның киржикчилеринге лекция номчууру-биле РСФСР-ниң «Билиг» ниитилелиниң кежигүннери, экономика эртемнериниң кандидаттары база кирипкен.

Баштайгы хүнде ССРЭ-ниң Күрпланының эртем-шинчилел институдунда сектор эргелекчизи, экономика эртемнериниң кандидаты Михаил Иванович Петрушинниң «СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр улус ажыл-агыйының планнаашкыны болгаш эргелеп башкарылганы сайзыраңгайжыдарының айтырыглары» деп лекциязын улуг кичээнгей-биле дыңнаан. Оон дараазында Н. А. Минеев «Материал-техниктиг хандырылганың амгы системазы болгаш ону экижидериниң оруктары», П. В. Кирдеев «Тоску беш чылда капитал салдынышкынның ажыктыын бедидери», Г. Н. Барашков «Экономиктиг билиглерни пропагандалаарын күштелдирер талазы-биле партия болгаш чазактың хемчеглери» деп лекцияларны номчааннар.

Семинарның ийиги хүнүнүң ажылын экономика эртемнериниң кандидаты М. С. Айрютина ажыткан. Ол «Амгы үе-чадада СЭКП-ниң экономиктиг политиказының онзагай чүүлдери болгаш эртемниг үндезиннери» деп темага лекция номчаан.

Семинарның киржикчилери чамдык номчаан лекцияларның сайгарылгазын кылып, арга-дуржулгазын солушканнар.

Д. САЛЧАК.

АК-ДОВУРАКТАН МЕДЭЭЛЕР

СЫРЫЙ ХОЛБААЛЫГ

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың энергоцехинде коммунистиг күш-ажылдың дөрт школазын тургускан. Ында 100 ажыг ажылчыннар өөренип турар. 1971 чылдың ноябрьдан эгелеп ол школаларга 6—7 кичээлдерни эрттирген. Цехтиң партия бюрозу пропагандистер составын бадылаан. Олар — удуртукчу ажылдакчылар, айда ийи катап кичээлдер эрттирип турарлар.

Өөредилге программа ёзугаар чорup турар. Тус-тус темаларга хамаарыштыр энергетиктер коллективиниң бүдүрүлге болгаш экономиктиг ажыл-чорудулгазының талазы-биле материалдарны база ажыглап турар. Школаларның дыңнакчылары делегей байдалының, СЭКП-ниң даштыкы политика талазы-биле ажыл-чорудулгазының дугайында лекцияларны дыңнаан, амгы үеде партияның экономиктиг политиказының кол-кол угланыышкыннарын өөренгеннер.

Коммунистиг күш-ажыл школаларынга кичээлдер анаа тайылбыр хевирлиг болбазын дээш амыдырал-биле холбаштырып турар. Партияның экономиктиг политиказының дугайында дыңнакчылар чогуур билиглиг шиңгээтпишаан, боттарының мергежилин бедидип, күш-ажылдың мурнакчы дуржулгазын өөренип ап турарлар. Чижээ, хармазаа салбырында школаның дыңнакчыларынга эң эки телефонистиң ажылының дуржулгазының дугайын чижектер кылып чугаалап бээр, а сантехника черинде школага эң мергежилдиг электри дуңзаакчының ажылының дуржулгазын сайгарып көөр деп турар.

Пропагандистер И. А. Останина, В. Е. Селяков, В. А. Скобелин партийжи даалганы ак сеткилдиг күүседип, кичээлдерни солун болгаш утка-шынарлыг эрттирип турарлар.

Цехтиң партия бюрозу коммунистиг күш-ажыл школаларының ажылын үргүлчү хынап, бюро кежигүннери кичээлдерге олуруп турар. Ол школаларга кичээлдерниң эртип турарының дугайын партбюрога чугаалашкан.

• • •

КҮШ-АЖЫЛ КАМГАЛАЛЫНЧЕ КИЧЭЭНГЕП

Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринге күш-ажыл камгалалы база дыка хамаарылгалыг. Бертиннер, аарыыр, ажылдаар черниң арыг-шевери, багай чорууктар бүдүрүлгениң техника-экономиктиг көргүзүглерин дыка бууладыр. Оон туржук бистиң ниитилелдиң эң үнелиг чүүлү — кижиниң кадыынга улуг хоралыг болу бээр.

1971 чылда даг-дүгү арыглаар фабрикага аарыыр болгаш бертиннер чорууктары болдурбас, күш-ажылдың байдалын экижидер талазы-биле хөй ажылдар чорутту[illegible] Үүрмектеп-сортаар комплекстиг болгаш [illegible] даг-дүгү арыглаар цехтерге доозуналыышкынны эвээжедир дериглгелерни элтеп кылганының түңнелинде, агаарның доозуналыы кызырылган. Арыглаар цехинде ижер суг алыр черни немей тургускан. Дериглгелер септеп-селиринге херектиг черде чүдүрүлге-дуржулгалыг ажылдарны механиктээн.

Фабриканың цехтеринде техниканың айыыл чок чорууун сагыыр талазы-биле үш чадалыг хынаалда чорудуп турар. Хөй-ниитичи инспекторлар харылзаар ужурлуг участоктарын хүн-не хынап турарлар. Цехтер начальниктери хөй-ниитичи инспекторлар-биле кады неделяда бир катап техниканың айыыл чок чорууунуң байдалын хынаар, а фабриканың кол инженери айда бир удаа хынаар. Ол ышкаш кол специалистер база профэвилел комитединиң даргазы четверг санында база чорудар. Бир четпестерни цех бүрүзүнде хынаалда журналынга демдеглеп бижиир болгаш кол инженерниң чорудуп турары хуралдарга чугаалажыр. Профэвилел организациязының чанында күш-ажыл камгалалының талазы-биле комиссия ажылдап турар. Чыл иштинде ажылчыннарны 14 шактыг программа-биле өөредип, шылгалдаларны эрттирген.

• • •

ОН ҮШКҮ ШАЛЫҢ

Он үш дугаар шалың... Чылда ажыл-түңнелин өзугаар ажылдакчыларга шаңнал кылыр төлээр акшаны ынчаар адаары чаңчыл апарган. Даг-дүгү комбинаттың ажыл-ишчилери ону бир дугаарында 1968 чылдың ажыл түңнелинде алган.

Комбинаттың ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының хөй нуруузу ындыг шаңналды чоокта база алганнар. Бо удаада 145 муң рубльди аңаа үндүрген. Руднинте экскаватор машинизинге он чыл ажылдаан А. А. Чакиров 318 рубль — он үшкү шалың алган. Оон эжи Н. П. Силичиге 269 рубльди, Б. С. Саражаковка 247 рубльди берген.

БИСТИҢ КОРР.

Республикада часкы тарылгага техника белеткели

ДҮРГЕН БОЛГАШ ШЫНАРЛЫГ СЕПТЭЭР

1972 чылда республиканың колхозтары болгаш совхозтары 353,7 муң га шөлге чазын чажар культураларны, оон иштинде 236,4 муң гага тараа культураларын, 115 муң гага мал чемин, 1500 гага картофельди болгаш 649 гага ногааларны өстүрер. Эрткен чылдыынга бодаарга арбай тарыыр шөл 14,7 муң, суланың — 8,5 муң, мал чеминиң — 7,7 муң гектарга көвүдээр. Ол хире хемчээлдиг ажылдарны чорударда бо часка 1715 тракторну, 1205 андазынны, 1380 сеялканы, 262 хире культиваторну болгаш хөрзүн ажылдап кылыр, тараа чаштырар болгаш үнүш олуртур дыка хөй машиналарны белеткеп алыры негеттинип турар.

Ол бүгү техниканың септелгезин өй-шаанда чорударынга дыка хөй механизаторларның, септекчилерниң болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының улуг күжениишкини негеттинер. Март 1-де байдал өзугаар алырга, республикада 1257 трактор (планның 73 хуузу), [illegible] (72 хуу), 54 культиватор (планның чүгле 22,1 хуузу) септеттинген болуп турар. Тракторларның болгаш кожуг машиналарының септелгези Бии-Хем, Баа-Хем болгаш Таңды районнарда таарымчалыг организастаттынган. Ол ышкаш техника септелгези «Межегей», «Россия» совхозтарда, Таңдының «Революцияның чалбыыжы» колхозунда эки чорup турарын демдеглээр херек. Ол ажыл-агыйларда тракторларның септелгези 79—92 хуу күүсеттинген, сеялкаларның септелгези барык-ла дооступ турар. Ол черлер техника септелгезиниң шынарын экижидеринче эки кичээнгей салып, чаштырылга агрегаттарын маркёрлар-биле четчелээр ажылды чорудуп турарлар.

Таңды районнуң ажыл-агыйларынга часкы тарылгага белеткел талазы-биле бот-боттарын удур-дедир хынажыр арганы бо чылын ажыглааны улуг ужур-дузалыг болган. Ол хыналдаларның түңнелин ажыл-агыйларның механизаторларының, септекчилериниң болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының чөвүлел хуралдарынга үндүрүп, бар четпестерни дарый чайладып [illegible]кан. Ылангыя анаа «Тиилелге» совхозта болгаш «Революцияның чалбыыжы» колхозта илерээни ышкаш, септелге эрткен техниканың аразында багай септеттинген тракторлар болгаш кожуг машиналары бар болгулаан.

Тракторлар септелгези Өвүр районда (37 хуу), Тожуда — (32 хуу), Улуг-Хемде (67 хуу) дыка хожудап турар. Септелге эртсе чогуур 50 тракторунуң чүгле 27-зин холдан үндүрүп алган «Улуг-Хая» совхозта байдал дүвүренчиг болуп турарын айтыр херек. Ол ышкаш «Найырал» совхозта 53 тракторуң 32-зи септеттинген чорук четпес. Септелгеден үнген тракторларның чамдык кезектери чок болгулаар ниикпеазы оон септеттингени багай болган фактылар ол ажыл-агыйлардан илерээн. Ол ышкаш андазыннар, сеялкаларның септелгезинде ындыг четпестер база бар.

Улуг-Хем болгаш Барыын-Хемчик районнарда чаштырылга агрегаттарынга херегл[illegible] маркёрларны болгаш ис айтыкчыларны четчелээр ажыл чоруттуннмайн келген. Кызыл хоорай Совединиң болгаш Өвүр районнуң ажыл-агыйларында андазыннар септелгези онза багай чорup турар. Өвүрде [illegible] 11-ле хуузу, а Кызылдыы[illegible] — 28 хуузу кылдынган болуп турары чөгенчиг. [illegible] септелгези Кызыл хоорай Совединде болгаш Эрзин, Тес-Хем районнарында шүшпен чорup келгенин айтыр херек.

Республикада трактор культиваторларының септелгезин кончуг багай организастаттынган. Чижээ, Бай-Тайга, Тес-Хем болгаш Улуг-Хем районнар оон септелгезинче шуут кирбээн, а Барыын-Хемчик районда чүгле 16,7 хуу күүсеттинген. Ол ышкаш республикада суггу чаашкыннадыр суггарар машиналар, үрезин хоранаар машиналар болгаш үрезин чүдүрүкчүлериниң септелгезин чорутпайн келген.

Часкы хову ажылдарының эгелээр өйүнге чедир санныг хонуктар артып калган. Колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчулары, тускай эртемниглери, кодээ ажыл-агый эргелелдери часкы тарылгага чедир үени техника белеткелинге чогумчалыг ажыглаар, олче онза кичээнгейни угландырар болза чогуур. Ажыл-агыйларда ам-даа септеттинмээн техниканы [illegible] раан септедирин организастаар болгаш септелгениң шынарын шыңгыы контрольдаар херек. Септелге кылганы [illegible] [illegible] чүгле септеттинген [illegible] [illegible] чорударын бот[illegible]тандырар. Багай кылдыр септеттинген техниканың септээн [illegible]гааш төлевирин ол чедир кылымзаан талазын эткижеге чедир комиссия төлетпес хүлээлгелиг.

Хөрзүннү эррозиядан камгалаар техниканы бо чылын ажыглаарынче улуг кичээнгей салыр херек. Ынчангаш өске техниканы септеп белеткээри-биле чергелештир, ук сорулгага ажыглаар машиналарның септелгезин саадал чокка эгелээри чугула. Ындыг техника Чөөн-Хемчиктиң, Улуг-Хемниң, Таңдының болгаш Кызыл хоорай Совединиң ажыл-агыйларында хөй болуп турар. Ынчалзажок оларның септелгезин кайда-даа мынчага организаставаан четпес.

Септелгени дүргедедир дээш «Сельхозтехника» салбырлары болгаш каттыжыышкыннары ажыл-агыйларны четпейн турар детальдар болгаш артык кезектер-биле хандырарынче кичээнгей салыры чугула.

Республиканың механизаторлары болгаш тараажылары техника септелгезин организастыг болгаш өй-шаанда бедик шынарлыг чорутпаш, тоскан беш чылдың ийиги чылында [illegible] ажыл-агый продуктуларын өстүрер талазы-биле республиканың алган социалистиг хүлээлгезин күүседиринге херээнге улуг үлүүн киириштирер ужурлуг.

Партийжи амыдырал

Бүгү чүүлдерге үлегерлиг болур

Партийжи амыдыралдың ленинчи норма-чижээн сагыырының, коммунистерниң идепкейин калбартырының болгаш сагылга-чурумун быжыглаарының, даандырган ажыл-херек дээш оларның харыысалгазын бедидериниң талазы-биле сөөлгү чылдарда хөй чүүлдер кылдынган. Партия тургузуунуң айтырыгларының талазы-биле СЭКП-ниң XXIII болгаш XXIV съездилериниң бо талазы-биле айтыышкыннары мөңгө аажок улуг ужурлуг болган. СЭКП-ге хүлээп алыышкынның айтырыгларынга кичээнгейни улгаттырган, партияга кирерлерден негелдени күштелдирген, коммунистерниң кижизидилгезиниң дугайы парторганизация бүрүзүнүң бир кол сагыш салыр чүүлү апарган.

СЭКП-ниң хураалениниң арыг болурунуң база партияның социал составында кол чер ажылчын ангыга хамаарышкан турар дээрзиниң дугайында ленинчи айтыышкынны күүсетпишаан, бистиң партиявыс айтырыгның бо талазынче улуг кичээнгейни салып турар. СЭКП-ниң XXIV съездизинге партия ТК-ның Отчёт илеткелинде мынча дээн: «Бис ол шугумну уламчылаар апаар бис, ол шугум бистиң партиявыстың бүдүжүнге, бистиң совет ниитилелде ажылчын ангының ээлеп турар туружунга болгаш ролюнга бүрүнү-биле дүгжүп турар».

СЭКП-ниң Кызыл хооркому болгаш райкомнар съездиниң бо айтыышкынның [illegible] боттандургаш, партийжи хураалениниң өзүлдезинге чогуур ажылды чорудуп, ону ажылчын ангының, колхозчу тараачыннарның, интеллигенцияның эң-не төлептиг төлээлекчилерин чангыстап хүлээп алырынга үндезилээш, немей өстүрүп турар. Партияның область организациязы чүгле эрткен 1971 чылда СЭКП-ге 564 кижини, партия кежигүнүнүң кандидадынга 605 кижини хүлээп алган. Ынчаарга ниити хүлээп алганнарның 56,5 хуузу ажылчыннар болгаш колхозчулар болуп турар. Оларның хөй кезии бүдүрүлгениң мурнакчылары. Ындыгларга Барыын-Хемчиктен: № 741 көжүп чоруур мехколоннада дашчы С. Алдын-оолду, «Сельхозтехника» салбырында механизаторлар Х. Монгушту, С. Мамышевти, «Барлык», «Шекпээр» совхозтарда саанчылар Х. Бүрүнмааны, Р. Монгушту, «Большевик» колхозта хойжу С. Бароолду; Чөөн-Хемчиктен: «Чыраа-Бажы» совхозта саанчылар К. Алдын-кысты, М. Дарыйны, «Искра» колхозта трактористер И. Шериг-оолду, М. Удувас-оолду болгаш оон-даа өске хөй-хөй эштерни хамаарыштырып болур.

Ниитизи-биле алырга партия организациялары бо айтырыгга кичээнгейни-даа, негелдени-даа күштелдирген. Ынчалзажок ону чедир көрбээнинден, партияга төлеп чок ийи-чангыс кижилер чамдыкта база киргилей бээр-дир. Оон бир чылдагааны СЭКП-ге кирерлерге рекомендация бээрде чамдык коммунистер ёзу барымдаалаар болгаш ол харыысалганы медереп билбейн турарында. Ол ышкаш СЭКП-ге кирери-биле билдириишкин бергеннерниң дугайын хуралдарга көөрде негелде чок чорукту болдуруп, оларның ажыл-херекчи, политиктиг болгаш моральдыг шынарын кичээнгейлиг көрбес таварылгалар бар. Чамдыкта оон айтырыг-даа салбайн, оон дугайында санал-онал-даа чокка хүлээп алыр. Чижээ, Чөөн-Хемчиктиң райкүүскомунда партия организациязы С. Б. Ондарны партия кежигүнүнүң кандидадынга ындыг байдал-биле хүлээп алган. Ынчаарга райком бюрозунга оон дугайын сайгарып көрүп тургаш, оон бөлүүн айтырыглар безин салырга билбес болган, ынчангаш бюро ону партияга хүлээп алырындан ойталаан.

Бо-ла райондан өске бир чижекти көрээл. Районнуң иштики херектер килдизинде партия организациязы Н. Х. Сайын-Херелди СЭКП кежигүнүнге хүлээп алыр деп шиитпирни үндүрген. Ынчалзажок бо шиитпирни райком бюрозунга көрүп безин четтикпээнде-ле ол сургакчылап чораш арагалап, аажок шыңгыы ужуктарлыг үүлгедигни кылган, оон ужурунда партияның Чөөн-Хемчик райкомунуң бюрозу ону СЭКП-ге хүлээп албаан. Үстүнде айыттынган чижектер болза, чамдык партия организациялары кижилерни СЭКП-ге хүлээп алырда ол айтырыгны кичээнгей чок көрүп турарын, а оларга рекомендация берген коммунистер ёзу барымдаалаан характеристиканы берип, ол дугайында кандыг-даа харыысалга дугайын бодаваанын херечилеп турар-дыр.

Күш-ажылга авангардчы база амыдырал-чуртталгага төлептиг, үлегерлиг сагылга-чурумнуг болуру коммунистиң бирги чергениң хүлээлгези. Ынчалзажок боттарының ёзулуг политиктиг дайынчылар кылдыр ап шыдавайн чорууру чамдык ийи-чангыс коммунистерниң бисте бар боор турары харааданчыг. Чижээ, СЭКП кежигүнү В. М. Терехов 1969 чылда партияның болгаш күрүнениң сагылга-чурумун үреп, ургулчу арагалап турганы дээш партиядан үндүрткен турган. «Моон соңгаар ындыг үүлгедиглер кылбас мен, партияның херээ дээш ак сеткилдиг ажылдаар мен» деп оон бүзүредиглерин барымдаалааш, СЭКП обкому ону шыңгыы доңгуткаш партияга арттырып каан. Ынчалзажок ол оон чогуур түңнелди кылбаан. Партиядан хоорлуп, үр үеде партладывырын төлевээни дээш СЭКП хоорокому эрткен чылын анаа база катап шыңгыы доңгулданы хүлээткен. Ынчаарга ол амгы үеде-даа коммунистиң бедик адын шыназытпайн турар.

Чамдык партия эге организациялары коммунистерден ажыл-херек дээш негелдени кошкадып, оларның кижизидилгезинче шоолуг сагыш салбас чоруктар база бар. Ынчангаш олар парторганизацияларының контролюндан дашкаарлап, кайы-хамаанчок аажылап чорууру апаарлар. Чижээ, А. А. Тыхеев дээрзи албан-дужаалын соора ажыглап, ажыл херекке харыысалгазын чидирген турган. СЭКП Каа-Хем райкомунуң бюрозу ону партиядан үндүрген. Өске-даа ындыг чижектерни көргүзүп болур.

Коммунистиң ажылында четпестерни шүгүмчүлээри, оон кылган үүлгедии дээш хемчег алыры — ону чогуур өйүнде шын оруунче кирериниң, кижизидериниң болгаш бүзүредилиниң чугула хевири-дир. Ынчалзажок бо айтырыгның ужур-дузазын чугулалап көрбес чоруктар база бар. Чамдык коммунистер оларга хүлээткен хемчеглерни чогуур өйүнде дужуртур дугайында сагыш салбас, а партия организациялары ону эскербейн эртип турар чоруктар ам-даа узуткаттынмаан. Чижээ, республиканың партия организациязын ниитизи-биле алыр болза, хүлээткен хемчегниң хуусаазы 3-тен 5 чыл чедир узаан чүс ажыг коммунист бар, а чамдыктары алдырткан хемчээн оон-даа үр үеде дужуртпаан болгулаар. Чижээ, «Сельхозтехниканың» автобаазазында коммунист И. П. Волошинге 1952 чылда партияның шыңгыы доңгулдазын хүлээткен. Ол ону амдыгаа чедир дужуртпаан. А ында парторганизация коммунистиң хемчээн дужуртур дугайында база сагыш салбаан.

Коммунистке партийжи хемчег көргүзери дээрге анаа-ла бир ёзу барымдаалаашкыны эвес-ле болгай. Шын оруунче кирерринге анаа дузалаар дээни ол-дур. Бир эвес коммунист бодунуң четпестерин эдип, амыдырал-чуртталга, сагылга-чурум талазы-биле үлегер-чижээн көргүзүп турар болза, анаа мурнунда хүлээткен партийжи хемчегни дужурер дугайында айтырыгны тургузар апаар.

Ынчаарга бир эвес партия талазы-биле хемчеглиг тургаш-ла, партияның болгаш күрүнениң сагылга-чурумун үрээрин ургулчулеп турар болза, ындыг коммунистерни шыңгыы көөр, оларны партиядан үндүрерин-ге чедир хемчег алыр херек. Өвүрнүң партия организациязында 2—3 удаа партийжи хемчег алыскан чамдык коммунистер бар. Тес-Хем районда партийжи хемчег хүлээткеннерниң хөй нуруузу арагалап, хулиганнаан кижилер боор турар. Ынчангаш партия организацияларының хүлээлгези болза, ындыг чоруктар-биле шыңгыы демисежири, аптеш чок болуру.

Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң кандыг-даа адырында, кайы-даа коллективте ажылдап турар болза, каяа-даа күш-ажылга, амыдырал-чуртталгага, сагылга-чурумга үлегер-чижээн көргүзер ужурлуг. Чамдык парторганизацияларда коммунистиң дугайын үнелээрде оон бүдүрүлгеде азы коллективте ажылдап турар чангыс талазын барымдаалаар чорук шын эвес. Күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрү коммунистке кол чүүл болбайн аан. Ынчалзажок коммунист бүрүзү өөренген, хөй-нииити ажылынга идепкейлиг киришкен, партийжи даалганы ак сеткилдиг күүсеткен, социалистиг амыдырал-чуртталганың чурумун сагаан турарын дээш сагыш салыр ужурлуг бис. Ынчангаш Уставтың негелделерин хажык чокка күүседиринге СЭКП кежигүннериниң кижизидери партияның эге организацияларының бир эң чугула сорулгазы болур.

Сөөлгү үеде Уставчы негелделерин күүседип турарының дугайында коммунистерниң информастарын дыңнаары, ажылының болгаш өөредилгезиниң, мергежилин бедидип турарының дугайында оларның отчёттарын партия хуралдарынга дыңнаарын калбаа-биле практикалап турар апарган. Ол болза коммунистерден негелдени күштелдиреринге, оларга хүндүткелди болгаш бүзүрелди быжыглаарынга улуг ужур-дузалыг.

«Күш-ажылга-даа, нииитилел амыдыралынга, өөредилгеге болгаш амыдыралынга-даа — коммунист кижи кажан кезээде, каяа-даа коммунист болуп артар, бистиң ленинчи партиявыстың кежигүнүнүң бедик адын төлептиг-биле эдилээр ужурлуг» деп СЭКП XXIV съездизинге партия Төп Комитединиң Отчёт илеткелинде чугаалааны таварылга эвес. Ынчангаш коммунист бүрүзү бүгү чүүлдерге үлегер-чижектиг болур ужурлуг.

Т. ШИТОВА,
СЭКП обкомунуң сектор эргелекчизи.

Беш чылдың курлавырлары

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң айтырыглары

Шагаан-Арыгда кежер № 586 механизастаан колоннаның коллективи тоску беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш чуртта калбарган социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, оон баштайгы чылында чамдык өөрүнчүг күш-ажылчы түңнелдерни чедип алган. Ынчаарда чылда бир кижиге онааштыр 1792 рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр тургаш, ону 1799 рубль чедирип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планын чедиишкинниг күүсеткен. Ол көргүзүгнү 1970 чылдыындан 5 хуу бедиткен.

Оон түңнелинде, коллектив республиканың тудуг организацияларының аразынга чарышка тиилекчи болуп, СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш облпрофчөвүлелдиң шилчилир Кызыл тугун чаалап алган.

Амгы үеде колоннада 300 ажыг ажылчын, инженер-техниктиг ажылдакчы 21 бригада болуп ажылдап, ол бедик шанналдыг быжыг тудар дээш чарышты калбарткан. Бо чылдың баштайгы айларының планы чедиишкинниг күүсеттинип турар. Тус-тус бригадалар аразынга чарышка Иван Ершов, Геннадий Хохлов оларның удурткан бригадалары тиилеп турар. А тус-тус ажылчыннардан бызанчылар М. Тыкыл-оол, М. Доспан-оол, шеверлекчилер Т. Сенденмаа, О. Севил оларның кызымак, чүткүлдүг күш-ажылын демдеглеп болур.

Бо чылдың эрткен ийи айларында мехколонна 190 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр тургаш, ону 203 муң рубль чедирген. Бир эвес ол темп-биле ажылдаар болза, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн эрткен чылдыы-биле деңнээрге 2 хуу бедидип, планда көрген 1 миллион 600 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын бо чылдың үшкү кварталының түңнелинде күүседир аргалыг болгаш анаа немей чыл төнчүзүнге чедир 800 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылын кылып болур.

Амгы үеде колоннада чүдүк сөөртүр 6, чүъгүн боду дүжүрер 8, чүүл-бүрү чүък сөөртүр 9 болгаш 5 тускай автомашинаның, «Э-153» маркалыг бир экскаваторнуң, «ДТ-54» база «МТЗ-50» маркалыг бир-бир тракторларның нииити күчүзүн санаарга, ол хире хемчээлдиг ажылды кылып болур.

Ынчалза-даа оларның ол күчү-шыдалын долузу-биле ажыглаары амгы үеде дыка четпес тургустунган. Бирээде, ол бүгү техника эргижирээн, сөөлгү үш чыл иштинде оларның капитал септелгези болур чогууру-биле шынарлыг кылдынмаан, чаа техника немешпээн. Автомашиналарга артык кезектер, ыяш сөөртүр автомашиналар болгаш экскаватор септелгезинге таарыштырган септелге мастерскаязы колоннада-даа, районнуң ажыл-агыйларында-даа чок.

Оон ангыда, мехколонна девискээр аайы-биле улуг болгаш ырак-чоок хөй ажыл-агыйларлыг. Улуг-Хем районнуң болгаш Тандының «Элегес» совхозунуң чуртталга, культура, өөредилге черлериниң, мал кажааларының тудугларын кылып турар болганда, ындыг чер ыраргай девискээрге тудуг материалдары сөөртүп чедирери, ажылчыннар тарадыр дажыыры, күш-ажылды демниг организастаары чамдык бергелер-биле холбашкан.

Амгы үениң кандыг-даа улуг хемчээлдиг тудугларын кылып шыдаар мергежилдиг, дуржулгалыг тудугжу кадрлар колоннада бар болуп турбуже, бетон, панель, чыыр демир-бетон тудуг материалдары-биле Кызылда тудуг материалдар комбинады-даа, республиканың тудуг материалдар-биле хандырылга баазалары-даа дыка четпес, үзүктелиишкинниг хандырып келген. А ындыг материалдар чугула херек септелге-транспорт мастерскаялары, мал кажаалары болгаш өске-даа ол чергелиг тудуглар кылыр чагыглар бисте кирген. Кызылда тудуг материалдар комбинады эрткен чылын колоннага чүгле 500 кубометр демир-бетонну берген.

Бистиң колонна районда кол тудуг организациязы болганда, оон кылыр ажылының хемчээли хүн бүрүде улам өзүп турар. Чаа Шагаан-Арыг хоорайның болгаш өске-даа суурларның турар черлеринге улуг хемчээлдиг тудуг ажылдарын кылыр чагыглар бисте кирип эгелээн. Ынчангаш чаа Шагаан-Арыг хоорайның турар девискээриниң чоогунга мехколоннаның тудуг баазазын тудар айтырыг ам чидии-биле тургустунуп эрткен.

Бо айтырыгны республиканың удуртур органнары-даа, «Тыва көдээ тудуг» трест-даа элээн каш чыл дургузунда чугаалажып көрүп келзе-даа, бөгүнге чедир чангыс аай шиитпирге келбээн болгаш боттуг ажыл саадап туруп берген.

Амгы үеде колонна тудугларны оларның төлевилел-сметазы өртээнден ажырбайн тудуп турар-даа болза, хол-биле кылыр ажылдар ам-даа хөй болуп артпышаан. Оларга кончуг хөй үе-шак болгаш кижи күжү үнүп келген. Чижээлээрге, тудугнуң тавааны салыр черни хол-биле казып кылып турар бис. А бир эвес чүгле ол ажылды механизастаар болза, ийи квартиралыг чангыс каът ыяш бажыңның тудуунга безин 80—90 рубльди камнап ап болур.

Улуг эвес хемчээлдиг чүъктер көдүртүр автокраннар бисте чок болганындан ол ажылды база хол-биле кылып турар. «Э-153» маркалыг чангыс экскаватор элезин, сай узар черге туруптарга, оон өске аар ажылдарга ажылдаар краннар, экскаваторлар чок болуп, тудугнуң темпизи дыка саадап турар.

Биче механизация база дыка четпес. 300 ажыг ажылчынның ажыглалында «Дружба» маркалыг чангыс-даа бензо-хирээ чок, чүгле 6 электро-өрүм, 3 бетон холдукчузу, эзилдириг кылыр 2-ле херексел бар.

Көдээге тудуг ажылдарының хемчээли бо хүннерде кайгамчык калбарган. Ол сорулганы чедип алырда, көдээге тудуг ажылдарын бүгү талазы-биле механизастаарын, ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның билиг-мергежилин ол үндезинге бедидерин чугулалап көөр херек.

В. КАҢ-ООЛ,
кол инженер.

Математика башкызы коммунист Долгар Сарыглар Сандановна он алды чылдың дургузунда өөреникчилерге быжыг билигни берип, бодунуң күжүн бичии-даа харамнанмайн ажылдап келген. Ол класс удуртукчузу болбушаан, ада-иелерниң ортузунга кижизидилге темазынга солун лекция, беседаларны бедик деңнелге эрттирип турар. Ажылынга кызымаккай, хөй-нииитичи бооргa ону профэвилел комитединиң даргазынга башкылар коллективи соңгуп алган.

ЧУРУКТА: Самагалдай ортумак школазының башкызы Долгар Сарыглар Сандановна.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

КИШИНЕВ. Үнүштер камгалалының биологтуг аргаларының бүгү-эвилел институду.

ЧУРУКТА: ногаа культураларын камгалаарының биологтуг аргаларының лабораториязында. Лаборант Наталья Брадовская биле эртем ажылдакчызы Виктор Карелин олар база бир ажыктыг курттуң личинказының тыптып келирин хайгаарап турлар.

В. ДРАЙШНЕРНИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

АЖЫЛ-ИЖИ АЛДАРЖЫТКАН

Малдың өзери, оон бедик продуктулуг болуру ээзиниң эки ажаалда хайгааралындан база кол хамааржыр. Чайын хынамчалыг кырыктур семирткен, кыжын кажаа турлаан таарымчалыг хандырган, чемгерилгезин экижиткен мал менди болгаш хүр чыл ажар. Маңаа холбаштыр Кол биле Санчатпаа Шой-Сүрүңнерниң үлегерлиг ажыл-ижин, допчу-даа бол, мактаар бодадым.

«Тоора-Хем» совхозтуң хоочун малчыннарының бирээзи ол өг-бүле Толбулдуң Үстүү-Булуңда, эът угланыышкынныг төрүүр 120 хире аныяк инек ажаап, кадарып турар. Олар мурнундан бээр ажылы дуржулгалыг мурнакчылар чораан.

Таңмалыкта малдың байдалы бергедеп турарын көргеш, совхозтуң дирекциязы, каш чыл бурунгаар Шой-Сүрүңнерни ынаар көжүрген турган. Таңмалыкта ажылды олар кыска үеде чаартып экижиткен.

Шой-Сүрүңнерниң ол черге барып ажылдап турган 1968—1970 чылдарында Үстүү-Булуңда байдал база кошкаан, оон 70 ажыг бода мал хораан турган. Совхоз малчын өг-бүлени дедир көжүрген. Эрткен чылын Үстүү-Булуңдан чаңгыс-даа мал хораваан.

Боду баш-миннип ажылдавас, чүгле «айтыышкын» манаар чалгаа кижилерге Шой-Сүрүңнер таарзынмас. Бир эвес соок дыңзыг болза малын эрте ажытпас: кежээки чывар мурнунда кажаалаптар, оон орай дүне кажааның иштин база барып хынап көөр, агаарын таарыштырар.

Эрткен чылын Үстүү-Булуңга дедир көжүп келгеш, ында сиген болгаш мал чемгерер кажааларның үрелип будалганын буруу шаап көрген. Кыштагның өске-даа дериглерин четчелеп, кажааларны чаарты септеп кылган. Ол өг-бүле чыл бүрү сигенни, малдың өске-даа чемнерин болдунар-ла арга-биле арбыдадыр белеткеп ап келген.

Кол болгаш оон кадайы Санчатпаа оларның кайызы-даа Тыва АССР-ниң Алдарлыг малчыны хүндүлүг атының эдилекчилери. Оларның кайызының-даа хары ам алдан чоокшулаан. Назыны улгатса-даа оларның ажыл-ижи өскелерге, ылаңгыя аныяктарга үлегерлиг. Кол ирейниң хөй-нииитичи, чонунга бараан болукчу үнелиг мөзү-шынарын база айтыры күзенчиг. Тожу районнуң Азас көдээ Совединиң депутады хүлээлгезин ол ак сеткилдиг боттандырып турар.

Эрткен чылгы үре-түңнелдиг ажылы дээш Шой-Сүрүңнер муң ажыг рубльди немелде төлевирге алган. Ол өг-бүлени «Тоора-Хем» совхозтуң коллективи мактап хүндүлээр. Олар бо чылын төрүүр чүс инекке онаштыр 90 бызааны доруктуруп өстүрерин хүлээнген. Совет Эвилелиниң алдарлыг бежен чылын оюн төлептиг уткуурунга Шой-Сүрүңнер улам сорук кирген ажылдап турар.

В. ТАМДЫН-ООЛ.

Малчыннарның негелдези

Ам Улуг-Ажык бажыңда бистиң «Кызыл тук» совхозтуң он ийи малчын өглери (хойжулар) болгаш Улуг-Хем районнуң инек кадарган ийи малчын өг-бүлелери чурттап турар. Аалдарывыска автолавка ноябрь айдан эгелээш амга чедир шуут келбээн.

Кодан бүрүзүнде хойнуң массалыг оолдаашкыны эгелээн. Хойжуларның чымыштыг ажыл-ижи хүн-хүн чок. Совхоз төвүнден 40—50 километр черде бис. Хлеб садып алыр дээш малчыннар ол аразынга үш хүн иштинде ынай-бээр чоруур ужурга таваржып турар. Автолавка малчыннарга хлебти, чугула хереглел бараанңарын эккеп сатпас, айда бир келзе-ле келир.

Автолавканы дамчыштыр хевистерни, чалыгларны, идиктерни болгаш өске-даа бараанңарны садып алырын малчын бүрүзү күзеп турар. Стол, сандай болгаш өске-даа херекселдерден эккеп садыглаар болза эки.

Ам хөй оолдаашкыны кидин түлүк үеде бир малчын өглеле 7—8 сакманщик дузалажыры-биле келген болгай. Олар боттарының херегледин садып алыр дээш суур кирер ужурга база бо-ла таваржыр. А оларның орнунга кым ажылдаары? Хамык чаш малды кым чаарыыл?

Малчыннарның ажылында мындыг чымыштыг берге үени Каа-Хем райпозунуң баштаар чери (даргазы А. Пересторонин) болгаш «Кызыл тук» совхозтуң дирекциязы (директору Ю. Занин) база катап өөренип көөр, автолавканы график ёзугаар малчыннарже чорудар, аъш-чем, хлеб аймаан болур чогууру-биле эккеп садарын организастаар үези келбээн чүве бе?

Үстүнде айыткан четпестерни өөренип көрүп, чылдагаанын анализтеп, малчыннар бистерже кичээнгей салырын СЭКП-ниң Каа-Хем райкомундан болгаш райкүүскомдан дилеп турар мындыг бис.

Л. САЛЧАК,
«Кызыл тук» совхозтуң хойжузу.

Бүдүрүлгеде чугула күш

Кандыг-даа ажылга организакчы чорук шиитпирлиг салдарны чедирер. Эрзинде «Чаа орук» колхозтуң херээженнер чөвүлелиниң ындыг ролюн оон ажыл-чорудулгазы бадыткап турар. Районда эки ажылдыг деп санадып, херээженнер чөвүлелдериниң аразында социалистиг чарыштың каш удаа тиилекчизи болуп, шаңнал-мактал ап келген. Оон даргазы Нина Кыргысовна Сакты-Сюрюн ажылга бүгү арга-дуржулгазын салып, кызып ажылдап турары-биле чөвүлел чон ортузунга хүндүлелди чаалап алган.

Чөвүлел бодунуң ажылын ай, квартал санында планнап, ону барымдаалап, хүн бүрүде чорудар хемчеглерни ажылдап кылгаш, амыдыралга боттандырып, херээженнерни колхоз бүдүрүлгезинге хаара тудуп, оларның ортузунга кижизидилге ажылын күштелдирип турар. Бодунуң хуралдарынга уруглар кижизидилгезиниң арга-дуржулгазын, херээженнерни культурлуг аажы-чаңга кижизидериниң айтырыгларын, агитбажыңнарда байдалды тодарадып, доктаамал чугаалажып турар.

Херээженнер чөвүлелиниң ажылының эки тургустунганының түңнелинде, оларның колхоз бүдүрүлгезинге киржилгези идепкейжип, онаашкан ажыл-ижинге харыысалгазы бедип, хөй-нииити ажылынга эң-не массалыы-биле киржип турар. Колхозта күш-ажыл кылып шыдаар болгаш күш-ажылдан назы эрткен херээжен кижилерни катай санаарга 300 четкен. Ындыг-даа болза моон алаанда сан-чурагайларны көөрге солун 156 кижи мал ажылында доктаамал ажылдап турар болгаш 42 кижи сезоннуг ажылдарга ургулчу киржип турар. Сезоннуг ажылдар дээрге-ле чаш мал ажаалдазы, дүк кыргылдазы, мал чеми белеткээри, часкы, күскү хову ажылдары болгай. 48 кижи уруглар албан чери, садыг, кижи эмнелгези, харылзаа черлеринде ажылдап турарлар. 43 кижи кырын назылааның ийикпе күш-ажыл кылып шыдавазы-биле пенсия, пособия ап турар.

Чыл санында-ла улус өөредилгезинге, көдээ ажыл-агыйга дээди болгаш ортумак эртемниг херээжен кадрлар немежип турар. Олар тускай эртемни чедип алгаш, төрээн суурнуң кижилериниң культурлуг амыдырал-чуртталгазы, оларның күш-ажылга хандыкшылы дээш боттарының күжүн, хостуг үе-шагын хөй-нииити ажылынга берип турар.

Оларның чижээнге Улан-Удэниң көдээ ажыл-агый институдунуң ветеринария салбырын кончуг эки дооскан малдың улуг эмчизи комсомолчу Лойгу Оюмаа, Кызылдың медучилищезин дооскан аныяк фельдшер Тамара Өтсүр, башкылар — Маадыр-ие, РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Наталья Лойгу, орус дыл башкызы, аныяк коммунист Шаравии Долчаңмаа болгаш өскелерни-даа чоргаараа-биле адап болур. Херээженнер чөвүлели бодунуң ажылын чорударда ында тургустунган беш секцияларга даянып турар.

Оларның даргалары дээди болгаш ортумак тускай эртемниг кижилер. Мындыг байдал чон ортузунга хөй талалыг янзы-бүрү хевирниң ажылдарын чорударынга кончуг эптиг.

Олар школа назыны четпээн уруглар ортузунга ажылды чорудуп, школада өөредилге-кижизидилгелиг ажылга дузалажып, малчыннарже доктаамал унуушкуннерни организастап, оларның ажыл, амыдыралы-биле таныжып, херээженнерниң колхоз бүдүрүлгезинге киржилгезин бедидеринче улуг кичээнгейни салып келген. Эрткен чылын малчыннарга, суур төвүнге 27 концертти, 135 лекция, беседаларны, темалыг 6 кежээни эрттирген. Агитбажыңнарның ажылын идепкейжидип, оларның хуралдарын эрттирип, дериглелерин, шимээделерин эки кылган. Ылаңгыя Тамара Өтсүрнүң удуртуп турар агитбажыңның ажылы солун болгаш эки тургустунган.

Сезоннуг ажылдарга пенсияда кырганнарның колхоз бүдүрүлгезинге эки тура-биле киржилгези мында чаңчыл болган. Оларның чижээнге Натсак Өнерни, Балдар Силинмааны, Даваа Өшку-Саарны адап болур.

Херээженнер чөвүлелиниң ажылының эки талазы-биле чергелештир чедир кылдынмайн турар чүүлдерни айтыры чугула. Тус-тус херээженнер ортузунга социалистиг чарышты ам-даа сула организастап, оон түңнелдерин квартал санында доктаамал үндүрерин чедип албаан. «Культурлуг өг-бүле», «Эки агитбажың» дээш социалистиг чарыш эреңгей боор артпышаан. Суур чаагайжыдылгазынга херээжен чоннуң киржилгези багай организастаттынган.

Х. ДАНДАА,
көдээ бижикчи.

«Шынның» почтазындан

Аргаларны херглеп бурунгаар базар

Мөңгүн-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» колхозунуң малы хүр, онча-меңди. Хойжу бригадаларның кодааннарында болдаашкын кизин түлүк. Малдың чаш төлүн чидириг чокка камгалап алыр дээш, кадарчылар, сакманщиктер амыр-дыш хивейн ажылдап турарлар.

Колхозтуң девискээриниң агаар-бойдузу шириин-даа болза, кадарчылар бергелерни тиилеп, мал ажылының хөгжүлдезинге чаңчыкканнар. Кадарчыларның кодааннарында төрээн 3700 ажыг хойнуң хураганнары эки доругуп турар. Ам-даа немей 12 муң ажыг хой хураганнаар.

Одар-белчиирниң таарыштырарынга, мал чемин чарыгдаарынга кадарчылар улуг хуужулгалыг апарган. Бисте сиген, концентраттар ам дээрезинде бар, ол чемнерни малдың чаш төлүнге бээри-биле камналгалыг чарыгдап турар. Час, харын-даа чайның башкы айлары Мөген-Бүренге шириин, берге болур. Ынчангаш одарны шын таарыштырарынче, бар мал чемин камнаарынче кичээнгей салдынган.

Малда, тудугда, транспортта ажылдап турар мурнакчы колхозчуларны отчёт-соңгулдалыг хуралга демдеглээн. 20 ажыг мурнакчыларны шаңнап, мактаан. Эрткен чылын кадарчы комсомолчу А. Өлзей-оол төрүүр 100 хойдан-на 97 хураган, саарлык кадарчызы Ч. Бөрбак-оол төрүүр 100 сарлыкка онаажтыр 97 бызаа алгаш, ээр, чүгениг аъттар-биле шаңнаткан. Чолаачы Х. Сенги-Доржу, хойжу Б. Ымы-Доржу, тудугжу С. Хамарбаа, хоочун колхозчу пенсионер А. Хажып болгаш өске-даа 20 ажыг мурнакчы колхозчулар 40—200 чедир акша шаңналы-биле демдеглеткеннер.

Колхозчу ажыл-ишчилерниң күжениишкиниг ажылының түңнелинде колхоз эрткен чылын күрүнеге эът садар хүлээлгезин 102 хуу, дүктүң — 112 хуу күүсеткен. Чаш төлдү камгалап алыр, малдың баш санын өстүрер, тудуг талазы-биле колхоз эрткен чылын багай эвес көргүзүглерлиг болган. Колхозчуларның материалдыг болгаш культурлуг дензелин бедип турар. Колхоз башкаар чери, партия организациязы, келээ Совет колхозчуларны чуртталга бажыңнары-биле хандырар талазы-биле организастыг хемчеглерни ап келген.

Тоску беш чылдың ийиги чылында тудуг талазы-биле хөй ажылдар чорудары планнаттынган. Бызаа болгаш хураганнар тургузар 17, хойга 10 кажааны тудар. 200 тонна мал чеми концентрат кирер складты, 5 чурттаглга бажыңын, малчын бригада төвү Шын-Бажыңга аъш-чем магазинин ажыглалга кирер.

Мал ажылын хөгжүдер дээш Мөген-Бүренниң колхозчулары бар арганы херглеп, күжениишкинниг ажылдап, бурунгаар базымнарны ам-даа кылыр.

А. КАРА-КЫС.

Ак-Туругдан медээлер

Ак-Туруг ортумак школазынга өттүлар ыяш белеткээри-биле ол суурнуң чурттакчылары ада-иелер шеф организастаан. Ол шефке 50 хире кижи киржип, 80 кубометр ыяшты белеткээш, школа чанында дүжүрген.

Болган шефке М. Сайын-оол, Д. Калыр-оол, К. Шагдыр болгаш өскелер-даа идепкейлиг киришкен.

Белеткээн ыяшты кадыкшылга школазының ыяш ажыл-агый чериниң ийи машиназы сөөртүп четтикпейн турда, салбыр баштаар чери машина-трактор-биле хандырбааны хомуданчыг.

Н. КОМБУ.

• • •

Ак-Туругда кадыкшылга школазының келир өөредилге чылында өзээр ыяжын белеткээриниң шевин база организастаан.

Шефчилер Хадын-Тостак деп черге 70 кубометр токпак ыяшты белеткээш, ол-ла дораан школа хериминиң иштинче сөөртүп ында чыып тургускан.

Ак-Турута мындыг шефти организастаары чаагай чаңчыл апарган.

М. ЛАМА.

Үлегерлиг өг-бүле

Чөөн-Хемчик районнуң Бажың-Алаак ортумак школазының аштанчызы Чудурукпай Бопттеевна Ооржак 1949 чылдан бээр ажылдап келген. Школаның коллективи ооң күш-ажылын үнелеп, хүндүткеп келген. Пенсияңай берге-даа ажылдавышаан.

Чудурукпай, ооң өөнүң ээзи Эчек-Кулак хөй уругларны өстүрүп кижизиткен болгаш өөредип каан. Ийи улуг уруу болгаш бир оглу башкы институттары дооскан, ам башкылап турарлар. Бир оглу техникум дооскан, Ак-Довурак хоорайда бир организацияның бухгалтери. Юрийи кедээ ажыл-агый техникумун доосааш, шериг албанында барган. Бажың-Алаактың ортумак школазының 10-гу клазында Валерий, 8-ки клазында Галина, 5 клазында Сергей, 1 клазында Люба өөренип турар.

Ооржактар хөй уругларны кижизидип өөретпишаан, колхозка, организацияларга күш-ажыл кылып, чаагай ажыл-херектерни бүдүржүп келген болгаш кылып-даа турарлар. Эчек-Кулак Ооржак күш-ажыл кылбышаан, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип келген. Бажың-Алаак суурнуң бир кварталының даргазы. Ажылчы чонну «Искра» колхозтуң бүдүрүлгезинге болгаш хөй-ниитиниң ажылынга кииририштирер талазы-биле органнастыг ажылдарны чорудуп турар. Ооржактарның бажыңы суурда агитквартираларда эки ажылдыг агитквартирага санадып келген. Кварталдан барып өөренип турар уругларның даңзызын кылып каап, удуртукчу башкылардан өөреникчилерниң демдектерин алгаш, даңзыга киирип турар.

М. ӨРГҮМЧҮ.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ДЕЛЕГЕЙ КАМПАНИЯЗЫ

Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң кыйгырыын ёзугаар Индий-Кыдаттың улустары-биле эп-сеткил каттыштырылгазының неделязы бүгү дилтерде эгелээн. Янзы-бүрү чурттарның хөй-ниитиниң бо кыйгырыгны калбаа-биле чүүлдүгаарын көөгениндeн ап көөрге, Индий-Кыдаттың демисежип турар улустарының чөптүг херээн деткииринин ам эгелээн чаа кампаниязы ёзулуг-ла бүгү-делегей характерлиг болур. Баштайгы медээлерни ёзугаар алырга, тайбың талалакчыларының чүс национал комитеди, а ол ышкаш делегейниң хөй-хөй организациялары кампанияга киржир.

АКШ Индий-Кыдатта «дайынны кызырып турар» дээр медеглелди кылып, а херек кырында ол дайынны калбартырының, тодаргайлаарга улам ыңай күштелдирериниң оруу-биле чоруп турар Вашингтоннуң калчаалыг болгаш ыят чок чорууңга ак сеткилдиг бүгү ижиилер килеңнеп турар. Бо чылдың эгезинден бээр америк ужар чүүл Мурнуу Вьетнамны, ВДР-ниң девискээрин, а ол ышкаш Лаостуң болгаш Камбоджаның девискээрин бомбалаарын дыка калбарткан.

АКШ-тың чүгле тактиктиг ужар чүүлү безин Мурнуу Вьетнамның сырый чурттакчылыг районнарынче хүнде чүс ажыг самолёт ужудуушкунну кылып турар. «В-52» дээр аажок күчүлүг бомбалакчы самолёттарны ажыглаарын улуу-биле калбарткан. Америк агаар дээрбечилери араатан зыг үүлгедиглериниң бүгү рекордтарын ашкан. Мурнуу Вьетнамның черинче февральдың чамдык хүннеринде америк самолёттар 6 муң тонна чедир бомбаларны октап турган!

Ам Индий-Кыдатта америк политиканың кол сорулгазы болу берген дайынны «вьетнамчыдары» херек кырында ындыг болуп турар. «Вьетнамчыдылга» дайынның дерзиилээшкини-биле кансырлажып турар. Бо утланышкынның боттанышкыны агаардан дээрбечи чорукту чүгле күштелдирери-биле эвес, харын айыылдыг чепсектериниң чаа хевирлерин улам калбак ажыглаары-биле болуп турар.

Сайгон ёзу-чуруму «вьетнамчыдылганың» чепсээ болуп турар. Чоокта чаа Вашингтон сайгон ёзу-чурумну бодунуң бүрүн деткип турарын аңаа база катап бүзүреткен. Америк-кыдат чугаалажылгаларының болган соонда АКШ-тың күрүне секретарының дузалакчызы М. Грин Сайгонга чеде берген. АКШ-тың президентизиниң чагаазын сайгон диктатор Тхиеуга тудускан. АКШ Мурнуу Вьетнамда бодунуң хүлээлгелерин боттандырарын үргүлчүлээр деп, ол чагаада чугаалаан, өске сөс-биле чугаалаарга сайгон ёзу-чурумну деткиир болгаш агрессчи үүлгедиглерни үргүлчүлээр дээни ол-дур.

«Индий-Кыдаттың улустары боттарының салым-чолун даштыкының холгаарлаашкыны чокта тодарадып шыдазын» дээш АКШ туржуп турар дээр чүве дугайында Вашингтонның бүзүредиглери кайы хире хоозун, авыйастыын бүгү делегей көрүп турар.

Чогум-на харын Индий-Кыдаттың улустарының бо чардынмас эргезин базарынче америк чепсектиг күштериниң хоозурал чедирер бүгү күчүзүн, Индий-Кыдатта американчы чалчаларның шериглерин чорудкан. Америк ужар чүүлге деткиткен сайгон шаажылакчыларының 50 хире батальону чоокта чаа Камбоджаже база шургуп кирген. Бот шиитпирлеттинерин Индий-Кыдат улустарының эргезин деткиир дээр америк бүзүредиглер херек кырында ындыгдыр.

Ай мурнунда Индий-Кыдаттың улустарының тайбыны болгаш хамаарышпас чоруу дээш бүгү-делегей ассамблеязы бо девискээрден болунуң бүгү чепсектиг күштерин үндүрерин, агаар дайынын болгаш кандыг-даа дайын чорудулгаларын соксадырын АКШ-тан негээн. Бо кыйгырыгны янзы-бүрү чурттарда тайбыңга ынакшылдыг күштерниң идепкейлиг хөделиишкиннери-биле деткээн. Эп-сеткил каттыштырылгазының эгелээн бүгү-делегей неделязы ооң тодаргай херечизи болур.

В. ХАРЬКОВ.

СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

Италияның Коммунистиг партиязының XIII съездизинде

МИЛАН. (СЭТА-ның тускай корр.). Италияның Коммунистиг партиязының XIII съездизи бодунуң ажылын үргүлчүлеп турар. Съездиниң киржикчилери ИКП-ниң Чиңгине секретарының оралакчызы эш Э. Берлингуэрниң кылганы «Демократтыг бурунгаарлаашкынның чазаан тургузар дээш, социализмче орукка Италияны чаартыр дээш демиселге ажылчын болгаш улусчу чаңгыс эп» деп илеткелин чугаалажып турар. Съездиниң делегаттары ажылчын органнарны — мандат, редакция болгаш өске-даа комиссияларны соңгаан.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының делегациязының баштыңы, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, СЭКП-ниң Москва хоорай комитединиң бирги секретары В. В. Гришин съездиниң делегаттарынга байыр чедирип, чүве чугаалаан.

Соңгулда түңнелдери

ДЕЛИ. (СЭТА). Бо чылдың март 5-тен 11-ге чедир хоойлужудулга органнарынга соңгулда болган. Индияның 16 штадының болгаш ийи эвилел девискээриниң 2.727 соңгулда округундан 2.340 соңгулда округунга соңгукчуларның берген базылаашкынын санаары доозулган.

Премьер-министр Индира Ганди баштаан Индий национал конгресс башкарыкчы партия бүзүрелдиг тиилелгени ам безин чедип алган. Индий национал конгресс эң хөй олутту —1.665 олутту алган. «Джан сангх», «Сватантра» болгаш «Конгресс организациязы» дээр реакцылыг барыын үзелдиг партиялар аштырыышкынга таварышкан.

Соңгаарладышкын чок бадылаар

БОНН. (СЭТА). Совет Эвилели болгаш Польша-биле ГФР-ниң ат салган керээлерин бундестагтан бадылаарын деткээн демократтыг күштерниң шимчээшкини Барыын Германияда калбарып турар. «Керээлерни соңгаарладышкын чок бадылаары дээш» деп хамааты инициативаның комитеди чоокта чаа Боннда тургускан. ХДЭ/ХСЭ-ниң болгаш барыын үзелдиг экстремистиг күштерниң халдаашкыннары күштелгениниң чылдагаанында комитет тайбыңның керээлерин бадылаар дээш, айыыл чок чоруктуң айтырыгларының талазы-биле ниити-европа чөвүлел хуралын чыылдырар дээш, ГФР-ни болгаш ГДР-ни КНО-га база ооң тускайжыткан албан черлеринге хүлээп алыры дээш идепкейлиг хөделирынче Бонннуң чурттакчыларын кыйгырып тур деп, «хамааты инициативаның» медеглелинде чугаалаан.

Комитеттиң составында политиктиг янзы-бүрү утланыышкыннарның төлээлекчилери: социал-демократтар, коммунистер, профэвилелдерниң кежигүннери кирген. ХДЭ-ниң болгаш ол партияның «Юнге унион» дээр аныяктар организациязының чүвени боттуу-биле утаазылап турар төлээлекчилери комитеттиң составында база кирген. Ол төлээлекчилер керээни деткип турар.

Индий-Кыдаттың фронтуларында

ХАНОЙ. (СЭТА). Парлалганың хосталга агентилелиниң дыңнатканы-биле алырга, бо чылдың февральда Куангда можуга хосталганың Улусчу чепсектиг күштери дайзынның 1.400 ажыг солдадын чыскаалдан үндүрген, 17 вертолётту дүжүр аткан, 41 шериг машиназын чок кылган, окчемзек шыгжаан складты буза тевискен.

Март 4, 5 болгаш 6-да Ратьял можуда Гокуа уездиге армияның дайынчылары сайгон чалча армияның 120 солдадын өлүрген болгаш балыглаан, 1 вертолётту дүжүр аткан. Февраль 19, 21 болгаш 23-те Камау можуга тулчуушкуннар уезинде мурнуу-вьетнам патриоттар дайзынның 140 ажыг солдат, офицерин чок кылган.

Боловен штаттың девискээринге Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының дайынчылары март 6-да америк самолётту дүжүр аткан. Мынчангаш 1964 чылдың май 17-ден бээр Лаостуң агаарынга дүжүр аткан америк самолёттарның болгаш вертолёттарның ниити саны 2.309 болган.

Мурнуу Вьетнам. Бьенхоага туттурган патриотту сайгончу чалча шеригниң солдаттарының араатанзыг ёзу-биле эмыылап турары.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Агрессорну деткип турар

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Чиңгине секретарының Чоокку Чөөн чүкте тускай төлээлекчизи Г. Ярринг сөөлгү үеде Египет Араб Республиказының болгаш Израильдиң төлээлекчилери-биле ужурашкан. Тодараттынганы-биле алырга, Тель-Авив Яррингиниң төлээ хүлээлгезин катап эгелээринге биеэги хевээр моондактап, Чоокку Чөөн чүктүң чөрүлдээзин политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээрин чедип алырынга кандыг-даа янзы-биле удурлап турар.

Парлалганың дыңнадыгларын ёзугаар алырга, сөөлгү ужуражышкынга израиль төлээлекчи эрткен чылдың февраль меморандумунга ойталаарын Ярригидеп калчаалы-биле негеп турган. Ол меморандумга Ярринг эжелеткен араб девискээрлерден үнүп чорууру 1967 чылдың ноябрь 22-де Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң резолюциязынга дүүштүр Израильдиң хүлээнирин негээн. КНО-нуң Кол Ассамблеязының сөөлгү сессиязынга хүлээп алган резолюциязын Яррингиниң удуртулга боолдурбазын ооң төлээ хүлээлгезин катап эгелээриниң негелдези кылдыр Тель-Авивтиң төлээлекчизи база тургускан. 1971 чылдың февраль 8-те Яррингиниң тайбың инициативазынга түңнелдиг харыны бээринче ол резолюцияны Израильди кыйгырганы билдингир болгай.

Тель-Авивтиң ындыг туружун Чоокку Чөөн чүкте тайбың таарыштыр шиитпирлээшкиниң ээш сес кырынга туржуп турар Вашингтоннуң деткимчезин херек кырынга ажыглап турарынче КНО-нуң бөлүктери кичээнгейни угландырган.

Күрүне секретарының Чоокку Чөөн чүк болгаш Мурнуу Азия херектериниң талазы-биле дузалакчызы Дж. Сиско АКШ-та Еврей дугайында ном үндүрер черлерниң редакторларынга сургаалдаан. Ам бажынга организастааны ында билдине берген. Сургаалда үезинде ооң дыңнатканы болза сөөлгү үеде Вашингтон Израильге шериг болгаш экономиктиг дузаламчыны дыка көвүдеткен.

Культура харылзааалары

РИМ. (СЭТА). «Италия—ССРЭ» ниитилелдиң Рим салбыры Совет Эвилелиниң улустарының амыдыралының болгаш культуразының дугайында фильмнерни калбаа-биле көргүзеринге киноклекторияны ажыткан. Россия Федерациязының, Украинаның, Молдавияның болгаш эвилелдешкен өске-даа республикаларның студияларынга чогаадып кылган чечен чогаал болгаш документалдыг киноленталарны көргүзериниң кинолекторияның программазында кирген.

Совет Эвилелиниң янзы-бүрү районнарының хөй талалыг амыдыралының дугайында, ССРЭ-де чурттап турар улуг болгаш биче улустарның культурлуг чедиишкиннериниң дугайында делгелгелерни болгаш фотоделгиирлерни «Италия—ССРЭ» ниитилелдиң бажыңнарында база көргүзүп турар.

«Италия—ССРЭ» ниитилелдиң Рим салбырының инициативазының дугайында ооң секретары Габриэле Банкеро СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга мынча дээн:

Бир муң хире активчилерлиг бистиң салбырывыс ССРЭ-ниң бүгү адырларда улуг чедиишкиннерин Италияның дайысылалының калбак бөлүктеринге таныштырар талазы-биле ажылга эң идепкейлиг киржир дугайында шиитпирни хүлээп алган. Маңаа совет аалчылар — эртемденнер, төөгүчүлер, чогаалчылар база илеткелдер кылыр. Бо бүгү хемчеглерни ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга тураскааткан.

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга алдар кылдыр чорудуп турар хемчеглер итали болгаш совет улустарның аразында найыралчы харылзааларны улам ыңай быжыглаар.

Ажыл-агый чылының түңнелдери

ДЕЛИ. (СЭТА). Март 31-де доостур 1971—72 саң-хөө чылында Индияның экономиказында улуг чедиишкиннер чедип алдынган. Чурттуң национал орулгазы дөрт хуу өскен. Үлетпүр продукциязын бүдүрүп үндүрери 3,5 хуу, а кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң хемчээли 4,8 хуу көвүдээн. Бо саннарны Индияның төп парламентизиниң ында ажыттынган сессиязынга кирген экономика талазы-биле тайылбырда айыткан. Чурт берге байдалдарда бо түңнелдерни чедип алган, ынчаарда он миллион бенгалия дескеннерни карактаар, Пакистан-биле чепсектиг мөзилдежиишкинни чурттап эртер, а ол ышкаш соңгу болгаш мурнуу кедээ ажыл-агый районнарынга болган чайгаар халаптарга таварышкан деп, тайылбырда демдеглээн.

Чуртта тараа культураларының эки дүжүдүн ажаап алган, ол чорук 1971 чылдың төнчүзүнге чедир 7,9 миллион тонна тарааны белеткээр арганы берген. Үлетпүр бүдүрүлгениң өзүлдези колдуунда металлургия, машина тудуушкуну, энергетика, а ол ышкаш ыяш ажылдап кылыр болгаш аъш-чем үлетпүрү ышкаш ындыг кол адырларны улам хөгжүдериниң күзели-биле хандыртынган.

Тайылбырда моон-биле кады демдеглээни болза, бот хандырылганы чедип алырының, ажыл чокталыр болгаш түреңги чорукту узуткаарының, планныг экономикага үндезилээш улам ыңайгы ажыл-агый өзүлдезин хандырарының сорулгалары чурттуң мурнунга биеэги хевээр чидии-биле тургустунуп турар.

АМАНГЕЛЬДЫНЫҢ КҮЗЕЛИ КАЙГАМЧЫК БОТТАНГАН

Аркалыкта Амангельды Иманов биле Алибий Джангильдин аттыг төөгү-революция музейиниң делгиирлерин, эдилел-херекселдерин чыып, ажылдап кылып турган чурукчуларга Тургай кедээзиниң революция мурнундагы байдалын көргүзери чугула апарган. Шаандакы Тургайның амыдыралын көргүскен чураан болгаш тырттырган чуруктар кадагалаттынып артпаан, ынчан фотография турбаан болгаш олар барык-ла чок болган.

— Ол дугайында өлдепсинген-даа херээ чок,— деп, Амангельды Имановтуң отрядынга тулчуп турган сезен харлыг Дусенбай Уржанов чугаалааш,— Чурук билир хамаанчок, биске бижик билир кижи безин чок турган — дээн.

Ынчангаш чурукчулар Казахстанга революция мурнунда ийи-чаңгыс үнүп турган география талазы-биле шоолуг эвес бижиглелдерни сайгарып көөр ужурга таварышкан. Чижээ, 60 чылдар мурнунда Оренбургка парлаан «Тургайның дугайында демдеглелдер» архивте артып калган. Ында чамдык чуруктар, а кол чүве статистиканың таблицазы бар болган.

Чүс муң хире чурттакчылардан можунуң кара чаңгыс хоорайы Тургайга 1500 хире кижи чурттап турган. Бүдүн можуга чаңгыс класстыг дөрт, ийи класстыг бир база дөрт класстыг бир школаларга 566 өөреникчи турган. Олар колдуунда-ла байларның ажы-төлү. Ынчангы чүс муң чурттакчылыг бо оранга чаңгыс эмнелге, чүгле үш фельдшер турган. Культура албан черлери деп чүү-даа турбаан. Можунуң экономиктиг байдалын ынчаар тодараткан: үлетпүр бүдүрүлге чок, телеграф чок, оруктар чок, тараа тарывас, чүгле көшкүн мал ажылдыг деп каан.

Революцияның хоочун солдады элээн бодангаш, уттундурбас хүннерни сактып келген.

...Дайынчы бир муң тос чүс он сес чылдың чазыны. Бистиң партизан отрядывыстың элээн каш чүс аъттыг дайынчылары даг ужу оргулаашка изиг хүнде бичии дыштанган. Олар аъттарының эзерлеринге хажыптыр чыткылап, олургулап алгылааннар. Бистиң аравыска дайынчы командирнивис Амангельды база чораан. Ол хайнышкынныг кедүрлүүшкүн-биле чугаалап, барык-ла сөс бүрүзү-биле бисти сорук кириип турган: «Тулчуушкуннуң чылдары эртер. Ол революцияның тиилелгези-биле доостур. Тургайның делгемнеринге аас-кежиктиг кижилер — акы-дуңмалышкылар чурттай бээр. Ховулар чаартынып, чечектелип база салталыр, кайгамчык чараш хоорайлар тургустунар. Бир эвес бистер, аъттыг дайынчылар, бистиң ажы-төлүвүс, оларның ажы-төлү Лениниң оруу-биле хажык чокка чоруур болзувусса, ол бүгү боттаныр ужурлуг».

Ынчаарга бистер ол орук-биле чоруп келген бис. Моон соңгаар-даа ол оруктап чоруур бис. Долгандыр көрүңер даан, Амангельдының күзел бодалының боттанганы ол-дур деп, Дусенбай чугаалаан.

Хоочун ол кижиниң сүмези-биле баштай 60 чылдар мурнунда бижиттинген демдеглелди Казак энциклопедиязында Тургай областың дугайынга холбаштырган чүүл-биле деңнештирип көрген. Тургайның 250 муң чурттакчыларының дөртен ажыг хире хуузу хоорайжылар. 55 муң өөреникчилиг 260 школа бар. Эмнелгелерде 500 эмчи ажылдап турар. Кежээ 160 клубтуң, 120 библиотеканың оттары сылдыстандыр чырый бээр. Шаанда дээди болгаш ортумак эртемниң дугайында чугаа безин турбаан оранда ам 10 муң ажыг тускай эртемниглер ажылдап турар.

...Тургайның черинге акы-дуңмалышкы аас-кежиктиг кижилерниң дугайында күзел кайгамчык чаагайы-биле боттанган. Улустарның акы-дуңма дузалачызы революцияның чылдарында-ла аңаа онза тодаргайы-биле илереп келген М. Н. Тухачевскийниң маадырлыг бешки армиязының дайынчылары Колчактың ак дээрбечилеринден болгаш түс черниң басмачилеринден ону костаан. Чаа колхозчу амыдыралды тургузар талазы-биле тургайжыларга Ленинградтың болгаш Уралдың ажылчыннары чээрби беш муңчулар дузалаан. Тургай ховуларын кежилдир салган Акмолинск — Карталының демир-орууннуң тудуу беш чылдарның төөгүзүнде Бүгү-эвилелдиң баштайгы комсомолчу шалыпчы тудугларының санынга кирген. Бүгү үелерниң дургузунда, бүгү чүүлдерни чүгле акы-дуңма улустарның найыралының ачызында, оларның эгээртинмес дузаламчызы-биле тургай кайгамчык чаагайы-биле чечектелген.

Кижиниң күжү-биле ховуларны чаартырының дугайында күзел база-ла боттанган. Ам ооң ховуларында күзүн тараа далай — дег чайгып турар. Төрээн чуртка миллион ажыг тонна тарааны чылында дужаап турар. Мал ажылы база байлагшып сайзыраан. Хову шөлдерни камгалаары-биле арга ыяш тарып олуртурунуң куржаглары чүс-чүс километрле чаптылган.

Амангельдының аъттыг дайынчыларының ажы-төлү база уругларының уруглары-биле кады кур черлерни шиңгээдип алыр дээш бүгү-ле эвилелдешкен республикалардан он-он муң оолдар, кыстар келген. Аңаа тураскаал кылдыр кур черлерде тараа болгаш эът заводтарын «Москва», «Киев», «Ростов», «Алма-Ата», «Ярославск» «Калининск», «Львовск», «Курск», «Ангарск», «Братск» деп адагылаан.

Амангельдының аъттыг дайынчыларының оолдары болгаш ажы-төлүнүң уруглары ховуларны чаартып, ооң-биле кады боттары болбаазырап турар. Аккуль деп аалдың оглу Аксаган Конгабаев ортумак школаны доосааш, адазының кадарып турганы кодан хойну хүлээп алган, хураган доруктурар болгаш дүк кыргып алыр талазы-биле областа он чыл улаштыр эң бедик көргүзүгнү чедип ап келген. Аккульда болгаш Кожазы совхозта ооң өөреникчилериниң саны ам чүс ажып турар. Боду Семипалатинскиниң зооветеринария институдунуң бот-өөредилгелиг салбырынга өөренмишаан, ону доозуп турар. Ферманың зоотехниги апарган. Коммунист Конгабаев — республиканың Дээди Советиниң депутаты, партия обкомунуң кежигүнү, Ленин болгаш Күш-ажылдың Кызыл туг орденнери-биле шаңнаткан.

Хойжунуң оглу комсомолчу Жүрсун Жаксанбаев республиканың күрүнениң дээди органында бүдүлүг черни хоочун кижилер-биле кады ээлеп турар. Школаны доосааш, ол бокситтиг руданы ажылдап кирген. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, алдарлыг дагжы М. П. Демченконуң ажылының дуржулгазын ол өөренип алган. Ам ол комсомолчу шимчеп чоруур экскаваторну бүзүрелдиг башкарып, бодунуң башкызы-биле чаржып турар.

Акы-дуңма улустарның дузаламчызы-биле Тургайның үлетпүрү база аажок сайзырап, нептерээн. Ам чурттуң чамдык заводтары Аргалыктың боксидин ап турар. Бо черниң отка өртенмес дойдовураан совет металлургтар, акы-дуңма социалистиг чурттарның төлээлекчилери бедик-биле үнелеп турар. Шаанда орук-чирик чок турган оранда ам демир-оруктуң алды чүс километр хире кац оруу шөйлүп чоруткан. Асфальтылаан чазаглыг 700 километр хире оруктарны кылган. Оруктар чыл бүрүде чүс ажыг километрге узап турар.

Ынчаарга Бүгү-эвилелдиң комсомолчу тудуузунуң хоорайы Аргалыкты ап көрээли. 1956 чылда ооң фундаментизинге баштайгы дашты Риганың комсомолунуң төлээлекчилери салган. Бөгүн ол хоорайның чамдык районнарын, заводтарын, школаларын эвилелдешкен бүгү республикаларның комсомолунуң муң-муң төлээлекчилери тудуп турар. Кур черниң ховуларының аң дээре механизатору Белоруссиядан келген кыс Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Нина Буриленоктуң, латыш тудугжу Юрис Пурвиныштың болгаш Совет Эвилелиниң улустарының өске-даа төлээлекчилериниң үлегер-чижээн олар ап турар.

...ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылында Аркалыкка төөгү-революцияның чаа музейи ажыттынар. Аңаа келген кижилер ооң делгиирлеринден революция мурнундагы үени көргүскен чүүлдер-биле бөгүнгү Тургайның херек кырында байдалын деңнештирип көргеш, ол бүгү болза Амангельдының күзелиниң херек кырында кайгамчык чаагайы-биле боттанганы ол-дур дээрзин билип алырлар.

Л. КОПЕЛЕВ.

СЭТА-ның корреспондентизи.

Суур чаагайжыыр

Тева-Хая суурга хөй-нийти организацияларының ажылы сөөлгү үеде элээн идепкейжээн. Арагачыларны чүге хемчег албайн турарыл? Эш хуузунуң суду кайыл? Херээженнер чөвүлели, улусчу дружинаның ажылы чоп сурагыл? Мындыг янзылыг чеме чугаалар амгы үеде дыңналбас апарган.

«Тыва» совхозта парткем, оң бюрозу, Теве-Хая кожээ Советтиң күүскому чамдык хемчеглерни ап чорутканының түңнелинде хөй-нийти организацияларының ажылы ынчаар идепкейжээн. Суурда херээженнер чөвүлели, эш-хуузунуң суду, комсомол комитеди план ёзугаар ажылдап турар. Суурнуң кудумчу кварталдарының аайы-биле чурттакчы чоннарның хуралдарын эрттирип, 8 агитквартираны тургускан. Олар масса-политиктиг ажылдарның төвү апарган. Бо хүннерде кудумчулар аайы-биле концерттерни организастаарынга чоннуң идепкейи бедээн. Бо ажылды Гагарин кудумчузунуң чурттакчылары баштай эгелээн.

Суурнуң чурттакчылары кудумчулар аайы-биле социалистиг чарыштыг. Культурлуг амыдырал-чуртталга, санитарлыг байдалды экижидер дээш ажыл калбарган.

Бо чылын суурну чаагайжыдар, 1004 дөс ыяшты тарып, түс-түс албан-организация черлериниң, чурттакчы бажыңнарының хериммерин септээр, чуунду, бок төгер оңгарларны тургузар сорулга салдынган. Кожээ Советтиң чону бүгү планныг онаалгаларны ноябрь айга чедир күүседирин хүлээнген. Суур чөөгүнда суггаттыг черни ажыглаары-биле 2,5 км черге кажааны тудар. Суур Совединиң депутаттары бо ажылдарже чонну мобилизастаары-биле ужуражылгаларны моон-даа соңгаар кылыр, боттарының отчёттарын бээр.

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл болур оюн төлептиг утпуурубиле Тева-Хая кожээ Совет кожазында Баян-Тала кожээ Советти социалистиг чарышка кыйгырган. Тевехаяжыларның мурнунда сорулгаларны чоокта чаа кожээ Советтиң сессиязынга чугаалашкан.

Ч. ОНДАР.

КӨЖЕР КИНО

Бай-Тайга районнуң кинофикация черинин көжүп чоруур кинозунуң механиги О. Хаваа план-график ёзугаар кадарчыларның кыштагларынга, фермаларга киноларны доктаамал үндүрүп, планын ажыр күүседип келген. Эрткен чылын кино үндүрүлгезиниң, акша чыылдазының болгаш көрүкчүлер хаара тударының планнарын 176 хуу күүсеткен, районда көжүп чоруур киноларның механиктериниң аразында социалистиг чарыштың тиилекчизи болган.

О. Хаваа үр үеде кино үндүрүп, ажылчы чоннарның билиин, культуразын бедидеринге бараан болуп келген, дуржулгалыг механик. Барган-на черинге чарлалдарны азып, киноларны үндүрүп эгелээриниң мурнунда дорчу тайылбырларны кылып чоруур. Ынчангаш көрүкчүлерниң кинога келир идепкейин бедиткен. Сүт-бараан фермаларының ажылдакчылары, кадарчылар механиктиң ажылын үнелеп мактаарлар. Оон күш-ажылын СЭКП райкому, райкүүскем каш катап демдеглеп келген.

Районнуң кинофикация черинин «Мурнакчы» колхозта, «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырында көжүп чоруур киноларының механиктери база багай эвес ажылдап турарлар. Колхозтуң болгаш салбырның баштаар черлери киномеханиктерни транспорт-биле доктаамал хандырып, кадарчылар, фермаларже үнүүшкүннерин үзүктелдирбейн келген. Кинофикация чери кожер киноларны чуруктар-биле өй-шаанда хандырып, чаа киноларны чорудуп турар.

Колхозтарның, совхозтуң салбырларының хойжу бригадаларының коданнарында мал оолдаашкыны массалыг апарган, кадарчыларда, сакманчыктерде бичии-даа чай чок. Көжүп чоруур киноларның механиктери ажыл-ишчилерге чаа солун киноларны үндүрүп бериш, планның даалгаларын күүседип турарлар.

Келээ ажыл-агыйның чугула кампанияларын — часкы хову ажылы удавас эгелээр, оон-биле улаштыр кыргылда, чайлаглаашкын, мал чеминиң белеткели, дужут ажаалдалы уламчылаар, киномеханиктерниң ажылы улгадыр. Көжүп чоруур киноларның механиктери О. Хаваа, К. Күдерек, Х. Сарыг-оол, С. Октаа олар кампаниялар үезинде бригадалар, кадарчылар, фермалар кезип чаныкканнар. Оларны ажыл-ишчилер эвилең-ээлдек хүлээп алгаш, хүндүлээр, мактаар.

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга холбашкан киноларны ажылчыларга көргүзеринче механиктер кол кичээнгейни угландырган. СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизи, кинофикация чери көжүп чоруур киноларның план-графиинин ажылдап кылып каан, механиктер ол ёзугаар хойжу бригадаларның коданнарын безип, киноларны үндүрүп турарлар.

И. СЕДИП-ООЛ.

МОСКВА. Белоруссияның болгаш Молдавияның чурукчуларының уран чурулга, графика, скульптура, каасталгашимелде уран чүүлүнүң талазы-биле чураан чуруктарының делгелгези Төп делгелге залында ажыттынган. Ону ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга тураскааткан.

ЧУРУКТА: белорус чурукчуларның чураан чуруктарын келген кижилер көрүп турлар.

В. ЧЕРЕДИНЦЕВТИҢ фотозу

(СЭТА-ның фотохроиказы).

КИЖИ МАГАДАП ХАНМАС-ТЫР

Сочиге чылдың кандыг-даа үезинде баарга оон каас, чараш бойдузу кижиге уттундурбас болуп артып калыр. Курорт, санаторийлериниң хевирин совет тудугнуң тергиин талантылыг архитекторларының уран-мергежил-биле болдап кылганын кижи магадап ханмас.

Кара далай маңнык-хорагай дег чараш. Сочиниң кадыкшылга черлеринде туткан оран-сава чоннуң дыштанылгазынга ачы-дузазын берип турар. Сочиге агаарның температуразы чылда ортумаа-биле он дөрт градус чылыг. Агаарның шыгы 80—90 хуу чедип турар. Хүн херелиниң үргүлчүлээри чылда 2300 шак хире. Далайга эштириниң сезону май айдан эгелээш, октябрьның төнчүзүнге чедер.

ТӨӨГҮЗҮНҮҢ АРЫННАРЫНДАН

Октябрь революциязынга чедир Сочи кандыг турганын сонуурган төөгүже хая көрнүптерге мындыг: Амгы Сочиниң курорт, санаторийлер төптеринге шаанда черкестерниң убыхтар дээр аймааның Сшатче деп аттыг бичии сууржугажы турган. Сшатче дээрге черкестеп Сочи дээн. Ол ат-биле соолунде уезд хоорайжыгажын Сочи деп адаан берген. Сочи 1898 чылда үнделеттинген. Хоорайның чурттакчы чонунуң саны ковчут оожум өзүп турган. Чүге дээрге, шык, тулааланчак бүдүжүүден малярия аарыгның хулчуктери халдавырны халаптыы-биле нептередип турганындан чурттакчылар бедүк-болүү-биле өскээр дезип, көжүп тургулаан. Сөөлзүредир хоорайның чурттакчылары малярия тарадыр хулчуктерниг тулааларны кургадыры билек. Кавказтың байлары Сочиниң эң эки черлерин өнчүзүрек хөреңгитеннерге садыпкан. 1902 чылда чылыг, каас-чараш бойдустуг Кара далайга шымдылаан ак-хаанның дужуметтери болгаш хөреңгитеннер Сочиге чайлаг, турлагларны кылдырып эгелээн. Оон соон дарый эжелекчи Зеланнов болгаш доктор Подгурский олар акционерлиг ниитилел организастааш, Мацест хемниң сураглыг изиг аржаанын 75 чыл хуусаалыг хөлезилеп алган. Эрги Мацестиге баштайгы эмнелир бажыңны туткан. Октябрь революциязынга чедир Сочи чыдып калган түреңги хоорайжыгаш турган.

ЧААРТЫНГАН СОЧИ

1919 чылдың чазынында В. И. Ленин «Бүгү-ле курунеажык-дузалыг аржаан эмниг черлерни ажыглаар дугайында» декретке ат салган. Бир чыл болганда Кубань-Кара далайның ревкому бүгү курорттуг, малгаш эмниг хөлдерни, изиг аржааннарны болгаш ниити санаторий, курорт кылып болгу дег черлерни чиезелээр тускай комиссияны тургускан. Удаваанда Сочиге курорттар тудутлары эгелээн. Ону Төп Күүсекчи Комитетке болгаш Улус Комиссарадының Чөвүлелинге төлээлеткен тускай эртелел удуртуп эгелээн. Сочиниң курорт, санаторийлериниң тудуунче чурттуң тергиин дээн архитекторларын хаара туткан. Тудугларның чарыгдалынга Советтер чурту бүдүн чартык миллиард рубль үндүрген.

Совет эрге-чагырга баштайгы чылдарда безин В. И. Лениниң удуртулгазы-биле ажылчы чоннарның кадыкшылы дээш ол хире сагыш салып турган. Ол үеден эгелээш Сочи чаартынган. Тудуглар ажыглалга кирген. Курорт, санаторийлер чонга бараан болуп эгелээн. Ванналыг корпустар, театрлар, парктар, ресторяннар чонга кадыкшылдың кежиин өргүп, сүт демчыдылгалары кылдынып эгелээн.

Бистиң чуртувусче фашистиг Германияның оор бүлүзү халдааны-биле Сочиге курорт, санаторийлер тудуушкунун соксадыпкан. Сочиниң курорт, санаторийлериниң бүгү корпустары Совет Армияның эң улуг госпитальдары болуп хуула берген. Балыгланган 500 муң ажыг дайынчылар, офицерлер Сочиге эттингеш катап фронтуже туруп киргилээн.

Сочиниң госпитальдарынга эттингеш, фашизмниң илдениине чедир согушканнар ам эмнедип турган госпиталынга кээп дыштанып, санаторий дептерлеринге төөгүлүг сактыышкыннарын бижээнин кижи оон көөр.

Дайын сөөлүнде Сочиниң курорт, санаторийлерин эде тудуп тургузарын эгелээн. Оон тудуунга сөөлгү чеди чылда 250 миллион акшаны чарыгдаан. Сочиге Адлер, Лазарев районнарын каттыштырган. Оларның девискээрлеринде амгы үениң бүрүн таарымчалыг курорт, санаторийлерни туткулаан. 1969 чылдың медээзи-биле алырга безин улуг Сочиде 52 санаторий, 6 курорт поликлиниказы, 17 дыштанылга бажыңы, 9 туристер станциязы, 12 автопансионат болгаш кемпингжилер, 42 пионер лагерьлери, 12 гостиница бар. Бо хүннерде оларның саны элээн өскен.

Курорттарда өкпе болгаш сөөк туберкулёзундан аараанарны, чүрек, кеш, нерв болгаш ижин-шөйүндү аарыгларындан хоочураннарны бедик мергежилдиг эмчилер, профессорлар чедиишкиннигэмнеп турар. Физиотерапевтиг аргалар, хүннүң херели, далайга эштиишкин, бактерияга удур эмнээр чаа аргадыышкын элбээн. Сочиниң курорт санаторийлеринде чоннуң кадыкшылга бараан болуп турар чүтле эмчилер безин 3000 ажыг.

Сочиниң кадыкшылга черлеринге чылда 3 миллион ажыг кижи эмнедип, экирип чорup турар.

СОЧИЖЕ ЧЕР, АГААР, ДАЛАЙ-БИЛЕ

Сочи демир-оруу бүгү эвилелдешкен республикалар болгаш чурттуң улуг хоорайлары-биле тудуушкан. Совет архитектор А. Н. Дутквиниң телевилелин ёзугаар кылган чаа вокзал бар. Сочиниң далай оруунун оон-даа улуг чарашкылыр. Далай корабльдери «Адмирал Нахимов», «Тарас Шевченко», «Иван Франко», «Россия», «Украина», «Грузия», «Абхазия» болгаш өске кайгамчык корабльдерни оон көөр.

Хоорайның мурнуу-чөөн чүгүнде Адлер суурда Мзымта деп дат хемниң эдеенде аэропорт бар. Ол Совет Эвилелинде агаар оруунуң улуг бөлдири. Аэровокзалдың бажыңында бүгү чүве пассажирлерниң негелдезинге дүүшкен. Адлер аэропортундан янзы-бүрү угланыышкынарже вертолёттар агаарның кандыг-даа үезинде Кавказ дагларын ажыр, Кара далайны эргип ужудуп турар. Ол аэропорттан автобус, такси аалчыларны боттары чалап турар болгаш кайгамчык эки автомобиль оруктарлыг.

Новороссийскиден Сухумиге чедир далай эриниң оруун 1891—1892 чылдарда кылган.

Октябрь революциязынга чедир Сочиже баар арганы чангыс ол орук хандырып келген. Совет эрге-чагырганың чылдарында ону чаартып каан.

СОЧИГЕ ЧЕДИП КЕЛЗИҢЗЕ

Сочиде гостиница саны Москва, Ленинград хоорайлардан дудак чок. «Ленинград» гостиниказы чараш талазы-биле онзаланып кестүр. Ону 1966 чылда туткан. Хары угда 830 кижини хүлээп алыр. «Кубань», «Молодежный» болгаш «Восход» деп гостиницалар онзагай хевирлиг. «Приморская», «Южная», «Черноморская», «Бирюса», «Хоста», «Чайка» деп гостиницаларны туткулаан.

ДЫШТАНЫП КЕЛГЕН АЛЧЫЛАРГА СОЧИНИҢ ХАЙЫРАЗЫ

Сочиниң курорт, санаторийлеринге делегейниң бүгү чурттарындан туристер, дыштанынкчылар аалдап келир. Ону бүгү-эвилелдиң «Интурист» деп ниитилели башкарып турар. Ында «Интуристиң» девискээринде он каът «Камелия» деп гостиница даштыкы аалчыларның эргезинде. 19 каът «Жемчужина» деп гостиницаны Верещагинка хемниң аксынга тудар. Аңаа 2100 кижиниң хары угда хүлээп алыр. Суу Кара далайдан келир изиг эштир бассейн турар. Ийиги, үшкү каъттарының аразынга 3000 ажыг кижи хары угда чемненир ресторан дерииттинип турар. Агур хемниң шынаазында бүгү чурттарның аныяктарының «Спутник» деп дыштанылга лагериниң даштыкы аалчыларга бараалгаткан. «Спутник» лагерь чылдың бүгү үелеринде ажылдаар, бүгү диптерниң аныяктары аңаа дыштанып. Оон бир салбыры чайын Лазарев районга ажылдап чайлаар. Ынчангаш Сочи чүгле Совет Эвилелиниң улустарының эмнениң, дыштаныр чери эвес, бүгү делегейниң улустарының интернационалчы эптешкил каттыштырылгазының төвү.

ЭРТЕМ БОЛГАШ КАДЫКШЫЛ

Сочиге эмнениp, дыштанып турган кижи кадыкшылга базаларын база билип алыксай бээр болду. Мээң ол сонуургалымны экскурсия үезинде экскурсоводтар кузелдиг-биле тайылбырлаан берген. Курорт санаторийлериниң эртем удуртулгазын курортологияның эртем институду башкарып турар. Институт Сочиниң суун үзүк чок шинчилеп, ону кадыкшылга ажыглаар дээш парлың ажылдарны кылган. Ол ажылда эмчилер, микрологтар, физиологтар, физиктер, химиктер, технологтар амгы үениң медицина эртемиинин чаа сайзырангай аппаратуралары-биле чепсеглеңген ажылдап турарын «Париж коммуназы» санаторийниң кол эмчизи доктор Гриченичевиниң лекциязындан билген бис. Олар шинчилел ажылдарын академик И. П. Павловтуң физиологтуг өөредиинге үндезилеп турар.

Институт туруп келген үелиниң дургузунда оон 14 ажылдакчылары медицина эртемнериниң доктору атты алган, 40 кижи кандидат диссертациязын камгалаан, 300 ажыг эртем ажылдары парлаттынып үнген, 40 ажыг чыындыларны парлаан.

МАЦЕСТА ВАННАЛАРЫ

Сочиге эмнедип, дыштанып турган болганымда сураглыг Мацеста ванналарының дугайында чугаалавас арга чок. Мацестаның минералдыг изиг аржааны «Париж коммуназы» санаторийден 8 километр черде. Мацеста хемниң ногаан үнүштерлиг шынаазында болду. 5 дугаарлыг корпуска хүнде 50 ажыг кижи ваннага кирер аргалыг. Мацеста ваннаазынга кирген соонда кижиниң чиик, сергек болу бээри экертинер. Мацестаның аржаан суглуг корпустарын «Сочиниң чүрээ» деп адаан турар. Ында 300 ванна, 100 камералыг аппаратуралар бар. 1968 чылда ол ванналарга дөрт миллион ажыг процедураларны чарыгдаан. Аңызы-биле деңнээрге 1913 чылда бир муң процедураны чарыгдап турган. Мацеста ванналарынга келгеннерге 34 эмчи, 100 сестра, 300 ажыг ванна ажылдакчылары, санитаркалар бараан болган. Мацестаның ванналарының чанында Сочиниң эртем шинчилел институдунуң курортология болгаш физиотерапиязының эмнелге салбыры бар. Сочиниң ол кадыкшылга аржаанынга бистиң Тывадан чылдың кайы-даа үелеринде элээн эвес кижилер барып эмнедип турар чорду. 1972 чылдың январь айда безин аңаа бистиң республикадан үш кижи эмнедип турдувус. Барыын-Хемчиктен эштер Болдуп, Кызылдан инженер Зильберман болгаш мен. Улуг делгем Совет чурттуң эң эки аржаан суглугларының бирээзи Мацестага Тыва АССР-ден моон соңгаар-даа барып эмнедип, дыштаныр эш-өөрлер оон долу кадыкшылды чедип алыры чугаажок.

В. САГАН-ООЛ, ажылчын.

Кызылда агрохимлабораторияның коллективинде уран чүүл бөлгүму доктаамал ажылдап турар. Хөй эвес кижиден тургустунган бо коллективтиң кежигүннери ырлаарынга, танцылаарынга, шүлүк номчуурунга хандыкшылдыг. Ажылчы чоннарның культурлуг кижизидилгезиниң бир чугула хевири болуп турар бо ажылды агрохимлабораторияның начальниги Домна Гурьяновна Серикова болгаш комсомол организациязының секретары, техник-аналитик Надежда Гусева олар идепкейлиг удуртуп турар.

Чоокта чаа коллективке «А че бе, кыстар!» деп конкурсту эрттирген. Аңаа ында ажылдап турар аныяк кыстар киришкен. Конкурстуң киржикчи бүрүзү: «Мергежилиңерге чүге ынак силер?» деп айтырыгга харыылавышаан, чемишчидилгениң адын оон даштыкы хевиринден тодарадыр, анализ кылыр кугур кислотазының ээлдириини шын кылыр, Терээн чуртунуң дугайында шүлүк чугаалаар болгаш ырылар күүседикчилерин оларның үнүн дыңнап, тодарадыр ажылдарны болгаш өске-даа чүүлдерни күүсеткен. Маңаа агроном Полина Печенкина тиилекчи болган.

ЧУРУКТА: агрохимлабораторияның уран чүүл бөлгүмүнүң киржикчилериниң «Хөглүг ыры дугайында» деп инсценировканы күүседип турары.

В. ФУНТИКОВТУҢ фотозу.

Чунар-бажыңга таварылга

Ак-Довурак хоорайның чунар-бажыңының мырынай чанында чурттап турар мен. Ында суг саарар черлиг, үш ванналыг бүгү-ле таарымчалыг байдал бар болгу дег.

Чоокта чаа бир улуг-хүнде, дүште 12 шак үезинде, ваннага кирип алыр дээш билет садып алдым. Тон азар черге келгеш көөрүмге, шала кырын хөөлбек суг дуй алган, а ванна безин чугдунмаан болду. Чунар-бажың ажылчынын тыварын эрандаштым. Ынчалза-даа дүштей берген чадавас, азы столоваяда-даа олур ыйнаан деп база болдым. Манап олурар эвес ам канчаар. Шала чуур пөс тыа алгаш деңгэ хөөлбектелген сугну арылдырып, ваннаны кылаң тас кылдыр чуп алдым. Ам-на чунуп алыр дээш краннарны ажыткылаптым. Изиг, соок суг-даа ваннаже саарлып-ла кирди. Кезек болганда көөрүмге ванна дүвүн даттыг, үстүг суг шыва алы берген болду. Соок суг аксыр крандан даттыг суг дамылап туруп берген. Изиг суг тоне бээр чадавас деп бодааш үш таазы изиг суг-биле доддургаш, оларны соодуп эгеледим. Ынчап олурумда чунар шагым төнген. Арай боорда бичии саартынып, чунган хевир кирип алгаш, чанып келгеш, арыг суг чылдып, бажыңга чунуп алган-дыр мен ийин.

Бо чунар-бажыңга таарымчалыг байдал чогум кажан тургустунар ирги? «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чуртталга-коммунал эргелелиниң удуртукчулары маңаа харыыны бээр боор.

В. ТУШКОВ.

УЛААНУТТУ БОЛДУРБАЗЫ

Бичии уруглар бажыңынга, яслиге уруглар садынга, аннелгеге улаануттан аараан уруглар-биле харылзаалыг турганын илереткен дораан улаанутка удур тускай сывороткаиы азы оон кылган гамма-глобулинни сыкыртыр, ону улаануттан аарып эрткен улуг улустуң ханындан алыр. Ол сыворотакда тускай камгалал бүдүмелдер (антитела) бар, олар уругну улаануттан камгалаар. Камгалал бүдүмелдер уруг аарып турза тывылгаш, бүгү назынында артар.

Улаанутка удур сыкырткан уругларны 21 хонук иштинде кадык уруглар-биле харылзаштырып болбас, чүге дээрге олар бо үеде аарый берип, өске уругларже аарыгны чыпшырып болур.

Бир эвес уруг сыворотка азы гамма-глобулинни сыкырткан соонда аарый-даа берзе, аарыг чиик эртер. Аарыгның чажыт үези узамдыгып, чамдыкта 21 хонук чедер бээр. Суг думаа, чөдүл, карактың кызаа бээри көскү эвес, эдиниң изиш шоолуг улгатпас, чаактың шаралыг картынга шиишкилер үнмейн барып болур.

Шиишкилер дораан тыптып келгеш 1-2 хонукта читпес, чамдыкта шиишкилер шоолуг көзүлбес, ыйы-чаңгыс көстүр. Улаануттуң ындыг хевири безин өске уругларже халдап болур, ынчангаш аарыг уругларны аңгылаар.

Сывороткаиы сыкыртырга хора чок. Сывороткаиың ажыктыы чүден дизе организмниң удурланыр күжүн ниитизи-биле бедидер.

Сывороткаиы сыкыртыр хуусаазын шын санап алырга, аарыг тывылганындан каш хонук эрткенин илередир. Ону мынчаар кылыр: бир эвес өг-бүлеге бир уруг аарып, оон кежээге шиишкилер үнген дижик, оон угбалары, акылары база сөөлгү 3—4 хонукта оон-биле харылзаалыг турган өске бичии уругларже аарыг халдаан, аарыгның чажыт үези эгелээн деп саназа чогуур. Улаануттан аараан уругнуң кежээге шиишкилер үнүп келгенде, оон-биле харылзаалыг турган уругларга аарыгга удур сывороткаиы 2—3 хонуктан орай эвес хуусаада сыкыртыр.

Улаанут бичии уругларга эң айыылдыг болганы-биле совет кадык камгалал органнары, улаануттан аараан кижи-биле харылзаалыг турган уругларны, улаанутка удур 3 айдан 4 хар чедир албан тарыырын шиитпирлээн. Чартык чыл чеде берген уруглар улаануттан болдуунда аарывас, а 3 айлыг уруглар неги улаануттан аарып эрткен таварылгада шуут аарывас.

Неги улаануттан аарып эртпээн таварылгада чаш уруг төрүттүнген хүнүнден эгелеп аарып, харын-даа иезиниң иштинге безин аарый берип болур. Не кижи бо-күүрүнүң мурнунда чаа улаануттан аарып эрткенде чаш уругнуң кежи шиишкилер-биле шыптынган болуп, төрүттүнгеш-ле аарый оор.

Тарыышкындан аңгыда организмниң камгаланыр күжүн улгаттырар хемчеглерни чорудар. Ол хемчеглерге уругну төрүттүнген хүнүнден эгелеп дадыктырары, гимнастика кылыры, хүн чурумун шын сагыыры хамааржыр. Ындыг хемчеглер уругнуң шын өзүлдезинге дузалаар. Дадыккан, өзүлдези эки уруглар соокка чевпинер аарыглардан шоолуг аарывас. Ындыг уруглар халдаачырлыг аарыглардан аараны дүргең сегип, кижиниңиң хоозун таваржыр.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫНЫ.

Спортчу маргылдаалар

Кышкы спорт сезонун хаарынга тураскааткан спортчу маргылдаалар Самагалдай суурга болган.

Эр улустуң болгаш херээженнерниң 3,5 километрге хаакка чарыжы болган. Анаа Светлана Адыя (Самагалдай), эр улустан Байыр-оол Ак-оол («Чодурааа» колхоз) бирги черлерни алган.

Самагалдай биле Берт-Дагның хоккейжилери ужурашкан. Район товунуң командазы тиилелгени чедип алган.

А. ДЕМБРЕЛЬ.

Тес-Хем район.

телевидение

МАРТ 16-ДА

МОСКВАДАН

14.55—Миллионнарның ленинчи университеди. «Бүгү делегейниң ажылчын ангызы — амгы үениң революстуг күштериниң авангарды». Дамчыдылганы В. В. Загладин чорудар. 15.25—Т. Манн—«Будденброки». Телешиманың баштайгы үндүрүлгези. 1-ги кезээ. 16.50—Сөөлгү медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.00—«Бир-ле дугаар эстрадада». Телефильм. 18.05—Уругларга фильм. 18.40—Телемедээлер. 18.50—«Фторнуң тывылзы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 19.10—Телемедээлер. 19.25—Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

19.30—«Хөлегелер дал дүъште чиде бээр». Уран-чечек телефильм. 1-ги сериязы. «Кызыл Марал». 20.50—«Ыракта болгаш чоокта ЭКСПО». Документалдыг фильм. 21.40—Концерт. 23.00—«Үе». Информастыг программа. 23.30—00.30—Анатолий Островский — «Аас-кежиктиг хүн». Телешиманың баштайгы үндүрүлгези. Ленинградтан дамчыдылга.

агаар

Богүн республиканы бүргеп, агаар. Хар чаар. Барыын угланыышкынныг хаттың күжү секундада 7—11 метр чедер. Дагдыг районнарга 1—5, артканнарынга 5—10 градус соор.

Кызылга бүргээр, биче хар чаар. Барыын угланыышкынныг хаттың күжү секундада 5—10 метр чедер. 4—6 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

МАРТ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Пермьская обитель». (1-ги, 2-ги кезектери) 9.45, 14. 05, 17.20, 20.35 шактарда

«ВОСТОК»: «Кыска ужурашкан мен» 15, 18.40. «Чингачгук — Улуг чылан» 16.50, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Котовский» 15, «Улуг ыяакшыл» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Үш чоон кижи» 9.50, 13.30, «Антрацит» 11.40, 15.20, 17.10, 19, 20.50 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫНЫ: Киночыындызы 16.40, «Софья Грушко» 18.30, 20.30;

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Сагыштыг моортай» 11, «Туманныг дуне» 18.30, 20.30.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Россия империязының дужулгези болгаш база катап тургузулгазы». (1-ги, 2-ги кезектери) 18.20, 20.50 шактарда

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 17-13, культура килдизиниң 23-54, кожа ажылдыг килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче дыңнадаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00391.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үндүрүлүп турар

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. МАРТ 17 ПЯТНИЦА

№ 64 (8832).

Өртээ 2 көп.

ЧАРЫШТЫ ДЭЭШТИГ ОРГАНИЗАСТААР

Массаларның инициативазын болгаш чогаадыкчы идепкейин улам ындай сайзырадырынга, СЭКП-ниң XXIV съездиниң шиитпирлерин амыдыралга чедиишкинниг боттандырарынга, тоску беш чылдың планының сорулгаларын күүседиринге социалистиг чарыш канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг. Социалистиг чарышты органнзастаарын улам экижидер дугайында СЭКП ТК-ның доктаалының соонда бо чугула айтырыгже партия, профэвилел, ажыл-агый база өске-даа хөй-нииити органнарының кичээнгейи күштелген.

ССР Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга белеткелди калбартып турар амгы үеде күш-ажылчы чарышты чогум-на бүгү улустуу кылдыр калбартып, ону дээштиг, үре-түңнелдиг кылдыр органнзастаар талазы-биле хөй чүүлдерни кылып турар. Ооң түңнелинде аңаа киржип турарларның саны улам өзүп, ылаңгыя төөгүлүг улуг ол байырлалды төлептиг уткуур дээш патриоттуг шимчээшкин бистиң республикада база калбарган. Маңаа чижек кылдыр амгы үеде бисте социалистиг чарышта ниитизи-биле 56 муң ажыг кижи хаара туттунганын, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрү дээш шимчээшкинде 19 муң ажыг кижи киржип турарын чугаалаарга-ла четчир.

Социалистиг чарышты калбак нептереңдиг, үре-түңнелдиг органнзастаар талазы-биле ажылды «Көк-Тей» совхозта, Кызылдың № 1 АТБ-де, Ак-Довурактың «Тыва даг-дүгү» комбинатта, Чадаананың «Сельхозтехника» автобаазазында болгаш өске-даа хөй-хөй коллективтерде партия организацияларын багай эвес тургускан. Оларда бригадалар, цехтер болгаш тус-тус ажылчыннар аразында чарышты калбарткан. Ооң түңнелдерин айлап, кварталдап үндүрери чаңчыл апарган, чарыштың тиилекчилеринге хамаарыштыр материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкинин чоп ажыглап турар. Ол бүгү бүдүрүлгеге планын күүседиринге таарымчалыг салдарны чедирип турар. Чижээ, «Көк-Тей» совхоз биле № 1 АТБ-ниң коллективтери тоску беш чылдың бирги чылын бүдүрүлгечи бедик көргүзүглер-биле доозкаш, бо чылдың баштайгы айларында база-ла багай эвес ажылдап турар. № 1 АТБ-де Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Ю. Н. Зюзинниң бригадазы социалистиг чарышка бедик түңнелди чедип ап, 1972 чылдың бирги кварталының планын 25 хонук бурунгаар күүседипкен.

Бо хүннерде хоорайларның болгаш кодээниң ажыл-ишчилери төөгүлүг улуг байырлал — ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылын шалыпчы күш-ажыл-биле демдеглээр деп патриоттуг эгелээшкинни илергейлеп турар. Чижээ, «Кызыл тудуг» болгаш база 48-ки тудуг эргелелдеринде М. Д. Шиповаленко биле Е. С. Краснобаеваның бригадаларының тудугжуларының коллективтери бүгү улустуң социалистиг чарыжынга кириштинген, тоску беш чылдың ийиги чылының сорулгаларын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле бедиткен хүлээлгени алган. Бригадалар кайызы-даа күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидипшаан, чыл планын бирээзи декабрь 15-те, өскези 20-де күүседир деп алзааннар. Ол үнелиг эгелээшкинни СЭКП-ниң Кызыл хоорком унуң бюрозу чүүлдүг деп көрген болгаш ону хоорайның өске тудуг организацияларынга калбаа-биле чугаалажып көөрүн саналдаан.

Кызылда районнар аразының «Сельхозтехника» каттыжышкынының коллективи база-ла үнелиг эгелээшкинни кылган. Ол коллективтиң ажыл-ишчилери беш чыл планын 1975 чылдың июль 1-де доозарын шиитпирлээн. Продукция сайгарарын болгаш ачы-дуза чедирерин 1100 муң рубль кылдыр күүседирин немей көрүп турар. Өске-даа бедиткен хүлээлгелерин алган.

Ынчалза-даа социалистиг чарышты органнзастаарын улам экижидеринге хамаарыштыр СЭКП ТК-ның доктаалынга дүүштүр алыр болза, бисте бо талазы-биле четпестер ам-даа хөй. Ылаңгыя хөй-хөй партия, профэвилел органнары чарыштың утка-шынарынче ханылап кирбес, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, продукцияның чаа хевирлерин бүдүрүп шиңгээдип алырының, күш-ажылды эртемге үндезилеп органнзастаарының, сагылга-чурумну быжыглаарының сорулгаларын шиитпирлээринче чарлып турарларның кичээнгейин кошкак угландырып турарын ол доктаалда айыткан болгай. Ол чорук бисте чамдык бүдүрүлгелерде, тудуг, транспорт организацияларында болгаш ажыл-агый коллективтеринде ам-даа чайлаттынмаан. Чижээ, республиканың аъш-чем үлетпүрүнүң эргелелиниң чамдык бүдүрүлгелери: Кызылдың сүт комбинады, пиво заводу. Чадаананың саржаг заводу бо чылдың баштайгы айларында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планын күүсетпээн, оларның чамдыктарында бүдүрген продукцияның хемчээли эрткен чылдың деңнелинден кудулаан. Кызылдың хлеб заводу чоңга 40 тонна контидер кылыгларын чедир бербээн. Моон бир чылдагааны оларда партия, профэвилел организациялары чарышты ёзу барымдаалап органнзастап турары-биле тайылбырлаттынар.

Бо чугула ажыл-херекти органнзастап турарында кол четпес чүве болза, социалистиг чарыштың негелделерин ажылдап кылгаш, күүседир кижилерге ону чедирбес, оон күүселдезин органнзастаарынче сагыш салбазында боор турар. Ындыг четпестер «Тес-Хем», «Найырал» «Шекпээр», «Чыраа-Бажы» совхозтарда, Ак-Довурактың, Чадаананың АТБ-леринде ам-даа уламчылавышаан.

Чарыштың тиилекчилеринге хамаарыштыр материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкинин чоп ажыглаарынче чамдык партия организациялары кичээнгейни кошкадып турарының фактылары бар. Ылаңгыя ооң тиилекчилеринге тураскаадып, күш-ажылдың тугун көдүрер, оларны хүндүлел самбыразынга киирер, хүндүлел-мактал бижиктер-биле шаңнаар хемчеглерин «Тыва тудуг» трестиң тудуг организацияларында болгаш өске-даа чамдык коллективтерде багай боттандырып турар. Чижээ, 14-кү механизация эргелелинде социалистиг чарыштың тиилекчилеринге тураскааткан күш-ажылчы алдарның тугун эрткен чылдың III кварталдың түңнелдеринде көдүрген, а херек кырында аңаа ады киирген ажылчыннарның аттары эргижирээш мырыңай балалып калган болган. Ынчангаш партия организациялары айтырыгның бо талазынче база кичээнгейни күштелдирер ужурлуг.

ССРЭ-ниң тургустунганының бежен чылынга белеткел дугайында СЭКП ТК-ның доктаалында ол алдарлыг юбилейни СЭКП-ниң съездизиниң шиитпирлерин болгаш тоску беш чылдың ийиги чылының планныг сорулгаларын боттандырарынга чаа-чаа чедиишкиннер-биле демдеглээринче ажылчын аңгыны, колхозчу тараачыннарны болгаш интеллигенцияны кыйгырган. Ол улуг чаагай херекке хоорайларның болгаш кодээниң ажыл-ишчи бүрүзү төлептиг үлүүн киирген турзун дээш социалистиг чарышты улам калбак нептереңдиг болгаш дээштиг, үре-түңнелдиг кылдыр органнзастаары, ооң чорудулгазын доктаамал удуртуп башкарары, контрольга алыры — партия организацияларының бир чугула сорулгазы болур.

ПАКИСТАННЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИ З. А. БХУТТО МОСКВАДА КЕЛГЕН

Пакистан Ислам Республиканың Президентизи Зульфикар Али Бхутто албан ёзузу-биле аян-чоруктуг кылып, март 16-да Москвага келген.

Пакистанның болгаш Совет Эвилелиниң күрүне тугтары-биле шимээн Внуково аэродромга Президентини ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Д. С. Полянский, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы В. П. Рудаков болгаш албанның өске-даа кижилери уткаан.

Уткуушкун шөлүнге хүндүлел таңныылын чыскааган. Күрүне гимннерин күүсеткен. (СЭТА).

Афганистанның Премьер-Министри Москвада

Москваның Найырал бажыңынга Афганистан-биле найыралдың болгаш культурлуг харылзааның Совет ниитилелиниң активиниң ол чурттуң чазаавының баштыңы-биле ужуражылгазы болган. Ужуражылгага чүве чугаалаан совет болгаш афган улустарының аразында кады ажылдажылганың чаңчылдарының дугайын, Афганистанның чорудуп турар нейтралитеттиң болгаш кана-даа каттышпастың политиказын совет кижилериниң үнелеп көрүп турар дугайын, улустар аразында тайбың болгаш тайбың кады ажылдажылга дээш демиселдиң херээнге ооң киирип турар салыышкынының дугайын демдеглеп турган.

Афган-совет найыралдың үндезинин В. И. Ленинниң амыдыралының чылдарында тургустунган, 1921 чылда найырал дугайында керээни чарган улуг ачы-хавыяа аңаа хамаарыштыр дээрзин Абдул Захир демдеглээн. Бистиң найыралывыс бистиң улустарывыстың негелделеринге болгаш күзел-сорулгаларынга дүүштүр бежен ажыг чылда хөгжүп, быжыгып келген деп, Премьер-Министр чугаалаан. Бистиң кады кызыгаарывыс мөңге найыралдың болгаш үре-түңнелдиг кады ажылдажылганың кызыгаары болуру бистиң харылзааларывыстың төөгүзү херечилеп турар.

Чугаалажыышкыннар доозулган

Март 15-те Кремльге ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинниң Афганистанның Премьер-Министри Абдул Захир-биле чугаалажыышкыннары доозулган.

Чугаалажыышкыннар үезинде Совет Эвилелиниң болгаш Афганистанның аразында экономиктиг кады ажылдажылганы улам ындай хөгжүдериниң айтырыгларын чугаалажып көрген. Чугаалажыышкыннар чылыг, найыралчы байдалга эрткен болгаш чугаалашкан айтырыгларның дугайында талаларның бүрүн чаңгыс аайы илереттинген.

(СЭТА).

АФГАНИСТАННЫҢ ПРЕМЬЕР-МИНИСТРИ АБДУЛ ЗАХИР МОСКВАДАН ЧОРУПКАН

Март 16-да Афганистанның Премьер-Министри Абдул Захир Москвадан Сочиже чорупкан. Абдул Захир Совет чазактың чалаадының ёзугаар албан ёзузунуң найыралчы аян-чоруун кылып, Совет Эвилелинде чорук турар. Хүндүлүг аалчы Ташкент, Самарканд хоорайларга база баар.

Афганистанның болгаш Совет Эвилелиниң күрүне туктары-биле шимээн Внуково аэродромга Абдул Захирни ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Д. С. Полянский болгаш албанның өске-даа кижилери үдээн.

(СЭТА).

Чогаадыкчы марксизмниң гениалдыг ажылы

В. И. Ленинниң „Чүнү кылырыл?“ деп номунуң 70 чылынга тураскааткан

«Чүнү кылырыл?» деп номнуң бирги үндүрүлгезиниң үнген хүнүнден бээр 70 чыл болган. Март 15-те Москвага СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдунуң эртемденнер чөвүлелиниң партияның хоочун ажылдакчылары-биле кады калбак хуралын бо кайгамчыктыг хүнге тураскааткан.

Институттуң директору академик П. Н. Федосеев эге сөзү-биле хуралды ажыткан.

Марксизм-ленинизм институдунуң сектор эргелекчизи төөгү эртемнериниң доктору А. Ф. Костин «В. И. Ленинниң «Чүнү кылырыл?» деп ажылының төөгүлүг ужур-дузазының дугайында» илеткелди кылган.

(СЭТА-ның корр.).

Часкы хову ажылдарынга белеткел

Ногаажыларның ажыл-херээ

«Кара-Хаак» совхозтуң ажыл-ишчилери тоску беш чыл планының бирги чылында мал ажылының продуктуларын бүдүреринге болгаш күрүнеге садарынга багай эвес көргүзүглерлиг болзажок, чер ажылының продуктуларын садар талазы-биле күрүне мурнунга өрелиг арткаңнар. Агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдарының уламындан тараалың база ногаа аймааның дүжүдү шоолуг эвес болган.

— Ону чүгле агаар-бойдустуң таарымча чок чорууну уржуу деп санаар болза, шын эвес болбайн аан—деп, бистин-биле беседаазынга совхозтуң кол агроному Владимир Андреевич Бутенко чугаалады.—Черниң берзе чогуур хайырлалын алыр төлээде, дыка хөй чүүлдерни кылыр херек. Чижээ, черни суггарыры, чемгерери, агротехниканың хуусааларын шын сагыыры, эки шынарлыг үрезинни чажары дээн ышкаш, черниң үнүшдүжүткүр болуруңга шиитпирлиг факторлар бар. Бистер ол курлавырларны болур чогуур-биле ажыглап шыдавааң бис. Маңаа чаңгыс фактыны көргүзерге-ле четчир. Ногаа аймаан эрткен чылын суггарбаан. Ооң чылдагааны чүл дээрге, бистиң ногаа шөлдеривисче суггарылга бугазын кылып турар тудуг организациязы ону доозуп чадаан. Чаа буга казып бээри-биле мурнундагы эрги буганы үрел каапкан. Ооң түңнелинде эрги буганы ажыглаар арга чок болган. Суггат чокта канчап ногаа алыр боор.

— Ол четпести чайладыры-биле совхозтуң ногаажылары кандыг хемчеглерни ап турарыл?—деп, кол агрономдан айтырдывыс.

— Бо чылын чаагай дүжүттү алыры-биле магалылал хемчеглерни ап турар бис. Часка белеткелдиң бир кол чүүлү — техника септелгези болгай. Ону совхозтуң механизаторлары адакталдырып тур. Үрезин—чаагай дүжүттүң үндезини. Ынчангаш бо хүннерде ол че оңаа кичээнгейни салып тур бис. Совхоз бодун эрткен күзүн үрезин-биле хандыртыпмаан чорук улуг бергедээшкинни болдурган. Бүгү үрезинни өске черден сөөртүп алыр ужурлуг. Ынчап кээр орта, транспорт чедишпестээн. Кыш сөөлзүреле-даа мал ажылында база-ла шиитпирлиг үе. Машиналарның хөй пуруузу мал чемин сөөртүп дажыглаарында. Ындыг болзажок, совхоз ногаа аймааның үрезинин бүрүн тыптынып алган, кызыл-тас үрезинни чедиртинген, ам чүгле ону кондицияазынга чедир белеткээри арткан, сула үрезининиң кезиинден хойун чедирген. Ам шиитпирлеттинмейн артып турар чүве—картофель үрезини. Ол культураның 1600 тонна үрезини херек, а бары—70-не тонна. Ону тыптынарының хемчеглерин ап тур бис.

— Суггарылга системазы бо чазын ажыглалга кирер бе? База-ла эрткен чылдыы ышкаш, ногаа культураларын суггат чок черге тарыыр ужур таваржы бербес ийикпе?

— Бисте суггарылга системазының тудуун кылып турар Кызылдың № 2 КМК-зының удуртукчулары арткан ажылдарны доозкаш, бо чылдың майның 1-де ажыглалга киирерин аазаан. Ынчалзажок кылыр ажыл ам-даа улуг. Чижээ, буганың дозу бүрүнү-биле кылдынмаан, оон ыңай суг чаар черлер база чок. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, улуг күженишкин, хөй ажылдар негеттинип турар. Тудугжулар сөзүн ээлээр диле, кирак кызыл ажылдаар ужурлуг. Хамаарышкан албан черлери бо чугула ажылды дүргедедиринче кичээнгей салза чогуур.

Совхозтуң чер ажылдыгларының мурнунда бо чылын улуг сорулгалар салдынган. 300 гектар тараа культураларын тараш, ооң гектар бүрүзүнден-не 10 центнерден кудуу эвес дүжүттү, 20 га огурецтиң гектарындан 45 центнер, 3 га помидорнуң гектарындан 50 центнер, 22 гектар капустаның газындан—157 центнер дүжүттү алырын хүлээнген. Ынчангаш бо хүннерде оларда кылыр ажылдар-ла хөй.

— Силерде сад бар болгай. Ону канчаар ажаап өстүрүп, кайы хире дүжүт ап турарыл?—деп, Владимир Андреевичиден сонуургадывыс.

— Улуг эвес шөлдүг сад бар чүве—деп, ол харыылады.— Ооң шөлү—4,5 гектар. Садтан хире-шаа-биле дүжүттү ап турар бис. Чижээ, эрткен чылын яблоняның, ранетканың гектар бүрүзүнден 2,8 центнерни, кат аймааның гектарындан 1,5 центнер катты алган. Бо чылдан эгелээш чимистиг садтың шөлүн 7—8 гектар чедир өстүрерин төлевилеттинген. Ол сорулга-биле 1000 дес ранетканы садып алыр деп турар. Ынчангаш даравызында чылдарда сад ажыл-агыйындан алыр орулга улгадыр апаар.

Аныяк совхозтуң өлүп сайзыраарынга үе херек. Бүгү-ле чүвени ниитинган чыл дургузунда кылып четтигип шыдавазы илден. Совхозтуң дирекциязы кол кичээнгейни тудуг-туурну тургузарынче угландырып турар. Суурда чаа бажыңнар улам-на немежип турар. Склад, гараж, мастерскаяг дээн ышкаш эргежок тудуглар ам-даа кылдынмаан. Маңаа үе негеттинер болбайн аан.

К. АРАКЧАА,
«Шынның» тускай корр.

ЧУРУКТА: «Кара-Хаак» совхозтуң тракторизи Иван Шаховтуң септээн тракторун хынап турары.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Хынамчалыг чорудуп турар

Тоску беш чыл планының ийиги чылының часкы хову ажылдарынга белеткелди Каа-Хемниң «Октябрь 30 чылы» колхозунуң тараажылары хынамчалыг чорудуп турар. Күзүн-не сеялкалар, илиирлер, андазыннар септелгезин доозкан.

Амгы үеде колхозтуң септелге мастерскаязында тракторлар септелгези бедик темпилиг чорук, он алды тракторнуң он дөртү септеттинген, арткаңнары чоокку хүннерде доостур. Септекчилер ортузунда калбарган социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда С. Токпак-оол, С. Салчак олар чорук, хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип келгеннер.

Ажыл-агый 712 тонна үрезин белеткээр турган, ам ооң 652 тоннвазын чажар шынарынга чедир арылгаан. Март 20-ден эгелеп бүгү үрезинни хоранныг эгелээр.

Колхоз суггаттыг черден эрткен чылын гектардан-на 20 центнер кызыл-тасты алган. Бо чылын суггаттыг участокту механизаторларның тускай звенозунга дамчыткан.

Колхоз баштаар чери механизаторларының болгаш хову ажылдыгларының өөредилгезинче кичээнгейни салып турар. Ооң кичээлдерин специалистер чорудуп турар, марттың сөөлгү хүннеринде шылгалдалар эгелээр.

Бедик дүжүттүң үндезини — чемишчиделгелер сөөртүлгези кидин түлүк. 3600 тонна органиктиг чемишчиделгени тарылга шөлдеринде төккен, ол планда көрдүгенинден хөй. Ылаңгыя суггаттыг черлерге, ногаа шөлдеринге чемишчиделгени төгерин ковүдеткен.

Часкы хову ажылдарынга чедир ээлээш үе арткан. Ону бедик агротехниктиг деңнелге кыска хуусаада эрттирер дээш колхозтуң тараажылары бүгү талалыг белеткенип турар.

Ю. БАЙ-КАРА.

Тарылга эгелээринге белен

ВОЛГОГРАД. Тракторларны, сеялкаларны, андазыннарны болгаш культиваторларны септээриниң планың областың механизаторлары доозупкан. Илчирбелиг болгаш дугуйлуг 16 тракторну тараа шөлдеринге барып ажылдаарынга белен кылган.

Чаагай дүжүттүң отрядтары база идепкейлиг ажылдап турар. Олар шөлдерже миллион тонна чыгам органиктиг чемишчиделгелерни аппарып төккен болгаш күзүн чажып тараан 300 муң гектар тараа шөлүн чемишчиделге-биле чемгерген.

ЙОШКАР-ОЛА. Марий Поволжьезинге часкы тарылга эгелээже чедир ам-даа ийи хире ай арткан, ынчалза-даа үрезин материалын ажыл-агыйлар эргежок чугула үнер шынарынга чедир шылгап, шенеп алган.

Шөлүг хар чок, соок кыш күзүн чаапкан тарааларның чамдык черлерин баксыраткан. Ол черлерге ам бедик дүжүттүг культураларны — арбайны, суланы болгаш чочак-тарааны чазын тарыырын шиитпирлээн.

Тарылга агрегаттарының коллективтери ийи ээлчегле ажылдаарынга белеткенип турар. Аңаа шефчилер дузалаар. Йошкар-Оланың бүдүрүлгелери ажыл-агыйларже 200 чыгам механизаторларны чорудар, олар ам тускай курстарны эрткеннер. (СЭТА).

Техника септелгези

ШАГААН-АРЫГ. Часкы хову ажылдарынга киржир техника септелгезин Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» совхозунуң механизаторлары кыска хуусаада, шынарлыг доозар дээш кызымак ажылдап келген.

Ажыл-ишчилер септеп чогуур 10 тракторну, 8 сеялканы, 10 андазынны, 114 илиирни доозкан, белениниң шугумунда тургускан.

Тракторлар болгаш кожуг машиналарын септээринге механизаторлар А. Чамыян, Э. Шактар-оол, Т. Сарат-оол идепкейлиг киржип, хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип келген.

КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК. Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйларының удуртукчулары тракторлар болгаш кожуг машиналарының септелгезин чоокку хүннерде доозары-биле механизаторларның ортузунда социалистиг чарышты калбарткан.

«Большевик» колхозтуң ажыл-ишчилери 16 тракторну, кожуг машиналарын септеп алган. Амгы үеде арткан бир тракторну болгаш өске аар-саар чедир кылдынмаан чүүлдерни чоокку хүннерде доозар сорулгалыг ажылдап турарлар.

К. АЛЕКСЕЕВ.

ЫДЫКТЫЫ-БИЛЕ КАМГАЛААР

(КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ТӨӨГҮНҮҢ ТУРАСКААЛДАРЫН КАМГАЛААР БҮГҮ-РОССИЯ НИИТИЛЕЛИНИҢ ТЫВА САЛБЫРЫНЫҢ ИЙИГИ РЕСПУБЛИКА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ)

Кызылда Политиктиг чырыдышкын бажыңынга болуп эрткен конференцияның үе салбырның 7 муң ажыг кежигүнүг 170 эге организациялардан соңгуткан 80 ажыг делегат киржан, 1966 чылдың июньда Москвага болуп эрткен Бүгү-россия ниитилелиниң I тургузукчу съездизиниң соонда эрткен үеде бээр кылдынган ажылдарны түңнеп, моон соңгаарты сорулгаларын чугаалапкан.

Ниитилелдиң Тыва салбырының республика чөвүлелиниң баштаар чериниң даргазы Ю. Л. Аранчынның, ревизия комиссиязының даргазы Д. Г. Катрупаның отчет илеткелдерин аңаа чугаалажып көрүп, ниитилелдиң удуртукчу органнарын соңгаан.

Конференцияга болган удуртукчуларның, ажыл-ишчи тургузуунуң түңнеп, ооң кол-кол айтырыгларынга доктаазы. Алды чыл мурнунда тургускан ол ниитилел болза, культураның болгаш төөгүнүң чурт ниитизинде бар тураскаалдарын илередип, оларны камгалаар, оларның дугайында эртем-тайылбыр билиглерин чоннга пропагандалаар, ол бүгү ажылга чонну калбаа-биле хаара тудар үш кол сорулгалыг. Партия, совет органнарының удурталгазы-биле ажылдап турган, Бүгү-россия ниитилелиниң Төп Чөвүлели болгаш ооң чер-черде организациялары ол сорулгаларны амыдыралга чедиишкинниг боттандырып, бо талазы-биле чамдык өөрүнчүг түңнелдерни чедип алган.

Амгы үеде ооң хүрээлежиинде 7,5 миллион кижи, 30 муң коллективтиг кежигүн хаара туттунган. Бирги тургузукчу съездиниң соонда эрткен үеде төөгүнүң болгаш культураның 20,5 муң тураскаалын илереткен болгаш ооң ниитизинден 5 муң тураскаалды күрүнениң доктаамал камгалалынга алган. Тураскаалдарны катап тургузар, чаартыр ажылдарга 3 миллион рубльди чарыгдаан. Ол ажылдың ажык кылдынып чоннга калбаа-биле тайылбырлап, пропагандалаар талазы-биле 500 муң лекцияны номчаан, 250 муң экскурсияны, 80 муң темалыг кежээни органнзастаан, 200 ажыг эртем-документалдыг киножурналды тырттырып, тараткан.

Ол бүгү органнзас-массалыг ажыл болза, төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар ажыл чүгле органнзастыг ажыл эвес, а база ол ышкаш чонуң калбак массазынга эртем-тайылбыр билиглерин бээр идеология ажылы болуруң херек кырында бадыткаан. Ынчангаш партия, чазак ол ажылды кончуг чугулалап көрүп, болгут удурталгага ап келген.

Ниитилелдиң республика, край, область чөвүлелдериниң удуртукчу органнары ол күрүне ужур-дузалыг ажылды чер-черге органнзастаарынга идепкейлиг киржип турар. Ниитилелдиң таңдам байдалын экижидеринче угланган хемчеглерни алган болгаш ооң эртем-тайылбыр литературазын кирдин харылзаа тарадырын көрген. Чурттуң Ульяновск, Новгород, Суздаль болгаш өске-даа 150 ажыг бурунгу хоорайларын болгаш өске-даа төөгүлүг черлерин төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдары кылдыр чарлаан.

Амгы үеде бистиң республикада Тывага Улусчу революция, социалистиг тургузуушкун, Ада-чурттуң Улуг дайыны-биле, база ол ышкаш чоннуң бурунгу төөгүзү болгаш культуразы-биле дыка холбашкан черлер хөй. Оларны камгалаар, илередир талазы-биле ажыл бөттүг ажылдарны ниитилелдиң республика чөвүлели болгаш ооң районнарда ниитилелдери чер-черде эге организациялары ынчаганың конференция демдеглээн.

Ол талазы-биле эки дуржулга Чөөн-Хемчикте «Октябрь 30 чылы» колхозта эге организацияда (даргазы эш Ң. Орус) бар. Ол девискээрде бурунгу уйгур шивээни, бижимелдиг 4 кожээни, бурунгу 211 базырыкты илередип, ол дугайында актыны тургускаш, ында кодээ Советке киирген болгаш тудуг, ажыл-агый кылыр органнзастарның удуртукчуларынга ол дугайын таныштырып, оларны байы-хамаан чок тоймаглавас хемчеглерни алган. Хомду дайынының дугайында материалдарны чыып, Баян-Таа суурнуң шаандакы болгаш амгы төөгүзүн тургузуп турар. Төөгү, культура тураскаалдарын камгалап, оларның ужур-дузазын чонга тайылбырлаар ажылды чогуур деңнелде тургускан.

Ындыг органнзас-массалыг ажыл Туранның, Чадаананың, Сарыг-Сепниң № 1 ортумак школаларында база эки. Чижээ, Сарыг-Сеп школазының аныяк очерилери партизаннарның Бөө Сангааның шаандагы алыр көзээн черге тывыкан болгаш ол эрес-дидим кижиниң дугайында сак-сагыышкыннарны чыгган.

Төөгүнүң алдарлыг черлери-биле походта амгы үеде республикада аныяктарның болгаш школачыларның 333 отрядтары киржип, ында 27 муң кижини хаара туткан. Ол талазы-биле тайылбыр ажылы республикада калбарган. Парлалга, радио, телевидение дамчыштыр пропаганда ажылы-биле [illegible]. Аңаа чогаалчылар, эртемденнер, башкылар идепкейлиг киржип турар. Чижээ, эртемден М. Маннай-оол, чогаалчы М. Кенин-Лопсан, башкы З. Журавлева, артист М. Рамазанова, композиторлар С. Бюрбе, А. Чыргал-оол болгаш өскелериниң-даа аттарын конференцияга чоргаарал-биле адаан.

Төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар ажылды чоокку үеге чедир бар барымдаалап үрен-гелиг боттандырып турган болза, ол ажыл ам үндезини-биле өскерлгенин конференцияга [illegible] демдеглээн.

Ынчалза-даа ол чугула болгаш ажылыг ажылга улуг четпестер бар болуп турарын конференция илереткен. Республика Чөвүлели болгаш ооң районнарда ниитилелдериниң удуртукчу органнары кежигүн [illegible] отчёт, үнер ажылын кошкак тургусканындан хөй кежигүннер саазын кырында санадып турар, коллективтиг кежигүннер конгут, кежигүн дадызының хавырылдазы кошкак.

Ниитилелдиң республика чөвүлелиниң харыысалгалыг ажылдакчылары, ооң секретары эш Д. Попков чер-черде эге организацияларның органнзас-массалыг ажылын кончуг хаая сонуургап көрүп, дээштиг дузаны чедирбейн турар. Ол ажылдың талазы-биле эртем-тайылбырлыг лекциялар, көскү агитация херекселдери дыка эвээш. Чадаана хоорай, Кочетово суур Тываның төөгүзүнге, культуразынга холбашкан хөй тураскаалдыг черлериг болгуп, аңаа хөй дашты болгаш совет туристер, албан кижилери барып, сонуургап турбуже ол черлерге республиканың чурт-шинчилел музейиниң филиалдарын ажыдып, тураскаалдың комплекстер тургузар айтырыгны дыка өжум шиитпирлеп келген.

Ниитилел ам бодунуң II съездизинче уткуштур чорупкан. Ол чугула болушкун — ССР Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур ол-биле холбашкан. Ол чорук ооң мурнунда чаа сорулгаларны салып, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш улам идепкейлиг ажылдаар харыысаланы онаап турар.

Ав. ДАРЖАА,
(«Шынның» корр.).

ССРЭ 50

ЭВИЛЕЛДИҢ ЧҮРЭЭ, МААДЫР ХООРАЙ

Бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы Москва дугайында чугаа

МОСКВА. КРЕМЛЬ. А. Грановскийниң фотозу. (СЭТА-ның фотозу).

Хөй националдыг совет улус бодунуң улуг байырлалын — ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюн улам сырый каттыжышкын-биле уткуп турар. Бүгү республикаларның ажылчы чоннары эрткен оруунче — маадырлыг тиилелгелерниң оруунче чоргаарал-биле хая көрнүп турарлар. Улустарның чаңгыс эвилелге сырый каттышканы байлак үре-түңнелди берген болгаш келир үениң калбак перспективаларын ажыдып турар. Ол перспективаларны партияның XXIV съездизиниң шиитпирлеринде айыткан. Ажылчы чоннар «Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалының экономиканы болгаш культураны хөгжүдеринге чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуп турар.

Бистиң хөй националдыг чуртувустуң бүгү булуңнарында хей-аът кирген тургузукчу күш-ажыл хайныккан.

Совет кижилер он беш республикаларның эвилелин сылдыстарның улуг өг-бүлези дижип турар. Чырыы бүгү улустарның чүректерин чырыдып турар сылдыстар болза, Кремльдиң сылдыстары, Москваның сылдыстары болур.

Москва — Төрээн чурттуң, Совет Эвилелиниң чүрээ. Партияның ленинчи Төп Комитеди болгаш Совет чазак бүгү чурттуң амыдыралын оон удуртуп турар. Партияның съездилери болуп эртип турар ак даштан кылган Ордуну чурттуң эң ырак суурларының болгаш хоорайларының чурттакчылары билир. Аңаа СЭКП-ниң XXIV съездиден эрткен. Оон ажылынга 61 националдарның болгаш биче улустарның коммунистери киришкен. Ол болза ленинчи национал политиканың тиилелгезиниң херечизи болган.

Кремльдиң сылдыстары чырыткылыг келир үениң — коммунизмниң оруун бүгү чурттуң кырында чырыдып турар. Москваның — ССРЭ-ниң найысылалының дугайын СЭТА-ның дилээн ёзугаар «Кежээки Москва» солуннуң редакциязының белеткээни моон адаанда материалдарда чугаалап турар.

НАЙЫСЫЛАЛ—ТӨРЭЭН ЧУРТКА

ПЛОТИНА КАШПАЛДЫ ДУГЛАПТАР

Кыргыз ССР-ниң Нарын хеми чоокка чедир-ле хостуг агып чыткан хем болгай. Ам мында Токтогулдуң гидробеллирин тудуп турар. Ооң төлевилелин Бүгү-эвилелдиң С. Я. Жук аттыг гидротөлевилел институдунуң специалистери ажылдап кылган. Москваның эртемденнери кайы-даа талазы бүдүн чартык км бедик даглар аразында кашпалды дуй боор, хемни электри тогу бээринче албадаар нарын сорулганы шиитпирлээн.

Кашпал иштин кончуг кызаа чүве болганда, бетон кудуруп төгер кран тургузар чер тывылбайн барган. Ынчангаш бетоннаашкынга кран дузазы чок ажылдаар арганы ССРЭ-де бир-ле дугаар нептередип эгелээн. Хоюткан бетонну боду дүжүрер машинага чүдүргеш, плотинага кээп төгер, бетон 1 метр кылыннап кээрге, ону бульдозер-биле дескилээр болгаш адак соонда электри хөделдирикчилиг тракторда аскан күчүлүг дыгыкчы-биле дыгыыр. Бо арга хол-биле кылыр аар ажылды шуут чиигеткен. Братск ГЭС-ти тудуп турда бир ажылчын хүнчегде 4 кубометр бетонну салып турган болза, мында 7—8 кубометрни салып турар.

Бо чылын тудугжулар миллион кубометр бетонну салыр, хоорза дамчыдыкчыларны эптээр, турбиналарның камераларын тургузар. Ам ол плотина 80 метр бедий берген. Ону шиитпээ-биле 217 метр бедик тудар. Токтогул ГЭС-тиң баштайгы ийи агрегады 1974 чылда токту берип эгелээр.

К. КУЗЬКИН,
Бүгү-эвилелдиң С. Я. Жук аттыг гидротөлевилел институдунуң кол инженери.

—◆—

ИЛЬИЧЕВЧУЛАРНЫҢ КҮЧҮТЕННЕРИ

Москваның Владимир Ильич аттыг электромеханика заводу. Ол бүдүрүлгениң кылып турары күчүлүг электри шимчедикчилерин, кожуп чоруур электри станцияларың, кодээ механизаторларның ажыглап турары дунзаалаашкын агрегаттарын, хеп чуур машиналарны бистиң чуртувустуң бүгү булуңнарында ажыглап турар.

Ильичевчуларның «Кодээниң чагыын — хуусаа бетинде!» деп эгелээшкинин Молдавияның Рыбницкиде насос станциязының машина тудугжулары бир дугаарында деткээн. Ам бо ийи коллективтиң аразында социалистиг чарыш калбарган. Молдавияның машина тудугжулары москвачыларга ааллап чораан болгаш мурнакчы дуржулга-биле таныжып, дыка хөй чаа чүүлдерни боттарында шиңгээдип эгелээн.

Москвачылар беш чылдың ийиги чылының баштайгы айларында бүдүрген продукциязын Винницаже, Ригаже, Уфаже чоруткан. Ам ильичевчуларның продукциязын Азербайджанның мелиораторлары, Бердянскиниң машина тудугжулары, Слуцкиниң аъш-чем кылыкчылары алыр. Завод Чирчик хоорайда «Узбекхиммаш» заводче электри шимчедикчилерин чүдүрүп чоруткан.

Н. РАТНИКОВ,
Владимир Ильич аттыг заводтуң слесарь-лекальщиги, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы.

—◆—

«КРАСНАЯ ПРЕСНЯ» ЗАВОДТУҢ ҮЛҮҮ

Заводта улуг эвес өрээлге телетайп даажы үзүктел чок дагжап хүнээр. Ол болза машина тудугжуларын чурттуң дыка хөй хоорайлары-биле — «Красная пресня» заводтун уникалдыг шуткулга машиналарын тургузуп турар хоорайлар-биле харылзаштырып турары ол. Ажылчыннарның комплекстиг бригадалары, заводтарның инженерлери болгаш эртемденнер кылып турар ажылдарының дугайын заводче телетайп дамчыштыр дыңнадып турар.

Заводтуң болгаш Бүгү-эвилелдиң эртем-шинчилел институдунуң коллективтери техниктиг дептшилгени дүргедедиринге үлүүн киирерин шиитпирлээн. Бир чылда алды шугумнуң төлевилел күчүзүн чедип алыр болза, чурт немелде 56 миллион тонна шуткутну алыр деп чүвени олар санап илереткен. Москвачылар Купянскиниң шой шуткуур болгаш найысылалдың Владимир Ильич аттыг электромеханика заводтарынга эптээн агрегаттарның аваа турар чоруунуң чылдагаанын илереткен болгаш бо чылын шуткулганың автоматтыг шугумнарын долу күчүзүнге чедиреринге дузалажыр.

В. ЖМОТОВ.
«Красная пресня» заводтуң слесары.

—◆—

ТУДУГЛАРНЫҢ ЧАГЫЫН — ХУУСАА БЕТИНДЕ

«Компрессор» заводтуң күчүлүг соодукчуларын бөгүн металлургия цехинден, океандан балыктаар судноладан, эът комбинадындан азы спорт Ордузундан көрүп болур. Бүдүрүлгениң кылып турар продукциязынга бедик үнелелди улус ажыл-агыйының он-он адырларының ажылдакчылары берип турар. Оон-биле кады чыл үнген тудум-на ол агрегаттарга херегцээ улам улгадып турар.

«Чиик, аъш-чем, эът болгаш сүт үлетпүрүнүн бүдүрүлгелеринге бүдүрүлге күчүлерин ажыглалга киирерин дүргедедир талазы-биле» Ленинград, Новгород, Донецк, Витебск областарының тудуг организацияларының инициативазының дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалы завод коллективиниң ийиги деткиишкинин болгаш чүүлдүгзүнүүшкүнүн болдурган. Чүге дээрге, «Компрессор» завод СЭКП ТК-ның доктаалында кирген бүдүрүлгелерге, чаа тудугларга бодунуң дериг-херекселдерин берип турар болгай.

«Шалыпчы тудугларның чагыын — хуусаа бетинде!» деп кыйгырыг-биле ук коллективтиң кежигүннери ажылдап турар. СЭКП ТК-ның доктаалынга харыы кылдыр тоску беш чылдың ажыглалга кирер тудугларынче чорудар соодукчуларны хуусаа бетинде бүдүрерин, дериглерни дүрген ажыглалга киирери-биле эптээр ажылдарга шефтерни организастаарын ажылчыннар хүлээнген.

Шалыпчы тудугларның чагыгларын күүседип турарын контрольдаар талазы-биле завод штавы хүлээлгелер күүселдезиниң графигин тургускан. Москваның машина тудугжулары бодунуң сөзүнге ээ болур дээрзинге бүзүрел болур.

В. ГОРДИН.

—◆—

ТОЛЬЯТТИНИҢ «ЛУЖНИКТЕРИ»

Тольятти — автомобиль тудугжуларының аныяк хоорайы. Ооң чурттакчылары база аныяк. Оларның аразында спортка хандыкшылдыглар — мастерлер, разрядчылар кайы хөй. Оларга кончуг эки белекти белеткеп турар. Тольяттиниң мурнуу талазында Волганың эриинде 47 гектар черге спортчу комплексти тудар.

Ооң авторлары — москвачы архитекторлар — көрүштүг болгаш спортчу бажыңнар тударының төп эртем-шинчилел институдунуң ажылдакчылары.

Аңаа 40 муң көрүкчү олуттуг кол спортчу арена, хоккей ойнаар биче арена, чиик атлетика-биле кичээлдээр шывыглыг бажың (200 метр узун маңнаар оруктуг), эштир бассейнниг, сугже халыыр бедиктиг, 4 спорт залдыг) тудар. Стадионнуң девискээринге бут бөмбүүнүң шөлдерин, баскетбол, волейбол, теннис ойнаар, баг кагар шөлдерни дерии.

Кол эжиктиң мурнунда шөлге кылымал доштуг спорт Ордузун тудар. Эргежок чугула апарган таварылгада ону делгем экранныг кинотеатр азы 5000 олуттуг концерт залы кылдыр эде дериптер. Ордуга тренировкалар кылыр 5 залды база кылыр.

Авторлар чаа комплексти төлевилеп тургаш, 50, 60, 70 метр калбак черни дээвиирлээриниң нарын аргаларын шиитпирлээн. Ам ол тудуг тудуктээн. Ону 1973 чылда ажыглалга киирер.

А. ПЕТРОВ.

УЛУГ КҮРҮНЕНИҢ СИМВОЛУ

В. ПРОМЫСЛОВ,
Моссоветтиң күүседикчи комитединиң даргазы

—◎—

«Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалынга хей-аът кирген совет кижилер бистиң чуртувустуң националарының болгаш биче улустарының чаңгыс-эвилелиниң, найыралының, акы-дуңмалышкы чоруунуң, ленинчи национал политиканың тиилелгезиниң байырлалынга белеткенип турар бо хүннерде СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң СЭКП-ниң XXIV съездизиниң индириннден чугаалаан даразында сөстери улам тодазы-биле дыңналып келир:

«Москваның дугайында онза чугаалаксанчыг-дыр. Москва болза, бүгү совет кижилерге бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы, үлетпүрнүң, культураның болгаш эртемниң эң улуг төвү, бистиң өндүр улуг социалистиг күрүневистиң символу болуп турары-биле өөрүнчүг... Москвага чуртталга тудуунуң чаагайжыдылганың, транспорт системаларын сайзырангайжыдарының талазы-биле улуг ажылдар моон соңгаар-даа чоруттунар. Москваны үлегерлиг коммунистиг хоорай болдурары — бүгү совет улустуң алдарының херээ-дир».

Москва деп сөстү бистиң чуртувустуң чүс ажыг националдарының болгаш биче улустарының төлээлекчилери чаңгыс аай хүндүлел-биле адап турар.

Москваның Совет Эвилелиниң найысылалы болуп эгелээн чыл демдеглели 1922 чылдың декабрь 30-де, Советтерниң Бүгү-эвилел съездизи «ССР Эвилелиниң тургустунганының дугайында Керээни» бадылаанда эгелээн. Ында «Совет Социалистиг Республикаларның найысылалы Москва болур» деп бижээн. Оон эгелээш-ле бо хоорай төнчү чок чогаадыкчы энергияның, күш-ажылга ынак болурунуң, дидим болгаш маадырлыг чоруктуң үлегер-чижээ апарган.

Москва — улустарның түгле ынак хоорайы эвес. Москва — коммунизм тургузукчуларының дайынчы штавы. Совет Эвилелиниң күчү-шыдалын кодүрериниче угланган дидим болгаш мерген шиитпирлер манаа төрүттүнүп турар. Москвада СЭКП-ниң ленинчи Төп Комитеди ажылдап турар. Ында күрүне эрге-чагыргазының дээди органнары — ССРЭ-ниң Дээди Совети, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, министерстволар, профэвилелдериниң, комсомолдуң удуртукчу органнары, хөй-ниитиниң өске-даа организациялары ажылдап турар.

Партияның съездилери, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиялары аңаа эртип турда бүгү чурттуң ажылчы чоннарының кичээнгейи ынаар угланган турар. Күрүне херээн кадыг шиитпирлээр дээш чоннуң айбычылары Москвага чыгдып турар. Тургузуушкунуң улуг программазын бадылаан СЭКП-ниң XXIV съездизиниң хүннери совет кижилерге уттундурбас артар. Ол хүннерде «Москва. Кремль. XXIV съездиге» дээн адресерлиг муң-муң чагааларны, телеграммаларны көрүп болур турган. Ында чоннуң күзел-соруун, бистиң амыдыралывыстың тывыжып, чурттуң күш-ажылчы судазын тодаргай илеререйлээн.

Ниитилел-политиктиг амыдыралга, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга, эртемге, урап түүлге бодунуң үлүүн Москва киирип турар, өскээр чугаалаарга найысылал бодунуң үлүүн киирбейн турар мындыг адыр чок.

Москва — үлетпүрнүң улуг төвү, мурнакчы индустрияның хоорайы, бүдүрүлгениң мурнакчы дуржулгазының лабораториязы. Москва — совет болгаш делегей культуразының база эртемниң төвү. Москва — алдарлыг интернационалчы чаңчылдарның хоорайы, ССРЭ-ниң бүгү улустарының чаңгыс-эвилелиниң болгаш акы-дуңмалышкы чоруунуң символу.

Эрте-бурунгу Москва кезээде аныяк хевээр. Бистиң найысылалывыс бо чылын 825 харлаар. Революция мурнундагы Москваны хоочун салгалдың кижилери эки билир: буржуазияның болгаш чиңжеңг садыгжыларның бажыңнары төпке, ажылчыннарның аргажок тар, чывыт бажыңнары хоорай кыдыынга турган, кызыы, дагыр кудумчулар... Кежээликтей апаарга керосин лампалары чивенейнип эгелээр.

Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында-ла Моссовет ажылчыннарны аргажок багай бажыңнардан чаагайжыды кылдынган бажыңнарже кожуруп эгелээн. Пролетариатты буржуазияның бажыңнарынче массалыы-биле кожурүп эгелээни ол.

В. И. Ленин аныяк республиканың эң берге хүннеринде-ле архитекторлар, инженерлер-биле ужуражып, найысылалды эде тударының, оон чаагайжыдылгазының төлевилелиниң дугайында беседалар кылып турган.

Ёзулуг тудугну хамааты дайынның соонда эгелээн. «Ажылчыннар чурттаар бажыңы. Моссовет туттурган. 1923 чыл». Мындыг бижиктерни ханазынга бижээн бажыңнар ынчаарда тыптып келген. Ол чылын 17 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирген. Москва социалистиг, эртемге үндезилеттинген план ёзугаар чаартынып келген.

Төрээн чуртунга, бодунуң төрээн хоорайынга москвачыларның ынакшылы 1941 чылдың кадыг-дошкун хүннеринде онза илерээн. Москваны бүгү совет улус камгалаан. Дайын соолунуңдегш чылдарда Москва дүрген чаартынып эгелээн. Мурнуу-Барыын тала болгаш Измайлово, Фили-Мазилово болгаш Медведково, Волхонка-ЗИЛ болгаш Дегунино чижектиг төптер хоорайның улуг районнары апарган.

Хоорай чаартылгазының амгы темпизи улам шапкынчаан. Чыл санында-ла 400 муң кижи чаа бажыңнарже кожуп кирип турар. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң бадылааны Москваның хөгжүдериниң чиңгине планында хоорайны чаартып, сайзырангайжыдарының тодаргай перспективтиг планын болгаш Москваны үлегерлиг коммунистиг хоорай болдурарының үндезиннерин айыткан.

Ол планны амыдыралга боттандырып турар. Үлетпүр бүдүрүлгелерин чаартыры, оларның техниктиг эде дериишкини калбак хемчээл-биле боттанып турар. Хоорайның бүдүрүлгелери амгы үениң дериг-херекселдери-биле, автоматиканың, электрониканың чепсек-херекселдери-биле дериттинген.

Бо беш чылда мурнуңдагы хевээр, чуртталга тудуу дүрген темп-биле чоруттунар. 27 миллион 600 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирерин көрүп турар. Хоорайның төп кезээн чаартып эгелээр. Калинин проспектизин, Димитров кудумчузун эде кылыры доостур, хоорайның чаа магистралы — Новокиров проспектизиниң тудуу калбарар.

Соңгаарладып болбас сагыш-човаашкынның бирээзи — тудугнуң шынарын экижидери болур. Пассажир сооргулгезин таарымчалыг кылдыр хандырары бистиң хоорайывыска чугула сорулга болуп турар. Ону шиитпирлээринге метрополитенниң ролю улуг. Чаа беш чылда ооң четкизи 27 километрге узаар. Эрткен чылдың төнчүзүнде хоорай төвүнде метроның чаа участогун ажыглалга киирген. Ол, Калуга болгаш Рига радиустарын тудуштурган. Он-он метро станциялары ажыглалга кирер.

Метрополитен-биле кады чер кырының пассажир транспорту хөгжүүр. Ынчангаш эң эптиг оруктарны тудары чугула айтырыг апарган. Хоорайның Дмитров, Варшава болгаш өске-даа чугула магистральдарын эде кылырын көрген.

Чоннуң кадыын камгалаар, медицина хандырылгазын экижидер талазы-биле хөй ажылдарны кылыр. Бо беш чылда эмнелге албан черлерин калбаа-биле тударын көрген. 33 муң орунуг эмнелгелерни тудар. Бо дээрге, эрткен беш чылдагызындан үш катап хөй-дүр. 79 поликлиниканы ажыдар. Олар шуптузу чаа төлевилел-биле туттунар.

Чырыдыышкын болгаш культураны хөгжүдеринге эвээш эвес херекгини чарыгдаарын көрген. Школаларның 155 бажыңын, 62 муң ору турар албан черлерин тудар. 20 кинотеатр, ооң иштинде Ленин проспектизинде 2100, Измайловода 1600 олуттуг кинотеатрлар ажыглалга кирер. Чамдык кинотеатрларны херек апарганда концерт залы кылдыр ажыглаарын төлевилеп тудуп турар. Москваның академиктиг урап чүүл театры, «Современник» театр, Күрүнениң чурук галереязы чаа бажыңнарже кожер.

Москва аалчыларны элдек-эвилең хүлээп алыр талазы-биле суратжаан. Бо талазы-биле ажыл улам экижиир. 1000 магазин болгаш ниитиниң чемненилгезиниң 800 бүдүрүлгези ажыглалга кирер.

Москва — хөй националдыг совет күрүнениң найысылалы, бистиң Төрээн чуртувустуң чүрээ, совет кижи бүрүзүнге эргим хоорай, чаңгыс өг-бүле болуп каттышкан бүгү акы-дуңма улустарның чаңгыс-эвилиниң болгаш бузулбас найыралының символу. Москваны үлегерлиг коммунистиг хоорай кылдыр тудар дугайында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Леонид Ильич Брежневтиң кыйгырыын москвачыларның бүгү совет улустуң улуг хей-аът киришкин-биле хүлээп алганының ужуру-даа ында. Бо улуг сорулганы боттандырарынга тоску беш чылдың чылдары чугула үе-чада болур.

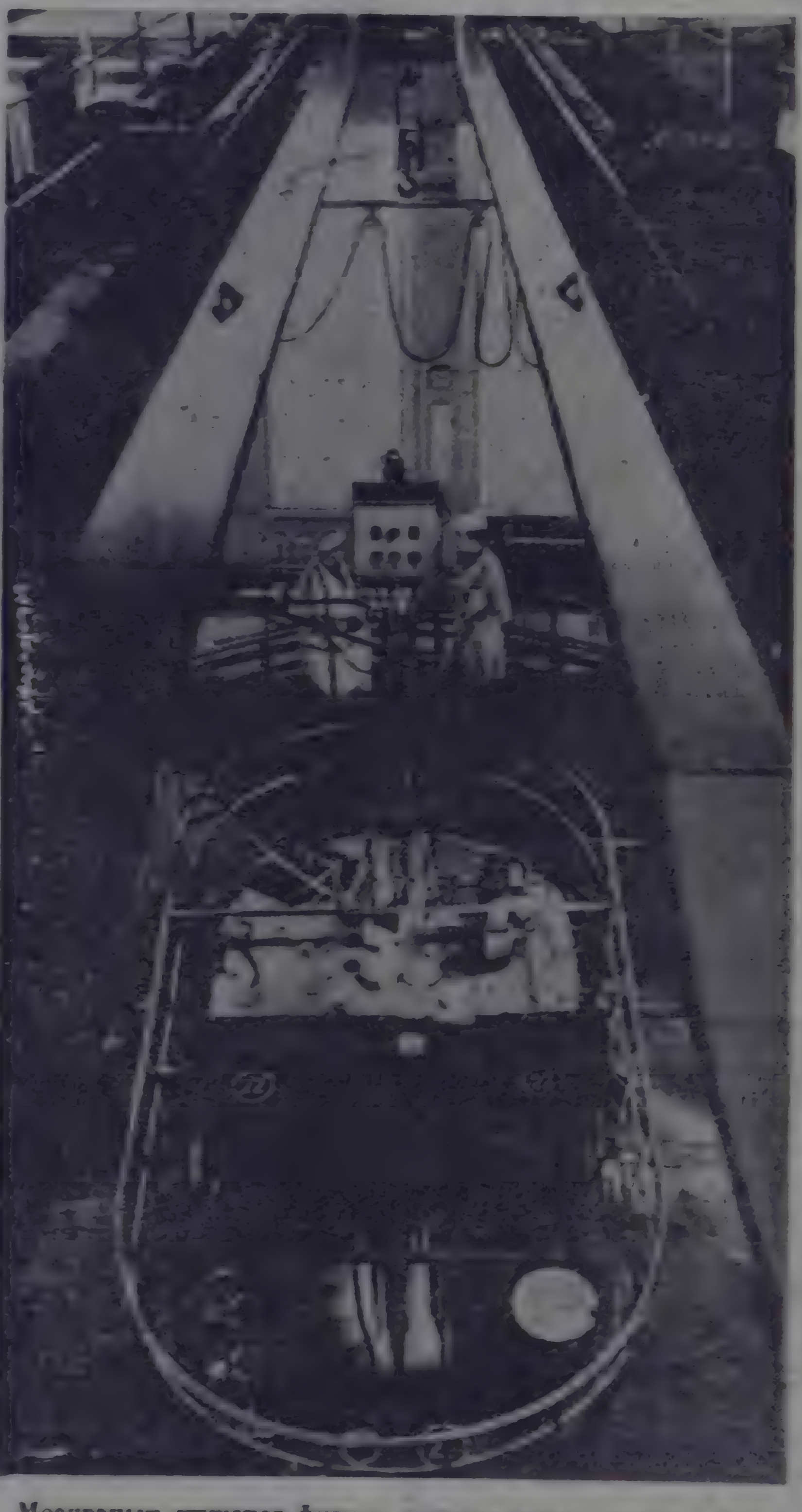

Москваның инженер-физика институдунуң эртем «арсеналы» ядролуг реакторнуң баазазынга тургускан өөредилге-шинчилел төвүн алган.

Өөредилге-шинчилел төвүнде кол реактордан аңгыда бир янзының «Лада» деп «минреакторун» тургускан, ол ам чогумчалыг ажылдап турар. Ол миниреакторну чорудуушкуннар физиказын өөрениринге ажыглаар. Ионизастаар херелдениишкинниң лабораториязы болгаш шенээшкиннер түңнелдерин ажылдап кылырынга ажыглаар саналга техниказы студентилериниң эргелеринде бар.

ЧУРУКТА: шенээшкин кылып турары.
В. ЗУФАРОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохроникazы).

Саннар, фактылар

★ Эрткен беш чылда москвачылар 600 муң квартираларны алган. Тоску беш чылда база ол хире квартираларны тударын көрүп турар.

★ Бо беш чылда хоорайның төп кезээнге чаартылгалар болур. Ол тудугларны чаартылгалар кылырынга ээлчээ таварышкан Димитров, Маросейка, Лесинов, Улуг Тула, Палиев, Новослободск, Бакунина, Бауман болгаш өске-даа кудумчуларга кылыр.

★ Соңгу Чертановка архитектура болгаш инженер айтырыын дециниитеттиг арга-биле шиитпирлээн тудугларны шенеп көөрү-биле 1972—1975 чылдарда чуртталганың болгаш хөй-ниитиниң 9 муң квартиразын, а ол ышкаш культура-хандырылга херектелиниң комплекс бажыңнарын тудар.

★ Хоорайның суг оруун кежилдир 5 көвүрүгнү тудар. Ийи көвүрүгнү Москва хемин кежилдир Строгин болгаш Крылатский районнарга тудар. Останкино оруу-биле Яузаны кежир эптиг көвүрүг туруптар. Борисов хөлчүктеринге ийи көвүрүгнү тудар.

★ Хоорайның хайнымышкының [illegible] транспорт болгаш чадаг кижилер шимчээшкининиң айыыл чок чоруун хандырары-биле трангорт парының эртер 4, чадаг кижилер эртер чер адааның 37 оруктарын кылыр.

★ Өдүглериниң болгаш шөлдериниң дашталы чырыын [illegible] кылыр. Тоску беш чылда хоорайның «электроларынга» 45 муң чырыткыны немей кылыр.

★ Кудумчуларны, шөлдерни ариглап, арыглаары экижиир. Шыкыгларын эде кылган оруктарны машина-биле ариглаар.

★ Хоорай херегцээнинге хөй асфальт херегцээттинин тудар, ону элээн каш заводтар ажылдап кылып турар. Чуртталга кварталдарының чоогунда тудуп, агаарны хирлендирер турар, үрмек асфальт-бетон бүдүрүлгелерин шуут хаар. Оон орнунга амгы үениң техниказы-биле дериттинген улуг бүдүрүлгелерни тудар.

★ Пассажир сооргулгазының шимчээр составының структуразынга [illegible] [illegible] болур. Трамвайларны долузу-биле чаартыр. Оларның орнунга чаа марканың машиналарын тургузар. Автобус болгаш трамвай парыгының дөрттүң үш кезиин чаартыр.

Ам үеде Москвада 16 таксомотор парыгы бар, чоокку чылдарда ам-даа ийи парк немежир, оларны Тушинога болгаш Кузьминкага тургузар. Москваның таксомотор парктарында ам 14 муң автомашина бар. 1975 чылда оларны «ГАЗ-24» марканың автомобильдери-биле долу солуур.

★ Беш чыл дургузунда хоорайның телефон четкизи 650 муң номерге ковүдээр. 1975 чылдың төнчүзүнде Москвага ийи миллион ажыг телефон, азы бүдүн чартык квартирага-ла бир телефон турар.

★ Москва — делегейниң улуг хоорайларының бирээзи. Ам найысылалда 29 район болгаш аңаа административ талазы-биле чагырткан Зеленоград хоорай хамааржып турар. Соңгу чылдарда [illegible] Москвада 7 миллион 61 муң кижи чурттап турар. Чүс чыл бурунгаар ооң чурттакчызы 612 муң кижи турган.

★ Найысылалдың чурттакчыларының 68 хуузу дээди болгаш ортумак эртемниг. 800 муң ажыг уруглар школаларда, 100 муң ажыг ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар кежээки (ээлчег) школаларында өөренип турар. Найысылалда 78 дээди өөредилге черинде 600 муң оолдар, кыстар өөренип турар. Аңаа чыл дургузунда 80 муң специалистерни белеткеп турар.

★ Бистиң найысылалывыс — делегей ужур-дузалыг культурлуг төп. Москвада шииниң болгаш хөгжүмнүң 29 театры бар, чыл санында-ла аңаа 12 миллион ажыг көрүкчүлер кээп турар. Ажылдап турар 118 кинотеатрларга чылда кээп турар көрүкчүлерниң саны 140 миллион кижи чедип турар.

★ Найысылалда 61 музей бар. Оларның эң аныяа — В. А. Тропинин болгаш ооң үеиндеги Москва чурукчуларының музейи, ону эрткен чылын ажыткан. Эң кырганынга Күрүнениң боо-чепсек палатазы хамааржыр, ону 1806 чылда ажыткан.

★ Киров кудумчузунда кол почтамт болгаш Горький кудумчузунда Төп телеграф москвачыларга болгаш ооң аалчыларынга эки билдингир. Найысылал бир хонукта-ла үш миллион хире чагааны, открытканы, бандерольду, 76 муң акша шилчидиишкинин, 97 муң телеграммаларны хүлээп ап, чорудуп турар. Москвада 7200 почтальон ажылдап турар.

★ Хоорайда 5000 ажыг магазин бар. Сөөлгү үеде чүс-чүс универмагты, гастрономнарны ажыткан.

★ Внуково, Домодедово, Быково, Шереметьево аэродромнарынга дүн, хүн дивес самолёттар кээп, чоруп турар. Найысылалдың аэровокзалдары чылда 18 миллион пассажирни хүлээп ап, үдеп чорудуп турар. Совет Эвилелиниң бүгү булуңнарындан, даштыкы чурттардан келген агаар оруу аңаа туттүр.

Москва дугайында чугааның уланчызын «Шынның» дараазындагы номерлериниң бирээзинге парлаар.

Чаагай иште

I

УЛУГ-ХЕМНИҢ унун куду үргеш ажыг-салгын хөмүр-[illegible] чытты думчукче киир шаап турган. Кожа-кожа бедиң үнүп орар, даады беш каът чаа чурттаалга бажыңнарының тудуунда ажылдап турар тудугжуларның бөрттериниң дүктүг халбаңнары агартыр хыраалай берген.

Шак ол тудугжуларның бирээзинге чеде бердим. Кызыл-хоор тууйбу-биле тудуп турар сезен кулаш узун дурттуг, үжен кулаш доралыг, беш каъдының соңгаларының чагыларын чаа-ла салып үндүрүп орар, чалым-турут болган улуг тудуг бо, мени өөртүп магадаткан тур. Ооң кырында республиканың Дээди Советиниң депутады, Ленин орденниг Семён Саданның бригадазының тудугжулары хайныышкынныг ажылдаан тур. Оларның аразында, чолдак кара, хөвеңниг хоректээш кеткен, халбаңныг кара бөрттүг, улуг кара кидис идиктерлиг, бөдүүн пөс хол хаптарлыг, кижи ортузу хире назылыг, шөйбелдир хүрең арынныг дашчы соңга аразының чагызын салып тур.

Хүүректе узун алганы холуксааны чагызының кырынче төпкеш, калбак демир мастерогу-биле бузун буруладыр дада ниткилепкеш, ийи холунга ийи тууйбуну ап алгаш, оларның ийи аразында эгилерин холукса-биле чаай туткаш чагының кырында салган туйбуларга чыпшыр, эптей салыпты. Шак-ла ынчалдыр кашпагайы-биле салып-ла тур. Ол аразында кайы бир тууйбуну эгизинче, азы кырынче узун бистиг кертик дег масказының човуу-биле токток-даа кылгылаар. Оон катап-ла холумаан ускаш, тарадыр илип, тууйбуларны салып эптей берди.

Чогы кырында көзүлдүр-ле бедип үнүп бар чор. Удаваанда ооң чанында оваалаңы берген чыткан тууйбулар төнө берди.

Кранның үвлүрүп эккелгени улуг-ла демир десин долу тууйбуларны ол ша-даа чедирбейн чанынга оваалаңдыр дүжүрүп алды. Ол аразында аңаа шак-ла ындыг десин иштиг холуксааны база чедирип келди. Дашчы ол деспиниң курут деспизи-биле солуй шаап алды. Ол кижи—«Кызыл тудуг» эргелелиниң дашчызы Донгак Чылбай-оолович Чүлдүм-оол болду.

Донгак кавыңгыр-тудуңгуру-биле катап-ла чагызын салып кирипти. Чээрби минута хире четкелек чорда-ла тууйбузу төнүп, чагызы үскүк бедип келди. Бо кандыг кончуг дүрген салып турар кижи боор дээн бодал мени ооң чанынче чайгаар-ла чедип чедире берди. Донгак Чылбай-оолович биле ооң мурнакчы, дуржулгалыг дашчыларның дениелинге канчап чеде бергенин, кандыг-кандыг бергелерни эрткенин, ону канчап ажып-тиилеп алганын чугаалашкаш, дуржулгалыг дашчының оруунга таваржып эрткени чиик эвес бергелерин сонуургап дыңнадым.

II.

ТЕРЕҢ кара хавак кирбиктерлиг, саргыл карактарлыг, шөйбелдир хүрең арынныг, делгем эгиннерлиг, долу тырың мага-боттуг, ортумак сынныг аныяк оол «Тыва тудуг» трестиң кадрлар килдизинге ажылга хүлээп алырын диләэн билдириишкин эккеп берген. Килдис эргелекчизи — саргыл-ак арынныг, бедик думчуктуг, чырык ак-көк, улуг-улуг ажык карактарлыг, кызыл-сарыг баштыг, дөртен шаа хире харлыг, томааныг, ооң-ун көрүштүг херээжен кижи документилерин көргүзерин диләэн. Бо Донгак Чүлдүм-оол-дур деп чүвени эндевейн ор боор силер. Донгак шериг билеиди, паспортун болгаш өске-даа документилерин уштап соп берген.

— Колхозка комсоргтап ажылдап чораан. Комсомол райкомунуң кыйгырыы-биле келгенниңер-даа эки-дир.

— Мен Совет Армияның хүрээлеңинге албан эрттирип тура чеди, сес каът улуг тудугларны тутчуп чораан мен. Тудуг ажылын таан билбес эвес мен ийин—деп, Донгак бүзүредип чугаалаан.

— Ол дугайтыр силерниң билиңнерин хынап, көрүп четтиге бээр бис. Паспортуңарны, шериг билеткерин киир бижидип албаан-дыр силер. Киир бижидилге чок кижини ажылга хүлээп албас чүве болгай. Бисте ниити чурттаалга бажыңында чүгле бот кижилерге орун арткан, олар безин эвээжээн. Силерни киир бижидип шыдавазым хомуданчыг-дыр— дээш, дарга документилерин дедир сунган.

Чүлдүм-оолдуң хөңнү карара берген. «Аныяк назыным дег чалыы Кызыл хоорайымны тутчуп, чаартып, маңаа чурттаар дээн күзелимниң бүтпейн баары ол-ла чоор бе?» дээн бодал аныяк эрниң хөңнү дурт-сынын, делем эгиннерин аартадыр сы базып келген. «Ам канчаар чоор, кымның бажыңынга киир бижидерин? Бо хоорайда таныырым кижи безин бар эвес. Ам туруп алган бажыңымның ээзинден барып диләэйн, адыр». Ол бажың — хензиг казанак. Казанактың ийи булуңунда ийи орун, өске ийи талазында чем шкавы болгаш тууйбу суугу. А бир оруннуң баарында стол, бирээзиниң ужунда чем столу. Ынчап кээрде бажыңның ортузу-биле чугле кижи эртер хос чер бар. Ында, бо бажын ээлери дөрт уругларлы-биле безин дыкпыш чурттап орар. Оларның кырынга Донгактың ийи уругуг өг-бүлези кирип алганындан казанак ам хөй хой тырааш кажаа дег тар болгаш дыкпыш апарган.

— Маңаа кымны-даа киир бижиирин чөпшээревес. Мында чаа дуңмам оолду киир бижидип чадап каап мен. Бажыңның чурттаалга шолу эвээш дээш хоржок чүве чораан— деп, чөвүн чугаалааш бажыңның херээжен ээзи шыңгыы үргүлчүлээн:

—Силер бо бажыңга ол шаа хондур чурттап келдиңер, көрүп-ле тур силер ыйнаан, сыпыппазывысты. Тынар агаар безин чок ышкамзыранчыг апарды. Чурттаар черден тып алзыңарза эки боор.

— Ийи, үш хонуп ап көрээли, чаавай. Документ киир бижидер бажың, чурттаар бүлуң тыппы бээри магат чок. Диленип көрейн, бичии маңаап көөрүңерден башка...

ЧҮЛДҮМ-ООЛ хоорай кезип, чурттаар чер, киир бижидер бажың дилеп үш хонукту кандыг-даа түңнел чокка эрттирген. Ыраккы Бай-Тайга районнуң Шуйдан көжүп бадарда, Кызылга оларның акша-төгерик арбынна келген. Ынчалза-даа хоорайга амыдырап, чурттап чорбаан улус болгаш нарын, чараш идик-хеп, бараан-сараан садып ап, урут-дарының сонуургалынга элдеп-эзин аъшчем, ойнаарактар дээш чүнү сатпаан дээр. Аңаа немештир кинолап, театрлап каапкан.

Донгак Чүлдүм-оол пат турупкан чедип келирге, ооң кадайы—Онвчуңмаа Донгактың пат-ла дыңнап чанчыга бергени, ам харын анчыгаынаар апарганы айтырыг сала каапкан.

— Ам чүнү тыптың? Чүү болдуң?

— Чүү болур боор. Чадашкан-на болгай мен—дээш, Чүлдүм-оол хаваан туттунгаш, бажын доңгайтып алган боданып орган.

Бажыңда улус хөлүйжү берген арыннарынче ыыт чок көржүп олурупкан. Кижи бүрүзү тус-туста бодунуң бодалынче дүңнү бергеннери ол боор ийин оң. Шыланчыг ыржымны Онвчуңмаа үзе кирипкен:

— Чоруулу. Моон чоруулу, эртен дораан чорупталы!

— Кайнаар?— деп, Донгак кайгаан.

— Кайнаар деп чүңул! Шуювусче чангай бис. Ында ажыл эңмежок. Чурттаар үш өрээлдиг делгем бажыңывыс бар ышкажыгай. Аңаа киир бижидилге негевес-ле болгай.

— Чок, мен черле чорбас мен. Маңаа ажылдаар мен, чурттаар мен—дээш, карманындан акша уштуп келгеш, Онвчуңмааже сунган.

— Мону кайын ап алдың?

— Ажылдап-ла алдым. Хоорай кыдыында орус акыйның бажыңынга печка салып бердим.

— Ам мырынай-ла улуска хөлезиленип чорупп бергениң ол ышкажыл але?

— Кижээ дуза чедиртен-дир мен. Кылган ажылымның шалыңын алган-дыр мен. Ында багай чүл ынчаш...—Ам база ыыт чок барганнар.

Чүлдүм-оол үнгеш кирип келгеш, шиитпирлиг кодурлүүшкүн-биле чугаалаан:

— Бүүрекчигеитен чымчак, долгай ногаан бажын чырыкче чаа-ла өрүмнеп үндүрүп орар, чаш ногаан бүрү дег аныяк Кызыл хоорайымны тудуп, тургусчуп, чечектелдирер дээш келген сорулгамдан кажан-даа ойталавас мен! Ийиләэн чалым дег улуг хөй каът бажыңнарны, школа, эмнелгелерни, чурттаалга бажыңнарын тутчуп кириптер бис, Онвчуң. Көөр-даа бис—удавас бистиң Кызылывыс таныттынмас кылдыр чаартыныш өзе бээр. Хөй каът, чаагайжыдыр туттунган бүдүн-бүдүн кварталдар чапты-ла боор. Бис боттарывыстың холувус-биле тудуп кылганывыс беш, алды каът «чалымнарывыска» чурттай бээр бис!

— Төлге ытпайн, машиналан тып. Эртен дораан көжүп чанар бис, Чүлдүм-оол—деп, Онвчуңмаа үзе шаап чугаалаан.

— Сарыг-кундус салытта сыңмас дээри ышкаш, хоорайга сыңар бүдүн тыппаан хирендеде-ле, байбаң чүвени чоп чулчуруур сен. Ажылга безин кирип алыр харыы чок. Моортайның бодалы даг бажында дээн ышкаш чүве чугаалаап дүжүү чок болгай аан—дээш, чаавазы каттырып каан.

— Чок, мен кандыг-ла бир черлиг моортай азы куллус-даа эвес, а тудугжу, совет хамаатызы— тургузукчу ажылчын мен! Эр кижи сорутдаан соруун чедип албаска соңгу үеде барып дожек чүдүрер доңгур кок буга боор торуттүнер чүве деп тоолдаар болгай. Мен сорулгамдан ырбавас мен. Канчап-чоон-даа тургаш, тудугжу болуп маңаа артар мен, ол-ла! Кедерезе партия обкомунга, областың күүсекчи комитединге дуза дилеп чеде бээр мен—деп, Чүлдүм-оол шиитпирлиг чөрчээн.

Казанакта улус удаан. Донгак Чүлдүм-оол бодалынга чардыккаш, удуп чадап, аңдарлып-дүңдерлип-ле чыткан:

«Үстүү албан баарынга-даа черле чок чүве болганда, мээң бажыңны кайын тып бээр деп. Кайы-бир черден чаладып келген тускай эртемниг кижи болза, херек аңгы-ла ыйнаан.

Чарлалдарны база-ла чаптыр көрбедим. Дүүн садып турар бир бажыңның ээзинге чордум. Хензиг ыяш казанактың өртээ безин талыгыр. Аалда ийи инек бар. Оларны садып, саарарга-даа бажыңның чартык өртээ-даа чедер эвес. Черле чүнү канчалза эки чоор? Киир бижидип алыр бажыңны кайын тывар чоор? Оода бо акым болур кижи база алага барган. Ол турган болза, таныш, көрүштүг-даа, арга-сүмелиг-даа турбасне. Медээчи аскыр-дагаа баштайгы кыйгызын салгыже боданып келгеш, огулут чүнүдаа бодап ап шыдаваан. Ооң соолунде, неделя хире түңнел чок бажың дилеп келгеш, чадашкаш, Ак-Довуракче чоруур деп шиитпирге кээп үскен.

Экпэи көрген, төрээн колхозундан келген чүък машиназынга дужа берген. Чүлдүм-оол чүү-хөөзүн чүдүрүнгеш, урутларын чолаачының үгээнге олурткаш, боттары чүък аразынга таарыштынып алгаш, садыгга сынмас «сарыг-кундус» болуп хап чорупкан.

ТӨРЭЭН Тываның товун тутчур дээн Чүлдүм-оолдуң күзели ам карактың вэиг, ажыг чажы-биле кады сыстып үнгеш, доңмаанче дамдылап бадып, бажындан уштунуп үнүп турганы ол ышкаш кылдыр сагындырган. Бодал кударгай, куюмнанчыг, сагыш саарзык. Ишкин-баарның коъгу сөкту берги дег кедүрүлүп, карарып, чырык [illegible] келгенин апарган.

Машина Элегестиң быжыг көвүрүүн кешкеш, асфальттыг тас оруктуң кыдыынче үнгеш, доктаай берген. Соондан медээледип келген кууу «Волга» оларның мурнунга барып тура дүшсе-ле, оортан Донгактың ырак төрели болур акызы бо үнүп келген. Ол Тываның аар үлетпүрүнүң бирээзи— Хову-Аксының тудуунга түр командировкалап ажылдап чораан, кел сал-ла Чүлдүм-оолду еэрүп хапканы ол чүве иргин.

— Кай, ырбоп чаварың ол чүве бе?—деп, акызы менди орнунга алгырган.

— Мен ырбавадым, акый. Ырбавас-даа мен. Үжүр ындыг болду, ам канчаар боор, берге-дир—деп, Донгак харыылаан.

— Дедир Кызылче хап олуруңар!—дээш акызының хөглүг үнү Чүлдүм-оолдуң муңгаралын казыргы дег арылдыр шаап аппарган.

— Мен Хову-Аксында шуут ажылдап кире бердим. Бажың-даа бар. Бөгүн дораан көжерим бо. Силер мээң бажыңымга олуруп алгаш, ажылдап, чурттаңар.

— Улуу-биле өөрүп четтирдим, акый!

Оон бээр он үш чыл эрткен. Донгактың чаавазы-биле сыңмайлынып чурттап органы [illegible] казанактың орнунда үш каът школаны Чүлдүм-оол, Онвчуңмаа уруглар тудупкан. Ында ам бичии чаштар хөглүг өөренип турар. Хоорайда дөрт, беш каът чаагайжыдыр туттунган бажыңнарлыг кварталдар эндерилген. Бербак бүүрекчигеиптен дыдыраш, долгай ногаан бажын чырыкче өрүмнеп үндүрүп орган чаш бүрү ам мырай бүдүн чиирбей болуп өзе берген, салдыртгайның турар апарган. Амгы Кызылдың ол хире өзүп, чечектелиринге чедир Чүлдүм-оол-биле ооң эжи — Онвчуңмааның киирген үлүү улуг.

1969 чылдан бээр туттунган улуг тудугларда оларның холу дегбээн бажыңнар ховар. Чүлдүм-оол ам дашчының дөрткү разрядын, бызанчы-бетонщиктиң бешки разрядын чедип алганын чугаалаарга-ла, тудугжунуң чаагай үлүү тодарап келир. Донгак Чылбай-оолович Чүлдүм-оол Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүнү. База тудугда профэвилел комитединиң кежигүнү. Ол ай санында ажыл планын 120—130 хуу күүседип турар. Күштүг күзелден чаагай үүле бүдүп, тургустунуп турарының тодаргай фактызы бо-дур.

Х. СЕРЭЭ.

Өөредилге-практика магазини

Республикада баштайгы өөредилге-практика магазинин Сесерлиг сельпозунга ажыткан. Оон бээр чартык чыл апкан. Кызылда садыгның профессионал-техниктиг училищезиниң сургуулдары аңаа практика эрттиртен үезинде ажыктыг хөй чүүлдерни шиңгээдип алыр.

Магазинниң иштп-дашты арыг-силиг, шевергин дериттинген. Ында янзы-бүрү аъш-чем бараанарының, хеп аймааның, бажың ниитиниң херекселдериниң ассортиментизи элбек. Оларны шупту эдме-секселлиг салып каан турар.

Училищеге чедип алган билиин бо магазинге практика кырынга холбап быжыглап алган хөй доозукчулар амгы үеде Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик болгаш республиканың өске-даа районнарында садыг шугумунда ажылдап турар. Тыва АССР-ниң садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы Иргит Намчылович Содунам ол магазинниң эргелекчилеп [illegible] келир үениң садыгжыларынга практиктиг билиин, бодунуң байлак дуржулгазын дамчыдып берип келген. Магазин планныг онаалгаларын ай санында чедиишкинниг күүседип. Сесерлиг сельпозунуң мурнакчы коллективиниң [illegible] киирген.

Бо магазинниң кол сорулгазы практика эрттирип келген сургуулдарны садыглаарының, касса аппаразынга ажылдаарының аргаларынга чаңчыктырары. Бараанарны ассортимент аайы-биле таарыштыр делгээрин, садып алыкчыларга канчаар эвилеңээлдек бараан болурунун чажыттарын хоочун садыгжы эш Содунам күзелдиг-биле оларга дамчыдып бээр. Практиктап [illegible] ның кассага бир хүн ажылдааны [illegible] хүн садыглап хүнээр.

— Болук сургуулдарны хүлээп алган соонда магазинниң шуптузун саваш, фактура ёзугаар хүлээнчип алган ажылдап турар бис—деп, Иргит Намчылович чугаалады.

Ай төнүп чорда база катап саналдар [illegible] чурумчуткан. Чамдык сургуулдар садыглап турда, өскелери складтардан бараанарны хүлээп алгаш, магазинге [illegible] ылавылап, көрүштүг кылдыр делгей салырлар.

Д. САЛЧАК.

Эртемденнер — кодээ ажыл-агыйга

САРАТОВ. Мурнуу-Чоон таланың кодээ ажыл-агыйының эртем-шинчилел институду Ленинчи шаңналдың лауреады, кодээ ажыл-агый эртемнериниң доктору В. Н. Мамантованың удуртулгазы-биле кадыг кызыл-тастың «Саратовская-40» дээр чаа сортун тургускан. Чаа сорттуң дүжүдү мооң мурнунда районнуткан сорттардан 3—4 центнер бедик.

Саратов облакта перспективтиг сортту Урал, Челябинск областарда, Краснодар крайда база шенеп турар.

ЧУРУКТА: «Саратовская-40».

Ю. НАБАТОВТУҢ фотозу (СЭТА-ның фотохрониказы).

ДЕЛЕГЕЙ бо хүннерде

Итали черде ужуражыышкыннар

МИЛАН. СЭТА-ның тускай корреспондентизи Л. Полуниннуң дамчытканы болза:

Соңгу Италияның 14 хоорайынга чыскаалдар «Улустарның [illegible] чоруу дээш, тайбың болгаш социализм дээш, империализмге удур» деп лозуң-биле эрткен. Коммунистиг болгаш ажылчын партияларның ИКП-ниң XIII съездизинде келген делегациялары чыскаалдарга киришкен. Ажылчы чоннарның интернационализминиң болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының чайынначак көргүзүү болган ол ужуражыышкыннар Реджо-Эмилия, Брешия, Парма, Кремон, Пьячевец болгаш өске-даа хоорайларга эрткен.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, СЭКП-ниң Москва хоорай комитединиң бирги секретары В. В. Гришин баштадыр СЭКП-ниң делегациязы Финляндияның Коммунистиг партиязының, Иорданияның Коммунистиг партиязының болгаш Гвинеяның Демократтыг партиязының делегациялары-биле кады Реджо-Эмилия хоорайның коммунистери-биле, ажылчы чоннарының, хөй-ниитизиниң болгаш аныяктарының төлээлекчилери-биле ужуражыышкынга киришкен. Муниципалитет театрының бажыңынга кижилер долдур олурупкан. Аңаа делегацияларның база ИКП-ниң тус черде федерациязының удуртукчуларының төлээлекчилери чүве чугаалаан. Улустарның хосталгазы дээш, тайбың болгаш социализм дээш, империализмге болгаш неоколониализмге удур демиселдиң идеалдарынга коммунистерниң шынчызын чүве чугаалаанар демдеглеп турган.

СЭКП-ниң делегациязы В. И. Ленинге тураскаалды тургускан Кавриаго хоорайга база чораан. Совет Эвилели ол тураскаалды хоорайның чурттакчыларынга белек кылдыр берген. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының соонда Кавриагонуң чурттакчы чону В. И. Ленинни бодунуң хоорайының хүндүлүг даргазынга соңгуп алган.

Эп-сеткил каттыштырылгазы

ПРАГА. (СЭТА). ЧССР-ниң ажылчы чоннары Вьетнамның, Лаостуң болгаш Камбоджаның улустарының маадырлыг демиселин шиитпирлиг деткип, Индий-Кыдатта империалистиг агрессияны килеңнээшкин-биле буруу шаап турар.

ВДР-ниң девискээринче америк ужар чүүлдүң халдаашкыннары, АКШ-тың Индий-Кыдатта чаа кемниг үүлгедиглери болза делегейниң хөй-ниитизинге калчаалыг чеңгээ-дир деп, «Млада фронта» солун демдеглээн. Бир эвес Пекинниң дугуржулгаа эрттирип кааргынга идегевээн болза, Вашингтон агаардан ВДР-же халдаашкыннарын катап эгелээринден дидинмес ийик дээрзин чехословак радио демдеглээн. Американнар боттарының кемниг үүлгедиглери дээш харысалганы хүлээр, делегей эргезин дорамчылап, дээрбечи болуп, дайынны чарлавайн дайылдажып турарлар, ынчангаш олар Вьетнамга чедирген когаралының орнун эгидип төлээр ужурга таваржып апаар деп, Словакияның «Правда» солуну демдеглээн.

АКШ-тың Индий-Кыдатта бужар-чүдек дайынны соксадырын негээн делегейниң депшилгелиг хөй-ниитизиниң үнү хүн үнген тудум-на улам чиңиг дыңналып, антиимпериалистиг демиселдиң мурнуку одуруунда демисежип турар Вьетнамның, Лаостуң болгаш Камбоджаның улустарын деткээн шимчээшкин улам калбарып турар.

В. Брандтының медеглели

БОНН. (СЭТА). Германияның Социал-демократтыг партиязының бундестагта фракциязының хуралынга ГФР-ниң федералдыг канцлери В. Брандт чүве чугаалаан. Мээң чазаам, Германияның Социал-демократтыг партиязының болгаш Хостуг демократтыг партиязының коалициязы, оларга удур кампанияны оппозиция кедүрүп үндүрген болза-даа, Совет Эвилели болгаш ПУР-биле керээлерни ГФР-ниң парламентизинден бадылаары дээш демиселди үргүлчүлээр дээрзин ол база катап демдеглээн. В. Брандтының медеглээни-биле алырга, федералдыг чазак бодунуң политиказын чурттуң чонунуң хөй нуруузу деткип турарын медерел билип турар. Ам ийи керээниң утка-шынарының болгаш ужур-дузазының дугайын чоңга калбаа-биле дыңнадыры эргежок чугула деп, ол чугаалаан.

Германияның Социал-демократтыг партиязының парламент фракциязының парлалга албан чериниң дыңнадыын ёзугаар алырга, ГДР-ниң болгаш ГФР-ниң аразынга садыгның узун хуусаада хөгжүдеринге ГДР-ниң белениниң дугайында ГСЧП ТК-ның Бирги секретары Э. Хонеккерниң Лейпцигке кылган медеглелинге В. Брандт байыр чедирген. Ийи герман күрүнениң аразынга тайбың дугуннаашкынының эргежок чугулазының дугайында Э. Хонеккерниң медеглели мооң-биле холбаштыр база кораe чогуур деп, В. Брандт чугаалаан.

Индий-Кыдатта тулчуушкуннар

ХАНОЙ. (СЭТА). Америк ужар чүүл Индий-Кыдат чартык ортулуунче мөөңнеттинген соггуларын үргүлчүлеп турар. Стратегтиг «В-52» дээр бомбалакчы самолёттар март 15 дүнезинде Мурнуу Вьетнамның девискээринче, ылаңгыя Кхесани районче болгаш Ашау шынааже база катап халдаан. АКШ-тың шериг-агаар күштериниң самолёттары Камбоджада сайгон шериглерниң агрессчи дайын чорудулгаларын деткиири-биле хөделиишкиннерин база идепкейжидип турар. Лаосту араатан ёзу-биле бомбалаарын үргүлчүлевишаан.

Индий-Кыдаттың патриоттары дайзынның ыйыышкынын чүгле эрес-маадырлыы-биле ойтур шаап турар эвес, харын аңаа шыңгыы соггуларны таварыштырып турар.

Мурнуу Вьетнамга хосталганың Улусчу чепсектиг күштериниң кезектери демилитари застаан зонадан чоок ээзэн баазаларны болгаш чоленир кол пунктуларны ракета, артиллерия-биле боолаан. Контум можуга, Тэп шатка тулчуушкуннар үргүлчүлеп турган. Патриоттарның чедиишкиннериниң дугайында чаа медээлер келгилээн. Февраль 26-дан март 5-ке чедир үеде Куангнгай можуга хосталганың Улусчу чепсектиг күштериниң дайынчылары дайзынның «кезедир» дээр шаажылал хемчеглеринге киржип турган 200 ажыг солдадын чок кылган. Ол-ла үениң дургузунда Биньдинь можуга дайзынның 160 ажыг солдат, офицерин сандан үндүрген.

Лаостуң патриоттары Самтхонгта дайзынның чугула баазазын ээлеп алганын мооң мурнунда дыңнаткан болгай. Бо дайынчы хемчеглерниң тодаргай чүүлдери билдине берген. Март 11-де Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының күштери Самтхонгтуң девискээринге таиланд хөлезиленикчилерниң дөрт батальонунуң болгаш генерал Ванг Паоның «онза күштериниң» батальонунуң туруштарынче халдаан. Дайзын 600 ажыг солдадын өлүртүп база балыглаттырып нугараан. Патриоттар 5 вертолётту дүжүр аткан, хөй саны боо-чепсекти хунаап алган.

Март 15-те Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының кезектери Лонгченг девискээринде дайзынның быжыглаал пунктуларынче шаап халдаашкынын чорудуп турган. Лонгченгте мооң мурнунда сандараткан аэродромну артиллерия-биле база катап боолаан.

Камбоджада кадыг-дошкун тулчуушкуннар чоруп турар. Патриоттар дайзынның халдаашкыннарынга шиитпирлиг ойтур шавыышкынны таварыштырып турар.

ЧССР. Пльзенде «Шкода» машина тудуушкун комбинадының марказы Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери социалистиг чурттарга эки билдингир. Балыктаар совет судноларының шимчедикчилеринге херегзээр аажок улуг шестерниларны ам ол бүдүрүлгениң цехтеринде бүдүрүп турар.

ЧУРУКТА: инженер Франтишек Весели биле мастер Иржи Длабач бир шестерниның шынарын хынап тур.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

КҮТКҮП ТУРАР

Хиттиң консервативтиг чазаа Тель-Авивтиң экстремистерин боо-чепсек-биле хандырып мооң мурнунда хорааның чажыт байдал-биле күш чок болдурарын бодап турар дугайында англи солуннарының дыңнадыглары ам албан ёзузу-биле бадыткаттынган. Март 13-те англи даштыкы [illegible] министерствозунуң [illegible] журналистерге медеглээни: Израильге бээр суг адаа-биле чоруур ийи хемени бүткен суднолар заводтарынга тудар дугайында чугаалажыышкыннар Лондонда боон турар. Тель-Авивтиң баштайгы шериг чагыының соон дарый оон улуг чаа чагыглары Израильдиң бээри чигзиниг чок дээрзин лондон парлалга демдеглээн.

Америк танкыларны, самолёттарны болгаш өске-даа чепсекти Израильче үзүктелиишкин чок чорудуп турар байдалдарда англи монополиялар Израильче боо-чепсекти чорударындан, мооң соңгаар ойталаар күзели чок деп, лондон парлалга демдеглээн. Ынчалза-даа Тель-Авивке суг адаа-биле чоруур ийи хемениң тудуунуң дугайында амгы чугаалажыышкыннар боо-чепсекти сайгарарынга Израиль ышкаш ол хире ажыктыг рыноктуу англи «өлүм фабрикантылары» кайыын-даа тыппас, ынчангаш Пентагонга долузу-биле дүжүп бээрин бодавайн турары илдең.

Англия делегей арназынга АКШ-тың «артык эргелиг эжилелчизиниң», НАТО-нуң агрессчи блогунуң калчаалыг хандырыкчызының ролюн ойнап турары билдингир болганда, Израильди боо-чепсек-биле хандырарын катап эгелээр дугайында Лондонуң [illegible] кырында үндүрген шиитпирин империалистиг күштериниң Чоокку Чөөн чүкте чорудуп турар политиказындан дашкаар көрүп болбас. Ол политиканың ужур-утказы билдингир: Чоокку Чөөн чүкке тайбың демократтыг хөгжүлдениң оруун шилип алган депшилгелиг араб ёзу-чурумнарга удур демиселге шөг күш кылдыр Вашингтоннуң [illegible] Лондоннуң шилип алганы Израильдиң шериг күжүн быжыглаар. Тель-Авивтиң элелекчи [illegible] кандыг-даа аязы-биле деткиир дээн оралдажыышкын-дыр.

Чер ортузу далайда депшилгелиг чоруктуң чидиглеринче империалистиг бөлүктерниң угландырган чимзениишкиннериниң тайбынга ынакшылдыг күштер улам ойтур шаап турар үеде Израильди англи боо-чепсек-биле хандырар дугайында чугаалажыышкыннарны чорудары таварылга эвес дээрзин делегейниң хөй-хөй хайгааракчылары болгаш парлалгазы айтып турар. Мальтаже ыйыышкың болгаш коргудуушкун тураажок, Чер ортузу далайның бо ортулуунда тургускан англи шериг баазаларының мооң соңгаар дожунап турары кес кырында келген. Киприни атлантика блоктуң шериг баазазы болдурарынче натолу стратегтерниң [illegible] база боттанмаан. Бо байдалдарда империалистиг бөлүктер Грецияда, Израильде «бистиң плацдармнарынга» боттарының туруштарын онза идепкейлиг-биле быжыглап турар. Грек черде чаа америк шериг баазаларын тургузуп турар. Англия Израильди чепсек-биле хандыра берген ужурунда АКШ-тан Израильче боо-чепсекти чорудары ам улам ковудаар... Израильди боо-чепсек-биле ам хандырып турары дээрге, 1956 чылда Суэцке болган авантюра дугайында сактыышкыннарны Чоокку Чөөн чүкте катап хайныктырып турар. Ол авантюраның буурап дүшкениниң Лондоннуң түңнел, кичээнгейлиг кылбааны хараадаңчыг.

«Израильди шериг чепсээ-биле хандырарын катап эгелээн чорук АКШ биле Англияны араб чурттарга удур израиль агрессияга эвилелчи болдуруп турар» деп, Каирниң «Аль-Гумхурия» солуну бижээн. Ол херек кырында ындыг-даа. Тель-Авивке шериг болгаш экономиктиг дузаламчызы көргүспүшаан, империалистиг бөлүктер агрессияның болгаш күш-биле ижелээриниң политиказын мооң соңгаар-даа чорударынче израиль экстремистерни күткүп турар. Бо политика Чоокку Чөөн чүкте дүшкүүрлүг чоруктуң кол чылдагааны болуп, бүгү-ниити тайбынга айыылдыг тургузуп турар деп чүве билдингир болгай.

Ю. КОРНИЛОВ,
СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

Кѳдээниң бот-тывынгыр уран чүүл кѳрүлдези

КѲДЭЭ ТАЛАНТЫЛАР

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга уткуштур бот-тывынгыр уран чүүл коллективтеринде белеткелдер Эрзин районнуң суурларында калбарган. Белеткелдерни агитквартиралар аайы-биле чорудуп, түңнел концерттерни клубтарга үндүрүп турар апарган.

Эрзин суурнуң № 6 агитквартиразының бот-тывынгыр артистери районнуң Культура бажыңынга солун концерт үндүрген. Бот-тывынгыр артистерниң составында аныяк-даа, назыны улгады берген-даа кижилер бар. С. Бүрбе агилге, бызаанчыга, демир болгаш кулузун хомустарга, пианинога «Конгургай» дээн ырыны ковнут оон күүсеткен. Сценага үнүп келген артистер онзагайларын мергежилдиг күүсеткен. чорда турганнар В. Шыырап, В. Маадыр-оол, Б. Далай-оол олар тыва, орус ырыларны эки күүседип турганнар. В. Далай-оол «Кызыл чурттуг оол мен» деп ырыны ырлааш, чоргаар баарга, көрүкчүлер алгыш частан турган. сценага каш удаа үндүрген.

Пенсионер М. Шойжун «Интернационал» деп ырыны ырлааш доозунарга көрүкчүлер адыш часкап, дилеп турган катап ырлатканнар. Улуг назылыг не Т. Шойжун «Очалаңдан келгеним» деп тыва ырыны ковнут эки күүсеткен барган. Эрзин суурнуң № 6 агитквартиразының концертин көрүкчүлер улуг-биле үнелээн.

Ындыг концерттер Нарын, Бай-Дал болгаш Булун-Бажы суурларда клубтарга болуп эрткилээн. Колхозчу ажыл-ишчилерниң аразында уран чүүлге талантылыг кижилер хөй-биле илереп турар апарган.

М. ДАЛАА.

* * *

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының төвү — Кара-Чыраа улуг эвес суур. Дөрт кварталдан тургустунган. Оларда агитквартиралар ажылдап турар. Сүт-Хөл кожуун Советтиң депутаттарының, хереэженнер чөвүлелиниң удурткалары-биле агитквартиралары бот-тывынгыр артистери оюн-концерттерни белеткээш, кварталдарның чурттакчыларынга көргүзүп келген.

Бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмнериниң ажылын түңнеп көөр сорулга-биле хереэженнер чөвүлели коллективтериниң көрүлде концерттерин чоокта чаа клубка организастап эрттирген. Бирги черни № 3 агитквартира (удуртукчузу З. Ховалыг), ийиги черни № 2 агитквартира (удуртукчузу С. Ондар), үшкү черни № 4 агитквартира (удуртукчузу А. Монгуш) ээлээш, тускай шаңналдарны алган. Бирги черни алган агитквартираның бот-тывынгыр артистери «Тыва кобальт» комбинатты барып көөр эргежи алган.

Бистиң суурувуста школаның башкылары, клуб, библиотека, уруглар, эмнелге болгаш садыг черлериниң ажылдакчылары агитквартираларның бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмнериниң ажылынга идепкейлиг киржип, боттарының талантыларын чурттакчыларга бараалгадып келгеннер. Ол ышкаш школачылар база бөлгүмнерниң ажылынга киржип турарлар. Кожуун Советтиң күүскому, суурда хереэженнер чөвүлели агитквартираларда уран чүүл бөлгүмнериниң ажылын идепкейжидер талазы-биле организастыг хемчеглерни чорудуп турар.

Д. ОНДАР.

* * *

Кожуун ажыл-ишчилерниң дыштанылгазынга улуг үлүг-ле уран чүүл бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң ажылын идепкейжидер талазы-биле Улуг-Хем районнуң Чааты кожуун Советтиң күүскому. Жданов аттыг совхозта партия, профэвилел комитеттери, хереэженнер чөвүлели элээн организастыг хемчеглерни ап чорудуп. Суурнуң кварталдарында агитквартиралар доктаамал ажылдап турар. Агитквартираларның уран чүүл бөлгүмнериниң киржикчилери солун программалыг концерттерни белеткээш, кварталдарның чурттакчыларынга көргүзүп келген.

Агитквартираларда бот-тывынгыр артистерниң концерттерин суурнуң чурттакчылары, фермаларның ажылдакчылары улуг сонуургал-биле көрүп турарлар. Эрткен дыштаныр хүннерде № 8 агитквартираның уран чүүл бөлгүмүнүң концерти болган. Хараганда сүт-бараан фермазының коллективинде аныяктар концертти белеткээш саанчыларга, кадарчыларга көргүзүп турар. Дыштаныр хүннерден аңгыда демдеглелдиг хүннерни бот-тывынгыр артистер халас эрттирбес. Кварталдар аайы-биле концерттерни үндүрүп турарлар.

Ол ышкаш хереэженнерниң холы-биле кылган чүүлдерин, аъш-чемин делгеп турар.

Уран чүүл бөлгүмнериниң белеткээш, чонга бараалгадып турар оюн-концерттери янзыянзы, утка-шынары бедик болуп келген. ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга холбаштыр «Эвилелдешкен республикалар» деп монтажты агитквартираларның бот-тывынгыр коллективтери белеткеп турар. Оон көрүлдезин улавас эрттирерин планнаан. Уран чүүл бөлгүмнеринде ырлаарынга, танцылаарынга, шулук номчуурунга, уран-чечен чугаа чугаалаарынга мергежилдиглер хөй. Башкы Галина Оруттук, слесарь Архип Сагаан-оол, Сергей биле Галина Сымчааппар болгаш өскелер уран чүүл бөлгүмнеринге идепкейлиг киржип, боттарының талантыларын чонга бараалгадып турарлар.

С. АДЫЯ.

* * *

Ак-Тал Улуг-Хем районда эң-не ырак суур. Мында ажыл болгаш амыдырал хайнып турар. Хендерге кожуун Советтиң күүскому, партия организациязы, хереэженнер чөвүлели агитквартираларда уран чүүл бөлгүмнериниң ажылынче кичээнгейни салып келген. Бөлгүмнер доктаамал ажылдап, оюн-концерттерни белеткээш, чурттакчыларга көргүзүп турар.

Чоокта чаа агитквартираларның уран чүүл көрүлдези суурнуң клувунга болуп эрткен. Бирги черни № 1 агитквартираның артистери (удуртукчузу Самбуу), ийиги черни Октябрь кудумчузунда агитквартира (удуртукчузу Ивас-Сүрүң), үшкү черни Малчын кудумчузу (удуртукчузу Чечек) ээлээн. О. Чечек, М. Хевиимаа, Л. Эрес-оол, О. Кара-кыс, Ч. Хаяаа-Сүрүң оларның танцыларын, ырлаарын, шүлүктер номчаанын чыылган чон улуг сонуургал-биле дыңнаан болгаш көрген.

Ак-Тал 8 чыл школазының тус-тус класстарының өөреникчилериниң белеткээн концертиниң көрүлдезин база организастап эрттирген. Бирги черни 6-гы класс, ийиги черни 8 класс алган.

Бирги, ийиги, үшкү черни алган агитквартираларга болгаш класстарга өртектиг шаңналдарны тывыскан.

М. САНДАК.

Практиктиг өөредилге

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң чанында ай санында бир удаа кичээлдер ажылдап турар. Албан черлеринде партия организацияларының секретарьларының болгаш оларның оралакчыларының өөредилгезин чедиишкинниг чорудуп турар.

Чоокта болган кичээл партия организацияларының удуртукчуларының моон соңгаар чорудар практиктиг ажылынга улуг ужурлуг болган. Новосибирск хоорайның партия организациязының ажылының дуржулгазын СЭКП райкомунуң бирги секретары Ш. Д. Куулар чугаалап берген. Социалистиг хоойлуларны быжыглаар талазы-биле партия, совет, административтиг органнар сорулгаларының дугайын СЭКП Тыва обкомунуң административтиг органнар килдизиниң эргелекчизи В. Д. Дорук-оол өөредилгениң дыңнакчыларынга таныштырган.

М. СЕВЕН.

Спорт

Олимпиада: сөөлгү түңнел

Хөл-шыдыраа маргылдаазы

Хөл-шыдыраа талазы-биле бирги Бүгү-эвилел олимпиадазынга Москваның командазы бирги черни ээлээн, ийиги де РСФСР-ниң чыынды командазы болган, үшкүлүнде — Украинаның командазы. Бо бүгү шуптузу чүгле марттың 14-те тодараттынган, ол хүн сөөлгү салыгларда соңгаарлаттынган оюннарны төндүр ойнаан.

Оон мурнуу чарыында назыдыңның коллективи Грузияның шыдыраачылары-биле ойнааш 34,5 санны алгаш, дөрт салыгны соңгаарлаткан турган. Москвачылар ортан 2,5 санны алырга-ла тиилелгеге четчир апарган, оон соонда оларны кайы-даа команда чедип шыдавас. Ынчаарга олар ол санны харын-даа ажыр күүседип — 37,5 санныг болганнар. Тиилелгени гроссмейстер Ю. Балашов болгаш элээди назылыг аныяктардан В. Федоров чедип алганнар. Гроссмейстерлер Т. Петросян биле Е. Васюков олар удурланыкчылары-биле таныш болгулаан.

Ынчаарга Украинаның командазы РСФСР-ниң-биле ийиги чер дээш оюнну үргүлчүлеп турган. Ол командалар артында-ла боттарының аразынга ойнаан.

Ынчангаш оларның аразынга сөөлгү салыг украинчыларның саны 4,5, а РСФСР-ниң командазынны — 2,5 турда соңгаарлаттынган. Соңгаарлаттынган ол оюннардан ужу хайым болуп доозулган, ынчангаш санда өскерилге чок — 6:4. Ол аразында РСФСР-ниң командазының чемпионунга гроссмейстер А. Карпов дуржулгалыг Л. Штейнни удуп каан, ам сан 6:5 апарган. Моон ындай чүү болурул? Чангыс салыг арткан-на болгай: Ю. Анкаев (РСФСР) биле Ю. Николаевскийниң салыы. Бир эвес Анкаев уттуруптар болза, оон командазы чүгле үшкү черде болур. Ынчалза-даа Россияның мастериниң туружу идегелдиг турган. Бо салыг хайым-даа болур болза, Россия Федерациязының командазы ийиги черде болур.

Ынчалза-даа Анкаев хажымнажыкылыг деп санал киирбээн. Ынчангаш ол удуп алган.

РСФСР-ниң чыынды командазының саны 34,5, а Украинаның — 33 болган.

Олардан өске командалар даразында черлерни ээлээн: дөрткү черде — Ленинград — 30 санныг, бежинчиде — Грузия — 24, алдыгызында — Латвия — 21.

Бирги шүүдээге кирипкен шыдыраачыларның салыгларының түңнелдери ындыг-дыр.

Ийиги шүүдээниң шыдыраачыларының, тодаргайлаарга, 7-ден 12-ги черлер дээш салып тургаңнарга саннар ындыг болган: Эстония — 34,5, Белоруссия — 34, Азербайджан — 31, Армения — 30, Узбекистан — 27, Казахстан — 23.

А үшкү шүүдээге — 13-тен 17-ги черлер дээш демисежип турганнарның түңнелдери ындыг болган: Литваны — 31, Молдавияны — 25,5, Туркмениязы — 22,5. Киргизиязы — 22,5, бо сөөлгү ийи команданың салыынга Туркменияның шыдыраачылары тиилээн, Таджикистанны — 18,5.

Олимпиаданың сөөлгү салыының түңнели бо-дур: Грузия — Москва — 2:10, РСФСР — Украина — 6:6, Ленинград — Латвия — 7,5:4,5, Белоруссия — Армения — 5,5:6,5, Казахстан — Эстония — 4:8, Азербайджан — Узбекистан — 6,5:5,5, Туркмения — Таджикистан — 8:4, Киргизия — Литва — 5:7.

Олимпиадага тус-тус шыдыраачыларның талазы-биле эң дээре черни делегей чемпиону-биле делегейге бирги чер дээш ойнаар деп турар москвачы Алла Кушнир ээлээн, ол бо сес салыгга сееделдирбейн удуп алган.

В. БАБКИН.
(СЭТА-ның корр.).

Мячиктиг хоккейге республиканың бирги чери дээш Кызылга болуп эрткен маргылдаага Бай-Тайганың спортчулары багай эвес киржип, команда талазы-биле ийиги черни алган. Бай-тайгажыларның бо улуг маргылдаага эки белеткенгенин илдеп. Оларның спортчу хеви өске командалардан ылгалып, оюнунуң техниказы эрткен чылдарга бодаарга, дыка өскен. Командада эки ойнакчыларның саны хөй. Оларга команданың капитаны Май-оол Салчакты, Николай Ойдупту болгаш өскелерни-даа адап болур. Районда хоккейге сонуургалдыг аныяктарның саны хөй, спорттуң ол хевирин мында массалыг болуп бер чыдар.

ЧУРУКТА: Бай-Тайганың мячиктиг хоккейге чыынды командазының киржикчилери.

В. ЧАДАМБАНЫҢ фотозу.

СОНУУРГАП КѲРДҮМ

Республиканың Алдан-Маадырлар аттыг чурт-шинчилел музейинде чоокта чаа делгелге ажыттынган. ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнүнери чурукчу Т. Е. Левертовская болгаш чазаныкчы-мастер Р. А. Аракчааның чураан болгаш чазап сиилбээн ажылдарын көрүкчүлер улуг сонуургал-биле хайгаарап турар.

Мен болдум делгелгени улуг сонуургал-биле көрүп, чурукка уран чүүлүнүң талазы-биле медээ чедирген өөрүшкү дээш чурукчуга болгаш чазаныкчы-мастерге өөрүп четтиргенимни илередикседим.

Т. Е. Левертовская мында аладан хире ажылдарын киирген. Мында портреттер, жанр талазы-биле композициялар, натюрморттар, этюдтар бар. Портреттер талазы-биле медээ онза таарышкан бир чурукту айтыксадым. РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артизи Кара-Кыс Мунзуктуң портрединде артистиң ишкү кузел-сорууну онзалап турар, өңнерни шилээни таарымчалыг.

Сураглыг саанчы Маады Бизе-Уруг, Светлана Сат оларның портреттери база эки кылдынган. Оон аңгыда бойдусту чуруп көргүскени хөй талалыг болгаш янзы-бүрү. Ыланчыя «Көвүрүг», «Соңгу Кавказта балык өстүрер чер», «Балык», «Новороссийскиде кожуун» деп ажылдарны демдеглеп болур.

Татьяна Евгеньевна тыва чернин бойдус чурумалын болгаш оон ажыл-ишчи кижилерин хандыкшыл-биле чуруп көргүскен. Ыланчыя ол чалыы назын, байырал, ава — бо бүгү чүүлдерни бодунуң ажылдарында тодаргай көргүскен. Бодунуң национал культуразын, нас-кижиликтиг чаагай амыдыралды тургузуп турар тыва хереэженниң овур-хевирин чурукчу тургузуп келген.

Р. А. Аракчаа бо делгелгеде даштан чонуп кылган болунуң чаа ажылдарын делгээн. Дирит амытаннар дугайында чурукчу эвирлери, ону бир янзы аяа-биле көргүзери чазаныкчы-мастерниң онзагай талазы.

Делгелге ам-даа уламчылап турар. Ону барып көөрүн өске-даа көрүкчүлерге сүмелеедим.

С.-Б. УЙНУКЕЙ.

«Космос-478» — ужудуушкунда

1972 чылдың март 15-те Черниң «Космос-478» дээр кылымал спутнигиниң ээлчеглиг салып үндүрүүшкүнүн Совет Эвилелинге боттандырган. 1962 чылдың март 16-да СЭТА-ның чарлааны программага дүүштүр космос делгемин шинчилээриниң үргүлчүлээринге херектиг эртем аппаратуразы спутникте тургускан.

(СЭТА).

ГТО — АМЫДЫРАЛДА

☆ БАКУ. Азербайджанның ваймысылалының хоочун нефть тывыптыг району Ленинскиде «Бакунуң ажылчыны» заводтуң спортчулары Күш-ажылга болгаш оран камгалалынга белен (ГТО) деп норманың массалыг дужаалгазын эгелээн. Үжен чылдарда ГТО демдектериниң эдилекчилери хоочуннар инженер М. Панин, чонукчу А. Арустамов, котелчу В. Овчеренко олар чаа комплексти дужаарының идепкейлиг дузалакчылары болгаш пропагандистери болганнар.

☆ НОВОКУЗНЕЦК. Сибирьниң индустриалдыг бо төвүнүң 50 муң күш-культуржузу ГТО-нуң хаакка маңнаарының талазы-биле нормазын дужааган. Суббота болгаш воскресенье санында-да муң-муң спортчулар хаак оруунче үнүп келген. Кузнецкиниң металлургия комбинадының, Барыын-Сибирьниң металлургия заводунуң хаакчылары мурнуку одуругда чорун турар.

☆ ОБНИНСК. Эртемниң бо хоорайында ГТО-нуң нормаларын дужаарынга тураскааткан спартакиада эгелээн. Оон эгелекчилери хоорайның «Квант» спорт клувунда каттышкан күш-культура коллективтери болган. Ийи муң хире кижи ГТО-нуң хаак талазы-биле нормазын дужааган.

☆ ДУШАНБЕ. Таджикистанда баштайгы спорт мастерлериниң бирээзи, самбо талазы-биле чурттуң чемпиону чораан А. Алимов күш-культураның чаа комплекизиниң нормаларын дужаарының идепкейлиг организакчызы. Оон он-он салгакчылары «Спортчу салгал» чадазының нормазының негелделерин ажыр күүсеткен.

☆ МОНЧЕГОРСК. 260 хире мончегоржулар ГТО-нуң чаа комплекизиниң нормазын дужааган. Март айда «Североникель» комбинаттың 500 чыгы күш-культуржузу ГТО нормазын күүсеткен. Мында чаа комплексти пропагандалаар ажылче улуг кичээнгейни салган. Оон нормаларын дужаарынга спорт мастерлери үлегерин көргүскен, оларның саны комбинатта чээрби ажып турар.

(СЭТА-ның корр.).

Чолаачылар курузу

ДОСААФ-тың Шагаан-Арыгда спорт-техниктиг клуву чолаачылар белеткээринге хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылдап келген. Клубтуң дыңнакчыларының быжыг билигни шиңгээдип алырынга бүгү-ле чүүлдер таарымчалыг. Теория өөренииринге дузалаар плакаттар бар болгаш машинаның янзы-бүрү кезектерин көргүзүг материалдары кылдыр делгээн. Дыңнакчыларның автомашинаны практика кырында башкарып өөренииринге тускайлаан 4 автомашина бар.

Бо чылын хундуску бөлүкке шериг назылыглар, а кежээкиже улуг улус өөренип кирген. Бо айның эгезинде шериг назылыг 29 оолдар шылгалданы эки дужаап, чолаачылаар эргени алганнар. И. Знаменский, В. Хохленко, А. Екимов теория-даа, практика-даа кырынга быжыг билиглиин көргүскеннер. Машина тургузуунуң башкызы В. И. Белогов, башкарып чорудуушкунун инструктору Ю. А. Бочевов эки ажылдап турар.

М. КАНДАН.

Оранналарны одуртур

Болуушкуннар, фактылар

Угандадың национал музейи

1908 чылда үндезилеттинген бо музейни улус баштай букнут бажың деп адап турган. Ону ынчаар адай бергениниң чылдагааны чүдел дээрге, ынчан анаа чүдүлгениң эт-херекселин болур янзы-бүрү идиктерин аймаа, бөрттер, каасталгалар дээш-ле элдеп-эзин чүвелер делгей салган турган. Ол черниң чурттакчылары ынаар барбас, кандыг-бир эдилелдиг килеңнедиптеринден коргар чорааннар. Музей чүгле ийи оран ээлеп турган.

Угандадың бөгүнгү национал музейи делгем чаа бажыңда турар болгаш келген улус оон залдарынга үргүлчү долу болур.

— Бистиң музейниң колдуунда-ла бо черниң үндезин чурттакчыларынга таарыштыр тургустунган, олар моон бодунуң төрээн чуртунуң дугайын билип, көрүп алырлар — деп, музейниң директору С. М. Секинту чугаалаар.

Угандадың бойдузунуң, дириг амытаннарының, аймак-соок улустарының дугайын төргиин эки кылдыр каастап шимээн макеттер чугаалап бээр. Угандадың девискээринге миллион чыл мурнунда чурттап чораан кижиниң изи тывылганын база моон билип ап болур. Каффу хемниң унундан тывылтан даш балдыларны, бижектерни, чазап турган даш бузундуларны витринада делгээн.

Музейде амдызында төөгү талазы-биле салбыр чок, ону чаа-ла кылып белеткеп турар. Оон бир стендизин «Угандадың эгези» деп адаан. Шил адаанда чаан азыглары, ааңдакының боолары, демир киничилер чыдар. Ындыг киничилер-биле бектеткен кулдарны шаанда колонизаторлар моон сүрүп чорун турган. Чаан сөөгү дээрге чиңген колонизаторларның улуг ортекке чедирип алыр бараан чораан. Моортан кулдарны, чаан сөөгүн, чазыты мелегейниң куякталчак кежин үндүр сөөрткеш, олче чиик ортектиг постерни, ракушкаларны, көрүнчүктерни, бооларны, дарыны киир сөөртүп турган.

Африка чурттуг улустарның амыдыралында музыка болгаш танцы кайы хире чер ээлеп турарын деп чүве билдингир болгай. Угандалар база музыкага болгаш танцыга ынактар. Музейде музыканың янзы-бүрү херекселдерин делгеп каан, оларның аразында анаа ийи шойбек ыяштан эгелээш, ковнуг улуг барабанга чедир хөй-ле херекселдер бар. Шаанда дайын болур дээнде, куда азы шайлалга кылыр ийикпе хоорикдүлге эгелээр дээнде ол улуг барабанны кагар чаңныг турган. Ындыг барабаннар Угандадың чамдык булуңнарында ам-даа бар.

Музейге келген улуска «Африканың чүрээниң согуу» деп ансамбль Угандадың танцызы, ырызы-биле таныштырып турар. Ол ансамбль чүгле чуртунуң иштинге сураглыг эвес, даштыкы чурттарның көрүкчүлеринге база билдингир. Экспонаттар Уганда улустуң амыдыралының бүгү талалары-биле таныштырар. Бир витринаны «Херек үүлгеддиг болгаш хемчег хүлээдири» деп адаар. Мында шаандакы үеле кижилерниң канчаар херек үүлгедип чорааның болгаш ындыгларга канчаар хемчээл чедирип турганын көргүскен.

— Эртемниң чаңчылдары чоорту төөгүнүң үлүүнче кирип бар чыдар — деп, музейниң бир дугаар африкан директору С. М. Секинту медээ чугаалаан. — Бистиң музейивис улус чырыдылгазының болгаш политилел хөгжүдээниниң системазында чугула звено апар чыдар. Маңаа школачылар, аныяктар, улуг улустар өг-бүлелери-биле үргүлчү кээр апарган. Чыл дургузунда он-он муң кижилер келир. Кирери халас. Бистиң кол сорулгавыс аңгы-аңгы аймактарның аразында харылзаазын улам чоокшулаштырары болур — деп, С. М. Секинту онзалап демдеглээр.

В. ВАСИЛЬЕВ.
СЭТА-ның корр.
Кампала.

«Мурнуу Африка» деп концлагерь

Март 21 — аймак-сөөк ылгаар чорукту узуткаар дээш демиселдиң Бүгү делегей хүнү.

Чоокта чаа «Таймс» деп англи солунга чурук парлаттынган. Мында назылай берген африкан кижиниң оон ак кештиг ээзи дээргиниң кылагар машиназының чанында турар кылдыр көргүскен. «Мында ындыг онза чүү боор, машинаның чүък сугар чери дыка улуг болгай» деп журналистерге ак кештиг расист чугаалаан. «Кай, силер бо кара чүвени чаңнынга кожа олуртуп алыр деп бе?». Удаваанда англи парлалгага база бир медээ тарай берген. Мурнуу Африканың ийи полицейжилери африкан кижини узун хендир-биле баглап алгаш, хөг бодап мотоциклге сөөртүпкен. Элээн каш километр черге дүрген ковчут сөөрткен сөөлүнде ол кижи өлген.

Мындыг хевирлиг дүржок важыдааш кыннар Мурнуу Африка республиканда бөрүк-ла хүнүнү чыгыы болуп турар. Бо курүнениң 15 миллион африканнары дорамчылалдың адаанда чурттап чоруур. Кара кештиг кижилерни анаа адыгуузун мал-биле домей кылдыр санаары чаңчыл апарган. Африканнарның эргезин кызыгаарлаан 1200 ажыг хоойлулар бар.

Оларның бирээзи болур эртирилге дугайында хоойлуну алгаш көрээлиңер. Кап провинциязында Паарль деп хоорайжыгашка ындыг бир таварылга болган. Африкан чолаачы Г. Мсини үш бичии уругнуң адазы. Мсини тускай эртемниг болганда анаа хоорайга чурттаар эрттрилгени берип каан. Ооң кадайынга баштай түр када Паарльга чурттаарын чөпшээреп берген. Ынчалза-даа удаваанда ону Дордрехт деп черже көжүрүпкен. А ашаа ооң соондан баар аргазы чок, чүге дээрге эрттирилге дугайында хоойлу әзутаар алырга Мсининиң ол черге чурттаар эргези чок. Муң-муң африкан өг-бүлелер өлгүже чедир аңгы-аңгы черлерге чурттаар ужурга таваржып турар.

Мурнуу Африка республиказында «ак расаның арыг-силиниң» дугайында онза сагыш салып турар. «Сарааалыг» таварылгаларны шинчилеп көөр тускай комиссия безин бар, «каразып» турар таварылгаларда ол кижиниң ханының болуун, бажының дүгүнүн, кежиниң он-чүзүнүн шинчип көргүлээр. Сандра Лаинг деп өөреникчи уругнуң дугайында өөгү Мурнуу Африка республикада дыргыв тарай берген. Уругнуң адаиеан ак кештиг улус. Ол хирезинде комиссия уругнуң арны хүрең болганындан кара кештиг деп саваарын доктааткан. Ынчангаш Сандра ак кештиг улустарның аразынга чоруур эргези чок, бир эвес ада-иезиниң бажыңынга чурттаар болза... эштенчизи болуп чурттап болур.

А. ЖИГУНОВ.
(СЭТА).

Элдептиг аарыг

Бразилияның соңгу талакы эриинде Мараньян деп штатка хамааржыр хензиг бичии оргулук бар. Мында 60 кижи чурттап турар. Оларның 20 хирези элдептиг аарыгдан аарып турары чоокта чаа анаа бразил фотокорреспондент чораан сөөлүнде билдине берген.

Ол аарыгга таварышкан кижи 15 харлыг тургаш-ла 50 ажыг харлыг кижи ышкаш көстүр апаар. Аараан кижилерниң кежи кырган кижи кежи ышкаш ханы дырыштактарлыг болу бээр болгаш чугаазының оюзуму ковчут апаар. Олар барык чүнү-даа көрбестер. Эр улус 30 хар четпейн, а хереэженнер 25 хар четпейн өлүп каар. Ортулукта чурттап турар улустуң кежи хелчок ак, хүн караанга мырыңай шыдашпас. Хүнүг черге каш минута болурга-ла кешти хүн чип каптар. Ынчангаш олар хүндүс удуур, а дүне ажылдаар чаңныг.

Ам ол ортулукта Париж университединиң профессору Ньютон Фрейрага баштаткан бөлүк эмчилер ажылдап эгелээн. Ол элдептиг аарыгның тыптып келген чылдагаанын каш неделя дургузунда дилеп турар. Амдызында оон чажыы тывылбаан.

Г. МОЛДАКАНОВ.
(СЭТА).

телевидение

МАРТ 17-ДЕ
МОСКВАДАН

15.00 — Дамчыдылганың программазы. 15.05 — Сөөлгү медээлер. 15.15 — «Дириг амытаннар делегейинде». 18.15 — Т. Манн — «Будденброки». Телешиниң баштайгы үндүрүлгези. 2-ги кезээ. 17.20 — Эфирде. «Аныяк назын». «Алло, талантылар дилеп тур бис». Черновцыдан дамчыдылга (Бижидилге). 19.10 — Сөөлгү медээлер. 19.20 — 19.30 — Чаңсар. 19.30 — «Хөлегелер даа дүъште чиде боор». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. «Келген кижилер».

КЫЗЫЛДАН

20.45 — Телемедээлер. 21.00 — «Кадыкшылга». Дамчыдылга. 21.20 — Телемедээлер. 21.35 — Чарлалдар, реклама. 21.40 — 22.55 — «Идегелдиң эрии». Уран-чечен фильм.

агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр. Хар чаар. Барыын угланыышкынныг хаттың күжү секундада 12 — 18 метр чедер. Агаарның температуразы даглыг районнарда 0 — 5, арткан-нарынга 2 — 7 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар. Барыын угланыышкынныг хаттың күжү секундада 12 — 18 метр чедер. 4 — 6 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Парижская обитель» (1-ги, 2-ги кезектери) 9.45, 14.05, 17.20, 20.35 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ноган мечирбелер» 9.50, 13.30, «Антрацит». 17.10, «Кыска ужурашкан мен». 11.40, 15.20, 19, 20.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Кинечылынды 10, «Альпы балладазы» 15. «Улуг ынанышыя». 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кыстар суглээзи» 15, «Чечен болгаш даш» (1-ги, 2-ги кезектери). 17.20 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Турк аганың чагыы» 18.30, 20.30 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Өлүмнүг дайзын» 18.30, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кожээ ажылгый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черниң республика типографиязы (Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00367

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үнденип турар

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 чыл. МАРТ 18 СУББОТА № 65 (8823). Өртээ 2 коп.

Апрель 15-те коммунистиг субботник

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнге болгаш ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга алдар бердурар ол коммунистиг субботникке Совет Тываның ажыл-ишчилери идепкейлиг белеткенип, ону эң массалыг эрттирээлиңер!

СЭКП Төп Комитединде болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ВОЛГА БОЛГАШ УРАЛ ХЕМНЕРНИҢ СУУН ХИРЛЕНДИРИП, БОКТАЛДЫРБАС ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХЕМЧЕГЛЕР ДУГАЙЫНДА

Волга болгаш Урал хемнерниң бассейннерин хирлиг суглар-биле бокталдырбас талазы-биле хемчеглер дугайында СЭКП Төп Комитеди биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели доктаал хүлээп алган.

Чурттуң суг курлавырларын камгалаарының болгаш ажыглаарының айтырыгларының талазы-биле чамдык чугула шиитпирлерни сөөлгү чылдарда хүлээп алганын СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында демдеглээн. Чурттуң заводтарында, фабрикаларында болгаш өске-даа кол хоорайларында суг арыглаарының дыка хөй саны нарын болгаш ажыктыг тудугларын кылган. Үлетпүрлүг чамдык районнарга бүдүрүлге черлеринден агып үнүп чыдар сугларны арыглаар талазы-биле улуг комплекстерниң тудуун боттандырып турар.

Хонукта-да 3 миллион кубометр ажыг боктуг сугларны арыглаар ниити күчүлүг 670 комплекс арыглаарының болгаш хирлендирбезиниң тудугларын эрткен беш чылда Волга болгаш Урал хемнерниң бассейннеринге тудкан. Ындыг турбуже бо хемнерниң бассейннеринче арыглаттынмаан хирлиг суглар ам-даа кирип чыдар.

Волга болгаш Урал хемнерниң бассейннерин хирлиг суглар-биле бокталдырбазының талазы-биле ССРЭ-ниң министерстволарының болгаш кол эргелелдерниң 1972—1975 чылдарда, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш Казах ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1980 чылга чедир чорудар хемчеглерин СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында тодаргай айыткан.

Волга болгаш Урал хемнерниң бассейннеринде суг курлавырларын хирленишкинден болгаш эвээжээшкинден камгалаар чорукту күштелдирерин база ол хемнерниң суг курлавырларын ажыглаар чорукту экижидерин онза чугула ужурлуг дээш кылдыр көрбүшаан, доктааттынган онаалгаларны чугаажок күүседиринче угланган эргежок чугула хемчеглерни алырын база бо доктаалда айыттынган чугула тудугларны тударын шуут боттандырар болгаш оларны ажыглалга кирер организацияларга бүгү хемчег-биле дуза чедирерин Волга болгаш Урал хемнерниң кавызында партия обкомнарынга, облкүүскомнарга, партияның Москва хоорайкомунга болгаш облкүүскомга, бо кавының автономнуг республикаларының Министрлер Чөвүлелдеринге СЭКП Төп Комитеди биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээткен.

Специалистиң мурнуку чүүлү

ҮРЕЗИННИҢ БЕДИК ШЫНАРЫ ДЭЭШ КИЧЭЭНГЕЙ САЛЫР

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлери көдээ ишчилерниң, ылангыя тараажыларның мурнунда чугула болгаш харыысалгалыг сорулгаларны салган. Көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң чылда ортумак хемчээли мурнуку беш чылдаазындан тоску беш чылда 20—22 хуу көвүдээр. Бо айтырыгны чедиишкинниг шиитпирлээринге кол чүве болза, көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазын бүгү тала-биле быжыглаары, черни мелиорастаары, химижидери, ажылды комплекстиг механизастаарын интенсивтиг арга-биле боттандырары чугула.

Моон-биле кады тоску беш чылда тарылга шөлүн ындыг-ла калбартпайн турган, чер ажылының продукциязын көвүдедириниң кол сорулгазы көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн бедидери болур. Беш чылдың дургузунда тарааның чылда ортумак чыылдазы 195 миллион тоннадан эвээш эвес болур, а беш чылдың төнчүзүнде ол 200 миллион тонна чедер. Тарааның шак ындыг чыылдазын хандырарда бир чугула айтырыг көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн экижидеринге арга-курлавырны шын ажыглап, бедик дүжүттүг райончуткан сорттарның I база II стандарт үрезиннерин тарып турганы, чуртка ниитизи-биле гектар бүрүзүнүң дүжүдүн 4 центнер бедидер ужурлуг.

Бо бүгү сорулгаларга дүүштүр республиканың колхозтары болгаш совхозтары тоску беш чылдың төнчүзүнде тарааның ниити бүдүрүлгезин 1970 чылдыындан 40 хуу көвүдедирин, тараа культураларының гектардан дүжүдүн 12 центнерге чедир бедидерин азы 1970 чылдыындан 3,3 центнер көвүдедирин чедип алыр.

Тоску беш чылда бүгү көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүүн талазы-биле көрдүнген планны күүседир херекке республиканың колхозтарынга, совхозтарынга дүжүттүг бедидериниң чугула курлавырларының бирээзи — ол дээрге, тарылга тургузуун тодарадырда ажыл-агыйжы болур чорук, га чер бүрүзүн камныг ажыглаары, республиканың зона бүрүзүнге эң-не дүжүттүг сорттарны шилип тывары болур.

Тараа культураларының, кукурузаның, картофель болгаш хөй база чаңгыс чылдыг сигеннерниң суггаттыг болгаш суггат чок черлерге херек дээр шилиттинген болгаш райончуттунган эки сорттары республикада бар болуп турар. Оларның иштинде эң калбак ажыглап турарывыс «Саратов-29» дээр үрезини, ол болза республикада тарыттынып турар бүгү сорттуг кызыл-тас тарылгазының 68 хуузун ээлеп турар. Өске сорттардан «Сказа» 17 хуузун болгаш «Мяльтурум-553» деп сорт—9,6 хуузун ээлеп турар. Арбайның «Винер» деп сорту бүгү арбай шөлүнүң 70 хуузунда, ол культураның «Казань», «Комбайнер» дээр үрезиннериниң хуузу база эвээш эвес.

Чиңге-тараага хамаарыштыр алырга биистиңге «Доминское-12» дээр үрезин таарыштыр шилиттинген, ук черниң тыва чиңге-тарааазы база үнелеттинген. Сулага—«Орёл», болгаш «Сизу», горохка—«Комсомолец» болгаш «Капитал», Магарга—«Степняк» болгаш «Омский-10», чүмазага—«Новосибирская-1», люцернага—«Камалинская-930», картофельге—«Курьер», «Берлихинген», «Кемеровский» дээр эрте, ортумак, орай быжар үрезиннер таарышкан.

Дүжүттүг бедидеринге ол бүгү арга-курлавырны биистиң республикада ажыглап турарывыс дыка четпес. Сорттуг үрезиннерни тарылгага ажыглап турарывыс амга чедир хуу болбушаан, харын чамдык районнарда мурнуку чылдарда эвээжеп турары канчап-даа таарышпас. Эрзин, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик болгаш Чөөн-Хемчик районнарда тараа культураларынга сорттуг үрезинни тарып турганы 1966 чылдан 1970 чылда 10—15 хуу эвээжээн. Республикада ол талазы-биле ниити байдалды алырга 1970 чылдаазындан 1971 чылда 18,2 хуу эвээжээн.

Көдээ ажыл-агый культураларының райончуткан сорттуг үрезиннерин тарылгага херегле турары база четпес. Оон бир кол чылдагааны Тываның көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының четпес ажылында. Республикага эки шынарлыг үрезин белеткээр талазы-биле бердинген даалганы күүсетпейн келген. Чижээ, дуржулга станциязы сөөлгү чылда республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга тараа культураларының 1800 тонна үрезинин белеткээр турган, чүгле 210 тоннаны саткан. Моон уламындан колхозтар болгаш совхозтар райончуткан сорттуг үрезин-биле чыл бүрү чедир хандыртынмайн келген.

Тоску беш чылдың планын ёзугаар Тываның көдээ ажыл-агый дуржулга станциязы республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга чыл бүрү тараа культураларының 4000 тонна үрезин берген турар. Ол ышкаш мал чеми культураларының, чаңгыс база хөй чылдыг сигеннерниң четчир үрезинин садарын база түс-тузунда тодаратпаан.

Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязы туруп келгенинден бүгү төөгүзүнде бирле дугаар бо 1972 чылда республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга кызыл-тастың «Саратов-29» дээр сорттуг 700 тонна үрезинин саткан, а планы 317 тонна турган. Ол ышкаш кызыл-тастың «Мильтрум-553» дээр үрезинин 70 тоннаның орнунга 230 тоннаны белеткеп берген. Ажыл-агыйларга план ёзугаар бээр өөн өске культураның үрезини бо хүннерге чедир күүсеттинмээн.

Дуржулга станциязының үрезин белеткээр, ону садар талазы-биле чагыг-планны күүсетпейн турарының кол чылдагааны күш-ажылды четпес организастап, администрацияның талазындан хынааладаны боттандырбайн турарында, эки шынарлыг үрезинни өстүрүп турар тускай эртемниглерден негелдениң кошкаанда. Ол ышкаш үрезиннерниң арыглаары, шыгжап кадагалаары холужуп турар болганда, оон чиигине сорт алырын база шаптыктап турар.

Ажыл-агый тарылга ээлчештирилгезин 1967 чылда-ла ажылдап кылган болза-даа, ону херек кырында мынчага боттандырбаан. Ол ышкаш сула, арбай база хөй чылдыг сигеннер тарылгазынче кичээнгей кошкак, оон үрезиннерин арыглаар, аарыгларга удур хоранннаар хемчеглерни четпес чорудкан.

Бир эвес тараа культураларының үрезининге сагып салып турары ышкаш мал чеми культураларының база сигеннерниң үрезининче, оон тарылгазынче кичээнгей салган болза, республикада ол талазы-биле байдал амгызындан дээре болур турган. Колхозтарда болгаш совхозтарда чаңгыс база хөй чылдыг сигеннер үрезини шуут чедишпезинден, ону тарыыры көрдүнген шөлдерни тараа культураларынга ажыглап турар.

Ниитиниң малынга четчир, эки шынарлыг чем баазазын хандырар сорулга-биле хөй чылдыг сигенниң тарылгазын чоокку чылдарда 45 муң гектарга чедир калбартыры азы ону мал чеми культураларының ниити шөлүнүң 33,5 хуузу болур кылдыр өстүрери чугула. Бо сорулга-биле чыл бүрү хөй чылдыг сигеннерниң 500 тонна хире үрезини негеттинип турар, ону өстүрүп белеткээринге беш муң хире гектар тускай участокту тургузар херек.

Агаар-бойдустуң байдалы таарымча чок болган-даа болза, республиканың колхозтары болгаш совхозтары эрткен чылын чаңгыс база хөй чылдыг сигеннерниң эвээш-даа болза үрезинин алган, күрүнеге 60 тонна хирезин база немей берген.

Тараа-даа, мал чеми-даа культураларының, хөй болгаш чаңгыс чылдыг сигенниң үнүш-дүжүдүн бедидери райончуткан сорттуг үрезиннерни четчири-биле белеткеп алырындан, хөрзүнүң шын ажылдап кылырындан, чемашчыдылгадан болгаш суггарылгадан кол хамааржыр. Республиканың колхозтарын болгаш совхозтарын хандырзын дээш сорттуг үрезиннерни алгылаан үрезин өстүрер ажыл-агыйлар бисте бар. Ол ажыл-агыйларның удуртукчулары, тускай эртемниглери бо чылын бедик дүжүт өстүреринге колхозтарга, совхозтарга улуг дузаны чедирер хүлээлгелиг.

В. ТУТЫНИН.
Көдээ ажыл-агый министерствозунуң улуг агроному.

Чөөн-Хемчикте СЭКП-ниң XXIV съездизи аттыг совхозтуң даргазы Намзырай Агбаанович Кара-Сал часкы тарылгага көдээ ажыл-агыйның кожуг машиналарының септелгезинде кызымаккай ажылдап турар.

ЧУРУКТА: Н. А. КАРА-САЛ.

А. КОВАЛЕНКОНУҢ фотозу.

БОЙДУСТУ БЕЗИН ШИНИК КИИРИПКЕН

Тора-Хемниң чаа тудугларын суурнуң артыы талазында дөң кырында хадыннар болгаш дыттар үнген арга иштинче улам ханылап кирип бар чыдар болгаш Тожуның бойдузунуң каас чурумалын база бир онза хевир киирип, улам каастап турар.

Ында чаа школа тудуун дооскан, ону ажыглалга киирер дээш иштики дериг херекселдерин четчелеп турар. Чуртталга бажыңнарын көргеш, кижи магадап хайгаараар.

Бо кайгамчык тудугларны кылып турар үш бригада бар. Оларның бирээзин хоочун тудугжу, септелге-тудуг участогунуң тургустунганы-биле деңге ажылдап келген Василий Шумов удуртуп турар. Ол бригадада эрткен айда эки ажылдааш, мурнакчы коллектив болган.

Чүгле чаа чыл үнгенден бээр бригаданың кылган ажылын көрүп көөрге мындыг: февраль айның эгезинде ийи аал иштиг чурттаар бир бажыңны дооскаш, комиссияга эки шынарлыг деп демдек-биле хүлээдип берген. Ам база бир ындыг бажыңның кол тудуун дооскаш, иштики ажылын кылып турар.

Тайганың арыг агаарын хөрээм долдур тынып, тудугларны магадап көрүп, суурнуң артында тудуг бригадаларының ажылдап турар черинче базып ор мен.

Моторлуг хирээниң ыяшче каккан баладының далжы арыг иштин долдур чаңгыланып, хайныккан ажыл-ижиңисти көөр көрүнчүр деп чалап-даа турганыыг.

Будумчуну дургаар кожа тудуп бар чыдар үш бажың көстүп келди. Тудугжулар бирээзиниң серизин кылып турлар. Ортузундаазының ханазын кылып дооскаш, оон сөөлгү ыяштарын салып, хирлээп, эптей чонуп, арганы доолдуруп турар бригада ол болду. Ол болза Владимир Васильевич Соколовка удурткан комсомолчу-аныяктарның бригадазы болду.

Владимир Васильевич бодунуң бригадазының кежигүннериниң дугайында улуг чоргаарал-биле чугаалай-дыр.

— Бистиң бригадавыста ам он бир кижи бар бис. Шуугу тудугжунуң эң үстүкү разряд-биле ажылдап турар. Бажыңның бетон фундаментизин кылырындан эгелээш, иштики кургаг штукатуразы, печка, соңга шилинге чедир ажылдарны бригадада кижи бүрүзү кылып билир. Ай бүрүзүнүң планныг онаалгазын ажыр күүседип, кылып турар ажылывыстың шынарын экижидерин, тудуг материалдарын камныг чарыгдаарын бригадавыстың хуралынга чугаалажып турар бис.

Бригадада кижи бүрүзү онаашкан ажылынга кызымак. Оон уламындан бригаданың кежигүннери аныяк-даа болза хоочуннарны социалистиг чарышче кыйгырып, оларның көргүзүглериндан дудак чок ажылдап турар.

Ажыл соонда хостуг үеде, субботада, улуг-хүннерни организастыг эрттирери оларга чаңчыл апарган. Лыжа, коньки маргылдааларынга белеткенип, аңаа киржип турарлар.

Ол бригаданың тудугжулары районнуң бирги чери дээш баскетбол маргылдаазынга бирги черни, а волейбол маргылдаазынга ийиги черни алганнар.

Аныяктарның бригадазы понедельник санында политинформацияларны эрттирип, шуугу политсеминарга хаара тудунган. Оларның бригадири Владимир Соколов Абаканның тудуг институдунда ботөөредилге-биле чедиишкинниг өөренип турар.

К. БИЖЕК.

Дөрт областың үлегери-биле

Псковтуң болгаш Великие Лукиниң тудугжулары чиик, аъш-чем, эът болгаш сүт үлетпүрүнүң бүдүрүлгелеринде бүдүрүлге күчүлерин ажыглалга киирерин дүргедедир талазы-биле Ленинград, Новгород, Донецк болгаш Витебск областарда боттарының эштерниң инициативазын эзип-биле деткээн. СЭКП Төп Комитеди бо инициативаны чүүлдүг деп көрген.

Дөртен дөртку трестиң Күш ажылдың Кызыл Туг орденниг 85-ки тудуг эргелелдиниң коллективи Псковтуң сүт комбинадының дөрт каът бажыңның хуусаазындан ийи ай эрте ажыглалга дужаарын шиитпирлээн. Ажыглалга киирер объектиде ийи ээлчеглиг ажылды организастаан, комплекстиг бригада бүрүзүнүң даалгаларын өй-шаанда күүседирин дээш контрольду тургускан, мурнакчыларның сөөлгү чедиишкиннериниң бүдүрүлгеже холбаштыр чорудар эргилделери оон мурнунда чорааткан ажылчын графиктеринге киирген.

Великие Лукиде 52-ги трестиң коллективи ажылдарның темпилерин өстүреринге немелде курлавырларны база дилеп тыпкан. Тудугжулар эът комбинадының чаартыр талазы-биле чыл программазын декабрь 20-де күүседирин, трикотаж фабриказының, лён комбинадының чаа корпустарын, а ол ышкаш пес-таавытыларның ниити чурттаар бажыңын хуусаа бетинде ажыглалга киирерин айыткан.

(СЭТА-ның корр.).

Псков.

Совет-пакистан чугаалажыышкыннар

Март 16-да Кремльде ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинниң болгаш Пакистанның Президентизи Зульфикар Али Бхуттонуң аразында чугаалажыышкыннар эгелээн.

Чугаалажыышкыннар үезинде Совет Эвилелиниң болгаш Пакистанның аразында ийи таланың харылзааларының айтырыглары, Индостан чарттык ортулукта байдалды а ол ышкаш кайызынга-даа сонуургалдыг делегейниң өске-даа айтырыгларын чугаалажып көрген.

(СЭТА).

Пакистан Президентиниң алдары дээш

Март 16-да Кремльдиң Улуг ордузунга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң чазаа Пакистан Ислам Республиканың Президентизи Зульфикар Али Бхуттога алдар болдурган дүштеки шайлалганы тургускан.

Дүштеки шайлалгага хүндүлүг аалчы-биле кады ону үдеп чоруур кижилер келген.

Дүштеки шайлалгада совет талазын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Д. С. Полянский болгаш өскелер-даа олурушкан.

Дүштеки шайлалга үезинде А. Н. Косыгин биле Зульфикар Али Бхутто найыралчы ёзу-биле дашкалар көдүрген.

(СЭТА).

ҮЕ ДАЛАШТЫРЫП КЕЛДИ

«Шынның» рейдизи

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ төрүттүнгениниң 50 чыл юбилейин төлептиг уткуур дээш калбартан бүгү улустуң социалистиг чарышка киришкеш, Чөөн-Хемчикчилер чер ажылының культуразын экижидипшаан, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүн бедидерин бо чылгы алган хүлээлгезинге айыткан. Район 1972 чылда көдээ ажыл-агый культураларын 42 муң гектарга, оон иштинде тарааны 29 муң гектарга тарыыр. Бир гектарга онаалдыр 9,9 центнер тарааны, 100 центнер картофельди, 194 центнер кукуруза массазын алыры көрдүнген. 7752 гектар суггаттыг черге тараа, ногаа болгаш мал чеми культураларын тараап, оон дүжүткүрүн улам бедидери чугула сорулгаларының бирээзи кылдыр салдынган.

Районнуң колхозтарының, совхозтарының шөлдеринге хайнышкынның иштиң эгелээринге чедир санныг хонуктар арткан. Аңаа белеткелдерниң чорудулгазы кандыгыл?

БО ЧЫЛДЫҢ тарылгазынга белеткеттинген чер 25.100 гектар, оон иштинде күскү андарылга 8700 гектар. Ынчаарга 17 муң гектар хире черни часкы удур андарары негеттинип турар. «Чыраа-Бажы», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Сүт-Хөл», «Алдан-Маадыр», «Тыва» совхозтар часкы хөй черни удур андарып, чажылда чорудар. Ленин аттыг, «Искра» колхозтар бо чылгы тарылгага чер белеткелин арткен чылын чедиишкинниг чорудкан. Суггаттыг черден 7100 гектарга тарылга мурнунуң суггарылгазын чорудар.

Суггатка ажылдаар кижилерни шилип белеткээри, звеноларны тургузары, оларны херексел болгаш өске-даа чүүлдер-биле хандырары колхозтарда, совхозтарда дооступ турар. Чаашкыннандыр суггарар арганың 12 машинистери, суггатчы 38 звено (215 кижилиг) септеттер, херекселдер-биле хандыртынган. Звеноларның ажылдаар участоктары быжыглаттынган болгаш онаалгалар бердинген.

Суггарылга бугаларын септээр, аштаар, унуарында доштарны доорузактаар, достерилте бызыглалдар кылыр ажылдар ажыл-агыйларда эгелээн. 313 гектар черге күскү суггарылга чорудтунган, 136 гектарны кыжын булуктаалдыртан. Эрткен күзүн ажыл-агыйларда 83 км дурттуг суггарылга бугазын аштап септээн. Бугалар белеткээрин «Сүт-Хөл», «Алдан-Маадыр», «Чыраа-Бажы» совхозтарда багай эвес организастаан. Оларда 12-20 кижи составтыг тускай септекчи звенолар доктаамал ажылдап турар.

«Алдан-Маадырның» Бора-Тайга салбырында звено Ак унуунуң үстүү бугазының дозун быжыглап даштаарын дооскан. Септекчи звенолар техника-биле бүрүн хандыртынган. Чамдык ажыл-агыйлар чалашкынналдыр чаштырар машиналарны белеткеп алза-даа, «суггат үези элек» дээр хөөн-биле «ДДН-100» машиналарны ажылдаарынга белеткевейн турар. Чижээ, «Алдан-Маадыр», «Сүт-Хөл», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарының директорлары Т. Сарыглар, Б. Монгуш, Т. Пичев-оол олар «ДДН-100» машиналарын амга чедир ажылга белеткевээн.

КОЛХОЗТАР БОЛГАШ СОВХОЗТАР бо чылын тарылга шөлдеринге 25.480 тонна органиктиг чемишкиндилгени белеткеп төгер ужурлуг. Ол ажылды «Сүт-Хөл» совхозтан. Ленин аттыг, «Октябрь 30 чылы» колхозтардан өскелери мынчага эгелевээн. «Сельхозтехника» каттыжыышкынның Чадаана салбыры бо талазы-биле четпес дулап турар.

Ногаа культураларының рассадаларын өстүрер парниктер септеп белеткээринче чаңгыс-даа колхоз, совхоз кирбээн. Ажыл-агыйлар рассадалар өстүрер чылыткыларга 2000 рамаларны белеткээр ужурлуг. Оон 1700 санныг рама бар-даа болза, олар шилдеттинмээн, а четпес рама ам-даа 300 ажыг.

— Бистиң парниивис рассадалар өстүреринге бичии, тар. Помидор рассадазын өстүрерин суурда бажыңнар ээлеринге даандырган бис — деп, «Большевик» совхозтуң директору эш Д. Куулар тайылбыр берип, рассадалар өстүрерин кичээнгейинден дашкаарлаткан. Ындыг хөөннер өске-даа ажыл-агыйларда бар.

РАЙОНДА ТАРАА культураларының 3882 тонна үрезинин чажылда шынарынга чедир арыглаттынган, ол болза бүгү хереглеттинер үрезинниң 75 хуузу. Ажыл-агыйларда ам-даа 1100 ажыг тонна тараа үрезини арыглаттынмаан. «Чыраа-Бажы» биле «Сүт-Хөл» үрезин арыглаашкынын баа орнап алырын дооскан. Үрезин белеткелинче СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң агрономунга эш С. Ооржак кошкак салып салып турар. Бар үрезиннерниң чүгле 48 хуузу чажылда шынарынга чедиртинген, 457 тонна үрезин арыглаттынмаан. Бо дугайын директор эш Т. Пичев-оол үрезин арыглаар машиналарның үрелип турарынга чылдагааннап олурары таарышпас. Ол ышкаш «Искрада» 256 тонна, Ленин аттыг колхозта 100 тонна, «Алдан-Маадырда» 100 тонна сула үрезини арыглаттынмаан.

Районнуң ажыл-агыйлары 320 тонна сула, 50 тонна арбай, 60 тонна кызыл-тас үрезинин орнап, садып алыры негеттинип турар. Ону четчелээриниң хемчеглери оожум болбушаан.

РАЙОННУҢ тарылга шөлдеринге 270 ажыг трактор ажылдаар. Тракторларның болгаш кожуг машиналарының септелгезин «Искра» колхоз, «Чыраа-Бажы», «Алдан-Маадыр» совхозтар чедишкинниг дооскан. Районда 227 трактор, 140 андазын, 107 сеялка септеттинген. Ынчалза-жок ам-даа септээр тракторлар, көдээ ажыл-агый машиналары хөй. Көдээ ажыл-агый техниказының септелгези СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта болгаш «Октябрь 30 чылы» колхозта онза хожудап турар. «Сүт-Хөл», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Большевик» совхозтарның, «Октябрь 30 чылы» колхозтуң септээн техниказының шынары багай.

ЧАСКЫ АЖЫЛДАР үезинде ажылдаар бар механизатор кадрларның ийи ээлчегге хуваарга, ажырбазыг тракторларга ийи, дугуйлуглярынга бир кижи онаажыр. Ниитизи-биле 500 трактористер бар, курстарда болгаш училищелерде өөренип турар 168 кижи. Олар келирге, кадрлар четчир болур. Ындыг-даа болза СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Большевик», «Тыва» совхозтарда механизатор кадрлар дыка чедишпейн турар. Ол ажыл-агыйларның удуртукчулары бо талазы-биле кичээнгей салыр херек.

Часкы тарылганы организастыг, бедик агротехниктиг деңнелге чорударынга, дүжүттүң салымын чедиишкинниг шиитпирлээринге хову турлагларын үлегерлиг белеткээри онза чугула. Районда «Сүт-Хөл», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтардан өске ажыл-агыйлар хову турлагларын белеткээринче мынчага кирбээни канчап-даа таарышпас.

ЧАСКЫ ХОВУ ажылының үезинде 1030 тонна кывар-чаар материал негеттинер, районнуң төп нефть баазазында чүгле тос чүс хире тонна кывар-чаар материал бар. «Алдан-Маадыр» совхоз херек дээзе чогуур 161 тонна кывар чүүлүнден чүгле 25 тоннаны чедирип алган. Өске-даа ажыл-агыйлар кывар-чаар материалдарны амдан эгелеп чедириц алырын далашпайн турары шын эвес.

Даглар мээстери хар'ав эрип, ховуларда андартынган черлерниң чалдары шугумналдыр карарып турар. Тарылгага белеткелдиң чорудулгазында четпестерни дүргэн чайладыр, шиитпирлиг хемчеглерни алырын амгы үе шыңгыы негеп келген.

«ШЫННЫҢ» РЕЙД БРИГАДАЗЫНЫҢ КЕЖИГҮННЕРИ:

С. ОНДАР — районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы, М. ДУГУРЖАП — районнуң радио дамчыдылгазының редактору, М. СЕВЕН — «Шынның» корреспондентизи.

Дуржулга солуушкуну

СЭКП Тыва обкомунга партияның хоорай болгаш райкомнарының организастыг килдистериниң болгаш учёт секторларының эргелекчилериниң семинары болуп эрткен.

«СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр партия организацияларын быжыглаарынга болгаш коммунистиг тургузуушкунга партияның хоорай болгаш райкомнарының организастыг килдистериниң ролюн бедидер дугайында» илеткелди СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг ажылдар килдизиниң эргелекчизи В. М. Суров кылган.

Семинарга райкомнарның килдистер эргелекчилери: Бий-Хемниң — В. Габитов, Өвүрнүң — К. Дугур, Бай-Тайганың — А. Дембрел, Эрзинниң — С. Ондар, Чөөн-Хемчиктиң — К. Хомушку олар чугаалашкан айтырыг талазы-биле райкомнарның практиктиг ажылының дуржулгазын солушкан.

Партия организацияларының болуп эрткен отчёттуг хурулдарынга болган шүгүмчүлелдиг саналдар дугайында СЭКП Тес-Хем болгаш Өвүр райкомнарының килдис эргелекчилери Т. Саадан болгаш К. Дугур оларның информациязын база дыңнаан.

Н. КЕЛИК-СЕНГИ.

УЛАМ ИДЕПКЕЙЖИДЕР

Херээженнер чөвүлелдеринде

Бистиң районнуң херээженнер чөвүлелдери партия организацияларының удуртулгазы-биле херээжен чоннуң ажылдагыы болгаш культура тургузуушкунунга база хөй-ниитиниң ажылынга киржилгезин улам идепкейжидеринче, оларның билиг-мергежилиниң деңнелин бедидеринче угланган ажылдарны чорудуп турар. Маңаа хамыктың мурнунда организакчы күш — херээженнер чөвүлелдери болуп турар. Олар боттарының аразынга социалистиг чарышты калбартып, тодаргай хүлээлгелерни ап турар. Чоокта чаа СЭКП райкомунуң бюрозунуң болгаш райкүүскомунуң каттышкан хуралынга 1971 чылдың социалистиг чарыжының түңнелин үндүрүп, Ак-Талда, Терлиг-Хаяда, Арысканда, Эйлиг-Хемде, Үрбүнде херээженнер чөвүлелдериниң ажылын эки деп санааш, оларга шилчиир вымпелдерни болгаш акша шаңналын тывыскан.

Ажылды сайзыраңгайжыдар сорулга-биле бир-ийи хүннүң семинарларын бөлүк аайы-биле база ниити районга эрттиргилээн. Мындыг семинарларны херек кырында көргүзүглүг хевирлиг кылдыр эрттирери кончуг ажыктыг боор турар. Жданов аттыг совхозтуң Хараган сүт-бараан фермазынга болгаш Көк-Чыраа суурга эрттирген практиктиг семинарлар херээженнер чөвүлелдериниң ажылдарынга улуг ужур-дузалыг болган. Оларга Жданов аттыг совхозтуң парткому болгаш херээженнер чөвүлели районнуң херээженнер чөвүлелдериниң даргаларынга «Сүт байырлалын» канчаар эрттирерин көргүскен болгаш Көк-Чыраада чөвүлел «Херээженнерниң өг-бүлеге, бүдүрүлгеге, хөй-ниити ажылынга ролю» болгаш «Араганың кеге болгаш бичии уругга хоразы» деп темалыг кежээлерни организастааны солун болган.

Социалистиг чарыштың негелделерин күүседип, ажылды тодаргай организастаарынга кол чүүл херээженнер чөвүлелдериниң секцияларын шын тургузуп, оларның ажылын план ёзугаар чорудары болур. Бистиң районнуң херээженнер чөвүлели бүрүзүнде 4 секция ажылдап турар. Семинар хуралдарга оларның хүлээлгезин сайгарып көөрүнден аңгыда, секция бүрүзүнүң ажыл планын тургузарының дугайын чугаалажып көргени ажылга улуг дузалыг болган. Секциялар удуртукчуларының отчёдун дыңнаары херээженнер чөвүлелдеринде чаңчыл болу берген.

Биске хамаарышкан бүгү ажылдарны чорударда интеллигенцияга дыннып чорук эргежок чугула. Районнуң херээженнер чөвүлелдериниң даргаларының 95 хуузу башкылар, эмчилер болуп турар. Кадрларны мынчаар шилип алганы, ылангыя чон ортузунга политкижизидилгелиг ажылдарны чорударынга лекция, беседа, темалыг кежээлер, диспуттар, номчулга конференцияларын, мурнакчылар-биле ужуражылгаларны организастаарынга таарымчалыг болуп, сөөлгү үеде темалыг кежээлерни доктаамал эрттирерин чөвүлелдер чедип ап турар.

Бистиң республиканың өске районнарында ышкаш, чөвүлелдерниң төптери агитбажыңнар болуп турар, оларның саны бисте 200 ажыг. Олар боттарының аразында социалистиг чарышты таарымчалыг кылдыр организастаан. Чыл бүрүде агитбажыңга, организацияларның, кудумчуларның концерттерин организастап, оон тиилекчилерин тодаралып турар. Ол ышкаш хеп даарап база аргыырының болгаш аъш-чем белеткээриниң бөлгүмнери бар. Ылангыя Булун-Теректе, Терлиг-Хаяда болгаш Шагаан-Арыгда ындыг бөлгүмнер эки ажылдап турар. Херээженнерниң ниити болгаш политиктиг билиин бедидер сорулга-биле 1971 өөредилге чылында өөредилгениң янзы-бүрү хевирлеринге 2868 кижиниң хаара туду, оларның 326-зы кежээки школага өөренип турган. Агитбажыңнарга 2600 ажыг херээженнер В. И. Ленинниң номнарын өөренип дооскан.

Херээженнер чөвүлелдери чүгле суурларның херээженнериниң ортузунга ажылдаарындан аңгыда, малчыннар-биле ажылдарны чорудуп турар. Май, июнь айларда 13 хойжу бригада төптеринге херээжен малчыннарның слёттарын эрттирип, «Эң эки культурлуг амыдырал дээш!» деп чарышты малчыннар ортузунга организастаан, эрткен чылын оон тиилекчизи 65 харлыг малчын Норжунмай Балзановна Монгуш болган. Чыл бүрүде февраль—март айларда малчыннарга дузалаарының шалыпчы айын чарлаары бисте чаңчыл апарган. Бо чылын 133 бажыңнарны чугайлап, 500 ажыг сакманчыктерни организастап, 30 ажыг кажааларның оваан коптарып, 24 концерттерни көргүзүп, 112 лекция, беседаларны кылган.

Амгы үеде бистиң районнуң херээженнер чөвүлелдери ССР Эвилелиниң 50 чыл оюнга алдаржыткан социалистиг чарышка идепкейлиг киржир дээш, 1972 чылдың чарыжының негелделерин ажылдап кылгаш, ол ёзугаар ажылдап турар. Чөөн-Хемчик болгаш Барыын-Хемчик районнарның херээженнер чөвүлелдерин чарышка кыйгырып, оон негелделерин ажылдап кылгаш, дуржулгавыс солушкан бис. Ам оон күүселдези дээш шудургу ажылдаары — бистиң бир эң чугула сорулгавыс болур.

Д. ОНДАР,
СЭКП Улуг-Хем райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл-чорудар килдизиниң эргелекчизи.

Хөй уругларлыг иелерни „Иениң алдары" орден болгаш „Иениң медалы" медаль-биле шаңнаар дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕНИНИҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Хувискаал Хөөкүй-ооловна Хомушку — Ак-Довурак хоорайда өг-бүле ээзи.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕНИНИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Мөөрекей Чаламбаевна Монгуш — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Бора Лаа-Суруновна Саая — «Большевик» колхозтуң колхозчузу.

Өпек Тас-ооловна Саая — «Большевик» колхозтуң колхозчузу.

Көгереш Норбу-Самбуевна Хомушку — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Минчик Айыр-Суруновна Боралдай — «Большевик» колхозтуң колхозчузу.

Көк Агаржааевна Куулар — «Большевик» колхозтуң колхозчузу.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Александра Суруновна Монгуш — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

София Федоровна Полякова — № 1 мехколоннаның бухгалтери.

Алдын-кыс Далар-ооловна Саая — Бижиктиг-Хая суурда өг-бүле ээзи.

Чакаңай Тапаңовна Саая — Барлык суурда өг-бүле ээзи.

Серенмаа Канчыыровна Сарыглар — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Шууш Шыырапоовна Сарыглар — Барлык суурда өг-бүле ээзи.

Урунзаа Астыковна Хомушку — «Большевик» колхозтуң колхозчузу.

Кужугет Чөлбеековна Чечек — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕНИНИҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Хандыш Доңдукпаевна Монгуш — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Чажанмаа Дамбы-Суруновна Ооржак — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕНИНИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Аржыкмаа Сандановна Куулар — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Кызыл-Урут Кенденовна Монгуш — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Чолдак-оол Бичи-ооловна Монгуш — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Чыва Сереновна Монгуш — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Александра Качаевна Ооржак — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Лидия Ламажаповна Тюлюш — АТБ-ниң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕНИНИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Кара Семис-ооловна Монгуш — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Норбаа Серен-ооловна Монгуш — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Ой-Анай Сашыковна Монгуш — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Сайынмаа Лопсановна Монгуш — Хорум-Дагда уруглар ясли-садының ажылчыны.

Анай Орус-ооловна Ооржак — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Чыртан Чимитовна Ооржак — Ишкин суурда өг-бүле ээзи.

Хойлаарак Сайын-ооловна Серен — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Борбак-Кара Намчыл-ооловна Сарыглар — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Кумбуу Сереновна Түлүш — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Долзатмаа Сатовна Шулуу — орук экспедициязының участогунуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Майтык Чаа-Кергеновна Куулар — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Клара Васильевна Монгуш — «Искра» колхозта уруглар садының ажылчыны.

Чаяыр Очур-ооловна Монгуш — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Чудурук Көк-Хунаевна Ондар — Хорум-Даг суурда өг-бүле ээзи.

Хевек Дутан-ооловна Сат — Арыг-Бажы школазының башкызы.

Анай Шыырапоовна Ховалыг — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Саяна Доржуевна Ховалыг — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Ооржак Даваевна Чургаадай — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Валентина Хаяевна Иргит — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Кара-кыс Суур-ооловна Кара-Сал — Чадаана хоорайда өг-бүле ээзи.

Валентина Санчыевна Куулар — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Седен Шавыраавна Куулар — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Часкым Даваевна Куулар — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Сурун Сундуевна Монгуш — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Моңгун-кыс Шалдан-Хунаевна Монгуш — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Ольга Чимит-Доржуевна Монгуш — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Сенний Монгушовна Монгуш — Чадаана хоорайда өг-бүле ээзи.

Хунай-оол Дажы-Ламаевна Монгуш — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Шыгжат Байыр-ооловна Монгуш — Чадаанада тараа белеткелдер конторазының ажылчыны.

Хандыжаа Адан-ооловна Ондар — Ишкин суурда өг-бүле ээзи.

Оржумаа Борбак-Дашовна Ондар — Арыг-Бажының медпунктузунуң санитарказы.

Кувискаал Ламажыковна Ооржак — Хорум-Даг суурда өг-бүле ээзи.

(Уланчылыг).

Василиса Марковна Тенишева Тес-Хем районнуң Самагалдай эмнелгезиниң дежурный сестразында бир чыл ажылдап турар. Кыска үениң иштинде ол ажылынга чүткүлдүг, кызымаккайын көргүзүп, кады ажылдап турар эштериниң хүндүткелин чаалап алган. Эмнелгеге келген аарыг кижилерге ол кичээңгейлиг болгаш эвилең-ээлдек. Оларның Василиса Марковнага өөрүп четтиргениниң илередиен сөстерни бо-ла дыңнап болур.

ЧУРУКТА: В. М. Тенишева ажыл үезинде.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Советтер болгаш амыдырал

ЧОП-БИЛЕ КАДЫ

Тоску беш чылдың бирги чылында Саглы кожээ Совет болунга алган социалистиг хүлээлгезин чедиишкинниг күүсеткен. Чондан 60 тонна эът садып алыр планын 61.1 тоннага, 3 тонна дүк садып алыр планын 3 тонна 200 кг кылдыр ажыр күүсеткен. Кожээ ажыл-агыйы үндүрүүн база ботонаалганың планнарын күүсеткен.

Кожээ Советтиң девискээринде турар «Кызыл тук» колхоз күрүнеге эът садар планын 108 хуу, сүттүүн—103, дүктүүн—101 хуу күүсеткен. Бо бүгү чон-биле кады, чонга даяныр ажылдаанывыстың түңнелинде чедип алынган.

Саглы кожээ Советте беш доктаамал комиссия ажылдап турар. Кожээ ажыл-агыйы талазы-биле доктаамал комиссия (даргазы депутат Куулар Тас) багай эвес ажылдап келген. Балык камгалалының болгаш улус өөредилгезиниң талазы-биле доктаамал комиссиялар база ажылын идепкейжиткен.

Доктаамал комиссияларның илеткелдерин кожээ Советтиң сессияларынга дыңнап, ол комиссиялар сессияга айтырыг белеткээринге киржип, план ёзугаар ажылдап турар. Тудуг болгаш суур чаагайжыдылгазының талазы-биле доктаамал комиссияның (даргазы К. Куулар) ажылы кошкак. Суурга ыяш олуртулгазын организастаарынче активти, чонну хаара тудары боттанмаан. Тараап ыяшты малдан камгалаар херимнер кылдынмаан. Чамдык кылдынган черлер үрелген. Олурткан ыяштар кадып, курган. 1971 ажыл-агый чылында планда көрдүнген тудугтар күүсеттинмээн.

Доктаамал комиссияларның, кудумчу, квартал комитеттериниң кежигүннериниң семинарын эрттирип, аңаа практиктиг дузаны кожээ Советтиң күүскому план ёзугаар чедирип келген.

Школаның төрелдер комитеди школа-биле быжыг харылзааны туткан. Өөреникчилер ортузунга өөредилге-кижизидилге ажылынче сагыш салып, школа назылыг уругларны школаже хаара тударынга дузалажып келген. Өөредилгениң шынарынче кичээңгей салып, ой-ойде хыналдаларны кылырын чурумчуткан. Класстар аайы-биле ада-иелер хуралдарын эрттирер, аңаа өөредилге, кижизидилгелиг ажылдарны үргүлчү чугаалажыр. Ада-иелериниң эгелээшкинин ёзугаар класстарны чугайлаар, чайгы септелге үезинде шефтээр ажылдарны организастаан. Оларар ыяш белеткээринге шефтээшкинни кылган.

Эш хуузунуң суду, улусчу дружина доктаамал ажылдап, хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар, күш-ажылдың сагылга-чурумун экижидер талазы-биле Советтиң ажылынга идепкейлиг дузалажып, хоойлу-дүрүмнү сагыыр талазы-биле хемчеглерни боттандырарын өөрээн дээштиг чорут кан. Оон түңнелинде хөй-ниитиниң корум- чурум үрээр чорук эвээжээн.

Ол ышкаш, райкүүскомунуң иштики херектер килдизи кожээ Советтиң күүскому-биле быжыг харылзаалыг. Кемниг херек үүлгедир чоруктар-биле демиселди чорудуп, хоойлу-дүрүм темаларынга лекция, беседаларны милиция ажылдакчылары чонга кээп номчуп берип турар.

Саглының чонунга чугула хереглелдиң аъш-чем, идик-хеп, үлетпүр бараанныарын садыглаарын райпонуң садыг килдизин дамчыштыр кожээ Советтиң күүскому, колхоз баштаар чери чугулалап көрүп келген. Малчыннарга бараан чедирип доктаамал ажылдаар автолавканы быжыглаан. Оон-биле кады үнүүшкүннүг садыглаашкынны база организастаан.

Советтиң девискээринде аъш-чемниң бир магазини, үлетпүр бараанныарының магазини, автолавка бар. Чоннуң чугула хереглелиниң бараанныарын колхозтан тускай машиналыг баргаш Кызылдан дорт аккеп садыглаарын организастап келген.

Суурда харылзааның, чоннуң амыдырал хандырылга комбинадының салбырлары бар. Харылзаа ажылдакчылары назылап кырааннарның, хөй уруглуг иелерниң болгаш өске-даа кижилерниң пенсия, пособиелерин бажыңнарынга чедирер ажылды организастап турар. Даараныр мастерская эр, херээжен кижилерниң платье, костюм, хөйлең, чүвүр болгаш өске-даа чагыглаларын шынарлыг даарап, чурттакчыларның үнелелин чедип алган.

Суурда эмнелге ажылдакчылары эмнелге профилактиктиг ажылды идепкейлиг чорудуп келген. Малчыннар кодааннарынче үнүүшкүннерниң графигин тургускан. Ынчалза-даа суурнуң санитарлыг байдалы ам-даа чогуур деңнелге четпес. Дээштиг хемчеглерни ап, санитарлыг байдалды экижидер дээш ажылды күштелдирер апаар бис. Маңаа база-ла депутаттар чон-биле сырый харылзаалыг ажылдаар, ажылды удуртуп-башкарар.

Н. НАМАЖААН,
Өвүр районнуң Саглы кожээ Совединиң күүскомунуң даргазы.

АЖЫЛ-ИШ ХАЙНЫККАН

Агитквартиралар чон ортузунга организас-массалыг, кижизидилге ажылын дээштиг чорударынга улуг салдарлыг боор турар. Оон чижээ Кызыл-Тей суурда алды дугаар агитквартирадан көрүп болур. Бо агитквартираның ажылын тускай план ёзугаар чорудуп келген. Колхозчуларның политиктиг билиин бедидери оон ажылынга бир кол черни ээлээн. Эрткен чылын Надежда Константиновна Крупскаяның эртемнер номнарын болгаш СЭКП-ниң XXIV съездизиниң материалдарын 31 кижи өөренип дооскан. Бо өөредилге чылында политбөлгүмге Тываның төөгүзүн өөренирин организастаан. Ук бөлгүмде агитквартирага хамаарышкан чурттакчы чон хаара туттунган.

Школачы болгаш элээди уругларның кижизидилгезинге хамаарышкан беседаларны, лекцияларны кылып, ада-иелер хуралдарын эрттиргилээн. Школа-биле ада-иелериниң харылзаазын быжыглаар дугайын чугаалажып, оларны кичээлдерге олуруштуруп турар, школага чаңгыр аразында корум-чурум хайгааралынга ада-иени киириштирип дежурныйлаарының графигин тургускан. Черле ынчаш школа-биле ада-иениң харылзаазы быжыг.

«Элээди уругларны канчаар кижизидерил?», «Төлептиг салгалды кижизидери» болгаш өске-даа темаларга беседалар эрткилээн. Агитквартирага пропагандистер кээп илеткелдерни, лекцияларны кылып турар.

Школада өөредилгениң хуузу бедээн, өөреникчилерниң чурум-сагылгазы экижээн. «Школаның үнү» деп хана солунну агитквартирада аскан. Уруглар бүрүзүнүң түңнелин аңаа доктаамал көргүзер.

Саглы кожээ Советтиң удурдур ажылдакчылары херээженнер чөвүлелиниң хуралдарынга олуржуп, колхоз бүдүрүлгезинге херээженнерни киириштирер талазы-биле айтырыгны шиитпирлээринге боттуг дузаны чедирип келген.

Эрткен ажыл-агый чылында кожээ Советтиң сүмезин ёзугаар Моңгун-Тайга районнуң «Малчын» колхозунуң херээженнер чөвүлели-биле бистиң колхозта херээженнер чөвүлели аразында социалистиг чарышты ажылдаан. Олар арга-дуржулгазын солчуп, удурдедир аалдашкан. Ол эки чаңчылды ам-даа уламчылап турар бис.

Агитбажыңга хамаарышкан херээженнер март 8-ке алдар болдурган делгелге организастаан. Даараан, аргаан чүүлдерин аңаа делгээн.

Херээженнер чөвүлелиниң бо чылын чорудар ажылының планын тургускан. Агитквартиралар аразынга социалистиг чарышты организастаан. Ол чарыштың негелдезинге хуушту политөөредилгени организастаар, хөй-ниитиниң корум-чурумун чогуур деңнелге тургузар, кижи бүрүзү колхоз бүдүрүлгезинге киришкен турарын чедип алыр, суур чаагайжыдылгазынга киржир, санитарлыг байдалды экижидер болгаш өске-даа ажылдарны кылыр. Сорулганы боттандырар дээш ажыл бо хүннерде агитквартирада улам хайныккан.

Суурда агитбажыңнарның пропагандистери кичээлдерин бедик деңнелге эрттирип турар. Чоокта чаа херээженнерниң ниити хуралынга эрткен чылдың социалистиг чарыжын түңнээн. Мурнакчыларны, эки ажылдаан пропагандистерни өртектиг чүүлдер-биле шаңнаан. 1-ги, 2-ги черни алган агитквартиралар төптериниң вымпел болгаш хүндүлел бижик-биле шаңнаан.

А. ООРЖАК,
башкы.

Келген чагаа парлаттынмаза-даа

БИСТИҢ АЛГАН ХАРЫЫЛАРЫВЫС

«Саян» ансамблиниң артистериниң репетиция кылыр доктаамал оран-сава чогунуң, ол ышкаш чурттаар квартиразы талазы-биле чамдык эштерниң берге турарының дугайында чагаа редакцияга келген.

Ол чагаага хамаарыштыр Тыва АССР-ниң культура министри М. Хомушкунуң редакцияга дыңнатканы:

Репетиция кылыр оран-сава дугайында айтырыгны шиитпирлеп турар. Квартира бээр дугайында 20 кижи дилег билдиришкин бижээн турган, амгы үеде 12 кижини бажың-биле хандырган. Улаваас общежитие тудуу дооступ, ажыглалга кирер. Ынчан ансамбльдиң өске арткан артистерин бажың-биле бүрүн хандырар.

* * *

Чербиде уругларның кадыкшылга школазының директору М. Таштандиновтуң ажылчыннар ортузунга кижизидилге ажылын кошкатканын, чүгле чагырар, дужаар арга хереглеп турарындан школага техниктиг ажылчыннар ызырынмас апарган дугайында кожээ бижикчи редакцияга бижээн.

Редакция ол чагааны хынап, чогуур хемчээл алыры-биле Чырыдыышкын министерствозунче шилчиткен.

Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министриниң оралакчызы Н. Конгарның редакцияга медегээни:

Чербиде уругларның кадыкшылга школазының директору эш Таштандиновтуң кадрлар-биле ажылынга хыналданы чоруткан. Чагаада айыткан фактылар бадыткаттынмаан.

Ажыл шагы узун, арагалап турган кижилерни профэвилел комитединиң чөпшээрели-биле чурум ёзугаар үндүрген. Ынчалза-даа администрация болгаш профэвилел комитединиң талазындан техниктиг ажылдакчылар-биле ажылда четпестер турган. Ону эдерин эш Таштандиновка дааскан.

* * * * * *

«Тоора-Хем» совхозтуң Май бир салбырының ажылында четпестерни, ол ышкаш малчыннарның культурлуг амыдырал-чурттаалгазынче кичээңгейниң кошкаан турарын шүгүмчүлеп бижээн чагаа кожээ бижикчи А. Бюрбюдей редакцияга келген.

Редакция ону хынап, хемчээл алыры-биле ук чагааны Тожу райкүүскомче шилчиткен. Ажылчы чоннар депутаттарының Тожу райкүүскомунуң даргазы А. Колевтиң редакцияга харыылааны:

Шүгүмчүлел холдуунда шын боор бадыткаттынган. Айыткан четпестерни чоокку үеде чайладырының талазы-биле дарый хемчеглер алырын Ий кожээ Совединге, совхозтуң дирекциязынга чагыган. Май 1 салбырының эргелекчизинге дааскан, байдал ам экижип турар.

Ий суурнуң эрги электри шугумун чаа бедик вольтулуг шугумче шилчидер ажылдың чорупп турганда ... ол суурга сайгылгаан чок турганы шын. Амгы үеде дизель үрелгениниң электри чырыы чок болуп турар. ... септелгезин чорудуп турар. Чоокку үеде чырый болур. Чайгы үеде радиовуң чаа шугумун кылыр турганы-биле радио база ажылдавайн турган. Ам ажылдай берген.

Саглының херээженнери

Саглыда херээженнер чөвүлели Өвүр районнуң херээженнер чөвүлелдериниң аразында чарышка киришкеш, шилчип чоруур вымпелди чаалап алган. Бисте күш-ажыл кылып чыдаар 254 херээженнер бар. Олар колхоз бүдүрүлгезиниң янзы-бүрү участоктарында. Мурнакчы хойжулар хөй. Төрүүр чүс баш малга онаашты Б. Ооржак 100 хураганны, К. Ооржак, Н. Ооржак 92-ден өрүнү, сарлык кадарчызы К. Бараш 97 бызааны өстүрген.

Эрткен чылын 22 кижилиг тудугжу звенонуң херээженнери 2 аал ниити чурттаар бажыңны, 25 уруглар турар яслини тудуп, ажыглалга кириштирген. 17 чурттаар бажыңның септээринге, уруглар албан черлеринге болгаш эмнелгеге оттулар 247 кубометр ыяшты белеткээринге бистиң херээженнеривис идепкейлиг киришкен.

Амгы үеде агитквартираларның болгаш агитбригадаларның урам чүүл көрүлдезинге белеткел ажылдары эгелээн.

Хостуг шактарны культурлуг эрттирер талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Ылангыя «Херээжениниң чоргааралы», «Дөртку бедик» «Аринаның амыдыралы» деп номнарга болгаш В. И. Ленинниң «Чүүлге деп чүл?» деп чүүлүнге номчулга конференцияларын солун эрткилээн.

Бистиң херээженнер чөвүлели ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Зооветеринарлыг эге билиглерни чедип алгаш, мал ажылында херээженнер мал эмнээриниң баштайгы аргаларын шиңгээдип алыр. Суурну ногаанчыдып, ыяш олуртулгазынга идепкейлиг киржир. Малчыннарның культурлуг амыдыралын бедидер дээш, өске-даа хемчеглер ында бердунген.

М. БОРТУН-ООЛ,
херээженнер чөвүлелиниң даргазы.

Чадаана хоорайның № 1 ортумак школазында Кызылдың педагогика институдунуң 5-ки курзунуң студентилери боттарының педагогиктиг практиказын чедиишкинниг эрттирип турар. Ол-да школада арга-мергежилдиг орус дыл башкылары Владимир Мамышев, Сендемаа Сат, Александра Монгуш олар студентилерге боттуг дузаны чедирип турары башкылар коллективинге өөрүнчүг.

ЧУРУКТА: педагогика институдунуң башкызы Фаина Бартан (солагай талазында), студентилер Чечекмаа Ооржак (ортузунда), Сайлам Ооржак олар кичээл сайгарылгазының үезинде.

Сөзү болгаш фотозу О. САНДЮНУУ.

Акы-дуңма совет республикаларның найысылалдары

ЕРЕВАН. В. И. Ленин аттыг шөл. (СЭТА-ның фотохрониказы).

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ИКП-ниң XIII съездизи

МИЛАН. (СЭТА). ИКП-ның XIII съездизи ажылын уламчылап турар. Автономнуг социалистер [illegible] ИКП-биле каттыжарының дугайында каттыжышкынның секретары Д. Фьеорелловуң медеглелин делегаттар дииминиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

ИКП-ниң Политбюрозунуң кежигүнү Джан Карло Пайетта бодунуң саналынга Италияда амгы политиктиг байдалдың дугайын чугаалаан. Бүдүрүлгелерниң удур шаап халдаашкынының калбарганын, христиан-демократтыг партияның реакцылыг күштер-биле эптежилгезин, полицияны чүгле карык-дерзии үүлгедиглерниң чепсээ кылдыр эвес, харын база өнчүк-чоннээлерниң чепсээ кылдыр ажыглап турарын барымдаалааш ап көөрге, бо байдал шыңгыы болгаш айыылдыг болу берген деп, ол чугаалаан. Амгы кризисти социал ханы чөрүлдээлер, өөредилге системазының сандараазы, христиан-демократтыг партияның тергиидекчи эрге-чагыргазының уржуунда бойлаан күрүне аппаратының бууралашкыны болдурган.

Чогаадыкчы интеллигенцияның ортузунга ИКП-ниң ажылының дугайын, уран чүүлдүң партийжи чоруунуң дугайын сураглыг итали чурукчу, ИКП ТК-ның удуртулгазының кежигүнү Р. Гуттузо чугаалаан.

РИМ. (СЭТА). ИКП ТК-ның органы «Унита» солун СЭКП ТК-ның итали коммунистерниң XIII съездизинге байырлыг чагаазын, а ол ышкаш съездиге СЭКП-ниң делегациязының баштыңы, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, СЭКП-ниң Москва хоорканунуң бирги секретары В. В. Гришинниң чугаазын парлаан.

ДЕЛИ. (СЭТА). Чурттуң 16 штадының болгаш ийи эвилел девискээриниң хоойлужудулга хуралдарынга соңгулдаиың түңнелдерин үндүрген. Индий национал конгресс дээр баш-карыкчы партия бүзүреддиг тиилелгени чедип алган. Оон төлээлекчилери 2.727 депутат мандадының 1.925-ин алган. Премьер-министр Индира Ганди баштаан Индий национал конгресс Индияның 11 штадынга болгаш Делиниң эвилел девискээринге эң хөй бадылаашкынны алган.

Бадылаашкынның түңнелдерин тайылбырлаваашаан, түс черниң хайтааракчыларының онзалап демдеглээн турары болза, хөй нуруу, ийи чүс миллион ажыг индий соңгукчулар чуртка социал-экономиктиг болтуг чаартылгаларның тодаргай программаларын боттандырарынче мандатты Индий национал конгресс партияга тудускан.

Барыын реакция-биле демиселге чоон үзелдиг болгаш демократтыг бүгү күштерин улам ыңай каттыштырарының лозуннарын салган Индияның Коммунистиг партиязы соңгулдага база чедиишкининиг кирипшкен. Ажылчы массаларының эрге-ажыктарын чайгылыш чок камгалап турар индий коммунистерниң соңгулда мурнунуң манифези 112 соңгулда округунга ИКП-ниң кандидаттары дээш бадылаан соңгукчулар деткээн.

Соңгулда түңнели

Чүгле 200-тен бичеле ажыг олутту алган барыын үзелдиг партиялар, оон иштинде 105 олутту алган «Джан сангх», реакцылыг шажын-чүдүлге общиназы дээр организация эң аар аштырыышкынга таварышкан. Мынчангаш индий соңгукчулар ёзулуг дептилгениң оруу-биле чурттуң бурунгаар шимчээшкининге моондактаарынче барыын оппозицияның угландырган политиказын шиитпирлиг буруу шапкан болгаш хүлээвээн. Депшилгеже, тайбынче болгаш бүгү улустар-биле найыралче калбак улус массаларының изиг чүткүлдүүн дорзулган соңгулда көргүскен.

ВДР-ни бомбалавышаан

ХАНОЙ. (СЭТА). Бо чылдың март 1-ден 10-га чедир үеде америк самолёттар ВДР-ниң агаар делгеминче 300 ажыг удаа шургуп кирген болгаш өрттендирер 500 бомбаны, шарик бомбаларлыг 100 ажыг контейнерни, хөй ракеталарны октаан. Виньдинь девискээринде, Куангбинь, Хатинь болгаш Нгеан можуларда 48 хамаатыг объектилерни бомбалааш болгаш боолаан. Айыткан үүлгедиишкиннерниң түңнелинде 50 кижи өлүрткен, 100 ажыг кижи балыглаткан, хөй санныг чурттаалга бажыңнары үрелип, бузулган. АКШ-тың империалистериниң Вьетнамда дайын талазы-биле кемниг үүлгедиглерин истеп хынаар талазы-биле комиссия бо медээлерни дыңнаткан.

Бомбалаашкыннарның болгаш боолаашкыннарның объектилери кылдыр өөредилге черлерин, кооперативтерни, эмнелгелерни болгаш хүрээлерни америк империалистерниң шилип алганын комиссияның медеглелинде онзалап демдеглээн.

Стратегтиг «B-52» дээр бомбалакчы самолёттарның ВДР-же халдаашкыннарга киржип турарын комиссия база демдеглээн. Март 10-да ол самолёттар Куангбинь можунуң барыын талакы районнарын бомбалаан.

Америк империализмниң кедергей дайынзырак мөзү-бүдүжүн, сөс кырынга тайбың дугайын чугаалап, а херек кырында вьетнам улуска удур араатанзыг кемниг үүлгедиишкиннерин үргүлчүлеп турар АКШ-тың чазааның меге, хоозун теэистерин болгаш кара сагыштыг кажарлаашкыннарын үстүнде айыткан хөделиишкиннер база катап сойгалап турар деп, комиссия демдеглээн.

Каттышкан Штаттарның үстүнде айыткан үүлгедиглери дээрге, ВДР-ниң тускай догуннаашкынынче, айыыл чок чоруунче болгаш чурт-девискээриниң бүрүн-бүдүн турарынче чаа халдаашкын-дыр. Вьетнам Демократтыг Республиканы бомбалаарын болгаш боолаарын шуптузун бүрүн болгаш негелделер чок соксадыр деп америк чазактың алган хүлээлгелерин калчаалыы-биле үрээни-дир.

Америк ужар чүүлдүн халдаашкыннарын ойтур шаппышаан, Вьетнам улус армиязының кезектери үстүнде айыткан 10 хүннүң дургузунда Нгеан, Куангбинь можуларга болгаш Виньдинь девискээринге 6 америк самолётту дүжүр аткан, ынчангаш Соңгу Вьетнамның агаарынга дүжүр аткан америк самолёттарның ниити саны 3.446 четкен дээрзин медеглелде чугаалаан.

М. Рахманның медеглели

ДАККА. (СЭТА). Бангладеш Улус Республика аар уржуктут негелделер салган ындыг дузаламчыны кажан-даа хүлээп албас деп, республиканың премьер-министри Муджибур Рахман медеглээн. ЕНА национал агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, премьер-министр улусчу лиганың эки-турачылар корпузунуң мурнунга чүве чугаалаан. Чурт хамаарышпас чорукту чедип алыр дээш хөй когаралдарга таварышкан болгаш ам өбергелерин ажып эртеринге белен бис, ынчалза-даа ол дээш бистиң хамаарышпас чоруувуска когаралдыг чүнү-даа хүлээп албас бис» деп, премьер-министр демдеглээн.

Маңаа холбаштыр Муджибур Рахман Совет Эвилелиниң, Индияның удуртукчуларының болгаш улустарының талазындан Бангладештиң улузунуң хосталгалыг демиселинге дузаламчының болгаш деткимчениң дугайын бедик-биле үнелээн.

Өөредилге реформазы

РАВАЛПИНДИ. (СЭТА). Пакистанның президентизи З. А. Бхутто өөредилге талазы-биле реформа дугайын чарлаан. Реформаны ийи үе-чадада боттандырар. Бо чылдың октябрь 1-ден эгелеп бирги класстан сески класстың бүгү өөреникчилерин өөредилге дээш төлевирден хостаар. 1974 чылдың октябрь 1-ден эгелээш 9 болгаш 10 класстарга өөредилге база халас болур. Реформаны ёзугаар баштайгы беш класстарның өөреникчи оолдарынга өөредилге 1979 чылда бүгү-ниитиниң, а кыстарга —1984 чылда бүгү-ниитиниң болгаш турар. Реформаны боттандырарының хуусааларын ол хире узадканын президент акша-хөреңгилерниң чедишпези-биле тайылбырлаан. Реформа күрүнениң база хуу-даа өөредилге черлеринге бир дөмей хамаарыжыр. Хуу школаларны оларның ээлеринге төлевир чокка 1972 чылдың октябрь 1-ден эгелеп национализастаарын ийи чыл хуусаада боттандырар дугайында чазактың шиитпирин президент база дыңнаткан. Өөредилгеге тускай эртемниглер талазы-биле чурттуң херегцелиниң өскелинге холбаштыр тускай өөредилгени организастаар талазы-биле хемчеглерни алыр дээрзин президент демдеглээн.

Республиканың Министрлер Чөвүлелинде

КҮШ-КУЛЬТУРАГА БОЛГАШ СПОРТКА УДУРТУЛГАНЫ КҮШТЕЛДИРЕР

Бүгү тала-биле сайзыраңгай совет кижини хевирлеп, кижизидеринге күш-культура болгаш спорттуң ролю чүү-ден-даа улуг. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күш-культура болгаш спорт талазы-биле комитет ВЦСПС болгаш ВЛКСМ Төп Комитеди-биле кады күш-ажылга болгаш оран камгалалынга белен болурунуң (ГТО-нуң) чаа комплекизин ажылдап кылган болгаш ону бо чылдың март айның 1-ден эгелеп күштүг болдурган. Күш-культура шимчээшкининиң кол кыйгырыы — массалыг болгаш бедик мергежилдиг болурун чедип алыры.

Күш-культура болгаш спорттуң бистиң республикада хөгжүлдези ам дээрезинде үениң негелделеринден чыдып каап турар. Ол чыдып калышкынның чылдагааннары чүдел, оларны чайладыры-биле чүнү кылза чогуурул?

Бо айтырыгны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга чугаалажып көрген. Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң чанында күш-культура болгаш спорт талазы-биле комитет бодунуң ажылын чүгээр эвилжиткенин демдеглээн. Эрткен чылын республика хемчээлдиг шүүлде маргылдааларга 1842 кижи азы оон мурнундагы чылдан элээн хөй кижи киришкен. Тывада ниитизи-биле күш-культурада болгаш спортта хаара туттунган кижилерниң саны 16 муң четкен. «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң хостуг хүреш секциязы эки ажылдап турар, ында 230 кижи хаара туттунган, оларның иштинден эрткен чылын 16 спортчу-разрядчыны белеткээн. Чамдык районнарда күш-культура болгаш спорт ажылы элээн идепкейжээн. Таңды, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга районнарга, Хову-Аксы суурга спартакиадаларны доктаамал эрттирип турар апарган.

Ам үеде республикада «Спартак», «Урожай» болгаш «Динамо» эки тура спорт ниитилелдеринде бактаап, каттышкан 214 күш-культура коллективи бар болуп турар. Эрткен чылын республиканың 18 чаа рекордун тургускан, 51 кижи бирги разрядтың, ийи кижи спорт мастеринге кандидаттың, бир кижи спорт мастериниң нормазын дужааган.

Бо саннарны кончуг эвээш деп чугаалаар херек. Спортка массалыг болурун көрүп көрээл. Спортта хаара туттунган деп санап турарывыс 16 муң кижи дээрге, республиканың чонунуң чүгле 13 хуузу ышкажыл!? Амыдыралын спорт-биле холбаан кижилерниң аразында комсомолчулар болгаш сургуулдар дыка эвээш.

Бир эвес хуу санаар чүве болза, бистиң чуртувуста чамдык хоорайларның, ажылчын суурларның ниити чурттакчыларының 50 хуузу спортта хаара туттунган черлер кайы хөй болгай. Улуг-улуг бүдүрүлгелер чанында тургускан спорт клубтарында ийи кижиниң бирээзи-ле спортчу болуп турар. Ындыг черлерден үлегер алыр херек. А бисте чүгле санга кирип турар боордан башка спортка кандыг-даа хамаарылгазы чок кижилер кайы хөй болгай.

Республикадан дашкаар черлерге болуп турар маргылдааларга бистиң спортчуларывыс ооларгу, азы ооларгүнден ийиги черлерни алыры доктаамал апарган. Чамдык спортчулар боттарының разрядтарын бедии бадыткап шыдавас таварылгалар кайы хөй. Ону республика маргылдааларындан көрүп болур. Чижээ, республиканың VII кышкы спартакиадазынга бирги разрядтыг 38 спортчузу киришкен, оларның иштинден чүгле дөрт кижи разрядын бадыткаан.

Спорттуң аңгы-аңгы хевирлериниң хөгжүлдезин анализтеп көөр болза, байдал мырыңай дүвүреңниг. Бо дугайында айтырыгны республика солуннарынга чаңгыс эвес удаа парлап, болдунгу дег санал-оналдарны кииргни, кылыр ажылдарның угланышкынын айтып, сүмелеп турда, четтиктерни чайладырының дээштиг хемчеглерин албайн турар. Бо талазы-биле хемчеглерни күш-культура болгаш спорт талазы-биле республика комитеди, бүдүрүлгелерниң, организацияларның, министерстволарның, ведомстволарның удуртукчулары алыр ужурлуг. Спортту ниитиге черлениң айтырыы кылдыр көөр чоруктан чайлаар херек. Аныяк колхозчуларның, совхозтар ажылчыннарының, өске-даа бүдүрүлге албан черлериниң ажылчыннарының спортка хандыкшылын күш-культура болгаш спорттуң республика комитеди (даргазы А. Нурзет) хайныктырып шыдаваан. Комитет районнарның, хоорайларның спорт комитеттериниң, ниитилелдериниң ажылын дыка сула удуртуп турар. Комитеттиң ажылдакчылары районнарга ховар аалчылар болуп турар. Черлерде байдалды оларның билбес болур ужуру ында.

«Спортчуларны кым, кажан белеткээрил?» деп айтырыгның тургустунуп турары черле чоптуг. Спорттуң элээн хөй хевирлериниң төп секциялары чок. Республикада бар деп санаттынып турар тренерлерниң саны 16 четкен-даа болза, оларның чүгле чаңгызы Пассажир АТБ-зинде хөй-ниити эгелээшкини-биле ажылдап турар. «Тыва кобальт», «Тыва даг-дүгү» комбинаттарда болгаш өске-даа бүдүрүлгелерде, ажыл-агыйларда бирги разрядчылар, мастерге кандидаттар, мастерлер безин бар. Ам чүл ынчаш, спорттан «хоочун спортчуларывыс» хоорлу бергени ол бе, азы спорт ажылын чедир организаставайн турары ол бе? Чуртта тренерниң тускай школалары бар турбуже, сөөлгү чылдарда Тывадан чаңгыс-даа кижи анаа өөренмээн, а өөредип чорудар кижилер чок эвес, бар турган.

Школаларда күш-культура болгаш спорт хөгжүлдези чогуур деңнелде эвес. Күш-культураның 148 башкызының бирээ чартык кезии тускай эртем чок. Дыка хөй школаларда спорт залдары чок. Өвүрнүң, Тожунуң аныяк спортчулары школачыларның XXV спартакиадазынга шууд киришпээн, Улуг-Хем, Мөңгүн-Тайганың школачылары чаңгыс катап киришкен.

Ынчангаш спорт ажылы чүгле спортчуларның боттарындан эвес, харын оон энтузиастарындан база хамаарыжыр. Маңаа чижек кылдыр спорт баазазын калбартырының айтырыын хамаарыштырып болур. Кызылда «Совет Тываның 5 чылы» стадионун чаартып, тударынга 4 чыл уламчылыр акша-хөреңгини үндүрүп берип келген. Ону чүгле бо чылдың август 18-те доозарын «Септелге тудуг» трестиниң септелге-тудуг эргелели пландап турар. Хостуг хүреш талазы-биле РСФСР-ге бирги чер дээш маргылдааны Тывага июль айда эрттирерин көрүп турар. Стадион доозулбас болза, ол хире улуг маргылдааны каяа эрттирерил? Ол тудугну дүргедедири эргежок чугула. Аңаа спортчуларны, комсомолчуларны, аныяктарны киириштирер херек. Ындыг турбуже, ВЛКСМ обкому, оон район, хоорай организациялары бо ажылче мырыңай дыка кызыра кичээнгей угландырып турары таарышпас. Эки херектерниң эгелекчилери эрес-соруктуг комсомолчулар бо хире чугула тудугнуң, спорт айтырыының ийиниге артарга кайын боор.

Облпрофчөвүлелдиң ажылдакчылары маргылдааларны эрецгей хевир-биле эрттирериндеи чайлаар ужурлуг. Маргылдааларны ажыткаш, тиилекчилерге шаңнал тыпсыры эки болбайн, ынчалзадаа ону массалыг, улам тодаргай болдурарынче кичээнгейни угландырар херек. Республикада чаңгыс-даа коллективтиг бүдүрүлге гимнастиказын чорутпайн турар, Кызылда 65 бүдүрүлгениң чүгле 15 хуузунда күш-культура коллективин тургускан. Комсомол, профэвилел ажылдакчыларының кичээнгейин угландырар ажыл бо тур.

Республиканың Министрлер Чөвүлели чогуур доктаалды хүлээп алган, ону спорт ажылының экижилеринге удурулга болдурар херек.

• • •

Хоорай, суурларның арыг-шевери дээш

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели «Хоорайларның болгаш кодээ суурларның арыг-шеверин экижилериниң дугайында» айтырыгны чугаалажып, бо талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Сөөлгү чылдарда хоорайларның болгаш суурларның арыг-шеверин экижилер талазы-биле чамдык ажылдар кылдынып чорутунганын, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның хөй чурттакчылыг квартираларында база Хову-Аксы ажылчын суурда бок арыглаазын доктаамал чорудуп турар апарганын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели демдеглевишаан, Бай-Тайга, Тожу, Тес-Хем болгаш өске-даа районнарда чурттакчы суурларның арыг-шевери ам-даа кудуденнелде турарын демдеглээн.

Хоорайларга, суурларга чогуур арыг-шеверни чедип алыр сорулга-биле, оларның часкы арыглаазын ой шаанда чорударының-биле бо чылдың апрель 1-ден май 1-ге чедир арыг-шеверниң арыглаазын айыч чарлаар. Ук айны организастыг эрттирер база удуртур 9 кижи составтыг тускай комиссияны Министрлер Чөвүлели тургускан. Комиссияның даргазынга чурттаалга-коммунал ажыл-агый министри В. М. Еремеевти, оралакчызынга кадык камгалал министриниң оралакчызы О. Х. Ондарны бадылаан.

«Бедик культуралыг кодээ суур», «Районда эң арыг кодээ суур» деп социалистиг чарыштарны чурттакчылыг суурларның ортузунга калбартып чорударынга база чер-чер Советтерниң күүседикчи комитеттериниң хуралынга ажыл-агый, албан организация, чурттаалга-коммунал черлериниң удуртукчуларының арыг-шевер дугайында отчёттарын илеткелдерин доктаамал дыңнап турарын райхоорккүүскомнарга сүмелевишаан, дээштиг хемчеглерни чорудуп тургаш, чурттакчылыг суурларга доктаамал арыг-шеверни тургузарын доктаалда айтып турар.

Хоорай, суурларның арыг-шеверин үрээр чоруктар-биле шыңгыы демиселди чорударын хамаарышкан министерстволарга дааскан. Бо доктаалдың күүселдезин бүрүн хандырарын министерстволарга, ведомстволарга, райхоорккүүскомнарга Министрлер Чөвүлели хүлээткен.

КУБА РЕСПУБЛИКА. Аламар—Гавананың чоогунда чурттаалга бажыңнарының чаа тудугларлыг районун ынчалдыр адаар. Уран чурумалдыг костюр далай мугуляурунда делгем девискээрде чоок-кавы районнарның чурттакчыларының эгелээшкини болгаш киржилгези-биле ёзулуг чаа хоорайны тудуп турар. Келир үеде маңаа бедик бажыңнарны, турисчи төптү тударын болгаш улуг парикты тарып өстүрерин төлевилээн.

ЧУРУКТА: Аламарда чаңгыс каът чурттаалга бажыңнары.
Б. АЛЕКСЕЕВТИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Ханныг өлүрүкчүлерни харысалгаже!

«Март 16-да даң бажында бир рота америк солдаттарны Мурнуу Вьетнамның соңгу-чөөн чүгүнде Милай деп суурга вертолёт-биле эккеп дүжүрген. Чүгле херээженнер, кырганнар болгаш уруглар чурттап турган ол суурже солдаттар база офицерлер шавар халдаашкынны эгелээн. Дерзии үүлгедиглер элээн каш шак иштинде үргүлчүлээн. Чамдык чурттакчыларны солдаттар бөлүктей чыгааш ол-ла черинге адып өлүрүп, бир кезек кижилерни ханы тамыже киир октааш, аңаа өлүрүп турган. Кыстарны болгаш херээженнерни күштээш, база өлүргүлеп каапкан. Чурттакчы чонну өлүрүп хыдааш, солдаттар бүгү бажыңнарны өрттедипкен, мал-маганны база узуткааш, ижер суг дөстерин хоранпааннар».

Кижиниң эът-ханын соолашпадыр чымырадып келир бо сөстерни америк публицист Сеймур Херштиң чүүлүнден алган. Ол болза америк агрессорларның качыгдалдыг вьетнам черде араатанзыг үүлгедиглерин бүгү делегейге сойгалап илереткен баштайгы америк публицист-тир.

Вашингтоннуң чулчуруп турары дег, америк солдаттар вьетнам улуска тайбың-чаагай амыдыралды чедирип турар эвес, а өлүм-чидимни, хоозуралды, бүдүн-бүдүн салгалдарны кыргып-хыдыыр чорукту чедирип турарын бүгү делегей бүзүрээн. Америк араатаннарның Сонгмиге кылган бужар-чүдек үүлгедиглерин билип кааш, делегейниң хөй-ниитизиниң килеңи хайынган. Ону сойгалап илереткени коргунчуг, хөй-нииттиниң килеңнээшкини күштүг болганындан Пентагон шериг трибуналының судун эрттирер ужурга таварышкан. Ынчалза-даа херек кырында трибунал кемниг үүлгедикчилерни шиитпейн, оларны камгалап турган. Чүгле чаңгыс лейтенант Коллинни шииткен. Хөй ай дургузунда нетеп-хынап келгеш Коллинни бүгү назынында кара-бажыңнаар деп түңнел үндүрген. Ынчалза-даа үүлгедикчи келдерелге таварышкан. Аңаа президент боду дуга чедирип, назыда бажыңнадыр шииткелди 25 чыл-биле солаан. Лейтенант Колли таарымчалыг байдалда хуусаазын эрттирери-биле оруп турар.

Тайбың чонну каржызы-биле үптеп өлүрер чүүлдү чүгле «Америкал» деп дивизияның офицерлери болгаш солдаттары кылып турган эвес. Вьетнамның мурнуу чүгүнге Американың Төп разведка эргелелиниң удуртулгазы-биле боттандырып турган «Феникс» деп программага кижилерни эттеп-эриндээри, өлүрүп шаажылаары аңаа чүүл турган. Ол үүлгедиглерни агрессорлар «оожургадыр» хемчег дижир. Херек кырында ол программаның лозуну болза: «Тыпкаш өлүрүп каавыт!» деп сөстер турган. «Вьетнамчыдар» деп сорулганың кезии болур ындыг «оожургадылганың» түңнелинде он-он муң кандыг-даа кем-буруу чок кижилер өлген.

1965 чылдың январьдан 1971 чылдың июльга чедир америк шериг Индий-Кыдатче 12 миллион 300 муң ажыг тонна бомбаны болгаш октемзекти адып октаан! Оон аңгыда сөөлгү үеде Мурнуу Вьетнамче, ВДР-же, Лаосче болгаш Камбоджаже октаан чаа чүс-чүс муң тонна бомбаларны немээрге, байдал кайы хирел!

Вьетнамда шериг кем-херек үүлгедиин буруу шавар талазы-биле комитеттиң чоокта чаа парлааны Ак өөнүнде Каттышкан Штаттарның дайынны «вьетнамчыдар» политиказы вьетнам улуска удур геноцидтиң чаа үүлгедиглериниң үндезини болур дээн. Ол политика АКШ-тың неоколониалчы агрессиязын дайынның чаа хевир-биле уламчылаарынга чедирип турар.

Хүннүң-не Индий-Кыдатта кижиге удур кем-херек үүлгедиишкиннери болуп турар. Тайбың дээш демиселжип, вьетнам улустуң эрге-ажыын камгалап турар дугайында хоозун чулчуруушкуннарны кылза-даа, ол бүгү дээш харысалга долузу-биле Вашингтонга онаажыр. Фашист идегеттерни шииткеп Нюрнберг процезинге АКШ-тан кол буруудадыкчы профессор Тейлор мынча дээн: ёзулуг-ла кем-херектеннер Вашингтонда турар-дыр. Вьетнамда геноцид дээш харысалга оларга онаажыр.

Сонгмиге онаашкан хай-халаптың хүнүнде вьетнам улу болгаш бистиң планетавыстың тайбынчы, чоптуг чүүлдү непгередирин күзээн бүгү кижилер америк агрессорларының ханныг үүлгедиглерин уттаавын болгаш кемниг херекти агартыр кандыг-даа барымдааны чогуп медеглеп турарлар.

АКШ-тың Вьетнамда болгаш Индий-Кыдатта агрессиязын доп-дораан соксадыр дугайында делегейниң улустарының шиитпирлиг негелдези бо хүннерде улам күштүг-биле дыңналып тур.

О. АНИЧКИН.
С. АФОНИН.
(СЭТА).

ССРЭ-ниң мурнуу кызыгаары. Бүгү республикаларның оолдары бистиң Төрээн чурттувустуң кызыгаарларын камгалап турар. ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылын уткувушаан, кызыгааржылар дайынчы билиин бедидип, кадыр-берт даглыг черлерде шериг албанын шудургу эрттирип турар.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан оң талазынче): ефрейтор башкир Мавлит Саматов, биче сержант орус Александр Горяйнов, биче сержант татар Рим Нургалиев, офицер украин Николай Мишенко, ефрейтор, заставаның комсомол организациязының секретары чуваш Леонид Лейкушов. Олар 3000 метр ажыг бедик черде шериг албанын эрттирип турарлар.

В. МОРЕВТИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Пионержи юбилейге уткуштур

Маршруттарга холбаштыр

Бо хүннерде улус ажыл-агыйының кандыг-даа адырында ажылдап турар кижи бүрүзү партияның XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш карак кызыл ажылдап турар болгай. Өзүп орар салгакчыларны коммунистиг мөзү-шынарга, совет патриотизмге, интернационализмге кижизидери — пионер, комсомол организацияларының, школада башкылар коллективиниң чугула сорулгазы болур. Оон иштинден пионер организациязы уругларның кижизидилгезинге улуг рольдуг.

Бүгү-эвилелдиң пионер организациязының 50 чыл июн айның 19-та демдеглеп эрттирер. Районнуң пионер организациязының чевүлели чуну кылганын түңнеп көөрге, башкылар чевүлелдери, пионер дружиналары, Пионерлер башкы «Кезээде белен!» деп марштың маршруттарын тодаргай кылдыр пропагандалап, уругларны өлче хаара тудар талазы-биле элээш эвес ажылдарны чорудкан. Аңаа хамаарыштыр комсомол, пионер активтериниң болгаш пионер вожатыйларының ай санында семинарын бедик деңнелге эрттирип турган. Ол ышкаш «Кезээде белен!» деп марштың негелдезинге хамаарыштыр отрядтарның ажылының дугайында класс удуртукчуларының семинарлары эртиилээн. Аңаа өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың планын марштың маршруттары-биле сырый холбап тургаш тургузарын сайгарып, өөренген. Пионер организациязының 50 чылынга телептиг ужурамыры-биле түс-түс хүлээлгелерни уруглар алган. Ук хүлээлгелерни канчаар күүседип чорутканының дугайында отряд чыыштары школаларга эрткен.

Улуг кичээнгейни көргүзүг агитациязынче салган бис. Чижээ, маршруттар айы-биле көргүзүг стендилерин, ВЛКСМ-ның XVI съездизиниң кыйгырыгларын, пионерлерниң дөртүү Бүгү-эвилел слёдунуң материалдарын эки кылдыр дерээн. Оон-биле чергелештир отрядтарның бөлүңнарын чараштыр кылган.

Аржаан ортумак школазында Павлик Морозов аттыг пионер дружиназының рапортунда мынчаар бижээн: «Кезээде белен!» деп бистиң марыжывыс кижи бүрүзүнүң чүрээнге чаңгыланып чоруур». Ынчангаш ханы билиглиг чедип алырынче чугула кичээнгейни салган. Отряд бүрүзүнде пионерлерниң өөредилгезин контрольдап хынавышаан, башкыңга берген онаалгаларның күүселдезин хынаар рейдини тургускан. Ол рейд өөреникчилерниң хостуг шагын канчаар эрттирип турарын хынаар.

Отрядтарда пионерлерниң өөредилгезин улам экижидер сорулга-биле «Дүрген дуза чедирериниң» бөлүктери эки ажылдап турар. Ону удуртурун штаб дорт хүлээнген.

Бистиң бүгү чуртувус ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга белеткенип турар. Шаң ол юбилейге «Мээң Ада-чуртум — ССРЭ» деп пионержи маршрут улуг чедиишкиннерлиг бооп дээрзинге бүзүреп турар бис.

Е. ВОРОНЦОВ,
ВЛКСМ райкомунуң ийиги секретары.
Бии-Хем район.

Аалчылар концерти

Чөөн-Хемчик районда «Сут-Хөл» совхозтуң Советская № 7 агитбажыңының бот-тывынгыр артистери Ленин аттыг колхозтуң ажыл-ишчилеринге аалдап чораан.

Концерттиң программазы Коммунистиг партия, Төрээн чурт дугайында ырлар, шүлүктер-биле онзагай байлак.

Йөрээлдер сүт-халчылерге өөрүп четтиргенин илерээн.

Т. ЧЫРГАК-ООЛ.

...ДУУРАЙЛААР ИРЕЙ

Фельетон

Эрзин суурда музыка школазының башкызы Саая Мыммырович Бюрбе хөгжүмнеп-даа, ырлап-даа турда, кайгамчык эр-ле болгай! Ыылангыя улустуң ырызы «Дембилдейни» ол бадыра бээрге кандыг ииик?! Ана, ужа кижи удаван бээр; кайгал кижи каттырыптар ышкажыган! Талантылыг-ла эш болдур ийин!

Ынчаарга мыда оон-даа артык «талант» барын мынчага кым-даа эскербейн келгени ыдып чүве...

— Чогум чүү мыдыг чажыт талантылыг апарган кижил ол?

— Саая Мыммырович хөй удаа кадайланырынга кончуг сундулуг кижи-дир ийин.

Ол ам удавас 50 харлаар, ук назынның улуг кезиин кадайланырынга эрткен. Ону бадыткаары-биле баштай Саая Бюрбениң өскен төрээн чери — ыракы Моңгун-Тайгаже ужудуптаал. Аңаа баарывыска, хамык чүве кыттыжып-ла эгелээр эвесче. Ынчаарга бурунгуулуу чудун коптарар боордан башка, буруу чок эртиим херажнов өөрүвүстү хүндүткелдиг-биле көөр төлээде. Оларның алыш-сывын чиге алдавайн. Мапаа чүгле фамилияларының эре үжүктерин бижизивиссе таарымчалыг боор деп бодап-дыр мен.

Моңгун-Тайга районнуң хевү — Мугур-Аксы суур бо-даа болган. Манаа хөй удаа чораан болганымда, ол онзагай черниң аажок хүндүлээчел чонун эки таныыр апарган мен. Оларның аразында ортумак хире назылыг, авиленк аажы-чаңныг, бот-боттарындан шоолуг-ла ылгалышпас ийи бот ие бар. Биреезин Х. дээр, а өскезин — К. дээр. Оларның кайызындан-даа айтырарга, барык-ла чаңгыс үткалыг харыы бээр.

— Саая Бюрбе дээрзи ынакшыл-даа билбес, мээргел-даа билбес, арын-нүүрүн ыштыктап, кончуг дой бээрлыг, сакпай амытан болбазыкша. Назы безин четпээн, школачы кыстыгап турумда, дулгээнниг чаңы-биле мээң сеткилим доюлдуруп, бажым төөредип тургаш, ол мени эртем сургуулдан әлекке чарып, сотка олуртканы-ла болгай. Кезек кады чурттап болуп турганы, өштениин сааттанзан аныяк ие мени хоозун каапкаш, кудурукка куу төс баглааш, чорупкан турган. Оон бээр чээрби чыл ашкан. Ынчаарда божаан урувум Аня безин ам өглүг-баштыг апарган. Уруумну азыраар дээш чааскаан канчаар түреведим дээрил! Оон адазы болур тонавчы Бюрбе бисеке дыргак каразы дег дуза-даа каткан эвес... — Бо болза композиторнуң баштайгы кадайы чораан Х-ның чугаазыдыр.

— Бежен чылдарның эгезинде чүве. Ынчан сески классты дооскаш, улаштыр өөренир деп турумда, мапаа — Мугур-Аксынга мыдыванадыр ырлаар-шоорлаар, хөөмейлээр-даа, хөгжүмнээр-даа, кайгамчык солун чаңныг кижи тыптып келиң, мээң чүрээмни мырыңай кылчыктырбастай берген. Оон ёралыг дайлымында алзыы, чаш хаак дег чалыы назынымның эң-не каас, эң-не сонуургаачыг үези хилис эрте бергенинге амдыгаа чедир-ле аажок хомудаар-дыр мен! Төлдүг болуру кымга-даа өөрүнчүг. Ынчалза-даа чаш кижиниң адазы каапкаш баарга, хөөн караңчыг-ла чорду ийин... Ол чүгле мээң эвес, харын чаш төлүмнүң чүрээн бааза балыглаан. Оон хораанда, партия биле чазактың ачызында уруумну доруктур азырап, ортумак школаны-даа доостуруп шыдаан мен, ол ам Кызылдың башкы институдунда өөренип турар — деп, Саая Мыммыровичиниң ийиги кадайы К. эрткен-барган чылдарының дугайын ынчаар хомудап олурар.

Саая Мыммыровичивис Моңгун-Тайгазындан ийи дугаар дезип үнген. Кызылга барык ийи чыл хире турумчаан үезинде биеэги-ле чаңы-биле бир кысты дуңманайлап туруп-туруп, дуурайлап-ла дужуруп тур эвесче. Ол ак сеткилдиг, бүзүрээчел кыс А. амдажаан Бюрбениң дузаанге ынчан тутуугаш, түр үезиниң орук солчазы болуп, бодунуң кижи үнемчезин шак ынчаар доранчылатканы база тодараан.

1956 чылдың чай эгези. Ынчан мээң таныжым Саая Мыммырович Тожунуң Тоора-Хем суурга көстүп келип, кежээниң-не Культура бажыңынга хөңнүү хөгжүмнеп, хамыкты кайгадып туруп берген-тир. Кылынмас кылыы чок, чаннавас чиңы чок бо эштиң чок ылаңгыя аныяктар шыдып-ла дыка сонуурган, орай дүнге чедир-ле оон-биле ойнап тоглаар апарган.

Тожу чурту Тоора-Хемни
Турлагзына бердим эштер,
Тожу кызы Марияны
Дүштүксүнү бердим эштер!

— деп, Саая Мыммырович чамдык кежээлерде кожамыктап кагылаптарга, кыстарның чамдыктары сагыш сыраан саныйрааш, чаңарын безин уттунган болгудаар дижир.

Чогум-на харын мыдыг кежээлерниң бирээзинде, ынчан чаа-ла 7 класс доосчан турган Тожу кызы Д. Мария Саая чүрээн тутсупкаш, оон дөртку кадайы болу берген ирги. Өске кыстар ынчаарда ону адааргал-биле көрүп, «мындыг солун ашакка бээр, кайгамчык-ла аас-кежиктиг урут-дур!» кылдыр санап турганын олар ам-даа утпаан чадавастар...

Ол үеге чедир Д. Мария кылдыр адалып чораан, амгы Б. Мария-даа, оон ада-иези, төрүл-төрели-даа ынчан шынап-ла амырап турган болбайн аан. Ынчаамаан канчаар, өглениир деп чүве база улуг аас-кежик-ле болгай.

Дүгдешке-ле бүдүн чартык чыл хире үе эрткенде, Мария кыс урут божаан, оозун апаабиле ынакшылдың мөңге турачкаалы кылдыр Любаша деп адап ап-тыр. Чаш төлдүң көстүп келгени, душтуктарның ынакшылын улам күштелдирип, өг-бүлени быжыглаар ужурлуг турганы билдингир. Ол ёзугаар болган бе, ынчаш? Бо талазы-биле түннел үндүрерин амдыызында далашпаал.

Өг-бүлениң баштыңы Саая Мыммыровичиниң талазындан хымыр кылчан көөр, чүве-ле болза химиренир, чамдыкта харын-даа доңгун ажылдаар чорудтар турза-даа, кешкилер 15 чыл иштинде дөмей-ле өөрүшкүзүн чидирбейн келген. Төнчү чок болгу дег ол өөрүшкү кажан бир шагда муңгарал-биле солуша бээрин олар кажан-даа бодаваан. Баштайгы кончуг күштүг ынакшыл, чоорту-ла кошкап, чылдар эрткен тудум ымыстелип кел чытканын Мария кешкилер эскербээн-даа.

1971 чылдың август эгези. Мария биле Люба кешкилер чувар-бажыңнааш келирге, стол кырында чагаажыгаш чыткан. Уруу ону далаш-биле сегирип алгаш, бир-ле бак чүве болганын эндевээниг, номчувайн-даа, дораан-на авазынче сунган. Көрген — хол үжүү Саая Мыммыровичиниң боор-тур. Ында мынчаар бижээн:

«Саян-биле чурттап шыдавас-тыр мен, Маша. Силерге ынакшылым шагда-ла өшкен. Бажыңыг! Чарлы бөгүн хомудаачы-ла-дыр! Ынчалжанок... ажырбас оң...» — деп, адын безин салбаан. Бо дээрге Саая Мыммыровичиниң дөрт дугаар өглениишкининиң түңнели, «дайгылааныңдаа» соңгаа-дыр. Олар Саая Мыммыровичиниң кадайлар хоорп амдажаан хайлыг-бачыттыг кочуузу кирген сөглеп турар.

Амдыызында чүвениң ужурун эки билбээн кешкилер утпааныг чок читкен Мыммыровичини суражып, нат-ла бажын ышпаавар. Бир дылдаарга, демгээн ыракы Эрзинде суура үнүп-тур. Ол чүге ында чеде берген деп? Ону тодарадырының мурнунда фельетонувус маадыры Саая Мыммыровичиниң ажыл, амыдыралының чамдык үзүндүлери-биле таныжа каапталы.

Бистиң Саая Мыммыровичивис өөренип чадаан. Ажылдавас ажылдап чадавас кижилерниң бирээзи. Оон чүтчүл чок, чалгаа, сакпай чорууун ужурунда хайыран талант өзерлен турук. Чоорту-ла дорайтап бар чыдары кончуг хомудавчы. Талантызын өстүрүп, билиин бедитсин даан, ону Москва, Ленинград, Новосибирск консерваторияларынче дылег кылып, каш удаа чоруткан турда, ол баргаш, биче када өөрентинең, удатпаанда-ла, чурт чаннап куш ышкаш, бо-ла ээлдүп келир.

Ынчан оон:

— Өөредилгең чүү болду? — деп, кым-бир кижи айтырарга ол мынча диир:

— Диплом камгалаар ажыл бижиир дээш, узун хуусаалыг шөлээ алгаш келдим...

Ындыг «шөлээлер» ковудазе-ковудазе, бистиң Саая Мыммыровичивис амдыгаа чедир дузу четпес чем ышкаш, — шала өөредилгелиг композитор болуп арткан ол.

Оон ажылга кызыршымазы мырыңай дендии де! Ийи-үш чыл иштинде беш-алды хире черге ажылдай каапкан болур. Ылаңгыя сөөлгү каш чылда уран чүүл училищезин, улустуң чогаадылга бажыңы, башкы училищезин, башкы институду, Радио комитети, Культура министерствозу, ыры ниитилели дээн ышкаш республика албан черлериниң эргиндир кезип каапкан. Чыдагаавы — арагага холуу эртир хандыкшыдынында. Чаа костюм, чемирлин эгелеп олурда, кужур Саая Мыммыровичивис билдириишкини бижий каапкаш, арыг-тас болуп, хей дезип үне берген турар болдур ийин. Ол-ла ёразы-биле ол партиядан база ундур хөөгдеткен.

«Киже өөр, кадыс шөйлур» деп тыва улустуң үлегер домаанда ышкаш, Саая Мыммыровичиниң үш уруу ам өзүп улгаткан. Оларны үш аглы не торуузе-даа бот-боттарынга кайгамчык домей, арын-шырай талазы-биле адаңы-ла олчаңгы дөмерлдээн. «Мээңии эвес» деп хорлээр адазын та канчаар көөрүн олар боттары-ла билзин.

Ынчаарга бо фельетонну түңнеп кезиинге чаңгыс мыйдыг айтырыг салымсаан ийик мен.

— Совет амыдыралдың моральдыг дүрүмүнүң нормаларынга кандыг-даа дүүшпес аажы-чаңныг Дуурайлаар ирейни билир турган ажылга чалап-даа авыспаза чонна хүлээп алган Эрзинниң райкүүкому, оон беш дугаар кадайы Б. Роза олар чогум кандыг «уран арга-билиг» ону эде кижизидер деп бодап турар ирги?

А. ТООГҮЧҮ.

Чадаана хоорайның № 1 школазында күш-ажыл кичээли солун эртип турар. Тос чыл дургузунда күш-ажыл кичээлин башкылап келген башкы Наң-оол Кужугет Дажиевич кичээл бүрүзүн билдилиг удуртуп, ыяштан, демирден эт-херекселдерни көрүштүг кылдыр кылырынга өөреникчилерни эки өөредип келген. Ынчангаш күш-ажыл кичээлдеринге өөреникчилерниң сонуургалы улуг.

ЧУРУКТА: күш-ажыл кичээлиниң башкызы Наң-оол Кужугет дөртку класстың өөреникчилери-биле кичээл эрттирип тур.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Дыштаныр хүннерде

МАРТ 18-ТЕ

Комбинаттар эвилелиниң Культура бажыңынга Ырларның эң эки күүседикчизи дээш конкурс 20 шакта.

Күш-культура бажыңынга Хоорайның бирги чери дээш «Спартак» эки тура ниитилелиниң хол бөмбүгүнге маргылдаазы. 13 шакта.

МАРТ 19-ТА

Культура бажыңнарынга. Дыштанылга кежээлери. 20 шакта. Тайга станциязында хаак бөлүүнүнге хааттааптарынга кышкы спортчу сезонну хаар: аңаа школаларның, өөредилге, бүдүрүлге болгаш ажыл черлериниң командалары киржир.

ДЫШТАНЫР ХҮННҮҢ ШТАВЫ.

телевидение

МОСКВАДАН

МАРТ 18-ТЕ

12.00—Дамчыдылганың программазы. 12.05—Сөөлгү медээлер. 12.15—Школачыларга. «Алдын шайба» клувунуң шаңналы дээш. 12.45—«Музыкалыг киоск». 13.15—Магаданның телестудиязының программазы. 14.00—Экономика-математиктиг методтарга болгаш сапалга техниказынга үндезилээн улус ажыл-агыйын удуртурун сайзыраңгайжыдарының чугула айтырыглары. 14.30—Спортчу программа. 15.15—15.25—Чапсар. 15.25—Эфирде—«Чалыы назын». «Хайыралыг стадион». Москва хоорайның өрт эргелелиниң командаларының маргылдаазы. 16.30—«Час». Уран-чечен фильм 18.45—Улустар аразының панорамазы. 18.45—Бүгү-эвилелдиң радиозунуң болгаш телевидениезиниң орустуң улустуң хөгжүм херекселиниң оркестриниң концерти. 19.30—Сөөлгү медээлер. 19.40—«Бир эвес Алискин эвес болза». В. Липатовтуң «Нарын ёзузу-биле чарлыры» деп рассказын ёзугаар тургускан телешиниң баштайгы үндүрүлгези.

КЫЗЫЛДАН

20.30—«Ак-көк хемниң делгемнеринде». Дамчыдылга. 21.15—«Дыңнаар! Концертти эгелээр-дир бис». Музыкалыг фильм.

МОСКВАДАН

22.00—Чогаалчы Т. Тэсстиң чугаазы. «Кадыр аза». 22.20—«Кежээки аялгалар» В. Людвиковскийниң удуртулгазы-биле концерт-эстрада оркестри ойнаар. 23.00—«Үе». Информастыг программа. 23.40—01.00—Экранга бир-ле дугаарында. «Резидентиниң салым-чолу». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы.

УРУГЛАРГА БЕЛЕК

Мээң өнүүм кижи 6 уруглар. Ол уругларынга белек садарда ыяап-ла оларның тускай онзагай талаларын барымдаалаар. Улуг уруу Марина 8-ки класста өөренип турар. Ачазы аңаа дааш солун номнар садып бээр! Чүге дээрге Марина ночга кончуг ынак, ындыг белекке ол кезээде өөрүүр. Ордан 6 дугаар класста өөренип турар. Ол спортка сонуургалдыг. Ачазы аңаа коньки, лыжа, футбол бөмбүү болгаш өске-даа спорт херекселдерин белекке бээр. Алёша 4-кү класстың тергиинни, чурук чуруурунга ынак. Аңаа будук, бийир, альбом, мольберт садып бээрге өөрүүрүн чүү дээр! Ол школа назы четпээн уругларынга база-ла сонуургалын барымдаалап белек садып бээр. Өнүүмнүң уруглары адазындан белек алган санында сонуургап чорууру чүвезинге оларның хандыкшылы улам улгадыр, чаа-чаа боддалдар, фантазиялар тергүттүнүп кээрин эскерип билген мен.

Уруглар белекке кончуг өөрүүр дээрзин ада-ие бүрүзү билип алза чогуур. Ынчангаш урругларга белек садып тура, уругларның түс-түс онзагайын өөренип көөрү кончуг чугула. Үстүнде ада уругларга белек садарда оларның онзагай таларын, сонуургалын шыгыы барымдаалап турары чөптүг. Шын, таарыштыр шилиттинген белек уругларны эки ажылчакга, күш-ажылга кижизидеринге онза ужур-дузалыг. Белекти сонуургал барымдаалап бергенде уругларга солун чүүлдүң эгезин ажыдар, чаа чүүлдү тывылдырар. Белек садып бээр дугайында уругларга аазаашкын былгаш, ону күүсетпейн баар болза, уруглар оон сөөлүнде ада-иезинге бүзүревестей бээр ийикпе, азы ол дугайын доктаамал айтырар-даа.

Чамдык ада-иелер ындыг частырыгны болганчок-ла кылдыр. Эки демдек алганы азы эки сагылга-чуруму, чаңчыл дээш белекти шаңнал хевирлиг бээр. Ындыг таварылгада уруглар өөредилгени шын эвес биле бээр. Өөредилге дээрге мээң хүлээлгем кылдыр көрбейн, харын ада-иезинден шаңнал белек алырын барымдаалаар. Ол чорук уругларга багай салдарны чедирер. Мындыг бир чижекти көргүзер бодаан мен. Үшкү класчы Юрийге ада-иези 4—5 демдектер алганы дааш шаңнал кылдыр чүве садып бээр турган. Ада-иезинден шаңнал алыр сорулга-биле ол дневнигинде демдектерни эдер апарган, а чоорту башкызын, ада-иезин мегелээрниң оруунче кирген. Ынчангаш уругларга белек бээрде чүнүң-даа мурнунда оларның онзагай талазын, сонуургалын барымдаалап көөр херек дээрзин ада-ие бүрүзү угаар болза черле артык эвес.

Ада-иелер-биле чугаа

Н. ДАКАА,
башкы.

Спортту массалыг болдурар

«Тыва кобальт» комбинаты бистиң республикада эң улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи. Ында дыка хөй аныяктар ажылдап турар. Комбинатта болгаш суурда спорт ажылының кандыг чорул турарын сонуургап көрээлинер. Хову-Аксыда спортсменнер бар. Оларга республиканың хаакка болгаш кросска каш дакпыр чемпиону Семён Бай-Караны, хостуг хүрешке шыырак мөге Ооржак Эмей-оолду, тудугжулар бригадирн, хаакка республиканың чыынды командазының кежигүнү Анатолий Глуховту, өзүп орар спортчулар Владимир Кунгааны, Сергей Литвиненкону, Николай Тюлюштү болгаш өскелерниң-даа аттарын адап болур.

Хову-Аксы суурнуң спортчулары эрткен чылдарда республика маргылдааларынга киришкеш, республиканың күш-культура болгаш спорт комитединиң шилчиң чорур 16 кубогун, хөй санныг дипломнарын чаалап алган. Ол — суурнуң спортчуларының чедиишкини.

Бо чылдың февральдың төнчүүнде республиканың профэвилел-комсомолдуң түңнел кроссунга киришкен. олар командаа талазы-биле ийиги черни эзээн. Ол кросска Хову-Аксының чыынды командазының составынга хөй кезиинде уругларның спорт школазының өзүп орар хаакчылары киришкен. Чүгле бо кросска эвес, а харын спорттуң өске-даа хевирлеринге Хову-Аксының спортчу ат-алдарын ол школаның өөреникчилери биле суурнуң хоочун спортчулары камгалап келген. Чүге ындыг болганы ол? Азы аныяктар, элээш болганындан ындыг бе? Чок. Суурда дөрт муң ажыг аныяктар бар. Олардан чүгле 308 кижи «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң кежигүннери болуп турар. Моон алгаш көөрге, күш-культура болгаш спорт массалыг эвес болуп турары илдең-дир. Профэвилел-комсомолдуң хаак кроссунуң бирге, ийиги хүлчеглериниң маргылдааларынга киришкен 90 спортчунуң чүгле ону ажылчын, арткаңнары — өөреникчилер болган. Чылдагааны чүдел?

Бир дугаарында суурнуң «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң шүшпең ажылдап, суурнуң аныяктарын спортче хөй-биле хаараап кожак чорудуп турарында. Ол ышкаш комбинаттың комсомол, профэвилел организациялары ол чугула ажылче кичээнгейни кошкалып, бүдүрүлгеде аныяктарның ортузунга спортту массалыг болдурар хемчеглерни албайн турар. Ол хире улуг бүдүрүлгениң цех бүрүзүнге спорт коллективин тургузуп болур болгай. Бо чылын комбинатка чаңгыс-даа маргылдаа эртпээн. Спортчу секцияларны тургузаар арга турбуже, мыйчага чедир организастап ваан.

Суурда спорттуң баазазы багай. Ында ортумак школаның бичии залы бар. «Металлург» деп чаа Культура бажыңының тудуу кончуг оожум темпилиг чорун турар. Ол улуг тудугну республиканың «Тыва тудуг» трезииниң коллективи бо чылдың дөртку кварталында ажыглаалга кирер деп планнаан. Ону дүрген ажыглаалга кирер дээш суурнуң комсомолчулары шефтиг дузаны база чедирер болзалзаа. Ынчан Культура бажыңының тудуу дүргедээр-даа болгай. Бөгүнге чедир суурнуң комсомолчулары ынчыг дузааны чедирбээни четпес.

Тоску беш чылдың план ыг даалгаларын ой-шаанда чедиишкиннг күүседиринге, эки шынарлыг продукцияны бүдүрүп үндүреринге болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүзүүн бедидеринге күш-культура болгаш спорт улуг рольду ойнаары билдингир.

Ынчангаш Хову-Аксының партия, комсомол комитеттери, бүдүрүлгениң удуртукчулары спортту массалыг болдурар дээш тодаргай хемчеглерни ап, ону боттандырза чогуур.

В. ЧАДАМБА,
«Шынның» тускай корр.

агаар

Бөгүн республикага шокар булуттаар. Барыын угланыышкыныг хаттың күжү секундада 5—11 метр чедер.

Агаарның температуразы даглыг районнарга 0—1, арткаңнарынга 3—8 градус соор.

Кызылга бүргең, агаар. Хаттың күжү секундада 5—10 метр чедер. 3—5 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 18-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Пармская обитель» (1-ги, 2-ги кезектери). 9.45, 14.05, 17.20, 20.35 шактарда.

«ВОСТОК»: Киночыыжы 15. «Үну чок кижи болгаш ынакшыл» 16.50, 18.40, «Улуг ынакшыл» 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Антрацит» 16.50, 20.30, «Кыска ужуражылгалар» 15, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Үнелиг эртине шыгжаан хоя» 9.20, 15, «Кырган Тоомасты оорлап берген» 11.20, 12.50, 17, 18.50, 20.50 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00390.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 чыл. МАРТ 19 ВОСКРЕСЕНЬЕ

№ 66 (8804).

Өртээ 2 шог.

Л. И. Брежнев Пакистанның Президентизин хүлээп алган

Март 17-де СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев Пакистанның Президентизи З. А. Бхуттону хүлээп алган.

Найыралчы байдалга болган беседаның үезинде совет-пакистан харылзааларының, Индостан чартык ортулукта байдалдың айтырыгларының, ол девискээрде тургустунуп келген айтырыгларны политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээриниң бедунуп болур аргаларының талазы-биле санал-оналдарның солчулгазы болган. Делегейниң чамдык айтырыгларын база чугаалажып көрген.

Пакистанның Президентизинге эртенги шайлалга

Март 17-де Пакистанның Президентизи Зульфикар Али Бхутто эртенги шайлалганы тургускан.

Эртенги шайлалгага ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Д. С. Полянский болгаш өскелер-даа олурушкан.

Эртенги шайлалгага Пакистанның Президентизин үдеп чоруур кижилер бар болган.

Зульфикар Али Бхутто аалчыларның мурнунга чүве чугаалаан. Ооң дараазында А. Н. Косыгин чүве чугаалаан. Зульфикар Али Бхуттонуң болгаш А. Н. Косыгинниң чугааларын адып часкаашкыны-биле уткаан.

Эртенги шайлалга найыралчы байдалга эрткен.

(СЭТА).

Даарта ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XV съездизи ажыттынар

СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунда

Төлептиг уткуур

Совет улус ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга бистиң чуртувустуң хөй национальдыг улустарының улуг байырлалынга уткуштур чорупт орар. ССРЭ-ниң 50 чылынга белеткел, ону күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуур дээш социалистиг чарыш чер болганда калбарган.

СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунга ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга белеткел талазы-биле организас-массалыг хемчеглерни чугаалашкан, ол дугайында доктаалды хүлээп алган. Кандыг ажылдарны чорудары, ында тодаргай айыткан.

Кол-ла чүве — ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга алдар кылдыр алган планнар болгаш социалистиг хүлээлгелер хууса бетинде күүседиттинген турзун дээш массалыг күш-ажылче бүгү ажылчы чонарны улам мобилизастап, оларның ортузунга организакчы болгаш политмассалыг ажылды күштелдирип чорудары болур. Ынчангаш «ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын ажылчы чонарга таныштырарын күштелдирер. Бо талазы-биле политмассалыг ажылды чер-черге калбартыр, суурларга, сүт-бараан фермаларынга, бригадаларга лекция пропагандазын, кошкү агитацияны күштелдирип, оон дээштиин чедип алыр.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнге болгаш ССРЭ-ниң 50 чылынга турраскаткан коммунистиг субботникти чер-черге организастыг эрттирер. Чүвү кылырын баш удур планнаар.

Айыткан хемчеглерниң иштинде кылып чорудар ажылдар хөй. ССР Эвилелиниң 50 чылын төлептиг уткуур дээш ажылчы чонарның политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин улам бедидерин, идей-кижизидилгелиг ажылды күштелдирерин доктаалда айыткан.

Чамдык ажылдарны тодаргайлаарга болза: партия комитеттериниң лекторларының болгаш илеткелчилериниң семинарын эрттирер; ССРЭ-ниң 50 чылын төлептиг уткуурунче кыйгырып турар болгаш Совет Эвилелиниң улустарының эп-найыралының дугайында плакаттарны үндүрер; юбилейге турраскаткан культура хүннерин районнарга эрттирер; Кызыл хоорайга найыралдың улуг байырлалын организастаар; кошкү агитацияның корулдезин организастаар; боттывынгыр урал чүүлдүг республика корулдезин чорудар; Тыва АССР-ниң чайгы спартакиадазын эрттирер; эртем-теоретиктиг конференцияны чорудар болгаш оон-даа өске.

СЭКП хоорай болгаш район комитеттери, партком-нар болгаш өге организациялар ССРЭ-ниң 50 чылынга белеткел талазы-биле тускай планнарны тургусканш, ол талазы-биле боттуг ажылдарны чер-черге калбартып чорудар ужурлуг-тар.

★ ☆ ★

«АЖЫЛЧЫ ЧОННАРНЫҢ ЭҢ-НЕ МАССАЛЫГ ОРГАНИЗАЦИЯЗЫ БОЛУР ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫН ПАРТИЯ МООН СОҢГААР-ДАА ДОКТААМАЛ ДЕТКИИР, ЭРГЕЛЕП БАШКАРАРЫНЫҢ ШКОЛАЗЫ, АЖЫЛ-АГЫЙЖЫ ЧОРУКТУҢ ШКОЛАЗЫ, КОММУНИЗМНИҢ ШКОЛАЗЫ БОЛУР БОДУНУҢ РОЛЮН ОЛАР ДОЛУ БОЛГАШ ЧЕДИИШКИННИГ КҮҮСЕТСИН ДЭЭШ САГЫШ САЛЫР».

(СЭКП-ниң XXIV съездизинге партия ТК-ның Отчет илеткелиниден).

★ ☆ ★

Бедик идегелге четтирдим

Төрээн чуртумнуң профэвилелдериниң съездизинге делегат болур улуг аас-кежик менээ таварышты. Бөлүүн кадарчыга, профэвилелиниң апаа-ла кежигүнү кижиге ындыг бүзүрел дээрге шынап-ла аас-кежик болбас арга-жок. Меңээ ол дугайында дыңнадырга баштай харын-даа ооң ужур-утказын эки-ле угаап билбейн, сеолүнде кээп боданып, сеткил-сагыжым хайныгып, бодалга хөй чүве кирип кээр болду.

«Өөк» совхозунга 1959 чылда ажылдап киргеш, ол хевээр хөй малдан келдим. Мал бажын өстүрериниң аргаларын, хөй продукттуну канчаар чедип ап болурун дээрзин маңаа өөренип алдым. Кижи бодаарга, мал азыраарында, өстүрериңде берге чүве чок ышкаш. Төрээн Алажымга каш хөй, өшкүнү дагже үндүрүпкеш, ажы-биле чугаалаарга, «бүттү хананга азып алгаш, тыдар» чүве болгай.

Бистиң совхозувус хөй ажылының талазы-биле дуржулгалыг ажыл-агыйның бирээзи, ону тургускан солун-

даа, эки-даа. Чаңгыс аай хевирлиг туттунган кажаалар. Чылыг-даа, чырык-даа. Мал чемин, суун тускай машиналар сөөртүп эккеп турар. Хөй хөй чем чип, суг ижип турда, бөкпылажып, хунааштып турар чүве чок. Кол-ла чүве кадарчының ак-сеткилдиг ажылдаарындан хамааржыр. Мындыг байдалда үре-түңнел чок ажылдаар хээр ужур чок. Малчыннар хүлээлгезин күүседип-даа турар, көргүзүглери-даа эки.

Кижиниң амыдыралынга кандыг-бир онза болуушкун болурга, чурттап эрткен амыдырал дораан сагышка кирер. Ынчангаш бөгүнгү амыдырал-биле кошкун чурттаганы деңнекезлим ол.

Делегатка соңгуткаш база бир бодаан чүвем: социалистиг ниитилелдиң мурнунга кижилерниң деӊ эргелиг болур чоруу деп чүве ол-дур, Кремльдиң улуг ордузунга съездиге барып, Совет чазаамның, партияның удуртукчулары болгаш өске-даа кижилер-биле кады профэвилелдиң ажыл-ижин сайгарар аас-кежик меңээ база таварышкан-дыр.

Меңээ чедирген улуг бүзүрел дээш республиканың профэвилел кежигүннеринге өөрүп четтиргенимни илередип тур мен.

Күжүгет СЕНДАЖИ,
«Өөк» совхозтуң хойжузу.

КВАРТАЛ ПЛАНЫН КҮҮСЕДИПКЕН

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге алдар болдурган күш-ажыл зилчээнге турушкаш, Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезинде коммунист Юрий Зюзинниң бригадазы бирги кварталдың планын барык бир ай бурунгаар ажыр күүседипкен. Кызар-чаар материалдар сөөртүр машиналар чүък сөөртүлгезиниң тонна-километр талазы-биле планын 139,8 хуу күүсеткен. [illegible] бригада ... адын база катап бадыткаан.

Социалистиг Күш-ажылдың Чаалыры Юрий Николаевич Зюзин ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизиниң делегады.

Владимир Дамы — № 3 АТБ-ниң автослесары. Бо септекчи ажылды бедик шынарлыг күүседип турар. Ол коллективтиң мурнакчыларының бирээзи. Техниктиг бирги септелгени норма ёзугаар беттандырып турар. Аныяк слесарь ээлчег нормазын 120 хуу күүседип турар.

Коммунист Афанасий Соловьев болгаш оон эжи Илья Фолеев ол-ла АТБ-ниң чазаныр цегинде ажылдап, бүдүрүлгеге херектиг улуг ажылдарны бүдүрүп турар. Чазанылга цегиниң ажылчыннары ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыры-биле бедиткен хүлээлгени алган. Оларның ажыл-херээ алган сөзүнден ырышпайн турар. Февральдың даалгазын ук цехтиң ажылчыннары 140 хуу күүсеткен.

№ 3 АТБ-ниң чамдык ажылчыннарының ССРЭ-ниң Профэвилелдериниң XV съездизинге белээ ындыг.

ЧУРУКТАРДА: слесарь В. Дамы. (Солагай талазында чурукта). А. Соловьев болгаш И. Фолеев ажылдаар черинде.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотолары.

МАССАЛАРНЫҢ ОРГАНИЗАКЧЫЛАРЫ

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң даарта ажыттынар XV съездизи бистиң чурттуң ажылчы чоннарының амыдыралынга база бир чугула болуушкун болгаш партияның XXIV съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр профэвилел организацияларының чаа сорулгаларын тодарадыр. Съездиниң делегады, облпрофчөвүлелиниң даргазы Т. Ч. НОРБУНУҢ ол съездиже чорууруунуң мурнуу чарымында бистиң корреспондентивис-биле кылган интервьюзун моон адаанда парладывыс.

Айтырыг: Съездини Тываның профэвилел кежигүннери кандыг чедиишкиннер-биле уткуп турарыл?

Харыы: Бистиң республиканың ажылчыннары, колхозчулары болгаш интеллигенциязы СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин болгаш тоску беш чылдың планын күүседир дээш күжениишкинниг ажылдап турар.

Тываның профэвилел организациялары бодунуң ажыл-чорудулгазын республиканың бүдүрүкчү күштерин хөгжүдеринге, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринге, ажылчыннарның амыдырал хандырылгазын экижидеринге, коммунистиг кижизидилгезинге боттарының төлептиг үлүг-хуузун киирерин угландырып келген. Бо талазы-биле ажылчы чоннарны мобилизастаарының эң дээштиг шилгеттынган хевири — социалистиг чарышты болгаш оон дээди хевири — күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле кээрү дээш шимчээшкинни калбартыры болган. Амгы үеде бисте социалистиг чарышка 56 муң кижи хаара туттунган, ол дээрге профэвилелдерниң эрткен съездизинден бээр дөрт чыл бурунгаар турганындан 25 хуу бедик. Күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле кээрү дээш шимчээшкинде 19 муң кижи киржип турар.

«Мергежил аайы-биле эң дээрези» ат дээш чарыш онза дээштиг болган. Чүге дээрге маңаа ажылчыннар, колхозчулар, инженер-техниктиг ажылдакчылар хөй-хөйү-биле киришкен, кижи бүрүзүнүң хүлээлгезин аңаа тодаргай болгаш көскү илергейлеттинер. Чарыштың киржикчилери сеткилдиг сөзүнге ээ болур дээш чүткүлдүг ажылдаар апаар. Эрткен чылын 511 кадарчыга, 415 механизаторга, 665 чолаачыга, 312 тудугжуга, 206 даараныкчыга болгаш өске-даа хөй кижилерге «Оң дээре мергежилдиг» деп атты тывыскан.

Оон-биле чергелештир ажыл-агыйның адырларының аайы-биле чарышты база калбартып келген.

Социалистиг чарыштың киилекчилериниң шудургу ажыл-ижин партия болгаш чазак бедик-биле үнелээн. Сөөлгү беш чылда чедиишкиннери дээш республиканың нийи улуг коллективи — «Сүт-Хөл» совхозу Күш-ажылдың Кызыл Туг, геологияның комплекстиг «экспедициязы «Хүндүлелдиң демдээ» орденнер-биле шаңнаткан. СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң база СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш облпрофчөвүлелдиң юбилейлиг Хүндүлел бижиктери-биле 62 бүдүрүлге, организация болгаш албан черлери шаңнаткан. 680 ажыг кижи ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаткан.

Бүдүрүлгени эргелеп-башкарарынга ажылчы чоннарны калбаа-биле киириштирери профэвилел организацияларының кол сорулгаларының бирээзи. Ооң хевирлеринге коллективтиг керээлер, бүдүрүлгениң доктаамал ажылдаар чөвүлел хуралдары хамааржыр. Олар дээрге бүдүрүлгеге коллективтиг ёзуну бадыткаарынга, шүптүзү чаңгызы дээш, чаңгызы шүптүзү дээш ажылдаарынга шиитпирлиг ужур-дузалыг болур. Амгы үеде республикада 152 коллективтиг керээ чардышкан, бүдүрүлгениң доктаамал ажылдаар 115 чөвүлел хуралдары тургустунган, ында 4 муң ажыг дуржулгалыг ажылчыннар, албан-хаакчылар хаара туттунган.

Бистиң чуртувуста эң-не үнелиг байлак — кижи. Ынчангаш ажылчын кижиниң күш-ажылының камгалалы Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың кичээнгейиниң төвүнде турар. Күш-ажылдың байдалын экижидер талазы-биле эвээш эвес ажылдар чоруттунган. Ооң ачызында бүдүрүлгеге озал-ондак болур чоруктар 49,2 хуу, күш-ажылды түр кылып шыдавайн баар чорук 22 хуу кызырылган. Хөй-хөй бүдүрүлгелерде техниканың айыыл чок чоруунуң негелделеринге дүгжүп турар байдалдар тургустунган болгаш сөөлгү чылдарда оларда озал-ондак болбайн турар.

Ажылчы чоннарның кадыын камгалаар чорукка санаторий-курорт эмнелгезин, дыштанылгага, күш-культура болгаш туризм чугула ужур-дузалыг болгай. Социал страхованиениң хөрецгизи-биле чүгле сөөлгү нии чылда 6,5 муң кижи халас азы [illegible] чиигетпеп өртектиг путёвкалар алган, профэвилелдериниң лагерьлеринге 9525 уруглар дыштанылгазын эрттирген.

Өске хөй-ниити организациялары-биле кады профэвилел организациялары ажылчы чоннуң ортузунга кижизидилге ажылын алзээ экижиткен. Улустуң культурлуг амыдыралы янзы-бүрү болгаш байлак шыл апарган. Республикада культураның нийи чыл планы күүсеттинип турар, культура албан черлериниң болгаш боттывынгыр урал чүүл корулдезин эрттирери чаңчыл болган. Ылаңгыя, эрткен чылгы корулделерге 13 муң бот-тывынгыр артистер киришкен. Кодаалыг Культура бажыңнарында, клубтарында, агитбажыңнарда культурлуг амыдырал хайныгып, агитавтобустар малчыннар кодааннарын, хову турлагларын эргий хап турар.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XIV съездизинден бээр Тываның профэвилелдериниң хөй талалыг ажыл чорудулгазының кол-кол чүүлдерин дончулап чугаалаарга ындыг-дыр.

Айтырыг: Республиканың профэвилел организацияларының ажыл-чорудулгазында кандыг-кандыг чаа чүүлдерни демдеглеп болурул?

Харыы: Эрткен съездиден бээр бо аразында массаларның идепкейин калбартыр талазы-биле демдеглезе чогуур чүүлдерге бирги ээлчегде коммунистиг күш-ажылдың школаларының хөй санныы-биле ажылдап [illegible] хамаарыштырза чогуур. Амгы үеде республикада 120 ындыг школа ажылдап турар. Ол дээрге бүдүрүлгеде ажылчын, албан-хаакчыларны коммунистиг ёзуга кижизидеринге, оларның мергежилин ханылада-рынга улуг дээштиг хемчеглерниң бирээзи.

Сөөлгү үеде мергежил аайы-биле чарышты бедик деңнелге эрттирип, оон массалыг болганын чедип алганывысты айтыры чугула.

Оон-биле чергелештир ажылдакчы кижи бүрүзүнүң планын экономика талазы-биле үндезилеп кылгаш, ону херек кырында боттандырып турар хөй-хөй чижектерни айтып болур. Типографияның парлакчызы коммунист Мария Михалева бо чылдың чыл планын октябрь айда, хууса бетинде, күүседир деп хүлээлгени алган.

Ажыл-агыйның кол адырларының аайы-биле, чижээлээрге, «Бүдүрүлгениң культуразы болгаш эстетиказы дээш», «Үлегерлиг ажылчын болгаш студент общежитиези дээш», «Школачыларның калыкшылгазын эки тургусканы дээш», корулделер доктаамал чорup турар.

Айтырыг: Профэвилел организацияларының организастыг ажылының деңнелиндени оларның дайынчы арга-шинээзи хамааржыр болгай. Бо талазы-биле каш сөстен чугаалап көрүңерем, Тамара Чашпоновна.

Харыы: ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XIV съездизиниң, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң болгаш Пленумнарының шиитпирлеринге үндезилээш профэвилелдериниң организастыг ажылдарын үргүлчү сайзыраңгайжыдып, ону үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузаар дээш ажылдап турар бис.

Эрткен беш чылда профэвилел кежигүннериниң саны 30 хуу өскен. Эге организациялар-биле ажылчы кижилер, оларның-биле ханы харылзаалыг болур сорулга-биле хөй-ниити желээшкин-биле профэвилелдериниң хоорай, район комитеттери, облпрофчөвүлелдиң чанынга комиссияларны тургускан. Бо практика эки үре-түңнелдерни бериптурар. Чүгле Кызылда беш хоорай комитеттери, оларның ужу хөй-ниити желээшкин-биле ажылдап турар. Облпрофчөвүлелдиң чанында бүдүрүлге-массалыг, культура-массалыг, аныяктар-биле ажылдаар дээш ышкаш чеди комиссия бисте улуг дузаны чедирип турар.

Сөөлгү чылдарда профактивчилерни белеткээр, оларны өөредир айтырыгже кичээнгейни күштелдирген. Бисте амгы үеде 26 муң активчи санаттынып турар. Ол дээрге улуг күш. Эрткен бешки чылдың түңнелдери-биле профэвилелиниң 4 ажылдакчызы болгаш 352 активчилери чаңактың шаңналдарынга четкен, 35 кижи ВЦСПС-тиң «Профэвилелдеринге идепкейлиг ажылы дээш» деп херек демдээ-биле шаңнаткан. Облпрофчөвүлелдиң чанында муң ажыг кижини өөреткен. Профэвилелдериниң эге организацияларының, комитеттериниң составы бо чылын чаартынган-биле оларны өөредир ажыл үргүлчүлеп турар.

Айтырыг: Профчөвүлелиниң ажылын идепкейжидеринге кандыг чүүлдер ужур-дузалыг болганыл?

Харыы: Маңаа бирги ээлчегде партияның айтыышкынын, шиитпирлерин айтыр херек. Профэвилелдери боттарының ажылын партия организацияларының удуртулгазы-биле боттандырып, оон хүн-бүрүде дузазы-биле чорудуп келген. «Социалистиг чарышты организастаарын улам экижидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалы бистиң ажылывыстың ёзулуг программазы ол.

Профэвилелдериниң фабрика, завод, чер-чер комитеттериниң дугайында чаа дүрүм профэвилел организацияларының эргелерин, харыысалгазын улгаттырарынга аажок улуг ужур-дузалыг.

Күш-ажыл дугайында хоойлунуң үндезиннери ажыл-ишчи кижилерниң эргежызы дээш туржур чорукту улам чурумчудуп, профэвилел организацияларының ажылынга улуг салдарны чедирип турар.

СЭКП Тыва обкому, партия райкомнары профэвилелдериниң ажылын доктаамал кичээнгейге ап, ол дугайын бодунуң пленумнарынга чугаалажып келгени биске улуг идигни чедирип келген.

Болуп эрткен отчёт-соңгулдалыг хуралдарга профэвилелдериниң организацияларының ажылын ханы анализтеп, ында шиитпирлеттинмээн айтырыгларны, чедер-четпестерни илереткени, оларның составын чаартканы — бистиң ажылывысты улам экижидер талазы-биле база идиглиг болган.

Түңнелинде Тамара Чашпоновна Норбу амгы үеде ССРЭ-ниң 50 чылын төлептиг уткуур, тоску беш чыл планын хууса бетинде күүседир дээш ажылчы чоннарның ортузунда калбарган социалистиг чарыштың чорул, кижи бүрүзү болгаш коллективтер күш-ажыл зилчээнге туржуп турарын чугаалааш, профэвилелдери партияның шынчы дузалакчызы, массаларның шылгаттынган организакчызы деп бүзүрелди шынзыдары дээш, республиканың профэвилел организацияларының мурнунда улуг сорулгаларны демдеглээн.

Апрель 15 — коммунистиг субботник хүнү

Күш-ажылдың байырлалынга уткуштур

Апрель 15-те коммунистиг субботникти эрттирер дээш москвачыларның санаалын-биле деткиишкин, чурттуң ажылчы чоннары күш-ажылдың ам болур байырлалынга ажыл-ишчи ёзу-биле белеткенип турар.

● ЕРЕВАНДА компрессор заводунга беш компрессорну, 50 насосту болгаш арматураның ол хире санныг комплектилерин бүдүрерин шиитпирлээн. Шак заводунуң ажылчыннары пландан ажыр беш муң ажыг шакты — будильниктерни бээр. Ленинаканның, Кироваканның, Кафанның бүдүрүлгелериниң коллективтери программага немей он-он муң рубльдиң продукциязын беш чылдың фондузунга киирер.

● ДОНЕЦК ОБЛАСТА «Артемуголь» комбинаттың шахталарының беш муң хире хөмүр-даш казыкчылары болгаш механизаторларының бригадалары планда кордүнгениинден ажыр 45 муң тонна хөмүр-дашты казарып хүлээнген. Горезтиң хөмүр-дашчылары пландан ажыр он тос эшелон одаар чүүлдү бээр дээн. Донецк, Макеевка, Жданов болгаш «бүгү-эвилел кочегарка-зының» өске-даа үлетүр техниктери субботникке белеткенип турар.

● ЫРАККЫ ЧООН ЧУКТУҢ бассейнниң балык үлетпүрүнүң 170 муң ажыл-ишчилери субботникке белеткелди эгелээн. Өөкү болгаш Индия океаннарда балыктап турар судноларның экипажтары пландан ажыр он-он муң центнер балыкты тудары дээш...

● ГОМЕЛЬ ОБЛАСТА «Гомсельмаштың» коллективи сиилос ажаар 50 комбайнны болгаш ол хире санныг трактор прицептерин, 18 муң рубльдиң артык белектерин бүдүрүп үндүрерин шиитпирлээн. Моңгуш трикотаж-аргыг фабриказының үш чүс хире аргыкчылары ... ажыр күүседирин хүлээнген. Субботник хүнүнде ажылдаанынга чогаар ол хире санныг чиг-эъти болгаш ... чыл мөөнүнден ажыр ында хамнап алыр.

● ЯРОСЛАВЛЬДЫҢ мотор заводунга каш-каш чүс муң рубльдиң продукциязын бүдүрүп үндүрерин тургускан. Оон аңгыда хөй-хөй ажылчыннар болгаш специалистер заводтуң тудугларынга ажылдаар. Рыбинскиде оруг машиналарының заводунга хамнап алган материалдар-биле оруктун 11 катогун бүдүрер. Углич-тиң лён комбинады хамнап алган чиг-эт-биле хөй санныг продукцияны бүдүрүп үлүрелинге белеткенип турар.

● МУРНУУ демир-оруктуң Белгород салбырының коллективи ... бүдүрүлгениң ... вагоннар-биле бүдүрүп ... сөөртүрүн шиитпирлээн.

(СЭТА).

Совет-пакистан чугаалажыышкыннар доозулган

● Март 17-де Кремльге ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинниң болгаш Пакистанның Президентизи Зульфикар Али Бхуттонуң аразында чугаалажыышкыннар доозулган.

Совет-пакистан харылзааларының амгы байдалының болгаш улам ыңай хөгжүдериниң, Индостан чартык ортулукта байдалды чогумчударының айтырыгларының талазы-биле, а ол ышкаш кайызынга-даа сонуурганныг делегейниң өске-даа айтырыгларының талазы-биле санал-оналдарның солчулгазын үргүлчүлээн.

● Москвага албан ёзузунуң аян-чорууң кылып чорупт турган Пакистан Ислам Республиканың Президентизи Зульфикар Али Бхутто март 18-те төрээн чурдунче чаныпкан.

Аэродромга хүндүлел таныылын чыскааган, күрүнелер гимнерин күүсеткен.

(СЭТА).

Туран эмнелгезиниң лаборатория эргелекчизи бактериолог Анна Филипповна Зыкова бодунуң бедик мергежилдиг, ак сеткилдиг ажылы, хөй-ниитичи чоруу, эш-өөрүнге эптиг-эвилең чаңы-биле коллективтиң хүндүткелин чаалап алган кижилерниң бирээзи. Медицина институдун 1959 чылда дооступ, ол хевээр бистиң республикада ажылдап турар. Анна Филипповнаны хоорайның чурттакчылары эки билир болгаш ажылчы чоннарның хоорай Советиниң депутадынга каш чыл улаштыр соңгудуп келген, ол районнуң херээженнер чөвүлелиниң база кежигүнү.

Ооң-биле кады ажылдап турар лаборант Анастасия Николаевна Бобровская кадык камгалалының шугумунга 20 ажыг чыл ажылдаан дуржулгалыг тускай эртемниглерниң бирээзи.— Ооң кылган анализтеринде шын эвес түңнелдер турбас — деп, лаборатория эргелекчизи чугаалап турар.

ЧУРУКТА: Анна Филипповна Зыкова (оң талазында) бодунуң эргелекчизи Анастасия Николаевна Бобровская-биле анализтер кылып тур.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Беш чылга хойжуларның үлүү

КЫШТАГДА

«Октябрь 30 чылы» колхозтуң хоочун хойжузу Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны. Ырыш Сапыкович Монгуштуң кыштаа дээр шаар бедээн Сыын-Чүрөө даанын адыы талазы Кадыр-Орукта.

Малчынның турлаанга ажыл ынчан бачым-на турду. Хойларның, хураганнарының даашшимээни чиилээр. Ынчан таптыг-ла кежээки ыдылганың кырынга таваржы бергендир бис. Хураганнарны иелеринге тывыштырган, эмзирген кижилерже углай базыптывыс. Аал баштыңының кадайы Даа Монгуш, сакманщик эштер Анай, Кызыл-Уруг, Кончук олар хой чаш хураганнарны иелеринге ыткан, чагыштырган турлар. Семдер ак тогдуга оон чаш хураганы эмзирбишаан, Дакаа угбай тоотпалап алзып олур.

—Чаа төрээн тогду-дур ийин. Аныяк болганындан хураганын бертен өскелеп, эмзирбейн турду, ам мун-не чыттап турар апаарды — деп, ол чугаалааш, тогдузунга таалаанчыг аян туларын үргүлчүлей берди.

— Дуу калчан-ак хураган алгырып маннап тур. Иезин тыппаан ыыткаш, тывыштырып каайн — дээш, аныяк уруг хураганны тудкаш, дыгыр мыйыстыг ак хойга тывыштырып кагды.

Дуржулгалыг малчынның ажыл-ижин, амыдырал-чуртталгазын таныжып чугаалажырывыска, оон үүлезинде өөрүнчүг, эки чүүлдер кижиниң сеткил-сагыжын хайныктырып, чоргааралды хандыктырып келир болду. Ол өөрүнчүг, эки чүүлдериниң дугайын чугаалап эгелээриниң бетинде хоочун малчыннар Ырыш, Дакаа оларның амыдыралга төлептиин, ажыл-үүле дээш эп-найыралдыын хамыктың мурнунда демдеглеп чугаалакеалазы кээр-дир.

Монгуштарның өг-бүлезиниң ажаалдазында 300 ажыг баш хойнун 240-ни хураганнапкан, төлү шупту менди. Артында-ла 32 хой ийистээн болду. Хураганнарның муруузу дуржулгалыг сакманщиктерниң карак кызыл, шудургу ажыл-ижиниң ачызында өтка кире берген, иелерин ээп төдүп алгаш, үскүлежип, дешкилежип каап турдулар.

Оолдаашкын чылдың башкы айларында дендии-ле түлүктээн, ынчан хонук бүрүзүнде-ле 10-15 хураганнар төрүттүнүп турган. Ажыл-ишчи өг-бүлениң ээлеринге болгаш сакманщиктерге ол үеде шөлээн чай кала турган деп. Хой кажаазының ол-бо талазынга керосин лампаларын чырыдып аскаш, дежурныйлаашкынны организастааш, дүне төрүттүнген хураганнарны шаразындан ой-шаанда курагалап, иелеринге эмзирип тургаш, оларны менди доруктуруп турарлар.

Ам Ырыш Сапыковичиниң хойнуң оолдаары түлүктевежок, дүнеки дежурныйлаашкын үргүлчүлевишаан, хүндүскү кадаттың үезинде олчалыг инчээн эгинневишаан. Чамдык хүннерде ам безин одарга 2-3 хой оолдаптар.

— СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин күүседиринге күш-ажылчы үлүүмнү киирер, Совет Эвилелиниң алдарлыг 50 чыл оюн төлептиг уткуур дээш алган хүлээлгемге төрүүр чүс хойга онаалтыр 110 хураганны доруктурарын, бир хойдан-на 2,7 кг дүктү кыргып алырын айыткан мен. Хөй чаш мал, арбын дүк анаа чедип келбес, ону амыр-дыш чок демисел-биле чедип алыр апаар. Бо кыш соок хирелиг болзажок, хар улуг, берге болган, одар база таарыы. Даглар, шаттар ийлерин далбыйлаткаш, хойну одарладып, төрээн хойларны, ылангыя күжү кошкактарын тургузу сигеннедип, немелде чем берип тур бис. Күзүн-не белеткеп алганым чүс ажыг центнер сигеним ам-даа арбын. Ам безин бисте 272 хураган шору мандый берген, чүс хойга онаалтыр 102 хураган алдынды. Хураганнар чылыг сугну ижип, көк сигенни чип турар. Минералдыг чемнер база бар. Кажаавыс чылыг, чырык, арыг-шевер, кургаг. Чүү деп мактаныр боор, шыны-на чугаалап ор мен. Ниитиниң малын сол-менди чыл ажырар, дүккүрүн арбыдадыр дээш кызып-ла турарывыс бо — деп ол чугаалады.

Хураганныг хойларның ыыт-шимээни читкен. Чамдыктары дүс чылгаан, өскелери кизиреди кегженгилээн. Ховалыг Кончук кажаа аскын ажыдыптарга хойлар ынаар шуужуп турда, хураганнары өөренген чаңчылы ёзугаар кожа казанактарынче үстүп кирип эгеледи.

— Бо дүнеки дежурный кым ийик — деп сакманщиктиң бирээзиниң айтырыынга Кызыл-Уруг: «Мен, мен» деп харыылады. Ырыш ирей кажаа аскын дуглап тура:

— Мал дээнде удуур уйгузу бар эвес. Кончуг-ла кежээ кижи болгай, Кызыл-Уруг—дигеш, бажынынче углапты. Кежээки чымыштыг ажылын доосааш, хойжу ишчилер бажыңнарынга ажыл-херээн хөөрежип, ол хүн келген чаа солуннарны номчуп кириптилер.

Хойжунуң малы хүр кыштап, хураганнары менди мандып турар. Малдың кышкы ажаалгазын билдилиг чорудуп, хураганнар доруктурарынга кызымак ажылдап турар Монгуш Ырыштың өг-бүлезинге, ооң сакманщиктеринге экини күзеп чугаалаар херек.

Алдарлыг малчынның кыштаа — Кадыр-Орук одары байлак, малга таарымчалыг оран. Хүн дурту улам узап, маастер ашты бээрге, малчынның хураганнары даглар мээстерин улавас каастай бээр.

Күзел турда чедиишкин, эки түңнел албан болур. Ынчангаш соруктуг ижинге чалгынналган дуржулгалыг хойжу бо чылын улам бедик көргүзүглүг болуру билдингир. Малчын өг-бүлениң болгаш сакманщиктерниң ажылынга чедиишкинни күзээш, алгааныптывыс. Олар эртенги ижинге белеткенип кирипти.

М. СЕВЕН.

Чөөн-Хемчик район.

Шамбалыгда

«Тииледге» совхозтуң Шамбалыг салбырының хойжулары беш чылдың ийиги чылында чаа күжениишкин-биле ажылдап киргеш, багай эвес түңнелдерни чедип ап турар. Он муң ажыг хойнуң чартыы төрүүр. Олардан бо айның эгезинде чевир 2700 ажыг хой хураганнаан, оон 2800 хураганны алган. Малдың чаш төлүнүң ажаалдазы эки, чидириг чок, чеми четчир. Хураган турар чылыг үгектерде өдек болгаш одаар чүүк дер бар. Кыштаг бүрүзүнде малдың күжү шыырак.

Хойжуларның иштинден совхозтуң мурнакчы малчыны Ооржак Балдыш-оолдуң коданында эң хөй артык хураган алдынган. Бо дээрге хоочун, мергежилдиг малчын, ооң көргүзүү чылдың-на эки болуп келген.

Үре-түңнелдиг ажылга деткимче—малчыннарның амыдырал-чурттаргазы, хандырылгазы мооң мурнунда чылдарга деңнээрге экижээнинде. Автолавка садыгжызы малчыннарга график ёзугаар кээп, оларның хереглелин, чагыгларын экпеп турар. Мал эмчизи Сарыглар Даш-оол хойжуларның политөөредилгезин эрттирип турар. Четверг санында биске агитбригада кээп, кино, концерт көргүзүп, лекция, беседа кылып, эмчи дузазын чедирип турар. Салбырның эргелекчизи Василий Белекей хойжуларны үргүлчү эргип, боттуг дузаны көргүзүп, малчыннар ортузунда социалистиг чарыштың чоруп турар байдалын тодарадып, түңнелин үндүрүп турар. Бистер чедип алдынган чүүлдерге доктаавайн, хойнуң баш санын өстүрер, продуктулуг чоруун бедидер дээш мооң соңгаар-даа шудургу ажылдаар сорулгалыг бис.

Буяндоо ОНДАР,
хойжу, салбырда партия эге организациязының секретары.

ШАЛЫҢЧЫ ИШТЕ

Каа-Хемде «Ленинчи орук» колхозтуң төп сүт-бараан фермазында ажыл-иш хайныккан. Кыштың берге үезин шудургу эрттирзе-даа, малга берге үелер ам-даа турупкелир деп чүвени саанчылар, кадарчылар медерел билип, шудургу ажылдап турар.

Фермада 160 ажыг саар инек, тускайлап азырап турар чаш бызаалар болгаш молдургалар бар. Ооң саанчылары, кадарчылары колдуунда комсомолчулар болгаш аныяктар. Оларны эрткен чылын фермага быжыглаан. Аныяктар чүгле шудургу ажылдап турар эвес, кызыл-булуңунга бо-ла чыылгап, оюн, концертке белеткенген, ырлаан тапылаан турар. Көрүштүг кылдыр дериттинген, арыг-силиг бажыңда малчыннарның кылган ажылының көргүзүглерин азып каан, кым кандыг ажылдап турарын, кымга деңнежирил деп чүвени оон көрүп ап болур. Эрткен айның чээрби хонуунда саанчы аныяк кыстар Феня Балан бодунга быжыглаан 22 саар инээнден 1254 кг сүт сагган, Нина Маклав 23 инээнден 1266 кг., Света Дөңгүр-оол 21 инектен 1139 кг. сүттү алган. Мергежилдиг саанчы коммунист Севил Маклын быжыглаан инектеринден хүнде 94—98 литр сүт саап турар.

Фермада ниити байдал эки. Малдың чеми четчир. Кышка баш удур, чайдан, күстен белеткенгенивис ачызында сиген, саваң, кукуруза силозу, концентраттыг чемнер, дус курлавыры бар. «Инектиң сүдү—дылында» дээрзи-ле чоп. Инектерни эки чемгерер болза, бедик шынарлыг, хөй сүттү оон алыр дээрзи билдингир болгай. Ол дээш, малдың хүр, тодуг болурун хандырары кадарчылар бистерден хамааржыр. Боттарывыстың хүлээлгевисти ак сеткилдиг күүседип, малдың продуктулуг болурун чедип алыр дээш күжениишкинниг ажылдап турар бис. Ооң түңнелинде сүт саалдазы хүн келген тудум-на бедип турар.

Ферманың аныяктары, бүгү коллективи ССРЭ-ниң бежен чыл оюн төлептиг уткуур дээш бедиткен хүлээлгелерни алгаш, улуг кədүрлүүшкүн-биле ажылдап турар.

М. ЛАМА,
фермада кадарчы.

ЧАСКА БЕЛЕТКЕЛ

Техника септелгези

«УТКА 25 чылы» совхозтуң Ак-Туруг салбырында техника септелгезин тускай график ёзугаар, эрткен чылдың ноябрь 10-дан эгелеп чорудуп келген. Салбырның мастерскаязында оларның боттарының болгаш Иштии-Хем салбырының тракторларын септеп турар. Чоокку хүннерге чедир Ак-Туруг салбыры ДТ-75 маркалыг 9 тракторну септээр тургаш, механизаторларның боттарының күжү-биле ону доозуп, амгы үеде оларның шенелдезин чорудa бергеннер. МТЗ-50 маркалыг 8 тракторну септээр тургаш, ооң 6-зын холдан үндүрген болгаш, арткан 2 тракторну септеп доозарының кырында келген. База-ла ындыг 3 тракторну «Сельхозтехниканың» Туран салбырынга септээн, оларның шынары куду болганы-биле механизаторлар катап кылыр ужурга таварышканнар.

Кедээ ажыл-агыйның кежулда машиналарындан салбырда 35 андазынның, 35 илиирниң шуптузу септеттинген, 11 сеялканың 8-зи доозулган, а артканнары бо хүннерде белен болу бээр.

Бо салбырда Иштии-Хемден келген техниканың септелгези артык незентер чогундан саадап турары четпес. Ак-туругжулар часкы тарылгага техниканың белеткелин чоокку хүннерде шуут доозуп алыр аргазы бар.

К. КОМБУ.

Чаагай дүжүттү магадылаар

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» колхозтуң тараажылары тоску беш чылдың ийиги чылында чаагай дүжүттү өстүрүп алыр сорулганы салган. Ынчангаш часкы хову ажылдарынга хынамчалыг белеткенип турарлар. Ажыл-агый бо чылын 910 гага тараа культураларын, 620 га черге чаңгыс чылдыг сигенни тарыыр болгаш өске-даа культураларны өстүрер. Бир гадан ортумаа-биле 12 центнер тарааны, суггаттыг черлерден — 15 центнерни алыр сорулганы салган.

Амгы үеде ажыл-агыйда 8 трактор, 8 андазын, 3 сеялка, 72 илиирни механизаторлар септеп доосkan. Септелгеде 6 механизаторнуң иштинден Кызылдың профтехучилищезин доосkan комсомолчу кыс Х. Сеңмаа болгаш өскелер-даа хүн нормазын үргүлчү ажыр күүседип келгеннер.

Үрезин белеткели багай эвес. 90 тонна кызыл-тас, 92 тонна арбай, 40 тонна сула чажар шынарга чедир арыглаттынган. Амгы үеде ооң хоранназыкыны чорупk турар. Үрезин белеткелинге Чушкуу Шолбан-оол чүткүлдүүн көргүскен.

Тараа шөлдеринче чемишчидилге сөөртүлгези эки чоруп турар. Планда көрдүнгенин ёзугаар 600 тонна өдекти шөлдерге төгер тургаш, оон 5 тонна хөйнү чедирип алган. Ол ышкаш суггатчыларны четчелээн болгаш оларның ажылдаар чурумун таныштырган. Бо чылын 35 суггатчы ажылдаар, оларның бирээзинге-ле 30 гадан эвээш эвес девискээр онаажып турар.

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга белек кылдыр колхозчулар бедик дүжүттү өстүрүп шыдаар.

И. СЕДИП-ООЛ.

ЭРТЕМНИҢ ЧЕДИИШКИННЕРИН—БҮДҮРҮЛГЕГЕ!

Удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери бодунуң ажылында чаа чүүлдү доктаамал дилеп тып, эртемниң болгаш мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин бүдүрүлгеге саадал чок ажыглап турар ажыл-агыйларның чедиишкиннери көскү дээрзин практика бадыткап турар. Ындыг ажыл-агыйлар бистиң республикада база эвээш эвес. Эртемденнерниң лабораторияларынга аазы мурнакчы дуржулгада көстүп кээп турар чаа чүүлдерниң хөй нуруузун ол ажыл-агыйлар ажыглап, шиңгээдип ап турар дээрзин айтыр херек.

ЧЕРНИ ИНТЕНСИВТИГ ажыглаарын болгаш хөрзүннүң чиш-дүжүткүрүн бедидерин хандырып турар эртемге үндезилээн тарылга ээлчештирилгезин республиканың ажыл-агыйларында шиңгээдип ап турар. 27 колхозтуң ол бежинде 106555 га шөлге 68 тарылга ээлчештирилгезин киирген. Ооң иштинде 42985 га шөлдүг чээрби беш тарылга ээлчештирилгези шиңгээттинген. Кедээ ажыл-агый министерствозунуң 27 совхозунуң чээрби бежинде 276851 га шөлдүг 153 тарылга ээлчештирилгезин киирген, ооң бежен бежи 124548 га шөлде шиңгээттинген. Ол ышкаш мал семиртир трестиң үш совхозунда болгаш Кедээ ажыл-агыйның дуржулга станциязында 23 тарылга ээлчештирилгезиниң үжүн шиңгээдип алган.

Ынчангаш республикада курорт четкизиниң черлерибиле катай алырга, шупту 434335 га шөлде 247 тарылга ээлчештирилгезин киирген, ол дээрге ниити тарылга шөлүнүң 89 хуузу болур.

Колхозтар, совхозтар хөрзүннү суг болгаш хат алыышкындан камгалаарынче улуг кичээнгей салып турар. Хат, суг алырынга удур агротехниктиг, гидротехниктиг болгаш мелиорация хемчеглериниң комплексин чорудар, ажыл-агыйның иштики чер тургузуунуң 4264 га шөлүнге төлевилелди Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы», Барыын-Хемчиктиң «Большевик» колхозтарынга болгаш «Барлык» совхозка 1971 чылда кылып доосkan. Хөрзүннү хат алырынга удур демиселдиң айтырыгларын бо чылдың эгезинде республиканың агрономнарының болгаш инженерлериниң чөвүлел хуралынга чугаалажып көрген. Ширпин аңдарбайн, тускай сеялканы хереглеп турган, хөрзүннү болбаазырадыры республикада элээн нептерени апарган. Кедээ ажыл-агый культураларын дилиндектеп тарып өстүрер системаны ажыглап эгелээн.

КӨДЭЭНИҢ ажыл-ишчилери мал ажылынга эртемниң болгаш мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин шиңгээдип турар. Уксаажыдылга ажылын план ёзугаар чорудуп турар. 1969 чылда Кедээ ажыл-агый министерствозу Дуржулга станциязы-биле калы 1969—1975 чылдарда республиканың колхоз, совхозтарынга чорудар уксаажыдылга ажылының планын ажылдап кылган.

Мал чеми белеткээриниң дениилгелиг аргаларын шиңгээдип алыры малдың чем баазазын быжыглаарының херээнге ажыктыг улуг курлавыр болур. 1971 чылда республиканың ажыл-агыйлары 386 тонна сиген далганын, күштүг салгыннадышкынның аргазы-биле 427 тонна сигенни белеткээн, 1799 тонна сенажты салган.

Машина-трактор парыгынга техниктиг ажаалданы эдикчи мастерлер кылыр база кывар-чаар материалдарны кудуп алырын топчудери дээш ышкаш чаа аргаларны механизаторлар шиңгээдип ап турар. 1971 чылда сеялкаларга үрезинниң механизастаан арга-биле урар 100 хире херекселдерни ажыглап турган. Сенаж салырынга подборщиктиг, силос ажаар 10 комбайнны хереглеп турган. Республикада чаңгыс-аай төлевилелдиг үрезин арыглаар 29 пунктулар, белок-витаминниг сиген далганы бүдүрер 3 херексел ажылдап турар.

Кедээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазы чыл келген тудум дыка быжыгып турар. Чүгле 1966 чылдан 1970 чылга чедир беш чылда республиканың ажыл-агыйлары 1623 тракторну, 1850 автомашинаны алган. Ол чылдарда капитал салыышкыны 10,5 миллион рубльге өскен, колхозтарның, совхозтарның кол фондулары 68,2 хуу, күш-ажылдың энергия-биле хандырылгазы база дыка бедээн.

Кедээ ажыл-агый продукциязының бүдүрериниң чылда ортумак саарылгазы мурнуундагы беш чылдың-биле деңнээрге, бо эрткен беш чылда 14,5 хуу көвүдээн. Ол чылдарда колхозтар болгаш совхозтар беш чыл планындан ажыр 1715 тонна эътти, 9719 тонна сүттү, 406 тонна дүктү күрүнеге саткан. Күрүнеге тараа садарының беш чыл планы 141 хуу күүсеттинген. 1965 чылда турганы-биле деңнээрге, 1971 чылда бир саар инектен-не 296 кг. сүттү хөйнү сагган ийикпе, азы 1498 кг. четкен, кыс дагаалардан чылда 30 чуурганы хөйнү алган, мыйыстыг бода малдың баш саны 9,6, хой, өшкүнүү —22,2, куштуу—79,5 хуу өскен.

Ынчалза-даа үстүнде адаан чедиишкиннер ам-даа эвээш дээрзи билдингир. Чижээ, чер ажылының культуразын бедидеринде элээн чедиишкиннер бар-даа болза, кедээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүнүң деңнели улуг нуруузунда агаар-бойдустуң байдалындан хамаарылгалыг болуп хевээр артпышаан. Ортумаа-биле 1959—1965 чылдарда Тыва АССР-ниң бүгү-ле ажыл-агыйларынга бир гадан 8,4 центнер тарааны ап келген, а 1966—1970 чылдарда — 8,6 центнер болган. Агаар-бойдус таарымчалыг болган 1967 чылда тараа культураларының дүжүткүрү 11 центнер, а таарымча чок—1968 чылда — 3,8 центнер болган.

РЕСПУБЛИКАДА ээр малдың тарын боозадылгазы, сула эдержилгези, коданга азырап турар аныяк малдың өстүрүлгези багай организастаттынган. Уксаажыдылгалыг ажыл-агыйлар—«Өөк» биле «Элегес» совхозтарда уксаалыг чиңге-дүктүг хойларның кышкы үеде чемгерилгезин кошкак организастап турар. Кошкарларның уксаалыг шынарын хынаар ажыл чорудттунмайн келген. Селекционер, бонитёр кадрларны шилип тывар ажыл оларның өөредилгези куду деңнелде. Хөй өстүрер угланыышкынныг Эрзин биле Өвүр районнарда чаш хураганнарны менди алыры куду деңнелде болуп турары тодаргай апарган болганда, ол айтырыгже күрүксаажыдылга станциязы онза кичээнгей салыр болза чогуур.

Бистиң республикада малдың ортумак дириг дензизи чавыс. Чижээ, эрткен беш чылда күрүнеге саткан 105 муң баш мыйыстыг бода малдың бирээзиниң-не ортумак дириг дензизи 282 кг. болган. Ындыг байдал ылангыя республиканың мурнуу болгаш барыын зоналарынга хамааржыр. Малдың семиртилгези куду болуп турарындан элээн хөй ажыл-агыйлар хоржудап турар. Черле ниитиниң малын өстүрериниң херээнде оон-даа ынай четпестер болгаш чедир кылдынмаан талалар бар. Чижээ, кодан да кыс малдың үлүг-хуузу куду. Баштайгы зоотехниктиг болгаш бухгалтер учёду сандаргай байдалда, чем баазазының хөгжүлдези кошкак. Бо бүгү болза кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин ам-даа чогуур деңнелинге чедир чорудуп шыдавайн, ооң курлавырларын кошкак дилеп тып турарывыстың херечизи болур. Ол курлавырларның биразан чогум-на эртемниң чедиишкиннерин болгаш мур- [illegible] ажыл-агый билиглерин пропагандалаарынга улуг рольду Кедээ ажыл-агыйның дуржулга станциязы ойнаар ужурлуг. Эртемниң болгаш бүдүрүлгениң чедиишкиннерин ажыглаары колхозтарның, совхозтарның боттарындан бүрүнү-биле хамааржыр апаар. Станцияның ажылдакчыларының талазындан орта иденкейлиг киржилге болгаш партия, совет органнарның талазындан дуза көргүзери негеттинер.

КӨДЭЭ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң чугула айтырыгларының талазы-биле плакаттарны болгаш дептерлерни Дуржулга станциязы парлап үндүрүп, эртем ажылдакчылары солуннарга, журналдарга, радио болгаш телевидение дамчыштыр тайылбырлап, лекцияларга болгаш семинарларга чугаалап берип турарлар.

Эъткир-сүткүр угланыышкынныг мал ажылынга ажыктыг хайгактаптырылганы Дуржулга станциязы ажылдап кылгап болгаш шиңгээдип алырын саналдап турар. 1970—71 чылдарда Дуржулга станциязы 18—20 ай назылыг, дириг дензизи 420—450 кг. болгаш семис деңгилгези 70—76 хуу чедип турар эр молдургаларны саткан. Уксаалыг малды өскээртен киир сөөртүрү улуг бергедээшкиннерлиг болгаш ужурунда, республиканың ажыл-агыйларынга уксаалыг эр молдургаларны болгаш бызааларны өстүрерин станция саналдап турар. Амгы үеде республиканың ажыл-агыйларында 200—250 баш эр молдургаларны болгаш 800—1000 баш чедир бызааларны, ооң иштинде станцияның бодунда — 10—15 бугажыктарны болгаш 100 баш хире хунажыннарны өстүрүп турар. Станциядан аңгыда уксаалыг аныяк малды «Көк-Тей», «Межегей», «Барлык», «Бүрен», «Күш-ажылдың хостуу», «Өөк», «Элегес» совхозтарда, «Революцияның чалбыыжы» «Кызыл тараачын» колхозтарда азырап өстүрүп турар.

Оон ынай станция красноярск уксаалыг хойларның арыг уксаазын өстүрер ажылдан чорудуп келген.

Станцияның бүдүрүлге-дуржулга ажыл-агыйында 242 га шөлдүг үр хуусаалыг культурлуг одарлар бар, ону республиканың ажыл-агыйларынга шиңгээдип алган турарын сүмелеп турар. Ону шиңгээдип алырының экономика талазы-биле ажыктыы, станцияның санаашкыннарын ёзугаар алырга мындыг: 1 центнер чемгерилге единицазының өртээ 2 рубль 15 көпеек, 1 центнер одар сигенниниң бот-үнези 64 көпеек болгаш 1 центнер сүткеле 1,01 центнер чемгерилге единицазын чарыгдаар.

ЧАПГААР бүткен суггаттыг сиген шөлдериниң дүжүткүрүн бедидер сорулга-биле (4—5 чыл иштинде чаңгыс удаа) га бүрүзүнге 25—30 тонна бода малдың ирипди өдээн ийикпе, 10—15 тонна хойнуң чаа өдээн чер кырынга чаштыра төгерин сүмелеп турар. Ынчан гадан-на сигенниң дүжүдү 8—9-тан, 30—37 центнер чедир бедиир болгаш чемишчиттинмээн участоктардан чемгерилге единицазының бот-үнези 3 рубль болза, ооң 12 көпеек болур. Ол ышкаш азот-фосфор-калийлиг холумакты гектарга-ла 60 кг. кылдыр төгери база-ла ажыктыг.

Саванны ажаап алыры болгаш ону дажыглаары бистиң республикада чедир шиитпирлеттинмээн чугула айтырыг болуп хевээр артпышаан. Ол ажылды кыска хуусаада чорударынга станцияның саналдап турары ВТН-8 деп идер волокушаның болгаш СТ-6 деп сарааттаар машинаның конструкцияларын шиңгээдип алыры дузалап болур.

Ниити чер ажылынга холбаштыр станция кызыл-тас болгаш вика-сула тарыыр күскү чер аңдарылгазын арга-ыяштыг хову зоназынга аңдазынны бижээ база катокбиле катай чорудары ажылдап кылган болгаш ону шиңгээдип алырын саналдаан. Ооң ачызында 1 центнер тарааның бот-үнези 2 рубль 80 көпеек болуп турар. Чаш тарылга соонда хөрзүннү бистерлиг каток-биле таптадыр. Каток хереглевээн участоктуң га бүрүзүнден 8 центнер хире дүжүттү алыр турган болза, ындыг бөдүүн арганы ажыглаан сөөлүнде оон алыр дүжүт 2,3 центнер чедир бедиир. Кукуруза олуртур черлерниң ширпин аңдарбайн 25—28 сантиметр хире хандыр чардырарын сүмелеп турар.

Хөрзүннү хат алырынга удур демиселге тараа культураларын дилиндектей тарыырын болгаш хөрзүн камгалаар тарылга ээлчештирилгезин ажыглаарын шиңгээдип алыры дузалап болур. Дилиндек бүрүзүнүң доразы элезинниг болгаш элезин холумактыг хөрзүнге 25—30 метр, чымчак хөрзүннүг черлерге—75 метр, кадыг хөрзүннүүнге —100—150 метр болза чогуур. Суперфосфатты га бүрүзүнге 60 кг. кылдыр төгер болза, тараа культураларының дүжүдү 8-тен 12,8 центнер чедир көвүдээр.

ЫНЧАНГАШ кедээ ишчилерниң мурнунда солун ажылдар, сорулгалар бар болуп турар-дыр. Ынчалзажок бистиң тускай эртемниглеривис болгаш удуртукчуларывыс кедээ ажыл-агыйда чаа, деңнилгелиг чүүлдерни сонуургавайн, эртем журналдары, брошюраларны хевар номчуп турары четпес. Ылангыя бистиң Дуржулга станциязындан тускай эртемниглер айтырыг, салбас, келбес боор-дур. Механизация, ногаа өстүрүлгези, үрезин ажылының дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң девискээринден дашкаар бистен совуурган келири элдеп. Чижээ, ВТН—8 деп волокушаның, СТ—6 биле СТ—8 деп сараатткачының документациязын чорудуп бээрин Казах ССР-ден, Ставрополь, Алтай крайлардан, Бурят АССР-ден, Амур, Новосибирск, Кемерово, Омск болгаш Иркутск областарындан дилег кылган. Бистиң ажыл-агыйларывыстан СТ—6 деп сараатткачының документациязын чүгле СЭКП-ниң XXII съездинден аттыг совхозтуң директору эш Пичен-оол дилээн. «Тээли», «Күш-ажылдың хостуу», «Найырал» совхозтарның директорлары плакаттарлыг, төлевилел-смета документияларын бисче дедир чорутканын маңаа айтырга четчир.

Бистиң республикада шиңгээдилге багай организастаттынганын борта айтыры чугула деп бодап турар бис. Куйбышев областың дуржулгазын көрүп көрээли. Областың кедээ ажыл-агый эргелелинде эртем-техниктиг информация килдизи бар. Мурнакчы ажыл-агыйларның дуржулгазын чыып, мөөңнээр, ону нептередир, информастыг хуудустарны, тематиктиг чыындылар болгаш плакаттарны белеткээр база парлап үндүрер, оларның-биле ажыл-агыйларның хереглелин барымдаалап хандырар ажылдарны ук килдис организастап турар.

Райкүүскомнарның 22 кедээ ажыл-агый эргелелдеринде шиңгээдилгениң штаттыг тускай эртемниглери ажылдап турар, а ажыл-агыйларның хөй нуруузунда эртем-техниктиг информацияның хөй-ниити бюролары бар. Эрткен чылын куйбышевчилер областың 266 колхоз, совхозтарынга 200 ажыг чаа аргаларны бүдүрүлгеге шиңгээдип алганнар.

Мону барымдаалаш, бистиң республикага база ындыг килдисти организастаза чуд деп айтырыг тургустунуп келир. Ындыг килдис дуржулга станциязы-биле калы шиңгээдилгениң чыл болгаш перспективтиг планнарын ажылдап кылыр, оларның күүселдезин үргүлчү контрольдаарын боттандырар, радио-телевидение дамчыштыр тускай дамчыдылгаларны база солуннарга чүүлдерни доктаамал организастаар ужурлуг.

Ол ышкаш, чогаадыкчы иденкейни бедидеринге, чаа чүүлдерни ажылдап кылыр, практика кырынга боттандырарынга инициативаны көдүреринге материалдыг шаңнал-макталды база ажыглаза чогуур.

Х. ЕНЗАК.
Тываның кедээ ажыл-агыйның Дуржулга станциязының директорунуң эртем талазы-биле оралакчызы, кедээ ажыл-агый эртемнериниң кандидады.

КУШКАШ-ӨЗЕН

Балдыр эъди хоралгыже
Байлаң шүүрен, айлап, бестеп,
Аңнап, куштап доруккан мен.
Артыш, шаанак айызаң кээр
Хемче тырта одагланып,
Кезек ошке чаглактаныц,—
Чажында-ла, төрээн черим
Чаражынга ынакшаам мен.

(Юрий Кюнзегеш).

Адыр, акым!

Кажан, каяа сени баштай көрген кижи боор мен? Уткан мен бе? Уткан болза, кончуумну але! Сактып чадап олур мен, бичии маңаа көрем. Орай күзүн авам сугга шөлзүлеп чедө берген мен. Чингирлээн бажынга бапкы хар чааңкан. Диидээр ой. Мажы базыптар кижиниң ал-сагыжы тайга бажында барган болур. Кайы-даа бажынга баарынга, эр улус Хөлдүг-Адыр дугайын чугаалажыр болду. Мени боо адып билир сен бе дээр-даа кижилер бар. Чажырган чоор, мактангаш чоор, бичиде ча-согунну холдан салбас чораан оол боор мен. Кырган-ачам кедергей кончуг ча адар кижи, ол мени өөредип каан чүве. От чанынга каастаан картыртканнындыр эде бээрге, кырган-ачам мени ынаар чорудупкаш, боду от чанындан базыннап турар чүве. Мен дыт дөзүнге кедеп чеде бергеш, эзир чүтлүг согунумну холдей салгаш, хере тыртып-тыртып, дүндүүштедир сала каап тар мен. Чаңгыс сыныр каарган делбенайндыр бады көөр. Ооң соонда өөрениип чорупкан мен. Ол чурт Кажаалыг аксы ол-да чүве. Ынчан шору эр апарган мен. Акым сени баштай көрген чуртум сактып чадаам, оскаар бардым бе?

Ачам меңээ дуза каткан. Мени эдертип алгаш, тайгадыва дииңнеп чорупкан.

— Кушкаш-Өзен кончуг-ла адыглыг чер. Баштай аңаа барып одагланыыл, оглум. Шаанда бир кыжын аңаа ийи ог кыштаанывыс сактыр иргин сен бе? Ынчан чаш турган сен, чаа-ла беш хар четкен боор сен.

Ачамның бо чугаазын дыңнааш, чүрээм сүрээдей берген. Чоон дыт дөзүнге одагланган бис. Ачам шайның хайындыра каапкаш, хуваага кудуп ал-ла, куртгаг шыгбанны ынаар сугга каггылап, оран-таңдызынче чажып турду. Мээң-даа мелегейимни чүү дээрдаан. Ачамны соксадыр болдаң, харын аттынар дей берген мен. Сүдде бойнаан! Хоочун аңчының төрээн черинге йөрээлиң салып турганы ол боол-тур ийин моң.

Адыр, акым!

Сени баштай көрген черим ам-на сактып келдим. Кушкаш-Өзен чанында кыштаг чурт ол ышкажыл. Чаазын ышкажыгай. Өдек кыдыынга хүрең, кара, меңдер үш аът чыдар ышкажыгай. Кызылдарның тургузу мунуп каан аъттары дижир чүве чоржук. Кара аъттың кудурууп үзе соккаш, меңээ беш кыл кадып берген сен але. Мени өргелеп өөреткен сен. Иштээн аскынга бир кылды салып берген сен. Кончуг мурнуу аңаа туттуна бергеш, үнгүрүңүң иштинче кире бергеш, так дуй теп тиңипкен чоржук. Мен кудуруундан тырткаш, үзе соп алган мен але. Оон мени бичии кончаан сен але. База катап холдааш, будундан туткаш, үндүр соп чадаан мен але. Чадап кааш, ыглапкан ышкажык мен. Оон сен ол мургунуң ийи будундан туткаш, үндүр соп чиңнелгеш, хаайындыва чаңгыс согуурунга, чолдак кудуруу содуш диген. Оон ол мургуну мээн куруумга азындырып берген сен, акым.

Сени баштай көрген черим Кушкаш-Өзен ол-дур. Адам-өгбемниң аңнаар ораны. Мен одаг чанында турган медегер пошту бичии тонналбиле хаптарымга, чаңгыс уйлап ийя даиң үне халаан.

«КИЖИ ЧУГААЛАЖЫП ТАНЫЖАР».

Кижилерге сөглээр сөзүң
Кичээңгейлиг шилип ап чор.
Чаңгыс состен кижи хоннуу
Часкарлы бээр, өөрүй бээр.

(Өчүр-оол Монгуш).

Сарыглар Канчыыр-оол

ЧЕЧЕН ЧУГАА

Дилеп чордум. Сурап чордум. Тыппайн чордум. Хөндергей суурга чеде берген мен. Ол маганыг хемден дайынчыва аъттанып чоруткаш, фронтуга өлүртүп каан маадырларның тураскаалын көрген мен. Акымның сээң фото-чуруун чок болган, дыка-ла муңгараан мен, дыка-ла бодаган мен. Тываның кайы-даа районунга чеде бергеш, аки турачы боол чораан кижи болганын көргеш, акымның сээң дугайыңны корткуп-сүртей айтырып чордум. Бир катап музейниң чүве шыгжаар фондузун чиңчерлеп чыткаш, сээң фото-чуруун тып алгаш, таан кончуг амыраан ийик мен. Хараалаан, ол чуруу дыка бүлүргей апарган. Ону чара тырттырып, чурукчу эжимге хоолгалай чурудуп алган мен. Акымның сээң кады-кожа тулчуп чораан эжиңни дилеп келдим. Бир часкы хүн сээң дайынчы эжиңге ужуражыр аас-кежиктиг болган мен.

Май шимээрген турзуп. Тиилелге хүнүнге тураскааткан байырлыг ёзулал эртип турду. Дайылдажып чораан кижилерниң артып калган дириглери музейниң хуралдаар залын долдур сырлып келди. Ол улустуң аразындан бай Хемчиктиң оглу, тыва кадайның Кызыл-Мажалыкка төрүп өстүргени Ооржак Чингир-ооловичиге ужурашканым аныяк-чаш назынымның бир улуг өөрүшкүзү. Чугаалажып таныштан мен. Узуну бир метр чеден ажыг сантиметр, сиирээш бүдүштүг, шоваалаң карактыг, чудуруктаныптарга, холунуң сиири ховурлуп бырлаңнаар кижи чораан, сактырымга, хүлбүс мойнаа сөдүрге дырлаңнаазыг болган. Чулчургай чоогунда илиг хире чарык сорбу база бар. Кижиниң хөңнүн бирде кударадып, бирде өөртүп келир фронтучу-дайынчының чугаазын дыңнап бижээш, шыгжап чордум. Шынныг төөгүнү чежеге дээр чажырар мен, ха-дуңмамга дамчыдар ужурга таварыштым. Бир чамдык коргунчуг черлерни адып кааптым, чемелевейн көөр силер.

«ТӨРЭЭН ЧУРТ ДЭЭШ...!».

«Ээртенгеш, аъттаныңар!
Эрге-шөлээ, хосталга дээш
Тулчуушкунче, тулчуушкунче,
Тура душпейн, бурунгаар!...»

(Сергей Пюрбю).

— Фашистиг дарлалдан хостажып чораан черлерим аттарын өскертип шыдавас мен. Улуг лейтенант Сат Бүрзеккейниң бисти тулчуушкунче киирип тура, командылап чораан дужаалын өске сөстер-биле солуп шыдавас мен. Бистиң дайынчы чепсээвис «Максим»-не болгай. Ол пулемётту үжелээн эдилеп чораан бис: улуг сержант Салчак Сундуй-оол, Каа-Хемниң «Совет Тыва» чурттуг кижи. Гвардейжи дайынчы Сарыглар Канчыыр-оол, Чөөн-Хемчиктиң Хөндергей чурттуг кижи. Ровно хоорайны хостаар дээш болуп турган тулчуушкунга өлүртүп каан ол ийи пулемётчиктиң бирээзи мен мен.

Дыка хөй чүвени көңгүс уткандыр мен. Чүгле чаңгыс чүвени сактып олур мен. Ровно хоорайны немецтерден хостаар дээш чигир заводунуң чоогунга, бир ой бажынга тулчуп турган бис. Кежээ апарган чүве. Хүн ажып, чырык имир биле караңгы имиртиң аразы турган.

«Төрээн чурт дээш... бурунгаар!» — деп бистиң командиривис Сат Бүрзеккей командылаптарга, оңгудан онталдыр үне халышкылааш, чиге бурунгаар хөме-таварып кирипкен бис.

Адыр, дуңмам! Бичии таакпылап аайым. Мен чүгле Канчыыр-оолдуң дугайын чугаалап берейн,— деп, Ооржак Чингир-оол арай кавыыргаан аяныг болду. Ам канчаар, аайынга кирип, манаагзынып олур мен оң. Шынын сөглээрге, ол акыйның арын-шырайын, аажы-чаңын база шору билир-ле кижи мен. Кады-кожа чурттап чораан акызын кижи билбейн канчаар. Мээң акым дайын шөлүнге канчаар көстүп чорааның ала-чайгаар сонуургай берген мен.

Канчыыр-оолдуң даштыкы хевири ам-даа караамга көстүп чоруур хевээр ийин. Улуг кара-сарыг карактыг, кызыл шырайлыг, чолдаак сыныг, хаайы шала чоонлап келгеш, дөзү шала чиңгелей берген, кончуг кара баштыг, буга мойну ышкаш дулгу мозуннуг, аптара ышкаш хөректиг, меге-шыырак шырайлыг оол чүве. Беш ай хире кады тулчуп келген бис. Хөөкүйнүң чуду-каразын-даа канчаар ону: сут-даа дивес, малгаш-даа дивес, таварышкан черден үңгеп кээп бээр. Немецтерниң хөме бүлгүртүң, аткылажып турар үевисте, Канчыыр-оол пулемёттуң диңзелеп каан октарын шуудуп берип турган-на болгай. Оңгудан чорупп ынай боорда, ийи кижи пулемётту сөөртүп орар, бир кижи хамык октуг дайзаларын сөөртүп аар. Маңнаар харык кайда боор, чүгле үңгеп сөөртүр болгай. Ону черле утпас мен ийин. Ол тулчуушкунга Канчыыр-оол чуду-каразынга киргеш, ийи кижи арай боорда шимчедир «Максим» деп пулемётту чаңгыс холдап сөөртүпшаан, бурунгаарлап кирипкен. Мен база-ла сүрүштүр үңгеп кел чыткан мен. Ол ынчап бар чорувуста, немецтерниң миномёду чазылдырар огун кырывысче дүжүрүпкен болган. Мен билбейн барган мен.

ЧУРУКТА: Сарыглар Буяндыевич Канчыыр-оол. (Шериг бөрттүг). Ол чурукту бүлүргей фото-чуруктап Иван Салчак чураан. П. Гольцов катап тырттырган.

(Төнчүзү 4-кү арында).

«Шынның» конкурузунга

КОНКУРС, СТУДЕНТ, БАЛЛ

ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРИНГЕ ХҮЛЭЭП АЛЫРЫНЫҢ ЧАА ДҮРҮМНЕРИ БАДЫЛАТТЫНГАН

ССРЭ-ниң дээди болгаш тускай ортумак өөредилге министерствозу чурттуң дээди өөредилге черлеринге хүлээп алырының чаа дүрүмүн бадылаан. Ол дугайын тайылбырлап бээрин СЭТА-ның корреспондентизи Ю. Новокшонов ССРЭ-ниң дээди болгаш тускай ортумак өөредилге министриниң оралакчызы профессор И. Ф. Краснов-тан дилээн.

— Совет аныяктарының дээди өөредилге чедип алыр аргазы чыл келген тудум-на калбарып олурар,— деп, И. Ф. Краснов чугаалаан.— Он муң чурттакчыга хамаарыштыр студентилерниң санын алырга ССРЭ делегейде мурнуку черлерниң бирээзин ээлеп турар. Дээди өөредилгениң совет системазы улуг ат сураглыг болуп нептерээн. Ол партияның айытканы ёзугаар коммунистиг тургузуушкунуң, эртем-техниктиг революцияның негелделеринге дүүштүр сайзырап олурар.

1972—73 өөредилге чылында чурттуң университеттеринге болгаш институттарынга тос чүс муң ажыг оолдар болгаш кыстар өөренип кирер. Оларның иштинден алды чүс муң хирези хүндүс өөренир салбырларга баар. Дээди өөредилге черлеринге хүлээп алыышкын дээрге чүгле организастыг эвес, а улуг социал ужурдуглуг айтырыг болур. СЭКП-ниң XXIV съездизи болгаш тоску беш чыл планының сорулгалары кадрлар белеткээрин эртемниң болгаш техниканың амгы чедиишкиннери-биле дүүштүр чорударын негеп турар.

Бо бүгү байдал ССРЭ-ниң дээди өөредилге черлеринче хүлээп алырының дүрүмнеринде көрдүнген. Бо дүрүмнерде чамдык элээн улуг өскерилгелер киргилээн. Ол өскерилгелер бир-ле дугаарында аныяктарны дээди өөредилге черинге хүлээп алырының хевири болур конкурска хамааржыр.

— Ол дугайын элээн тодаралдыр чугаалап көрүңерем.

— Чаа дүрүмнерни тургузуп тургаш, абитуриент болуунуң бүгү билиин, эки талаларын көргүзер аргалыг болурун өөренип көрген. Чүгле ындыгда эртемче чүткүлдүг аныяктар-биле студентилерниң чаа отрядын долдурар апаар.

Кирериниң экзаменнеринге алган балдарын санаарда бүгү-ле алган демдектериниң шуптузун көөр. Ынчангаш орус дылга, литератураға база ол ышкаш школага өөренип турган дылынга экзаменниң шывары бедий бээр. Сочинение бижээш алган демдээ кайы-даа өөредилге черинге болза өске эртемнерге алган демдээ-биле бир дөмей деңге санаттынар.

Конкурска алган демдектеринден аңгыда абитуриентиниң ортумак өөредилге черинге турган кандыг демдектерлиг доосканын аттестадындан база көөр. Ынчангаш дээди өөредилге черинге кирерде экзаменнерниң түңнелдери-биле аттестатта демдектерин катай көөрүн чаа дүрүм доктааткан. Бо чорук абитуриентиниң чүгле билиин эвес, а ооң өөредилгээ чүткүлдүүн база көргүзер.

— Дээди өөредилге черинче кирип турарларның иштинден «курчатовтарны» эскербейн барып болбас дээр дугайында бир кезек үеде элээн хөй саналдар үнүп турган болгай. Бо талазы-биле байдал кандыгыл?

— Ындыг саналдарны бис кичээңгейге алыр ужурлуг деп бодап турар бис. Чаа дүрүмде ол база көрдүнген. Бир эвес абитуриентилерниң алган баллы деңг болу берген болза ынчан оларның кайызы шилип ап турар тускай эртеминге чүткүлдүүн, школага тургаш болгүмнерге, конкурстарга, көрүлделерге, олимпиадаларга идепкейлиг киржип чорааның көөр. Дүрүмде көрдүнген өскерилгелер оолдар, уругларның чүгле ынак эртемнеринче чаңгыс талалаар чорууп болдурбас апаар. Дылдың болгаш литератураның экзаменин өске эртемнерге экзаменнер-биле деңнепкен болганда олче база улуг кичээңгейни салырынче албадаптар.

Студентилерниң Бүгү-эвилел слёдунга чүве чугаалап тургаш, СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары эш Л. И. Брежнев бөгүнгү совет специалист дээрге марксист-ленинчи өөредилгениң үндезиннерин эки билир, партияның болгаш чурттуң политиктиг сорулгаларын тода көрүп чоруур, эртем болгаш практика-биле ханы чепеетелген, бодунуң тускай эртемин тергиин билир кижи болур деп чугаалаан. Дээди өөредилге черинче кирериниң чаа дүрүмнерин тургузуп тура министерство партияның бо айтыышкыннарын удуртулга кылдыр көрген.

— Чаа дүрүмнерде оон өске кандыг өскерилгелер киргенил?

— Ажылдавышаан өөренип турарларга хамаарыштыр өскерилгелер бар. Мурнунда турганы ышкаш ындыг салбырларга хүлээп алырда ажылды шилип алган тускай эртеми-биле дүгжүп турар оолдар, кыстарны алыр. Чаа дүрүмде көрдүнгени болза, шилип ап турар тускай эртеминге дүүшкен ажылга алды айдан эвээш эвес үе иштинде ажылдапкан улусту коллдай хүлээп алырын доктааткан.

Кирериниң экзаменнериниң саны барык ол хевээр артып калган. Ындыг-даа болза чамдык өскерилгелер база бар. Чижээлээрге, биология талазы-биле тускай эртем алыр дээш университетче кирип турарлар физикага экзамен орнунга математикага экзамен (аас азы бижимел-биле) дужаар, кедээ ажыл-агый экономиказының талазы-биле тускай эртем алыксаанар химия орнунга географияга аас-биле экзамен дужаар апаар. Психологияга тускай эртем чедип алыр дээн улус орус дылга азы литератураға экзамен орнунга математикага (аас азы бижимел-биле) экзамен дужаар.

Бистиң чуртувуста дээди өөредилгениң системазы СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин, эртем-техниктиг депшилгениң, коммунистиг тургузуушкуннуң эрге-ажыктарын барымдаалап моон соңгаар-даа доктаамал сайзыраар апаар деп, И. Ф. Краснов түңнелинде чугаалаан.

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга

Москвага парлалга конференциязы

Совет улус улуг байырлалды — ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылын демдеглээрибиле белеткенип турар. Март 17-де Кремльге совет болгаш даштыкы журналистерге болган парлалга конференциязын ол болуушкунга тураскааткан. ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң Парлалга килдизи парлалга конференциязын организастаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары М. П. Георгадзе журналистерниң мурнунга чүве чугаалаан. Чаа күрүне — Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң тургустунганын 1922 чылдың декабрь 30-те чарлаан Советтерниң Бирги Бүгү-эвилел съездизи национал совет республикаларның каттыжыышкынын дооскан болгаш хөйлу ёзугаар хевирлээн дээрзин ол сагындырган. ССР Эвилелиниң тургустунганы болза ниитилелди социалистиг эгелерге чаарты тургузарынга, чурттуң бүгү улустарының экономиказының болгаш культуразының кедурлүүшкүнүнге таарымчалыг байдалдарны хандырып турар шиитпирлиг факторларның бирээзи болган.

Национал айтырыгның теориязын хөгжүдериниң болгаш хөй националдыг социалистиг күрүнени тургузарының херээнге аажок улуг ачы-хавыяа В. И. Ленинге хамааржыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары чурттуң күрүне эрге-чагырга-зының дээди органының структуразының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайын чугаалааш, ёзулуг демократизм, бүгү национарның болгаш бичее улустарның деңг эргези чурттуң күрүне амыдыралынга янзы-бүрү национальдарның төлээлекчилериниң идепкейлиг киржилгези-биле тодаргайлаттынып турарын демдеглээн. Чижээ, сөөлгү соңгулдага ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ийи палатазының составынга 62 националдың депутаттары соңгуткан, а бүгү Советтерниң (дээди болгаш чер-черниң) составында чүс ажыг янзы-бүрү националдарның депутаттары ажылдап турар.

Хөй националдыг күрүнени тургусканының, сайзыраңгай социалистиг ниитилелди тургусканының, национал айтырыгны шиитпирлээниниң совет дуржулгазын делегейге хүлээп көрген болгаш социал база национал хосталга дээш бүгү демиселчилерге үнелеп четпес дузаламчыны көргүзүп турар. Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле, ооң Программазында, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң айыткан оруу-биле бурунгаар бүзүреңдиг чорупорар хөй националдыг совет улус ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюн чаңгыс аай сырый каттыжыышкын-биле уткуп турар.

М. П. Георгадзе журналистерниң салган айтырыгларынга харыылаан.

(СЭТА).

делегей бо хүннерде

Найыралдың аян-чоруу

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистанның премьер-министри Абдул Захирниң Совет Эвилелинде аян-чоруу афган хөй-ниитиниң болгаш парлалганың кичээңгейиниң төвүнде турар.

«Кабул таймс» солуннуң мурнуку чүүлүнге демдеглээни: Афганистанның премьер-министриниң Москвага аян-чоруу болза беженчи чыл дургузунда найыралдың харылзаалары-биле холбашкан кожа ийи күрүнениң удуртукчу ажылдакчыларының аян-чоруктарының уламчылалы болур. Афганистанның болгаш Совет Эвилелиниң аразында быжыгып турар харылзааларның үндезини болур принциптерни бо аян-чоруктарның түңнелдери бадыткап турар дээрзин солун бижээн.

Совет Эвилели Афганистанның экономиктиг хөгжүлдезиниң беш чыл планнарын күүседиринге киришкенин чүүлде чугаалаан. Саланг арты ажыр орук, Тургунди-Герат-Кандахар орук, Нанграхар можуда суггарылга системалары, Кабулда политехникум болгаш техникум, Мазари-Шарифте одалга-биле ажылдаар электростанция — бо бүгү Совет Эвилелиниң Афганистанга дузаламчызының барымаалары болур.

Афганистанның улузу болгаш чазаа бо дузаламчы дээш өөрүп четтирип, ийи чурттуң аразында найырал улам ыңай быжыгып, хөгжүүр дээрзинге идегелин илергейлеп турар деп, «Кабул таймс» демдеглээн.

ИКП-ниң XIII съездизи доозулган

МИЛАН. (СЭТА-ның тускай корр.). Италияның Коммунистиг партиязының XIII съездизи бодунуң ажылын дооскан. Съездиниң сөөлгү хуралынга ооң киржикчилери съездиниң мандат комиссиязының илеткелин чүүлдүгзүнген. ИКП-ниң Уставынга киирген чамдык эдилгелерни, ийи документини: политиктиг резолюцияны болгаш партияның соңгулда мурнунун программазын хүлээп алган.

ИКП-ниң Чиңгине секретарының оралакчызы Э. Берлингуэр түңнел сөс ап чүве чугаалаан. Съезд ИКП Төп Комитединиң болгаш Төп контроль комиссиязының чаа составын соңгаан.

Италияның Коммунистиг партиязының XIII съездизи доозулган соонда дораан-на ИКП-ниң чаа составының Төп Комитединиң болгаш Төп контроль комиссиязының каттышкан хуралы болган. Хуралга Э. Берлингуэр партияның Чиңгине секретарынга, а Л. Лонго партияның Даргазынга соңгуткан.

Соңгулдаларның түңнели

ДЕЛИ. (СЭТА). Төп соңгулда комиссиязы март 5-тен 11-ге чедир чурттуң 16 штадының болгаш ийи эвилел девискээриниң чер-чер хоойлужудулга хуралдарынга болган соңгулданың түңнелдерин парлап үндүрген. «Таймс оф Индиа» солунга парлаан медээлерни ёзугаар алырга, бадылаашкын уезинде оон мурнунда айытканы 2.727 эвес, а 2.722 депутатты соңгаан.

Индияның премьер-министри Индира Ганди баштаан Индий национал конгресс партия 14 штаттың болгаш Делиниң эвилел девискээриниң хоойлужудулга хуралында олуттарның хөй нуруузун алган. Ынчангаш Индий национал конгрестиң төлээлекчилери чазактарны тургузар болгаш чер-черниң күүсекчи органнарын баштаар.

Допчу медээ

ДАККА. (СЭТА). Индияның премьер-министри Индира Ганди үш хүннүң албан ёзузунуң аян-чоруун кылып, Бангладештиң найысылалында чеде берген. Аңаа Бангладеш Улус Республиканың премьер-министри Муджибур Рахманның болгаш Индияның премьер-министри Индира Гандиниң аразынга чугаалажыышкыннар болган. Чугаалажыышкыннар үезинде Индияның болгаш Бангладештиң аразында харылзааларга хамаарышкан делегеренгей айтырыгларны, а ол ышкаш делегейниң чамдык айтырыгларын көрген. Ийи чурттуң аразында экономиктиг кады ажылдажылгаже, Индостан чартык ортулукта байдалче онза кичээңгейни салган.

Ийи чурттуң удуртукчуларының чугаалажыышкыннары найыралчы, чүректиң ханызындан байдалга эрткен.

Керээни бадылаар дээш

БОНН. (СЭТА). Чурттуң хөй санныг демократтыг организациялары, а ол ышкаш хөй-ниитичи көскү ажылдакчылары «Совет Эвилели болгаш Польша-биле ГФР-ниң керээлерин бадылаар дээш хөделиишкиннерниң неделязын» эрттиреринче кыйгырган. Керээлерни бадылаарының болгаш айыыл чок чоруктуң айтырыгларының талазы-биле ниити-европа чөвүлел хуралын чыылдырарының таланакчыларының чыскаалдары болгаш митингилери ГФР-ниң хөй хоорайларынга эрткен соонда, март төнчүзүнде, бо «неделя» болур ужурлуг. «Неделяны» эрттиреринге холбаштыр үндүрген кыйгырыгда демдеглээни болза, совет-барыын-герман болгаш польша-барыын-герман керээлер «Европага тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту хандырарын быжыг делегей-эрге үндезинге тургузар сорулганы салып турар».

Германияның Федеративтиг Республиказының хөй-ниитичи 100 ажыг көскү ажылдакчылары чурттуң хөй-ниитизинге кыйгырыгны парлап үндүрүп, Совет Эвилели болгаш Польша Улус Республиказы-биле чарган керээлерни «соңгаарладыышкын чок бадылаарының» эргежок чугулазын ында демдеглээн. «Керээлерниң ужур-утказы ол керээлерге ат салган чурттарның национал эрге-ажыктарынга бүрүн дүгжүп турар» дээрзин хөй-ниитичи ажылдакчылар — чогаалчылар, профессорлар, эртемденнер-геологтар, профэвилел активчилери, политиктиг янзы-бүрү партияларның болгаш демократтыг организацияларның төлээлекчилери медеглээн. Керээлерниң ужур-утказы тайбыңче болгаш айыыл чок чорукче Европаның улустарының чүткүлдеринге база бүрүн дүгжүп турар.

Агрессорларны буруу шапкан

ХАНОЙ. (СЭТА). Национальды катап каттыштырар херектерниң талазы-биле комитеттиң хуралы ВДР-ниң Национал хуралынга болган. АКШ-тың агрессиязынга удур вьетнам улустуң патриотчу демиселиниң байдалын хуралга чугаалашкан.

Комитет Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниң чедип алган тиилелгелеринге байыр чедирип, мурнуу-вьетнам хоорайларда чоннуң патриотчу демиселиниң өскенин демдеглээн.

Аар аштырыышкыннарга таварышса-даа америк дайынзырактар агрессчи угланыышкынын бар-ла шаа-биле үргүлчүлеп, Мурнуу Вьетнамны калбак хемчээлдерге бомбалаарын чорудуп, хоран химия бүдүмелдерни чажып турар деп, хуралга демдеглээн. АКШ-тың самолёттары ВДР-ни бомбалап турар, ооң түңнелинде чоннуң ортузунда кижи талазы-биле когарал хөй.

Вьетнам чонга удур АКШ геноцидтиң кемниг үүлгедиглерин үүлгедип турарын айыткаш, комитет Вьетнамда дайынын күштелдиргени дээш америк империалистерни шиитпирлиг буруу шапкан.

Комитет вьетнам айтырыгны шиитпирлээр дугайында Мурнуу Вьетнам Республиканың Революстуг түр чазааның 7 чүүлден тургустунган чоннуг саналынга тодаргай харыыны бээрин АКШ-тың чазаандан негээн.

Францияның найысылалының Париж районунуң ажылчы чоннары ажылдаар эргезин хандырарын чедип алыр дээш демиселче кыйгырып турар массалыг чыскаалды кылган. Чурттуң эң улуг профэвилел органнары — Күш-ажылдың бүгү-нииты конфедерациязының болгаш күш-ажылдың француз демократтыг конфедерациязының организастааны бо чыскаалга 20 муң ажыг кижи кирипкен. Ооң киржикчилери Бастилия шөлүндөн Республика Шөлүнге чедир кылаштапкаш, аңаа митинг эрттирген.

ЧУРУКТА: чыскаалганнар Парижтиң кудумчуларында.

(СЭТА-ның фотохроиказы).

Маочу аажылаашкыннар

ТОКИО. (СЭТА). Японияның Коммунистиг партиязының төп органы «Акахата» солуун «Рэнго сэкигун» дээр маочу организацияның ажыл-чорудулгазын буруу шапкан чүүлдү парлаан.

Эрткен чылдың төнчүзүнде Токиода болгаш чурттуң өске-даа элээн хоорайларында кудумчуларга, кинотеатрларга болгаш хөй-ниитиниң өске-даа черлеринге чазылдырыышкыннар удаа-дараа болгулаан. Полиция удавааңда кемниг идегеттерни илереткен. Олар «Рэнго сэкигун» дээр организацияның кежигүннери болган. Оларның бажыңнарын ужээн үезинде боо-чепсек, Пекинге парлаан «революсчу» литература, цитатчыгаштар болгаш өске-даа чүүлдер тывылган.

Туттурупу хоругдаттырган кемниг идегеттерниң өчүктери бүгү Японияны кайгаткан. Пекинниң чорударын негеп турган угланыышкынның боттарының ажыл-чорудулгазынга удуртулга болдурганын хоругдаттырганнар чажырбаан. Маочу бөлүктерниң кежигүннерин Пекинге чалап келдирип, оларны байырлалдыг ёзулаашкын-биле хүлээп ап турган.

Демократтыг күштерниң болгаш ажылчы чоннарның кандыг-даа чыскаалдарын, митингилерин, көдүрлүүшкүннерин бо маочу идегеттер хуланчы шоп-содаа, полиция-биле хаңныг сеткилди алыышкын болдурарын оралдажып турган. Олар боттарының ындыг үүлгедиглерин демиселдиң дээди хевири кылдыр көрүп турар. Олар боттарының ажыл-чорудулгазын Кыдатка «улуг культура революциязының» үезинде онза идепкейжиткен.

Пекинден күткүткен «Рэнго сэкигун» организацияның чөңгээлиг үүлгедиглери Японияның улузунуң классиг сеткил-сагыжын дайныктырып турар деп, солун демдеглээн. Пекинниң хоозун революсчу теорияары болгаш чөңгээлиг кыйгырыглары деп чүл, кандыг уржуктугул дээрзин Японияда хөй кижилер «Рэнго сэкигун» организацияның кежигүннериниң ажыл-чорудулгазының үлегер-чижээнден бүзүреп көрген. Кыдат шугумну мугулай ёзу-биле удуртулга болдурар чорук алызында барып улуска удур кемниг үүлгедиглерге чедирип келир дугайын бо бөлүктерниң чөңгээлиг дерзии хөделиишкиннери херечилеп турар деп, «Акахата» солуун демдеглээн.

БОТТАНГАН КҮЗЕЛ

«Чаа Тыва» деп тоожудан

Салчак ТОКА.

1944 чылдың он айның 11-ниң хүнү. Совет Эвилелиниң найысылалы — Москва. Агаар оожум болгаш тырык хүнүг. Бир-ле бедик болгаш кырында терге ог ышкаш бөн-бөрбак, ногаан бүдүктүг овааддайлыг ордунуң кырында Советтерниң кызыл түгү далаш чок аян-биле тииледгелиг киискип, чалгыннаалдыр кызаңнаан тур.

Маңыгы-оглу, Ооржак Лопсаңчап үжелээн тыва чонувустуң ханы күзелин, шиг чүректерниң чалбыыжын хойлап алгаш, Советтерниң өндүр чурээ, бо Кремльге акы-дуңма улустарның аразынга, бо аңдың кызыл түктүң адаанга кадыы чурттап, ажылдап тиилээр деп салган күзелди Тываның арат массазы кайын каар деп бодалдыг онза хүндүлелдиг базып олур бис...

— Паа, ака ат-ла чүве-дир аа! Кижиниң бажы безин дескине бээр чыгыы, кандыг кончуг улуг ордулар боор, баштары бөрза-бөрза бүлуттарга үскүлээн! Бо чоннуң хөй деп чүвезин, магалыын! Бо оранның чаагайын, бүрт-даа деэр чүве чок, ногаан үнүштүг, чечек-мечек чөр саны, чүү деп мындыг магалыг оран боор, даргалар? — деп айтырбышаан, Лопсаңчап хейде-ле сураадаанын шажырар дээн ышкаш ногаан дордум-биле куржанган хүрең торгу тонун, ак-куу шляпазын, хром сапыктарын эде-эде туткулааш, шокар хээлиг аржыылы-биле шыгыксай берген дерин чоттунган базып олур.

— Бүгү делегейниң найысылалы, барып-барып Совет Эвилелиниң төвү болганда ынчанмайн канчаар! Бо базып олурар чериивис Майда, Октябрьда чоннуң чыскаалыр, болдуунуң сүр-күжүн көргүзер чери — Кызыл шөл деп чер-дир — деп, Маңыгы-оглу эжинге тайылбырлаан, база-ла сураадааниндан папирозун хаарыжаандан уштуп тыртып каап базып олур.

Кремльдиң иштинге кире бээривиске, чавыскылак эш кылаштап келгеш:

— Михаил Ивановичке келдинер бе? — деп бүдүү бииир чүве ышкаш айтырды.

— Ындыг. Эш Калининге — дээш, шынзылгаларывысты көргүстүвүс.

— Билдинне берди. Мээн соомдан, эштер! Моорланар, моорланар! — дигилээш, хаалгаларның бирээзинге барды. Соондан базыптывыс. Ийиги каътче лифт-биле көдүрлүп келдивис, таныыр-таныывас кижилер хайнып-ла тур. Канчаар-даа аажок хөй-ле баганалар-лыг, оон баштарында малгаш-биле туткулаан, өй-өйнү көргүскен хевирлерлиг, бедик дээвирлиг, беш чүс кижи олуруптар терге ог ышкаш ордута кирип келдивис.

— Ува-а! Ана кончуг-даа боор чүве-дир, тоолда чүве дег! Чүү деп орду боор, даргалар? — деп, Ооржак база-ла сымыранып айтырды.

— Бо дээрге Кремльде эң каас болгаш төөгүлүг орду. Совет Эвилелиниң Дээди Совединиң бирги даргазы Свердловтуң ады-биле тураскаан Дээди Советтиң хуралдаар ордузу-дур деп кагдым.

Ол-ла ынчап орду сонуургап, солуп чүвелер көрүп турувуста, конга-даа эткен. Чыылган кижилер залда олуттарын ажелей бердилер... Улус олуруп алырга, Михаил Иванович столдуң бажынга кээп конгазын кангырадып чорүй олуруптар орта, шипшиң-не барды.

— Эштер! ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралын ажыткан деп саналым — дигеш, сегелин шала ору көдүрүп алган, көстүүн өттүр ынай-бээр хараан тур.

— Чүүлдүг-чүүлдүг, ажылдар-ажылдар! — дээн ыыттар залды хөме алы берген.

— Хүн айтырыы чаңгыс-ла. Тываның арат чоннарының Совет Эвилелинге кирер дээн декларациязын көөр. Бо дугаарында Тываның арат чоннарының мурнундан келген төлээлерниң баштыңы эш Токага сөс бээр-дир — деп, Михаил Иванович чарлааш, ынаап олурупту.

Декларацияны ийи холдап тудуп алгаш, бөөстаамны ажыла чөлүрүп чорүй:

— Эштер! — деп эгеледим. Чап-чаа-ла анаа олурган болдум, ам чүве чугаалаары-биле туруп келгеш, декларацияны көөр дээримге, анаа-ла шокар, үжүк-ному ылгаттынмас, сактырымга, хол безин сиринейнип турган ышкаш болду. Ындыг-даа болза девидээшкинимни арай бөорда соксадып алгаш, чугаамны эгеледим. Тываның арат чоннарының ол дилег Декларациязын номчуп дооарымга, олурукчуларның алыш часкаашкыны залды долдур диңмиреп үнду. Арат массаның дилээнин ёзугаар хандырып, Тываны Совет Эвилелинге хүлээп алырының дугайында каш кижи чүве чугаалаан, оон соонда Михаил Иванович стол артындан туруп келгеш, база-ла ынай-бээр көргүлээш, көстүүн эде кедип алгаш, конгазын база-ла кын кылдыр эдискеш:

— Эштер! — деп эгеледи Маңыгы-оглу Ооржакка сымыранып очулдурган олур.

— Президиумнуң кежигүннериниң маңаа сапалдап турганын алырга, Тываның нам, чазаанын, арат массазының Совет Эвилелинге кирер дээн күзелин чаңгыс үн-биле деткиири илдең-дир. Херек кырында алырга, Совет Эвилелиниң нам, чазаа, масса чону тываларны шаг-ла ха-төрели, акы-дуңмазы кылдыр көрүп чораан, көрүп турар, моон соңгаар база-ла шак ынчаалдыр көөр! — дээш, Михаил Иванович доктаай хона берген, бистерже чиге-ле көрүпкен тур. Тура халааш, адыштарывысты дазылады-ла бердивис, өскелер бисти деткиирге.

— Шыныын сөглээрге, шаг-ла-ла быжыгып адыккан, өрмүкшүп тургустунган, херек кырында бар пайыралды документ саазынга киир бижиири арткан ышкаш чүл! Кандыгыл, эштер? — деп айтырарга, алыш часкаашкыны база катап диңмирел-ле үнду...

1944 чылдың он айның 11-ниң хүнүнде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму Тываны Совет Социалистиг Республикаларының Эвилелинге кирип алыры-биле Чарлыкты баттылааш соонда, Михаил Иванович Калинин, Семён Михайлович Будённый, Отто Вильгельмович Куусинен болгаш өскелер-даа бистерниң холувусту тудуп, Тываның арат массаларының совет хамаатызы болганы-биле байыр чедирип, харын мыска хуусааның иштинде эт-экономиканы, культураны, тываларның амыдыралын социалистиг эгеге дүргеп чаарты хөгжүдүп тургузарын чылыы-биле чагып турганнар. Ол хүн кижиниң угаанындан канчап ап алырдыр боор!

Ам-на күзеливис бүттанды, сагыжывыс ханды.

— Ам-на совет хамаатызы болдувус!

— Лениниң Коммунистиг намынга алдар! — дишпишаан, эш-өөрге шиг байырны илерелип, Кремльден үне базып келдивис.

Москва. Кремль. Кызыл шөл. Свердлов ордунуң кырында киискип турар Советтерниң түгү, бистиң чурттап турарывыс «Москва» деп хаалчылар бажыңы — бо-ла хамык чүве ам бисте кажангызындан-даа улам чоок, чылыг, ынакшылдыг апарган, чүге дээрге ол ам бистиң, боттарывыс — совет хамаатызы бис!

Көрүнер, адааргаар, мен Совет Эвилелиниң хамаатызы мен — дээн Владимир Маяковскийниң чогаалын дораан-на сагындывыс. Өөрушкүнүң чалгыын кандыг дээр, чүү чүвеге деңнээр боор! Турар черивиске бедик четпейн чорааш-ла, үжелээ бот-боттарывыска байыр чедиржип, күспактажып, ошкажып, оон-биле бо Москвага бүгү Тываның өөрүп четтиргенин, кызыгаар чок байырлааның илеретпишаан, тываларывыска дораанна дыңнаттывыс...

1956—1964. февраль

Москва—Кызыл.

Сарыглар Канчыыр-оол

(Төнчүзү. Эгези 3-кү арында).

«АВАЙ!»

Авакымны сактырымга
Ала караам чажы келир.
Исиимни сактырымга,
Ийи караам чажы келир.

(1889 чылдың август 9 чаада Н. Ф. Катановтуң Тывага чорүп чораашы, бижээни улустуң ыры)

Мениң кээримге кастыым соолаңнаар болган. Куйгамны чара шаажаан октуң балыындан төгүлген хан-дыр ийин. Соп чораан чергимден чээрби метр хире ырадыр чаштынган октуң хейи мени тывадыптан болган. Довурак аразындан мундарлып үнүп келгеш, эжимни дилеедим. Дайынга чорбаан кижилер билип албас, мээң чугаам кол үүр өнертпейн көрүнер. Дүпмам дамнын тыш алдым. Немецтерниң миномёт огу оол иштин чара шаапкан, оозу дашкаар уштуна берген диргг олур.

— Канча балыгланы бердим, эжим! — деп мени көрүп каап, чугаалар чүвези ол болду.

Тыва эки турачыларның улуг эмчизи Хүргүлекке маңнап чедип келгеш, илеткедим:

— Эш улуг лейтенант! Дайынчы Канчыыр-оол аар балыгланышкынга таварышкан!

Оон ийилээ үнгеп чоруптавас бис. Балыгланган эживиске чедип кээривиске, ойталай шөйлүг берген чыдыр. Канчыыр-оол бисти көрүп каап, бажын ковайтып келгеш, чымыш-сымыш чок илеткеди:

— Эжим командир! Аар балыгланышкынга таварышкы бердим, мени ааңнып каавыткынар!

Ёзулуг маадыр кижи өлүмден-даа кортпас! Ёзулуг дайынчы кижи дайзынның холунга дириг чыткаш, туттурбайн болбас деп чүве ол-дур ийин!

— Тываның дайынчы оглун мен дайын шөлүнге эдертип эккелгеш, ажыы кээримге, кайын боор, оглум! Ынча дээш, эм суп чораан хавының асыын ажыткаш, оон ногаан оңнуг чуур эм уштуп эккелген. Хар кырынга чыткан иштин маарылдаа кырынга каггаш, кончуг оваарымчалыг аштап-аштап, чуп-чуп каггаштың, дедир эптеп салып каан. Оон кырындан хевең салгаш, Канчыыр-оолдуң болдуунуң ак-чугурунуң ора соккаш, оон-биле оргалыгга чыпшыр иштин катай пирныты, Ынчаарга, үш катап улуг тынды. Оон чаңгыс катап:

— Авай! — дээр чорду. Төрээн чурт дээш тулчуп чораан дайынчының мунгаранчыг амызы быжыг кижиниң бир деткериин келгеш чугаалаан сөзү ол-дур.

«ТЫВАНЫҢ ОГЛУН АА!».

Кандыг-ла бир чылдагаандан
Халдып орган чычаан доктаар.
Душчун келген эжи шофёр
Дуза, сүме катпайн чорбас.

(Салчак Тока).

Эмчи Хүргүлек балыгланган эжимни шарып каап, дайынчы дужаал берген:

— Онгудан шее, дайынчы!

Чолдак хүүрээм-биле оңгуну ната кааптаам, илеткедим:

— Эжим командир! Оңгу белен-дир!

— Саваң бар-дыр бе, оглум? — диди.

Үнгеп чоруткаш, чонак-тарва тараан черден саваң тып эккелгеш, оңгунуң дүвүнге дөжептим.

— Саваң бээш-тир, эжим командир! — деп илеткедим.

— Шинели кайыл? — диди.

— Үш-дөрт черден чарлы берген чыдыр, эжим командир! — дидим.

— Ону дөжэ, — диди. Хирези: частыр оъм дээрге, шинелин шуут уштувуп чаптай берген. Черден та чүү хире дуңгуштапдыр чаштаан кижи. Шөйүндүлер үзүлбээн, чүгле улуг-хырның иштүнүң ыштыгуң хейи ушта шааткан хире. Шинель доврукка, хаңга боражып калган болду. Оон соонда шинелин оңгу иштинге дөжеп каап, мен хөрээнден, улуг лейтенант будундан көдүрдү. Турар харык кайда боор, октар дээрге сыгылаар чүве, үнгепкен бис. Оңгунуң эжинге чедире бердивис. Эжим Канчыыр-оол тынныг чыдар болдур ийин: адар тынып чыдар. Кончуг-даа тыны быжыг, кончуг-даа меделелин оскунмас кижи! Командирим дужаалын ёзугаар оңгуже кире бергеш, эжимни чыттырып кагдым. Дайынчы дузаны чедиргенивис ол. Эжим Канчыыр-оол мендиве ийи катап көргеш, бир-ле чүве чугаалаар дээш, чадап кагды, оон карааа шимдине берди.

— Тываның эрес оглуң аа! — дээш, Хүргүлектиң карааның чажы төктүп келди.

«ЧЕ, КАЙЫ ХИРЕ-ДИР МЕН, ОГЛУМ?!».

Чоргаар-ла бис, хуртун-не бис,
Шоглаашнарның кара шорузу.
Шораан-даа бол, хаа-даа бол,
Шорулбайн эрте баар бис.
Эглиш дивес арте баар бис.

(Степан Сарыг-оол.)

— Бурунгаар уламчылаар! — деп командылады. Кады үнгеп чорупкан бис. Удатпаан чок, он беш метр хире соястап орувуста, улуг лейтенант Хүргүлектиң адар дээш, балыгланган немец ланчылым ходурун эккелген-ле, шыгаап чадап, бажы хадайып балы баар болду.

— Эжим командир! Силерни адар дээш, дайзын чадап тур. Көрдүнер бе? — деп илеткедим.

— Кайы-кайы? — дээр болду.

— Дөө чыткан дайзынны көрдүнер бе? — дидим.

Ынчап чыдырывыста балыглантан немец база катап ланчыызын өлген кижиниң кырынга ходдей каап алгаш, улуг лейтенантыны шыгаай берген.

— Кайы-кайы? — деп база катап ынча деп чорүй, Хүргүлек мээң ланчыымны ушта соп алгаш, чыкла кылган. Ол аразы чүс бежен метр хире чер ийин. Ол немец олуруп биатеш, өртек чедип аарыы бодап, мени баштай атпайн, командиримни адып аар деп чытканы ол. Анаа дайынчы командирниң дужаалы чокка кайы-хамааччок боо атпас болгай, оон башка ол немецти дем-не адып каар ийик мен. Ланчыы эткен соонда, ол немец оңгу иштинден өру чаңгыс катап кожаш дигеш, алгырып чорүй, кадбарып кире берген.

— Че, кайы хире-дир мен, оглум?! Дайзынны чаңгыс оъҗ-биле чок кылып шыдаар! — деп хөөрей-дир. Оон сөөлүнде — Ма, дайынчы ланчыың! — дээш, бөөмну дедир тутсуп берди. Шоглаан дайзынның шорулу деп чүвени командирим ол кежээ болган тулчуушкунга база катап көргүскен чүве.

«ЭЖИМНИҢ ХАВААН СЫЙБАП КААН МЕН».

Өңгүр кызыл чечек болза,
Өйү кээрге, катап частыр. —
Өлген чаштар диргил кээбес,
Өлен, сиген сегин шывар.

(Монгуш ДОРЖУ).

Ол дүне бичии бурунгаарлааш, бир черге оңгу каскаш, анаа хонган бис. Чер чырып келгенде, улуг лейтенант Хүргүлек дайынчы дужаал берди:

— Дайынчы Канчыыр-оол диргг бар-дыр бе, барып көр. Амызындан чарылган болза, документизин эккел!

Мен ам дедир үнгеп чоруткаш, балыгланган эжимни чыттырып каан оңгуга чедип келдим. Кээримге, эжим амызындан чарлы берген болду. Эжимниң хаваан адар сыйбап каан мен. Солдат сарыг хөйленниниң солагай талакы карманының оъҗка чара шаптырыпкан черинден эк саазынның ажы уштуна бергенин көрүп кагдым. Мен ол документизин ап алгаш, улуг лейтенантыга дужаап берген мен.

Сарыглар Канчыыр-оол ёзулуг маадыр кижи, дуңмам кижи. Төрээн чурт дээш амызын берген дайынчы эжим кижи. Ындыг оолду төрээн ие бтипиниг болбайн канчаар! Ындыг оолдун өскен чери кежик-чолдуг болбайн канчаар!

Бир катап Хөвдергейге херек кылып чеде берген мен. Садыг чамынга достак чаактыг, бурушкак арынныг кадай тур. Салыгындан айтырарымга, дайынга өлүртүп каан Канчыыр-оолдуң авазы ол-дур дээн. Мээң эккеп берген документим ёзугаар Канчыыр-оолдуң исиинге пенсия тыпсып берген чораан. Бир эвес мен ол документизин тып эккелбээн болзумза, аваа-ла ие чок читкен дайынчы деп каар-ла болгай. Ол кадайга оглунуң канчаар өлүртүп калганын чугаалап бээр дээш дидинмээн мен. Ол эжимниң дугайын мендеи айтырар эр кижиге ынчап ужурашпаан мен. Өлген кижи диргил келбес, ынчалза-даа Төрээн чурт дээш амызын берген оглун арат чону кажан-даа утпас!

«ЫДЫКТЫГ ДОВУРАК».

Хоорждуткеш, туруп келгеш,
Кинчиин үзе шаап,
Хөлчүгер чок дайзынны
Килең-биле ууй шаап,
Кузенниңер чедип алгаш,
Кужур мени сактып,
Чаа, хостуг төрел чуртка
Чассыг, оожум адаар силер.

(Тарас ШЕВЧЕНКО).

Дыңнаан, акым!

Салым-чолум чоргаарлавыр дуңнерде-даа, сагыш-хоңнум ураай бээр хүннерде-даа акымның сеңи арыг адын оожум, чассыг адап чор мен. Канчыыр акым! Сээң немецтерни кыра бүдүрүп чорааның «Максим» деп пулеметтуң чанында тур мен. Хоочун дайынчының чугаазын чеди класстың өөреникчилери дыңнап турлар.

— Мээң дайынчы эштеримниң дөөркүдүү каан ха-дуңмаңың чевээнден үзүп эккелген довурак бо ышкажыл, көрүңер, дааң, дуңмаларым! — деп чорүй, Чиңгир-оол Чыртек-оолович оның үнү шыдиргелени берди.

Тываның Алдан-Маадыр аттыг музейинге кандыг кижи келбес дээр-даа! Фронтуга өлүртүп каан адааның фото-чуруун көөр дээш авыяк оол-даа келир-ле. Тыва эки турачыларның немецтерни кыргып хыдып чораан дайынчы чепсээн оода бир көрүп аар дээш, Саглы чурттуг малчын-даа кээр-ле. Бир чамдыкта мээң акым Канчыыр-оолдуң уаг командири чораан Дүлүш Кечил-оолдуң дайынчы селемезин деэген солдан залда дашпыгындан чедип келген дээрги-даа ылым-чылым турар-ла! Дайынчы өөрүнүң төнмес уйгузун үдүп чыдар черниң кара довураан көргеш, харлыга берген хоочун пулемётчикке бичии кала дуъэлаптар бодаан, чүву канчаарын билбейн, бодум база адаага берген мен. Сайзан мышпак чалаа кылган үкраин хээлиг хому иштинде «Ыдыктыг довурак» карарып чыдар. Ону Ровно хоорайның чурттакчылары бистиң музейге мөңгээ-биле хайырлаан чүве. Кижиниң сеткилин хайныгырып келир суугледин сөзүн акым Канчыыр-оолду сактып турган, сүртей-сүртей номчуп кан мен.

«Эргим оңчук болгаш эргим эш!

Фашистиг дарлалдаң төрээн хоорайывысты хостаан тураскаалдыг хүнүү таварыштыр Силерге чүүлдүүрөктиң ханышылдан изиг байыр чедирип тур бис. Дайынның кадыг дошкун чылдарында кайы хире маадырлыг, кайы хире дидим чорук силер, моон соңгаар база шак ындыг маадырлыг болгаш дидим болурунарын күзеп тур бис.

Силерге өөрүп четтиргени Ровно хоорайның чурттакчылары.

1967 чылдың февраль 2.

«Ыдыктыг довуракты» көргеш, Сарыглар Канчыыр-оолдуң фото-чуруун көргеш, Ооржак Чиңгир-оол сөгүдектей олура душту.

Монгуш КЕНИН-ЛОПСАН.

Часкы тынышчтар

Мөңгүн чалдар

Чарган черге — тарыыр шөлге
Часкы хар суун ажыглаар дээш,
Кышкы хүнде амыр-дыш чок
Кылган ажыл, чарыгдал хөй:
Далбый тырткан тракторлар
Таптай базып чүткүп турду —
Кырлар, белдер, ийлер шупту
Кырлаң чалдар болуп хуулду.
Мөңгүн чалдар хөртүк чалдар!
Мөңгежирээр шаанар кайдаа.
Эриир өйде чоога, чикче
Ээн салып бадырбас бис:
Ховуларны оңгул-чиңгил
Көөргелдер кылдырбас бис.
Чүүл-бүрү арга-биле
Чүгле черже синирер бис.
Кажан черниң шыгы хөйде
Каңдаашкындан чүге сестир—
Кулакталып үнген тараа,
Кукуруза чаагай болур.
Бойдус бисти чагырар бе?!
Боттарывыс албадаар бис —
Хатка хөрзүн үрестиес дээш
Камгалал ыяш олурткай бис.
Мөңгүн чалдар — хөртүк чалдар!
Мооңнаан «үүжеп» хөрзүн сорзун,
Савазыраар элбек дүжүт
Салым-чолу сенде тудуш.

—◆—

Кызаңнаашкар

«Так-тик», «ток-тук», «кац-кыц» —
Даажы безин аялгалыг,
Чалбыраашкыг кызаңнаашкар
Часкы кежээ улам деңдээр:
«Маскаызын-даа боду кагар
Маталыг-ла херексел-дир.
Андазыннар сентээримге
Амыр-ла-дыр — хала чок тур.
Шылал-быра багай кижи
Шырбайышкам маска каквас,
Механизастаар дээр бодал
Мензо атчок таржыр-дыр».
Хоочун дарган мону сөглээш,
Холун чода туткулады.
Сентеп алган кезектерин
Сергээ сүргей эргий көрду.
Дарган-пресс машиназы
Таптап, бизеп, хоңдурун тур.
Кызаңнаашкар — чаптанчылар
Кыпкан от дег хөрлээлезин!

К. БАЙ-КАРА.

Шил дээвиир адаанда час

Фоторепортаж

Чечектер... Кижиниң төрүттүнген хүнүнге, улуг байырлалдарга чечек эң эки белектерниң бирээзи. Чечектерге чонның херегцелиниң улуун барымдаалааш, республика найысылалында чечек өстүрер черни ажыткан.

...Бистиң мурнувуста чечек өстүрер черниң дээвирниниң шилдери хүн караанга чайыннапы берди. Оон иштн чылыг, чырык. Хөй-ле частып орар бүрүлерлиг чечектерни бичии саваларда олурткаш, ханаларының ийи талазында эптиг кончуг кылдыр чыскаай салган болду. А чечек өстүрер черниң ортузунда эки шынарлыг кара хөрзүннүң хааржактарда урган. Оон чанында дөрт кижи бистиң кирип келгенивисти-даа эскербейн ажылдаан турлар.

— Экии, үүле-бүтсүн. Ам-на олар бистиң үнүвүсче көрнүп келгеш, чаңгыс уда «Экии» — деп чарыштырдылар. Олар чаа үнүп орар бичии-бичии чечек дөстерин саваларда олуртуп турлар. Кижи ортузу ажадужуп бар чыдар, хүлүмзүрүп чоруур шырайлыг, ортумак сынныг ажылчын чечекти канчаар, шын олуртурун аныяк кыска тайылбырлаан тур. Чечек өстүрер черниң бригадири Юлия Афанасьевна Кузьминаның өөреникчизи Надежда Полежаевага (үстүнде чурукта солагай талазында) чечек үрезинин канчаар олуртурун тайылбырлап турда, чурукка тырттырып алдывыс.

— Юлия Афанасьевна силерниң бригадаңарда каш кижи ажылдап турарыл? — деп чугаа ареп, оон айтырдывыс. Чечек олуртур черде шупту дөрт кижи ажылдап турар бис. Бригада коммунистиг күш-ажылдың шалыңчызы деп бедик аттыг эдилекчизи. Бо чылын хоорайның чаагайжыдылгазынга [illegible] чылы олуртур 3 муң ажыг чечектер сыптарын [illegible] бээр хуулгаазын бис. Амгы үеде бисте дыка хөй хевирниң чечектерниң үрезиннери бар.

Оларның ажаадалдарның Елена Максимовна Мотолова (адаанда) эки шыдамыр өөредип турар. Ол мааа [illegible] чыл ажылдап келген, мурнакчыларның бирээзи.

Бис чечек өстүрер черден үнүп оруувуста [illegible]

В. ЧАДАМБА.

А. Мельниковтуң фотолары.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

МАРТ 19

«НАЙЫРАЛ»: «Салыктыг жоортай» 9.25, «Пармская обитель» (1-ги, 2-ги кезектери) 10.50, 14.00, 17.20, 20.25 шактарда.

«ВОСТОК»: «Зол» 11.30, 13.10; «Турк аганың чагыы» 16.50, 20.30 «Ыны чок кижи болгаш ынакшыл» 18.10 «Улуг ынакшыл» 15 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Кинонаадылы. 10; «Кыска ужурашкан мен» 11.30, 15.10, 17; «Антрацит» 13.20, 18.50, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кайгамчыктыг Василиса» 9.20, 15.10; «Силерге ынак чордум» 13.10, 17; «Кырган Тоомасты оорлап бергени» 11.10, 19, 20.50, шактарда.

МАРТ 20-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кожуу чоруур фронт». 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, 21.30; шактарда.

«ВОСТОК»: «Антрацит» 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кырган Тоомасты оорлап бергени». 15, 16.50, 18.50, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Трясогузканың армиязы база катап тулчуушкунда» 9, 10.40, 16.40. «Пармская обитель» (1-ги, 2-ги кезектери). 12.30, 17.20, 20.40 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Улуг мнакшылар» 18.30, 20.30 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Аваның мнакшылы» (1-ги, 2-ги кезектери) 17, 20.10 шактарда.

АГААР КАНДЫГ БОЛУРУЛ?

Бөгүн республикада онза өскерлиишкин чок агаар болур, барыын угланышкынның кошкак хат хадыыр. Агаарның температуразы 2—7 градус соок.

Кызылга база-ла хат, боран чок, барыын угланышкынныг шоолуг күш чок хат хадыыр. Агаарның температуразы 3—5 градус чедир соор.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Телевидение болгаш радиодамчыдылга комитединиң администрациязы, партия болгаш профэвилел организацияларының редактор Кан-оол Одучуевич Хертектиң адазы

Одучу Донуй-оолович ХЕРТЕКТИҢ

мөчээни-биле холбаштыр оон урут-дарыынга, дөргүл-төрелдеринге ханы кажыдалын илередип турар.

Телевидение

МОСКВАДАН

12.25—Дамчыдылганың программазы. 12.30—Школачыларга «Будильник» 13.00 —Сөөлгү медээлер. 13.10— «Кадыкшылга». Эртем тайылбырлыг программа. 13.40 — Фигуралыг чуңгулаашкын талазы-биле делегей чемпионады. Калгаридан дамчыдылга. Канада. (Бижидилге). 15.40 — «Кино аап-чорууның клуву», 16.40 — «Кожээ аалчы». А. С. Пушкинниң ындыг аттыг чогаалын ёзугаар тургускан уран-чечен телешии

КЫЗЫЛДАН

17.30 — Уругларга дамчыдылга. 17.45 — Мультфильм. 18.55 — «Школа болгаш хөй-ниити». Дамчыдылга.

МОСКВАДАН

18.40 — «Ийи аап-чорук» А. П. Чеховтуң «Шыпшылга», «Дурау» деп рассказтарын ёзугаар тургускан кыска теленовелла. 19.00 — Улусчу урап чуулдуну Бүгү-эвилел телефестивалы. Узбек ССР. Ташкенттен дамчыдылга. 20.15 — Кинопанорама. 21.55 —«Япония — бөгүн». Дөрткү дамчыдылга. Дамчыдылганы Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң политиктиг хайгаарактчызы В. Шрагин чорудар 22.40 — Моцарт — «Дүнеки бичии серенада». 23.00—«Үе» Информастыг программа. 23.30—Документалдыг кино. 23.50—01.00 — «Резидентиниң салым-чолу» Уран-чечен кино. 2-ги сериязы.

МАРТ 20-ДЕ

МОСКВАДАН

13.55— 16.30 — ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездиниң ажыдыышкыны. Кремльдиң съездилер Ордузундан дамчыдылга. Концерт. 16.30—19.00 — [illegible]

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Телемедээлер. 19.15 — «СЭКП-ниң XXIV съездиниң шиитпирлерин — амыдыралга». Дамчыдылга. 19.35— «Герман Лопатин — Марксының орус эжи». Документалдыг фильм. 19.55 — Телемедээлер. 20.10—«01». Дамчыдылга. 20.20 — Чарлалдар, реклама. 20.20— «Червона рута» Фильм-концерт.

МОСКВАДАН

21.00— ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездиниң ажыдыышкынының дугайында репортаж. 23.00—00.00 — Концерт.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, өөредилге ажылдың килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун кедбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00393

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизи

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. МАРТ 21 ВТОРНИК

№ 67 (…)

Өртээ 2 кеп.

ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелдерин Ленин ордени-биле шаңнаар дугайында

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ЧАРЛЫЫ

Социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкунуң херээнге, улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планнарын чедиишкиннiг күүседиринге совет профэвилелдериниң улуг ачы-хавыялары дээш ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелдерин Ленин ордени-биле шаңнаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. ПОДГОРНЫЙ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль. 1972 чылдың март 20.

ССРЭ-НИҢ ПРОФЕССИОНАЛДАР ЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ XV СЪЕЗДИЗИНГЕ

Эргим эштер!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди маадырлыг совет ажылчын ангының, кодээ ажыл-ишчилериниң болгаш бистиң улусчу интеллигенциявыстың хөй санныг отрядтарының төлээлери — ССРЭ-ниң Профессионалдар Эвилелиниң XV съездизиниң делегаттарынга изиг байырны чедирип тур.

Бистиң хөй националдыг улуг Төрээн чуртувустуң бүгү ажылчы чоннары ленинчи партияның удуртулгазы-биле коммунистиг ниитилелди тургузуп, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга идепкейлиг боттандырып, ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң тоску беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш демиселдежип, Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң тургустунганының 50 чыл оюн чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуур дээш белеткенип турарының байдалында профэвилелдериниң XV съездизи чыылган.

Совет профэвилелдери бистиң социалистиг ниитилеливистиң бүгү амыдыралында онза чугула черни ээлеп турар. Коммунистиг партия чурттуң ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга, ниитилел-политиктиг амыдыралынга профэвилелдериниң ролюн бедидер дугайында доктаамал сагыш салып турар. Эргелеп башкарарының школазы, ажыл-агыйжы чоруктуң школазы, коммунизмниң школазы болур профэвилелдериниң ролю амгы байдалдарда улам-на улуу-биле өзүп турар.

Совет профэвилелдериниң хөй-ниитичи хүлээлгези болза камныктың мурнунда массаларның политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин бүгү хемчег-биле бедидеринде, бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарны калбаа-биле хандыкшыдарында, социалистиг чарышты болгаш күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрү дээш шимчээшкинни организастаарын экижидеринде болур дээрзин СЭКП Төп Комитеди санап турар. Профэвилелдериниң эң чугула сорулгазы — бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң чайгылыш чок өзүлдезин, бүдүрүлгениң культуразын болгаш продукцияның шынарын бедидер, организастаашкынның болгаш эргелеп башкарарының амгы арга-методтарын калбаа-биле ажыглаар, бүдүрүлге фондуларын болгаш капитал салыышкыннарын ажыглаарын экижидер, күш-ажылчы, материалдыг болгаш саң-хөө курлавырларының камналгазы дээш доктаамал демиселди чорудары болур.

Эртем-техниктиг депшилгениң улам ынай дүргедээр, ажылчы чоннарның массалыг техниктиг чогаадылгазын хөгжүдер, бүдүрүлгени бүгү талазы-биле сайзыраңгайжыдарынга үнелеп четпес дузазын көргүзүп турар чаарттыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның сорук киирикчи күш-ажылын деткиир дугайында профессионалдар эвилелдериниң сагыш салыышкыны күрүнеге улуг ужур-дузалыг ажыл-херек болуп турар.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң айыткан социал хемчеглериниң программазын боттандырарынга чугула роль совет профэвилелдеринге хамааржып турар. Олар улустуң херегцел барааннарын бүдүрерин көвүдедир болгаш шынарын экижидери-биле хөй чүүлдерни кылыр ужурлуг. Профессионалдар эвилелдери ажылчы чоннарның дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарын сагырының дугайында хүн бүрүде сагыш салыр, күш-ажыл төлевириниң, материал болгаш мораль талазы-биле деткип шаңнаарының системазын сайзыраңгайжыдарынга идепкейлиг киржир, чурттаар болгаш культура-амыдырал тудуунуң планнарын күүседирин, амралгалерни, санаторийлерни, дыштанылга бажыңнарын болгаш уруглар албан черлерин ажыглалга ой-шаанда киирерин чедип алыр, ажылчы чоннарның дыштанылгазының байдалдарын болгаш санаторий-курорт хандырылгазын доктаамал экижидер ужурлуг. Садыгны хөгжүдери, столоваяларның четкизин калбартыры, ниитиниң чемненилгезиниң болгаш амыдырал хандырылгазының шынарын бедидери кошкаш дивес кичээнгейге турар ужурлуг.

Совет профэвилелдери күш-ажылды камгалаарының болгаш техниканы озал-ондак чок ажылдадырының чурумнарын болгаш норма-чижектерин сагыыры, ылаңгыя херээженнерниң болгаш элээди анныктарның, а ол ышкаш дүнеки ээлчеглерге ажылдаар ажылчыннарның күш-ажылының байдалын экижидери дээш контроль талазы-биле боттарынга дүрүм ёзугаар тывыскан улуг эргелерин бүрүн ажыглаар ужурлуг.

Коммунистиг тургузуушкунуң өзүп турар сорулгалары ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның идей-политиктиг кижизидилгезиниң, социалистиг сагылга-чурумну быжыглаарының, эргиниң артыышкыннары-биле демиселди күштелдириериниң талазы-биле профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазын улам ынай экижидерин негеп турар. Күш-ажылды болгаш ниитиниң өнчүзүн коммунистиг ёзу-биле көөрүн хевирлеп кижизидеринге, ажылчы чоннарның культурлуг болгаш профессионал деңнелин, оларның экономиктиг билиин бедидеринге, хоочун салгалдың революстуг, дайынчы болгаш күш-ажылчы эрес-маадырлыг чоруктарының үлегер-чижектеринге аныктарны кижизидеринге эң долу хемчээл-биле Күш-ажылчы коллективтерниң аажок улуг аргаларын ажыглаары эргежок чугула.

Профэвилелдериниң чугула сорулгазы болза боттарының кежигүннериниң идепкейин улам бедидери, боттарының ажылының стилин болгаш арга-методтарын сайзыраңгайжыдары, эвилелдиң иштики демократиязын калбартыры, профэвилелдериниң бүгү эге организациялары боттарынга дааскан сорулгаларны ажыктыг боттандырарын чедип алыры болур.

Совет профэвилелдери бистиң Төрээн чуртувустуң бүгү националдарының ажылчы чоннарының, акы-дуңма бүгү улустарывының найыралының болгаш кады ажылдажылгазының ленинчи политиказын амыдыралга боттандырар талазы-биле Коммунистиг партияга улам идепкейлиг дузалажыр хүлээлгелиг. Бистиң профэвилелдеривис социалистиг чурттарның профэвилелдери-биле акы-дуңма бүгү талалыг кады ажылдажылганы, бүгү делегейниң ажылчы чоннары-биле, даштыкы депшилгелиг профтөптери-биле интернационалчы харылзааларны моон соңгаар-даа калбартып, делегейниң ажылчын шимчээшкининиң чаңгыс эвин бүгү хемчег-биле быжыглаар ужурлуг.

Совет профэвилелдери социал депшилге дээш боттарының чайгылыш чок демиселди-биле, национал-хосталгалыг шимчээшкинниң бүгү талалыг деткиишкини-биле делегей аренада улуг ат-алдарны болгаш хүндүткелди чедип алган. Олар тайбыңның быжыглаары-биле, Вьетнамда, Чоокку Чоон чүкте болгаш чер бөмбүргайның өске-даа девискаарлеринде империализмниң дайын авантюраларынга болгаш кара сагыштыг чимзенишкиннеринге удур демиселге ажылчы чоннарны каттыштырары-биле хөй чүүлдерни кылып турар. Совет профэвилелдери бо буянныг эчис сорулгаже кошкаш дивес кичээнгейин мурнундагы хевээр салыр дээринге чигзиниг турбас.

Эргим эштер!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди ажылга улуг чедиишкиннерни профэвилелдериниң XV съездизиниң делегаттарынга күзеп, СЭКП-ниң удуртулгазы-биле совет профессионалдар эвилелдери коммунистиг ниитилелди тургузарынга, бистиң чуртувустуң экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн быжыглаарынга, партияның XXIV съездизиниң салган өндүр улуг сорулгаларын күүседиринге чаа-чаа улуг салыышкынын киирер дээринге быжыг бүзүрелин илергейлеп тур.

Коммунистиг тургузуушкунуң херээнге партияның идепкейлиг дузалакчылары — совет профэвилелдери делгерезин!

Хостуг болгаш дең эргелиг улустарның хөй националдыг улуг социалистиг күрүнези — Совет Эвилели делгерезин!

Коммунизм делгерезин!

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТӨП КОМИТЕДИ

Совет профэвилелдери—партияның идепкейлиг дузалакчылары

Улуг Ленин совет профэвилелдерин эргелеп башкарарының болгаш ажыл-агыйжы чоруктуң школазы, коммунизмниң школазы дээн. Олар Ада-чурттуң чаагай чорууна боттарының хөй талалыг бүгү ажыл-чорудулгазы-биле ол бедик атты бадыткап турар.

Совет профэвилелдер — партияның идепкейлиг болгаш идегелдиг дузалакчылары, олар СЭКП-ниң төөгүлүг XXIV съездизиниң айыткан коммунистиг тургузуушкунуң өндүр улуг планнарын боттандырарынче ажылчы чоннарны мобилизастаар талазы-биле улуг ажылды чорудуп турар.

Профессионалдар эвилелдериниң XV съездизи — бистиң бүгү чуртувустуң амыдыралында улуг болуушкун. Съезд кайгамчыктыг чылда — ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылында чыылган.

Совет профэвилелдериниң күжүнүң үнер дөзү кезээде партийжи удуртулга болуп келген, болуп турар болгаш болур-даа. Партия коммунизмни тургузарының улуг болгаш буянныг эчис сорулгалары-биле профэвилелдерин чалгынныгдырып, профэвилел организацияларының үре-түңнелдиг ажылынга бүгү-ле эргежок чугула байдалдарны тургузуп турар. Профэвилелдериниң кежигүннериниң 98 миллион кижилиг армиязы партияны болгаш ооң ленинчи Төп Комитедин долгандыр сырый каттыжып алгаш бодунуң съездизин уткаан, Төрээн чуртунуң экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн улам ынай быжыглаарынга, совет эртемниң болгаш культураның чечектелиишкининге бүгү күштерин берип турар.

1972 чылдың март 20. Ажылчын ангының, колхозчу тараачыннарның болгаш улусчу интеллигенцияның барык беш муң төлээлери Кремльдиң Съездилер ордузунга долдур олурупкан. Олар болза сураглыг каң шуткукчулары болгаш машина тудугжулары, дагжылар болгаш тараажылар, эртемденнер болгаш культураның ажылдакчылары, башкылар болгаш эмчилер-дир. Оларның хөйүнүң аттары чуртка калбаа-биле сураг-жаан, оларның эрес-маадырлыг күш-ажылын Төрээн чурттуң бедик шаңналдары-биле демдеглээн, хоорайның болгаш кодээниң хөй миллион ажыл-ишчилеринге сорук киирикчи үлегер-чижек болуп турар.

ПБФ-тиң даргазы Энрико Пасторино, чиңгине секретары Пьер Жансус болгаш өскелерден составтыг Профэвилелдериниң Бүгү-делегей Федерациязының делегациязы, делегей организацияларының, акы-дуңма социалистиг чурттарның болгаш делегейниң өске-даа хөй-хөй чурттарының делегациялары съездиде олуржуп турар.

Эртенгиниң 10 шак. Делегаттар болгаш аалчылар президиумга эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. Н. Косыгин, Ф. Д. Кулаков, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, Ю. В. Андропов, П. Н. Демичев, М. С. Соломенцев, И. В. Капитонов, К. Ф. Катушев көстүп кээрге, оларны диңмиттиг, үргүлчүлээн адыш часкаашкыны-биле уткаан.

ВЦСПС-тиң даргазы А. Н. Шелепин ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизиниң ажыттынганын чарлаан.

Бистиң съездивисте Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының болгаш Совет чазактың удуртукчулары олуржуп турар дээрзин ол чугаалаан. Оларны шуптузун XV съездиниң делегаттарынга чаңгыс үн-биле соңгаан. Делегаттар болгаш аалчылар ол дыңнадыгны диңмиттиг, үргүлчээн адыш часкаашкыны-биле уткаан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Леонид Ильич Брежнев баштадыр СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүннеринге чүректиң ханызындан байырны силерниң өмүнүзүңерден чедирерин чөпшээреп көрүңер деп, А. Н. Шелепин залга диңмиттиг адыш часкап турда чугаалаан. СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүннеринге кандидаттарга, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң секретарьларынга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчыларынга чүректиң ханызындан байырны чедирерин чөпшээреп көрүңер.

Делегейниң 103 чуртундан болгаш делегейниң 9 организациязындан профэвилелдериниң болгаш ажылчыннарның 137 делегациязының съездиде келгенин ВЦСПС-тиң даргазы дыңнаткан. Совет профэвилелдериниң өмүнээзинден А. Н. Шелепин даштыкы бүгү делегацияларга чүректиң ханызындан байыр чедирип, ССРЭ-ниң профэвилелдери пролетаржы интернационализмниң, өске-даа чурттарның ажылчын ангызы болгаш профэвилелдери-биле эп-сеткил каттыштырылгазының принциптеринге өскерлиш чок шынчы болуп келген болгаш мооң соонда бээр-даа дээрзин оларга бүзүреткен.

Съездиниң киржикчилери профэвилелдериниң XIV болгаш XV съездилериниң аразында делегейниң ажылчын болгаш профэвилел шимчээшкининиң демиселге амы-тынындан чарылган болгаш мөчээн кошку ажылдакчыларының тураскаалын минута иштинде ыыт чок туруп ёзулаан.

Съезд ажылчын президиумну соңгаан. Ооң составында бүгү адырлар профэвилелдериниң даргалары, эвилелдешкен республикаларның ажылчын ангызының, колхозчу тараачыннарының, улусчу интеллигенциязының төлээлери. Президиумда—ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары.

Хүндүлүг президиумну СЭКП ТК-ның Политбюрозу составтыг кылдыр диңмиттиг адыш часкап турда чаңгыс үн-биле соңгаан.

Съездиниң удуртукчу органнарын — секретариатты, редакция болгаш мандат комиссияларын тургускан.

Хүн айтырыын болгаш ажылдаар чурумун бадылаан. ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге көөр кылдыр дараазында айтырыгларны киирген:

1. Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелиниң отчёду.
2. Төп ревизия комиссиязының отчёду.
3. Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелин болгаш Төп ревизия комиссиязын соңгуур.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Леонид Ильич Брежневке сөс берген. Съездиниң делегаттары болгаш аалчылары эш Л. И. Брежневти бут кырынга тура үр үеде соксаал чок диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Съездиниң делегаттары болгаш аалчылары, бистиң чуртувуста болгаш даштыкыда онза миллион радио дыңнакчылары болгаш телевидение көрүкчүлери Леонид Ильич Брежневтиң ханы утка-шынарлыг, чаңнаначак чугаазын аажок улуг кичээнгей-биле дыңнаан. Съездиниң залынга диңмиттиг адыш часкаашкыны хөй удаа кыптыгып турган. Делегаттар болгаш аалчылар чугаазын түңнел сөстерин диңмиттиг үр үеде соксаал чок адыш часкаашкыны-биле уткаан. Шупту туруп келген залга «Ура!», «СЭКП-ге алдар!», «Ленинчи Төп Комитетке алдар!» дээн йөрээлдер чаңгыланып турган.

Съезд хүн чурумунуң бирги айтырыын — Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелиниң отчёдун чугаалажып көөрүн эгелээн. ВЦСПС-тиң даргазы А. Н. Шелепин илеткел кылган.

СЭКП-ниң XXIV СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИ — *совет профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазының дайынчы программазы*

эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазы

Эргим эштер делегаттар, хүндүлүг даштыкы аалчылар!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң өмүнээзинден ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелдериниң XV съездизинге изиг байыр чедирерин чөпшээреп көрүңер. Бо съезд — бистиң бүгү чуртувустуң амыдыралында улуг болуушкун. Бодунуң хураалгазында 98 миллион совет ажылчы чоннарны каттыштырып турар профэвилелдериниң коммунистиг тургузуушкунга ойнап турар чугула ролю-биле бо съездиниң ужур-дузазы тодаргайлаттынып турар. Мынчангаш, эштер делегаттар, силерниң кичээнгейиңерниң төвүнге партияның XXIV съездизиниң салганы кол сорулгаларны шиитпирлээринге профэвилелдериниң тодаргай киржилгези-биле холбашкан айтырыглар турар апаар.

СЭКП-ниң XXIV съездизи амгы үе-чадада партияның болгаш Совет күрүнениң иштики болгаш даштыкы политиказының чиңгине углаышкыннарын тодаргайлаан. Үлетпүрнүң болгаш кодээ ажыл-агыйның улам ынайгы хөгжүлдезиниң, улустуң материалдыг байдалының деңнелин бедидериниң, ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезиниң калбак программазын айыткан болгай. Съездиниң шиитпирлерин чурттуң ажылчын ангызы, тараачыннары, интеллигенциязы чаңгыс эптиг чүгаалдыгзыңып деткээннер. Профэвилелдери болгаш комсомол ышкаш мындыг массалыг организациялар ол шиитпирлерни ажыл-чорудулгазының дайынчы программазы кылдыр хүлээп алган. Бо бүгү ёзулуг-ла улусчу деткимче съездиниң шиитпирлеринге канчаар-даа аажок улуг күштү немеп турар. Партийжи съездиниң айыткан программазы амыдыралга боттанган турар дээринге ол деткимче бүрүн илергелди. Быжыг бүзүрелди тургузуп турар.

А мынчаарга ол чүл дээрге болза, коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынга, социал харылзааларны сайзыраңгайжыдарынга, бодунуң экономиктиг күчү-күжүн болгаш делегей туружун быжыглаарынга бистиң Төрээн чуртувус база бир улуг базымны кылыр. Ол ышкаш ол чүл дээрге, улустуң амыдырал деңнелин дыка бедидериниң талазы-биле съездиниң айыткан программазын күүседиривис болур. Ол сорулгаларга 22 млрд. рубльди үндүрер, а ол сеске беш чылдаазындан ийи дакпыр ажыг катап хөй.

Бодунуң хемчээлиниң талазы-биле канчаар-даа аажок улуг бо сорулгаларны шиитпирлээринге быжыг материалдыг үндезинни тургузуп турар. Бистиң улус ажыл-агыйывыстың адыр бүрүзү бодунуң хөгжүлдезинге эрткен беш чылга бодаарга оон дыка хөй акша-хөреңгини алыр. Тоску беш чылда капитал салыышкыннарының ниити түңү беш чүс миллиард рубльден ажыг болур.

Оон-биле кады беш чылдың кол сорулгазын шиитпирлээри-биле — совет кижилерниң чаагай байдалын бедидери-биле шуут сырый харылзаалыг бүдүрүлгениң мындыг адырларының хөгжүлдезинче партия онза кичээнгейни салып турар. Кодээ ажыл-агыйга капитал салыышкыннары 128,6 миллиард рубль, азы эрткен беш чылга бодаарга оон 46,4 миллиард хөй болур. Чиик, аъш-чем, эът-сүт дээн ышкаш үлетпүрнүң ындыг адырларынга капитал салыышкыннары 74 хуу өзер.

Ындыг улуг хемчээлдиг сорулгаларны тургузар болгаш шиитпирлээр аргалыг болганывыстың фактызы бистиң күрүневистиң күчү-күжүн, күжүнүң дугайын мугаалап турар-дыр. Үндүрүп берип турар акша-хөреңгини шингээдип алырынга бүгү эргежок чугула материалдыг, эртем болгаш техниктиг-даа курлавырлар бисте четчир-биле бар.

Бистиң Төрээн чуртувус, бистиң партиявыс тускай эртемниглерниң улуг армиязын — бедик мергежилдиг ажылчыннарны, кодээ ажыл-агыйның мастерлерин, тудугжуларны, инженерлерни болгаш техниктерни, эртемденнерни, бүдүрүлгениң органижыкчыларын кижизиткен. Партия оларга, оларның дуржулгазынга, мергежилинге, билиинге идегеп турар болгаш беш чылдың улуг чедиишкиннин олар хандырар деп санап-даа турар.

Партия күш-ажылдың ол канчаар-даа аажок улуг арымын кижизиишкиннерин мобилизастаарынга мурнундагы дег массалар-биле [illegible], коммунизмниң херээ [illegible] демиселге бодунуң идепкейлиг дузалакчызы профэвилелдеринге дээни [illegible].

Эштер! СЭКП-ниң XXIV съездизи болгандан бээр барык-ла чыл чедип [illegible] турар. Ынчангаш мындыг айтырыгны бодувуска салыр эргелиг бис: чурттуң экономиктиг хөгжүлдезиниң талазы-биле съездиниң айыткан программазы канчаар боттанып турарыл?

Эрткен чылда улус ажыл-агыйының ажылының түңнелдери силер бүгүдеге билдингир. Бир эвес кол чүүлдер дугайын, национал орулганың, үлетпүр бүдүрүлгезиниң, бараан саарылгазының болгаш чүък сайгарылгазының өзүлдезиниң дугайында ниити чурагайларны чугаалаар чүве болза, ол түңнелдерни черле чедиишкиниг деп үнелеп болур. Көрдүнген планны күүсеттинген, а чамдык көргүзүглер талазы-биле харын-даа ажыр күүсеттинген. Кодээ ажыл-агыйга ажыл-херектиң байдалы аар нарын болган. Кодээ ажыл-агыйга бистиң чедип алыр деп бодаан чедиишкиннеривис агаар-бойдустуң таарымча чок байдалының уламындан болдунмайн барган. Ынчалзажок ындаа-даа, таарымча чок болган объективтиг байдалдарны барымдаалавышаан, түңнелдерни база-ла багай эвес деп үнелеп болур бис.

Бо бүгү боттуг түңнелдерни барымдаалаар херек. Ону үнелеп көрбүшааң, партия бүгү совет ажылчы чоннарга долу үндезин-биле мынчаар чугаалап турар: шудургу ажыл-иш дээш, Төрээн чурттуң экономиктиг кудурлуушкунунуң хөреңгизинге эрткен чылда силерниң киирген улуг салыышкын дээш, эргим эштер силерге чүректиң ханызындан өөрүп четтирдивис!

Моон-биле кады съезд соондугу баштайгы чылдың түңнелдерин анализтевишаан, чүгле чаңгыс ниити көргүзүглерге доктаап болбас ужурлуг бис, а улам-на ханылаар деп чугаалаары ышкаш, съездиниң бистен негеп турары ажыл-агыйывыстың бүгү деңнелиниң бедиишкинин, шынар талазы-биле эргилде канчаар боттанып турарыл дээрин көөр ужурлуг бис. Ажыл-агыйывыстың түңнелдерин ынчаар көрүп тура, ооң-даа негеп турар чамдык чүүлдерни эскерип каар бис.

Капитал тудуг ышкаш ындыг чугула адырда байдал ам-даа оожум өскерлип турар. 1971 чылда ажылдалга киирер кылдыр планнаан объектилерниң планы күүсеттинмээн. Тудугнуң хуусааалары узун болуп артышпаан. «Доостунмааннар» деп адап турар тудугларывыстың саны 1970 чылдының-биле деңнээрге харын-даа көвүдээн.

Чаа техниканы нептередириниң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң талазы-биле түңнелдер бистиң сеткиливисти долузу-биле хандырбайн турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнге онаалдыр продукция өзүлдезиниң үлүү үлетпүрде-даа, ылаңгыя тудугда-даа планнаанындан куду болган.

Продукцияның чамдык хевирлериниң шынары ховчуг оожум бедип турар. Бо улустуң херегцел бараанынарынга база-ла хамааржыр. Ынчангаш ооң түңнелинде массалыг херегледиң бараннары — идиктер, даараныгга болгаш трикотаж кылыглары складтарда моонанып чыдып турар.

Мынчангаш, эрткен чылдың түңнелдерин чугаалажып көрүп тура чүгле чедип алган чедиишкиннерни көөрүнге доктаавас ужурлуг бис, эштер. Бүгү ажыл-агыйның ажыл-херекти сайзыраңгайжыдар дугайында съездиниң шиитпирлерин амыдыралга ону амга чедир кылып турганындан-даа дүрген болгаш шалыпкын боттандырар херек.

Амгы беш чыл планын бистиң шупту дүүн ажылдап турганывыстан бөгүн база дээрте улам эки ажылдаар ужурлуг бис дээрин барымдаалап тургускан. Бо болза, беш чыл планын чедиишкиниг күүседириниң эргежок чугула негелдези деп чүвени шуут-ла ажы-биле чугаалаар апаар бис. Бир эвес мурнунда ажылдап турганывыстан эки ажылдап өөренип албас болзувусса, план биске ховчуг улуг чымыштыг апаар, а бир эвес мынчаар ажылдап өөренип алыр болзувусса, — планда көрдүнгенинден харын-даа хөйнү чедип ап болур бис. Келир үеде оон-даа дүрген улам-на бурунгаарлаарынга эргежок чугула магалыылдыг тургузап ап шыдаар бис. Бистиң бүгү планнарывыстың үндезини болза, хөгжүлдениң болгаш харылзаалыг болур чорукту бедидеринде, кижиниң болгаш ак сеткилдиг күш-ажылда.

Ылаңгыя бо 1972 чылдың калыг дошкун кыжы үлетпүрге-даа, ол ышкаш кодээге-даа улуг салдарлыг болганын манаа чугаалап каары артык эвес. Мынчангаш тургустунуп келген берге байдалдарны ажып эртеринге партия, совет, ажыл-агый кадрларының талазындан улуг немелде күжениишкиннер негеттинер апаар. Бо талазы-биле профэвилелдери база хөйнү кылыр ужурлуг. 1972 чылдың ажыл-агый планының бүгү сорулгаларын бистиң чурттуң ажылчы чоннары чедиишкиниг күүседип шыдаар дээринге бүзүрелди илергейлээрин чөпшээреп көрүңер.

Эштер! Бис хөгжүлдениң канчаар-даа аажок солун болгаш оон-биле кады ковчуг нарын үе-чадазын чурттап эрттирип турар бис. Чурттуң улус ажыл-агыйының өзүлдези, эртем-техниктиг революция, делегей байдалының өскерлиишкиннери бистиң ажылывыстың стилинге, арга-хевирлеринге, организастаашкынынга чаа, дыка улам бедик негелделер тургузуп турар.

XXIV съездиниң негеп турары ажыл-агыйга, а ол ышкаш өске-даа адырларга бистиң ажыл-чорудулгавыстың ханы эле тургузуушкунун, шыңгыы сайзыраңгайжыдылгазы эгелеп берген-не болгай. Ынчалзажок ам-даа хөй чүүлдү дилеп тывары, угаазылап бодаары, шенеп шылгаары бистен негеттинип турар.

Ажылдың шак ындыг чогаадыкчы стилинче боттарывыстың хандыкшылдары биске эргежок чугула. Съездиниң хүлээп алганы экономиктиг политиканың утланыышкынын тодаргайлап турар хемчеглерни чоокку чылдарда ажылдап кылыры болгаш амыдыралга боттандырары бистен негеттинип турар. Ында чугаа хамыктың мурнаи эртем-техниктиг депшилгени дүргедиринче угланган хемчеглер дугайында чоруп турар. Ол айтырыгны бирги черлиг ужур-дузалыг деп көрбүшаан, ону партия Төп Комитеди бодунуң Пленумнарының бирээзинге тодаргай чугаалажып көөр деп шиитпирни хүлээп алган. Планнаашкынны болгаш ажыл-агыйны эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдарының, оон ажыктыын бедидериниң талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылып турар. Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң көдүрериниң айтырыглары партия болгаш ажыл-агый органнарының кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг. Ону хөй чылда кылып келген бис, хөй эвес чүүл кылдынган. Ынча-даа партияның салган сорулгаларын чедиишкинниг күүседиринге хөй чылдарда шудургу ажылдаары эргежок чугула деп чүвени билир ужурлуг бис.

Бириктир чугаалаарга, бистиң мурнувуста канчаар-даа аажок улуг чогаадыкчы күш-ажыл туруп турар-дыр, эштер.

Ол амгы беш чылды чедиишкиниг күүседиринге-даа, келир үеже улам-на дүрген бурунгаарлаарының үндезинин тургузарынга-даа эргежок чугула. Чурттуң 1990 чылга чедир ажыл-агый хөгжүлдезиниң узун хуусаалыг перспективазын ажылдап кылырынче чоокку чылдарда кириштер бис. А мынчаарга эң-не шын, эртемге үндезилеттинген сайгарылгалар, ажыл-агыйжы чоруктуң болгаш планнаашкынның эң-не чаа арга-методтары, организастаарының болгаш эргелеп башкарарының хевирлери болгаш структуралы ооң үндезини болган турар ужурлуг. Мынчангаш планнаашкын талазы-биле шыңгыы ажылдаары бистен негеттинип турар-дыр.

Ынчангаш ылаңгыя ам күш-ажылдың, ажыл-агыйжы чоруктуң, эргелеп башкарарының чаа арга-хевирлеринге өөренири эргежок чугула. Ол бистиң ажылывыстың бүгү стилиниң, бистиң партияның, бүгү совет улустуң шиитпирлеп турары практиктиг ажыл-херээниң бүгү чорудулгазының үндезиннериниң бирээзи болган турар ужурлуг.

Бир эвес ам экономика талазы-биле партия, совет, ажыл-агый болгаш профэвилелдер органнарының мурнунда туруп турар кол чүве чүл дээрзин тодаргайлаарын оралдажып көөр болза, ол шак-ла бо дараазында чүүлдер болур:

— айтырыг бүрүзүн тоску беш чыл планының, партияның XXIV съездизиниң ажылдап кылганы бүгү экономиктиг болгаш социал политиканың тодаргай боттаныышкыны-биле дүүштүр шиитпирлээр;

— кандыг-даа деңнелге хүлээп ап турар болза, ажыл-агыйжы шиитпирлерниң бүгү тала-биле үндезилеттингенин болгаш ажыктыын чедип алыр. Салдынган сорулгаларны камнаагалыг, эң-не эвээш чарыгдалдар үндүрүп турган, база ниитилелге улуг ажыктыг болур кылдыр боттандырар. Чүгле бодунуң албан чериниң болгаш тус чериниң эрге-ажыын бодаар хөөн-биле шиитпирлиг демиселжир.

(Уланчызы 2-ги арында).

Эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазының уланчызы

(Эгези 1-ги арында).

— [illegible] ажыл-херек [illegible] СКП ТК-ның болгаш [illegible] ниитиирлерин күүседири [illegible] кайы-даа ажылдап турар бүгү ажылдакчыларның негелдези. Хууда харыысалгалыг болурун улам бедидери бистиң ниити сорулгавыс болуп турар, ону база [illegible] демдеглеп каары чөгле эргежок чугула. Партияның болгаш күрүнениң сагылга-чурумун [illegible] шыңгыы бүрүн шевар, ол дээш шыңгыы хемчег көргүзер херек.

Эштер! Үстүнде чугаалаан айтырыглар профэвилелдеринге шуут-ла дорт хамаарылгалыг.

Бистиң профэвилелдеривис тиилээн социализмниң ниитилелинде ажылдап турарлар. Оларның кол онзагай чүүлү чогум-на оон-биле тодарыйлаттынар. [illegible]

[illegible]

ролюн улам бедидери биске эргежок чугула.

Моральдыг идиг бериишкиннерин орденнер-биле шаннаары, хүндүлүг аттарны тывысыры чергелиг күш-ажылчын ачы-хавыяаны шак ындаар бедик-биле үнелеп көөрүнге чедир калбаа-биле боттандырып турар бис. [illegible]

[illegible]

(Уланчызы 3-кү арында).

Эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазының төнчүзү

(Эгезин 1-ги, 2-ги арыннарда).

дажыдып турары-биле болгаш деткимчези-биле агрессчи Израиль эжелекчи политиказындан ойталаар хөңнү чок болуп турар. Ынчалза-даа ол чорук төнчү чок үргүлчүлеп шыдавас. Араб күрүнелер боттарының эжелеттирген девискээрлерин ол хевээр арттырарын чөпшээрежир дээрзинге кандыг-даа кижи бүзүревес.

Бөгүнгү араб чурттар каш чыл бурунгаар турганы ышкаш эвес болдур ийин. Депшилгелиг ёзу-тургузуглар быжыккан, араб чурттарның аразында кады ажылдажылга калбарып турар, араб күрүнелерниң шериг-камгалал күжү дыка өскен. Бо бүгү —үр үе хуусаалыг болуушкунуң факторлары, харын олар барып-барып Чөөн-чүкте күштерниң деңзигүүрүн шиитпирлээр.

Араб күрүнелер-биле Совет Эвилелиниң найыралы болгаш кады ажылдажылгазы үргүлчү быжыгып, хөгжүп турар. Экономиктиг болгаш камгалал кады ажылдажылга калбарып, политиктиг дем каттыжыышкыны ханылап турар. Араб өңнүктер-биле бистиң харылзааларывыс ам каш-даа бо хире ханы болгаш бүгү талалыг турбаан дээрзин шуут чугаалап болур. Ол харылзааларны бистиң чурттарывыстың улустарының бот-боттарының эрге-ажыктарынга дүүштүр, чөптүг чорук дээш, араб улустарының хосталгазы болгаш депшилгези дээш, Чоокку Чөөн чүкке быжыг тайбың дээш моон-даа ыңай быжыглаар болгаш хөгжүдер бис.

Эштер! Азия чурттары-биле харылзааларга хамаарышкан айтырыглар сөөлгү үеде бистиң политикавыста улам улуг черни ээлеп турарын силер кичээнгейге алган боор силер. Ол черле билдингир. Совет Эвилелиниң девискээриниң барык үштүң ийи кезээ Азияда турар. Азияның улустарының национал болгаш социал хосталгаларының база Азия күрүнелериниң экономиктиг хөгжүлдезиниң чедиишкиннериниң ачызында делегей политиказынга Азияның ролю дүргени-биле өскен.

Совет Эвилели азия күрүнелери-биле эң эки харылзааларны хөгжүдер дээш туржуп турар болгаш туржур-даа апаар. Азияга тайбыңның быжыглаарынга деткимче көргүзерин, Азияның депшилгелиг күштериниң империализм болгаш колониализмниң бүгү хевирлери-биле демиселди чорударынга дузалаарын болдувустуң сорулгавыс деп санап турар бис.

Моол Арат Республика, Вьетнам Демократтыг Республика, Корей Улус-Демократтыг Республика дээн ышкаш Азияның социалистиг күрүнелери-биле бистиң аравыста аңы-дүмма харылзаалар болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылгазы туруп турар болгаш чедиишкинниг хөгжүп турар. Азияның дыка хөй чурттары, чижээлээрге, Афганистан, Бирма, Цейлон, Иран, Турция-биле эки харылзаалар бисте тургустунганынга таарзынып турар бис, ынчалзажок бо чурттарның чамдыктары-биле ол харылзаалар амгы байдалдан улам эки болуп болур турган ийик. Оларны хөгжүдер талазы-биле бодувустуң талавыстан бистен хамааржып болгу дег бүгү-ле чүүлдерни кылыр бис.

Ылангыя Индия-биле, хосталганың, хамаарышпас чоруктуң болгаш депшилгениң оруу-биле чоруп олурар улуг индий улус-биле бистиң сайзыраң, быжыгып турар найыралывыстың улуг ужур-дузалыын көрүп турар бис. Индияның хамаарышпас күрүне боол тургустунуп келген үезинден эгелээш бистиң харылзааларывыс чайгылыш чок быжыгып келген. Ол хөгжүлдениң түңнелинде тайбың, найырал, кады ажылдажылга дугайында совет-индий керээ төрүттүнген. Индий чоннуң шылгараңгай удуртукчузу Индира Гандиниң башталгазы-биле индий чазактың талазындан Индия-биле найыралды быжыглаар чүткүлге удур-дедир билчиишкинни хүлээп көрүп турар бис.

Ам Индостан чартык ортулукта чаа байдал тургустунганын билир болгай силер. Чөөн-Бенгал чоннуң хосталгалыг демисели чаа хамаарышпас күрүнени — Бангладеш Улус Республиказын тургускан. 75 миллион кижи хамаарышпас эргени, национал хөгжүлдени чедип алган. Ол улуг тиилелге дээш бис оларга сеткилдиң ханызындан байырны чедирип тур бис. Бангладеш Республиканы деткиир болгаш оон биле кады ажылдажылга дугайында бистиң угланыышкынывыс Коммунистиг партияның болгаш совет чазактың принципиалдыг политиказындан үнүп турар. Чоокта чаа бистиң чуртувуска Бангладештиң Премьер-Министри Шейх Муджибур Рахман чораан барган. Ол албан ёзузунуң аян-чоруу бистиң чурттарывыстың аразында харылзааларынга кол чугула чада болур дээрзинге идеген турар бис. Бангладеш Республика биле бистиң харылзааларывысты быжыглаар болгаш хөгжүдер талазы-биле бүгү-ле чүүлдерни бис бодувустуң талавыстан моон соңгаар-даа кылыр бис.

Ооң-биле чергелештир Пакистан биле база эки харылзаалыг болур дээш туржуп турар бис. Кандыг-даа маргылдаалыг чүүлдер, эрге-ажыктарның кандыг-даа чөрүлдээлери бисти ангылавайн турар. Пакистанның Президентизи Бхуттонуң ССРЭ-ге чоокта чаа доозулган аян-чоруу бистиң чурттарывыстың аразынга эки харылзааларны хөгжүдеринге бүгү-ле эргежок чугула аргалар бар дээрзин көргүскен.

Индия, Пакистан болгаш Бангладештиң аразында быжыг тайбың, кожа-хелбээ чурттаарының харылзааларын тургузарының талалакчылары бис. Ол бүгү Азияга политиктиг климатты экижидеринге чугула салыышкын болур ийик.

Сөөлгү үеде Япония биле бистиң харылзааларывыста экижилге бар апарганы иле. Чоокта чаа ССРЭ биле Япония тайбың керээзин чарар дугайында чугаалажыышкыннарны чорударын чөпшээрешкен. Ону бис чугула боттуг факт кылдыр көрүп турар бис. Совет-япон харылзааларының экижээни чүгле бистиң улустарывыстың эвес, харын-даа ниити Ыраккы Чөөн чүкке, Оожум океанның бассейнинге тайбың болгаш айыыл чок чоруктуң эрге-ажыынга дүгжүп турарынга бүзүрээр бис. Экономиктиг-даа, политиктиг-даа планга Япония биле бот-боттарывыска ажыктыг кады ажылдажылганы тургузарынга болгаш хөгжүдеринге белен бис. Шак ындыг кады ажылдажылга чүгле тайбың херээнге бараан болуру чугаажок.

Азияга айыыл чок чорукту коллективтиг үндезин-биле хандырар идея Азияның дыка хөй чурттарында улуг сонуурганды болдуруп турар. Азияга айыыл чок чоруктуң шын оруу дээрге шериг блоктарының болгаш бөлүглениишкиннерниң, бир күрүнелерни өскелеринге удур тургузарының оруу эвес, а айыыл чок чорукка сонуургаллыг бүгү күрүнелерниң кожа-хелбээ кады ажылдажылгаазының оруу-дур.

Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, Азияга айыыл чок чорук болза, күрүнелер аразынга күш дөгежир чорукта ойталаарының, кызыгаарларга дээп болбазының, боттарының бот-боттарының хамаарышпас чоруун хүндүлээриниң, иштики херектеринге кирипезиниң, бүрүн дең-эргениң болгаш кайы-кайызынга ажыктыг чоруктуң үндезининге экономиктиг болгаш өске-даа харылзааларны, кады ажылдажылгаларны калбаа-биле хөгжүдериниң эгелеринге үндезилеттинер ужурлуг. Бистер Азияга ындыг коллективтиг айыыл чок чорук дээш туржуп келген болгаш моон соңгаар-даа туржур бис. Ол идеяны амыдыралга боттандырар дээш бүгү күрүнелер-биле кады ажылдажырынга белен бис.

АКШ-тың президентизи Никсонуң чоокта чаа Кыдатка чорааны, Пекинниң удуртукчулары-биле кылган чугаалажыышкыннары хөй-ниитиниң кичээнгейин хаара туткан. Аңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул?

Чүнүң-даа мурнунда бо ийи күрүнениң бот-боттарының аразында харылзааларын чогумчудуп, катап тургусчуп эгелээни чөптүг болуушкун. Совет Эвилели Кыдатты өскелерден тускайлай аңгылап көөр дээн империалистиг политикага удур болгаш делегей ареназынга Кыдаттың ролюн хүндүлеп көөр дээш кезээде туржуп келген. Ындыг болзажок Пекин биле Вашингтонуң аразында амгы чоокшулажыышкынның үнелээшкинин чогум ол чоокшулажыышкын кандыг үндезинге, кандыг сорулгаларга хамаарыштыр тургустунган дээрзинден тодараттынар.

Пекинге болган ужуражылганың киржикчилери боттарының чугаалажыышкыннарының, дугуржуп алган чүүлдериниң дугайын боттарының улустарынга болгаш делегейге тодаргай дыңнатпааннар. Харын-даа парлаттынган коммюникеде кирбээн чүүлдерни чажыт байдалга тургузарын, «чугаалажып көрбеанн» олар дугуржуп алганнар. Ынчангаш Пекин чугаалажыышкыннар дугайында кандыг янзылыг түңнелди кылыры АКШ-тың болгаш КУР-нуң моон соңгааргы ажыл-чорудулгазының фактыларындан көстүп бээр.

Ынчаарга Пекинге болган чугаалажыышкыннарның киржикчилериниң чамдык медегелдеринден алырга, аңаа чугаа чүгле ийи чуртка хамаарышкан харылзаалардан ажып турганы база илереп турар. Чижээлээрге, Шанхайга кылган шайлалга үезинде болган чугаада: «Амгы үеде бистиң улустарывыс (америк болгаш кыдат) бүгү делегейниң келир үезин боттарының холунда тудуп турарлар» деп медегелдиң утказын канчаар бодап болурул?

Ленинниң үезинден бээр Совет чурттуң боттандырып келгени тайбың догуннаашкын дээн демиселин Пекин чоокка чедир-ле «ревизионизм», «революцияга өскерлиишкин» деп савап келген. Кыдат-америк коммюникеде күрүнелерниң тайбың догуннаашкынының принциптери бадыткаттынган. Ол чорукту эки деп демдеглээр апаар. Ынчалзажок ол принциптерни чүгле саазын кырынга бижип алыры эвес, а херек кырында боттандырары чугула болур.

Ниитизи-биле пекин ужуражылгага хамаарыштыр янзы-бүрү бодалдар, саналдар үнүп турар. Ынчаарга бодалдар бодалдар-ла болгай, түңнел сөс, база катап катаптап каайн, фактылардан, боттуг ажыл-херектен костүр апаар. Ынчангаш бистер дорт түңнел кылырын далашпайн турар бис. Келир үеде чүвениң кандыг янзылыг болу бээри удавас билдине бээр. Ынчан бис оон практиктиг түңнелди үндүрер бис.

КУР-биле бистиң харылзааларывыстың кандыг янзылыг боор турары, бистиң партиявыстың, Совет күрүнениң принципиалдыг туружу СЭКП-ниң XXIV съездизиниң документилеринде тодаргай илергейлеттинген. Бистиң партиявыс марксизм-ленинизмниң принциптерин хажык чокка камгалаарының, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чаңгыс эвиниң бүгү талалыг быжыглаарының, социалистиг Төрээн чурттуң эрге-ажыын камгалаарының туруштарында турар деп, съездиниң Резолюциязында бижээн. «Бистиң партиявыстың болгаш күрүневистиң политиказынга хамаарыштыр кыдат пропаганданың нүтүлдээшкинин съезд шиитпирлиг-биле буруу шаап тур. Ооң-биле кады бистиң партиявыс ССРЭ биле КУР-нуң аразында харылзааларны чогумчудар, совет болгаш кыдат улустарның аразында найыралды, тайбың кожа-хелбээ чорукту катап тургузар дээш туржуп турар. Совет Эвилели биле КУР-нуң аразында харылзааларны экижидери бистиң ийи чурттуң үндезин болгаш үр үедеги эрге-ажыктарынга, делегей социализмниң эрге-ажыктарынга, империализмге удур демиселди күштелдирериниң эрге-ажыктарынга дүгжүр» деп, ында бижээн. Бистиң ол туружувус бо хүннерге чедир-даа быжыг артып турар.

ССРЭ биле КУР-нуң аразында харылзаалар тайбың кожа-хелбээ догуннаарының принциптеринге үндезилеп тургустунар ужурлуг деп албан ёзузунуң кыдат төлээлекчилери биске чугаалап турар. Бир эвес пекин удуртукчулар социалистиг күрүне-биле харылзааларны оон артык кылдыр тургузар аргалыг деп санавайн турар чүве болза, харын ындыг-ла-дыр, амгы үеде совет-кыдат харылзааларны база ол-ла үндезинге тургузарынга белен бис. Ол талазы-биле белеңнивисти чүгле чарлап эвес, харын халдашпас дугайында, кызыгаар айтырыгларын таарыштырар дугайында, кайы кайызынга ажыктыг үндезинге харылзааларны экижилер дугайында тодаргай болгаш боттуг саналдарны киирип турарывысты силерге чугаалап болур мен, эштер. Ол саналдар кыдат удуртукчуларга шагда-ла билдингир болгай. Ам ол дээрге кыдат таладан хамааржыр апаар.

Эштер! Делегейниң душтуг күүрлүг чоруун чавырылдырарынче, улустарның чардынмас эргелерин камгалаарының хереэнче бурунгаар базым бүрүзү милитаризмниң болгаш реакцияның күштеринге удур кошкаш дивес демиселге боттанып турар-дыр.

Чоокку Чөөн чүкте кризистиң айыылдыг одаанга амгы үеде Чер ортузу далайның девискээринде нарыыдаашкынның чаа одаан немээрин чамдык кижилер оралдажып турар байдал бар. Грецияда Пирей деп далай өртээлинде шериг баазазын Американың 6-гы флодунуң эргезинге бээр дугайында АКШ биле Греция амгы ёзу-чуруумнуң аразында дугуржулганы оон өскээр үнелээр арга чок. Кипр Республиканың иштики херектерин холгаарлаарын каржызы-биле оралдажып турар чорукту, чазактың составын өскертир дугайында, кедизинде барып Кипр күрүнениң хамаарышпас чоруун болгаш девискээриниң бүрүн турар чоруун узуткаарынче угланган ультиматывтиг негелделерни оон өскээр үнелеп болбас. Чер ортузу далайның эң-не апыяк күрүнези — Мальтыже НАТО-нуң ыят чок холгаарлаашкыны база-ла ооң дугайын чугаалап турар.

Социалистиг дем каттыштырылгазының чурттарының мурнуу талазы-биле шуут кызыгаарлашкан девискээрге империалистиг күрүнелерниң димзениишкиннерин бистиң өңнүктеривис-биле кады серемчилелдиг хайгаарап, ол димзениишкиннерге удур туржуп турар бис.

Чамдык империалистиг күрүнелерниң чепсеглениишкинни эндере бүдүрүп турар чоруун бистиң даштыкы болгаш камгалал политикавыстың кичээнгейинге албайн баар аргавыс чок. Амгы үеде Вашингтонда чугаалажып турар чаа бюджетте шериг чарыгдалдарын дыка өстүрерин, ылаңгыя стратегтиг чепсеглениишкинниң узун хуусаалыг программазын көрүп турар. Каттышкан Штаттар шериг акшаландырыышкынын көвүдедирин НАТО-да боттарының эвилелчилеринден база негеп турар.

Совет Эвилели турушту болгаш бедик серемчилелдиг чорукту уламчылавышаан, делегейде империализмге удур шиитпирлиг угланыышкынны чорудуп, социализмниң херээ, улустарның хосталгазы, бүгү-нииити тайбыңның херээ дээш чайгылыш чокка болгаш быжы-биле туржуп турар. Ол угланыышкынның бир тудуш кезээ болза чепсеглениишкинни дүжүрери дээш демисел болур.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң чепсеглениишкинни дүжүрер талазы-биле илип үндүрген саналдары бодунуң амыдыралчы күштүүн херек кырында бадыткаан.

Чепсеглениишкинни дүжүрер талазы-биле бүгү делегей конференциязын чыылдырар дугайында бистиң инициативавыс делегейниң улустарының калбак болгаш таарымчалыг деткимчезин алган. КНО-нуң Кол Ассамблеязы бодунуң тускай резолюциязынга ол идеяны деткээн болгаш бүгү делегей конференциязын чыылдырар дугайында айтырыгны көөрүн уламчылаарын доктааткан.

Бактериялыг чепсекти хоруп, ооң бүгү курлавырларын бүрүнү-биле узуткаарын көрүп турар конвенцияны социалистиг чурттарның инициативазы-биле белеткээн. Ам аңаа ат салырының мурнуу чарыында туруп турар бис.

Ядролуг дайынның тыптып келириниң айыылын эвээжедир талазы-биле хемчеглер дугайында ССРЭ биле АКШ-тың аразында эрткен чылдың күзүнүнде керээ чарган дугуржулганы ажыктыг деп санап турар бис. Ядролуг өске-даа күрүнелер ындыг азы кандыг бир хевир-биле ындыг дугуржулганың киржикчилери болган турарын Совет Эвилели күзеп турар.

Стратегтиг чепсеглениишкиннерни кызыгаарлаар дугайында совет-америк чугаалажыышкыннарны улуг ужур-дузалыг деп көрүп турар бис. Оларның чедиишкинниг болуруунуң дүлгүүрү — ол дээрге ындыг принциптиң киржикчилери талаларның бир домей айыыл чок болуруп хүлээп көөрү болгаш ол принципти херек кырынга салырынга белени болур. Бот-боттарынга таарымчалыг дугуржулгаларны чедип алыры дээш бистер туржуп турар бис. Ол чорук совет-даа, америк-даа улустарның сонуургалдарынга, делегейниң айыыл чок чоруунуң сонуургалдарынга дүгжүр ийик.

Империализмниң эжелекчи димзениишкиннеринге шыңгыы согугну делегейниң ойту келген чугула айтырыгларын боттуг көөрү-биле, идеологтуг демиселге эптеш чок чорукту удурланыышкак ниитилел системалыг күрүнелер-биле боттарынга ажыктыг харылзааларны хөгжүдери-биле ССРЭ-ниң даштыкы политиказынга дүүштүрүп турар. Ындыг харылзааларны хөгжүдер сорулга-биле бистиң боттандырып турар харылзааларывыстың, албан ёзузунуң аян-чоруктарывыстың болгаш ужуражылгаларывыстың иштинде чугула черни АКШ-тың президентизи Ричард Никсон-биле Москвага ам болур деп турар чугаалажыышкыннар чугула черни ээлеп болур. Ол чугаалажыышкыннар май 22-де эгелээр ужурлуг болгай.

Ам болур совет-америк чугаалажыышкыннарга ажылгыышчы, боттуг турушту ээлээр бис. Совет-америк харылзааларның байдалы кайы-даа чурттарның улустарының амыдыралынга-даа, делегей байдалынга-даа, ооң быжыг тайбыңче угланган улам ыңай хөгжүлдезинге ийикпе азы дүшкүүрлүг чоруктуң носкуушкунунге удур кайы кире ужур-дузалыын эки билир бис.

Ынчангаш ССРЭ биле АКШ-тың харылзааларынга бистиң политикавыстың принциптеринден хажып дивейн кайы-даа чурттарның улустарының сонуургалынга болгаш бүгү нииити тайбыңны быжыглаарынга бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы эде тургузуп болур ындыг арганы калбартырын ажыктыг кылдыр санап турар бис.

ССРЭ биле АКШ-тың аразында харылзааларны экижидип болурун моон мурнунда медеглеп турган болгаш амдаа бадыткап турар бис. Ону чедип алыры күзенчиг, ынчалза-даа ону кайы-бир өске чурттуң азы улустарның дүрүм ёзутаар эргелерин болгаш сонуургалдарын барымдаалавайн турган чедип алыры биске күзенчиг эвес. Бистиң чайгылыш чок туружувус шак ындыг.

* * *

Эштер! Коммунистиг тургузуушкунуң чаа үе-чада бүрүзү совет улустуң болгаш ооң коммунистиг мурнакчы кезээниң мурнунга улам нарын болгаш улуг хемчээлдиг сорулгаларны салып, улам бедик медерелдиг, улам бедик билиглиг болгаш политика талазы-биле идепкейлиг болурун оон негеп турар.

Совет профэвилелдери бүгү-деге хүлээп көрдүнген, социализм дээш демиселге кавналган, совет ниитилелдиң улуг болгаш салдарлыг күжү болуп бодунуң XV съездизинге келген. Олар коммунизм дээш демиселге партияның идегелдиг чөленгиижи, массаларның хүлээп көрдүнген болгаш аттаалдарлыг организакчылары болуп турган, болуп-даа турар болгаш болур-даа дээрзин профэвилелдери боттарының практиктиг ажыл-херээ-биле бадыткаан.

Бо чылын совет улус кайгамчыктыг хүннү—Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургустунганының 50 чыл болур оюн демдеглээр. Ол төөгүлүг улуг болуушкунну социалистиг чарыштың чаа кодурлуушкуну-биле, күш-ажылчы чаа-чаа тиилелгелер-биле уткуурунче партия ажылчын аңгыны, колхозчу тараачыннарны, интеллигенцияны кыйгырып турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму совет профэвилелдерниң социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкунга, улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планнарын чедиишкинниг күүседиринге улуг ачы-хавыязын өөрениң көргеш, Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң профессионалдар эвилелдерин Ленин орден-биле шаңнаанын силерге дыңнадыры мөңээ өөрүнчүг-дүр, эштер делегаттар.

Сески беш чылдың чылдарында чурттуң мурнунга оларның ачы-хавыязы дээш ажылчын аңгы, күш-ажылчы интеллигенция, кодээ ажылчыларның хөй санныг отряды профэвилелдериниң иштинде бистиң Төрээн чуртувустуң дээди ордени-биле шаңнадып турар-дыр. ССРЭ-ниң профэвилелдерин Ленин орден-биле шаңнаан дугайын силерге дыңнатпышаан, В. И. Ленин бодунуң амыдыралының сөөлгү хүннеринде профессионалдар эвилелдериниң V Бүгү-российн съездизинге чагаазында мындыг сөстер-биле доосказын чугаалаарын чөпшээреп көрүңер: **«Ажылды бүгү күш-биле, бүгү талалыг күштелдирер болгаш экижидер...»**

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизиниң айытканы коммунистиг тургузуушкунуң өндүр улуг планнарын боттандырар дээш чаа-чаа маадырлыг чоруктарже совет профэвилелдерин Төрээн чурттуң ол бедик шаңналы сорук кирер дээрзинге Төп Комитет ханы бүзүреп тур.

Партияның Төп Комитединиң ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелиниң XV съездизинге чедирген байырын президиумга дамчыдып бээрин чөпшээреп көрүңер.

* * *

(Эш Л. И. Брежневтиң чугаазын улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүледиг адыш часкаашкыннар чаңгыс эвес удаа үзе кирип турган. Чугааның түңнел сөзүн съездиниң делегаттары болгаш аалчылары туруп келгеш дииңмиттиг, үр үеде үргүлчүлээп адыш часкаашкыны-биле уткаан. «Ура!», «СЭКП-ге алдар!», «Ленинчи Төп Комитетке алдар!» дээн сөстер-биле залга олурганнар йөрээл салып турган).

Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелиниң отчёду

ВЦСПС-тиң даргазы эш А. Н. ШЕЛЕПИННИҢ илеткели

А. Н. Шелепин делегаттарга болгаш аалчыларга мынча деп чугаалаан:

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиңгине секретары эш Леонид Ильич Брежневтиң ханы утказыг болгаш чырыткылаңчак чугаазы биске күштүг, уттундурбас сактыышкынны аттырды деп чугаалазымза, мында бүгү киржикчилериниң бодалын база хөөнүн илереткеним ол болур деп бодай-дыр мен.

Эш Л. И. Брежневтиң чугаазында амгы беш чылдың бирги чылының түңнелдери үнүп, бистиң партиявыстың Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың могаг чок ажылдап, шиитпирлеп турары сорулгалар болгаш айтырыглар тайылбырлаттынып, профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазынга бедик үнелээшкин бердинип, оларның практиктиг сорулгалары бүгү талалыг илергейлеттинип, делегей кырында ажыл-херектериниң байдалы калбаа-биле чырыттынды. СЭКП ТК-ның байырлыг чагаазында болгаш эш Л. И. Брежневтиң чугаазында бистиң партиявыстың айтыышкыннарын совет профэвилелдери чайгылыш чок удуртулга болдуруп, күүседир кылдыр хүлээп алыр апаар.

Бистиң чуртувустуң профэвилелдериниң бүгү кежигүннерин төлээлээн съездизиниң мурнундан СЭКП Төп Комитединге, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүннеринге болгаш СЭКП ТК-ның секретарьларынга бистиң съездивистиң ажылынче оларның улуг кичээнгей салып турары дээш чүректиң ханызындан өөрүп четтириишкинни илередирин чөпшээреп көрүңер, эштер.

Профэвилелдерин Ленин ордени-биле шаңнаан дугайында эш Л. И. Брежневтиң дыңнадыы бистерниң бүгүдевистиң сагыш-сеткиливисти ханы өөртү. XV съезд, совет профэвилелдериниң хөй миллион кежигүннери ол бедик шаңнал дээш СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенин илергейлеп тур. Профэвилелдериниң иштинде ажылчын аңгы, күш-ажылчы интеллигенция, кодээ ажылчыларның хөй санныг отряды шаңнатканы ол. Ынчаарга шаңнал дээрге чүгле ачы-хавыяаны хүлээп көргени ол эвес болгай, эштер. Ол хөй чүүлдерни база хүлээдип турар.

Партияның сагыш салыышкынынга болгаш кичээнгейинге, профэвилелдерин Ленин ордени-биле шаңнаанынга харыы кылдыр профэвилелдери партияның XXIV съездизиниң төлевилээни коммунистиг тургузуушкунуң өндүр чааган планнарын амыдыралга боттандырар дээш демиселге боттарының энергиязын хүнүнүң-не көвүдетпишаан, улам эки ажылдаарын совет профэвилелдериниң бүгү кежигүннериниң өмүнээзинден бистиң съездивис СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге бүзүредип тур.

Профэвилелдериниң эрткен XIV съездизинден бээр дөрт чыл болду деп, илеткелди чугаалаан. Ол үе болза СЭКП-ниң удуртулгазы-биле совет улустуң чедип алган политиктиг болгаш күш-ажылчы улуг тиилелгелери-биле демдеглеттинген. В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылын бистиң чуртувус болгаш бүгү депшилгелиг кижи төрелгетен өндүр улуг ленинчи идеяларның тиилелгезиниң чырыткылаңчак көргүзүү кылдыр демдеглээн. Ам чурт болза кайгамчыктыг юбилейни—Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң тургустунган хүнүнден бээр 50 чылын демдеглээринге белеткенип турар болгай.

СЭКП-ниң XXIV съездизи иштики болгаш делегей хөгжүлдезиниң кол болуушкуну болу берген, ооң шиитпирлери массаларның политиктиг болгаш күш-ажылчы чаа аажок улуг кодурлуушкунун хайныктырган. Шиитпирлээн сорулгаларының өндүр улуунуң, нарынының болгаш ужур-дузазының талазы-биле ол съезд алыындан-на бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузалыг съезд болуп турар.

Бистиң келир үевиске хамаарыштыр партияның XXIV съездизиниң айыткан кайгамчыктыг сорулгалары СЭКП ТК-ның ноябрь (1971 чыл) Пленумунуң чугаалашкаш, чүүлдүг деп көргени болгаш ооң соонда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң бадылааны тоску беш чыл планында тодаргай илергейлеттинген. Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң тоску беш чыл планы — алыындан төөгүлүг ужур-дузалыг документ, партияның болгаш чоннуң коллективтиг угаан-бодалының үре-түңнели-дир.

Беш чыл планының баштайгы чылын боттандырарының чорудулгазында чогумчалыг түңнелдер-биле чергелештир, боттуг четпестер-даа бар болган, оңза кичээнгей салза чогуур чамдык сорулгалар-даа илереп келген болбайн аан. Ол дугайы бөгүн эш Леонид Ильич Брежневтиң чугаазында айыттынган. Ынчаарга, бир эвес эрткен чылда бодунуң күш-ажылының болгаш демиселиниң кол нииити түңнелдериниң дугайын чугаалаар чүве болза, совет улустуң аңаа таарзынып болурунуң бүгү-ле үндезин барымдаазы бар. Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле чедип алдынган аажок улуг чедиишкиннерни чаалап алырынга шиитпирлиг роль бистиң чуртувустуң маадырлыг ажылчын аңгызынга, колхозчу тараачыннарынга болгаш совет интеллигенциязынга хамааржып турар.

Коммунистиг партияның болгаш ооң ленинчи Төп Комитединиң удуртулгазы-биле совет профэвилелдери коммунистиг тургузуушкунуң бүгү улусчу херээнге чугула салыышкынны боттарының ажыл-чорудулгазы-биле киирип келгенинге чоргаарланыр эргелиг бис.

Чаа беш чылдың бирги чылында совет кижилер массалыг күш-ажылчы маадырлыг чоруун көргүскен. 1971 чылдың планныг кол онаалгалары күүсеттинген, а чамдык көргүзүглер талазы-биле хуусаа бетинде боттанган.

Бистиң съездивис болза, отчёттуг үеде совет профэвилелдериниң ажылының түңнелдерин үндүрер болгаш СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ажылдап кылганы коммунистиг тургузуушкунуң сорулгаларын боттандырары дээш демиселге оларның киржилгезиниң тодаргай программазын айтыр апаар деп, А. Н. Шелепин чугаалаан.

Совет кижи дугайында сагыш салыышкын партияның, Совет күрүнениң болгаш профэвилелдериниң кол кичээнгейинде турар. Коммунистиг өндүр улуг тургузуушкунуң бүгү үе-чадаларында совет кижилерниң амыдырал-чуртталгазын экижидеринге бүгү-ле болдунгу дег чүүлдерни кылып келген болгай.

Тоску беш чылда улустуң чаагай байдалын улам бедидериниң талазы-биле СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң болгаш Совет чазактың ажылдап кылганы база СЭКП-ниң XXIV съездизиниң чаңгыс эп-сеткилдиг чүүлдүг деп көргени калбак программа ол сорулганы күүседиринге бараан болур. Ону боттандырар чорук херек кырында чоннуң бүгү кезектериниң чуртталгазының, күш-ажылының болгаш амыдыралының байдалдарын экижидер, 1970 чылдыынга деңнээрге 1975 чылда чоннуң акша орулгаларын 78 миллиард рубль көвүдедир арганы бээр. Ол түңден 22 миллиард рубльди, азы эрткен беш чылдаазындан 2,2 катап хөй рубльди ажыл төлевириниң хемчээлдерин, пенсияларның, пособиелерниң, стипендияларның хемчээлдерин бедидер талазы-биле күрүне хемчеглерин болгаш өске-даа хемчеглерни боттандырарынга бээр.

Тоску беш чылда 90 миллион хире ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевирин бедидер талазы-биле хемчеглерни боттандырар. 1971 чылда безин демир-орук транспортунуң болгаш метрополитеннерниң ажылдакчыларының ажыл төлевирин барык 20 хуу көвүдээп, кодээ ажыл-агый механизаторларының тарифтиг шалыңнарын 15—18 хуу бедиткен. Бо чылын: айда эвээш дээн ажыл төлевири 70 рубль чедир бедиир, Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарында болгаш аңаа деңнештирген черлерде, Европа Соңгу талазында, Ыраккы Чөөн чүкте, Чөөн болгаш Барыын Сибирьде база Уралда бүдүрүлге адырларының ортумак шалыңныг ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының шалыңнары өзер, а оон ыңай ол районнарда айда 70 рубль чедир шалыңныг ажылчыннардан болгаш албан-хаакчылардан үндүрүг тыртпас, айда 90 рубль чедир шалыңдан үндүрүгнү үштүң биринден хөй чиигедир; башкыларның, эмчилерниң болгаш школа назынын четпээн уругларның албан черлериниң кижизидикчилериниң ажыл-төлевири, дээди өөредилге черлериниң студентилериниң болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң өөреникчилериниң стипендиялары, дүнеки үеде ажылдааны дээш немелде төлевир бедиир болгаш өске-даа хемчеглерни боттандырар.

Совет профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазының чугула участогу болза ажылчы чоннарның социал страхованиезиниң хөй миллиард рубль түңнүг бюджедин эргелеп башкарары болуп турар. Бо чылын күрүнениң социал страхованиезиниң бюджеди 20 миллиард рубль четкен турар. азы 1965 чылдың бюджединден барык ийи катап ажыг болур. Түр үеде ажылдаар аргажок болганы дээш пособиелер-биле ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны хандырарының делегейде эң бедик нормалары — ажыл төлевириниң 100 хуу чедир, пенсияларны тыпсырының болгаш төлээриниң эң чиик негелделери бисте доктааттынган.

Өзүп орар салгалды кижизидер талазы-биле өг-бүлелерге күрүнениң янзы-бүрү талалыг дузаламчызының системазы улам ыңай сайзырангайжыыр. Тоску беш чылда өг-бүлениң бир кежигүнүнге онаалтыр каттышкан орулгазы айда 50 рубльден ашпас, биче хандырылгалыг өг-бүлелерниң уругларынга пособиелерни тыпсырын боттандырар. Саатгыг болгаш божуурунуң талазы-биле төлээлерниң төлевирин 1973 чылда күш-ажыл стажындан хамаарылга чокка ажыл төлевириниң 100 хуу хемчээл-биле тыпсырын айтып турар. Аарыг уругларны ажаап карактааны дээш төлевир тыпсыр хүннерниң саны көвүдээр. Бо чаа хемчеглер 35 миллион хире херээженнерниң эрге-ажыктарынга хамааржыр. Хүндүс өөренир бөлүктер-биле хаара тудар школачыларның саны 1,7 миллион кижиге, а школа назыны четпээн уруглар албан черлеринде оруннарның саны 2,2 миллионга көвүдээр.

Сески беш чылдың үезинде пенсия хандырылгазының системазынга шынар талазы-биле чугула өскерилгелер болгулаан. Эрткен чылын ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга назылап кырааны талазы-биле пенсияларның, инвалид, азырадыкчызын оскунган таварылгада пенсияның эң эвээш дээн хемчээлдерин бедиткен, ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга мышкаш, пенсияларны санаарының ындыг чурумун оларга база доктааткан. Бо хемчеглер барык 16 миллион пенсионерлерге хамааржыкан.

Сөөлгү чылдарның дургузунда хөй миллион ажылчыннарның, колхозчуларның болгаш албан-хаакчыларның күш-ажылының байдалдары улуг-биле экижээн дээрзин илеткелде демдеглээн. Эрткен беш чылдарда тускай хепти болгаш тускай идикти ап турар ажылчыннарның саны 10 миллион кижиге көвүдээн, а ол сорулгаларга чарыгдалдар бүдүн чартык катап өскен болгаш 5,4 миллиард рубль болган.

Бо беш чылда күш-ажылдың байдалдарын экижидер талазы-биле хемчеглерниң делгерецтей комплексизин боттандырарын баш бурунгаар көрген. Тускай хептиң, тускай идиктиң, камгалал таарыштырылгаларының чаа, эң ажыктыг хевирлерин бүдүрүп үндүрерин көвүдедир, ассортиментизин калбартыр, идегелдиг шынарын бедидер, ажылдап кылырын дүргедедир талазы-биле эң дээштиг хемчеглерни министерстволар, белеткелчилер профэвилелдериниң чогуур ТК-лары алыр ужурлуг деп ВЦСПС санап турар.

Күш-ажыл дугайында хоойлуларны сагыыры дээш контрольду боттандырары — чугула хүлээлгени совет профэвилелдеринге дааскаңы билдингир болгай. Күш-ажыл дугайында ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазының Үндезиннерин бүгү улустуң чугаалажып көргеп соонда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң 1970 чылда бадылаан. Ол болза бистиң чуртувустуң ажылчын аңгызының, бүгү ажылчы чоннарының үндезин эрге-

(Уламчызы 4-кү арында).

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизи

Эш А. Н. ШЕЛЕПИННИҢ илеткелиниң төнчүзү

(Төнчүзү. Эгези 3-кү арында).

ажыктарының дугайында партияның болгаш чазактың сагыш салырышкынының чаа илерели-дир.

Совет кижилерниң амыдыралының байдалдары бистиң чарактарывыска көзүлдүр-ле таныттынмас кылдыр чаартынып турар. Совет эрге-чагырганың чылдарының дургузунда ССРЭ-ге 950 ажыт хоорай иштинде 113 хоорай сески беш чылда тургустунган. Эрткен беш чылда 11 миллион 350 муң квартираны тудуп, ажыглалга киирген. Сөөлгү он чылдар дургузунда 110 миллион хире кижи чаа бажыңнарже көжүп кирген. Ол факт бистиң чурттуң чурттаарга туттуунуң калбарышкынының дугайын чугаалап турар-дыр.

Сөөлгү чылдарда винтиниң чемненилгезин организастаары экижээн. Беш чылдар дургузунда ажылчыннар столоваяларында олуттарының саны 45 хуу көвүдээн. Ам 40 миллион хире ажылчы чоннар хүн бүрүде столоваяларның ачы-дузазын ажыглап турар.

[illegible]

ВЦСПС 116 чурттарның профэвилелдери-биле харылзааны тудуп турар.

Ажы-дүжүма социалистиг чурттарның профэвилелдери-биле харылзааларны болгаш бүгү талалыг ады ажылдажылгазы улам ыңай хөгжүп... [illegible] ...СЭКП-ның XXIV съездизиниң салганы бедик болгаш харылзаалыг сорулгаларны совет профэвилелдер алдарлыы-биле күүседир апаар деп А. Н. Шелепин түңнелинде чугаалаан.

(Эш А. Н. Шелепинниң илеткелин улуг кичээнгей-биле дыңнааш болгаш алыш часкаашкыны хөй удаа үзе кирип турган).

(ТАСС).

телевидение

МАРТ 21-ДЕ

19.00—Телемедээлер. 19.15—«Чурумалдыг шынаа». Телефильм. 19.25—«Кадыкшылга». Дамчыдылга. 19.45—«Бораның Машаның болгаш хуулгаазын лааза дугайында рассказ». Кыска фильм. 19.55—Уругларга. «Бичии фея» театрының шиизи. 20.55—«Бистиң планетавыс». Дамчыдылга. 21.25—Телемедээлер. 21.40—Чарлалдар, реклама. 21.45—23.00—«Аршин мал алан». Уран-чечен фильм.

АГААР

Бөгүн республикага бүргеш, агаар, хар чаар. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 7—12 метр, барыын районнарга 12—18 метр чедир күштелир. Агаарның температуразы даглыг черлерге 3—8, өскелеринге 0—5 градус соок болур.

Кымыга шокар булуттаар, чагбас. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 7—12 метр чедер. Агаарның температуразы 2—4 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Көжүп чоруур фронт» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, 21.30 шактарда.

«ВОСТОК»: Киночыынды 15.30, «Адыракчы» 16.50, 20.30, «Угбазы Керри» 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «От, суг болгаш чес хоолайлар» 9, 10.40, 15.40, «Парм чурттуг кижи» (1-ги, 2-ги кезектери) 12.20, 17.20, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кырган Тоомасты оорлай берген» 15, 20.30, «Гайдуктар» 16.40, 18.50 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Улуг шаакшыл» 18.30, 20.30 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Исиин шаакшылы» (1-ги, 2-ги кезектери) 17, 20.10 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА: Киночыынды 16.30, «Антрацит» 18.30, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00265.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. МАРТ 22 СРЕДА № 68 [illegible]. Өртээ 2 көп.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизи

АЖЫЛ-ИШТИҢ ДАЙЫНЧЫ ПРОГРАММАЗЫ

Совет профэвилелдериниң XV съездизи дүүн Москвага Кремльдиң Съездилер ордузунга бодунуң ажылын уламчылаан. Съезд болза Коммунистиг партияны болгаш оон ленинчи Төп Комитедин долгандыр совет профэвилелдериниң буурулбас сырый каттышканын көргүзүп турар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чырыткылалчак болгаш ханы утказыг чугаазы, СЭКП ТК-ның байырлыг чагаазы боттарынга уттундурбас чүүл болуп артканын съездиниң индириинден делегаттар чугаалап турар.

Чурттуң ажылчын ангызы, колхозчу тараачыннары болгаш улусчу интеллигенциязы СЭКП-ниң XXIV съездизиниң айыткаы коммунистиг тургузуушкуннуң өндүр чаагай пландарын амыдыралга чедиишкинниг боттандырарынга ол документилерни ажыл-чорудулгага дайынчы программа кылдыр хүлээп ап турарын ораторлар онзалап демдеглеп турар.

Эштер Д. С. Полянский, А. Н. Шелепин, Ю. В. Андропов, М. С. Соломенцев олар президиумга кирип келирге чыылганнар уламчылалдыг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелиниң отчёт илеткелин ВЦСПС-тиң даргазы эш А. Н. Шелепинниң кылганының соонда бүрүнгү хүн съездиниң делегаттары Төп ревизия комиссиязының отчёдун база дыңнаан. Ол илеткелди комиссия кежигүнү П. И. Шелахин кылган.

Оон соонда ВЦСПС-тиң болгаш Төп ревизия комиссиязының отчёт илеткелдерин чугаалажып эгелээн.

Съездиниң бүрүнгү кежээки хуралынга профэвилелдериниң Москва хоорай чөвүлелиниң даргазы Л. В. Петров, профэвилелдериниң Украин республика чөвүлелиниң даргазы В. А. Сологуб, Иваново областың «Красная ветка» фабриказының ууназың аргыкчызы З. П. Шмарова санал берген.

Профэвилелдериниң Бүгү-делегей федерациязының Чиңгине секретары Пьер Жансус съездиге изиг байыр болгаш ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болуру-биле холбаштыр байыр чедириишкинни дамчыдарга ону делегаттар болгаш аалчылар чыдыы-биле уткаан. Совет ниитилелде профэвилелдериниң ойнап турар ролю, делегей кырынга, ылангыя Профэвилелдериниң Бүгү-делегей федерациязының эрге-хамааралдеринге совет профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазы силерниң съездилерни чүгле силерниң чуртуңарның амыдыралынга эвес, харын бүгү делегейниң профэвилел шимчээшкининиң хемчээлинге-даа онза чугула болуушкун болуруп турар деп, П. Жансус чугаалаан. Амгы үениң байдалы ажылчын ангызының болгаш бүгү профэвилелдериниң хүрээлениң улам сырый каттыштырарын негеп турар деп, оратор демдеглээн.

Профэвилелдериниң Бүгү-делегей федерациязынга байырлыг чагааны съезд чангыс эп-сеткилдиг хүлээп алган. Ажылчын ангының экономиктиг, социал болгаш политиктиг өргээлерин камгалаар дээш могаг чок демисели-биле, национал-хостаалгалыг шимчээшкинни идепкейлиг деткип турар чоруу-биле, империалистиг агрессорларның чимээниишкиннерин ойтур шаварының талазы-биле чорудуп турар чайгылыш чок политиказы-биле Профэвилелдериниң Бүгү-делегей федерациязы ангының интернационалчы туруштарында быжыы-биле турар дайынчы массалыг организация болурун бадыткаан. Совет профэвилелдери Профэвилелдериниң Бүгү-делегей федерациязының ажыл-чорудулгазынга боттарының салыышкыннарын моон соңгаар-даа салып киирерин уламчылаар бүрүн шиитпирлиг деп байырлыг чагааның түңнелинде бижээн.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизи ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазын болгаш съездиниң материалдарын бистиң чуртувустуң миллион-миллион кижилери-биле бир демей Тыва АССР-ниң ажылчы чоннары база улуг сонуургал-биле уткаан.

Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң чолаачылары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары съездиниң материалдарын дүүн эртен ажыл шагының мурнуу чарлыында-ла таныжып эгелээн.

ЧУРУКТА: АТБ-ниң профэвилел комитединиң даргазы Ю. Мыльниковтуң съездиниң материалдарын таныштырып турары.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

КЫШТАГЛААШКЫН — ШАЛЫГЧЫ ФРОНТ

ДАРЫЙ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛЫР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Бии-Хем районнарының болгаш Кызыл хоорай Совединиң колхозтар, совхозтарында мал кыштаглаашкынының эртип турарын чугаалажып көрген болгаш орта хамаарыштыр делгеренгей доктаалды хүлээп алган. Үстүнде айыттынган районнарда болгаш Кызыл хоорай Совединиң ажыл-агыйларында бо талазы-биле байдал эң-не дүвүреңниг дээрзин мында айыткан.

* * *

Мал ажылында шыңгыы шылгалда болур — кыштаглаашкынның доостурунга чедир шаг-үе ам-даа бар. Чамдык черлерде частың шиичи демдектери көстүп келген, хар каравылап эгелезе-даа, кышкы чывар, соок, хат шуурган эртен-кежээ болгаш хүне кыш ам-даа доозулбааның херечилеп турар. Ынчангаш малчыннарның кыштаглаашкынның [illegible] хоочар талазы-биле харысалгазы бичии-даа кошкаваан, харын-даа күштелген турар ужурлуг.

Мал чеминиң курлавырын четчелээр ажыл четпес чоруттунуп турар. Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйларында бо ажылдың февраль 1-те чедир тургган байдалын ёзугаар алырга, чижек-биле бир инекке бөдүүн чемниң хандырылгазы 1,9 центнер, силос — 1,7 центнер, Улуг-Хемниинде — чергелештир 2 центнер болгаш 0,8 центнер, Бии-Хемниинде — 3,5 болгаш 3,6 центнер, Кызыл хоорай Совединде — 3,1 болгаш 2,9 центнер болуп турары-биле кыштаглаашкынны доозары улуг бергедээшкинниг болу берген. Байдал бо хире дүвүреңниг болуп турда, үстүнде адааның районнарның болгаш Кызыл хоорай Совединиң удуртукчулары фермада мал чемниң камныг чарыгдалын кошкак контрольдап келген. Чамдык мурнакчы ажыл-агыйларда кылып турары ышкаш, ону хөөлдектеп бээри, ылбыраадыры, ажыдары чергелиг аргаларны ажыглаарын организаставаан турар, немелде чемнер белеткээр цехтерин чер болганда тургуспаан.

Мал чемниң чедишпезин турарын барымдаалааш, ангаа дүвээлиг болзун дээш үстүкү органнарның берип каан даалгазын безин күүсетпейн турар таварылгалар бар. Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары саваң престээриин шуут соксаткан болгаш планын 600 тонна чедирбейн барган. «ҮТКА 25 чылы», «Найырал» совхозтарның удуртукчулары Таңды районнуң девискээринде кыштаткан малчыннарының амыдырал-чурттаалгазынче болгаш ында малын чем-биле хандырарынче кошкак кичээнгей салып турарын Министрлер Чөвүлелиниң бо хуралынга демдеглээн. Оларбоочиирин эки-ле чер дээш өске девискээрже карак ажыт чорудупкаш, мынаар хамаарал салбайн турар чорук канчапдаа таарышпас дээрзин ук хуралдың доктаалында айытканы.

Мал кыштаглаашкынында илереен улуг четпестерниң хараазы-биле бо чылдың январь-февраль айларында эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, Чөөн-Хемчик районнуң колхоз, совхозтарында сүт садары 56 тоннага, а Бии-Хемниинде — 75,5 тоннага кудулаан болуп турары дүвүреңниг. Мыйыстыг бода малдың өлүп-хораар чоруу Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйларында — 79,8 хуу, Улуг-Хемниинде — 2,5 катап, өшкү-хойнуң хораар чоруу Чөөн-Хемчикте 4,8 хуу, Бии-Хемде — 48,2 хуу, Кызыл хоорай Совединиң ажыл-агыйларында — 60 хуу өскен. Эң ылавыя Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйларында бо байдал онза дүвүреңниг болу берген. Мыйыстыг бода мал эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, январь-февраль айларда СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Сүт-Хөл», «Улуг-Хая» совхозтарда, Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» болгаш «Хадын» колхозтарында өлүп-хорап турар.

Бо чоруктуң үүп келген чылдагаавы Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Бии-Хем район күүскомунуң болгаш Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң талазындан мал ажылынга берге байдалдың тургустунганынче кичээнгей салбааны, ниитизинде малының баш санын мөңгүн өстүрер дээш харысалгалыг болуруунуң шыңгыы негелделерин ажыл-агыйларның удуртукчуларының мурнунга тургуспайн келгени болгаш кыштаглаашкынның чорун турарын доктаамал контрольдавайн келгенинде деп, доктаалда сагнан.

Мал кыштаглаашкынның чедиишкинниг эрттирериниң талазы-биле үстүнде айыттынган четпестерни дарый чайладып, чем курлавырларын четчелээринче бүгү күштү мобилизастаарын, оон-биле малдың баш санын мөңгүн алырынга база оон продуктулуг чоруун бедидеринге дээштиг хемчеглерни алырын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели айыттынган районнарның күүскомнарынга, Кызыл хоорай күүскомунга даскан. Ол ышкаш кыштаглаашкынны чедиишкинниг эрттирерине, мал чемниң сөөртүлгезинче, малдың болгаш оон чаш төлүнүң хораар чоруун болдурбазынче бүгү район күүскомнарын, республиканың Кодээ ажыл-агый министерствозунуң болгаш ажыл-агыйларның удуртукчуларының кичээнгейин углаптырган.

Тозан беш чылда кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам ыңай хөгжүдер талазы-биле чугула сорулгалар салдынган. Оларның бирээзи колхозтарның болгаш совхозтарның материал-техниктиг баазазын быжыглаар, ажыл-ишке эртемниң база мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин нептередири болур.

Ону амыдыралга хуусаа бетинде боттандырар база ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга төлептиг белектерлиг ужуражыр дээш Кызылдың районнар аразының «Сельхозтехника» каттыжышкынының ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албанхаакчылары Тыва АССР-ниң «Сельхозтехника» каттыжышкыннарының салбырларының бүгү ажыл-ишчилериниге кыйгырыгны хүлээп алган.

Көргүзүглер бедээн

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, ССР Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыры-биле 1972 чылдың продукция сайгарарының планныг онаалгазын декабрь 1-де күүсеткеш, даалгадан ажыр 130 муң рубльди сайгарарын хүлээнген. Бо чылын күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип тургаш, оон күзели-биле пландан ажыр дыка хөй тракторларны, автомобильдерни септээрин болгаш өске-даа ажылдарны кылырын коллектив кежигүннери дугурушкан.

Бо чылдың эрткен ийи айының ажыл-ижиниң байдалын дап алырга Кызылдың районнар аразының «Сельхозтехника» каттыжышкынының ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының сөглээн сөзү ажыл-херектери-биле карышпайн турар болгаш көргүзүглер бедээн. Январь, февраль айларда 181 муң рубль хемчээлдиг ажылды кылыр тургаш, ийи чүс муң рубль ажырып, даалгазын 110,7 хуу күүсеткен. Ылангыя техника септелгезиниң талазы-биле бердинген онаалгазын үргүлчү ажыр боттандырып келген. Тракторларны, автомашиналарны болгаш оларның шимчедикчилерин септээрин ажыр күүсеткен. 60 автомобиль мотору септээрин 76 чедирип, планын 120 хуу боттандырган.

«Сельхозтехника» каттыжышкынының ажыл-ишчилери март айның баштайгы чартыында багай эвес түңнелдиг ажылдаан. Коллектив кежигүннери ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүсеттинерин чедип алыры-биле партия, профэвилел организациялары ажыл-ишчилерниң ортузунда политмассалыг ажылды күштелдирип, социалистиг чарышты дээштиг организастап турар.

Т. ХЕРТЕК.

КВАРТАЛ ПЛАНЫН КҮҮСЕТКЕН

БАЙ-ХААК. (Телефон-биле). Таңды районнуң колхозтарының болгаш совхозтарының ажыл-ишчилери күрүне планын болгаш ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чылынга алдар болдурган хүлээлгелерин күүседир дээш социалистиг чарышты калбарткан ажылдап турарлар.

Районнуң малчыннары бо чылдың эрткен ийи айларында кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле кеску чедиишкиннерлиг болган.

Ажыл-агыйларның сүт-бараан фермаларының коллективтери сүт бүдүрүлгезин эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге 191 тоннага көвүдеткен. Ол күрүнеге сүт садарын 1971 чыл-биле деңнээрге 86 тоннага көвүдеткен. Ынчангаш район күрүнеге сүт садарының квартал планын хуусаа бетинде 101 хуу күүсеткен. Тодаргайлаарга, ажыл-агыйлар күрүнеге он бир муң ийи чүс чээрби ийи центнер сүттү саткан. Саанчылар бо күш-ажылчы чедиишкинни саар инектерниң чемгерилгезин болгаш ажаалдазын экижидип тургаш чедип алган. «Элегес», «Тиилелге» совхозтарның, «Коммунизмниң хевели» колхозтуң сүт-бараан фермаларының ажылдакчылары сүт саалдазын көвүдедип, күрүне планын күүседиринге биче эвес салыышкынын киирген. Бо ажыл-агыйлар сүт садарының квартал даалгазын хамыкты мурнай ажыр күүсеткен.

Таңдының малчыннары бирги кварталда күрүнеге эът садарының планныг онаалгазын 82 хуу күүсеткен. «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң, «Элегес» совхозтуң ажыл-ишчилери планныг онаалгазын күүсетпеш, өскелерге үлегерин көргүскен. Район чөөнкү хүннерде күрүнеге эът садарының даалгазын күүседир аргалары. Ажыл-агыйларның колдуу күрүнеге садар аныяк мыйыстыг бода малды семиртилгеде тургускаш, чемгерилгезин четчири-биле хандырган. Оон уламындан күрүнеге дужааган инектерниң кужу семис болуп турар. Кодээ ажыл-агый дуржулга станциязының күрүнеге саткан малының бирээзиниң ортумак деңзизи 430 килограмм, «Россия» совхозтуң — 368, «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң — 360 килограмм болган.

Районнуң малчыннары мал кыштаглаашкынын организастыг чорудуп, кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар улуг болгаш харысалгалыг хүлээлгезин күүседири-биле бир демниг ажылдап турарлар.

ШЫНАРЛЫГ БОЛГАШ ДҮРГЕН СЕПТЭЭР

ХООРАЙ ЧАНЫНЫҢ ажыл-агыйы — «Кара-Хаак» совхоз тургустунганы-ла үр болбаан. Ол ам бодунуң доостку чалын үткүп турар. Бо хүннерде каракхаакчыларда часка белеткел ажылдары хайныышкынныг чорул турар. Совхоз тозан беш чылын ийиги чартында 500 гектар тарааа культураларын, 600 га чаңгыс чылдыг сиденнерни, 500 га кукурузаны, 83 га картофельди, 75 га ногаа-бакча культураларын тарыыр.

Совхозтуң механизаторлары техника септелгезин доозар чыгай берген. Септээр чорууру 29 тракторунуң чүгле ийизи арткан, 7 сеялканың үжү бо... 10 трактор апдазыны, 30 комплект илиир база-ла септеттинген. Бо септелге ажылдарынга коммунист Салчак Дуктугбеевич Маргылдаа үлегер-чижээн көргүзүп турар. Ол хоочун механизатор ам 26 чыл тургузунда кан-аьттың дынын салбайн келген. Салчак Дуктугбеевич бодунуң ажылдап турар эжи Долзат Чиг-Тараа-биле кады 2 тракторну септеп доосканы. Септелгеге ажыл нормазын доктаамал 100—110 хуу күүседип келген.

Салчак Дуктугбеевич харын карандылап эрий берген ховуже көрүп тура, хөлүг хүлүмзүрүпшаан, чугаалады:

— Ховуже үлер ий чоокшулаан. Хүн караа чылыптар шыдыгышап эгеледи. Арткан септелгени дүрген дооспааже хорлук.

Хоочун механизатор бодунуң чаа септеп доосканы тракторунун «херээн» чүшкаан соонда, күчүлүг [illegible] машинаның хоолайындан ыш дээрбек-дээрбек болуп чаштап, ыржым турган агаарны моторнуң дириг дааажы хөрепти.

Салчак Маргылдаа кожазында трактор септеп турган Иван Шаховка чеде бергеш, өөрүшкүлүг чугаалады ол:

— Көрдээ, Иван Николаевич, бо тракторнуң ажылдап турары кончуг илдик чок-тур. Бүгү таарыштырылгазы эки болганы ылап аа?

— Сен дег кижи септээнде, ындыг болбас арга чок — деп, ажы бадыткады.— Ажылдап турары мырыңай чаа трактор биле дөмей-дир.

МЕХАНИЗАТОР ИВАН Шаков тракторну-даа, комбайнны-даа бир дөмей [illegible].

[illegible]

АМГЫ ҮЕДЕ СОВХОЗТУҢ [illegible]

Репортаж

септелгезин кылып турар. Сеялкаларның кожугларын кылырынга ийи аныяк оол: Николай Кочетков биле Василий Трубицын мурнуку одуругда чорул турар. Оларның кайызы-даа тракторист. Николай аныяк болза-даа кан-аътты алды чыл мунуп келген, арга-дуржулгалыг апарган, а Василий шериг албанынче баарының мурнунда ийи чыл трактористээн, ол ам шериглен чаа халажып келген. Ийи аныяк эрлер демнежип тургаш, тракторларын септеп доосааш, кожуглар септээринче кирипкени бо.

МТМ-ниң эргелекчизи Иван Подемкин бисте мынча деп чугаалады:

— Септелгени дүрген болгаш шынарлыг доозар дээш, бистиң механизаторларывыс [illegible] ажылдап турарлар. Ам бистиң мурнувуста кол-ла [illegible] ажылдадыр [illegible] эрттирери [illegible].

А. КУЛАРОВ.

ЧУРУКТА: трактористер Николай Кочетков (солагай талазында) биле Василий Трубицын оларның кожугну канчаар быжыглаарын чугаалажып турары. Он талазында чурукта — хоочун тракторист Салчак Маргылдаа.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотолары.

БИРГИ КВАРТАЛДА КҮРҮНЕГЕ ЭЪТ, СҮТ САДЫП АЛЫЫШКЫНЫ

(1972 чылдың март 16-да медээ, хуу-биле)

Районнар	СҮТ	ЭЪТ
1. Тожу	113,0	122,2
2. Каа-Хем	90,9	77,5
3. Таңды	85,3	73,7
4. Кызыл хем	85,0	74,9
5. Эрзин	83,7	83,7
6. Бии-Хем	82,4	104,6
7. Улуг-Хем	73,0	84,2
8. Барыын-Хемчик	71,9	81,6
9. Чөөн-Хемчик	68,2	50,0
10. Бай-Тайга	66,7	46,9
11. Тес-Хем	63,8	17,5
12. Өвүр	57,6	72,7
13. Моңгун-Тайга	—	—
Республикада	80,7	74,0
Эрткен чылдың ол үезинде турганы	97,6	81,2

Тайылбыр: күрүнеге эът, сүт садар талазы-биле бирги квартал планын Тожу район хуусаа бетинде ажыр күүсеткен. Каа-Хемниң, Таңдының, Бии-Хемниң, Эрзинниң чамдык ажыл-агыйлары база мурнап турар.

Бо талазы-биле хоюдап турар черлерни база айтыр херек. Соолгу он беш хонукта Өвүр район эът планынга чүгле 0,7 хуу, сүтке 7,6 хуу немээн. Бай-Тайганың ажыл-агыйлары сүт садарын база чүгле 2 хуу бедиткен.

Бирги квартал ам кашта хонгаш доостур. Бир-ле Тес-Хемде ышкаш деңдии чокшуун темпилиг ажылдаар болза канчап-даа таарышпас.

Беш чылдың курлавыры

Эки эгелел

Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң коллективи чаа беш чылдың планнының онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш бүгү чуртта калбарган социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, баштайгы чылдың чыл планын декабрьның 22-де хуусаа бетинде чедиишкинниг күүсеткен.

Коллектив шиитпирлиг-биле ындыг эки түңнелди чедип алган-даа болза, оон организаси-массалыг, кижизидикчи ажылында, техниктиг албанында бүгү чүве дески-чаагай, чогуур деңнелде турар дээр болза, шынга дүүшпес. Оон коллективи улуг, автопаркы хөй машина-техниктиг, ынчангаш кылыр ажылы хөй хемчээлдиг болгаш харыысалгалыг.

Автомашиналар айның баштайгы чартыында четче, долу күжү-биле ажылдавайн, а сөөлгү чартыында буу-хаа ажылдаар шын эвес практика бүдүрүлгениң техниктиг албанында тургустунуп, чолаачылар, инженер-техниктиг ажылдакчылар ажыл шагы үрер, озал-ондактыг таварылгалар болдурар чорук ам-даа бар. Оон түңнелинде, эрткен чылын шиитпир-биле 164 кижи 908 ажыл хүнүн үзүп, 35 озал-ондактыг таварылганы болдурган болгаш күрүнеге 9 муң ажыг рубльдиң когаразын чедирген.

Ындыг янзылыг четпестерни катаптавас, автопарктың техниктиг ажаалда-хайгааразын болгаш ажыглалын экижидер сорулга-биле, автобүдүрүлгениң дирекциязы, партия, профэвилел, комсомол организациялары бо чылдың эгезинден бээр организастыг болгаш техниктиг чамдык хемчеглерни алган.

Автобүдүрүлгениң иштики девискээринге бүгү-ле организастыг болгаш техниктиг хемчеглерниң канчаар боттанып турарын үргүлчү хынаар болгаш боттуг ажылдарны организастаар инженер-организакчының харыысалгазын бедиткен болгаш оон эрге-хүлээлгелерин калбарткан. Диспетчер албаның экижиткен.

Бистиң ышкаш ындыг элээн улуг хемчээлдиг автобүдүрүлгениң хөй талалыг ажыл-чорудулгазын дески экижидеринге чүгле организастыг хемчеглер улуг дузаны бербези билдингир. Ынчангаш оон техниктиг албаның амгы үениң өзүп турар негелделеринге дүүштүр боттандырары апаа чугула ужур-дузалыг.

Бүдүрүлгениң техниктиг албазының кол сорулгазы болза, автопарктың техника талазы-биле белениниң коэффициентин бедидери болур. Эрткен чылын ол план ёзугаар 0,70 хуу турда, херек кырында ону чылда чүгле 0,578 чедирген. Ооң мурнундаазындан 0,036 хуу бедээн-даа болза, ол шоолуг эвес өзүлде-дир. Ол ажык бисте ам-даа дыка четпес тургустунган.

Ону бедидерниң бир чугула аргазы болза, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин, мурнакчы арга-дуржулганы бүдүрүлгеге нептередири болур. Ол талазы-биле чамдык ажылдарны эрткен чылын кылган болгаш ол ам-даа уламчылавышаан.

Күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарының талазы-биле чамдык хемчеглерни ап, эргижирээн дериг-херекселдерни чаартып, солаан. АТБ-ниң бүдүрүлге өрээлдерин септеп, оларның иштин, даштын арыглап, суг хандырылгазын экижиткен, электри чырыдылгазын ажылчыннарның ажылдаар байдалынга таарыштыр тургускан. 75 автомашина турар чаа гаражты ажыглалда киирген.

Бүдүрүлге тудугларын, цехтерин кылып тургаш, оларны тус-туста ангылап эвес, а комплекстиг бригадалар, авенолар ажылдаарынга таарымчалыг кылдыр бөлүктеп тургузарынче улуг кичээнгейни салып турар бис. Бо чылын ындыг комплекс ажылдап эгелээн. Ооң составында агрегат өрээли, техника, электри, карбюратор цехтери, механизастаан чуулда, иштики склад кирип турар.

Ол бүдүрүлге-септелге участоктарында автомашиналарның тус-тус кезектерин базышкып күжү-биле дугурар херекселдерни тургузуп, оларны ажыглаарының схема-чуруктарын ында аскылаан. Автомашинаның электри дамчыдылгазының кезектерин таарыштырарынга улуг ужур-дузалыг «Элкон» дээр херекселди электри шугумга тургускан. Аккумулятор септээр болгаш өске-даа цехтерни чаа дериг-херекселдер-биле чаарты дээрзин.

Шимчедикчилер септээр участокту чаарткан. ЗИЛ-130 автомобильдиң шимчедикчиниң блок бажын, шатуннарны, шимчедикчиниң дискектелчек өзектерин, компрессорларны, суг насостарын катап чаартып, септеп кылыр арга бисте ам бар апарган.

Ам бистиң мурнувуста турупп турар чугула техниктиг ажылдар болза, тус-тус кезектер болгаш автомобильдер үзеп-чаар цехти, шимчедикчилерниң техниктиг ажаалда-хайгааралын кылыр механизастаан участокту тургузары болгаш бирги техниктиг ажаалда-хайгаарал ажылдарын механизастаары болур.

Тоску беш чылда Тыва АССР-ге автомобиль транспортунуң хогжүлдезиниң программазы чүък соортулгезиниң хемчээлин 1,9 катап өстүрерин көрген. План күүселдезин чедип алырының кол быралаларының бирээзи болза, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери болур. Чолаачыларның болгаш септекчилерниң ажылын механизастап, холбиле кылыр ажылдарны эвээжедириниң, КЭО-нуң элементилерни бүдүрүлгеге боттандырарының угланышкыны, боттуг хемчеглери чокка ол сорулганы чедип алыры болдунмас.

Ол нарын болгаш хөй талалыг ажылдың бир чугула кезээ — чаарттыкчы болгаш чогаадыкчы ажыл болур. Амгы үеде бисте 7 чаарттыкчы доктаамал ажылдап турар. Оларга болгаш техниктиг чогаадылга ажылынга хандыкшылдыг өске-даа ажылчыннарга, инженер-техниктиг ажылдакчыларга ук ажылдың темаларын айыткан. Ол темалар автобүдүрүлгениң иштики ажыл-чорудулгазын экижидеринче угланган.

Бистиң чаарттыкчыларывыстың болгаш чогаадыкчыларывыстың чогаадыкчы идепкейиниң өскенин бо чылдың баштайгы ийи айында киирген болгаш бүдүрүлгеге шиңгээткен элээн каш үнелиг саналдар херечилеп турар. Чижээ, автоагрегатчиктер А. Кухтин, В. Басев оларның киирген, «Кол өзектиң шестерняның салаалары дугуруп чамаары», чаарттыкчы саналын бүдүрүлгеде шиңгээткен, токарьлар А. Петров, Р. Лерм оларның киирген «Шимчедикчиниң дискектелчек өзээн эдер херексел» деп темалыг чаарттыкчы саналы улуг экономиктиг ажыктыг болган. Өске-даа ындыг үнелиг саналдарны маа көргүзүп болур.

Чаарттыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның ажылын улам идепкейжидер сорулга-биле оларга хамаарыштыр моральдыг болгаш материалдыг деткимчениң хемчеглерин ап турар бис. Бо чылын киирген элээн каш чаарттыкчы саналдарның авторларынга өртектиг белектерни чоокта чаа тывыскан.

КЭО болгаш техниктиг чогаадылга ажылынга хамаарышкан ол болгаш моон соңгаар боттандырар чамдык хемчеглер күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, бүдүрүлгеге техниктиг депшилге ажылын экижидеринге дээштиг ужур-дузалыг.

Г. ШАМОНИН,
Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң кол инженери.

«Вихрь» ховуже үнүптер

МОСКВА. ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинде ам көргүзүп турар чаа кодээ ажыл-агый машиналарының аразында силос ажаар «КС-1,8» «Вихрь» дээр комбайн бар. Ооң конструкциязын Гомель хоорайда СКБ-ге ажылдап кылган. Делгелгеде делгээн хевирин «Гомсельмаш» заводка белетээн.

Комбайнга чаңгыс тракторист ажылдаар. Комбайнның артык шиизээн болза силостаар кукурузаны, тарылга тооруктуну, гектардан 800 центнер чедир дүжүттүг калбак болгаш одуруг-биле тараан өске-даа культураларны ажаарындан аңгыда сенаж сигенверин база ажаап, доорап болур. Комбайнның ажылдаар аргазы — секундада 10—15 килограмм масса. Калбаа-биле алырының хемчээли — 1,8 метр.

Люберецтиң кодээ ажыл-агый машина тудуушкунунуң Ухтомский аттыг заводу — чаа комбайнга бедирлерин болгаш кезектерин бүдүрерин хандырып турар Москваның болгаш Москва областың хөй болук заводтарының кол бүдүрүлгези 1972 чылда 7.000 «Вихрьни» бүдүрүп үндүрер.

Н. КУЛЕШОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Күш-ажылчы кижизидилге

Бистиң Коммунистиг партиявыс болгаш Совет чазаавыс өөреникчилерниң күш-ажылчы кижизидилгезиниң айтырыын чугулалап көрүп, школаларга күш-ажыл өөредилгезин организастаарын экижидеринче улуг кичээнгейни угландырган. Ынчангаш школаларның күш-ажыл өөредилгезинге, ооң материалдыг баазазын тургузарынга хөй-хөй акша-хөреңгини үндүрүп турар. Бичиизинден-не күш-ажылга ынак кылдыр чаңчыктырып кижизидери чугула ужур-дузалыг.

Школачыларның күш-ажылчы кижизидилгезин экижидер талазы-биле ажылды организастаар сорулга-биле хемчеглерни Барыын-Хемчик районнуң школаларының башкылар коллективтери ап чорудуп, бо айтырыгже улуг кичээнгейни салып турар апарганы өөрүнчүг. Ол чугула ажылды боттандырарда, өөредилге программазынга дүүштүр организастап чорудуп турар. Тодаргайлаарга, өөреникчи күш-ажыл кичээлинде бодун канчаар ап турары, бодунуң идик-хевин чуп, ону эки базып алырынга, саазындан болгаш картондан көргүзүг материалдарын белеткеп алырынга башкылар чаңчыктырып турар апарган.

Районнуң школаларында күш-ажыл өөредилгезин программа ёзугаар чорудуп турар. Школалар шуптузу өөредилге мастерскаялары болгаш күш-ажылдың дериг-херекселдери-биле, материалдар-биле хандыртынган.

Өөреникчилерниң күш-ажылчы кижизидилгези Ак-Довурак 8 чыл, Ак-Довурак, Кызыл-Мажалык, Шекпээр, Барлык ортумак школаларында эки организастаттынган. Үстүнде школаларның өөреникчилериниң кылган ажылдары район школаларының техниктиг делгелгезинге көскү черни ээлээн.

Районнуң алды школаларында домоводство кабинеттерин дерип тургускан. Ында тос болгаш он класстарның өөреникчилери хеп быжып даараарының болгаш чем кылып белеткээриниң билгүмнеринде идепкейлиг киржип турар. Школаларның улуг класстарының өөреникчилери бүдүрүлгениң мурнакчылары эмчилер, артистер болгаш чолаачылар-биле ужуражылгаларны эрттиргени солун болган.

Өөреникчилерниң күш-ажыл өөредилгезиниң талазы-биле ажыл чамдык школаларда четпес тургустунганын демдеглээ чогуур. Чижээ: Дөн-Терезин, Хөнделең болгаш Аскы-Барлык школаларында мастерскаяларны өйшаанда аштап арыглавайн, өөреникчилерге таарымчалыг байдалды ам-даа тургуспайн турар. Ол-ла школаларда мастерскаяларның эт-херекселин чидирер фактылар база илерээн.

Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларын мооң мурнунда чылдарда тургускулаан турда, чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары оларга техниканы, специалистерни быжыглап бербейн турган. Ындыг ажыл-агыйларның бирээзинге «Барлык» совхозун ап болур.

1972 чылда школачыларның бүдүрүлге бригадаларын тургузаар, өөреникчилерниң күш-ажылга кижизидилгезин экижидер дугайында хемчеглерни күштелдирер дугайында айтырыгны ажылчы чоннар депутаттарының Барыын-Хемчик район Совединиң күүсекчи комитеди хөй кижи киржикчилиг хуралынга чугаалашкан. Күүсекчи комитеттиң хуралынга школалар директорлары, бүдүрүлгелерниң удуртукчулары, партия организацияларының секретарьлары калбаа-биле киришкен болгаш бо айтырыг талазы-биле тодаргай шиитпирни район Совединиң күүсекчи комитеди хүлээп алган.

Б. КУУЛАР,
М. ООРЖАК.
Барыын-Хемчик.

«Шынның почтазындан»

МАНЧҮРЕКТЕ

Шуйнуң кадыкшылга школазында херээженнер чөвүлели Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунуң Манчүректе № 2 хойжу бригадазын шефке алган. Суурда агитбажыңнарның күжү-биле шефти барып эрттирип келген. Шефчилерниң чедирип турар дузазын кадарчылар үнелеп, эки ажылдаарын оларга бүзүредип турар.

Хойжу бригаданың хөвүнде кызыл-булуңну шефчилер чугайлааш, дерип берген. Кызыл-булуңну дериириинге № 1 болгаш № 2 агитбажыңнарның комсомолчулары идепкейлиг киришкен. Кызыл-булуңда номнар, солуннар, журналдар бар, кадарчылар, оларның өг-бүлелериниң кежигүннери номчуп, чаа солун чүүлдерни өөренип турарлар. Кадарчыларның социалистиг хүлээлгелери, күүселдези, оларны сорук киирип турар лозуңнар, плакаттар кызыл-булуңда астынган. Кызыл-булуңну дерип шимээринге комсомолчу кыстар Ч. Чечек, С.-Д. Уран, Т. Калдар-оол, Л. Сарыг-Доңгак хөй ажылды кылганнар.

Чоокта чаа № 3 агитбажыңга хамааржып турар чурттакчылар кадарчыларга барып чораан. Шефчилерниң келирин баш бурунгаар дыңнаан кадарчылар бригада төвүнге чедип келген турган. Садыгжы аъш-чем болгаш үлетпүр бараанныарын кадарчыларның чагыгларын ёзугаар чедирип саткан. Баш таарыкчызы, кижи эмчизи, чурук тыртар кижи база чораан. Эмчи малчыннарны шинчип, эмнерни берген. Кадарчылар боттарының баштарын таартып, чурукка тырттырып алганнар.

Агитбажыңнарның бот-тывынгыр уран чүүлүнүң киржикчилери кадарчыларга солун концерт көргүскен. С. Серенмаа, Н. Кара-кыс олар тыва ырларны ырлап, уран чечен номчулгалар күүсеткеннер. Бөлүк кыстарның танцызын кадарчылар улуг сонуургал-биле көргеннер. Сайлакмаа, Айлаңмаа уйбашкылар акробатиктиг номерлерни көргүскен. Оларның номерлерин кадарчылар улуу-биле үнелээн. Шефчилер иштики болгаш даштыкы болуушкуннар дугайында информациялар база кылган.

Б. БАРБА.

Демниг иш

Бистиң салбырның малчыннары, тараажылары тоску беш чылдың бирги чылының планының онаалгазын чедиишкинниг күүсеткен. Амгы үеде кижи бүрүзү ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга төлептиг ужуражылга-биле алган хүлээлгезин күүседир дээш кызымак ажылдап турар.

Сүт-бараан фермазының саанчыларының ажыл-ижи багай эвес. Сүт бүдүрүлгезин эрткен чылга бодаарга 187 центнер ковудеткен. Күрүнеге бирги кварталда 750 центнер сүт дужаар даалгазын 648 центнер чедирген. Артканын чоокку хүннерде садып, планын хуусаа бетинде күүседир бүгү арга бар. Саанчылар, инек кадарчылары инектерниң чемгерилгезин, ажаалдазын экижидип тургаш, сүт саалдазын ковудеткен. Социалистиг хүлээлгезин күүседир талазы-биле саанчылар М. Оюн, Л. Вьюжанина, О. Шаңмак олар шудургу ажылдап, эрткен ийи айда эки көргүзүглерлиг болган.

Чал-Кежиг салбырының малчыннары күрүнеге эът садарының квартал даалгазын 103 хуу күүсеткен.

Салбырның хойжулары чылдың-на күш-ажылчы чедиишкиннерлиг болуп келген. Ооң тодаргай чижээнге эрткен сес-ки беш чылда Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп бедик атты чедип алган, профэвилелдериниң XV съездизиниң делегады Уйн-оол Андреевич Бавуу-оолду киирип болур. Сураглыг хойжунуң салгакчылары бисте ковудаан. Олар мал кыштаглаашкынын чедиишкинниг эрттирип, чаш хураганны хүлээп алырынга үлегерлиг белеткенген. Кодан бүрүзүнде четчир саңныг мал чеми, чылыг кажаалар бар. Кадарчыларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдал тургустунган. Амгы үеде хөй оолдап эгелээн, баштайгы хураганнар менди. Кадарчылар А. Оюн, Ш. Кыргыс оларның коданнарының бирээзинде-ле ийи чүс хөй төрээн, ооң чаңгыс бажы-даа хоравааан. Моон алырга тоску беш чылдың ийиги чылында хойжулар хүлээлгезин күүседип шыдаарының долу аргалары бар.

1972 чылда совхозтуң тараажылары болгаш механизаторлары бир гектардан ортумаа-биле 12 центнер дүжүттү ажаап алыр сорулганы салган. Ону чедиишкинниг күүседиринге часкы хову ажылдарын агротехниктиг чурумнар ёзугаар кыска хуусаада шынарлыг чорударындан улуу-биле хамааржыр. Ону бистиң ажыл-ишчилеривис эки билир. Ынчангаш часкы тарылгага хынамчалыг белеткел ажылдарын күскү дүжүт ажаалдазы доостуру-биле чорудуп эгелээн.

Часкы хову ажылдарынга киржир сентезе чогуур янзы-бүрү марканың 29 тракторун, 22 андазын, 22 сеялка болгаш өске-даа техника белен. Ону хову турлагларынче чедирип турар. Үрезин бар, ол чажар шынарынга чедир арыглаттынган. Чаагай дүжүттү алырының бир үндезини — тарылга шөлдерин чемишчидеринче кичээнгей салдынган. Органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни эрткен чылдардан бо чылын хөй-биле ховуларга төгери көрдүнген.

Техника септелгезин кыска хуусаада чорударынга салбырның механизаторлары идепкейлиг киришкен. Бо ажылга Н. Чуреов, О. Дүктүг-оол, О. Кызыл-оол, В. Вершинин олар шылгарап, берилген ажылдың нормазын үргүлчү ажыр күүседип, техника септелгезин дүргедедиринге улуг салыышкынын киирген.

Бистиң салбырда тывалар, орустар, хакасстар чаңгыс өг-бүлениң оолдар, кыстары дег найыралдыг, бир демниг ажылдап, боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлеп турарлар. Олар бо чылын алган хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүседип, Советтер чуртунуң хөй национальдыг улустарының найыралдыг төлептиг уткуурлар.

В. ШИРЯЕВ,
«Элегес» совхозтуң Чал-Кежиг салбырының эргелекчизи.
Таңды район.

Чагаалардан одуруглар

УЛУГ-ХЕМ районнуң ыяш ажыл-агый чери бо чылын 150 тонна чугайны эрттедирин планнаан. Бирги кварталда 35 тоннаны бүдүрер турган, 50 тоннаны белеткээш сайгарган. Чугай белеткээр бригаданы А. Баликин удуртуп турар. Ооң дузалакчызы Д. Калынзүү. Бригадада бир трактор, бир чүък машиназы быжыглаттынган.

К. КОМБУ.

• • •

МӨҢГҮН-ТАЙГА районнуң «Мөген-Бүрен» колхозунуң колхозчулары Кызыл-Хая школазының оттулар ыяжын шеф-биле белетпен эгелээн. Шефтээшкинни кодээ Советтиң күүскомунуң даргазы Х. Эрес-оол удуртуп турар. Эрткен дыштаныр хүннерде 50 кубометр токпакты белеткээш, школа чанында дүжүрген.

С. ОНДАР.

• • •

БАЙ-ТАЙГА районнуң «Тээли» совхозунуң № 3 салбырында комсомолчулар бүдүрүлгеге, культура албан черлеринге шеф организастааш, улуг ажылдарны бүдүрүп келгеннер. Чоокта чаа Кызыл-Даг суурда клубту чугайлааш, аар-саар септелгезин кылып берген. Агитпункттуну чаартып шимээн болгаш библиотеканың номнарын, солуннарын таарыштыр салып, библиотекарьга дуза көргүскен.

Г. ЛОПСАН.

• • •

ТАҢДЫ районнуң «Тиилелге» совхозунуң кадарчыларының каданнарында оолдаашкын кидин түлүк. Чаш хураганнарны өстүрүп, доруктурарынга комсомолчулар улуг күш болуп турар. Хойжуларның аалдарында ам безин 33 оолдар, кыстар чеде берген, кадарчыларга дузаны көргүзүп турарлар.

Хойжу К. Дажы-Серенвил коданында төрүүр 800 хой бар, ам 640 хой оолдапкан. Совхозта ВЛКСМ комитединиң путёвказы-биле барган 5 комсомолчунуң бирээзи-ле 120—130 хураганнарны ажаап-тежээп турар.

Б. КҮЖҮГЕТ.

Хөй уругларлыг иелерни „Иениң алдары“ орден болгаш „Иениң медалы“ медаль-биле шаңнаар дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Төнчүзү. Эгези № 65 «Шында»).

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОН

Чылбаан Дозур-ооловна Ооржак — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Светлана Белекейовна Сат — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

БИИ-ХЕМ РАЙОН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Апынай Салчаковна Бадарчи — «Саян» совхозтуң ажылчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Төнчермаа Васильевна Маады — Сесерлиг суурда өг-бүле ээзи.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Антонина Байкараевна Андреева — «Хадың» колхозтуң колхозчузу.

Евдокия Васильевна Саннат — «Кызыл тараачын» колхозтуң колхозчузу.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Зинаида Маадыевна Байкара — «Саян» совхозтуң ажылчыны.

Толчинмаа Артаваевна Маады — «Саян» совхозтуң ажылчыны.

ТЕС-ХЕМ РАЙОН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Долума Адыгшаевна Лыкаа — «Ак-Эрик» колхозтуң колхозчузу.

Долчунчап Хожуяевна Шойжап — «Ак-Эрик» колхозтуң колхозчузу.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Улаан-кыс Саран-Хөө Данчыт — «Ак-Эрик» колхозтуң колхозчузу.

Сайлымаа Дандаровна Өөлетпей — «Ак-Эрик» колхозтуң колхозчузу.

Валентина Дажыевна Оюн — «Тес-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Дунзенмаа Сыратовна Суван-Хөө — Самагалдай ортумак школазының ажылчыны.

Довма Дөвүтовна Сүлдүм — «Тес-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Сенденмаа Салчаковна Чамбал — «Чодураа» колхозтуң колхозчузу.

Ирина Ногаанчыевна Чурук — «Ак-Эрик» колхозтуң колхозчузу.

Күрүмаа Майынды Эртине — «Тес-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Саартай Манчыковна Адар-оол — Самагалдай столовазының повары.

Кара-кыс Иргитовна Баазаң — «Тес-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Сумуя Сурасовна Бүрбү — Самагалдай суурда өг-бүле ээзи.

Норжай Намдаловна Дөжүл — «Тес-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Хөөлей Чиндировна Наадым — «Чодураа» колхозтуң колхозчузу.

Чечен Самбыловна Оюн — «Тес-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Манчалмаа Ойлуповна Сандар-оол — «Тес-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Копеек Норбуевна Седен — «Тес-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Суваан Арнаковна Арина — «Ак-Эрик» колхозтуң колхозчузу.

Ойдупаа Мабужайевна Бумбалдай — «Тес-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Тамара Сояновна Дирчин — Тес-Хем районнуң ажылчыны.

Делгермаа Шоюновна Хунажык — «Чодураа» колхозтуң колхозчузу.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Быжынды Далай-Хөө Сандыкмаа — «Ак-Эрик» колхозтуң колхозчузу.

Чөвүлей Доюндуповна Сумба — «Тес-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Чечен Васильевна Чаңгы-оол — «Тес-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Кара-кыс Васильевна Чолдан — Шуурмак сес чыл школазының башкызы.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Дутар-оол Монгушовна Кыргыс — «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Серенмаа Доңгаковна Быштак-оол — Торгалыг суурда өг-бүле ээзи.

Долунчук Докелевовна Дукарбан — Баян-Кол суурда өг-бүле ээзи.

Дарый Түлүшовна Дүрбүй — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Хураган Монгушовна Сувакпут — Ак-Турутта орук-тудуг участогунуң ажылчыны.

Кызыл-Урут Байкараевна Чүльдүм — «Х Улуг хурал» колхозтуң колхозчузу.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Өшкү-Саар Доңгаковна Ажи — Жданов аттыг совхозтуң ажылчыны.

Эник-кыс Түлүшовна Бичет-оол — Ак-Тал суурда өг-бүле ээзи.

Үйнук Дамировна Даржаа — Ак-Туруг суурда өг-бүле ээзи.

Солатпай Куулаповна Куулар — Ак-Туруг суурда өг-бүле ээзи.

Чолдак-оол Шангыровна Кызыл-оол — «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Хөөкүй-оол Ховалыговна Санчат — Эйлиг-Хем суурда өг-бүле ээзи.

Екатерина Чадамбаевна Стал-оол — Ийи-Тал школазының интернат эргелекчизи.

Любовь Когаровна Халбы — Баян-Кол кодээ Совединиң күүскомунуң ажылчыны.

Апай-оол Токуровна Хорлуу — Булуң-Терек суурда өг-бүле ээзи.

Александра Кыргысовна Хуурак — Чаа-Хөл школазының башкызы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Биче-кыс Ынаажыковна Байкара — «Х Улуг хурал» колхозтуң колхозчузу.

Александра Данзыковна Данзын — «Улуг-Хая» совхозтуң ажылчыны.

Сүрүн Валериевна Комбулзай — районнуң Хайыракан магазининиң ажылчыны.

Карбу Чүльдүмовна Мижит-Доржу — «Улуг-Хая» совхозтуң ажылчыны.

Вера Кыргысовна Монгуш — Чаа-Хөл школазының башкызы.

Дадар Кыргысовна Намчылак — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны.

Доржу Доңгаковна Серен — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны.

Тима Бадановна Хуурак — «Улуг-Хая» совхозтуң ажылчыны.

Кара-кыс Кыргысовна Эңмекей — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны.

Шаңмак Ховалыговна Эңмекей — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Дадар-кыс Туматовна Ажи — Арыг-Бажы суурда өг-бүле ээзи.

Сат Бүрбү-Доржуевна Дадар — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Чөржей Доңгаковна Дашпыл-оол — Чодураа суурда өг-бүле ээзи.

Антонина Васильевна Докпер-оол — «Улуг-Хая» совхозтуң ажылчыны.

Зоя Долаановна Дутаржап — Үрбүн суурда өг-бүле ээзи.

Александра Егоровна Кенден — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Галина Доңгаковна Мижит-оол — Ак-Тал суурда өг-бүле ээзи.

Александра Доңгаковна Кужугет — Жданов аттыг совхозтуң ажылчыны.

Александра Кыргысовна Монгуш — Жданов аттыг совхозтуң ажылчыны.

Александра Сандыковна Монгуш — «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Кара-кыс Кыргысовна Монгуш — Торгалыг суурда өг-бүле ээзи.

Чүсүкпен Хүртүүновна Сенди — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Долчан Байкараевна Серен-Хуурак — «Х Улуг хурал» колхозтуң колхозчузу.

Ясли Эрелчиновна Сүрүн — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Мычык-кыс Долаановна Хевекей — Чааты школазының ажылчыны.

Чечек Найдыновна Хомушку — «Х Улуг хурал» колхозтуң колхозчузу.

Раиса Чаш-ооловна Чамбал — Жданов аттыг совхозтуң ажылчыны.

Өшкү-Саар Ондаровна Чаш-оол — Жданов аттыг совхозтуң ажылчыны.

Мария Монгушовна Шаравии — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Б. ДОЛЧАҢМАА.**
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **К. БУДУК-ООЛ.**

Кызыл хоорай. 1972 чылдың февраль 29.

Ыяш олуртурунга белен

Улуг-Хем районнуң ыяш ажыл-агый чери бо чылын 210 гектар черге чаш ыяштарны олуртур. Ол черниң андарылгазын эрткен күзүн-не чорудкан. Ам чүгле олуртуру арткан. Часкы ажылдарга техниканы белеткээн. Ыяш олуртур машиналар соортур ДТ-75 деп ийи трактор, ДТ-54 деп бир трактор бүрүн септеттинген. Ыяш тарып олуртур «ЛМД-1» деп марканың үш машина база белен.

Улуг-Хем район. *К. КЫЗЫЛ-ООЛ.*

«Кызыл тудуг» эргелелинде бызаңчы-дашчы Төмүр Көк-оолович Хертек ол ажылга 30 чыл ажылдаан.

1942 чылдың чайынында Кызыл хоорайга баштайгы тудуп эгелээн хөй каът бажыңнарның бирээзи болур № 2 ортумак школаның тудуунга ол ажылдап, тудугжу мергежилди шиңгээдип эгелээн. Ол эш хоочун болгаш дуржулгалыг тудугжу.

Төмүр Көк-оолович амгы үеде найысылалдың он ийиги кварталында И. Фокинге удурткан бригадада ажылдап, ай нормазын доктаамал 140 хуу ажырып турар.

ЧУРУКТА: Т. К. ХЕРТЕК.

А. МОҢГУШТУҢ фотозу.

ӨӨРЕНИР, ӨӨРЕДИР

Партияның иштики болгаш даштыкы политиказын, доктаал, шиитпирлерин чон ортузунга пропагандалаар агитатор, пропагандист болуру — харысалгалыг-даа, өөредиглиг-даа ажыл деп билип чоруур мен.

1958 чылда Чөөн-Хемчиктиң Хөр-Тайга суурунга «Комсомол төөгүзү» өөренир бөлгүмнү башкылап эгелээним — мээң пропагандист-сурттаалчы ажылымның эгези ол. Ленинчи комсомолдуң эртип келген күш-ажылчы, дайынчы алдарлыг оруун дыңнакчыларга чедингир-биле тайылбырлаар дээш, хөй дилээшкиннерни кылып, номчуттунуп, чыгдынып тургаш, 18 кижини доостуруп, багай эвес ажылдадым. Ол дээш, аныяктар хүнүн таварыштыр ВЛКСМ обкомунуң хүндүлел бижии-биле шаңнаттым.

Ам партия өөредилгезиниң системазында пропагандистен, партияның чугула доктаал, шиитпирлерин, коммунистиг моральдың дүрүмнерин, социалистиг планнаашкынны, марксистчи-ленинчи теорияны хүн бүрү өөренип, ону дыңнакчыларга дамчыдып чор мен. «Тыва» совхозта партия өөредилгезиниң башкыларда теоретиктиг бир семинар болгаш эге политшкола бар. Эге политшколага эрткен чылын «Экономиктиг билиглерниң үндезиннерин» өөреттим. Ам ийиги чылында бис.

Берген турар чүве чүл дээрге, экономиктиг билиглерниң өөредилге номунуң тыва дылда чогу. Дыңнакчыларым «Шын» солунга парлап турар материалдарны ажыглаар, энза немеш чаа-чаа чүүлдерни, чижектерни дилеп тывар.

Бо өөредилге чылында партияның XXIV съездизиниң материалдарын 32 шак өөренгеш, ам экономиктиг билиглерже кириптивис. «Шынга» парлаан чижек программаны орус дылдаазы-биле шүүштүрүп, программа ёзугаар парлаттынгылаан темаларны ажыглап, орус дылда өөредилге ному-биле деңнеп, сайгарып турар бис.

Партия болгаш Совет чазак «Экономиктиг билиглерни — бүгү чонга» деп сорулгазы салып турда, партия, комсомол өөредилгезиниң кайы-даа звенозунга бо талазы-биле билигни бээри эргежок чугула.

Ам ийиги чыл өөренип турар дыңнакчыларымга кичээлди солун, ажыктыг эрттирер дээш совхозувустуң, район, республика иштинде чижектерни ап, оларга билдингир тайылбырлап бээрге, ам кээп, «ындыг-ындыг, шын» дижип бүзүрээрге, ынчап өөрүүр мен. Кичээлди чамдыкта беседа, тайылбыр, бот-ажыл хевирлиг кылдыр эрттирер мен. Ону аралаштыр чорударга эки боор-дур.

Бодум төөгү башкызы мен. Мурнуку чылдарда комсомол төөгүзүн, марксизм-ленинизмниң үндезиннерин, В. И. Ленинниң намдарын, политиктиг билиглерниң үндезиннерин өөредип тургаш, бергелерге таваржып, чугула номнарны библиотекалардан, ном садыгларындан тып, чыгдынып, удур өөренип чордум. Ам база-ла ындыг хевээр мен. Чүге дээрге пропагандист кижи хөйнү билгеш турар ужурлуг.

Кичээл шагы үзе бээр кижилер-биле шыңгыы чугаалажыр бис. Коммунист Моңгуш Бежендей өөренмейн, хемчег алысты. Аныяк коммунист Саян-Доржу кичээлге чылдагаан чок келбейн баарга, хемчег алдывые. Ол ам озалдавастаан.

Кичээлге белеткелдиг, кичээл шагы үспес эштер бисте эвээш эвес. Ам СЭКП ТК-ның «ССРЭ-ниң тургузуунганының 50 чылынга белеткел дугайында» доктаалын өөренип турар бис.

О. ЧАҢ-ООЛ.

Чөөн-Хемчик район.

Делегей бо хүннерде

„ПОЛИТИКТИГ ОНЗА ЧУГУЛА БОЛУУШКУН"

Даштыкы информация агентилелдери, радио болгаш телевидение ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге Л. И. Брежневтиң чугаазының тодаргай допчулалын дамчыдып, ону онза чугула политиктиг болуушкун деп, аңаа холбаштыр хөй санныг тайылбырларны кылып турар.

НЬЮ-ЙОРК. Бодунуң чугаазынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары «совет даштыкы политиканың делгереңгей анализин съездиниң делегаттарынга кылган» деп, ЮПИ агентилел демдеглээн. Совет-америк харылзааларның болгаш президент Р. Никсоннуң ам Совет Эвилелинге кылыр дээн аян-чоруунуң дугайында Л. И. Брежневтиң чугаалаан чүүлдеринге агентилел онза кичээнгейни салган.

ПАРИЖ. Совет профэвилелдериниң съездизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының чугаазы Францияга улуг сонуургалды болдурган. Франс Пресс агентилел бо чугаадан хөй санныг допчулалдарны дамчыткан. Радио болгаш телевидение Л. И. Брежневтиң чугаазының дугайын «сөөлгү медээлерниң» эртенги дамчыдылгазының үезинде-ле француз хөй-ниитиге дыңнаткан. Парижтиң телевидение тайылбырлакчызы Л. И. Брежневтиң чугаазын «онза чугула чугаа-дыр» дээн.

БОНН. ГФР-ниң чазааның тускай төлээлекчизи К. Алерстиң парлалга конференциязынга медеглээни: федералдыг чазак СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң чугаазын кичээнгейлиг хайгаараан. Чөөн талакы кээрээлер дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырар талазы-биле дептиилгете, федеративтиг республиканың болгаш Совет Эвилелиниң, Варшава Керээзиниң өске-даа чурттарының аразында харылзааларны экижидеринге улуг ужур-дузалыг болуп турар деп, федералдыг чазактың үнелээшкинин бо чугаа бадыткаан» дээрзин ол чугаалаан.

ТОКИО. Япон радио болгаш телевидение Л. И. Брежневтиң чугаазының дугайын чурттуң хөй-ниитизинге тодаргайы-биле дыңнаткан. Чугаада совет-япон харылзааларга хамаарышкан чүүлдерге онза кичээнгейни салган. Совет-япон харылзааларны шуут-ла чогумчудары чүгле ССРЭ-ниң болгаш Япониянның улустарының эрге-ажыктарынга эвес, харын база Ыраккы Чөөн чүкте болгаш Оожум океанның бассейнинде тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң эрге-ажыктарынга бүрүн дүүшкен турар дугайында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының чугаалаан чүүлдерин радио, телевидение дамчыткан.

ВАРШАВА. Польша радио болгаш телевидение совет профэвилелдериниң XV съездизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң чугаазының дугайын сөөлгү медээлеринге улуг чугула болуушкун кылдыр дамчыткан.

Бо чугааны тайылбырлавышаан, ПАП агентилелдиң демдеглээни: СЭКП-ниң XXIV съездизиниң айыткан программазы амыдыралга боттавыр дээрзинге Л. И. Брежнев быжыг бүзүрелин илергейлээн. А ол чүл дээрге, Совет Эвилели коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынга, социал харылзааларны сайзыраңгайжыдарынга, бодунуң экономиктиг күчүзүн болгаш делегейге туруштарын быжыглаарынга база бир улуг базымны кылыр дээни ол.

БЕРЛИН. АДН агентилел СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң чугаазының тодаргай допчулалын дамчыткан. Улустарның тайбыңын, хосталгазын болгаш айыыл чок чоруун идепкейлиг камгалаарын Совет Эвилели бодунуң өннүктери болгаш эвилелчилери-биле кады боттандырып турар дээрзин агентилел демдеглээн. Социалистиг чурттарның кызыгаарларының бузулбазының дугайында Л. И. Брежневтиң сөстерин агентилелдиң дыңнадыында онзалап айыткан.

БЕЛГРАД. Совет Эвилели «СЭКП-ниң XXIV съездизиниң чарлааны тайбыңны идепкейлиг камгалаарының» угланыышкынын үргүлчүлеп турар дугайында Л. И. Брежневтиң чугаазы херечилеп турар дээрзин ТАНЮГ агентилел медеглээн.

ДАККА. ЕНА агентилел СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң чугаазының тодаргай допчулалын «СЭКП-ниң XXIV съездизиниң чүүлдүгзүнгени тайбыңның совет программазы улустарның тайбыңын, хосталгазын болгаш айыыл чок чоруун камгалаарының идепкейлиг фактору болу берген» деп улуг эге-биле дамчыткан. (СЭТА).

КНО-га тараткан

НЬЮ-ЙОРК. ССРЭ-ниң КНО-да доктаамал төлээ чери ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелдериниң XV съездизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазының текстизин парлалганың тускай документизи кылдыр ында тараткан. (СЭТА).

Совет-алжир найырал

Дипломаттыг харылзааларның 10 чылынга

ССРЭ-ниң болгаш Алжир Улус-Демократтыг Республиканың аразынга дипломаттыг харылзааларны тургускан хүнүнден бээр 10 чыл болур. Хамаарышпас чаа араб күрүнени хүлээп көрген баштайгы чурттарның бирээзи Совет Эвилели болган. Совет хөй-ниити бодунуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш, империализмге болгаш колониализмге удур алжир улустуң маадырлыг демиселиниң эп-сеткилдиң улуг каттыштырылгазы-биле көрүп турган. Улус бүрүзү бот шиитпирлеңир болгаш бодунуң күрүнезин күзээни-биле тургузуп алыр эргелиг болур ужурлуг дугайында ленинчи чагыгга шынчы Совет Эвилели 1962 чылдың март 23-те Алжир Республика-биле дипломаттыг харылзааларны тургускан. Ол хүн ийи күрүнениң аразында найыралдың харылзааларын болгаш бот-боттарын хүндүлежириниң тургузарының база хөгжүдериниң кол быразы болган. Эрткен чылдың октябрьда АУДР-ге албан ёзузунуң найыралчы аян-чорууунуң үезинде ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинниң демдеглээни: «Бистиң чурттарывыстың аразында харылзаалар эң эгезинден тура деңэргениң, тускай догуннаашкынны, чурт-девискээрниң бүрүн-бүдүн болуруң болгаш хамаарышпас чорукту хүндүлежириниң, бот-боттарының иштики херектеринге холгаарлашпастың принциптеринге үндезилээш тургустунуп келген».

Бөгүнгү Алжир шаандагы колониалисчи шагның аар уржуктарын узуткаары-биле хөй күженишкиннерни салып турар. Биеэде француз метрополияның экономика талазы-биле кожуудаа болуп, кожудантай чораан чурт ам аажок улуг тудуг шөлү болу берген. Республиканы хөгжүдериниң дөрт чыл (1970—1973 чылдар) планынга дүүштүр бүгү капитал салыышкыннарының чартык хире кезиин национал үлетпүрнүң оран-суурун тургузарынга киирип турар.

Чурттуң экономика талазы-биле хамаарышпас чоруун хандырарынга бо программаның чугулазын барымдаалааш, Совет Эвилели 80 ажыг бүдүрүлгени тудуп тургузар талазы-биле экономиктиг болгаш техниктиг деткимчени Алжирге көргүзүп турар. Оларның аразында кара болгаш өңнүг металлургияның, энергетика болгаш нефть үлетпүрүнүң база өске-даа адырларының бүдүрүлгелери бар. Совет геологтар ажыктыг казар байлактарның шинчилелин чорудуп турар. Алжирниң хөй-хөй өөредилге черлеринде совет башкылар ажылдап, национал үлетпүрге болгаш көдээ ажыл-агыйга ажылдаар кадрларны белеткеп турар.

Эль-Хаджарда Совет Эвилелиниң техниктиг деткимчези-биле тудуп турар металлургия комбинады ССРЭ-ниң болгаш АУДР-ниң аразында үре-түңнелдиг хөгжүп турар экономиктиг харылзааларның чижээ боор болур. «Аль-Муджахид» солуннуң херечилээни-биле алырга, Эль-Хаджарда комбинат чурттуң индустриализациязының кол шимчелиикчи күжү болган турар ужурлуг. Чогум-на харын совет-алжир кады ажылдажылга мында бүгү тодазы-биле илерен турар».

Совет-алжир садыг чедиишкинниг хөгжүп турар. Чоокта чаа ССРЭ-ниң даштыкы садыг министри Н. С. Патоличевтиң Алжирге кылган аян-чоруунуң түңнелинде 1972—1973 чылдарда садыг дугуржулгазынга ат салган. Амгы деңнел-биле деңнээрге бараан саарылгазын 50 хуу өстүрерин дугуржулгада баш бурунгаар көрген. ССРЭ Алжирни янзы-бүрү машиналар болгаш дерит-биле хандырарын көвүдедир. Алжир бистиң чуртувуска нефть, цитрус культураларны, а ол ышкаш чамдык үлетпүр бараанннарын бээр.

Ийи чурттуң удуртукчуларының аразында чаңчыл болган ужуражыышкыннар, чугаалажыышкыннар ССРЭ-ниң болгаш АУДР-ниң аразында харылзааларга чугула рольду ойнап турар. Эрткен чылдың октябрьда ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинниң Алжирге аян-чоруу совет-алжир найыралга улуг салыышкын болган. Бо аян-чорук доозулганда хүлээп алган совет-алжир медегледе демдеглээни болза, тайбың дээш, империализмге болгаш колониализмге удур демиселге совет-алжир найыралды болгаш боттарының аразында кады ажылдажылганы быжыглаарынга бодалдарының быжыын талалар илергейлээн.

Демдеглелдиг юбилейниң — ССРЭ-ниң болгаш АУДР-ниң аразында дипломаттыг харылзааларны тургускан хүнүнден бээр 10 чыл оюнун хүнүнде совет кижилер совет болгаш алжир улустарның найыралы, бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылгазы чыл келген тудум-на быжыгар дээрзинге бүзүрелин илергейлеп турар.

А. ЕРОВЧЕНКОВ. (СЭТА).

СТОКГОЛЬМ. Капитал чурттарында аңгы тулчуушкуннары. Аъш-чемниң болгаш эргежок чугула бараанннарның өртектериниң соксаал чок өзүп турарынга удурланыышкынын чыскаалынга швед найысылалдың алды муң ажыг чурттакчылары киришкен. Чыскаалчыларның тудуп чоруур лозуңнарында: «Бүгү-ле бараанннарга өртектерни чиигетсин!», «Аъш-чем өртээн чиигетсин дээш!», «Чемни чиир ужурлуг бис!» деп бижээн.

ЧУРУКТА: Стокгольмнуң кудумчуларының бирээзинде чыскаалчылар.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Коммунистерниң чедиишкини

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Америк коммунистер соңгулда мурнунуң кампаниязы чорупт турда база бир чугула чедиишкинни чедип алган. Юта штатка АКШ-тың президентизиниң болгаш оралакчы президентизиниң албан дужаалдарынга Коммунистиг партияның кандидаттары Коммунистиг партияның Чиңгине секретары Гэс Холлду болгаш хосталга дээш ажылчын аныяктарның Эвилелиниң даргазы Джарвис Тайнерни деткээн бижикке 927 америк соңгукчу боттарының адын салган. Ол болза штаттың соңгулда даңзыларынга кандидаттарны албан ёзузу-биле киирериге негеттинеринден барык ийи катап хөй сан-дыр. Мынчангаш америк дешпилгелиг хөй-ниитиниң эң калбак бөлүктериниң деткимчезиниң түңнелинде Коммунистиг партия Огайо, Алабама, Пенсильвания болгаш Юта — мындыг 4 штаттың соңгулда даңзыларынга бодунуң кандидаттарын киирерин ам безин чедип апкан.

Чөңгээлер үргүлчүлевишаан

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Вашингтонда даштыкы дипломаттарга, даштыкы хөй-хөй чурттарның Нью-Йоркта Каттышкан Нациялар Организациязында төлээлекчилеринге удур хөй янзының чөңгээлерни үргүлчү үүлгедип турар. «Еврейлерни камгалаар лига» дээр сионисчи организацияның штурмчакчылары бо талазы-биле онза идепкейжи чоруун көргүзүп турар. Америк эрге-чагыргаларының талазындан өмээржилгениң ужурунда ол лига совет дипломаттарга болгаш оларның өг-бүлелеринге удур дерзиг үүлгедиишкиннерни кылып, кара туразында аажылап турар.

Конгрессиниң төлээлекчилер палатазының юридиктиг белеткел комиссиязынга чүве чугаалап тургаш, АКШ-тың КНО-да доктаамал төлээлекчизи Дж. Буштуң мининнгени: күчүлээшкинниң соксавастаан үүлгедиглерниң түңнелинде АКШ-та турар хөй-хөй даштыкы дипломаттар боттарының албан-ажыл хүлээлгелерин ой-тавында күүседир аргажок болган. Сөөлгү үеде АКШ-та даштыкы элчин болгаш төлээ черлеринге удур, өске күрүнелерниң тускай албан черлеринге удур, дипломаттыг ажылдакчыларга, оларның кадайларынга болгаш уруглрынга удур үүлгеткен хөй-хөй санныг кемниг үүлгедиглерниң чүгле ийи чаңгызының дугайын Дж. Буш сагындырган. 1971 чылдың март 2-де Ирактың КНО-да төлээлекчи черинче өрттендирер бомбаны октаан, 1971 чылдың июль 25-те Нью-Йоркта совет дипломаттың автомашиназын буза тевискен, октябрь 20-де Нью-Йоркка КНО-да совет төлээлекчи чериниң бажыңында квартиразже оптика араалыг винтовка-биле дөрт удаа боолаан.

Мындыг янзылыг үүлгедиглер ам-даа үргүлчүлевишаан.

Тайвань болгаш КНО

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң талазындан Тайваньга дузаламчыны КУР-нуң дилээниң ёзугаар «кызырып турар» чүве деп, КНО-нуң хөгжүлде программазының удуртукчузу Петерсон медеглээн. Чоокку үш айларда Тайваньга бүгү программаларны боттандырарын соксадыр, янзы-бүрү деригни бузуп часкаш, сөөртүп үндүрер, тускай эртемниглерни кыйгыртыр деп ол айыткан. Хөгжүлде программазының стипендиялары-биле даштыкы чурттарда өөренип турар бүгү тайвань студентилер Тайваньга чанып келир дээрзин АП агентилел дыңнаткан.

СЭЭҢ-БИЛЕ КАДЫ БИС, ВЬЕТНАМ!

Маадырлыг Вьетнамның улузу америк агрессияга удур демиселдиң чаңчыл болган хүнү—март 19-ту күш-ажылга болгаш боттарының төрээн чуртунуң хосталгазы дээш тулчуушкуннарга-даа чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткааннар. Ол хүн, 22 чыл мурнунда Сайгонга АКШ-тың империалистиг холгаарлаашкынынга удур баштайгы массалыг чыскаал боон эрткен.

Бо чылын Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң кыйгырыын ёзугаар америк агрессияга удур демиселдиң бүгү-вьетнам хүнүнге холбаштыр Индий-Кыдаттың улустары-биле эп-сеткил каттыштырылгазының неделязын чарлаан болгай. Бо хүннерде бүгү дипте боон эрткилээн массалыг хемчеглер болза, Вьетнамның, Лаостуң болгаш Камбоджаның улустарының боттарының Төрээн чуртунуң хамаарышпас чоруу дээш демиселиниң деткиириниң херээнге бүгү дешпилгелиг кижи төрелгетенниң чаа улуг салыышкыны болганын херечилеп турар.

«Индий-Кыдаттың улустары боттарының салым-хуузун даштыкыдан холгаарлаашкын чокка шиитпирлээрин дээш» АКШ туржуп турар дугайында Вашингтонну «Америк-кыдат дыңналгада» бүзүредишкиниң кайы хире хоозун чүүл боор турарын бүгү делегей ам тодаргайы-биле билир.

«В-52» дээр стратегтиг бомбардировщиктерниң Индий-Кыдаттың тайбың чонунуң кырынче тө каап турар бомбаларының даш-шимээниг частыышкыннары боон турда-ла, америк күрүне ажылдакчылары «тайбың күзээн» чугаа чуруушкуннарын кылып турары кымга-даа билдиңгир.

Каттышкан Штаттар сөөлгү үш чыл дургузунда Вьетнамның, Лаостуң болгаш Камбоджаның улустарынга удур дайынга 67,2 миллиард долларны чарыгдаан. Ол-ла чылдар дургузунда америк ужар-чүүл 7 миллион тонна ажыг бомбаларны октаан болгаш Мурнуу Вьетнамга 90 муң тонна хоранныг бүдүмелдерни чашкаан боор турар. Ооң түңнелинде бүдүн-бүдүн районнар өрттенип-хуюнталып, курут чер боон хоозураан. Муң-муң суурлар шуут узуткаттынган.

АКШ-тың президентизиниң Пекинге чорааш келгениниң соонда Пентагон Индий-Кыдатта дайын чорудулгаларын кара-ожегээр улам күштелдирип турар. Ол ышкаш ВДР-же агаардан халдаашкыннар база дыка калбарган. Бо хүннерде Камбоджада америк ужар чүүлге чаглактанып алгаш, 50 муң сайгончу чалча шериглер шаап халдаашкынны чорудуп турар. Бо бүгү болза Каттышкан Штаттар агрессчи политиказын ам-даа үргүлчүлээр болгаш дайынны улам калбартыр соруглалыг дээрзин херечилеп турар-дыр деп «Нян зан» солун бижээн.

Вьетнамның Ада-чурт фронтузунуң Төп Комитеди АКШ-тың агрессиязынга удур демиселдиң национал хүнү-биле холбаштыр бүгү чурттуң улузун салдынган соруглаларны күүседири дээш, америк агрессорларны чурттан үндүр сывырары дээш, Мурнуу чүктү хостаары дээш, Соңгу чүктү камгалаары дээш, чуртту тайбың ёзу-биле катап каттыштырары дээш демисежиринче кыйгырган. Ынчангаш делегейниң улустары эп-сеткил каттыштырарының неделязы чорупт турар үеде маадырлыг демиселдиң ол улуг чаагай соруглаларын деткиивишаан, «Сээң-биле кады бис, Вьетнам!»—деп, шиитпирлиг-биле медеглээннер.

ДЕЛЕГЕЙ БОЛУУШКУННАРЫНЫҢ ДОПЧУЛАЛЫ

БАДЫТКАЛДЫГ ТИИЛЕЛГЕ

Индияның он алды штаттарының болгаш эвилелдешкен ниң девискээрлериниң хоойлу үндүрер хуралдарынга соңгулданың түңнелдерин үндүрген. Премьер-министр Индира Гандиниң баштааны Индий национал конгресс партиязы бадыткалдыг тиилелгени аңаа чедип алган. Ол партияның төлээлекчилери 2.722 депутат мандаттарын чедип алгаш, 16 штаттарның он дөртүнге болгаш бир эвилелдешкен девискээрге депутаттар олуттарының хөй кезиин чаалап алганнар. Ол ышкаш Индияның Коммунистиг партиязы база чедиишкинниг боон реакцияга удур демиселге чөөн болгаш демократтыг күштерни шуптузун демниг демисежиринче кыйгырып турган.

Үстүнде айыткан тиилелгениң ужур-дузазы канчаар-даа аажок улуг боон турар. Чүге дээрге, эрткен чылын март айда парламентиге соңгулда үезинде индий улустуң веген турганы социал-экономиктиг [illegible]

[illegible] үдүлгечи [illegible] кеде- [illegible] үзелдиг [illegible] турган [illegible] буурап [illegible] эрт- [illegible] шиитпирлиг [illegible] тава- [illegible] түңнелинде [illegible] реаксылыг [illegible] мандатты [illegible] барыын [illegible] төлээ- [illegible] ху- [illegible] тавындан [illegible] депутаттарны [illegible]

Сөөлгү үеде Индира Гандиниң чазаа улуг капиталдың тергиидээшкинин кызырып, кызыгаарлаарынче угланган хемчеглерни чайгылыш чок ап келгениниң түңнелинде чурттуң демократтыг болгаш чөөн күштери ындыг чедиишкинниг болганын айтыр херек. Ындыг хемчеглерниң эң чугулазы — монополияларның контролюнга турган хуу банкыларны күрүнениң кылдыр хавырганы боор турар. Ол ышкаш мөлчүгделдиң туружунче халдаашкын кылырынга таарымчалыг чүүлдерни тургузары-биле конституцияга чаа-чаа эдилгелерни парламент база хүлээп алган турган.

Индий национал конгресс соңгулда үезинде социалистиг чурттар-биле найыралдыг харылзааларны улам быжыглаарының программазын идип үндүрген болгай. Совет Эвилели-биле найыралдажыр чорук чурттуң ёзулуг тайбың хөгжүлдезинге кайы хире улуг ужур-дузалыгын деп чүвени Индостан чартык ортулукка чоокта чаа болуушкун индийлерге бүзүреңгей-биле бадыткаан деп «Пэтриот» солун онзалап демдеглээн. «Чогум-на ооң ужурундан совет-индий кады ажылдажылганы калбартырынче Индира Гандиниң соңгулда мурнунда кыйгырыын чуртка калбаа-биле деткээн»—деп, ол-ла солун айыткан.

Индира Гандиниң чазааның хамаарышпас даштыкы политика дээш, дешпилгелиг чаартылгалар программазы дээш, бүгү улустар-биле найырал болгаш тайбың дээш чорудуп турар политиказын индий улус ынчаар шиитпирлиг-биле деткээн.

КРИЗИС ХАНЫЛАП ТУРАР

Капиталистиг чурттарда акша-саң-хөө кризизи улам кедерен турар. Долларның өртек-үнези кудулап, а алдынның өртээ улам-на улгадып турар. Ынчангаш эң кол он капиталистиг чурттарның төлээлекчилериниң эрткен чылдың декабрь айда Вашингтонга кылган чөвүлел хуралының онза хемчеглери ажыктыг чок болганы ам-на илереттинип келгени ол-дур.

Ол хемчеглерниң эң чугулазы — алдынның өртек-үнезин бир унция дээш 35 доллардан 38 долларга чедир улгаттырганы болур. Ынчалза-даа амгы үеде Лондонну, Парижтиң болгаш Барыын Европаның өске-даа биржаларында алдынны оон дыка ажыр өртекке орнаан турар апарган. Чамдык «хизиг» хүннерде, ооң өртээ 50 доллар безин чедир өзе бергилээр. Чогум-на ооң ужурундан Барыын Европаның солуннарындан: «Доллар—үне чок акша-дыр», «Долларның үнезиниң кудулаашкыны—чайлаш чок апарган», «Доллар баш мүңгаш байдалда кирген» дээн, улуг кара эгелерни үргүлчү парлап турар.

Амгы үеде бүдүрүлге талазы-биле улуг кудулаашкынга таварышкан турар америк экономиканы экижидер дугайында АКШ-тың чазааның аазаашкыннарынга Барыын Европада кымның-даа бүзүревейн турары-биле долларның өртек-үнезиниң доктаамал эвези тайылбырлаттынып турарын саң-хөө хайгааракчылары айтып турарлар. Ындыг турбуже, амгы үеде даштыкыда төп банкыларда 50 миллиард хире доллар мөөңнеттинген. Ынчаарга ол хире хөй доллар кандыг-даа өртек-үне чок боор чыдып берген, чүге дээрге, президент Р. Никсонуң айтышкынын ёзугаар эрткен чылдың августуң 15-те-ле долларны алдынга орнап сайгарарын соксаткан болган.

Америк долларның таварышкан турар бууралашкынныг кризизи дээрге-ле Каттышкан Штаттарның даштыкыда үүлгедип турар агрессчи авантюразының, экономиканы милитаризастаарының, чепсеглениишкинниң эндере бүдүрериниң салымы-дыр. Тускай эртемниглерниң санап турары-биле алырга, 1971—72 саң-хөө чылының төнчүзүнге чедир АКШ-тың төлевир балансызының талазы-биле артык өреширеэн 40 миллиард хире доллар чеде бээр деп турар.

Каттышкан Штаттар саң-хөө кризизиниң шүүдел-салдарын бодунуң эвилелчилериниң кырынче чууй каарын оралдашкаш, өске чурттарның акша-саң-хөө талазы-биле бергедээшкиннерин болдуруп, оон-биле экономиктиг кризистиң өскүүрүнге идиг бериш турары билдингир. Мындыг байдал туруп кээрге, Барыын Европаның чурттарында кады хемчеглер алырынче чүткүл элээн улгадып турар апарган.

Чижээ, ниити рынок чурттарының саң министрлериниң чоокта чаа Брюссельге боон эрткен чөвүлел хуралынга АКШ-тың экономика талазы-биле мөйдашкынынга удурланышкынны кылырынче угланган чамдык шиитпирлерни хүлээп алган. Ону Каттышкан Штаттар таарымча чок чүүл кылдыр көрүп турары база таварылга эвес.

Ынчалза-даа Брюссельге хүлээп алган ындыг чартык-кезик камгалал хемчеглери-даа, Вашингтонга ажылдап кылган мөйдашкынның чаа аргазындан капиталистиг чурттарның таварыжып турары акша-саң-хөө бууралашкынын шиитпирлээринге бичии-даа идиг бериш шыдавас.

Г. ШИШКИН. (СЭТА).

Республиканың күрүне филармонияның артистери Кызыл хоорайга ойнаарын болгаш концерт программазын белеткээрин дооскаш районнарже аъттаныпкан. Балетмейстер Рудольф Семенович Ульянов баштаан 25 кижи Тожу районче, артист Сергей Шагдырович Монгуш удурткан 35 артист Эрзин, Тес-Хем районнарже үнүпкен.

Тоора-Хемден эгелээш Тожу районнуң суурларынга концерт көргүзер аныяктар ааа неделя хире болур. Олар оон ээп келгеш, Бии-Хем районга ойнап баарлар. Филармонияның ыры, танцы ансамбльның артистери Тожунуң чонунга бир дугаар аалдап чеде бергенин демдеглекзеенчиг. Аныяк чалыы ансамбльдиң киржикчилери ол районнуң суурларында уран чүүлдүң киржикчилеринге дузазын чедирип, концерт программазын тургузарынга, репертуарны шилип алырынче болгаш ырлаар, танцылаарынга арга-сүмезин бээрлер.

БО ЧУРУКТАРНЫ филармонияның артистери ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга тураскааткан концертин кызылчыларга ойнап турда тырттырган. Үстүнде ыраажы Надежда Куулар. Чанында чурукта танцы бөлүүнүң ойнакчылары.

О. ОХЕМЧИК.

Каа-Хем районнуң ажылчыннары төгү беш чылдың чиңгин чылында бедик бүдүрүлгелиг ажылдап турарлар. Көдээниң ажыл-ишчилериниң мурнунда чугула сорулга шак Төрээн чуртувус — ССРЭ-ниң 50 чылын таварыштыр уткуур. Ажылчыннар аразында социалистиг чарыш, бүгү ажыл-херектер олче угланган.

Районнуң культура албан черлери төөгүлүг улуг юбилейге уткуштур боттарының ажылын таарыштыр тургускан. Бөгүн оларның ажылында чугула чүүл көдээниң бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезинге белеткел. Көрүлдеге белеткел канчаар чоруп турарының дугайында районда оргкомитет даргазы, СЭКП райкомунуң ийиги секретары Ш-Б. Х. Серээдар-биле бистиң корреспондентивистиң беседазын моон адаанда парлаадывыс.

— Көрүлдеге хамаарыштыр кандыг организастыг хемчеглер алдынганыл?

— Көрүлдениң негелделери-биле таныжылганы организастаан. Районнуң идеология ажылдакчыларының хуралынга ССРЭ-ниң 50 чылынга белеткел дугайында чугаалашкан. Ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезин экижидер хемчеглерни ажылдап

Көдээниң бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдези

БЕДИК ДЕҢНЕЛГЕ ЭРТТИРЕР

кылган. Кезку агитация талазы-биле эң эки дериттинген суур, клуб, кызыл-булуң дээш конкурсту чарлаан. Оон түңнелин ноябрьда үндүрер. Ажылчы чоннарның эстетиктиг кижизидилгезин экижидеринче угланган хемчеглер база хөй. Янзы-бүрү көрүлделер, конкурстар, делгелгелер чоннуң чогаадыкчы идепкейин илередип тывар, ону улам сайзырадырынга дузалаар.

Оргкомитеттиң ажыл планын тургускан. Районнуң бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезиниң негелделерин ажылдап кылгаш базылаан. Оргкомитет кежигүннерин түс-түс ажыл-агыйларда быжыглаан. Олар хамаарышкан черлеринге бот-түг дузаны чедирип турар. Районнуң Культура бажыңының болгаш Сарыг-Сепиин музыка школазының специалистери репертуар тургузар, шилиир дээш өске-даа чүүлдерге хамаарышкан дузаны чедирип келген.

— Бирги ээлчег эгелээринге чедир эвээш хуусаа арткан. Түс-түс коллективтерде байдал кандыгыл?

— Бирги ээлчегге райондан 12 коллектив киржир. Оларның оон көргүзер графиктин базылаан. Түс-түс суурларда белеткел чоруп турар. Суурларда агитбажыңнар аразының концерттери элээн четчиндинникиниң эрткен. Оларның көргүзүү колдуунда март сес таварыштыр түңнеттинген. «Совет Тыва», «Кызыл тук», «Бурунгаар» совхозтарда, «Тиилелге» колхозта болгаш өске-даа ажыл-агыйларда көрүлдеге белеткел багай эвес. Амгы үеде түс-түс коллективтерниң концерттер солчулгазын организастаан Арга-дугжулга солчулгазынга ол дузалыг болуру чугаажок. «Совет Тыва» совхозтуң бот-тывынгыр артистери кожаларынга моон көргүзүп чоруп турар.

Районнуң Культура бажыңның көрүлдеге идепкейлиг белеткенип турар. Бүрен-Бай-Хаак суурда белеткел ажылдары кошкак чоруп турарын айтыры чугула.

— Материалдыг база, кадрлар дугайында чүнү чугаалап болурул? — Районнуң культура албан черлериниң базазы эки деп демдеглеп болур. Элээн хөй черлерде чаа клубтар, Культура бажыңнары туттунган. Бо чылын капиталдыг септелге чорудар культура езаглары чок. Олар ынаш, хемур-даш дүжүрерин авгуска чедир доозар сорулга салдынган.

Культура албан черлериниң музыка болгаш өске-даа херекселдер-биле хандырылгазы багай эвес. Тускай эртемниг кадрлар айтырыы районда уже шиитпирлеттинмейн турар. Тускай эртемниг кадрлар конгуг эвээш, колдуунда энтузиаст-практиктер ажылдап турар. Ук айтырыгны республиканың Культура министерствозу өөренип көөрү чугула.

Районда алды культура бажыңы, 10 көдээ клуб, 12 библиотека бар. Оларның чөвүлелдеринде 200 ажыг активчилер киржип турар. Оон иштинде коммунистер болгаш комсомолчулар 70 хуузу боор турар. Сарыг-Сепиин музыка школазының директору эш Нальчугов, Культура бажыңының директору эш Харченко, Ильинкада болгаш Сут-Бажында клуб эргелекчилери Савина, Балчый-оол оларны онзалап демдеглеп болур.

Бирги ээлчегге чедир каш-ла хонук арткан. Ынчангаш көрүлдеге белеткелди доктаамал чорудуп, репертуарның идейлиг утка-шынарынче сагыш салыры түс-түс оргкомитеттерниң, ажыл-агыйларда партия организацияларының чугула сорулгазы. Сыгыт, хоомей дээш өске-даа чамдык хевирлер бо районда моон мурнунда көрүлделерге барык чок боор турганын билир бис. Оргкомитет ук айтырыгны өөренип көргеш, тодаргай хемчеглерни алыр деп турар.

КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК. Белеткел эки болган тудум, бот-тывынгыр уран чүүлдүң көргүзүглери бедик шынарлыг болурун Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң бот-тывынгыр артистери эки билир. Ынчангаш олар моон мурнунда-ла көрүлделерге шынарлыг белеткенип, эки черлерни ээлеп келгеннер.

Совет Эвилелиниң ам болур юбилейлиг байырлалынга тураскаадыр республика көрүлдезинге Эрги-Барлыктың ажылчыннары улуг сонуургал-биле белеткенип турарлар. Агитквартираларның уран чүүл көрүлделеринден шилиттинген кижилер ам район көрүлдезинге белеткел ажылдарын чорудуп берген. Колхозтуң ниити ыры бөлүүнде ам 50 кижи

Республиканың чер болганында

киржип турар. Янзы-бүрү жанрларга белеткеп турар концерттерни чонга көргүзүп эгелээн.

Уран чүүл көрүлдезинге белеткелдер ол ышкаш «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык, «Шеминээр» совхозтуң Биче-Тей салбырларында база эки чоруп турар.

«ӨӨН» совхозтуң бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмү Культура бажыңының директору эш Опар-оол биле баянист Мартый-оол оларның башталгазы-биле район көрүлдезинге белеткенип, неделяда үш катап репетицияны кылып турар.

Бот-тывынгыр артистер боттарының күүседиглерин программа ёзугаар каттыштырып алгаш, совхозтуң салбырларынга, фермаларынга болгаш бригадаларынга концерттер көргүзүп эгелээн. Ындыг концерттерни сес катап черге барып көргүскен.

Оларның программазында орус, бурят, украин, тыва ырлар, хылдыг хөгжүм, квартет, шии дээш номерлер хөй.

Республика болгаш район көрүлдезинге белеткелдер «Сайын» совхозтуң Суш салбырында база эки чоруп турар. Ынчалза-даа ол совхозтуң Сесерлиг салбырында, «Кызыл тараачын» колхозтуң Билелиг фермазында уран чүүл бөлгүмнери көрүлделерге кошкак белеткенип турар.

САМАГАЛДАЙ. Көдээниң бот-тывынгыр уран чүүлүнүң республика көрүлдезинге белеткел ажылдары Тес-Хем районда эки чоруп турар. Көрүлдениң район оргкомитеди бодунуң ажылының планын базылаан.

Район төвүнде 4 коллективтиң концерт көргүзүглери болуп эрткилээн. Самагалдай ортумак школазының башкылар коллективиниң, район эмнелгезиниң, райкүүскомнуң ниитиги херектер килдизиниң, комсомол райкомунуң бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмнери боттарының белеткелдерин көдээниң ажыл-ишчилеринге концерт көргүзериниң аргазы-биле күштелдирип турарлар.

Ылангыя Самагалдай ортумак школазының башкылары «Чодураа» колхозка, райкүүскомнуң ниитиги херектер килдизиниң бот-тывынгыр уран чүүл коллективи «Ак-Эрик» колхозка барып концерттер көргүзерин план ёзугаар эгелээн.

Н. МААЛЫ.

МАКТАЛДЫГ МАЛЧЫН

Бай-Тайга сыннарының чиге баарында дөңнернин аразы кызаа сайыр бажынга машиназы «бураан» турупкан Машиналыг барлынмас боорга кагган, кыдаштажыр ужурга таварыштывыс.

Хат ыыда бо кыжын кылын чаъган, чөөкта чаа хат хадааш чер-черле хертүктен кааг, көрүп кыдаштавас болза илик уштүүмайн баар, тейлернин сиити безин карарбас. Салбыр эргелекчизи Хомушку Көк-Тоннугович Попуш-оол калы чоруп ора мынча диди:

— Сээлгү чылдарда мындыг улуг хар чагбаан чүве. Мал чылды бергедээн чүве-ле болгай. Малчыннар дээрге шынап-ла бүдүнныг үүлени бүдүрүп турарлар. Бистиң салбырның оруглаазының 90 хире хуузун мал ажылындан ап турар болгай бис.

Кырлаң кырындан харай бээривиске, кызаа бажында ханы чооргу аксында өг, оон чанында кажаалар көстүп келди.

— Адап-сурап келгеннер Аксы-Барлыктың сураглыг хойжузу Севээн-оол Сотпаевич Монгуштуң кыштаа бо. Ыжык черде туттунган, соңгу чүктүң соок хадын Бай-Тайга сыннары дозар, ынды-бетинде бедик кожагарлар кыштагже тывар соок эрттирбес, бүзүрелдиг камгалап турар чер бо — дээш, чазаттынып, өөктенип. Хевин эде-хере тыртып кылайдыр.

Кыштың кыска хүн далашкан дег, чугуруунде кирип, барыын талакы бедик сыннарның кырында олурупкан.

Хар-биле барык-ла өңнеш ак хойлар мээсти кулу чоруй кастынып оъттап, аалче кирип ор. Оон кедээзинде мээстиң бажында чүктешкилиг узун, кыска ийи кижи кожа кылаштажырга, кожазында хойлар долганып, «ип, хөтпалап, ол-бо оруун өзүп маңнажыр чор. Оларның дар олчазы — чаа төрүттүнгүлээн хураганнар дээрзин дораан-на билип кагдывыс.

Өгге демги ийи кижиниң-биле деңге чедип, менди солуштувус. Мадагар мага-боттуг ашак кижи — Севээн-оол Сотпаевич ол болду. Чанында шала биживирээк хевирлиг, соок чывар шоңганындан доттуккан хүрең шырайлыг, шевергин кыс хойжузунуң үүрү комсомолчу Нина ол.

— Бо турар чериңер чүү деп черил бо? — деп оон айтырдым.

— Алдырык деп чер. Аал баарында сайыр иштиг аажок кызаа, аъттыг кижиниң ээнгизиниң хажыызында хаялар тырткаш чыдар боорга, Алдырык деп адаан чер бо, дуңмалар — дээш, өөнче бисти чалады.

Севээн-оолда өске хойжулардан онзаланып көстүр хире чүве чок, бодуун, чугаакыр, биче сеткилдиг кижи болду. Ынчалза-даа эртип келген ажыл-ижи, амыдыралы солун болган. Школа эжин ажып, өөренип класс эргиин артаваан, чугле бижик билир хиреинде шыламык чүткүлү-биле чолаачы курузун доозуп ап, келгеш төрээн совхозунга 7 чыл иштинде машина башкарган. Ол хире үениң дургузунда бо кавыда оон эртпээн оруу, ашпаан арты чок диве хөөрем чок.

Оон бээр 5 чыл эрткен. Бирле эртен конторадан ону кел диптерген.

— Мал көвүдээн, кадартыр кижи чок бергедеп тур бис. Ынчангаш силерни чолаачы хүлээлгеден хостааш, хойжулап чорудар деп сүмелештивис. Канчаар бодап тур силер? — деп, дарга айтырган. Мергежээн ажылындан чарлыр хөңнү чок болза-даа, чаа ажылче шилчииринин чөпшээрелин берипкен. Бир кадан меринос ак хураганны азырап кадарары-биле хүлээп алган. Оон бээр мынчага дээр баш саны-даа хоравааан, улуг хой болуп өскен.

— Шынап-ла кыш мынаа малчыннарга шыңгыы шылгалданы тургускан. Оларны биеэплиг ажыглаар, азыралды күштелдирбес болза, төрүүр хой, ылангыя чаш хураганнар чазыя хар эрип, көк үнүп келишкиже олуп хораар чүве болгай — деп, Севээн-оол Сотпаевич чугаалады.

Амгы үеде коданында 331 баш төрүүр хойнуң 294-ү оолдапкан. 296 хураган менди алдынган, баштай төрээннери дешкилежип турар кылдыр доруга берген. Эрткен чылдың ноябрь айда бир-ле хүн хой кадарып чорда чиик машиналар келгеш чанынга доктааган.

— Италиядан келген даштыкы улус-тур. Кино тырттыкчылары-дыр, силерни тырттырары ол-дур — деп, үлеп чораан дарга тайылбырлаан. Доларлыг торгу тонун кеткен, омак хөглүг хой одарладып чоруур кылдыр төрээн черинин чараш чурумалы-биле калы олар тырттырып алгаш барган.

Ааай диптиң төвү Саян даа, шаандакы ядыы араттарның чуртунда амгы совет кижи экти бедик, херээ хостуг ырлап, ниитиниң малын малдап чоруур кылдыр каргыс күрүнеге ону көргүзерге, байлар баштай бүлүрексевес болур чадавас.

А. ХЕРТЕК.

Бо айның 15-те үнген «Правда» солунда «Правданың» корреспондентизи О. Матятин ССРЭ-ниң дээди болгаш ортумак тускай өөредилге министри эш В. Елютинден дээди өөредилге черлеринге хүлээп алырының чаа дүрүмнеринге хамаарыштыр тайылбыр-интервьюну кылып бээриниң дугайында дилээнге харыы беседаны парлаан болду.

Ук тайылбыр беседаны сеткилимниң ханызындан-биле билип, сонуургап, номчуп таныштым. Интервью кончуг солун болду. Чүге дээрге хүлээп алыышкын, оон түңнелдериниң дугайында хүлээп алыышкының күрүне комиссиязының чамдык кежигүннериниң санал-оналдарын «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга эвээш эвес парлап турганын сактып олурдум. Ындыг чүве бар чорду. Шынап-ла күрүнениң хүлээп алыр комиссиязының ажылында нарын айтырыглар бар турганын ук чүүлдерде бижиглээн болгай. (Чижээ, Саая Хеймер-оол (Пединститут).

Ынчангаш бо нарын айтырыгларны чөптүг шиитпирлээринге чаа дүрүмнер улуг ииг бээр апаар деп чүвеге чигзиниг чок.

Дээди өөредилге черлеринге белеткенип турарларны хүлээп алырының дугайында ийи кол чүүл онзалап айыттынган. Конкурстуң шиилге демдектеринге: 1) ортумак өөредилгени дооскан дугайында документиде бар демдектерниң арифметиктиг ортумак үнелелиниң тывары, ону өөренип көөрү; 2) Кирип турар факультеттиниң аайы-биле дужаады чогуур эртемнерни кол болгаш кол эвес деп ийи бөлүкке чарып болбазының, оон шын эвезиниң дугайында тайылбыр ханы уткалыг болгаш практиктиг дузалыг деп билдим.

Чүге дээрге чамдык таварылгаларда, чижээлээрге, техника, эмчи, тудуг дээш өске-даа институттарже кирип турар күзелдиглерниң орус дылга билиинин болгаш, ылангыя, литературага бижээн чогаадыгларын чедир үнелеп, чөп көрбейн турган таварылгалар бар.

А ам ону болдурбазы — дээди өөредилге черлеринге өөренип болур, чогум-на шилиттинген аныяк өскенни хүлээп ап, өөредип тургаш чурттуң улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга ханы билиглиг, бедик культурлуг, бүгү талабиле дадыккан тускай эртемниг кадрларны белеткеп чорударынга шынап-ла чугула орук ол болур апаар.

Оон-биле чергелештир шак мындыг шиилге дээди өөредилге черлериниң өөредилге-кижизидилгелиг ажылынга канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг: моон мурнунда хөй янзы хевирлиг ниити белеткелдери үеңи чөп ажыглап, чарыгдаарынга шаптык кылып турган.

Мындыг шиилге институттуң кол ажылы — бедик культурлуг специалистерни белеткээринге ол эштиг чеденгиниш болбас арга чок. Ол чорук дээди школаның башкылар болгаш профессорларынга өөредилгениң бүгү хевирлерин чөп ажыглавышаан, студентерге берзе чогуур эртем-билиглерни эртем ёзузу-биле ыяк ханы үндезилеп, тайылбырлап тургаш бистиң үениң эзис солагалынга дүүшкен марксисттиг мировоззрениетиг аныяк салгалды хевирлеп, оон мээзи-бодалынга чигзиниг чок бүзүрелдиг кижизидип болур арганы ол бээр апаар деп өөрүп олурдум.

ДЕТКИП ТУР МЕН

Мен чүгле специалист белеткээриниң дугайында улуг сагыш салыр деп бодалдан дашкаар мен. Чаа дүрүмнерниң кол сорулгазы — бүгү тала-биле кижизиттинген салгалды быжыглаары, хүнүн бодаар чорукчаа үнгүнары — ол деп билдим.

Партия, чазактың бо ханы уткалыг, практиктиг сагыш салыышкыны бистен, башкылардан, школадан негелделерни база улгаттырып турар деп чүвени бодап олурдум. Чүге дээрге, бир таа институт кирер кижиден бүгү тала-биле белеткелди чадак, хөй-нииити негеп турар болганда школадан, башкылардан база ындыг янзылыг белеткелди өөреникчиге бээрин бүгү чөп негээр апаар. Бо негелдени хандырып болур арга — башкының бүгү талалыг белеткелинде (материалдыг, техниктиг базадан ангыда).

Башкының кол сорулгазы чүл дээрге (хөй-нииттиниң база) бистиң аныяк өскенивиске, школачыларывыска кижиниң ниити культуразының деңнелинге чониуң негелдели улгатыр турар-дыр деп чүвени билиндирип, ынаар угланган теориястиг, практиктиг ажылдар чорудуп, оларга дузалаары ол болур-дур.

Бо чугула документ болза бистиң үевистиң негелделеринге шынап-ла дүгжүп турар документ. Оон ханы утказының ужур-чөвүн, бистиң ниитилелдиң ёзулуг эчис чөптүүн, гуманистиг ажыл-чорудулгазын аныяк салгалга ханы, чапташтыг-биле тайылбырлаза эки-дир деп бодумнуң күзелимни илередир мен.

Ш. КУУЛАР,
Кызылдың пединститудунуң башкызы.

Сезон хагдынган

Эрткен воскресеньеде Кызылдың бүдүрүлгелериниң, өөредилге черлериниң болгаш школаларының хаакчылары кыштың сезонунуң хаашкынынга тураскааткан маргылдаага киржири-биле «Тайга» станциязынга чыглып келген. Анаа 70 ажыг хаакчылар киришкен.

Эр улустуң 5 км хемчээлдиг Кызылдың сүт заводунуң инженери Николай Сенников эң эки түңнелди көргүскен. Херээженнерниң 3 километрге чарыжынга № 11 школаның өөреникчизи Люба Сафроновага кым-даа четпээн.

Маргылдааның түңнелинде бүдүрүлгелерден комплекстиг геология экспедициязының, өөредилге черлеринден политехникумнуң сургуулдары, школалардан № 11 школачының өөреникчилери түс-түзүнде бирги черни алганнар.

Тиилекчилерге хоорайның куш-культура болгаш спорт комитединиң шаңналдарын тывыскан.

И. БИЧЕ-ООЛ,
маргылдааның кол судьязы.

телевидение

МАРТ 22-ДЕ.

МОСКВАДАН

17.30 — Сеелгү медээлер. 17.35 — Азербайджан ССР-ниң улустуң артизи М. Магомаевтиң концерти. П. И. Чайковскийниң аттыг концерт залындан дамчыдылга. (Бижидилге). 19.00 — Профэвилелдериниң XV съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 19.15 — **«Хөлегелер дал дүъште чиде бээр».** Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы **«Човулаңныг аас-кежик».** 20.25 — Дамчыдылганың программазы.

КЫЗЫЛДАН

20.30 — Телемедээлер. 20.45 — **«ОАР — демпээлдиң фронтузу».** Документалдыг фильм. 20.55 — **«Чеээш».** Дамчыдылга. 21.25 — Фильм-концерт.

МОСКВАДАН

22.00 — **«Дириг амытаннар делегейинде».** 23.00 — ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинде. Информастыг программа. «Үе». 23.30—01.15 — Бут бөмбүүнүң талазы-биле Европа чурттарының кубогунуң эдилекчилериниң маргылдаазы. «Динамо» (Москва) — «Црвена» (Сылдыс) (Югославия). Ташкентиден дамчыдылга (Бижидилге).

АГААР

Бөгүн республикага булуттаан, хар чаар. Хаттың дүргени секундада 10—15 метр, барыын болгаш мурнуу районнарда 18—25 метр чедер. Агаарның температуразы даглыг черлерге 1—6, өскелеринге 8—13 градус соок.

Кызылга бүргеп, аязыр, чагбас. Хаттың дүргени секундада 7—12 метр, чамдык үелерде 18—25 метр чедер. 3—5 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ХЕВИСТИҢ ЭЭЛЕРИ ШЫЛГАРААН

Бо чылдың июль айның 5-тен 10-га чедир Сибирь зоназының хостуг хүрешке шүүлде маргылдаазы бистиң республиканың найысылалынга болуп эртерин билир болгай бис. Ол улуг маргылдаага төлептиг киржири-биле бистиң мөгелеривис шагда-ла белеткенип кирипкен. Ынчангаш улуг-даа, биче-даа, масштабтыг маргылдааларга бистиң мөгелеривистиң, ылангыя республиканың чыындылы командазынга киржир мөгелерниң, ниити белеткелин, хүрежир тактиказын, техниказын канчаар шиңгээдип ап турарын, хүреш федерациязы ургулчу хынап турар.

Эрткен суббота, воскресеньеде Кызылдың педагогика институдунуң хостуг хүрешке хууда болгаш команда аайы-биле ажык бирги чер дээш маргылдаазы институттуң спортзалынга болуп эрткен. Анаа № 2 школаның, башкы училищезиниң, көдээ ажыл-агыйның № 3 профессионал-техниктиг училищезиниң болгаш Н шериг кезээниң шилиндек командалары шупту 56 мөгелер ук маргылдаага киришкен.

1970 чылдың команда аайы-биле республика чемпиону — башкы институдунуң мөгелериниң хөй кезиии бистиң республиканың шилиндек командазынга киржип турар. Николай Монгуш, Александр Кундан, Вячеслав Кара-Тоннуг болгаш өскелериниң-даа ады-сураа үнген.

Шупту деңзи категорияларынга хевистиң ээлери шүүлген. Ылангыя эң чиик деңзиге (52 кг) болгаш чиик деңзиге (68 кг) шүүлген Александр Кундан биле Вячеслав Кара-Тоннуг оларның хүрежирин көрүкчүлер магадаан. Бо маргылдаага хүрештиң эң эки техниказын көргүскени дээш Кара-Тоннугга тускай шаңналды тывыскан. Кунданның хүрежинде база эки чаа ҫеппилиге бар болган. Бо мөге моон мурнунда, колдуу-ла камгаланып, халдап атака кылырда бүттээрындан өске арга чок турган болза, бо удаада удурланыкчызын чартыктап, чарыштан октап турганы эки. Мөгениң хөй арга билиирин аарны эки шиңгээдип алыры тиилелге чедиишкиниң кол аргазы ол-ла болгай.

Арткан деңзилерге Анатолий Ондар, Николай Монгуш, Олег Доржу, Болат-оол Бүдүп олар шүүлгеннер.

Команда аайы-биле хевистиң ээлери бирги черни. № 2 школаның командазы ийиги черни. № 3 профессионал-техниктиг училищениң мөгелери үшкү черни алганнар. Тиилекчилерге эртектиг белектерни, дипломнарны тывыскан.

Сибирь зоназының маргылдаазынга чедир арткан үеде белеткелди ам-даа күштелдирип, шыңгыжылар херек.

Н. МУМБА,
хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат.

КИНО

МАРТ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Эм суг»** — 10, 11.45, 13.30, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Пары чурттуг кижи»** — (1-ги, 2-ги кезектери) 14.30, 15.30, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Хуулгаазын халат»** — 9, 14, **«Кожуун чоруур фронт»** — 10.40, 12.20, 15.40, 17.20, 19, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Кырган Тоомасты оорлап берген»** — 15, 16.50, 20.30, **«Улуг мнааыпылдың аалгазы»** 18.40 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Үнелиг артиле шыгжаан хол»** 18.30, **«Улуг мнаашпыл»** 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редактор 24-63, редакторнуң оралакчыларының 33-14, харыысалгалыг секретарының 23-54, партийжи амыдырал килдизиниң 23-35, 27-13, культура, школа 23-24, [illegible] килдизиниң 21-47, улегчур килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузугу килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче дорт.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черниң республика типографиязы (Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС — 00267

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үнүп эгелээн

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 чыл МАРТ 23 ЧЕТВЕРГ № 69 (8837). Өртээ 2 кап.

Апрель 15 — коммунистиг субботник хүнү

КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БАЙЫРЛААЛЫНГА УТКУШТУР

Чурттуң бүдүрүлгелери болгаш организациялары коммунистиг субботникке белеткенип турар. Тускай тургускан штабтар сорулгаларны, ажылдарның хемчээлдерин тодарадып, субботниктиң киржикчи бүрүзүнүң бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылын хандырарынче сагыш салып турар.

★ Рязаньның дарган-пресс заводу 50 муң рубльдиң продукциязын бүдүрүп, ажылдап алган акшазын беш чыл фондузунче шилчидер. Субботниктиң киржикчилери камнап алган материалдар болгаш чиг-эът-биле ажылдаар.

★ Новосибирскиниң чурттаалга тудуг трезиниң 1500 тудугжузу чурттаалга бажыңнарын, школаларны, магазиннерни тударынга ажылдаарын-биле белеткенип турар. Кижи бүрүзү-ле ол хүн бүдүн чартыктан өрү нормазы күүседирин шиитпирлээн.

★ Калмык АССР-ниң ажылчылары — Элистаның 2000 хире ажылчыннары ажыглаалга кирер объектилерге ажылдаар.

★ Камчатканың балыкчылары субботник хүнүнде ажылдаан акшазын беш чыл фондузунче шилчидерин шиитпирлээн. Чурттуң чоон чүгүнде Командор ортулуктарның тудугжулары Беринг ортулукта чаа суурнуң тудуунга ажылдаар.

★ Нахичеван АССР-ниң бүдүрүлгелери, заводтары, рудниктери, артелдери субботникте он-он муң рубльдиң янзы-бүрү продукциязын бүдүрерин планнаан.

(СЭТА-ның корр.).

ДЕПУТАТ БӨЛҮКТЕРИ

Советтер боттарының эрге-хүлээлгезин долузу-биле күүседип, экономиканы, культураны хөгжүдеринге дээштиг салдарны чедирер, чоннуң амыдырал хандырылгазының айтырыгларын кызымаккайы-биле шиитпирлээр ужурлуг дээрзин СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлеринде айыткан.

Бо улуг сорулганы шиитпирлээр дээш, Советтерниң хөй талалыг ажылынга депутаттарны хаара тударынга чугула черни депутаттар бөлүктери ээлээр. Бистиң республикада район, хоорай, кожуун болгаш суур Советтериниң күүскомнарының тургусканы депутаттар бөлүктери сессияларның, күүскомнар хуралдарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле улуг ажылдарны кылып турар. Депутат бөлүктери боттарының ажылын депутат бөлүүнүң дугайында Дүрүмге дүүштүр боттандырып турар.

Бистиң республикада депутат бөлүктериниң хөй кезии соңгулда округтарынга депутаттарның ажылын идепкейжидеринге улуг идигни берип турар. Соңгукчулар-биле оларның харылзаазы быжыгып, ажылчы чоннарны хүлээп алыр ажылды, депутаттарның отчёттарын организастаары идепкейжээн. Республикада хөй-хөй депутат бөлүктери чагыглар күүселдезиниң, чаагайжыдылганың, уруглар-биле ажылдың, хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаарының айтырыгларын чугаалажып көрүп, тодаргай хемчеглерни ап келген.

Чөөн-Хемчик районнуң Алдан-Маадыр кожуун Совединиң девискээринде турар Бора-Тайга, Ак-Даш суурларда депутат бөлүктериниң ажылы эки. «Алдан-Маадыр» совхозтуң экономиказын быжыглаарынга, янзы-бүрү шефтээшкиннерни чорударынга оларның киирген үлүү биче эвес. Бора-Тайга суурда Э. Тойлуг-оол удурткан 10 кижи составтыг депутат бөлүү Ортаа-Тая салбырында ферманы шефке алган. Мал кажааларының септелгезинче хөй-ниитини организастаан. Мал чемнериниң курлавырларын чайгы үеде тургускан. Ортумак школаның ажылынче сагыш салган. Оон септелгезин шефтээн. Бо суурда депутат бөлүү Советтиң үндүрген шиитпирлериниң күүселдезин организастап турар. Чижээ, эрткен чазын чаагайжыдылга болгаш ногаанчыдылга талазы-биле ап чорудар хемчеглерни кожуун Советтиң сессиязынга чугаалашкан турган. Оон соонда депутат бөлүүнүң кежигүннери округтарга хуралдарны эрттиргилээн. Ол сессияның шиитпирин чонга таныштырганы, күүселдезин боттандырган. Воскресниктерни эрттиреринге депутаттар боттарының хууда үлегерин көргүскен. Суур чаагайжыдылгазын организастаан. Амгы үеде Бора-Тайга суур Чөөн-Хемчик районда чаагайжыттынган суурларның бирээзи.

Ак-Даш суурда Д. Монгуштуң удуртканы 6 кижилиг депутат бөлүүнүң ажылы база идепкейлиг. Кыштаглаашкынга белеткелче ол бөлүк онза сагыш салган турган. Фермага малга чем каап бээр кошпаларны белеткээн, кыштагларже мал чемин сөөртнен, кажааларны септеп чылыглаарынга депутаттар боттары база шудургу киришкен. Чоокта чаа С. Томпак-оол, О. Чалчык олар удурткан депутаттарның болгаш активчилериниң киржилгези-биле 400 хөй кирер кажааны туткан.

Депутат бөлүктериниң кежигүннериниң өөредилгезин организастаары күүскомнарның чугула сорулгазы болур. Кызыл хоорай Совединиң күүскому бо ажылды таарымчалыг организастап турар. Депутаттарның 22 бөлүүн, 3 постуну тургускан. Бирги организастыг сессия соонда депутат бөлүктериниң болгаш депутат постуларының кежигүннериниң семинарын ийи удаа эрттирген. Оларның ажыл планнарын тургузарынга дузалап, депутат бөлүктериниң санал-оналдаарын күүском кичээнгейлиг сайгарып көрүп турар. Депутаттарның ажыл-чорудулгазынга ол улуг идиглиг болуру билдингир. Кызыл хоорай Совединиң Күңгүртүг суурда Б. Данзынай удурткан депутат бөлүү боттуг ажылды кылган. Малчыннарның ажыл-амыдыралынче доктаамал кичээнгейни угландырган. «Тере-Хөл» колхозтуң Каргы, Сарыг-Хөл, Балыктыг ол ынчаар кыштагларында малчыннарже бо чылдың эгезинден бээр безин каш удаа унүүшкүнну депутаттар кылган. Ниитиниң малын хүр кыш ажырар хемчеглерни ап, малчыннарның садыг медицина, культура-амыдырал хандырылгазынга дузаны көргүзүп келгеннер. Колхозтуң тускай эртемниглериниң информацияларын бөлүктүң хуралынга бо-ла дыңнаар.

Республикада өске-даа депутат бөлүктериниң ажылында солун чижектер хөй. Улуг-Хем районнуң Арыг-Үзүүнде, Каа-Хемниң Сизимде, Эржейде, Үжепте, Белбейде депутат бөлүктери боттарының ажылын үениң негелдезинге дүүштүр тургусчулаан.

Бай-Тайганың Бай-Талда, Тээлиде, Кара-Хөлде, Улуг-Хем районда депутат бөлүктериниң ажылы ам-даа кошкак. Барыын-Хемчик райкүүскому депутат бөлүктериниң ажылын четпес удуртканындан ажыл-агыйның чугула айтырыгларын шиитпирлээринге бо районда чамдык депутаттарның идепкейи чогуур деңнелде эвес. Кыштаглаашкын, мал оолдаашкыны, часкы тарылга ышкаш чугула кампаниялар үезинде ажыл-ишчи айтырыгларны олар болур-чогуур кичээнгейге албайн турар.

Чер-чер Советтериниң депутаттар-биле ажылында өске-даа четпестерже шыңгыы кичээнгей салыры чугула. Депутаттар бөлүктериниң ажылын идепкейжидеринче угланган айтырыгларны күүскомнарның хуралдарынга чугаалажып, оларның семинарларын удаа-дараа эрттирер, дуржулганы солчуру черле чугула.

Тоску беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир, ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга төлептиг ужуражыр дээш хайнышкан улуг ишке депутат бөлүктери организакчы ролюн көргүзер хүлээлгелиг. Чоннуң төлээлекчилериниң хөй талалыг ажылынга чер-чер Советтериниң күүскомнарының хүн бүрүде дузазы эргежок негеттинер. Оларның харыысалгазын улам бедидери, чаа, эки эгелээшкиннерин деткиири, Советтерниң мурнунда сорулгаларны шиитпирлээринге ролюн бедидери чугула айтырыг.

Депутат бөлүктери боттарының ажылдап турар девискээрлеринде ажыл-агыйларның, тудугларның, садыг, медицина, культура-чырыдыышкын албан черлериниң ажылынче ханылап кирери, социалистиг хоойлу-дүрүмнү быжыглаары, соңгукчуларның чагыгларын күүседири, чаагайжыдылга болгаш ногаанчыдылга ажылдарын организастаары эргежок чугула. Депутат бөлүктериниң мурнунда янзы-бүрү талалыг улуг сорулгалар туруп турар. Советтерниң мурнунда сорулгаларга дүүштүр бөлүк бүрүзүнүң ажылын бедик деңнелге тургузарда доктаамал комиссиялар, күүскомнар-биле, хөй-ниитиниң организациялары-биле сырый харылзаалыг ажылдаары ынчангаш чугула.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизи

АЖЫЛ-ИШТИН ДАЙЫНЧЫ ПРОГРАММАЗЫ

Совет профэвилелдериниң XV съездизи бодунуң ажылын март 21-де Москвага, Кремльдиң Съездилер ордузунга, үргүлчүлээн. Съезд бол Коммунистиг партияның болгаш оон ленинчи Төп Комитединиң долгандыр совет профэвилелдериниң бузулбас сырый каттыжыышкынын көргүзүп турар.

Эштер **Д. С. Полянский, А. Н. Шелепин, Ю. В. Андропов, М. С. Соломенцев** олар президиумга кеступ келирге чыылганнар оларны үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

ВЦСПС-тиң болгаш Төп ревизия комиссиязының отчёт илеткелдерин делегаттар чугаалажырын үргүлчүлээн.

Март 21-ниң эртенги хуралынга бир дугаарында профэвилелдерниң Казах республика чөвүлелиниң даргазы **Н. А. Егизбаев** санал берген. Хөй националдыг Казах республиканың чедиишкиннерин, тоску беш чылда оон хөгжүлдезиниң аажок улуг перспективаларын ол тодаргай көргүскен. Ол бүгү ээрге ленинчи национал политиканың ачызы акы-дуңма улустарның, бирги ээлчегде улуг орус улустуң ак сеткилдиг дузаламчызының түңнели-дир деп, оратор онзалап демдеглээн.

Иилирде — профэвилелдерниң Ленинград область чөвүлелиниң даргазы **В. П. Проворов**. Бистиң чедиишкиннеривистиң үндезини — партийжи удурттулга деп ол демдеглээн. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга тодаргай ажыл-херектери-биле боттандырып ыштыышкын партияның Төп Комитеди социалистиг чарышты организастаарда, бүдүрүлгени эртелеп башкарарынче ажылчы чоннарны хандыкшылдарда, коллективке кижизидилгелиг ажылды чорударда ажыл-чорудулганың тодаргай программазын профэвилелдеринге берген. Мурнакчы ажылдакчыларны мораль талазы-биле деткииринге профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазын экижидеринче угланган чаңгык саналдарны ол делегат киирген.

Ажылдап турарларның санының көвүдээрин бүдүрүкчүзүнүң хемчээлин өстүрер дээш металлургтарның демиселиниң дугайын металлургия үлетпүрүнүң ажылчыннарының профэвилелиниң ТК-зының даргазы **И. И. Костюков** чугаалаан. ССР Эвилелиниң тургустунганының 50 чылынга уткуштур ССРЭ-ниң улустарының найыралының Бүгү-эвилел күш-ажылчы ээлчеглеринге болгаш кан, шой эзилдиргиишкиннеринге киржир [illegible] чарышты чүгүүн металлургтары калбарты берген ол дыңнаткан.

Бо ажыл-агыйга шеф [illegible] организастап [illegible] профэвилелдериниң Белорус республика чөвүлелиниң даргазы **Н. Н. Полозов** чугаалаан. Белоруссияның кожуун профэвилел организациялары тараа бүдүрер талазы-биле 1972 чылдың планнарын болгаш хүлээлгелерин күүседирин хандырар ужурлуг шак мындыг соңгаарлашпас хемчеглерни боттандырарынче идепкейлиг киришкенин ол чугаалаан.

«Донецкуголь» комбинадының «Трудовская» шахтазының коммунистиг бригадазының бригадири Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **И. И. Стрельченконуң** чугаазын чыылганнар чылыы-биле уткаан. Оон бригадазының бүгү кежигүннери күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле кооргу дээш шимчээшкинниң киржикчилери.

Вьетнамның профэвилелдер федерациязының даргазы **Хоанг Куок Вьеттиң** чугаазын чыылганнар изии-биле уткаан. Вьетнам улус хостаага болгаш социализмни тургузары дээш бодунуң демиселинге бүгү талалыг деткимчезин болгаш ажыктыг улуг дузаламчызын ап келген болгаш ап-даа турар, ол дээш чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенин ВДР-ниң профэвилелдер организацияларының ажылчы чоннарының өмүнээзинден ол илергейлээн.

Чехословакияның революстуг профэвилел шимчээшкининиң Төп чөвүлелиниң даргазы **Карел Гофман** чүве чугаалааш, бистиң нийти демиселивистиң чедиишкинниг болурунга ангы талазы-биле бүгү революстуг күштерниң чаңгыс эви эргежок чугула деп демдеглээн. «Социализм чурттарының коммунистериниң ан-не үнелиг чүүл — [illegible] талазы-биле дайзыннарга удур демиселде идегелдиг чедингиниң болгаш күчүлүг четкеп болза социалистиг интернационализмниң күжү, социалистиг күрүнелерниң акы-дуңма сырый каттыжыышкыны, оларның бузулбас эп-сеткил каттыштырылгазы болгаш бот-боттунга деткимчези болуп келген болгаш болур-даа удур деп СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң Чехословакияның Коммунистиг партиязының XIV съездизинге чугаазын изии-биле уткуп, деткээни ынчангаш тааварылга эвес болуп турар.

Орус болгаш бистиң чурттуң өске-даа улустарының дузаламчызы-биле Үзбек ССР бөгүн чүс хире адырлыг сайзыраңгай үлетпүрлүг республика апарган деп Үзбекистанның профэвилелдериниң республика чөвүлелиниң даргазы **М. А. Заидов** чугаалаан. Бүгү-эвилелдиң күш-ажыл хуваалдазын ёзугаар бүгү чурттуң улус ажыл-агыйынга эргежок чугула хөвен бүдүрүп турар болганывыста, ону улуг болгаш хүндүлүг херек кылып көрүп турар бис деп, ол демдеглээн.

Профэвилелдериниң Горький область чөвүлелиниң даргазы **М. Ф. Муравьёв** областың бүдүрүлгелеринде социалистиг чарыштың калбарып турарының дугайын съездиниң делегаттарынга чугаалап берген.

Делегаттар оон соонда мандат комиссиязының даргазы **Н. Н. Романовтуң** илеткелин дыңнаан. XV съездиге соңгуткан 1925 делегаттың аразында чурттуң 61 националдарының төлээлекчилери бар деп, ол дыңнаткан. Ол бо совет улустарының бузулбас найыралын херечилеп турар.

Съездиге делегат кылдыр кожээ ажыл-агыйның 700 ажыл-ишчизи, эртемниң 181 ажылдакчызы, чырыдыышкынның, кадык камгалалының, культураның 387 ажылдакчызы соңгуткан. Делегаттарның аразында — төөгүге кирген стаханов шимчээшкининиң эгелекчилери **А. Г. Стаханов, М. И. Виноградова, П. Ф. Кривонос, А. Х. Бусыгин, М. С. Демченко** болгаш өскелер-даа бар. Съездиниң делегаттарының 40.2 хуузу херээженнер болуп турар деп, илеткелчи дыңнаткан.

Совет тургузуг, Коммунистиг партия чер ажылдыгларының амыдыралын үндезиниби-биле чаарткан, ам оларда күчүлүг техника, агротехниктиг билиглер четчири-биле бар деп Краснодар крайда Славянск районнуң «Коммунизмче оруқ» колхозта механизастаттынган звенонуң удуртукчузу **Н. А. Сохань** демдеглээн. 1972 чылдың болгаш беш чылдың планнарын хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарыштың кубань черле калбарып турарының дугайын ол чугаалаан.

Совет улустарының акы-дуңма ог-бүлезинге бодунуң ёзулуг аас-кежиин чедип алганын, оон ам улам чечектелип турарының дугайын Грузияның профэвилелдериниң республика чөвүлелиниң даргазы **Т. И. Мосашвили** чугаалаан. Республиканың профэвилелдериниң «Социалистиг чарышты организастаарын улам экижидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын амыдыралга боттандырар дээш чорудуп турар ажылдарының дугайын ол тодаргай чугаалаан.

Бүдүрүкчү күштерни хөгжүдеринге чурттуң чөөн районнарының онзагай ужур-дузазының дугайын Красноярск крайның профэвилелдер чөвүлелиниң даргазы **П. С. Колин** съездиге чугаалаан. Крайның ажылчы чоннарының күжениишкини Сибирьниң бойдус байлаан шиңгээдип алырынче угланган деп, ол демдеглээн. Бо ажылга чугула рольду 400 муң ажыг кижилиг профэвилел активи ойнап турар.

Мурнуу Вьетнамның хостаары дээш профэвилелдер федерациязының күүскомунуң кежигүнү **Нгуен Ван Хоаның** чугаазын съездиниң киржикчилери чылыы-биле уткаан. Америк агрессорларга болгаш оларның чалчаларынга удур вьетнам улустуң чорудуп турар демиселинге ажыктыг дузаламчызы болгаш деткимчези дээш Коммунистиг партияга, Совет чазакка, Совет Эвилелиниң бүгү улустарынга Мурнуу Вьетнамның ажылчын ангызының, бүгү ажылчы чоннарының өмүнээзинден өөрүп четтиргенин ол илергейлээн.

«АКШ-тың Индий-Кыдатта агрессиязын соксадыр!» деп медеглелди съездиниң киржикчилери чаңгыс үн-биле хүлээп алган. Хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш, боттарының иштики херектерин боттары шиитпирлээр эрге дээш Вьетнамның, Лаостуң, Камбоджаның улустарының чөптүг демиселинге долу деткимчезин ол медеглелде илергейлеп турар.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизиниң эртенги хуралынга хостуг немец профэвилелдер каттыжыышкынының төп баштаар черниниң даргазы **Герберт Варнке**, Польшаның профэвилелдериниң төп чөвүлелиниң даргазы **Владислав Кручек**, Францияның күш-ажылдың бүгү-нийти конфедерациязының чиңгине секретары **Жорж Сеги**, профэвилелдериниң бүгү-африка федерациязының чиңгине секретарының оралакчызы **Амаду Н'диай**, Италияның күш-ажылдың бүгү-нийти конфедерациязының чиңгине секретары **Лучиано Лама**, профэвилелдериниң Бүгү-венгр чөвүлелиниң чиңгине секретары **Шандор Гашпар**, Болгарияның профэвилелдериниң төп чөвүлелиниң даргазы **Костадин Гяуров**, Румынияның профэвилелдериниң бүгү-нийти каттыжыышкынының төп чөвүлелиниң даргазы **Вирджил Трофин**, Финляндияның профэвилелдериниң төп организациязының даргазы **Нийло Хямяляйнен** олар байыр чедирип чүве чугаалаарга чыылганнар оларны чылыы-биле уткаан.

ВЦСПС-тиң отчёт илеткелиниң талазы-биле профэвилелдериниң XV съездизиниң Резолюциязының төлевилелин белеткээр талазы-биле комиссияны делегаттар эртенги хуралга соңгаан.

Съездиниң делегаттары ВЦСПС-тиң болгаш Төп ревизия комиссиязының отчёт илеткелдерин чугаалажып көрүп кежээки хуралга уламчылаан. Тудуг болгаш тудуг материалдар үлетпүрүнүң ажылчыннарының профэвилел ТК-ның даргазы **А. П. Ушаков**, Запорож областа «Днепроспецсталь» заводтуң кан эзилдирикчизи, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **Д. Ф. Галушина**, пос-таавы болгаш чиик үлетпүр ажылчыннарының профэвилел ТК-ның даргазы **М. Г. Долженкова**, Свердловск областа «Уралмаш» каттыжыышкынының чиңгине директору **Н. И. Рыжков**, Азербайджанның профэвилелдериниң республика чөвүлелиниң даргазы **З. И. Гусейнова**, чырыдыышкын болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел ТК-ның даргазы **Т. П. Янушковская** олар санал берген.

Даштыкы чамдык чурттарның профэвилел делегацияларының баштыңнары профэвилелдериниң XV съездизинге байыр чедирип, чүве чугаалааннар.

Съезд март 22-де ажылын үргүлчүлээн.

(СЭТА).

Белоруссияның автозаводунуң күчүлүг самосвалдарын бистиң чуртувустуң бүгү булуңнарындан көрүп болур. Ону даштыкының 30 чурту садып ап турар. Ам үеде завод 27,40 тонналыг машиналарын бүдүрүп турар. 75 тонналыг— күрүне шенелдезин эртип турар. Конструкторлар 120, 180—250 тонна чүък сөөртүр машиналарның төлевилелин кылып турар. Бо чылын 40 тонналыг машиналарын бүдүрери 1,6 катап көвүдээр.

ЧУРУКТА: күчүлүг самосвалдар. Солагай талазындан — 40 тонналыг Белаз—54875 тонналыг Белаз—549 болгаш 27 тонналыг Белаз—540 деп машиналары.

В. СЕВАСТЬЯНОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Графикти мурнап турар бис

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюн демдеглеп эрттиреринге белеткел дугайында СЭКП ТК-ның доктаалын бистиң бригадавыс кежигүннери таныжып көргеш, бедиткен [illegible] алганнар.

Бистиң хүлээлгевисте чугаалап турары болза, аныяк бүдүрүүге планның 105 хуузун кудулатпас, Кызылдың 12-ги кварталында 280 орунну уруглар садын 1972 чылдың июньда бүрүнү-биле ажыглалга киирер. Ол-ла кварталда амгы үеде тудуп турарывыс ийи дугаар бажыңның кол тудуг ажылдарын ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга чедир [illegible] деп хүлээлгени алган бис. Бир тонна демир каскиилизин чыып дужаарын, беш муң туүйбуну камнап алырын бригада кежигүннери шиитпирлээн.

1972 чылдың эрткен ийи айларының түңнели [illegible] болган. Январь айда планны 106 хуу, февральда 114 хуу күүсеттивис. Март [illegible] 18 муң рубльдиң тудуг ажылдар кылыр планывысты март 17-де-ле күүседипкен бис. Алган хүлээлгелеривис-биле ажылдаарывис карышпайн турар. Марттың төнчүзүнге чедир бирги кварталдың туүйбу-биле садыр ажылын доозар ужурлуг бис.

Бистиң бригадада янзы-бүрү тускай мергежилдиг 23 кижи ажылдап турар. Дашчылар, бызанчылар, арматурщиктер, бетонщиктер дээш тудугнуң кандыг-даа ажылын кылыптар уран холдуг кижилер бисте бар.

Тудуг ажылынга 32 чыл иштинде уузктелиишкин чокка ажылдап келген, Ленин болгаш Күш-ажылдың Кызыл Туг ордениериниң эдилекчизи Оюн Лагбаевич Калзан ажыктарны өөредип, үлегерчиктерин көргүзүп, боду тудугнуң ан-не берге участогунда чарыжааргалдыг [illegible] парын ажылдарын күүседип турар. Ол ышкаш коммунистиг күш-ажылдың шалыңчылары [illegible] [illegible] [illegible] Кара-оол олар хүн бүрүнүн нормазын бүдүн чартык катап күүседип турарлар. Эрткен ийи айларда бистиң бригадага чаңгыс-даа прогул болбаан. Бригадада 7 коммунист партия чырыдыышкынында, 8 кижи тускай эртемниң бедилер курстарда өөренип турар.

Чылда кылыр ажылывыс планы база тодарганлаттынган. Ниш дугаар бажыңдан 180 муң рубльдиң, уруглар садындан 81 муң рубльдиң ниити 261 муң рубльдиң тудуг ажылын кылыр бис. Ийи айның түңнелинде уруглар садындан 7 муң, ийи дугаар бажыңдан 31 муң рубльдиң тудуг ажылын кылган бис.

Апрельдиң 15-те коммунистиг субботникке белеткелди эгелээн бис. Ол хүн ажылдаарынга херекчестинер хүрректерни болгаш өске-даа херекселдерни белеткеп турар бис. Хүлээлгевисти күүседип, төрээн Кызылывысты чаагайжыдып, чаартырынга моон соңгаар-даа бүгү күжүвүстү киирер бис. [illegible] [illegible] [illegible]

С. САНДАН, «Кызыл тудуг» эргелелиниң бригадир.

ССРЭ-ниң 50 чылынга уткуштур

Эът, сүттүүн күүседипкен

Каа-Хем районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң ажыл-ишчилери тоску беш чылдың ийиги чылының бирги кварталының планныг даалгаларын күүседир дээш күжениишкинниг ажылдаан. Күрүнеге сүт садарының квартал планын март эгезинде күүсеткеш, пландан ажыр он бир тонна сүттү саткан. Колхоз бар арга-курлавырын сайзырап көргеш, март төнчүзүнге чедир 50 тонна сүттү садарын хүлээнген. Эът планын база күүсеткен. Пландан ажыр 1500 кг. эътти садары көрдүнген.

Малдың продуктулуун бедидер, чаш төлүн чидириг чокка камгалап алыр дээш социалистиг чарыш саанчыларның, кадарчыларның аразында калбарган. Бирги кварталдың түңнели-биле алырга саанчылар Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаты Анна Логинова, Зинаида Кол, Мария Крюкова, Анастасия Копанева, Валентина Отушпаяк, инек кадарчылары Николай Коробейников, Кузьма Липанов бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаан.

Колхоз ийиги кварталда 1170 центнер сүттү күрүнеге садар. Чыл төнчүзүнге чедир күрүнеге 4550 центнерни, пландан ажыр 200 центнерни садарын ажыл-ишчилер хүлээнгеннер.

С. АЛЕКСЕЕВ.

Сөзүн ээлээр

Найысылалдың мурнакчы бүдүрүлгелериниң бирээзи туүйбу заводунуң ажыл-ишчилери ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга алдар бооргаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле шудургу ажылдап турарлар. Коллектив бирги кварталда 3313 муң туүйбуну бүдүрер турган, ону хуусаа бетинде күүсеткен. Амгы үеде олар ийиги кварталдың үлүүнге [illegible] ажылдап эгелээн.

Эрткен чылга бодаарга Кызылдың туүйбу заводунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн, продукцияның бот-үнезин чиигтээн. Оон түңнелинде ам безин пландан ажыр 16 муң рубльдиң орулгазын алган.

Туүйбу заводунуң коллективи 1972 чылдың планын Совет Конституция хүнү — декабрь 5-те күүсеткеш, чыл төнчүзүнге чедир 1,5 миллион туүйбуну бүдүрерин хүлээнген. Ажыл-иштиң амгы байдалындан алырга соргаан сөзүн ажыр күүседип шыдаар аргалар оларда бар.

Х. АЛАШ-ООЛ.

Партийжи амыдырал

СОРУК КИИРИКЧИ СӨС-БИЛЕ

Эрзиниң калбак делгем ховуларында, даглар, шаттарында колхоз байлаа—муң-муң малдар одарлап чоруур. Ынчангаш мал ажылы районнуң экономиказының кол адыры. Эрзинчилер, бүгү улус-биле бир демей, тоску беш чылдың планныг сорулгаларын амыдыралга боттандырар, төөгүлүг улуг байырлал— ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылын төлептиг уткууру дээш боттарының мурнунга чаа-чаа сорулгаларны салган, кужениишкинниг ажылдап турар. Бо чылын районнуң ажыл-агыйлары мал бажы өстүрерин: хой, өшкүнү 4,5 хуу, бода малды 3 хуу, чылгыны 3,6 хуу көвүдедир, оон аңгыда бар аргаларны, курлавырларны чоп ажыглап тургаш 1863,9 тонна эътти, 335 тонна сүттү, 163,8 тонна дүктү бүдүрер. Ынчаарга 1900 тонна эътти, 280 тонна сүттү, 210 тонна дүктү күрүнеге садар планны ноябрь бирде күүсеткен турар. Ынчангаш көрдүнген планны ыракта ажырар деп хүлээлге алдынган.

Бо дээрге улуг болгаш харыысалгалыг сорулга-дыр. Ынчангаш районнуң партия организациязы организакчы болгаш политиктиг ажылын оларже угландырган. Ылаңгыя малчыннар чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алырынга партийжи политиктиг ажыл, бистиң хөй санныг агитаторларывыстың, политинформаторларывыстың сорук киирикчи сөзү аажок улуг рольдуг болгай. Ону барымдаалааш, колхозтарда партия организациялары, фермаларда болгаш хойжу бригадаларда партбөлүктер политиктиг ажылды улам-на артык күштелдирип турар.

Бистиң районнуң колхозтарының хойжу бригадаларында, сүт-бараан фермаларында 12 партбөлүктер черле ажыл-херектиң дайынчы организакчылары боор турар. Оларның иштинде «Чаа орук» колхозтуң № 1 хойжу бригадазында хоочун коммунист О. Соянга удурткан партбөлүктүң ажылын солун, утка-шынарлыг кылдыр тургускан. Ол бөлүк ажыл планын айлар, кварталдар аайы-биле тургускаш, ол ёзугаар ажылдап, хуралдарны ай санында эрттирип, ажыл-херекке коммунистерниң авангардчы рольдуң, харыысалгазының, мал төлүн камгалап алырынга партбөлүктүң сорулгазының дугайында болгаш өске-даа айтырыгларны чугаалажып, чогуур шиитпирлерни үндүрген, ооң күүселдезин организастап турар. Партбөлүктүң организакчызы С. Ойдуп хойжуларга лекция, беседаны доктаамал чорудуп, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң материалдарын, ССРЭ-ниң 50 чылынга белеткел дугайында СЭКП ТК-ның доктаалын өөредип, таныштырарынга идепкейлиг киржип турар.

Бо колхозта хойжу бригадаларның хүнүн ай санында эрттирери чаңчыл апарган. Аңаа олар бир ай дургузунда чорутпан ажылды түңнеп, чедир кылдынмаан чүүлдерни тодарадып, хожудап турарларының дугайын сайгарып, оон аңгыда аңаа зоовет-өөредиглигени эрттирип турар. Бо ажылды болгаш политиктиг өөредилгени малчыннарга чорудары-биле мал ажылының тускай эртемниглерин, пропагандистерни бижиктээн. Ылаңгыя № 2 хойжу бригаданың хойжуларынга хоочун пропагандист С. Комбу кичээлдерни солун, утка-шынарлыг кылдыр эрттирип турар.

Ол ажыл-агыйның партия организациязы 78 политинформаторну малчыннарга быжыглаан, олар чыл эгезинден бээр 170 хире лекция, беседаны кылган. Малчыннар ортузунга политиктиг ажылды күштелдирер сорулга-биле партбюро сүт-бараан фермазынга Бай-Даг сес чыл школазының башкылар коллективин, № 3 хойжу бригадага суурда Культура бажыңының, Белдирде инек кадарчыларынга уругаар садының коллективтерин быжыглаан. Ол черлерде кызыл-булуңнарны дерип, көскү агитацияны чаартып, неделя санында малчыннарга беседаларны кылып бербишаан, мал кажааларының иштин арыглап, аштаарынга дузалажып турар. Бо колхозта, «Билиг» ниитилелиниң организациязының кежигүннери ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында СЭКП ТК-ның доктаалын 6 кезек черге 342 кижиге таныштырган, ынчаан ажыл-ишчилер санал-оналын берип, бедиткен хүлээлгелерни алган.

Кедээ ажыл-ишчилер ортузунга политиктиг ажылды күштелдирер талазы-биле «Коммунизмче орук» колхозта партия организациязы улуг ажылды чорудуп турар. Мында база-ла 45 агитаторну, 6 политинформаторну, «Билиг» ниитилелиниң кежигүннерин ол ажылче хаара туткан. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң материалдарын малчыннарга өөредири-биле 5 кезек черде политбөлгүмнү организастаан. Кичээлдерни айда 2 удаа эрттирип, зоовет-өөредилгени үш удаа чорудуп турар. «Билиг» ниитилелиниң кежигүннери чыл эгезинден бээр янзы-бүрү темаларга чүс хире лекцияларны, беседаларны чоруткан. Бо колхозта бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң киржикчилери малчыннарга концерттерни көргүзүп, библиотека ажылдакчылары үнүүшкүннерни кылып турар. Нарын ортумак школазының коллективи Шолун-Аксында ферманы шефке ап, хостуг үе-шактарда аңаа лекция номчуп, концерт көргүзүп чедип бээрлер.

Утка-шынарлыг, тодаргай сорулгалыг политмассалыг ажыл, бистиң хөй санныг агитаторларывыстың, политинформаторларывыстың, культура ажылдакчыларывыстың сорук киирикчи сөзү ажыл-агый чорудулгазынга, планныг сорулганы күүседиринге дээштиг салдарны чедирер апаар. Кайда-ла политиктиг ажыл эки тургустунган болдур, ында көргүзүглер база багай эвес болур. Чижээ, «Чаа орук» колхоз күрүнеге эът садарының бирги кварталда планын немелде даалга-биле кады январь айда-ла 101 хуу, «Коммунизмче орук» колхоз 104 хуу күүсеткилээн. «Чаа орук» колхоз сүттү бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының деңнелин эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге 5,5 катап көвүдеткен. Ол ажыл-агыйның төрүзе чогуур 11 476 хоюндан 6361 төрээн, оон 6399 хураганны алган, а «Коммунизмче орук» колхозта 4 449 хой төрээн, оон 4499 хураганны алган. Ол ышкаш ол ажыл-агыйларда бо чылын төрүттүнген бызааларны бүрүн камгалап алган.

Ол ийи колхозтуң кайызында-даа күш-ажылга үлегер-чижээн көргүзүп, эрес-шудургу ажылдап турар мурнакчы хойжулар эвээш эвес. Ылаңгыя «Чаа орукта» С. Шарап, А. Чигжит, Х. Дажы, С. Бады Д. Малчын, «Коммунизмче орукта» К. Маажый, С. Мижит, А. Тумен олар төрүүр 100 хойга онаалтыр 100-тен өрү болгаш оон-даа хөй хураганы камгалап алган.

Массаларның идейлиг кижизидилгезиниң айтырыглары партия организацияларының талазындан кичээнгейни улам күштелдирерин негеп турар. Ынчалзажок чамдык черлерде ол ажылды СЭКП-ниң XXIV съездизиниң негелделеринге ам-даа чедир тургузуп шыдаваанын, ону дээштиг, утка-шынарлыг кылдыр организастаарынче кошкак кичээнгей салып турарын шуут чугаалаар херек. Мааа бисте Ленин аттыг колхозта партия организациязын чижекке ап көрээл.

Мында партбюронуң лекторлар бөлүүнүң ажыл планы чок, ооң кежигүннери малчыннарга ховар баар, лекция болгаш беседаны эвээш чорудуп турар. Парторганизацияның талазындан политиктиг кижизидилге ажылын кошкатканындан чамдык малчыннарның ажылга харыысалгазы багай. Чижээ, хойжу үшкү бригадада коммунист Н. Даландай арагалап, хойнуң ажаалда-тежээлдезин баксырадып турган. Ынчалзажок ооң-биле партбөлүктүң организакчызы шыңгыы чугаа кылбаан. Ол ышкаш ында № 2, 8 хойжу бригадаларда малчыннар чагыткан «солун, сеткүүлүн неделяда чүгле чаңгыс катап алыр турган.

Ынчаарга «Мөрен» колхозта парторганизация сүт-бараан фермазында кызыл-булуңну багай дерип кылган, көскү агитацияны чаартыр, саанчыларның социалистиг хүлээлгезин көргүскен стендини кылыр талазы-биле ажылды саададып келген. Бо ажыл-агыйларның баштаар черлерң, партия болгаш профэвилел органнары түс-түс ажыл-ишчилер социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкинниң хемчеглерин четпес ажыглап турар.

Политмассалыг, идей-кижизидилгелиг ажылдың бо черлерде ынчаар кошкак тургустунганы планныг сорулганы күүседиринге багай салдарны чедирбейн чугаажок. Бирги кварталда күрүнеге сүт садар планның күүселдези «Мөрен» колхозта мартка чедир шоолут чер албаан, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, «Мөрен», Ленин аттыг колхозтарда сүт бүдүрериниң деңнели кудулаан. Ол ышкаш малдың өлүп хораар чоруу көвүдээн.

Партия организациялары кедээ ажыл-ишчилерниң, ылаңгыя малчыннарның ортузунга политиктиг ажылды күштелдирер, ону үениң негелделеринге дүүштүр тургузар дээш идеология ажылының бүгү чепсектерин, ооң аргаларын калбаа-биле ажыглаар ужурлуг. Күш-ажылчы коллективтерге, ажыл-ишчи бүрүзүнге идейлиг салдарны чедирер, парторганизациялар массаларны совет патриотизминиң социалистиг интернационализминиң, улустарның найыралының бёзузунга кижизидери эргежок чугула.

Политиктиг бүгү ажылдар планныг сорулгаларны боттандырарынче, социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге, малдың баш санын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер дээш шудургу демисежиринче угланган турар ужурлуг. Ынчангаш ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга белеткелдиң үезинде чорудар бүгү масса-политиктиг ажылды улам калбартып, ооң утка-шынарын, деткиилин бедидер дээш күжениишкинниг ажылдаары— бистиң бир чугула сорулгавыс болур.

А. МОНГУШ,
СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары.

Совхозтуң инкубаторунда

Фоторепортаж

«Кок-Тей»—куш ажылын сайзырадыр совхоз. Ажыл-агыйның экономиказының кол адыры ол. Амгы үеде совхозта ниитизи-биле 129 муң дагаа бар.

Ол дагааларның үнер дөзү—совхозтуң инкубатору. Ам ол черниң ажылының «чажыттары»-биле таныжып көрээлиңер.

...Арыг-силиг, чырык, делгем, шевергин бажыңның иштинче кирип келдим. Ынаар кайы хамаанчок кижи кирбезин ажыиниң аксында бижип каан болду.

— Бригадириңер кайызы болур ирги?—деп, ак халат кеткен эң кыдыында турган ажылчындан айтырдым.

— Дөө ол үш дугаар өрээлде кижи дээш, ол хову-биле ынаар айытты. Бригадирниң өрээлинче кире бээримге ол мээң-биле мендилешкеш, сандайже олурары-биле чалады. Ооң соонда инкубаторнуң ажылының дугайында Любовь Георгиевна Исламова-биле чугаалажы бердивис.

— Инкубаторнуң ажылчыннары чыл эгезинден бээр бо хүнге чедир 33 муң дагаа оглун совхозтуң куш азыраар черинге хүлээткен. Инкубаторже бир угда 50 муң дагаа чуургаларын суп турар бис. 21 хонгаш олар боттанып, частып эгелээр. Ынчан оларны бис аппараттан ужулгаш, сорттааш, эниlerин куш фермазынче чорудуп турар бис.

— Чазылган чуургаларның каш хуузун камгалап ап турар силер?

— План ёзугаар оларның 80 хуузун онча-менди алыр тургаш, бис ооң 87 хуузун камгалап ап турар бис—деп, ол чугаалады.

— Кончуг өйүнде келген-дир силер. Бистиң ажылчыннарывыс бөгүн инкубаторга чазылган дагаа оолдарын сорттап эгелээн дээш, Любовь Георгиевна мени улуг өрээлче чалады. Ынаар кире бээривиске ак-сарыг дагаа оолдары борбаңайындыр маңнажып, мыжырадыр алгырышкан турлар (адаанда чурукта).

— Мурнакчыларывыстың бирээзи бо-ла болгай дээш, бригадир дагаа оолдарының эр, кызын ылгап турган аныяк уругже айытты. Ооң адын Люба Игошина (үстүнде чурукта) дээр, ол мында дуржулгалыг ажылчыннарның бирээзи.

Инкубаторнуң механиги Леонид Агафанович Зырянов (ортузунда чурукта) бо черге ам 10 чыл ажыг үзүктел чок ажылдап келген. Инкубаторнуң аппараттарының үрелиишкиннерин ол саадатпайн кылып турар, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп бедик аттың эдилекчизи.

В. ЧАДАМБА.
Авторнуң фотолары.

Солунну өрүп турда...

Часка белеткел

Юбилейге уткуштур калбарган бүгү улустуң социалистиг чарыжынга кириишкеш, Каа-Хем районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң механизаторлары часкы хову ажылдарынга белеткелди хынамчалыг чорудуп турар.

Бүгү септезе чогуур 28 тракторну, 32 сеялканы, 10 лущильникти доскан. 11 андазындан 10-ну септээн, илиирлер белен.

Колхоз бо чылын «ТД-75 М» марканың 2 болгаш Т-16 деп бир тракторну, 6 андазын, 2 кукуруза сеялказын, «ГАЗ-52» автомашинаны садып алган.

Тарылга шөлү 5550 гектар. Ооң иштинде кол культура — кызыл-тасты 4800 гектарга тарыыр. Шөлдерге тегер минералдыг чемишчидилге четчир. Ажыл-агыйның тараажылары үрезинни чажар шынарынга чедир арыглааш хову турлагларында чедирген.

Хову турлагларын септээр ажыл эгелээн. Саргалда механизаторлар чурттаар бажыңны, столоваяны септеп доскан. Часкы тарылганы кыска хуусаада, бедик агротехниктиг деңнелге доозарын механизатор кадрлар шиитпирлээр. Байдалындыг турбуже ийи ээлчег-биле ажылдаарынга 18 тракторист четпес. Автомашина чолаачылаарынга 5 кижи негеттинип турар. Бо талазы-биле колхоз баштаар чер дарый хемчег алыр үе келген.

А. АЛЕКСЕЕВ.

Пропагандистер семинары

СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырдыышкын бажыңында пропагандистер семинары эгелээн, ооң ажылы дөрт хүн үргүлчүлээр. Ында республиканың бүдүрүлгелеринде, колхозтар, совхозтарында марксизм-ленинизминиң үндезиннерин өөренир политшколаның пропагандистери, районнарның СЭКП төөгүзүнүң талазы-биле методиктиг чөвүлелиниң кежигүннери болгаш өскелер-даа өөренип турар.

Баштайгы хүнде семинарның киржикчилери СЭКП Тыва обкомунуң секретары К. С. ШОЙГУНУҢ «СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле идеологтуг ажылдың сорулгалары», партия обкомунуң лектору И. П. СОБОЛЕВТИҢ «Делегей байдалының дугайында» лекцияларын дыңнаан. Төөгү болгаш политиктиг экономия башкылаар пропагандистер лекцияларны база дыңнаан.

КИЖИНИҢ КЕЖИ

Чурумал

Таптыг-ла августуң ортан үези чүве, чылдың магалыг үези. Тараа, оът-сиген, катчимис быжа берген. Хемде суг сыыгап, дааш-шимээни чидиц, ыржым апарган. Ынчангаш күс-даа тааланчыг өйүнде киирген.

Иргит Керлиниң аалы ынчан Мөген-Бүрениң Аспаты хем аксынга күзээнге турган. Ол болза, ооң өг-бүле тудуп, тускайлаң амыдыралче киргениниң баштайгы күзү. Ада-иезиниң, чоок төрелдериниң дузазы-биле аныяктар амыдыралдың эге кежии кылдыр ак өгнү-даа, каш малды-даа холга алган. Аалдың кедээзи сын эдээнде бежен чыгам шээр мал, дөрт-беш саар инек оъттап чоруур. Ол болза чаа өгленгеннерниң өнчүзү.

Ынчан 1947 чылдың күзү турган. Чалыы назынның эргинин тепкен, эрес-шоваа, сергек омак, чээрби бир харлыг Иргит Керлиң хову-шөлге, арга-сынга каш малын кадарып чораш, аалында дүнүн божуур кадайы—Чечектиң дугайын болганчок-ла бодап, сеткил-сагыжы дойлуп үнер турган.

Ынчаарда Чечектиң айы үнүп келген, тываларның-биле алырга, ооң чиңгеп ап, «карак чырыыр» өйү турган. Ындыгның ужурунда Керлиң болгаш ол аныяктарның ада-иелери, төрелдери Чечектиң дугайында сагыш човаң, уйгу-чыдын чок, дүн кыстың омакшылыг четтикпейн манап турганнар. Керлиң бүдүү иштинде баштайгы «олчазы» оол болурун күзеп, чамдыкта ону харын дүжей бергилээр-даа турган.

Августуң ыржым дүннериниң бирээзинде Салчак Чечек кыс урут божупкан. Чиик, чаагай божууушкун чаа өг-бүлеге, кырганнарга оларның маңаазы өөрүшкүнү таныраан. Чырык өртемчейге көстүп келген баштайгы кызының доюн кылып, калбак кудуруктуг, кара баштыг ирти өзеп, төрелдерин, кожа-хелбээ чонун чалап, Керлиң баштайгы кежиин демдеглеп каан. Оон адын өгнүң эр ээзиниң улуг акызы — Иргит Успуң-Доржу өпеяны Лиза деп адап берген.

Оон бээр элээн чылдар эрткен. Мөген-Бүрениң бурунгу Аспаты хем арыктеринге чеже кыш, чеже чай эртпеди дээр. Чылдар кижиниң амыдыралынга чүгле өскерилгелерни эвес, харын улуг чаартылгаларны кылыр боор чүве болгай. Ындыг чаартылгалар чүгле ийи-чаңгыс кижилерниң эвес, харын бүгү Тываның амыдыралынга болган ышкажыгай. Ол кайгамчык чаартылгалар Тываның ырак булуңнарының бирээзинде мөген-бүревчилерни, ооң-биле кады Чечек биле Керлиңниң амыдыралын, ажыл-үүлезин база чаарткан.

Олар ам «Мөген-Бүрен» колхозтуң хоочун кежигүннериниң бирээзи, дуржулгалыг малчыннар кылдыр өзе берген. Ниитиниң хой ажылынга олар ам он беш чыл болган, колхоз бүдүрүлгезиниң мурнакчылары. Олар боттарының эрес-шудургу күш-ажылы-биле чылдың-на төрүүр чүс хойга онаалтыр 90 чедир хураганны өстүрүп, бодүүн дүктүг тыва хойдан-на 1,5 килограммдан өрү дүктү кыргып алырынга төлептиг ээлер болуп келген.

Колхозчу бо ажыл-ишчилер-биле январь ортанда ужуражып, таныжып алыр аргалыг болдум. Иргиттерниң кыштаа сайгылгааның Кызыл-Хая суурже херел алган Белдиң Улуг-Ой-Аксында болду. Шагтөөгүнүң ол кыштаа одар-белчир талазы-биле албек, хатшуурган белен кирбес черде. Кедээзинде агы-каңгы, кадарчеле үнген мээстер, часкамнар, чоогалар, сыннар шөйүлген, а чиге мурнунда ховушөл чаптылган, малга кончуг таарымчалыг.

Хойжунуң кышка белеткели хынамчалыг: хой, хураган кажаалары, клеткалар шынарлыг септеттинген, кургаг өдек болдүнген, үш тонна сигенни боду кескеш, кыштаанга чедирип алган. Колхозтан сула, концентрат, хоолулуг өске-даа чемнерни сөөртүп алган.

Чугаалажып, хандыр таныжып кээримге, хойжу одарбелчирин малдың күш-шинээниң аайы-биле хуваап алган ышкаш. Чижээ, кыштың эгезинде ыракты одарларны чарыгдаан, удатпас төрүүр хойларга, оларның оолдапканнарынга одарлар база баш бурунгаар көрдүнген. А ол бүгүнү өй-шаанда кылып апканын бодаарга, Чечек биле Керлиң олар алызындан кежээ, олут-чыдын чок, магадылалдыг болгаш дуржулгалыг малчыннар дээрзи кижиге доразн билдине бээр чораан.

Мөген-Бүрениң мурнакчы хойжузу апарган Керлиңниң, хоочун сакманщик Чечектиң дугайын, оларның ажыл-ижин, амыдырал-чуртталгазын номчукчуга таныштырып көрейн.

Иргит Керлиң — кижи ортузу четкелек, бичежек сынныг, чугаакыр, үргүлчү черге чоруур болганындан шырайы тодуга берген. Ооң кадайы Чечек—ам дөртен хире харлыг, үндезин моңгун-тайгажыларны ышкаш, ооң долбанныг кызыл чаактарын көөрге бышкан кат-ла. Ортумак сынныг, чиик, кашпагай, чугаакыры черле кончуг.

Шак ындыг төлептиг, чугаасоткур, ажыл-ишкир кижилерге дужа бергенде, оларның-биле кым-даа хандыр таныжыксаазы келир. Иргиттерниң ажык-чаагай, өскелерге үлегерлиг, улуг кежиктиг болганы чоп. Олар ам ол үш уругларның ада-иези. Кижиге оон улуг кандыг кежик турар боор!

Шаг-шаандан бодүүн тывалар «эки чүве бээр турзун, бак чүве ыңай турзун» деп сеткиир чораан. Амгы үеде кижиниң эт-байлактыг, ажытолдуг, тодуг-догаа чурттаары чүгле бодундан, ооң ак сеткилдиг күш-ажылындан хамааржыр. Найыралдыг, чонунга макталдыг шак ындыг өг-бүлениң ээлеринге кымның сеткили өөрүвес боор. Чечек биле Керлиң олар ам чедиш кыстыг, алды оолдуг.

Хой уруглуг өг-бүлениң амыдыралы дыка солун ийин.

Иргиттерниң улуг уруу Лиза ам Кызыл-Хая суурда уруглар садының эргелекчизинде ажылдап турар. Ол, бичии дуңмаларынга ышкаш, уруглар садында чаштарны ажаап-тежээринге кончуг ынак. А оларның ийи оглу Совет Армияның хүрээлелинде албан эрттирип турар, а сес кижи ортумак база сес чыл школаларының түс бүрү класстарында эки өөренип турар. Иргиттерниң алды уруглары күрүнениң долу хандырылгазында.

1964 чылда Чечек Мунзуковна назынында утпас. Ол чылын бодүүн тыва авага ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Чарлыы-биле Маадыр-ие атты тывысцышаан, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле ону шаңнаан. 1967 чылда Чечек Мунзуковнаны хөй чылдарда ниитиниң мал ажылынга үре-түңнелдиг күш-ажылы дээш районнуң Хүндүлел дептеринге киир бижээн. Ол болза кежик-буяныг ава, ачыхайыралыг малчын!

Чечек биле Керлиң ам тоску беш чылдың ийиги чылында биеэги ышкаш эрес-шудургу, үре-түңнелдиг ажылдап турарлар. Оларның кодановында ам 257 хой оолдаан, хураганы шупту менди. Иргиттерниң социалистиг хүлээлгелери белен эвес: төрүүр чүс хойдан-на 95 хураган өстүрүп алыр. Боттарының күжү-биле 5 тонна сигенни кезип бөлер, херектиг өдекти кургадып алыр, кажаа-хораны шынарлыг септээр.

Амыдыралга кайгамчык-ла кежиктиг таварылгалар тургулаар-дыр. Иргиттерниң хеймер кызы — Чойганмаа улуг угбазы дег, ыржым күс турда төрүттүнген. Ол болза 1966 чылдың августуң төнчүзү. Келир күзүн Чойганмаа оон бир хар улуг угбазы Байлакмаа-биле белеткел классынче четтиишкеш базыптар. Ынчан бо өг-бүлеге өөренмейн турар [illegible] турбас. Уругларның ада-иези зоотехникалыг курстуң өөредилгезин келир чылын доозуп, хой ажылының мастери деп атты чедип алырлар.

А. БЕГЗИ.

КИЧЭЭНГЕЙ САЛЫРЫ ЧУГУЛА

Ажылчы чоннарның амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деңнелин улам бедидеринге амыдырал хандырылганың айтырыы чугула рольду ойнаар дээрзин партия айтып турар. Бо ажыл Өвүр районда канчаар боттандырып турарыл?

Районга чоннуң амыдырал хандырылга комбинады тургустунгандан бээр элээн үе эрткен. Комбинаттың материал-техниктиг баазазы чыл бүрүде улам быжыгып, бүдүрүлге программазы улгадып, ында ажылдап турар кадрларның мергежили бедип турар. Комбинатта дааранылга, идик кылыр, шак септээр, чурук тырттырар, баш таарыыр цехтерни тургускан.

Чонга ачы-дуза чедирериниң январь, февраль планнары күүсеттинген.

Ынчалза-даа чоннуң амыдырал хандырылга комбинады (директору Т. Куулар) чонга ачы-дуза чедирериниң талазы-биле бодунуң мурнунда салдынган сорулгаларны чедир күүсетпейн турар. Дааранылга цегинден өске бүдүрүлге адырлары үзүктелиишкинниг ажылдаар, планныг [illegible] күүсетпейн, чоннуң чагыгларын хандырып шыдавайн турар. Эрткен чылын идик септээр, чурук тырттырар цехтер барык чартык чыл дургузунда ажылдаваан, ындыг хевириниң ачы-дузазынга херегледиг кижилер чорук кылып, Кызылче, Чаданаже эпти-ле хаптар. Ооң түңнелинде комбинат чонга ачы-дуза чедириниң түс-түс көргүзүглер аайы-биле 2714 рубльге чедир күүсетпээн. Хептиң химиктиг арга-биле аштап-арыглаарының ачы-дуза чедирериниң планын шуут күүсетпээн.

Ооң кол-ла чылдагааннары чүдел дээрге, бүдүрүлгеде күш-ажылды организастааны чавыс деңнелде. Ажылдың тодаргай график-планы чок, бүдүрүлге чорудулгазын анализтеп көрбейн, ажылды ала-чайгаарлаашкынче киирген. Бүдүрүлгеге чаа чүүлдү, мурнакчы дуржулгаларны, техниканы, чогаадыкчы, чаартыкчы аргаларны шиңгээдип ажыглаар, ажылдакчыларның билиг-мергежилин бедидер, материалдыг сонуургалды көдүрер талазы-биле дээштиг ажылдарны чорутпайн турар.

Коллективте күш-ажылдың сагылга-чурумун кошкак, кадрлар-биле ажыл четпес. Ажылчыннарның ажылга кээп турарының табель учедун бе[illegible]зин чурум ёзугаар кылбайн турар. Комбинат, штат ёзугаар кадрлар-биле чедир хандыртынмаан. Чонга ачы-дуза чедирериниң ажылдарынга пенсионерлерни, бажын ээзи херээжен чонну киириштирерин практикалавайн турар.

Мебель аймаан болгаш бажың иштиниң янзы-бүрү үүрмек дериг-херекселдерин септеп кылыр черни тургузар, балды, хүүрек сывы, ширбиил дээш өске-даа херекселдерни кылып, чонга садыглаарын организастаар талазы-биле чоннуң негелде-херегледдери хандыртынмайн турар.

Моон мурнунда «Торгалыг» совхозка комбинаттың салбыры турган. Ам ону дүжүрүп каапкан, ында чүгле идик септээр чаңгыс мастер бар. «Кызыл тук» колхозта салбырда чүгле 3 дааранынкчы ажылдап турар. Бо черлерге дааранылга цегин катап ажыдар, баш таарыыр, чурук тырттырар черлерни тургузар дугайында чоннуң дилеглери кайы хөй. Бир эвес бо черлерге тускай салбырларны тургузары берге болза, чонга ачы-дуза чедирериниң бажыңнарын азы комплекстиг хүлээп алыышкын пунктуларын чүге тургузуп болбазыл? Бо талазы-биле райкүүскомнуң, кедээ Советтерниң талазындан боттуг хемчеглерни алыр үези келбээн бе?

Республиканың Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозундан комбинатка ам-даа дузалажыры негеттинип турар

Бо бүгүден алырга, районда чоннуң амыдырал хандырылганың айтырыын чугулалап көргеш, байдалды эдер хемчеглерни алыры негеттинип турар-дыр.

В. ОЧУР-ООЛ.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үнүп эгелээн

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. МАРТ 24 ПЯТНИЦА

№ 70 (9838). Өртээ 2 көп.

Эш Л. И. Брежнев эш В. Билякты хүлээп алган

Март 22-де СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежнев ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧКП ТК-ның секретары эш В. Билякты хүлээп алган. В. Биляк СЭКП ТК-ның чалааны ёзугаар Москвада чоруп турар. Эштер Л. И. Брежневтиң болгаш В. Билякты арazынга чугаа [illegible] айтырыглар дугайында [illegible] беседа үезинде СЭКП-ның болгаш ЧКП-ның чаңы ажылдажылгазының айтырыглары [illegible] сонуургалдыг ахты делегей байдалының чамдык айтырыгларын чугаалажып көргөн.

(СЭТА).

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ XV СЪЕЗДИЗИНГЕ

КҮШ-АЖЫЛЧЫ РАПОРТТАР

Республиканың мурнакчы бүдүрүлгелер коллективтери совет профэвилелдериниң XV съездизинге тураскаадыкан шалыпчы ээлчегиниң үре-түңнелиниң, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң айыткан коммунистиг тургузуушкунунуң өндүр чаагай пламнарын амыдыралга чедиишкинниг боттандырарынга киирип турар салыышкынын өөрүшкүлүг-биле илеткеп турар.

Улуг күштүг электроэнергия дамчыдар шугумнарны Тыва АССР-ге тудуарынга киришкен № 72 механизастаттынган колоннаның, «Межегей» совхозтуң болгаш Кызылдың түүйбу заводунуң коллективтери съездиге байыр чедирип, сөөлгү айының үре-түңнелдиг бедиүрүн көргүзер, чедиишкиннерин рапорттаан:

№ 72 МЕХКОЛОННА

Тосну беш чылдың бирги чылының планныг даалгаларын хуусаа бетинде күүсеткеш, Тыва АССР-ни Сибирьниң энергосистемазынга кожаарын хандырган. Пландан ажыр 100 километр хемчээлдиг черге 220 киловаттың электроэнергиязын дамчыдар шугумнарын кылган.

Съезд мурнунуң социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг боттандырган. Тудуг-монтаж ажылдарының планын 115 хуу күүсеткен. Чылдың планныг даалгазын хуусаа бетинде күүседиринге бүзүрелдиг.

«МЕЖЕГЕЙ» СОВХОЗ

Тараа болгаш мал продукталарын бүдүрериниң болгаш садарының пламнарын ажыр күүсеткеш, эрткен чылын 566 муң рубльдиң орулгазын алган.

Профэвилелдериниң съездизин төлептиг-биле уткуур дээш бо чылдың бирги кварталында алган бедиткен хүлээлгелерин база күүсеткен.

КЫЗЫЛДЫҢ ТҮҮЙБУ ЗАВОДУ

Эрткен чылдың планын бир ай бурунгаар күүседип, планда көрдүнгенинден ажыр 50 муң рубль орулганы алган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 9,4 хуу өскен.

Заводтуң коллективи квартал планын бүгү көргүзүглер талазы-биле бо чылдың марттың 10-да күүседирин чедип алган. Ол дээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 44 хуу чедир бедиткениниң ачызы-биле чедип алдынган.

Коллектив Совет Социалистиг Республиканың Эвилелиниң бежен чылын төлептиг уткуур дээш беш чылдың ийиги чылында планны декабрь 5-те күүседип, пландан ажыр эки шынарлыг 1,5 миллион түүйбуну бээр деп хүлээлгени ап турар.

Кыштаглаашкын — шалыпчы фронт

ХҮН-КӨРБЕСТЕ КЫШТАГ

Репортаж

Хүн караажы чылыы-даа аажок. Терек-тиг хемниң ишттар аразында машиналар доптаалдыр тантай балып каапкан кышкы орук бисти бир кыштагга чедирип келди. Ону Хүн-Көрбес деп адаар. Оделтиң чоок-кавызында хар карандылап эрий берген. Хой кажаазының баарында улаштыр туткан чадагай кажаада ак чайт чаш хураганнар дола берген, девиклешкен турлар.

Кажааның чанында — сарааt сиген, ониалангдыр тоң каан чарба. Оон ап көөрге, ол хойжуда мал чеми четчири тодаргай.

Улуг эвес сыныг, даштыкын көөрге кижи оргузу эрте хонуп чоруур хире назылыг. Частың сырынынга хүрертир додуга берген арынныг, чалык шырайлыг эр биске уткуштур кылаштап келди. Ону дораан-на танып кагдым. «Кара-Хаак» совхозтуң мурнакчы хойжузу Маады Торлукович Кидис-оол ол-да болгай. Ол дээрге мал малдаарынга бажы каткан деп хоорем чок чугаалап болур кижи. 25 чыл стажтыг!

— Мал сүрүг мендилле тур бе? — деп, мендилешкен соонда оон айтырдым.

— Менди ийин — деп, Маады Торлукович харыылааш, өөрүшкүлүг хүлүмзүрбүшаан, уламчылады: — «Дүжүт» ажаап ап тур бис.

— А дүжүт кандыгыл? Шымрак ыйнаан, аае?

— Хоомай эвес-ле.

— Чеже хой оолдааныл?

— Кодапда шупту 531 баш хой бар. Аңдыы мында оон 300-зү торээн. Оон 311 хураганны менди доруктуруп тур бис.

Кажаада ак чайт хураганнарының чанынга бардывыс. Олар алгы-кышкы-биле бисти үглеп, чем дилеп келдилер.

— Нелин аминкей бергеннер-дир. Ам хойлар оларны келир четкен болгай — деп, малчын тайылбырлады.

Хураганнарының семис-шыыраа хөлчок. Чамдыктары доругуп, мырыңай дөтпежиктер апарган. А чамдыктары ам-даа чаш. Оътка безин кирбээн.

— Боларны канчаар ажаап турар силер?

— Сакман аргазы-биле өстүрүп тур бис — деп, Маады Торлукович харыылады! Совхозтуң дирекциязы сакманщиктерни чорудуп берген. Олар чаш хураганнар өстүрериңге дузалап турлар.

Малчын бисти бажыңынче чалады. Шайлап олура, ажыл-херек дугайында чугаавысты база-ла уламчыладывыс.

— Кыш кандыг болду?

— Берге эвес кыш деп болаар кижи мен. Улуг соок чок, хар база чуга. Хойлар канчаанмаан-даа ишип. Семис-шыырак хойлар төрүүрге, хураганнары быжыг, дорутуучал болур, магалыг чүве-дир. Хоокустан хоранча болбады. Ынчангаш алган хүлээлгемни чаңныг күүседир боор мен.

— Хүлээлгенер кандыгыл?

— 100-тен 100-түг алыр-ла деп болап турар улус бис. Дүктү хой бүрүзүнден 3 кг даан кудулатпас. Ындыг але, кадай?

Маады Оюновна чазык хүлүмзүрүвүшаан, чугаалады:

— Ындыг-ла чүве харыв. Ону канчап уттур боор.

— Сорулгавыс чиик эвес. Ону ынап-ла чедип алыр дээш, ажылдап турар мындыг бис.

— Бурунгу хүн совхозтуң коммунистериниң хуралынга чордуи чоп. Ону чугаала-диаан деп, Маады Оюновна ашаан үзе кирди.

— Ой шынаап! Парткомга болган коммунистер хуралынга чордум. Партия кежигүнүнге кандидат кижи болгай мен. Мени чиңгинеелиге хүлээп алдылар. Ажыл-хожулуунуң байдалын дээш, хой-ле айтырыглар салды. Ол хуралдың шиитпирин хоорком нуң бюрозундан бадылаан. Ында база четтим ышкажыл. Улам-на эки ажылдаарын хүлээндим.

— Ынчангаш берген сөзүн ээлевес болза, хоржок-ла болгай — деп, кадайы уламчылады.— Сени партияның чиңгине кежигүнүнге хүлээп ап, улуг идегелди көргүскен-дир.

— Ол кончуг улуг идегел — деп, Маады Торлукович кадайынга чөпшээрешти.— Улуг Ленин башкының тургускан намының кежигүнү болурундан бедик аллар чок. Ону мен медерен билдим. Хоорком нуң бюрозунга база чугааладылар. Мени моон соңгаар улам улуг күженишкин-биле ажылдаары. Төрээн чуртка хой үлезип бүдүрүп бээри күзенчиг-дир. Бо чыл база ацаа бир чыл эвес-ле болгай. Бистиң улуг Төрээн чуртувус — ССРЭ-ниң тургустунганының бежен чылының байырлалы болур-дур. Мааа төлептиг белекти сонневээже хоржок болгай.

Хоочун хойжунуң ажыл-херээ ындыг болду. Оон-биле хөөрешкеш, даштыгаа үнүп келиривиске, кодан хойнуң башкызы өдекте чаа-ла кирип тур. Сакманщиктер хураганнарны эмнирери-биле кажааже чоруптулар.

К. АРАКЧАА.

«Шынның» тускай корр.

ЧУРУКТА: хойжу Маады КИДИС-ООЛ (оң талазында) сакманщик Виктор БАПЫР-ООЛ-биле чаш хураганны көрүп олурлар.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизи

КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЧАА ТИИЛЕЛГЕЛЕРЖЕ

Бистиң бүгү чонувус Коммунистиг партияның иштики болгаш даштыкы мерген политиказын чаңгыс эп-сеткил-биле чүүлдүгзүнүс деткип, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ажылдап кылганы коммунистиг тургузуушкунунуң өндүр улуг пламнарын боттандырар дээш эрес-шудургу ажылдап турар. Ол дугайын ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизиниң киирилдеп күш-ажылдың кижилери — ажылчын ангының, колхозчу тараачыннарның, улустуң интеллигенциязының төлээлекчилери чугаалап турар.

СЭКП ТК-ның профэвилелдер съездизинге чагаазын, партия ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң ханы уткалыг чайыннанчак чугаазын совет кижилер улуг сеткил хаңышкын-биле хүлээп алган. Чурттуң экономиказын улам хөгжүдериниң, чонунуң материалдыг чаагай чоруунуң болгаш культурлуг деңнелин бедидериниң, массаларның коммунистиг кижизидилгезиниң талазы-биле партияның тургусканы сорулгаларны амыдыралга чедиишкинниг боттандырар дээш күжүн болгаш энергиязын харамнанмас дээрзин боттарының коллективтериниң өмүнээзинден делегаттар партияга, ленинчи ТК-га айыткаан турганнар. Бистиң чуртувустуң амыдыралында аддарлыг болуушкун — ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылын социалистиг чарыштың улам бедик көдүрлүүшкүнү, чаа-чаа күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуп турарлар.

Съездиниң кичээнгейиниң төвүнде — СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин боттандырарының херээнге профэвилелдериниң практиктиг киржилгезиниң айтырыглары.

Социалистиг чарышты хөгжүдеринге болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге профэвилел организацияларының ролюнуң дугайын март 21-де кежээки хуралга Тудугнуң болгаш тудуг материалдарының үлетпүр ажылчыннарының профэвилелиниң төп комитединиң даргазы А. П. Ушаков болгаш Запорожье областың «Днепроспецсталь» заводунда кан шуткукчузу, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Д. Ф. Галушка сагылдарынга ооаалап чугаалаан.

Чонунуң материалдыг чаагай чоруун бедидер талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин боттандырарынга чиик үлетпүрүнүң киирер салыышкыннарынга доскаазы болгаш чиик үлетпүр ажылчыннарының профэвилелиниң төп комитединиң даргазы М. Г. Долженкова доктаагап. Ажылчын бурузу терпили эки шынарлыг продукция бүдүрер талазы-биле бүдүрүлгелерде калбарган чарыш дугайын ол чугаалаан.

Бүдүрүлгеге ажылчыннарның быжыглаарының дүржулгазын Свердлов областың «Уралмаш» каттыжыышкынының чиңгине директору Н. И. Рыжков чугаалаан.

Азербайджанның профэвилелдериниң республика чөвү-

(Уламчызы 3-кү арында).

Апрель 15 — коммунистиг субботник хүнү

НАЙЫСЫЛАЛЫВЫС КЫЗЫЛДЫ — САД-ХООРАЙ БОЛДУРААЛЫ!

1972 чылдың апрель 15-те шалыпчы коммунистиг субботникти эрттирер деп москвачыларның, ленинградчыларның кыйгырыын Ленин орденниг Тываның найысылалы — Кызылдың ажылчы чоннары каш-биле деткип турар. Субботникти эрттирериниң хоорай штавы тургустунган болгаш апрель 15-те ол ажылды эп-не организастыг эрттирер сорулга-биле түс-түс коллективтерниң кылза чогуур ажылдарын, техника болгаш кижи күжүн тодарадып эгелээн. Беш чыл фондузунга боттарының салыышкынын киирери-биле кызылчылар ол хүнүү ленинчи ёзу-биле ажылдап, улуг көдүрлүүшкүнүг эрттиреринге белеткенип турар.

Оон ажыгда, СЭКП Кызыл хоорамкомунуң бюрозунуң болгаш хоорккүскомнуң каттышкан хуралынга «1972 чылда Кызыл хоорайны чаагайжыдарының болгаш ногаанчыдарының планын бадылаар дугайында» айтырыгны чугаалажып көргеш, тускай доктаалды хүлээп алган. Бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның кылыр ажылдарының планныг онаалгаларын аңаа бадылаан. «Хүнкөректээн хоорайывысты — сад-хоорай болдураалы!» деп доңун-биле чаагайжыдылга болгаш ногаанчыдылгага ажылдап чоруурлар дээш Тываның сүт комбинадының, автосептелге заводунда комсомол организациязының патриоттуг эгелээшкинин деткээн.

Кызыл хоорайны бо чылын чаагайжыдар болгаш ногаанчылар талазы-биле шалыпчы айларны апрель 15-тен май 15-ке чедир, сентябрь 20-ден октябрь 20-ге чедир чорудар. «Хоорайның чаагайжыдылгазының болгаш ногаанчыдылгазының ажыглар дугайында» айтырыгны хоорай Совединиң ам болур ээлчеглиг сессиязынга чугаалажып көөр болгаш ССРЭ-ниң тургустунгаанындан бээр 50 чыл болур өөнга аддар кылдыр ажылчы чоннарның социалистиг хүлээлгелерин ында бадылаар деп турар. Бо талазы-биле айтырыгны белеткээр комиссия тургустунган болгаш ажылдап эгелээн.

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюн күш-ажылга болгаш хоорай чаагайжыдылгазынга күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуур дээш боттарының социалистиг хүлээлгелер ап турарының дугайында медээлер түс-түс коллективтерден редакцияга кээп турар. 1972 чылда хоорай чаагайжыдылгазының болгаш ногаанчыдылгазының талазы-биле [illegible] ва үлүргөн чамдык коллективтерниң социалистиг хүлээлгелеринде мындыг одуруглар бар.

[illegible] девискээрин үлетерлиг сааптарлыг байдалга тургузар. 130 дөс чаш хадыны, 7200 дөс чадаң ыяшты олуртур, 30000 кезек чечекти тарыыр, 130 $м^2$ девискээрин шириктелдирер. План ёзугаар коллективтиң девискээринге черип соортур, үнүштерин тарыыр. Эрги херимнерни солааш бүдүүр. Тумбаларны чугайлаар, ажыктерни кылыр, ногаан ыяштарны бүрүн ажаап камгалаар.

КЫЗЫЛДЫҢ БАШКЫ ИНСТИТУДУ. Хоорай чаагайжыдылгазынга башкылар, ажылчыннар, студентилер эп-не [illegible] киржирин шиитпирлээн.

Олар Ленин кудумчузунда болгаш Чүлдүм кудумчузундан Улуг-Хемни кежилдир тудкан көвүрүг чанынга чедир ыяштар олурткан черлерни, көвүрүг чанында сесерликти аштаар. Институттуң чанынга 10000 дөс чечекти олуртур, девискээрни, ниити чурттаалга черинин даштын арыглап аштаар. Чазын 40 дөс ыяшты, 200 дөс чадаң ыяшты, күзүн 35 дөс ыяшты, 150 дөс чадаң ыяшты олуртур. Гастелло аттыг паркты арыглаарынга идепкейлиг киржир болгаш 1 га черни аштаар. Институттуң болгаш студентилериниң ниити чурттаалга черин чугайлаар болгаш бүдүүр.

ТЫВАНЫҢ СҮТ КОМБИНАДЫ. Хоорай чаагайжыдылгазы [illegible]

[illegible] ТУБЕРКУЛЕЗКА УДУР ДИСПАНСЕРИ. Коллектив бодувук [illegible]

коллектив кыйгырбышаан, бедиткен хүлээлгени алган.

Бо чылын 45 дөс ыяшты, 500 дөс чадаң ыяшты олуртур, заводтуң девискээринде ыяштар тарaан черлерни суггарар системаны кылыр, чугайлаашкынны чорудар, мурнакчыларның аллеязын кылыр, коллективтиң девискээринге 5000 дөс чечекти олуртур. Комбинатты долгандыр херимнерин бүрүн солааш бүдүүр, девискээрни немей асфальтылаар болгаш оон-даа ыңай.

РЕСПУБЛИКА ТИПОГРАФИЯЗЫ. Полиграфистер хоорай чаагайжыдылгазынга киржилгелерин [illegible] херек деп көрген.

Бо чылын олар 25 дөс ыяшты, 200 дөс чадаң ыяшты, 800 чечекти олуртур, хоорайга олуртуру-биле 100 дөс ыяшты, 1000 дөс чадаң ыяшты белеткээр, коллективтиң девискээрин аштаар, чечектер, ыяштар тарылгазын чорудар, бажыңнарның мурнуу чарыын болгаш херимнерин бүдүүр, типографияның хүлээнген участогунда олурткан ыяштарны бүрүн камгалаар болгаш ажаар.

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга уткуштур чорудар бо чаагай ажыл-херекке идепкейлиг киржилгени [illegible] коллективтери [illegible] хүлээлгелерни ап турар [illegible] ниң шалыпчы херээ.

Часкы хову ажылдарынга белеткел кандыгыл?

АЖЫЛ-ИШ ХАЙНЫЫШКЫННЫГ

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының тараажылары төөгү бир чылдың ийиги чылының часкы тарылгазын бедик агротехниктиг деңнелге [illegible]

метр дашты буга достеринде часкы үеде топ белеткээн.

Тарылга [illegible] 2620 тонна [illegible]

Тараа культураларынга [illegible]

Салбырда чер ажылының сезон үезинде [illegible] Шагбан-Терекиин Чаңгы-Чодураада [illegible] часкы тарылганы ам дораан-даа эгелеп болур кылдыр дерип тургускан. [illegible] механизаторлар [illegible] Чувар-бажының ажылдаарынга белен. Столоваяны чурттаалга [illegible] эки шынарлыг кылдыр чугайлаан.

Салбырның часкы тарылга сезонунга ажылдаар чогуур 7 кожурбелиг, 6 беларусь тракторларын бүрүн септеп доосkан. Ол тракторларга ажылдаар механизатор кадрлар белен четчир.

Бригада [illegible] ногаа өстүрер [illegible] 9 кижи составтыг ажылчыннар март [illegible] ажылдап эгелей берген. Бо хову турзаа ногаа тарыырынга [illegible] совхоз ногаа аймаан шупту мында тарып турар. Совхоз бо чылын 20 га картофельди, 14 га ногаа аймаан тарыыр планныг.

Салбырның механизаторлары болгаш тараажылары бо чылын тараа культураларының бир гезиндан 9,5 центнерни, суггаттыг черниң га бүрүзүнден 12 центнерни өстүрерин хүлээнген.

Суггатчылар Ондар Доржу, Ховалыг Дары, Донгак Араначаа олар эрткен чылын суггарган 200 га черниң га бүрүзүндөн 15—16 центнер дүжүттү өстүргеннер. Ам олар суггарган черниң га бүрүзүнден ортумаа-биле 15 центнер дүжүттү өстүргеш, ССРЭ-ниң 50 чыл болуур оюн төлептиг уткуур деп бедиткен социалистиг хүлээлгени алган.

О. ДОРЖУ,
салбырда партия организациязының секретары.

ЧЕДИИШКИННЕР

Совет Эвилелиниң алдарыг 50 чылын төлептиг уткуурунга сорук киирип Чөөн-Хемчиктиң бүдүрүлгелериниң ажылчыннары февральдың онаалгаларын чедиишкинниг күүсеткен. Бүдүрүлгелер үлетпүр продукциязын сайгарарының планын 106,6 хуу күүседип, ап пландан ажыр 15,3 муң рубльдиң продукциязын сайгарган.

Каа-Хемниң хөмүр-даш разрезиниң Чадаана участогунуң [illegible] чылдың ийи айларында 13 муң тонна хөмүр-дашты. [illegible] февральда 22,2 муң тоннаны [illegible] февральдың планын 111,5 хуу, февральдың 116,8 хуу күүсеткен. Дус тывыдыкының планын ийи айда 121,8, февральда 126,6 хуу күүсеткен. Ынчангаш коллектив үлетпүр продукциязын сайгарарын январь-февральда планын 117,6 хуу, февральда 127,8 хуу күүсеткен. Февральда продукция сайгарар планын күүсетсе-даа, сүт заводу [illegible] бүдүрериниң январь-февраль планын 67—85 хуу күүсеткен.

Район [illegible] ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш [illegible] квартал планын чедиишкинниг күүседир дээш кызымаккай ажылдап турар. М. СЕВЕН.

ТЕХНИКА БЕЛЕН

Улуг-Хем районунуң «ҮТКА 25 чылы» совхозунуң Ак-Туруг салбырының механизаторлары часкы хову ажылынга кирер машина-техниканың септелгезин доосkан. Септеттинген техниканың шынарын эки дээш комиссия хүлээп алган.

Септелге мастерскаязынга ажыл барык уэуктелиишкин чокка чорүп келген. 19 трактор, 9 сеялка, 14 андазын, 160 илиир болгаш кедээ ажыл-агыйның өске-даа кожуудaа херекселдерин хуусаа бетинде шалыпчы септеп белеткээн.

Часкы хову [illegible] машинатрактор мастерскаязының [illegible] А. [illegible] организастыг чорууп [illegible] Механизаторларның ортузунда социалистиг чарышты организастаан [illegible] мурнакчыларны шаңнап [illegible] Механизаторлар хүннүң нормазын 110—130 хуу чедир күүседип келген.

Салбырның механизаторлары септээн машина-техникаларын хынап, [illegible] Салбырның механиги Х. Дүгүр [illegible] септекчилерге арга-сүмезин берип, бүгү техника хову ажылынга бүрүн белен турзун дээш организастыг ажылдарны чорудуп турар. С. СОТНАМ.

ӨДЕК СӨӨРТҮЛГЕЗИ

«Алдан-Маадыр» совхозтуң механизаторлары, тараажылары органиктиг болгаш минералдыг чемишкиннелгелерни ажыглап тургаш, элбек дүжүттү өстүрүп ап келгеннер. Амгы үеде тарылга шөлдеринче өдек сөөртүлгезин организастыг чорудуп турар.

В. Бюрбю бригадирлаан бригада Чалбак-Шынаа тарылга шөлдеринче өдек сөөртүп турар. Бригадада 9 трактор, бир бульдозер [illegible] Шеме-Аксының сүт-бараан фермазындан өдек сөөртүкчү тракторлар тарылга шөлдеринче соксаал чок чорүп турар. Бульдозеристер М. Тамба, М. Тевер-оол [illegible] тракторларны саадал чок [illegible] Чалбак-Шынаа тарылга шөлдеринче 150 тонна органиктиг чемишкиннелгени дүжүртүнген.

Өдек сөөртүлгезинде трактористтер О. Шалбар-оол, О. Марты ажыл хүнүнүң нормазын [illegible] ажыр күүседип, механизаторлар ортузунда социалистиг чарыштың мурнуу одуруунда чорүп турарлар.

С. НААДЫМ.

УЛАМ МАССАЛЫГ, УТКА-ШЫНАРЛЫГ БОЛДУРАР ДЭЭШ

«СОЦИАЛИЗМ ажылчы массаларга угаан-бодалдың үнелиг чүүлдерин чүгле ажыдып берген эвес, а оларны культураның ёзулуг тургузукчулары болдурган. Оон база бир кескү херечизи болза, чоннуң бот-тывынгыр чогаадылгазының канчаар-даа аажок калбарганы болур» деп СЭКП-ниң XXIV съездизинге партия ТК-ның Отчёт илеткелинге айыткан. Бот-тывынгыр уран чүүлдү калбартырынга, чон ортузунга масса-политиктиг ажылды чорударынга партия организацияларының кол дагныр күжү — культура чырыдыышкын албан черлери болур.

Республиканың найысылалы — Кызылдың культура албан черлери коллективтерде партия болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының деткимче дузазы-биле эрткен-даа чылда база бо-даа чылда чамдык ажылдарны чоруткан.

Бот-тывынгыр уран чүүлдүң мурнунда чылдарда эрткилээн көрүлделери-биле холбаштыр чаа чүүлдер, солун ажылдар тыптып, оларның идейлиг утка-шынары бедип турар. База ол ышкаш талантылыг чаа-чаа күүседикчилерни, оон организакчыларын бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери илереткен. Эрткен чылын хоорайның база республиканың бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдези эгелээриниң мурнунда баштай хоорайның бот-тывынгыр уран чүүл декадазын эрттирген.

Анаа чамдык коллективтер, ырының болгаш танцының ансамбли, агитбригадалар, аныяктарның улусчу театры киришкен. Олар чүгле хоорайның бүдүрүлгелеринге, колхоз, совхозтарынга эвес, харын республиканың чамдык районнарынга концерттерни база көргүскен. Эрткен чылдың апрель—майда хоорайның ансамбли биле культура бажыңнарының каттышкан агитбригадазы база аныяктарның улусчу театры баштай Бии-Хем районга чораан.

Олар «Саян», «Өөк» совхозтарның ажыл-ишчилери-биле база район төвүнүң чурттакчылары-биле солун ужуражылгаларны эрттирген. Оон дараазында Каа-Хем районга концертти көргүскен. Ылангыя бо районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң ажыл-ишчилери-биле ужуражылга солун болган. Оон дараазында Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик районнарынга чорааннар. Декаданың дургузунда ындыг янзы 32 концертти ол коллективтер көргүскен.

Хоорай декадазының ынчаар эрткени көрүлдениң, ылангыя сөөлгү түңнел кезээн эрттирерин база республика көрүлдезинге киржиринге идигни берип, чамдык районнарда көрүлдениң белеткелинде солун чүүлдерни билип алыр арганы берген. А агитбригадалар 1971 чылда 120 ажыг концертти найысылалдың чурттакчыларынга база кодээниң ажыл-ишчилеринге бараалгаткан.

Көрүлде савыңда-ла анаа киржип турар коллективтерниң, оларның киржикчилериниң саны улам көвүдеп турар. 1971 чылда эрткен бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезинге ниитизи-биле 3700 хире кызылчылар киришкен.

Көрүлделерге доктаамал киржип, культурлуг дыштаныышкынны эки организастап, чоннуң бот-тывынгыр уран чүүлге хандыкшылы дыка идепкейжээн коллективтер эвээш эвес. Оларга республика эмнелгезиниң, Кызыл садыг, № 1 АТБ, харылзаа белдири, пассажирлер АТБ-зи болгаш өске-даа коллективтер хамааржыр.

ЭРТКЕН көрүлделерге чамдык чедиишкиннер турза-даа, бот-тывынгыр уран чүүлдү организастаар талазы-биле бисте четпестер ам-даа хөй. Хоорайның албан, бүдүрүлге черлери хөй-даа болза, бо ажыл оларда деңдески чорувайн, чамдыктары көрүлделерге киришпейн турар, а чамдык коллективтер кызыл-булуңнарлыг, улуг эвес-даа болза клубтарлыг тургаш-ла, бо ажылды организаставайн, янзы-бүрү чыглагааннар тываларын ораалдажып турары четпес. Ындыгларга «Коммунизмге» тудуг эргелели, автосептелге, пиво, сүт заводтары, Улуг-Хем ныш ажыл-агыйы чери, № 3 АТБ болгаш өске-даа коллективтер хамааржыр.

Бо болгаш өске-даа четпестер бистиң база оларда партия, профэвилел органнарының кошкак ажылының түңнелинден, культура албан черлериниң ажылдарын ам-даа чогуур деңнелге чедир тургуспааныыстан болуп турар. Бүгү аргаларны ажыглап тургаш, бо четпестерни дарый чайладыры бистен негеттинип турар.

Найысылалдың культура албан черлериниң ажылдакчылары — библиотекаларның, культура бажыңнарының, кинотеатрларның ажылдакчылары база тус-тузунда социалистиг хүлээлгелерни алган болгаш боттарының ажылын СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин хандыр пропагандалаарынче, ССРЭ-ниң 50 чыл оюнга төлептиг белектерлиг ужуражырынче угландырып, өлче улуг кичээнгейни салып турар. Бо темаларга тураскааткан кежээлерни, ылангыя найырал кежээлерин, бүдүрүлгелерниң мурнакчылары-биле ужуражылгаларны, кинофестивальдарны, делгелгелерни, литературлуг кежээлерни болгаш оон-даа өске ажылдарны чорударын перспективтиг планнарда көрген.

Культура бажыңнарының ажылдарын солун болгаш утка-шынарлыг кылдыр чорударынга идиг бээр дээш база оларга практиктиг дузаны чедирер дээш, культура бажыңнарының туруп турары хамаарышкан черлерде бүдүрүлге, албан, организация, өөредилге черлерин оларга быжыглаан.

Бо чылдың эгезинде ол бүдүрүлгелерниң удуртукчулары-биле культура ажылдакчылары кады чыглып сүмелешкеш, апрель айга чедир бүгү культура бажыңнарын шимепкастаар деп шиитпирлээн. Ынчангаш тууйбу заводунуң, № 3 АТБ-ниң, комплекстиг экспедицияның, «Көк-Тей» совхозтуң болгаш өске-даа коллективтерниң дузазы-биле хоорайның 3 культура бажыңын шимээр чагыгларны чурулга мастерскаязы кылып турар.

ССРЭ-НИҢ 50 чылынга тураскааткан бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезин бо чылын «Бузулбас найырал» деп девиз-биле 3 ээлчеглиг эрттирерин чарлаан. Көрүлдениң кол сорулгазы — бот-тывынгыр уран чүүлдүң деңнелин улам бедидери, оон доктаамал ажылдаарын чедип алыры, оон киржикчилерин көвүдедири болур.

Бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери репертуарларынга В. И. Ленинниң чогаалдарын, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының, бистиң социалистиг Ада-чуртувустуң улустарының бузулбас найыралының, совет кижиниң маадырлыг күш-ажылының дугайында ырлар шүлүктер, таапчылар кирер ужурлуг.

Март 25-те школалар бирги ээлчегни эгелээр. А апрель 17-де ниитизинге өөредилге черлери база ноябрьда үшкүзүнге — албан, бүдүрүлге черлери киржир. Амгы үеде көрүлдеге белеткелди, ылангыя бүдүрүлге черлеринде эгелей берген. Кызыл садыг, даараныгла комбинады, аэропорт, пассажирлер АТБ-зи, республика эмнелгези дээш өске-даа коллективтер эки программаларны тургузуп, а чамдыктары музыка херекселдерин, костюмнерни садып алыр дугайында хемчеглерни ап турар. Оон дараазында сөөлгү түңнел көрүлде болур, анаа бүдүрүлге, албан, организация, школалар, өөредилге черлеринден ниитизи-биле 50 ажыг коллектив киржир дээш белеткенип турар.

Оон аңгыда бо чылдың ноябрьда Кызыл хоорккүскомнуң культура килдизи биле ВЛКСМ хоорkому өөредилге черлериниң аразында «Алло, талантыларны дилеп тур бис!» деп конкурсту, а декабрьда — эң дээре уран-чечен номчукчуларның конкурузун чорудар. Оларны база-ла ССРЭ-ниң 50 чылынга тураскаадыр.

Бүгү-российаның бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезинге белеткел база эгелээн. Ол талазы-биле тургускан оргкомитеттиң чоокта чаа эрткен хуралынга көрүлдениң графигин бадылаан. Анаа «Тере-Хөл» колхоз, «Сукпак», «Кара-Хаак», «Көк-Тей» совхозтар база киржир. Бо көрүлдениң бирги ээлчээн апрель 23-27-де эрттирер дээш белеткенип турар. Бо ажыл-агыйларның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтеринге практиктиг дузаны көргүзери-биле оргкомитеттиң кежигүннерин болгаш тускай эртемниглерни оларга быжыглаан. Ылангыя «Тере-Хөл» колхозта бо ажылды шагда-ла эгелээн. Амгы үеде ында кудумчу концерттерни эрттирип турар.

БО ЧЫЛДЫҢ январь айдан эгелээш, хоорайның кинотеатрлары база ССРЭ-ниң 50 чылынга тураскааткан солун ажылдарны чорудуп эгелей берген. «ССРЭ — чаңгыс аай найыралдыг сырый каттышкан, нити сорулгалыг күрүне» деп девиз-биле кинофильмнерниң тематиктиг көргүзүүшкүнүн бо чылдың эгезинде эгелээн. ССРЭ-де акы-дуңма республикаларның киностудияларының кылып үндүрген эң дээре фильмнерин кинотеатрлар калбаа-биле пропагандалап турар. Литва, Туркмен, Кыргыс, Эстон ССР-ниң фильмнериниң тематиктиг көргүзүглери хоорайның кинотеатрларынга чедиишкинниг эрткен.

Хоорайның библиотекалары эвилелдешкен республикаларның чогаалчыларының эң эки чогаалдарын пропагандалаар талазы-биле чамдык ажылды чорудуп турар, юбилейге тураскааткан делгелгелерни кылып, тематиктиг кежээлерни, чогаалдарның допчулалын кылып турар. Чижээ, Крупская аттыг библиотеканы ап көрээли. Ол ажылдың янзы-бүрү солун хевирлерин ажыглап турар. Библиотеканың ажылдакчылары пассажирлер АТБ-зи, даараныгла комбинады, орук тудуг эргелели дээш өске-даа бүдүрүлгелер-биле сырый харылзаалыг.

«Энергетик» культура бажыңының ажылдакчылары-биле кады олар бодунга хамаарышкан районунда турар бүдүрүлге черлеринге «Каң бөгүн канчаар кадып турарыл?» деп девиз-биле эстафетаны чоруткан. «Ажыл шагының бир минутазының үнези» деп темага солун аас журналын даараныгла комбинадының ажылчыннары-биле эрттирген. Черле ынчаш юбилейге холбаштыр өске-даа чамдык ажылдарны чорудуп турар.

Ынчалза-даа ол дээрге, хоорайның культура ажылдакчыларының моон соңгаар чорудар ужурлуг улуг ажылдарының чүгле эгези-дир. ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга төлептиг ужуражыр дээш, солун ажылдарны чорудуп болур аргалар бисте бар.

Кызылчылар «Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң 50 чыл оюнга белеткел дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын улуг көдүрлүүшкүн-биле хүлээп алгаш, ону өөренип турар. Бо чугула доктаалда тодаргай айтыышкыннарны, сүмелерни амыдыралга боттандырарда политиктиг, организакчы улуг ажылды чорудары бистен негеттинип турар.

Совет чоннуң улуг найыралының болгаш бузулбас акы-дуңмалышкы ёзузунуң байырлалынга белеткенмишаан, хоорайның культура ажылдакчылары, бүгү кызылчылар дег, чоннуң политиктиг база күш-ажылчы идепкейин улам ыңай көдүрер, юбилейге төлептиг ужуражыр, социалистиг чарышты улам калбартыр дээш бүгү-ле аргаларны ажыглаар.

С. КУДАЖИ,
СЭКП хоорkомунуң ийиги секретары.

Часкы хову ажылдарынга уткуштур

ТАРЫЛГАГА БЕЛЕН ЭВЕС

Өвүр районнуң улусчу контроль комитеди, радиодамчылылга редакциязы «Торгалыг» совхозтуң часкы тарылгага белеткелиниң талазы-биле хыналданы чоруткан.

Совхозта часкы тарылгага белеткел ажылдарын кончуг оожум темп-биле чорудуп турары, улуг четпестер бары хыналдадан илерээн. Совхозтуң дирекция чери, партия комитеди бо чугула кампания ажылынга белеткелдерин чугулага көрбейн, ийиги черге-ниң айтырыы кылдыр көрүп турары тодаргай.

Часкы хову ажылдарынга белеткелди: техника септелгезин, үрезин белеткелин, өске-даа ажылдарны баш удур ажылдап кылган график-план чокка ала-чайгаарлаашкынның агымы-биле чорудуп келген. Ол ышкаш часкы хову ажылдарын чорударының организастыг болгаш техниктиг планын, ховунуң ажыл-ишчилериниң ортузунга чорудар политиктиг болгаш культура-массалыг ажылдарның хемчеглерин мынчага чедир ажылдап кылбаан.

Совхоз тракторлар септелгезиниң планын чүгле 32,8 хуу күүсеткен. Септезе чогуур «ДТ-75» маркалыг 8 тракторнуң 6-зын септээн деп санап турар, арткан 2 тракторнуң бирээзин септедири-биле март 9-та Чадаананың «Сельхозтехника» салбырында аппарып каан, а бирээзин кажан, каяа септээри билдинмес. Чадаананың «Сельхозтехника» салбырының септээни 2 тракторнуң мотору үрелген, совхоз боду катап септээр ужурга таварышкан. Ол тракторларны багай шынарлыг септээн дугайында буруулуг кижилерниң кырынга акт тургуспаанындан артык чарыгдал үндүрүп турар.

Совхозтуң бодунга септээп дугуйлуг беш тракторну канчаар септээнин комиссия хынап көрбээн. Тараа чажар 8 сеялканың 6-зын белен деп санап турар. Ынчалза-даа оларның быжыглаан ээриндери кошкак, чамдыктарын ушта ээрип алгаш барган. Хөй чылдыг сигеннерни чүнүң-биле чажып тарыыры билдинмес. Трактор аңдазыннарын шуут септевээн. Совхозта бар 120 илиирниң 70-ни тарылгага белен деп санап турар, а херек кырында септеп кылган 30 илиир бар, артканнары эрткен чылын ажылдап турганы тараа шөлдеринде хевээр. Сеялкалар, илиирлер кожар херекселдерни септевейн ажыглаар деп турар, ынчалза-даа оларның кандыг байдалдыын, септелге чокка ажыглап болур, болбазын кым-даа хынап көрбээн.

Үрезин белеткели дүвүреңниг байдалда. Чаңгыс чылдыг сигеннерниң үрезинин совхоз чүгле 50 хуузун белеткеп алган, хөй чылдыг сигеннерниң болгаш картофельдиң үрезини шуут чок. Херегленттиниң турар 90 центнер кукуруза үрезининден чүгле 25 центнер бар болуп турар.

Тарылга шөлүнге 3 муң тонна өлек төгерин планнаан. Чижек-биле даап санаашкын ёзугаар алырга, муң тонна төктүнген боор турар. Минералдыг чемиштидилгелен 5 тоннаны белеткеп алган. Органиктиг чемиштидилгени кайы шөлге, чежени төгери билдинмес болганы-биле таварышкан черинге аппарып төп турар.

Часкы хову ажылдарынга херегленттиннер кывар-чаар материалдарны сөөртүп албаан, ону сөөртүр тускай машинаны чүък машиназы кылдыр эле дерээн.

Совхозтуң тарылга шөлүнүң кол вурууву суггаттыг черлер. Ындыг турбужо кол суггарылга бугалары — Кара-Талдың, Хоолунуң бута дестерин кылыр, дожун довураптаар ажылдарны ам-даа эгелевээн.

Механизаторларның болгаш ховунуң ажыл-ишчилериниң ажылдаарынга, культурлуг амыдырал-чуртталгазынга таарымчалыг байдалды тургузарынче кичээнгей кошкак. Хову турлагларын септеп кылбаан.

Совхозта механизатор кадрлар нийи ээлчег-биле ажылдаарынга чедишпес. Часкы хову ажылдарынга ажылдаар кижилерни шилип ап, тус-тус ажылдарга хуваап быжыглаваан.

Бо бүгү фактылар болза, ниитиниң малынга тарымал чемнерни элбеңнип белеткээр талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң директиваларын амыдыралга боттандырарынга таарымча чок байдалды тургузуп турар болгаш илереттинген четпестерни дарый чайладырын совхозтуң удуртукчуларындан тыңгыызы-биле негеп турар.

В. ОЧУР-ООЛ.

Дуржулга солчуушкуну

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» колхозтуң № 1 хойжу бригадазының төвүнге районнуң мурнакчы малчыннарының дуржулга солчуушкуну болуп эрткен.

Көдээ ажыл-агый эргелелиниң, «Тээли» совхозтуң, «Кара-Хөл», «Мурнакчы» колхозтарның төлээлери киришкен.

Олар төрээн 212 хоюндан 231 хураганны камгалап алган. Ооржак Седен-Дамбаа төрээн 200 хоюндан 235 хураганны камгалап алган. Салчак Тойбунуң, аныяк комсомолчу Шура Хертектиң коданнарын көрген. Дуржулга солчулгазы солун боор эрткен. Ылангыя О. Седен-Дамбааның бажыңбалгат, ажыл-амыдыралындан эгелээш, кажаа-хораазының иштики-даштыкы байдалын, мал-маганың канчаар ажаап турарын келген малчыннар сонуургаан. Малчынның бодунуң кылып алган мал суггарар бөдүүн херекселин, мал төлүн ажаап, чемгерип, зооветеринарлыг чурумну сагып турарын көргеннер. Түңнелинде «Мурнакчы» колхозтуң даргазы Хертек Чүдекеевич Будурукпай чүве чугаалаан.

Малчыннар хөй-хөй ажыктыг сүмелерни солчуп, моон-даа ыңай эртемге, практикага үндезилеттинген дуржулганы улам нептередирин дугурушкан.

К. ШӨМБУЛ,
мал эмчизи.

Маажий Кыргыс Эрзин районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң мурнакчы малчыннарының бирээзи. Ол 12 чыл дургузунда төрээн колхозунга хой малдап келген. Коммунист кадарчының коданында торуур 320 хой бар. Ам бо хүннерде төрээн 276 хоюндан 280 хураганны менди өстүрүп турар. М. Кыргыс ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга чедиишкинниг ужуражыры-биле бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Бо чылын ол 100 хойдан 90 хураганны, бир хойдан ортумаа-биле 2,5 кг дүктү кыргып алыр, 20 тонна сигенни, 10 тонна өдекти бодунуң күжү-биле белеткеп алырын хүлээнген.

ЧУРУКТА: малчын МААЖИЙ КЫРГЫС.

С. ЧАЖИН-ООЛДУҢ фотозу.

ЧАГАА

ПАРЛАТТЫНГАН

СООНДА

«Моон соңгаар канчаарыл?»

Шак ындыг эге-биле көдээ бижикчи Д. Хажикиниң чагаазы парлаттынган. Ында эш Хажики Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозка 1970 чылдан эгелеп почтачылап ажылдаан, ол үениң дургузунда дирекция чери ону почта чедирер транспорт-биле, солун, сеткүүл суггар сумка болгаш өске-даа херек чүүлдер-биле хандырбайн турганын, адактың сөөлүнде 1972 чылдың сметазында почтачы тудары кордунмаан чүве дээш ону ажылдан үндүргенин хомудап бижээн.

Солунга үнген шүгүмчүлелге хамаарыштыр СЭКП Каа-Хем райкомунуң секретары Ш. Сереэдарның редакцияга дыңнатканы:

Солунда айыткан четпестер бүрүнү-биле шын боор бадыткаттынган. «Совет Тыва» совхозтуң директору А. Прокудинниң дужаалын ёзугаар почтачы Д. Хажикини штат кызырылдазы-биле ажылдан хостаан.

Малчыннарның солуп, сеткүүлүн хөй-ниити эгелээшкини-биле чедирер кылдыр организастаан. Чижээ, Чеди-Башта, Чинге-Дагда, Чедер-Аксында малчыннарга сүт сөөртүп турар чолаачылар К. Хомушку, М. Осуржап, А. Самбуу, Доргүнде, Баян-Колда малчыннарга ол салбырларның зоотехниктери болгаш бригадирлери чедирип турар кылдыр дугурушкан.

Совхозта партком секретарынга, совхоз директорунга болгаш кол экономиске почтачыны бүдүрүлге саң-хөө планынга киирерин сүмелээн.

«Тиилелге» колхозтуң кадарчылары хой оолдаашкынынга эки белеткенгеп. Клеткаларлыг чылыг кажаалар, курга өдек, мал чеми бар. Хойжуларның коданнарынга оолдаашкын февральдың сөөлгү хүннеринде эгелээн.

Колхозта торуур 3100 ажыг хой бар. Бо хүннерге чедир 2200 хой оолдаан, хураганнар менди өзүп турар. Чамдык коданнарда оолдаашкын адакталып турар. Кадарчы А.

КАА-ХЕМДЕН МЕДЭЭЛЕР

Баянның 460 хою төрээн. С. Каадыр-оолдуң 570 хоюндан 450 хой хураганнапкан.

Ажыл-агый ангор өшкүлерни база өстүрүп турар. Коммунист Н. Чимбин бир кодан 490 өшкүнү малдап турар. Кадарчы чаа төрүттүнген анайлар хүлээп алырынга ыяк белеткенип алган.

Кадарчыларның культура-амыдырал хандырылгазы эки, чунар-бажыңнар бар, солун, сеткүүлдерни саадатпайн чедирип турар.

К. СРАТ-ООЛ.

«Октябрь 14 чылы» колхозта мурнакчы, бедик көргүзүглерни чедип ап турар хойжулар хөй. Кадарчы Наим Кол эрткен чылын торуур 100 хойдан-на 115 хураганны өстүрүп, бир хойдан 3,1 кг дүк кыргып алгаш, кадарчылар ортузунга калбарган социалистиг чарышка тиилекчи болгаш, 14 хураганны шаңналга алган. Торуур 410 хойнуң хураганнарын бүрүн камгалап алыры, хойдан-на 3,2 кг дүк кыргыыры ооң бо чылгы хүлээлгези ол. Кадарчының коданында оолдаашкын кидин түлүк, хураганнар онча-менди доругуп турар.

А. ЧЫЛБАК-ООЛ.

АЖЫЛ-АГЫЙНЫҢ БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЗЫ ЧҮНҮ БЕРГЕНИЛ?

Амгы үеде «Элегес» совхоз доктаамал орулгалыг ажыл-агыйларның бирээзи. Ону канчап чедип алганын тодаргай билип алыр төлээде, совхозтуң эрткен элээн каш чылдарда ажылының түңнелдерин өөренип көөрү эргежок чугула.

Маңаа дараазында дөрт чылдарның сан-түңнерин ап көрээлиңер.

чылдары	1968 г.	1969 г.	1970 г.	1971 г.
карылга (муң рубль)	264	—	—	—
орулга (муң рубль)	—	102	521	275

Бо саннардан алырга, совхозтуң сан-хөө болгаш ажыл-агый ажыл-чорудулгазының түңнелдери агаар-бойдустуң байдалдары бир дөмей таарымча чок чылдарда безин кончуг карышкак болуп турар-дыр. Тодаргайлаарга, агаар-бойдустуң байдалы таарымча чок 1968 чылда совхоз 264 муң рубль карылгалыг болган, ынчаарга база-ла ол ышкаш таарымча чок агаар-бойдус байдалдыг 1971 чылда карылгалыг болур хамаан чок, харын-даа 275 муң рубль арыг орулганы алган. Бир дөмей байдалдыг бо ийи чылдың түңнелдерин анализтеп көөрү солун.

Бир дөмей агаар-бойдус байдалдыг ол чылдарда бир дөмей деңнелдиг чарыгдалдарны үндүргеш, гектар черден тарааны 1968 чылда 2,1 центнерни, 1971 чылда — 7,8 центнерни алган. Чаңгыс инектен саап алган сүт ол-ла дараалашкаа-биле 1396 кг болгаш 1822 кг болган. Бир эвес чаңгыс центнер продукцияның бот-үнезин деңнеп көөр болза мындыг: 1968 чылда сүт—25 руб. 28 көп, аныяк бода малдың немелде деңзизиниң—155 руб 70 көп, а 1971 чылда сүт—21 руб 79 көп, мыйыстыг бода малдың немелде деңзизиниң—132 руб 74 көп болган.

База бир эң чугула көргүзүг—күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн ап көөр болза: көдээ ажыл-агыйда ажылдап турар бир кижиге онаашт ыр бүдүрген ниити продукция деңнештирген өртектер-биле 1968 чылда—1928 руб. а 1971 чылда—3.065 руб болган азы 59 хуу өскен. Ажылдап турар чаңгыс кижиниң чылда ортумак шалыңы 1968 чылда — 1280 руб, 1971 чылда—1348 рубль болган азы 10,5 хуу өскен. Оон аңгыда, 1971 чылда материалдыг шаңнал-мактаарының фондузунче 41.691 рубльди киирген азы ажылдап турар бир кижиге 72 рубль онаажыр.

Бо чурагайлар чүнүң дугайын чугаалап турарыл? Республиканың бүгү-ле совхозтарында ышкаш, «Элегес» совхозта черни ажыглаарының, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүүн бедидериниң, малдың продуктулуун бедидериниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң болгаш көдээниң ажыл-ишчилериниң амыдыралын чаагайжыдарының канчаар-даа аажок улуг курлавырлары бар дээрзин бо саннар бүзүрелдиг-биле бадыткап турар-дыр. Бо чурагайлар оон ыңай база бир чугула чүүлдүң дугайын чугаалап турар. Чүл дээрге, ол улуг курлавырларны янзы-бүрү чылдарда чедир ажыглавайн, а чамдык чылдарда мырыңай шуут ажыглавайн турганы болур. Ынчангаш ажылының түңнелдери херек кырында боттуг болдунар аргалардан дыка куду болуп тургулаан.

Бүдүрүлгениң бар курлавырларын илередири болгаш ажыглаары, ажыл-агыйны удуртуруунуң экономиктиг методтарын боттандырары агаар-бойдустуң байдалы көдээ ажыл-агыйга эң-не таарымча чок чылдарда безин чедиишкин чедип алырының үндезини болур.

Партияның болгаш чазактың чорудуп турары, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин шиитпирлиг көдүреринче угланган хемчеглерин боттандырып тургаш, «Элегес» совхоз чыл бүрүде багай эвес түңнелдерни чедип ап келген.

Доктаамал орулгалыг чорукту болгаш совхозту ажыл-агыйның бүрүн бот-орулга-чарылгазынче шилчидерин хандырары-биле тодаргай кандыг экономиктиг хемчеглерни боттандырганыл?

СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң (1969 ч) болгаш бүдүрүлгениң курлавырларын ажыглаарының база улус ажыл-агыйынга камналганың чурумун күштелдирер дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Чагаазының соонда, «Элегес» совхозка бүдүрүлгениң технологиязын болбаазырангайжыдары-биле чергелештир, ажыл-агыйны хумагалыг чорударының делгеренгей экономиктиг хемчеглерин ажылдап кылган. Оларны боттандырган чорук күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин, күш-ажылдың база материалдарның чарыгдалын эвээжедирин, совхозтуң ажыл-ишчилериниң материалдыг сонуургалын улгаттырарын хандырган.

1970 чылда үстүнде айыткан хемчеглерни боттандырарынга үндезилээш, мал чеминиң, үрезинниң, кывар-чаар материалдарның, артык кезектериниң, септелге материалдарының, ажыл төлевириниң бүдүрүлгечи эвес чарыгдалдарын узуткааш, совхоз 219 муң рубльди камнап алган.

Ажыл-агыйжы эвес чоруктарның уржуу болуп турган өске-даа хөй төтчеглекчи чоруктарны чок кылган турган. Ону бадыткаары-биле чамдык фактыларны чижекке ап көрээлиңер. Ол чүүлдерни анаа бодаарга, шоолуг эвес кылдыр сагыңдырар. Ынчалза-даа оларны чайлаткан чорук улуг үре-түңнелге чедирген. Чижээ, тракторну ажылдадып каар, ол ажыл-даа бүдүргенде чок, анаа-ла ажылдап хүнзээр. Эртен автомашина 8 шакта гаражтан үнер, а кежээ чүгле дүнекиниң 12 шакта гаражка ээп келир азы чолаачының бажыңының чанынга хонар. Оон аңгыда, тракторист дүштеки чем үезинде тракторунга олуруп алгаш, ховудан бажыңынга келир. Тракторга чаңгыс чоруушкун кылгаш, чаңгыс тоннадан хөй эвес сиген сөөртүп чедирер, а ону үш тоннаны сөөрткен кылдыр төлээр турган. Шак ындыг, шоолуг эскертинмес чүүлдерге хөй түңнүг акша-хөреңги хөй чарыгдаттынып турган. Ол чорукту сөөлгү чылдарда болдурбас апарган.

Чарыгдалдарны эвээжеткениинден алдынган камналганы дараазында чүүлден тодаргай көрүп болур. Бир эвес чаңгыс гектар чымчак андарылгага 1968 чылда 11 килограмм дизель одалгазы чарыгдаттынган болза, 1971 чылда 10 килограмм болган. Ыя оон безин 108 тонна дизель одалгазын камнап алган. Тракторларны болгаш көдээ ажыл-агый машиналарын септээринге ажылдың хемчээли бир дөмей турда-ла, 1968 чылда 124 муң рубль чарыгдаан, ынчаарга септелгени ажыл-агыйжы ёзу-биле чорутканының түңнелинде, 1971 чылда ол чарыгдал 88 муң рубль болган азы 36 муң рубльди камнап алган.

Хамыктың мурнунда бүдүрүлгениң кол организакчы фактору болур ажыл төлевириниң фондузунуң чарыгдалын план-биле дүүштүрген. Ажыл төлевириниң фондузун бүдүрүлгениң бүгү адырларының аайы-биле кылган болгаш ооң чарыгдалын совхозтуң директору боду, кол тускай эртемниглер, фермалар эргелекчилери база участоктар удуртукчулары нарядтарны хынап көргеш, бадылаарының аргазы-биле шыңгыы контрольду тургускан. Шын эвес наряд кылган кижилерге чогуур кеземчени көргүзүп турар апарган.

1968 чылда ажыл төлевириниң фондузун ажыр чарыгдааны 38 муң рубль турган болза, ынчаарга 1971 чылда артык чарыгдал кылыр хамаан чок, 13 муң рубльди камнап алган.

1968 чылда бүдүрүлге планын ажыр күүсеткени дээш, немелде төлевирге база шаңналга 19.071 рубльди төлеп берген болза, а 1971 чылда бүдүрүлге планын ажыр күүсеткени, чарыгдалдарны эвээжеткени дээш, немелде төлевирге болгаш шаңналга 78.765 рубльди төлээн. Оон аңгыда, материалдыг шаңнал-мактаарының фондузундан 41.691 рубльди төлеп берген. Моон ап көөрге, бүдүрүлгениң үре-түңнелдиин бедээн, камналга көвүдээн, чарыгдалдар эвээжээн тудум-на, немелде төлевирге болгаш шаңнал-макталга бээриниң түңү көвүдеп турары тодаргай-дыр.

Бистиң совхозта кол фондуну ажыглаары-даа экижээн. Чижээ, 1968 чылда кол чепсек-херексел-

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизи

КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЧАА ТИИЛЕЛГЕЛЕРЖЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

делиниң даргазы З. И. Гусейнова республиканың экономиктиг болгаш культура хөгжүлдезинге доктаагаан Азербайджан улустуң бүгү чедиишкиннери дээрге Коммунистиг партияның, Советтер чуртунуң хостуг болгаш дең эргелиг нацияларының өндүр эвилелиниң, кады ажылдажылгазының ачы-авыралы-дыр деп, оратор демдеглээн.

Совет кижилерниң эртем-билиг чедип алырынче, чырыдышкын херээнче партия улуг кичээнгейни салып келген. СЭКП ТК чоокта чаа студентилерниң болгаш сургуулдарның материалдыг, чурттал-га амыдыралының байдалын улам экижидер талазы-биле доктаал хүлээп алган болгай. Ол дээрге совет аныяктар дугайында партийжи ада сагыш салышкынының илерели. Өөредилге черлериниң профэвилел организацияларының мурнунда өзүп орар чалыы салгалды кижизидер, бедик мергежилдиг кадрларны белеткээр талазы-биле улуг сорулгалар турарын Чырыдышкынның, дээди школаның болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел төп комитединиң даргазы Т. П. Янушковская саналынга демдеглээн.

Март 22, эртенги хурал. Президиумга Г. И. Воронов, А. Н. Шелепин, Д. Ф. Устинов олар көстүп келирге, делегаттар болгаш аалчылар үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткаан. ВЦСПС-тиң болгаш Төп ревизия комиссиязының отчёт илеткелдериниң талазы-биле санал бериишкиннери үргүлчүлээн.

Планныг сорулгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседир талазы-биле мурнакчы колхозчуларның, совхозтар ажылчыннарының, коллективтерниң патриотчу эгелээшкиннерин Көдээ ажыл-агыйның болгаш белеткелдерниң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының профэвилелиниң төп комитединиң даргазы И. Ф. Шкуратов чугаалаан.

Ол профэвилелдиң 16 миллион кежигүннериниң омунээзинден И. Ф. Шкуратов подээниң ишчилери часкы тарылганы эки эрттирер дээш бүгү чүүлдү кылыр дээрзин СЭКП ТК-га бүзүреткен.

Партияның идеялары болгаш пландары ажылчын кижиниң амыдыралының утказы, чогаадыкчы чоруктуң үндезини болу берген. Ол сөстерни Тюмень областа Нефтеюганскиниң чер үттээр ажылдар эргелелиниң мастери В. М. Агафонов чугаалаан. Бистиң чуртувустуң акы-дуңма улустарының ачызында Сибирьниң эгээртинмес байлаа кижиге бараалгап турарын ол демдеглээн.

Совет улустуң медицина хандырылгазын улам экижидер дээш чорудуп турар ажылдарны, ажылчыннарның кадыын камгалаарының айтырыгларын ССРЭ-ниң кадык камгалал министри Б. В. Петровский сонуургаткан.

Латвияның ССРЭ-ге киргени латыштарның салым-чолунга өзулут эргилдени болдурган деп, Латвияның профэвилелдериниң республика чөвүлелиниң даргазы В. Б. Блюм саналынга онзалап айыткан.

«Ленфильм» киностудияның артизи, РСФСР-ниң улустуң артизи Л. А. Чурсина уран чүүлдүң ужур-дузазының дугайын көдүрлүүшкүннүг чугаалаан.

Югославияның профэвилелдер эвилелиниң чөвүлелиниң секретары Никола Шегота Югославияның ажылчы чоннарының омунээзинден найыралдыг байырны ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге дамчыдарга, чыылганнар ону чылыы-биле уткаан.

Съездиге араб профэвилелдериниң Делегей конфедерациязының чиңгине секретары Фаизи эль Сайед чүве чугаалаан. Совет Эвилели боттарының хосталгазы, хамаарышпас чоруу болгаш бот шиитпирлеттинер эргези дээш демисежип турар бүгү улустарның идегелдиг өөнгиижи болу берген дээрзин ол чугаалаан.

Анык ажылчын салгалды белеткээр болгаш кижизидер талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин канчаар күүседип турар дугайын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитединиң даргазы А. А. Булгаков съездиге чугаалаан.

Эртенги хуралга профэвилелдериниң Новосибирск область чөвүлелиниң даргазы Р. А. Мокренко, профэвилелдериниң Армян республика чөвүлелиниң даргазы Г. В. Тарджуманян, Саратовтуң диштелдир кестирер аар станоктар заводунуң фрезеровщиги Н. Ф. Ковалев, Машина тудуушкунунуң ажылчыннарының профэвилелиниң ТК-ның даргазы Н. В. Драгунов, ССРЭ-ниң Эртем-техниктиг ниитилелдериниң Бүгү-эвилел чөвүлелиниң даргазы А. Ю. Ишлинский, Күрүне садыының болгаш хереглекчилер кооперациязының ажылдакчыларының профэвилелиниң ТК-ның даргазы А. Г. Шалауро-ва, Алтай крайның Смоленск районунуң «Верхнеобский» совхозунуң ажылчын комитединиң даргазы В. С. Ануфриев, Молдав ССР-ниң Котовск районунуң Костештск ортумак школазының башкызы З. И. Мельник олар база санал берген.

Москва хоорайның профессионал-техниктиг училищелериниң сургуулдары съездиге байыр чедирген.

Съездиниң делегаттары «Чоокку Чөөн чүкте байдалга холбаштыр» медегелди хүлээп алган. Ол документиде чугаалааны болза, ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизи профэвилелдеринде организастаттынган 98 миллион совет ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның күзел-соруун, сеткил-сагыжын илергейлевишаан, АКШ-тың империализминиң болгаш делегей сионизминиң күштериниң талазындан шуут деткидип алгаш, араб күрүнелерниң улустарынга удур Израильдиң чарыкчы бөлүктериниң чорудуп турар агрессчи политиказын шиитпирлиг буруу шаап тур.

Съезд араб улустарның демиселин Совет Эвилелиниң профэвилелдериниң шиитпирлиг деткип турар дугайын медеглеп, Чоокку Чөөн чүкте империалистиг агрессияга удур массалыг көдүрлүүшкүннерни күштелдирер, боттарының шынныг эргезин дээш туржуп турар араб чурттарның улустары-биле эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглаар деп, делегейниң бүгү ажылчы чоннарын болгаш профэвилелдерин кыйгырган.

Кежээки хуралга санал бериишкинни үргүлчүлээн. Съездиниң делегаттары болгаш аалчылары президиумга А. Н. Шелепин, П. Н. Демичев, М. С. Соломенцев көстүп кээрге, оларны үргүлчүлээн адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Съездиниң беш делегадының бирээзи-ле ажылчыннарның болгаш тараачыннарның анык гвардиязын төлээлээн дээрзин ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары Е. М. Тяжельников демдеглээн. Өзүп орар салгалдың кижизидилгезиниң айтырыгларынга ол хире улуг кичээнгейни салып турар съездиниң ажылын анык тар сеткил-сагыжының ханызындан сонуургал-биле хайгаарап турар. Профэвилелдериниң съездизинге Леонид Ильич Брежневтиң салгал сорулгалары совет анык тарга аажок улуг ужур-дузалыг болгаш ол сорулгаларны партияның комсомолга дайынчы чагы кылдыр хүлээп ап турар деп, оратор демдеглээн.

ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавы, Совет херээженнерниң комитединиң даргазы В. В. Николаева-Терешкова бодунуң саналынга деңэрге, социал депшилге, улустарның тайбыны болгаш аас-кежии дээш демиселге делегейниң херээженнериниң киржилгезиниң чугула айтырыгларын чугаалаан. Чурттуң амыдыралының бүгү адырларынга болгаш делегей арназынга совет херээженнерниң идепкейлиг ажыл-чорудулгазының бүзүрелдиг чижектерин ол көргүскен.

Кежээки хуралга профэвилелдериниң Эстон республика чөвүлелиниң даргазы Л. Н. Лепцман, химия үлетпүр министри Л. А. Костандов, профэвилелдериниң Таджик республика чөвүлелиниң даргазы А. Хайдаров, Куйбышев областың Волга автомобиль заводунуң профэвилелдиң завод комитединиң даргазы В. М. Правосуд, ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң бирги секретары Г. М. Марков база санал берген.

Чилиниң ажылчы чоннарының Чаңгыс аай профэвилел төвүнүң секретары Альфонсо Хаке, профэвилелдериниң Бүгү-индий конгрезиниң чиңгине секретары Ш. А. Данге съездиге байыр чедирип чүве чугаалаан. олурушкаиннар оларны чылыы-биле уткаан.

Март 23-те съезд ажылын үргүлчүлээн.

(СЭТА).

КОМСОМОЛЧУЛАРНЫ ХОЙ АЖЫЛЫНЧЕ

ВЛКСМ-ниң Барыын-Хемчик райкомунуң пленумунга «Хой ажылын улам ыңай хөгжүдеринге киржир талазы-биле районнуң комсомол организацияларының сорулгаларының дугайында» ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары эш Б. Даржааның илеткелин дыңнап чугаалашкан. Районнуң комсомол организациялары СЭКП Тыва обкомунуң IX пленумунуң болгаш ВЛКСМ обкомунуң VII пленумунуң шиитпирлерин күүсетпишаан, хой ажылын хөгжүдеринге болгаш ооң продукциязын бүдүрерин ковудедиринге комсомолчуларның болгаш анык тарның күжүн мобилизастаар талазы-биле чамдык ажылдарны чорутканын илеткелчи болгаш санал бергеннер демдеглээн.

Эрткен чылын хой болгаш өшкүнүң баш санын өзүп, күрүнеге дүк садарының планы 101,8 хуу күүсеттинген. Районнуң колхоз, совхозтарының хой ажылында 26 специалист, хойжу бригадаларның 5 бригадирлери, 330 кадарчы, ооң иштинде 30 харга чедир 30 өг-бүле ажылдап турар. Оларның 16-зы комсомолчулар, 4-тү коммунистер. Хойнун массалыг оолдааткынын эгелей берген үеде комсомолчулар болгаш анык тар колхоз, совхозтарга барып чыл бүрү дузалажыры чаңчыл болу берген.

Чүгле бо чылын 89 оолдар болгаш кыстар сакманчыктеп турар, оларның хөй кезии комсомолчулар. Сакманчыктерден «Большевик» колхозунда Хомушку Багай-кыс, Хомушку Кара-кыс, Иван Доңгак, Күрү-Базыр, «Шекпээр» совхозта Хомушку Борашпаа, Александра Ооржак, «Барлык» совхозта Күжүгет Минчиптей, Саая Чечекмаа, Мария Хомушку эки көргүзүглерни чедип ап турарлар. Комсомол комитединиң инициативазы-биле «Барлык» совхозта Күжүгет Дадармаа, Саая Очур-кыс дузалакчы болгаш кол кадарчылар болуп ажылдап турар.

Анык малчыннарның арызында мурнакчыларның саны өзүп турар. Аңаа «Шекпээр» совхозта Ооржак Успун-Дагбы, Михаил Хомушку, «Большевик» колхозунда Хомушку Эрес-оол, Саая Шактар-оол, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Алдын-кыс Жукова хамааржыр. Тоску беш чылдың ийиги чылында районнуң хойжуларының мурнунда улуг болгаш харысалгалыг сорулгалар салдынган.

Күрүнеге 180 тонна дүктү садар, 100 хойга онаалтыр 90 хураганны камгалап алыр, бир хойдан 2 кг дүк кыргыыр, күрүнеге садар бир баш хойнуң дириг деңзизин 40 кг чедирер болгаш хой, өшкүнүң баш санын 68665 чедир өстүрер. «Большевик» колхозта комсомолчу-анык тарның механизастаан бригадазы доктаамал ажылдап, кадарчыларның чуртталга бажыңнарын, мал кажааларын септеп, кыштагларже сигенни, саваңны сөөртүп чедирип, хостуг үезинде кадарчыларга лекция, беседаны чорудуп, концерттерни көргүзүп турар.

Чамдык кылдынган ажылдар-биле чергелештир районнуң хой ажылының хөгжүлдезинде шыңгыы четпестерни пленумга санал берген СЭКП райкомунуң бирги секретары эш В. М. Чернов, көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги эш В. В. Хангаев болгаш өскелер-даа дүвүрээзин-биле демдеглээннер. Хойнуң уксаазын экижидер айтырыг шиитпирлеттинмээн. Мооң түңнелинде ооң продуктулуу куду деңнелдиг болуп артпышаан.

Хойну тарып боозадырын чыл бүрү ёзу барымдаалап, харысалга чок байдал-биле барык-ла октябрь айга чедир хожудааткынныг чорудуп келген. Ынчангаш чамдык кадарчыларның хою апрель, май айларда массалыг оолдап, хураганнары кыжын барык хамыкты мурнай чудап, күрүнеге эът, дүк-даа бербес, хорамчага таваржып турар.

Чижек кылдыр чүгле районда эвес, харын республикада эң хоочун ажыл-агыйларның бирээзи — «Барлык» совхозту көргүзүп болур. Мында хой ажылынга кадрларны шилип алырда оларның документизин бар, чогун безин хынап көрбейн турар.

1970 чыл-биле деңнээрге, 1971 чылда янзы-бүрү чылдагаан-нар-биле хораан шээр малдың баш саны 5,6 катап көвүдээн. Ниити карылга 93 муң рубль четкен. Эрткен чылын 3176 хой кызыраан. Ниитиниң малын боттарының харысалга чогу-биле чидирген болгаш самчыгдаан кижилерге мынчага чедир харысалга хүлээтпээн болгаш карылганы төлеттирип албаан болуп турар. Бижиктиг-Хая, Аксы-Барлык, Саадак-Терек салбырларының эргелекчилери эштер Оюн Накы-оол, Хомушку Попуң-оол, Хомушку Байыр эге билиглиг кижилер болуп турар. Оларның мергежилин бедидери-биле түр курстарга өөредир дугайында совхозтуң дирекциязы болгаш партком сагыш салбаан. Байдал мындыг турда хой ажылын эртемге үндезилеп хөгжүдери канчап күүсеттинерил? Кандыг-даа ажылдың планныг онаалдаларын кижилер-кадрлар шиитпирлээр болгай.

Малчыннарны суурларга доктаамал чурттадыр болгаш малды ээлчежип кадарар дугайында СЭКП обкомунуң IX пленумунуң доктаалы күүсеттинмейн саазын кырында арткан. Бөгүнге чедир районнуң кайы-даа колхоз, совхозтары оода чадларда чаңгыс безин малчын өг-бүлени чурттакчылыг суурже шилчиттээн болгаш малды ээлчежип кадарарын организаставаан.

ВЛКСМ райкомунуң пленуму 1972-75 чылдарда хой ажылын хөгжүдер талазы-биле ВЛКСМ райкомунуң бюрозунуң болгаш көдээ ажыл-агый эргелелиниң кады кылган делгереңгей хемчеглерин бадылаан. Ында кол чүүл болза, районнуң комсомол организациялары хойжу бригадаларны доктаамал шефке алыр, комсомолчу путевка-биле хой ажылынче 20 оолдарны, кыстарны чорударын айыткан.

Хойжу бригадалар бүрүзүнге мурнакчы дуржулганың школаларын тургузар. Хойну чогуур үезинде шынарлыг тарып боозадыр төлээде тарып боозадыр пунктуларга комсомолчу рейдилерни доктаамал организастаар.

Малчыннарны суурларга доктаамал чурттадыр болгаш малды ээлчежип кадарарын организастаарынга анык кадарчылар бирги ээлчегде эгелекчилер болур дугайында тодаргай сорулгалар салдынган.

Барыын-Хемчиктиң комсомолчулары хой ажылын хөгжүдеринге боттарының инициативазын үндүрүп турар болгаш, еглээн сөзүн ээлеп, ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл юбилейинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээрзинге чигзиниг турбас.

Т. ТАЛГАНЧИК,
«Шынның» корреспондентизи.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

Даштыкы херектер министерствозунуң медеглели

ПХЕНЬЯН. (СЭТА). КУДР-ге удур Пак Чжон Хиниң чалча бөлүүнүң идип үндүргени чаа дайын белеткелдеринге холбаштыр КУДР-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң төлээлекчизи парлалга конференциязынга медеглел кылган.

Америк империализмге күткүдүп, деткиткен мурнуу-корей эрге-чагыргалар КУДР-ниң девискээринче чепсектиг агентилерин чорударын идепкейжиткен, а оларның шериг корабльдери, самолёттары республиканың девискээр суглары болгаш агаар делгемин үреп турар деп, медеглелде айыткан. Чүгле чаңгыс эрткен чылда безин Соңгу Корейниң девискээринче чепсектиг 430 агентини чоруткан. КУДР-ниң девискээр сугларынче 46 катап шургуп кирген болгаш агаар делгемин 70 удаа үрээн. Олар Корейге тайбынчыдылга дугайында дугуржулганы каржызы-биле үревишаан, демилитаризастаан зонаны шериг лагери болдуруп, ында янзы-бүрү дайынчы техниканы, ооң иштинде танкыларны болгаш артиллерияны мөөңнээн.

Пак Чжон Хиниң Корейге тайбынны камгалаарынга болгаш ооң тайбын каттыжарынга сонуургалы чок деп чүве оортан билдинип турар дээрзин медеглелде демдеглээн.

Корейде дүшкүүрлүг чорукту узуткаар төлээде тайбынчыдылга дугайында дугуржулганы тайбынның дугуржулгазы-биле солууру эргежок чугула, а оон даараазында Мурнуу Корейден америк шериглерни үндүрер, ийи таланың чепсектиг күштерин улуу-биле кызырар ужурлуг деп, ДХМ-ниң төлээлекчизи демдеглээн.

ЯДРОЛУГ ЧЕПСЕКТИ БҮДҮРБЕС

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның чазаа ядролуг чепсекти бүдүрбес бодалдыг деп, Индияның камгалал министри Джагдживан Рам парламентиге медеглээн. Индия ядро энергиязын чүгле тайбың сорулгаларга ажыглаар деп турарын министр база катап бадыткаан.

АГРЕССИЯ КАЛБАРЫП ТУРАР

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Америк-сайгон дайынзырактар Камбоджага удур агрессиязын калбартып турар. Мурнуу-вьетнам чалча армияның 2.000 солдадын, 30 бронемашинаны чурттуң патриотчу күштеринге удур дайын чорудулгазынче чоруткан.

Шыңгыы негеп турар

ТОКИО. (СЭТА). Агаарга кыдат чаа ядролуг чазылдырышкын Японияга шыңгыы дүвүрээзинни болдурган. Атомнуг бомбалаашкынның коргунчуг айыылын көрүп эрткен. Японияның агаарынга «өлүмнүң ыйбазы» база катап дилгелип келгенинге холбаштыр чүгле ийи ай биче-ле ажыг үеде парлалга дүвүреп, Кыдатты буруу шаап турган. Зобнор девискээринге сөөлгү ядролуг шенелдени кылган түңнелинде Японияның агаарында радиоактивтиг чорук кажан КУР бешки ядролуг чазылдырышкынын кылган 1966 чылдан бээр эң-не бедик деңнелге четкен деп, солуннар бижээн.

Кыдат КНО-нуң кежигүнү болган үеден бээр үшкү ядролуг шенелдени кылган деп, «Джапан таймс» солун редакция чүүлүнге бижээн. Бо шенелделер агаарны хирлендиринге чүгле айыылдыг эвес, харын «тайбың» дугайында медеглелди кылып, «биче чурттарның эрге-ажыктарының илередикчизи» кылдыр бодун көргүзерин оралдажып турар Пекинниң арын-нүүр чок чоруун айтып турар дээрзин солун демдеглээн.

Японияның Даштыкы херектер министерствозунуң информация болгаш культура департаментизи кыдат ядролуг шенелделерге удурланышкынын кылган.

Даштыкы херектер министерствозунуң медеглелинде чугаалааны: Кыдат Улус Республика бо чылдың январьда чазылдырышкынны чоруткан соон дарый ядролуг чепсектиң ээлчеглиг — сан талазы-биле 14-кү шенелдезин чоруткан. Делегейде атомнуг бомбалаашкынның айыылынга таварышкан баштайгы чурт болур бистиң чуртувус маңаа холбаштыр шиитпирлиг удурланышкынын илергейлеп тур.

Кыдат чаа ядролуг чазылдырышкын болза япон улустуң болгаш бүгү кижи төрелгетенниң тайбынче шудургу чүткүлүн тоомча чок көргени-дир.

КУР бодунуң хөделиишкиннериниң дугайын шыңгыы боданып, моон соңгаар ындыг янзылыг ядролуг шенелделерни чорутпазын Японияның чазаа шиитпирлиг негеп турар.

Ярмарка хагдынган

БЕРЛИН. (СЭТА). Лейпцигте делегейниң чаңчыл болган часкы ярмарказы хагдынган. Аңаа делегейниң 60 чурттундан 9225 фирма болгаш бүлүрүлге киришкен. 92 чурттан келген аалчылар ярмарканың павильоннарынга чораан.

20 чурттуң бедик шынары болгаш эртем-техниктиг деңнели-биле шылгараан делгиирлерин Лейпциг ярмарказының 150 алдын медалы-биле шаңнаан.

ВЬЕТНАМ ДЕМОКРАТТЫГ РЕСПУБЛИКА. Вьетнам улус армиязының зенитчилери Американың Каттышкан Штаттарының ужар чүүлүнүң халдаашкыннарын ойтур шаварынга маадырлыг чоруун көргүзүп турар.
ЧУРУКТА: зенитчилер боолаар турушта.
В. СОБОЛЕВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

дериниң элендизи кылдыр, көдээ ажыл-агый продукциязының бот-үнези-биле 251 муң рубльди үндүр бижээн болза, а 1971 чылда ол түң 228 муң чедир кудулаан. 1968 чылга чедир совхоз ажылының өзулуг экономиктиг үнелээшкинин ооң директору-даа база кол тускай эртемниглери-даа кылбайн, анализтевейн келген. Ындыг негелдени оларга салбайн турган.

1970 чылда совхозтуң экономиктиг удуртулгазын экижидеринче кол угланышкынны кылган. Ол чылын районнуң көдээ ажыл-агый эргелели совхозка улуг дузаны чедирген. Фермаларның, бригадаларның ажылының түңнелдерин болгаш удуртукчуларның база тускай эртемниглерниң ажылының шынарын ажыл-агыйны экономика талазы-биле мергежилдиг чорударын барымдаалап анализтеп көрген.

АЖЫЛ-АГЫЙНЫ чорударынга чедип алган улуг чедиишкиннери дээш совхозтуң ниити коллективи-даа база тус-тус ажылчыннар-даа мактал-шаңналга четкен. Социалистиг чарышка бедик бүдүрүлгечи көргүзүглери дээш совхозтуң хойжузу У. А. Бавун-оолга Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп бедик атты тывыскан. Совхозтуң директору Ф. М. Зверева СЭКП-ниң XXIV съездизиниң делегады болуп, коммунистерниң ол улуг шуулганынга киржип чораан. Ол СЭКП Тыва обкомунуң кежигүнү болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады.

1971 чылда агаар-бойдустуң байдалы көдээ ажыл-агыйга таарымча чок турзажок, совхозтуң коллективи көдээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садарының планын ажыр күүсеткен. Көдээ ажыл-агый продукциязының бот-үнези дыка чиигээн. Сүт болгаш мыйыстыг бода мал эъдин бүдүрери безин орулгалыг апарган. Совхозтуң ажылчыннары тоску беш чыл планның хуусаа бетинде ажыр күүседиринге болгаш бүгү эвилелдиң социалистиг чарыжынга төлептиг черни ээлээринге шиитпирлиг.

Ынчалзажок мурнакчы фермаларның болгаш участоктарның дуржулгазының көргүзүг турары-биле алырга, бүдүрүлгениң бар курлавырлары ам-даа чедир ажыглаттынмайн турар.

Чижээ, мындыг фактыны ап көрээлинер. Совхозта суггаттыг шол 3111 га, ооң иштинде хөй чылдыг сигеннер шолу 1734 гектар. Суггарылга четкизи үрелген салдарган, капитал септелге кылдынмаан. Совхоз бодунуң херекселдери-биле ол суггарылга четкизин септеп кылып алыр арга чок. Ынчангаш херек кырында хөй чылдыг сигеннерниң гектардан ортумак дүжүдү 16 центнер болуп турар. Ылгап суггарар гууру-биле суггарар чүве болза, гектардан 30 болгаш оон-даа хөй центнер сиген алыр бис. Ол болдунар арганы ажыглалбайн турар-дыр бис. Бо четпес чүүл мал ажылының, ылаңгыя ажыл-агыйның кол адыры болур хөй ажылының продуктулуун көдүрерин кызыгаарлап турар. Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, бүдүрүлгениң бо чугула курлавырын ажыглалга кииреринге соңгаарладышкын чок шиитпирлээр херек. Бо айтырыг Мелиорацияның болгаш суг ажыл-агыйының министерствозунга хамааржыры чугаажок. Ынчангаш бо министерствонуң удуртукчулары суггарылга системаларын септеп, экижидеринче кичээнгей салыры күзенчиг.

Чамдык чылдарда совхоз тараа садарының планын күүседир азы пландан ажыр садары-биле тараазы эрте быжар үрезин участоктарының тараазын дужаалгага киирнитер таварылгалар тургулаар. Ындыг таварылгаларда совхоз бодун эки шынарлыг, райончуттунган үрезин-биле хандыртыпып шыдавас болгаш үрезин тарааны дедир садып алыр апаар. А садып алган үрезиниң шынары куду, ук черниң байдалынга таарышпас болганындан гектардан алза чогуур дүжүт чедир алдынмайн турары ховар эвес. Бо чылын совхоз ындыг чоруктуң уламындан 100 муңдан эвээш эвес рубль карылгалыг болган. Ол күрүнеге база-ла ажык чогу тодаргай. Ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгазынче шилчээнде, бүгү-ле чүүлдерниң ажыл-агыйга экономиктиг ажыктыг барымдаалап көөр эргежок чугула.

Тарааларның болгаш хөй чылдыг сигеннерниң үрезиниң белеткээ, туруу болгаш улам сайзыраатыр суггарылгазынга херек ажыл-агыйның хөгжүдеринге-даа идегелдиг база болур утпас херек.

Ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгазының принциптери-биле чорудар үеде, тускай эртемниглер кандыг-даа айтырыгның ажыл-агыйның экономиктиг, ажылчыннарның материалдыг сонуургалының болза чогуур.

1971 чылда мал чемиинге 109 муң рубль ажыр чарыгдаттынган. Бистиң ажыл-агыйывыска кылган дуржулгадан алырга, чаңгыс килограмм тарааны чарбалааш, хөөдү хлайндырган инекке бээрге, 10 кг тарааны олчаандырзын чирткепинде алыр хире ынча сүттү инектен ап болур. Оон ыңай ол ышкаш, кышкы үеде инекке сугну чылдып бээри база-ла ажыктыг. Анаа бо даарга шоолут эвес кылдыр сагындырар мыя бо хемчеглерни безин боттандырарга, инектен саап алыр сүт немежип турар. А ол дээрге артык орулга-дыр.

Машинаны ажыглаарының техниктиг корум-чурумун сагываанының уламындан болган озал-ондактарның уржуу-биле 1971 чылда совхозка септелге кылырынга артык кезектерни 13,7 муң рубльге ажыр чарыгдаан. Машинаны чоп ажыглаан болза, ол чарыгдал болбас турган ийик.

Ынчангаш тракторларны, машиналарны септээрде, артык кезектерни чүгле үрелген чүүлдерниң даңзызын барымдаалап үндүрүп бээри эргежок чугула. Оон аңгыда, дыка хөй артык кезектер «Сельхозтехникадан» четпес-дудуулуг кээп турары база ховар эвес. Чорудуп берип турар черге бис ол дугайында негелде салбайн турар-дыр бис. Түңнелинде кээп, шак мындыг эскет чок, аар-саар чүүлдер ажыл-агыйга улуг каражаны таварыштырып турар.

Бистиң совхозтуң дирекциязы, партком тускай эртемниглерге база ортумак звенонуң удуртур кадрларының материалдыг харысалгазын бедидеринче улуг кичээнгей салып турар апарган. Черле ынчаш, бүгү чүвениң ээзи болур меделгени ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның чаңчыктырып кижизидери политмассалыг ажылдың төвүнде турур чүве. Ам тускай эртемниглер-даа, ажылчыннар-даа материалдыг чүүлдерин камныг чарыгдаарын, бүдүрүлгени ажыктыг чорударын, карыгла таварыштырар четпес чүүлдерни чайладыр, ажыглаттынмаан курлавырларны болгаш аргаларны илередирин чугула деп турар.

Ам бүдүрүлгениң технологиязын, күш-ажылды организастаарын болгаазыраңгайжыдары, кампалганың чурумун сагыры тускай эртемниглерниң болгаш ол ышкаш ажылчыннарның анаа-ла бир хүлээлгези эвес, харын хереглели болуп бар чыдар.

Ажыл-агыйның бүрүн тускайлаң бот-орулга-чарылгазының үезинде экономиктиг анализтиң бюрозу болза, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң, ажылдакчыларның материалдыг сонуургалының айтырыглары мөөңнеттинер бүдүрүлгениң штавы болуп турар.

Бистер күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң күсели-биле продукцияны хойну бүдүреринче база ооң шынарын экижидеринче чүткүп турар бис. Ол чүүлдерни чедип алганы дээш, ажылчыннарга бээр шаңнал-макталдың түңүн база-ла ковудедип турар.

1970 чылда центнер сүттүң дужаалда өртээ 20 рубль 42 копеек турган болза, 1971 чылда оон үскүрү бедээниниң уламындан центнер сүттүң дужаалда өртээ 24 рубль 27 копеек болган. 1970 чылда мыйыстыг бода малдың центнер эъдиниң өртээ 99 рубль 89 копеек турган, а эрткен чылын малдың күш-деңгелин бедиткениниң уламындан центнер эът 110 рубль 72 копеек четкен. Мал ажылында ажылдап турар чаңгыс кижиге опаалтыр, деңнештирилге ортектер-биле алырга, 1969 чылда ниити продукцияны 4350 рубль түңүнге бүдүрген болза, ынчаарга 1971 чылда 5338 рубльдиң продукциязын бүдүрген азы 22,7 хуу өзүлделиг болган. Мал ажылында ажылдап турар бир кижиниң чылда ортумак шалыңы 1969 чылда—1355 рубль, а 1971 чылда—1538 рубль азы 13,5 хуу өскен. 1971 чылда материалдыг шаңнал-мактаарының фондузундан мал ажылының талазы-биле 27.726 рубльди үндүрүп берген болгаш 139 баш хойну шаңналга берген. А бо талазы-биле 1969 чылда материалдыг шаңнал-мактал фондузундан үндүрген түң 4961 рубль турган. Мал ажылынга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин малдың продуктулуун бедилериниң, бүдүрүлгечи эвес чарыгдалдарны кызырарының, ажылчыннарның материалдыг сонуургалын улгаттырарының күсели-биле чедип алган. Чүгле 1970 чылда безин мал ажылынга дузалаар ажылчыннарның саны 25 кижиге кызырган, ынчангаш 23 муң рубльди камнап алган.

Трактор-хову бригадаларының ажылчыннарының күш-ажыл төлевириниң наряд чок системазынче шилчидер чорук тракторга ажылдап кылып кылыны база-ла ковудедири, ажылдарның шынарын бедидери болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаары чугаа чок. Ындыг шилчиделгени бистиң совхозта төлевилээн болгаш боттандырып эгелээр.

Бистиң «Элегес» совхозта бот-орулга-чарылганы мал болгаш чер ажылында боттандырып турарывының баштайгы түңнелдери ындыг-дыр. Өске колхозтарда болгаш совхозтарда бот-орулга-чарылганы канчаар боттандырып турарын солун дамчыштыр билип алыры күзенчиг-дир. Ажыл-агыйларның экономистери, тускай эртемниглери бо чугула херекти канчаар чорудуп турарын, кандыг ажыктыг дуржулга мөөңнеттингенин солунга бижиир боор деп идегеп тур бис.

М. ХАЛИМУЛИН.
«Элегес» совхозтуң кол экономизи.

Комсомолчу Каранчаар Монгушевна Чадамба Чөөн-Хемчикте Хайыракан сес чыл школазының башкызы. Ол СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазында эге политшколада пропагандистеп турар. Ында 23 саанчы, кадарчылар, ажылчыннар боттарының политиктиг билиин бедидип алыр дээш кызымаккай өөренип турар. Аныяк пропагандист хүлээнген ажылын ак сеткилдиг күүседип, дыңнакчыларга быжыг билигни берип келген.

ЧУРУКТА: пропагандист К. М. Чадамбаның дараазында кичээлге белеткениишкини орары. А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Хураганнар менди

«Тээли» совхозтуң Найырал салбырының малчыннары ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган, кызымаккай ажылдап турарлар.

Салбырда бо хүннерге чедир ниитизи-биле 6332 хой оолдаан. Эдер-Куйнуң хойжу бригадазында төрээн 2193 хойнуң 2211 хураганы менди. Хойжулар Д. Кужугет, Ф. Хүрен олар төрүүр 100 хойга онааптыр ам безин 100 хураганы. Г. Чудурукпайның кодаңында төрүүр 277 хоюндан амдызында 264 хой төрээн, ооң 267 хураганы онча менди.

С. КАДЫГ-ООЛ.

Ужуражылга

ТУРАН. (Телефон-биле). Дүүн Тураннын Культура бажыңынга чогаалчылар С. Пюрбю, С. Козлова, композиторлар А. Чыргал-оол, А. Лаптан, артистер М. Мунзук, М. Солун-оол, Л. Котов, чурукчу И. Салчак олар-биле ужуражылга эрткен. Баштай хоорайның № 1, 2 школаларының өөреникчилери республиканың чогаадыкчы ажылдакчыларының планнары, ажыл-херектери-биле таныышкан.

Дараазында Туран хоорайның хөй-ниитизи-биле ужуражылга болган. ССРЭ-ниң 50 чылынга уткуштур республиканың чогаалчылары, композиторлары, чурукчулары болгаш артистер чүнү белеткеп кылып турарын, ужуражылгага келген эштерниң хууда планнарының дугайында солун чугаа болган.

СЦЕНАДА — ШКОЛАЧЫЛАР

Мөңгүн-Тайга районнуң Мугур-Аксы ортумак школазының ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга тураскааткан класстар аразынга бот-тывынгыр уран чүүл фестивалын районнуң культура бажыңынга организастап эрттирген.

Эге класстарның аразынга эрткен фестивальга бирги черни 1 «а» класс (башкызы Д. С. Тюлдешева), ийиги черни 3 «б» класс (башкызы Х. А. Айдапова), үшкү черни белеткел «в» клазы (башкызы Д. Т. Сюрюн) алгылаан.

4-тен 7-ги класстарның аразынга болган фестивальга бирги черни 6 «а» класс, ийиги черни 4 «б» класс түс-тузунда алганнар.

10 класстарның аразынга калбарган уран чүүл фестивалы эң-не солун болгаш эки көргүүлдерлиг болган. Үстүкү класстарның аразынга болган уран чүүл фестивалының бирги черин 10 «а» класстың коллективи (башкызы С. Б. Молдурга), ийиги черни 10 «б» класс (башкызы В. Н. Уепун-оол) түс-тузунда үлешкеннер.

Школачыларның уран чүүл фестивалынга тиилекчи болган класстарны өртектиг белектер-биле. ВЛКСМ райкомунуң Хүндүлел бижиктери-биле шаңнаан.

Школачыларның уран чүүл фестивалынга 10 «а» класстың танцы бөлүү «Инижилер», 10 «б» класстың танцы бөлүү «Индейжилер» деп танцыларны чараш, аянныг күүсеткен. 1 «б» класстың өөреникчилери «Бистиң төрээн чуртувус» деп монтажты, 6 «а» класстың өөреникчилери ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болган оюнга тураскааткан монтажты хөй национал улустарның ылдык-хевин кедип кылганы эки болган.

Д. КУУЛАР.

Аныяк техниктер

Аныяк техниктер станциязының авиамоделистери боттарының кылган янзы-бүрү ужар аппараттарының шенелдезин кылып эгелээн. Аныяк конструктор Виктор Гушинниң кылган аппарады хынашалда үезинде «моңчүг эки» деп үнелээшкинни алган.

ЧУРУКТА: Виктор Гушинниң кылган авиамоделинге белээн кудуп турары.

А. СОКУРОВТУҢ фотозу.

Красноярскиде мындыг

Кызыл биле Красноярск чаңгыс черниң эриинде турар хоорайлар-дыр: Улуг-Хемниң суун ижип, чаңгыс шагның куржаанда турар алышкылар болгай. Москва биле оларның үелиниң ылгалы база дөмей: дөрт-ле шак. Красноярскиге дааргалыг херек кылып чеде бердим, ол хоорайдан үлегер ап болгу дег бир чүгула барымдааны сактып көрейн.

«В. И. Лениниң музей-бажыңы». Красноярск хоорайның эрге-чагыргалыг төөгүлүг бажыңнарын дөвереизин даңзылап алган, оларның даштында тураскаалдың бижиин ескылап чалаан, оларны бузуп үрегдээрин шуут болдурбастаан болду. Чаңгыс чижек: хоорайның төп черинде эрги шагның ыяш бажыңнары ол-ла хевээр арткан черге чеде бердим. «В. И. Лениниң музей-бажыңы» көстүп келди. «Бо черге К. Г. Поповаһың бажыңы турган, аңаа Владимир Ильич Ленин 1897 чылдың март-апрель айларда чурттап турган» деп ак дашта оюп каан састерни номчудум. Чүвениң ужуру мындыг-дыр ийин: ол бажың шагда-ла бузулган, ооң орнунга 1911 чылда ийи каът ыяш бажың тудуп каан, ам ооң ханазында төөгүнүң тураскаал бижиин азып чалаан. Ооң мурнуу чарыында баштыңчының улуг тураскаалын база кылып каан.

Бир келек боданып тургаш, музей кылып каан бажыңдыва кире бердим. Александра Алексеевна Гадаловаһың бо бажыңы ол хевээр арткан. Хөлүм өрү сунарымге, оорганынга чедип турду. Чурттап турган бажыңынга улус хөлээр хайым боорга, В. И. Ленин ооң үстүкү каъдында тар өрээлге чогаалдарын бижип олуруптар турган чүве-дир.

Мен ол музей-бажыңның аалкы болгаш үстүкү каъттарында улуг баштыңчыга тураскааткан делгелгени көрүп доогуп турумда, кодээ ажыл-агый институдунуң студентилери четкилеп келди. Оларның башкызы херээжен В. И. Лениниң Сибирь шөлүлгезинге чораан, бижээн ажылдарының дугайында лекция номчуур болду. Мен база оларның аразынга кире берген мен. Төөгүлүг черни — бажыңны чаш салгалдың салым-чолунга мөңге тураскаал кылдыр арттырып каарының база оңу кончуг ажаап-карактаарының боттуг херечизи бо-дур.

Бистиң Кызыл хоорайның эрге-чагыргалы төөгүнүң тураскаалдыг бажыңнарын келир үениң кижилеринге мөңгежидип арттырарын арай утуп турар аян бар. Ооң барымдаазы чүл ынчаш? Ленин кудумчузунга турган кызыл партизаннарның штаб-бажыңының таваан карартыр арыглады.

Бодап-даа көрүңерем! 1897 чылда Красноярск хоорайга чүгле 26000 кижи чурттап турган-дыр, ам ында 700000 ажыг кижи чурттап, ажылдап, өөренип турар. Он-он беш каът даш бажыңнар тудуглааны, ол хиреде-ле шаандагы Красноярскиниң хевир байдалын төөгүлүг тураскаал кылдыр арттырып, хоорайның төөгүде бедик бир улуг черниң чүс чыл мурнунда турган чурумалын үрегдевес болдуруп камгалап каан. Кандыг албан черин, кандыг төөгүлүг бажыңда турар болдур, ооң даштында төөгүнүң тураскаалдыг тайылбырын чараштыр бижиткен, улус чыглыр талазында көөргедир азып алган болур-дур. Бистиң Кызылга магалыг чаагай болгаш чоргаарадлы хайныктырып келир ындыг үлегерни чүге кылып болбас деп ынчаш?!

М. КЕНИН-ЛОПСАН.

ЭРЗИН СУУРДАН МЕДЭЭЛЕР

Районнуң төвү—Эрзин суурнуң чурттакчыларының кышты удээн, часты уткаан байырлалы суурдан ырак эвес дагга болган. Ону сонуургаан улуг, биче чурттакчы чон ол хүн эртежик-ле чыгып келген. Оларның аразында холдарында лозуң-плакаттар туткулааннар чыылган чоннуң мурнунга тургулапкан.

Дагга болган байырлалды СЭКП райкомунуң бирги секретары А. Монгуш ажыткан. Ооң соонда оюн хөглээшкинниң тус-тус маргылдааларының программазын чарлаан. Хөй кижи кирбикчилиг маргылдаалар суурнуң кварталдарының аайы-биле болуп эрткен. Аңаа боодалганың, баг кагарының, хендир тыртыжарының, бутка шоодай кеткеш маңнаарының, хүреш хайындырарының эр, херээжен командалары түс-тузунда киришкен. Боодалга талазы-биле бирги черни № 6, хендир тыртыжарынга № 9, баг кагарынга № 7, бутка шоодай кеткеш маңнаарынга база-ла № 9 болгаш шайны хүреш хайындырарынга № 6 кварталдар түс-тузунда бирги черлерни эллээннер.

Райпо баштаар черни аъш-чем делгелгезин эки организастаан. Аңаа келген чоңга амданныг манчыны, пиштээн болгаш хааарган эъттерни, боорзакты садыгжылар саткан.

• • •

Эрткен дыштаныр хүнде Эрзин суурнуң культура бажыңының залын чурттакчы чон шыгырт кылдыр долдур олурупкан. Үр-даа болбаанда ол суурнуң № 2, 8 кварталдарының концерттери эгелей берди. Көрүкчүлер концерттиң программазында кирген номерлерниң күүселдезин кичээнгейлиг көргеш, А. Кукериниң «Үш аскыр дагаа» деп шоодутаут шүлүүн, Т. Баянайның сыгыдын, «Москва чоогунуң кежээлери» деп ырны З. Сырат биле С. Сыраттың эки ырлааның, «Кааргаан биле диилги» деп басняны Б. Олзейниң аянныг болгаш солун кылдыр чугаалааның сонуургаан.

Бо удаада сески кварталдың бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң киржикчилери номерлерни эки күүседип, идик-хевиниң кааастангазы таарымчалыг болганындан бо концертке көрүкчүлерниң үелелии таалап алган.

М. ДАЛАА.

„СУД КЕЛДИ, ТУРУҢАР!..“

Чылдагааны чүдел, чугаалажылыңар

Улус судунуң секретары кирип келгеш. «Суд келди, туруңар!» деп чарлаанда, аразында оожум чугаалажып орган улус бир деңге туруп келгеш, ылым-чылым баады. Шиидикчи, улус төлээлери залда турган улусту олуртупкаш, херекти сайгарып эгелээди.

— Фамилияңар?
— Донгак.
— Адыңар?
— Сырат.
— Төрүттүнген чылыңар?
— 1947 чыл.

Өрээлде салып каан узун сандайларның эң мурнуку олуруунда шагдаада кадартып алган олурар бо аныяк кижиниң чурттап эрткен чурттаалгазының, кылып келген ажыл-ижиниң, үүлеткен херээниң дугайын шиткекчи болгаш улус төлээлери кичээнгейлиг тодарадып, сайгарып турлар.

Суд хуралынга салдынган айтырыгларны, бердинген харыыларны, херечилерниң чугааларын дыңнап орарга, кижиниң сагышка хөй-ле чүүлдер кирер, бодалдар тыптыр. Харын-даа оларның чамдызы кижиниң сагыш-сеткилин доюлдуруп, хөлзедип келир. Чаа-ла 25 харлап чоруур бо аныяк кижи арагачы, хулиган, кем-херек үүлгедикчизи, оор болуп төрүттүнмээн-не болгай. Ол амыдыралдың кадыг-бергезин база көрбээн. Бистиң чонувус фашистиг араатаннарны чылча шаапкаш, хоозуралга таварышкан ажыл-агыйын катап тургузуп турган үеде бо кижи төрүттүнген, ол бистиң чуртувустуң бүгү чонунуң материалдыг болгаш культурлуг амыдыралы хүн келген тудум улам бедип орар — ижер-чиир чем-даа, солун кедер идик-хеп-даа четчир магалыг үеде чурттап өскен болгай. Ынчаарга ам бо хире магалыг үеде чап-чаа-ла 25 харлап чоруур аныяк кижи чүге туттуруп, байысаадып шииттирип, анывыдыг кем-херек үүлеткен дээш төрел-дөргүлүндең, кады ажылдап, чурттап келген эш-өөрүнден, харын-даа чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, хөй-ниитиден аңгылаттырып, кадартып алганыл? Ол кижи кажан, кандыг чылдагаан-биле шын оруундан чайдыр басканыл? Бистер ону чүге чогуур үезинде эскерип хай дивээн бис, ажыл, амыдыралывыста чүү четпезил, бистиң кичээнгейивистен — төрел-дөргүлдүң, эш-өөрнүң, ажылдап турган коллективиниң, партия, совет, профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының кичээнгейинден кайчап дашкаар үне бергениил дээш оон-даа хөй айтырыглар, бодалдар кижиниң дуюреп келир.

Суд, прокуратура органнарынга көрдүнген бо болгаш өске-даа херектер-биле таныжып көөрге, олар барык шуптузу-ла арагалаашкын, хулиган чорук, оор ужундан болган боор турар. Кандыг-бир чылдагаан тыва тыртып алгаш, чамдыкта чылдагаан чок-ка-даа, келек кижи чылыгаш, арагалаар, ооң соонда чогушкан азы бир кижини эттээн, кожазының инээн азы өшкүзүн «борастай» тыртып алган болур. Ол чоруктан улуг херек үнген, кады ажылдап, чурттап орган ажыныс кеземче херекке онаашкан боордур.

Ынчангаш ам бистиң аравыста ийи-чаңгыс кижилерниң талазындан чүге хөй-ниитиниң корум-чурумун үреп бээрил, чүге хулиганнап, арагалап, оорланып турарыл, оларга удур ап чорудуп турар хемчеглеривистиң дээштиг кандыгыл база чурттакчы чондан эгелээш, партия, совет, хөй-ниити, суд, прокуратура органнарынга чедир эргиниң бо бак артынчыннарының когун шуут узуткаар дээш, ылавылап чугаалаарга, бистиң аравыска арагачылар, хулиганнар, оорлар турбазын дээш кандыг-кандыг хемчеглерни боттандырза экил деп айтырыгларга хамааржыр бо чугааны эгелээн. Аңаа хамаарыштыр номчукчулар саналоналды улаштыра бээрлер боор.

Шынап-ла бистиң аравыста ийи-чаңгыс кижилерниң ниитилелге удур үүлгедии хамаатыларга-даа, күрүнеге-даа улуг хораны чедирип турар. Ону бадыткаары-биле чамдык чижектерден сайгарып көрээлиңер. Бүдүн район дугайын чугаалавайн, Чөөн-Хемчик районнуң чүгле чаңгыс «Чыраа-Бажы» совхозундан чамдык фактыларны ап көрээли. Солунуң номчукчулары бо бижиттинген чүүлдү номчааш, бо районда, бо суурда хулиганнаар, оорлаар чорук берге-дей берген-дир эвеспе деп бодай бербезин. Бо дээрге, бир-эде, ол суурга болгулаан шынап-ла ийи-чаңгыс фактылар-дыр, ийнде, ол хевирлиг таварылгалар өске-даа черлерде бар.

Совхозтуң үш салбырының бирээзиниң төвү Хорумнуг-Кежиг суурга эрткен чылдың ноябрь байырлалының үезинде мындыг таварылга болган. Суурнуң бир талазы кудумчузунуң чурттакчыларының инектери эртен оъттап үнгеш, кежээ келбейн барган. Бызаалардыг, саар 20 шаа инек ол хевээр ис чок читкен. Оларны оорлаан улус тывылбаан. Ырак оларларда, кыштагларда чурттап турар кижилерниң хууда малындан чидип турар чүвелерни чугаалавазы безин, бүдүн суурнуң чурттакчыларының хөй кезииниң инээ чүму-биле сүрдүре берген деп чүвеге бүзүрээри безин берге.

Ынчалзажок факт факт болуп артып калыр. Ол хире хөй малдың кайда барганы, оларны оорлаан кижилерниң мынчага чедир тывылбааны районнуң истеп-хынаар органнарының ажылының оперативтиг эвес чоруун херечилеп турар. Черле ынчаш оорларга болгаш хулиганнарга удур район органнарының талазындан дээштиг хемчеглерни ап чорутпайн турарының дугайында хомудалдар эвээш эвес боор турар.

Маңаа хамаарыштыр база бир чижек. Ону бо совхозтуң Чыраа-Бажы төп салбырында хову-трактор бригадазының бригадири, коммунист эш Монгуш Конгаржап чугаалады:

— Эрткен күзүн инектерим чиде берген. Машина, трактор, аът дилеп алгаш ол-бо черлерден баш дозуп дыка-ла дилээдим. Ынчан туруумда инектерим бирээзи ааыга чедип келди, ийи холун кезе дужап турган. Бызаалыг инек саамчааш дужаан үе кылаштап келгени ол-дур ийин. Хорум-Дагның ак сеткилдиг чурттакчылары «арткан инектериңер салбырның саап турар инектеринде шикат-тыр» деп медээлептилер. Кадарчыларда ужур бар-дыр дээш барып айтырарымга, «бисте өске инек чок» диднилер. Ол дугайын шагдаа черинге медээлеп, «бир кижилеп берип көрүңер» деп дилеп чедеримге, «хостуг кижи ам дээрезинде чок-тур» деп харыылаттылар. Биске өске херек аайы-биле чораан шагдааны дилеп алгаш, Хорум-Дагга чеде бээримге, инектеримни соп каапкан, кештери тывылды, эъдин ол-ла дүне «арыдыпкан» болду. Мээң инектеримни, айтырып кээп турган кадарчыларым Биче-оол, Көстээ бала тракторист Экер-оол деп кижилер оорлаан болдулар. Ол дугайында актыны, билдирипкенимни шагдаа черинге киирген мен. Ол улусту бир удаа байысаатан сургулыг болган. Ооң соонда база катап шагдаа черинге бээримге, «инектериңерни ол улус төлеп бээр болдулар» деп харыылады. Ийет, оларның бирээзи хуваан чүве эккеп берген. А Биче-оол дээрзи ам-даа «чүве тыппадым» деп чоруп турар, мындыг ийин бо.

Оорлар-биле демиселде бистиң талавыстан бир кошкак чүүл коммунист эш Конгаржаптың чугаазындан тодаргай иле.

Ам оорларның ниитилелге чедирип турар улуг когаралының дугайын чугаалажып көрээлиңер. Мындыг таварылгалар база туруглаар. 10—20 чыл дургузунда ниитиниң малын малдап келген кадарчывыстың азы хойжувустуң бичии-ле серемчилел чок азы кошкак чоруун ажыглап алгаш, амдажаан оорлар ооң кодаңындан малды оорлаан, сангарыптарлаар. Ындыг бак үүлгедигни кылган кижилер чамдык таварылгада база-ла тывылбайн баар. Читкен малдың өртүн тургузар апаар-ла болгай. Ону, ааныкаиын, амдыы малчын-на чүктеп үнер, а күрүнеге улуг когаралды таварыштырган оорлар кандыг-даа кеземче харыысалгага онаашпайн баарлар. Бо дээрге ниити чижек-тир. Ам «Чыраа-Бажы» совхозтан бир тодаргай чижекти көрүп көрээлиңер.

Совхозтуң коммунистери эрткен чылдың төнчүзүнде боон эрткен бодуунуң отчёттуг хуралынга ажыл-агыйның бүгү айтырыгларын хавызы-биле сайгарып көргеш, бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидеринге, кодээ ажыл-агыйны шапкын хөгжүдеринге оор, самчыгдал биче эвес когаралды таварыштырып турар, ынчангаш ол чоруктарга удур демиселди күштелдирер деп шын түңнелди кылганнар. Хуралдың шиитпирлеринде мындыг фактылар бар.

Сөөлгү үеде ниитиниң малын самчыгдаар, оорлаар чоруктар эвээш эвес болуп турар. 1971 чылдың тос айларында, эрткен үе-биле деңнээрге, бода малдың самчыгдалы 15 катап, хойнуу—7,3 катап, өшкүнүү—15 катап өскен.

Күрүнениң ортумак өртээ-биле саваарга, сөөлгү каш чылдарда самчыгдаттынган болгаш оорлаттынган малдың ниити өртээ 111 муң рубль болган. Өлген малдар-биле кады алырга, ниити когарал 196 муң рубль ажып турар.

Совхозтуң коммунистериниң боттарының хуралынга илередээн чугаалажып турганы чаңгыс факт безин оорларның, самчыгдакчыларның күрүнеге кайы хире улуг когаралды таварыштырып турарын тодаргай бадыткап турар. Ындыг үүлгедиглерниң хоразы черле улуг. Чыл бүрүде эвээш эвес малды оорлап, самчыгдап турарындан мал бажы өстүреринин, күрүнеге мал продуктуларын садарының планнарның онаалдаларының күүселдезинге бергедээшкиннер тургустунуп кээп турар. Ынчангаш хуу улустан дук, саржаг, «белеткеп» бээривистиң бир чылдагааны-даа ында.

Арагачыларга, хулиганнарга, оорларга удур демисел дугайын чугаалап тургаш, хуу малды тударының норма-чижээн чамдык черлерде чамдык кижилерниң сагывайн турарын чугаалаар апаар. Маңаа чижек кылдыр кижилер аттарын адап турганының хереги чок боор. Хуу малдың ковудааннындан бот-боттарының аразында оорлажыр, харын-даа хууда малды колхоз азы совхозтуң семиртилгеде тургускан аар дензилиг малы-биле орнаар, хөй мал өстүрүп садып, ооң күсели-биле амыдыраар, ниитиниң ажылындан оспаксыраар дээш оон-даа өске чүүлдер чамдык черлерде көскүлең апарган.

Кодээ черлерде чурттап орар улусту чылдың кайы-даа үезинде ажыл-биле доктаамал хандырарының айтырыын өөренип көөр херек. Чижээлээрге, «Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыраа-Бажы, Хорумнуг-Кежиг, Хорум-Даг суурларында чон хөвей. Чижээлээрге, Хорумнуг-Кежиг суурда элээн хөй улус сиген, тараа үезинден өске үелерде доктаамал ажыл чок боор турарлар, оларның аразында хууда мал өстүрүкчээр кижилер база-ла бар. Бо чурттакчыларны ажыл-биле хандырар, ажылчын күжү чедишпес районнарже организастыг чыылда ёзугаар чорудар ажылдарны боттандырар херек.

Арагалап, хулиганнап, оор херек үүлгедип турар кижилерниң аразында аныяктар база бар. 8—10 классты дооскаш, кандыг-бир чылдагаан-биле өөредилгезин уламчылап шыдавааан аныяк кижилер чаңнап келгеш, төрелдерин эргип, суурлар кезип чоруп бээрлер—доктаамал чурттаар чер-даа, кылган ажыл-даа чок. Олар ол-ла ынчап чоруп тургаш, кичээнгейден дашкаарлап, кандыг-бир херекке онаажы бээрлер. Чыраа-Бажының магазинин оорлааш, туттурган оолдар ындыг болган-на болгай, оларның чамдызы Барыын-Хемчикте чурттап турар болганнар.

Бистиң ажыл, амыдыралывыска моондак ужураштырып турар ийи-чаңгыс таварылгаларның дугайында чамдык чүүлдерни чугаалаарга ындыг-дыр. Чон ортузунга кижизидилге ажылын чорудар, эргиниң артынчыннарынга удур демиселди чер-черле партия, совет, хөй-ниити болгаш суд, прокуратура органнары чорудуп турарлар. Оларның ол ажылы эки үре-түңнелдиг-даа болуп турар. Ындыг турбуже-ле ийи-чаңгыс күзенчиг эвес фактыларны тыптып кээп турарының чылдагааны чүдел, бистиң кижизидилге болгаш политмассалыг ажылывыстан чүү чүве чедимче чок боор турарыл, хулиганнаар, оорлаар, арагалаар чоруктарны узуткаарының арга, методтарында чүнү чедир ажыглавайн турар бис дээн ышкаш айтырыглар база катап тургустунуп кээр.

Оларга удур шиитпирлиг демиселди чорудар күш-даа, аргалар-даа бисте бар. Чижээлээрге, «Чыраа-Бажы» совхозтуң парткомунда беш эге организацияда, беш бөлүкте 130 коммунист бүктаап турар. Совхозтуң комсомолчуларының саны барык 300 чоокшулап турар. Улусчу дружинаның, эш хуузунуң судунуң организацияларын безин сес кезек чорук тургускан, ажылдап турар. Совхозта эки ажылдап чоруур идепкейлиг активчилер база хөй.

Совхозта партия, совет, профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары чон ортузунга кижизидилге болгаш политмассалыг ажылды чорудуп турарлар. Ылаңгыя комсомол комитеди аныяктарның күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылгаларын, диспуттарны, айтырыг-харыы кежээлерин эрттирип турар. Парткомнуң бюро кежигүннери база кодээ Советтиң ажылдакчылары чамдык корум-чурум үрекчилери-биле беседа, чугааны база кылып турарлар. Ындыг турбуже бистиң ажыл, амыдыралывыска туруп болбас ужурлуг чүүлдер хаая-даа бол үргүлчүлеп турар-дыр.

Үстүнде адаан организацияларывыс, суд, прокуратура органнары хойнуң күжүнге, активчилеривистиң күжүнге даянып тургаш, бир-деминг чурттакчы чоннуң кезек бүрүзүнге, харын-даа кижи бүрүзүнге чедир хапылап ажылдаар болза, ам «Суд келди, туруңар!» деп чугаа эвээжээр, оон харын шуут дыңналбас болур ийик.

С. МААДЫ,
журналист.

телевидение

МАРТ 24-ТЕ

МОСКВАДАН

18.20— «Демиселдиң оруу-биле». Бразилияның коммунистиг партиязының үндезилеттинген хүнүнден бээр 50 чыл болганынга. 18.40— «Хөлегелер дал дуъште чиде баар». Уран-чечен телефильм. 5-ки сериязы. «Хемниң сылдыстары». 19.45—ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизиниң делегаттары чугаалап тур.

КЫЗЫЛДАН

20.00 — Телемедээлер. 20.15— «Чагыг». Телефильм. 20.35 — «Партийжи амыдырал». Дамчыдылга. 21.00—Телемедээлер. 21.15—Чарлалдар, реклама. 21.20—«Гитарист В. Дерун ойнап тур». Музыкалыг телефильм.

МОСКВАДАН

21.55—Хензиглерниң телетеатры. «13 сандай» 23.00—«Үе». Информастыг программа. 23.30—01.00— «Кажан ыяштар улуг турда». Уран-чечен фильм.

агаар

Бөгүн республикага булуттаар, чамдык черлерге хар чаар. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 7—12 метр, чамдык үелерде 15—20 метр чедир күштелир. Агаарның температуразы 0—5 градус соок.

Кызылга шоошар булуттаар, чагбас. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр, чамдык үелерде 12—18 метр чедир дынаар. Агаарның температуразы 2—4 градус соок болур.

Редакторнуң оралакчызы
Б. Н. КАРАШПАЙ.

КИНО

МАРТ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дерзии чорук» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, 21.30 шактарда

«КАА-ХЕМ»: Киночылынды 10, «Эзир изи» 15, «Кадайлар тергииделн» 16.50, 20.30 шактарда

«ВОСТОК»: «Тудор» (1-ги, 2-ги кезектери) 15, 20, «Чемпион» 18.30 шактарда

«ПИОНЕР»: «Эрлик эранында» 9, 10.40, 15.40, «Эш суг» 12.20, 14, 17.20, 19, 20.40 шактарда

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның пом үндүрер черниниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00400

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. МАРТ 25 СУББОТА № 71 (8839). Өртээ 2 коп.

Апрель 15 – коммунистиг субботник хүнү

ИДЕПКЕЙЛИГ БЕЛЕТКЕЛ

★ ТУРАН. Бии-Хем районнуң бүдүрүлгелериниң, колхозтарының болгаш совхозтарының удуртукчулары партия организацияларын-биле кады коммунистиг субботник хүнүнде кандыг ажылды кылырын тодарадып турар.

Районнуң «Сельхозтехника» салбырының, амыдырал хандырылга комбинадының, «Тыва кодээ тудуг» трестиң ыяш пунктузунуң, бот-орулга-чарылгалыг кежүп чоруур механизастаттынган отрядтың, ыяш ажыл-агый чериниң ажыл-ишчилери бодунуң коллективтеринге ажылдаар. Тараажылар часкы хову ажылдарынга белеткелди чорудар.

Коммунистиг субботникке кижи бүрүзүн идепкейлиг киириштирер, улуг хемчээлдиг ажылды бүдүрер сорулганы субботник эрттирериниң район штавы салган. Ынчангаш белеткелди хынамчалыг чорудуп турар.

★ АК-ДОВУРАК. «Тыва даг-дугу» тудуг эргелелиниң үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадының удуртукчулары субботник хүнүнде чүнү кылырын ажылчыннар-биле дугуржуп чугаалашкан.

Коммунистиг субботникке 110 кижи киржир, олар 2700 рубльдиң ниити продукциязын бүдүрүп үндүрерин дугурушкан, оон 220 рубльди беш чылдың фондузунче киирерин комбинаттың ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары шиитпирлээн.

★ БАЙ-ХААК. СЭКП Таңды райкомунуң бюрозу коммунистиг субботникке белеткелдиң болгаш ону эрттирериниң планын чугаалажып көргеш, бадылаан.

Амгы үеде районнуң партия организациялары планны амыдыралга боттандырары-биле белеткел ажылдарын калбаа-биле чорудуп эгелээн.

СЭКП Төп Комитединде болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «Хой ажылының продуктуларын бүдүрерин улам көвүдедир болгаш шынарын экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган.

Сөөлгү чылдарда хой ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедиринге колхозтарның болгаш совхозтарның материалдыг сонуургалын бедидер талазы-биле чамдык хемчеглерни ап турза-даа, мал ажылының бо адыры оожум темп-биле хөгжүп келген деп доктаалда демдеглеп турар.

Казах ССР-ниң, Ортаа Азия республикаларының, Украин ССР-ниң мурнуу районнарының, Соңгу Кавказтың, Поволжьениң, Барыын болгаш Чөөн Сибирьниң колхозтары болгаш совхозтары хой ажылының продуктуларын сайгаргаш, улуг орулганы ап турар, ынчалза-даа бо адырны хөгжүдери-биле эргежок чугула херекцини онче тускайлап уттуп бербейн турар. Хойларны кажаа-хораа-биле долу хандырбышаан, суг-биле хандырылганы болгаш өске-даа аар ажылдарны кошкак механизастаан, одарларның продуктулуун бедидер болгаш мал чемин бүдүрер талазы-биле ажылдарны чогуур хемчээлге чорутпайн турар. Моон түңнелинде бо адырның хөгжүлдези агаар-бойдустуң байдалындан улуг хамаарылгалыг болуп турар болгаш агаар-бойдус багай болган чылдарда хой ажылының продуктуларын бүдүрериниң өзүлдезиниң темпизи чавыс болуп турар.

Хой ажылын дүргени-биле хөгжүдери улус ажыл-агыйынга улуг ужур-дузалыг болуп турарын өреини көргеш база дүк, хой эъди, каракул болгаш хой ажылының өске-даа продуктуларын бүдүрерин улам ыңай көвүдедир база шынарын экижидер сорулга-биле СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели үш ай хуусаа иштинде дараазында хемчеглерни ажылдап кылырын болгаш бадылаарын эвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-ларынга болгаш Министрлер Чөвүлелдеринге даскан.

1971—1975 чылдарның беш чыл планының доктааткаңы күрүнеге дүк, каракул болгаш мал ажылының өске-даа продуктуларын садып алыр талазы-биле даалгаларның күүселдезин хандырары-биле колхозтарга, совхозтарга болгаш өске-даа ажыл-агыйларга хойларның баш санын өстүрер болгаш оларның продуктулуг чоруун экижидер талазы-биле; колхозтарга болгаш совхозтарга хой ажылының быжыг чем баазазын тургузар, ол таварылгада кол кичээнгейни одарларның элбек оът-сигенниг чоруун оларның үндезин болгаш дааштыкы байдалын экижидип тургаш чедип алырынче, одарлар эзилээштирилгезин тургузарынче, кожун одарладырынче, сигеннер тарыырынче, суггаттыг болдурарынче болгаш хой чылдарының культурлуг одарларын организастаарынче, а ол ышкаш одарларга чуулуктуг база холумактыг мал чемнеринин шилчип чоруур камгалал курлавырларын тургузарынче онза кичээнгейни угландырар талазы-биле:

хойларга чаңгыс дээ хеврениң бүдүрүлге кажааларын тудар болгаш фермаларга аар ажылдарны комплекстиг механизастаар, а ол ышкаш хой ажылында хаара туттунган колхозчуларның, совхозтар ажылчыннарының болгаш специалистерниң культура-амыдырал талазы-биле хандырылгазын экижидер талазы-биле.

Хой ажылында селекция-укса ажылдарын үндезинни-биле экижидер талазы-биле хемчеглерни алырын ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунга, Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг Көдээ ажыл-агый академиязынга даскан.

1972—1975 чылдарда совхозтарга комплекстиг-механизастаан хой фермаларын болгаш брактаан кыс каракулдарның хураганнарын алыр сорулга-биле оларны азыраан чемгерер шөлдерин тудар дугайында ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң саналын хүлээп алган. 1972—1975 чылдарда каракул хураганнар садып алыр талазы-биле даалгаларны эвилелдешкен республикаларга берген.

1972—1975 чылдарда үстүнде айыткан фермаларны тудар талазы-биле ажылдарны күүседирин хандырарын ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунга, ССРЭ-ниң Үлетпүр тудуг министерствозунга болгаш ССРЭ-ниң Аар индустрия бүдүрүлгелер тудуунуң министерствозунга даскан. Комплекстиг-механизастаан хой фермаларының болгаш одар-белчиир шөлдериниң тудуунуң хуусаазын ийи-үш чылдан узамдыктырбайн доо-лаар деп доктааткан.

ССРЭ-ниң Күрпланы болгаш ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозу-биле дугуржулга ёзугаар 1972—1975 чылдарда колхозтарга комплекстиг механизастаан хой

(Уланчызы 2-ги арында).

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизи

НАЙЫРАЛ, КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫҢ ЛЕНИНЧИ ПОЛИТИКАЗЫ

СЭКП-ниң XXIV съездизи тайбыңның программазын көдүргеш, партияның Төп Комитеди биле Совет чазак ону амыдыралда чайгылыш чок боттандырып турар. Совет күрүнениң тайбыңга ынакшылдыг ленинчи дааштыкы политиказын делегейниң дээштиг күштери калбаа-биле деткип турар. Найыралдың болгаш кады ажылдажылганың ленинчи политиказын боттандырарынга, бүгү делегейниң ажылчы чоннары-биле интернационалчы харылзааларны быжыглаарынга Коммунистиг партияның идепкейлиг дузалакчылары совет профэвилелдери болуп турар. Тайбың, демократия болгаш социал дээштиг дээш демиселге бүгү-ле дээштиг күштерни сырый каттыштырарынга олар идиг берип турар.

Дааштыкы чурттарның профэвилел болгаш ажылчыннар организацияларының делегацияларының удуртукчулары XV съездиге байыр чедирбишаан, тайбыңның идепкейлиг камгалаарынче болгаш делегейниң айыыл чок чоруун быжыглаарынче угланган Совет Эвилелиниң дааштыкы политиказын бедии-биле үнелеп, демократия, национал хосталга болгаш социализм дээш делегейниң улустарының демиселинге оларны деткип турары дээш өөрүп четтиришкенин илергейлеп турган.

Март 23. Президиумга эштер Д. С. Полянский, А. Н. Шелепин, И. В. Капитонов, К. Ф. Катушев олар кээп келирге, съездиниң делегаттары болгаш аалчылары үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Дааштыкы чамдык ажылчын профэвилел делегацияларының, делегей организацияларының баштыңнары съездиниң эртенги хуралынга байыр чедирип, чүве чугаалаарга, чылыг-чымчак-биле уткаан.

Латин Американың Ажылчы чоннарының профэвилел чаңгыс эвилелиниң Доктаамал конгрессиниң секретары Хосе Мигель Сарате хамаарышпас чоруун болгаш бот шиитпирлеттинер эргезин камгалаар, дээштиг дээш Латин Американың улустарының демиселин Совет Эвилели деткип, оон-биле акы-дуңма эп-сеткил каттыштырылгазы ажылчы чоннуң болгаш дээштиг күштерниң улуг күштүгзүн айыттырып турар деп чугаалаан. Совет Эвилели —бүгү делегей-биле тайбыңның чөленгиижи, революстуг чарылгаларның шимчээшкини, күжү деп, ол онзалап демдеглээн.

СОХИО-нуң оралакчы даргазы, Японияның Күрүне демир-оруктарының профэвилелиниң чиңгине секретары Итидзо Сакаи улуг Коммунистиг партиязының удуртулгазы-биле социалистиг тургузуушкунга Совет Эвилелиниң чедип алган чедиишкиннери улам ыңайгы демиселче бистерни сорук киирип турар деп медеглээн. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежнев совет-япон харылзааларны бүрүн чогумчударының айтырыынче улуг кичээнгейни салды, ол чорук Ырак Чөөн чүкке болгаш Оожум океан девискээринге тайбыңның, айыыл чок чоруктуң эрге-ажыктарынга таарышкан болур ийик. Ол саналды бүрүн деткип турар бис деп, оратор медеглээн.

Бангладеш Улус Республиканың профэвилел төвүнүң даргазы Чоудхури Харунга сөс берген. Бодунуң чуртунуң улузу хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш демиселинге Совет Эвилелиниң болгаш оон ажылчын аңгызының идепкейлиг деткимчезин ааганын ол демдеглээн. Силерниң деткимчеңерни, силерниң эп-шаанда дузаламчыңарны Бангладештиң улузу болгаш ажылчын аңгызы утпас деп, Чоудхури Харун чугаалаан.

Совет Эвилелиниң чедиишкиннери тайбың, демократия, национал хосталга болгаш социал дээштиг дээш демисежип турар бүгү кижилерге сорук киирикчи үндезин болуп турар деп, оратор онзалап демдеглээн.

Совет улустуң бүгү талаларга чедип алган чедиишкиннеринге Алжирниң ажылчы чоннары өөрүп турар деп, Алжир ажылчы чоннарының бүгү-ниити каттыжыышкынының национал комиссиязының кежигүнү Ребрика Буалем медеглээн. Алжирге социалистиг нииттилелди тургузарынга Совет Эвилелиниң дуржулгазы аажок ажыктыг деп, оратор чугаалаан.

Тред-юнионнарның Ирланд конгрессиниң даргазы, ыяштан эт-сеп кылыкчыларының каттышкан нииттилелиниң чиңгине секретары Джим Кокс бодунуң чуртунуң хамааты эргелерин камгалап турар улустарының демиселиниң дугайын чугаалаан. Ирланд улустуң демисели-биле эп-сеткилин каттыштырып турары дээш съездиниң киржикчилеринге ол өөрүп четтиришкинин илергейлээн.

Съездиниң делегаттары Соңгу Ирландияда байдалга хамаарыштыр медеглелди чаңгыс үн-биле хүлээп алган. Бо домейтиде чугаалааны: совет профэвилелдериниң 98 миллион кежигүннериниң омуунзаваан XV съезд Соңгу Ирландияның ажылчы чоннары-биле эп-сеткил каттыштырылгазын, кара туразында аажылаашкынның айыылынга таварылганнарның болгаш кара-бажыңнарда хоругдаттырганнарның өг-бүлелеринге бодунуң ак сеткилдиг сагыш човаашкынын илергейлеп тур.

Профэвилелдериниң XV съездизи Соңгу Ирландияның чонунга хамаарыштыр дээрии түлгедилгелерни болгаш күчүлээшкинни кылып турарынга шиитпирлиг удурланылгазын илергейлеп, чепсектиг күштерни ажыглаарын соксадырын, политика талазы-биле хоругдаттырганнарны дош-дораан хостаарын, Соңгу Ирландияның улузунуң чоптуг негелделерин хандырары-биле хемчеглерни алырын негээн.

Эртенги хуралга Күш-ажылдың делегей организациязының ажылчы чоннар-биле харылзаалар килдизиниң эргелекчизи Гарольд Даннинг, Күш-ажылдың Египет федерациязының даргазы Гариб Салах, Аргентинаның профэвилелдериниң хөделиишкиниңерниң чаңгыс эви болгаш таарыштыр каттыштырары дээш шимчээшкинниң удуртулгазының кежигүнү Рубенс Искаро, тред-юнионнарның Шотланд конгрессиниң секретарь-казначейи, Транспорт болгаш мергежилдиг эвес ажылчыннарның профэвилелиниң күүскомунуң кежигүнү Алек Китсон, Иранның ажылчыннар организациязының чиңгине секретарының хүлээлгезин күүседип турар Ахмад Болюри, Чаа Мурнуу Уэльс штаттың профэвилелдер чөвүлелиниң секретары, Австралияның профэвилелдер чөвүлелиниң күүскомунуң кежигүнү Ральф Марш — ниитизи-биле дааштыкы профэвилел болгаш ажылчыннар делегацияларының 40 төлээлекчизи база байыр чедирип, чүве чугаалаан.

Кежээки хуралга ВЦСПС-тиң болгаш Төп ревизия комиссиязының отчёт илеткелдериниң талазы-биле санал бериишкинни уламчылаан. Профэвилелдериниң Кыргыз республика чөвүлелиниң даргазы Б. Салиева бир дугаарында санал берген. ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга республиканың ажылчы чоннарының белеткелиниң дугайын ол чугаалаан. Бистиң бүгү чедиишкиннеривис — улуг совет Ада-чуртугнуң улустарының акы-дуңма найыралының түңнели-дир. Кыргызтың девискээринде 80 ажыг националдың төлээлекчилери найыралдыг чуртап, ажылдап турар.

Үлка-шыварлы дыштанылга — бүдүрүлге болгаш ниитилел дээштиглээзиниң улуг курлавыры болур дээрзин профэвилелдериниң Литва республика чөвүлелиниң даргазы К. И. Мацкевичус бодунуң саналынга демдеглээн.

Бодунуң саналынга профэвилелдериниң Туркмен республика чөвүлелиниң даргазы Д. К. Карает тоғуз беш чылдың пландарын күүседиринге Туркменистанның ажылчы чоннарының киирер салыышкынынче улуг кичээнгейни угландырган. Ажылчыннарның, колхозчу тараачыннарның болгаш интеллигенцияның күш-ажылчы чедиишкиннериниң дугайын, ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга алдар кылдыр коллективтерниң бедиткен хүлээлгелериниң дугайын ол чугаалаан. Каракумнуң В. И. Ленин аттыг каналының тудуу ленинчи национал политиканың херек кырында дириг бодтуг көргүзүү болу берген дээрзин оратор демдеглээн.

Нациыналдың пионерлери съездиниң делегаттарынга байыр чедирген.

Март 24-те съезд ажылын үргүлчүлээн.

(СЭТА)

Совет профэвилелдериниң XV съездизиниң материалдарын Кызылдың даараныга комбинадының ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары улуг кичээнгей-биле таныжып турар. Бригадирлер, цех начальниктери, информаторлар түс-түс халчет аайы-биле номчулгаларны кылып эгелээн.

ЧУРУКТА: политинформатор В. М. Акулова бышкар цехтиң ажылчыннарынга съездиниң материалдарын таныштырып турары.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Эгелээшкинни деткээн

ЧЕРНИ ХУМАГАЛЫГ АЖЫГЛААР

Тываның кодээ ажыл-агыйының дуржулга станциязының клувун ажылчы чоннар депутаттарының Дүрген кодээ Совединиң депутаттары, станцияның эртем ажылдакчылары, кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери болгаш механизаторлар, өске-даа сессияга чалаткан кижилер долдур олурупканнар.

Сессияга Донецк областың ажылчы чоннар депутаттарының Иванокопольск кодээ Совединиң болгаш Краснооторск суур Совединиң черни чөп ажыглаар дугайында эгелээшкинни деткиир дугайын чугаалажып көрген. Дүрген кодээ Советтериниң республиканың бүгү-ле кодээ болгаш суур Советтерин ол эгелекчи саналды деткиириниче кыйгырар дугайында илеткелди Тываның кодээ ажыл-агыйының дуржулга станциязының директору, Таңды район Совединиң депутады эш Сапелкин кылган.

Дүрген кодээ Соведи черни чөп ажыглаар, суггарылганы чорудар, хораннуң хаттаң, сугдан үрелир чоруун болдурбас талазы-биле кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының тускай эртемниглери болгаш механизаторлары-биле кады сөөлгү чылдарның иштинде элээн ажылдарны кылып чоруткан. Ажыл-агый 16 муң га черге агротехниканы чөп ажыглап, тарылга ээлчештирилгезин шол бүрүзүнүң онзагай байдалын барымдаалап чоруткан, черниң сугдан, хаттан үрелир чоруушта удур дилиндектей тарыыр системаны ажыглап турар. 2179 га одарларга сиген тарылгазын чоруткаш, га бүрүзүндөн мурнуунда 1,5—2 центнер сиген ап турган болза, ам 5—6 центнерни кезип алырын чедип алган. Сиген кезер 680 га шөлдүң га бүрүзүндөн 16—18 центнер сигенни кезип турар. 120 га культуржуткан одарларның га бүрүзүндөн 4200 чедир хемчээлдиг чемгерилге единицазын алыр аргалыг болган. Амгы үеде 1224 га черни суггарылга-биле хандырган болгаш эрткен чылын 380 тонна минералдыг чемиштирилгени, а 1972 чылда тарылга шөлдеринге 11 муң тонна органиктиг чемиштирилгени токкен. 500 га шөлдүң дажын аштап арыглаан болгаш тарылга шөлдеринге колдуунда бирги болгаш ийиги класстың элита үрезиннерин ажыглап турар.

Бо бүгү ап чоруткан хемчеглерниң түңнелинде тараа болгаш мал чеми культураларының дүжүдү элээн бедээн. Оон-биле чергелештир черни чөп ажыглаары, оон культуразын экижидер талазы-биле ажылдар ам-даа четпестерни сөөлгү чылдарда ажыглап келгенин сессияга санал берген депутаттар, кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери демдеглээн.

Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының кол агрономну, депутат Ю. М. Злыгостев бодунуң саналынга кижи бүрүзү чер дугайында сагыш салырын бодунуң хүлээлгези деп санап, Тываның кодээ ажыл-агый дуржулга станциязының ажылдакчылары черни чөп ажыглаар дугайында Донецк областың тараажыларының кыйгырыын, оларның үнелиг эгелээшкинин деткип турарын чугаалаан. Чер кижилерге оон-даа артык хой ажыкты бээрин чедип алыры-биле тарылга ээлчештирилгезин чорудар, черниң хаттан болгаш сугдан үрелирин болдурбас талазы-биле шыңгыы хемчеглер алырын, сиген кезер шөлдерин, мал одарладыр черлерни экижидерин, хөй чылдыг сигеннерни ажыглап тарып олуртурун агроном санал-даан. Минералдыг болгаш органиктиг чемиштирилгелерни ажыл-агыйга хөйү-биле ажыглаашкының, черни экижидериниң талазы-биле үстүнде хемчеглерни ап чоруткан түңнелинде га бүрүзүнден 20—25 центнер дүжүттү ап турарын ол саналынга айыткан.

Оон-биле чергелештир гектар бүрүзүн ам-даа четче ажыглавайн турарывыс четпес деп, депутат Злыгостев чугаалаан. Хову шөлдерде ам-даа чедир тарываан дилиндектер, дажы аштаттынмаан шөл-

(Уланчызы 2-ги арында).

Улам сорук киирген

ТУРАН. (Телефон-биле). Бии-Хем районнуң бүдүрүлгелеринде, колхозтар, совхозтарында ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазын болгаш съездиниң материалдарын таныжып эгелээн.

«Кызыл тараачын» колхозтуң Туран сүт-бараан фермазынга ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге партияның Төп Комитединиң Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазын болгаш съездиниң материалдарын СЭКП райкомунуң хээрээжеппер ортуузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи М. Комбуй таныштырган.

Ааал чүве чугаалаан саанчылар болгаш кадарчылар эш Л. И. Брежневтиң ханы утказыг чугаазында салдынган сорулгалар бистиң кижи бүрүзүнүң хамаарышкан ажыл-херекке харысалгазын улам бедидип, күш-ажылче сорук киирип турар-дыр деп демдеглээннер.

* * *

ШАГААН-АРЫГ. (Телефон-биле). Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунда партия болгаш ажылчын комитеттери ажыл-ишчилерге ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизиниң материалдарын калбаа-биле тайылбырлап, таныштырып эгелээн. Бо ажылды пропагандистер, лекторлар, политинформаторлар калбаа-биле хаара туттунган.

«Улуг-Хая» совхозтуң ажылчыннары ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазын болгаш съездиниң материалдарын таныжып тура, ында айыттынган хемчеглерни амыдыралга боттандырары-биле социалистиг чарышты улам калбартып турган, планныг онаалгаларны болгаш хүлээлгелерин күүседир дээш шудургу ажылдаарын чугаалап турганнар.

Совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының коллективиниң кежигүннери профэвилелдериниң XV съездизин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткаан. Олар квартал планын хуусаа бетинде күүседип, бедик көргүзүгнү чедип алган.

Чөвүлел хурал

Дүүн, республика ныывысылалынга Политиктиг чырыдышкын бажыңынга республиканың ажыл-агыйларының агрономнарының, инженерлериниң, мелиораторларының болгаш райкүүскомнарның кодээ ажыл-агый эргелелдериниң начальниктериниң, тускай эртемниглериниң чөвүлел хуралы болуп эрткен. Чөвүлел хуралды СЭКП Тыва обкомунуң ийиги секретары В. И. Филиппов ажыткан. 1971 чылда чер ажылының түңнелдери болгаш тараа база мал чеми культураларын бүдүрерин көвүдедир талазы-биле сорулгалар дугайында илеткелди республиканың кодээ ажыл-агый министериниң оралакчызы М. А. Хавбулатов кылган.

Чер ажылын сайзырадырының талазы-биле мурнуундагы чылда чедип алган чамдык чедиишкиннерни болгаш ол талазы-биле турган четпестерни анализтевишаан, илеткекчи тараа болгаш мал чеми культураларының дүжүткүрүн бедидер, бар аргаларны четче ажыглаар дугайында кодээниң ажыл-ишчилериниң мурнунда туруп турар сорулгаларга тодаргай доктаатан.

Часкы хову ажылдарын кыска хуусаада бедик деңнелге эрттирер дээш боттарының ажыл-агыйларында техника септелгезин, үрезин белеткелин, оон хоранныашкынын, механизатор кадрларының четчелээшкининиң кайы хире чорудуп турарының дугайында хуралга санал берген «Тээли» совхозтуң кол агрономну С. С. Байыс-оол, «Саяннының» — В. И. Винников, Эрзин районда «Коммунизмче оруу» колхозтуң — К. Л. Лоду, өскелер-даа чыылганнарга дыңнаткаңнар.

Чер ажылын сайзырадырының, хорагның хаттан камгалаарының болгаш суггаттыг черлерни чөп ажыглаарының дугайында мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри М. Б. Достак-оол, Кодээ ажыл-агый министерствозунуң кол агрономну И. А. Помилов, Таңды районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң кол агрономну И. Е. Андреев, Тываның кодээ ажыл-агый дуржулга станциязының улуг эртем ажылдакчызы Л. И. Давыдова, ол-да станцияның килдис эргелекчизи О. Т. Ензак, Каа-Хем районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң кол агрономну Д. Д. Сирота болгаш өскелер-даа санал солушкан.

Чөвүлел хуралдың түңнелинде республиканың бүгү тараажыларынга болгаш механизаторларынга, тускай эртемниглеринге кыйгырыгны бир үн-биле хүлээп алган.

Республиканың партия организацияларында

Харыысалганы бедидер

Чоокта чаа Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозтуң төвүнде эге организацияның ниити хуралы болуп эрткен. Аңаа коммунистер В. Куркутов биле О. Дөмүр-оол даандырган ажыл-херекти канчаар күүседип турарының дугайында оларның отчёттарын дыңнаан.

Кыштаглаашкынның чорup турарының болгаш часкы хову ажылдарынга белеткел дугайында ажыл-агыйда байдалды совхоз директору эш Куркутов чугаалааш, эрткен чылын мал чеми белеткээр планын чүгле 48 хуу күүсеткенинден бо айтырыг берге байдалда болуп, курлавырлар эвээжеп турарын айыткан. Бо талазы-биле совхозтуң дирекциязының четпес ажылдааның ол херечилеп турар. Ажыл-агыйның салбырларында, ылаңгыя мал ажылында эки түңнелдиг, бедик көргүзүглүг хойжулар, саанчылар бар. Оон ае көөрге курлавырларны ам-даа чедир ажыглап шыдавайн турар. Мурнакчы дуржулганы нептередир ажыл барык чок, эртем билиглиг, мергежилдиг тускай эртемниглерни болур-чогуур биле удуртуп, оларның харысалгазын бедитпээн дээрзин санал бергеннер тодарган айытсан.

Эш Дөмүр-оолдуң удуртуп турар сүт-бараан фермазында байдал чүгээр, сүттү бүдүрер болгаш күрүнеге садарының талазы биле көргүзүглер эрткен чылдың бо үезинде деңнел-биле алырга бедик болуп турар.

Удуртукчу ийи коммунистиң отчёдун дыңнап көргеш, парторганизацияны ажыл-агыйның амгы байдалын тодарадып, ында четпестерни дарый чайладыр талазы-биле чогуур хемчеглерни айыткан шиитпирни хүлээп алган.

Коммунистерниң хууда харыысалгазын бедидер талазы-биле оларның отчёттарын үргүлчү дыңнап турары ажыктыг дээрзин хуралга демдеглээш, ону амыдыралга боттандырарын партбюрога дааскан.

О. ТАВАА,

совхоз төвүнде парторганизация секретары.

Белектиг уткуур дээш

ССР Эвилелиниң тургустунганының бежен чылын төлептиг уткуур дээш «Көк-Тей» совхозтуң партия эге организациязының бюрозу хөй янзы хемчеглерни ажылдап кылгаш, ону коммунистерниң хуралынга чугаалажып көрген.

Бирги ээлчегде бүдүрүлгеде бар аргаларны, курлавырларны чөп ажыглап тургаш, бүгү улустуң байырлалын күш-ажылчы белектиг уткуурун, планныг даалгаларны болгаш алдынган хүлээлгелерни күүседиринче совхозтуң күш ажылдакчыларының, механизаторларының база сүт-бараан фермазының ажылчыннарының күжүн мобилизастаар, оларның аразынга социалистиг чарышты дээштиг кылдыр организастаарын чедип алырын ол хемчеглерде айтып турар.

Белеткел үезинде идей-политиктиг болгаш интернационалчы кижизидилгени күштелдиреринче угланган боттуг ажылдарны чорударын ында көрүп турар.

Хуралга санал бергеннер боттарының тодарган сүмелерин киирип, ажылдап кылган хемчеглерни күүседир дээш партбюронуң организакчы ажылын күштелдирери эргежок чугула дээрзин айыткан.

Партияга эң төлептиглерни

«Мурнакчы» колхозта «Партия кежигүнүнге хүлээп алыышкынның байдалы болгаш аныяк коммунистерниң кижизидилгезиниң дугайында» айтырыгны СЭКП-ниң Бай-Тайга райкомунуң бюрозу чугаалашкан.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, ол талазы-биле чамдык эки ажылдарны колхозтуң партия организациязы чоруткаанын райкомнуң бюрозу демдеглээн.

Партияның шынар составын экижидер, оон хурааңныңге колхоз бүдүрүлгезиниң мурнакчыларын хүлээп алыр талазы-биле кызымаккай ажылдап, сөөлгү чыл ажыл үезиниң иштинде 18 кижини СЭКП-ниң хурааңныңге хүлээп алган. 29 кижи аныяк коммунистер школазында өөренип турар. Оларның аразында чолаачы Доңгак Кара-оол, тудугжулар Аваажык Сендаш, Күжүгет Кызыл-оол олар дег партия кежигүнүнүң бедик адынга төлептиглер хөй.

Оон биле кады партияның амыдыралдың бо чугула талазында четпестерни райкомнуң бюрозу демдеглээн.

К. МААДЫ.

СЭКП Төп Комитединде болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

фермаларын тударының талазы-биле ажылдарның хемчээлин тодарадырын, ол тудугну чорударының тодаргай хемчеглерин, ылаңгыя ук фермаларны тударынга колхозтар аразының тудуг организациялары-биле күрүнениң нерээлиг тудуг организацияларын хаара тударын көрбүшаан ажылдап кылырын, а ол ышкаш оларны дериг-херекселдер болгаш механизмнер-биле четчелээриниң чурумун тодарадырын эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан.

Хойларны ажаап-тежээриниң янзы-бүрү аргаларын өөренип көөр, ук дериг-херекселдерниң база тудугларның чурттуң янзы-бүрү агаар-бойдустуг куржагларынга хой ажылынга таарыжыр-таарышпазын хынаар сорулга-биле 1972—1976 чылдарда ажылдап турар ажыл-агыйларның баазынга хой ажылының дуржулга совхозтарын организастаарын ССРЭ-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозунга болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан.

Бо доктаалда көрдүнген хой ажылының дуржулга совхозтарын, комплекстиг механизастаан хой фермаларын болгаш чемгерилге шөлдерин тудуп тургузарының төлевилел-смета документациязын чогуур хуусаазында белеткээрин хандырарын ССРЭ-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозунга, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге саналдаан. Айыткан документацияның белеткээниниң шаа-биле эртип турар чылдың республикалар аайы-биле дооспаан тудугларының хемчээлиниң кызыгаарын эрттирбейн келир чылдың капитал тудуунуң ниити даңзызынга кииргеннерниң эге тудуун кылырын эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге чөпшээрээн.

Республика бүрүзүнүң чыл санында хереглелин долузу-биле хандырар хемчээлдиг үрезиннерни бүдүрерин кичээнгейге ап, кургаг болгаш тайыс оъттуг черлерни база даг одарларын база сиген кезер черлерни экижидеринге, эргежок чугула черлик сигеннер үрезинин бүдүреринге 1972 чылдан эгелеп чамдык ажыл-агыйларны специализастаарын хандырарын эвилелдешкен чамдык республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан. Кургаг, тайыс оъттуг шөлдерни болгаш даг одарларын база сиген кезер черлерни экижидеринге чугула черлик мал чеми үнүштериниң болгаш сигеннерниң үрезинин садарының өртээн ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Өртектер талазы-биле күрүне комитединиң, ССРЭ-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозунуң болгаш ССРЭ-ниң Белеткелдер министерствозунуң чөпшээрели ёзугаар ажылдап кылыр болгаш 3 ай хуусаа иштинде бадылаар.

Мал семиртир одарларга мал чемниң курлавырын магадылап тургузар болгаш хойну тургузу азыраар үезинде чемгерилгени механизастаар сорулга-биле эвилелдешкен республикаларга 1972—1975 чылдарда үүрмектээн бодүүн чемнерни концентраттыг хоолулуг чемнер-биле, витаминниг сиген далганы болгаш минералдыг бүдүмелдер-биле холуп бүдүрериниң даалгазын бадылаан.

Казах ССР-ниң девискээринде турар тудуг индустриязының бүдүрүлгелеринге эптеп тутткан, эптээш чазып ап болур хой кажааларын тударынга херглээр чингеткен конструкцияларны болгаш калбак панельдерни бүдүрерин ССРЭ-ниң Тудуг материалдар үлетпүрүнүң министерствозунга дагзыр. Айыткан хой кажааларын монтажтаарын ССРЭ-ниң Кодээ тудуг министерствозу хандырар.

Хойларны ажаарының, хой ажылынга бүдүрүлге чорудулгазын комплекстиг механизастаарының технологиязының, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң болгаш хойжуларның күш-ажылының байдалын экижидериниң талазы-биле эртем шинчилелдерин, шенелде-конструктор ажылдарын калбартырының хемчеглерин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитеди-биле дугуржулга ёзугаар ССРЭ-ниң Кодээ ажыл-агый болгаш трактор база кодээ ажыл-агый машина тудуушкунунуң министерстволары 1972 чылдың бирги чартыында ажылдап кылыр хүлээлгелиглер.

Сүт сордурар механизмнерни, хой фермаларын механизастаарынга херек чем үлээр болгаш өске-даа деригелерни белеткээриниң конструкцияларын чогаадырын база калбаа-биле бүдүрүп үндүрерин хандырарын Трактор болгаш кодээ ажыл-агый машина тудуушкунунуң министерствозунга дааскан.

Хойжуларның болгаш хой ажылының өске-даа ажылдакчыларының культура-амыдырал байдалын экижидер сорулга-биле одалгалыг, эдилел-херекселдерлиг болгаш өске-даа чүүлдер-биле хандыртынган кожүрүп чоруур чаңгыс аай хевирлиг ыяш бажыңчыгаштарның төлевилелин, тудуп белеткээрин организастаар талазы-биле саналды киирип келирин ССРЭ-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозунга болгаш база Арга-ыяш база ыяш ажылдап кылыр үлетпүрүнүң министерствозунга дааскан. Ол ышкаш кожүп чоруур сериттениш чунар херекселдерни медицина үлетпүрүнүң бүдүрүлгелеринге белеткээрин болгаш ССРЭ-ниң Чиик үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелеринге белеткээр майгыннар-биле кады оларны тайыс оът-сигенниг болгаш ховуларны ажыглап турар хой ажылдыг колхозтарга болгаш совхозтарга бээрин организастаарын планнап көрүп турар.

Хой ажылының ажылдакчыларының материалдыг сонуургалдарын бедидериниң талазы-биле чамдык немелде хемчеглерни доктаалда айыткан. Ховуларда болгаш дагларда одарларны, а ол ышкаш «кара черлерни» база Кизлярның одарларын ажыглап турар совхозтарның болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа күрүне бүдүрүлгелериниң хойжуларынга ол ажыл-агыйга тускай мергежилиниң талазы-биле ажылының стажы дээш 1972 чылдың январь 1-ден эгелээш дараазында хемчээлде немелделерни тыпсырын доктаадыр:

Ол-ла ажыл-агыйга үзүктел чок ажылдааннарга	Чылда ажыл төлевириниң түңүнден хуузу
3-тен 5 чыл чедир	12
5-тен 10 чыл чедир	15
10-дан 15 чыл чедир	20
15 чылдан өөрү	25

Ховуларда болгаш дагларда одарларны, а ол ышкаш «кара черлерни» база Кизлярның одарларын ажыглап турар совхозтарның болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа күрүне бүдүрүлгелериниң хойжуларынга бир эвес тускай мергежилиниң талазы-биле үзүктел чок ажыл стажы 3 чыл ажыр болза, чылдың-на 2 ажыл хүнүнүң төлевирлиг немелде шөлээзин бээрин доктааткан, ынчалзажок ону 6 ажыл хүнүнден көвүдетпес. Немелде шөлээ алыр эргелиг ажыл стажынга кадарчыларның 1969 чылдың январь 1-ден эгелеп ажылдааның аңаа санаар.

Хойнуң дүгүн кыргыырының база каракуль кештерин соярының талазы-биле ажылдың тарифин бадылаарын, ооң-биле бо ажылга 1972 чылдың январь 1-ден эгелээш эң бедик разрядтарны тургузарын Кодээ ажыл-агый болгаш белеткелдер ажылчыннарының база ажылдакчыларының профэвилелиниң Төп Комитеди-биле дугуржуп тургаш, ажылдап кылырын ССРЭ-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозунга, а ол ышкаш Күш-ажылдың болгаш ажыл төлевириниң айтырыгларының талазы-биле ССРЭ-ниң Күрүне комитединге дааскан.

Совхозтарның болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа күрүне бүдүрүлгелериниң даглыг черлерде одарларында хой болгаш өшкүнү ажаап кадарып ажылдап турар малчыннарынга, хамаарыштыр оларның 7-ден 15 хар чедир назылыг уругларын школа-интернаттарга азы ниити эртемниң ортумак школаларының интернаттарынга күрүнениң долу хандырылгазы-биле өөредип база ажаап-тежээриниң дугайында 1964 чылдың январь 9-та үндүрген ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында көрдүнген чиигелделерни ажыглаар.

Хойжунуң кылган шенелдези

Кара-Ховунуң Сайгытыда Каң-оол Борарганның кыштаанга дал дүъш турда келдивис. Аалдың оң талазындан кара аъттыг кижи келгеш, инчеэнден ийи ак хураганны аныяк уруга уштуп берип тур.

— Олча-даа эки ийин—деп, Каң-оол өөрүшкүлүг чугаалады.

Сакманщик уруг кара баштыг хураганнарын куспактапкаш, кажаазының иштинче бурт кынды.

Бажыңның херээжен ээзи Өшкү-Саар бисти бажыңынче чалай-дыр. Малчыннарның ажыл-ижин тапыжып эгеледивис.

— Кыш-даа магалыг-дыр. Мөңгүн-Тайгага чогум кыш ам келир болдур ийин. Соок хаттың анчызын көрүңер даан. Оон дыңгыза шуурганнаар-даа болгай.

— Шуурганнай берзе, чүнү канчаарыл?—деп айтырдывыс.

— Дүү ол кара тейниң баары ыжык, белен-селеп хат кирбес чер. Хаттыг хүннерде мал кадарар черивис ол. Одарболчиири чүм. Ол бистиң баулуг курлавырывыс болдур ийин.

Кыш бергедээр болза, Мөңгүн-Тайгага хойну-даа, хураганны-даа тургузу азыраары берге, ынчангаш курлавыр одарлыг турбас болза хоржок.

— Хураганнарны дүъште чемгерер өйү келди—дээш, Ханды, Өшкү-Саар олар кажаазынче далажыпты. Малчыннарның капчаар ажылдап турарын сонуурган көөр дээш бис база оларның соондан чоруптувус.

Чаш хураганнар ээлерин долгандыр маңнажып, чем дилеп, алгыржып, дешкилежип-ле турлар.

Өшкү-Саар сес чыл иштинде хураган өстүрүп келген, байлак дуржулгалыг. Чаптанчыг, чараш хураганнарын капчаар ажаап, доруктуруп турарын чугаалап бээрин дилээривиске, ол мынча дээн:

— Бисте 289 хой төрээн, оларның хураганнарын ончамелди доруктуруп тур бис.

Каң-оол Борарган бир хаалганы ажыдыптарга, дөтпежип берген, кара баштыг ак хураганнар көк сигенни салланнады тыртып, доглупчы дайнаап турлар. Ол хураганнарның улуг, семис-шыраав магададывыс.

— Мээң шенелде ажылымдыр ийин, ноябрь айның төнчүзүнде төрүттүнгеш хураганнар-дыр. Болар ам кандыг-даа берге час болур болза, тоовас. Ноябрь айда төрүттүнген хураганнар чазын улуг хойлар бээин чудап турда, тоовас боор чорду. Ынчангаш бистиң бо черге хой малды ноябрьны соолаүредир оолдадыр болза, таарымчалыг дээрзин баштайгы кылган шенелделерим бадыткап турар-дыр—деп, Каң-оол чугаалады.

— Бо кылып турар шенелделерде оон ыңай кандыг ажыктыг чүүлдер барыл?—деп, улам капылап айтырдывыс.

— Оон ыңай колхозка экономика талазы-биле дыка ажыктыг. Хураганнарны сентябрь айга чедир кадаргаш, күрүнеге дужаарга, бирээзиниң-не деңзизи 33—35 килограмм болур. Дүгү база арбын болур.

Мынчаар кылыр болза, колхозтуң экономиказы улам быжыгар, малчыннарга немелде төлевир-даа арбыдаар дээрзин хойжу тайылбырлады.

— Бодуңарның бодалыңарны, шенелдеңерниң дугайын колхоз баштаар черинге, ооң тускай эртемниглеринге чугаалаан силер бе?

Каң-оол Сааяевич бир хураганны тудуп алгаш, харылады:

— Аарын көрүңер даан, ам бээин 15—18 килограмм бар хире. Чоокта чаа мурнакчы малчыннарның дуржулга солчулгазы болган. Аңаа ол дугайын чугаалап, саналдаарымга, шупту кижилер мени деткээн. Моон соңгаар бистиң районга хойну ноябрь айдан эгелеп оолдаар кылдыр эдержилгеге кириери черле таарымчалыг болгу дег.

Элээн каш хонганда бригадада партия бөлүүнүң хуралынга малчыннар чыылган. Аңаа дүк бүдүрерин көвүдедир, хой оолдаашкынын ноябрь айдан эгелээр кылдыр, эдержилгени ынчаар чорудар дугайында чугаа болган.

— Күрүне планын күүсетпейн баар таварылга турбас ужурлуг. Совет Социалистиг Республикаларының тургустунганындан бээр 50 чылын чедиишкиннер-биле уткуур хүлээлгелиг бис, эштер—деп партия бөлүүнүң удуртукчузу Каң-оол Борарган чугаалаан.

— Ноябрь айдан май айга чедир хураган азыраар сигенни кайын кезип алырыл?—деп, чамдыктары холун чада тудар, эктин кызар болган.

— Бодап көрүңер даан, эштер. Бисте кижи бүрүзү Александр Серен, Биче-оол Доңгак, Салчак Серен-Натпит дээш, өске-даа хойжулар ынчаш ажылдаар болза, чедип ап болур—деп, ол бадыткаан.

— Азырадыкчы хөөндең уштунгаш, хойжу бүрүзү сес-он тонна сигенни белеткээр, кажааларны чогуур ой-шаанда септээр, хемнер кыдыгларын суггарар ажылдарны чүге кылып болбазыл?—деп, Даржаа аңаа каттышкан.

— Бедиң хойжулары ышкаш, күске-күжүгенниң хандашта чыып алган сигенин бээн бөлер херек. Ол база курлавыр-дыр, бистиң чамдык эштер чайын сиген белеткевес малын экн семиртпес боор-дур. Ону соксадыр херек—деп база бир хойжу шыңгыы чугаалаан.

Партбөлүктүң хуралының түңнелинде, 1973 чылдан эгелеп хойну ноябрь айда оолдаар кылдыр, эдержилгени организастаарын шиитпирлээн. Бо чылын бригада ниитизи-биле чүс хойга онааштыр тозан беш хураганны, бир хойдан 2 килограмм дүктү кыргып алыр, хойжу бүрүзү 6—7 тонна сигенни белеткээр деп шиитпирлээн.

Каң-оол Борарган сес чыл мурнунда Ленинчи комсомолдуң путёвказын ёзугаар хойжулап эгелээн. Чыл сайында социалистиг хүлээлгезин ажыр күүседип келген. Ак сеткилдиг, ажылга сундулуг коммунисти бригадада партия бөлүүнүң удуртукчузунга соңгааны таварылга эвес. Каң-оол Сааяевич ийиги класстың малчыны, Ленинчи юбилей медалы-биле база ВЛКСМ Төп Комитединиң «Социалистиг чарыштың мурнакчызы» деп хөрек демдээ-биле шаңнаткан.

«Совет Социалистиг Республикаларының Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга белеткелдер дугайында» Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң доктаалын ол бригадазының малчыннарынга тапыштырып, бо юбилейге чедиишкинниг ужуражыр дээш чарышты улам калбарткан, боду база бедик кодурлуушкуннуг ажылдап турар.

К. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: Каң-оол Борарган.

Малчыннарның чедиишкиннери

Тоску беш чылдың ийиги чылының даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүседир дээш Эрзин районнуң «Чаа орук» колхозунуң малчыннары чыл эгезинден бээр күженииишкинниг ажылдап келген.

Хойжу бригадаларының коданнарында чаш хураганнар хүн бүрү немежип турар. Колхозтуң дөрт хойжу бригадазында төрээн 8331 хойдан 8381 хураган алдынган.

Малдан алыр продукцияны бүдүрерин көвүдедир, күрүнеге белеткээр талазы-биле кадарчылар, саанчылар бедик көргүзүглерни чедип ап турарлар. Колхоз бирги кварталда күрүнеге эът садар планын 102,4 хуу, сүттүүн — 108,6 хуу күүсеткен. Март айның төнчүзүнге чедир күрүнеге 4 тонна сүттү садарын саанчылар хүлээнген.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазын болгаш съездиниң материалдарын колхозтуң малчыннары таныжып көргеш, малдың чаш төлүн чидириг чокка камгалап алгаш, 1972 чылда малдың баш санын өстүрер болгаш мал продуктуларын күрүнеге садар планнарын ажыр күүседир сорулганы салган.

М. ДАЛАА.

«Сельхозтехниканың» Чадаана салбырының механизастаттынган отряды районнуң ажыл-агыйларының хову-шөлдеринче үнер чоокшулаан. Дуржулгалыг-даа, аныяк-даа механизаторлар теория талазы-биле билиглерин катаптаарынче кичээнгей салып турар. «Беларусь» трактор дүрген чоруур болганда, ону башкарар кижи кудумчу шимчээшкининиң чурумун билири чугула. Ол талазы-биле кичээлдерни «Сельхозтехника» салбырының инженери М. С. Содунам эрттирип турар. Ону өөренип дооскан сөөлүнде зачёттар дужаар болгаш разряд тыпсыр.

ЧУРУКТА: кудумчу шимчээшкининиң чурумун өөренир кичээл үези. Кичээлди инженер М. С. Содунам чорудуп тур.

А. КОВАЛЕНКОНУҢ фотозу.

Эгелээшкинни деткээн

ЧЕРНИ ХУМАГАЛЫГ АЖЫГЛААР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

дер, оруктар кыдыгларында болгаш хову турлагларының чанында чедир ажыглаттынмайн турар эки черлерни чоп ажыглаарынче ол кыйгырган. Хүндүлүг тараажы, 70 харлыг пенсионер Адам Минович Залуцкий ирей, хову шөлдерде херектиг-даа, херек чок-даа черлерге хөй оруктар үндүрүп турарын база шүгүмчүлээн.

Черни ажыглаарының культуразын бедидер талазы-биле эки көргүзүглерни чедип алган № 4 хову бригадазының бригадири, кодээ Советтиң депутаты А. Д. Горбанюк бодунуң саналынга, чер бистиң үнелиг байлаавыс, кодээниң ажыл-ишчилери черни камнаар, болдунар аргаларны ажыглап тургаш, оон алза чогуур чүүлдерни улам-на көвүдедирин саналдаан. Ооң-биле чергелештир № 4 бригадага быжыглаан черни ам-даа долузу-биле ажыглавайн турарын, 400—500 хире гектар шөл үрегдээшкининге алысыпаан хевээр болуп келгениниң түңнелинде хой дүжүттү чедир албайн турарын шүгүмчүлээн. № 4 болгаш 5 бригадаларны хөрзүннүң сойлуп үрелиринге удур техника-биле чепсеглээрин, ол черлерден бедик дүжүттү алырынче бүгү механизаторларны кыйгырган. Бок үнүштер-биле демиселди күштелдирериниң чугулазын ол-ла станцияның үрезин ажылының килдизиниң эргелекчизи О. Т. Евзак саналынга чугаалаан.

Ногаа-чимистер килдизиниң эргелекчизи И. В. Акимов ногаа болгаш кат-чимистерни хөйү-биле тарып олуртурун, ылаңгыя бажыңнар чанында чашпан, сиген үлей берген турар черлерни ол сорулгага ажыглаарынче бүгү депутаттарның болгаш сессияның өске-даа киржикчилериниң кичээнгейин угландырган.

Сесеняга Дүрген кодээ Советиниң депутаттары, дуржулга станциязының ажылчыннары, эртем ажылдакчылары боттарының бар аргаларын санап көргеш, тоску беш чылда черниң ажыглалын экижидер талазы-биле Донецк областа эш-өөрүнүң эки эгелээшкинин нааи-биле деткип, олче угланган тодаргай хемчеглерни боттандырарын шиитпирлээннер. Ол хемчеглерниң кол-колун маңаа көргүзерге мындыг:

Бо беш чылда тараа база мал чеми культураларының тарылга шөлүн калбартыр болгаш 1972 чылда оларның дүжүдүн гадан-на 15 центнер чедирер, а ол ышкаш бүгү фермаларны мал чеми-биле бүрүн хандырар.

Эвээш продуктулуг одарларны, шыктарны курукурар талазы-биле ажылдарны чорудуп, чадаң үнүштерни аштап, арыглаарының күсели-биле, фермаларны долгандыр турар база оруктар иинде ажыглаттынмас дазырларны шиңгээдип тургаш, 112 гектар черни ажыглаатга киирер.

1972 чылда дуржулга станциязының девискээринге шөлдерни хаттан камгалаар бир гектар черге ыяш олуртулгазын чорудар, 1973 чылда ыяш олуртур 15 гектар шөлдүг дилиндектиң хөрзүнүн белеткээр, а беш чылдың төнчүзүнге чедир мындыг сорулгага херглээр камгалал дилиндектерин чылдың-на 50 гектарга чорудуп турарын чедип алыр.

Ол планнарны боттандырары-биле 1972 чылдан эгелеп тускай звенону тургузарын шиитпирлээн болгаш «ДТ-75», «МТЗ-52» деп тракторларны база эргежок чугула деригдерни ооң эргезинге бээр.

Хат үрегдээшкининге таварышкан хөрзүннүг черлерге дилиндектей тарыыр системаны болбаазырадгайжыдары-биле, хат алырынга удур хемчеглерниң бүдүн комплексин ажыглаар.

Хөрзүннүң суглан үрелир чоруун болдурбазы-биле кол тарылганы ийленчек черлерни нежилдир, чалгын чок андазын-биле чардырарын чедип алыр. Чыл бүрүде 4000 гектар черге бок үнүштерни химиктиг арга-биле арттаар.

Культуржуткан одарларның шөлүн 500 гектар чедирер, тараа саваңын чардынмаан ооргаларга сараатаар. Тараа болгаш мал чеми культураларының дүжүткүрүн бедидер сорулга-биле чыл бүрүде-ле 1000 тонна минералдыг болгаш 15.000 тонна органиктиг чемиштиглигелерниң төгер.

Тараа культураларын чаштырарда дээди шынарның бедик класстыг, чаштырарынга чедир арыглаттынган үрезиннерни херглээр. 1200 гектар шөлдүң дажын аштап арыглаар.

Чурттаалга бажыңнарының чанынга чечек өстүрүлгезин чорударынга дузалаар. Кодан чанынга чечек өстүрүлгезин эң дээре чоруткаанарны шаңнап, мактаар. Суурнуң чурттакчыларының кодан чанының сад олуртуушкунунга практиктиг дузаны көргүзүп, оларның чимистиг болгаш каттыг үнүштериниң хевирлерин база сорттарын тыптынып алырынга дузалаар.

Чер чоннуң үнелиг байлаа болганда, ооң ажыглалын экижидер талазы-биле Донецк областың кодээ ажыл-ишчилериниң бүгү чуртка кыйгырыы улуг ужур-дузалыг. Ынчангаш ол эгелээшкинни бистиң республикада бир дугаар деткээн дүргенчилерниң үстүнде кыйгырыын СЭКП-ниң Таңды райкомунуң бюрозу биле ажылчы чоннар депутаттарының район Советиниң күүскому доктаалынга деткээн болгаш черни кадагалаары, ону чөп ажыглаары дээш походка киржирин районнуң бүгү кодээ Советтеринге, колхозтарынга, совхозтарынга дааскан.

Лекция пропагандазы

ЭРТЕМ-МЕТОДИКТИГ ЧӨВҮЛЕЛДИҢ АЖЫЛЫ

«Билиг» ниитилелиниң X республика конференциязы удавас болуп эртер. Тыва АССР-ниң «Билиг» ниитилелиниң организациязының баштаар чериниң чанында ССРЭ төөгүзүн болгаш философияны пропагандалаар талазы-биле эртем-методиктиг чөвүлел аңаа канчаар ужуражып турарын маңаа чугаалаар болдувус.

Амгы үеде чөвүлел ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга белеткел ажылын чорудуп эгелээн.

Районнарда «Билиг» ниитилелиниң организацияларының баштаар черлериниң тургусканы ниитилел-политиктиг секцияларга болгаш төөгү болгаш философия темаларынга лекция номчуп турар кижилерге бистиң эртем-методиктиг чөвүлел улуг дузаны чедирип келген.

Бистиң чөвүлелдиң кежигүннери республикага эрткилээн эртем-теоретиктиг конференцияларның ажылынга идепкейлиг чоруун көргүскеннер. Аңаа Ю. Л. Аранчын, Л. В. Гребнёв, С. С. Сонам, О. А. Толгар-оол, В. Ч. Очур болгаш өскелер-даа лекцияларны, илеткелдерни кылганнар. Сөөлгү үеде эртем-теоретиктиг конференцияларны эрттирери бисте чаңчыл апарган. Чүгле республика төвүнге эвес, а харын-даа районнарга, суурларга, бүдүрүлге, албан организация черлеринге безин эртем-теоретиктиг конференциялар эртип турар. Ам бис ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга тураскааткан конференцияны эрттиреринге белеткенип эгелээн бис.

Сөөлгү үеде бисте база бир чаа чаңчыл тывылган. Ол чүл дээрге, «Билиг» ниитилелиниң Бүгү-эвилел конкурузунче эртем-тайылбырлыг номнарны, брошюраларны киирип турарывыс болур. Ол конкурсче бистиң баштай кииргени ажылывыс «Тыва оларны утпас» деп ном болур. Ында Октябрьның, хамааты дайынның маадырларының болгаш Тывага улусчу революцияның дугайын чугаалап турар. Ол ном 1968 чылда «Билиг» ниитилелиниң эртем-тайылбырлыг литература талазы-биле Бүгү-эвилел конкурузунга шаңнал дипломну алган. Номнуң авторларынга дипломнарны база тус-туста тывыскан. Ленинчи юбилей чылында бис ол конкурсче «Улустарның аңы-дуңма өг-бүлезинде» деп номну чоруткан бис. Бүгү-эвилел конкурузунуң шиитпирин ёзугаар 1970 чылда эртем-тайылбырлыг литература талазы-биле ол ном ийиги чергениң дипломну-биле шаңнаткан. Номда кирип турар 17 авторлардан ол бедик шаңналга төлептиг болганнарга С. А. Сарыг-оол, М. Б. Кенин-Лопсан, С. С. Сонам болгаш өскелер-даа хамааржыр. Чоокта чаа Бүгү-эвилелдиң конкурузунче Л. В. Гребнев болгаш В. Ч. Очурнуң «Тываның ажылчын ангызы» деп номун чоруткан бис.

Эртем-методиктиг чөвүлелдиң кежигүннери республикага, районнарга болгулаан пропагандистерниң болгаш лекторларның семинарларынга, хуралдарынга идепкейлиг киржип турар. Ол ышкаш чөвүлелдиң кежигүннери сөөлгү ийи чылда 13 лекцияны чогааткаңнар. Ылаңгыя Л. В. Гребнёвтуң «Моолдуң социализмче оруу», «Тываның улусчу революциязының 50 чыл оюу», В. Ч. Очурнуң «СЭКП-ниң XXIV съездизи болгаш ССРЭ-ге национал харылзааларның хөгжүлдезиниң айтырыглары» деп лекциялары бедик утка-шынарлыг болган.

Ажылчы чон ортузунга лекция пропагандазын нептередиринге чөвүлел багай эвес киржип, харын-даа чамдык кижилер чылда 20 ажыг лекцияны номчааннар. Маңаа лектор В. Л. Биче-оолдуң ажылын көрүп болур. Ол бо чылын 5 лекцияны номчаан. Республиканың «Билиг» ниитилелиниң организациязының даалгазы-биле Тожу районнуң ажылчы чонунга солун лекцияларны ол номчуп берген. Ол ышкаш күрүнениң башкы институдунда аныяк лекторлар школазының төөгү секциязын ол удуртуп турар. Л. В. Гребнёв эрткен чылын 20 хире лекцияны чонга номчаан. Лекция пропагандазынга идепкейлиг киржилгезин дээш ону Бүгү-эвилелдиң «Билиг» ниитилелиниң хүндүлел бижии-биле шаңнаан. Үстүнде эштер дег, лекция номчуурунга бедик мергежилдиг, хүлээнген ажылынга ак сеткилдиг өске-даа кижилерни хөйү-биле адап болур.

«Билиг» ниитилелиниң эге организациялары чер-черде тургустунган. Тываның эртем-шинчилел институдунда, башкы институдунда «Билиг» ниитилелиниң эге организациялары каш чыл бурунгаар тургустунган. Ында лекторларның мергежили чыл келген тудум-на өзүп турар. Эртем-шинчилел институдунуң лекторлары эрткен чылын 150 ажыг лекцияны чонга номчааннар. Бо дээрге ында тургустунган эге организацияның багай эвес ажылы-дыр.

Ынчалза-даа белеткеп каан лекцияларның сөзүнге рецензияны кошкак кылып турар бис. Номчуп турар лекцияларывыстың утка-шынары оон кол хамааржыр болгай. Ынчангаш кол-ла чүве чүл дээрге, белеткээн болгаш номчаан лекцияларның санында эвес, а ниитилелдиң эге организацияларынга, ылаңгыя төөгү болгаш философия темаларынга лекция номчуп турар кижилерге улуг дузаны көргүзери болур.

Оон ыңай мындыг айтырыг бисти дүвүредип турар. Чыл эрткен тудум-на методиктиг чөвүлелдиң кежигүннери эвээжеп турарындан бо хүннерде чүгле 18 кижи ажылдап турар. Ынчангаш методиктиг чөвүлелдиң кежигүннеринге дуржулгалыг аныяк лекторларны хаара тудуп, оларның-биле эки ажылдаары — бистиң сорулгавыс.

Ынчангаш ам республиканың «Билиг» ниитилелиниң организациязының эртем-методиктиг чөвүлели ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюн төлептиг уткуур дээш улам эки ажылдаар ужурлуг.

В. ДУБРОВСКИЙ,
Тыва АССР-ниң «Билиг» ниитилел организациязының эртем-методиктиг чөвүлелиниң даргазы.

Дыңнакчылар — лекторлар

Екатерина Исакова — Ильинка ортумак школаның директору, районнуң эки ажылдыг пропагандистериниң бирээзи. Ол марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир школада пропагандистеп турар.

— Кичээлдерни ол солун эрттирер. «Башкывыстың чаа теманы тайылбырлаары-даа шырак, негелдези-даа улуг—деп, ооң дыңнакчылары чугаалап турар. Бо чугаадан оларның ону кайы хире хүндүлээри билдинип келир.

Исакова дыңнакчыларынга реферат бижидер. Кым-бир кижиге теманы айтып бергеш, ону баш удур белеткендирип каар. Оон ол рефератты кичээлге чугаалажыр, түңнелин үндүрер. Бо чорук дыңнакчыларның кандыг-бир теманы ханы билип, аңаа белеткенип алырынга дузалап турар. Реферат кылган кижи оозун лекция кылдыр өске черлерге барып номчуур. Ынчангаш ол чүгле дыңнакчыга эвес, а өске кижилерге база ажыктыг болуп турар.

Ылангыя политшколаның дыңнакчылары «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының бүгү делегейге ужур-дузазы», «Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузары болгаш эртем-техниктиг революция», «Нациялар болгаш национал харылзаалар», «Ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгези» деп темаларны өөренгеш, ол дугайында лекцияларны «Тиилелге» колхозтуң сүт-бараан фермаларынга, бүдүрүлге участоктарынга, малчыннарга барып номчааннар. Дуржулгалыг пропагандист политшколаның ажылын билдилиг удуртпушаан, политмассалыг ажылды чорударынга дыңнакчыларны ынчалдыр киириштирип турар.

С. ОДОНОВ.

Каа-Хем район.

УЛУГ, БИЧЕ УЛУСТАРНЫҢ ЭВИН КАҢНААН УЖУР-ШЫННЫҢ, ТАЙБЫҢ-ЭПТИН ЧӨЛЕНГИИЖИ

ССРЭ 50

★ ☆ ★

Өндүр улуг Совет Социалистиг Республикаларның Эвилели кылдыр чаңгыс өг-бүледе каттышкан улуг-даа, бичии-даа совет улустарның чечен чогаалында болгаш уран чүүлүнде акы-дуңма бузулбас найыралдың темазы дыка улуг черни ээлеп турар.

Ынчангаш бо арында хөй националдыг совет улустарның чечен чогаалының, чамдык ажылдарын бистиң номчукчуларывыска бөгүн бараалгадып тур бис.

★ ☆ ★

Муса ДЖАЛИЛЬ,

Ленинчи шаңналдың лауреады

Чаңгыс сүмелээшкин

Ында-мында чаан дег улуг ээдепейлиг
Кижилерни ковей удаа көрүп чордум.
Ынчалза-даа ажыл-биле меге диртпен
Кижизигни чогум кижи ол-дур дээр мен.
Меге кижи канны безин ээй тыртып,
Мөгээргенип көөргеттинер дижир болгай,
Чежемейниң күштүг-даа бол, бүдүргени
Чериниске арттпас болза хей-дир дээр мен.
Чогаадыкчы ажылының үре-түңү
Арыг сеткил изи болуп артар болза,
Чонун болзаан, келир үе чоокшулаткан
Ажыл-ишчи кижи-дир деп санаар-даа мен.
Алыс шынчы сеткилин-даа, угаанын-даа,
Алызындан чаражын-даа, чүректиң-даа,
Ада-чуртка ынакшылын-даа, ажыктыын-даа
Ажыл-херээн бүдүрүүндөн илереп кээр.
Хереллиг хүн алаан орта — бистиң черге
Хей-ле хоозун чурттаалганың херээ чү боор.
Аныяк, чашка кижи диртир бодазыпза,
Арттырып каар эки чүвен бодап чуртта.
Баң демир ажыл-иштен дадарбас-даа,
Хана туткан быжыг туүйбу үр-даа турар.
Мактаалганы ажыл-херек кижиге бээр,
Маадырны кезээ шагда улус уттпас.

Петрусь БРОВКА, белорус чогаалчы

Аныяк чалыы күштүг

(ОЧЕРКТЕН ҮЗҮНДҮ).

Бистер, совет чогаалчылар, ажыл-үүлени эң шынныы-биле чугулага көөр болгаш бодувустуң чедиишкиннеривисти эмин эрттир хөөредир хоннувус чок. Партия бисти ынчаар кижизиткен. Ынчалза-даа хөй националдыг совет литератураның тургусканы ёзулуг улуг чүүлдерин өскербейн баар болзувусса шын эвес болур ийик. Шынап-ла делегейге кажан-даа турup көрбээн дыка улуг чүүлдер кылдынган.

Күш-ажылчы кижилерниң амыдыралын барык-ла түс чылдарга алдаржыдып турар арга-мергежилдиг, салым-чаяанныг кижилер чогаадыкчы амыдыралче көдүрлүп үнген. Ол чогаадыкчы кижилерниң хөй-хөйү революция мурнунда боттарының үжүк-бижии чок чораан-на болгай.

Ыраккы соңгу чүктен талантылыг Юрий Рытхэунуң чогаалдары, ыраккы Тывадан бодунуң улузунуң салым-хуузун ханызы-биле илереткен Салчак Токаның ыны бүгү делегейге дыңналып турар.

Совет улус — аныяк чалыы күштүг, кадык шырак улус, маадыр улус. Кадык шырак улустуң бүдүрген эртинези, оон литературазы болгаш уран чүүлү база кадык шырак болуп, бистиң ниитилеливистиң организминге эрес-сорук-түг күштер кылдыр каттыжып турар.

Бодувустуң чедиишкиннеривистиң-даа дугайын, бодувустуң четпестеривистиң-даа дугайын билип турар бис. Бис бодувустуң мергежилдивисти ам-даа бедидер ужурлуг бис, олче бисти партиявыс үргүлчү кыйгырып, сорук кирип турар. Ынчангаш партияның болгаш улус чонунуң бедик илеҗелин шынзыктырар дээш бүгү чүвени кылырынга бүзүрелдиг бис.

А В А

Ц. ДАМДИНЖАПОВ, бурят чогаалчы.

(«МӨӨРЕЙ» ДЕП РАССКАЗТАН ҮЗҮНДҮ).

1919 чылда болган чүве. Ынчан долгандыр хөй-хөй чүвелер өскерлип турган. Байлар оожурган, ядыылар бажын көдүрүп, Советтер дугайын чугаалап турар апарган. Бистиниге ядыылар чыглып келген, мээң ашаам байларның черин биске үлээр өй келген деп чугаалап турган чүве.

Ооң соонда актар болгаш атаман Семёновтуң дээрбечилери база катап чедип келгеннер. Улустарны үптеп, килинчектеп, бистиң бажыңывысче база хоме таварып кирип келгеннер. Бүгү чүвелерни узуткап, бужартадып каапкаш, ашаамны алгаш барганнар. Демир-орук ажылчыннары-биле болгаш партизаннар-биле ону харылзаалыг турган дээннер.

Кижиже ажыг-човулаң улай-улай улдурлуп-ла турарга, чүрек даш ышкаш апаар чүве. Оон ыңай мээң чүү-даа херек чок — чүгле уругларым каап шыдаваан мен.

Эрге-чагырга өскерлип-ле — бирде кызылдар, бирде семёновчулар кээп турган.

Бир катап мээң бажыңым чанынга балыгланган аъттыг кызыл шериглиг кээп ушкан. Ынчан семёновчуларның шапкылажып кел чыдканы дыңналып келген. Канчаарыл? Ону бажыңымче көдүрүп әкеп алган мен. Бодум аңаа дуза чедирип шыдаваан мен, а эмчилер деп чүве ол шагда турган эвес. Тудугжу кижи чалап эккелген мен. Ашаа кара-бажыңда чыдырда, Бамбу орус оол тып алган деп хоп чугаа суур иштинге тарап эгелээн. Нүгүл соок чылан-биле дөмей-ле — өлүр шап-ла турар. Дыка хөй кижилер мээң-биле безин мендилешпес апарган. Ынчан аныяк, мелегей турган мен. Мени коргунчуу көнчүг болу берген. Хомуданчыг-даа. Өлүү бээйн деп бодаарымга уруглларым бар... Оларны кайнаар канчаар... Мээң амы-тынымны база-ла мээң уругларым алган.

Нүгүдүң коргунчуг чүвези Павелди — ол аъттыг шеригжини ынча деп алаар чүве — соглеп бериптери турган.

Ол сегип эгелээн. Дүне када мен ону ипекке сиген шыгжаар кажаага аппарып каан мен. Будуу тып алган чемзын чүү-хоомну чедирип берип, балыгларында шарыышкыннарны солуп турдум.

Чалыы назын бодунуу ап үнген. Ол удавайн сегий берген. Чорup тура ол мени сөгүрээш, холумну тудкаш, чүве бижип каап бичии саазын, беш адыр арттырып каан.

Джубан МУЛДАГАЛИЕВ, казах шүлүкчү.

Кур чер дугайында ыр

«Кур чер» деп сөс дыңнаанында колдуунда-ла
Комбайннар, тараа-далай көөр боор сен.
Кур черни чагырганы бөгүн бисте
Ховуларны ангдарганы ол-ла деп бе?
Өгбелерим шагның шаалдан кадарчылап,
Өгден өске чүве көрбейн, дүмбей чорду.
Октябрьга чедир үнген словарьларга
Оода-ла казах деп сөс кирбес чорду.
Эпчелдиг чаагай час-даа дүжүп келген.
Аалдарның ээлери күчү кирген.
Эндик кур чер шиңгээткен үүлевисти
Акы-дуңма улустар ам ырлай берген.
Албатыдан Дээрги болган мээң чонум
Эки хүнну Кызыл шолге уткуп алгаш,
Ажыл-ишчи даалганы Ленинден ап,
Эчис улуг коммунаже базып орар.

Олафс ГУТМАНИС,

латыш шүлүкчү

Сибирьжилер-биле чугаа

Сибирь чурттуг ашактарга ужураштым.
— Силер кайыын келдинер? — деп айтыра-дыр.
— Бистиң черин Латвия дээр ийин — дидим.
— Билир-дир бис. Силерниинге чораан-даа бис.
Дайын оруун тулчуп эртип, тиилеп чораан,
Далай эрии — Ригага четкен-даа бис.
— Алыгларны демир-бетон ижээниндөн
Аягыртыраан үнлүр сүрүп, узуткап-даа,
Арткаларны Одер хемни кежир сүрүп,
Алыс келген черин чедир ойлаткан бис.
— Ольганың бажыны доо турар ол-дур.
Оон ашаа Коля дээрге маадыр кижи.
Балтий далай чанынга ол тулчуп турда,
Бачыттыг оък анаа деттен, өлүп кагды.
Кадыг-дошкун тулчуушкун-даа турган чүве,
Катюшавыс фашистерни хуюктаан ийик.
Эрес быжыг сибирьжилер сактыышкыны
Эрткен дайын дугайында чугаа болган.
Оду өшкен тулчуушкуннар диңчиттелип,
Октар даажы сагыжынга катап кирди.

Александр ПРОКОФЬЕВ,

ленинградчы чогаалчы

Байырлал хүнүнде

Төрээн чурттуң дугайында бодал-биле,
Төлү чонну өөртүп турар байырлал-биле,
Чалгыглар дег хоюг делгем хөгжүм-биле,
Чаагай улуг, акы-дуңма найырал-биле,
Оран чурттуп кырын шыпкан ыры-биле
Онза чырaан, байырлалдың хүнү келди.
Бүгү чоннуң байырлалы болган бо хүн —
Бүзүрелдиг оруувусче бедик чала:
Эки, чаагай база ындыг хүннер-биле
Эчис улуг үевисче чоокшулаар бис.
Тайбың, ажыл, республиктер эвилели
Кезээ шагда, мөңге чурттап, чечектелзин!
Тайбың дээш бюллетеньнер суп-даа тур бис!
Кели быжыг тайбың дээш соңгуп тур бис!
Ха-дуңма пайыралың чырыткылаан
Хамык чонга, аймактарга тайбың дээш!

Леонид ПОПОВ,

якут шүлүкчү

Туркмен эшке

Элезинни тевe дуюуп изадиптер
Сээң чурттуң — туркмен чери база солун.
Элезинни ак хар дуглаан якут чери
Сенээ база солун боор деп бодай-дыр мен.
Соңгу чүктүң хала чырыы челээштелир
Соок кыштыг черимни сен дужээр боор сен.
Күштүг изиг база эки, аңаа ынак мен,
Хүнү элбек туркмен черни дужээр-дир мен.
Ынчалза-даа өскен, төрээн черивиске
Ынаавыс күштүг, сен-даа, мен-даа орнашпас бис.
Төрээн чериң сеңээ черле кагдынадырбас,
Төрүттүнген черимге мен чоргаараар мен.
Өзүп келген черлеринге кижи бүрү
Өске черден черле артык ынак болур.
Соңгу, мурнуу чүктер чурттуг мен-даа, сен-даа
Солун чаагай чурттаалганы тудуп тур бис.
Сээң уруун, мээң оглум өзүп келгеш,
Сени, мени кудашкылар кылып-даа боор.
Ынчаарда ам хоеу изиим, якут соогу
Ылгалы чок дөмейлежип, өй-тап апаар.
Агаар-бойдус аайывыска кирип келир.
Аажы-чаң-даа ылгаттынмас дөмейлежир.
Ажыл-иштиң бүдүрбези чок-даа апаар,
Ажы-төл-дөө октаргайны ээлей бээр.

Максим РЫЛЬСКИЙ,

украин шүлүкчү

Орус акыга

Ханы ырак үелерниң
Кандыг ыткыр даажыл,
ында?
Днепримде шимээргеп кээр
Деткимчелиг кымның үнү?
Баян үнү ырлап келгеш:
— Базымывыс чаңгыс —
диген.
Мөңге найырал кыйгылары
Мооннежип дээрже үнген.
Аар шой шивээ
моондактарны
Акышкылар бускан-даа бис.

Аравыста Пушкин, Тарас
Ам-даа кады чурттап
чоруур.
Ильич соглээн ылап шынга
Бистер чедип шыдадывыс.
Ишке болгаш тулчуушкунга
Бир туг бисти баштап
турар.
Бөгүн сээн-биле бистиң
Бүгү чуртта байырывыс.
Демиселге акы болуп,
Деткээниңге четтирдивис.

Аляо МИРИХУЛАВА,

грузин чогаалчы.

Йөрээп тур мен

Ынак чуртум, сеңээ бөгүн
Ырлап бербес аргам чок-тур.
Байгы чүрээм ханызындан
Байырлалын йөрээп тур мен.
Хемнерниң шапкын агыы
Ыыртинмес күчүң болган.
Хүрлип үнген Кавказ даглар
Сени чоргаар бүдүжүң ол.
Алыс хоочун Тбилисиге,
Аныяк чалыы Руставиге

Арыг салгын соксаал чокка
Аян тудуп, ырлап туру.
Чаңгыс хепке шуткаан кан
дег
Уругларың тиилеттирбес.
Чангыс улуг эвилелде
Улустар ам акы-дуңма
Кызыл от дег чалбыыштаалган
Кырывыста Ленин тугу
Биске күчү, чоргаарал боон,
Бисти сырый каттыштырган.

Владимир КУЧИЯК,

алтай чогаалчы

Өөрүп четтирдим

(«Алтайның үнү» деп номдан)

Товаң чок делгемнер
Төрээн Даг-Алтайым.
Алдын оттар кыпкан
Аймактарың, суурун
Чәс дег чечектелип.
Чаа күчү кирген-дир!
Кайыже-даа көөрге.
Караңгы иңдеш-дир.
Алтайым ам боду

Эртемден, тудугжу,
Эмчи, геологтуг,
Шүлүкчүлүг болган.
Часкы мөңге херел,
Чаагай херек дээш,
Чырык хүн оруктуг
Чыргал, чурттаалга дээш
Өндүр партиямга
Өөрүп четтирдим.

БЕЛОРУС ССР. Гомельдиң ыяш ажылдап кылыр бүдүрүлге каттыжыышкынының улусчу танцы ансамблиниң концерттери кезээде улуг чедиишкин-биле эртип турар. Ботгывынгыр коллективтиң репертуарында орус, белорус танцылар, хореография көргүзүглери бар.

ЧУРУКТА: ансамбльдиң оюн көргүзүп турары.

Ч. МЕЗИННИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

ТЫВА БИЖИК

Салчак ТОКА,

Күрүне шаңналының лауреады.

Тыва бижикти чогаадыр дугайында намның Төп Хуралының бүгү чуртка кыйгырыын чон улуг өөрүшкү-биле хүлээп алган. Кожуун бүрүзүнүң араттары, эң ылаңгыя аныяктар, херээженнер улуг хуралдың ол доктаалын күүседир. Тывага эртем-сөөлдүн херээн көдүрүп, төрээн дылының кырынга бижик үжүүн чогаадыр деп хайнып үнген. Чайык төп эрткен соонда черни чара теп үнген чечектер ышкаш, культура революциязының сууру — тыва бижик база-ла боттанып эгелээн.

Чаа бижик чогаадырының херээн башкарар комиссияның кежигүннеринге: Бак-Көк, Шагдыр-Сүрүн, Седип-оол, Даландай суглары томуйлаан. Оларның аразынга бо одуругларның бижикчизин база-ла киирген.

Төп Хураалның бодунда-даа, комиссияның иштинде-даа шуут тыва бижикти чогаадыр бе, чогаатпас бе, азы өске бижикти алыр бе дээр дугайында маргылдаалар дораан-на хып үнген. Моол бижикти биче-баа билирлер — Даландай, Хөнекпен, Элбек-оол суглар ажыы-биле эвес-даа болза, оптуг аргалар-биле «таңгыт ному кирзе кандыгыл», «шаанлан тура ажыглап келгенивис моол бижикти таарыштырза кандыгыл» сүг-сүг деп, мырынай төлевилел-даа кылып эгелээннер. Чаа бижиктиң сураан дыңнап кааш, араттар ону эң чырык хүн, аас-кежик кылдыр санап алгаш, оон чогааттынып неиптерээрин четтикпейн манап эгелээн — ол улуп чыдырда дүжү, аңаа чорда сагыжы апарган турган.

«Биске тыва бижикти чогаатчып бээринге эртемниг дузаны көргүзерин ССРЭ-ниң Коммун намының Төп Хураазындан дилеп тур бис» деп, ТАРН Төп Хураазы дилег бижикти киирген.

1930 чылдың алды айның эгези. Бижик комиссиязы шагда-ла чыглып алган, саазыннарда үжүк дүрзүлээн, кым кижи «а», «в» дүрзүлээн, кым кижи ол дүрзүлерни дүжүрүп угулзалаан олургулаан.

— Эргим эштер! ССРЭ-ниң Коммун намының Төп Хураазы ха-дуңма чурум дузаламчызының ачызы-биле тыва бижикти чогаадырынга боттуг дузаны бээрин авыралдыг хүлээп алган-дыр. Ынчангаш тускай эртемниг кижилерни Эртемнер Академиязы дамчыштыр чорудуп бээри-биле онза доктаалды үндүрген-дир — деп кончугла өөрээним илередип, бижик комиссиязынга дыңнаттым.

— Хаа, кончуг-ла байырланчыг-дыр, ам-на амыралывыс! — дишкеш, чажырадыр алыш часкап, Шагдыр-Сүрүн биле Седип-оол ийи өөрээниндөн, сегиржип алган мөгелер дег хүрешкен олурлар.

«ССРЭ-ниң нам, чазаанын чорутканы эртемденнер чедип келир чыгаан, пароход ыды кажан-на дыңналып кээр болду» — дээн бодалдыг хем кыдыында базып чор мен. Шаанда база-ла моон «аъттаныпт» баттым, КУТВ-ту дооскаш, паромнап кештивис, ам бөгүн эртемденнер уткуп алыр, шында-ла, мээң амыдыралымда төөгүлүг, уттундурбас чер-дир ийин бо — деп иштимде бодаанып, ийи хемниң белдириниң чалдангылаан чалгыгларын магадап, сайлыг хавакты өру-куду базып тур мен...

Хүн дал дүъш. Алды айның изиг чалыныг хүннери чоокшулап олурар. Ондум бажында, Догээ кырында кезек чаай каапкаш, хүннээректей каапты. Белдир-Даанда алдын челээш кожааланып, культура революциязының хөгжүлдезиниң эгезин чарлаан ышкаш көстү берди.

— Бистиң Тывага бөгүн ийи дакпыр өөрүшкүлүг байыр боон турар-дыр. Бир дугаарында, пароход деп суг хемези Кызылга чедип кээп турар, ийи дугаарында, тыва бижик чогаадырынга дузалаар эртемденнер база келген, магалыг-ла-дыр ам, ана чүү дээр ону! — дээш Седип-оол демгиле чаны-биле база Шагдыр-Сүрүннүң эктинден сегирип алгаш, кезек бөөлдегилээш, дук дыгып каан шоолай ышкаш, тургузу шанчып кагды.

— Калчааравайн көр, эжим! Улуг-Хемче моң кылдыр тевектеп кириптер мен — дээш, Шагдыр-Сүрүңну соора тепкеш, харын боду ужа бер часкаш, ыдып берген, хорадаан базып тур.

Улуг-Хем чулук суундан кезек хөөрээш, ам тавында кирип алган, ындыг-даа болза бир-ле чүвени уткуур деп база-ла хөлзээн ышкаш шапкыны холчок коступ чыдыр.

«Ко-о-о! Ко-о-о! Ко-о-о!» кылдыр бир-ле чүве уадыр кускуннай-дыр.

— Че келди, келди-ле! — дишкен өөрүшкүлүг үннер шоонайны-ла берди. Бис хемни куду алзы харaны бергилевис. «Улуг-Хем» деп аттыг пароходтуң бажында аскан ала тугу агымны куду алзы хөлбенизээн чоктап олур. «Улуг-Хем» Кызылдың ортаа үезинге келгеш, кончуг чоон кыйгызы-биле база катап шала ние аарак хөөледир эдип каарга, Догээ даа чаңгыланып, Хем-Белдириниң кырындан кажан-даа чайлап көрбээн ыржым дораанна чиде хона берген ышкаш болду.

Савазын долуп келген хем ышкаш, келген чон эрикти хөме алы-ла берген. Улуг-Хемниң шапкын суун чара шаппыышаан, ышкамнап эгиштевишаан, кызыл куржаглыг узун хоолайдан көк-кара ыжын бүлгүртүп үнлүрбүшаан, ол кавыны кезек «булуттарa»-биле дуглааш, «Улуг-Хем» оожумнап эгелээн. Ынчаар орта оон хаайында плчирбеде баглаан каан ут алыр демир кынгырт-коңгурт кылдыр бадыптарга, «Улуг-Хем», ырак черге маңнаан доругтуу кандыг-бир чүвеге баглапкан ышкаш салдамла калалы-ла берди.

Пароходтан үнер чада салдынган — олурукчулар , эрик кырынче сөктүп-ле үнду. Ол хөй чонну аразындан Улуг черниң чоруткаңнарын дилеп, ынай-бээр тыптыранайндыр харанып-за тур бис.

Таныш тыртып кагдым: Леонид Дмитриевич Покровский далаштыы сүргей аңа челер чыгыы, чада кыры-биле эглиндедир баспышаан, эрикче үне чүгүрүп келген дораан-на, мээң чаныма чоокшулап олуруп.

— Экии! Экии, эш Тока! Чаа кандыг тур силер? — деп холдарымны аажок-ла силгээн тур.

Москвага өөренип турганымны, тываларның эртем-билиин дээш Леонид Дмитриевичиниң кызып дузалап турганын сактып кааш, мендиз-мөнду-даа айтырар чай чок, кижиниң чаагындан барып чаа-ла ошкалым. Мээн мойнумдан чаа-ла куспактап алгаш, бодунче ыяк чыпшыр тыртып кээп, хавазындан чылыы-биле ошкагылап кагды. Оон кандыг-бир онза чүве сакты хонуп каан ышкаш.

— Ой, өршээп көрүңер, таныжып көр, кады келген эш-өөрүм Александр Пальмбах, Хамит Сейфулин — деп каш кижиниң аттарын фамилияларын адааш, холдары-биле айтып таныштырды.

— Бо башкыларны тапыыр, таныыр... Москвага тура-ла таныжар улус болгай бис, бистиң башкыларывыс — дивишаан, кижи бүрүзү-биле хол тудчуп мендилежип, орук-суур келгенин, ал-бодунуң кадыын айтырып, кезек хөөрежип тур мен...

Ол хүн Кызылдың кыры онза чаагай турган. Чайгы хүн өгнүң шуут-ла дүн дүүнүндөн бакылап турда, ол ишти караңгыга кайы хире таптыг чырык костур ийик, ол-ла олчаап.

Эрик кырында ынчаар-ла амыр-мендиин айтырыжып, кезек хөөрежип тура, хамыкты мурнай-ла чалывыста терезин болгаш харагаң аразында чүгле бажы костур, кырлайтыр чонуп каан көк-сарыг даш кожээ чанынга бардывыс.

— Бир-ле эртемден кижи шинчилеп көргеш, «Азий диптиң төвү, оон хиндип бо» дээш, тургузуп каан чүве-дир ийин — деп дыңнаттым.

— Тыва Азий диптиң төвү болза-даа, өзүлде-хөгжүлдениң талазы-биле дыка-ла чыдып калган. Ол дээрге империализмниң болгаш феодализмниң арттырып каан изи-дир ийин — дээш, Леонид Покровский биччежек дырбыл салын шынчыгылап ынай-бээр көргүледи.

— Ам совет чонунуң, оон коммун намының ха-дуңма дузаламчызы-биле Тываның бурунгаар шапкын хөгжүүр оруу ажыттынып эгелээн. Оон дириг херечизи силерниң келгенниер, бижик чогаадырынга киргенниңис — деп кагдым.

(«Чаа Тыва» деп номдан).

Бо арынны «Шын» солуннуң культура килдизи Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы чогаалчы Б. Д. Хөвеңмей-биле кады белеткээн.

Делегей бо хүннерде

Хурээлеңнин өзүлдези

ПАРИЖ. (СЭТА). Францияның Коммунистиг партиязының хурээлеңи өзүп турар. 1971 чылдың декабрь 1-ден бээр ФКП-ның Париж федерациязының хурээлеңинге 1.426 эр, херээжен французтар кирген.

Дайзынның чидирии

ХАНОЙ (СЭТА). Американ дайынзырактар Индий-Кыдаттың чурттарының патриоттарының ыйыышкынын агаардан согуттарны күштелдирип тургаш кошкадыр дээр оралдажыышкыннарындан салдыкпайн турар. Сөөлгү хүннерде АКШ-тың ужар чүүлү Мурнуу Вьетнамның, Лаостуң, Камбоджаның хосталган район-нарын моонукушкин-биле бомбалаан. Хосталганың күштери агрессорларның болгаш оларның чалчаларының шериглеринге ап-не күштүг согуттарны таварыштырып турар ыңгыр девискээрлерге американ колдуктаал болунуп ужар чүүлүнүң кол күженииишкиннерин моонидеп турар. «В-52» дээр бомбалакчы самолёттар мурнуу-вьетнам Ашау шынаазы, Лонгченг баазаның девискээринде лаос патриоттарының туруштарынче халдаан. АКШ-тың ужар чүүлү Камбоджаның кадыг дошкуну-биле бомбалаарын үргүлчүлевишаан. Ынчалза-даа бомбалаашкынның күштелгени-биле кады дүжүр аткан американ самолёттарының саны база көвүдеп турар. Чүгле ийи хүн — март 18 болгаш 19-та беш лаос патриоттар 5 американ самолётту дүжүр аткан, оон түннелинде ол чуртка АКШ-тың дүжүр аттырган самолёттарының саны ам 2.323 болган.

Американ агрессорларга болгаш оларның чалчаларынга удур демиселде патриотчу күштерниң дайынчы чедиишкиннериниң дугайында медээлер Индий-Кыдаттың чурттарындан келири үргүлчүлевишаан.

Мурнуу Вьетнамдан дыңнадыгларны ёзугаар алырга, март 20-де хосталганың Улустуң чепсектиг күштери демилитаризастаан зонадан ырак эвес турар сайгон шериглерниң баазазын артиллериянып күчүлүг адыышкыны-биле боолаан. Патриоттар Тайнинь можуда мурнуу-вьетнам чалчаларының баазынче халдаан. Бо ийи таварылгада дайзын материал болгаш кижи талазы-биле улуг когаралдарлыг болган.

Мурнуу Вьетнамның Хюэ хоорайының чоогунда чаа кадыг-дошкун тулчуушкуннар калбарган. «В-52» дээр бомбалакчы самолёттарның барык хүн бүрүде халдаашкыннары турзажок, патриоттар ол девискээрге инициативаны холдан салбайн быжыы-биле тудуп турар.

Март 21 эртенинде кхмер патриоттар Пномпеньде болгаш оон чоогунда дайзынның туруштарын боолаан. Чазак шериглериниң шериг-агаар баазазы болуп турар Почентонг аэропорттче база халдаан. Оон мурнунда хосталга күштериниң дайынчылары Неаклуонг хоорайының чоогунда сайгон чалча шериглериниң ок-чемзек шыгжаан складын буза тееккен. Камбоджа найысылалдың девискээринче патриоттарның идиим халдаашкыннарының түннелинде дайзынның орук харылзажылгаларының системазын дыка үреглээн.

Лаоста Лонгченг баазазы дээш тулчуушкуннар соксавайн турар. Ол баазада — шпион — үреглекчи, хоралакчы топ боол турар. Анда генерал Ванг Паонуң «тускай күштери» белеткелди американ чөвүлекчилерниң удуртулгазы-биле эртип турар. Март 21-де патриоттар ол баазаны артиллерия-биле база катап боолаан болгаш дайзынның хөй санныг солдат, офицерин чыскаалдан үндүрген.

ГКП-ниң кыйгырыы

БОНН. (СЭТА). Герман коммунистиг партияның баштаар чери Май бирниң митингилерин болгаш чыскаалдарын Совет Эвилели болгаш ПУР биле ГФР-ниң керээлерин бадылаары дээш, айыыл чок чорукту болгаш найыралдың ажылдажылганың айтырыгларының талазы-биле нийти-европа чөвүлел хуралын чыылдырары дээш шимчээшкинниң лозуңнары-биле эртти-ринче ГФР-ниң бүгү ажылчы чоннарын кыйгырган.

Национал конгресстиң ажыл-чорудулгазын түр соксаткан

САНТЬЯГО. (СЭТА). Чилиниң президентизи Сальвадор Альенде национал конгресстиң ажыл-чорудулгазын түр үеде соксадыр дугайында декретти үндүрген. Чазакка удур оппозицияның парламентиге кирген конституция реформазы дээр чүвезиниң дугайында хоойлу төлевилелинге ат салырындан Сальвадор Альенде ойталаан. Бо хоойлу төлевилели чуртка социал чаартылгаларны боттандырарынга моондактап, ылангыя национал... бүдүрүлгелерни мурнундагы ээлеринге дедир эгидип бээрин негеп турар.

Чилиниң чазаа хоойлу төлевилелиниң моон соңгааргы салым-чолун барымдаалааш, чазакка удурланып турар христиан-демократтыг партия-биле чугаалажыышкыннар чорудар тускай комиссияны томуйлаан. Чугаалажыышкыннарның түңнелдерин апрель 7-ден соңгаарлатпайн президентиге илеткээр ужурлуг.

Чаа чазакты тургускан

ДАМАСК. (СЭТА). Президент Х. Асадтың декредин ёзугаар Сирияның чаа чазаан 30 кижи составтыг кылдыр ында тургускан. Мурнундагы чазан ышкаш, чаа чазакты Абдель Рахман Хлефауй баштаан. Премьер-министрниң оралакчызынга болгаш даштыкы херектер министринге Абдель Халим Халдам база катап, камгалал министринге Мустафа Тлас, улетпүр министринге Мутыб Шаннан томуйлаткан. Чазактың составында чаа чеди министр кирген.

Капитал чурттарында аңгы тулчуушкуннары улам чидигленип, ажыл соксадыр шимчээшкин калбарып турар. Мөөчүтделге болгаш монополияларның үүлгедиишкиннеринге удур шиитпирлиг демиселди ажылчы чоннар чорудуп турар.

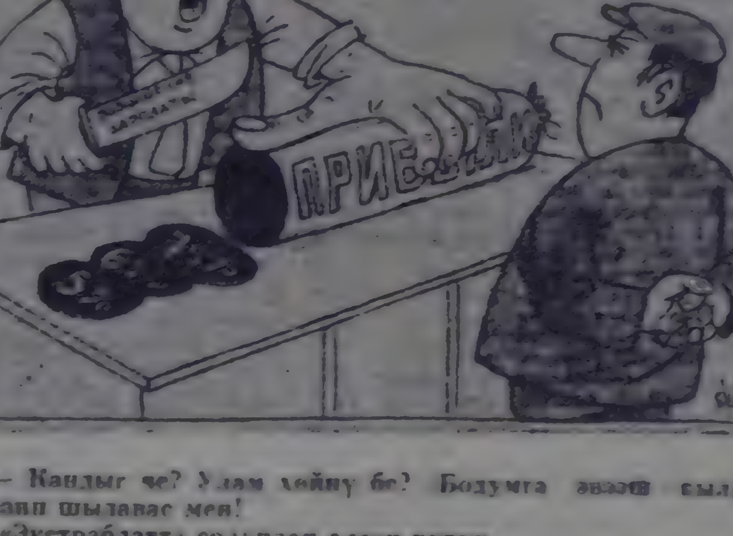

— Кандыг чe? Улам хөйнү бе? Бодумга эвээш кылдыр кезип шылавас мен!

«Экстраблатт» солуундан алган чурук.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

МАОИЗМНИҢ ПОЛИТИКАЗЫ БУУРААШКЫНДА

ВАРШАВА. (СЭТА). ПКАП ТК-ның теоретиктиг болгаш политиктиг органы «Нове дроги» деп журнал «Маоизмниң политиказы буураашкында» деп чечиг чүүлүнге Кыдатта бойдуста [illegible] дугайын база ССРЭ-биле болгаш социалистиг дем каттыштырылгазының чурттарынга удур өжээнниг орукту оруунче Пекинниң [illegible] кирген чылдагаан-нарының дугайын бижээн.

Кыдаттың Коммунистиг партиязы бодунуң үезинде политиктиг стратегияны удуртулга болдуруп турганының ачызында кыдат революцияның тиилелгези боттаныр аргалыг болган. Ол политиктиг стратегия колдуунда марксизм-ленинчи идеологияны барымдаалап, делегейниң ажылчы шимчээшкинниң демиселиниң төөгүлүгүнүң дуржулгазын калбаа-биле ажыглап турган деп, журнал сагындырган.

Бодунуң доктаап келгенинниң баштайгы чылдарында КУР социализмни тургузарынче кирген, ол чорук бадбак улус массаларының күш-ажылчы кодурлуушкунун хайныктырган. Элээн кыска хуусаада ядыы-түреңги чорукту узуткаан, ону чаа эрге-чагырганың аажок улуг чедиишкини кылдыр санаар ужурлуг. Ол үеде-ле ККП-ның политиказынга Мао Цзэ-дунга чүдүүр чорукту тааржыр чок үжүктары достелип, догматизмниң илерээшкиннери коступ келген турзажок, ынчан-биле чуртка үлетпүрнүң болгаш кодээ ажыл-агыйның хөгжүлдезинге улуг чедиишкиннер чедип алдынган турган. Делегей аренезынга Кыдат Улус Республика ССРЭ болгаш социалистиг өске-даа күрүнелер-биле эвилелдиң база найыралдың политиказын чорудуп турган.

Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг дем каттыжылгазының чурттарының деткимчезин Кыдатта аңгы үлетпүрнү дүрген хөгжүдериниң болгаш кодээ ажыл-агыйның демдели бедидеринге чүгле дузалаан эвес, харын ол акы-дуңма дузаланчызының уттуп болбас база бир талазы бар. ККП-ның бодунуң интернационалчы күштерин быжыглаарынга ол дузалаан. Ынчан-биле алырга, ол бөлза социализмниң үндезиннериниң тургузарының политиказы болган.

Ынчалза-даа бо марксистиг-ленинчи орук кыдат удуртулганың националистиг хоонуг кезээниң бодалдарынга дүүшпейн барган, бүгү социалистиг дем каттыштырылгазы-биле кады Кыдаттың социалистиг оруктап хөгжүлдезинге олар таарзынмаан. ККП-ның удуртулгазының бо кезээниң сорулгазы болза, улуг күрүнелерлиг чүткүлдерин эң кыска хуусаада боттандырары турган. 1958 чылдың чазында Мао болгаш оон талалакчылары ийи хире чыл мурнунда кол удаашпышкыннарын ККП-ның VIII съездинге айыткан беш чыл планындан хеп-хеверлиг ойталаан. Оон-биле кады социализм чазалып дамчывайн, элээн каш чылдарда коммунизмни Кыдатка тургузарының доктриназы илереп келген дээрзин чүүлде демдеглээн. Ынчангаш «Улуг шурааашкынн» дээр политиканы пропагандылап эгелээн.

Кыдаттың иштики политиказынга эргилде-биле чергелештир даштыкы политиказынга өскерилгелер база эгелээн. Маоның болгаш оон бөлүүнүң чорудуп турар даштыкы политиказынга гегемония-же чүткүл улам-на күштүг биле илереп келгени удавааза билдингир апарган.

Делегей аренезынга Мао Цзэ-дунның бөлүүнүң ходелиишкиннери бүрүн буураашкынга таварышкан. Кыдат удуртукчулар боттарының үзел-бодалдарын боттандырарын социалистиг чурттарга-даа, делегейниң коммунистиг шимчээшкининге-даа албадап шыдавайн. Оон колонпиалдыг дарладан хостаан турар Азияның болгаш Африканың чурттарының блогун боттарының удуртулгазынга тургузуп база күш четпээн. Ынчалза-даа оларның удуртур ажылдакчылары Маоның авантюрисчи сүмелерин чүүлдүтүг боттуг айыылдыг арнындан көрүп көрген коммунистиг партиялар эң аар уржуктарга таварышкылааан деп, журнал бижээн.

Мао Цзэ-дунның бөлүүнүң политиктиг угланыышкынының кара чангыс боттуг түңнели болза, делегейниң дүн-күрлүг чоруун чидигледирери, демниглени болгаш улустарның хосталгазының күштеринче империализмниң чаа [illegible] дарымчалыг байдалдарны тургузары болган. Маочу угланыышкын чамдык, колдуунда-ла хөй эвес кежигүннерлиг коммунистиг партияларда хөделип турар болгаш массалардан хоорулган, башкаланыкчы үзелге алыскан шак ындыг улуг эвес бөлүктерниң аразындан талалакчыларны бодунче харын ээлдип алган.

Кажан Совет Эвилелинче баштайгы халдаашкынын кыдат парлалганың арыннарынга коступ келген үезинде американ империалистерге удур ыыттыгы чүүлдерни парлаары база үргүлчүлеп турган болтай деп, «Нове дроги» бижээн. Ынчалза-даа Совет Эвилелинге болгаш Каттышкан Штаттарга удур халдаашкыннарын хары үеде кылып турар кылдыр бодандырары-биле ук халдаашкынның кажар арга-биле хемчээл турган. Ол үеде кыдат пропаганданың бар-ла шаа-биле катаптап турганы шилип алган аргазы «американ империализм-биле сүлчээшкен» дээр херек кырында чок чүвеге Совет Эвилелин буруудаары болу берген.

Ол «АКШ-че халдаашкыннар» американ империалистерни дүвүреткеэн. Буржуаз болгаш антикоммунистиг парлалга апаа бодунуң оорушкузун чажырбаан.

Кыдатта эрге-чагырганың конституция ёзугаар органнарының болгаш демократтыг организацияларның «культура революциязы» узуткаан соонда, арнынны «күрүнеде кол күш» кылдыр хүлээн көрген. Милитаризанипыг чорудулгазы харын-даа Мао Цзэ-дуң бодунуң хууда эрге-чагырганынга моор ужурга таварыжыр кылдыр шак ынчаар кедерей барган. Оон түңнелинде кыдат удуртулгада кризис хайнаан, ынчаарга Мао Цзэ-дунның бөлүү ол кризистен уштунуп үнер арганы тып чадап каан.

Элээн каш чылдар дургузунда пекин политиктер АКШ-тың чазаа-биле толээлекчилери биле харылзааларны идепкей тывары оралдажып келген болгаш ындыг харылзааларны экелеп тургузуп келген деп, чүүлде чугаалаан.

Президент Никсонун Кыдатка кылган аян-чоруу бөлүүг түңнелдерин болгаш бодалдарын шаг-үе көргүлер. Кажан чарлал хевирлиг шуугаазының кодуруп үндүрген дооскунун арны берген үезинде, ынчан ол аян-чорук дүнгүүрлүг чорукту чавырылдырарының оруунга ааы делегейниң күштерин [illegible] чидиглелдеринче угланыышкынга баазы болган бе деп айтырыгга шуут харыыны берип болур.

Ыракта-ла чиленчиг чорукту кичээндирип, илереп турар хөй санныг демдектерниң бөгүн-не хайтаравшының туңгуры харыылаачыг. Президент Никсонуң Кыдатка аян-чоруу Вьетнамның девискээринче американ ужар чүүлдүң күштелдирген халдаашкыннарының үделгези-биле эрткен фактызы тоомча чок көрүп болбас болбайн канчаар.

Сөөлгү чылдарның дургузунда маоизм политиказының эволюциязы болза, ук политиканың үндезини улуг күрүнелерлиг шовун бодалдар, шовинизм болгаш национализм бөлүрүн көргүзүп турар деп, чүүлдүң түңнелинде чугаалаан. Кыдат улустуң эрге-ажыктарын хандырарынга удуртулга болдурар ужурлуг шаг чангыс орук — марксизм-ленинизмниң оруу, пролетар-ский интернационализмниң оруу-дур, а ол ышкаш улустарның хосталгазы, демниглеге болгаш тайбың дээш демиселге Совет Эвилели болгаш социалистиг дем каттыжылгазының чурттары-биле демниг-биле кады, хөделир болур.

«КҮШ-АЖЫЛГА АЛДАР!» ДЕП КОНЦЕРТ

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездиниң толээлеринге март 23-те Кремльге көргүскен бот-тывынгыр урок чүүл концертин «Күш-ажылдың чурту, алдаржы!» деп шүлүктеп адаан. Режиссёр Д. Тихомировтуң тургузуп, театржыткан ол көргүзүүнүң маадырлары болза, тоску беш чылдың шалыпчылары, бистиң алдарлыг ажылчын аңгызы болган.

Кремльдиң съездилер Ордузунуң сценазынга калбак-делгем Совет чурттуң тургузукчу тайбың ниити костуң, оон ойнакчылары-даа, көрүкчүлери-даа күш-ажылдың кижилери болган. Чурттуң республикаларының үжен хоорайындан келген эң дээре бот-тывынгыр коллективтерниң ыраажылары, танцычылары, хөгжүмчүлери, урок номчукчулары найысылалга чыглып кээп, Төрээн чуртунга, ленинчи партияга, совет улустарның акы-дуңма найыралынга тураскааткан урок чүүлүн аваа көргүскен.

Совет кижиниң чогаадыкчы күш-ажылын алдаржыткан «Энтузиастар» деп он-баазын хореография плакадын Владивостоктуң далайжылары, Нефтеюганскиниң тудугжулары, Красноярскиниң демир-орукчулары, Новокуйбышевскиниң нефтичилери. Казаньның ажылчыннары болгаш Россия Федерациязының өске-даа хоорайларындан келген артистер көргүскен.

Харьковтуң электромеханика заводунуң танцы ансамбли Украинаны төлээлеп, «Төрээн черим» деп сюитаны күүсеткен. Минскиниң трактор тудугжуларының ансамбли ол кежээ Ереванның электрикжилери болгаш Алма-Атаның тудугжулары солаан. Фрунзе хоорайда Ленин аттыг культура Ордузунуң ансамбли хөгжүм программазын баралгаткан. «Кокле» (Рига), «Кулью» (Таллин) ансамбльдер болгаш Каунастың улусчу танцызының коллективи көрүкчүлерни совет Прибалтика-же «экскурсиялаткан».

Узбекистанның болгаш Таджикистанның аргыкчылары «Хөвенчилер» деп хореография көргүзүүн күүсеткен, социалистиг төрээн чуртунуң чаагай чоруу дээш күш-ажылдың оларның урок чүүлү алдаржыткан. Ашхабадтың, Бакунуң студентилери оргаан эрес джигит танцыны күүсеткен. Молдавияның бот-тывынгыр артистери боттарының хореография көргүзүүн «Виноградчылар» деп адаан.

Концерт доостур чоокшулаанда, Москваның профэвилел организацияларының каттышкан хору болгаш хөгжүму, чурттуң чеди хоорайларындан келген ыраажылар В. Мураделиниң «Партияның гимнизин» күүсеткен соонда, ол хор болгаш залда олурганнар бүт кырында туруп келгеш, партияның гимни «Интернационалды» улуг кодурлуушкун-биле ырлап күүсеткен.

Улуг чедиишкин-биле эрткен ол концертке эштер Л. И. Брежнев, А. Н. Косыгин, Ф. Д. Кулаков, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, П. Н. Демичев, М. С. Соломенцев, И. В. Капитонов, К. Ф. Катушев олар олурушкан.

Кремльдиң съездилер Ордузунга болган ол улуг концерт ССР Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл болуп оонга уткуштур чаңгыс аай найыралдыг ог-бүле болуп чурук орар бистиң чонувустуң урок чүүлүнүң кайгамчык сайзыраазын тодаргай көргүскен.

(СЭТА).

Спорт

Самбо хүреш

Самбо бистиң чуртувуста эң эңдерегей алдар чылдар спортунуң бир хевири. Бо хүрештиң аргалары аңгы-аңгы Грузин, бурят, якут, татар болгаш тыва хүрештерниң эң хөй аргалары самбо хүрештиң аргаларын улам байыдып турар. Чижээлээрге, чаа баштап октаары, аткаар, бурунгаар деглээлээри, бүтче киргеш кодургеш бурунгаар, аткаар октаары, хөйзүн былдалыры, он, солагай хол-биле бут орнунга дегээлээш ужурары, катай кагары, эгин солаандан туткаш октаары дээш оон-даа өске аргалар тыва хүрешке дыка домей.

Самбо өске хүрештерден сооңнай хөгжээн-даа болза техника, тактика, аргалар талазы-биле дыка сайзыраан. Сөөлгү үеде РСФСР-ниң спортчу хоорайлары Москвада, Ленинградта, ол ышкаш, эвилелдешкен республикалар Грузияда, Молдавияда, Украинада болгаш Прибалтикада самбо бодунуң вогуур сайзыралын чедип ап турар. Самбога ынак чурттарның саны база көвүдээн. Чыл санында-ла бистиң улуг Төрээн чуртувустуң кандыг-бир хоорайынга 5—6 хире чурттарның (Япония, ССРЭ, Болгария, Моол Арат Республика, Голландия, Англия болгаш Австрия) самбо хүрешке эш хуузунуң ужуражылгалары боол турар. 1971 чылда Узбекистанның төвү Ташкент хоорайга болуп эрткен 5 чурттарның самбога эш хуузунуң ужуражылгазынга совет самбистер дензин аайы-биле шупту алдын медальдарны чаалап алганын билир бис.

Марттың 11—12-де Кызыл хоорайның бирги чери дээш республиканың төгүзүнде бирле дугаар самбо хүрешке маргылдаазы болуп эрткен. Ол маргылдаа ниитизи-биле 46 самбистер киришкен. Оларның аразында бирги разрядтың 5, ийиги разрядтың 12 болгаш үшкү разрядтың 26 самбистериниң боттарының күжүн шенешкен.

Бир эвес хостуг хүрешке улуг улустуң маргылдаазынга эң-не чиик дензи 48 кг болза, самбога 58 кг болур.

Ол маргылдаага 62 кг дензиге Х. Шожаа (Бай-Тайга) чалышкан (шериг кезээ) биле А. Березкинниң (шериг кезээ) сегиржип алыышкыны көрүкчүлерниң улуг сонуургалын болдурган. Шожаа кашпагай, дидим хүрежип эгелээн, бодунуң удурланыкчызынга чангыс-даа сан бербейн арыг тиилеп алган. Ол чүгле Б. Лайшака тиилеттиргеш, дензизинге 2-ги черни алган.

70 кг дензиниң самбистери солун чараш хүрешти оонга бараалгатканнар. Ол самбистерниң аразындан шериг кезээниң дайынчызы С. Самбуу самбо хүрештиң хөй аргаларын эки билир мегеленирин бирээн. Бирги салыгга С. Самбуу бодунуң удурланыкчызы Щербакову (шериг кезээ) 2 минута дургузунда арыг тиилээн. Ийиги салыгга С. Самбуу Лешенкону (шериг кезээ) беш даказын уштунур арга херектээш, 6 сан алгаш, арыг тиилээн. Үшкү салыгга С. Самбуу Киселёвтан (шериг кезээ) бирги минутада 2 балды алгаш 2 минутада Киселёвту шала хостуур мегелээш, кажар арга-биле шалааш тиилеп алган. Дөрткү, бешки салыгга база арыг тиилээн С. Самбуу дензиле алгаш, бодунуң дензизинге чемпион болган.

Бистиң акы-дуңмалышкы республикаларывыстың аңгы-аңгы национал спортчуларының бо хүрешке кириишкени, бистиң улуг, буззулбас интернационализмниң күүсеткен бистиң чүгле экономика болгаш культура талазы-биле бедик хөгжүлдезин эвес, а коммунистиг кижилерниң чаартылгазы — күш-культура болгаш спорт сайзыралының бедиинче баштаап турары ол.

Самбо хүрешке бистиң республикада секциялар тургузары эргежок чугула болу берген. Ынчангаш республиканың күш-культура болгаш спорт комитеди, спорт ниитилелдери бо талазы-биле хемчег алыр ужурлуг.

Б. НЕНЕШ.

маргылдааның кол судьязы, самбо хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат.

Хаак маргылдаазы

Бай-Хем районунуң школачыларының хаак маргылдаазы Сарыг-Сепке болуп эрткен. Анда районнуң үш ортумак болгаш чеди сес чыл школаларының командалары киришкен.

Бир дугаарында беш километрге ортумак бөлүктүң оолдарындан Сарыг-Септиң № 1 школазының өөреникчизи Н. Дорофеев 23 минутада маңнап келгеш тиилээн.

Оолдарның он километрге чарыжынга Сарыг-Септиң № 1 ортумак школазының өөреникчизи А. Зыков 42, 30 минутада маңнап келгеш, бирги черни алган.

Уругларның беш километрге чарыжынга Сарыг-Септиң № 1 ортумак школаның өөреникчилери Т. Михальченко, К. Черепанова, Г. Янова 1—3 черлерни ээлээн.

Дараазында хүнде эстафеталар болуп эрткен. Оолдарның беш километрге үш кижи киржикчилиг эстафетазынга Сарыг-Септиң № 1 школазының Прахин, Хорунниң, Зыков составтыг командазы тиилээн. Уругларның үш километрге эстафетазынга база ол-ла школаның командазы бирги черни алган.

Школачыларның хаак маргылдаазы мурнунда чылдарга бодаарга дыка бедик деңнелге эки организастыг, хөй кижи киржикчилиг болуп эрткен. Анаа 112 школачылар киришкен.

Районнуң школачыларының хаак маргылдаазынга бирги черни Сарыг-Септиң № 1 ортумак школазы, ийигизин Сарыг-Септиң № 2 школазы алган. 8 чыл школаларының командаларындан бирги черни Сизим сес чыл школазының командазы алган. Бирги черни алган командаларга шилчиир кубоктарны тывыскан.

А. ЧЫЛБАК-ООЛ.

АГААР

Бөгүн республикада бүргеп, аязыр. Чамдык черлерге биче хар чаар. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 7—12 метр чедер. Агаарның температуразы дагдыг черлерге 0—5 градус соор, өскелеринге 2 градус соокталдан 3 градус чедир чылыг болур.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы 1—3 градус соор.

КИНО

МАРТ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дернин торуку» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, 21.30 шактарда

«КАА-ХЕМ»: «Кежигү чорууур фронт» 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда

«ВОСТОК»: «Полктуң оглу» 13, 14.45. «Парм чурттуг кижи» (1-ги, 2-ги кезектери) 16.40, 20 шактарда

«ПИОНЕР»: «Эрлик оранында» 9, 10.40, 15.40, 17.20. «Эм суг» 12.20, 14.40, 19, 20.40 шактарда

Хамаатыларның кичээнгейинге

Чаа бижиин алыр база бижиинын алыдар дээш залчегде турар, эрткен чылын бүрүткеп эртен хамаатылар 1972 чылдың февраль 1-ден апрель 1-ге чедир катап бүрүткеп эртерин Кызыл хоорай Советиниң күүскому чарлап тур.

Бүрүткел эртери-биле келир хамаатылар моон адаанда документилерни акаар ужурлуг:

1. Бурун-ажык эштери.
2. Техниктиг инвентаризация бюрозунуң шынзылгазы.
3. Паспорт.
4. Назы четпээн уругларының төрүттүнген дугайында херечилели.

Үстүнде айыткан хуусаада бүрүткеп эртпээн хамаатыларның аалчаа бышкы чок болур дээрзин сагындырып тур.

ХООРКҮҮСКОМ.

ХАЙЫРАКАН, НӨК-ЧЫРАА, АК-ТАЛ суурларда чагаажылдар кадыры, материалдыг харысалгазы деңк садыгжыларны Улуг-Хем районнуң чалап тур.

Тайылбыр алырда Улуг-Хем районнуң кадрлар килдизинге келир. Районнуң Шагаан-Арыг хоорайда туруп турар.

РАЙПО БАШТААР ЧЕР.

Редакторнуң оралакчызы
Б. Н. КАРАШПАЙ.

Телевидение

МАРТ 25-ТЕ

МОСКВАДАН

12.00 — Дамчыдылганың программазы. 12.05 — Сөөлгү медээлер. 12.15 — Уругларга «Считалочка». 12.45 — «Музыкалыг киоск». 13.15 — Экономика-математиктиг методтарга болгаш санаалга техниказынга үнделилээш, улус ажыл-агыйның удуртурун сайзырадылгай-жыдарының чугула айтырыглары. (Телекорукчуларның айтырыынга академик Н. П. Федоренко харыылаар). 13.45 — Фильмнер — уругларга. «Революцияның ады-биле». Уран-чечен фильм. 15.10 — «Музыкалыг ужуражылга». 15.40 — Сөөлгү медээлер. 15.45 — КВН—72. 17.45 — Улустар аразының панорамазы. 18.15 — «Мөңгүн хоолайлар». Уран-чечен фильм.

КЫЗЫЛДАН

19.30 — «Саян кырында кежээ». Дамчыдылга. 20.05 — «Опереттаның маадырлары силерни манап тур». Музыкалыг телефильм.

МОСКВАДАН

21.00 — «АКШ: Барыын талазын айыыл» 5-ки дамчыдылга. Автору — Валентин Зорин. 21.50 — Уран-чечен фильм. 23.00—23.30 — «Үе». Информастыг программа.

Тываның Күрүнениң «Саян» деп ыры болгаш танцы ансамбли ансамбльдиң программазын чарлап, чорудар кижини шилип алырының конкурузун уламчылап турар.

Конкурска тыва болгаш орус дылдарны эки билир тыва национал аялгазы ыдар болгаш уруглар киржип болур.

Конкурсту филармонияның залынга 1972 чылдың апрель 14, 15 хүннеринде чорудар. Адрези: Ленин кудумчузу 20. Телефон дугаары 25-91.

ДИРЕКЦИЯ.

Касса аппараттарынга ажылдаар кассирлерниң бир ай хуусаалыг курузунга сургуулдаар хүлээп алырын Кызыл садыг чарлап тур.

8—10 класс доосқан, 18 хардан өрү назылыг, Кызыл хоорайда чурттап турар кижилерни хүлээп алыр.

Хүлээп алган сургуулдарга айда 30 рубль стипендияны бээр.

Тайылбыр алырда ажыл шагының үезинде Октябрьская 29 бажыңда Кызыл садыгның кадр килдизинге келир.

КЫЗЫЛ САДЫГ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, аза килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларының 27-41. Солун кезээйн бар[г]анда 32-75 телефонче теве[ге]р.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС-[illegible]

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үндүрүлүп турар

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. МАРТ 26 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 72 (8840). Өртээ 2 көп.

Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелиниң пленуму

Март 24-те ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинден соңгуткан Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелиниң пленуму болган.

Пленум ВЦСПС-тиң даргазынга А. Н. Шелепинни, ВЦСПС-тиң секретарьларынга А. П. Бирюкова, В. Ф. Богатиков, И. М. Владыченко, Л. А. Земляникова, П. Т. Пименов, В. И. Прохоров, Н. Н. Романов, С. А. Шалаев оларны соңгаан.

Президиум кежигүннеринге В. Г. Архипов, В. А. Блюм, А. Т. Бокарёв, М. Г. Долженкова, Н. В. Драгунов, Б. А. Елизаев, М. А. Зайдов, С. Н. Зайченко, М. П. Иванова, Н. И. Костюков, А. П. Михалёв, Т. И. Мосашвили, М. Ф. Муравьев, Б. Н. Пастухов, Л. В. Петров, В. Н. Поливанов, Н. Н. Полозов, А. М. Похмельнова, В. П. Провоторов, В. А. Сологуб, А. М. Субботин, А. П. Ушаков, А. Г. Шалаурова, И. Ф. Шкуратов соңгуткан.

* * *

Профэвилелдериниң XV съездизинден соңгуткан Төп ревизия комиссиязының хуралы база болган. Төп ревизия комиссиязының даргазынга Е. Ф. Тугина соңгуткан.

(СЭТА).

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТӨП КОМИТЕДИНГЕ

ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелдериниң XV съездизи профэвилелдериниң 98 миллион кежигүннериниң мурнундан Совет Эвилелиниң төрээн Коммунистиг партиязынга болгаш оон ленинчи Төп Комитединге чүректиң ханызындан байыр чедирип тур.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге СЭКП Төп Комитединиң байырлыг чагаазын, СЭКП ТК-ның Чиндиге секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазын съездиниң делегаттары, профессионалдар эвилелдериниң бүгү кежигүннери улуг өөрүшкү болгаш көдүрлүүшкүн-биле уткуп, хүлээп алган. Совет профэвилелдериниң дугайында доктаамал сагыштты салып, эргелеп башкарарының школазы, ажыл-агыйжы чорукту школазы, коммунизмниң школазы болур оларның ажыл-чорудулгазын бедиш-биле үнелеп турары дээш Коммунистиг партияга, ленинчи Төп Комитетке, СЭКП ТК-ның Политбюрозунга маадырлыг ажылчын ачызының бүгү ажылчы чоннарның өмүнээзинден ханызы-биле өөрүп четтиргенин съезд илергейлеп тур.

Профессионалдар эвилелдерин Ленин ордени-биле шаңнааның съездиниң делегаттары, профэвилелдериниң бүгү кежигүннери ханы өөрүп четтиришкин-биле хүлээп алган. Совет профэвилелдериниң тугунда ийиги Ленин ордени — ол дээрге маадырлыг ажылчын ангының, улусчу интеллигенцияның, көдээ ажыл-иштилерниң хөй санныг отрядының маадырлыг күш-ажылын, оларның хөй-ниитиги идепкейлиг чоруун, социалистиг Төрээн чуртунга кызыгаар чок ынакшылын Коммунистиг партияның болгаш совет бүрүнениң бедик-биле үнелээни ол-дур. Ол бедик шаңнал болза улам эки ажылдаарын, Коммунистиг партияның айыткан кайгамчык улуг планнарны күүседири дээш демисээлге боттарының күжүн хүн бүрү улгаттырарын профессионалдар эвилелдериниң бүгү кежигүннеринге хүлээдип турары ол-дур деп эки билип турар бис.

Экономиканың күчүлүг көдүрлүүшкүнүнүң, бистиң чурттуң улустарының чаагай чоруун болгаш культуразын улам бедидериниң, ниитилелдиң ангыларының болгаш социал бөлүктериниң улам ыңай чоокшулажырының программазын тодаргайлаан СЭКП-ниң XXIV съездизиниң тоогулуг шиитпирлерин профэвилелдери боттарының төрээн, хан-дамырындан тудуш херек кылдыр хүлээп алган. Коммунистиг партияның өндүр улуг херээнге ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелдериниң шынчызын бистиң XV съездивис база катап бүзүрелдиг-биле көргүскен. Съездиниң шиитпирлери, СЭКП-ниң салган эчис болгаш амгы сорулгалары профессионалдар эвилелдерин, чурттуң бүгү ажылчы чоннарын сорук кирипп, оларны чаа-чаа улуг ажыл-херектерже, партияның айтышкыннарын амыдыралга чедиишкинниг боттандырарының херээ дээш эрес-маадырлыг ажылдаарынче кыйгырып турар. Партия съездизиниң шиитпирлерин кайгамчык улуг күш-ажылчы болгаш политиктиг көдүрлүүшкүн-биле ажылчы чоннарның боттандырып турары — совет ниитилелдиң мораль-политиктиг чаңгыс эвилии, партияның болгаш чоннуң бузулбас сырый каттышканының чайынналчак херечизи-дир.

Совет профэвилелдери бодунуң бүгү тоогулуунуң дургузунда ленинчи партияның тугунуң адаа-биле демисежип келгенинге болгаш демисежип турарынга-даа чоргааралдыр. Партийжи удуртулга, марксизм-ленинизмниң идеяларынга шынчы чорук — профэвилелдериниң ачыдыралчы күштүүнүң үнелезини, оларның ажылында бүгү чедиишкиннериниң магадылалы ол-дур.

Партияның кижизидикчилериниң ачызында, ажылчын ангының, колхозчу тараачыннарның болгаш күш-ажылчы интеллигенцияның маадырлыг күш-ажылының ачызында сескиги беш чылдың чылдарында коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынга, социалистиг демократияны хөгжүдеринге, чурттуң күчүзүн быжыглаарынга болгаш чоннуң чаагай чоруун улам бедидеринге чаа улуг базым кылдынган. ССРЭ-ниң улустарының кайгамчык улуг чедиишкиннери социалистиг тургузугнуң эжертинмес арга-шинээн база катап бүзүрелдиг-биле көргүскен.

Бистиң съездивис бүдүрүлге болгаш ниитилел амыдыралының ажы-бүрү адырынга профессионалдар эвилелдериниң ажыл-чорудулгазының түңнелдерин кылган. Бедик негелделиг чорукка, шүгүмчүлелге болгаш бот-шүгүмчүлелге үндезилээн, ол болза, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң салганы харысалгалыг сорулгаларны шиитпирлээринге совет профэвилелдериниң киржилгезиниң тодаргай программазын айыткан.

Ажылчы чоннарның күш-ажылчы болгаш политиктиг идепкейин улам ыңай көдүрериниң, социалистиг чарышты болгаш күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрү дээн шимчээшкинниң органчыларын улам экижидериниң айтырыглары, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн чайгылыш чок бедидеринге, эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин эң улуг хемчээлдиг-биле ажыглаарынга, күш-ажылды эртемге үндезилээн органчыстаар чорукту нептередиринге, бүдүрүлгениң мурнакчыларының болгаш чаартыкчыларының патриотчу эгелээшкиннерин, дуржулгазын калбаа-биле нептередиринге үндезилээш ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруун бүгү хемчеглер-биле хөгжүдериниң база бедидериниң айтырыглары моон соңгаар-даа профэвилелдериниң кол кичээнгей салыр чүүлдери болур.

Күш-ажылчы кижи бүрүзүнүң чүгле эрес-маадырлыг ажылы-биле коммунистиг тургузуушкунга чаа-чаа тиилелгелерин, чоннуң амыдыралының деңнелин улам бедидер талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң айыткан сорулгазын күүседириниң чежип ап болур дээрзин совет профэвилелдери билип турар. Ажылчыннарның, колхозчуларның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш албан-хаакчыларның кижизидикчилери тоску беш чылдың планнарын чедиишкинниг күүседиринче, 1972 чылдың улус ажыл-агыйы планын хуусаа бетинде күүседиринче, совет улустуң өндүр улуг байырлалы — ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюн тодаргай утккуурунче профессионалдар эвилелдери кыйгыр.

Совет Эвилелиниң тургустунганының чартык чүс чыл болурунуң байырлалында уткуштур ССРЭ-ниң бүгү улустарының акы-дуңмалышкы найыралы улам улуу-биле быжыксын дээш, бистиң ниитилелдиң интернационалчы чаңгыс эви улам улуу-биле быжыг болзун дээш совет профэвилелдери бүгү чүүлдерин кылыр дээрзин СЭКП Төп Комитединге бүзүредип тур бис.

Улус ажыл-агыйының сорулгаларын шиитпирлээринге, күш-ажылды болгаш ниитиниң өнчү-хөреңгизин коммунистиг ёзу-биле көөр чорукка кижизидеринге боттарының идепкейлиг болур чоруун профэвилелдери моон соңгаар-даа улам бедидер.

Профэвилелдери болза, мооң мурнунда-даа ындыг турганы ышкаш, ажылчыннарның база албан-хаакчыларның күш-ажылының болгаш амыдыралының байдалын улам экижидерини, оларның культурлуг болгаш кадыкшылдыг дыштанылгазын органчыстаарының дугайында моон соңгаар-даа улуг сагышты салыр, күш-ажыл хоойлуларын, күш-ажыл камгалалының болгаш техниканың айыыл чок болур чоруунуң чурумнарын база нормаларын сагыыр контрольду доктаамал боттандырар.

Марксизм-ленинчи мировоззрениени болгаш буржуаз идеологияга ынтеш чок болур чорукту ажылчы чоннарга сиңирип кижизидер, социалистиг патриотизм болгаш пролетаржы интернационализм, ажылчын ангының революсчу, даянчы болгаш күш-ажылчы чаңчылдарынга шынчы болуру дээш мөөңнээш, ындыг бедик идейполитиктиг болгаш моральдыг шынарга оларны кижизидер талазы-биле профессионалдар эвилелдери масса-политиктиг ажылдарының бүгү аргалары-биле партияга дузалаар. Ниитилелге удур болуушкуннарын кандыг-даа илерээшкиннеринге болгаш кижилериниң ниитилел мөзүзүнге база чаңчылдарында эргиниң артыышкыннарынга удур, күш-ажылдың социалистиг сагылга-чурумун болгаш коммунистиг моральдың нормаларын чайгылыш чокка сагыыры дээш профэвилел организациялары улам чүткүлдүү-биле демисежир.

Күш-ажылчы кижи бүрүзүнүң дугаарында, оон политиктиг, профессионалдыг болгаш угаан-бодал өзүлдезиниң дугайында сагыш салыышкынны хамааты хүлээлгезин күүседириниң бедик негелдези-биле холбаштырып тургаш, профэвилел организациялары болза күш-ажылчы коллективтерге эң хуузунуң кады ажылдажылганың болгаш бот-боттарынга дузалажырының байдалын тургузарынче доктаамал кичээнгейин салыр, ажылчы чоннарны улустуң байлааның хумагалыг ээлери, ниитилелдиң идепкейлиг ажылдакчылары кылдыр кижизидер.

Профэвилелдери боттарының органчыстыг ажыл-чорудулгазын чүткүлдүг экижидер, оон стилин болгаш аргаларын улам байлакшыдарангайжыдар, организация бүрүзүнүң ат-алдарын болгаш даянчы чоруун көдүрер, бүдүрүлгени башкарарынга болгаш хөй-нииги ажыл-херектерге ажылчы чоннарны улам калбаа-биле хаара тудар, ажылчыннар хуралдарының болгаш доктаамал ажылдап турар бүдүрүлге чөвүлел хуралдарының ролюн улам бедидер, бүдүрүлге болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээринге оларның аргаларын улам долузу-биле ажыглаар дээрзин СЭКП ТК-га съезд бүзүредип тур.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың чорудуп турары ленинчи даштыкы политиказын, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң илеп үндүргени тайбыңның программазын Совет Эвилелиниң Профессионалдар эвилелдери изиг-биле деткип турар, ол болза совет улустуң амыдыралчы эрге-ажыктарынга, делегейниң бүгү кижи төрелгетениниң эрге-ажыктарынга дүгжүп турар. Совет профэвилелдери моон соңгаар-даа аңгы талазы-биле пролетаржы эп-сеткил каттыштырылгазының тугун бедик тудар, даштыкы чурттарның ажылчы чоннары-биле найыралды улам быжыглаар, ажылчын ангының болгаш бүгү ажылчы чоннарның аңгы талазы-биле эрге-ажыктарын камгалаарының принциптеринге үндезилээш, делегейниң профэвилел шимчээшкининиң демиселиниң чаңгыс эптиг болуру дээш демисежир.

Совет профэвилелдери кезээде Коммунистиг партияның идегелдиг чөленгиижи, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң айыткан тоогулуг сорулгаларны күүседири дээш, бистиң чуртка коммунистиг ниитилелди тургузарының программазын боттандырары дээш демиселге массаларның органчыстакчылары болур дээрзин СЭКП-ниң ленинчи Төп Комитединге профэвилелдериниң XV съездизи бүзүредип тур.

Коммунизм тургузукчузу, күш-ажылдың бүгү кижилериниң тайбыңы болгаш аас-кежии дээш маадырлыг демиселчи — улуг совет улуска алдар!

Коммунизмни тургузары дээш демиселге совет улустуң өндүр улуг сорук киирикчи болгаш органчыстакчы күжү — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы делгерезин!

ССРЭ-НИҢ ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ XV СЪЕЗДИЗИ

Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг пионер организациязының 50 чылының дугайында

СЭКП Төп Комитединиң доктаалы

1972 чылдың май 19-та Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг пионер организациязы 50 харлаар. Пионерияның чартык чүс чыл юбилейи — бистиң чуртувуста уругларның коммунистиг шимчээшкининиң хөгжүлдезинде кайгамчыктыг болуушкун, пионерлерниң, комсомолдуң болгаш школаларның, бүгү совет кижилериниң амыдыралында улуг болуушкун.

Коммунистиг партияның инициативазы-биле тургускан пионер организациязы болза өзүп олурар салгакчыларның коммунистиг кижизидилгезиниң системазында чугула звено болур. Партияның болгаш бодунуң вожатыйы — Ленинчи комсомолдуң удуртулгазы-биле, школа, өг-бүле болгаш совет хөй-ниити-биле кады пионер организациязы аныяк хамаатыларның идейлиг мөзү-шынарлыг болгаш бүгү талалыг өзүлделиг болурунуң сорулгаларын шиитпирлээринге идепкейлиг киржип турар.

Совет пионерияның тоогузу бистиң улузувустуң маадырлыг тоогузу-биле тудуш холбаалыг болгаш уруглар организациязы — ол дээрге коммунарларны кижизидериниң эң эки оруу дээрзиниң дугайында ленинчи бодалды тодаргай боттандырып турар. Уруглар шимчээшкининиң тоогузу патриотчу, эрес-дидим, ёзулуг маадырлыг чорукттуң үлегер-чижээ-биле байлак.

Бо хүннерде-даа пионер организациязы школачы бүрүзүн совет хамаатының эң эки мөзү-шынарынга кижизидерин идепкейлиг-биле ханзырып турар. Ханы болгаш быжыг билиг, уругларны ниитилелге ажыктыг күш-ажылга, бойдус камгалалынга, тимурчу, калбак ажылга чаңчыктырар дээш демиселге школаларга хүн бүрүнүң дузазын ол чедирип турар. Совет пионерлер акы-дуңма социалистиг чурттарда эш-өөрү-биле болгаш бүгү делегейниң ажылчы чоннарының уруглары-биле найыралды доктаамал быжыглап турар. Төрээн чуртка изиг-биле ынак болур, Владимир Ильичтиң чагаазын ёзугаар, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының өөредип турары ёзугаар өөренир болгаш чурттаар деп байырлалдыг даңгыраагга шынчызын аныяк пионерлер боттарының бүгү ажыл-херээ-биле бадыткап турар.

Бодунуң хуусаазында 23 миллион уругларны хаара тудар Бүгү-эвилелдиң пионер организациязы Владимир Ильич Ленинниң адын чоргаарал-биле эдилеп турар. Пионерлерниң тугунда Ленин ордени — оон ачы-хавыяазын бүгү улустуң хүлээп көргениниң херечизи. Кызыл галстук коммунистерниң, комсомолчуларның болгаш пионерлерниң чаңгыс эвилиниң революсчу символу апарган.

Пионер организациязының ролюнуң болгаш ат-алдарының өзери — партияның болгаш комсомолдуң доктаамал сагыш салыышкынының болгаш кичээнгейиниң, пионерлерниң улуг өннүктери — хөй-хөй муң эвээш-чүг-хөй-ниитичилерниң хүн бүрүде күш-ажылының түңнели. Пионер шимчээшкининиң хөгжүлдезинге совет башкылар, педагогика эртемнери улуг салыышкынны киирип турар. Аныяк ленинчилерни кижизидер, пионер организациязының ажылын сайзырангайжыдар талазы-биле башкыларның каракызыл күш-ажылын партия бедии-биле үнелеп турар.

Бүгү-эвилелдиң пионер организациязының беженчы чыл оюн пионерлерни болгаш школачыларны бүгү совет аныяктарны Коммунистиг партияны долгандыр улам сырый каттыштырарының оруу чорар салгакчыларны коммунизмниң идеяларынга берилгениниң мөзү-шынарынга кижизидерин күштелдирериниң тугунуң адаа-биле пионер-дружиналарының болгаш отрядтарының ажылының чорулдезн, уругларның чырыткылыг байырлалы кылдыр эрттирери эргежок чугула деп СЭКП ТК санап тур.

Пионер организациязының юбилейин, ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюн өөредилгеге болгаш хөй-ниити ажылынга кончуг эки чедиишкиннер-биле уткуур дээш школачыларның чүткүлдерин идепкейлиг-биле деткиир херек. Юбилейге белеткенир болгаш ону эрттирер, өзүп орар салгалдың кижизидилгезиниң болгаш өөредилгезиниң бүгү херээн улам ыңай экижидер, аныяк пионерлер-биле ажылче калбак хөй-ниитини хаара тудар талазы-биле комсомол комитеттеринге, пионер организацияларының чөвүлелдеринге практиктиг дузаны эвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-лары, крайкомнар, обкомнар, окружкомнар, хоорайкомнар, партия райкомнары, партия эге организациялары чедирер ужурлуг. Аас-кежиктиг чалыы назыны дугайында партияның болгаш совет күрүнениң ленинчи сагыш човаашкынының, бистиң чуртувуста коммунистиг тиилелгелериниң өндүр улуу, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң айыткан чаа беш чылдың кайгамчык улуг планын школачыларга калбаа-биле болгаш билдингири-биле тайылбырлап, таныштырары эргежок чугула.

Коммунистиг тургузуушкунуң амгы үе-чадазында ылаңгыя өзүп орар салгалды билигниң болгаш культураның бүгү байлактары-биле идепкейлиг чепсегтээри. Улуг Октябрьның чаалап алыышкыннарын болгаш совет улустуң маадырлыг чедиишкиннерин быжыглап база көвүдедип шыдаар аргалыг салгалды белеткээри оңза чугула деп СЭКП ТК санап тур. Комсомол болгаш пионер организациязы коммунизмге өөренир деп ленинчи чагыгны хүн бүрүде күүседир чүткүлге школачыларны кижизидер сорулгалыг. Пионер ажылы совет уругларының амыдыралының бүгү талаларын хаара тудар, ниитилелдиң чаагай чоруунга ажыктыг хөй-ниити ажыл-чорудулгазының болгаш күш-ажылдың баштайгы чаңчылдарын оларга бээр. Совет Төрээн чуртунга ынак болурунуң, ССРЭ-ниң улустарының акы-дуңма найыралының болгаш пролетаржы интернационализмниң, коллективизмниң болгаш эш-хуу чорукттуң ёзузунга оларны кижизидер ужурлуг.

Идейлиг бүзүрелдиг чорукка болгаш коммунистиг аажы-чаңга кижизидериниң эжертинмес үндезини болза Владимир Ильич Ленинниң амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы, партияның, совет улустуң болгаш комсомолдуң маадырлыг тоогузу болур. Хоочун салгалдың революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы алдарының оруу-биле пионерлерни болгаш школачыларны моон соңгаар-даа калбаа-биле чорудар, пионерниң кайгамчыктыг чаңчылдарын, символиказын болгаш ёзулалдарын идепкейлиг-биле ажыглаар херек.

Бүгү-эвилелдиң пионер организациязы — бүгү ниитиниң ортумак өөредилгезин боттандырарынга школаның идепкейлиг дузалакчызы. Партия, комсомол органчыстыглары, башкылар коллективтери школа амыдыралынга пионер органчыстыгларының ролюн улам ыңай бедидер ужурлуг. Пионер организациялары бодунуң бүгү ажыл-чорудулгаларынга школачыларны быжыг сагылга-чурумга, бедик культурлуг чурумга, шынчы болгаш принциптиг болурунга, эки болгаш кончуг эки өөредиинге — оларның хамааты мөзү хүлээлгези болур деп чүвени ханы үнелеп билиринге кижизидер ужурлуг.

Школачылар эртем бөлгүмнеринге идепкейлиг-биле кирип турарын, мөөрейлерге, конкурстарга, олимпиадаларга, уругларның чогаадыкчы ажылдарының делгелгелеринге киришкен турарын чедип алыры эргежок чугула. Тургузукчу күш-ажылга белеткенир, Төрээн чуртунга бүгүдең мелдеш дуза чедирер дээш оларның чүткүлдерин бүгү тала-биле деткиир болгаш хөгжүдер херек. Мыңма улуг дузаны эртемденнер, специалистер, студентилер, бүдүрүлгениң мурнакчылары болгаш чаартыкчылары, ада-иелерниң калбак кезии көргүзер хүлээлгелиг.

Педагогика коллективтериниң, партия, комсомол, профэвилел болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының, культура-чырыдышкын албан черлериниң чугула сорулгазы — бүгү тала-биле сайзырангай кижини хевирлеп тургузары. Уругларның күш-дамыр болгаш эстетика кижизидилгезин улам ыңай экижидери болур. Уругларны кайгамчык эки чүүлдерге идепкейлиг чаңчыктырары, уругларның чогаадыкчы хандыкшылын болгаш чүткүлүн сайзырангайжыдары эргежок чугула.

Уругларның эстетиктиг кижизидилгезинге практиктиг киржир талазы-биле хемчеглерни боттандырарын, боттарының эң дээре күштерин уругларның бөлгүмнерин болгаш студияларын удуртурунга киириштирерин, школаларга болгаш школадан дашкаар албан черлеринге методиктиг дузаны чедирерин чогаадыкчы эвилелдерге сүмелээр.

ВЦСПС, ВЛКСМ ТК, ССРЭ-ниң Чырыдышкын министерствозу, ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозу, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында күш-культура болгаш спорт комитеди, ДОСААФ ТК, чер-черде партия, совет, профэвилел болгаш ажыл-агыйы органнары школадан дашкаар уруглар албан черлериниң ажылын сайзырангайжыдар, уругларның дыштаныр болгаш эмнээр херээн органчыстаарынга херектиг материалдыг баазаны калбартыр болгаш быжыглаар хемчеглерни алыр, хоорай кыдыында болгаш хоорайда пионер лагерьлериниң четкизин калбартыр, өске-даа ажылдарны экижидер ужурлуг.

Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг пионер организациязының ажылын сайзырангайжыдарын ВЛКСМ-ниң талазындан удуртулганы моон соңгаар күштелдирерин негеп турар. Моон соңгаар-даа уруглар-биле ажылдың утка-шынарын, арга-хевирлерин болгаш методтарын экижидери, школачыларның назы-харының психологтуг онзагай байдалдарын, оларның негелде-сонуургалдарын долузу-биле өөренип көөрү эргежок чугула. Пионер организациязының бүгү ажыл-чорудулгазы уругларның инициативазын болгаш бот ажыл-чорудулгазын сайзырадырынче, оон ажылынче пионер бүрүзүн хаара тударынче угланган турар ужурлуг. Пионер отрядтарын болгаш дружиналарын удуртурунга аныяк башкыларны, эң эки бүдүрүлге ажылчыннарын, студентилерни, үстүкү класстың өөреникчилерин калбаа-биле хаара тудары эргежок чугула. Октябряттар-биле ажылга комсомол болгаш пионер организацияларының кичээнгейин күштелдирер, оларның өөредилгезинге болгаш дыштанылгазын органчыстаарынга дузалаар.

ССРЭ-ниң Чырыдышкын министерствозу ВЛКСМ Төп Комитеди-биле кады пионерлер болгаш комсомолчулар-биле ажылдаар пионер ажылдакчыларының болгаш башкыларының белеткелин экижидер талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыр болгаш ап чорудар, улуг пионер вожатыйларының мергежилин бедидер системаны сайзырадыр.

Өзүп олурар салгалдың коммунистиг кижизидилгези партияның болгаш бүгү совет чоннуң хан-дамырындан тудуш херээ болур. Эң эки чүвени уругларга! — деп ленинчи чагыг бистиң чуртувуста практика кырында боттанып турар.

Комсомол болгаш пионер организацияларын удуртурунга доктаамал сайзырангайжыдарын, өг-бүлелерниң, школаларның, күрүне болгаш хөй-ниити организацияларының кады ажылдаашкынын каттыштырарын, бедик билиглиг, идейлиг, бүзүрелдиг, коммунизмниң идепкейлиг тургузукчуларын белеткээринге оларның ролюн бедидерин СЭКП Төп Комитеди партия комитеттеринге дагзып тур.

Бүдүрүлгелерниң, тудугларның, колхоз, совхозтарның, албан черлериниң, дээди болгаш ортумак тусчай өөредилге черлериниң партия организациялары школа-биле харылзааны доктаамал калбартыр, оон материалдыг баазазын быжыглаарынга деткимчени көргүзер, өөредилге-кижизидилге ажылдарын экижидер, өөреникчилерниң хостуг шагын органчыстаар талазы-биле башкыларга дузалажыр.

ССРЭ-ниң педагогика эртемнериниң академиязы пионер шимчээшкининиң тоогузун, теориязын болгаш методиказын шинчилээринче кичээнгейин күштелдирер.

Коммунистер болгаш комсомолчулар, совет кижи бүрүзү пионерлерни болгаш школачыларны кижизидеринге идепкейлиг киржип, бо ажылды бодунуң хамааты даалгазы болгаш хүндүлүг хүлээлгези кылдыр көөр ужурлуг.

Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг пионер организациязы уругларның коммунистиг кижизидилгезинге партия болгаш комсомол организацияларының моон соңгаар-даа идепкейлиг дузалакчылары болур дээрзинге СЭКП ТК-зы бүзүреп тур. «Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының херээ дээш демиселге кезээде белен бол!» деп даянчы кыйгы Бүгү-эвилелдиң пионер организациязының амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының кезээде сорулгазы болгаш бедик ужур-утказы болуп арткан турар болзун.

Советтиң чугула хүлээлгези

(КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ПАРТИЯ АЖЫЛ-АГЫЙ. АКТИВИНИҢ ХУРАЛЫ)

Февраль 23-те болуп эрткен Кызыл хоорайның партия ажыл-агый активиниң хуралынга «Чоннуң коммунал болгаш амыдырал хандырылга бүдүрүлгелерин хоорай Совединиң күүскомунуң удуртуп турарының дугайында» Кызыл хооркүүскомунуң даргазы С. Х. Красный илеткел кылган.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң чоннуң материалдыг болгаш культурлуг деңнелин улам көдүрер дээш салган улуг сорулгаларын күүседириниң таарымчалыг байдалдары хоорайда бар. Кызылчыларның культура-амыдырал херегледеерин хандырары хоорайның партия организациязының удуртулгазы-биле хооркүүскомнуң чорудуп турар ажылынга кочу черни ээлеп келген. Эрткен чылын бистиң аңаа хамаарышкан 15 айтырыгны күүском хуралынга чугаалашкан, а октябрьда хоорай Совединиң үшкү сессиязынга чоннуң амыдырал хандырылгазының ажылын экижидер талазы-биле хемчеглерни сайгарып көрген.

Чурттаар бажыңнарын, коммунал болгаш амыдырал хандырылга бүдүрүлгелерин тударынга хоорай Совединиң удуртукчу ролюнуң чамдык чижектерин актив хуралы демдеглээн. Сөөлгү ийи чылда чаагайжыдыы туттунган чурттаар бажыңнары ковудаан. Эрткен чылын беш чурттаар коммунал ажыл-агый эргелели 2500 дөрбелчиң метр чурттаар шөлүн алган. Амгы үеде коммунал ажыл-агыйның бүгү чурттаар фондузунуң ажыктыг шөлү 192 муң дөрбелчин метр апкан. Коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң чонга ачы-дуза чедирериниң хемчээли 1969 чылга деңнээрге 1971 чылда [illegible] турар. [illegible] черлер саны беш ажы чөткен, ажыл ээп чаа бүдүрүлгелерни тудар.

Эрткен чылын база бо чылдың баштайгы ийи айында чурттаар коммунал ажыл-агый эргелелиниң талазы-биле бүдүрүлге планының [illegible] гүүзүлгезин күүсеттинген. Хоорайның чаагайжыдар болгаш ногаанчыдар, суг, электро-энергия, газ, оттулар туда-биле хандырылгазын экижидер канализация четкилерин калбартыр дээш чамдык ажылдар кылдынган.

Ынчалзажок ачы-дуза черлериниң ажылдың деңнели СЭКП-ниң XXIV съездизиниң салган негелделеринге ырак четпейн турарын хуралга демдеглээн. Эрткен чылын хоорайга чурттаар тудугларының ажылдаарга кирерниң планы чүгле алдан ажыг хуу күүсеттинген, бо чылдың бирги кварталында темп база оожум. Кызылда чурттаар болгаш хамааты тудугларны кылыр кол организация — «Кызылтудугтуг» тудуг эргелели биле 68-ки тудуг эргелели объекттерни улуг оралдаашкын-биле дужаап келген. Ажылдың шынары кудуг болуп турар.

Хөй-хөй чурттаар бажыңнарның техниктиг байдалы, чоогазин чогуур деңнелде тургустунмаан. Бо ажылче чурттакчыларны бажың эргелери хаара тутпайн турар. [illegible], ательелерниң комбинаттарның ажылында улуг четпестер бар.

Ол дугайын актив хуралынга сагыл берген эштер Кызылдың даараныр фабриказының директору Мордвенкова, дааранычы Салчак, Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылга министриниң бирги оралакчызы Котанков, чүнар-бажыңныг хеп чуур черлер комбинадының директору Сизых, каттышкан одалга черлериниң директору Чумаков, СЭКП Кызыл хоорkомунуң бирги секретары Добромыслов олар тодаргай айтып, ону чаңладырынче чылгаттарның кичээнгейин угландырган.

Хурал чугаалашкан айтырыг талазы-биле шиитпир хүлээп алган.

В. МААДЫР.
«Шынның» тускай корр.

Ажыктыг семинар

СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг Чырыдышкын бажыңынга республиканың партия чырыдышкынының пропагандистериниң дөрт хүннүг семинары ажылын дооскан.

Семинарның киржикчилеринге СЭКП обкомунуң секретары К. С. Шойгунуң «СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле идеологтуг ажылдар сорулгалары», СЭКП обкомунуң лектору Н. Соболевтиң «Делегей байдалының дугайында», Кызылдың күрүнениң башкы институдунуң проректору, тоогу эртемниң кандидаты Ф. Антоновнаяның «Социализм үезинде нация болгаш национал харылзаалар», СЭКП обкомунуң секретары В. И. Поповтуң «Тыва АССР-ниң бүдүрүкчү күштериниң перспективалары», республиканың күрүне планының даргазының оралакчызы Д. Тиимейниң «Капиталистиг чурттарның экономиказы» деп лекцияларын дыңнаан.

Семинарның түңнелинде СЭКП обкомунуң секретары К. С. Шойгу чүве чугаалаан. Пропагандистер арга-дуржулгазы солушканнар.

М. ДАЛАА.

ПАРТИЯНЫҢ ХЕРЭЭНГЕ БЕРДИНИИШКИН

Москвага. Кремльдиң Съездилер ордузунга. ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелдериниң XV съездизи беш хүн ажылдаан. Коммунистиг партияның улуг херээнге совет профессионалдар эвилелдериниң бердингенин съезд база катап бүзүрелдиг көргүскен. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлери коммунистиг тургузуушкун дээш эрес-маадырлыг күш-ажылче чурттуң профэвилелдерин, бүгү ажылчы чоннарын сорук кириир турар дээрзин делегаттар медеглеп турган.

Март 24-то эртенги хуралга ВЦСПС-тиң секретары В. И. Прохоров секцияләр ажылының түңнелдериниң дугайында дыңнадыгны кылып, чүве чугаалаан. Профэвилелдериниң бүдүрүлге-массалыг, экономиктиг ажылының талазы-биле; күш-ажылды камгалаар, амыдырал хандырылга болгаш бүдүрүлгениң культуразын бедидер талазы-биле; күрүнениң социал страхованиези, кадык камгалалы болгаш ажылчы чоннарның дыштанылгазын организастаар талазы-биле; профэвилелдериниң кижизидилгелиг болгаш культура-массалыг ажылының талазы-биле; бүдүрүлгениң эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарның киржилгезиниң талазы-биле — мындыг беш секцияның ажылынга съездиниң делегаттарының киришкенин ол демдеглээн.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин боттандырар дээш демиселге профэвилелдериниң моощнеп алган дуржулгазынга даянмышаан, делегаттар амыдыралдың янзы-бүрү адырларынга профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыдарынче угландырган тодаргай саналдарны киирген.

Съезд секцияларның ажылдап кылган саналдарын болуунуң практиктиг ажылынга ажыглаарын ВЦСПС-ке чаңгыс үн-биле сүмелээн.

ВЦСПС-тиң болгаш Төп ревизия комиссиязының отчёт илеткелдериниң талазы-биле санал бериишкиннери моон-биле доозулган.

ВЦСПС-тиң отчёдун чугаалажып көргениниң дугайында түңнел сөзүнге А. Н. Шелепин чүве чугаалаан. Бо чугаалажып көрүүшкүн политиктиг болгаш ажыл-ишчи бедик деңнелге эрткен, бистиң ажылывыстың түңнелдерин болгаш перспективаларын чугаалажып, көөрүнче туруп принципиалдыы болгаш боттуу-биле ылгалдыг болган. Саналдар утка-шынарлыг болгаш солун эрткен. Делегаттар келир беш чылда профэвилелдериниң ажылының практиктиг программазын үнелиг саналдары-биле немеп, түңнеп байыткан.

Чурттуң бүгү черлеринде бүдүрүлгелерниң коллективтеринден болгаш тус-тус ажылчылерден алды муң ажыг күш-ажылчы рапорттар, байырлыг чагаалар болгаш практиктиг саналдар съездиниң адрезинге келген дээрзин А. Н. Шелепин оон ыңай чугаалаан. Ол болза съездиниң ажылынга бистиң Төрээн чуртувустуң ажылчы чоннарының ханы сонуургалының чайынначак херечизи-дир.

Бо бүгүнү катай алырга, ол чорук келир үеде ажыл-чорудулганың эки программазын ажылдап кылыр арганы бистиң съездивиске берип турар деп, А. Н. Шелепин чугаалаан.

Съезд отчёттут үениң дургузунда Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелиниң ажылын чаңгыс үн-биле чүүлдүг деп санаан.

Төп ревизия комиссиязының отчёдун база чаңгыс үн-биле бадылаан.

Съездиниң делегаттары ВЦСПС-тиң болгаш Төп ревизия комиссиязының составынга кандидаттарны депутаттарын эгелээн. Ооң даразында бадылаашкын болган.

Бадылаашкын соонда съездиниң хуралы уламчылаан.

Делегаттар Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелиниң отчёт илеткелиниң талазы-биле резолюцияны чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлеринде, профэвилелдериниң XV съездизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазында профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазын бедик-биле үнелээнин, профэвилелдерин Ленин ордени-биле шаңнааны, профэвилелдериниң мурнунга тургустунган харыысалгалыг сорулгалар, профэвилелдеринге улуг бүзүрелдиң эргелеп башкарарының школазы, ажыл-агыйжы чоруктуң школазы, коммунизмниң школазы болур боттарының ролюн олар чедиишкиннииг күүседир дугайында Коммунистиг партияның сагыш салыышкынының илерели болур дээрзин резолюцияда демдеглээн. ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизи профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазының айтырыгларының талазы-биле бо бүгү айтылгаларны удуртулга болдуруп, чайгылыш чок күүседири-биле хүлээп ап турар.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизи экономиктиг тургузуушкунуң сорулгаларын шиитпирлээринге, профэвилелдериниң дээштиг салдар чедирериниң кол аргаметолу — социалистиг чарышты улам ыңай хөгжүдер талазы-биле ажылды күштелдирерин ВЦСПС-ке, профэвилелдериниң чөвүлелдеринге, комитеттеринге, профэвилел организацияларынга дааскан.

Эртем-техниктиг депшилгениң дүргедедиринге үндезилээш ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидериниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүзүүн дүрген өстүрериниң сорулгаларын шиитпирлээринге ажылчыннарны, колхозчуларны, эртем, инженер-техниктиг ажылдакчыларны болгаш албан-хаакчыларны калбаа-биле киириштирер сорулганы резолюцияда салган; көдээ ажыл-агыйны улам ыңай көдүрер талазы-биле Коммунистиг партияның салган бүгү улусчу сорулганы шиитпирлээринге бүгү профэвилелдериниң күштерин мобилизастаарының эргежок чугулазын демдеглээн.

ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелдериниң XV съездизи эрткен чылдарда улус ажыл-агыйын улам ыңай хөгжүдерин болгаш чурттуң камгаланыр аргазын быжыглаарын хоорайның болгаш көдээниң ажылчы чоннарының, бүгү совет кижилерниң чаагай амыдыралын өстүрери-биле дүүштүрүп келгенин күзел ханыышкыны-биле демдеглээн. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң айыткан ажыл төлевириниң айтырыгларының талазы-биле хемчеглерин боттандырарынга профэвилел организацияларының идепкейлиг киржилгезин хандырарын, ажылчыннарның, колхозчуларның болгаш албан-хаакчыларның күш-ажылын камгалаар болгаш ооң байдалдарын экижидер талазы-биле ажылды план ёзугаар чорударын съезд саналдаан. Күш-ажыл хоойлузун сагыыр дээш контрольду күштелдирер сорулга-биле күш-ажылдың эрге инспекциязын профэвилелдеринге тургузарын сүмелээн.

Совет кижини коммунизм дээш медереилдиг болгаш идепкейлиг демиселчиан кылдыр хевирлеп кижизидериниң төөгүлүг сорулгазын шиитпирлээринде чугула роль профессионалдар эвилелдеринге хамааржып турар дээрзин резолюцияда оон ыңай чугаалаан. Ажылчы чоннарның калбак массаларынга коммунистиг мировоззрениени хевирлээр, марксизм-ленинизмниң, социалистиг патриотизмниң болгаш пролетарлыг интернационализмниң идеяларынга оларны кижизидер талазы-биле идепкейлиг дузаламчыны коммунистиг партияга көргүзерин съезд ВЦСПС-ке, профэвилелдериниң чөвүлелдеринге болгаш комитеттеринге, профэвилел организацияларынга дааскан. Профэвилелдериниң чөвүлелдери болгаш комитеттери ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга белеткелге болгаш байырлалынга профэвилелдериниң калбаа-биле киржирин баш бурунгаар көрүп турар хемчеглерни ажылдап кылыр болгаш боттандырар ужурлуг.

Профэвилелдериниң делегейге ажыл-чорудулгазының талазы-биле съезд СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ажылдап кылганы даштыкы политиктиг угланыышкынын, ооң чүүлдүтүзүнү көргени тайбыңның программазын амыдыралга боттандырарынга бүгү күштери болгаш аргалары-биле дузалаары, тайбың, демократия болгаш социал депшилге дээш, империализмниң агрессчи хөделиишкиннеринге удур, монополияларның мөлчүкчү политиказынга удур демиселге делегейниң ажылчын болгаш профэвилел шимчээшкининиң бүгү күштерин сырый каттыштырарынга бүгү хемчег-биле дузалаары эргежок чугула деп санап тур.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизи профессионалдар эвилелдери СЭКП-ниң ленинчи ТК-зын долгандыр боттарының хүрээлежин улам сырый каттыштырып, бистиң чуртувуска коммунизмни тургузарының улуг херээнге партияның моон соңгаар-даа шынчы болгаш чоок дузалакчылары болурун СЭКП Төп Комитединге бүзүредип тур деп, резолюцияда чугаалаан.

Ооң даразында ССРЭ-ниң профэвилелдериниң Уставынга чамдык өскерилгелер кииририр дугайында доктаалды хүлээп алган.

Саналга комиссиязының даргазы В. Н. Поливанов профэвилелдериниң удуртукчу органнарының составынга чажыт бадылаашкынның түңнелдерин чарлаан.

15 шакта Кремльдиң Съездилер ордузунга ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизиниң түңнел хуралы ажыттынган. Делегаттар болгаш аалчылар президиумга эштер Г. И. Воронов, Ф. Д. Кулаков, А. Н. Шелепин, Ю. В. Андропов, П. Н. Демичев, М. С. Соломенцев, Д. Ф. Устинов, И. В. Капитонов, К. Ф. Катушев олар көстүп кээрге, оларны үргүлчүлээн адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Делегаттар профэвилелдериниң XV съездизинден соңгуткан ВЦСПС-тиң организастыг пленумунуң ажылының түңнелдериниң дугайын дыңнаан.

Хуралга байырлалдыг байдалга Ленин орденин совет профэвилелдеринге тывыскан.

Съезд Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединге байырлыг чагааны аажок улуг көдүрлүүшкүн-биле хүлээп алган.

Коммунизм тургузуушкунунга совет улустуң тиилелгелериниң организакчызы болгаш сорук киирикчизи — Коммунистиг партияга алдар болдурган йөрээлдер салыышкыны залга дыңмирап турган. Шупту туруп келген. «Ленинниң партиязынга — алдар!», «Ленинчи ТК-га — алдар!» дээн йөрээлдер салыышкыны диңмиттелген. Күчүлүг «Ура!» чаңгылаган.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизиниң хагдынганын чарлаан. Делегаттар болгаш аалчылар «Интернационалды» улуг көдүрлүүшкүн-биле күүсеткен.

(СЭТА).

ВЦСПС-ТИҢ ТУГУНДА— ЛЕНИН ОРДЕНИ

Социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкунуң херээнге, улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планнарын чедиишкинниг күүседиринге совет профэвилелдериниң улуг ачы-хавыязы дээш ССРЭ-ниң Профессионалдар Эвилелдерин Ленин ордени-биле шаңнаан. Март 24-те профэвилелдериниң XV съездизиниң кежээки хуралының үезинде бо бедик шаңналды тывыскан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даскалын ёзугаар ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы В. П. Рубен орденни тывыскан. Ооң чугаалааны:

ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелдериниң XV съездизинге СЭКП Төп Комитединиң байырлыг чагаазында, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Леонид Ильич Брежневтиң съездиге чайынначак болгаш сорук киирикчи чугаазында совет профэвилелдериниң хөй талалыг ажыл-чорудулгазын бедик-биле үнелеп, амгы байдалдарда чурттуң ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң, ниитилел-политиктиг амыдыралының талазы-биле оларның сорулгаларын тодараткан.

Профэвилелдерин ийиги Ленин ордени-биле шаңнааны Төрээн чуртунуң мурнунга оларның улуг ачы-хавыязын Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң хүлээп көргеи дугайын база катап херечилеп турар-дыр.

В. П. Рубен ССРЭ-ниң профессионалдар эвилелдерин Ленин ордени-биле шаңнаар дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын номчааш, съездиниң делегаттары болгаш аалчылары диңмиттиг үргүлчүлээн адыш часкан турда, Ленин орденин совет профэвилелдериниң тугунга кадап берген.

В. П. Рубен бедик шаңналды холбаштыр съездиниң делегаттарынга, оларның нүүрү-биле бүгү профессионалдар эвилелдеринге, маадырлыг ажылчын аңгыга, көдээниң ажыл-ишчилеринге, улусчу интеллигенцияга чүректиң ханызындан байыр чедирген. ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюн төлептиг уткуур талазы-биле ажыл-чорудулгазынга, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң салган өндүр улуг сорулгаларны күүседиринге чаа-чаа чедиишкиннерни профессионалдар эвилелдеринге ол күзээн.

ВЦСПС-тиң даргазы А. Н. Шелепин харыы сөс ап, чүве чугаалаан. Боттарының ажыл-чорудулгазын бедик-биле үнелээнинге чоргаарланмышаан, профэвилелдери боттарының ачы-хавыязын Коммунистиг партияга бүрүнү-биле хамаарыштырып турар, чүге дээрге, бүгү чедиишкиннер болгаш бүдүрген үүле-иштер партияның, ооң ленинчи Төп Комитединиң хүн бүрү удуртулгазының ачызында чедип алдынган.

Совет профэвилелдериниң тугунда ийиги Ленин орденин кадаан. Ук орден совет профэвилелдериниң ачы-хавыязын бүгү улустуң хүлээп көргенин, Ленинниң улуг херээнге, коммунизмниң идеалдарынга оларның бузулбас шынчызының символу болуп, бистерге болгаш совет ажылчылерниң келир салгалдарынга мөңгеде чайынналып хереддир.

Залга ниит адыш часкап турда, А. Н. Шелепин ССРЭ-ниң профэвилелдерин Ленин ордени-биле шаңнааны дээш Коммунистиг партияга, ооң Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге чүректиң ханызындан өөрүп четтиришкинни съездиниң делегаттарының омунээзинден илергейлээн.

(СЭТА).

Дужаар сүттүң шынарын экижидер

Совет Эвилелиниң алдарлыг бежен чыл оюн төлептиг уткуурунга бараан болган үре-түңнелдиг күш-ажыл чурттуң бүгү черлеринде улам калбарган. Тываның чону, ылаңгыя көдээниң ишчилери часкы хову ажылынга хынамчалыг белеткенмишаан, ам кичээнгейни ниитиниң малын онча-менди, хүр кыштагладырынче, оон чаш төлүн чидириг чокка доруктуруп өстүреринче угландырып турар.

Мал ажылының продуктуларын бүдүрерин улам элбедир, ооң шынарын экижидер чорук хүннүң соңгаарладып болбас чугула айтырыгларының бирээзи. Маңаа холбаштыр сүт бүдүрериниң, ооң шынарын бедидериниң республикада амгы байдалын, моон соңгааргы сорулгаларны айтыр бодадым.

Тоску беш чылдың баштайгы чылында бистиң республика күрүнеге сүт садарының планын 107 хуу, ооң иштинде колхозтар —108 хуу, совхозтар —115 хуу күүсеткен. Бо талазы-биле Барыын-Хемчиктиң ажыл-агыйлары планын ыракта чедир күүсетпээн. Бир эвес ол районнуң колхоз, совхозтары, өске-даа районнарның чамдык ажыл-агыйлары күрүнеге сүт садар хүлээлгезин чогуур ёзугаар күүсеткен болза, республиканың көргүзүү оон бедик болур турган.

Сүттүң шынарын үнелээриниң кол көргүзүглери ооң үскүрүнүң хуузу бедик болурунда, ажыы (кислотнозу) эвээжинде дээрзин саанчылар эки билир. Сүттүң үскүрү ниити доктааттынган чурум ёзугаар 3.9 хуу болур. Ол ышкаш ооң ажыы Тернерниң-биле 17—19 градус болур.

Республиканың элээн хөй ажыл-агыйларында сүттүң саанынче кол кичээнгейни угландыргаш, ооң шынарын бедидеринче четпес сагыш салып келгенин демдеглээри чугула. Бир эвес дужааттынган сүттүң ажыы чогуур нормазында болза, тонна бүрүзүнүң өртээнге 5 рубльди немей төлээр, а 20 градустан өрүлээнде тонна сүттүң өртээнден 5 рубльди казыыр чурумнуг. Ол ышкаш сүттүң арыг азы хирлиинге хамаарыштыр база анализти чорудар апаар.

Эрткен чылын республиканың саткан сүдүнүң ниити үскүрү 3.97 хуу азы доктааттынган нормадан 0.07 хуу бедик болган. Бо талазы-биле Улуг-Хем районнуң колхоз, совхозтарын мактаары чөптүг. Оларның саткан сүдүнүң үскүрү 4.10—4.33 хуу, а чүгле «Найырал» совхозтуң 3.99 хуу болган.

Кызыл хоорай Совединиң болгаш Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйларының эрткен чылын саткан сүдүнүң үскүрү доктааттынган ниити чурумдан кудуу, чүгле 3.86—3.88 хуу болган. Ооң чылдагааны чүдел? Ол хамыктың мурнунда уксаажыдылганы четпес организастап, инектиң чемгерилге рационун шын таарыштырбайн турарында. Ол ышкаш ажаалда, хайгааралды экижидери, кажаа турлагны таарымчалыг болдурары чугула.

Республиканың чамдык ажыл-агыйларындан кирген сүттүң ажыы бедик болуп турарының чылдагааны—фермаларда шевергин эвес байдалдан кол хамааржып турар. Шак ындыг хирленип-боктаалыр чоруктан сүттүң ажыы улам бедиир, шынары баксыраар.

Эрткен чылын бистиң ажыл-агыйларывыс 4000 хире тонна сүттүң ажыы 20 градустан бедээнинден дыка хөй орулганы чедир албаан. Оон аңгыда 330 тонна сүт хирленип-боктаалган дээш дедир эгиттинген ужурунда, оон 69 муң рубль каражалыг болган.

Республиканың чөөн талакы районнарындан моон чамдык чижектерни айтып болур. Сүттүң ажыы бедээн, хирленип-боктаалган дээш эрткен чылын Тандының «Тиилелгеден»—25 тонна, «Революцияның чалбыыжы» колхозтан—27 тонна, Бии-Хемниң «Саяндан»—36 тонна, Каа-Хемниң «Коммунизмче орук» колхозтан —38 тонна сүт хүлээп алдынмаан. Шак ындыг байдалды кайы-даа райондан көргүзүп болур, ону кылып бүдүреринге чеже күш болгаш чарыгдал үндүрбээн, үе-шак эрттирбээн дээр. Ажыл-ишчи башкарыганы өй-шаанда экижиткен, кижилер, кадрлардан негелдени бедиткен, бот-харыысалганы дыңзыткан болза, бо четпестер чайлаттынган турар ийик.

Мал ажылының продуктуларын, ылаңгыя сүт бүдүрерин болгаш ону күрүнеге садарын көвүдедир талазы-биле 1972 чылдың керээ-контрактациязы база чедир күүсеттинмейн турар. Чижээ, январь болгаш февраль айларда ниитизи-биле бистиң ажыл-агыйларывыс 1290 тонна хире сүттү планга чедир сатпаан. Мону Чөөн-Хемчик районга хамаарыштыр алыр болза, «Сүт-Хөл»—125, «Чырла-Бажы»—112, Партияның XXII съездизи аттыг совхоз — 170 тонна сүттү планнарынга чедир киирбээн болган.

Сүттүң үскүр хуузунуң чамдык тала-биле кудулап, ажыы бедип, хирленип-бокталырының көвүдеп турарының чылдагааны колхозтарның болгаш совхозтарның боттарындан кол хамааржып турар. Ол болза кошкак удуртулганың уржуу, үндүрген шиитпирниң, алган социалистиг хүлээлгениң күүселдезинге шыңгыы негелде чогунда, кижилер, малчыннар ортузунга масса-политиктиг, организакчы ажылдың четпезинде. Маңаа хамаарыштыр районнарның көдээ ажыл-агый эргелелдерин, күрүне инспекцияларын база айтыр херек.

Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем районнарның ажыл-агыйлары күрүнеге садар сүдүнүң үскүрүн тодаратпас, саваларының аскын хынамчалыг быжыглавас, бижик документини харыысалга чок кылыр чоруктар илерээн. Сүт-бараан фермазындан чоруткан дензи сүт заводунга өске, сүттүң үскүр хуузу база карышкак болгулаар. Шак ындыг байдал-биле моон соңгаар аптежип болбас.

Ам кол сорулга сүт бүдүрерин көвүдетпишаан, ооң шынарын бедидеринче кичээнгей салыры болур. Ол болза инектиң уксаазын экижидеринден, малга четчир чем баазазын тургузарындан, таарымчалыг кажаа-турлагны хандырарындан, ээзиниң эки ажаалдазындан хамааржыр. Ажыл-агый бүрүзүнге сүттүң бараанныг чорууң бедидер, ону иштики чарыгдалга кайы-хамаанчокка дудагдаарын болдурбас херек.

Сүт-бараан фермаларынга арыг-шеверни шыңгыы сагыыр, халаттарны, аржыылдарны четчелээр, сүт кудар саваларны арыглап дезинфексилээр. Сагдынган сүттү күрүнеге садар мурнунда баштайгы болбаазырадылгазын фермага кылган турарын моон соңгаар чурумчудары чугула.

Тываның малчыннары эрткен чылын күрүнеге сүт садарының планын ыракта ажыр күүсеткен. Бо чылын 25 муң тонна сүттү садарын социалистиг хүлээлгеде айыткан. Ол сорулганы чедиишкинниг боттандырарынга бистиң малчыннарывыс бүзүрелдиг.

Н. АРАНЧАА,
көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алырының болгаш шынарының талазы-биле күрүнениң Тыва АССР-де кол инспекторунуң оралакчызы.

КУЙБЫШЕВ ОБЛАСТЬ. Новокуйбышев нефтехимия комбинадында газ фракционнужудер тургузулга төлевилээн күчүзүнге четкен. ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюн төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты калбарткан тургузулганың коллективи ону хуусаазындан ай бурунгаар чедип алган болгаш күрүнеге чүс-чүс муң рубльдиң бараанныг продукциязын немей берген. Ындыг түңнелдер бүгү коллективтиң бедик мергежилиниң күсели-биле чедип алдынган.

ЧУРУКТА: тургузулганың эң эки ажылдакчылары аппаратчик А. М. Ужакин (солагай талазында) биле аппаратчик В. Г. Керосиров.

А. БРЯНОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Макталдыг трактористер

Сат Калдар 1962 чылда бодунуң күзели-биле Кызылга чедип келгеш, № 3 профтехучилищеге өөренип кирген. Салган сорулгазын чедип алырынче чүткүлдүг, билиглерге сундулуг аныяк уруг ол училищени чедиишкинниг дооскаш, бодунуң төрээн совхозунга трактористеп ажылдай берген. Аныяк кыс оон бээр-ле каң-аъттың» дыны салбайн ажылдап келген. Ону ам улус мактаар болгаш хүндүлээр, ооң адын чоргаарал-биле адап турар. Кежээниң мурнунда — мактал деп үлегер чугаа бар. Калдар ындыг макталды бодунуң ак сеткилдиг, карак кызыл күш-ажылы-биле чаалап алган.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң дирекциязы Калдарны үлегерлиг күш-ажылы дээш, хөй удаа өртектиг чүүлдер-биле шаңнап келген. Тракторист кыстың хөрээн Ленинчи юбилей медалы каастап чоруур. Ол ам коммунист болгаш район Совединиң депутады.

Тракторист Калдар бо хүннерде малчыннарже чем сөөртүп, шудургу ажылдап турар.

О. ХЕВЕК-ООЛ.
Чөөн-Хемчик район.

* * *

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем салбырында Б. М. Куңгаа он чыл ажыг трактористеп турар. Ажылдап келген чылдарының дургузунда ол башкарган техниказын камныг эдилеп, ажылынга ак сеткилдиин көргүзүп келген.

Ол чүгле боду эки ажылдап, эш-өөрүнге үлегер-чижээн көргүзүп турарындан аңгыда, бодунуң байлак дуржулгазын аныяк эш-өөрүнге күзелдии-биле дамчыдып берип турар.

1970 чылда ооң ак сеткилдиг ажылын үнелээш, совхозта профэвилел ажылчын комитеди туристи путёвканы халас берип, маадыр хоорайлар кезиири-биле аъткарган. Болат-оол Куңгаа чылдың-на совхоз дирекциязының шаңнал-макталын ап келген.

С. ТОРЖУ.

Бии-Хемден медээлер

ТУРАН. (Телефон-биле). ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгезин хуусаа бетинде күүседир дээш «Тыва көдээ тудуг» тресттиң Туранда ыяш белеткээр пунктузунуң ажыл-ишчилери кызымак ажылдап турар.

Бирги кварталдың планныг опаалгазын март 27-де күүседир хүлээлгелиг турган, хуусаа бетинде 20-де ажыр боттандырган. Пункт кварталда 160 муң рубльдиң продукциязын сайгарар турган 171 муң рубль чедирген. Дөрт муң кубометр тудуг ыяжы белеткээр даалгазын 5218 кубометр кылдыр күүсеткен.

Ыяш белеткекчилериниң ортузунда калбарган социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда Ф. Филипповтуң удурткан бригадазы чорул турар.

* * *

Туранда бот-орулга-чарыгдалыг көжүп чорууp механизастаттынган отрядтың кежигүннери бирги кварталдың тудуг-монтаж ажылдарының опаалгазын март 10-да күүсеткен.

Тудугжулар керээ ёзугаар 171 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр тургаш, 178 муң рубльдиң тудуун кылган.

Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу В. Гладковтуң удуртканы бригада ай санында бердинген даалганы доктаамал ажыр күүседип, өске өөрүнге үлегерин көргүскен.

* * *

Бии-Хем районнуң колхозтарының болгаш совхозтарының малчыннары күрүнеге эът садарының квартал планын хуусаа бетинде күүсеткен.

С. МААДЫ.

Р е п о р т а ж

Чарыштыг хойжулар

Бүүре дээрге улуг хову ортузунда элээн бедигээш элезин бүүрелчиннерлиг чер. Ында-мында оңгар санай кыштаглар. Дээскиндир хадып каапкан, саңзар шокар-ла чүве. Машиналарның оңгарлай халдып каапкан черлеринде, хараганнар достеринде кадыг хөртүктер. Оруктан аазы далбый изиндеп үпе берзе-ле, машина ол элезин-биле хар холуксаазынга тепкилеп туруптар.

Бо чылын аразында чарыш салгаш, бирден-бирээ чок ончалажып турган, ачыр-дачыр тутчур дишкен ийи хойжунуң ажыл-ижин сонуургап бар чор бис. Ак-Эрик суурда конторага болган чугааны сактып чордум. Ийи дугаар хойжу бригаданың удуртукчузу Соян Кадыр-оол мынчаар чугаалап орду:

— Колхозтуң хоюнуң оолдаашкыны шуудунда кире берген ийин. Бистиң бригадывыстан сөөлгү отчёт бо — дээш, самбыга санады. —Төрээн хөй алдан сес хуу чеде берип-тир. Хураганнар шымбай турган чүве, харалаан, ийи-үш хонукта бир коданда чаш мал аараан, он челир кырлы берди. Малчын база харыысалга чок: суурга кирип келгеш, каш-даа хонган. Ам ында бригаданың мал эмчизи дүн-хүн чок эмнеп тур. Оон башка чаш хураган менди турган чүве болгай. Бирги бригадада байдал эки-дир

Орукка бистиң-биле кады чораан мал эмчизи Март Сакпайдан чаш хураган канчаар аарып турарын, ону эмнээриниң аргаларын айтырдывыс.

— Кошкак төрүттүнген хураганнарда аарыыр чүве бар-дыр. Оларның организмин быжыглаары чугула. Кара шай хайындыргаш, клюкоза холуп ижиртирге эки. Сигенни хандылай хайындырып бээрге, хөлчок тааржыр. Иезиниң аазы база тергиин эки эм. Ооң соонда ижин аарыының эмнерин бээр, сыкыртыр азы хураганның байдалын көрүп тургаш, эмнээр апаар. Бистиң сүмелеривис ёзугаар, а чамдыкта дуржулгалыг малчыннар боттары билир шаа-биле эмнеп тургаш, экиртир эмнеп ап турар боор-дур. А чамдык харыысалга чок чүвени херекке албас кижилер чогенчиг-дир ийин.

Хүндүс хүн караанын чылыы тору. Быртаан Сандыкмааның коданында барык шупту калчан, кара-баштыг, дыдыраш ак хураганнар дешкилешкен турлар. Хойжу малы-биле одарда. Өөнүң херээжен ээзи Быжыыды Далай-Хөөевна, эвилең чаңныг, чугаакыр кижи, бистиң сонуургаан айтырыгларывыска ол саат чок харыылагылады.

Ог-бүле аныяк-даа болза, мал ажылынга он ийи чыл болган, дуржулганы элээн мөөңнеп алкан. Хураган-даа, төрүүр хой-даа малдап чораан. Көргүзүглери өске малчыннардан дудак чок: төрүүр чүс хойга опааштыр 90—98 хураганны камгалап ап-даа келген. Бо кыштаглаашкынны хойжулар база эки эрттирип турар болду. Ооң кыштаанда сиген-даа, холуксаалыг чем-даа бар. Багай чүве — суг-биле колхоз хандырып шыдавайн турары. Азыраар хойларга, чаш хураганга хар эргизип берип турар.

— Социалистиг чарышче кыйгырганывыс Сеаиң-оол кожавыс. Бо чымыштыг берге өйде, чоржур аргавыс чокдаа болза, үргүлчү сураан дыңнап, сонуургап олурар бис ийин. База белен эвес ажылдап турар улус.

— Бо чылын алган социалистиг хүлээлгеңер кайы хирел? Эрткен чылдан бедикле ыйваан?

— Хоювус бо чылын бир дугаар төрүүр дуңгуш болдур ийин. Ынчангаш арай-ла нарын дээрзин хойжулар билир. Ынчалза-даа 85 хурагандан эвээш эвес алыр бис. Дуктуг хой санындан 2.6 килограммны кыргып аптар арга бар. Бодувус кужүвүс-биле 15 тонна сигенни кезип албышаан, өдек-кыштагны өй-шаанда белеткээр бис. Черле ынчаш, Совет Эвилелиниң 50 чыл оюнга уткуштур эки ажылдаар апаар.

Алган хүлээлгениң бир чугула кезээ—чаш төл камгалап алыры болур, ол талазы-биле аныяк хойжулар эвээш эвес бергелерни ажып, кызымак ажылдап турарлар. Төрээн 320 хоюнуң хураганнары шупту менди. Ам арткан дөртен шаа хоюнуң төлүн база бүрүн доруктуруп алырынга олар бүзүрелдиг. Ийи комсомолчу кыс: Зоя Соян биле Аня Дандаа олар хойжуларга эрестиг дузалажып, сезен чедир хураганнарны билдилиг ажаап турар

Чарыштыг эжинде байдал кандыг ирги? Сеаиң-оол дээрге база-ла аныяк, ажыл-ишчи кижи. Ооң адазы база ол бригадада мурнакчы, хоочун хойжуларның бирээзи — дартан Лапаа. Уктуг малчын эр бисче-даа улуг сагыш салбайн, мал эмчизинче-ле «шаап халдап» тур:

— Дөрт хураган аараан: даван-даяа бастынмастай бээр апарды. Ат болду! Дузаланар, чүнү канчаптайн? Дөө аалда база ындыг турган дээр, олар чүнү канчанганыл? Тарылга чүте чорутпас улус силер, мындаа тарылга соонда чаш хураганнар хөй немешти ышкажыл. Эмнер экелдиң бе, хойден бээр эвеспе. Чамдык улус шиви будуу хайындырып берип турар-дыр, мен ону канчап чедип алыйн? Бо эмнерни канчаар бээрил, каш катап сыкыртыйн?

Элээн үр мындыг айтырыгларга, негелделерге харыылап, мал эмчизи сүмелерин берип, айтып көргүстү, аазады. Оларның чугаазы ам-на төндү ышкаш. Чаржып турары хойжуда байдалды кысказы-биле чугаалап бергеш, кижиниң дыңнадывые:

— Ындыг харын, кыйгырышкан улус бис. Чүү боор, ниити херек дээш көржүр апаар. Быртаан-биле колдуунда хамык байдалывыс дөмей улус бис. Кожавыс бригадала кижи. Кожа-хеябээ-даа, кайывыс-даа малга он шаа чыл болган. Коданда хоювус база-ла дуңгуш, хүлээлгевис база дөмей. Төрээн хою харын бистииниден хөй-дүр: бисте 250, ынча санныг хураган. Бак чүве бо-дур ийин— хураганнар аарып турар. Эмчилерниң дузазы-биле бут кырынга тургуспас болза, эптеп хожудап каар чыгыы: дуңгуш хоюң ийистээр эвес, харын кызыраар магат чок. Мындыг-дыр ийин бо...

А. ДЕМБРЕЛЬ.
Тес-Хем район.

Арга-арыгны өрттен камгалаарының хемчеглерин күштелдирер дугайында

Республиканың Ыяш ажыл-агый эргелелиниң база рай-күүскомнарның талазындан арга-арыгны орт айыылындан камгалаарынче кичээнгейниң кошкаандан өрттен когарал эвээш эвес. 1970 чыл-биле деңнээрге, эрткен чылын өрттүң саны 71-ге көвүдээн, өрттенген девискээр 663 гектарга улгаткан.

Таңды, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем районнарның, Кызыл хоорсоветтиң девискээрлеринде арга-арыг камгалалы багай болуп келген. Бо районнарга өөскээн өрттер болдуунда-ла арыгга отту еөремчилел чок ажыглаанындан тывылгылаан. Сиген, саваң өрттеткен кижилер одун өжүрбейн каапканда өрт үнер. Чамдык черлерге, чижээ, Чербиге, Хову-Аксынга өрт эгелеп орда ону дораан чавыралдырар хемчеглерни чогуур үезинде албайн турган. Чавырылган отту шуут өшкүжеге чедир хойгаарап көөр ужурлуг турбуже, ук хемчеглерни албайн турган, ынчангаш өрт делгем девискээрлерни хоме алы бээри таварылга эвес.

Дыка хой черлерде өртти баш удур болдурбазының хемчеглерин ап турары четпес. Ыяш белеткекчилериниң хой нуруузу өртке удур дериг-херекселдер-биле хандыртынмаан, ажылдап турары девискээрде объектилерни өрт айыылындан камгалаваан болгулаар. Өрт өөскүүр айыылдыг үелерде ыяш белеткээр черлерни будук-чонгудан арыглаваан болур. Ыяш ажыл-агыйларында өрттү химиктиг арга-биле өжүрериниң станциялары бүдүмелдер, херекселдер, ажылчын күжү-биле четчелеттинмээн. Ук станцияларда быжыглаан тракторлар болгаш автомашиналар үрелик.

Чөөн-Хемчик, Таңды, Бии-Хем болгаш өске-даа районнарда Өртке удур айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин база ол талазы-биле хемчеглерниң күүселдезин контрольдап турары кошкак. Арга-арыгны өрт айыылындан камгалаар талазы-биле чурттакчы чон ортузунда тайылбыр ажылын чорутпайн турар. Иштики херектер органнары өрт үндүрген буруулуг кижилерни истеп илередир, оларга харыысалга онаар талазы-биле шуушпең ажылдап турар. Чамдык ыяш ажыл-агыйлары өрт үнгениниң материалдарын истелге органнарынче оралдан киирер таварылгалар хой.

Арга-арыгны өрттен камгалаарынга хөй-ниити улуг күш болуп турбуже, чамдык районнар бо талазы-биле чедир ажылдавайн турар. Бойдус камгалалының ниитилелиниң салбырлары аңаа улуг рольду ойнаар ужурлуг. Бойдуска өөреникчилерни хандыкчылар дээш кижизидилге ажылын күштелдирери негеттинип турар.

Арга-арыгны өрт айыылындан камгалаарын күштелдирери-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели тускай доктааалды хүлээп алган.

Өртке удур хемчеглерни болгаш арга-арыгга өөскээн өрттү өжүрерин организастаарын Ыяш ажыл-агый эргелелинге, райкүүскомнарга, тывыш база чиг-эт баазалары — одалга үлетпүрүнүң эргелелинге, Респотребсоюзка, Аңныр-тывыш ажыл-агый эргелелинге, ИХМ-ге, «Тыва кодээ тудуг» тресте дагзыр.

Өрт кывынчал үелерде сиген, саваң, чадаң ыяш өрттедирин, арыгга одагланырып, кывыскан еерецги, таакпы октаарын,: аңныырга частычал материалдарны ажыглаарын хоруурун колхоз, совхозтарга, организацияларга болгаш хамаатыларга дагзыр.

Өрт өжүрери негеттинип келгенде колхоз, совхозтарның, ажыл-агыйларның удуртукчулары транспортту, кижилерни дөп-дораан үндүрүп, мобилизастаар ужурлуг.

Хоорай, райкүүскомнар бо чылдың апрель 1-ге чедир арга-арыгга өрт-биле демисежириниң хемчеглерин бадылаар. Өртке онза айыылдыг үеде ыяш камгалалының ажылдакчыларын, транспортту өскээр ажыглаарын болдурбас ужурлуг.

Ыяш ажыл-агый эргелели, чер-чер Советтериниң күүскомнары өрт айыылындан арга-арыгны камгалаарынга бүгү ниитини киирәштирип, чон ортузунга тайылбыр ажылын күштелдирер херек. Өрт өжүрериден ойталаан кижилерни харыысалгага киирер апаар.

Арга-арыг өрттериниң дугайында херектерни чогуур хуусаазында истеп илередирин, буруулугларны хоойлуда көрген кеземчеге онаарын, өртке удур хемчеглерни ап чорударын херекке албас эрге-дужаалдыг кижилерге харыысалга хүлээдирин Иштики херектер министерствозунга дагзыр.

Хову-Аксының чоогунда ногаан зонаның чылдың-на өрттенип турарын барымдаалааш тускай механизастаан отрядты чазын, күзүн организастаарын «Тыва кобальт» комбинатка дагзыр.

Янзы-бүрү шинчилел бөлүктериниң банк дамчыштыр саңнажылгазын ыяш ажыл-агыйларының шынзылгазын барымдаалап боттандырарын Күрбанкының республика конторазынга дагзыр.

Тыва АССР-ге тудуг ажылын механизастаар сорулга-биле, Главкрасноярсистройнуң «Тудуг механизациязы» трестиниң № 14 механизация эргелелин Кызылда ажыткан болгаш ооң механизация участоктарын Ак-Довурак хоорайда, Хову-Аксы ажылчын суурда тургускан.

Механизация эргелелиниң кол сорулгазы болза, «Тыва тудуг» трестиң Кызылда бүдүрүлгелериниң болгаш «Тыва кобальт тудуг» участогунуң, «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң тудуг-монтаж ажылдарын механизастаары болур. Амгы үеде № 14 МЭ-ниң ажыглалында суургалыг 21, «К-161» маркалыг 4 кран, 7 автокран, 6 компрессор, 14 бульдозер трактор, «Э-652» маркалыг 6 экскаватор бар болгаш оон Кызылда бүдүрүлгезин токарь, слесарь, мотор цехтерлиг, чаа дериг-херекселдер-биле эки дериттинген, иштики делгем, чырык профилакто-

Чогуур хемчеглерни алыр

Кажан ээлчежип ажылдаарыл?

(«ТЫВА ТУДУГ» ТРЕСТИҢ УДУРТУКЧУЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ)

рий-биле хандырган. Ынчангаш ол бүгү тудуг техниказы чылдың кайы-даа үезинде бүрүн ажыглалга турар байдалдыг.

Республикага тудуг-монтаж ажылдары чыл келген тудум улам калбарып турза-даа, ол техниканың күчүзү долу ажыглаттынмайн келген. «Тыва тудуг» трестиң Кызылда «Кызыл тудуг» база ол ышкаш Ак-Довуракта, Хову-Аксында тудуг эргелелдериниң организацияларынга ажылчын күжү чедишпейн, тудуг материалдары-биле үзүктелиишкиниг хандырып турганындан механизация эргелели бо чылдың январьда тудуг ажылдарын механизастаарының планын түгле 73, а тудуг-монтаж ажылдарын чүгле 75 хуу күүсеткен, февральдың планын дөңгүп-ле күүсеткен. Механизация эргелелиниң коллективин тудуг ажылдары-биле долу хандырар болза, бо чылдың бирги кварталының планын чедиишкиниг күүседир аргалыг.

Ынчалза-даа амдызында чугаа болза, чүгле чаңгыс ээлчеглиг ажыл хүнүнүң, эргелелде бар техниканың ол үениң дургузунда, күүседир нормазының дугайында болуп турар. Хүн дүрту узап, кандыг-даа тудуг ажылынга таарымчалыг чылыг үе келген. Ынчангаш тудуг болгаш тудуг-монтаж ажылдарын ийи, а харын-даа үш ээлчег-биле организастап болур. Механизация эргелелинде бар бүгү техниканы ийи ээлчег-биле ажылдадырынга четчир дуржулгалыг, ажылчын кадрлар бисте бар. Красноярск болгаш Абакан хоорайларының тудуглары ажылды ам чогум-на ынчаар организастап эгелей берген.

А бисте байдал кандыгыл?

«Тыва тудуг» трестиң удуртукчулары хүнде ийи ээлчегниг ажылды организастаарын кончуг шуптеп боттандырып турар. Ол талазы-биле кызыгаар ажылдар бисте кончуг эвээш. Найысылалдың ол ийиги кварталында ясли-садтың болгаш № 10 чуртталга бажыңының тудугларында ажылдап турар 2 компрессорну чоокта чаа ийи ээлчег-биле ажылдадып эгелээн. Амгы үеде суургалыг 21 крандан Кызылдың ол ийиги кварталының № 1, 3, 10 чуртталга бажыңнарында, «Тыва тудугнуң» үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадында, Ак-Довуракта ындыг комбинатта ниитизи-биле чүгле 6 кранны бо чылдың март 10-дан эгелеп ийи ээлчег-биле ажылдадып турар. «Кызыл тудуг», № 48, «Кызыл үлетпүр тудуг», бүдүрүлгетехниктиг четчелээшкин эргелелдеринче, үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадынче болгаш өске-даа бүдүрүлгелерже, тудуг организацияларынче чорутулаан автокраннар чүгле чаңгыс ээлчег-биле ажылдап келген.

Кызылдың, Хову-Аксының, Ак-Довуракта үлетпүр тудугларынга ажылдың темпизин шапкынчыдып, хүнде ийи азы оон-даа хой ээлчеглиг ажылды организастап болурунуң арга-курлавырлары бисте бар. Ол айтырыгны партийжи, ажыл-ишчи ёзу-биле өөрениир үе келген.

А. СТАРУН,
№ 14 механизация эргелелиниң кол инженери.

Сагыш човаар ээ кайдал?

Ак-Довурак хоорайда чаагайжыдыр туткан, делгем залдыг, автобус станциязы бар. Кижи бодаарга, пассажирлерниң негелдезин долу хандырып турар, таарымчалыг хире. Шынында ындыг эвес. Автостанция дүн-хүн чок ажык турар ужурлуг. Ындыг турбуже ол, албан чери-биле дөмей, эртенгиниң 7 шактан кежээ 8 шакка чедир ажылдаар, ооң соонда эжии-даа хагдынар, таңныылы иштинден сенчилеңгеш, удуп чыдып алыр. Хүндүс дүштээр шактары база бар.

Найысылал Кызылдан кежээ 9 шакта үнген автобус дүнекиниң 3 шакта, 11 шакта үнген автобус эртен 5 шакта келир. Аңаа келген Бай-Тайга болгаш Барыын-Хемчик районнарның төвүнден ырак суурлар чурттуг пассажирлер автостанция ажыттынгыже даштыгаа манап, соокка доңуп, түрег-ле турарлар. Ак-Довуракта аалчылар бажыңы үргүлчү долу болур. Март 17-де эртенги автобус-биле Бай-Тайга чурттуг 15 пассажир кээп дүшкен. Үш чаш уруглуг иелер база бар. Экиизи көрген, оларның бирээзи өөрүн эдертип алгаш, автостанцияның чоогунда таныыры бажыңны соктап кирген. Ол эртен часкы соок хат ажыгнадыр хадып турган чүве. Бо чүгле чаңгыс чижек-тир. Чайгы чылыг үе турган болза, хамаан чок, кыштың чыккылама соогу берге дээрзи билдингир.

Автостанцияның иштинде «Уруглуг иелер өрээли» дээн эжик үргүлчү шоочалыг турар. Оон аңгыда «Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы дээш демисежип турар коллектив» деп чараштыр парлааш аскан. Ындыг бедик ат дээш демисежип турар болганда пассажирлерниң негелдезин хандырар, таарымчалыг байдалды тургузар херек.

Ажылдакчыларының талазындан каржы-хажагай, кырганнарның айтырыынга тодаргай харыы бербес, үн бедидип чугаалаар чоруктар кайы хөй. Чамдыкта эртен саткан билеттерниң кырынга 30 көпеекти немеп, хондур сатканы-биле дөмей кылдыр садып турар.

Автобустар маршруттарынче шагындан озалдап үнер таварылгалар база бар.

Автостанция тускай дүнеки таңныылдыг, ажык хонар болганда Кызылдан дүне болгаш эртен келген пассажирлерни хүлээп албас ужуру чүдел?

М. КЫРГЫС.
Ак-Довурак хоорай.

Хөлзээзинниг автовокзал

Чадаана хоорайның автовокзалы пассажирлерниң аргыжылгазынга эргежок чугула, бирги ээр чугаалаарга, тос оруктуң бедири хөлзээзинниг ортээл чер. Республиканың ырак-чоок булуңнарындан келген болгаш чорук кылып бар чыдар кырган, чалыы кижилер, чаш уруг-дарыглыг ада-иелер аңаа орук аайы-биле доктаар, хонар-дүжер ужурга бо-ла таваржыр.

Ындыг турбуже, пассажирлерге таарымчалыг байдал ында ам-даа тургустунмаан. Автовокзалды кежээкиниң 7 шакка чедир ажылдаткаш, эртенгиниң 7 шакка чедир шоочалап каар, ээн турар. Кызылдан кежээкиниң 5, 9, 11 шактарда үнген автобустар аңаа орай дүне болгаш эртенгиниң даң бажында келир. Узак орукка могап-шылаан кижилерге, ылангыя урут-дарыглыг ада-иелерге чылыгып алыр дээш кирер, дыштаныр чер ында чок, а хоорайда ийи гостиница бар-даа болза, оларга олут, орун чедишпес таварылга үргүлчү болгулаар. Изиг, соок чемнерлиг буфетти автовокзалда база тургуспаан.

Аңаа дүшкеш, районнуң кодээ суурларынче үнер кижилерге база дөмей-ле ындыг халалыг. Кодээ суурларже үнер автобустар оон эртенгиниң 7 азы 8 шак үезинде чоргулаар, аңаа чедир 4—5 азы оон-даа хөй үе иштинде олар шоочалыг вокзал долгаңып, «таңныылдап кылаштаар» ужурга таваржыр.

Чадаананың ышкаш ындыг хөй кижи чыглыр автовокзалды дүн-хүн иштинде ажык тургузуп, пассажирлерге таарымчалыг байдалдарны тургузар дугайында айтырыгны таарыштыр шиитпирлээр үе келген.

М. КУУЛАР.

Делегей бо хүннерде

СОВЕТ ПОЛИТИКА — ТАЙБЫҢНЫҢ ПОЛИТИКАЗЫ

Делегей парлалгазы ССРЭ-ниң Профессионалдар Эвилелдериниң XV съездизинге СЭКП ТК-ның Чиргине секретары Л. И. Брежневтиң чугаазын тайылбырлаарын үргүлчүлеп, Совет Эвилели СЭКП-ниң XXIV съездизиниң айыткан тайбыңның программазын амыдыралга чайгылыш чок боттандырып турар дээрзин демдеглеп турар.

ПАРИЖ. Францияның даштыкы херектер министри Морис Шуман Л. И. Брежневтиң чугаазының дугайын чазактың кежигүннеринге дыңнадып, ол чугаа «Совет чазактың угаазылалдыг чоруун бадыткап турар» деп медеглээн.

НЬЮ-ЙОРК. «Дейли уорлд» солуннуң бижээни: бот-боттарынга удурланышкак ниитилел системаларлыг күрүнелер-биле, ооң иштинде Каттышкан Штаттар-биле кайывынга-даа ажыктыг харылзааларны хөгжүдеринге Совет Эвилелиниң белеткин Л. И. Брежнев база катап бадыткаан. Бодунуң даштыкы политиказынга Совет Эвилели империализмниң агрессчи халдаашкыннарынга быжыг ойтур шавыышкынны делегейниң өйү келген айтырыгларын боттуг шиитпирлээри-биле дүүштүрүп турар.

БАРЫЫН-БЕРЛИН. Л. И. Брежневтиң чугаазы Совет Эвилелиниң чорудуп турары күрүнелерниң тайбың догуннаашкынының политиказының чайгылыш чогувуң чаа бүзүрелдиг илерели болур деп, Барыын Берлинниң Герман-совет найырал ниитилелиниң баштаар чериниң кежигүнү Франц Румп СЭТА-ның корреспондентизинге медеглээн.

НИКОЗИЯ. Хамаарышпас Кипр күрүнеге удур империалистиг күштерниң чимзенишкиннерин Совет Эвилели хамаанчок чүве кылдыр көрүп артпас дээрзин Л. И. Брежнев баш бурунгаар сагындырган деп, «Харавги» солун бижээн. Грецияга доктаамал турар шериг баазаларын тургузарынче оралдажып, Мальтыже ыйнышкынны кылып, Киприн хуваажып үлежиринге белеткенип турар ол кижилерни боданырынче бо совет баш бурунгаар сагындырыг албадап турар дээрзин солун демдеглээн.

КАИР. «Аль-Гумхурия» солуннуң редакция чүүлүнге бижээни болза: «Л. И. Брежневтиң чугаазы — чугула болгаш чогуур өйүнде политиктиг базым, ону араб делегейге чаагай күзел-биле хүлээп алыры чиганнит чок. Чоокку Чөөн чүктүң кризизиниң чидиин Совет Эвилелиниң хандыр билип турарын, израиль агрессияның уржуктарын узуткаарынче Совет чазактың быжыг чүткүлүн Л. И. Брежнев база катап бадыткаан».

ДЕЛИ. СЭКП ТК-ның Чиргине секретары «Индостан чартык ортулуктуң бүгү күрүнелери-биле найыралчы харылзааларны хөгжүдеринге Совет Эвилелиниң чүткүлдүүн база катап бадыткаан» деп, Индияның чазак бөлүктеринге чоок «Нэшнл геральд» солун демдеглээн. «Совет Эвилели Индияның, Пакистанның болгаш Бангладештиң аразынга тайбың болгаш чаагай кожа-хелбээ чорук дээш туржуп турар» деп солун айыткан.

ДАККА. «Азияга айыыл чок чорукче ёзулуг орук дээрге, шериг блоктарының болгаш бөлүглелдерниң база күрүнелерни бот-боттарынга удур тургузарының оруу эвес, а аңаа сонуургалдыг бүгү күрүнелерниң чаагай кожа-хелбээ кады ажылдажылгазының оруу болур» дугайында Л. И. Брежневтиң сөстеринге кичээнгейни «Морнинг ньюс» солун салган.

КАРАЧИ. Л. И. Брежневтиң чугаазында Совет Эвилелиниң Пакистан-биле «кандыг-даа маргылдаалар, эрге-ажыктарның кандыг-даа чөрүлдээлери аңгылавайн турар» дугайында сөстерни «Доон» солун онзалап демдеглээн.

ДАКАР. Дакарның радиозу Л. И. Брежневтиң чугаазын «амгы үениң онза чугула документизи» дээн. Радионуң тайылбырлакчызы Чоокку Чөөн чүктүң болгаш Индий-Кыдаттың улустарынга ССРЭ-ниң найыралчы чоруун онзалап демдеглээн.

БРАЗЗАВИЛЬ. Конгонуң информация агентилелиниң бюллетениниң Л. И. Брежневтиң чугаазының даштыкы политиктиг кезээн тайылбырлавышаан, бижээни болза, «Совет Эвилели бодунуң интернационалчы хүлээлгезин туюлунга чедир күүседиринге бүрүн шиитпирлиг», «хосталга дээш демиселчилерге бүгү талалыг дузаламчыны болгаш деткимчени моон соңгаар-даа көргүзеринге» бүзүрелин ол илергейлеп турар.

БЕРЛИН. Л. И. Брежневтиң чугаазында Совет Эвилелиниң иштики болгаш даштыкы политиказын анализтээн база үр үениң сорулгаларын болгаш перспективаларын тайылбырлаан, ол болза амгы үениң варын айтырыгларын билип алырының болгаш шиитпирлээриниң кол аргаларын берип турар политика талазы-биле боттуг көрүүшкүнүнүң тодаргай чижээ-дир деп, «Дер-морген» солун бижээн. Л. И. Брежневтиң Европада бөгүнгү байдалды үнелеп көргени 1972 чылда Европаның херек кырында байдалының боттуг фактыларынга болгаш чүткүлдеринге үндезилеттинген деп, солун демдеглээн. Ам тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң идеяларын, бүгү талалыг калбак ажылдажылганың идеяларын улам калбаа-биле чүүлдүгзүнүп, деткип турар.

СОФИЯ. «Совет тайбың таан халдаашкын» деп улуг эгелиг редакция чүүлүнге «Кооперативно село» солун: Л. И. Брежневтиң чугаазы тургускан айтырыгларның чугулазы-биле, совет иштики болгаш даштыкы политиканың буянныг принциптерин хандыр тайылбырлааны-биле бүгү делегейниң кичээнгейин бодунче хандыткан дээрзин бижээн.

ПРАГА. Л. И. Брежневтиң чугаазы СЭКП-ниң XXIV съездизиниң айытканы Совет Эвилелиниң даштыкы политиказының ханы мергениниң болгаш эчис сорулгаже чүткүлдүүнүң илерели болу берген. Совет күрүнениң тургустунганының баштайгы хүннеринде-ле В. И. Ленин ол политиканы чарлаан дээрзин «Руде право» солун демдеглээн.

Л. И. Брежневтиң чугаазы улустар аразында тайбыңны болгаш билчиишкинни хандырарының херээнге чаа улуг салыышкынны киирер деп, солун уламчылап бижээн. Совет Эвилели бежен чыл мурнунда чарлаан ол-ла буянныг программазы-биле, улустар аразында тайбыңның, кижиниң кижи мөлчүүр чорукка удур демиселдиң программазы-биле бодунуң төөгүзүнүң ийиги бежен чылынче эгелеп кирер дугайын ол чугаа бүзүрелдиг херечилеп турар. Совет даштыкы политика бистиң чүс чылывыста бо демиселдиң күчүлүг фактору болу берген.

УЛАН-БАТОР. «Унэн» солуннуң бижээни: моол улус Л. И. Брежневтиң чугаазын социализм, тайбың болгаш демократия күштерин улам ыңай каттыштырарынга, улустарның айыыл чок чоруун камгалаарынга, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң быжыглаарынга бараан болур чугула документ кылдыр көрүп турар.

(СЭТА).

Совет Эвилелиниң болгаш ГДР-ниң бот-боттарынга берип турар барааннарының ассортиментизи делгеренгей болгаш янзы-бүрү. Республиканың тургустунган хүнүнден бээр ооң бистиң чуртувус-биле бараан саарылгазы 15 катап өскен.

Лейпцигтиң С. М. Киров аттыг аар машина тудуушкун заводу тергиин шынарлыг продукцияны бүдүрүп турар. Ооң күчүлүг демир-орук краннарын ССРЭ-де чедиишкинниг ажыглап турар. ГДР-ниң шынар Демдээн тывыскан «ЕДК-100/1» кранны бо чуруктан көрүңер.

АДН — СЭТА-ның фотозу.

Халдаашкыннарны соксадыр

ХАНОЙ. (СЭТА). ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозу медеглел кылган. ВДР-ниң девискээринде Виньшон, Виньтхань болгаш Виньзианг общиналарны март 21, 22, 23-те америк артиллерия боолаан. Март 23-те АКШ-тың самолёттары Куангбинь можуунуң чамдык районнарын база бомбалаан.

ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозу Каттышкан Штаттарның бо дайын үүлгедиишкиннерин шыңгыы буруу таап, Вьетнам Демократтыг Республиканың тускай догуннаашкынынче болгаш айыыл чок чоруунче халдаашкынны — бо бүгү үүлгедиглерин дораан соксадырын америк чазактан негээн.

Хиттиң медеглели

ЛОНДОН. (СЭТА). Английяның премьер-министри Хит парламентиге чүве чугаалаан Английяның чазаа Соңгу Ирландияда эрге-чагырганы бодунуң холунга бүрүнү-биле алыр бодап турар дугайын ол медеглээн. Бо шиитпирни англи парламентиге бадыладыры-биле киирер деп турар.

Общиналар палатазының удуртукчузу Уильям Уайтлоунуң Соңгу Ирландияның херектериниң талазы-биле министриниң ат тургузар албан-дужаалынга томуйлаар. Соңгу Ирландияның амгы премьери Фолкнер англи чазактың чаа шиитпири күштүг болгужеге чедир чүгле ол үеде бодунуң хүлээлгелерин күүседир.

Март 26 — Бангладеш Улус Республиканың хамаарышпас чоруунуң хүнү

„ШАДХИН“ — ХОСТУГ БЕНГАЛИЯ

Бөгүн Бангладештиң 75 миллион санныг улузу бодунуң национал байырлалын — Бангладеш Улус Республиканың хамаарышпас чоруунуң хүнүн демдеглеп турар. Бир чыл мурнунда Барыын Пакистанның шериг диктатуразы Чөөн Бенгалияның тайбың чонунга удур бодунуң кадыг-дошкун, ханныг дерзии үүлгедиглерин кылган. Бүгү чуртка национал-хосталгалыг демиселдиң чалбыыжы хып үнген, ооң түңнелинде Бангладештиң улузу хосталганы чаалап алган.

Бо болуушкуннарның мурнундагы төөгүзү мындыг болган. 1970 чылдың төнчүзүнде Пакистанның барыын болгаш чөөн можуларынга бүгү-ниити соңгулда эртчен. Муджибур Рахман баштаан «Авами лиг» («Улусчу лига») партия ол соңгулдага бүзүрелдиг тиилелгени чедип ап, Чөөн Пакистанга бадылаашкынның эң хөй нуруузун алган. Чуртта эрге-чагырга чоннуң соңгуткан төлээлекчилериниң холунга шилчиир ужурлуг турган. Ынчалза-даа шериг диктатуразының ёзу-чуруму соңгулда- [illegible] пакистан шериг администрациязы ханныг дерзии үүлгедиглерни кылган. Бо үүлгедиглерниң түңнелинде 3 миллион хире кижи өлүрткен, 30 миллион кижи чурттаар оран-суур, эт-хөреңги чок, амыдыраар аргажок бооп арткан, 10 миллион кижи амы-тынын хайыралап, түр үеде хоргадаар арганы найыралчы Индиядан тыпкан. Он-он муң патриоттар улусчу хосталганың отрядтарынче кирген. Национал хосталга дээш, бодунуң чуртунуң улам ыңайгы хөгжүлдезиниң оруун бот-тускайлап шилип алыр эрге дээш бенгалия улустуң 9 айларда үргүлчүлээн аар-берге демисели эгелээн. Чепсектиг демиселдиң болгаш шыңгыы шылгалдаларның тос айлары Бангладештиң улузун 1971 чылдың декабрь 16-ның хүнүнге чедирип келген. Ол хүн Пакистанның сандарап бойлаан армиязы Индияның болгаш Бангладештиң эвилелчи шериглериниң согуушкуннарынга таварышкаш аргажоктан дужуп бээр ужурга таварышкан. Делегейниң политиктиг чуруунга тускай догуннаан [illegible] Бенгалия улустуң национал-хосталгазының шимчээшкинин базарын оралдашпышаан.

Республиканың найысылалы Дакка — Индостанның эрте-бурунгу хоорайларының бирээзи.

Бангладештиң дайынга хоозураттырган ажыл-агыйын катап тургузуп, хөгжүдери эгелээн. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, Бангладештиң улузунуң чаа аас-кежиктиг, хостуг амыдыралы тургустунуп эгелээн.

Хамаарышпас догуннаашкынның үш ажыг айлар дургузунда Бангладештиң делегейге туруштары ээзэв быжыккан. Премьер-министр шейх Муджибур Рахманның Совет Эвилелинге кылган аян-чоруу чурттуң политиктиг амыдыралынга чугула болуушкун болган. Ол аян-чорук хамаарышпас чорук дээш бенгалия улустуң демиселиниң хүннеринде Бангладештиң болгаш Совет Эвилелиниң улустарының аразында тургустунган ак сеткилдиг найыралдың харылзааларын улам ыңай хөгжүдеринге дузалаан.

Ам Бангладештиң мурнунга хөй-хөй айтырыглар болгаш бергелер тургустунган, хөй-хөй сорулгаларны шиитпирлээр ужурлуг.

Совет улус, Бангладештиң ак сеткилдиг бүгү өңнүктери, Бангладеш Улус Республика бүгү сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлеп, бергелерни ажып эртип, [illegible]

СЭТА-ның корр.

Аныяк республика көрүп эрткен халаптың үезинде таварышкан үрегдээшкиннерни узуткап, катап тургузар ажылды кылып турар. Чаа администрация чурттуң амыдыралын болур-чогууру-биле эңмелеп тургузар дээш шудургу хемчеглерни ап турар. Орук харылзаажылгаларның болгаш электри дамчыдылгаларының шугумун септеп, оруктарны болгаш көвүрүглерни катап тургузары база бир чугула сорулга бооп турар.

В. ВАВИЛОВТУҢ болгаш В. МОРОЗОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

БО АРЫНДА:

- Аныяк коммунистер — тараа шөлүнде.
- Школачыларның часкы дыштанылгазы эгелээн.
- Маадырлыг кызыл партизаннар дугайында.

САЛГАЛ ДУГАЙЫНДА ЧУГАА

Авам суггa удуп чыткаш, бир-ле чиктиг дааштан отту чаштап келдим. Эртенгиниң беш шак ажа дужуп, часкы хүннүң башкы хаязы соңга чаактарынга дээп келген. «Мындыг эрте чүү боор?» деп бодааш, чолдак тонум эгин кырынга сал чоруй-ла, дашкаар үнүп кээп, харагзындым: пресс сөөрткен «Беларусь» трактор суурнуң адаандан өрү маңнап чоктап олур.

Трактор дужумга доктаап, мотору ооржумнай бергенде, школачы чораан эжим Юрий Кожагa кабиназының эжиин камныы кончуг эптиг ажыдып, бакылай эгин келгеш, чазык хүлүмзүрбүшаан, айтыра-дыр:

— О, кажан келдиң?

— Дүүн кежээ-ле болгай. А сен мындыг эрте кайыын хап келдиң?

— Мен база Маадыр-биле кады — дээш, чанында орган эжинче ол имнээш, чугаазын уламчылады. — Дүүн, кежээкиниң дөрт шакта Каа-Хемде «Тиилелге» колхозтан үнгеш, Элегес-Аксынга бичии удуп алгаш, хондур хап келдивис. Оруктаа черин-ле-дир. [illegible] ажыт километр. Часкы тарылгa [illegible]. техниканы чандырар дээр чүве-дир.

Ажылдап хүнээш, дыштанмаан-даа, ол хире ырак орукту эрткен хирезинде, ажымде шылагзынгаан шинчи-даа чок. тракторунуң «дыңыы» сергээ кончуг шеле тырткаш, гаражче углаштарга, ооң хоолайындан куу ыштыгаш эртенги шык агаарже тарап үне берди.

Юрий, Юрка... Школага өөренип тургаш-ла, спортка дыка хандыкшылдыг. районга болгулаар хаак, коньки маргылдааларынга киришкеш, ылап-ла шаңналдыг черге киргилээр кижи. Школа дооскаш, шеригге барташ-даа, аңаа хандыкшылын кошкатпаан. Шеригге албан эрттирип тургаш, самбога онза хандыкшып, кезектиң бирги черин дээш маргылдаазынга [illegible] болуп, шериг округунуң маргылдаазынга ниити черни ээлээн.

Совет көдээниң кижилери

Оон бээр ам чеди чыл эрткен. Ю. Кожага ам дуржулгалыг тараажы. Спортчу дадыгылга ооң кадыкшылынга, ажыл, амыдыралынга улуг салдарлыг болуп арткан. Аңаа ынакшылын ол ам-даа кизбаан.

Ынчаарда дыштаныр хүн чүве. Өөренгеп чашпы-биле суур баарында кылаң дошка келдим. Хүндүскүнүң он ийи шак ашкан. Конькилиг оолдар, кыстар ында кара шаар чыглып келген, хоккей ойнап турлар.

Эртен чаа-ла ужурашкан. ырак-узак оруктан келген эштерим шевергин спортчу идиктерин силиг кеттиниипкен. кылаң дошта конькилерлиг, чиик-чиик ужугуп чоруп турлар. Шылап-ла, могап-шылаарын билбес эрлер. Таңды, Каа-Хем райоппарга саван, сиген мал чеми белеткедип совхозтан чоруткан 12 кижи составтыг шалыпчы бөлүкке олар эрткен чылдың күзүнүнден эгелеп, кыптадыр ажылдаашь, ол хүн ээп келгени ол чүве. Ук бөлүк аңаа тургаш, төрээн совхозунче чүс-чүс тонна үнелиг мал чемин пресстеп чоруткан.

Ол дээрге, чарылбас ийи эжишкиниң күш-ажылчы амыдыралының хензиг кезии, чонунуң ниити ижинге улуг-дур. Оларның төрүттүнген, ойнап өскен чери болза, тайга сыныарының адаанда, чурумалдыг черде чаптыныш чылдар Кызыл-Даг суур, «Найырал» совхозтуң мал чер ажылдыг улуг салбырының төвү. ында совхоз малының ниити баш саны ам 18 муң ашкан.

Аңаа бежен чылдар үезинде тургустунган «Бурунгаар» [колхозтуң] баштайгы даргазы чораан Александр Кудерекович Даржай, ооң ажыл-ажылынга ак сеткилдиг, ниитиниң херээнге идепкейлиг колхозчу араттар чораан Ю. К. Кожага, Б. К. Лопсан ышкаш хоочун коммунистерниң аныяк салгалы өзүп келген, кандыг-даа ажылды кылырындан, хой-ниити даалгазы күүседиринден чалбаш дивес, чонунуң чоргаарланыр, ынаныр кижилери апарган. Аныяк коммунист Лопсан Маадыр-оол, партия кежигүнүнге кандидат Юрий Кожага, ында партия өге органиазциязының секретары Ак-Лама Кокелдей ышкаш аныяк кадрларны маңаа чоргаарал-биле адап болур.

Тараажы деп бүжүнүг ат ам агроном. механизатор деп сөстерни хаара тудар ханы уткалыг апарганы ышкап. олар чонунга эң чугула кижилер апаргылаан: Ак-Лама ол салбырның дуржулгалыг агроному. Юрий биле Маадыр-оол олар чазын, чайын тракторист, күзүн комбайнер, а кыжын чолаачылар болуп ажылдап, ажылынга мерге-[жээлип].

Чүге дээрге, олар уктут тараажылар-дыр. Амыдыралдан боттут чижеб. Юрийниң ачазы Юрий Кочалацович Кожага 1935 чылдан бээр партия кежигүнү. төрээн черинге баштай МЧАЭ, оон соонда колхоз, а алдан чылдардан бээр совхоз тургустунуп кээрге, ооң культура, экономика амыдыралы хогжүп, быжыгарынга идепкейлиг киржип келген бөдүүн ишчи арат ам пенсионер. Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелей бээрге, кызыл коштар организастаар ажылга ол база киржип, бодунуң элээн каш аъттарын, шээр малын-даа берген.

Ам оон ортун оглу Юрий, кенни Зоя оларның өг-бүлезе төрээн суурунда, делгем, чылыг, чырык өрээлдерлиг чаа бажыңда найыралдыг, аас-кежиктиг, бай-шыырак чуртгап орар. Юрий чымыштыг тараажы болурундан аңгыда, ында көдээ Советтиң депутады, дружинник, аныяктарның самбо секциязының башкызы. Ажыл, хой-ниитичи хүлээлге дээрге, чалгаарар чай бербес. А Зоя Манчын-Хоевна ында харылзаа салбырының эргелекчизи, херээжеңнер чөвүлелиниң активчизи, агитатор.

Юрий Кочалацович уругларының бажыңынга келгенде, ооң хөрээн каастаан орден, медальдары хүннээректеп чайнап орар. Олар шупту алды. Сөөлгү бедик шаңнал — Ленинчи юбилей медалы аңаа онза хайыралыг. Хоочун тараажы, малчын арат күш-ажылчы чедиишкиннери дээш Москвада УАЧД-ге база чораан.

Ынчангаш уругларынга, уругларының уругларынга ооң хөөрээр чугаалары-ла хөй. Ындыг болбас аргазы чок, чүге дээрге, чечектелген Совет чурттуң хостуг, аас-кежиктиг [hамаатыларының] амыдыралы ындыг хөй талалыг, ханы ужур-уткалыг. Россияга 1917 чылда болган Октябрьның социалистиг Улуг революциязының дугайын баштай дыңнап, деткээн тыва араттарның бирээзи, 1921 чылда Тывага болган Улусчу революцияның болуушкуннарын ол көрген, а сөөлүредир чаа амыдыралдың тургузуушкунунга киришкен.

ССР Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга уткуштур чоруп орар бо төөгүлүг хүннерде ындыг улуг амыдырал-чуртталганы эргий бодаарга, өөрүнчүг, чоргааранчыг. Бөгүнгү аныяк-өскен адаларның, иелерниң ол амыдыралчы оруун уламчылап турар.

Ан. ДАРЖАА.

Хоглуг, солун дыштаныңар, уруглар!

Час — чылдың магалыг чаагай үелериниң бирээзи. Бүгү-ле бойдус оттуп, чылыг хүн караанга бээр-хөмпештер безин ылыраар.

Бо хүннерде бистиң уругларывыска база бир өөрүшкүлүг болуушкун — школачыларның часкы дыштанылгазының эгелээни. Өөредилге чылының үшкү улдуңу эрте берген. Эң шиитпирлиг үе — дөрткү улдуңда кончуг эки өөренип, чылды түңнээр мурнунда база катап дыштанып, чаа күш кирип алыры совет уругларда чаңчыл болган.

Часкы дыштанылганы организастыг, чеп эрттирериниң пландарын тус-тус школалар болгаш улус өөредилге органнары, культура албан черлери ныгылаан. Солун экскурсиялар, ажыктыг ажыл-херектер, дээлгелер, көрүлделер хөй-биле эртер.

Республиканың школачыларының хаан маргылдаазы дүүн эгелээн. Ында эң шиндек дээн спортчу школачылар киржип турар. Часкы дыштанылга хүннеринде физикага, математикага болгаш химияга олимпиада база эртер.

Улуг-Хем районнуң тергиин өөреникчилери чоокку хүннерде Москваже экскурсиялап чорутнан. Ынак төрээн чуртувустуң чүрээ — Москва-биле олар таныжар. Шак ындыг экскурсиялар, ужуражылгалар чер болганга эртер.

Шенекчи натуралистер

Таңдының школачы биологтарының солун ажыл-херектери хөй. Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадалары болгаш школачы лесничестволар чылдың дургузунда ажылдаарынче олар улуг [illegible] салып турар. Чижээ, Элегес ортумак школаның бүдүрүлге бригадазы бүдүн чыл дургузунда ажылдап, көдээ ажыл-агыйның культураларының агротехниказын өөренип, механизатор, малчын тускай мергежилдерни чедип ап келген. Школачылар оон чүгле [illegible] өөренип турар эвес, а хову-шөлдерге, мал фермаларынга барып ажылдап, билиг-мергежилин байыдып ап турар.

Тоску «Б» класстың өөреникчилери ында совхозтуң топ сүт-бараан фермазынга график ёзугаар барып ажылдап, билген, көрген чүүлдерин тускай демдеглелдеринге бижип ап турарлар. Школаның өске класстарының бүдүрүлге бригадалары база ынчаар ажылдап келген.

Районнуң ажыл-агыйларының ажыл-ишчилери боттарының бичии дузалакчыларын күзелдиг-биле хүлээп ап, эртем-билиин, ажылга дуржулгазын оларга өөрүшкү-биле дамчыдып берип келген. Бай-[тайга] школазының лесничествозу часкы, күскү үелерде арга-ыяш аймааның биологиязын өөренип, хоралыг курттар-биле демисел чорудуп, оларның дугайында тайылбыр ажылын чурттакчы чон ортузунга чорудуп турарлар.

Районда республиканың [illegible] дуржулга-бүдүрүлге станциязының ажылдакчылары ортумак школа бүдүрүлге өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларының ялзы-бүрү хевирлерин тургузар дугайында айтырыгны [illegible]. Чижээ, Сосновка школазының бүдүрүлге бригадазы садоводство, а Владимировка школазынын — мал чемнери өстүрериниң талазы-биле дуржулга-шенелде ажылдарын чорудуп. Дуржулга станциязының эртем-шинчилел болгаш ажыл-агыйларның мал чеми белеткээр ажылдарынга боттуг дузазы чедирип болур. Кур-Чер школазы [illegible] ажыл-агый, а Межегей школазы ногаа культуралары өстүрер ажылдарны кылып болган.

Сес чыл школалары дуржулга шөлдүг болур айтырыгы база шиитпирлеп эгелээн. Чижээ, Успенка сес чыл школазы биология бөлгүмнерин [illegible] база мал ажылын [illegible] угландырарын шиитпирлээн.

Школа бүрүзүнде бүдүрүлге бригадалары республиканың аныяк натуралистер станциязы-биле сырый харылзаалыг ажылдап, ам оон даалгаларын күүседип кирипкен. Чижээ, Элегес школазының бригадазы [illegible] [illegible] кандолар. Бай-Хаак школазының бригадазы картофельдиң үрезинин [illegible] быжаар шенелдезин ажыктыг хынаар. Владимировка школазы [illegible] ыяштарның бүрүзүн [illegible] шенелделерни кылыр болган ол-ла.

Республиканың өске школаларында ышкаш Таңдының [школаларының] аныяк биологтары темалыг [конференциялар], солун маргылдааларны болгаш ужуражылгаларны эрттирер. Бойдус камгалалының дугайында ялзы-бүрү темаларга тайылбыр ажылдарын чорудар. В. И. Ленин аттыг пионер организациязының 50 чыл болур оюнга тураскаан «Кызыл мактар» деп походка олар идепкейлиг киржип эгелээн.

Н. ТУЛИНА,
Республиканың аныяк натуралистер станциязының методизи.

Ном—кижиниң өңнүү

Уругларны коммунистиг ёзугa кижизидериниң эң чугула чепсээ ном боор турар. «Билиглерниң үнер дөзү — номга ынакшылдыр» деп А. М. Горький чугаалаан болгай. Номну саа-саа кижилер номчуп, өөренип турар. Муң-муң чылдар мурнунда бооп турган болуушкуннарны номнан билип ап, Маркстың, Энгельстиң, Ленинниң номнарын өөренип, номчуп турар болгай бис.

Бистиң совет чогаалчыларывыс боттарының номнарында маадырлыг совет улустуң ажыл, амыдыралын, хоорай, суурларын [чаагай] чаазатылгаларын, чуртунуң эргээртинмес байлаан, оон каас-чараш бойдузун бижип турар.

Чуковский аттыг уруглар библиотеказының тургустунганындан бээр үр эвес үе эрткен, бүдүн чартык чыл боор турар. Ынчалза-даа бо үениң иштинде бистиң библиотека 380 муң фондулуг, 1720 номчукчулуг апарган. Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга бистиң библиотеканың коллективи [чаа-чаа] чедиишкиннерден [ужуражыр] дээш чүткүлдүг ажылдап турар. 4—8 класстарның абонементизинде «Мээң чуртум—Совет Эвилели», «Чуртувус келир үеже бар чор» деп ном делгелгелерин болгаш аңаа допчулалдарны кылган. Уруглар төрээн чуртун эки билип алыры-биле оон дугайында болгаш ажылчы чоннарның тоску беш чылдың бирги чылында чедип алган чедиишкиннериниң дугайында беседаларны уругларга номчуп турар. «Республиканың чогаалчылары — уругларга», «Төрээн чурттуң делгемнеринде» деп ном делгелгелерин кылыр база «Республикаларже аян-чорук» деп географтыг викторинаны, «15 угбашкы» деп утренникти эрттирер деп планнаан.

1972 чылдың май 19-та В. И. Ленин аттыг пионер организациязының 50 чыл оюболур. Комсомолдуң XVI съездизи ол улуг байырлалды пионерлерниң кончуг эки өөредилгелиг, чаа-чаа чедиишкиннерлиг уткуурун кыйгырган. Бистиң библиотека «Ленинчи зачёт чоруп тур» деп ном делгелгезин үстүкү класстарның номчукчуларынга делгеп, кааcтаан. Аңаа партияның XXIV съездизиниң, комсомолдуң XVI съездизиниң материалдарын, комсомолчуларның ленинчи зачёт дужаарынга херектиг номнарны делгээн.

Бүгү-эвилелдиң пионерлер отрядының марыжынга тураскааткан «Келзе белен бол!» деп картотеканы 5—8 класстарның номчукчуларынга кылган. «Бистиң Төрээн чуртувус» деп ном делгелгези үргүлчү чаартынып, пионер организациязының төөгүзүн, маадыр пионерлерниң дугайында беседаларны эрттирип турар бис.

Делгелгениң ном чылы-биле холбаштыр библиотеканың сорулгазы номнуң ролюн, ажык-дузазын уругларның медерелинге чедирип, номчулга конференцияларын, беседаларын, утренниктерни чорудары. Солун ном уругларның сагыш-сеткилинге, бодалынга үр үениң иштинде артып каар болгай. Олар номнуң эрес-дидим маадырлары-биле таныжып, оларның-биле аян-чоруктарны кылып, оларга дөмей бөлүксээрлер.

Келир үениң кижилин кижизидеринге номнуң ролю улуг. Оларның [тöлептиг] ажылчаны, күш-ажылга чүткүлдүү, аныяк салгалга үлегер-чижектиг болур дугайын чогаалчылар боттарының номнарында бижип турар. Ынчангаш уругларны бичиизинден номга ынак кылдыр кижизидери чугула. Ном — кижиниң өңнүү. Улуг күштүг болгаш билиглерни бис чүгле номдан ап турар бис.

Н. ОРГОЕВА,
К. И. Чуковский аттыг уруглар библиотеказының методизи.

Хүннээректээн час

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотоэтюду.

«КӨЖҮП ЧОРУУР ФРОНТ»

Совет чуртка хамаатылар дайынының үезинде Сибирьге болгаш Тывага актар-биле маадырлыг тулчуп турган, П. Е. Щетинкинге болгаш А. Д. Кравченкога командылаткан партизан армиязының дайынчы чорудулгаларын көргүскен «Көжүп чоруур фронт» деп аттыг чаа уран-чечен кинону Свердловск киностудиязы тырттырып, чурттуң киноэкраннарынче тараткан.

Ук кинонуң баштайгы киирилдезин кылдыр «Петр Щетинкинниң оруу» деп документалдыг киножурналды көргүзери таарымчалыг деп санаан, чүге дээрге, кинода көргүскен болуушкуннарны тоогу-биле холбаштыр билип алырынга ол улуг дузалыг.

Ында чүгле хамаатылар дайынының болуушкуннарын көргүскен эвес, а база ол ышкаш совет болгаш моол улустуң найыралын кончуг тодаргай көргүскен. «1919 чыл. Сибирьни Колчак эжелеп алган. 32 суурнуң чурттакчылары ооң эрге-чагыргазын хүлээп көрбейн, Совет Баджей республика болуп каттыжып. Ол республика ак шериглерниң тылынга сүртенчиг күш болу берген» деп сөстер-биле фильм эгелээр.

Ак шериглерниң туружчазы Оюн хоорайже Лопсан Чамзы камбы лама Колчакко согуруя тейлээр дээш чедип келир. Колчактың Тывага чалчазы, комиссар Турчанинов ол ужуражылгага киржир. Ооң дараазында, актарга удур кызыл партизаннарның маадырлыг тулчуушкуннарын көргүскен.

Кравченко, Щетинкин, Хатан-Батор, Максаржав, Турчанинов, Унгерн болгаш ол черлиг өске-даа, ынчаарда адыгуралы үнүп турган кижилерден аңгыда, моол болгаш тыва чоннарның хой-хой маадырлыг оолдар, кыстарын моол Дамдынның, тывалар Албанчы биле Кайгалдың овур-хевирлеринде ниитилештирип көргүскен.

Көрүкчүлер, ылаңгыя Красноярск крайның болгаш Тыва АССР-ниң чурттакчылары ол кинону улуг сонуургал-биле көөрү чугаажок, чүге дээрге ында көргүскен болуушкуннар оларга чоок болгаш билдингир. Щетинкин, Максаржав ышкаш сураглыг кижилерниң овур-хевирин көргүскен баштайгы уран-чечен фильм ол болур.

Ынчалза-даа ол кинону көрген кижилер, ылангыя Сибирьге болгаш ол үедеги Тывага хамаатылар дайынының чаңгык болуушкуннарын төөгү, архив, эртем-шинчилел, чечен чогаал ажылдарында көргүскениниден хажыдыр кылганын маа демдеглээри артык эвес. Чижээ, ынчаардагы Белоцарск (амгы Кызыл) тулчуушкунунга актар тулчуушкун чокка дужуп бербээн, барон Унгерниң Моолга өске арга-биле туткан болгаш өске-даа. Кинонуң өске бир четпес талазы болза, чүгле Нарва суурнуң чанынга бичии тулчуушкундан аңгыда, кинода чаңгыс-даа массалыг тулчуушкунну көргүспээни болур. Ындыг кинофильмге маадырларның овур-хевирин көргүзеринге ол чугула болгу дег.

«Көжүп чоруур фронт» деп чаа уран-чечен кино республиканың экраннарында үнүп эгелээн.

Мария БАЛЧЫМА.

Хамның сөөлгү дуңгуру

Соңгу чүк улустарының материалдыг культуразының эт чүүлдериниң чурт-шинчилел музейин ажыткан. Ону ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга тураскааткан. Бурунгу чылдарда Енисей болгаш Обь эрээзинче шагдан бээр чурттап келген сельхуттарның, хантыларның, эвенкилерниң, кеттерниң бедик мергежилдиг кааctaп кылган херектери, аңныыр-тывыш эт-херекселдери, шаандан тура чаңчыл ёзугаар эдилеп чораан бажың болгаш [illegible] херекселдерин экспедиция чыып тыпкан.

Экспонаттарның аразында эвенкилерниң сөөлгү хамы Инигиниң дуңгуру бар. Инигиниң бодунуң чаңчыкканы хам бүзүрелиниң үр-ле адырылбайн чораан. Сөөлүндө келгеш ынаа бүзүрелдеринден Инги бодунуң дуңгуруун актаар ужурга тавартышкан. Мурнунда хам чораан Инги аңныыр-тывыш артелинде журнакчы аңчы апарган.

Инги аймак улустуң салым-чолу чаартынган. Инигиниң эң улуг уруу Вера Александровна Инигина — школа-интернат эргелекчизи үр ажылдаан. Ооң дуңмалары Тамара биле Анатолий ам Ильчики суурнуң башкылары. Владимир Томск университедин дооскан, а эң бичиизи Люба Ленинградта Соңгу чүк улустарының институдунуң дипломун алган.

Оларның өг-бүлези хамның дуңгуруң өг-бүле эдилели кылдыр бодавайн турар.

Р. РУПЫШЕВ.
(СЭТА).

телевидение

МАРТ 26-ДА
МОСКВАДАН

12.00—Дамчыдылганың программазы. 12.05—Сөөлгү медээлер. 12.15—Школачыларның дыштаныр хүннеринде. «Будильник». 12.45 — «Кадыкшылга». Эртем-тайылбырлыг программа. Дамчыдылганы эмчи Ю. Белянчиков чорудар. 13.15—Уругларга. Мультфильм. 13.30—Кинону — уругларга. «Хар кадын» Уран-чечен фильм. 15.00—ССР-ниң профэвилелдериниң XV съездизиниң делегаттары чугаалап тур. 15.00—Заводтарның спортчу клувунуң телемаатчызы «Большевик» (Уралмаш)—«Карпаттар». 16.00—«Кино аян чорукчунуң клуву». 17.00—Концерт.

КЫЗЫЛДАН

17.20—«Шолбанчыгаш» Уругларга программа. 17.45—Уругларга мультфильм. 17.55—«Аныяк ленинчилер» Дамчылга. 18.25—Симфониялыг оркестрниң концерти.

МОСКВАДАН

19.00—Сөөлгү медээлер. 19.15—«Шок болгаш Шер» Уран-чечен телефильм. 20.45—«Ырлар саан-биле» Телекөрүкчүлерниң чагыы ёзугаар концерт. РСФСР-ниң улустуң артизи В. Левашов чорудар. 21.30—Эфирде—«Аныяк назын». Сураглыг тудугжулар Г. Ламочкин болгаш А. Суровцев оларбиле парлаалга конференциязы. 22.10—«Күскү новелла» Уран-чечен телефильм. 23.00—23.30—«Үе» Информастыг программа.

МАРТ 27-ДЕ

— Профилактика хүнү.

агаар

Бөгүн республикага онза өскерлиишкин чок агаар болур. Барыын угланыышкынныг хаттың күжү секундада 5—10 метр болур. Агаарның температуразы дүне даглыг районнарга 19—24 градус, өске черлерге 12—17 градус соок. Хүндүс даглыг районнарга 0 хире, өске черлерге 1—6 градус чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар. Онза өскерлиишкин чок, чоорту угланыышкынныг хаттың күжү секундада 3—7 метр. Агаарның температуразы дүне 13—15 градус соок, хүндүс 1—3 градус чылыыр.

Редакторнуң оралакчызы Б. Н. КАРАШПАИ.

КИНО

МАРТ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Дерзиг чорук» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, 21.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Киночымыдыы 10, «Көжүп чоруур фронт» 11.20, 13.10, 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хайгыылга болган таварылга» 10, 11.45, «Парм чурттуг кижи» (1-ги, 2-ги кезектери) 13.20, 16.40, 20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Эрлик оранында» 8.30, 11, 14.30, «Эм суг» 12.50, 18.50, 20.40 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Адмирал Нахимов» 13, «Үнү чок кижи болгаш ынакшыл» 15, 17, «Эрги автобус» 20.30 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Трактористер» 13, «Антрацит» 15, 17 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Бөрү чаңгызы» 12, 15, «Үнү чок кижи болгаш ынакшыл» 17 шактарда.

МАРТ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Хем ындында кызыгаар» 10, 11.45, 13.30, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Үнелиг эртинеге шыгжаан хол» 11.20, 13.00, «Эм суг» 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Киночымыдыы» 11.30, «Көжүп чоруур фронт» 13.15, 15, 16.50, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Эрлик оранында» 9, 10.40, 15.40, «Дерзиг чорук» 12.20, 14, 17.20, 19, 20.50 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Сергей Лазо» 15, «Парм чурттуг кижи» (1-ги, 2-ги кезектери) 17.20 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «От, суг болгаш чес хоолайлар» 15.30, «Кырган Тоомасты оорлай берген» 18.00, 20.30 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Солдаттың адазы» 12, 18.30, «Европа чурттуг дуннуу» 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 21-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдистиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргаш 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТГ — 00107

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЯЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үнделиттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. МАРТ 28 ВТОРНИК № 73 (8841). Өртээ 2 көп.

Апрель 15 — коммунистиг субботник хүнү

Организастыг киржип келген

Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнге алдар болдурган коммунистиг субботникти эрттирериннге «Тыва тудуг» трестиниң үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадының коллективи чыл бүрүде-ле организастыг киржип келген.

Коллектив Ильичиниң төрүттүнгенинин 100 чыл оюнга алдар болдурган субботникти чорутканш, беш чылдың фондузунга 1085 рубльди шилчидип берген.

Бо чылдың апрель 15-те болур субботникке белеткел ажылдарын ук коллектив база багай эвес чорудуп турар.

Комбинаттың цехтеринде, бригадаларында болгаш участоктарында субботникти кандаар эрттирерин тодараткан хуралдар болуп эрткилээн.

Коммунист эш Маркеловтуң удурткаы ыяш цеги 120 кубометр ыяштың дилерин, 400 рубльдиң продукциязын бүдүрерин хүлээнген.

Демир-бетон кылыгларының заводу (начальниги эш Омеленко) 1500 рубльдиң продукциязын бүдүрер.

Ынчангаш комбинаттың бүгү коллективи 10 муң хире рубльдиң продукциязын бүдүрер болгаш аңаа тыпкан 800 рубльди беш чылдың фондузунга киирер.

Н. МААДЫ.

СПОРТ АЖЫЛЫ — БҮГҮ-НИИТИНИҢ ХЕРЭЭ

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак улустуң кадыкшылын быжыглаарынче, оларның күш-дамыр кижизидилгезин экижидеринче доктаамал кичээнгейни салып келген. СЭКП-ниң Программазында, партияның XXIV съездизиниң шиитпирлеринде спортту чаа кижиниң кижизидеринге эң чугула чүүлдерниң бирээзи кылдыр көрүп турар. Ынчангаш күш-культура шимчээшкинин удуртуун экижидеринге, чаа кижиниң кижизидеринге, ооң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга, кадыкшылын болгаш чогаадыкчы шенекейин хөй-хөй чылдарда арттырарынга, Төрээн чуртту камгалаарынга белеткенириинге идиг бериш дээш күш-культураны болгаш спортту улам ындай хөгжүдер сорулганы салган.

«Күш-культураны болгаш спортту улам ындай хөгжүдер талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын амыдыралга боттандырып турарындан сеолгү, чылдарда күш-культура шимчээшкини бистиң чуртувуста кестүг көрбээн-биле калбарган.

Ооң тодаргай чижээн бистиң республикадан көрүп болур. Партия, совет болгаш хөй-нииити организацияларының спорт ажылын хөгжүдер дээш чорудуп келген бөттүг хемчеглериниң түңнелинде чамдык ажылдар кылдынган. Материалдыг бааза чыл келген тудум-на быжыгып орар. Стадионнар, спорт залдары, шөлдери элээн көвүдээн, дериг-херекселдер эвээш эвес бар болу берген. Суурларга, районнар төптеринге, хоорайларга эрткилээн маргылдааларга мурнуку чылдарга бодаарга хөй кижи киржип, оларның спортчу көргүзүглери бедип турар.

Кайда-ла партия, профэвилел, комсомол организациялары спортту хөгжүдеринче кичээнгей салып турар болдур, ында ажыл эки. Таңды районнуң «Элегес» совхозунда (директору Ф. Зверева, партком секретары Д. Монгуш күш-культура ажылы сеолгү үеде экижээн. Спорт дериг-херекселдерин садып алырынга чүгле эрткен чылын 3900 ажыг рубльди чарыгдаан. Партия организациязы спорт ажылының байдалын үргүлчү сонуурган, ооң даргазының илеткелин бюрога дыңнаан, четпестерин илереткен, ону чайладырының хемчеглерин ап, бөттүг дузаны чедирип келген. Совхозта баскетболдуң, хол, бут бөмбүүнүң, хостуг хүрежиниң секциялары бар, ында хөй кижи хаара туттунган, ону хөй-нииити тренерлер удуртуп турар. Ажыл-агыйның спортчулары районга азы республикага болур маргылдааларга болгаш аш хуунуң ужуражыышкыннарынга киржир күзелин илередирге, дирекция ону үргүлчү деткиир. Харын-даа ажылдан хостааш, оларга тускай автобусту үндүрүп бериш, спортчу чедиишкиннерин куваар. Ындыг сагыш салыышкынның түңнелинде совхозтуң күш-культуржулары маргылдааларга идепкейлиг киржип, чаңгыс удаа эвес шаңналдыг черлерни ап келген.

Бо ышкаш, спорт ажылын экижидеринче сагыш салып турар бүдүрүлгелер, колхозтар болгаш совхозтар удуртукчулары республикада эвээш эвес. Ындыгларга «Барлык», «Сүт-Хөл», «Торгалыг» совхозтары, Бии-Хемниң «Кызыл тараачын» колхозу, Тываның комплекстиг геология экспедициязын болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур.

Спорт ажылын хөгжүдер талазы-биле чамдык хемчеглерни боттандырып турза-даа, ам дээрезинде байдал үезин негелделеринден дыка хожудап турар. Чамдык районнарда, бүдүрүлгелерде, колхозтарда болгаш совхозтарда партия, совет болгаш хөй-нииити организациялары күш-культураның ажык-дузазын чедир үнелевес, ниити черзиниң айтырыы кылдыр көөр хоорнер бар. Байдал ындыг турда, ол черлерге спорттуң массалыг болуруп, спортка бедик мергежилдиг чедип алыры берге. Республика маргылдааларынга чамдык районнардан кандыг-даа белеткел, мергежил чок кижилер киржип турары чажыт эвес. Оларга Каа-Хем, Бай-Тайга, Эрзин районнарын хамаарыштырып болур. Бо дээрге ол черлерниң партия, совет органнарының спорт ажылын кошкак удуртуп турарының херечизан-дыр.

Спорт баазазы кошкак, ынчангаш ол сайзыравайн келген деп дыка хөй эштер санап турар. Ол бир талазында чөптүг айтырыг. Ынчалза-даа Кызылда, чамдык районнар төптеринде, колхозтарда болгаш совхозтарда болгаш школаларда стадионнар, спорт залдары, катоктар, хаак баазалары бар. Аңаа спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге белеткелди, маргылдааларны чорудуп болур турбуже, четче ажыглавайн турары четпес.

Республиканың күш-культура болгаш спорт комитеди, ооң чигилелдериниң удуртукчулары спорт ажылын кошкак удуртуп, чер-черде организацияларынга четчир дузалап шыдавайн келген. Ооң уламындан күш-культураның массалыг болуру чедип алдынмаан, спортчуларның мергежили кудуу болуп артпышаан. Республиканың бүгү чонунуң чүгле 13 хуузу спортче хаара туттунган. Зона маргылдааларынга киржип турар спортчуларывыс чыл бүрүде-ле сеолгү черлерни ээлеп келген. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чоокта чаа болган хуралынга республиканың күш-культура болгаш спорт комитединиң ажылын чугаалажып көрген, четпестерниң чылдагааннарын тодарадып, ону чайладырының талазы-биле хемчеглерни айыткан доктаалды хүлээп алган. Ону спорт ажылын экижидеринге удуртулга болдурар ужурлуг.

ВЦСПС-тиң президиуму, ВЛКСМ ТК-ның бюрозу болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күш-культура болгаш спорт комитеди күш-ажылга болгаш оран камгалалынга белен болурунуң (ГТО-нуң) чаа спорт комплекизиниң нептередир хемчеглер дугайында доктаалды хүлээп алган. Ону бо чылдың март айдан бээр боттандырып эгелээн.

Бо болза спортту моон соңгаар улам массалыг болдурарын, бүгү талазы-биле сайзыраңгай, күштүг кижилерни белеткээрин, улустуң бүдүрүкчүлүг ажылдаарын болгаш Төрээн чуртту төлептиг камгалаарын хандырар.

ГТО-нуң чаа комплекизиниң ужур-дузазын ажылчы чонга пропагандалаар, ооң нормаларын дужаарынга белеткелди чорударынга, маргылдааларны эрттирериннге профэвилел, комсомол, спорт организациялары, ДОСААФ комитеттери улуг рольду ойнаар апаар. Оларга чер-черде партия, совет органнар бөттүг дузаны чедирер ужурлуг.

Н. В. ПОДГОРНЫЙНЫҢ ТУРЦИЯГА АЯН-ЧОРУУНУҢ ДУГАЙЫНДА

Турк Республиканың президентизи Джевдет Сунайның 1969 чылдың ноябрьда Совет Эвилелинге кылган албан ёзузунуң аян-чоруунуң үезинде дамчыткан чалалгазын ёзугаар ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорный 1972 чылдың апрель 11-ден 17-ге чедир Турцияга барып, албан ёзузунуң аян-чоруун кылыр.

«Космос-480» ужудуушкунда

СЭТА-ның дыңнадыындан

Чериниң «Космос-480» дээр кылымал спутнигиниң ээлчегтиг салып үндүрүүшкүнүн 1972 чылдың март 25-те Совет Эвилелинге боттандырган. 1962 чылдың март 16-да СЭТА-ның чарлааны программаны ёзугаар космос делгемин шинчилээрин үргүлчүлээринге херектиг эртем аппаратуразын спутникте тургускан. Спутникти чындыг параметрлер-биле орбитаже үндүрген.

Спутникте тургускан аппаратура эки-тавындыг [illegible] чорууп. Таарыштырылга-саналга төвү келген информацияны ажылдап кылып турар.

Часкы хову ажылдарынга уткуштур

ИЛЬИНКАЧЫЛАР МУРНУНДА

Кылын, ынчалза-даа хөртүктелгеш, чамдык чуга черлери арай берген хар-биле шыптынган тараа шөлүнүң ортузу-биле чоруп олур бис. Оруктуң сут дээрге, куду алды агып баткан, малгашталган. Машинаның оруктуң кургаан бодап маңнадып олур. Кедээр дагларга карарып эгелээн. Мындыг улуг хар тараазы тарып эгелээриниң мурнунда кап-ла хоюкта эрип, хамык шыгын арттырар болза, магалыг-ла-дыр ийин. Удаваанда бригада төвүнге четтивис. Элээн делгем участоктуң харын аптааш, ында дыка хөй аңдазыннарны эккеп каан, ооң ынлыы талазында сеялкаларны чыскаап каап-тыр.

Столовояга кире дүштүвүс. Повар Н. Зиновьева баштаан 4 кижи оъу чугайлап каапкан, харын-даа аяк-саваны белин дажыглап алган болду.

Бригада төвүнге ол кыска таныжылгавыстан-на Ильинканың тараажылары бо чылдың часкы тарылгазынга кайы хире белеткенгенин бильдиве берди.

Колхозтуң конторазы бо. Мурнунда кол инженер турган, а ам колхоз даргазы В. М. Рыжкова доразна ужуражы бердивис.

Кандыг-даа кижиниң хүлээнгени кылган ажылы эки болганда, чугаалаар чүве хөй болгай. Ынчангаш Владимир Матвеевич бистиң айтырыгларывыска ылдык чок харыылап олур.

— Кол-ла чүве, кускү ажаалда доостуру-билек-ле үени халас эрттирип турбайн, хамык техниканы мастерскаяга эккеп, кайызын септээр, кайызын амдызында ажылдадырын билип алырында болгай — дидир «Тиилелге» колхозтуң тараажылары септелгени дүрген болгаш шынарлыг кылыры-биле чылдың-на дуржулгалыг механизаторларны ол ажылга быжыглап чаңчыккан.

— Сплерге мастерская эргелекчизи дузалап, хамык айтырыгларыңарга долу харыыны бээр кижи — дээш, колхоз даргазы кабинединден үнгеш, удаваанда И. С. Морозовту эккелди. Хамык техниканы канчаар септээрин билир, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, септелгени командылап турганнарның бирээзи ол.

— Бо чылын 36 тракторну, 31 сеялканы, 33 аңдазынны септээр планывысты апрель онга чедир септеп доозар турганш, хереңкырында март 8-те-ле доозупкан бис — деп, Иван Семёнович чугаалады.

— А кол-ла чүве септелгениң шынары-ла болгай, ол кандызыл? — дидивис.

— Мен бодаарымга, шынары эки. Бистиң боттарывыстың комиссиявыс кол инженер баштады хынап турар.

— Бөгүн-даарта райкүүскомунуң кедээ ажыл-агый эргелелиниң комиссиязы база келир ужурлуг, манап тур бис — деп, колхоз даргазы бистиң чугаавыска каттышты.

Тракторларны бедиирлер аайы-биле беш кезекке аңгылап алгаш септээн. Бедиир бүрүзүнге-ле мергежилдиг механизаторларны быжыглаазын мастерская эргелекчизи тайылбырлады. Мотор септээринге В. Барбалдай биле Гаврил Ожегин тергиин эки ажылдааннар. Ол ышкаш мурнакчыларга соңгу өзек септээчизи Виктор Алехин, тракторну чаазар болгаш дедир эптээр бедиирде Иван Лаппа болгаш өскелерни-даа адап болур.

...Септелге мастерскаязы. Ында ам ажыл арай оожургаан. Септелгениң сеэлдүрээни илдеңболду. Улуг өрээлдиң ортузунда бир тракторну чазып каан тур. Хөй механизаторлар-даа көзүлбейн-дир.

Тракторнуң чанында турган, арай бичежек мага-боттуг, хүрең арынныг аныяк оолга чедип келдивис. Ол Иван Лаппа болду.

— Техника септелгезин доозулган чүве бо. Ам чүгле кыжын ажылдаан кыштаа тракторларны хынап көөрү арткан. Бо тракторну ава хынап, үзеп турувус бо — деп, Иван тайылбырлап-дыр.

Ооң соонда кол агроном А. Мусихин-биле ужуражып, чугаалаштывыс.

— Колхоз часкы тарылгага херек 1150 тонна үрезинни эрткен чылдың декабрь бирге чедир арыглааш, уруп алган. Бо чылдың дүжүдүнге эрткен чайын болгаш күзүн 6200 гектар черни андарып белеткээн. 3000 тонна өдекти ховуларже төгер турган, 4300 тоннаны төккен. Ол ышкаш минералдыг чемишчидилгени 360 тоннаны сөөртүп чедирип алган. Хамык үрезинни ам хоранназ эгелээр — деп, кол агроном чугаалады.

— Үрезинниң шынары кандыгыл, Афанасий Андреевич? — деп, айтырдывыс.

— Суланың тулган сорттун алган бис. Ол ышкаш «Саланың» үрезинин база алдывыс. Ону 200 гектарга тарыыр бис. Ынчангаш үрезиннивис шынары эки.

Колхоз часкы тарылганың ажылчын планын чогааткан. Шык базырылгазын апрельдиң ортан үезинде 18 агрегат эгелээр. Хамык агрегаттарны звеноларга үскүлээн, оларны дуржулгалыг механизаторлар удуртур. Чажылданы он хонук иштинде доозар.

Бо чылын эдикчи-мастерлерге ийи тускай машинаны садып алган. Оон аңгыда, колхозтуң машина-трактор парыгынга ДТ-75М маркалыг ийи чаа трактор немешкен. Часкы хову ажылдарының үезинде хамык-да техниканы А. Санарин биле С. Оюн оларның удурткаы мастерлер хынап, харагалзаар. Дугуйлуг тракторлар бир, а илчирбелиг тракторлар ийи ээлчег-биле ажылдаар. Механизаторлар четчир.

— Хамык агрегаттарны апрельдиң бешке чедир четчелеп доозар бис — деп, кол агроном беседазын доосту.

ССР Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга уткуштур Ильинканың тараажылары бедиткен хүлээлгелерни алган. Часкы кампанияны кыска хуусаада шынарлыг доозар. Бир гектардан-на 13 центнер дүжүттү ажаап алыр күрүнеге пландан ажыр 600 тонна тарааны садар, ниитизиниң малынга бүдүн чартык чылдың чем курлавырын турузаар. Ону күүседир талазы-биле демниг селдиң баштайгы үе-чадазынга белеткел кончуг эки. Өске ажыл-агыйлар часкы кампания үезинде херегленттинер кывар-чаар материалдарны ам-даа сөөртүп албаан турда, «Тиилелгениң» тараажылары ону бүрүн чедирип эккеп алган. Дүжүт дугайында бадыт сагыш салыышкын деп чүве оол иле чорду.

С. ХЕРТЕК.

«Сельхозтехниканың» Чадаана каттыжыышкынында моторист Ховалыг Седип-оолду ооң өөрү эки билир. Республиканың бүгү ажыл-ишчилери-биле бир демей кедээ ажыл-агый машиналарының септелгезинде ол идепкейлиг ажылдап турар.

ЧУРУКТА — моторист Х. Седип-оол «ГАЗ-51»-ниң шимчедикчизин септеп тур.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Эйлиг-Хемниң одарларында

«Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң малчыннары бо хүннерде шудургу ажылдап турарлар. Коммунист С. Сандан бригадирлээн хойжу бригаданың 12 муң хой, өшкүзү Достеек болгаш Кызыл-Даш деп черлерде кыштаглап турар. Бо кышты Эйлиг-Хем салбырының малчыннары эки эрттирип турарлар. Төрүүр хойлары эн-не эки одарлыг черлерде тургускан.

Ам 4.056 хой төрээн болгаш оон ынча хураган онча-менди алдынган. Малдың чаш төлүн чидириг чокка ажаап алыры-биле 73 комсомолчудар болгаш аныяктар малчыннарга дузалажып, сакманчыктеп ажылдап турар. Малчыннарже доктаамал үнүүшкүннү салбырның баштаар чери болгаш агиткварталар чорудуп турар. Магазин эргелекчизи Чанчып Харбал малчыннарга эргежок чүгула барааннарны үргүлчү чедирип турар.

Н. ОЧУР-ООЛ.

Бир демниг ажылдаар

КЫЗЫЛ «Тыва септелге-тудуг» трестиниң Кызылда септелге-тудуг эргелелиниң ажылчыларлери апрель 15-те болур коммунистиг субботникке массалыг киржири-биле хынамчалыг белеткел ажылдарын чорудуп турар.

Коллективтиң тудугжу болгаш септелге кылыр бригадалары ол хүн болунун объектилеринге ажылдаар.

Эргелелдиң тудугжулары субботникке идепкейлиг киржип турганш, 1500 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидерин дугурушкан.

ШАГААН-АРЫГ. Коммунистиг субботникке Улуг-Хем районнуң ажылчы чону бир демниг киржир.

Шагаан-Арыгның көжүп чоруур № 586 мехколонназының, автотранспорт бүдүрүлгезиниң, «Сельхозтехника» салбырының, ыяш ажыл-агыйы чериниң коллективтери боттарынга хамаарышкан участоктарынга ажылдаар.

Мехколонназының 23 бригадазының тудугжулары апрель 15-те 7600 рубль хемчээлдиг тудуг-монтаж ажылдарын кылыр, оон 450 рубльди беш чыл фондузунга киирерин планнапкан.

Планеталар аразының оруунда — „ВЕНЕРА-8“ автоматтыг станция

СЭТА-ның дыңнадыы

Космос делгемин болгаш Хүн системазын шинчилээриниң программазынга дүүштүр 1972 чылдың март 27-де Москваның-биле 7 шак 15 минута турда, «Венера-8» автоматтыг станцияны салып үндүрерин Совет Эвилелинге боттандырган.

Космос талазы-биле бо чаа шенелдениң кол сорулгазы болза: автоматтыг станциялар-биле боттандырар, Венера планетаны шинчилээрин үргүлчүлээри болур. «Венера-8» станцияда тургускан эртем аппаратуразы планета дугайында немелде медээлерни алыр арганы бээр.

Чер — Венера аразының оруу-биле ужудуушкунуң үезинде станцияның бодундан планеталар аразының делгемиңиң физиктиг мөзүлерин шинчилээри, ылаңгыя нейтралдыг водородтуң меөңнээшкинин болгаш Хүн системазының агымнарын шинчилээри планнаттынган.

«Венера-8» станцияда Владимир Ильич Ленинниң овурзевирин көргүскен болгаш ССРЭ-ниң Күрүне сүлде демдээн сураан вымпелди таарыштыр тургускан.

Автоматтыг станцияның деңзизи 1180 килограмм. Автоматтыг станцияны Чериниң кылымал спутнигиниң орук ара орбитазындан Москваның-биле 8 шак 42 минута турда Венераже салып үндүрген. Ынчан чедирикчи ракетаның сеолгү чадазының шимчедикчилери 243 секунда ажылдаан болгаш станцияга секундада 11,5 километр дүргедээшкинни хандырган — ол ийиги космиктиг дүргедээшкинден элээн улуг. Баллистиктиг хемчээшкиннерниң медээн ёзугаар алырга, траекторияның параметрлери салап кааныңга чоокшулажып турар.

«Венера-8» станция траектория-биле 312 миллион километрни ужуп эрткеш, 1972 чылдың июльда планетага чоокшулап чедер ужурлуг. Ынчан станциядан салып [illegible] аппараттың аңгыланы бээри программада көрдүнген, ол аппарат Венераның атмосферазынга аар бадып келиишкинин боттандырар болгаш эртем шинчилелдерин күүседир.

Телеметриктиг информацияның медээлери-биле алырга, «Венера-8» автоматтыг станцияның бүгү системалары чогумчалыг ажылдап чорууртур. Станция-биле радио харылзаазының болгаш ооң эртем информацияларын хүлээп алырын 928,4 мегагерцтиң частотазында чорудуп турар. 1972 чылдың март 27-де Москваның-биле 12 шак турда станция Черден 65 муң километр ырай берген болгаш ооң Черге хамаарыштыр координаттары: соңгу широтаның 0 градузунуң 33 минутазы, чөөн долготаның 78 градузунуң 25 минутазы.

«Венера-8» станцияның ужудуушкунун ыраккы космос харылзааларының төвүнден боттандырып турар. Координат-саналга төвү кээп турар материалдарны ажылдап кылып турар.

БҮГҮ АЖЫЛДЫ МЕХАНИЗАСТААН

Чөөн-Хемчиктиң колхозтарының болгаш совхозтарының ажыл-ишчилери Совет Эвилелиниң тонгулуг 50 чылын төлептиг уткуур дээш чарышты улам калбарткан.

Тоску беш чылдың ийиги чылында алган социалистиг хүлээлгелерни боттандырбышаан, кандыг хемчеглерни ап, канчаар ажылдап турарының дуржулгаларын солчуру-биле колхозтарның, совхозтарның сүт-бараан фермаларының эргелекчилери, учётчиктери, бода мал бригадирлери, мурнакчы саанчылары, ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш зоотехниктери чыылган. «Большевик» совхозтуң Арыг-Бажы фермазынга болган ол семинарның киржикчилери ук ферманы дыка сонуурган. Ииттиң, даштың чугайлаан, девискээриң шевергин кылдыр аштаан инек кажаазынче аалчылар углапты. Ол делгем, 200 инекти саарынга таарыштыр механизастаан, амгы үениң негелдезинге дүүштүр кылган кажааны аалчылар көрген. Инек бүрүзү аңаа тура сугну ижер, чемни чиир. Инектерниң одаан тускай кылган кошпа дамчыштыр халбыштар чүлгүй шаап, механизация аргазы-биле [illegible].

— Моон мурнунда Дашты-Тей деп турган бистиң бо фермавысты ам Арыг-Бажы дээр апарган. Байдал ол үезинден дыка чаартынган, ажылды механизастааның ачызында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн. Күш-ажылга [illegible] бистиң коллективтиң кижилери [illegible]. Инектерниң бызаалары менди дорууп, сүт саалдазы база әлбеп чоруп орар — деп, дуржулгалыг саанчы [illegible] партбөлүктүң удуртукчузу Анна Ондар допчулай чугаала[illegible], былаа доруктурар чаа кажаадыва аалчыларны чалады.

Арыг, чырык, делгем кажаазы [illegible].

— Малдар-даа эки, районда [illegible] деп, партия райкомунуң бирги секретары Ш. Д. Куулар чугаалаарга, ону бадыткаан үннер дыңналды.

— Механизация күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн [illegible], продукцияның өртүн чиигедир. Бистиң [illegible] Кызыл-Чыраа фермазын механизастаар апаар — деп, Алажык Ондар (Ленин аттыг колхозтуң саанчызы) чугаалап, магадаазын илеретти.

Сүт-бараан фермазының тудуун ийи чыл дургузунда чорудуп, аңаа херегжээн даш материалды совхозтуң ишчилери улусчу арга-биле белеткээнин, Чадааның хөмүр-даш разрезиниң коллективиниң шеф-биле каш удаа дуза чедиргенин совхозтуң директору Д. С. Куулар таныштырды.— Мал кажааларындан аңгыда бирээзинге-ле ийи аал иштинге чурттаар беш чурттаалга бажыңы, механизастаан кудук, силос траншеязы ажыглалда кирген. Ферма тудуунуң чиңгине планында 1973 чылдан эгелеп улуг ажылдар чорутпунар. Бедир чылын чемгерилге-семиртилге цехиниң тудуун кылыр бис. Ол доостурга 250 баш бода малды семиртилгеге тургузар. Инек кажаазынга немей 200 баш саар инек кажаазын тудар. Ол болурга аңаа 400 баш инек турар. Бо чылын ийи аал иштинге чурттаар бир бажыңны тудар. Шөйбек-Дыттар шөлүнге чаа чемни культураларны тарып, 1973 чылда ону культурлуг одар болдурар 1974 чылда төлчүткен котельнаяны кылырын планнап турар.

Арыг-Бажы фермазын ажыл-ижи, ында кижилерниң амыдырал-чурттаалгазы-биле таныжылга кызыл-бөлүңга болган.

Семинарның эгезинде районда 13 сүт-бараан фермаларының 1971 чылда база бо чылдың баштайгы ийи айларында ажылының түңнелин партия райкомунуң бирги секретары эш Куулар анализтеп чугаалаан. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң эш Алдын-кыс эргелекчилээн Доргун фермазының [illegible] чугаалаан. Ферманың 12 саанчызы 240 [illegible] саап, чыл түңнелинде бир саанчы-да ортумаа-биле 42 [illegible] сүттү бүдүрген. [illegible] совхозтуң ап көөрге, ында 160 инекти 32 саанчы саап турар. Ленин аттыг колхозтуң Кызыл-Чыраа, «Алдан-Маадыр» совхозтуң Ак-Даш, Сарыг-Булун, «Чыраа-Бажы» совхозтуң

Ферманың аалчылары

Шык-Бажы фермаларының багай эвес ажылдааның анализтээш, эш Куулар саалданың амгы байдалын айтып, моон соңгааргы сорулгаларга доктааган.

«Большевиктиң» Арыг-Бажы фермазының учётчиги эш Чолаа ында бо чылгы ажылдың байдалын допчулап таныштырган. ССРЭ-ниң алдарлыг 50 чылын төлептиг уткуур дээш калбарган чарышка киришкеш, коллектив чыл дургузунда 3500 центнер сүттү бүдүрерин, 2590 центнерни күрүнеге садарын хүлээнген. Амгы үеде инек бүрүзү хүнде ортумаа-биле 6 кг. сүттү берип, ол чоорту өзүп турар. Инектерни чымчаткан саван, силос, сиген-биле чемгерип, бызааларга кымылал сүттү ижиртип турар. Чаш бызааларның хонукта немелде деңзизи баш бүрүзүнге онаалтыр 770 грамм болуп турар, ам ында 38 бызаа бар. Коммунист саанчы В. Куударның амгы көргүзүүү өөрүнчүг, оон бөлүк инектериниң бирээзи-ле хүнде 9—10 кг. сүттү берип турар.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң саанчызы эш Алдын-кыс, «Чыраа-Бажы» совхозтуң Шык-Бажы фермазының эргелекчизи эш Шериг-оол болгаш бон-даа өскелер кыштаглаашкынны чедиишкининг эрттирер, сүт бүдүрерин ырбыладыр дээш канчаар ажылдап турарын тодаргай чугаалаан.

Моон-биле кады өөредилгелиг, ажыл-ишке ажыктыг ол семинарга «Искра» колхозтуң удуртукчулары, саанчылар төлээлекчилери киришпээни болгай. Ол ышкаш «Сүт-Хөл», «Алдан-Маадыр» совхозтарның удуртукчулары саанчыларының төлээлекчилериниң маңаа эккелбээни четпес.

Ажыл-агыйларга шуут холбашкан, чедиишкиннерни быжыглаарынга, моон соңгаар улам бедик көргүзүглүг болуурунга үнелиг ол семинар өөредиглиг болган. Дуржулга солчурунуң ындыг хемчеглерин чер-черниң байдалынга хамаарыштыр ой-ойде эрттирип турары черле ажыктыг.

М. СЕВЕН,
«Шынның» корр.

Улусчу контроль

БОТТАНЫЫШКЫНДА

«Шынның» тускай үндүрүлгези | № 3

● Контролёрларның киржилгези-биле «Кызыл тудуг» тудуг эргелели хөй камналгалыг болган.

● Бюрократсыг байдал-биле Кызыл-садыгның удуртукчулары чүге эптежип турарыл?

● Хүн бүрүде 24 квт-шак электроэнергияны артыкка чарыгдап турган.

● Контролёр коммунистерниң отчёттарын партком хуралдарынга дыңназа чүл?

Кызылдың тудуг материалдары кылыр комбинадының улусчу контроль бөлүүнүң контролёрлары эки ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: тудуг объектилеринче чорудар материалдарны сөөртүп чорударының мурнуу чарыында улусчу контролёрлар Ю. К. Покорский биле В. П. Ковалёв оларның хынап турары.

А. МЕЛЬНИКОВТУН фотозу.

Баш удур хемчег албаан дээш

Кодээниң малчын ажыл-иштичилериниң мурнунда амгы үе аң харысаалгалыг. Кыштаглаашкындан малды хүр ажылары, малдың чаш төлүн өнчаменди өстүрүп доруктурары чүгле малчыннардан эвес, ажыл-агыйның удуртукчуларындан база хамааржыр.

Бии-Хем районда «Хаңын» колхозтуң баштаар чери ниитизиниң малын эки кыш ажырар дээш элээн хемчеглерни ап келген. Бүгү чүзүн малга четчир санныг чемни белеткээн турган.

Ындыг болза-даа колхоз баштаар черинин, ылаңгыя ортумак звенонуң удуртур ажылдакчыларының, зоовет-ажылдакчыларның харысаалга чогу-биле чамдык коданнарда хорамча бар болуп турар. Кыштагларда турар малчыннарже кичээңгейни күштелдирерин, оларның негелде хереглелин чогуур үезинде хандырарын колхоз баштаар черинге районнуң улусчу контроль комитеди саналдап келген. Ынчалзажок оон чогуур түңнел кылдынмаан. Оон түңнелинде кадарчылар В. Ойбаа, Т. Эрес-оол оларның кадарып турар коданнарында мал чудап эгелээн, чүс хире баш улуг хой өлген.

Районнуң улусчу контроль комитеди эрткен четвергте «Хаңын» колхозта кыштаглаашкынның байдалын болуунуң хуралынга чугаалажып көргеш, дааңзырган ажыл-херээнге харысаалга чок, малды чем-суур-биле чогуур үезинде хандырбайн турганы дээш бригадирлер эштер Гладышев, Кривопуск, мал эмчизи эш Шипилин оларның бир айда алыр шалының тыртар деп шиитпирлээн. Колхозтуң кол зоотехниги эш Семёновту шыңгыы хоңгуткан, байдалды хүрген экижизерин оон негээн.

Экономикаже ханылаар

Улуг-Хем районда улусчу контролёрларның ажылында чамдык чедишкиннер бар. Эрткен чылдың сентябрь-декабрь айларда районнуң улусчу контроль бөлүктеринге болгаш постуларынга эрткилээн отчёт-соңгулдалыг хуралдар үезинде районда улусчу контрольдуң 25 бөлүүнге болгаш 34 постузунга дөрт чүс чээрби ажыг контролёр соңгуткан. Оларның 150-ни коммунистер, 94-тү — комсомолчулар.

Районда контролёрларга мурнакчы, ээ идепкейлиг, чоңга хуйдүткелдиг ажыл-ишчилерни соңгаан. Бөлүктер даргаларының 16-зы партия эге организацияларының секретарьларының оралакчылары азы бюро кежигүннери.

«Күш-ажылдың хостуу», Жданов аттыг совхозтарда парткомнар бөлүктер кежигүннеринге идепкейлиг эштерни контролёрлар кылдыр шилип соңгуурунга кичээңгейни салган. «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Эйлиг-Хем салбырында Т. Тадар-оол удурткан улусчу контроль бөлүү бодунуң ажылынга, хыналдаларга хөй-ниитини калбаа-биле хаара туткан. Олар тускай эртемниглер, депутаттар, дангыы комиссияның кежигүннери болгаш өске-даа эштер-биле сырый харылзаалыг. Ук бөлүк мал ажылында четпестерни удаа-дараа илередип, салбырның баштаар черинге боттуг дузаны чедирген. Эрткен чылын Эйлиг-Хемде улусчу контролёрлар хыналдалар кылгаш хөй хойну ээ-харыысалга чогундан чидирип, чудадып хораткан малчыннарның четпес ажылын илереткен. Салбырда хостаткан ийи бригадир бар хиреде хөй ажылының учёду болгаш отчёду куду деңнелде. Бригадирлерниң отчёттарын салбырның эргелекчизи, тускай эртемниглер чедир хынап көрбейн хүлээп ап тургулаан. Бригадир Б. Норбу ажыл-агыйда четпестерни илередир хүлээлгелиг турган, харын малчын Т. Оолактың коданында четпес 30 ажыг хойну чажыржып турган. Улусчу контролёрларның хыналдазының түңнелинде буруулуутарга шыңгыы хемчеглер алдаган.

«Найырал» совхозтуң Кара-Тал салбырында улусчу контроль бөлүүн М. Таспай 3 чыл ажыг удуртуп келген. Бөлүк ай санында план ёзугаар хыналдаларны чоруткан. Салбырның удуртукчулары социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрерде ажылдакчыларны шаңнап, мактаарда контроль бөлүү-биле ынап-ла сүмележир.

«УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязының баштаар черинин даргазы турган эш Грушевский бодунуң албан-дужаалын ажыглааш кооперацияның өнчү-хөреңгизин будагдаан. Эрткен чылын кооператорлар хүнүн таварыштыр шайлалга организастааш 260 акшаны арага-хымыс, аъш-чем садарынга үндүрген. Кажан ол акшаны үндүр бижиир үези келирге, аъргада токпак кадарган дээш ол черге шуут чок Санчия деп кижиниң адын тудуп наряд кирер деп айтышкынны ол берген. Ажылчын кооперациязының машиназынга артык кезектер садары-биле акшаны үндүрүп ап, ону бодунга шиңгээткени хыналдадан илерээн. Ажылчын кооперациязының кол бухгалтери эш Намчын сагылга-чурумну хажыдып турган Грушевскийниң четпестерин өй-шаанда илередир туржук, боду безин оон киржикчизи болу берген. Районнуң улусчу контроль комитеди саң-хөө чурумун каржызы-биле үрээн эштер Грушевскийни, Намчынны шыңгыы доңгуткан, бузуруп алган акшазын дедир эгиттирген.

Районда улусчу контроль бөлүктери болгаш постулары ажыл-агыйларның күрүне планнарының күүселдезин, ажылга экономиктиг анализти кылырын хоңга ам-даа албайн турары четпес. Ажыл-агыйжы эвес, машина-техниканы хууда ажылынга ажыглаар чоруктар-биле демисел кошкак. «УТКА 25 чылы» совхозта партком секретары Н. Кылын-оол улусчу контроль бөлүктеринге болгаш постуларынга боттуг дузаны чедирбейн, оларның ажыл-херектери-биле таныштайн, контролёр коммунистерниң отчёттарын эге организацияларның хуралдарынга дыңнавайн турар. Улусчу контроль бөлүктерин болгаш постуларын парткомнуң канчаар удуртуп турарының дугайын партия райкомунуң бюрозунга чоокта чаа чугаалашкан, удуртулгада илерээн улуг четпестерни чайладырын Н. Кылын-оолга райком бюрозу дааскан.

Районнуң улусчу контроль комитеди ажыл-херектиң ниити экижидилгезин чедип алыр дээш амгы үеде чер-черде контролёрларның семинарларын организастаан. Ындыг семинарлар «Күш-ажылдың хостуу», «УТКА 25 чылы», Жданов аттыг совхозтарга, «X Улуг хурал» колхозка болуп эрткилээн. Семинарларга улусчу контролёрларның хөй нуруузу олуржуп, арга-дуржулгазын солушканнар.

Партияның XXIV съездизиниң директиваларын, күрүне планнарын болгаш алган даалгаларын ажыл-агыйларның канчаар күүседип турарының дугайында контрольду боттандырып, четпестерни чайладырынга олар улуг салыышкынны кирер дээш ажылын уламчылаарлар.

К. ОНДУР,
Тыва АССР-ниң улусчу контроль комитединиң инспектору.

Найысылал Кызылдың контролёрларынга сөстен берээл

Удуртулга кандыгыл?

Кызыл хоорайның улусчу контроль комитединиң тудуг организацияларында бөлүктерни болгаш постуларны удуртуп турарының дугайын Тыва АССР-ниң улусчу контроль комитединиң хуралынга чугаалажып көрген.

Сөөлгү үеде оларның ажылынга удуртулга алээн экижээн. Бөлүктер даргаларының семинарларын эрттирип, бодунуң хуралынга оларның отчёдун дыңнап, ажыл планын тургузарынга, хыналдалар чорударынга бичие эвес дузаны чедирип турарын ук хуралга демдеглээн. Тудуг организацияларында болгаш «Тыва тудуг» трестиниң бүдүрүлгелеринде улусчу контроль бөлүктериниң даргаларының чөвүлелин тургускан. Тудуг организацияларында улусчу контрольдуң 31 бөлүүнде, 27 постузунда шупту 447 контролёр ажылдап турар.

Тудугнуң эң-не чугула объектилеринге контрольду боттандырып, тудуг-монтаж ажылдарының шынарын экижидеринге хөй контролёрлар боттуг дузаны чедирип турар. Чижээ, «Тыва септелге тудуг» трестиниң септелге тудуг эргелелинде улусчу контроль бөлүү (даргазы А. Берлов) хыналдаларны доктаамал чорудуп, оларның түңнелдерин боттарының хуралынга үргүлчү чугаалажып келген. «Массаларның контролюнга» деп стендини тургускаш, ажылда четпестерни ажаа көргүзүп, ону чайладыры-биле коллективте партия организациязынга, удуртукчуларга дыңнадып турар. Ажылды ынчаар тургусканы эрткен чылын планныг оналгаларны ажыр күүседирин хандырган.

Тудугга камналга дээш демиселге контролёрларның улуг киржилгези-биле «Кызыл тудуг» тудуг эргелели эрткен чылын 8700 рубльдиң материалдарын, № 12 автобааза 229 муң литр кывар чүүлдү, 35 муң квт-шак электроэнергияны, 141 комплект автодугуйну, 15 аккумуляторну, «Тыва тудуг» трестиң үлетпүр бүдүрүлгелер комбинады 90 тонна цементини, 24 тонна гипсти, 145 кубометр ыяшты камнап алган.

Ынчалза-даа тудуг организацияларында контролёрларның ажылында улуг четпестер барын республиканың улусчу контроль комитединиң хуралынга демдеглээн. Күш-ажылды организастааның, сагылга-чурумнуң байдалын четпес контрольдап келген. Оон уламындан чамдык коллективтерде тудуг-монтаж ажылдарының планы күүсеттинмейн, ажылды шынар чок кылыр чоруктар эвээш эвес. Тудугларга механизмнерни долу эвес күчү-биле ажыглаар, ажылчыннарның ажыл шагы үзер таварылгалары хөй. Чижээ, № 72 мехколоннага 1583 кижи-хүннүң, Респотребсоюзтуң септелге-тудуг участогунга 662 кижи-хүннүң, «Кызыл үлетпүр тудуг» тудуг эргелелинге 2102 кижи-хүннүң ажыл шагы үстүнген. Ынчалза-даа ол талазы-биле буруулуг кижилер-биле шыңгыы чугаалашпайн, чогуур хемчеглерни хүлээттейн турганы негелдениң кошкааның база бир херечизидир.

Күш-ажылды багай организастаан, үрей кылыышкыннарны, ажылды катап кылыр чорукту болдуруп, тудуг материалдарын камналга чокка чарыгдааныындан эрткен чылын «Кызыл үлетпүр тудуг» тудуг эргелели тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнезин 425 муң рубльге улгаттырган. Көжүп чорууру № 624 тускай мехколоннада, Респотребсоюзтуң септелге-тудуг участогунда, Каа-Хемниң септелге-тудуг участогунда ындыг фактылар база илерээн. А контролёрлар ол четпестерни чогуур өйүнде чайладырының хемчеглерин албайн, кошкак ажылдаан.

Хоорайның улусчу контроль бөлүктериниң «Комсомолчу прожектор» отрядтары болгаш штабтары-биле харылзаазы ажаа чогуур деңнелге тургустунмаан. Чамдык бөлүктер боттарының чоруткан ажылының көскү, тодаргай болурунче кошкак кичээңгей салган. Бо бүгү четпестерни чайладыр талазы-биле ап чорудар хемчеглерни айыткан доктаалды республиканың улусчу контроль комитединиң хуралы хүлээп алган. Көжүп чорууру № 624 тускай мехколонна, «Сибтехмонтаж» коллективтеринге ажылчы чоннарның хуралдарын бир ай хуусаа иштинде эрттирерин, чамдык бөлүктерниң ажылын идепкейжидер дээш оларның кежигүннерин таарыштыр хуваарынга, ажыл планын тургузарынга, хыналдаларны кылырынга практиктиг дузаны чедирерин, контролёрларның ажылының дугайын хоорайның улусчу контроль комитединиң хуралынга доктаамал дыңнап турарын база сүмелээн.

Ол ышкаш контролёрларның отчёттарын дыңнаарын калбаа-биле практикалап, ажылды көскү, тодаргай болдурарын чедип алыр, «Массаның контролюнга» деп стендилерни тургузар, «Комсомолчу прожектор» отрядтары болгаш профэвилел организациялары-биле бир демниг ажылдаарын чедип алыр.

В. МААДЫР.

ХАНЫ ХЫНАЛДАЛАР, ДЭЭШТИГ ТҮҢНЕЛДЕР

Республика типографиязында улусчу контроль бөлүү ажылдап турар. Бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазынга контрольду боттандырып, ажыл-агыйжы эвес, төтчеглекчи чоруктарны болдурбас, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле коллективтиң удуртукчуларынга, ында партия организациязынга дузалажып келген.

Бөлүк 13 кижиден тургустунган. Оларның иштинде 3 коммунист, 2 комсомолчу, 8 профэвилел кежигүнү бар. Бөлүктүң кежигүннерин бүдүрүлгениң, техника ажыглалының болгаш четпестерни илередириниң секторларынга хувааган. Секторларның ажылын бөлүктүң бюро кежигүннери тус-тус харылаар.

Эрткен чылын чамдык ажылды чоруттувус. Полиграфия техниказының ажыглалын кайгарап, ажыл үезинде оон анаа турарын болдурбас дээш септелгени өй-шаанда кылырын, техниканы ажыл-биле долу хандырарын контрольдаан.

Ажыл планын квартал санында тургускаш, хуралга бадылап ап турар. Ол планнарны ёзугаар рейдилерни чоруткулаан. Илерээн четпестерни чайлаткан. Чижээ, эрткен чылын электроэнергия чарыгдалында четпестерни илеретген. Ажылчыннарның ажылдап турар черлеринде электролампочкаларны дүн-хүн иштинде өжүр баспайн турган. Линотиптерни эртен 7 шакта ажылдадыр турбуже 5 шакта ажылдадып турган. Ынчангаш ол үелерде линотип бүрүзүнге электроэнергия хей чарыгдаттынып, хүн бүрүде 24 квт-шак электроэнергияны халаска чарыгдааның илереткен. Солун парлаар полуавтоматты шак четпээнде ажылдадып турганындан хонукта-ла 2 шак иштинде ол анаа туруп, 1 шакта-ла 8 квт-шак электроэнергия халас чарыгдаттынып турган. Моон түңнелинде 16 квт-шак электроэнергия ажыр чарыгдаттынганы илерээн.

Бо бүгү четпестерни бөлүктүң хуралынга чугаалажып көрген болгаш буруулугларга харыысалганы хүлээткен. Электроэнергия ажыглалында четпестерни ынчаар чайлаткан бис.

База-ла эрткен чылын бүдүрүлгениң культуразын, полиграфия материалдарын шын шыгжап болгаш кадагалап турарының байдалын хынаары-биле рейд чоруткан. Хөй четпестер илерээн. Цехтер иштн хирлиг, ажыглап болур саазыннарны болгаш будуктарны саазын кескиндизи шыгжаар складче октагылапкан чыткылаан. Материалдарны негелдеге дүүштүр шыгжаваанны илерээн. Өңнүг будуктарның кырын автол-биле чвап кагбааныдан олар үрелип чыткылаан. Рейд соонда бо четпестерни чайладыр дээш ажылчыннар ортузунга элээн ажылдарны чоруткан.

Амгы үеде цехтерде байдал экижээн. Бир эвес 1970 чылда 283 муң квт-шак электроэнергияны чарыгдаан болза, 1971 чылда 270 муң квт-шакты чарыгдаан. Азы 13 муң квт-шак электроэнергияны коллектив камнап алган.

Материалдарның камналгазында база көскү түңнелдер чедип алдынган. Эрткен чылын өрүүр цех 506 рубльдиң, парлаар цех 574 рубльдиң, дептерлээр цех 443 рубльдиң материалдарын камнап алган. Ниитизи-биле бүдүрүлге 1523 рубльдиң материалдарын камнап алыр аргалыг болган.

Улусчу контроль бөлүүнүң кежигүннери М. Михалева, Г. Горбунова, Ж. Петрова олар хыналдаларга болгаш рейдилерге идепкейлиг киржип, даалгаларны ак сеткилдиг күүседип келген.

Тоску беш чылдың ийигизинде типографияда контролёрлар план ёзугаар боттарының ажылын уламчылавышаан. Бүдүрүлгениң ажылында бар четпестерни көргүскен стендини тургускан бис. Коллективте партия организациязы (секретары эш Муренкова) улусчу контроль бөлүүнүң ажылынга хүн бүрүнүң дузазын чедирип, арга-сүмезин берип турар.

Бо чылдың планныг оналгаларын полиграфистерниң күүседиринге контролёрлар боттарының үлүүн кирип, ам-даа хөй ажыл-херектерни кылырлар.

В. ЧЕМКОВ,
республика типографиязында улусчу контроль бөлүүнүң даргазы.

Дуржулга солушкан

Сүт-Аксы суурга «Алдан-Маадыр» болгаш «Сүт-Хөл» совхозтарның 60 хире улусчу контролёрларының семинары болуп эрткен.

Тыва АССР-ниң улусчу контроль комитединиң даргазы М. Шыырап улусчу контролёрларның эрге-хүлээлгелериниң болгаш сорулгаларының, Чөөн-Хемчик районнуң прокурору Х. Лажы-Сегбе социалистиг өнчү-хөреңгини камгалаар талазы-биле сорулгаларының дугайында лекцияларны анаа кылган. Семинарның киржикчилери эрткен ажыл-агый чылының түңнелдери болгаш бо чылда сорулгалар-биле тодаргай таныжкан.

Үстүнде ийи совхозта улусчу контроль постуларының канчаар ажылдап турарының дугайында С. Монге-Лазын болгаш Д. Таспаяк оларның информацияларын семинарга дыңнаан. Семинарның киржикчилери боттарының арга-дуржулгазын солчуп, янзы-бүрү айтырыгларны салгылап, тодаргай харыыны алган.

Д. ОНДАР,
«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырында партия организациязының секретары.

Чоңга ээлдек-эвилең болур

Ажылчы чоннуң негелде-хомудалдыг чагаа бижиир, үнелиг санал-шүүмчүлелин өй-шаанда көөрүн чурумчулар, хууда айтырыглыг хамаатыларны хүлээп алырын шын организастаар дугайында СЭКП Төп Комитединиң 1967 чылда доктаалын, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1968 чылда Чарлыын чамдык черлер четпес боттандырып турар.

Кызылдың садыг организациязында (директору Д. А. Середкин) бо айтырыг багай тургустунганының хыналда илереткен. Удуртукчуларның кайызының-даа кабинеттериниң ажиинде хүлээп алышкын кылыр шактарны биживаан. Кижилерниң бижимел база аас-биле-даа тургускан айтырыгларының бүрүткел дептери чок. Ону магазиннерге хамаарыштыр алырга, байдал база багай.

«Хомудал дептеринде» бижээн негелде саналдарны чамдык магазиннерниң директорлары хынап көрбейн, а чамдыктары салып алыкчыларга 2—3 ай болганда дээн харыылап турар. Моон чижээнге «Саян» универмагта эш Кузнецованы, № 38 магазинде эш Степанчукту, «Детский мирде» эш Фридрикованы, № 20 магазинде эш Серебренниковту болгаш өске-даа директорларны айтып болур.

Чоннуң чагаа бижиинге, садып алыкчыларның негелде-хомудалынга харысалга чок, бюрократсыг шак ындыг байдал-биле Кызыл-садыгның удуртукчулары эптежип, ону чайладырынга тодаргай хемчег албайн келгени канчап-даа таарышпас. Бо айтырыгны хоорайның улусчу контроль комитединиң чоокта болган хуралынга шыңгыы чугаалашкан.

Хереглекчилерге ээлдек-эвилең эвес, оларның тургускан айтырыгларынга доңгун, бюрократсыг таварылга бүрүзүн моон соңгаар анаа эрттирип болбас. Магазиннерде «хомудал дептерлерин» чурумчулар, ону доктаамал хынаар, ында бижиттинген айтырыгларның болгаш саналдарның харыызын, күүселдезин көөр херек. Ол ышкаш Кызыл-садыгның аппаратының ажылын экижидерин, оон удуртукчуларының хүлээп алышкынын чурумчуларын хурал база демдеглээн.

Ч. ВАСИЛЬЕВ.

Дуржулганы нептередир

Кызылдың башкы институдунда улусчу контроль бөлүү тос кижиден тургустунган. Олар өөредилге-бүдүрүлге болгаш административтиг ажыл-агый бөлүктеринде хуваттынган, чамдык ажылды кылган.

Өөредилге-бүдүрүлге бөлүү бот-өөредилгелиг студентилерни дараазында курстарже канчаар шилчидип турарын хынаан. Оон чүү илерээнил? Студентилерниң сан-дансызы, анкетазы, курс ажылдарының графиктери, курстан курсче шилчилге дугайында дужаалдар корум-чурумнуг болган. Бот-өөредилге факультединиң студентилериниң зачёт дептерлери бүрүн долдуртунган. Курстан курсче шилчилгениң демдеглелдери кылдынган.

Бот-өөредилге салбырында чамдык четпестер бар. Факультеттер аайы-биле дараазында курсче шилчилгениң демдеглелдери кылдынмаан. Деканнар хол үжүүн салбаан документилерни архивче кирип турганы илерээн. Чижээ, 1969 чылда бот-өөредилге салбырын доскан Галина Кривенконуң зачёт дептеринде чыл бүрүде дараазының курстарынче шилчээниниң демдеглелдери, декан ат салбаан болган. Ындыг документилер физика-математика факультединден база илерээн. Ол ышкаш дипломнар хоолгазында күрүне экзаменинин комиссиязының даргазының, ректорнуң хол үжүү демдеглел болгаш диплом дугаары чок болган.

Салбырның бүгү факультеттеринге бир, ийи, харын-даа үш эртемнерни дужаавааан студентилерни дараазының курстарынче шилчиткен фактылар бар. Биохимия факультединде ийиги курсче шилчиткен 30 студентиниң чүгле 12-зи бүгү эртемнерни дужаагаш шилчээн, а 18 студент 1-ден 2 чедир эртемнерни дужаавайн арткан. Үшкү курсче 20 студент шилчээн, а херек кырында чүгле ийи студент ийиги курсту бүрүн дооскан, 18 студент дужааза чогуур эртемнерге экзамен дужаавааан болган. Студентилерниң хөй нуруузу диалектология, славян дыл, химия эртемнеринге экзаменни үр үеде дужаавайн келген.

Улусчу контроль бөлүү студентилерниң хыналда болгаш курс ажылдарын канчаар күүседип турарын көрген. Хыналда ажылдар колдуунда сессиялар үезинде кээп турганындан башкылар чогуур өйүнде хынап четтикпейн турган. Хыналда болгаш курс ажылдарын ай бурунгаар кирери улуг озалдаашкын-биле кээп турар.

Улусчу контроль бөлүү четпестерни чайладыры-биле тодаргай саналдарны киирген. Эрткен чылдың октябрьда улусчу контрольдуң өөредилге-бүдүрүлге бөлүү партия хуралының шиитпирлерин канчаар боттандырып турарын көрген. Күрүне экзаменнеринге кирген бот-өөредилгелиг студентилерниң документилерин бүрүн долдурган, зачёт дептери шын кылдынган болгаш дугаарлаттынган, деканнарның холуунуң үжүү салдынган болган. Улусчу контрольдуң административтиг ажыл-агый бөлүү студентилерге стипендия тыпсып турарын, стипендия фондузун чарыгдап турарын хынаан. Эрткен чылдың эгезинде үш факультетке стипендия тыпсып турарында хажыдыышкыннар болган. Үш-дөрт эртемнерге ортумак демдектер алган студентилерге стипендия тыпсып турган. Четпестерни илереткен соонда студентилерниң стипендиязын шын тыпсырының дугайында дужаалды үндүрген.

Административтиг ажыл-агый бөлүүнде контролёрлар бирги уйлунда институтта буфеттиң ажылын хынаан. Ында аъш-чемниң ассортиментизи эвээш. Чогуур хемчегни алган соонда чемниң шынары экижээн. Ленин кудумчузунда студентилерниң ниити чуртталга бажыңында бир өрээлде 20—25 кижи чурттап турар. Тумбочкалар, сандайлар чедишпес, өрээлдер хирлиг, боктуг болган. Четпестерни чайлаткаш, дериг-херекселдерни эде тургускан. Контролёрлар М. Лузина, Е. Дажы, В. Николаева хыналдаларга идепкейлиг киржип келген. Ынчалза-даа бөлүктүң ажылында ам-даа чедир кылдынмаан чүүлдер хөй. Контролёрлар хөй-ниитини бодунуң ажылынче кошкак хаара тудуп турар.

Институттуң улусчу контроль бөлүү моон соңгаар чорудар ажыл планын тургускан. Чижээ, күрүне экзаменнерин шын эрттирерин, студентилерниң документилериниң эмнелелин экижидерин хайгаараар.

Башкы институдунуң улусчу контроль бөлүүнүң (даргазы Б. Март-оол) ажылының эки дуржулгазын хоорайда өөредилге черлериниң улусчу контроль бөлүктеринге нептередир болза ажыктыг.

А. ДЫРТЫЙ-ООЛ.

ҮРЕЗИН—ЭКИ ДҮЖҮТТҮҢ ҮНДЕЗИНИ

Кезээ ажыл-агый культураларының бедик дүжүдүн өстүрүп алырының чугула үндезиннеринин бирээзи болза, бедик шынарлыг кадык үрезинни чаштырары болур. Үрезиннер дамчыштыр тараа культураларының хөй янзы аарыглары нептерээп, чыпшынар.

Чижээ, өртеңнээр аарыгдан шупту тараа культуралары аарып үрелир. Үнүштүң чаа-ла үнүп эгелеп турган үезинде, ылангыя частып эгелеп турда аарыг халдаар. Ийи-чаңгыс үрезинден эгелээш, бүдүн салбаа, сывы, бүрүлери үрелиишкинге таваржы бээр. Үрелгеш кезээ хүлденчек хоюг кара апаар.

Тарааның өртеңнээр аарыы эң-не хоралыг аарыгларның бирээзи. Ооң үнүштүң ажыктыг кезээ—салбаа, бажы, чочаа үрелир. Тарааның чемиштиг бажы шуут-ла кара хүл апаар ийикпе, азы шуут частып үнмейн баар. Ынчангаш аарыг үнүштүң чеми үрелип каар.

Өртеңнээш үнүштүң кестүп турар чизиринден аңгыла, даштындан билдиртпес хоразы база турар. Ол билдиртпес хора дээрге үнүш частып үнеринден эгелээш, четчип бышарынга чедир ооң өзүлдезинге аарыгның багай салдар халдадыры-дыр.

Үрезиннерни дамчыштыр халдаар үнүш аарыглары-биле демиселдиң чугула хемчеглерининиң бирээзи үрезиннерни хораннаары болур. Үрезин хораннаары ону кадык болдурарындан аңгыда, үнүштүң өзүп, бышарын дүргеделир, үрезинниң үнүүчел чоруун 6—12 хуу чедир бедидер салдарлыг. Ынчалза-даа чүгле шыгы 15 хуудан көвүдевес ындыг үрезинни өй-шаанда хораннап болур.

Үрезинни шыгыдып алгаш хораннаары эң ажыктыг болуп турар. Ынчан ажылдың санитаржы арыг-шевер байдалы дыка экижиир. Кургаг-даа, ол-шык-даа арга-биле хораннап турар таварылгада хоран кылдыр бир тонна кызыл-таска-ла 1,5 кг нормалыг гранозанны, бир тонна хаактыг үрезинниг культураларга 2 кг болгаш 80 хуу ТМТД-ни база ол-ла нормага меркуранны херглээр.

Кызыл-таскның болгаш арбайның өртеңнээр аарыынга удур (үрезин өстүрер ажыл-агыйларда) изиг суг-биле чуп арыглаар болгаш үрезинни 25 хуулуг родан-биле шыгыдып хораннаар арганы ажыглап турар.

Бистиң республикада үрезинден дамчыштыр өртеңнээр аарыгларның нептерээр чоруу чыл келген тудум эвээжеп турар. Чижээ, 1962 чылда өртеңнээр аарыгдан республикага 10640 центнер тараа чидириглиг болган, ооң иштинде кызыл-тас 2898 центнер, 54 муң гектар шөлге өртеңнээр аарыг 10—12 хуу чедир чыпшынган. Кайы-даа ажыл-агыйларга ынчан 0,6—2 хуу чедир ооң аарыыры өй-тавында кылдыр санаттынып турган болза, 1963 чылда өртеңнээр аарыг элээн улуг шөлге таваржып турар болуп арга-даа, ооң аарыырының хуузу чер болганга дыка кудулаан. Кадыгланып өртеңнээр аарыг 1963 чылда улуг эвес (1200 га) шөлге таваржып турган болза, үрезинни аңаа удур хораннаар ажылы өй-шаанда база эки шынарлыг чорудуп келгениниң ачызында 1964 чылда ол аарыг шуут узуткаттынган. Хүлденчек өртеңнээр аарыг 1965 чылда 8060 га шөлге таваржып турган, ооң чыпшынган хуузу 0,4-тен ашпаан. Кадыгланып өртеңнээри чүгле Бай-Тайга районга 90 га шөлге арткан, а ооң үнүштерге чыпшынып халдаан хуузу 0,2 хире болган. 1971 чылда ындыг аарыг республикага барык-ла демдеглеттинмээн.

Республикага сөөлгү чылдарда чажар үрезиннерниң шуптузун хораннап ап турар апарганы база ооң 30 хуузун баш удур чорудуп келгени орта дээштиг дузаны чедирген. Колхозтарның болгаш совхозтарның бедик бүдүрүкчүлүг хораннаар машиналар-биле хандырар хемчеглер алдынып турар.

Чооккү үеде күш-ажылдың санигарлыг байдалын болгаш хораннаашкынның шынарын экижидер сорулга-биле шыгыдып алгаш база чыпшынычал немелделерни ажыглап тургаш хораннаар аргаже шилчиири эргежок чугула.

Ам-даа дүжүттүң элээн хуузун чидирипге таварыштырып турар өртеңнээр аарыг-биле демиселге республикага үрезинни изиг суг-биле арыглаар доктаамал херекселдерлиг болуру херек апарган.

Ооң-биле кады үрезин материалын кадыкшылдарының херээнге үрезинниң бодун шынгы арыглап, аарыычал багай, чедир бышпаан тараалардан ылгаары чугула курлавыр болур. Республикада бо ажыл кошкак чорууттунуп келген. Март 15-тери медээни ёзугаар алырга, 46820 тонна үрезинден 28947 тонна үрезин чажар шынарынга чедир арыглаттынганы азы 61,8 хуу четкен.

Үрезин хораннаашкыны Бай-Тайга районда, Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды районнарының чамдык ажыл-агыйларында эгелей берген. Чамдык ажыл-агыйлар, харын-даа бүдүн районнар (Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик болгаш өске-даа) ол ажылды чорудуп болгу дег бүгү аргалары бар турза-даа, үрезин хораннаарынче кирбээн четпес. Хораннаашкынның баш удур чорудары эргежок чугула дээрзи билдингир болганда, олче кичээнгейни кошкатпас болза чогуур.

А. ХАЛАНСКАЯ,
Республиканың үнүш камгалаар станциязының лабораторжа эргелекчизи.

Камныг, хумагалыг болур

«Шын» солунга үнген «Хлеб тоглатпа» деп чүүлдү болгаш өске-даа камналгага хамаарышкан, кижизидилге ужурдузалыг материалдарны сонуургап номчуп, ону деткип, каттыжып турар мен.

Камналга чурумун шыңгыы сагыырының дугайында кижизидилге ажылын үүрмек чүүлдерден эгелээш, чоп ортузунга нептеретсе чогуур деп бодалдыг мен. Ылангыя кыдырааш саазынының дугайы. Школаларда кыдырааш камналгазы багай. Чамдык өөреникчилер кыдыраажының саазынын тондур биживейн ора, тетчеглеп кааптар ийикпе, ора тырткылап октагылаар чоруктарның кайы-даа школада бары чажыт эвес болгай.

Саазынны чүден кылып, бүдүрүп турарын, аңаа чеже хире чарыгдал, күш үнгенин, ол хереглекчиге четкижеге чедир кайы хире узун оруктуг эртерин, чеже хөй чарыгдал үнүп турарын чедир угаап билбезиниң хараазы-биле ону камнавас, херекке албас болгулаар-дыр. Чүгле саазын эвес, карандаш, демир ужуктарни болгаш өске-даа өөредилге херекселдерин камныг эдилевес чүүлдер өөреникчилерде бар. Ынчангаш камналга дугайында тодаргай барымдаалар-биле бадыткаттынган дээштиг беседаларны школачыларга кылыры күзенчиг.

Ооң аңгыда чамдык өөреникчилер идик-хевиңге кам чок, хептин септеп, арыглап, чуп кедерин бодавас, ынчии хиригип, элексей бээрге-ле уштуп кааптар, ооң ада-иезинден чаа хеп садып бээр дугайында негелде тургузарлар. Бо бодала таварылга эвес, ындыг болганда күш-ажылга кижизидилге айтырыынче кичээнгейниң күштелдирери черле эргежок чугула.

Ынчангаш аныяк салгакчыларны камналга чурумунга чаңчыктырып, кижизидери, бүгү-ле чүүлдерге хумагалыг болдурары ада-иениң, башкыларның, хөй-ниитиниң чугула хүлээлгези болур деп бодаар мен.

В. ШАРЫЙ-ООЛ.
Өвүр район.

„Шынга" парлаттынган соонда...

Март эгезинде «Шынга» Мөңгүн-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» колхозунуң төвү Кызыл-Хая суурда киномеханиги Хертек Болдуктуң ажылынга харысаалга чок, ээрик кижи, кинону орта үндүрбес (бирде үнү дыңналбас, бирде шокарацайныг, үстүп куруп бээр) апарганының дугайында шүгүмчүлел «Каракка шылапыдан ам» деп эге-биле үнген.

Районда кинопочтизиниң директору В. Сыргымайның ол шүгүмчүлелге хамаарыштыр редакцияга дыңнатканы:

Солунда бижиттинген четпестер шын. Хертек Болдукту ажылынга ээ-харысаалга чок болганы дээш ажылындан үндүрген. Ам Кызыл-Хая суурнуң киномеханиги Владимир Даваа ажылдай берген. Кино үндүрүлгезиниң шынары экижип, четпестерни чайлаткан.

ХАЙГААРААЧАЛ, ТЫВЫНГЫР БОЛДУРАР ДЭЭШ

Школачыларны быжыг билиг-биле чепсеглээри, коммунистиг бедик мөзүлелге кижизидери, оларны амыдыралга болгаш хөй-ниитичи ажыл-чорудулгага белеткээри бистиң чугула сорулгавыс.

Уругларның шиңгээдип алган билиглери төрээн дылынга, номга болгаш номчулгага оларның ынакшылын хайныктырар. Ынчангаш төрээн дыл эге школага өөренир эртемнерниң иштинде кол черни ээлеп турар.

Эге школага дыдды өөренип турар үеде уруглар долгандыр турар амыдыралды болгаш бойдусту хайгаарап көргениңге үндезилеп даянгаш, боттарының бодалдарын утказыг шын кылдыр аас болгаш бижимел-биле дамчыдарынга чаңчыгар.

Өөреникчилерни долгандыр турар бойдусту болгаш амыдыралды, чылдың ол-бо үелеринде ында боот турар өскерлиишкиннерни хайгаараарынга өөретпишаан, башкы уругларның кичээнгейин түвелерниң азы болуушкуннарның онза демдектеринче угландырып, оларны деннеп, ниити түңнелдер үндүреринче организастаар. Башкының кол-ла кичээнгейи өөреникчилерни номчаан чүүлүн медерелдиг билип, чылдың ол-бо үелеринде ында боот турар өскерлиишкиннерни хайгаараарынче, экскурсия, походтардан шинчилел түңнелдерни үндүреринче угланган болур.

Чижээ, «Кышкы арыгже экскурсия» деп чогаадыг бижиирге экскурсияны чоруткан бис. Дараазында чүүлдерни онза хайгаараарынче уругларның кичээнгейин угландырдым.

Ынчан чылыг турган. Бистер сүүр кыдыы-биле арыгже чорупттувус. Каа-Хем кыдыында улуг эрикти куду чуңгулап баткан бис. Арыг, күскүзү дег эвес, шуут өскерилгендир. Аяс хүнде харның кыры чайынналып чыдар болду. Чараш семдер халыңнар, дыттар, чочак каттыг долааналар, чодураалар чанагаш турарлар. Чаш шивилер, тоштер койгун кежи борттер кеткен тоолчургу аян кирген каас болду. Кайнаар-даа көөрге ак чайт хевис-ле.

Уруглар чогаалдың кезектеринге эгелер (аттар) тывар ийикпе чүүлдүң планын боттары тургузуп өөренири чугула. План тургузар ажыл-биле холбаштыр эдерти чугаалаарының янзы-бүрү хевирлерин чорудар.

Эдертиглер болгаш чогаадыглар бижиир ажыл үш кезектен тургустунар. Белеткел үезиниң ажылы, аңаа коллективтиг сайгарылга, словарь ажылы, уругларның чугаа-домаан эдери болгаш орфографтыг ажылдарны сайгарары аңаа хамааржыр.

Ажылды бижиирде эге класстың өөреникчилери болуушкунну дес-дараалаштыр бижививишаан, бодуун домактар-биле тургузуп, медээлеп турар хевирге бижиир. Ооң соонда частырыглар-биле ажылды чорудар.

Байы ажылга үе-шактың хемчээли түс класстың болгаш ажылдың байдалындан база хамааржыр. Ындыг-даа болза класс бүрүзүнге бижизе чогуур чогаадыгларның саны аңгы-аңгы хемчээлге өскерлир.

Номчаан, көрген чүүлүнүң утказын тодарадырда, класска болгаш бажыңга ажылдарны күүседирде өөреникчилер боттары хөй ажылдаар кылдыр организастап турар мен.

Белеткел клазынга 2-ги чартык чылда уруглар чүүлдүң түс-түс кезектериниң утказын, оларның аразында харылзаазын башкының айтырыгларының дузазы-биле шиңгээдип алыр. 1-ги класстылар делгеренгейи-биле эдерти чугаалаарынга мергежилдер, улуг эвес сөзүглелдерни кезектерге чарып, эгелер тып. кезек бүрүзүнүң кол утказын база тодарадыр.

3-кү класска өөреникчилерниң бот-тускайлан ажылдары улам көвүдээр. Олар бүгү чүүлдүң утказын тодараткаш, ооң соонда түс-түс кезектерниң утказын сайгарар.

Чогаадыгны канчаар бижиирин, ооң планын канчаар тургузарын 2-ги класстыларга өөредилге эгезинде-ле тайылбырлап өөредир апаар бис.

Чогаадыг бижиирде чуну билзе чогуурул дээрзин уругларга билиндирер. Чүнү бижир дээнин, ооң утказын эгезинден сөөлүнге чедир дес-дараалаштыр билген турар. Ону баш удур көрүп, номчуп алган болур.

Ынчангаш «Төрээн чугаа» номунда Бианкиниң «Адыг оолдарының ажингени» деп рассказында чүнү чугаалап турарын уруглар-биле сайгардывыс.

Ол рассказты кезектерге үзеш, эге аттар берип, чүнүң дугайын чугаалааның шупту класс-биле сайгарган. Ооң соонда башкы түңнел үндүрүп чугаалаар.

«Тема» деп сөстү самбырага бижээш, база тайылбырлаар.

Башкы рассказты өөреникчиге ыткыр номчуткаш, «утказы» деп чүл дээрзин тайылбырлап бээр. Ынчангаш уруглар «тема», «утказы» деп чүл дээрзин билип алыр. Ооң соонда ол рассказты боттары номчааш, каш кезекке үзерин боданыр.

Ынчангаш болуп турган чүүлдү эгезинден сөөлүнге чедир дес-дараалаштыр бижиир дээрзин уругларга угаадыр. Бо рассказты дөрт кезекке чарган, ону план деп адаарын башкы самбырага бижип тайылбырлаар.

Чогаадыг болгаш рассказ бижиирде чүнү кылырын уругларга катаптап чугаалаадыр.

Е. МОНГУШ,
эге класс башкызы.
Каа-Хем район.

Б. И. Араптаң дуржулгалыг башкыларның бирээзи. Ооң башкылап келген класстарынга он ажыг чылдарда багай демдектиг өөреникчи чок болуп келгени мактанчыг.

Кызылда күрүнениң педагогика институдун ол 1963 чылда бот-өөредилге-биле чедиишкинниг доосказ. Туран хоорайда № 2 школаның тыва база орус дыл башкызы Борбак-оол Иргитовичиниң клазында өөреникчилер бо чылдың үшкү улдуңунда база багай демдек чок өөренген.

ЧУРУКТА: Борбак-оол Иргитович Араптаң кичээл үезинде. Б. ЧОЙГАННЫҢ фотозу.

Методика ажылы

Бөгүн найысылал Кызылга Тываның башкыларының педагогиктиг номчулгалары эгелээр. Башкылар билиин бедидер институттуң директору Маннай-оол Чүлдүмович Ооржак-биле бистиң корреспондентивис беседалашкаш, бо дугайын тайылбырлап чугаалаарын ооң дилээн. Ук беседаны моон адаанда парладывыс.

Педагогиктиг номчулгаларны организастап эртирерин шагда-ла планнааш, аңаа белеткелди баш бурунгаар чорудкан. Бо педагогиктиг номчулгаларны ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга тураскааткан. Ооң темазы янзы-бүрү боор турар. Чижээ: школаларда өөредилге-кижизидилгелиг ажылдар, чаа программа-биле башкылаашкынның түңнелдери, шериг-патриоттуг кижизидилге, совет патриотизм, интернационализм, улустарның найыралының, күш-ажылга, спортка кижизидилге дугайында башкылар ханызы-биле чугаалажыр.

Республиканың район төптеринге аңгы-аңгы илеткелдер, педагогиктиг номчулгалар чогуур хуусаазында болгулаан. Аңгы номчулгаларга киржири-биле районнардан бодунуң башкылап турар эртеминге арга-дуржулгалыг 280 ажыг мурнакчы башкылар чедип келген. Найысылал Кызылдың школаларындан 120 кижи номчулгаларга киржир. Секциялар кол-дуунда түс-түс эртемнер аайы-биле эртер. Оларның удуртукчулары бистиң институттуң методистери болгаш кабинет эргелекчилери. Ол ышкаш Кызылдың педагогика болгаш Тываның эртем-шинчилел институдунуң башкылары, эртем ажылдакчылары киржир, секцияларга илеткелдерни кылыр.

Педагогиктиг номчулгаларга шупту 50 ажыг илеткелди секцияларга дыңнап, арга-дуржулга солчулгазын организастаар бис.

Номчулгаларның кол сорулгазы болза, бистиң школаларывыска өөредилге-кижизидилгелиг ажылды экижидери, чаа программа ёзугаар башкылаашкында арга-дуржулга солчулгазы болгаш черле ынчаш методика ажылында чаа, эки чүүлдерни тарадып нептередири боор турар.

Педагогиктиг номчулгалар ийи хүн үргүлчүлээр.

Н. ТАБУРАН.

Бот-боттарындан өөренир

Өвүрнүң улус өөредилге килдизи Хандагайты ортумак школазының баазазынга районнуң бүгү школаларының 4-кү класс башкыларының чаа программа-биле канчаар ажылдап турарының дугайында дуржулга солчуушкунун организастап эрттирген. Орус дылдың, математиканың болгаш тыва дылдың чаа программа ёзугаар башкылаашкынның байдалы база ооң арга-методтарының талазы-биле дуржулгалыг башкылар В. Лопсан-Серен, Н. Таңгай-оол болгаш С. Бызай-оол оларның илеткелдерин дыңнап чугаалашкан.

Школа бүрүзүнден келген ук эртемнерниң башкыларының информациялары солун болган. Ооң-биле чергелештир ол-ла эртемнер аайы-биле кичээлдерге олуржуп, ооң анализин дарый үндүрүп, программаларның күүселдезин хынаан. Түс-түс школаларның башкылары сонуургап турар болгаш чамдык билдинмейн баар айтырыгларны база сайгарып көрген.

Ындыг дуржулга солчуушкунунуң үезинде чаа программаны амыдыралга боттандырып турарында чамдык бергедээшкиннер турганы санал-илерээн.

Чаа программа-биле холбашкан бо эртемнерге школаларның чамдык удуртукчуларының талазындан «башкылар чайын семинарын эртип алгаш, олар боттары билир» дээр хөөннер барындан ол эртемнерниң көргүзүг материалдарынга, номнарынга сагыш салбас чоруу черле четпес деп бодаар мен.

Дөрткү класска тыва дылды башкылаарынга бистиң хоочун башкывыс, эртем ажылдакчызы М. Д. Биче-оолдуң ному бүгү талазы-биле эки болганын, ында берип турар мергежилгелерниң арбын боор турары, өөреникчилерге быжыг билигни берип болурунуң кол үндезини долузу-биле бар. А программа ёзугаар санап көөрүвүске шак черле чедишпейн баар, ынчангаш тыва дылга неделяда 2 шак эвес, а үш шакты бээр болза, ам чедимчелиг болур дээрзин база чугаалаштывыс.

Бүгү класстарга тыва дылдың чыынды диктантыларын ажылдап кылыры кончуг чугула. Бо айтырыгны республиканың Башкылар билиин бедидер институду өөренип көөрү чугула.

Х. СЕМИС.
Солчур ортумак школазының тыва дыл башкызы.

Чашпын Наадымовна Сендажы Кызылдың башкы училищезин дооскаш, Чөөн-Хемчик районда башкылап ажылдап турар. Аныяк башкы районнуң школаларының эге класстарынга башкылап келгеш, өөредилге-кижизидилгелиг ажыл талазы-биле эки түңнелдерлиг болган. Ол ам Чадаананың № 1 ортумак школазының 3 «а» клазында чаа программа-биле чедиишкинниг ажылдап турар. Чашпын Наадымовна школада эге класстар башкыларының секциязын дөрт чыл дургузунда эки удуртуп келген. Ол секция план ёзугаар ажылдап турар болгаш эге класс башкыларының арга-дуржулга солчурунга улуг рольдуг боор турар.

Аныяк коммунист «Улус өөредилгезиниң тергиини» деп хөрек демдээ-биле шаңнаткан.

ЧУРУКТА: Чашпын Наадымовна Сендажы эге класс башкылары-биле семинар эрттирип олур.

О. САНДЮНУҢ сөзү болгаш фотозу.

ДУРЖУЛГА СОЛЧУРУ—ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ

Чаа программаже массалыы-биле шилчияге үезинде башкыларның ортузунга эртемнер аайы-биле методиктиг каттыжылгаларның ажылын шын организастаары кончуг чугула. Эртемнер аайы-биле башкының бодунуң билиин бедидери, өөредилгеге чугула айтырыгларны чаа программага дүүштүр өөредириниң методиказын чугаалажып көөрү, кичээлдиң планнаашкынын чаа негелделер-биле холбаштырары чергелиг кол сорулгаларны аңаа салган турар ужурлуг.

Бо айтырыгларның бисте канчаар шиитпирлеттиниптурарының чамдык чижектеринге доктаап көрээли. Тес-Хем районда Берт-Даг ортумак школазында башкыларның бот-билиин бедидер өөредилге чогуур деңнелде тургустунмаан. Методика каттыжылгазының булуңунда чүгле тыва дыл, төөгү база эге класстарның ажык кичээлдериниң планнаашкыннары-биле кызыгаарлаттынган. Ол булуңда шагда-ла үнүп каапкан эрги доктаалдар, Башкылар билиин бедидер институттуң эрткен чылдарда чорудуп турганы материалдары кирген.

А чогум бистиң кол айтырыывыстың бирээзи, башкыларның бот-билиин бедидериниң, дуржулга солчулгазының айтырыгларынга холбашкан тодаргай ажыл көзүлбес. Бо ажылдың мынчаар тургустунганындан ол школаның чамдык башкылары кичээл планын тургузарының чурумун барымдаалавайн турар. Берт-Даг ортумак школазының үстүкү класстарында орус дыл башкызы В. А. Орловтуң бижээн кичээл планы чүгле дөрт одуругдан тургустунган, кичээлди эрттирип турары кончуг чевен, чаа арга-мергежилге хамаан чок, бүгүдеге билдингир негелделерге безин дүүшпес. Чижээ: 8 класска М. Ю. Лермонтовтуң сураглыг шүлүү «Шүлүкчүнүң өлгенин» уругларга чалгааранчыг кылдыр бүдүн кичээл иштинде чүгле номчудуп, сес сүрүп өчүлдүрүп эрттирген.

Школада методиктиг каттыжылга, бот-боттарынга дузалажылга ажылы чогуур деңнелде тургустунмаан. Школаның дирекциязы, партия, профэвилел организациялары ук айтырыгже кошкак кичээнгей салып турары илдең. Ол-ла районнуң Кызыл-Чыраа сес чыл школазында бо ажыл база четпес организастаттынган.

Башкыларның методиктиг каттыжылгаларының ажылы эки организастаттынган школаларда уругларның өөредилге-кижизидилгези чогуур түңнелдерни көргүзүп турар. Чижээ Кызылдың № 2 школазында бо талазы-биле ажыл эки организастаттынган. Мында эртемнер аайы-биле секциялар ажылдап, ооң хуралдарын план ёзугаар удаа-дараа эрттирип турары ылангыя эге класстар башкыларының методиктиг каттыжылгазының ажылы башкы А. А. Алдын-оолдуң удуртулгазы-биле эки чорупт турар.

Бо методиктиг каттыжылганың өске школаларга ажыглап болгу дег дуржулгазы эвээш эвес мөөңнеттинген.

Онзагай чүүл планнаашкынның уу аңгы үениң кол негелделеринге дүгжүп турары солун. Чижээ: уругларны класстан дашкаар номчулгага сонуургадыры, ажык кичээлдиң планын канчаар тургузары, бирги класска чаа программа-биле уругларның номчуур аргазының дүргени дээн ышкаш кол чугула талаларже угланган.

Эге класстарда ажылдап турар башкыларның билиин, арга-мергежилин доктаамал бедидип турарының ачызында өөреникчилерниң билии ханы.

Арыя Араптановнаның башкылап турары 2 «а» класстың өөреникчилериниң хөй кезии Чырыдылганың министерствозунуң математикага берген хыналда ажылын 25—30 минута иштинде күүсеткен, ажылды хөй кижи 4—5 демдектерге бижээн. Мында школаның партия, профэвилел организациялары башкыларның методиктиг каттыжылгазын дүн өөрү удуртуп, боттарының хуралдарынга чугаалажып турар. Чижээлээрге, профэвилел хуралынга техниктиг [illegible] кичээлдерге канчаар ажыглаарының дугайында, түс-түс эртемнерниң аразынга холбааны экижидер дээн ышкаш айтырыгларны чугаалажып көрген. Орта башкылар боттарының арга-дуржулгазын солчуп, үнелиг санал-оналын бергилээн.

Мындыг янзылыг дуржулга солчулгазы башкыларның билиг-мергежилиниң өзеринге салдарлыг. Башкыларның ажылында чаа чүүлдү, арга-методту ажыглап турар кижиниң дуржулгазын нептередири кол сорулгаларның бирээзи болур. Ынчангаш бичии-даа чаа чүүлдү ханы өөренип көрбүшаан, ооң сайгарылгазын кылыры ажыктыг.

Бо талазы-биле Кызылдың № 2 школазында ажыл база эки, ол школада аңгы-аңгы башкыларның ажылының дугайында альбомнарны сонуургап көрүп болур.

Методика булуңнарынга мындыг чүүлдерни кылып алыр болза эки. Башкыларның бот-билиин бедидери-биле тускай директивтиг материалдарны, башкылар чөвүлелиниң, класс удуртукчуларының ажылында чаа-чаа чүүлдерниң дугайында үнүп турар материалдарны тускай көргүзүп турар. Чамдык школаларның планындан көөрге, ында чүгле үнген дужаалдың дугаарын айыткан, ону номчуп алынар деп каан болур.

Ооң аңгыда черле башкыларның билиин бедидер, дуза чедиреери-биле ол булуңга өөредилге планын, эртемнер аайы-биле программаларны, демдек салырының тускай чижек-нормазын дээш өске-даа чүүлдерни чырыдып болур.

Чаа дооскан аныяк башкыларга сүме кылдыр ол булуңга темалыг болгаш календарьлыг планнаашкыннарны эртем аайы-биле шын тургузарының арга-сүмелерин чижек кылдыр көргүзүп тургаш бижизе эки.

Т. НАМЧЫЛАН,
республиканың башкылар билиин бедидер институдунуң методизи.

ССРЭ-ниң 50 чылынга уткуштур

ЧОГААДЫКЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ

Бистиң районнуң ажыл-ишчилери Совет улустуң байырлалы — ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюн төлептиг уткуур дээш күжениишкинниг ажылдап турарлар. Районнуң ажыл-агыйының бүгү адырларында ажылдап турар колхозчуларга, совхоз ажылчыннарынга, башкыларга, кадээ ажыл-агыйның тускай эртемниглеринге даянгаш, чамдык ажылдарны кылып чорудары планда көрдүнген. Бо чылын болур кадээниң уран чүүл көрүлдезинге белеткел бисте шагда-ла эгелээн болгаш культураның чамдык одагларының кескү ажылы илереп эгелээн.

Районнуң Культура бажыңының, автоклубтуң ажылында солун чүүлдер бар. Марий-оол Саттың удурткан янзы-бүрү профессияның кижилеринден тургустунган агитбригада районнуң малчыннарының турлагларынга, ферма-бригадаларынга солун концертти көргүзүп, лекция, беседаларны чорудар дээш план ёзугаар ажылдап турар.

Культура бажыңының коллективи район төвүнде херээженнер чөвүлели-биле кады солун темалыг концерттерни, ужуражылга кежээлерин организастап турар. Март 8-не таваржыр үндүрген митинг-концертти, район төвүнде организацияларның күжү-биле тывынгыр, солун программалыг кылдыр эртиргени эки. Концертти СЭКП райкомунуң коллективи музыка-литературлуг композиция кылдыр ажылдап, сайгарып кылган. Мындыг янзылыг митинг-концерт моон мурнунда бистиң республикага болбаан болгаш чаа утка-шынарлыг тускай хевириниң бир болуушкуну дизе хөөредиг чок. Ук концерттиң сайгарып, ажылдап кылган программазын республиканың Улус чогаадылга бажыңынче чоруткан бис.

Ооң-биле чергелештир Культура бажыңынга херээженнерниң хол-биле даарап, сиилбип кылган чогаадыгларының делгелгезин агиткарталдар аайы-биле организастап эрттирип келген.

ВЛКСМ райкому-биле кады культура килдизи кожа-хелбээ турар районнуң аныяктары-биле найырал кежээзин уткашынарлыг солун эрттирип турар. Моон мурнунда Мөңгүн-Тайга районнуң девискээринге ындыг кежээни эрттирген болгаш ам Барыын-Хемчик районнуң аныяктары-биле найырал кежээзин эрттирер дээш белеткенип турар бис. Найырал кежээзиниң ажыл-агыйга, уран чүүлге ажыктыын улуг деп үнелеп көрдүвүс. Чамдык районнарның ажыл-агый, культура амыдыралында чаа чүүлдерни өөренип алыр болгаш арга-дуржулгазын шиңгээдип алырынга дем-биле ажылдаары дөгүмчелиг.

Бистер суббота санында районнуң Культура бажыңынга янзы-бүрү темага кежээлерни организастап эрттирерин планнап алган бис. Планны районнуң көрүлде эрттирериниң оргкомитеди бадылаан болгаш район төвүнүң улуг-улуг организацияларының коллективтери деткээн. Ам суббота санында-ла кандыг-бир темага солун кежээни албан организация бүрүзү эрттирип эгелей берген.

Шуйнуң кадээ Культура бажыңы, Кызыл-Дагның кадээ клуву база-ла багай эвес ажылдап турар. Шуйнуң боттывынгыр артистери Чөөн-Хемчик районнуң чамдык колхоз, совхозтарынга концерт үндүрүп чорааш чоокта чаа келген. Мөңгүн-Тайга районче концерттиг баар дээш белеткенип турарлар.

Кызыл-Дагның агиткульт-бригадазы — малчыннарының күзенчиг аалчылары. Ында херээженнер чөвүлели биле клуб чөвүлели агиткарталдарның концерттер үндүрүүлгезин доктаамал чорудуп турар. Апрель айда болур суурнуң уран чүүл көрүлдезинге чедиишкинниг киржир дээш агиткарталдар бүгү талазы-биле эки белеткенип турар.

Районда улусчу театр ССРЭ-ниң 50 чылынга чедиишкинниг уткуужуп, кадээниң ажыл-ишчилеринге шии көргүзүлгезин эки организастаар дээш элээн ажылдарны кылган. Хакас чогаалчы Кильчичаковтуң «Хайыраканның езен» деп шиизин тургускаш, район девискээрин, Мөңгүн-Тайга районну кезээн. Кадээниң уран чүүл көрүлдезиниң негелдезинге дүүштүр В. Көк-оолдуң «Ах, чаражым» деп шиизин болгаш казах чогаалчы Мусреновтуң «Козы-Көрбеш биле Баян-Слу» деп драмазын белеткээр бис. Бай-Тая, Найырал салбырларының клубтарында чамдык ажылдар кылдынып турза-даа, концерт көргүзүглери, темалыг кежээлер, лекция-беседалар, диспуттар эвээш эртип турар. Найырал салбырының клувунда ажыл онза багай. Бо чылын клубтуң одалга системазы кйи катап үрелген болгаш лекция, беседалар ховар, концерт үндүрүлгези шуут болбайн турар.

Бистиң район моон мурнунда болгулаан уран чүүлдүң республика көрүлделеринге багай киржип келген бис. Клуб, библиотекаларывыстың ажылы нуду деңнелдиг болуп, оон чогуур түңнелдерни үндүрбейн келгенивистиң уламындан четпестер ам-даа чайлаттынмайн турары ол. Культура ажылдакчыларының чөвүлел хуралынга четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылган.

Алдарлыг байырлалга ажылишке-даа, культура албан черлериниң ажылынга-даа бүгү талазы-биле чедиишкинниг уткужуп, партияның XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш кызымак ажылдаары бистиң сорулгавыс.

В. МЮРЗЮ,
улусчу театрның режиссёру.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

Эрткен неделяда болуушкуннар

ТАЙБЫҢНЫҢ БОЛГАШ ТУРГУЗУУШКУННУҢ ПРОГРАММАЗЫ

СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге чугаалаан делегейниң бүгү хөй-нийтизи улуг кичээнгей-биле өөренип көрүп турар. Ол болза делегейде байдалды улам экижилеринге чогумчалыг салдарын чедирер политиктиг улуг ужур-дузалыг документ болур деп аңы-аңы чурттарның политиктиг болгаш хөй-нийти ажылдакчылары, парлалганың кол-кол органнары үнелеп көрүп турар.

Эң ылаңгыя социалистиг дем каттыштырылгазының чурттарының хөй-нийтизи Л. И. Брежневтиң чугаазын онза сеткил ханыышкынныг хүлээп алган. Ооң чугаазы Совет Эвилелиниң даштыкы политиказының тайбыңга ынакшылының чаа херечизи. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң айытканы ёзугаар коммунизмниң тиилелгезинче совет улустуң быжыг шиитпирлиинин чаа бадыткалы болур деп болгар «Кооперативно село» солун бижээн.

Улут Ленинниң идеяларының тугунуң адаанда каттышкан бүгү улустар миллион-миллион кижилериниң амыдыралы эрге-ажыктарынга таарыштыр ол угланыышкынны боттандырар дээш демисежип турар. Даштыкы политика талазы-биле социалистиг чурттарның дугуржуушкуннуг ажыл-чорудулгаларын Л. И. Брежневтиң бедик-биле үнелээнинге чоргаарланып турар бис деп Берлинниң «Юнге вельт» солуну медеглээн.

ССРЭ даштыкы политиканы чорударда делегей айтырыгларын боттуу-биле көрүп турар болгаш аңаа холбаштыр империализмниң [illegible] бышкы ойтур [illegible] бергеп турар деп СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының чугаазында айыткан даштыкыда онзалап көрүп турар. Совет даштыкы политика болза аңгы-аңгы хөй-нийти системалыг күрүнелер-биле бот-боттарынга ажыктыг харылзааларны [illegible]

[illegible]

Эвилели АКШ-биле харылзааны бистиң бөмбүрзектиң кырынга тайбыңның салым-чолу-биле холбаштыр көрүп турар. Чүге дээрге совет-американ талаларның харылзааларындан делегейниң бүгү политиктиг байдалы хамааржыр деп ол солун бижээн. Бистиң чурттуң ындыг туружун Каттышкан Штаттарда база үнелеп көрүп турар. Ак бажыңның парлалга айтырыгларының талазы-биле секретары Р. Зиглер: «Л. И. Брежневтиң совет-американ харылзааларның айтырыгларының талазы-биле чугаалаан чүүлүн АКШ чүүлдүгзүвүн көрүп турар» дугайын медеглээн.

Францияның бо чугаа талазы-биле албан ужурунда туружу ол чурттуң даштыкы херектер министри М. Шуманның медеглелинден илереп турар. Ол документини ГФР-де онза сонуургал-биле өөренип көрүп турар. Ынчангаш Барыын Германияның солуннарының хөй кезии Л. И. Брежневтиң чугаазын ГФР-биле социалистиг чурттарның аразынга харылзааларны калбартырынга удур дайзыннарга шыңгыы сагындырыг болганын чугулалап айтып турар.

Чоокку Чөөн чүкте мессилдежиишкинниң талазы-биле ССРЭ-ниң шыңгыы туружун бадыткаанынче араб Чөөн чүктүң чурттарында тайылбырлакчылар онза кичээнгей салып турар. «Л. И. Брежнев израиль агрессияның уржуктарын узуткаарынче Совет чазактың чүткүп турарын база катап бадыткаан» деп Каирниң «Аль-Гумхурия» солуну онзалап демдеглээн.

Индияның эң нептерээнген «Таймс оф Индиа» солуну ССРЭ-ниң азий чурттар-биле харылзааларының дугайын бижээш, мынчаар демдеглээн: «Совет Эвилели Азияның улустары-биле тайбыңның болгаш найыралдың харылзааларын улам экижидер дээш чайгылыш чок туржуп келген болгаш ол дээш чүткүп-даа турар. Ынчангаш ССРЭ тайбыңның улам быжыглаарынче чүткүвүшаан, империализмге болгаш колониализмниң бүгү хевирлеринге удур демиселгелиг күштерниң демиселин деткип турар».

[illegible]

вет Эвилели бодунуң интернационалчы хүлээлгезин туюлунга чедир күүседиринге ыяк шиитпирлиг. Ынчангаш ол моон-даа соңгаар улустарның хосталга дээш демиселинге бүгү талазы-биле дузалаар болгаш деткиир-дааа».

ИНДОСТАНГА ТАЙБЫҢНЫҢ ЭРГЕ-АЖЫКТАРЫ ДЭЭШ

Эрткен хүннерде Индостан чартык ортулукта байдалдың улам экижип турарының дугайында элээн каш чугула медээлер келгилээн. Пакистанның парлалгазы президент Бхуттонуң Совет Эвилелинге чоокта чаа аян-чоруунче онза кичээңгей салып турар. Амгы үеде ССРЭ-биле Пакистанның аразынга эки харылзааларны тургузарынга таарымчалыг байдал туруп турарын ол аян-чорук көргүскенин Пакистанның солуннары демдеглеп турар. Бир талазында Пакистан-биле, өске талазында Европаның үш социалистиг чурттары — Венгрия-биле, Польша-биле болгаш Югославия-биле дипломаттыг харылзааларны катап тургусканын эрткен неделяда чарлаан болгай. Бангладеш Улус Республиказын хүлээп алганының соонда пакистан таланың эгелээшкинин ёзугаар ук чурттар аразынга харылзааларны соксаткан турганы билдингир.

Чөөн-Бенгаль улустуң хосталга дээш демиселиниң түңнелинде Индостан чартык ортулукка тургустунган ол хамаарылгалар чаа кырынче талазы-биле бодунуң мурнунда туржуп пакистан чазак чаартып турарының дугайын бүгү көргүзүп турар-дыр. Ынчангаш ол чорукка совет кижилер өөрүп-даа турар. Профэвилелдериниң XV съездизинге Л. И. Брежнев бистер Индияның, Пакистанның болгаш Бангладештиң аразынга быжыг тайбыңны болгаш эки чаагай кожа-хелбээ догуннаашкынны тургузары дээш чайгылыш чок туржуп турар бис» деп чугаалаан.

Индияның Премьер-министри Индира Гандиниң Бангладеш Улус Республиказынга чоокта чаа аян-чорук кылып чорааны Индостан чартык ортулукта байдалды чогумчударынга улуг ужур-дузалыг бол-[illegible]

тайбыңны тургузуп, аныыл чок чорукту хандырарының эрге-ажыктарынга база таарышкан турар дугайын ол кезээде айыткан. Индира Ганди болгаш Бангладештиң премьер-министри Муджибур Рахман Даккага болган митингиге чуве чугаалааш, индостан чартык ортулуктуң күрүнелериниң аразынга маргылдааныг айтырыгларны шүгүдүүп тайбың арга-биле шиитпирлээр ужурлуг деп чугаалааннар. Бангладешке экономиктиг болгаш техниктиг дузаламчы бергени дээш Совет Эвилелиниң болгаш Индияның чазактарынга өөрүп четтиргиишкинни Муджибур Рахман илереткен. Ындыг дузаламчы дайын соолгуде чуртта сандараан ажыл-агыйны катап тургузарынга эң чугула чүүл боор турар.

Индостан чартык ортулукта бүгү улустарның эң чугула эрге-ажыктарынга таарыштыр тайбың ёзу-биле шиитпирлээриниң үнелезинин канчаар салдынып турарын көрүп турар бис. Ынчангаш дайын чорудулгаларының доозулганының соонда, тайбыңчыдылганы чарлаан соонда чоокта чаа болган мессилдежиишкинге киришкен үш чурт аразында [illegible] чорукту [illegible], чогумчалыг харылзааларны тургузар талазы-биле чаа үе-чада тургустунган.

УАЙТХОЛЛ КАНЧАП ШУГУЛДАЙ БЕРГЕНИЛ

Нийти рынокка дөрт чаа кежигүннерни — Англияны, Данияны, Ирландияны болгаш Норвегияны киирер дугайында саналды алышкынының чуртка эртирер талазы-биле Францияның президентизи Помпидунуң чоокта чаа шиитпири Темза хемниң эриктеринге шугулдаашкынны болдурган. Амгы үеде нийти рынок дээр каттыжышкынны алды чурттардан тургустунганы билдингир болгай. Британ парламентизе бо талазы-биле дыка-ла шуугаашкыныг санал-онал солчуушкуну болган. Башкарыкчы консервативтиг партияны колдуг төлээлээн дыка хөй кижилер аңаа Парижтиң ындыг шиитпиринге таарышпайн ту-[illegible]

ажылдажылгазынга Англияның киреринге калбак англи хөй-нийти шуут удур боор турарында-дыр. Бир эвес нийти рынокка каттыжып кирер болза, Англияның улуг-улуг монополияларынга элээн ажыктыг боордан аңгыда, Англияның чонунга аар-берге байдалды таварыштырар аңаар деп дыка хөй кижилер, эң ылаңгыя тред-юнионнарның сурагалыг ажылдакчылары, экономистер санап турар. Бир эвес ындыг базымны кылыр болза өртек-үнени 18—26 хуу чедир бедидер, нацияларның кадыг ажылдажылгазының чурттары-биле садыглажыышкынны кызырар болгаш кедизинде кээп, чуртта бергедээшкинни болдуруп турар социалдыг мессилдежиишкинни улам-на нарыыдадыр аңаар дээрзин олар чугаалап турар.

Британияның хөй-нийтизиниң дыка хөй төлээлекчилери Европага аныыл чок чорукту тургузарының, бүгү чурттар аразынга үре-түңнелдиг кады ажылдажылганы чорударының идеязын деткиишаан, нийти рынокка боттарының чуртунуң кирериинге удурланып турарлар. Чогум-на ооң ужурунда Англияда «Нийти рынокка кирбес!» деп кыйгырыгның ада-биле калбарган шимчээшкинниң киришкечилери Европаның экономиктиг каттыжышкынынче англичаннарның чогум канчаар көрүп турарын илередири-биле бүгү-нийти санал-онал алышкынының чуртка эртирерин Хиттиң консервативтиг чазаандан шыңгыызы-биле негеп турарлар. Ол ышкаш санал-онал алышкынын нийти рынокта кирип турар өске бүгү чурттарга база кылыр херек деп олар санап турар. Ынчалза-даа Лондон аңгы-бүрү чыдагааннар-биле ындыг негелдени хандырарындан ойталап турар. Ол чер-ле билдингир болбайн аан: англи парлалганың бодуунуң санап турары-биле алырга, Англияның нийти рынокче каттыжып кирериинге чуртунуң чонунуң 70 ажыг хуузу удур. Ынчангаш санал-онал алыр дугайында Парижтиң шиитпири консерваторлар нийти рынокка каттыжып кирериин Англияда удурланыкчыларының туружун дыка быжыг-[illegible]

[illegible]

А. КРАСНИКОВ,
Ю. КОРНИЛОВ.
(ТАСС)

Ярмарка

Эрткен воскресеньеде Кызыл садыг часкы ярмарканы организастап эрттирген. Аңаа часкы-чайгы сезонда кедер янзы-бүрү хептерни, идиктерни делгээн. Ол ышкаш аъш-чем, дериг-херекселдер барааннарын, номнарны хөй-биле садыглаан. Ону садып алырынга хоорайның муң-муң чурттакчылары кирипкен.

ЧУРУКТА: кызылчыларның херегзээн бараанын садып ап турары.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Спорт

Таңдыжылар шылгараан

Республика школаларының бирги чери дээш хаак маргылдаазы март 25—26 хүннеринде «Тайга» станциязынга болуп эрткен. Аңаа 8 команда — 144 кижи киришкен.

Ийи хүн үргүлчүлээн спортчу демиселдиң түңнелинде Таңды районнуң школачылары шылгарап, бирги черни алгаш, Чырыдылганың министерствозунуң кубогу, вымпел, бирги черниң диплому-биле шаңнатткан. Ийигизин — Бии-Хемниң, үшкүзүн — Кызылдың командалары алган. Оларга вымпелдерни, дипломнарны тывыскан.

М. ОНДАР.

Баштайгы салыгларда

Республиканың улус өөредилге ажылдакчыларының бирги чери дээш шыдыраа маргылдаазы Кызылда эгелээн.

Эр улустан 10 кижи киржип турар.

[illegible] Таңды районнуң Элегес школазының башкызы Ондар Куш-таараан кымга-даа уттурбайн, өөрүп мурнай берген.

Херээжен шыдыраачылардан үш салыгдан үш санны алган Кызыл хоорайның төлээзи М. Филимонова мурнап турар.

Тиилекчилер илерээн

Кызыл хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединиң үлетпүр бүдүрүлге, албан организация, өөредилге черлериниң аразынга хол бөмбүүнүң маргылдаазын организастаан. Ол чартык ай ажыр үргүлчүлээш доозулган. Аңаа эр улустуң 10, херээженнерниң 5 командазы киришкен.

Маргылдааның эгелиинден төнчүзүнге чедир эр улустуң командаларындан шаңналдыг черлерни илередири берге турган. Чүге дээрге комплекстиг геология экспедициязының, башкы училищезиниң, Министрлер Чөвүлелиниң, аэропорттуң командалары бир, ийи уттурган-даа болза, аштырыышкын чок педагогика институдунуң студентилериниң ойнаарындан хамааржып турган.

Келир үениң башкылары бо байдалды өөренип көргеш, бүгү күжүн салып, техника талазы-биле өскелерден дээре ойнаан түңнелинде бирги черни алган.

Ийиги, үшкү черлерни комплекстиг геология экспедициязының болгаш башкы училищезиниң хол бөмбүкчүлери алган.

Херээжен улустан тиилелгени экспедицияның командазы бүзүреддии-биле чаалап алган. Ийигизинде педагогика институдунуң, үшкүзүнде «Тыва тудуг» трестиниң командалары болган.

Бирги черни алган командаларга хоорай чемпиону деп атты тывыспышаан, шилчиир кубокту берген. Шаңналдыг черлерни алгылаан командаларга тураскаалдыг вымпелдерни тывыскан. Ойнакчыларын хүндүлүг бижиктер-биле [illegible].

Бо маргылдаа хол бөмбүүн ойнаарын улам ыңай сайзырадырынга идиглиг болганы чугаажок. Эрткен чылын күзүн болган хоорай маргылдаазынга политехникумнуң, хоорайның № 35 профессионал-техниктиг училищезиниң командалары белеткел чогуп көргүскен болза, бо удаада эки ойнааннар. Моон мурнунда маргылдааларга киржип чорбаан «Тыва тудуг» трестиниң командазы илепкейлиг киришкен.

Маргылдаа үезинде чамдык четпестер база болгулаан. № 2 школаның оолдар командазы ийи оюнга келбейн, маргылдаадан казыткаңнар. Аэропорттуң хол бөмбүкчүлериниң составы шыырак, ынчалза-даа оюн үезинде чурум чок болган. Бир эвес найыралдыг эки ойнаан болза, шаңналдыг черге чедер аргалыг турган.

Хол бөмбүүнүң судьялары дыка хөй частырыгларны оюн үезинде кылган. Олар чаа дүрүмнерни билбес болган.

Хол бөмбүүнүң оюннарын шиидериниң дүрүмүнде чамдык чаартылгалар, өскерилгелер болган. Ону судьялар болгаш ойнакчылар билбес. Ындыг болганда чоокку үеде өөренири негеттинип турар.

Ч. ЯНДАРА,
хол бөмбүүнге 1 категорияның судьязы.

Аныяктарны киириштирер

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозка шыдыраага бирги чер дээш маргылдааны чоруткан. Аңаа 15 кижи киришкен.

Кино механиги Монгуш Бор-бай-оол эки ойнааш, бирги черни алган. Ийигизин колхозтуң экономизи Түлүш Ким-оол алган. Моон соңгаар маргылдаага аныяктарны киириштирер эки.

О. ЧИМБИИ.

Эш хуунун ужуражылгазы

Хову-Аксы суур-биле «Элегес» совхозтуң спортчуларының эш хуузунуң ужуражылгазы болган.

Баскетболчуларның ужуражылгазынга Хову-Аксының командазы тиилелгени чаалап алган.

Хостуг хүрешке шайы-даа таланың мөгелери дыка белеткелдиин көргүскен. Мана база-ла Хову-Аксының спортчулары шылгараан.

Дараазында эш хуунун ужуражылгазы «Элегес» совхозка болур.

Э. ООРЖАК.

Телевидение

МАРТ 28-ТЕ

19.00 — Телемедээлер. 19.15 — Уругларга кинолар. 19.25 — Уругларга. «Хатты ховудан диле». Кызылдың хөгжүм-шии театрының шиизи. 20.55 — «Экономиктиг билиглерни — бүгү ажылчы чоннарга». Дамчыдылга. 21.10 — «Кадарчы Урзунуң хүнү». Документалдыг фильм. 21.20 — «Улусчу контроль». Дамчыдылга. 21.45 — Телемедээлер. 22.00 — Чарлалдар болгаш реклама. 22.05 — «Джура Саркор». Уран-чечен фильм. 23.15 — Концерт.

„Рудобель республика“

Кино

[illegible]

контарып көөр болза, ындыг республика турган боор чүве-дир. Ол республика «кижилер деп аттыгтарар» эрге дээш, хосталга дээш, шын чорук дээш, амгы үе дээш демисежип турган. Ол үениң ук болуушкуннарының киржикчилери болган маадырлары улам эвээжеп турар. Рудобель черниң дугайында — аңаа хамааты дайынның дугайында документилер барык артпаан. Бар кижилер чамдык чүүлдерни уттулапкан болгулаар. Ындыг болза-даа революстуу төөгүнүң ол ышкаш чайынналчак арыннары уттундурбас ужурлуг. Бежен чыл мурнундагы эң-не чугула болуушкуннарның канчаар болуп турганын чонга таныштырары. Белоруссияның Полесьезиниң черинге Совет эрге-[illegible]

[illegible] чугаалап бээри эргежок чугула. Ол ажылды кылырынче мени хамааты хүлээлгем кыйгырып турган. «Рудобель республика» деп номнуң [illegible] номнуң автору С. Гроховскийниң бижип турар. Хамааты хүлээлгениң ол бодалы. Рудобельдиң баштайгы ревкому-коммунистерниң маадырлыг херектериниң дугайын амгы үениң кижилеринге чугаалап бээр дээн ниити күзели ол номда бижээн чүүлдерни кино кылдыр шилчидер деп сорулгаже кинонуң режиссёрун сорук киирген.

— Төөгүде эргелделиг таварылгага дугайын ук киного сайгарарын оралдашкан бис, ол дээрге бодуун белорус тараачын коммунистерниң удурдулгазы-биле [illegible] Совет эрге-чагырганың ханының соолгу дамдызынга чедир камгалап бээри-дир...— деп, режиссёр чугаалап турар.

Белоруссияга Рудобель деп суур турган. [illegible] саван-биле шыпкынып, хир-чамбыг... Бир-ле катап делегениң бирги дайынындан солдаттар чанып келгилээн, олар тайбың, чер дугайында декреттерни эккелгеш, ону тайылбырлап, баштаар черниң бажыңының кырынга кызыл тукту киискидилген.

Аңаа Совет эрге-чагыргазы быжыглаар деп дыылганы Бобруйски ревкомундан алган, Александр Соловей төрээн суурунга чанып келген.

Мурнунда бодунуң командири чорааны, ак шериглиниң офицери Зволовка, чанып ора, демир-орук станциязынга-ла ол душтуу бээр. Ол офицер бо-[illegible] революцияның чүвү бериш болурун чедир билбес болгаш актарның талазында чорупту турар.

Соловей Рудобельге келгеш, [illegible] биле ужуражып, оларның-биле кады Совет эрге-чагырганың баштайгы декреттерин амыдыралга боттандырар талазы-биле ажылды калбарткан.

Долгандыр хамааты дайыны. Рудобель суурну немецтер-даа, ак поляктар-даа эжелеп алырын оралдашкан, чадап каан. Ынчангаш чонну эрге-чагырганы быжыглап, большевиктерниң, Соловейниң чынчылыг хүлээн алган ол суурнуң чепсегленген тараачыннары олардан күштүг болган. Аар-берге демиселге хосталгазын рудобельчилер камгалап алган. Ынчангаш бо би-[illegible] лика деп адап турганы таварылга эвес. Чоокта турган Врангель хевертен муруу чүкче дешер, аңаа баргаш, ак офицерлерни чыыр деп турар [illegible] Соловей биле оон оору ону суруп чорупмарлар. Ынчалза-жок Врангельди олар тудуп эп четтикпээн. Ол тулчуушкуңга Соловей биле Звонов база катап таваржы берген. Тулчуушкун рудобельчилерниң тиилелгези-биле доозулган.

Бо фильмни «Беларусьфильм» киностудия 1971 чылда тургускан. Ооң сөс чогаалын Н. Фигуровский бижээн, тургузукчу режиссёру — Н. Калинин.

Кинофильм республиканың экраннарынга удавас үнер.

С. САЛЧАК.

Кино

МАРТ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Хем ындында кызыгаар», 10, 11.45, 13.30, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА ХЕМ»: «Байырлыг көге-бугалар», 11.20, 13.10, «Эм суг», 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кожуп чоруур фронт» 11.30, 13.15, 15, «Пар мугулдуру» 16.50, 20.30, «Мени мана», 28.40, шактарда.

«ПИОНЕР»: «Элдептиг оранда», 9, 12.20, 16, «Онза эрес чорук», 10.40, 14, 17.40, 19.20, 21.10.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Иван Макарович», 16.30, «Гайдуктар», 18.20, 20.30 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 40 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Сергей Лазо», 15, «Парм чурттуг кижи» (1-ги, 2-ги кезектери). 17, 20 шактарда.

Агаар

Бөгүн республикада булуттаар, чамдык черлерге биче хар чаар. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы даглыг черлерге 2—7 градус чылыыр, өскелеринге 0 градус болур.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы 2—4 градус чылыыр.

Редакторнуң оралакчызы Б. Н. КАРАШПАЙ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кадээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00271.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндүрүлүп эгелээн

ШЫН

1972 ЧЫЛ. МАРТ 29 СРЕДА

№ 74 (8842). Өртээ 2 коп.

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Хүн айтырыында—садыг ажылы

ВЦСПС-тиң президиуму СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Садыгны болгаш соң техниктиг дериишкинниң эчиидер талазы-биле чамдык хемчеглерниң дугайында» доктаалынга холбаштыр профэвилел организацияларының сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген.

Дааскан ажыл-херек дээш бедик харыысалгалыг болур чорукка, садып алыкчыны хүндүлээчиг көөрүнге, совет кижиниң хереглелдерин хандырар дугайында ёзулуг сагыш салыышкынын илергейлээр чүткүлге садыг ажылдакчыларын шудургу кижизидерин чер-черде профэвилел органнарынга дааскан.

ВЦСПС-тиң президиуму садыгны болгаш нийтиниң чемненилгезин улуу-биле экижидеринче, магазиннерниң, столоваяларның, соодукчуларның, складтарның, картофель, негаалар, чимис шыгжаар черлерниң четкизин хөгжүдеринче угландырган хемчеглерни боттандырарынга идепкейлиг киржирин профэвилелдер чөвүлелдеринге болгаш комитеттеринге хүлээткен. Профэвилел организациялары аъш-чем болгаш үлетпүр бараанннарын садарында бот-хандырылганы нептередиринге дузалаар хүлээлгелиг.

Садыг болгаш нийтиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң ажылы дээш хөй-нийтиниң контролюн идепкейжидеринче угландырган хемчеглерни айыткан. Ажыл-херекти билдилиг-биле күүседип шыдаар кадрларны шилип алыр талазы-биле дузаны садыг бүдүрүлгелеринге көргүзерин, чөннүң хандырылгазын экижидер талазы-биле улуг сорулгаларны шиитпирлээрин профэвилел органнарынга дааскан.

(СЭТА).

Апрель 15 — коммунистиг субботник

Штаб ажылдап эгелээн

Кызылдың автосеткиле заводунуң коллективи москвачыларның болгаш ленинградчыларның эгелээшкинин паш-биле деткип, апрель 15-те болур Ленинчи субботникти организастыг эрттирер талазы-биле боттуг хемчеглерни ап, оон штавын тургускан болгаш ол ам ажылдап эгелээн.

Заводтуң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары ол хүн бүрүн составы-биле коммунистиг субботникке унуп, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгүн бедидип ажылдаар болгаш ол хүн ажылдап алган акшазы тоску беш чылдың фондузунга кииреринин шиитпирлээн.

Ол хүн кылыр ажылдарны тодарадыр, ынчаарда ажылдаар кижилерни эт-херексел, артык безектер болгаш өске-даа чүүлдер-биле хандырар дээш белеткел ажылын бо хүннерде ук штаб кылбарткан. Эрткен чылдың коммунистиг субботник хүнүнде ажылдаан демнелди эртип, улам хөй чүүлдерни кылырын коллектив шиитпирлээн.

С. БОРИСОВ,
заводта партия организациязының секретары.

Төлептиг уткуур

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың даг-дүгү рудниктиниң дагжылары Москва —Сортировочная локомотив депозунуң болгаш Москваның В. И. Ленин аттыг база Кызыл пролетарий заводтарының ажылдакчыларының апрель 15-те коммунистиг субботник эртирер дугайында эгелээшкинин паш-биле деткип турарлар. В. И. Ленинчиниң төрүттүнгенинге болгаш ССРЭ-ниң тургустунганының бежен чылынга турасказтаан бо чылгы субботникке киржир кыйгырыгны деткип, бараалынга хүлээнелдерни алган.

Апрель 15-те, субботникке 120 кижи киржир.

Ол хүн камнап алдынган электри энергиязы-биле ажылдаар болгаш 12 муң тонна даг массазын казар, оон иштинден 3000 тонна руданы даг-дүгү арыглаар фабриказе чорудар.

10 тонна шилиттинген руданы чыыр.

Рудниктиң девискээрин чаагайжыдар.

Субботникте ажылдап алган 500 рубльди тоску беш чылдың фондузунче шилчидер.

Даг-дүгү рудниктиниң коллективи Ак-Довуракның бүгү ажылчы чоннарын апрель 15-те коммунистиг субботникче үнерин болгаш боттарының шалыпчы күш-ажылы-биле беш чылдың фондузунга салыышкынны кииреринче, ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюн төлептиг уткуурун кыйгырган.

(Бистиң корр.).

Организастыг эрттирер

Каа-Хем районнуң ажылчыларынга В. И. Ленинниң төрүттүнгенинге хүнүнге алдар болдурган коммунистиг субботниктиңге организастыг болгаш идепкейлиг киржириниң талазы-биле күжениишкиниң белеткелдерин чорудуп турар. Бо чугула хемчегни эрттирериниң талазы-биле райкүүском даргазының оралакчызы П. Г. Саморсков даргалаан комиссия районнуң ажыл-агыйларынга, бүдүрүлгелеринге болгаш албан организацияларынга ол хүн кылыр ажылдарны бүрүн тодараткан.

Нийтизи-биле районга болур субботникке 4500 хире ажылчылар киржир, олар ол хүн 6000 рубль түңнүг ажылды кылыр. Сарыг-Сеп суурнуң чурттакчылары суур чаагайжыдылгазынга, түүйбу заводунга ажылдаар. Ынчаарга колхозтарның ажыл-ишчилери хонуларже чемиштеп [illegible], элек тееринге, үрезин арыглаарынга болгаш техника септээринге киржирин планнап турар. Чер-черге чоруттунар бүгү ажылды организастыг, бедик деңнелге эрттирерин партия, совет органнар болгаш ажыл-агыйларның, бүдүрүлгелерниң, албан организацияларның удуртукчулары боттарының харыысалгазынга алган.

ССРЭ-ниң 50 чылынга уткуштур

СОРУЛГАЛАРНЫ ТОДАРАТКАН

ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл юбилейинге күш ажылчы эки белектиг ужуражыр дээш белеткел чер болгаш калбарган. Бии-Хем районнуң ажыл-ишчилери, республиканың бүгү ажылчы чоннары-биле бир демей, ол тоогулуг байырлалга ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң талазы-биле эки чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш хайныышкыныг ажылдап турарлар.

СЭКП ТК-ның «ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылы оюнга белеткел дугайында» доктаалын ажылчы чоннарга калбаа-биле таныштырган болгаш коллективтер, ажыл-агыйлар ол тоогулуг байырлалга холбаштыр боттарынга бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алганнар. Бии-Хем районнуң экономиказы кол ажыл-агый угланыышкыныг. Ынчангаш социалистиг хүлээлгелерде мал болгаш чер ажылын моон ыңай улам хөгжүдеринче кичээнгейни күштелдирген.

Тус-тус коллективтерниң, ажыл-агыйларның бежен чылга алдар кылдыр алган хүлээлгелерин түңнеп көрген. СЭКП райкому ол айтырыгны эрткен пятницада, бодунуң пленумунга чугаалашкан. Бистиң чуртувустуң тоогузунда база бир алдарлыг болуушкун — ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл болур оюнга районнуң ажылчы чоннарының кандыг күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр деп шиитпирлээнин пленумга бадылап, хүлээп алган бежен чылга белеткел хемчеглериниң планындан тодаргай көрүп болур.

ССРЭ-ниң тургустунганының бежен чыл болур оюнга чедир боттандырар чорудар хемчеглерниң планында ажыл-агыйының, культура тургузуушкунунуң, масса-политиктиг ажылдарның бүгү айтырыгларын хаара тудуп. Ботталдырар хемчеглерниң бирги чүүлүнде мынча деп бижээн:

Партийжи-орган изастыг, масса-политиктиг болгаш пропаганда ажылының бүгү хевирлерин тоогулуг кожээйге алдар болдурган социалистиг бедиткен хүлээлгелерни база тоску беш чылдың ийиги чылы — 1972 чылдың планнарын ооолдаларын хуусаа бетинде күүседиринче угландырар. Тодаргайлаарга, 1972 чылда күрүнеге 7300 тонна тарааны (оон иштинде пландан ажыр 1700 тонна), 4800 тонна сүттү (пландан ажыр 650 тонна), 2374 тонна эътти (пландан ажыр 286 тонна), 313 тонна дүктү (пландан 13 тонна ажыг) садар. Мал бажы өстүрериниң күрүне планын (бүгү чүзүн аайы-биле) ажыр күүседир. Мал ажылын хөгжүдер талазы-биле үстүнде алдынган бедиткен хүлээлгелерниң күүселдезин хандырар дээш бүгү ажыл-агыйларга зоовстеринарлыг ажылды экижидер, мал ажылынга механизацияны улам нептередир болгаш бо чылын нийтиниң малынга бүдүн чартык чылда чедер хемчээлдиг чулуктуг болгаш белдүүн мал чемнериниң курлавырларын тургузар.

Бии-хемчилерниң юбилейге алдар кылдыр алган бо социалистиг хүлээлгелери бичеэвес, оңу күүседири чоп ортузунга чорудар организакчы болгаш масса-политиктиг ажылды улам күштелдирерин негээр. Ынчангаш ындыг хемчеглерни планда база тодаргай демдеглеп айыткан. Ылангыя социалистиг чарышты [illegible] үре-түңнелдиг болдурар [illegible] нептередиринге ажыктыг кылдыр организастаарын хандырар хемчеглерни көрген. Ажыл-агыйларның, үлетпүр, тудуг болгаш садыг коллективтериниң аразында социалистиг чарыштың түңнелдерин ай санында, а фермаларның, бригадаларның аразында чарышты беш хонукта түңнээрин чурумнуткан. Эң эки механизатор, хойжу, саанчы, тудугжу, чолаачы, садыгжы аңы токарь дээш оон-даа өске мергежилдерниң аайы-биле чарышты организастаарын партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга дааскан.

Бежен чылга алдар кылдыр алдынган хүлээлгелерде культура-амыдыралдың айтырыглары база хаара туттунган. Чыраалаарга, Аржаан, Өөк, Хадың суурларга киноклубтарның ажылдарын, колхозтар болгаш совхоз коллективтериниң көрүлдезин эрттирерин болгаш кодээ суурларның аразынга «Культурлуг амыдырал» деп кыйгырыгның адаа-биле чарышты эгелээрин шиитпирлээн.

Бежен чылга белеткел дугайында айтырыгны партия райкомунуң чаа-ла чугаалажып турары бо эвес. Чаа беш чылдың ийиги чылының планнарның оваалдаларын хуусаа бетинде күүседир. Совет Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюн төлептиг уткуур дээш чарыш чыл эгезинден бээр калбаттып эгелээн. Бо талазы-биле алдынган бедиткен социалистиг хүлээлгелерниң багай эвес күүсеттинип турарын пленумга демдеглээн. Чижээлээрге, бирги кварталда күрүнеге эът дужаарының планын район хуусаа бетинде ажыр күүсеткен. Сүт садарының талазы-биле алдынган хүлээлге күүсеттиниринин кырында келген.

Боттарынга алган бедиткен социалистиг хүлээлгелерин ай санында доктаамал ажыр күүседип турар коллективтер районда эвээш эвес. Үлетпүр бүдүрүлге коллективтериниң аразында социалистиг чарышка бирги черни Тураның мал пунктузунуң коллективи (начальниги эш Желтобрюхов, партия организациязының секретары эш Шагарин) былы-биле, ээлеп турар. Бо коллективтиң администрация чери болгаш партия организациязы бүдүрүлгениң чыл дургузунда дең-дески ажылдаар чорукун хандырарынче кичээнгейни күштелдирген. Коллектив эрткен айларның планнарын 20 хүү ажыр күүседип келгенинден ангыда бирги кварталдың планы он хонук бурунгаар күүсеттинген. Кодээ тудугжуларның механизастаттынган отряды, септелге-тудуг участогу, № 1467 орук-бүдүрүлге участогу кварталдың планнарын база-ла ажыр күүсеткилеп турар.

Эрткен чылдың ол үезинге бодаарга эът бүдүрерин «Саяны», «Өөк» совхозтар а сүт бүдүрерин районнуң [illegible] Сүт-бараан фермаларындан «Кызыл тараачын» колхозтуң Туран фермазы (фермачы эш Доронин, партия организациязының секретары эш Шывыраа) эки түңнелдерни ажылдаан. Сүт саалдазы эрткен чылдың ол үезинде турганындан көвүдээн.

Мурнакчыларның дуржулгазын нептередип туруп, алдынган хүлээлгелерни хуусаа бетинде күүседиринче бүгү ажылчы чоннарны мобилизастаар талазы-биле ажылдап кылдынган хемчеглерни партия райкомунуң пленуму чүүлдүг деп бадылаан.

С. МААДЫ.

Кодээ Советтерге шаңнал

Ажылчы чоннар депутаттарының кодээ, суур болгаш хоорай (район чагыргазында) Советтериниң республика социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүрген. Бирги черни Межегей кодээ Совет — (күүскомунуң даргазы эш Кудрявцев) ээлээн. Аңаа СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң болгаш профэвилелдериниң область чөвүлелиниң шилчииш Кызыл тугун тыпсыр. Ийиги черни — Өвүр районнуң Саглы кодээ Соведи (күүскомунуң даргазы эш Куулар), үшкү черни — Ак-Довурак хоорай Соведи (күүскомунуң даргазы эш Манчина) ээлээн. Социалистиг чарыштың негелделеринге көрдүнгенин ёзугаар ийиги черни [illegible] Советке — Хүндүлел бижиктиг, үшкү черни [illegible] Советке — дипломну тывыжыр. Шаңналдыг черлерни ээлээн Советтерге акша шаңналдарын бээр.

Түңнелдерни үндүрерде Советтиң девискээринде турар колхозтарның, совхозтарның, тудуг болгаш өске-даа бүдүрүлгелерниң, организацияларның бүдүрүлге көргүзүглериниң, суурларның чаагайжыдылгазын,ногаачыдылгазын, школаларның, интернаттарның, магазиннерниң, өске-даа коллективтерниң ажылын база көрүп көрген.

Социалистиг чарыштың бүгү негелделерин күүсеткен Советтер тиилекчилер болуп үнген. Улус өөредилгези, культура, медицина албан черлериниң ажылы ол Советтерниң [illegible] тевүүге база [illegible]. Тиилекчи Советтерниң күүскомнары Советтерниң депутаттарынга, калбак активке даянган, масса-биле харылзаазы быжыкканы.

Амгы үеде Советтерниң социалистиг чарыжы чаа үе-чадаже шилчээн. Олар хаакы хевү ажылдарын чедиишкинниг эрттиреринче, мал чемин белеткээринче, ол кампанияларның соонда күскү үеде дужут ажылдарынче кодээниң бүгү ажыл-ишчилерин мобилизастаап ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюн төлептиг уткуур ужурлуг. Мынаа социалистиг чарыштың ролю улуг. Мурнакчы кодээ Советтерниң үлегерин [illegible] нептерезири кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринге, колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын быжыглаарынга, суурларның, чурттакчылыг черлерниң амыдыралын, кодээниң ишчилериниң чаагай чорууп бедидеринге улуг ужур-дузалыг.

Кижиниң чаагай чорууңга

Социал хандырылга министерствозунуң ажылдакчыларының хөй-нийти төлээлекчилери-биле кады республика чөвүлел хуралы дүүн Кызылга болуп эрткен.

Бистиң чуртувуста социал хандырылга айтырыынче кандаар-даа аажок улуг кичээнгейни угландырып турарын министр Н. Л. Күнчүң бодунуң илеткелинге демдеглээн. 1971 чылда бистиң республикага пенсия, күрүне дузаламчызынга 9 миллион ажыг рубльди берген. Бо болза сес-ки беш чылдың эгезинде турганындан барык 2 катап хөй.

Хуралдың киржикчилери ажылга чогуур анализти кылып, четпестерниң чайладырының хемчеглерин чугаалашкан.

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ ДАЙЫНЧЫ СОРУЛГАЛАРЫ

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизи ажылын дооскан. Отчеттуг үениң дургузунда совет профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазының түңнелдерин үндүрген. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң салганы коммунистиг тургузуушкунуң сорулгаларын боттандырар дээш бүгү улустуң демисэлинге оларның улам ыңай киржириниң тодаргай программазын айыткан.

Профэвилел шуулганының бүгү чорудулгазы, оон шиитпирлери, делегаттарның саналдары партияның болгаш улустуң бузулбас чаңгыс эвии, партияның айыткан оңдүр улуг сорулгаларын күүседиринче совет кижилерниң изиг чүткүлдүүн чаа күштүг-биле көргүскен. СЭКП ТК-ның съездиге байырлыг чагаазында, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазында айыткан сорулгаларны совет профэвилелдери чайгылыш чок удуртулга болдуруп, күүседири-биле хүлээп алган. Чурттуң ажылчы чоннары социалистиг Төрээн чурттуң экономиказын улам ыңай хөгжүдериниң, улустуң материалдыг чаагай амыдыралын болгаш культурлуг деңнелин бедидериниң планнарын, массаларның коммунистиг кижизидилгезин амыдыралга чедиишкининң боттандырарынга күштерин болгаш энергиязын харамнаваас дээрзин съезд партияга, оон ленинчи Төп Комитединге бүзүреткен.

Бистиң нийтилелдиң амыдыралынга профэвилелдериниң ролю улуг. 98 миллион ажылчы чоннарны каттыштырбышаан, олар партияның дыңнаачы чөленгиижи, ажыл-агыйны чоруктуң болгаш эргелеп башкарарының школазы, коммунизмниң школазы болуп турар. Съездиге эш Л. И. Брежневтиң чугаалааны: «Совет профэвилелдериниң кол онзагай чүүлдериниң бирээзи болза, оларның бүгү нийтилелдиң хөгжүдеринге, бүдүрүлгени сайзырадырынга, оон ажыктыын бедидеринге, улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарынга шуут болгаш идепкейлиг киржип турарында болур». Профэвилелдери марксизм-ленинизмниң, социалистиг патриотизмниң, пролетаржы интернационализмниң идеяларынга бердинген болур чорукка ажылчы массаларны кижизидер талазы-биле партияның дайынчы дузалакчылары болуп турар.

Съездиге ССРЭ-ниң профэвилелдеринге Ленин орденин тывыскаңы социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкунуң херекинге, улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планнарын чедиишкиннинг күүседиринге ажылчы чоннарның эң массалыг организациязының улуг ачы-хавыяазын хүлээп көргени-дир. Профэвилелдериниң иштүү-биле ажылчын ангызы, күш-ажылчы интеллигенцияны, кодээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилериниң хөй санныг отрядын демдеглээни бо бедик шаңнал дүүнгүзүндээн бөгүн болгаш даарта оон-даа артык эки ажылдаарын бүгү совет кижилерге хүлээдип турар.

Совет профэвилелдеринде СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин, тоску беш чылдың планын боттандырарынга ажылчы чоннарның энергиязын мобилизастаар талазы-биле аргаларның байлак чепсээ бар. Массаларның чогаадыкчы идепкейжи чорууп бедидериниң шылгаттынган арга-методу — социалистиг чарыш. Амгы байдалдарда чарышты партияның экономиктиг политиказының кол угланыышкыннары-биле шуут холбаштырары чугула. Чугаа болза чаржып турар коллективтер продукцияның чүгле сан көргүзүглери дээш эвес, харын база бедик шынары дээш, акша-хөреңгилерниң болгаш материалдыг курлавырларның камналгазы дээш, бүдүрүлгеге чаа чүүлдерни ажыктыг кылдыр нептередир дээш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер дээш демисежир дугайында болуп турар. Ажыл-ишчи бүрүзү дааскан ажыл-херек дээш бедик харыысалганы көргүзер ужурлуг.

Массаларның инициативазы-биле тыптып келир үнелиг бүгү чүвени деткиири, мурнакчы дуржулганы калбаа-биле пропагандалаары — профэвилелдериниң хүлээлгези-дир. ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылы оюнга алдар кылдыр коммунистиг субботникти апрельде эрттирер дугайында ажылчы чоннар коллективтериниң саналын чүүлдүг деп санааш, съезд аңаа идепкейлиг киржиринче ажылчыннарны, колхозчуларны, албан-хаакчыларны болгаш өөреникчилерни кыйгырган.

Профессионалдар эвилелдери партияга оон экономиктиг политиказын боттандырар талазы-биле идепкейлиг дузалажыр ужурлуг. Оларның бүгү бүдүрүлге-массалыг ажыл-чорудулгазын эртем-техниктиг дээшкилгени дүргедедиринге дузалаан турар кылдыр тургузар ужурлуг. Чаартыкчыларның күш-ажылының арга-методтарын деткип, нептередири, кадрларның мергежилин бедидери, эртем-техниктиг билиглерни пропагандалаары, ажылчы чоннарның экономиктиг өөредилгезин организастаары, чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның шимчээшкининиң калбартыры — профэвилел ажылының бо бүгү хевирлери ам бирги черге ужур-дузалыг болуп турар.

Профэвилелдериниң XV съездизи бүдүрүлгеде сагылга-чурумну быжыглаар, күш ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнге, ак сеткилдиг болур чорукка кижизидилге дээш демиселди улам ыңай күштелдирериниң эргежок чугулазын демдеглээн. Социалистиг сагылга-чурумну үрээр, бүдүрүлгениң эрге-ажыктарын барымдаалавас кижилерни пролетаржы шынгыы чурум-биле көөр ужурлуг. Эки күш-ажылды болгаш төлептиг аажы-чаңны бүгү-нийти хүлээп көрүп, хүндүлээн турар.

Совет профэвилелдери дугайында ажылчы каттыжыышкынның каттыштырар дээш, тайбың болгаш социал деңнелге дээш боттарының чайгылыш чок демисели-биле делегейге бедик алдар-хүндүнү чедип алган. Оларның делегей харылзааларын улам ыңай хөгжүдер, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ажылдап кылганы дашкы политиктиг угланыышкынны амыдыралга боттандырарынга бүгү хемчег-биле дузалаар херек.

Партия профэвилелдериниң дугайында доктаамал сагыш салып, оларның организацияларының чедиишкинниг ажылынга эргежок чугула таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар. Партия профэвилел органнарынга соңгуткан коммунистерге бедик магадылалдарны салып, массаларның бүзүрелин үнелеп көөрүнге оларны өөредип турар. Партия комитеттери профэвилелдеринге хүн бүрүнүң удуртулгазын экижидер, оларда турар коммунист бүрүзү ол организацияда ёзу барымдаалаар кежигүнү эвес, а оон бүгү ажыл-чорудулгазынга идепкейлиг киришкен турарын чедип алыр ужурлуг.

Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле совет профэвилелдери тоску беш чылдың даалгаларын күүседир дээш, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң айытканы коммунистиг тургузуушкунуң улуг планнарын боттандырар дээш демиселче ажылчы чоннарны улам шудургу сырый каттыштырар.

(«ПРАВДАНЫҢ» мурнуку чүүлү).

Тооро-Хем суурнуң эрткен чылдарда туттунган бажыңнары мырыңай бойдустуң чайгаар бүткен каас чарап чурумалдыг аргазының иштинде кылдынган. Аңаа база бир улуг тудуг немешкен. Ол болза 320 уруг өөренир чаа школа-дыр. Күрүне комиссиязы школаны ажыглалга киирер дугайында актыга каш хонук мурнунда ат салган.

Делгем класстарлыг, улуг залдыг, столоваялыг, мастерскаяларлыг, кабинеттерлиг, спорт залдыг, амгы үениң дерик-херекселдери-биле бүрүн дериттинген, чылыг чырык школа — Тожунуң өөреникчилеринге ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнуң байырлалынга уткуштур эң эки белек. Школачыларның өөренириңге, класстан дашкаар кызыгуру ажылдар чорударынга, бөлгүмнер, спорт секциялары организастаарынга таарымчалыг болу берген.

«Тыва септелге-тудуг» трестиң Тожуда септелге-тудуг участогунуң тудугжулары школаны эки шынарлыг кылганын комиссия демдеглээн. Ылангыя В. Шумовтуң удурткаан тудугжу бригадазы онза шылгарап, чарыштың мурнуку одуруунга чоруп келген. Школаны тударынга суурнуң чурттакчылары, өөреникчилер база улуг дузаны чедирген.

Чаа туттунган школаның чанында уругларның ынак башкызы болгаш баштыңчызы В. И. Ленинниң бюстузун тургускан.

М. ЗУДКИН.

ЧУРУКТА: чаа школа. Б. КОМБУНУҢ фотозу.

ССРЭ-НИҢ 50 ЧЫЛЫНГА

ПЕДАГОГИКА НОМЧУЛГАЛАРЫ

Республиканың башкыларының педагогика номчулгазы [illegible] [illegible] ССРЭ-ниң 50 чылынга [illegible] [illegible] Тыва АССР-ниң [illegible]

Д. Б. Ондар кыдыын «Пионер [illegible] болгаш ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга уткуштур [illegible] болгаш [illegible] дугайында» Тураның № 1 школазының башкызы М. В. Серина, «Өөреникчилерниң шериг-патриоттуг кижизидилгези» деп илеткелди № 11 школаның башкызы Н. В. Чистобаева олар тус-тузунда номчаан.

Школага башкылаашкын ажылының дуржулгазы, оон экижидериниң аргаларының дугайында саваш-оваш солчуушкун болган.

Каа-Хемниң кѳдээ Советтеринде

ДЕПУТАТТЫҢ АРНЫ

ОРГАНИЗАС-МАССАЛЫГ АЖЫЛ

«Ажылчы чоннар депутаттарының районнар болгаш хоорайлар Советтериниң ажылын улам ыңай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалы, Советтерниң эрге-хүлээлгелериниң дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктары амгы үеде Советтерниң ролюн бедидеринге, эргелериниң калбартырынга, социалистиг демократияны улам хѳгжүдеринге онзагай черни ээлээн.

Советтерниң мурнунда ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлээри оларның күүскомнарының ажылының стиль болгаш методундан кол хамааржыр. Чүге дизе, күүскомнар Советтерниң организакчы ажылының тѳвүн ээлеп, үндүрген шиитпирлериниң күүселдезин хынап, контрольдап, бодунуң ажылынга депутаттарны, хѳй-ниитини хаара тудар.

Бистиң Каа-Хем район Совединиң болгаш кѳдээ Советтерниң күүскомнары Советтерниң хѳй талалыг ажылын канчаар организастап турарыл? Күүскомнар чыл иштинде чорудар ажылдарының планнарын тургускан. Ындыг планнаашкын перспективтиг айтырыгларны ханызы-биле кѳѳрүнге Советтерниң күжүн үениң чугула айтырыгларынче мѳѳңнээринге, ажылды баш бурунгаар белеткеп организастаарынга чугула рольдуг.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин удуртулга болдурган район болгаш кѳдээ Советтерниң күүскомнары сессияларга, күүском хуралдарынга ажыл-агый айтырыгларын чугаалажып келген. Колхозтарда, совхозтарда черниң база техниканы ажыглап турарының, күш-ажылдың сагылга-чурумунуң, кѳдээ ажыл-агыйда хүннүң чугула айтырыглары амгы үеде Советтерниң кичээнгейиниң тѳвүнде турар. Чижээ, Ильинка кѳдээ Совет бодунуң девискээринде ажыл-агыйларда күш-ажылдың сагылга-чурумунуң, Кундустуг, Сарыг-Сеп кѳдээ Советтер чурттакчылыг черлерниң чаагайжыдарының айтырыгларынче депутаттарның күжүн мѳѳңнээн. Бүрен-Хем кѳдээ Совет кѳдээде садыг хандырылгазының байдалын, ону экижидер хемчеглерни сессияга чугаалажып кѳрген. Бүрен-Аксы болгаш Сарыг-Сеп кѳдээ Советтер мал кажааларының кышка белеткелдериниң дугайын сессияларга чогуур ѳйүнде тургускулаан.

Район болгаш кѳдээ Советтерниң сессияларын эрттирериниң аргаларын сайзыраңгайжытканы, депутаттарның идепкейин бедидер хемчеглерни алган. Сессияларга чугаалажыр айтырыгларны бир ай бурунгаар белеткээр, доктаамал комиссияларны, депутаттарны киириштирер. Чамдык айтырыгларны чугаалажыр дээнде анкета тарадып турар. Чижээ, садыг ажылының дугайында айтырыгны район Совединиң сессиязынга чугаалажырынга белеткел үезинде 200 хире анкетаны тараткан. Ооң түңнелинде чоң 50 ажыг санал-оналды киирген.

Депутаттарны, ылаңгыя бир дугаар соңгудуп турар эштерни Совет улам хандыкшыларын чугула сорулгаларының бирээзи кылдыр кѳрүп турар бис. Советтер ажылының арга-методунга депутаттарны ѳѳредир, оларның дуржулгазын нептередир сорулга-биле район күүском депутаттың хүнүн эрттирип турар. Анаа чоннуң тѳлээлекчилери боттарының ажыл-чорудулгазының дугайын чугаалажып, ону сайзыраңгайжыдарының аргаларын сүмележир. Мурнакчы дуржулганы нептередир дээш «Депутаттың чаа чүүлү» деп бюллетеньни кварталда бир удаа үндүрүп келдивис. Ам удавас эртер депутат хүнүнге ССРЭ-ниң 50 чыл оюн уткуурунга депутаттарның сорулгаларын чугаалажыр.

СЭКП ТК-ның «Ажылчы чоннар депутаттарының кѳдээ болгаш суур Советтериниң ажылын экижидер дугайында» доктаалынга үндезилээш кѳдээ Советтерге удуртулганы экижидери-биле оларның ортузунга чарышты организастаан. Кѳдээ Советтер даргаларының, секретарьларының семинарларын квартал санында эрттирип, дуржулгазын солушканы ажыктыг болган. Чарышты чылда ийи удаа түңнеп, эки ажылдаан кѳдээ Советке СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугун тыпсып турар. Эрткен чылын Бүрен-Хем кѳдээ Совет (күүском даргазы Е. Катцина) ол тукту чаалап алган. Сарыг-Сеп (күүском даргазы А. Жидеева), Бүрен-Аксы (күүском даргазы Л. Ильченко) кѳдээ Советтерниң организас-массалыг ажылы элээн экижээн, боттарының девискээрлеринде ажыл-агыйларның ажылынга киржилгези идепкейжээн.

Советтиң ажылының стиль болгаш методун сайзыраңгайжыдар сорулга-биле район Совединиң күүскому бо чылдан эгелеп күүском хүнүн эрттирип эгелээн. Ону организастаарда райкүүскомнуң кежигүннери, килдистер эргелекчилери кайы-бир ажыл-агыйже үнүүшкүн кылыр, мында ажыл-херектиң байдалын хынап кѳѳр, практиктиг дузаны чедирер, ажылчы чонну хүлээп алыр. Чоокта чаа күүском хүнүн Бүрен-Бай-Хаак суурга эрттирдивис.

Ильинка, Бүрен-Хем кѳдээ Советтерниң күүскомнары үнүүшкүннүг хуралдарны база практикалап турар. Колхозтарның, совхозтарның ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан айтырыгларны чугаалажып кѳѳрүнге күүском ажылдакчыларының, депутаттарның ажыл-херек-биле эки таныжып кѳѳрүнге, чоннуң санал-оналын билип алырынга ол таарымчалыг. Советтер ажылынга массаны киириштиреринге база чогумчалыг.

Район Совединиң 10 доктаамал комиссиязында 59 депутат, кѳдээ Советтерниң 31 комиссиязында 111 депутат хаара тудтунган. Квартал планнарын ёзугаар оларның ажылын организастап, комиссияларның ажылынга дуржулгалыг депутаттарны хаара тудкан. Район Совединиң аныяктар ортузунга ажыл талазы-биле доктаамал комиссиязын депутат В. Гайдук Советтиң ийи чылын улаштыр даргалап, элээн ажылды кылган. Кѳдээ ажыл-агый, улус ѳѳредилгези болгаш культура талазы-биле доктаамал комиссиялар (даргалары А. Есипов, Ш-Б. Серээдар) олар сессияларга, күүском хуралдарынга айтырыглар белеткээринге идепкейлиг дузалаан. Доктаамал комиссияларының ажылының бир эки талазы үндүрген шиитпирлер күүселдезин боттандырарынга шудургу киржип келгени болур.

Ынчалза-даа район Совединиң үлетпүр болгаш тудуг талазы-биле доктаамал комиссиязының, Ильинка кѳдээ Советтиң доктаамал комиссияларының ажылы ам-даа кошкак. Хыналдаларга, сессияларга айтырыглар белеткээринге киржилгези четпес деп чүвени чугаалаза чогуур.

Партияның болгаш чазактың кѳдээ ажыл-агый талазы-биле шиитпирлериниң күүселдезин болгаш контролюн боттандырбышаан, бистиң районнуң Советтери ажыл-агый бүрүзүнге күш-ажылды организастаарынга дээштиг салдарны чедирер дээш боттарының ажылында четпестерден чогуур түңнелди үндүрүп турар. Чамдык ажыл-агыйларда экономиктиг ажыл кошкак, малдың баш саны хорамчалыг. Ынчангаш бо чылдың апрельде район Совединиң сессиязынга районнуң ажыл-агыйларында экономиктиг ажылдың байдалын чугаалажып кѳѳр.

Эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге январь, февраль айларда сүт бүдүрүлгези «Коммунизмче орук», «Октябрь 30 чылы» колхозтарда кѳвүдээн. Сүт садарының бирги квартал планнарын «Октябрь 30 чылы», «Тиилелге» колхозтар күүседипкен.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң чоннуң чаагай чоруун улам бедидер талазы-биле салган ѳндүр улуг сорулгаларын күүседир дээш ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң бүгү адырларынга Советтерниң ролюн бедидери чоннуң ортузунга оларның аттарын улам бедидер.

К. ОЧУР-ООЛ.
Ажылчы чоннар депутаттарының Каа-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазы.

Күүскомнуң бир хүнү

Районнуң улус ажыл-агыйының айтырыгларын шиитпирлээринге, чоннуң культура-амыдырал херегледин экижидеринге массаны хаара тударының, хѳй-ниитиниң идепкейин кѳдүрериниң чаа аргалары чүл? Оларны канчаар организастаза экил?

Ажылчы чоннар депутаттарының Каа-Хем район Совединиң күүскому ону ѳѳренип кѳргеш үнүүшкүннүг күүском хүнүн эрттирер деп шиитпирлээн. Ону чорударда райкүүском кежигүннери, район организацияларының тѳлээлекчилери кайы-бир ажыл-агыйже бир хүннүң үнүүшкүнүн кылыр. Хамаатыларны хууда айтырыглар талазы-биле хүлээп алыр, кыштагалаашкынның, тудуг-суур ажылының, часкы тарылгага белеткелдиң байдалын хынаар, культура-чырыдыышкын, медицина чоннуң амыдырал хандырылга черлериниң, хѳй-ниити организацияларының ажылынга дуза чедирер.

Бистиң республикага бир дугаар чоруткан күүском хүнү эң баштай «Совет Тыва» совхозтуң ажылы-биле таныжып Суг-Бажы суурга болган.

Ээлчеглиг күүском хүнүн чоокта чаа Бүрен-Бай-Хаак суурга эрттирген. Райкүүскомнуң кежигүннери, килдистер эргелекчилери, район организацияларының тѳлээлекчилериниң ол үнүүшкүнүн райкүүском даргазы К. Очур-оол удурткан.

Күүском хүнүнүң мурнуу чарыында Бүрен-Бай-Хаак суурга үш кезек черге чарлалдар азып каан турган. Ону эрттирериниң чурумун, хууда айтырыг тургузуп келген хамаатыларны күүском кежигүннериниң хүлээп алыр шагын ында айыткан.

Эртенгиниң 9 шак. Күүском хүнүнүң бүгү киржикчилери Бүрен-Бай-Хаакка чеде бээрге оларны Ильинка кѳдээ Советтиң күүскомунуң даргазы, «Бүрен» совхозтуң директору болгаш тускай эртемниглери уткаан. Баштай кыска хуралды чыылдырган. Эш К. Очур-оол үнүүшкүннүг күүскомнуң ажылын организастаарының сорулгазы, ону эрттирериниң планы-биле чыылганнарны таныштырган. Ооң киржикчилер кижи бүрүзүнүң кылыр ажылын тайылбырлаан.

Ооң соонда райкүүскомнуң кежигүннери А. Токарев, З. Шин, К. Очур-оол олар совхозтуң тускай эртемниглери-биле кады мал кыштагалаашкынының болгаш малчыннарның амыдырал-чурттаалгазының хандырылгазының байдалын хынаан. Район Совединиң доктаамал комиссиязының кежигүнү В. Васюков чаагайжыдылга, тудуг, садыг болгаш харылзаа ажылы-биле, кѳдээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссия даргазы А. Есипов часкы хову ажылдарынга техника болгаш үрезин белеткели-биле таныжкан. Район эмнелгезиниң кол эмчизиниң хүлээлгезин күүседип турар А. Капустин эмнелге пунктузунуң ажылынга дузалаан. Күүскомнуң секретары К. Бондаренко суурда хѳй-ниити организацияларының ажылын хынаан, депутат бѳлүктериниң хуралын эрттирген.

Хыналда үезинде күүскомнуң административтиг комиссиязының хуралын эрттирген. Хѳй-ниитиниң корум-чурумун үреп, арагалап турар чамдык хамаатыларны, бажыңнарның санитарлыг байдалында, уругларны кижизидилгезинде четпестерни шыңгыы чугаалашкан. Административтиг комиссия ниитизи-биле 15 херекти сайгарып кѳрген. Чурум үрээн чамдык хамаатыларны штрафтаан болгаш сагындырган.

Хүндүскүнүң 2 шак. Күүском кежигүннери К. Бондаренко, А. Даньков олар хууда айтырыг тургузуп келген хамаатыларны хүлээп ап эгелээн. Оларның негелде-хомудалдарын, херегледерин тускай демдеглээш, чамдык эштерге чогуур харыыны, арга-сүмени берген.

Ажыл хүнү доостур чыгаан. Күүском хүнүнүң киржикчилери совхозтуң тускай эртемниглери, Бүрен-Бай-Хаакта чурттап турар район болгаш кѳдээ Советтерниң депутаттары суурнуң Культура бажыңынга чыылган. Хыналданың түңнелин олар чугаалашкан. Ол чүнү кѳргүскенил?

Совхозтуң ажыл-агыйында эвээш эвес четпестер илерээн. Чижээ, часкы хову ажылдарынга белеткел кошкак. Техника септелгезиниң темпизи оожум, шыпары куду. Кыштаглаашкынның байдалында дүвүренчиг чүүлдер бар. Чамдык кыштагларда мал чеминиң курлавыры тѳнүп турар. Мал чемин кайы хамаанчок тѳтчеглеп турар.

Илерээн четпестерни чайладыр талазы-биле бригадирлерниң, совхозта кѳдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң тайылбырын ол хуралга дыңнаан. Күүском хүнүнүң түңнелин үндүрүп тура активчилер үнелиг санал-оналдарны берген.

М. КАЗАНЦЕВ.
Тыва АССР-ниң Министрлер Чѳвүлелиниң оргинструктор килдизиниң инструктору.

Кызыл туктуг кѳдээ Советте

ШИИТПИРЛИГ БАЗЫМНАР-БИЛЕ

Тоску беш чылдың ийигизинде Бүрен-Хем кѳдээ Совет күрүнеге 94 тонна эът, 17,4 тонна дүк дужаар планныг. Бо чылдың бирги кварталында чондан 13,5 тонна эът садып алыр планны 16 тонна кылдыр ажыр күүсеткен бис.

Советтиң девискээринде 2 совхоз бар. Советтиң күүскому ол ажыл-агыйларның бүдүрүлге планнарын күүсединге чогуур дузаны чедирип, контрольду боттандырып келген. Ийи совхоз аразында социалистиг чарышты. Бригадаларның, фермаларның аразында чарышты база организастаан. Эрткен чылын бо ажыл-агыйлар кѳскү түңнелдерлиг болган. Беш чылдың бирги чылында «Бурунгаар» совхоз күрүнеге эът, сүт, дүк садар планын ажыр күүсеткен. Дүжүт ажаалдазын чедиишкинниг чоруткаш, күрүнеге хѳй тарааны сатканы дээш бо совхоз РСФСР-ниң Министрлер Чѳвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун болгаш акша шаңналын алган. Бо мурнакчы ажыл-агый беш чылдың ийигизинде шалыпчы темпизин кошкатпайн, бирги кварталда 23 тонна эът дужаар планын март 15-те 20,7 тонна кылдыр күүсеткен. «Совет Тыва» совхоз эрткен чылын семиртилге планын ажыр күүсеткеш, трестиң шилчиир Кызыл тугун чаалап алган.

Кѳдээ Совет эрткен чылдың ийиги чартыында бедик кѳргүзүглүг болганы дээш СЭКП Каа-Хем райкомунуң, райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан. Бо шаңналдар кѳдээ Советтиң бүгү ажыл-ишчилеринден хѳйнү негеп, оларның харысалгазын улам бедиткен.

Чер-чер Советтеринге сѳѳлгү соңгулдалар үезинде бистиң кѳдээ Советке 25 депутат соңгуткан. Оларны ажыл-агыйларның харысалгалыг участоктарында хувааган. 7-зи мал ажылында, 6-зы хову ажылында, 11 кижи албан черлеринде, 1 кижи тудугда ажылдап турар.

Бирги организастыг сессия доктаамал комиссияларны бадылап, соңгукчуларның берген чагыгларын боттандырар талазы-биле хемчеглерни бадылаан. Советтиң сессияларын болгаш күүскомнуң хуралдарын үнүүшкүннүг эрттирерин практикалап турар. Ээлчеглиг ындыг хуралды февраль айда Суг-Бажы суурга эрттирдивис. «Совет Тыва» совхозта кыштагалаашкынның чорып турарының дугайында айтырыгны анаа чугаалашкаш, ол ажыл-агыйда мал кыштаглаашкынында шыңгыы четпестерниң барын, ооң чылдагааннарын тодаргай сайгарып, четпестерни чайладыр хемчеглерни алган.

Кѳдээ Советтиң күүском-биле бир дѳмей органы доктаамал комиссиялар болур. Олар Советтиң ажылынга депутаттарны, чонну хаара тударынга чугула рольду ойнап турарын билдингир. Кѳдээ Советтиң депутаты В. Пошиниңниң удуртканы кѳдээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссия Советтиң болгаш үстүкү органнарның үндүрген шиитпирлериниң күүселдезин организастаар, контрольдаар талазы-биле элээн идепкейлиг ажылдаан. Комиссия бодун долгандыр быжыг активти хаара тудкан, Советке болгаш күүскомга кѳѳр айтырыгларны белеткежип, шиитпирлер күүселдезин организастап, совхоз бүдүрүлгезинге хамаарышкан чугула айтырыгларны бодунуң инициативазы-биле ѳѳренип кѳрүп, хуралдарга чугаалажып, четпестерни чайладырын чедип ап турар.

Кѳдээ болгаш суур Советтериниң Бүгү-российк социалистиг чарыжынга киришкеш, Советтиң күүскому, доктаамал комиссиялары, депутаттары чамдык ажылдарны кылган. Депутаттар хѳй-ниити-биле харылзааны хүн бүрү тудуп, боттарының кылган ажылдарының дугайын соңгукчуларга чугаалап берип, чагыглар күүселдезин организастажып турар. Кѳдээ Советтиң депутаттарындан 8 кижи ийи удаа, 17 кижи бир удаа боттарының отчёттарын соңгукчулар мурнунга кылган.

Күүседири-биле кѳрдүнген 12 чагыгның 6-зы күүсеттинген, арткаңнарын күүседириниң кырында келген. Соңгукчуларның чагыгларын ёзугаар чоңга ачы-дуза чедирериниң таарымчалыг болдурары-биле даарапыр черин ажылдаткан, тѳп сүт-бараан фермазының малчыннарын хандырары-биле тускай ларёкту тургускан болгаш ѳске-даа чагыглар боттанган.

Школаның тѳрелдер комитеди, херээженнер чѳвүлели, кудумчу комитеттери, агитквартиралар, уаусчу дружинаның штабы, клуб болгаш библиотека чѳвүлели-биле хүн бүрүнүң харылзаазын тудуп, чоң ортузунга ажылды, хѳй-ниитиниң корум-чурумунуң камгалалын чогуур деңнелге тургузуп турар бис. Бо ѳѳредилге чылында школа назылыг уругларны школаже бүрүн хаара тудкан. Ѳѳредилгежижидилге ажылының экижээнинден школаларда эрткен ѳѳредилге чылынң түңнелдери ниитизи-биле бедик.

Кѳдээ Советтиң депутаттарының иштинде колхоз бүдүрүлгезиниң мурнакчылары хѳй. «Бурунгаар» совхозта А. Астраханцев бригадирлээн ногаа бригадазы эрткен ажыл-агый чылында бедик дүжүттү ѳстүрүп алган. Амгы үеде ол бригада ногаанның бүгү үрезиннерин тарылгага бурун белеткээн. Ногаа ѳстүрер черлерни, ногаа шѳлдерин ѳдекшидер ажылдар кылдынган. Минералдыг чемиштиг белен. Кѳдээ Советтиң депутатынга моон мурнунда каш удаа соңгуттуруп турган ам район Совединиң депутаты А. Базыр эргелекчилээн тѳп фермада малдың немелде деңзизи хонукта 800—900 грамм чедип турар.

«Ажылчы чоннар депутаттарының кѳдээ болгаш суур Советтериниң ажылын экижидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын удуртулга болдурган, партия организациязының удуртулгазы-биле бистиң кѳдээ Совет чонну ажыл-агый, культура тургузуушкунунга хаара тудар талазы-биле ѳске-даа ажылдарны кылып чоруткан. Ооң түңнелинде эрткен ийи чылда 52 чурттакчы бажыңы туттунган. Бо чылын 15-ти тудуп ажыглалга киирген. Тараа складын, чаңгыс аай тѳлевилел-биле тудкан мал кажаазын, «Совет Тыва» совхозка гаражты, чунар-бажыңны туткаш, ажыглалга киирген. «Бурунгаар» совхозтуң механизаторларының хову турлаанда чаа столоваяны тургускан.

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюнга чедиишкиниг уткуужур дээш Бүрен-Хем кѳдээ Советтиң ажылчы чоннары бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган. Тѳрүүр чүс баш инекке онаaштыр 90 бызаа, 95 хураган, 80 кулунну алырын, бир хойдан-на 2,5 кг дүктү кыргырып, «Бурунгаар» совхоз күрүнеге 2570 центнер эътти, 160 центнер дүктү, 26000 центнер тарааны, «Совет Тыва» совхоз чылда малдан ниитизи-биле алыр немелде деңзини 535 тонна чедирер, күрүнеге 455 тонна эътти дужаар.

Москвачыларның, ленинградчыларның кыйгырыын деткип, бо чылдың апрель 15-те болур коммунистиг субботникке организастыг киржиринге бүрен-хемчилер белеткенип турар. ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр чартык чүс чыл оюнга уткуштур суур чаагайжыдылгазын база организастаар болгаш 700 дес чимистиг үнүштерни олуртур, ѳг-бүле бүрүзү 2—3 ыяшты олуртурун хүлээнген.

Масса-биле харылзааны улам экижидип, Советтиң организас-массалыг ажылын сайзыраңгайжыдып, күүскомнуң ажылын план ёзугаар чоруткаш, чоннуң культурлуг амыдырал-чурттаалгазы, чаагайжыдылга болгаш ногааннадылга улус ажыл-агыйының бүгү айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле сорулгавы боттандырар дээш улам кызымаккай ажылдаар.

Е. КАТЦИНА,
Каа-Хем районнуң Бүрен-Хем кѳдээ Советтиң күүскомунуң даргазы.

Репортаж

Тѳп фермада

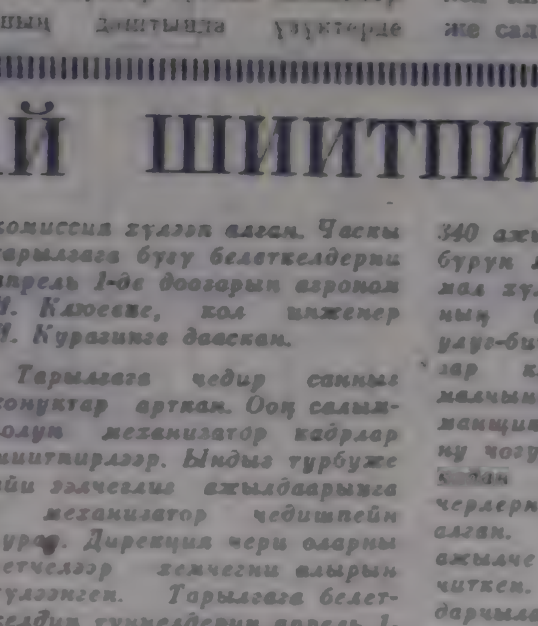

Эртен. Каа-Хем унун куду каккан сырын арынны ажыдып турар. «Бурунгаар» совхозтуң тѳп фермазынга келдивис. Чаңгыс аай тѳлевилел ёзугаар тудкан кажааларның даштында үзүктерде инектерни, бызааларны азыраарының аайы-биле тускайлаан. Ажаакчылар чемгерилге шагжаларынче сиген салган, изиг-түлүк ажыл үези болду.

Малга чем каап бээр кылдыр таарыштырган чемгерилге шагжалары эптиг болгаш чем курлавырынга хумагалыг болганы каракка илдең.

Ферманың ажыл-агыйын район Совединиң депутаты Анай Сатовна Базыр удуртуп турар. Аныяк болгаш улуг инектер-биле кады шупту 1604 инек бар. Ооң иштинде тѳрүүрү — 540. Инектер чапчаа-ла бызаалап эгелээн. Баштайгы тѳрээн 83 бызаа-даа онча-менди.

Совхозтуң ажыл-агыйы эът угланыышкынныг болганда кол кичээнгейни семиртилгеже салган. Ферма коллективи ажаалдазында бүгү малды семирти азыраш, эът планынга дужаар сорулгалыг.

Ферма эргелекчизи Анай Сатовна инектерин, бызааларын биске сонуурgatты.

— Мында 59 бызаа бар. Ону семирти азыраарынга Долума Белекпеевге быжыглаан бис— дээш, ол кезек бызааларны кѳргүстү.

— Мону канчап бызаа дээр боор, шарыжыктар ышкажыл —деп, эжим үве кирди.

— Ам-даа ийи, үш ай хире болгаш бир харлаар бызаалардыр ийин — деп, эргелекчи бүзүретти.

— Кандыг уксааның бызаалары ирги?

— Симменталь уксааның бүдүрүкчүлери-биле чүрт иштиниң инектерин эдериштиргенде үр болган. Ындыг хѳлдүүшкак инектер-дир — дээш, эжимниң бүзүревейн тургаанын долузу-биле бадыткан кагды.

Ында малдың күш-деңгели эки. Мал чеми четчир. Сиген, силос, чарба, савай болгаш малдың ѳске-даа чеми бар. Хуваалда ёзугаар бир баш бүрүзүнге онаaштыр мал чемин четчир, харын-даа артар деп кѳрген. Чаа тѳрээн инектерниң чемин кухняга хайындыргаш берип турар.

— Хонукта немелде деңзизи чеже чедип турарыл?— деп айтырдывыс.

— Кол чүве мал чемин шын таарыштырып бээринден хамааржыр. Маңаа зооветеринарлыг чурумну сагыыры чугула дээрзин эрткен практикавыстан кѳрүп, кажараан бис. Бар чемни чурум ёзугаар бээр апарганывыс соонда немелде деңзини хѳйнү ап келдивис. Ам инектиң хонукта немелде деңзизи баш бүрүзүнге 800—900 грамм, бызааны 600—700 грамм чедип турар.

Колхоз турда-ла мал даңнакчызы/чораан, дуржулгалыг малчын Чудаш Лакпаевна Даваалай чаш бызааларның ажаакчызы. Ооң ажаалгазында 46 бызаа бар. Ѳзүлдези, күжү эки. Хонукта бирээнинге 700—800 грамм немелде деңзи чедир азырап, мурнакчыларның одуруунда савадып турар. Ол ам пенсионер. Алызындан мал ажылынга чаңчыкпан болгаш анаа олуртувмас болган. Ооң дилээн, дуржулгазын кѳргеш, анаа чаш бызаа хүлээткен. Ол Ленинчи юбилей медалының эдилекчизи.

Ленинчи юбилей медалының база бир эдилекчизи Анашпай Хырынчайовна Лакпа 57 бызааның ажаакчызы. Ооң бир башка онаaштыр хонукта ап турар немелде деңзизи үстүнде малчындан дудак чок.

— Бызаа ажаакчызы кол ажылынардан ангыда хѳй-ниитиниң кандыг ажылында силер?—деп, оон сонуургадывыс.

— Фермада улусчу контроль бѳлүүнүң кежигүнү мен.

— Силерниң бѳлүүнер кандыг ажылдарны чорудуп турарыл?

— Кол чүве малды ыштан хүр чыл азырары, ажаалдазын экижидери, мал чемин камныг чарыгдаары болгай. Бо талазы-биле хыналдаларны, рейдилерни кылып, бѳлүк шору ажылдап турар. Мал чемин тѳтчеглевес, малга саза бастырбас дээш алган хемчеглеривис боттанган. Маңаа камналгалыг болурувус чугаажок—деп, ол улуг идегел-биле бүзүретти.

Мал ажылынга хандыкшылдыг, хоочун салгалды дээзээн аныяктар фермада хѳй. Долума Белекпеев дѳрт чыл бызаа ажаажып келген, ам 59 бызаалыг. Динспей Тараажының ажаалдазында 57 бызаа бар. Олар малчын бѳлүксаан күзел-биле фермага келген. Хоочун малчыннардан болгаш мурнакчы арга-дуржулгадан ѳѳренип турааш, баштайгы бергелерни ажыл, эки кижилерге санадып турарлар.

Бирги кварталда эът дужаарының планын Анай Сатовна Базырдан айтырдывыс.

— Эрткен январь, февральда 8 тонна эът дужаар планывысты он тонна кылдыр ажыр күүсеттивис. Ам семиртилгеге 104 шарыжыктарны азырап турар бис. Ону дужаарывыска квартал планы ырак ажыр күүсеттивер. Ол дээрге ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга чедиишкинниг уткуужурунга ферма коллективиниң баштайгы белеки болур — деп, ол улуг бүзүрел-биле харыылады.

Депутаттың удуртканы коллективтиң ажыл-ижин допчузу-биле кѳргүзерге мындыг-дыр. Ферманы удуртукчузу депутат хүлээлгезин ол база багай эвес күүседип турар. Район Совединиң сессиязынга олуржуп, оон шиитпирлерин соңгукчуларынга чугаалап берип, кандыг-даа учурашкан ажылганы кылган. Ферма биле совхоз аразын Каа-Хем үзе киирген. Часкы, күскү чеч үезинде совхоз тѳвү-биле аргыжылга үстүр черде турар. Ынчангаш соңгукчуларның чагыыг ёзугаар мында ларёкту туттурган, кино кѳргүзүлгезин ферманың кызыл булуңунда организастаан.

Кызыл-булуңнуң дериглеи эки. Хостуг шактарны чоң ажыглаарынга бүгү таарымчалыг байдалды тургускан. Телевизор ажылдап турар. Бильярд, теннис, музыка херекселдери четчири-биле бар.

ЧУРУКТА: район Совединиң депутаты, бригадир (эгезинде) А. Базыр, (адаанда) А. Лакпа бызааларынга силос берип турары.

А. СОДУНАМ.
Фотолар автору.

АЖЫЛДЫ ТОДАРГАЙ ШИИТПИРЛЭЭР

Бүрен-Хем кѳдээ Советтиң кѳдээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссиязы бодунуң эрге-хүлээлгезин боттандырбышаан, Советтиң шиитпирлериниң күүселдезин организастаар болгаш контрольдаар талазы-биле элээн ажылдыг кылган. Олче чонну эвилелдээн.

Комиссия тускай эртемниглерден активти тургускан. Комиссияның составында 5 кижи бар. Мал, чер ажылының участоктарын олар тус-тус хүлээнген, ажыл планы ёзугаар ажылдап турар. Хыналдалар кылырда комиссия кежигүннерин болгаш тускай эртемниглерни киириштирер. Хыналдаларның түңнелдерин комиссияның хуралынга кѳрүп турар бис.

Совхоз бо чылын 5400 га [illegible] культураларын тарыыр. Ооң бир гектарындан-на 11 центнер дүжүттү, бир гекгарга онаaштыр кукурузаның 150 центнер ногаан массазын алыр. Картофель, ногаа культураларын база тарыыр. Бо часкы тарылганы 8—10 ажыл хүнүнде чорудар. Часкы тарылгага техниканы, үрезинни бүрүн белеткээри, хову турлагларын септээри хүннүң чугула айтырыы. Ынчангаш часка белеткелдиң чорун турарының дугайында совхозтуң кол агрономунуң И. Клюевтиң болгаш кол инженер И. Курагинниң информацияларын доктаамал комиссияның хуралынга дыңнадывыс. Амгы үеде үрезинни чажар шынарынга чедир арыглаан, белен үрезиннерни хову турлагларында чедирген.

Совхозта ногаа бригадазы тургустунган. Ногаа шѳлдеринче чемиштиглиг соортулгазын организастап, парниктерни белеткээн, ѳдээн солаан.

Ынчалза-даа совхозта трактор болгаш кѳдээ ажыл-агыйның кожуг машиналарының септелгези ам-даа узамдыгып турар. Септеге чогуур дѳрт трактор кылдынмаан. Сеялкаларга хол дегбээн. Хову турлагларын септеп, чугайлаарынче кирбээн. Четпестерни чайладырынче угланган тускай шиитпирни доктаамал комиссия хүлээп алган. Часкы тарылгага бүгү белеткелдерни апрель 1-де доозарын агроном И. Клюевке, кол инженер И. Курагинге даасткан.

Тарылгага чедир санныг хонуктар арткан. Ооң салымчолун механизатор кадрлар шиитпирлээр. Ындыг турбужеийи ээлчеглиг ажылдаарынга 8 механизатор чедишпейн турар. Дирекция чери оларны четчелээр хемчегни алырын хүлээнген. Тарылгага белеткелдиң түңнелдерин апрель 1-де катап хынап кѳѳрүн доктаамал комиссия шиитпирлээн.

Комиссияның хыналдаларынга идепкейлиг киржип келген эштер хѳй. Кѳдээ Советтиң депутаты А. Астраханцева мал кыштаглаашкынының талазы-биле хыналданы организастаан. Алды коданда тѳрүүр хой, база ол хире кодан да аныяк хойлар кыштап турар. Оларга чем-суур четчир. Кышкы байдалы эки болган. Чоокку хүннерге чедир совхозта тѳрээн 2860 хойдан 340 ажыы оолдаан, чаш тѳлү бүрүн менди алдынган. Чаш мал хүлээп алыр кажааларның байдалы эки, оларны улус-биче аайы-биле тургузар клеткаларны кылган, малчыннарга дузалажыр санжаңщиктерни чоруткан. Сугну чогуур үезинде чедирип, кодан бүрүзүнге суг кадып черлерни тургузарын чедип алган. Ээлчежип кадарар ажылче 8 кадарчыны шилчиткен. Совхоз тѳвүнде кадарчылар чурттаар бажыңнарны туткан. Комиссияның чоруткан хыналдазының түңнелин ооң хуралынга чугаалашкаш, кыштаглаашкынның байдалын эки деп кѳрген. Чамдык четпестерни чайладыр талазы-биле санал-оналын комиссия күүскомга киирген. Комиссия бодунуң ажылын моон-даа соңгаар идепкейлиг болгаш тодаргай шиитпирлээр.

В. ПАШИНИН.
Бүрен-Хем кѳдээ Советтиң кѳдээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссиязының даргазы

ЧОГУУР ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛЫР

Чылдың бирги кварталы төнер чоокшулаан. Мал ажылының продуктуларын бүдүрер, ону күрүнеге садар, квартал планын күүседир талазы-биле Чөөн-Хемчик районнуң колхозтарында болгаш совхозтарында байдалды көрээл.

Март 13-түң медээзи-биле алырга, район бирги кварталда күрүнеге сүт садар планының 64 хуузун, эъттиң 47 хуузун күүсеткен.

Күрүнеге сүт, эът садар квартал планын күүседир дээш кызып турар чарышка онгор Д. Настык-Доржу, М. Мирчин даргалаан «Искра», «Октябрь 30 чылы» колхозтар мурнап чоруп турар. Бо ажыл-агыйлар кварталдың эът садар планын күүсеткен, сүт садар планынга 10,9—13,3 хуу чедир бээн. Малының кышкы байдалы чамдык ажыл-агыйлардан бергедээшкининг болуп, хар улуг, оларбелчиири бергедеп, мал чеми эвээжеп турза-даа, «Искра» колхозтуң ажыл-ишчилери нииттиниң малының кыштаглаашкынын экижидер дээш болур-чогуур хемчеглерни ап, сүт, эът бүдүрерин эдеди ип, күрүне-биле үзе санажып ның кырында келген. Сүт бүдүрериниң көвүдедии-биле дүрген темпилиг хемчеглерни алыр болза, Ленин аттыг колхоз квартал планын күүседиптип болур аргалыг. Ынчалза-даа мында эът садарының темпизи ам-даа оожум. Колхоз даргазы эш М. Хунажык хаван болгаш бода малды эккеп дужаарып аазавышаан.

«Сүт-Хөл», «Чыраа-Бажы», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Большевик» совхозтар сүт бүдүрерин көвүдедир, күрүнеге садар квартал планын чедир күүсетпейн баар чыгыы. Чижээ, «Сүт-Хөл» совхоз (директору эш Б. Монгуш) хүн бүрүде 470 ажыг кг сүттү садып турар. Ол-ла деңнел-биле чоруур болза квартал планынга 21 тоннаны чедир бербейн барып болур. Эрткен чылдарда сүт бүдүрер, күрүнеге садар талазы-биле ажыл-агыйларны мурнап турган СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхоз (директору эш Т. Пичен-оол) бо чылын чыдып каап турар. Кварталда 95 тонна сүт садар планныг ол ажыл-агый ам арткан хонуктарда 39 тоннаны садары негеттинип турар. «Большевик» совхоз база-ла [illegible].

Бо үстүнде совхозтарда эът садарының темпизи кошкак. Ылаңгыя «Большевик» совхоз кварталда 17 тонна эът садар планныг, а сөөлгү хүннерге чедир чаңгыс центнер-даа эът сатпаан. «Тыва» совхоз планын центнерни-даа күүсетпээн.

Бар мал чемнерин хөлүн [illegible] турарының фактылары база бар. Чижээ, «Искра» колхозтуң Кызыл-Хавак, Арыг-Бажы фермаларында сараат сигеннер турбушаан. Саар инектерге болгаш күрүнеге садар малга хензиг саваң берип, чемгерип турар. Ооң харaазы-биле сүттүң үскүрү 3,5—3,6 хуудан бедивейн турар. Ол колхозтуң эътке дужааган бода малының хөй нурузу ортумактан куду күштүг болган. «Октябрь 30 чылы» колхозтуң күрүнеге саткан 46 баш шээр малының 22-зиниң кужу ортумактан куду, а 19 баш мал арган, 30 баш чылгы малының 17-зи ортумактан куду куштуг. «Сүт-Хөл» совхозтуң болгаш Ленин аттыг колхозтуң күрүнеге саткан малының кужу куду деңнелде. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң эътке саткан 43 баш шээр малының 20-зи арган болган, а 39 баш бода малының 9 бажы ортумак күштүг. Ынчаарга «Алдан-Маадыр» совхозтуң күрүнеге саткан малының кужу ортумактан өрү болганы мында ажаалданы экижиткенин херечилеп турар-дыр.

«Октябрь 30 чылы» колхоз-биле «Сүт-Хөл» совхозтуң саап турар сүдүнүң үскүрү 4 хуудан кудулавайн турар. Ындыг турда чамдык ажыл-агыйларның садып турар сүдүнүң шынары чавыс болбушаан.

Мал ажылының продуктуларын күрүнеге садар квартал планын сан-даа, шынар-даа талазы-биле чедиишкинниг боттандырар дээш болур-чогуур хемчеглерни алыры ажыл-агыйларның удуртукчуларындан, тускай эртемниглериниң, бүгү ажыл-ишчилериниң негеттинип турар.

М. СЕВЕН.

Малчыннарның садыг хандырылгазы

Эрзин райпозунуң коллективи бо ажылче кичээнгейни салып турар. Районнуң колхозтарының ыраккы кыштагларында малчыннарны чугула херегледиң бараанинары-биле хандырар автолавкаларны тус-тус быжыглаан.

Райпо баштаар чери автолавкаларның садыгжы-чолаачыларының малчыннарже баар үезин айыткан графикти тургускан. Оларның ажылын контрольдаар сорулга-биле тускай журналды тургускан. Каждан автолавка малчыннарга барып садыглаан соонда кадарчылар боттарының саналоналын, хереглелин тускай журналга демдеглеп турарын чурумчуткан. Чоннуң негелделерин ой-шаанда билип алырынга ол чогумчалыг.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң тускай айтыышкынынга үндезилээш, автолавкаларның үнүүшкүннерин кыдырда эмнелге ажылдакчылары база каады чоруп, малчыннарга медицина дузазын көргүзүп, лекция, беседаны кылырыч боттандырып келген.

Амгы үеде кыштагларда малчыннар шай, таакпы, саваң, дус, кондитер кылыглары, макарон, хлеб болгаш өске-даа чугула хереглел бараанынарын үзүктел чокка садып ап турар.

Оон аңгыда ийи дерги садыын организастаан. Төре-Хөлде Хоорай деп черде дерги садыы (садыгжызы О. Соян), Сөөлчээрниң Мугурда дерги садыы (садыгжызы Б. Соян) олар керосин, шай, таакпы, макарон кылыглары, сереңги ышкаш хүн бүрүнүң хереглел бараанынарын садыглаар. Кышкы үеде малчыннарга керосинниң эң чугулазын көргеш, ону үзүктелиишкин чокка садарының эптиг аргазын ажыглаан. Хойжу бригадалар тептеринде ниитизи-биле 11 кезек черге керосинни тускай савалааш чедирген. Малчыннар ону боттарының хереглээн үезинде садып алыр. Эрткен чылдың ноябрьдан бээр 12 тонна ажыг керосинни ынчаар саткан. 71 муң рубльдиң үлетпүр болгаш аъш-чем бараанынарын саткан.

Далганны чиик, эптиг чедиреринге таарымчалыг кылдыр автолавкаларга үндүрүп бээрин чурумчуткан. Оларны 10, 20, 30 кг хемчээлдиг кылдыр тускай хаптарга урагш чорудар.

Малчыннарны барааннар-биле хандырарының херээнге чолаачы-садыгжылар эштер Давыгай, Нурзат, Кенден, Ланчыы олар ак сеткилдиин көргүзүп, айда ийиден эвээш эвес удаа үнүп садыглап турар. Олар ай санында планныг онаалгаларын 105—108 хуу чедир күүседип келген.

Районнуң дөрт колхозтарының малчыннарын барааннар-биле хандырар ажылды организастаанында ам-даа чедир кылдынмаан чүүлдер бар. Ону эдер дээш хемчеглерни райпо баштаар чери алыр апаар. Респотребсоюзтуң талазындан бисте дуза чедирери черле чугула. Ылаңгыя керосинни, унуш узун демир доскаарлардан үндүр сордуруп алыр насостар бисте чок. Чайгы үеде малчыннарның чайлагларга ап чоруурунга таарымчалыг чиик бичии майгыннар хереглеттинип турар. Өске-даа чугула хереглелдер бисте келбес боордур. Респотребсоюзтуң садыг эргелелин, оргтехниктиг килдизи ону эскерип, кичээнгейге алыр, чогуур дузаны бисте көргүзер болза эки.

А. ШИРИН.

Эрзин райпозунуң баштаар чериниң даргазы.

Дайынчы дузалакчылар

Бүзүрелин бадыткаан

«Тоджи» совхозтуң Кызыл-Даг салбырында комсомол организациязының ажылы кошкак. Ооң секретары анылыктар аразынче шоодут кирбес, бот-идепкей чок дээн шүгүмчүлелдерни мында комсомолчулар мурнунда бо-ла чугаалап турар чүве. Салбырның комсомолчуларының отчёт-соңгулдалыг хуралы эртип турда, ооң чаа секретарынга детсад эргелекчизи, башкы эртемниг Чечен Хертековна Серенни анныктар чаңгыс үн-биле соңгаан болгаш комитеттиң составын чаарткан.

Чаа соңгуткан комсомол комитеди бодунуң ниитики ажылын ВЛКСМ Төп Комитединиң III пленумунуң негелделеринге дүүштүр тургузуп эгелээн. Моон түңнелинде салбырның комсомол организациязының ажылы үндезининбиле экижээн. Комитеттиң, комсомолчуларның ниити хуралдары Устав ёзугаар эртип турар. 56 комсомолчу Бүгүэвилелдиң Ленинчи зачётунуң ийиги үе-чадазын чедиишкинниг дужааган. 29 комсомолчу-аныяктар комсомолдуң «политөөредилгезиниң» четкизинде хаара туттунган. Кичээлдер бедик-шынарлыг эртип турар.

Салбырның конторазында аныяктарның идепкейлиг удуртукчузу Чечен Серенниң эгелекчи савалы-биле мында комсомолчу булуңу дерип кылган. Мында комитеттиң чорудар ажылдарының планы, бюро кежигүннериниң ажыл хуваалдазын, комсомолчуларның тус-тус ажылдарга хаара туттунганын айыткан болгаш мурнакчы комсомолчуларны чуруп, би-жип көргүскен. «Комсомолчу прожекторнуу» айда ийи катап үндүрүп, четпестерни үргүлчү илередип, шүгүмчүлеп турар.

Салбырның аныяктары уран чүүлге хандыкшылдыг. Олар кодээ клуб чөвүлели-биле быжыг харылзааны тудуп, суурда клубту чугайлааш, үрелген сандайларны септеп, иштин, даштын арыглап алган. Солун концертти белеткеп алгаш, малчыннарга көргүзүп турар.

Комсомол ажылынга идепкейлиг аныяктарны секретарь чоргаарал-биле адаар. Оларга Лора Савчат, Роза Артаа, Владимир Бичелдей дээш, өскелер-даа хамааржыр.

Комсомол обкомунуң VII пленумунуң шиитпирлерин болгаш районнуң V комсомол конференциязының мал ажылынче аныяктарны хаара тудар дугайында хүлээн алган хемчеглерин секретарь бүгү комсомолчуларга таныштырган. Бо чугула документилер-биле таныш кан соонда 25 комсомолчу-аныяктарны комсомолчу путёвка-биле сакманчыктедип чорутган. Аныяктар ону бүзүредип, боттарының күш-ажылчы чорууну көргүзүп, мактадып турарлар дээрзин салбырның зоотехниги комсомол хуралынга чугаалаан. Комсомолчулар Валентин Саая 126, Ооржак Сайымаа 124, Николай Кужугет 118 хураганнарны доруктуруп, эки сакманчыктерге санаттырып турар. ВЛКСМ комитеди салбырның удуртукчуларының дузазынга даянып, Даштыг-Арыгда инек фермазын комсомолчу-аныяктар коллективи кылдыр чаарты организастап тургузарын шиитпирлеп турар.

Комсомол комитединиң ажылының идепкейжээни ооң секретарындан хамаарышкан. Чечен Серен аныяктарның бүзүрелин төлептиг бадыткап турар.

Амгы үеде Чечен Хертековна Серен СЭКП кежигүнүнге кандидаттап кирериниге белеткенип турар.

А. КАШКАК.

ВЛКСМ райкомунуң инструктору.

Ажылынга төлептиг

Үшкү класстың чолаачы курузун дооскаш, Валерий Балбак «Сельхозтехниканың» Шагаан-Арыг салбырынга чолаачылап киргенинден бээр ам үш чыл чоокшулаан. Ол үениң дургузунда ол машиназын камныг эдилеп, чаңгыс-даа озал-ондактыг таварылга болдурбайн, ак сеткилдиг ажылдап келген.

Бо чылдың кыжынында ол «Найырал» совхозче пресстээн саван, сиген сөөртүп ажылдап турган. Ооң ажылга кызымак, ак сеткилдиг төлептиг мөзүшынарын өөренип көргеш, ында партия эге организациязы ону партияның кежигүнүнге кандидатка хүлээп алган. Бедик идегелди шынзыктырар дээш ол кызымак ажылдап турар.

Ш. ДУВЕНДЕЙ.

ДЕЛЕГЕЙ бо хүннерде

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПУР-НУҢ ЧИИК ҮЛЕТПҮРҮНҮҢ БАЗЫМНАРЫ

ВАРШАВА. Бо беш чылда Польшаның чиик үлетпүрү бодунуң хөгжүлдезиниң шынар талазы-биле чаа үе-чадазын эгелээн. Ол дугайын хамыктың мурнунда ооң хөгжүлдезинге киирер капитал салыышкыннарының улуу-биле өскени херечилеп турар. Ол чорук чаа бүдүрүлгелерниң тудуунда, машина парыгын чаартырында, чаа, эң ажыктыг технологиг бүдүрүлге чорудулгаларын нептередиринде, бедик мергежилдиг специалистерни калбаа-биле белеткээринде херек кырынга илереп турар.

Чүгле бо чылда бистиң чиик үлетпүрнү хөгжүдеринге 10 миллиард хире злотыхты (польша акшаны) киирер дээн. Ынчангаш чыл төнчүзүнге чедир Лодзьда хевистер фабриказы, Озорковта даараныылга фабриказы, Тарновта идик фабриказы ышкаш, ындыг чаа 14 фабрика ажыглалга кирер. Бо бүгү бүдүрүлгелерниң эң болбаазын, бедик бүдүрүкчүлүг дериг-биле дерир. 1972 чылда чиик үлетпүрнүң улуг 11 бүдүрүлгезиниң тудуу эгелээр болгаш 1973—1975 чылдарда ажыглалга кирерин планнаан.

ТУДУГЖУЛАРНЫҢ УЛУГ СОРУЛГАЛАРЫ

СОФИЯ. Болгарияның кодээ ажыл-агыйында аажок улуг капитал тудуг калбарган. Бо чылын кодээ тудугжулар 290 миллион лев (болгар акша) капитал салыышкыннарын шиңгээдип алыр ужурлуг.

Мал ажылының, мал чеми болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң материал-техниктиг баазазын хөгжүдериниң айтырыгларын тудуг айтырыгларының талазы-биле национал чөвүлел хуралга чоокта чаа чугаалажып көрген. Чер ажылы болгаш аъш-чем үлетпүр министриниң бирги оралакчызы И. Димитров чөвүлел хуралга илеткел кылгаш, тудуг ажылдарының улуг хемчээлин демдеглээн. Бо чылда кодээ тудугжулар күштүң 14 комбинадын, бызаалар чемгерип азыраар 15 комплекстиниң, инектиң 19 кажаазын, 24 фураж заводун болгаш кодээ ажыл-агый продукциязын ажылдап кылыр талазы-биле 126 объектини ажыглалга киирер ужурлуг.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙНЫҢ КӨДҮРЛҮҮШКҮНҮ

● БРАТИСЛАВА. Словакияның кодээ ажыл-агыйы дүжүттүг болгаш мал ажылының продуктулуун бедидер талазы-биле бодунуң мурнунга тургустунган айтырыгларны чедиишкинниг шиитпирлеп турар. Кооперастаашкынның чорудулгазы чүгле эгелеп турган 1948—1950 чылдарның үези-биле деңнээрге, 1971 чылда бүдүрүлгениң нити хемчээли барык ийи катап, а бараанныг продукцияның хемчээли 2,7 катап өскен.

Ылаңгыя 1966—1971 чылдарда кодээ ажыл-агыйның социалистиг сектору боттуг түңнелдерни чедип алган, ынчаарда бүдүрүлгениң хемчээли дораан-на 28 хуу көвүдээн, ол чорук чурттарда кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң эң бедик деңнелдиг кемелде өзүлдезиниң темпилеринге дүгжүп турар.

Чер ажылынга амгы агротехниканы, хамыктың мурнунда янзы-бүрү минералдыг семиртиткилээрни ажыглаарын нептереткениниң ачызында ол чедиишкиннер болдунар аргалыг болган. Ооң түңнелинде дүжүттер ортумаа-биле мынчаар бедээн: тараа культураларының — 20-ден 28 центнер чедир, чигир свёклазының — 285-тен 367 центнер чедир, картофельдиң — 89-тан 116 центнер чедир. Мал ажылының хөгжүлдезинде чедиишкиннер база оон биче эвес.

Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң амгы беш чыл планы кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин, хамыктың мурнунда ону улам ыңай интенсификастаарының база амгы күчүлүг машина техниказы-биле чепсеглээриниң күсели-биле шалыпкын бедидерин баш бурунгаар көрген.

ХОВУ АЖЫЛДАРЫНГА БЕЛЕТКЕЛ

● УЛАН-БАТОР. Ам Моолдуң күрээжыл-агыйларында болгаш кодээ ажыл-агый каттыжыышкыннарында часкы ховy ажылдарынга белеткелдиң чугула кезээ — техниканы болгаш прицеп херекселдерин септээри дооступ турар.

1972 чылда моол чер ажылдакчылары тарылганы чартык миллион гектар черге чорудар. Ол болза 1940 чылдан бээр чуртта тарылга шолу барык 20 катап көвүдээн дээни ол. Чуртта чер ажылының, ылаңгыя тараа ажылының агротехниктиг деңнели чыл келген тудум-на бедип турар. Ам тараа культураларының 70 ажыг хуузун сорттуг үрезиннер-биле тарып турар.

ТАРЫЛГА ЭГЕЛЭЭН

● БУДАПЕШТ. Бо чылын Венгрияның кодээ ажыл-агый бүдүрүлге кооперативтериниң шөлдеринче тракторлар болгаш сеялкалар мурнуку чылдардан эрте үнген. Агаар-бойдустуң байдалы ажы болганы чылыг. Кодээ ажыл-агыйның эрте тарылгыр культураларының чажылгазы болгаш чазын үнүштерни кемей чемишчидери эгелээн.

Эрткен кодээ ажыл-агый чылы ВУР-нуң кооперативтериниң ажыл-ишчилеринге тергиин дүжүттүг чыл болган. 1971 чылда тарааның нити чыылдазы 9 хуу өскен. Кызыл-тастың гектар бүрүзүнден дүжүдү ортумаа-биле 30,7 центнер четкен.

(СЭТА).

А. Садаттың чугаазы

КАИР. (СЭТА). Египеттиң президентизи Анвар Садат Мерса-Матрух хоорайның политиктиг болгаш хөй-нити организацияларының удуртукчуларының мурнунга чүве чугаалаан. Бо үеде Египет бодунуң төөгүзүнүң эң нарын үе-чадаларының бирээзин чурттап эрттирип турар деп, ол демдеглээн. Чүгле израиль дайзынга эвес, харын Израильге бүгү хевирниң дузаламчызын көргүзүп турар Каттышкан Штаттарга удур туржур ужур ам бисте таварыжып турар. АКШ-тың Чоокку Чөөн чүгте политиказы болза арабтарны коргударынче, оларны гаймаазырадырынче болгаш демиселди үргүлчүлээр бодалдан оларның ойталаарын чедип алырынче угланган. Ынчалза-даа эжелеткен араб девискээрлерни хостаарынга бүрүн шиитпирлиг болгаш ол дээш кандыг-даа кагаралдарже баарынга белен бис деп, А. Садат демдеглээн. Бистиң дайзыннарывыстың кыжаныглары бисти коргудуп шыдавас ужурлуг. Бис чаңгыс аай өг-бүлеге чурттап, ам болур демиселге тиилелге дээш бистиң төрээн чуртувустуң экономиктиг хөгжүлдезиниң херээнге бүгү күштерни бээр ужурлуг бис.

ДИПЛОМАТТЫГ ХАРЫЛЗААЛАРНЫ КАТАП ТУРГУЗАР

РАВАЛПИНДИ. (СЭТА). Пакистанның чазаа болгаш Чехословакияның чазаа Бангладеш Улус Республиканы хүлээп көргенинге холбаштыр Пакистанның үскени дипломаттыг харылзааларны катап тургузарын шиитпирлээн дээрзин Равалпиндиге албан ёзузу-биле чарлаан.

Ооң мурнуу чарыында Пакистан Польша, Венгрия болгаш Югославия-биле дипломаттыг харылзааларны катап тургускан.

ТК-ның кыйгырыы

ПАРИЖ. (СЭТА). Францияның Коммунистиг партиязының Төп Комитеди «Юманите» солунну камгалаарынга болгаш таратырынга боттарының бүгү күштерин мобилизастаарынче коммунистерни кыйгырган. Хүн бүрүнүң парлалгазының кризизи партияның төп парлалга органынга аар уржукту чедиргенин демдеглээш, ФКП ТК «Юманите» дээш демиселче кыйгырып, ол болза бүгү партияның хераэ болган турар ужурлуг дээрзин айыткан.

Сүлчээчилерни шииткен

БРАЗЗАВИЛЬ. (СЭТА). Бо чылдың февраль 22-де Конго Улус Республикага күрүне эргилдезин кылырын оралдашкан бөлүк сүлчээчилерниң херээниң талазы-биле шииткелдиң ында чарлаан. Сүлчээниң удуртукчулары Диавара биле Иконо дезип чорутткан болгаш мынчага чедир туттурбаан, ынчалза-даа оларны шаажылап өлүрер деп боттары чок черге шииткен. Сүлчээниң оон өске 13 киржикчизин шаажылап өлүрер деп шииткенин президент М. Нгуаби иштинде кара-бажынга олуртур хемчег-биле солаан. 30 сүлчээчини база иштинде кара-бажынга олуртур кылдыр шииткен.

Индий-кыдат патриоттарның чедиишкиннери

ХАНОЙ. (СЭТА). Америк агрессорларга болгаш оларның чалчаларынга удур тулчуушкуннарда патриоттарның чедиишкиннериниң дугайында медээлер Индий-Кыдаттың фронтуларындан кээп турар.

Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштери март 15-тен 19-ка чедир үеде Данангдевискээринге дайзынның ээлеп хөй бижыглалая туруштарынче халдаан. Тулчуушкуннар чоруптурда патриоттар дайзынның 150 ажыг солдат, офицерин сандаа үндүрген, 6 шериг машиназын чок кылган.

Март 16-да Мурнуу Вьетнамны хостаар күштериниң дайынчылары Митхо, Тхузаумот, Бариа можуларда чалча армияның баазаларынга согуттарны таварыштырган, 100 хире шериг албанныгларны өлүрген болгаш балыглаан. 10 ажыг шериг машиназын үрээн болгаш дайзынның ийи кораблин суг дувунче киирген.

Март 16 дүнезинде хосталганың Улусчу чепсектиг күштериниң дайынчылары Дананг — Хюэ демир-оруктар дайзынның шериг эшелонун буза тевискен.

Камбоджаның патриоттарының чедип алган тиилелгелериниң дугайында медээлерниң келири үргүлчүлевишаан. Бо үеде Кампонгтам девискээринде кадыг-дошкун тулчуушкуннар чорупт турар. Март 27 дүнезинде патриоттар Пномпеньден 120 километр ырак турар чазак шериглериниң туруштарын ракета-миномёт-биле боолаан. Бо тулчуушкунга дайзын аар чидириглерге таварышкан.

Лаоста патриотчу күштер янзы-бүрү фронтуларда чедиишкиннииг дайылдажып турар. Сөөлгү хүннерде Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының дайынчылары Лонгчеңг баазазада дайзынның туруштарынче соксаал чок халдап турар. Мурнуу Лаоска март 18-тен 20-ге чедир үеде патриоттар 8 америк самолёт, вертолётту дүжүр аткан.

Англи-мальта дугуржулга

ЛОНДОН. (СЭТА). 7 чыл хуусаалыг англи-мальта дугуржулгага ат салыышкыны Лондонга болган. Бо дугуржулганың негелделерин ёзугаар Англия ол үениң дургузунда ортулукта бодунуң баазаларын хевээр тургузар. Англи чепсектиг күштерниң ур үеде турары-биле Мальтаның экономиказынга чедирер когаралдың шүүдели кылдыр баазаларны ажыглааны дээш аренда төлевирин үш катап көвүдедир болгаш өске-даа чамдык дужуп бермишкиннерни Мальта алыр.

Дугуржулгага ат салган соонда болган парлалга конференциязынга Мальтаның премьер-министри Д. Минтофф чүве чугаалаан. Бодунуң чазаа Мальтаның политика болгаш экономика талазы-биле хамаарышпас чорууну, нейтралитединче угланыышкынны мурнуку хевээр чорудар бодалдыг дээрзин медеглээн. Англия-биле чарган бо дугуржулганың күштүг хуусаазы доозулган соонда Мальтага даштыкы баазалар артпас деп идегелин ол илергейлээн.

Минтоффтуң сөзү-биле алырга, ортулукта шериг баазаларын араб чурттарга удур ажыглавас деп англи чазактың бүзүредиин алган мен дээн. Ону күүсетпээн таварылгада дугуржулга күштүг эвес болур деп, премьер-министр чугаалаан.

Европаның капиталистиг чурттарында аңгы демисели бичии-даа соксавайн турар. Ажылчы чоннарның социал негелделерин деткээн ажыл соксадыышкыны, чыскаалдар үргүлчүлеп турар. Акшаның үне чокталып турарының, ажыл чоктарының санының доктаамал өзүп турарының, ажылчы чоннарның эргелелинче монополияларның шаап халдаашкынының түңнелинде аңгы демисели улам чидигленген.

ЧУРУКТА: бельги ажылчыннарның Юиге кылган чыскаалы. Аңаа 4 муң ажылчын киришкен.

БЕЛЬГА—СЭТА-ның фотозу.

Чуртунче чана берген

КАМПАЛА. (СЭТА). Уганда армиязынга ажылдап турган израиль специалистер болгаш инструкторлар Уганданың президентизи Иди Аминниң айтыышкынын ёзугаар чурттуң девискээринден үнүп чорутткан.

Уганданың даштыкы херектер министри Вануме Кибедиңиң медеглээни-биле алырга, израиль специалистерни чурттан үндүрүп чорутканы «Угандага израильдерниң кузенчиг эвес ажыл-чорудулгазының» шуут түңнели болган.

Уганданың чазаа израиль фирмалар-биле чарган үш керээни үскеп дугайын база чарлаан.

Эргилде кылырын оралдашкан

САН-ХОСЕ. (СЭТА). Эрткен субботада бөлүк шериг кижилер күрүне эргилдезин кылырын оралдашкан соонда Сальвадорга онза байдалды чарлаан. Келген дыңнадыгларны ёзугаар алырга, сүлчээниң организакчылары даштыкы алчын черлеринде чаштына берген.

Эрге-чагыргалар хөй санныг тудуп хоругдаашкыннарны чорутткан. Ылаңгыя христиан-демократтыг партияның удуртукчузу Дуартени тудуп хоругдаан.

Аргентинада аңгы демисели

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА). Аргентина ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының боттарының эргелери дээш демисели күштелип турар. 30 хонукта үргүлчүлээн ажыл соксадыышкынының соонда Мендо можунуң дагжылары тиилелгени чедип алган. «Кор емар» компаниязының бүдүрүлге залери ажылдан үндүрген 200 ажылчынны ажылга катап киирер дугайында ажыл соксатканнарының негелделерин күүсеткен.

Ажыл соксадыышкынныг калбак шимчээшкин Ан-Хуан можуну хаара туткан. Ажыл соксадыышкыны чуртта өртек-үнениң аартап турарынга удур угланган. Электроэнергия холезиниң үш катап улгаттырган чорук ажыл соксатканнарның килеңин хайныктырган.

Профэвилелдериниң, Аргентинаның херооженнер эвилелиниң, «Аргентиналарның национал ужуражыышкынының» — коалицияның төлээлекчилери аргентина навысылалга чөвүлел хуралды эрттирген. Ол коалицияда коммунистиг партия [illegible] ке-даа демиласелиг организациялар бактааган. Олар ажылчы чоннарның аар-берге экономиктиг байдалынга болгаш ортектериниң соксаал чок өзүлдезинге удурланыышкынның илереилери-биле «аштың кылажын» организастаар бодалдыг.

Чоннуң чаагай чоруунга

Ленинград хоорайның «Металлопосуда» деп каттышкыжыкының коллективи бир миллион ажыт доңгууларны, бидектерни, саппыңнарны, уруглар аяан, хууңнарны, тазтарны болгаш өске-даа саваларны бүдүрүп чонга херектиг бараанңарны бараалгадыр.

ЧУРУКТА: контролёр З. Семёнова баалыңныг саваның шыңарын хынап тур.

Ф. ФЕДОТОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

БЕЛЕТКЕЛ АЖЫЛЫН КАЛБАРТЫР ДЭЭШ

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга тураскааткан кодээниң бот-тывынгыр уран чүүлүнүң көрүлдезинге белеткел ажылдары Барыын-Хемчик районнуң колхоз, совхозтарының чамдык коллективтеринде чединишкинниг чорупт турар. Көрүлдеге 16 коллективтер, 90 агитквартира болгаш 4 агиткультбригада киржир, «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык, Хондергей, Бижиктиг-Хая, «Шекпээр» совхозтуң Биче-Тей салбырларының болгаш «Доң-Терезин» совхозтуң төвүнде агитквартираларынга бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезиниң концерттери эки организастыг эртип-тээн.

Бо совхозтар агитквартираларының түңнел концерттерин апрельдиң бирги чартыында эртирер дээш белеткенип турар. Ындыг болза-даа бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезинге белеткел районнуң коллективтер бүрүзүнде бир дес-бы эвес.

План ёзугаар район төвүнден көрүлдеге 16 коллектив киржир ужурлуг. Харылзаа конторазының, мал эмнелгезиниң, районнуң 741 КМК-ның, «Сельхозтехника» салбырының, тууйбу заводунуң дээш өске-даа коллективтер көрүлдеге белеткелди бөгүнге чедир эгелевээн. Ол ышкаш көрүлдеге белеткел «Шекпээр» совхозтуң Аянгаты, «Барлык» совхозтуң төп салбырларында кошкак организастаттынган.

Репетиция эрттирериниң хүннерин чурум ёзугаар тургуспаан. Районнуң оргкомитет кежигүннерин болгаш культура килдизиниң специалистерин практиктиг база методиктиг дуза көргүзери-биле туску коллективтерде быжыглаза-даа, олар ажылын шуудадып чорутпаан болгаш чамдык эштер быжыглаан коллективинге чаңгыс-даа катап барбаан.

Көрүлдеге сиңниг чазаар, угулзалап дааравар чүүлдерниң делгелгезинге белеткел кайы-даа коллективтерде эгелевээн. Кодээниң бот-тывынгыр уран чүүлүнүң көрүлдезинге чүгле концерттер эвес, ооң-биле кады культура албан черлериниң бүгү талазы-биле төлептиг белеткээр ужурлуг.

Амгы байдалдан ап көөрге, районнуң клубтарында бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмнери хылдыг хөгжүм болгаш концертке кедер костюмнер-биле хандыртынмаан. Районнуң магазиннеринде хылдыг хөгжүм аймаа чок.

Каш санныг эрен игил, бызаанчы-биле эки шынарлыг концерттерни чедиишкинниг белеткеп алыры болдунмас дээрзи билдингир. Бай-Тайга районнуң бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмнериниң коллективтери национал костюмнерни баш бурунгаар уран-шевер арга-биле быжып, чурук таарыштырган. Барыын-Хемчик районнуң амыдырал хандырылга комбинадында шагда-ла даарадып эгелээн. А барыын-хемчиктиглер мынчага чедир бо талазы-биле дүвүревейн турары эки түңнелге чедирер бе?

«Доң-Терезин» совхозтуң төвүнде клубта сандайлар чок болганының ужурунда суурнуң чурттакчы чону культурлуг дыштанылгазын болур чугууру-биле эрттирер. Кино, концерт көөр, аныяктар репетиция чорудар аргажок болуп турар. «Шекпээр» совхозтуң Аянгаты салбырында болгаш «Барлык» совхозтуң төвүнде клубтарның иштин дерилгези шоолуг эвес.

Кодээниң бот-тывынгыр уран чүүлүнүң көрүлдезинге белеткелде четпестерни чоокку хүннерниң иштинде чайладыр тоозазы, районнуң оргкомитеди бот-тывынгыр уран чүүл коллективтеринге практиктиг болгаш методиктиг дузаны күштелдирери негеттинип турар.

Т. ТАЛГАНЧЫК.
«Шынның» корр.

Кызылдың, тудуг детальдар комбинадының болгаш тууйбу заводунуң коллективтериниң аразында эш хуу спортчу ужуражылгазында чоокта чаа болган. Бо удаада шыдыраачылар шыдыгы ойнаан. Маргылдаага тууйбу заводунуң коллективи тиилелгени чедип алган.

ЧУРУКТА: Серен-оол (оң талада) тууйбу заводунуң шыдыраачызы Байкара-биле ойнап олур.

Н. СИРОТИНИНИН фотозу.

Делегация аъттанган

Кубаның Аныяк коммунистер эвилелиниң II съездизиниң ажылынга киржири-биле ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары Е. М. Тяжельников баштадыр ВЛКСМ-ниң делегациязы Куба Республикаже чорупкан. Делегацияның составы — ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы, Совет Эвилелиниң Маадыры Б. В. Волынов, ВЛКСМ ТК-ның килдис эргелекчизиниң оралакчызы В. В. Макаров.

Делегация Кубаның Аныяк коммунистериниң 10 чыл оюнуң байырлалынга киржир.

Куба Республиканың ССРЭ-де элчини Рауль Гарсия Пелае делегацияны үдээннерниң аразында база турган.

Шемижилерде

Чөөн-Хемчиктиң Шеми ортумак школазының (директору эш И. Даш-оол) башкылар коллективи ССР Эвилелиниң 50 чыл оюн өөредилге-кижизидилгелиг ажылга чедиишкинниг уткуур дээш ада-иелер-биле ол ышкаш класстан дашкаар [illegible] ажылын [illegible] кыйнын шынарынче [illegible] салган. Аныяк салгакчыларны эртем-билигге, чараш ажылга кижизидер дээш класс бүрүзүнде ажылдар бөлүр-чогуур-биле чорупт турар.

1970—1971 өөредилге чылында школачылар спорт залдыг болган. Спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге маргылдаалар доктаамал болуп турар. Ажылчын аныяктарның спорт маргылдаалары «суббота», улуг хүн санында школаның спорт залынга бөлгүлап турары эки.

Школада бүдүрүлге бригадазы быжыглаттынган участокта кодээ ажыл-агый культураларын тарып өстүрери-биле аңаа белеткелди аңдыгаштап чорудуп турар. Бригаданың бүдүрүлге планында 90 га тараа культураларын, 50 га силос культуразы, бир га картофель болгаш ногаа культураларын хөйнү өстүрери көрдүнген.

Школаның 1972—1973 өөредилге чылында одалгага ажыглаар 450 кубометр ыяшты «Большевик» совхозтуң ажыл-ишчилери тайгада белеткээн. Аңаа башкылар коллективиниң улуг база улуг болган. Бо хүннерде оттулар ыяштың сөөртүлгези чорупт турар.

С. МОНГУШ.

телевидение

МАРТ 29-ТА
МОСКВАДАН

15.40 — Миллионнарның лениниң университеди. «Совет Эвилели — делегейниң национал чаленгинизи». Дамчыдылганы К. Н. Брутенц чорудар. 16.10 — «Амыдыралче ну[illegible]тёвка». Уран-чечен фильм 17.40 — Сөөлгү медээлер. 17.50 — «Театрның делегей хүнү». Дамчыдылганы ССРЭ-ниң улустуң артизи М. И. Царев чорудар. 18.50 — «Хөлегелер дал дүъшүнге чиде баар». Уран-чечен телефильм. 6-гы сериязы. «Берге кыш».

КЫЗЫЛДАН

20.00 — Телемедээлер. 20.15 — «Клёткада соок кадагалаттынган». Документалдыг фильм. 20.35 — «Муслима». Документалдыг телефильм. 21.00 — Телемедээлер. 21.25 — Чарлалдар болгаш реклама. 21.30 — «Дүш чоруктуг» Кыска фильм.

МОСКВАДАН

21.40 — «Каайтыз дилеп тывышкыны». Уран-чечен телефильм. 1-ги болгаш 2-ги сериялары. ГДР. 22.30 — «Уе». Информастыг программа. 23.00 — Бут бөмбүүнүң талазы-биле делегейниң эш хуу ужуражылгазы. Болгария биле ССРЭ-ниң шилиилдек командалары. Болгариядан дамчыдылга.

Туризм темазынга хамаарыштыр
ОРАН КЕЗИИР КАВЫСКАЛАР

Эрте-бурунгу грек философ Сократтың чурттап турган чүс чылы туризмниң кайнаар-даа аажок нептерей турган үези ол. Ол үениң кижилери делегейни шинчилеп өөренирин[illegible] аян-чоруктар кылырынга амыдыралының [illegible] кезиин [illegible] чоруулар.

Бо материалдың кезинге [illegible] бүгү кижилерден Москваны, Ленинградты, [illegible] көрген силер бе? [illegible] хоорайлар Новгородту, Самаркандыны [illegible] көрдүнер бе? деп айтырып [illegible].

Бир эвес көрбээн болзуңарза, силерни хөй база чок. Аян-чорук кылыр кулаады бот-тайлбыр [illegible] арга кижи бүрүзүнге чыл келген тудумда улам белен апар чыдар. Маңаа хамаарыштыр эрткен туристи чылдың түңнелдерин болгаш бо 1972 чылда боттандырза чогуур туристи хемчеглерниң дугайын сонуурган кааптар болзуувуса бүгү чүве билдингир апаар.

Совет чуртка амгы бо чыл аажок улуг болуушкун — Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң тургустунганындан бээр беш[illegible] чыл оюн-биле демдеглеттинип эртер. Мынчангаш бөгүн туризм компазының сорунчудажы хары угда 15 угланыышкынны — аңы-дуңмалышкы эвилелдешкен республикаларны шуптузун айтыр апаары билдингир.

Янзы-бүрү национал улустарның амыдырал-чурттаалгазын болгаш Совет эрге-чагырганың чылдарында болуп эрткилээн кайгамчык улуг чаартылгаларның дугайын ССРЭ-ниң [illegible] база бистиң даштыкы өңнүктеривис билип алыксап турары маргылдаа чок болбайн аан. Дүүнгүзүнге бодаарга, бөгүн аян-чорук кылыры ырак-та чиигээн-даа. Ол чорук совет кижилериниң амыдырал деңнелиниң өскени, хостуг үениң көвүдээни, ылаңгыя Совет Эвилелиниң көрүп четпес делгемнерин эргип кезиирин-го биче эвес рольду ойназа чогуур транспорт четсеттеринин улам сайзыраазы-биле чүүңгидаа муруунда тайылбырлаттынар.

Чурттуң агаар маршруттарында «ТУ-154» деп пассажирлер дажыглаар чаа лайнер ужуп эгелээн; Львовтуң автозаводчулары «Львов-Турист» дээр каас-чараш автобустарны кылып үндүрген; а сормовчилер хары угда муң кижи кире бээр «Дыштанылга» деп адаар чаа туристи пароходту бүдүрүп үндүрген. [illegible] эжиндирип киирген дээш өске-даа.

Ажылчы чоннуң чогумчалыг дыштанылгазының дугайында сагыш салза чогуур профэвилелдери ам үеде 200.6 муң кижиниң чаңгыс угда хүлээп ап болур 600 хире аалчылар бажыңнарлыг болгаш туристи баазаларлыг; чүгле эрткен чылын бээн 23 туристи ажыл-агый черлери ажыглалда кирген. Туристи ажыл-агый черлерин чогуур хорум чурумга тудары-биле күрүне амгы беш чылда (1971—1975 чылдарда) 80 миллион рубльда [illegible] баазалар тудуун чорударынга —550 миллион рубльди шиңгээдирип берген.

Туризм — ол дээрге аңаа-ла географтыг чер бүрүзүнге ёзу барымдаалаан селгүүстээшкин [illegible] ук черни шинчилеп өөренири-дир. Туризмниң алыс үткезин кайгамчыктыг совет чогаалчы, аян-чорукчу Константин Паустовский шак мынчаар тайылбырлап тодараткан: «Оран кезиири, ону шинчилеп өөренири бот-боттарындан ка[illegible]. Орус чуртунуң ортаа диилинде эрте-бурунгу хоорай [illegible] океан эриинде порт хоорай Владивостокче, Афиныларже ийикпе Римче, Кара далай эриктеринче ийикпе Ладого хөлде Валаам ортулукче-даа дижик, кандыг-даа аян-чорук бүрүзүнүң чогум-на ужур-уткасы шак-ла ында.

Аян-чорукчулар чер-черин деңнештирип көрбүшаан, шинчилеп өөренир. Өске бүгүнү албаска безин, черлерни аралаштырып көөрү — ол дээрге эки дыш-тыр, угааны сергедири, чогаадыкчы ажылга идигни бээри-дир. Ол бүгүнү туристи кижи маршрутка чораш угаап билир. ССРЭ-де [illegible] үш муң ашкан.

Бо чылын туристи бөлүктер Бүгү-эвилелдиң 30 ажыг чаа маршруттарынче аъттанып үнгүлээр. Оларның бирээзин «Сибирьниң сүй белээ» кылдыр адаан. Туристиглер делегейде эң улуг үш гидроэлектростанцияларны — Саян-Шушенская ГЭС-ти, Красноярская ГЭС-ти база Братская ГЭС-ти көрбүшаан. XIX вектиң төнчүзүнде Владимир Ильич Ленинниң шөлүлге эрттирген чери — Шушенскоеде музей-заповедник-биле таныжар.

1941 чылда фашистиг ат-шеригниң халдаашкынынга таамыкты мурнай таварышкаш, маадырлыг демиселди эгелээн маадыр-шивээ — Брест хоорайның дугайын кым дыңнаваан ыя?.. Эрткен чылын мында «Брест шивээзиниң» Мемориалын ажыткан. Ук Мемориалды Ленинчи шаңналдың лауреады, суръглыг совет скульптор А. Кибальниковтуң удурткан чогаадыкчы бөлүк тургускан. Чүс-чүс муң кижилер ынаар барып, өлген маадырларның тураскаалының мурнунга сактып могеерлер. Белоруссияның туристи организациялары Брест хоорайда каас-шиник аалчылар бажыңын тудуп белеткээн болгаш «Брестский» деп маршрутту ажылдап кылганнар.

Туристи-спортсменнерге хамаарыштыр профэвилелдери сулаут болгаш даглыг черлер таварты чоруур элээн каш маршруттарны саналдап турарлар. Оларның аразындан Ленинград чоогунда Карель мойналынында чараш хем болур Вуоксаны таварты байдарка хемелерге олуруп алгаш, аян-чорук кылыры, мен бодаарымга эң-не нарын болгаш эң-не сонуурганчыг болуру чугаажок. Ол хемнеп чоруурга ужарлаар-даа, саарыглар-даа, эргиштээр агымнар-даа таварышкылаар апаар...

Соңгу Кавказты таварты «Безенгийский» деп чаа маршрутту эртери даглыг черлеп аян-чорук кылыксаар кижилерге кончут таарыжыр боор деп бодаар-дыр мен: маңаа туристер мөңгүлер таварты эртип, тамы чарыктарны, ногаан аяннарны көөр, көк дээрде кулбуюп чоргулаар ээрлерден артык бедиктер кырынга үнгүлээш, солун хая гаарылдарны кылырлар. Ооң ышкаш, бир эвес күзээр болзуңарза, Алтайның даг оруктары-биле аъттыг аян-чорук кылып-даа болур силер.

1972 чылдагы туризмниң база бир онзагай чүвези чүл дизе, [illegible] маршруттарга ада-иелерни оларның ажы-төлү-биле кады хүлээп ап билдурун көргени болур.

Совет профэвилелдерниң планнап көргени ёзугаар алырга, бо чылын доктаамал маршруттарга шинтиизи-биле 12 миллион ажыг кижи киришкен турар. Ооң кырынга оларны дугайты база сагыш салза чогуур 60 миллион экскурсантыларны болгаш 40 миллион «органиласа чок» туристерни немептер болзувусса, бо чылын ССРЭ-ге туризм херээнге чеже кижи хаара туттунган турарын санаары белин берге-дир.

Туризмге хандыышкыдыг объектилери чыл келген тудум-на солуттунуп бар чоруур. ССРЭ-де XX вектиң кайгамчык бололдалын тураскаалдары — күчүлүг гидростанциялар, кылымал далайлар тургустунуп, чаа-чаа социалистиг хоорайлар туттунуп тургулаар. Совет эрге-чагыргы дээш амы-тынын берген демиселчилерниң чырыткылыг тураскаалы кылдыр, тулчуушкуннар шөлү болуп тургулаан черлерде кайгамчык улуг мемориалдыг комплекстерни кижилер дерип тургускулаан. Кижилерни хамыкты мурнай хандыкшылдын тулар чүүлдер ол-дур.

Чуртка туризмни болгаш экскурсияларны улам ыңай сайзырадыр дугайында Коммунистиг партияның Төп Комитеди, Совет чазак база ВЦСПС үш чыл бурунгаар доктааал хүлээп алган. Ынчан экскурсия бюролары чүгле ийи чүс хире улуг-улуг хоорайларга ажылдап турган. Оон бээр үш-ле чыл эрткен, а чуртка аян-чоруктар эртемериниң 325 чаа бюролары [illegible] тургустунгулаан.

Бир болгаш ийи хүнүг экскурсиялар эртемниң [illegible] хуузун чүгле бүдүрүлгелер ажылчыннарынга болгаш албан-хаакчыларынга эвес, харын оларның өг-бүлелериниң кежигүннеринге база тээр дугайында профэвилелдерниң үндүрген шиитпири экскурсиялар хөгжүдезинге таарымчалыг идиг бериишкин болган.

Оран кезиир кавыскалар... Олар оолдарның седиглер баштарының узун суук дүктерин-даа, буурул баштыг кырган ирейлерниң агбагар салдарын-даа түүрерти талып, оларның чүректерин өөртүп, ам-даа четче угааттынмаан делегей чажыттарынче кыйгырып турганзыг-даа.

Корабльдер каюталарынга, поездилер купелеринге, автобустар ийикпе самолёттар салоннарынга чоруурун кижи-ле болганы күзевес. Хөй-хөй кижилер майгыннарга чурттаарын, аар рюкзактыг чер кезиирин күзээр.

Бөгүн Совет чуртка туристерниң үш муң чыгаан район болгаш хоорай клубтары, бүдүрүлге черлеринде күш-культура коллективтериниң 100 муң спортчу секциялары ажылдап турар. Оларның саны туризм дериг-херекселдерин хөлезинге берип турар пункттарның саның база аян-чорукчуларның херегледин хандырары-биле бүдүрүп үндүрүп турар аъш-чем, продукталарының ассортиментизиниң болгаш шынарының чыл санында өзүп турары-биле бир демей өзүп турар.

Боттарының күзели-биле аян-чорук кылыр туристерниң маршруттары Крым биле Кавказ девискээрлеринге ам туут сыңышпастаан. Профэвилелдерниң баш бурунгаар тодарадып турарын ёзугаар алырга, бо чылын Ортаакы Азияның, Уралдың даглары, Чөөн Сибирьниң, Ыраккы Чөөн чүгүнүң ол ышкаш Кольск чартык ортулуктуң, Курилт ортулуктарының болгаш Закарпатьениң чемнер, хөлдери, аъргалыы, ааммнерин туристер-биле база чыдыг доллунар.

Черле ынчап, оран кезииринин хат-кавыскалары аян-чорукчуларны кайнаа-даа чедире берген дижик, оларга эңне үнелиг белек мурнуунда чүвээр ол чер дугайында сонуургал, ужурашкан, таныжып, чаңдыкшаан кижилер дугайты бодал болуп артар апаары билдингир.

Геннадий СЕМАРА.
(Парлалганың медээлер агентилели).

Касса аппараттарынга ажылдаар кассирлерниң бир ай хуусаалыг курузунга сургуулдар хүлээп алырын Кызыл садыг чарлап тур.

8—10 класс дооскан, 18 хардан өрү назылыг, Кызыл хоорайда чурттап турар кижилерни хүлээп алыр.

Хүлээп алган сургуулдарга айда 30 рубль стипендияны бээр.

Тайылбыр алырда ажыл шагының үезинде Октябрьская 29 бажыңда Кызыл садыгның кадр килдизинге келир.

КЫЗЫЛ САДЫГ.

ХАЙЫРАКАН, КӨК-ЧЫРАА, АК-ТАЛ суурларда магазиннерге ажылдаар материалдыг харыысалгазы деҥ садыгжыларны Улуг-Хем райпозу чалап тур.

Тайылбыр алырда Улуг-Хем райпозунуң кадрлар килдизинге келир. Райпо Шагаан-Арыг хоорайда туруп турар.

РАЙПО БАШТААР ЧЕРИ.

агаар

Бөгүн республиканга шокар булуттаар. Чагбас. Барыын [illegible] хаттың дүргени секундада 5—10 метр, барыын районнарга 7—12 метр чедир дыңзыыр. Агаарның температуразы даглыг районнарга 3—8, өскелеринге 0—5 градус чылыыр.

Кызылга эдир булуттаар. Чагбас. Хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедир. Агаарның температуразы 0—2 градус чылыг болур.

Редакторнуң оралакчызы
Б. Н. КАРАШПАЙ.

Кызылдың кооператив профессионал-техниктиг училищезинге өөреникчилер

Кызылдың кооператив профессионал-техниктиг училищези 1972—1973 өөредилге чылында дараазында салбырларга сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур:

Кулинар, хлеб быжырарының болгаш садыг салбырларынга — садыгжылар 1 чыл, поварлар 2 чыл, хлеб быжырыкчылары 1 чыл өөредир.

Училищени доосканнарга IV разрядтың садыгжызы, повар-кондитери болгаш хлеб быжырыкчызы деп мергежил адын бээр.

Училищеге өөренирлер кирериниң шылгалдазын тутпас, ортумак билиг дугайында аттестат болгаш сес чыл школазын доосканы дугайында шынзылга негеттинер. Училищеге кирип турарлар-биле беседа эрттирер.

Садыг салбырынга бышкаа билигниң аттестаттыг азы практиктиг ажыл стажтыгларны хүлээп алыр.

УЧИЛИЩЕГЕ КИРЕРЛЕР ДАРААЗЫНДА ДОКУМЕНТИЛЕРНИ КИИРЕР:

Директорнуң адынга билдириишкин.

Райпо, сельпо, рабкоон баштаар черлерниң шилилгелери.

Билииниң дугайында документ (бодулаа).

Автобиография.

Практиктиг ажыл стажының дугайында шынзылга азы күш-ажыл дептери.

Сөөлгү ажылдап турган чериниң характеристика.

Паспорт болгаш шерии билет.

Үш фото-чурук (хемчээли 3×4 см.).

Кадыының дугайында эмчи шынзылгазы.

Училищеге хүлээп алганнарга ай санында 26 рубльдиң стипендиязын бээр. Чурттаар шөлү херегжээрлерни ниитиг чурттаар шөлү-биле хандырар. Тыва сургуулдарны курүне хандырылгазынга хүлээп алыр.

Билдириишкиннерни 1972 чылдың август 1-ге чедир хүлээп алыр. Июль бештен август 10-га чедир беседа эрттирер.

Училищениң адрези: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 41, телефоннары 55—07 болгаш 36—54.

ДИРЕКЦИЯ.

КИНО

МАРТ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Хем ындында — кыштаар» 10.00, 11.45, [illegible] 18.45, 20.30 шактарда.

«БАЙ-ХӨЛ»: Киножурналы 11.30, «Ырак эжиндирипшкинде» 13.10, «Дагга ужуражылгазы» 15.00, 19.40, «Морисвиль шивээзиниң суңнезини» 16.50, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Аймак» 11.30, 13.15, «Диргиг суг» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Хаан оранынын [illegible]» 9.00, 14.00, 16.00, «Кайгал чорук» 10.40, 12.20, 14.40, 19.20, 21.10 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫН 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Иван Макарович» 15.30, «Гайдуктар» 18.30, 20.30 шактарда.

ЧАСКЫ ДЫШТАНЫЛГА

Өөредилге чылының үшкү үлүүнү төнген... Школачылар чеди айларның дургузунда хөйнү өөренип, хой-хой чаа, солун, чугула чүүлдерни билип алганнар. Олар өөредилге дээш тыптымы ажылдап, а чамдыкта дыка хоптеп, дүвүреп-даа келген: бир эвес бөгүн контроль ажыл азы доска чанынга туруп харыылаар апарганда, кижи бүрүзү тавында болуп шыдавас-ла болгай.

Шынын чугаалаарга, уруглар шагырааан, ынчангаш оларга амгы часкы дыштанылга күзенчиг болгаш эргежок чугула.

ЧАСКЫ ДЫШТАНЫЛГА КЫСКА. ШКОЛАЧЫЛАР ЭКИ ДЫШТАНЗЫН ДЭЭШ ОНУ КАНЧААР АЖЫГЛАЗА ЧОГУУРУЛ?

Бирги, эң кол чүүл болза — уруглар болдунар-ла шаа-биле арыг агаарга селгүүстээри херек. Өөренип турган үезинде оларга четпейн турган чүве, ол-ла болгай.

Арыг агаарга селгүүстээри, ойнаары — медерелдиң ажылдаар аргазын катап тургузарының эң эки аргазы, ынчан ниити шаг-шиизази сергээр, аъш-чемге холчок туралыг апаар.

Селгүүстээшкин үезинде уруглар хүнүңүн агаар байдалынга таарыштыр опып кеттингенин хайгаараар херек. Уругларның организминиң чылыг таарыштырар механизми улуг кижилерниинге бодаарга кошкак болур, ынчангаш уруглар дүрген эмин эртир изиргенни болур. Идикче бола ооза сагыш салыр херек — ол уругну ол-шыктан камгалаар ужурлуг.

Дыштанылга үезинде школачыга таарымчалыг байдалды тургузарда, ол арыг агаарга селгүүстээшкин-биле холбашкан кылдыр таарыштырары чугула.

Киноларга, театрларга, концерттерге баар дээш коллективтиг походтарны школаларга доктаамал чорудуп турар. Ол чорук уругларга ажыктыг, өөрүнчүг болбайн аан. Ынчанмыже ындыг походтар арай ковудеп турар эвес ирги бе? Дашкыш залга элээн каш шакта олурганы уруглар шагзырап човаары хаая эвес, ындыг таварылгада олар кандыг-даа дыш албастар.

Чамдыкта ада-иелер безин уругларының чедиишкинин дээш «шаннал кылдыр» дыштанылга үезинде бармак-ла хүн бүрү кинолардап турар. Ол дээрге чедир бодавааан чорук-тур.

ДЫШТАНЫЛГА ҮЕЗИНДЕ ШКОЛАЧЫНЫҢ ЧАҢЧЫЛ БОЛГАН ХҮН ЧУРУМУН ҮРЕП БОЛБАС. Хүн чурумун чаңгыс неделяда үрээр болза, соонда барып берге апаар. Бирги болгаш ийиги эвилелдиң өөреникчилери эртен 7 шакта турар ужурлуг. БИЧИИ УРУГЛАР — 21 ШАКТАН ОРАЙ ЭВЕСТЕ, ЭЛЭЭДИ УРУГЛАР — 22 ШАК 30 МИНУТАДАН ЭРТПЕЙН УДААН ТУРАР.

Ол ышкаш, аваадаазы ыптыш, чаңгыс-даа хүн эрттирбейн эртенги суга шиңчээшкин гимнастиказын кылыр херек. А бир эвес, школачы мурнунда ону кылбайн турган болза, ам часкы дыштанылга үезинде эртенги суга шиңчээшкин гимнастиказын кылып эгелээри таарымчалыг болур.

Бир эвес дыштанылганы чоп эки ажыглап эртирер болза, школачы өөредилгеже чаа күштүг, омак-сергек эгелеп киргеш, өөредилге чылын чедиишкинниг доозар. Арыг агаарже, уруглар!

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-51, [illegible] килдизиниң 21-47, үлегерүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер [illegible] республика типографиязы. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00272.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. МАРТ 30 ЧЕТВЕРГ
№ 75 (8843).
Өртээ 2 көп.

Эш Л. И. Брежнев эш Ене Фокту хүлээп алган

Байырлалчы аал-чорук кылып Москвада чорап турар ВСАП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, Венгр революстуг ажылчын-тараачын чазактың Даргазы эш Ене Фокту март 28-те СЭКП ТК-ның Чиигине секретары эш Л. И. Брежнев хүлээп алган.

Эштер Л. И. Брежневтиң болгаш Е. Фоктуң аразынга беседа болган. ВСАП ТК-ның Бирги секретары эш Я. Кадарның бо чылдың февральда Москвага чорупп турган үезинде чедип алдынган дугуржулганың ёзузунга эрткен беседаның үезинде совет-венгр экономиктиг кады ажылдажылганы улам шыңгаай хөгжүдериниң болгаш харылзадырының айтырыгларын чугаалажып көрген.

Беседага даштыкы политиканың болгаш делегей байдалының чугула айтырыгларының талазы-биле санал-оналдарның солчулгазы база болган.

Беседа ийи партияның болгаш ийи чурттуң аразында харылзааларга хүүштүгүр бүрүн билчиишкинниң болгаш акы-дуңма найыралдың байдалынга эрткен.

АПРЕЛЬ 15—КОММУНИСТИГ СУББОТНИК ХҮНҮ

Улуг эгелээшкин уламчылавышаан

Бистиң хөй националдыг улуг Төрээн чуртувустуң амыдыралы өөрүшкүлүг, уттундурбас болуушкуннар-биле долдунган. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң чоннуң эң чугула, үндезин эрге-ажыын илереткен шиитпирлери бистиң улузувусту улам хей-аът киирген, коммунизмни тургузарының өндүр чаагай херээ дээш улам эки ажылдаарынче кыйгырып турар.

В. И. Ленинниң төрүттүнгени хүнүнге болгаш ССР Эвилелиниң 50 чылынга турескааткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниин апрель 15-те эрттирер дугайында москвачыларның болгаш ленинградчыларның эгелээшкинин бүгү чурт деткээн. Партияның төлевилел планнарының чедиишкинниг күүселдези ажылчыннарның, колхозчуларның база интеллигенцияның бедик чедерелдиг болгаш шудургу ажыл-ижинден хамааржыр дээрзин билбишаан, бистиң улузувус ол кызыл субботала бүдүрүкчүлүг ажылдаарының, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнүң үлегер-чижээн көргүзер ынаг күзелдиг.

«Коммунистиг күш-ажылдың тиилелгезинге чеде бээр бис!» деп, В. И. Ленин бижиг бүзүрел-биле чугаалап чораан. Ленинчи чагыгны күүсеттинмишаан, бистиң партиявыс совет кижилерин күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнге кижизидер дээш улуг сагыш салып турар.

Москва—Казань демир-орук шугумунуң ажыл-ишчилери эки тура-биле коммунистиг субботникче эге баштай үнгени 1919 чылдың май айдагы бир хүнү социалистиг ниитилелдиң хөгжүлдезиниң бир чугула уе-чадазы болу берген. Күш-ажылчы энтузиазмның көдүрлүүшкүнүнүң чалгыы бүгү чуртка тарай берген. Баштайгы чаартыкчыларның ак сеткилдиг күзел-чүткүлүн В. И. Ленин «улуг эгелээшкин» деп кайгамчыктыг шыны-биле адаан.

Баштайгы коммунистиг субботниктерниң эстафетазын баштайгы беш чылдарның шалыпчылары, ужен чылдарның стахановчулары, дайын чылдарында тылдың маадырлары уламчылаан. Ол эгелээшкин ам-даа уламчылавышаан, ону хоорайның болгаш кодееннң миллион-миллион ажыл-ишчилери төлептиг үргүлчүлеп турар.

Коммунизмниң медерелдиг болгаш идепкейлиг тургузукчуларын кижизидериниң магалыг школазы болза социалистиг чарыш болур. Ында ам хөй-хөй миллион кижилер киржип турар. Массаларның ол патриотчу шимчээшкини партияның ханы болгаш идей-кижизидикчи ажыл-чорудулгазының ачызында улам сайзырап болгаш быжыгып орар. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлериниң күүселдези-биле чергелештир чарыш ам кайгамчык калбарган. Ооң ачызында совет кижиниң өндүр чаагай кужу — демиселчи, ажыл-ишчи, тургузукчу мөлү-шынарлары улам тодазы-биле илерээн турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидер дээш демисежиринң чаа хевирлери, аргалары социалистиг чарыштан тывылган.

СЭКП ТК социалистиг чарышты улаа калбартырынга хамаарыштыр чугула доктааалды хүлээп алган болгай. Ооң кол утказы болза, чарышты партияның экономиктиг политиказының кол, шиитпирлиг угланыышкыннары-биле сырый холбаштырары болур.

Социалистиг чарышты калбартывышаан, мурнакчы коллективтерниң эгелээшкинин-биле коммунистиг субботниктерни уламчылаар болгаш улам хөгжүдер талазы-биле ленинчи чаңчылды үргүлчүлээн. Социалистиг чаартылгаларның эге үезинде-ле ажылчын аңгының революстуг инициативазы-биле тывылган коммунистиг субботниктер бистиң улузувустуң амыдыралының чардынмас кезээ, ол дээрге коммунизмниң өзүмнери болуп артпышаан.

Коммунистиг субботниктерниң политиктиг ужур-дузазы үнелеттинмес улуг. Субботниктиң материалдыг түңнелдери база биче эвес. Эрткен чылын СЭКП-ниң XXIV съездизинге болгаш В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнге тураскаатпан коммунистиг субботникке бистиң республикага 109 муң 433 кижи кирипкен. Олардан 66 муң 852 кижи төлевирлиг ажылга киржип, беш чыл фондузунче 116 муң 741 рубльди шилчиткен. 33,5 муң кижи (школачылар болгаш албан-хаакчылар) хоорайларның болгаш суурларның чаагайжыдылгазынга халас ажылдаан. Ажылчыннар, албан-хаакчылар, өөреникчилер, студентилер ажылдаар черлеринге организастыг, «Шуудугу коммунистиг субботникче!», «СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга!» деп лозуннарлыг, транспарантыларлыг келгилээн.

Чаа амыдыралдың тургузукчулары совет кижилерниң халас ажылдап бергени хөреңгини бистиң ниитилел фондувусче — кадык камгалалынче, чырыдыышкынче, эртемниң хөгжүдеринче, совет кижилерниң херектелдерин хандырарынче киирер.

Бо чылгы субботник база-ла бистиң чуртувустуң улустарының улуг Ленинниң чагыгларынга шынчызын, Коммунистиг партияның болгаш ооң Төп Комитединиң долгандыр оларның сырый каттышканын, бистиң революстуг болгаш күш-ажылчы чаңчылдарга шынчызын көргүзер.

Кылдынган чүүл эвээш эвес. Ынчалзадаа кылыр чүүлдер улам хөй. Профэвилелдериниң XV съездизинге СЭКП ТК-ның Чиигине секретары эш Л. И. Брежнев бистиң планнарывыстың барымдаа-бадыткалдыгның дугайын демдеглеп чугаалаан. Ол планнарның күүселдези бистен, кижи бүрүнүң, бистиң организастыг, быжыг чурумнуг болурувустан, ажылды билдилиг чорудуп билиривистен, кызымак-шудургувустан хамааржыр.

Улуг эгелээшкинни уламчылаар дээш күш-ажылчы көдүрлүүшкүн бистиң чуртувуста калбарган. Ону миллион-миллион кижилер чүгээлүгзүнүп турар. Партия, профэвилел, комсомол организацияларының хүлээлгези болза, массаларның патриотчу эгелээшкинин баштаары, субботникти организастыг эрттирерин хандырары болур. Субботникке киржирлерни материалдар, херекселдер-биле четче хандырар, күштү чөп хуваар херек.

Бүдүрүлгелерге болгаш тудугларга, транспортка болгаш харылзаага, колхоз, совхозтарның шөлдеринге, фермаларынга, өөредилге черлеринге болгаш чаагайжыдылга ажылдары чорудар шөлдерге — чер болганынга кижи бүгүдези бедик бүдүрүкчүлүг, ажыктыг, бүгү энергиязын, чогаадыкчы идепкейин долу ажыглап ажылдаар, коммунистиг ёзу-биле ажылдаарының үлегерин көргүзер таарымчалыг байдалды тургузар херек.

«Ол хүн коммунистиг күш-ажылдың ёзулуг байырлалы болзун!» деп демна-биле Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниинче үнер бис.

Коммунистиг субботниктиң тугун улам бедик тудаалыңар!

Кылыр ажылдарны тодараткан

Коммунистиг күш-ажылдың байырлалы — субботник хүнүнге чедир ийи неделя бичии-ле ажыг үе артган. Ол хүнде кандыг ажылдарны кылыры, чеже хире кижи, техника нуму болгаш дериг-херекселдер негеттинерин Тываның үлетпүр, тудуг, транспорт организациялары, колхозтары болгаш совхозтары тодарадып, хынамчалыг белетненип турар.

Тываның автоорук тударының болгаш ажыглаарының бүдүрүлге эргелелиниң № 1 орук-тудуг эргелелиниң коллективи коммунистиг субботник хүнүнде звеноларның, бригадаларның, участоктарның кылыр ажылдарын тодараткан.

15 автомашина тудуг материалдары сөөртүр, олар 300 тонна хире янзы-бүрү чүъктү орук тудугжуларынга чедирер. 67 кижи орук кылыр техниканың септелгезин чорудар. Он ийи бульдозер орук тудар черлерниң довурзаан чадааларынга ажылдаары көрдүнген болгаш өске-даа чүүлдерни кылыр.

Эргелелдиң инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары чаагайжыдылгага киржир.

Орук-тудуг эргелелиниң ажыл-ишчилери апрель 15-те беш чыл фондузунга 800 рубльден эвээш эвес акша-хөреңгини киирерин шиитпир[illegible].

• • •

[illegible] Улуг-Хем районунуң «[illegible]» [illegible] ажылчыннары коммунистиг субботникке идепкейлиг киржир күзелин илереткен. Кылыр чүүлдүн хемчээлин фермалар, бригадалар, салбырлар ааы-биле санап көрген [illegible] белеткелди күштеліпкен.

Совхозтуң ажыл-ишчилери субботник хүнүнде 500 тонназын [illegible] органиктиг чемишкилиглерни тарылга шөлдеринге чедирер. 20 хире тергелиг трактор кодааннар, фермаларже мал чеми сөөртүрүнге киржир.

Механизаторлар часкы хову ажылдарынга киржир техниканы хынап, таарыштырарынга ажылдаары көрдүнген.

Совхозтуң субботник эрттирер штабының баш бүрүнгаар санап көргени-биле алырга, улуг-хааржылар беш чыл фондузунга 1.400 рубльди киирер.

Беш чылдың үлүүнге

Ак-Довурактан медээлер

ДЭЭРЖЕ БЕДЭЭН КАЪТТАР

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың ийиги ээлчээниң даг-дүгү арыглаар фабриказының кол корпузу... Хемчээл талазы-биле ындыг улуг бажың Тывада амдызында чок. Ооң узуну база дооразы 102 метр, бедии 69 метр ажыг болур.

«Сибирьстальконструкция» монтажчылары «Тыва даг-дүгү тудугнуң» үшкү участогунуң тудугжулары-биле кады корпустуң шаараш металл ооргаларын ийи чыл кылып турар. Чүгле эрткен чылын корпуска 3240 тонна металл конструкцияларны, 1740 кубометр каъттар аразының плиталарын эптээн. Бажыңның 12—17 А-У өзектеринде эптеттинген демир шеденнин бедии бо чылдың мартта 39 метр бедикте четкен. Ам корпустуң ийиги чартында 1—9 өзектерде металл конструкцияларны база демир-бетонну тургузуп турар. Ооң-биле чергелештир шеденни хана панелдер-биле дуглаары тулуктээн. Корпуска 600 хире панелдер эптеттинген.

Ол-ла тудуг шөлүнде курган руда складының тудуунда ажылдар катап эгелээн. Тудугжулар ында алаакы галерейларның фундаментилериниң каркастарын кылып турар.

Марттың төнчүзүнде корпустуң тудуунга база бир тудуг организациязы — «Сибирьтехмонтаж» ажылдап бээр.

ТЕРГИИН ШЕВЕР КЫСТАР

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң коллективи бо чылын 3670 дөрбелчин метр чаагайжыды кылган чуртталга шөлүн ажыглалга киирер хүлээлгени алган. Бо чылын бир дугаарында 32 квартиралыг № 21 бажың ажыглалга кирер. Ам ында шеверлекчилер ажылдап турар Раиса Можайскаяның бригадазы бажыңның штукатурлаар ажылдарын чорудуп турар. Олар бирги подъездиниң үш каъттарының өрээлдеринде шеверлээшкинни дооскан. Ында чадалар чаңын штукатурлаары дооступ турар. удаваа анаа маляр ажылдары эгелээр.

Шеверлел участогунда Владимир Ярославцевтиң бызанчылар звенозу бажыңның ийи[illegible] [illegible] блоктарын, соңгалар чаактарын тургузарын база хана доразынга ыяштар кагарын доосқан болгаш бирги подъездиниң үшкү-дөрткү каъттарында ол ажылды доозуп турар.

Бирги подъездиниң бирги каъдында шеверлел ажылын хоорайның профтехучилищениң өөреникчилери чоруда берген.

Тергиин кылдыр шеверлээр Мария Дажы, Татьяна Кыргыс, Тамара Старовойтова, Чечек Мөнге-Назын, Надежда Ондар олар ажылга ак-сеткилдиглер. Өөреникчи-шеверлекчи Наташа Серен штукатур-малярның мергежилин кызымак шиңгээдип ап, өөрүнлеп дужаап турар.

АЖЫЛ-ИШЧИ БАДЫТКАЛ

Бирги тудуг участогунуң бригадалары ССР Эвилелиниң тургустунганындан бээр 50 чылынга уткуштур мартта алган бедиткен хүлээлгелерин чединишкинниг күүседип турар.

Чижээ, Салчак Кара-оолдуң дашчылары № 11 галереяның бус изоляциязын кылырын база анаа шлак төгерин хуусаазындан эрте доосқан. Ам бригада № 13 галереяның ханазын туунбу-биле сала берген. Чогум беш кубометр туунбуну дашчылар дөрт хүнде салырын шиитпирлээннер. Ооң соонда галереяның кырын плиталар-биле дуглаарын, гидроизоляция болгаш чылыглаашкын-кылырын чорудар. Бригаданың кежигүннериниң кезии өрт чериниң тудуунуң иштики өрээлдээшкинин доозар четкен.

№ 13 галереяның бүгү арматура, ыяш тудуун база бетон ажылдарын кылгаш, Мөнге-Назын Дамдынның бригадазы мартта күүседир ужурлуг хүлээлгезин доозарының кырында келген. Бызанчы-бетонщиктер шарын үүрмектээшкинниң дөрткү чадазының корпузунуң плита даавырының тиглерин дуглааш, ам ооң кырында «бус изоляциязын болгаш чылыглаашкынын кылып турар.

Үүрмектээшкинниң дөрткү чадазының корпузунда карбастың чартык кезинде хана панелдерин тургускан. Ону Юрий Лященконуң звенозу хуусаазында күүседир.

Механизация участогунуң 16 тонна чүък көдүрер «К-161» кранының машинизи Петр Фроловнун монтажниктерни, дашчыларның база бызанчыларның ажылынга улуг ачы-дузазын чедирип, тудуг материалдарын шалыпкын дамчыдып берип турар.

(БИСТИҢ КОРР.).

План күүсеттинген

Улуг-Хем районунуң «Пайыра[illegible]» совхозунуң Кара-Тал сугбырал фермазының саанчылары, ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXIV съездизиниң тоогулуг шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, бо чылдың бирги кварталының планныг даалгаларын чедиишкинниг күүсеткен.

Коммунистиг күш-ажылдың коллективи бирги кварталда күрүнеге 70 тонна сүттү садар хүлээлгезин марттың 25-те күүсеткен. Сүт бүдүрериниң даалгазын планда көрдүнгенинден ажырган.

Ферманың саанчылары эрткен чылдың бирги кварталында бир инекке оналаптыр 213 кг. сүттү сагган болза бо чылын 304 кг. сүттү сагган азы эрткен чыл-биле деңнээрге бо чылын бир инектен-не 90 кг. сүттү хойну сагган. Фермада мурнакчылар ховудээн. Оларга саанчылар Ооржак Сааданы, Хавал Чечекти, комсомолчулар Сандан Дайынкысты, Чыртак Динсти, Ензокия Шырбанны хамаарыштырып болур.

Ферманың коллективи бо хүннерде ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизиниң материалдары-биле таныжып эгелээн. Бо ажылды фермада партия бөлүүнүң секретары Самдай-оол Шомбулович Сат саанчыларга таныштырган.

Ферманың ажыл-ишчилери съездиниң материалдары-биле таныжып тура, ында айыткан хемчеглерни амыдыралга боттандырары-биле социалистиг чарышты улам калбартып турган, бирги кварталдың төнчүзүнге чедир 8 тонна сүттү күрүнеге пландан ажыр садарын хүлээннер.

В. ЧАДАМБА.

Часкы хову ажылынга белеткелди ылаңгыя техника септелгезин «Кызыл тараачын» колхоз графиги ёзугаар организастыг чорудкаш, ам доозар кырында келген.

Март 20-ге чедир, янзы-бүрү марканыг 50 тракторнуң 47-зин белен кылдыр септеп кылган, арткан 3 тракторнуң септелгези чоокку хүннерде доостур. Кожууда машиналарындан 57 сеялка, 40 андазын бүрүн кылдынган.

Септелгеде механизаторлар бир демниг ажылдап турар.

Мотор цегинде слесарь Николай Иванович Овчаров ышкаш, хүн нормазын 120 хуудан кудуватпайн турарлар хөй.

ЧУРУКТА: Н. И. Овчаров ажыл үезинде.

Б. ЧОЙГАННЫҢ фотозу.
Бии-Хем район.

А. С. ПОЛЯКОВТУ ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Республиканың партия, хөйнинти [illegible] хөй чылдарда [illegible] ажылдап келгени дээш база төрүттүнген хүнүнден бээр 50 харлаанын холбаштыр «Бичии» ниитилелдиң Тыва республика [illegible] харысалгалыг [illegible] Алексей Семенович Поляковту Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
К. БУДУК-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1972 чылдың март 29.

ВАРШАВА КЕРЭЭЗИНИҢ КИРЖИКЧИЛЕРИ КҮРҮНЕЛЕРНИҢ АРМИЯЛАРЫНЫҢ ШТАБТАР ӨӨРЕДИЛГЕЛЕРИ

СОФИЯ. (СЭТА). БТА агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Каттышкан чепсектиг күштериниң оперативтиг белеткелиниң планын ёзугаар бо чылдың март 21-ден 28-ке чедир Болгария Улус Республиказының девискээринге оперативтиг команда-штабтар өөредилгелери боол эрткен, аңаа Болгар улус армиязы, Румыния Социалистиг Республиказының Чепсектиг күштериниң болгаш Совет Армияның штабтары кирипкен.

БУР-нуң национал камгалал министри армия генералы Добри Джуров өөредилгелерин удурткан. Өөредилгелер Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң армияларының аразында найыралдың болгаш кады ажылдажылганың чайынналчак бадыткалы болган. Өөредилгелерге киришкен штабтар оперативтиг бедик белеткелин, амгы байдалдарда шериглерниң дайынны хөделиишкиннерин башкарарынга билдилиин болгаш мергежилдиин көргүскен.

Өөредилгелерге Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Каттышкан чепсектиг күштериниң кол командылакчызы Совет Эвилелиниң Маршалы И. И. Якубовский киришкен.

ТАРААЖЫЛАРНЫҢ ДАЙЫНЧЫ СОРУЛГАЗЫ

Тываның көдээ ажыл-агыйының тускай эртемниглериниң кыйгырыындан

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, республиканың колхозтары болгаш совхозтары чер ажыглалының экижидеринче онза кичээнгей салып турар. Бо талазы-биле эгээртинмес аргаларның бисте барын мурнакчы ажыл-агыйларның дуржулгазы көргүзүп турар. Агаар-бойдустуң байдалы таарымча чок болган 1971 чылда бедик «Межегей» совхоз, Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязы, «Коммунизмниң херээ» колхоз тараа культураларының дүжүдүн бир гадан-на 13 центнер чедир алгаш ону херечилеп турар.

Дыка хөй ажыл-агыйларда чер ажылының культуразы кудуу деңнелдиг. Көдээ ажыл-агыйның культураларының дүжүткүрүн бедидериниң мурнакчы аргаларын, суггаттыг черлерни багай ажыглап, чемишчидилгелер төгерин үнелевейн келген.

Боттарывыстың бар аргаларывысты болгаш курлавырларывысты санап көргеш, бистер, республика чөвүлел хуралының киржикчилери — агрономнар, инженерлер, мелиораторлар болгаш чер тургузукчулары, черни камгалаар болгаш чогаадыкчы ёзу-биле ажыглаар дээш Донецк облазының тарааҗыларының эгелээшкинин деткип, район, колхоз, совхоз, салбыр, бригада болгаш звено бүрүзүнүң боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседирин дээш чарышты калбартырынче Тываның бүгү тараажыларын кыйгырып тур бис.

1972 чылда Тываның тараажылары тараа культураларының бир гадындан 11 центнер дүжүттү, картофельди—90, ногааны—120, кукурузаны—180 центнерни алыр, ниитизи-биле тараа бүдүрерин 285 муң тонна, картофельди—39 муң, ногааларны — 11 муң тонна чедирер ужурлуг. Чер ажылының продуктуларын бүдүрерин ол хире хемчээлге чедирерде тарылга ээлчештирилгезин шиңгээдип алырын дүргедедир, үрезин ажылын экижидер, тарылга шөлдериниң шын тургузуун шиңгээдип алыр, минералдыг болгаш органиктиг чемишчидилгелерни чедиишкинниг ажыглаар хемчеглерин ап чорудары чугула дээрзин билдингир. Агротехниканың чурумнарын үрээрлер-биле, черни ханы эвес андарар, ооргалаар, чаштырылганың нормазын үрээр чоруктар-биле шыңгыы демиселди чорудар ужурлуг бис.

Ылаңгыя улам бедик дүжүттү ап болгу дег болгаш эрте дүжер күскү доңатка алыспас ажыл-агыйларга мал чеми культураларының тарылгазын көвүдедип тургаш, тарылга шөлдериниң тургузуун бо чылын өскертирин чедип алыр бис. Концентраттаттыгын мал чемишке херектелди барымдаалап, тараа культураларының тарылгазының тургузуунга кызыл-тастың чаштырылгазын 30—35 хуу, суда биле арбайның 30—35 хуу, тараа-бобы культураларының 10 хуу чедир хемчээлдиг кылдыр чорудар.

Хат үрегдээшкинниге удур машиналарны ажыглап тургаш, 50 муң га шөлдүң хөрзүнүн андарбайн чардырар. 100 муң га черге бок үнүүштер-биле демиселди чорудар.

Дүжүттүг бедидер сорулгабиле мал чеми культураларга 10 тоннадан, картофель болгаш ногааларга 25—30 тоннадан база чаңын андарган черге 10—15 тоннадан эвээш эвес органиктиг чемишчидилгелерни тегер, тараа, мал чеми, картофель болгаш хөй чылдыг ситеннерниң үрезин участоктарының га бүрүзүнге 1—2 тоннадан эвээш эвес минералдыг чемишчидилгелерни тегер бис.

Тарылга мурнунуң часкы суггарылгазын 40 муң гага база үнүп келген тарааның 30 муң га шөлүнге суггарылганы чорудар. Суггарылганың мурнакчы аргаларын ажыглаар, сезонда бир машинага оналаптыр чаашкынналдырып суггарарының хемчээлин 80—100 га чедирер бис. Суггаттыг черлерден тараа культураларының дүжүдүн гадан 15, картофельдиң—100, ногааның—150, кукурузаның ногаан массазын—250 центнер чедирер. Часкы суггарылгага чедир суггарылга системаларының каналдарын септелгезин, арыглап аштаарын организастаар, суггарыкчыларның звеноларын четчелеп алыр бис.

Колхозтарга, совхозтарга бедүүн болгаш чулуктуг мал чемин долузу-биле белеткеп алыр. Бо чылын 1500 га шөлге культуржуткан одарларны тургузуп, 6,4 муң га шыктарны болгаш одарларны үндезини-биле экижидерин чедип алыр бис.

Апрель 10-нуң бетинде үрезин белеткелин, техника септелгезин доозуп, ажыл планнарын, хову-шөлдерниң ажыл-ишчилеринге таарымчалыг байдалды тургузарын чедип алган турар бис.

Шык базырыышкынның болгаш часкы чер андарылгазының өй-шаанда база бедик агротехниктиг деңнелге эрттирерин, Кызыл-тас тарылгазының барык чартык кезиинге үрезинни кызаа одуругладыр база хааа каракташ чаштырар арганы ажыглаар. Кукурузаны болгаш картофельди дөрбелчин-уялаңчак арга-биле чаштырар. Ногаа культураларын өстүреринге болгаш ооң эрте часкы ажаалдазынче база хөй чылдыг ситеннерге минералдыг чемишчидилгелерни немей тегеринче улуг кичээнгейни салыр.

Колхозтар болгаш совхозтар боттары үрезин-биле хандырттынган турарын чедип алыр төлээде, ажыл-агый бүрүзүнге үрезин өстүрер салбырны азы бригадаларны, органиктиг чемишчидилгелерни сөөртүр болгаш тогер, кукуруза, картофель база ногаа өстүрер тускай звеноларны тургузар.

Колхозтар, совхозтарның, «Сельхозтехника» салбырларының инженер-техниктиг ажылдакчылары часкы тарылганың тракторларының болгаш кожуг машиналарының белеткелин эки шынарлыг чорударын хандырар.

Тываның колхозчулары, совхозтарының ажылчыннары, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери! 1972 чылда бүгү көдээ ажыл-агый культураларындан бедик дүжүттү алырын хандырып, күрүнеге 85 муң тонна тарааны садып, ооң-биле ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур байырлалын төлептиг уткуулунар!

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СУДУНУҢ БҮРҮН ЭРГЕЛЕРИНИҢ ХУУСААЗЫН УЗАДЫР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Тыва АССР-ниң 1967 чылдың март 30-де соңгутканы Дээди судунуң бүрүн эргелериниң хуусаазын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң үшкү кыжырымының [illegible] сессиязынга чедир узадыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
К. БУДУК-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1972 чылдың март 29.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ

ШЫЛГАТТЫНГАН АРГА

ЛЕНИНЧИ чагыгны эдербишаан партия ажылдың шылгаттынган аргазы, чазыгларны болгаш четпестерни илередириниң база эдип алырының, кадрларны шын кижизидериниң аргазы болур шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди бүгү хемчег-биле хөгжүдеринче доктаамал кичээнгейни салып келген. Шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдерин, четпестерни дидими-биле илередир база оларны чайладырын, коорге́ттинер, менээргенир, бот-оожургаар чоруктарга удур демисежирин, шүгүмчүлелди кызар дээр кандыгдаа оралдажыышкыннарга шиитпирлиг эптеш чок болурун СЭКП-ниң Уставы коммунистерге хүлээндирип турар. Ону партийжи, принципиалдыг ёзу-биле көрүп, шын үнелээри, илерээн четпестерни эдериниң талазы-биле дээштиг хемчеглерни алыры — партия организацияларының бир эң чугула сорулгазы болур.

Чогум-на ынчангаш республиканың партия эге организацияларының отчёт-соңгулдалыг хуралдарынга коммунистерниң кылган шүгүмчүлелдерин болгаш саналдарын амыдыралга боттандырар талазы-биле оларның ажылдап кылган хемчеглери болза, четпестерни дүрген чайладырынче, ажыл-херекти улам ыңай экижидеринче угланган турган. Ол ышкаш партия организацияларының партийжи организастыг болгаш политиктиг ажылының деңнелин бедидеринче, ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезин улам ыңай экижидеринче, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин, тоску беш чылдың планын боттандырарынга массаның күжүн мобилизастаарынче угланган.

ЭГЕ организацияларга отчёттар-соңгулдалар эрткен соонда СЭКП-ниң Кызыл хооркому, партия райкомнары болган шүгүмчүлелдерни болгаш саналдарны ниитилештирип, хандыр анализтээн, аңаа үндезилээн тодаргай хемчеглерни ажылдап кылгаш, ону амыдыралга боттандырар дээш кичээнгейни күштелдирип турар. Ылаңгыя СЭКП-ниң Таңды райкомунуң бо талазы-биле бюрога бадылаан хемчеглерни янзы-бүрү айтырыгларны хаара туткан болгаш тодаргай угланыышкынныг боор турар.

Чижээ, «Тиилелге», «Межегей», «Россия», «Элегес» совхозтарда, Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязында партия организацияларының кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге, кижизидилге ажылынга удуртукчу ролю кошкак, чамдыкта хуралдар ховар болур. Ажыл планы эрецгей деп отчёт-соңгулдалыг хуралдарга коммунистер чөптүг-биле шүгүмчүлээн.

Бо четпестерни чайладыры-биле февральда СЭКП райкомунуң пленумунга коммунистиг кижизидилгеге күш-ажылчы коллективтерниң киржилгезин партия организацияларының удуртуп турарының дугайында айтырыгны СЭКП райкомунуң пленумунга чугаалашкаш, аңаа холбаштыр тускай доктаалды хүлээп алган. Амгы үеде районда партия организациялары ону амыдыралга боттандырып турар. Ол ышкаш «Россия» совхозта, кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязында коммунистерниң отчёт-соңгулдалыг хуралдарынга шүгүмчүлелдиг саналдарны амыдыралга канчаар боттандырып турарының дугайында партия организацияларының илеткелдерин СЭКП райкомунуң бюрозунга чугаалашкан. Аңаа чамдык кылдынган ажылдарны демдеглээш, ылаңгыя чон ортузунга политмассалыг ажылды улам ыңай күштелдирери эргежок чугула деп саналган.

Бо айтырыгга холбаштырган хемчеглерниге СЭКП-ниң Улуг-Хем, Тожу, Өвүр райкомнары партия эге организацияларының дайынчы аргашинээзин бедидер, партияның болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, партийжи иштики демократияны улам калбартыр талазынче улуг кичээнгейни салган. Ол хемчеглерни амыдыралга канчаар боттандырып турарының күүселдезиниң дугайында айтырыгларны СЭКП-ниң бо райкомнарының бюроларынга болгаш партия эге организацияларының хуралдарынга чугаалажып турар.

Коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарынга үндезилээш, Өвүрнүң партия организациялары чер-чер Советтериниң, хөй-нийти органнарының ажылының деңнелин бедидеринче, хамыктың мурнунда оларга кадрларны шын шилип алыр, таарыштыр тургузар, кижизидер айтырыгларже кичээнгейни күштелдирген. Амгы үеде районнуң комсомол организацияларының секретарьларының 56 хуузу коммунистер болгаш СЭКП кежигүнүнге кандидаттар. Ында профэвилел активиниң 90 кижи киржикчилиг ийи чыл хуусаалыг школазы ажылдап турар.

Ол район Советиниң күүскому бодунуң килдистерин кошкак удуртуп турарындан, коммунал ажыл-агый чери, амыдырал хандырылга комбинады, райпо чоннуң негелде-хереглелдерин четпес хандырып турар дээрзиниң дугайында шүгүмчүлелдер тургулаан. Бо четпестерни эдер талазы-биле амгы үеде хемчеглерни ап, ылаңгыя амыдырал хандырылга комбинадын бедик мергежилдиг кадрлар-биле быжыглаан, ында бүдүрүлге көргүзүглери экижээн.

Улуг-Хем районнуң партия организациялары коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарын өөренип көргеш, партийжи органнастыг ажылды, хөй-нийти организацияларынга удуртулганы күштелдиреринче кичээнгейни күштелдирген. Администрацияның ажыл-чорудулгазын партия организацияларының контрольдап турарының, улусчу контроль бөлүктеринге, постуларынга чер-черде партия органнарының удуртулгазының дугайында айтырыгларны СЭКП райкомунуң бюрозунга чугаалажып турар.

Мурнунда хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезиниң дугайын дараазында пленумга информастап турары мында чаңчыл апарган. Чижээ, Профэвилелдеринге партийжи удуртулга дугайында мооң мурнунда бир пленумнуң доктаалын канчаар күүседип турарынга хамаарыштыр «Улуг-Хая» совхозта ажылчын комитединиң даргазы Шилимаанын информациязын февральда СЭКП райкомунуң ээлчеглиг пленумунга дыңнаан.

ОТЧЕТ-СОҢГУЛДАЛЫГ хуралдарга коммунистерниң шүгүмчүлелдерин болгаш саналдарын амыдыралга боттандырарынче угланган хемчеглерни парторганизациялар ап тураа-даа, бо чугула ажыл-херекке четпестер база бар. Чижээ, СЭКП-ниң Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Каа-Хем, Тес-Хем райкомнары маңаа холбаштыр ажылдап кылган хемчеглеринге ниити чүүлдерни киирген. Оларны күүседир хуусаазын, ай, хүнүн айытпаан, харыылаар кижилерни тодаратпаан. Чамдык хемчеглерни ай, квартал азы чыл дургузунда чүгле партбюро, партком азы колхозтарның баштаар черлери, совхозтарның дирекциялары харыылаар деп бижип каан.

Ынчаарга партияның Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга райкомнары ындыг хемчеглерни ажылдап кылып тургаш, партийжи организакчы ажылды болгаш идеология, экономика талазы-биле айтырыгларны аңгылап тускайлавайн, хандыр анализтеп көрбээн болгаш оларны шуут-ла чыскаай бижээш бадырыпкан. Ынчаар кылдынган хемчеглер оларны амыдыралга боттандырар талазы-биле партия организацияларынга, ооң күүседикчилеринге тодаргай угшигни бербес.

Бай-Тайга, Тес-Хем районнарында бо талазы-биле ажыл четпес тургустунган. Ылаңгыя малчыннарны суурларга доктаамал чурттадыр болгаш ээлчег-биле ажылдадыр дугайында СЭКП Тыва обкомунуң IX пленумунуң доктаалы бо черлерде канчаар күүсеттинип турарының дугайы отчёт-соңгулдалыг хуралдарга коммунистерниң шүгүмчүлелдеринге улуг черни ээлээн. Бо талазы-биле херек кырында байдалды ап көөр болза, оларда ажыл шоолуг шапкынчывайн турар.

Чижээ, Бай-Тайгада ниитизи-биле 500 ажыг малчыннар ырак-узак коданнарда ажылдап турар. Олардан эрткен ийи чылда 65 хире өг-бүлени суурларга доктаамал чурттаарынче шилчидер планныг тургаш, оон чүгле 14 хире өг-бүлени ынчаар шилчиткен. Ол ышкаш районнуң ажыл-агыйлары ниитизи-биле эрткен чылын суурларга 350 муң хире рубльдиң 50 чуртталга бажыңын малчыннарга тудар тургаш, ону база күүсетпээн. Тыва АССР-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозу «Тээли» совхозка чуртталга бажыңнарын, төлевилел ёзугаар мал кажааларын тудар айтырыгны кончуг оожум шиитпирлеп турарындан ындыг тудуглар ында ховар.

Бир эвес Тес-Хем районун ап көөр болзувусса мында база ындыг четпестер үргүлчүлевишаан. Ол ышкаш кадрларның, ылаңгыя коммунистерниң ажыл-херек дээш харысалгазын бедидер, ажыл-агыйларның экономиказын хандыр сайгарып көөр талазы-биле партия организацияларының кичээнгейи кошкак болуп артпышаан. Ооң ужурундан мында малдың продуктулуг чоруу чавыс, ооң өлүр хоралар чоруу эвээжевээн.

СЭКП-ниң XXIV съездизи четпестерни эдериниң, ажыл-херекти экижидериниң шылгаттынган аргазы — шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди улам калбартырынче, оларны амыдыралга боттандырарынче улуг кичээнгейни салган. Ол съездиге партия ТК-ның Отчёт илеткелинде: «Партия комитеттериниң хөй нуруузу коммунистерниң шүгүмчүлелдерин болгаш саналдарын улам-на эки барымдаалап көөр апарган, оларны боттандырар дээш контрольду күштелдирген» деп айыткаш, чамдык партия организациялары ол талазы-биле чогуур түңнелдерни кылбайн, шудургу ажылдавайн турарын демдеглээн. Бо дээрге республиканың чамдык партия организацияларынга дорт хамаарылгалыын үстүнде фактылар бадыткап турар.

Партия организациялары коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарын амыдыралга боттандырар талазы-биле ажылдап кылган хемчеглериниң күүселдезин доктаамал контрольга ап, ону харыылаар ужурлуг кижилерден негелдени күштелдирер ужурлуг. Ооң-биле кады маңаа хамаарышкан айтырыгларны парткомнарның, эге организацияларының бюроларынга, партия хуралдарынга өй-өйде чугаалажып, оларның күүселдезиниң дугайын коммунистерге информастап турары эргежок чугула. Принципиалдыг шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартып, ону амыдыралга боттандырар талазы-биле дээштиг хемчеглерни алыры — партия организацияларының дайынчы аргашинээзин күштелдиреринге, коммунистерниң ажыл-херек дээш харысалгазын, идепкейин бедидеринге дузалаар.

Д. ДАНЗЫН-ООЛ,
СЭКП Тыва обкомунуң партийжи-организастыг ажылдар килдизиниң инструктору.

ЭКИ КИЖИЛЕР ДУГАЙЫНДА

«Тыва тудуг» трестиң Кызылда үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадының демир-бетон кылыглар цегинге Владимир Хворов чоокта чаа ажылдап кирзе-даа, онаашкан ажылынга шалыпкын мергежип, арматурщик тускай мергежилди чедип алган. Хүн бурунуң нормазын ол 110 хуу күүседип, дуржулгалыг эштеринден чыдып калбайн турар.
ЧУРУКТА: В. Хворовтуң ажылдап турары.
А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Хой ажылы — чугула айтырыг

Түңнел чүге ылгалдыгыл?

Хой дээрге хөй орулганы берип турар мал-ла болгай. Ынчангаш хой ажылы — кодээ ажыл-агыйның база-ла орулгалыг адыры. Хойнуң баш санын өстүрери, продуктулуун бедидери кончуг чугула айтырыг. Ону чедиишкинниг шиитпирлээрде хамыктың мурнунда уксаажыдылгага ажылынче онза кичээнгейни салыр херек. Хой ажылын хөгжүдериниң, ооң продуктулуун бедидериниң айтырыгларын, чогум чүнү кылза чогуурул дээрзин «Шын» солуннуң арыннарынга чугаалажып турары кончуг чөп. Солуннуң арыннарынга бо талазы-биле зоотехниктерниң, хойжуларның база өске-даа кижилерниң бижээн чүүлдерин улуг сонуургал-биле номчудум.

Бистиң «Кара-Хаак» совхозту ап көөр болза, мында хойнуң уксаазын экижидер ажыл кудуу деңнелде. Өске ажыл-агыйлардан чамдык эштерниң бижип турары ышкаш, чиңгепарын дүктүг, бодүүн дүктүг болгаш өпикү дүктүг хойлар-даа бар. Мооң алырга, уксаажыдылганы тускай эртемниглер чаңгыс угланыышкын-биле чорутпайн, ала-чайгаарлаашкынче киирип турары, коданнарда янзы-бүрү хойларның холушканы тодаргай ышкажыл. Ынчалза-даа мен маңаа өске чүүлдүң — чогумна хойжу кижиниң хууда харысалгазының дугайын чугаалаар бодадым. Коданнар чаңгыс кырлаң ажылдыр турар хирезинде-ле хойжуларның ажылының түңнели чүге ылгалдыг болуп турарыл? Бо айтырыгже онза кичээнгей салып, тус-тус хойжуларның ажылын анализтеп, четпестерниң үнүп турар дөстерин казып тывар өй келгён.

Бо талазы-биле чижек дидээри-биле ырак барган-даа херээ чок. Бистиң «Кара-Хаак» совхозтан чамдык фактыларны маңаа киирип көрейн. Совхозтуң хойжуларының одар, турлаа чаңгыс девискээрде. Черниң эът-сигенин-даа, мал чеми-биле хандырып турары-даа ылгал чок, бир домей. Ындыг турбуже чамдык хойжуларның коданнарындан дыка хой баш хой эрткен чылын өлүп хораан азы не чок читкен. 1971 чылда совхозка ниитизи-биле өлген хой 591 баш, читкен хой 415 баш. Шуптузу муң баш ажып турар. Чүгле «читкен» деп санап турар хойларның ортээн аңнаже шпачидерге, хойжу турган Чооду Самданчап эрткен чылын 1820 рубль, Оюн Дажы-Серен — 1025 рубль, Николай Чамзы — 766 рубль болгаш Чечен Лопсаң — 844 рубль өрелиг болган. Бо факт болза, ниитиниң малын кадагалаар үстүнде айыткан кижилерниң ээ-харысалга чогун, күрүнениң херексизин карак огу дег камгалаар ужурлуг тургаш, ону харын-даа самчыгдап турганын херечилеп турар-дыр. Үстүнде ады үнген кижилерни совхоз дирекциязы мал ажылындан чайлатканы черле чөптүг.

Кыжын хойнуң өлүр чоруу колдуунда-ла кадарчы кижиниң бодундан хамааржыр. Одарын шын таарыштырып кадарбас, дагже үндүр сүрүп каапкаш, бажыңындан барааның көрүп каап олурарга, кажаа-хоразын сагыш човангыр чылыглаваска, хой арып баксырай бербейн канчаар. Ооң түңнелинде өлүп хораар апаар.

Бо кышкы чаа фактыны ап көрээлиңер. Чооду Тыртый-оол күзүн бир кодан хураганнар хүлээп алгаш, кыштаары-биле Ондумга барган. Аңаа кыштагны багай эвес белеткээн турган, мал чеми база баксыраар хире эвес, эки чер. Ындыг турбуже-ле Тыртый-оолдуң коданындан дыка хой хураганнар өлүп хораан. А өске коданнарда хой хүр турар. Мооң чылдагааны чүдел? Мында кижи билип чадаар чүве чок. Тыртый-оол хураганнарын дагже үндүр сүрүп каап, оларның соондан барбайн, карактап хайгааравайн турган. Харын-даа оон эрткеш, каш хонукта улаштыр арагалап келген. Ынчангаш хураганнар кыжын соокта черге-даа хонуп турган. Шак ындыг байдалга мал өлүп турбайн канчаар. Хамык ужур кадарчының бодунда деп чүвени бо чижек маргыш чокка бадыткап турар. Бо өөде чок малчынны совхоз дирекциязы ажылдан үндүрер ужурга таварышкан.

База бир чижек. Начын Марат биле Чоруңмаа Хүлер-оол олар кайызы-даа эрткен чылын бир-бир кодан хой хүлээп алган аныяк кадарчылар. Олар ажылынга кончуг кызымак, хоюн бичии-даа ээн салбас. Хүннүң-не кажаа-хоразын чылыглаап, хоюнуң арган-доргаазын хайгаараан турар. Ам ол ийи малчынның коданнарында хойлар хүр, күш-чамы шыырак кыштаглап турар. Малчын кижи кежээ, кызымак болза, мал өлүп хоравас дээрзиниң бадыткалы бо эвес чүве бе?

Хойнуң дүгү чүге эвээш болуп турарыл дээрзиниң дугайында айтырыгга харыылаары-биле мындыг чижекти киирер бодадым. 1971 чылда «Кара-Хаак» совхоз күрүнеге 39 тонна дүк садар планныг тургаш, ону 42 тонна кылдыр ажыр күүсеткен. Ол эки-дир харын. Ынчаарга тус-тус хойжулар хой дүгүн четче бүрүн алыр дээш, канчаар ажылдап турарыл? Эрткен чайын бир-ле катап, Кара-Суг-Аксында кыштагга чеде бердим. Аңаа баргаш, караам-биле көрген чүвемге бүзүревейн, ыыргпайн ангадай бердим. Сактырымга кышкы одекте хой дүктү төп кеш, кургадыры-биле чадып-даа каан ышкаш болган. Черле одек кырында-даа, кажааның миштарында-даа халаннаан дүк, ана ээрен-манчакла! Элдептиг чүве. Аңаа кыжын Салчак Лакпа хой кадарып кыштаан болгай. Ол бодунуң хоюнуң хамык дүгүн чула бастырып, кажаага ыдыртып каапкаш, ону тоовайн, кожуп чоруй барганы ол ышкаш. Хойну ынчаар ажаарга канчап черле хой дүк алыр боор!? Ээчи эвес, ажыл-херекке харысалга чок чоруктуң тодаргай чижээ бодур.

Бир тээ, хой ажылының чугула айтырыын солун арнынга чугаалажып турар болганда, мээң үстүнде көргүскеним ышкаш четпестерни чайладырының оруктарын, малчынның бот-харысалгазын бедидерин, малчын кижи бодунуң ол адынга төлептиг болган турарын база чугаалашса чогуур. Шак ындыг четпестер турда, хой ажылын экижидерин берге деп бодаар мен.

М. КИДИС-ООЛ,
хойжу.

Кызылдың тудуг кезектери кылыр комбинадының бетон-ээлдириг беллириниң моторизи Лариса Шипилина эң дээре ажылчыннарының бирээзи, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы. Аныяк кыс ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга алдар кылдыр комбинатта калбарган социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, ээлчег нормазын доктаамал ажыр күүседип турар. Ол март айда ээлчег нормазын 150 хуудан кудулатпайн келген. Лариса ажылдавышаан, кежээки школада база өөренип турар.
ЧУРУКТА: Л. Шипилина башкарылга төвүнде ажылдап тур.
Н. СИРОТИННИҢ фотозу.

Малчыннар семинары

Седен-Дамбаа Ооржак биле Салчак Тойбу Бай-Тайгада «Мурнакчы» колхозтуң дуржулгалыг хойжулары. Бо чылын оларның ажыл-ижи кончуг эки болуп турар. Оларның кайызы-даа 1972 чылда төрүүр чүс хойга онаалтыр 100-100 хураганны алыр хүлээлгелиг. Амгы үениң байдалы-биле алырга, хүлээлгелерин ажыр күүседиринин бүгү аргалары бар. Эң ылангыя С. Тойбу бодунуң курлавырларын санап көргеш, хүлээлгезин харын-даа чүс хойга онаалтыр 115 хураган алыр кылдыр өскерткен. Ол төрээн 200 хойдан 236 хураганны менди камгалап алган.

С-Д. Ооржактың коданында он тос хой ийистээн. Чаңгыс-биле чугаалаарга, ажыл-ижи кончуг эки. Бо хойжуларның кыштаглары арыг-силиг. Мал чеми четчир. Хураганнарны эки ажаап, өстүрүп турар.

Чоокта чаа «Мурнакчының» дээре хойжуларының коданнарынга Бай-Тайга районнуң чамдык хойжулары, мал ажылының тускай эртемниглери — шупту 40 ажыг кижи барып, оларның мурнакчы дуржулгазын сонуургаан.

Чаңгыс-Теректиң Даг-Ужу... Ында Седен-Дамбаа Чаячыевич Ооржак кыштап турар. Аңаа Тээлиден, Шуйдан келген малчыннар аалдап барган. Ынча хөй чонну уткуп, оларга хамык ажыл-ижин бараалгадыр, сонуургадыр деп чүве улуг хүндүткел.

Аалчылар чыглып келгенде, хойжу оларны кажаазынче чалаан. Кажааның ортузунда клеткаларны тургускан, оларның ишти-даштындан чугайлаан. Мал чеми салыр коошпалар, шагжалар кончуг таарымчалыг кылдыр тургускулаан. Малга бээр янзы-бүрү чемниг. Аптечка база бар. Семинарны аңаа эрттиргени таварылга эвес.

А кол-ла чүве болза, шевер хойжу бодунуң бодап тыпканы-биле малды суггарарын механизастааны кончуг сонуурганчыг болган. Хой кажаазының иштинде улуг доскаарны тургускан. Суг сөөртүр машина келгеш, кажаа даштындан шланга дамчыштыр сугну ындаар кудуптар. Бир тээ доскаар кажаа иштинде чүве болганда, суг доңмас, ынчангаш даштыгаа турганынга бодаарга хойга чылыг сугну бээр апаар. Ол арганың бир ажыктыг талазы ол. Ийнде, демги улуг доскаарда кран кылып каан. Оон хоолайлар, шлангалар дамчыштыр суг бүгү-ле клеткаларга, харын-даа даштыкы чалагай кажаага безин баар. Ынчангаш демир-хүүн тудуп алгаш, хой суггарып, ыңай бээр маңнап, артык үе чарыгдавас.

С-Д. Ооржак черле дарган болгаш шевер кижи, мурнундан тура-ла хойну суггарарын механизастаарын бодап чораанын өөрүнге чугаалаан. Болуннуң планын эрткен чылын боттандырып кирипкен. Ам келир чылын ол системаны уламна чаартып, сугну от салып тургаш, чылыдарын бодап турарын семинарның киржикчилеринге дыңнаткан.

Чыылганнар оон чоруткаш, Чаңгыс-Терек бригадазының төвүнүң чоогунда Салчак Седен-Дамбаевич Тойбунуң аалынга барганнар. Бо хойжу хураган алыр талазы-биле районда бирги черде чоруп турар. Оон аңгыда эрткен чылды сөөлзүреди колхоз ооң кыштаанга электри чырыын киирген. Бай-Тайга районнуң хойжуларындан бир-ле дугаарында электрижиттинген кыштаг ооңуу болган.

Чыылганнар. С. Тойбунуң хой хураган ап турарының дуржулгазын сонуургааннар.

— Оон бир «чажыды» дээрге, малды эки семиртип алганывыста — деп, Салчак Седен-Дамбаевич тайылбырлаан. Шынап-ла, ол эрткен чайын Шуй бажының чаагай оъттуг, серииң тайгаларынга алды-чеди катап кожүп тургаш, хоюн семиртип алган. А семис малдың хураганы шыырак, болуру билдингир-ле болгай.

Эш Ооржактыында дег Салчак Тойбунуң кыштаа арыг-силиг чылыг болгаш кургаг. Мал чеми база бүрүн четчир. Ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургускан.

Эрткен чылын хой хураган алыр талазы-биле Бай-Тайганың чемпиону «Тээли» совхозтуң хойжузу С. Чүлдүм бодунуң чугаазынга семинардан хөй чүүлдү билип алганын айыткаш, эң ылангыя районнуң бүгү-ле төрүүр хой кадарган хойжуларының коданнарынга эш Ооржактың аргазы-биле бөдүүн механизацияны кылыры эргежок чугула дээрзин чугаалаан. Аңаа хөй күш болгаш материал-даа херегледтинмес. Чүгле колхозтарның болгаш совхозтуң удуртур ажылдакчыларының дузазы, деткимчези херек.

«Кара-Хөл» колхозтуң хойжузу И. Балчый эрткен семинарның ажыктыын онзалап демдеглеп, шак ындыг дуржулга солчуушкунун чылдың бүгү-ле үелеринде эрттирери чугула дээрзин демдеглээн. Суурлар чоогунда турар малчыннарның коданнарынга электри чырыын киирери канчаар-даа аажок ажыктыг, ону тургузары үениң негелдези апарган. Ону районнуң удуртур, баштаар организациялары деткиир боор деп бүзүрелин илереткен.

Семинарның киржикчилери чаш хураганнарны ажаап өстүрериниң база малды суггарарының бөдүүн аргазының талазы-биле кончуг ажыктыг чүүлдү билип алганнар.

Ынчангаш районнуң малчыннарында шак ындыг мурнакчы дешпилгелиг чүүлдерни нептередири-биле семинарларны мооң соңгаар доктаамал чорудары эргежок чугула дээрзин семинарның киржикчилери дугурушкан.

С. ХЕРТЕК.

«МЭЭҢ БАШКЫМ...»

Сагыш-сеткилдең ханы ынакшылын, хүндүткелин илередип, кысказы-биле «Мээң башкым Валентина Ойдуп-ооловнага» деп бижээн чагааларны Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы В. О. Долчаңмаа хүн бүрүде он-ону-биле ап, улуг өөрүшкү, хайныккан чоргаарал-биле номчуп, харыы чагааларынга үнелиг сүмелерин бээр. Ол дээрге, шаанда ооң өөреникчилери чораан, ам улуг кижилер апаргылаан кижилерниң чагаалары-дыр. Оларның аразында башкы, эмчи, инженер, геолог дээш кымнарның чок даан...

«Шаанда ооң өөреникчилери чораан...» деп маа чугаалай бергеним база ужурлуг, чүге дээрге Валентина Ойдуп-ооловна Долчаңмаа ам хоочун башкы, ол ажылынга күш-ажылчы стажы ам безин үжен чыл ашкан. Башкы дээрге чон ортузунда чурттап, ажылдап турар кижи деп улустуң чугаалажыры-ла чөп. Ооң амыдыралчы оруунга янзы-бүрү назы-харлыг хөй-хөй кижилер таваржып, школа, өөредилге черлери доозуп, эртем-билиглерни чедип алгаш, тускайлаң амыдыралын эгелеп, чонунуң улуг, биче ажыл-херээн бүдүржү бээр.

Оларның чамдыктарының аттары бо-дур: ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады башкы В. Түлүш, Шагаан-Арыгда кожуп чоруур № 586 мехколоннада инженер В. Каң-оол, Чадаана хоорай эмнелгезиниң эмчилери Л. Көк-оол, В. Алдынмай... Ам хоочун башкының чүгле өөреникчилери эвес, а бодунуң уругларыбаза өзүп, бичиилери школада, элээдилери дээди өөредилге черлеринде өөренип, чамдыктары бүдүрүлгеде ажылдай бергилээн. Улуг оглу Валентин Орус-оол Челябинск хоорайның бир заводунда ажылдавышаан, кежээки геология-разведка техникумунда, уруу Светлана Кызылдың башкы, а Сергей — Москваның аъш-чем институдунда өөренип турар.

Валентина Ойдуп-ооловна аныяк салгалды эртем-билигге өөредир буянныг башкы ажылын уламчылавышаан. Амгы үеде ол Шагаан-Арыг хоорайның № 2 ортумак школазында төөгү башкызы. Амыдыралга хөй чүвени көрүп эрткен, чугаакыр, ажык сеткилдиг кижи-биле ужуражып, чугаалажырга, аңаа таныш эвес кижиниң сеткил-сагыжы безин чайгаар көдүрлүп, ажыл-херек, амыдырал-чуртталга дугайын оон-биле чугаалажып оруксаазы келир. Валентина Ойдуп-ооловна клазының, өөреникчилериниң дугайын чугаалап чорда, чогум-на ындыг сеткил мени өөртүпкен.

Дөртку класска ооң төөгү кичээлинге олуржур аас-кежиктиг болган мен. Класста өөреникчилерниң быжыг сагылга-чурумун, кичээлге харыылаарда бедик идепкейлиг болганы шын, тода харыылап турарын хайгаарап көрүп, башкының бодуун, билдингир тайылбырын дыңнап орарга, класста үжен ажыг өөреникчи башкызы-биле кады найыралдыг, бир демниг, чогаадыкчы коллектив апаар. Ынчаарда аңаа «ССРЭ-ге хамаатыы дайыны» деп теманы өөренип тургаш, кинодан, номнардан эки билдингир, чонга сураглыг алдаржаан маадырлар Николай Щорс, Григорий Котовский, Октябрь, коммунистиг субботник деп состер дыңналып, сагышка мөңгези-биле артып калыр. Башкының кичээлди чогуур деңнелге эртирип билир байлак дуржулгазы, уран мергежили ындыг ханы салдарлыг чорду.

Ындыг болбастың аргазы чок, чүге дээрге Валентина Ойдуп-ооловна эге-даа, элээдидаа класстарның өөреникчилериниң чүү чүвеге сонуургалдыын эскерип өөренген, оларның психологиязын эки билир дуржулгалыг башкы. Ынчангаш школада партбюро аңаа пионер, комсомол организациязының ажылын шефке алыр партийжи даалганы бергени база таварылга эвес. Кижизидилге, өөредилге-методиктиг ажылга ооң дуржулгазы-даа бар.

Уругларның ол хөй-ниити организацияларының кижизидилге болгаш организас-массалыг ажылын хөй талалыг, солун, дээштиг болдурарынга ол хөй чүвени кылып, школачыларның тывынгыр, чогаадыкчы идепкейин көдүрген.

— Школага ыяап-ла төөгү башкылай бергеним, бир бодаарга, база шала элдеп чүве — деп, Валентина Ойдуп-ооловна хүлүмзүрүй аарак чугаалааш, уламчылады. — Востоковедение институдунга кол эртемнерниң бирээзи база төөгү чүве болгай, аңаа сонуургалым черле улуг чораан кижи-дир мен.

Республиканың улус чырыдыышкынының хоочуннарының бирээзи, дуржулгалыг коммунист-башкы өөреткен эртемнге тус-тус класстарның чүс хуу өөредилгезин улдуңдан улдунче чедип ап, аныяк салгалга эртем-билиг бээр, ону культурлуг ажычаңга кижизидер улуг болгаш буянныг хамаатылыг хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип чорууp.

Ан. ДАРЖАА.

Чагаа парлаттынмаза-даа

АЖЫЛ ЭКИЖЭЭН

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунуң төп суурy Бажың-Алаакта хөй-ниити организацияларының, ылаңгыя клуб чөвүлелиниң болгаш улусчу дружина бөлүүнүң ажылының кошкай бергенининиң дугайын бо чылдың эгезинде кодээ бижикчилер Ө. Монгуш, К. Карасал олар бистиң редакцияга бижээннер.

Ук чагааларда бижээн чүүлдерге хамаарыштыр колхозта партия организациязы мынчаар харыылаан: чагааларда бижиттинген фактылар шын, хөй-ниити организацияларының ажылын экижидер, корум-чурум камгалалын күштелдирер дугайында айтырыгны партбюрога, кодээ Советтиң күүскомунуң хуралдарынга чугаалашкаш, тодаргай хемчеглерни алган.

СЭКП райкомунуң пленуму

САРЫГ-СЕП. (Телефон-биле). Маңаа март 27-де СЭКП Каа-Хем райкомунуң ээлчеглиг пленуму болуп эрткен. Аңаа төөгүлүг улуг байырлал — ССРЭ-ниң 50 чылынга уткуштур районнуң партия организацияларының сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелди СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары Н. П. Федоров кылган. Пленумга «Кызыл тук» совхозта, «Тиилелге» колхозта парторганизациялар секретарьлары У. Ч. Салчак, Н. Д. Моңгуш, «Тыва кодээ тудуг» трестиң ол районда участогунуң начальниги В. В. Сарапулов болгаш оон-даа өскелер санал берген.

Илеткелчи болгаш санал берген эштер ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга белеткел дугайында СЭКП ТК-ның доктаалын районнуң ажылчы чоннары, бүгү совет улус-биле бир дөмей, канчаар-даа аажок улуг көдүрлүүшкүн-биле чаңгыс эп-сеткилдиг хүлээп алганын, ажыл-чорудулганың дайынчы программазы ол төөгүлүг документини партия организациялары ажылчы чоннарга калбаа-биле таныштырып турарын чугулалап демдеглээн. Ол ышкаш пленумнуң киржикчилери улуг юбилейни төлептиг күш-ажылчы белектерлиг уткуур дээш районнуң ажылчы чоннарының чорудуп турар ажыл-херектеринге доктааганнар.

ССРЭ-ниң 50 чылынга күжениишкиниң белеткенмишаан, районнуң ажыл-агыйлары болгаш бүдүрүлгелери тоску беш чылдың ийиги чылын багай эвес эгелээн. Ылаңгыя «Октябрь 30 чылы», «Коммунизмче орук» колхозтар күрүнеге эът болгаш сүт садарының планын март 15-теле ыракта ажыр күүседиишкеннер. Ол ышкаш районда орук бүдүрүлгезиниң болгаш ыяш ажыл-агыйының участоктары бирги кварталдың планын март 20-де чедиишкиниң күүсеткенин рапорттаан.

СЭКП райкомунуң пленуму улуг юбилейге уткуштур районнуң партия, совет, ажыл-агый болгаш өске-даа хөй-нийти организацияларының чорудар ажылдарының талазы-биле делгеренгей хемчеглерни хүлээп алган.

ТӨЛЕПТИГ БЫЗАҢЧЫ

Кызылдың септелге-тудуг эргелелиниң бригадалары чуртталга, албан организация черлериниң бажыңнарын септээр талазы-биле ажылдарны чорудуп турар.

Ында ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип, эки ажылдап турар бригадалар, беш чыл планын күүседир херекке хууда төлептиг үлүүн киирип чоруур мурнакчылар хөй.

— ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюнга алдар болдурган социалистиг чарышка № 16 уруглар садының болгаш Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң септелгезинде ажылдап турар Фёдор Яковлевич Евдокимовтуң бызаңчылар, Кодээ ажыл-агый техникумунуң база капитал тудуг бөлүүнүң бажыңнарында Фёдор Маркович Гершановтуң бригадалары эки түңнелдерни чедип ап, январь болгаш февраль айларда планныг даалгаларын күүсеткен. А эки ажылдап турар мурнакчыларның саны улам-на өзүп турары өөрүнчүг деп, эргелелде партия организациязының секретары улуг экономист Александра Семёновна Харина биске чугаалады.

Улуг-Хем кудумчузунда ийи каъттыг чуртталга бажыңының капитал септелгезин Николай Васильевич Зверевтиң бригадазы чорудуп турар.

Бригаданың кежигүннери шупту аныяктар. Ынчалзажок ында эргелелдиң хоочун ажылчыны, Ленинчи юбилей медалының эдилекчизи Шимит Даваевич Ширбиижик өскелерге үлегер-чижээн көргүзүп, бүдүрүлгениң мурнакчыларынга чөптүг-биле санадып келген.

Ол 1960 чылдан бээр маңаа ажылдап келген. Школа-сургуулга-даа өөренип чорбаан, боду-ла бижик-билигни чедип алган бөдүүн ажылчынның сагыш-сеткилиниң байлаан, сонуургалын кижи кайгаар.

Ол тыва чечен чогаалга хандыкшылдыг, бистиң ном үндүрер черивистиң үндүргени тыва дылда номнарын шуптузун номчуп каапкан, оларның дугайында бодунуң бодалдарын чугаалаап орар.

— Чечен чогаалывыс улам сайзырап, чаа-чаа номнар садыгга кирип турар. Ынчалзажок ажылчын кижини, ылаңгыя бөдүүн тудугжуну чуруп көргүскен чогаалдарның чогу хараадаачыг. Күрүне шаңналының лауреады Салчак Тока ажылчын Түменкөө дугайында тоожузун улуг сонуургал-биле номчаан мен. Бөгүнгү амыдыралды, бөдүүн кижилерни чуруп көргүскен чаа чогаалдарны манаваас аргажок — деп, Шимит Даваевичиниң чугаазы-ла чөп.

Ажыл шагының соонда ол черле аваа орбас. Кандыг-бир номну, азы «Шын» солунну тудупкан, номчаан орарын бола көөр. Бистиң чуртувуста, делегейде чүү болуп турарын ажылчын ханы медерел билип орар.

Ооң база бир хандыкшылдыг чүвези — шыдырат. Суббота азы воскресенье хүннеринде үе-шагын шыы планнап алгаш дыштаныр, паркка барып шыдыраалаар шакты база ылап-ла тып алыр.

Номга, солун, сеткүүлге, спортка хандыкшыл оон сагыш-сеткилин улам байыдып, эки ажылдаарынче сорук киирип турар дээрзи чугаажок.

Эргелелдиң хүндүлел самбыразынга хөй удаа кирип келген ажылчын Ш. Д. Ширбиижиктиң бодалы, планы база солун.

А. ЧАРАШ-ООЛ.

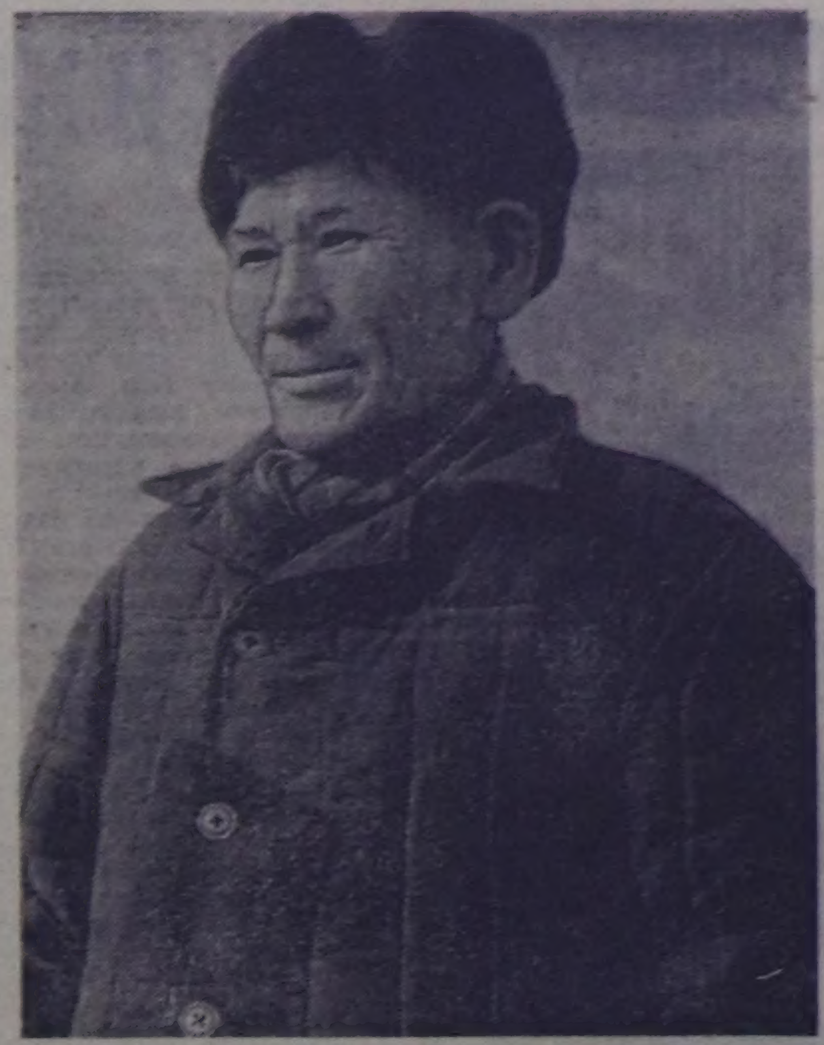

ЧУРУКТА: Ш. Д. Ширбиижик.

Авторнуң фотозу.

Юрист консультантылар хуралы

Чоңга юридиктиг дуза көргүзер талазы-биле Кызыл хоорайда тургустунган хөй-ниитичи консультация пунктуларының консультантыларының хуралы болуп эрткен.

«Чоңга юридиктиг дуза көргүзер консультация пунктуларының ажылының түңнелдери болгаш сорулгаларының дугайында» илеткелди республиканың юстиция министриниң оралакчызы Р. Цуканова кылган.

Юридиктиг консультантыларның ажыл хуваалдаларының болгаш планнарының дугайында информацияны профэвилелдерниң область чөвүлелиниң юрист консультантызы С. Дорсат кылган.

Хуралдың киржикчилери хөй-ниитичи юридиктиг консультация пунктуларының эргежок чугулазын өөренип көргеш, хоорайга оң чедир ындыг пунктуларны ажыдарын көрген.

Пассажирлер АТБ-зинде тургустунган консультпункт чон ортузунга юридиктиг тайылбыр ажылын эки чорудуп турар. Ында консультантылар — Юстиция министерствозунуң кол консультантызы Э. Оюн, профэвилелдерниң область чөвүлелиниң ажылдакчылары И. Калинин, Н. Соломатова, республика прокурорунуң улуг дузалакчызы Н. Цыганкова оларның идепкейлиг ажылдаанын айыткан.

Хуралга Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазының оралакчызы Е. Шуст, Юстиция министерствозунуң консультантызы Е. Рачковская, пассажирлер АТБ-зинде профэвилел комитединиң даргазы Ю. Мыльников болгаш өскелер-даа үнелиг саналдарны бергеннер.

Н. БИЖЕН.

Доозукчулар кежээзи

Дүүн, Кызылдың башкы училищезинге доозукчулар кежээзи болуп эрткен. Аңаа республиканың янзы-бүрү булуңнарында ажылдап турар башкылар, мурнунда ол училищени доосккан улус ажыл-агыйының хөй янзы адырларында амгы үеде ажылдап турарлар чалаттырган. Чаңчыл болган кежээни училищениң директору М. Х. Чымба ажыткан.

Башкы училищезиниң баштайгы доозукчуларының бирээзи Чаа-Хөл ортумак школазының башкызы Виктор Кызыл-оол бодунуң шилип алганы тускай мергежилиниң онзагай болгаш харысалгазының дугайында сургуулдарга чугаалап берген.

— Маңаа өөренип киреримде тыва дылды безин орта билбес турдум. Училищениң башкылары, ылаңгыя ооң хоочуннарының бирээзи И. Ч. Эргил-оол (ол бөгүн мында олуржуп турар-дыр) меңээ бо дылды төрээн хакас дылым-биле бир дөмей билир кылдыр өөренип алырынга үнелиг дузаны чедиргенин кижи кайын уттур. Амгы үеде мен тыва дылды эки билир болгаш харын-даа удуртуп турарым школада ону башкылап турар мен — деп, Чербиде кадыкшылга школазының директору М. Н. Ташдантинов бодунуң сактыышкынынга чугаалаан.

Башкы училищезиниң тургустунган үезинден бээр ажылдап келген хоочун кижизиндикчилериниң чагыг сөзүн кажан-даа утпайн чоруурун кежээге чүве чугаалаан доозукчулар: Өвүрнүң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи Доңгак Таңгай-оол, Тываның эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы Дарыма Ондар, Кызылда уруглар садының эргелекчизи В. Горбунова, башкылар билии бедидер институттуң методизи Э. Ондар, Иштики херектер министерствозунуң ажылдакчызы майор О. Оттук-оол олар сактып чугаалааннар.

Училищениң үндезилекчилериниң бирээзи, амгы үеде ооң өөредилге эргелекчизи В. Л. Ладанова мурнуңдагы доозукчуларга болгаш амгы сургуулдарга бодунуң үнелиг чагыгларын чугаалаан. Кежээниң төнчүзүнде училищениң күш-культура салбырының сургуулдары «Че бе, спортчулар!» деп көргүзүгнү чыылганнарга сонуургаткан. Кежээ кончуг солун эрткен.

О. НАМЧЫЛАК.

Делегей бо хүннерде

ПКАП ТК-ның IV пленуму

ВАРШАВА. (СЭТА). ПКАП ТК-ның Варшавага боол эрткен IV пленуму чурттуң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының кол сорулгаларын чугаалашкан, а ол ышкаш ПУР-нуң Сеймиңге соңгулданың түңнелдериниң дугайында информацияны дыңнаан. Хүн чурумунуң бирги айтырыының талазы-биле пленумнуң хүлээп алган резолюциязында чугаалааны: 1971 чылда болгаш бо чылдың бирги кварталында планныг даалгаларның боттаныышкынында чедип алдынган чедиишкиннер ПКАП-тың чорудуп турар ниитилел-экономиктиг политиказының шынныын бүрүн бадыткаан. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң хемчээлдеринге экономиктиг кады ажылдажылганың чедиишкиниг хөгжүлдезиниң дугайын бо чедиишкиннер база херечилеп турар. Социалистиг экономиктиг интеграцияның программазынга үндезилээш, бо кады ажылдажылганы улам ыңай ханыладыры ПУР-нуң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң амгы беш чыл планының даалгаларын күүседиринге чугула быра болган турар ужурлуг дээрзин резолюцияда чугаалаан.

ПУР-нуң Сеймиңге соңгулданың түңнелдериниң дугайында пленумнуң шиитпиринде демдеглээни болза, соңгулданың түңнелдери ПКАП-тың VI съездизинге айыткапы ПУР-нуң улам ыңайгы социалистиг хөгжүлдезиниң программазын бүгү улустуң деткип турарын көргүскен, социалистиг тургузуушкунга, Совет Эвилели-биле найыралды болгаш кады ажылдажылганы быжыглаарынга, социалистиг дем каттыштырылгазының лагерин быжыглаарынга улустуң өзүп турар идей-политиктиг чаңгыс эвиниң илерели болган.

ПКАП ТК-ның пленуму организастыг айтырыгларны база чугаалашкан. Пленум Ю. Тейхмның ПУР-нуң чазааның президиумунга ажылдаарын сүмелээн болгаш ооң-биле холбаштыр ону ПКАП ТК-ның секретары хүлээлгезинден хостаан. ПКАП ТК-ның Секретариадының кежигүнүнге З. Жандаровский соңгуткан.

Чаагай түңнелдиг кады ажылдажылга

БУДАПЕШТ. (СЭТА). Социалистиг чурттар-биле, хамыктың мурнунда Совет Эвилели-биле сырый кады ажылдажылга Венгрияның экономиктиг хөгжүлдезиниң быжыг үндезини деп, «Мадьяр немзет» солун бижээн. Эрткен чылдыы-биле деңнээрге бо чылын Венгрияның Совет Эвилелинче чорудар бараанпары 13—15 хуу өзер. ССРЭ-ден чурт иштинче кирер барааннар 11—13 хуу көвүдээр. Ам ВУР-нуң бүгү даштыкы садыг саарылгазының ушгүн бир кезиинден ажыы Совет Эвилелиниң үлүүнге онаажып турар.

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң XXV сессиязынга социалистиг чурттарның кады ажылдажылгазын улам ыңай ханыладыр болгаш сайзыраңгайжыдар, экономиктиг интеграцияның хөгжүдер талазы-биле хүлээп алган Комплекстиг программага үндезилээш, совет бүдүрүлгелер-биле, ылаңгыя саналга техниказының талазы-биле венгр үлетпүрүнүң хөй адырларының кады ажылдажылгазы шапкын хөгжүүр дээрзин солун бижээн.

Станоктарны даштыкы чурттарже

ПРАГА. (СЭТА). Готвальд хоорайда машина тудуушкунунуң заводунуң ажылдакчылары хөй бөлүк автоматтыг токарь станоктарны болгаш өске-даа деригни даштыкы чурттарже чорудары-биле белеткээн. Чүгле эрткен чылда безин завод ындыг хевирниң станоктарын болгаш оларның артык кезектерин 35 миллион крон түңге бүдүрүп үндүрген.

Станок тудуушкунуң чехословак экономиканың кол адыры деп адап турары чөптүг болгаш республиканың даштыкаар үндүрер бараанпарының база бир кол чүүлү болуп турар. Чехословак станоктар бедик шынарлыы-биле онзаланып ылгалып турар. Беш диптин 80 хире чурту «Чехословакияга кылган» деп маркалыг 20 муң станокту чыл бүрүде садып ап турар.

Чехословакия Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң хемчээлдеринге каш-каш ол хевирниң станоктарын бүдүрерин специализастап турар. Чижээ, эрткен чылын Чехословакияның Совет Эвилелинче, социалистиг өске-даа чурттарже үндүрген станоктары, машиналары болгаш үлетпүр дерин бо адырның даштыкаар үндүрген ниити чүүлдериниң 70 ажыг хуузу болган.

Фам Ван Донгтуң чугаазы

ХАНОЙ (СЭТА). ВДР-ниң Национал хуралының чоокта чаа боол эрткен ийиги сессиязынга ВДР-ниң Премьер-Министри Фам Ван Донг илеткел кылган. Вьетнамда амгы байдалды болгаш вьетнам улустуң сорулгаларын ол тодаргай чугаалаан.

АКШ-тың агрессиязынга удур вьетнам улустуң демиселиниң илеткелде колдадыр киирген. Мурнуу Вьетнамга хамаарыштыр америк империалистерниң планнары өскерилге чок арткан. Олар Мурнуу Вьетнамны чаа хевирниң колониязы болгаш АКШ-тың шериг баазазы болдурарын, а ол ышкаш Вьетнамның ийи аңгы башкаланганын мөңгежидерни кордап турар. Фам Ван Донг бүгү Индий-Кыдатка дайынны өөскүткени дээш америк агрессорларны буруу шапкан болгаш дайынны «вьетнамчыдарының» планының буурап дүшкени бо үеде мырыңай тодаргай болу берген дээрзин демдеглээн.

Фам Ван Донг шериг, политиктиг болгаш дипломаттыг фронтуларга вьетнам улустуң чедип алган тиилелгелериниң дугайын тодаргай чугаалаан.

Вьетнам улус Вьетнам талазы-биле Париж чөвүлел хуралының бодунуң боттуг көрүп турарын база катап бадыткап, Мурнуу Вьетнам Республиканың Революстуг түр чазааның тайбың таарыштыр шиитпирлээшкин дугайында чеди чүүлден тургустунган программазын делегейниң улустарының деткээнинге күзелиниң хандыраарын илергейлеп турар деп, Премьер-Министр чугаалаан. Вьетнам талазы-биле Париж чөвүлел хуралын түңнел чок байдалга чедирип турар АКШ-тың хөделиишкиннерни Фам Ван Донг буруу шапкан.

ВДР-ниң экономиктиг хөгжүлдезиниң болгаш ооң камгаланыр аргазын быжыглаарының айтырыгларын илеткелде база көрген. Соңгу Вьетнам социалистиг тургузуушкуннуң оруу-биле бүзүрелдиг чорудуп орар болгаш улус ажыл-агыйын, культураны хөгжүдеринге, чоннуң амыдырал байдалдарын экижидеринге чедиишкиннерни чедип ап турар дээрзин Фам Ван Донг демдеглээн. ВДР бодунуң экономиказын ВАП ТК-ның 19-ку пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр социалистиг улуг бүдүрүлгениң экономиказы болдурар төлээде, шиитпирлиг ужур-дузалыг элээн сорулгаларны күүседир ужурлуг деп илеткелде демдеглээн.

ВДР-ниң Национал хуралының ийиги сессиязынга 1972 чылда ВДР-ниң экономиказын хөгжүдериниң сорулгаларын болгаш планныг көргүзүглерин, күрүне бюджедин бадылаан.

Күрүне эргилдезин кылыр сорулгалыг сүлчээни илереткен

САНТЬЯГО. (СЭТА). Чилиниң истелге органнары күрүне эргилдезин кылыр сорулгалыг сүлчээни илереткен. Чилиниң иштики херектер министри Эрнан Дель Кантонуң телевидение дамчыштыр чүве чугаалап тургаш медеглээни: сүлчээчилер — «Патриа болгаш либертад» дээр барын үзелдиг организацияның кежигүннери чурттуң президентизи Сальвадор Альендени өлүрерибиле белеткенип турган.

Национал айыыл чок чоруктуң Дээди чөвүлелиниң хуралы күрүне баштыңының даргалаашкыны-биле аңаа боол эрткен. Чилиге удур сүлчээге даштыкы монополияларның болгаш Төп разведка эргелелиниң киришкенин америк журналист Андерсоннуң парлалгага сөйгалаанынга холбашкан документилерни чөвүлелге чугаалажып көрген. Чазакка удур сүлчээниң тодаргай чүүлдерин чөвүлелге дыңнаткан болгаш аңаа киришкен кижилерниң аттарын айыткан.

Сүлчээчилер март 25 дүнезинде эргилдени кылырын планнап алган болган. Ол сорулга-биле олар шериг кижилер болгаш полиция-биле харылзаа тургузуп эгелээн. Ынчалза-даа олар сүлчээге киржиринден шиитпирлиг ойталаан.

Чилиниң чазаа медеглел парлап үндүрүп, Чилиниң иштики херектеринге даштыкы холгаарлаашкын дугайында америк журналистиң парлап үндүрген чажыт документилерин болур-чогууру-биле өөренип көрүп турар дээрзин мында чугаалаан. Чилиге экономиктиг сандараашкынны болгаш политиктиг кризисти болдурар, ол байдалдарда конституциялыг ёзу-чурумну үзүткаар болгаш демократтыг чазакты дүжүрер дээр оралдажыышкынны кылыр сорулга-биле бир даштыкы күрүнениң төлээлекчилери-биле чамдык чили хамаатыларның болгаш организацияларның кады хөделиишкиннериниң дугайында материалдарны чазак база хынап көрүп турар.

Патриоттарның согуглары күштелип турар

ХАНОЙ. (СЭТА). Индий-Кыдаттың чурттарынга калыгдошкун тулчуушкуннар үргүлчүлевишаан. Тулчуушкуннар шөлдеринге артык күштү чедип алыр дээр америк агрессорларның болгаш оларның чалчаларының бүгү оралдажыышкыннары туразажок. патриотчу күштер иниципативаны боттарының холдарынга быжыы-биле тудуп турар. Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниң дайынчыларының Тайнинь девискээринге чорудкан халдаашкыннары дыка шыңгыы болган. Оон ужурунда америк-сайгон командылал Камбоджада, Мурнуу Вьетнамда дайылдажып турар сайгон чалча шериглериниң каш-каш муң солдаттарын Тайниньде камгаланып турар кезектеринге дуза көргүзери-биле олче чорудуп эгелээр ужурга аргажоктан таварышкан. Төп шатта болгаш демилитаризастаан зонаның мурнуу таладында девискээрде калыгдошкун сегиржип алыышкыннар боол турар. Төп шатка патриоттар үш америк вертолётту дүжүр аткан, а Мурнуу Вьетнамның соңгу талазынга чалча шериглериниң үш шериг баазазын күштүг-биле бооолаан.

Камбоджада патриотчу күштер март 27-де Кампонгтрать можуда дайзынның турушталарын ракета-миномёт-биле бооолаан. 36 шакта үргүлчүлээн калыг-дошкун тулчуушкун үезинде хосталганың улусчу чепсектиг күштериниң дайынчылары дайзынга кирит күш болгаш техника талазы-биле улуг когаралдарны таварыштырган.

Лаостан дыңнадыгларны ёзугаар алырга, март 24-теп 25-че дүне түс черниң патриоттары Луангпрабангтың соңгу чөөн талазынче 30 километр ырак черде болгаш Сиенгкуанг можуда барын үзелдиг күштерниң туруштарынче халдаан. Дайзын хөй санныг солдаттар, офицерлерин өлүртүп, балыглаттырып, когараан.

МАГАДАН. Кудумчуда хат-шуурган, дүвү, соок, а «Пригородный» совхозтуң теплица комбинадының шил крышаларының адаа кезээде чылыг. Ында чалдарның кырында согуна, помидор, огурец өзүп турар.

Эрткен чылын 80 тонна огурецти болгаш 23 тонна помидорну хоорай чурттакчыларынга чорудуп берген. Ногаа ажылдакчылары планныг даалгаларын ийи катап ажыр күүсеткен. Бир дөрбелчин метрден-не 23 килограмм огурецти ажаап ап турар.

1972 чылда совхоз 235 тонна ногааны алырын планнаан.

ЧУРУКТА: ногаа ажаакчызы Римма Пехакова рассаданы олуртуп тур.

С. БЕЛЯВОЙНУҢ фотозу (СЭТА-ның фотохроиказы).

ССРЭ-ниң 50 чылынга уткуштур

★

Москваның Төп делгеге залында ССРЭ-нин 50 чыл оюнга тураскааткан Молдав болгаш Белорус ССР-лериниң чурукчуларының, урап-шеверлериниң кылган ажылдарының делгелгези ажыттынган.

Кайы-даа республикаларның чурукчуларының кол темазы — төөгү-революстуг болуушкуннар, Ада-чурттуң дайыны болгаш амгы чаа амыдырал. Белоруссиядан Г. Муромцевтиң «Чечектел-ле, Белоруссия» деп скульптуразы, Н. Казакевичиниң «Чалыы назын» болгаш А. Малишевскийниң «Хатынь» деп чуруктары черле онзагай Молдавиядан 400 хире ажылдар келген.

Үстүнде чурукта И. Степановтуң «Октябрь» деп триптихинден фрагмент, Л. Щемелевтиң «Мээң төрүттүнгеним» деп чуруу.

М. ХЕНЧЕ-КАРА.
Авторнуң фотолары.

★

УЖУРАЖЫЫШКЫН

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Телевидение болгаш радио комитединиң ажылдакчылары Таңдыда Кур чер суурнуң телевидение көрүкчүлери, радио дыңнакчылары-биле ужурашкан.

Телевидение болгаш радио чоннуң политиктиг билиин база культурлуг деңнелиң бедидеринге кажок улуг ужур-дузалыын чүве чугаалаан эштер демдеглээн.

Ужуражылгаштың түңнелинде телевидениениң болгаш радионуң симфониялыг оркестри чыылганнарга концерт көргүскен.

Н. АЛЕКСЕЕВ.

КИЖИНИҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

Тыва АССР-нин социал хандырылга ажылдакчыларының чөвүлел хуралы

«Бүгү түвени кижиге, кижиниң чаагай чоруунга» деп, чоннуң чаагай чоруун бедидер талазы-биле Коммунистиг партияның тоску беш чылдың кол сорулгазы кылдыр идип үндүрген угланыышкыны социал хандырылга черлериниң ажылынга кол хамааржыр.

Бурунгу хүн Кызылга болуп эрткен социал хандырылга ажылдакчыларының республика чөвүлел хуралы ажылчы чоннарга пенсия тыпсырын болгаш социал хандырылганың бүгү хевирлериниң ажылын экижидер, ону боттандырарынга күрүнениң үндүрген хөреңгизин чөп чарыгдаар талазы-биле эрткен чылын элээн ажылдар кылдынганын демдеглээн. Аңаа «1971 чылда чоруткан ажылдарның түңнелдери болгаш СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле республиканың социал хандырылга органнарының ажылын улам экижидериниң сорулгалары» деп илеткелди республиканың социал хандырылга министри Н. Л. Күнчүн кылган.

Бо чылдың эгезинде байдалбиле алырга республикада ажылчыннарның, албан-хаакчыларның, шериг албанныгларның иштинде 15 муң ажыг пенсионер, 4663 колхозчу пенсионер бар. Оон аңгыда 219 кижи персоналдыг пенсионерлер болуп турар. Эрткен чылын күрүне болгаш колхоз пенсияларын төлээринге оон мурнунда чылга деңнээрге 1 млн. 20 муң рубльди хөйнү чарыгдаан. Хөй уруглуг болгаш бот нелерге 1166,1 муң рубльди төлээн. Ниитизибиле республикада пенсияның бүгү хевирлерин 31600 кижи ап турар. Оларга эрткен чылын күрүне 8 миллион 624 муң рубльди чарыгдаан. Күрүне пенсиязының дугайында Хоойлуга дүүштүр оларны төлеп берип, чаа тыпсыр бүгү пенсияларны пенсия тыпсырының комиссияларының хуралдарынга көрүп, бадылап турарын эш Күнчүн демдеглээн.

Бай-Тайга, Каа-Хем, Тожу, Таңды райкүүскомнарның болгаш Кызыл хоорккүүскомнуң социал хандырылга килдистери хөй-ниитиге даянып ажылдап, пенсионерлер чөвүлелдерин тургускан. Оларның ажылынга хөй-ниитичи контролёрларның бөлүктерин, пенсионерлерни бажыңнарынга хандырар бөлүктерин, профэвилел комитеттериниң пенсия айтырыгларынга хамаарыштыр ажылдаар комиссияларын хаара тудкан.

Бай-Тайга райкүүскомнуң социал хандырылга килдизи республикада эки ажылдыг килдистерниң бирээзи. Ол килдистиң эргелекчизи К. Дилак чөвүлел хуралга санал бергеш, килдистиң ажылында өөредиглиг чижектерге доктаатан. Бай-Тайгада ам 1700 кижи пенсия дузаламчызын ап турар. Эрткен чылын дөрт чүс ажыг хөй уруглуг болгаш бот нелерге пособиени тывыскан. Пенсияны ажыр азы тудуу төлээр таварылга болбаан.

Республиканың социал хандырылга ажылдакчыларының аразында социалистиг конкурс чарыштың эң-не эки органнарының Барыын-Хемчик райкүүскомнуң социал хандырылга килдизин чарышка кыйтырарывыска безин харылаваан деп ол хомудаан. Чоннуң пенсия болгаш пособие негелделерин чогумчалыг шиитпирлээр дизе, республиканың социал хандырылга министерствозунуң чер-черге ревизия кылып турар ажылдакчылары чонну хүлээп алырын организастаар болза чогумчалыг-дыр деп ол чугаалаан.

— Биске ревизорлар келгеш чүгле бодунуң ажылынга хамаарыштыр хыналда кылыр. Ырак узак районнарга ындыг хыналдаларны кылырда күрүне пенсиязының-даа, нелерге тыпсыр пособие талазы-биледаа хыналдаларны кылып, дуржулга солчур болза таарымчалыг — деп, Мөңгүн-Тайга райкүүскомнуң социал хандырылга килдизиниң эргелекчизи Д. Дүгүр-оол саналынга демдеглээн. Сөөлгү дөрт чыл иштинде бистиң районга республиканың социал хандырылга министри, оон оралакчызы чангыс-даа катап келбээн, кандыг байдалда ажылдап турарывысты сонуургаваан деп, эш Дүгүр-оол шүгүмчүлээн.

Каа-Хем райкүүскомнуң социал хандырылга килдизи чүгле республикада эвес, харын РСФСР-де эң эки ажылдыгларының бирээзи. Күрүне болгаш колхоз пенсиязын тыпсырының чурумун тус черниң радиозун дамчыштыр чонга тайылбырлап келген. Ук килдистиң эргелекчизи А. Габышева бодунуң саналынга ажыктыг чүүлдерни илереткен.

— Украинаның Черкасс облкүүскомунуң социал хандырылга килдизиниң пенсия болгаш пособие тывысып турар методун биске нептередир болза эки түңнелди бээр ийик — деп, ол дыңнаткан. Ында районнарда, хоорайларда социал хандырылга килдистери бөлүктерни тургускаш, график ёзугаар айда азы кварталда бир килдиске барып, бот-боттарын хынажып турар. Ажылда четпестерин ол чайладыр. Хыналдаларга киришкен ажылдакчылар боттарының ажылында четпестерни эдер, дуржулгазы байыыр.

Күрүне пенсиязының дугайында Дүрүмнү ам-даа чогуур негелделинге чедир сагывайн турар килдистер республикада бар дээрзин хуралынга демдеглээн. Айда алыр шалыңның ортумак хемчээлин, күш-ажыл стажын санаарда пенсияның хемчээлин шын эвес санаар болгаш тодарадыр таварылгалар эвээш эвес. Ооң уламындан частырыгаар үвүглээр. Бо ажылды экижидери пенсия тыпсырының комиссияларының ажылын эки организастап, ролюн бедидеринден улуу-биле хамааржыр. Ол комиссияларның ажылынче Советтерниң күүскомнары, доктаамал комиссиялары киирээгей салыр, ону хуралдарынга дыңнап турары чугула негеттинип келген.

Колхозчударга пенсия тыпсырының документилерин белеткеп кылырда ёзу барымдаалаар чоруктар Эрзинниң кожээ Советтериниң четпес ажылы бодуун турарын ол районда эмчиниң күш-ажыл экспертиза комиссиязының даргазы Р. Калдар-оол шыгыы буруу шапкан. Тес-Хем райкүүскомнуң социал хандырылга килдизиниң, кожээ Советтериниң контролюнуң коппкаандан пенсия болгаш дузаламчы актазын самчыгдаар, отчёт саададыр чоруктар турганын Тес-Хем райкүүскомнуң даргазының оралакчызы Ч. Шулуу-Маадыр айыткаш, ындыг таварылгаларны болдурбазының хемчеглеринге доктаатан.

Республикада эмчиниң күш-ажыл экспертиза комиссиязын хүн бүрүде доктаамал ажылдаар кылдыр эде тургузары, үргүлчү ажылдаар кадрлар-биле ону хандырары хүнүң бир чугула айтырыы болуп турарын республиканың эмчиниң күш-ажыл экспертиза комиссиязының даргазы Ч. Лакпа саналынга айыткан. Районнарда, хоорайда ындыг комиссияларның органнаг-методиктиг төвү ол болган турар ужурлуг.

Хуралга республиканың Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Х. А. Анчима киришкен.

ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл болур оюн төлептиг уткууруңче угланган хемчеглерни айыткаш, ону боттандырарынче социал хандырылга ажылдакчыларын кыйгырган кыйгырыгны хуралдың киржикчилери хүлээп алган.

В. МААДЫР,
«Шынның» тускай корр.

Чазын кедер идик-хептиң чаа хевирлериниң көрүлдезин Кызылда «Чечек» ательеге эрткен дыштаныр хүннерде болуп эрткен болгаш аңаа хөй чон чыглып, ону сонуургап көрген. Оларга 20 ажыг янзы-бүрү чаа хеп аймаан көргүскен.

Амгы үеге таарыштыр, национал угуулзалар-биле каастап дааргаан платьени чурукта көргүскен. Ол платье бир ийиште курлакка чедир тырттар өөктүг, моюндуруу турум, чеңнерин эгиннеринге кирр олуртуп, өөк диижилерин угуулзалап каастаан, калбак курлуг.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ
фотозу.

Апрельде агаар кандыг болурул?

Чурттуң европа кезээнге апрель ай мурнукузунда ол үеден чымчак, агаар 1—3 градус чылыг болур. Айның ортумак температуразы ортаа куржагга 4—8 градус чылыг болур. Ынчалза-даа айның ийиги он хонуунуң эгезинде болгаш төнчүзүнде соор чадап чок. Ынчап соңгу районнарга дүне 5—10 градус соор, хүндүс 2 градус сооктан 3 градус чедир чылыыр. Үшкү он хонукта чылыг болур. Ортаа куржагга 10—15, мурнуу чүкке 15—20 градус чылыыр.

Европа девискээриниң соңгу чүгүнге, Прибалтикага, Белоруссияга ол-чаъстыг, бүргег болур. Төп районнарга база Поволжьеге айның ийиги чартыында чаашкыныг болур. Украинаның мурнуу чүгүнге, Урал эдээнге аяс болур.

Крымның мурнуу эриинде курорттарга каан, а Кавказтың Кара далай эриинге кудуушкуннуг чаъстаар. Баштайгы он хонуктуң ортаа үезинде, үшкү он хонуктуң эгезинде 7—12 градус, өске үеде 13—18 градус чылыг болур.

Барыын Сибирьниң чамдык районнарынга болгаш Казахстанның хөй кезээнге чылыг болгаш чаъс-чаашкын эвээш болур. Баштайгы он хонукта дүвүлеп хадыыр, ынчаарда агаарның температуразы Барыын Сибирьниң мурнуу чүгүнге 15—20, Соңгу Казахстанга 5—12 градус чедир соор. Апрельдиң ийиги чартыы чылыг болур, хар эрип каар, хемнерниң дуду дүжер.

Азов, Каспий далайларының дожу апрельдиң үшкү он хонуунда эрнир, мооң мурнунда ай эгезинде-ле дош эрип каар турган. Закавказьеге болгаш Ортаа Азияга айның баштайгы чартыында элээн сериин болур чадавас. Агаар чоорту чылыыр, чамдык хүннерде 22—27 градус чедир изиир.

Чөөн Сибирьге апрель элээн соок болур. Айның ортумак температуразы мооң мурнунда апрельдерниинден 1—5 градус соок болур. Ыраккы Чөөн чүкке эң соок хүннер айның эгезинде болур. Чижээ, Хабаровск крайның соңгу чүгүнге агаар 22—27 градус чедир соор. Ынчалза-даа үшкү он хонукта Приморьеге, Хабаровск крайга чаъс тиилеп үнер, температура 13—18 градус чедер. Ыраккы Чөөн чүкке апрель бораң, частыг болур. Хабаровск крайга, Сахалинге болгаш Камчаткага чамдык черлерге дүвүлең хадыыр чадавас.

В. ЧИСТЯКОВА,
ССРЭ-ниң гидрометтөвүнүң эртем ажылдакчызы.

Солун кежээ

Чоокта чаа Кызылда күрүнениң педагогика институдунга эртемденнер-биле студентилерниң кежээзи солун болган. Белир үениң башкыларының эртемденнер-биле ол кежээзин институттуң эртем талазы-биле проректору, филология эртемнериниң кандидады Куулар Сенгилович Доржу ажыткан.

Аңаа төөгү эртемнериниң кандидады Оюн Араптанович Толгар-оол, география эртемнериниң кандидады Калгажык Ондарович Шактаржык, физика-метаматика эртемнериниң кандидады Ондар Опанович Хеймер-оол, ветеринария эртемнериниң кандидады Илья Тенгүр-оолович Кызыл-оол олар киришкен.

Студентилерниң сонуургаан айтырыгларын тайылбырлавышаан, боттарының эртем талазы-биле ажыл-чорудулгазып база моон соңгааргы сорулгаларын аалчылар чыылганнарга сонуурткан.

А. БАИР.

телевидение

МАРТ 30-ДЕ

МОСКВАДАН

18.30—**«Чогаалчының иңдири»** Г. Марковтуң чугаазы. 18.45—**«Испан тема»**. Музыка-литературалыг композиция. 19.15—**«Хөлегелер даа дүъште чиде бээр»**. Урап-чечен телефильм. 7-ги сериязы. **«Захар Большаков»**.

КЫЗЫЛДАН

20.20—Телемедээлер. 20.35—**«Чер дугайында чугаа»**. Телефильм. 21.15 — Телемедээлер (тыва дылга) 21.30—Чарлалдар, реклама. 21.35—**«Фотосимфония»**. Телефильм.

МОСКВАДАН

21.55—**«Каайлы дилеп тывыышкыны»**. Урап-чечен телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. 3, 4, 5, 6. сериялары. 23.00—23.30—**«Үе»**. Информастыг программа.

агаар

Бөгүн республикага шекар булуттаар, чагбас. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы 3—8 градус чылыг болур.

Кызылга эдир булуттаар, чагбас. Хат кошкак. Агаарның температуразы 7—9 градус чылыыр.

Редакторнуң оралакчызы Б. Н. КАРАШПАЙ.

КИНО

МАРТ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Полктуң оглу»** 10, **«Ыраакшыл болгаш өлүм дугайында хроника»** 11.45, 13.30, 15.15, 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Ногаан илчирбелер»** 11.20, **«Оваа дидим чоруку»** 13.10, 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Элдептиг оранда»** 9.20, 12.50, 16.40, **«Хем ындында—кызытаар»** 11, 14.40, 18.40, 21 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Ыракта барыын чүкте»** 11.30, 13.15, **«Ындыг оол чурттап турар»** 15, 18.40, **«Эм суг»** 16.50, 20.30 шактарда.

«КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ»: **«Кожуп чоруур фронт»** 15.30, 18.30, 20.30 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Кызыгаарга боолаашкын»** 15, **«Кызыл сал»** (1-ги, 2-ги кезектери) 17, 20 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: Киночыынды 16.30, **«Кожуп чоруур фронт»** 12, 18.30, 20.30 шактарда.

Кызылда политехникумга капитал тудуг талазы-биле бухгалтер негеттинип турар. Айда алыр шалыңы 90 рубль.

Тайылбыр алырда Кызыл хоорайның Промышленная кудумчузунда № 71 бажыңга келир, азы 48-46, 27-80 дугаарлыг телефоннарже долгаар.

ДИРЕКЦИЯ.

АЖЫЛ-ИШЧИ ХЕРЭЭЖЕННЕРНИҢ ҮЛҮҮ

МАЛЧЫННАР

«Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырының экономиказының кол адыры — мал ажылы. Аңаа херээженнерниң үлүү улуг. Малдың баш санын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер дээш төлептиг салымышкынны киирип турар кижилер-ле хөй. Оларның ажылгыжының онзагай байдалын өөренип көргеш, чорудар ажылды аңаа таарыштыр тургузуп турар бис.

Херээженнер чөвүлели болуунуң ажылын бирги ээлчегде салбырның коллективи планныг даалгаларны чедиишкинниг күүседиринче угландырган. Аңаа үндезилээш малчыннар бо чылын төрүүр чүс баш малга онаашттыр: хойдан —95 хураган, өшкүден — 98 анай, инек биле бедеп— 85-85 бызаа болгаш кулун доруктуруп өстүрүп алыр, бир хойдан 2,3 кг дүкү, өшкүден 720 грамм чөөктү алыр деп хүлээлгени алган. Ону чедип алыр сорулга-биле өреге бүрүзү 15 тонна сиген кезип белеткээр, өдекти четчир кылдыр кургадып алыр, кыштаглар белеткелин эрте, шынарлыг доозар. Күрүнеге садар малдың дириг деңзизин бедидер сорулга-биле семиртилгениң эки организастап, эки оъттуг тайгаларга малды чайлагладырын көрүп турар.

Салдынган сорулгаларны чедип алырда малчын кижиге таарымчалыг байдалдарны тургузары эргежок чугула, оон хамык чүве хамааржыр апаар. Мону чедип алыры-биле салбырның херээженнери амыдырал-чуртталганың культуразын бедидеринче улуг кичээнгей салып турар. Бажың-балгат, ог-оран арыг-шевер, көрүштүг болза, кадарчының бодунга-ла чогумчалыг болгай. Бистиң алган хүлээлгелеривисте бо талазы-биле хемчеглер база көрдүнген.

Сорулгалар салдынганда, ам чүгле ону дүрген күүседири эргежок чугула болгай. Амгы үеде салбырда мал төлдүктеп төрүп турар. Оон ап турар төл мемди. Сөөлгү медээ ёзугаар алырга төрээн 3347 хойдан 3385 хураганы алган. Көргүзүг багай эвес. Кадарчылар Күңгаа Часкал, Хомушку Серяки, Чүлдүм Маңнырыкчы, Иргит Долзан олар эки көргүзүглерни чедип алган. Харыысалгалыг, чымыштыг үеде хойжуларның шынчы дузалакчылары саканчыктар. Ажыл-ижинге ак сеткилдиг, хөй-ниитичи, кызымаккай саканчыктар бисте хөй. Хөй чыл иштинде ындыг хүлээлгени күүседип турар, хөй уруглар-ның иези Хертек Салбайтыр, Сериэ Хамды-Сүрүн Хомушку Савыыр, Катя Каваа олар үлегерлиг ажылдап турар.

Мал бригадаларының төптеринде агитквартиралар тургустунган. Олар политиктиг-билиг болгаш культура-массалыг ажылдар чорударынга таарымчалыг төптер болу берген. Салбырда ындыг үш агитквартира бүрүзү булуңнуг, ында сорулгаларны, кылза чогуур ажылдарны, оларның күүсеттинип турарын айыткан болгаш ажыктыг сүмелерни база бижээш аскан.

Салбырның херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү Бела Иргитовна Балчынның удуртуп турары Оорупта өшкү кадарчыларының төвүнде «Чодураа» деп агитквартирага ажыктыг, солун ажылдарны чорудуп турар. Ында зоовет-өөредилге болгаш экономиктиг билигниң эге школазы айда ийи катап эртип турар. Ол кичээлдерге херээженнер улуг сонуургал-биле киржип турар. Чоокта чаа аңаа Бай-Тал салбырының малчыннары-биле ужуражылга болган. Кадарчыларның ог-бүле бүрүзү радиоприёмниктиг, чагылгалыг. Материалдыг байдалы хүн келген тудум экижип, мотоцикл садып алган малчыннар хөй.

Салбырда херээженнер чөвүлели беш чылдың улуг сорулгаларын күүседиринге төлептиг үлүүн киирер дээш, сорук кирген ажылдап турар.

А. ДАМДЫН,
херээженнер чөвүлелиниң даргазы

ШАЛЫПЧЫ АЙДА

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң болгаш райкүүскомнуң чарлааны — малдың массалыг оолдаашкынның чедиишкинниг эрттирип, чаш малды оваамендь, чидиринг чок ажаан алырының шалыпчы айы— февраль март айларда ол чугула ажылга «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы салбырының төвүнде херээженнер идепкейлиг киржип турар.

Херээженнер чөвүлели 25 саканчыкты Хайыракан салбырының хойжуларынга дузалакчыры-биле чорутан.

Февраль айда суурнуң 50 ажыг херээженнери сүт-бараан фермазынга үш удаа болгаш Оймак деп черде инек кадарчыларының турлаанга үнүүшкүннүг шефтээшкин органнзастаан. Ооң түңнелинде 200 бызаа кирер кажааның болгаш бызаа ажаар клеткаларның иштин, даштын аштаап, кызыл-булуңну чугайлап база өске-даа ажылдарны кылган. Ол үнүүшкүннер үезинде малчыннарга аңгы-аңгы темага лекция, беседаларны кылып, дыштанылга кежээлерин база чорутан. Сүт-бараан фермазының кызыл-булуңунга эрттирген «Херээженниң чоргааралы — күш-ажылчы нениң чоргааралы» деп темалыг кежээге массалыг оюннар, концерт болган. Саанчылар, кадарчылар ол кежээни: «Ёзулуг дыштаныылга кежээзи болду, моон соңгаар-даа ындыг кежээлерни органнзастаарын күзеп тур бис» деп саналдарын киирген.

Бо чугула ажылга херээженнер чөвүлелиниң кежигүннери Зоя Суңгарап, Ирина, Оюн, Ховалыг Чолдак олар идепкейлиг киржип, билдилиг органнзакчылар болуп, боттарының үлүүн киирип турар.

Районда херээженнер чөвүлелдериниң аразында калбарган социалистиг чарышка бистиң суурнуң херээженнери идепкейлиг киржип, эки түңнелди чедип алыр дээш шудургу ажылдаар бис.

А. СЕРЕН,
суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазы.

ЧОРГААРЛАНЫП ТУР БИС

Самагалдай ортумак школазында херээженнер чөвүлели эрткен чылын тургустунган. Ооң даргазынга хөй-ниитичи, ак сеткилдиг аныяк башкы Мария Степановна Буяныы соңгаан. Идепкейлиг органнзакчының удуртулгазы-биле чөвүлел солун ажылдарны кылып турар. Чөвүлел коллективке янзы-бүрү темалыг кежээлер эрттирип, херээженнерни олче хаара тудуп, оларның бот-идепкейин көдүрүп, хөй-нитти ажылынга киириштирип келген. Чоокта чаа башкы Наталья Кочага «Кым болурул?» деп ханы утказыг кежээни школага эрттирген. Аныяк башкылар М. Намчыл биле И. Шимит 8—10 класстың өөреникчилеринге тускай кежээ база эрттирген.

Башкылар дээрге чоп ортузунга кижизидилге ажылын чорударынга улуг үлезин киирип турар болгай. Бистиң школавыстың башкылары оон база-ла чыдып калбайн турар. Аңаа В. Тюлюш болгаш Л. Доруг-оол хамааржыр. Лидия Доруг-оол төреддер университедин удуртуп, ооң ажылын эки тургускан, боду нелерге лекциялар номчуп, беседаларны үргүлчү чорудуп турар.

Херээженнерниң улуг эвес коллективи улуг ажылды чорудуп турарынга чоргааралаңып турар бис.

М. УВАННАЙ,
башкы.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл. Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кожээ ажылдагы килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—00274.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үнүп эгелээн

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1972 ЧЫЛ. МАРТ 31 ПЯТНИЦА

№ 76 (8844).

Өртээ 2 кап.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ленинчи оруу-биле

СЭКП-ниң XXIV съездизи ажыттынган үеден бээр бир чыл эрти. Коммунистиг тургузуушкунунуң чаа үе-чадазынче бистиң Төрээн чуртувустуң шилчиишкини ол съезд-биле чарылбас холбаалыг. коммунистиг тургузуушкунунуң ол программазы СЭКП ТК-ның Отчет илеткелинде болгаш съездиниң Резолюциязында, 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүдериниң беш чыл планының Директиваларында ажылдап кылдынган болгаш үндезилеттинген. Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының, ниитилел харылзааларын сайзыраңгайжыдарының, ажылчы чоннарның чаагай байдалын чайгылыш чок көдүрериниң, совет кижилерниң коммунистиг кижизидилгезиниң, Советтер чуртунуң делегей турушталарын быжыглаарының өруунга партияның болгаш чоннуң эң чугула сорулгаларын съезд тодаргайлаан. Социалистиг бүдүрүлгени хөгжүдериниң, ооң ажыктыын бедидериниң бедик темпилеринге, эртем-техниктиг депшилгеге болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрерин дүргедедиринге үндезилээш, чоннуң амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деңнелин дыка көдүрерин хандырар чорукту съезд чаа беш чылдың кол сорулгазы кылдыр көдүрген.

СЭКП-ниң XXIV съездизи бистиң партиявыстың болгаш Совет күрүнениң даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарын болгаш сорулгаларын тодаргайлаан. социализмниң делегей системазының турушталарын, чаңгыс эвии болгаш күчү-шыдалын улам быжыглаарының, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкиниң, амгы үениң бүгү-ле революкчу, депшилгелиг күштериниң сырый каттыжыышкынын империалистиг реакцияга болгаш агрессияга удур демиселге быжыглаарының ленинчи оруу ол угланыышкыннарда болгаш сорулгаларда илерейлеттинген. Съездиниң кодүрүп үндүргени болгаш делегейниң хөй-ниитизинге тайбыңның совет программазы кылдыр адаттырган боттуг саналдар ССРЭ-ниң даштыкы политиказының принципиалдыг оруун, улустарның тайбыңын, хосталгазын болгаш хамаарыышпас чоруун идепкейлиг камгалаарының оруун илергейлеп турар.

Съезд болза марксизм-ленинизмниң өөредиинге СЭКП-ниң чайгылыш чок шынчызын, партияның революкчу, чаартыкчы ажыл-чорудулгазының кайгамчык калбарышкынын болгаш бүгү делегейге тооглуг ужур-дузалыын көргүскен. Партияның коллективтиг мерген угааны, политиктиг болгаш теоретиктиг күчүзү, ооң хураалдаңның сырый каттыжыышкыны болгаш чаңгыс эви, партияның коммунизм тургузукчузу совет улустуң амыдыралчы эрге-ажыктарын болгаш күзел-чүткүлдерин илергейлээн политиказының эртем талазы-биле ханы үндезилели XXIV съездиниң ажылынга болгаш шиитпирлеринге тырыткылапдыр илергейлеттинген.

Совет Эвилелиниң коммунистери, бүгү ажылчы чоннары СЭКП-ниң XXIV съездиниң шиитпирлерин чаңгыс эп-сеткилдиг деткээн, ынчангаш бүгү улустуң ол деткимчези аңаа аажок улуг күштү берип турар.

Бүгү делегейниң революкчу, депшилгелиг күштери, калбак масса ажылчы чоннары съездиниң идеяларын чүүлдүгзүнүп турарын илергейлээн. Бистиң партиявыстың болгаш совет улустуң тооглуг ажыл-херектери оларга сорук киириишкиниң үндезини, оларның революкчу-хосталгалыг демиселинге үлегер болур. Барыын болгаш «чооп» оппортунизмге база ревизионизмге удур делегейниң коммунистиг, ажылчын шимчээшкинин марксизм-ленинизмге, пролетарлыг интернационализмге үндезилээш, политика болгаш идея талазы-биле улам-на сырый каттыштырар дээш акы-дуңма партиялар-биле кады СЭКП чайгылыш чок болгаш могаг билбес демиселди чорудуп турар.

Эрткен чыл болза, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң политиктиг түңнелдериниң болгаш шиитпирлериниң амыдыралчызын, амгы делегейде хөгжүлдениң байдалынга ооң салдарының аажок улуг күштүүн бүзүрелдиг көргүскен.

Съездиниң шиитпирлеринге сорук киргеп совет кижилер ол шиитпирлерни амыдыралда чайгылыш чок боттандырып, Төрээн чурттуң экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн чүткүлдүг быжыглап турар. Бистиң чуртувус партияның айыткан оруу-биле бүзүрелдиг бар чорууруп тоску беш чылдың бирги чылының түңнелдери көргүскен. ССРЭ-ниң үлетпүрү чыл планын чедиишкинниг күүсеткен, продукция бүдүрерин планда айыткан 6.9 хууга удур 7.8 хуу көвүдээн. Аар индустрияны, улус ажыл-агыйының техниктиг депшилгезиниң деңнелин тодарадып турар адырларны улам өстүрери-биле кады улустуң херегле бараанпарының бүдүрүлгезиниң хөгжүлдези дүргеден турар. 1971 чылда 400 хире улуг бүдүрүлгени ажыглалга киирген, 108 миллион дөрбелчин метр чуртталга шөлүн, муң-муң школаларны, эмнелгелерни, культура албан черлерин туткан. Бүдүрүлгени чаартыры улам-на калбак хемчээлдерге чорүп турар. Чурттуң көдээ ажыл-агыйы СЭКП-ниң XXIV съездизиниң хүлээп алганы ону хөгжүдериниң комплекстиг программазын боттандырарынга үндезилей бурунгаар улуг базымны кылган. Эрткен чылдың агаар-бойдузунуң нарын байдалдары турааjок, көдээ ажыл-агый продукциязының хемчээли мурнундагы беш чыл планының чылда ортумак деңнели-биле деңнээрге 8 хуу өскен.

Партия болгаш күрүне улустуң материалдыг чаагай амыдыралын болгаш культурлуг деңнелин көдүрериниң айыткан хемчеглерин амыдыралга чайгылыш чок боттандырып турар. Ажыл төлевириниң, пенсия хандырылгазының, ниитилел фондуларындан төлевирлерниң болгаш чиигелделерниң деңнелин план ёзугаар бедидеринге үндезилээш, чылда боттуг орулгалар чоннуң кижи санынга онааштыр 4,5 хуу өскен. Бүгү-ниити ортумак өөредилгеже шилчилге боттаныып, дээди өөредилге черлериниң четкизи өзүп турар. Совет эртем шинчилелдериниң фронтузун чайгылыш чок калбартып, эртем-техниктиг революцияның байдалдарында ол шинчилелдерни бүдүрүлгениң негелделери-биле улам сырый холбаштырып турар.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге чугаазынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежнев СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле чедип алдынган боттуг түңнелдерин демдеглээн. Ооң медеглээни болза: «Ол түңнелдерни үнелеп көрбүшаан, партия бүгү совет ажылчы чоннарга бүрүн барымдаа-биле мынчаар чугаалап турар: эрес-маадырлыг ажыл дээш, Төрээн чурттуң экономиктиг көдүрлүүшкүнүнүң херээнге эрткен чылда силерниң киирген ол улуг салыышкын дээш силерге чүректиң хаңызындан өөрүп четтирдивис, эргим эштер!» Бис хөгжүлдениң аажок солун болгаш ооң-биле кады нарын үе-чадазында чурттап турар бис деп, эш Л. И. Брежнев оон ыңай чугаалаан болгай. Чурттуң экономиказының өзүлдези, эртемниң болгаш техниканың депшилгези, делегей байдалдарының өскерлиишкини бистиң бүгү ажылывыстың стилинге, арга-методтарынга, организастаашкынынга улам бедик негелделерни салып турар.

СЭКП Төп Комитеди съездиниң негээни экономиканың хөгжүлдезинде ол шынар талазы-биле эргилдеңи хандыраарының эргежок чугулазынче кичээнгейни салып турар. Мооң-биле холбаштыр чамдык айтырыгларга онза кичээнгейни салыры чөптүг. Капитал тудуугда байдал ооjум экижип турар, эрткен чылда кол фондуларны ажыглалга киирериниң планы күүсеттинмээн. Чаа техниканы нептередир болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер талазы-биле түңнелдер база негелдеңи хандырып шыдавас. Продукцияның чамдык хевирлериниң эң эки шынарлыг болуруун күзээр апаар. Бүгү ажыл-агый ажылын сайзыраңгайжыдар дугайында съездиниң айтыышкыннарын мынчага чедир ону кылып келгениңден дүрген болгаш шудургу боттандырар херек.

Бистиң бүгү планнарывыстың күүселдезиниң база чедиишкиннерниң могадылалы — негелдеңи болгаш харысалганы медереп билир чорукту бедидеринде, күжениишкиниг болгаш ак сеткилдиг күш-ажылда. Ам экономика талазы-биле кол чүүл болза, партияның XXIV съездизиниң ажылдап кылганы тоску беш чылдың планын, бүгү экономиктиг болгаш социал политиканы тодаргай боттандырарының турушталары-биле айтырыг бүрүзүн көөрүнде болур. Ажыл-агыйжы шиитпирлерни, оларны кандыг-даа деңнелге хүлээп ап турарындан хамаарылга чок, бүгү талазы-биле үндезилиг барымдаалыг болгаш ажыктыг болуруп, салдынган сорулгаларны камналгалыг, эң эвээш чарыгдалдарны үндүрүп, ниитилелге эң хөй чүвени бээр кылдыр күүседирин чедип ап турар херек. Бодунуң ажылдап турар албан черниң эрге-ажыы дээш холүп эртир маргыдар чоруктар-биле шиитпирлиг демисежир, даскан ажыл-херек дээш, партия болгаш күрүне сагылга-чурумун шыңгыы сагыыры дээш бүгү албан-дужаалдарның ажылдакчыларының негелдезин болгаш хууда харысалгазын шыңгыы бедидер ужурлуг.

(Уламчызы 2-ги арында).

КОНВЕНЦИЯГА АТ САЛГАН

1971 чылдың ноябрь 29-та КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXVI сессиязы космос объектилериниң чедирген когаралы дээш делегейге харысалга дугайында конвенцияны чүүлдүг деп санаан. Сонуургалдыг күрүнелерниң аразынга чогуур чугаалажыышкыннар Кол Ассамблеяның бо шиитпириниң мурнунда болгулаан. Конвенцияның кадагалакчызы чурттар — Совет Эвилели, АКШ болгаш Великобритания болурун конвенцияда көрген.

Маңаа дүүштүр конвенцияга ат салыышкыны бо чылдың март 29-та Москвага, Вашингтонга болгаш Лондонга болган.

Москвага конвенция документизиниң камгалакчылары — үш күрүнениң төлээлекчилери: Совет Эвилелиниң өмүнээзинден — ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко, Американың Каттышкан Штаттарының өмүнээзинден — АКШ-тың ССРЭ-де элчини Джэкоб Д. Бим, Великобританияның өмүнээзинден — Великобританияның ССРЭ-де элчини сэр Джон Киллик конвенцияга ат салган.

Болгарияның, Польшаның, Мексиканың, Финляндияның, Чехословакияның, ГДР-ниң, Иранның, Румынияның, Италияның, Венгрияның, Моолдуң, Непалдың, Норвегияның, Аргентинаның, Руанданың, Швейцарияның, Исландияның, Украин ССР-ниң, Белорус ССР-ниң, Гананың төлээлекчилери боттарының күрүнелериниң өмүнээзинден конвенцияга база ат салган.

Конвенцияга ат салып турда ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Л. В. Смирнов болгаш албанның өске-даа кижилери олурушкан.

(СЭТА).

РСФСР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларында

ШКОЛАЧЫЛАРГА ХАНЫ БИЛИГНИ БЭЭР

Школаларның чаа программалары болгаш өөредилге номнары өөреникчилерниң нииті билиг белеткелин бедидерин, оларның угаан болгаш күш-дамыр талазы-биле сайзыраашкынын ажыдерин хандырып турар. РСФСР-ниң Дээди Совединиң улус өөредилгези, эртем болгаш культура талазы-биле комиссиязының кежигүннери март 29-та Москвага эрткен хуралынга мындыг түңнелди үндүрген. Аңаа Россия Федерациязының нииті өөредилге школаларында чаа программа-биле ажылдың дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Илеткелчи РСФСР-ниң чырыдыышкын министри А. И. Данилов болгаш санал берген депутаттар-даа чаа программалар болгаш өөредилге номнары амгы үениң негелдезинге дүгжүп турарын демдеглээн.

Чаа программа ёзугаар ажылды белеткээринге Россия Федерациязының 1,3 миллион башкылары киришкен. Хуралдың киржикчилери школаларның өөредилге-материалдыг баазазының дугайын база онзалап чугаалашкан.

Ооң-биле кады депутаттар чаа программа болгаш өөредилге номнары-биле ажылда четпестерни айтып турганнар. Көдээ черлерниң чамдык школаларында көргүзүг херекселдери өөредилгениң техниктиг чүүлдери чедишпейн турар.

Комиссия хуралының хүлээп алган доктаалында өөредилге-кижизидилгелиг ажылды экижидер дугайында тодаргай сүмелерни айтып турар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы О. П. Колчина комиссияның ажылынга киришкен.

СЭТА-ның корр.

БИСТИҢ РЕСПУБЛИКАДА

Апрель 15 — коммунистиг субботник хүнү

БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ АЖЫЛДААРЫН ХАНДЫРАР

● **АК-ДОВУРАК.** Тываның аныяк хоорайы — Ак-Довурактың тудугжулары, дагжылары, арыглакчылары коммунистиг субботникке бир демниг ажылдаары-биле кылыр ажылдарын тодараткан. Бо хүннерде аңаа белеткелди чорудуп турар.

Баштайгы санаашкын-биле алырга, субботникке беш муң ажыг кижи киржир. Тудугжулар арыглал фабриказының кол корпузунга, Культура бажыңының, 32 өг-бүле чурттаар бажыңның, урутлар садыының тудуунга ажылдаар. Олар беш чыл фондузунга 700 рубльди шилчидерин шиитпирлээн.

Даг-дүгү арыглаар фабриканың ишчилери субботникке идепкейлиг киржир.

Хоорайның субботник эрттирер штавының баш бурунгаар санаанын ёзугаар алырга, беш чыл фондузунче сес муң ажыг рубльди киирери көрдүнүп турар.

Хоорайның бүдүрүлге, тудуг, транспорт коллективтеринде партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары коммунистиг субботникти бедик деңнелге эрттирериниң белеткелинге идепкейлиг киржип турар. Оларның сорулгазы кижи бүрүзүнүң бүдүрүкчүлүг ажылдаарын хандырары болур.

● **ЧАДААНА.** «Сельхозтехника» каттыжыышкынының ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары эрткен чылын коммунистиг субботникке идепкейлиг киржип, беш чыл фондузунче дыка хөй акшаны шилчиткен. Ам болур субботникке бир демниг, организастыг ажылдааш, ооң-даа хөй хөреңгини беш чыл фондузунче киирерин ажыл-ишчилер хуралынга дугуржуп, чугаалашкан.

Механизаторлар боттарының цехтеринге техника септелгезинге ажылдаар. Инженер-техниктиг ажылдакчылар болгаш албан-хаакчылар каттыжыышкынның девискээрин чаагайжыдар.

Ол хүн субботникке бүдүрүлгеден 105 кижи киржир. Олар тоску беш чылдың фондузунче 200 рубльди шилчидер.

Кызыл тук — бүрен-хемчилерде

Март 29-та Каа-Хем районнуң «Бурунгаар» совхозунуң төвү — Бүрен-Хемге суур Совединиң ээлчеглиг сессиязы болуп эрткен.

Сессияга «ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюн төлептиг уткуур талазы-биле сорулгалар дугайында» илеткелди ажылчы чоннар депутаттарының Бүрен-Хем көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы эш Капина кылган.

Советтиң чамдык депутаттары соңгүкчуларның чагыгларын күүседир дээш канчаар ажылдап турарын, совхозтарның экономиказын хөгжүдеринге боттарының киржилгезин саналдарынга чугаалаан-нар.

Бо көдээ Советтиң девискээринде ийи ажыл-агый — эът угланыышкынныг, «Бурунгаар», мал семиртир «Совет Тыва» совхозтар туруп турар.

«Бурунгаар» совхоз эрткен чылын элээн орулгалыг ажылдаан. Мал ажылындан алыр продуктуларны бүдүрер болгаш база күрүнеге садар талазы-биле планныг даалгаларын ажыр күүсеткен. Ол ышкаш чүс хойга онаштыр малдың чаш төлүн алыр планын база күүсеткен. Депутаттар болгаш бүгү актив суур чаагайжыдылгазынга идепкейлиг киржип келген. 2100 ыяшты тарып олурткан.

Көдээ Совет амгы үеде кол кичээнгейни ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чыл оюн төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты калбартырынче угландырган. Депутаттар ам малдың кыштаглаашкынын, часкы тарылгага белеткелди организастыг доозар, бо чылдың бирги кварталының планныг даалгазын чедиишкинниг күүседир дээш организакчы улуг ажылды чорудуп турар. Көдээ Советтиң күүскому апрель 15-те болур субботникке кылыр ажылдарының, аңаа бүгү чонну киириштирериниң тодаргай планын тургускан.

Россия Федерациязының көдээ болгаш суур Советтериниң социалистиг чарыжынга киришкеш, Каа-Хем районнуң Бүрен-Хем көдээ Совеги эки көрүзүглерлиг болган. Ынчангаш ол-ла сессияга Россия Федерациязының Министрлер Чөвүлелиниң база ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун, беш муң рубльдиң акша шаңналы-биле кады тывыскан. Бедик шаңналды Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы эш В. И. Антышев (чурукта) байырлыг байдалга тывыскан.

Шаңналды көдээ Советтиң күүскомунуң даргазы Е. С. Капина хүлээп ап тура, партия болгаш совет чазактың хүн бүрүдеги ада сагыш салыышкынының ачызында совхоз болгаш Бүрен-Хем суур экономика база культура талазы-биле таныттынмас кылдыр чаартынып сайзыраанын чугаалавышаан, бедик шаңналга харыы кылдыр улам эки ажылдаарын бүгү ажылчыннарның, депутаттарның өмүнээзинден чугаалаан.

А. СОДУНАМ.

БЕЛЕТКЕЛ

«Дөң-Терезин» совхоз — мал семиртир ажыл-агый болганда, бо часкы тарылгага белеткелдиң кол үг-шиии мал чемин тарып өстүреринче угландырган. Совхозтуң механизаторлары болгаш тараажылары ону кыска хуусаада бедик деңнелге чорудары-биле техника септелгезиниң белеткелин доозар чоокшулаан. Суггаттыг черлерни ажыглаары-биле 300 га черниң оңгул-чиңгилин дескилеп, Эдегей-Аксындан Алаш-Аксынче 45 километр узун Артыы-Буганы ажыглалга киирген. Ортаа-Буганың суун ажыглаар, казар деп турар болгаш орта ажылдаары-биле Сарыглар Сайын-Белекке удурткан 6 кижи составтыг звено тургустунган, амга чедир 10 ажыг га черниң булуктаашкынын чорудукан.

Мал чеми культуралардан бедик дүжүттү алырда, чемишчидилгелерниң улуг ужур-дузалыын совхозтуң тараажылары үнелеп көрүп турар. Ажыл-агыйның тарылга шөлдеринге бо чылын 1000 тонна органиктиг, 100 тонна минералдыг чемишчидилгени төгер.

Техника септелгезинде механизаторларның аразынга калбарган социалистиг чарышка С. Сат-оол, О. Седип-оол, С. Ооржак болгаш дарган М. Молдуп-Хуна олар тиилекчилер болуп үнгеннер.

А. ДОПЧАА.

МУРНАКЧЫ ХОЙЖУ

Иргит Дугур Мөңгүн-Тайга районда «Малчын» колхозтуң мурнакчы хойжуларының бирээзи. Чеди чыл бурунгаар ленинчи комсомолдуң путёвказы-биле хойжулап эгелээн. Баштайгы үеде бергелер турза-даа, күзели күштүг болгаш, ону ажыл-ишчи ёзу-биле ажып эрткен. Чыл санында чүс хойга онаашчыр 90-дан өрү хураганны өстүрүп келген. Чеди чыл дургузунда барык 2000 чыгым хураганны төрээн колхозунга дужааган.

Ол ам Кара-Ховуның Долагайда ажылдап, чурттап турар. Хоюнуң оолдаашкыны адакталы берген. Төрээн 224 хоюндан 227 хураганны камгалап алгаш, эки өстүрүп, доруктуруп турар. Ынча хөй хураганнарны кадайы Иргит Тараа-биле кады, сакманщик чокка эки доруктуруп, шыдамыккай ажылдап турарлар.

Тараа Доңгаковна чаш хураганнар өстүрер талазы-биле ажылынга ёзулуг мастер болу берген. Хураганнарны эртен, кежээ эмзирер, оътка кирбээн хураганнарны хүндүс сүтке далганны хоюг кылдыр хайындыргаш, аңаа балык үзүн, микроэлементилерни холааш, эмнеиктеп турар. Оларның кажааларының ишти арыг-силиг. Сигенни түскай саваларга салып бээр, сугну чылыткаш берип турар. Хураганнар семис-шыырак. Тараа Иргит мал ажылынга бедик көргүзүглерни чедип алгаш, ВЛКСМ Төп Комитединиң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан.

Тоску беш чылдың ийиги чылының планын ажыр күүседир дээш Дугур, Тараа Иргиттер боттарынга бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Чүс хойга онаашчыр 96 хураганны, бир хойдан-на 1 кг дүктү кыргып алыр.

К. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: хойжу Иргит-Дугур.

Бистиң чуртувуста

ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛДАРЫ

★ **КИШИНЕВ.** Буджак ховузунуң ажыл-агыйлары 300 муң гектар черниң илиирткээшкинин чүгле ийи хонук иштинде доозкан. Вулканеш, Чадыр-лун, Чимишлий районнарның мурнакчы колхозтары шык базырыышкынын 30—35 шактарның иштинде боттандырган. Агрегаттар чер болганда бөлүктежип ажылдаар арга-биле ажылдап, аалчегде 150 гектарның шыгын базырып турар.

Хөрзүнге шыкты арттырып алыры — эки дүжүттү алырының үндезини. Тараажылар бо айтырыгже кол кичээнгейни угландырган. Молдав эртемденнерниң сүмелээнин ёзугаар ханы культивастаарын катап илиирткээри-биле солаан, ол чорук хөй шыкты арттырып алыр арганы берип турар.

★ **КАЛУГА.** Областың ховуларында часкы тарылга ажылдары калбарган. Күзүн чашкан культураларны чемгерип, хөй чылдыг сигеннерни тарып эгелээн. Көдээниң механизаторлары авиаторлар-биле эвилелдежип алгаш, хөй гектар көк тарааны болгаш кызыл-тасты чемишчидилгелер-биле чемгерген.

★ **МИНСК.** Белоруссияда чылыг хүннер доктаай берген. Полесьениң тараажылары эрте чажар тарааларны чаштырып эгелээн. Ажыл-агыйлар хову ажылдарының хуусаалары кызыг чок ажылдаар кылдыр таарыштырган. Тарылгага чаңгыс-даа хүн озалдаар болза элбек дүжүт алыр магадылал эвээжей бээр деп чүвени чер ажылдыглары билирлер. Күзүн чашкан тарааларны карактап-ажаары уламчылавышаан. Үнүштерни фосфор, калий-биле чемгерип турар.

★ **ТАМБОВ.** Областың мурнуу болгаш чөөн талакы районнарының механизаторлары шык базырыышкынын эгелээн. Дыка хөй колхозтар болгаш совхозтар минералдыг чемишчидилгелерни хөрзүнче төп турар. Бо ажылга көдээ ажыл-агый авиациязын болгаш трактор агрегаттарын ажыглап турар.

Ийи муң механизатор — үлетпүр төптериниң айбычылары часкы тарылгага киржир. Заводтар, тудуглар, транспорт бүдүрүлгелери чүс ажыг тракторну тарылгага киржири-биле чорудар.

СЭТА-ның корр.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ленинчи оруу-биле

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Совет кижилер профэвилелдериниң съездизинге эш Л. И. Брежневтиң чугаазында айыткан түңнелдерни болгаш сорулгаларны чаңгыс эп-сеткил-биле чүүлдүгзүнүп, партияның айыткан сорулгаларын амыдыралга чедиишкиниг боттандырар дээш туржуп турар. Ол чорук ажылчын аңгының, колхозчу тараачыннарның, интеллигенцияның улам өзүп турар политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейинде, беш чылдың болгаш хамыктың мурнунда бо чылдың улус ажыл-агый планын чедиишкиниг күүседир дээш бүгү улустуң улам калбарып турар социалистиг чарыжында илерээн турар.

Коммунистиг тургузуушкунунуң чаа, улам чарын болгаш харысалгалыг сорулгаларын боттандырарынче улустуң чогаадыкчы энергиязын мобилизаставышаан, бистиң партияның бодунуң организацияларының политиктиг, организакчы болгаш идей-кижизидилгелиг ажылын могаг чок сайзырадып турар. Экономиканы, эртемни болгаш культураны хөгжүдериниң, социалистиг чарышты, кадрларның экономиктиг өөредилгезин организастаарын экижидериниң, күш-ажылчы коллективтерниң болгаш ажылчы чоннарның массалыг организацияларының ролюн бедидериниң чугула айтырыгларының талазы-биле СЭКП Төп Комитединиң XXIV съезд соонда хүлээп алган доктаалдары аажок улуг ужур-дузалыг болуп турар.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң даштыкы политика талазы-биле түңнелдери болгаш шиитпири-даа кайы хире шын, чазыг чок, өттүр көргенин деп чүвени делегейде амгы үениң болуушкуннары көргүзүп турар. Ынчангаш ол чорук СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың делегейге идепкейлиг болгаш үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазының үндезини болу берген.

СЭКП ТК болгаш Совет чазак делегей байдалын экижидеринче, ССРЭ-ниң база делегейниң социалистиг бүгү демкаттыжыышкынының даштыкы политика талазы-биле туруштарын быжыглаарынче, бүгү-ниитиниң тайбыңын болгаш айыыл чок чоруун бадыткаарынче угланган каш-даа чугула шиитпирлерни хүлээп алган. Ынчангаш ол чорук Совет Эвилелиниң делегейге ат-алдарын болгаш салдарын улам-на бедиткен. СЭКП ТК-ның ноябрь (1971 чыл) Пленуму съездиниң хүлээп алганы даштыкы политиктиг программазын амыдыралга боттандырар талазы-биле ТК-ның Политбюрозунуң чоруткан ажылын чаңгыс үн-биле чүүлдүгзүнген болгаш долузу-биле деткээн. Ол программаны боттандырып чорударга ССРЭ-ге коммунизмни, социалистиг өске чурттарга социализмни тудуп тургузарының даштыкы байдалдарын экижидер, бүгү делегейге быжыг тайбыңның идегелдиг магадылалын тургузар арганы бээр.

Эш Л. И. Брежневтиң ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XV съездизинге чугаазында делегейниң амгы байдалының, ооң моон соңгаар хөгжүлдезиниң дугайын ханы анализтээн. СЭКП ТК болгаш Совет чазак СЭКП-ниң XXIV съездизиниң даштыкы политиктиг угланыышкынын чайгылыш чокка боттандырбышаан. Ынчангаш ССРЭ делегей ареназынга бодунуң базымнарын бодунуң өңнүктери болгаш эвилелчилери — социалистиг дем-каттыжыышкынының бүгү чурттары-биле нүүртештирип ап турар. Ол ышкаш тайбыңның совет программазы амыдыралга идепкейлиг, чайгылыш чок боттанып, делегей политиказының дээштиг фактору болу берген.

Дайын одагларын узуткаары, улустарның хостуг болгаш хамаарышпас чоруунче империализмниң халдаашкыннарын ойтур шавары совет даштыкы политиканың эң чугула угланыышкыннарының бирээзи боор турар. Совет Эвилели бодунуң интернационалчы хүлээлгезинге шынчызын илередиишаан. Вьетнамның маадырлыг улузунуң, Лаостуң болгаш Камбоджаның патриоттарының америк империализминиң база оларның чалчаларының агрессиязынга удур демиселин деткип, оларның талазында бүрүн-биле туржуп турар. ССРЭ болза араб чурттарның Израильдиң агрессиязынга удур, Чоокку Чөөн чүкте мессилдежиишкинин политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээри дээш шыныг демиселин база деткип турар.

Совет Эвилели болгаш акы-дуңма социалистиг чурттар империалистиг реакцияның болгаш агрессия күштериниң чимаезиниишкиннеринге шиитпирлиг ойтур шавыышкынны бербишаан, аңгы-аңгы социал тургузуглуг күрүнелерниң тайбың ёзу-биле кожа-хелбээ догуннаарынче чүткүп турар. Ынчангаш олар Европага тайбыңны, айыыл чок чорукту болгаш кады ажылдажылганы быжыглаарының идеязын кодүрүп үндүрерге, ону бүгү делегейге хүлээп көрүп, деткиппдаа турар. Ол ышкаш Азияга коллективтиг айыыл чок чорукту хандырарының идеязын база-ла улам калбаа-биле деткип турар апарган. Совет Эвилели кожа-хелбээ чурттар-биле, бүгү диштерниң күрүнелери-биле найыралчы, бот-боттарынга ажыктыг харылзаазын калбартырда тайбыңның болгаш кады ажылдажылганың эрге-ажыктарын барымдаалап турар.

СЭКП ТК-ның даштыкы политика талазы-биле ленинчи оруун совет улус долузу-биле билбишаан, чаңгыс үн-биле чүүлдүгзүнүп турар. СЭКП-ниң бүгү делегейге политиказының кол күжү ында боор турар. Акы-дуңма социалистиг чурттар, коммунистиг партиялар, демократтыг хөй-ниитиниң налбак бөлүктери СЭКП-ниң болгаш Совет чазактың делегейге ажыл-чорудулгазынга байыр чедирип, деткип турарынга, совет улусту империализмге болгаш колониализмге удур, тайбың болгаш улустар аразынга найырал дээш, хосталга болгаш национал хамаарышпас чорук дээш, демократия болгаш социализм дээш демиселге олар идегелдиг өңнүү база эвилелчизи кылдыр көрүп турарынга бистиң партия болгаш улузувус сеткили ханып турар.

Ажылчын аңгының, бүгү совет улустуң шынчы баштыңчызы — бистиң Коммунистиг партияның ролю коммунистиг тургузуушкун үезинде улам улгадыр. Марксизм-ленинизмниң теориязын удуртулга болдуруп, ону чогаадыкчы ёзу-биле байлакшыдып, хөгжүдүп тургаш, СЭКП чуртту коммунистиг тургузуушкунунуң оруу-биле идегелдиг баштап бар чоруур. Ол — улустуң эрге-ажыктарын чүүден-даа артык бедик көрүп, массалар-биле харылзаазын доктаамал быжыглап, чаа болгаш мурнакчы чүүлдерни шуптузун деткип турар.

СЭКП-ниң XXIV съездизи партияның болгаш улустуң чаңгыс эвиниң улуг, тиилеттирбес күжүн көргүскен. Съезд соонда совет кижилер партияны болгаш ооң ленинчи Төп Комитедин долгандыр улам сырый каттышкан. Олар ам алдарлыг хүн — Совет Эвилелиниң тургустунганының 50 чыл оюнга акы-дуңмалышкы хөй националдыг өг-бүле боол алган уткуштур бар чоруур. Бистиң улус коммунистиг тургузуушкунну боттандырып чорударда Ленинниң партиязының мерген угаанныг удуртулгазындан угаан-бодал күжүн болгаш революстуг чүткүлдү албышаан, бүгү кижи төрелгетенге чырыткылыг келир үеже орукту ажыдып берип турар.

(«ПРАВДА» СОЛУННУҢ МАРТ 30-ДЕ МУРНУКУ ЧҮҮЛҮ).

Слесарьның хуулгаазын ижи

Кызылдың автосептелге заводу. Таныырым цехтер. Сөөлгү каш чылда бүдүрүлгени алгыдып, чаарты дерир талазы-биле боттуг хемчеглерни алган. Заводтуң девискээрин арыг-шевер, эңме-ееселиг тургузарынче ничээнгей күштелгенни база эскерип кагдым.

Заводтуң кол цегинге келдим. Чарлалдар азар самбыра баарында кижи-ле эңмежок. Чүү болган чоор дээш, ынаарла далажыптым.

— Дужаал-даа өдүрээн часпаан-дыр, оолдар. Дмитрий Тимофеевичини ынчаар демдеглээри-даа чөп — деп, ажылчыннарның бирээзи, ээзи улгады берген кижи түңнеп чугаалады. Ындыг харын дээш үннер чүк-чүктен дыңналды.

Септекчилер сыгай бээрге, дужаалды сонуургап көрдүм. Автосептелге заводунга 15 чыл иштинде ажылдаан хүнү-биле холбаштыр слесарь Дмитрий Тимофеевич Кукаринге бүдүрүлгениң дирекциязы, партия, профэвилел организациялары байыр чедирип, үре-түңнелдиг ажыл-ижи дээш өөрүп-четтиринишкинин илереткен. Адырам, 50, 60 харлааш пенсияже үнген кижилерге байыр чедирип турар ёзулалдар бо-ла болгулаар. Бүдүрүлгеге 25 чыл ажылдаан кижилерни база ында-хаая демдеглегилээр, а бо таварылгаа черле сагыш-сеткилге дыка чоок, эргим. Хоочун, шалыпчы кижилерни ынчаар деткип, сагыш човап турарга, өскелерге, ылаңгыя аныяктарга ол үлегер-чижек болбас бе?

Дмитрий Тимофеевичиниң бо заводка эрткен оруу дээрге тура-соруккур, чүткүлдүг кызымак кижиниң амыдыралдың улуг-биче-даа бол арттарын ажып эрткенин көргүзе бээр.

Маңаа келирде тускай эртем-билиг, мергежил чок оол турган. Септекчиниң өөреникчизи, ооң соонда разрядтыг ажылчын апарган. Чылдың-на мергежилин бедидип, профессияның чажыттарын ажыдып, разрядын база бедидип орган. Автомобиль кезектерин септээриниң барык бүгү мергежилдерин ол шиңгээдип алган.

Мотор тургузуун өөренип, ону септээриниң мастери болгаш, демир-дес кезектерни чамап-чаартырын сонуургай берген. Шынап-ла машинаның кезектерин шевергин, быжыг кылдыр чаартырда мастер болду база ус-шевер, ажылынга бүгү сеткилинден бердинген болуру чугула дээрзин Кукарин билген. Ол ам база бир чаа мергежилге өөренип алган. Ол дээрге газ-биле дуңзаалаар ажыл-дыр.

Дмитрий 15 харлыында-ла Шагаан-Арыг МТС-зинге ажылдап кирген. Чүге дээрге Кукариннерниң өг-бүлези улуг болганындан ол ачазы-биле эрте-ле ажылдап эгелээн. Прицепщик, тракторист, комбайнер — чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, кодээ механизатор мергежилдерлиг апарган. Кодээ ажыл-агыйның механизастаарының училищезин дооскан.

Бир эвес адазының хандыкшылы эвес болза, Дмитрий тараажы боор артып-даа каар турган чадавас. Ол слесарьлаар — кандыг-бир чүвени септээн, чаарткан, дарганнаан орар. Ол-ла хандыкшылын оолдарынга сонуургадып тайылбырлаар, оларын эвилелдээр, хаара тудар турган. Ынчап-ла Дмитрий «эге билиглерни» шиңгээдип апкан.

Өг-бүле Кызылга көжүп келген. Дмитрийниң адазы, дуңмалары оолдар Тыва автотрестиң төп септелге мастерскаязынга ажылдап турган. Кукариннерниң улуг оглу база мастерскаяга кирип алган.

Бодунуң ажылынга ол ынак. Ынчанмайн канчаар, автомашинаның тургузуун билбес, техниканың хөгжүлдезинден чыдып каар болза, кезектерни канчап эки септээрил? Кандыг-даа ажылга дуржулга, чогаадыкчы бодал херек болбайн аан.

Кукаринниң ажылдап турары бригадада 5 кижи бар, олар хөй нуруузунда автобустар септеп турар. Олар ай санында планны чедиишкиниг күүседип, мурнакчы коллективке санадып турар. Ооң кады ажылдап турар эштери — дуңмазы Константин, Александр Лопатин, Игорь Микачев, цех начальниги Евгений Парнловтуң чугаазы-биле алырга, Дмитрий Тимофеевич ажылынга кызымак, күзелин чедип алырынга соруктуг, ус-шевер кижи болду.

Септээш, чаа-ла дозудап каан ногаан-ала автобуска мени цех начальниги Евгений Петрович эдертип чедире бергеш, «мында чамаан черлерни тывыңарам» — дидир. Кичээнгейлиг-ле көрүп эгеледим. Даргам каттырымзап тур. «Бо бе?» — деп, бүзүрел чок айтырдым. Сөөлүнде барып Кукаринниң тудуштур дуңзаалаан черлерин көргүзерге, ажылдың нарынын кижи магадап-ла ханмас.

Бүдүрүлгеге ажылдап тура, Кукарин ортумак школаның кежээки өөредилге-биле дооскаш, бот-өөредилге-биле Абаканның политехникумун дооскан, диплому алган. Автомеханик тускай эртемниг. Кукарин слесарьлавышаан, коллективте бүдүрүлгениң культуразы, техниктиг чогаадылга дээш шимчээшкинде идепкейлиг киржип турар.

Н. ВАНЬКОВ.

Кызылда тудуг детальдар комбинадының ажылчыннары боттарының бүдүрүлге-техниктиг мергежилин доктаамал бедидип турар. Котёлдар машинистери, электриниг көвүрүг краннарның башкарыкчылары билиг бедидериниң программазын ёзугаар өөредилгени эрткен болгаш мергежил аайы-биле разряд бедидериниң экзаменнерин туткан.

ЧУРУКТА: кран башкарыкчызы Тамара Мезерова экзамен дужаап тур. Ол комиссия кежигүннериниң салганы теоретиктиг болгаш практиктиг айтырыгларынга тодаргай харыыны бергеш, «кончуг эки» демдекти алган.

Н. СИРОТИННИҢ ФОТОЗУ.

НЕГЕЛДЕ КҮҮСЕТТИНГЕН

(БИР ЧАГААНЫҢ ИЗИ- БИЛЕ)

Коммунист Шалык Арбак редакцияга чагаа бижээн. Ооң кол утказын допчулаарга мындыг: «Тес-Хем» совхоз — районда эң-не делгем девискээрлиг, хөй чурттакчы чоннуг ажыл-агый. Ооң үш салбырының бирээзи — О. Шынаа совхоз төвү — Теректиг-Хемден аъттыг кижи хүннеп чедер черде. Ында чеден ажыг өг-бүле хөй ажылында хаара туттунган, хөй продукция бүдүрүп турар. Малчыннарның амыдырал-чуртталгазынче эвээш эвес кичээнгейни совхозтуң дирекциязы, ажылчын комитеди, партком угландырып келген. Ынчалза-даа чамдык четпестер бар. Ооң бирээзиниң дугайында автор бижип, шүгүмчүлээн. Ырак черде ажылдап, чурттап турар кижилерниң совхоз төвү-биле албаннын-даа, амыхуунун-даа аргыжылгазы кончуг берге. «Бодап-даа көөрге, совхозтуң төвүнден О. Шынаа салбырының төвү чедир 90 километр черге чүъктүг машина кырынга 38—40 градус соокта 4—5 шак иштинде чоруурга, кым-даа шыдажыры берге» деп, хоочун коммунист бижээн. Ооң уламындан сооккa алзып, аарып турган кижилер-даа бар деп чижектерни ол көргүскен. Ол маршрут-биле чоруп турган автобус 1971 чылдың эгезинде-ле үрелген. А ол автобусту септээш, чүък сөөртүр кылдыр эде кылган.

Чагааның хыналдазын кылып чораан, авторнуң салганы айтырыгның харыызын совхозтуң удуртукчуларындан дилээн мен. Совхозтуң директору Н. Балчый-оол-даа, ажылчын комитединиң даргазы Ч. Хомушку-даа, партком секретары Э. Чооду-даа, кодээ Совет даргазы С. Артына-даа бижикчиниң айыткан фактыларын долузубиле чөпсүндүлер: «Ол-даа шын-шын». Ынчаарга ам чүге хемчег алдынмайн турган чүве ирги?. Бодавыже, хүн бүрүнүң ажылынга алыскаш, «хол четпейн» барган. Шын харын, совхоз улуг, бо чылын кыштаглаашкынны бергедеп эрттирип турар, мал-магандан хүн бүрү карак салбас, ооң чемин сөөртүр, далбыйлаарын организастаар. Одаар ыяш сөөртүр дээш ажыл-ла хөй. Ынчалза-даа малчыннар сөөртүр, салбырлар аразынга аргыжылга кылыр автомашина база-ла ниити ажыл-ишке эвээш эвес үлүүн киирер-ле болгай. Харылзааның, аргыжылганың чогумчалыг, өй-шаанда боттанган турарындан дыка хөй чүүл хамааржыр. Совхозтуң удуртукчулары албан ажылын күүседип чоруурда чылыг, чымчак чычааныг болур, ынчангаш бөдүүн ажылчыннарның берге байдалын эки-ле эскербес азы уттуптар хевир бар эвес бе?

Чоннуң негелдезин хандырар күзел-биле бо чылдың январьда чүък машиназынга брезент шывыг кылган. Удатпаанда Самагалдайга хуралдаар улус эккеп чорда, машина орук ара үрелген. Чолаачы Коопай Шалык оозун каапкаш, эртен кээрге, брезент шывыы чок болган. Хайыраан эт олчаан барган, ажылчыннарның идегеп турганы «автобус» ынчаар бүтпейн барган.

Даргалар-биле мынчаар дугурушувус: чоокку каш хүннерде хемчеглерни ап тургаш, демги машинаны үгектиг кылдыр кылып, доктаамал маршрутка тургузар. Кылдынган херек дугайын биске дыңнадыр. Чагааның авторуу-биле база чугаалаштым. «Совхоз иштинге янзы-бүрү чергелиг хуралдарга кодуруп пат болган улус бис. Черле чылыш чок. Мен чүү боор, төпте чурттап орар кижи-дир мен. О. Шынаа чурттуг кижи болгаш, ол черниң ажылчыннарының хомудалын билбес аргам чок. Бодум-даа бергедеп эрткен мен. Коммунист кижи четпестер-биле эптежип орар ужур чок. Ынчангаш солундан дуза дилээнивис ол. Автор ынча деп орду.

Элээн үр үеде негежип, телефоннажып келдивис. «Хемчеглер алдынып-ла турар» дээр. Март 17-де партком секретарынга ужуражы бергеш, база катап айтырган мен. «Машинаны дерип кылган, чоруп эгелей берди. Бистиң кодээ артистеривисти сөөртүп алгаш, Ү. Шынаа, О. Шынаа ынчаар чорутту» — деп харыыны алгаш, өөрүвес аргам чок болду. Негелде ынчаар күүсеттинген.

А. ДЕМБРЕЛЬ,
«Шынның» корр.

Ак-Туругнуң малчыннары

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 50 чыл оюнга чедиишкинниг ужуражыр дээш «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Ак-Туруг салбырының малчыннары улуг күжениишкин-биле ажылдап турарлар.

Салбырның ийи хойжу бригадалары болгаш тус-тус малчыннары боттарының аразында социалистиг чарышты салып, бедиткен хүлээлгелерни алганнар.

Амгы үеде салбырның 25 коданында 10.539 баш шээр мал кыштаглап турар. Ооң иштинде 5.646 баш төрүүр хойлар 17 коданда үстүнген. Бо чылын кыштың байдалы мурнуку чылдарга бодаарга, берге болган: хар улгатканың кадында, үргүлчүлеп турар хат-кавысканың уламындан бүгү одарларны дошталдыр хөртүктеп каапкан. Ынчалза-даа ажыл-ишчи малчыннарның, механизаторларның болгаш тускай эртемниглерниң кызымак күш-ажылының ачызында шээр малдың ниити байдалын багай эвес деп санап болур. Төрүүр коданнарда сиген, саваң, чарба болгаш өске-даа мал чемнерин болдунар аргаларны ажыглап, амдызында четчири-биле хандырган. Салбырда хөй оолдаашкыны ам колдуунда адакталып бар чыдар, бо хүннерге чедир оолдаан 4.481 хойдан 4481 хураган менди алдынган.

Салбырда ийи хойжу бригададан аныяк коммунист Танов Бүрбүжептиң удуртканы бригаданың хойларының оолдаашкыны барык-ла доостур чоокшулап турар. Төрүзе чогуур 2830 хойдан 2257 хой оолдаан. Оон 2257 хураган алдынган. Ында Чуглур Самбуунуң көргүзүглери дээре. Төрээн 270 хойларының хураганнары четче-менди доругуп турар. Маңаа ооң өг-бүлезиниң ээзи Каапа Кырбаштың дугайын онзалап чугаалаары күзенчиг. Ол хоочун коммунист болгаш хөй уругларның иези болурундан аңгыда, назы-хары база дөгүй берген. Ам бежен сес харлыг. Ынчалзадаа ниитиниң малындан амдаа салдынмайн, кызымаакайы-биле өстүрүп чорууру өскелерге үлегер болур. Амгы үеде ол сакманщик болуп, 90 хураганны менди доруктуруп турар. Ол ышкаш малчыннар Шурку Седип, Кызыл-оол Даржап, Монгуш Хуругандай оларның көргүзүглери база-ла эки. Кодан бүрүзүнде 329—325 хураган менди доругуп турар.

С. СОТНАМ.

ХООЧУННАРНЫҢ САЛГАЛЫ

«МЕЖЕГЕЙ» совхозтуң партком секретары Валерий Чоржаевич Кара-оолдуң кабинединге олурувуста, мындыг чугаа болган чүве:

— Силерниң совхозта аныяк, мурнакчы саанчы бар бе, Валерий Чоржаевич?

— Чок боор бе! Аныяк саанчылар хөй. Чижээ, комсомолчу Тамара Семирановаңы ап көрээлиңер. Хоочун саанчыларны ызырты четкеш, эртер чазып турар уруг боор.

— Ол кайы фермада ажылдап турарыл?

— Кара-Булуң фермазында. Ол фермада саанчылап турар комсомолчулар болгаш аныяктар хөй. Ынчангаш ону аныяктар фермазы деп болур. Олар хоочуннарның салганчылары-дыр. Бистиң дуржулгалыг, ат-сураглыг тергиин дээш саанчыларывыс Мария Мартыненко, Галина Корзун, Зинаида Реодько сүттарның саанчы кылдыр өөредип каан салгакчылары ол-ла болгай.

Мээң черле баар черим ол болганда, Кара-Булуңче хаптым. Ынчан эртенги саалда эрте берген, саанчылар бажыңнарында барган өй чүве. Кара-Булуң салбырының эргелекчизи эш А. Булатов мени эдерткеш чорупту.

— Тамара Семиранова бисте аныяк саанчыларның тергиини болгай — деп, Булатов хөөрей-дир. — Эрткен чылын фермага дөрткү черни алган.

— Бир инекке онаашты чежени сагганы ол? — деп, Булатовтан ылавыладым.

— 1971 чылда инек бүрүзүнден Тамара 3120 кг сүттү саап алган — деп, Булатов чоргаарал-биле харылаш немеди. — Комсомолчу кыс болгай. Хоочун саанчыларга чышшыр чедип келген. Фермада тергиин дээш саанчы — Галина Корзун инек бүрүзүнден 3636 килограммны сагган. Көрбес бе, ылгал ындыг-ла кончуг улуг эвес-тир Тамараның ажыл стажын алырга, үш-ле чыл. Демги саанчылар, тодаргайлаарга Мария, Галина, Зина суглар 9—15 чыл стажтыг.

«Мурнай үнген кулакты соңнай үнген мыйыс эртер» дижир чүве. Тамара удавас шүглүп үнер дээрзинге бистер, комсомолчулар бүзүрээр бис.

— «Буура кырыыр, бодаган өзер» деп үлегер чугаа база бар але? — деп баштактанырымга, Булатов хөглүг каттыргаш, чөпшээрешти:

— Ындыг харын. Адаларның алдарын ажы-төлү салгап алыр. Аңаа төлептиг болур херек.

...Булатов-биле бис Тамараның бажыңында олур бис. Фанна Антоновна Семиранова Тамараның угбазы. Угбашкылар ийилээ бажыңында. Бажыңның иштин аажок каас-шиник кылдыр эдип, таарыштырып каан. Шалада улуг өртектиг хевистерни чаткылаан.

Угбашкыларның кайызы-даа комсомолчу. Фанна Антоновна фермада зоотехниктеп ажылдавышаан, бот-өөредилге-биле өөренип турар. Оларның домейн аажок, ылгаштырары безин берге, назынының ылгалы чаңгыс-ла чыл. Баштарының дүктери алдынналып турар сарыг, характеры аяс дээр өңнүг, дурт-сыны узун эвес, чиңге, шилгедек, хүлүмзүрээн шырайлыг, чазык чаңныг.

Тамара бодунуң болгаш ажыл-херээниң дугайында хөөредир хөөн чок, сөзүн харамнавган-даа чүве дег, узуктелиишкин-биле чугаалап олур...

1969 чылда Тамараның амыдыралынга уттундурбас үш болуушкун болган. Аныяк кысты ол чылын комсомолга хүлээп алган, школаның онгу клазын база ынчаарда дооскан. А адактың сөөлүнде олла чылын тускайлаң амыдыралче баштайгы базымны кылган — саанчы болу берген.

Тоску класты дооскаш, Тамара Кара-Булуңга чедип келгенде, авазының таныжы саанчы Мария угбай аңаа ужуражы бергеш, мынча дээн:

— Тамара, сени саанчы кылып каар мен. Күзээр сен бе?

Орта-даа бодаңыр чай алынмаан Тамара тодаргай эвес харылаан:

— Билбес мен, Маша. Ындыг күзел тыптып келир, та кандыг. Амдызында... — дээш, уруг ара соксап каан.

— «Амдызында» деп чүң боор, Тамара — деп, Мария ону үзе кирген. — Мергежил шилип алыр өйүң келген-дир. Өскен чериңге маңаа ажылдаар херек. Саанчылар чедишпес-тир. Саанчы болуру солун ажыл. Ында багай чүве чок. Чүгле күзээр херек. Күзел турда дагны безин тура казыптып болур.

— Ам-даа бир чыл бар-дыр. Бодаңып көрейн — деп, Тамара чугаалаан.

— Маңаар эвес мен бе, Тамара. Онгу класты дооскаш, мээңээ чедип кээр сен. Кады инек саар бис.

ХООЧУН саанчының ол чугаазын Тамара шынап-ла утпаан. Онгу класстың экзаменин чедиишкиниг дужааган. Бышкаң билигниң аттестадын аныяк кыс холга алган. «Ам уламчылап өөренир бе азы ажылдавышаан, кандыг-бир өөредилге черинге бот-өөредилге-биле өөренир бе?» деп айтырыг тургустунуп келген. «Саанчылаары солун ажыл» дээн Машаның чугаазы уругнуң бодалынга база катап кирип, ону дүвүреди берген. Оон-на Тамара Мария угбайга чеде берген.

— Онгу класты чедиишкинниг доозуп, бышкаң билигниң аттестадын алганың дээш байыр чедирип тур мен, Тамара! — дээш, Мария Фатеевна Мартыненко уругнуң холун дыңзыг тудушаан, өөрүшкүлүг, чазык хүлүмзүрээн.

— Четтирдим, Мария Фатеевна — деп, Тамара чазык хүлүмзүрүг-биле харылаан.

Ат-сураглыг саанчы биле аныяк кыстың аразынга ынчан мындыг чугаа болган.

— Тамара, эрткен чылын мээң чугаалааным ёзугаар чедип келгениң бо ыйнаан?

— Харын, школаны доозуп-ла алдым, Мария Фатеевна.

— Ам мээң-биле кады саанчылап ажылдаар-ла болгай. Сени чедип келир деп манап турдум. Шынап-ла чедип келдиң ышкажыл.

— Саанчылап шыдаар ирги мен бе, Мария Фатеевна?

— Чоп шыдавас боор. Мен мырыңай сенден-даа бичиимде саанчылап эгелээн болгай мен. Баштайгы удаазында бодумга бүзүревейн чигзиниптаа турдум. Ол көңгүс хей болган. Бир чыл эрткенде, саанчы ажылымга чаңчыгып, ооң хыйын тыва бердим. Ам көрдаан, мергежил шилип алырынга часпааным ол-дур. Багай эвес диртип, мактадыпдаа чор мен. Биске аныяк саанчылар херек. Дыңзыг, шыырак холдар херек. Төрээн совхозуңга ажылдавайн кайнаар баар сен? Силер дег мындыг аныяк кижилер бистиң салгап, совхозувустуң ажылхерээн улам бедиди кодүрерле болгай. Ындыг ыйнаан але, Тамара?

— Ындыг харын, Мария Фатеевна. Силер шын чугааладыңар. Чүгле силерниң дузаңар-биле саанчылаар дээримден башка.

— Мен чүгле дузалаар эвес, бодумнуң ажылымның мергежилинге сени өөредир, аргадуржулгамны дамчыдар мен. Сен далдарава. Ажыл бүрүзүнге-ле бергелер турар апаар. Ону ажып эртер херек. Черле белен чүве кайда боор. Мен база-ла эш-өөрүмнүң, хоочун, дуржулгалыг саанчыларның дузазы-биле саанчылап өөрендим.

...ТАМАРА СЕМИРАНОВА шак ынчаар саанчылай берген. Ону ам тулган саанчы деп чугаалаза, черле хөөремче болбас. Комсомолчу кыс саанчының чымыштыг ажылынга киргенден бээр үш чыл безин эки четпээн. А ол хиразинде ат-сураа үне берген. 1970 чылда саар инек бүрүзүнден-не 2900 литр сүттү саап алган. А тоску беш чылдың баштайгы чылында ооң көргүзүү улам бедээн — инек бүрүзүнден 3120 кг сүт! Хамыкла аныяк саанчыларны шуптузун ашкан. Ленинчи комсомолдуң кежигүнү кижи кандыг болурул дээрзин ол бодунуң ажыл-ижи-биле херек кырынга көргүскен.

Аныяк саанчының шак ындыг бедик көргүзүглерни чедип алганынга хоочун саанчы Мария Мартыненконуң ачы-хавыяазы улуг. Мария Фатеевна ам-даа аныяк уругга ажылдың арга-дуржулгазын өөредип, саанчының чиик эвес ажылынга ону соруктуп киирип турар.

— Фермада аныяктар хөй бе?

— Фермада беш комсомолчу саанчы бар. Оон аңгыда аныяктар дөрт. Оларны ажылмергежилинге хоочун саанчылар: М. Мартыненко, Г. Корзун, З. Реодько өөредип каан. Бистер оларның үлегерин эдерип турар бис.

— Комсомолчу саанчылардан кымнар эки ажылдап турарыл?

— Тамара Оюнну адап болур. Ол алды чыл стажтыг, шыырак саанчы. Эрткен чылын Оюн инек бүрүзүнге онаштыр 2900 килограмм сүттү саап алган. Оон ыңай Наташа Оюн база-ла бистен чыдып калбайн турар. Черле ынчаш, комсомолчулар шуптузу-ла бедик көргүзүглерни чедип алырынче чүткүп, аразында чарыштыг ажылдап турар.

К. АРАКЧАА.

ПОЧТАЧЫ ДЕПУТАТ

Шагдыр Хомушкуевна Сыргыт-оол Бай-Тайга районнуң «Тээли» совхозунуң Бай-Тал салбырының Даштыг-Тейде, Туралыгда, Хемчик бажында хойжу бригадаларның кадарчыларының почтазын чедирип келгенден бээр сес чыл ашкан. Бо аразында почта келбээн, солун, сеткүүлдерни өй-шаанда номчуваас-тыр бис дээр хомудалдар кадарчыларга турупкөрбээн.

— Бистиң почтачывыс кызымак, эрес кижи, чагаа-бижиктерни, солун, сеткүүлдерни, чедирилгелерни саадатпайн эккеп турар — деп, кадарчылар мактап чугаалаар.

Онаашкан ажылынга кызымак, хөй-ниити хүлээлгезинге идепкейлиг почтачыны Бай-Тал кодээ Советтиң депутадынга малчыннар каш удаа депшидип келген. Шагдыр Сыргыт-оол депутат хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, соңгукчулары-биле ужуражып, отчёдун берип, соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле организастыг ажылдарны чорудуп турар. Кодээ Советтиң күүскомунуң кежигүнү, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң айтырыгларын шиитпирлээринге идепкейлиг киржип, күүскомнуң хуралдарының шиитпирлериниң болгаш сессияларының доктаалдарының күүселдезин организастаарынга үлүүн киирип турар.

Шагдыр Хомушкуевна депутат болгаш почтачы хүлээлгелеринден аңгыда школада төрелдер комитединиң даргазы, Бай-Тал суурда херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү. Төрелдер комитеди школаның өөредилге-кижизидилге ажылын улам-на экижидер талазы-биле чугула ажылдарны чорудуп келген. Ада-иелер-биле харылзааны доктаамал тудуп, өг-бүлеге кижизидилге ажылын чорударын, школачыларның өөредилгезин, сагылга-чурумун доктаамал хайгаараарын ада-иелерге сүмелеп, херек апарганда комитеттиң хуралынга чугаалажып көрүп келген.

Шагдыр Хомушкуевна Бай-Тайга районда эки ажылдыг почтачыларның бирээзи. В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болган оюнда юбилей медалы-биле шаңнаткан.

ЧУРУКТА: почтачы депутат Ш. СЫРГЫТ-ООЛ.

О. САРЫГ-ДОНГАК,
Бай-Тал кодээ Советтиң күүскомунуң даргазы.